DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

TÜRK MAARİF TARİHİ

OSMAN ERGİN

İSTANBUL MEKTEPLERİ

VE

İLİM, TERBİYE ve SAN'AT MÜESSESELERİ

— DOLAYISİYLE —

TÜRKİYE
MAARİF TARİHİ

CİLD : 3 - 4

YAZAN :

OSMAN ERGİN

İstanbul Vilâyeti Mektupçusu

Her hakkı mahfuzdur.
Kısmen veya tamamen iktibas edilemez.

Baskı - Dizgi - Cilt :
ESER MATBAASI
İstanbul — 1977

CİLD : 3

III

Birinci Meşrutiyet
Yahut
Yayılma ve İlerleme Seneleri

III

BİRİNCİ MEŞRUTİYET

YAHUT

YAYILMA ve İLERLEME

SENELERİ

1293 (1876) — 1324 (1908) = 32 sene

DEVRİN İZAHI

ABDÜLHAMİD II MAARİFE HİZMET ETMİŞ MİDİR?

Tanzimat devrinde açılmış olan iptidaî ve rüşdî mekteplerinde bu devirde esaslı bir değişiklik ve yenilik görülemiyor. Yalnız sayılarının günden güne arttığı anlaşılıyor. İdadiler ise ancak 1300 (1884) ten sonra yeni bir vergi konulmak suretiyle inkişafa ve terakkiye başlıyor.

Yine Tanzimat devrinde açılmış olan yüksek tahsil müesseseleriyle meslek ve ihtisas mektepleri ağır ve tedricî tekâmüllerine devam ediyorlar. Hattâ bu devrin sürdüğü 32 sene içinde bu çeşit mekteplere yeniden 18 tane daha ekleniyor ve bunlarda ötekiler gibi tedricî tekâmül seyrini takip ediyorlar.

Askerî Mekteplere gelince: Onlar bu devirde eskisine nispetle daha ileri gitmişlerdir denilebilir. Bu devirde en büyük inkişaf ve terakki hususî mekteplerde görülüyor. Hususî mektepler hep bu devirde açılmışlardır. Bu noktayı bu ciltte bilhassa tebarüz ettirdim.

Azlık ve yabancı mektepleri de en yüksek ve en serbest inkişaflarını bu devre borçludurlar.

Bu mektepler hükûmetin teftiş ve murakabesinden, idarelerine, hatta programlarına müdahaleden azade olarak serbestçe çalışıyorlar ve çoğalıyorlardı.

Bu devri açan ve yaşatan Abdülhamit II ilk zamanlarda maarif sever ve onu ileri götürür bir padişah gibi görünüyor, memleketi idare

için bilgili mülkiye memurları yetiştirmek istiyor ve bu maksatla babasının açmış olduğu eski Mülkiye Mektebini yüksek bir mektep haline getiriyor, yine memlekette kıymetli hakimler vasıtasiyle adaleti tevzi etmek arzu ediyor; bu münasebetle Hukuk Mektebini açıyor ve bu iki yüksek mektebi hususî surette himayesine alıyor, bunların ilerlemesiyle yakından alâkalı görünüyor.

Ticaret Mektebinin ilk açılışında masrafına iştirak edecek derecede gösterdiği alâka ve talebesizlikten dolayı kapandıktan sonra ikinci def'a açılmasında yaptığı himmet de Abdülhâmit II nin hasenat hanesine kaydolunacak hâdiselerdendir.

Abdülhâmit II zamanın en yüksek âlim ve mütefekkirlerinin buralarda Hocalık etmesine müsaade ediyor, tahsillerini bitirip çıkanları kısmen sarayına alıyor, kısmen de yüksek ve mutena memuriyetlere tayin ediyor hasılı ilk zamanlarda maarifseverliğine bir diyecek bırakmıyor.

Hatta Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavî gibi sonraları her birini birer suretle İstanbul'dan uzaklaştırdığı, öldürttüğü ve eserlerini yasak ettiği mütefekkirlerden mürekkep olarak Yıldız sarayında bir Cemiyeti Edebiye bile kuruyor. Dahası var: Hükûmetin şeklini meşrudiyete çeviriyor. Mebusan ve âyan meclisleri teşkil ve intihap usulünü kabul ediyor.

Fakat ne vakit ki Mülkiye Mektebinde bu kitabın 615 - 616 ıncı sahifelerinde bahsi geçen hâdiseler oluyor, işte o zaman Padişah bunlardan ürkerek mekteplerle neşriyat aleyhinde tedbirler almıya başlıyor.

Bu tarihlerden sonra Maarifin ilerlemesine mani olan engellerin başlıcalarını şöylece hûlâsa edebiliriz :

1) Mektep idareleri sıkıştırılıyor, değerli Hocalar kürsülerinden uzaklaştırılıyor, rejim aleyhinde fikirlerini açıyor diye Edebiyat ve Tarihi Umumî dersleri programlardan çıkartılıyor, talebenin azgınlık ve taşkınlıkları İslâm dinine ve ahlâkına kıymet ve ehemmiyet verilmemekten ileri geliyor zanniyle programlara Fıkıh, Kelam, Tefsir ve Ahlâk dersleri konuluyor, tarih olarak ta yalnız kısa bir İslâm tarihiyle padişahların methinden başka bir şey olmıyan muhtasar Osmanlı Tarihi okutuluyor, böyle yapmakla da mektepler ruhsuz bir ceset haline getiriliyor.

Bu görüşleri ve hükümleri resmî vesikalarla ve o devirde yaşamış olan kimselerin mütalaalarıyla da tevsik etmek isterim. Şöyle ki: ta-

lebede görülen taşkınlıkla rejim ve din aleydarlığı onların Müslümanlık hakkında kâfi derecede bilgileri olmadığına ve namaz kılmadıklarına atfedilerek evvela bu cihetlerin kuvvetlendirilmesi istenilmiş olduğu görülüyor.

17 Kânunisani 1302 (1886) tarihinde sadarete gelmiş olan bir iradei seniyyede şu satırları okuyoruz :

«Mektebi Mülkiye ile sair mekatibi İslâmiyye'den neş'et eden şakirdanın akaidinde asarı zaaf görülmekte olup mileli gayri müslime mekteplerinde ise bu nokta her şeye tercihen **pişi nazarı ehemmiyette** tutularak programları ona göre tanzim edilmesiyle şakirdanın akaitçe mükemmeliyetlerine gayret edilmekte ve asarı dahi görülmekte olduğu halde bizde bu halin aksi görülmesi nezdialide mücibi teessüf olmasına ve şu hale nazaran İslâm şakirdanının bu yoldaki mubalatsızlığı Mekatibi İslâmiye programlarının yolsuzluğundan neş'et etmekte olduğu kaviyyen melhuz bulunmasına mebni zatı samii meşihatpenahinin tahtı riyasetinde olarak iktiza edenlerden mürekkep olmak ve mektebi mülkiyei şahane müdür muavini Recaî Efendi dahi dahil bulunmak üzere bir komsiyonu mahsus teşkili ile Mektebi Mülkiye ve Mekatibi İslâmiye'de tedris olunmakta bulunan ders programlarının şakirdanın akaidi diniyelerine hizmet edecek yolda tanzim ve tashihiyle keyfiyetin atebei ulyayı mülukâneye arzı şeref sadır olan emrü fermanı isabet unvanı.»

15 Temmuz 1311 (1895) tarihli Tercümanı Hakikat gazetesinde görülen şu resmî tebliğ de bu mevzua taallûk etmektedir :

«Mekatipte salevatı mefruzaya vakit ve zemaniyle devam ve ulumi diniye tedrisatına ve tehzibi ahlâk ve terbiyeye ihtimam edilmesi iradei seniyei hazreti hilafetpenahi muhtezayı celilinden bulunduğu beyanı alisiyle bu bapta lâzım gelen takayyüdat ve icraata müsaraat olunması maarif nezareti celilesine mersul emri samii cenabı sadaretpenahi de işar kılınmış ve iş bu fermanı humayunı hazreti zıllullahî mahzi hikmet ve kerameti mülukâne ve muallimin ve müteallimin kulları haklarında pek büyük bir eseri sahabet ve merhameti diyanet perverane idügi umuri müsellemeden bulunmakla bu hususta badema bir kat daha dikkat ve itina kılınması lüzumu nezareti müşarünileyhadan iktiza edenlere bildirilmiştir.»

19 Eylûl 1317 (1901) tarihli meclisi mahsusı vükela mazbatası da yine bu mevzua taallûk ettiği için aşağıya koyuyorum:

«Devleti muazzamai İslâmiye'nin ila maşaallahi taala devam ve bakası ahkâmı diniyei İslâmiyye'nin te'yid ve teşyidi bünyanına müte-

vakkıf ve ahkamı celilei diniyenin telkin ve talimi dahi ulemaya ait olduğu halde icrayı feraizi diniye ve tahsili ulumi şeriyyeye mahsus olan cevamiî şerife ile medaris ve tekâyanın muhafazasına lâyıkıyle bakılmamasından ve vazaif ve teamiyeleri munkati olmasından naşi harap ve muattal olarak ikamet olunamaz bir hale gelmiş ve bu ise ulemanın noksanını ve bilâhere fıkdanını istilzam edeceği derkar bulunmuş olduğundan müessesatı diniyenin muhafazai mamuriyeti esbabının istihsali ve diğer taraftan kura ve kasabatda ki mekatip ihtiyacata nispetle gayri kâfi olmasıyle bunların teksiri adadiyle beraber programlarının akaidi diniyeden sonra o havalinin mabihil iştigali olan ziraat ve sanayie ait fünuni nafıa tahsili esasına göre tanzim ve tadili ve ittihaz olunacak tedabirin müessir ve daimî olmasına itina kılınması» hususu irade edilmiş ve bu işleri görüşüp kararlaştırmak üzere dahiliye, evkaf ve maarif nazırlarından mürekkep bir komisyon teşkil ve ledelicap maliye nazırı da bu komisyona teşrik olunarak fiiliyat ve tatbikata geçilmiştir.

Vilâyetlerdeki idadiler de ulumi diniyeye tekayyüt ve ihtimamdan başka bulunduğu yerin icabına göre ziraat, sanayi veya ticaret şubelerinin açılması işte bu komisyonun kararı üzerinedir.

Padişah her şeyi programdan bekliyor ve ancak mektep programlarını istediği gibi tanzim etmek, okunmasını istemediği dersleri ondan çıkartmak, okunmasını arzu ettiği dersleri ona koymakla mümkün olacağını zannediyor. Ve Babıâli'ye bu mesele hakkında 22 Şubat 1304 (1888) tarihinde şöyle bir irade tebliğ olunuyor.

«Mekâtibin tanzim ve ıslahı için komisyonı mahsusunca kaleme alınmış olan lâhiya ve evrakı sairenin meclisi vükalaca mevkii müzakereye konulmazdan evvel manzuri alî buyurulmak için **sureti hususiyede** takdimi ve mezkür komisyonun kimselerden mürekkep olduğunun dahi arz ve işarı şeref sadır olan iradei seniyei cenabı padişahi iktizayı âlisinden bulunmak...»

Program hususunda padişahın maksadı, hele bu işte kendi vükelasına bile itimat etmeyişi ve bilhassa vehmi şu vesikadan pekalâ anlaşılıyor.

Mektep programları hakkında Abdülhamit II nin yanlış bir yol tutmuş olduğunu onun devrinde 9 defa sadaret makamına geçmiş olan Sait Paşanın şu mütelaasından da öğreniyoruz :

Sait Paşa hatıratında (Cilt : 2, S : 399) **Mekâtip ders programının ıslahına teşebbüs** başlığı altında diyor ki :

«Def'ai rabia olarak sadaretten infisalim tarihi olan 1302 (1886) senesi avahirinden sonra mekâtibi umumiye ders cedvellerinde bir çok tagyürat icra olunmuştur. Tagyüratı vakia maarifin faydasına olmayıp kâmilen zararınadır. Ulumi edebiye ve hikemiyeye, riyaziyat ve tabiiyata müteallik dersler mühtacı tevsi iken bil'akis kasrolunmuş ve mekâtipten bir kısmının ders cedvellerine o mekâtibe kat'an münasebeti olmayan dersler ilâve edilmiştir.

İtikadat, ibadat, muamelât ve kefarat için beynelislâm ilmi fikhin vücubu bedihi olup hatta fıkhı, usuli fıkhı ve ilmi kelamı sureti sathiyede değil mükemmelen tedrise mahsus ve mekâtibi ilmiyeden madut bir **darül ilim** ve anın için mekâtibi idadiye tesisiyle vaizlere, eimmeye müezzinine ve emsaline bu **darül ilim** mahreç ittihaz olunmalıdır. **Mektebi nüvvap** ta başlı başına bir şube olarak bununla birleştirilip fıhka, usuli sakke daha ziyade vakıf kadılar ve gavamızı lisanı Arabı hakkiyle tahsil etmiş âlimler yetiştirilmelidir. Lâkin mektebi sultani gibi derecei saniye mekteplerinde ve ulumi idare ve siyasiyeye mahsus olmak lâzımgelen mektebi mülkiye'de - velev mukaddemattan ibaret olsun - fıkıh tedrisi bu mekâtibin ma vüzia lehlerine muhaliftir.

Ders cedvellerinin her mektebin maksadı tesisine tevfik ve nevakısının ikmal olunmasını, yeniden yapılacak cedvellerin evvelemirde makamı sadarete gönderilmesini maarif nazırı lahikina tavsiye eyledim. Müşarünileyh bir müddet sonra tanzim olunan programları getirmiştir.

Meclisi kebiri maarifin yaptığı bu programları kaideten şurayı devletin tetkik etmesi lâzım gelirdi. Hatta maarif nezaretinin kararlarına merci olmak için şurayı devletin bidayeti teşekkülünde **dairei maarif** namiyle bir daire tesis olunmuştu. Baş muavini de merhum Sadullah Paşa idi. Lâkin zamanımızda ders cedvelleri şuraya verilse esbabı muntelife icabınca maksada muvafık netice istihsali melhuz değildir. Binaenaleyh sadarete tebliğ olunan programların bizzat rüyetleriyle iktifa ettim.

Mündericatı sair memleketlerde derecei ula, derecei saniye ve âliye tahsillerince cari olan usulede muvafık olmakla mevkii tatbika konulmalarını Maarif Nezaretine tebliğ eyledim. Nezaret buna teşebbüs ettiyse de mabeynin (padişahın) verdiği bir emirle cedvellerin muhtevi olduğu derslerden bazıları külliyyen ihraç ve bazıları da pek ziyade kasr olunduğu işitildi.»

II) Matbuat sansürü şiddetlendiriliyor, gazeteler ve mecmualar basılmadan önce matbuat idaresince gözden geçirilip izin verilmedikçe neşredilemediği gibi risaleler ve kitaplar da maarifte kurulmuş olan

Encümeni Teftiş ve Muayene hey'etince okunup aynen veya tadilen kabul edilmedikçe bastırılamıyordu.

Gerek matbuat idaresince, gerekse **Encümeni Teftiş ve Muayene**ce tatbik edilen usuller ve gidilen yollar hakkında 1908 inkılâbından beri bir çok edip, mütefekkir ve muharrirlerin yazılarında ve bilhassa Hüseyin Cahit Yalçın ile Ahmet İhsan Tokgöz'ün en son neşrolunan hatıralarında lüzumu kadar tafsilât mevcut olduğundan burada uzun uzadıya izahata girişmiyeceğim ve yalnız iki fıkrayı nakliyle iktifa edeceğim :

«Münif Paşa maarif nezaretinde bulunduğu esnada eserin tab'ına müsade olunmasını istida ettim. **Makteli asar** olan **Encümeni Teftiş ve Muayene**den **tab'ı asla caiz değildir** denilerek reddolundu. Encümenin reisine müracaat ettim. Mantık dairesinde ne söyledimse reddetti. Çocukluk saikasiyle zemanın mahalikini düşünemiyerek baklayı ağzımdan çıkardım. Yani hiddetle ne söylemek icap ettiyse söyledim. Bu teessürle Paşanın makamına gittim. Eserle benim hakkımda ne yolda muamele gösterildiğini arzettim. Paşa teessürümü teskin ettikten sonra eseri elimden aldı, çantasına koydu. Ertesi günü beni çağırttı. «Eseri bu gece tetkik ettim. Mündericatından:»

Hal'olup sultan Aziz, şah Murat han oldu
Biri giryan gözümün, diğeri handan oldu.

Beyti çıkarıldıktan sonra tab'ını tensip ettim dedi. Encümeni teftişden bir memur celbetti. Ruhsatnamenin yazılıp eserle beraber verilmesini emireyledi ve ruhsatname derhal yazıldı.» [1]

Fakat ne garipdir ki Maarif Nazırı iken başkasının eserini **Encümeni Teftiş ve Muayene**nin pençesinden kurtaran Münif Paşa o memuriyetten çekilip eski gazetesini, **Mecmuai Fünûn'u** çıkartmak istediği zaman daha ilk nüshasında **Yıldız Böceği** başlığı altında yazmış olduğu fıkra mecmuasının kapatılmasına sebep olmuştur. Bu mecmua hakkında ileride Cemiyeti İlmiyei Osmaniye bahsında ki tafsilâtı okumak ve görmek lâzımdır.

İşte şu iki fıkra gösteriyor ki nazırlık eden muharrir ve müelliflerin bile eserleri sansürsüz kolayca neşredilemiyor. Onların ki de birer bahane ile menediliyor. Diğer rütbesiz ve mevkisiz aynı zamanda tecrübesiz muharrir ve müelliflerin eserlerinin, gazete ve mecmualarının dücar oldukları güçlükler ise kıyas ile anlaşılır.

Burada Kâmil Paşa'nın eserini redde sebep Münif Paşa'nın eserden

---

[1] Son asır Türk Şairleri: Cilt 6, Sayfa 1009

çıkarmasından da anlaşılıyor ki **hali'** kelimesiyle Sultan Aziz ve Sultan Murad'm adlarının geçmiş olmasıdır. İşte Abdülhâmit II yi en çok sinirlendiren üç kelime.

Tanzimat devrinde ilk defa Avrupa'da tahsil görmüş Türklerden Selim Sabit Efendinin daha çalışacak bir yaşta iken tekaüde sevkine ve evinde oturmağa mahkûmiyetine sebep de çocuklar için yazmış olduğu küçücük Osmanlı tarihinde geçmiş bir Padişah hakkında bu **hali'** kelimesini yazmış olmasıdır.

Münif Paşa'nın mecmuasını tatile sebep de **Yıldız Böceği** tabirinden Yıldız Sarayında oturan Abdülhamit II nin böceğe benzetilmiş bulunmasıdır. Bu telakkiden dolayıdır ki bu devirde **Yıldız** ismi ile kimseye bir yere verilemez ve eskiden verilmiş olanlar da **Yaldıza** tahvil edilirdi. Yine bunun gibi **Murad** ismi de **Mirat'a** çevrilirdi.

Ahmet Rasim'in Akşam gazetesiyle neşretmiş ve sonra **Muharrir buya!** adlı kitabına da koymuş olduğu bir yazıda görülen **Yıldıza dair** şu fıkralar bu bahsi tamamlar :

(Devri Hamidi de meşhur Mehmet Efendinin hademei şahaneye alınarak karagöz oyununa memur edildiğini bilirim. Mehmet Efendi oğluna şöyle bir hatıra nakletmiştir :

Bir gece hayal oynanması hakkında irade geldi. Perdeyi kurdum. Oynatmağa başladım. Sıra gelmişti. Şarkısına başladık.

Aya bak, yıldıza bak
Şu karşıki kıza bak

diye okuyacak idim. Tam **Aya bak** dediğim esnada bir de perdenin sağ tarafına bakayım ki Sultan Hamit bizi kenardan gözetliyor. Birden hatırıma **Yıldız** kelimesinin böyle bir yerde ağza alınmasından dolayı bilahare giriftar olacağım akibet geldi. Var sesimle :

Aya bak, havaya bak
Karşıki tavaya bak

dedim ve işin içinden sıyrıldım.

Sade Karagözcüler mi? Arada sırada Karagöze döndürülen biz muharrirler bile **Yıldız** kelimesini yazamazdık.

Beşiktaş da bir Ramazan arifesinde bakkala;

— Yüz dirhem Yıldız şehriyesi ver.
diyen müşteriden birinin o akşam sürgüne yollandığı meşhurdur.

Bunun daha meşhuru vardır: Mülga Maarif Nezaretinde ki **Encümeni Teftiş ve Muayene** âzasından biri bir hesap kitabındaki zait (+) işaretini şeklen yıldıza benziyor diye çizmişti. Hele **Şahabı sakıp** yerine **Yıldız uçtu, Yıldız düştü** demek büyük bir tehlike altında kalmaktı.

İşte çok kerre en kıymetli bir takım kitaplarda ya böyle bir **kelime** yahut herhangi bir manzum yüzünden **Encümeni Teftiş ve Muayenece** reddedilir ve neşrine izin verilmezdi.

Hatta bazı kitapların neşrine müsaade edilmedikten başka gördükleri daha doğrusu tevehhüm ettikleri mazarratına binaen sahibine iade edilmedikleri de anlaşılıyor. Hususî kütüphanemde böyle bir yazma kitap vardır. **«Tabsiretül cühelâ tezkiretül ûlemâ.»** adını taşıyan bu eserin ilk sayfasının başına «bu kitabın tab'ı ve neşri uyamıyacağından başka sahibine dahi verilmesi mahzurdan salim olmadığı cihetle mecliste tevkifi müzakere olunmuştur» şerhi verilmiştir. Halbuki bu kitap o kadar güzel yazılmış ve o kadar faydalı bahisleri havi bulunmuştur ki şimdiye kadar basılmış olan yüzlerce akait, kelam ve ilmihal kitaplarına bedeldir. Din sahasında batıl inanışları ve yanlış telâkkileri, İsrailiyatı ve hürafeleri birer birer izah ve red ile Müslümanlığı bunlardan tenzih ediyor. Zamanına göre tenkitli ve en iyi yazılmış bir felsefe kitabıdır. Hatta diyebilirim ki bahsettiği mevzular itibariyle Kâtip Çelebi'nin **Müzanülhak Fi İhtiyarilehak**'ından de üstündür. Fakat ne yazık ki müellifin kim olduğu belli değil. Öyle sanıyorum ki bu kitabın tab'ına izin verilmemesinin hatta sahibine iade edilmemesinin sebebi felsefeden ve tasavvuftan ehemmiyetle bahsedilmesi ve medreselerde biricik felsefe diye okunulan ilmikelâmın lüzumsuzluğuna dair mütalalar yazılmış bulunmasıdır.

Encümeni Teftiş ve Muayeneyi teşkil eden âzanın çoğu yalnız medrese tahsili görmüş binaenaleyh cahil, hafiye ve hülüskârlardan olmakla beraber aralarında bir kaç tane ilim ehli ve maarif severin bulunduğu da şüphesizdir. Meselâ en son zamanlarda encümenin reisliğinde bulunan Hacı Zihni Efendi ile âzadan şair Hayret bu türlülerdendir. Hattâ Ahmet Rasim bile yazı yazmaktan menedilince devrin sonuna doğru bu encümene aza olmuştu. Bu türlü vicdanlı ve kültürlü azâların ilim ve marifet düşmanı olamıyacağı tabiidir.)

Mahmut Kemal İnal son asır Türk şairlerinde Hayret'ten bahsederken Encümeni Teftiş Muayeneye dair şu fıkraları nakleder.

«Namık Kemal Beyin tarihi - kendi arzusiyle - encümeni teftiş ve muayenede Hayret Efendiye tetkik ettirildikte tab'ı caizdir.» Yerine «tab'ı caiz değil Müstahaptir» yazdığını Heyret neklederdi. Eşref mer-

hum **Encümeni Teftiş Muayene** âzasını tezyif ve Hayret'i tekrim için yazdığı bir kıtada şöyle demiştir :

Alelamya çizerler her eserden bir takım yerler
Edibim sanmakim yalnız senin divanı çizmişler.
Geçen gün encümende yokiken Hayret, bütün heyet
Arapça bir kitap zann eyleyip kuranı çizmişler.

Abdülhamit II nin asla hoşlanmadığı hali' kelimesini istismar edenlerde olmuştur. Bu mesele hakkında da iki hâdiseyi nakliyle iktifa edeceğim.

Sait Paşa diyor ki :

«Babıâli Hukuk müşaviri Hakkı Bey'in hariciye müsteşarlığına tayinini arzettim. Tezkerei maruze - re'yi şahaneye muvafık olmıyan maruzatta olduğu gibi - cevabı resmi ile değil mabeyin baş kâtibi tarafından tezkerei hususiye ile reddolundu. Fakat tezkerede yine iradeye istinat ediliyordu. İki gün sonra huzura girdiğimde Hakkı Bey'in hariciye müsteşarlığı ehliyeti müsellemesine ve müsteşarlığın ehemmiyetine mebni olduğundan isafı lüzumunu tekrar arzeyledim. Zatı şahane Hakkı Bey için ileride başka memuriyet bulunur, cevabıyle reddi evveli te'kit ettikten sonra müsteşarlığa Nişan Efendi'yi yahut mütercimi evvel Davut Efendiyi arzedersiniz, buyurdular. «96 senesindeki vekâletimde Davut Efendiyi mütercimi evvelliğe intihap etmiştim. O vakitten beri vezaifini hüsni ifa eylemektedir. Onun memuriyeti haliyesinde ibkası lâzımdır. Müsteşarlıkta ise Hakkı Bey gibi daha muktedir bir zatın vücuduna ihtiyaç vardır» zemininde ifadatla arzımı te'kit ettimse de zatı şahane «O halde Nişan efendiyi arzeylersiniz» dediler. Cevaben «hariciye müsteşarlığı gibi bir memuriyeti mühimmenin Nişan Efendiye tevdiini tasvip etmekte mazeretim kabulu şahanelerine şayandır İtikatındayım» dedim. Bunun üzerine sükût ve bir, iki dakika sonra huzuru aliden infikâke iradei ruhsat buyuruldu. Nişan Efendi Fransızca ve İngilizceyi iyi bilir. Hususiyle Fransızca inşada hüsni selika sahibi addolunabilir. Türkçe kitabeti de kâfi derecededir. Ehliyeti için kendisini evvelce tahriratı ecnebiyye kitabetine tayin ile terakkisine vesatet etmiştim. Teessüf olunur ki casus ve faidei zatiyesi için her seyyieyi ihtiyarla me'nus olduğu müahheran anlaşıldı ve mefsuhiyeti zamanı hulul eden bir ticaret muahedesinde hakkı feshimizin sefareti aidesine tebliğini taammüden te'hir eylediği de sabit olduğundan kitabetten azlolundu. Mazuliyyetinden bir zaman sonra saraya gidip müntesip olduğu vasıta marifetiyle hakkımda bir bühtanda bulunmuştur. Şöyle ki Arifi Paşa hariciye nazırı iken anınla vakı olan bir mükalemede gûya demişim ki «Sultan Abdülaziz'in ne kabahatı vardı ki

hal' olundu. Hal olunacak padişah bu padişahtır.» Bu madde benden sual olunmasiyle bittabi ve bihakkın tekzip eyledim. Bunun üzerine Nişan Efendi mabeyinci Ragıp Bey ve muhacirin komisyonu reisi Rıza Paşa refakatleriyle Arifi Paşanın hanesine gönderilir ve anınla muvacehe edilir. Arifi Paşa kendisine öyle bir söz söylemediğimi binaenaleyh kendisinin de ona öyle bir şey nakletmediğini beyan ettiğinden müstantikler müfteriyi istishaben saraya avdet ve huzuru aliye arzı hakikat eylediler. Arifi Paşa Nişan Efendinin unfuvanı şebabından beri hamî ve mürebbisi idi. Şükrolsun ki nısfeti Nişan Efendi hakkında olan meveddetine galip geldiğinden sıdkı beyanı iltizam etmiştir. Bunun semeresi olarak bizde eydii zalemeden tahlisi ceyb ve **«Takşiri min ahsentü ileyh»** nakti tenbihini derceyb eyledik, Nişan Efendi ise şarkî Rumeli vakası üzerine infisâlimin ertesi günü makarrı mabeyen olmak üzere matbuat müdürü olmuştu. Şimdi hariciye müsteşarlığına layik görülüyor. [2]»

Yalancı bir müfteri, aynı zamanda mürtekip ve hain bir Ermeni olduğu hükümetçe anlaşılan bir adamı idarenin bütün mesuliyetini yüklenmiş olan bir sadrazamın ikaz ve ısrarına rağmen matbuat müdürlüğüne getirmek istiyen bir padişaha maarif sever demeğe dilim varmıyor. Hele böyle bir hainin hariciye müşteşarlığına tayinini istiyen hükümdarda memleket sevgisi olmadığı kanaatını da doğuruyor. Siz ne dersiniz? Ey muhterem okuyucular!..

Yine hali' tabirinin istismarını gösteren şu ikinci hâdise dini de cürnalcılığa alet ettiği için daha şenidir, binaenaleyh daha mühimdir:

Azılı hafiyelerden Maarif Nezareti Evrak Müdürü Ali Galip, Müslümanların günde 5 vakit namazda okudukları kunut duasında ki **biz hal' ederiz. Biz terk ederiz.** Manasına gelen **«nahleu»** ve **«netrekü»** kelimelerini dinî eserlerden çıkartmak için Encümeni Teftiş ve Muayene nezdinde tazyikatta bulunmuş, hatta bu kelimeleri havi ve evvelce basılıp dağılmış olan ilmuhal ve saire gibi dinî eserleri toplattırmağa başlamıştır.

Bunu haber alan fetva Emini Nuri Efendi merci ve âmiri bulunan Şeyhülislâmı da atlıyarak ve fetva eminlerinin irade çıkmadan yani davet vaki olmadan saraya gitmemeleri usulden olduğu halde onu da dinlemiyerek doğruca Yıldız'a gidip Padişaha «din elden gidiyor, hafiyeler ve cürnalcılar dinî eserlerden namaz dualarını da çıkartıyorlar» diye şikâyette bulunması üzerine 60 altın lira maaş ve bala rütbesini kazanmış olan bu evrak müdürü tahkir ve terzil maksadıyle çöpçülükte kullanılmak üzere Sivas'a sürülüyor.

---

[2] Sait Paşa hatıratı: Cilt 2 Sahife: 23

Fetva emininin bu işe müdahalesi Padişahı fevkalâde korkutuyor. Aynı zamanda halife oluşu dinî eserleri himaye hususunda bir hareket göstermesini de icap ettiriyor. Bu türlü işlere razı olmadığını, hükûmetce bunlara çare bulunmasını Babıâli'ye irade ve tebliğ ediyor.

Abdülhamit II nin o ana kadar işittiklerimiz, gördüklerimiz ve okuduklarımıza aykırı olarak bu işe bu kadar ehemmiyet verişi ve bir hafiyeyi cezalandırışı icabında hali' fetvasını yani padişahlıktan ıskatın esbabı mucibesini yazacak olan fetva eminini tatmin maksadına mebnidir. İyi bir tesadüf eseri olarak o zaman saderet mevkiinde bulunan ve bu türlü şeylere esasen muariz olan Sait Paşa'nın 11 Teşrini sani 1318 tarihli arz tezkeresi bu hâdiseyi şu satırlarla göstermekte ve bulunacak çarenin tatbikine müsaade olunmasını da Padişahtan istemektedir.

«Bazı kütübi diniyye ve fıkhiyenin bir takım memurin ve müstahdeminin eseri cehaleti olarak toplattırılmakta olduğu kemali teessürle mesmuı ali buyurulduğundan bu bapta bazı tedabiri inzibatiyle ittihazına lüzum görüldüğü beyanı alisiyle encümeni teftiş ve muayene âzası meyanında erbabı kiyafetten olmıyanlar bittefrik mütebakısiyle memurini maarifin ehliyet ve dirayeti haiz olanlarından mürekkeben biri kütübi diniye ve şeriyeyi, diğeri kütübi saireyi tetkike ve maarif nazırı Atufetlu bey efendi hazretlerinin tahtı riyasetlerinde bulunacak olan üçüncüsü de onların tetkikatına nezaret etmek üzere yeniden üç heyet teşkil edilmesi hakkında şeref şudur buyurulan emir ve ferman.»

Görülüyor ki Abdülhamit II bu meselede yalnız Ali Galib'i sürmekle ve sürdürmekle iktifa etmiyor. Yukarıda ki arz tezkeresinde tasrih olunduğu gibi dinî eserlerin olsun hafiyelerin, cürnalcıların şerrinden, tecavüzünden kurtarılarak tabı'lerini kolaylaştırmak maksadıyla maarifte nazırın reisliği altında bir komisyon teşkil ettiriyor. Bu komisyon gerek dinî eserleri ilk defa tetkik edecek olan **tetkikî müellefatı şeriyye** heyyeti ile ikinci defa görüp tab'ına izin verecek veya vermeyecek bulunan **Encümeni Teftiş ve Muayene** heyyetinin kararlarını temyizen tetkik edecekti.

Maarif nezaretinin altıncı Cilt salnamesinde ki kadroya göre 1319 (1903) senesinde **Encümeni Teftiş ve Muayene** de 1 reis, 30 âza 1 baş kâtip ve 10 muayene memuru bulunmaktadır. Aza ile memurlar arasında bir hayli müslüm bulunduğu gibi Müslümanlar arasında da bir çok Arap vardır.

Yine adı geçen salnamede **Encümenî Teftiş ve Muayenenin** göreceği işler şu cümlelerle hülâsa edilmektedir :

«Memaliki mahrusei şahanede tabolunacak bilcümle kütüp ve resail ve evrakı mütenevviai fenniye ve edebiyye ile siyasiyata müteallik olmıyan resaili mevkute ve memaliki mahrusei şahaneye ithal olunacak matbuatı ecnebiyyeden mündericatının mahzurdan selâmeti gümrük ve postahanelerdeki memurini mahsusası tarafından kestirilemiyen kütüp ve resaili saire ..... tetkik ve matbuat müfettişleriyle gümrük ve postahanelerde bulunan muayene memurlarına icrayı nezaret ve memurini mumaileyhim taraflarından yevmi verilen raporlar üzerine muameleyi muktezaiei nizamiyeyi ifa.»

Buraya kadar vermiş olduğum izahat **Encümeni Teftiş ve Muayene** heyyetinin yukarıda yazılan vazifesini hakkıyle! ve tamamiyle! yaptığını göstermiştir sanırım.

Evet: Kitap, gazete ve mecmua neşrine mani olmak ve hiç olmazsa onların özlü taraflarını çıkartmak için Abdülhamit II rejimi bu işte bu kadar adam çalıştırıyordu.

Fakat tarihin ne garip bir cilvesidir ki: **hali**'den bu kadar korkan bu Padişah İstanbul'da 31 Mart 1325 (1909) da çıkan isyanı bastırmak üzere Selânik'ten hareket ordusu geldiği zaman Ayastefanos (Yeşilköy) de toplanan mebusan ve Ayan meclisi Babıfetva dan aldığı esbabı mucibe üzerine nihayet haline karar vermek suretiyle onu 32 sene azabını çekdiği büyük korkuya yine uğratmış ve bu tarihden sonra ne zaman ve nerede kendisinden bahsedilmek lâzımgelse adı bile ağza alınmayıp hep **«hakanı mah'lu»** tabiri kullanılmıştır.

Meclisi Millî adını alan bu meclise vaktiyle bu yüzden cürnal edilen Ayan Reisi Sait Paşa'nın riyaset etmeside garip olduğu kadar ibret verici tesadüflerden değil midir? Bu meclisin o zaman çıkarılmış olan fotografı Şişlideki **Atatürk İnkilâbı Müzesi**'ndedir.

III) Matbuat idaresince okunup basılmasına izin verildikten ve ortaya çıkdıktan sonra bir kusuru görülerek kapatılan gazete ve mecmuaların adlariyle kapatılış sebeblerini araştırıp burada izah etmek uzun sürer. Yalnız o devrin en meşhur bir günlük gazetesiyle hükûmetin resmî ceridesi olan Takvimi Vakayi hakkındaki şu iki hâdiseyi yazmakla iktifa edeceğim.

İkdam gazetesi Abdülhamit II nin doğum gecesini şatafatlı bir dille yazarken ibare arasında **kutlu gece** manasına gelen bir **«leylei mesude»** tabirini kullanır. Fakat bu tabir gazete basılırken **«leylei mesvede»** yani **karanlık gece** olarak çıkar. Anlaşılan **«mesude»** kelimesinden **«ayn»** harfi matbaa istilâhına göre düşerek yahut çıkmayarak kelime **«mesvede»** olmuş. İşte İkdam gazetesi bu hata yüzünden bir ay müd-

detle kapanmış sahibi ve ser muharriri Ahmet Cevdet Bey hapis ve istimtak olunmuştur.

Ahmet Cevdet Bey'in ağır başlı bir gazeteci ve hatanın da aşikâr bir harf sukûtu oluşu bu kadarla bu hâdiseyi kapatmış, daha ilersine gidilmemiştir.

Fakat hükûmetin resmî ceridesinin kapanmasına değil büsbütün tatiline sebeb olan hâdisede gösterilen şiddet Türkiye Maarif tarihine bilhassa kayda değer :

Bu devirde **Takvimi Vakayi** Dahiliye Müsteşarının nezareti altında çıkarılıyor ve o sırada Dahiliye müsteşarlığında Reşit Bey (Reşit Mümtaz Paşa) bulunuyor.

«**Takvimi Vakayi**in tertibat ve tashihatı ikmal ve basılacak nüsha müsahhih Hayrettin Nedim (2 Mart 1336 da Şehremini vekili olan zattır) ve Hıfzı (İdarei mutlakanın son matbuat müdürlerindendir.) Beyler tarafından imza edilerek müsteşar Reşit Bey tarafından da tab'ına işaret olunduktan ve müsahihlerle muharrirler daireden ayrıldıktan sonra o zaman 12 yaşında bir çocuk olan Felemenk Kraliçesine bir nişan ita edilmiş olduğuna dair bir iradei seniye gelir. Havadisin ehemmiyeti itibariyle bununda ilk çıkacak nüshada bulunması arzu edilir.

İradei seniyye tertip edilerek gazetenin tevcihatı resmiye sutununa sıkıştırılır. Alelacele tertip edilirken «**Ata**» kelimesi ortada bitişen «**hı**» ile «**Ectâ**» tarzında tertip edilir ve hini tab'ında «**elif**» harfi de her nasılsa sukut eder ve kelime «**Hâta**» kalır. O zaman dahiliye mektu'bî kalemi müdür muavinliğinde bulunan Kastamonu valii esbakı Fuat Bey bunu ni'mel vesile ithaz ederek Sultan Abdülhamit hana takdim ettiği bir cürnalda (12 yaşında bir çocuğa nişan ita edilmekle hata edildiğinin Takvimi Vakaiyle ilân edilmiş) olduğunu arzeder. İşte bu curnal Reşit Bey'in menkubiyetine ve 62 senelik resmî bir ceridenin tatiline sebebiyet vermiştir. [3]

İşte bu curnal üzerine 1247 (1831) den beri çıkarılmakta olan Resmî Ceride 1308 (1892) de kapatılarak 1324 (1908) e kadar Osmanlı Hükûmeti 16 sene Resmî Ceridesiz kalmış ve Dahiliye Müsteşarı da azlolunarak 7 sene açıkta bırakılmıştır. Bundan bahseden 3 Mayıs 1308 tarihli iradede «Takvimi Vekayii hüsnü idare edememekte olması cihetiyle zikrolunan müsteşarlık ve **Takvimi Vekayi** nezaretinden azli ve **Takvimi Vekayi**'in külliyen ilgası...» fıkrası vardır.

Yine önce usuli dairesinde müracaatla **Encümeni Teftiş ve Mua-**

[3] İstanbul Şehreminleri Osman Nuri Sahife 194 İstanbul - Şehremaneti matbaası 1928

yene'den izini alınıp ta bastırılmış olan kitaplar dahi çok kerre bir curnalcının sonradan o kitapta gördüğü bir kelime yüzünden yasak edilir, mevcut nüshaları toplattırılır, hatta yazanlar ve basanlar muhtelif şekillerde cezalandırılırlardı.

Yine bu suretle mekteplerde arasıra talebenin kitap dolapları gizlice gözden geçirilerek yasak kitaplar varsa alınıp imha edildiği ve talebe cezalandırıldığı gibi zabıta ve matbuat memurları tarafından şüpheli ve muzur telakki edilen kimselerin evlerinde yapılan araştırmalarda bu türlü muzur ve yasak kitaplar ve gazeteler bulunur ve görülürse müsadere edilir ve bunlar o adamların kabahatlerinin büyüklüğünü gösterirdi.

Sultan Aziz'in ve Sultan Murad'ın hal'edilişi, Abdülhamit II nin padişah oluşu, Birinci Meşrutiyetin ilânı ve Osmanlı - Rus Harbinin çıkışı hâdiseleri hep 1293 (1876) ile 1296 (1879) seneleri arasında gelip geçmiş bulunduğundan ve kitapçı dükkânlarıyle umumî kütüphaneleri ve şüpheli gördükleri evleri araştıranlar ise münhasıran bu hâdiselerden bahseden gazeteleri ve kitapları arayıp bularak müsadere ve imha ettiklerinden gerek bu muameleden gerekse henüz basılmıyan dükkânlarla evlerde günün birinde basılma korkusundan olarak bu türlü gazeteler daha önce sahipleri tarafından yok edilmiş olduğundan dolayıdır ki bu gün Türkiye'de hükûmetin resmî gazetesi olan Takvimi Vakayide dahil olduğu halde hemen hiç bir kütüphanede, hiç bir evde bu senelere ait tam bir gazete koleksiyonuna rast gelinemez.

Yine bundan dolayıdır ki değerli gazetecilerimizden Matbuat Cemiyeti reisi Hakkı Tarık Us Birinci Meşrutiyet devresi meclis müzakerelerini ancak bazı gündelik gazetelerden ve şuradan buradan toplıyarak bastırmağa mecbur olmuş hattâ bu müzakereleri kısmen de nasılsa imha edilmemiş olan Fransızca vesair dillerde ki gazetelerden tercüme suretiyle fakat güçlükle elde edebilmiş olduğunu bana söylemiştir. **Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi** adını taşıyan bu eserin mukaddemesinde görülen şu «ancak bu zabıtları ihtiva eden takvimi vakayiin de bu satırları yazdığımız güne kadar Türkiye'nin resmî veya hususî kütüphanelerinin hiç birisinde eksiksiz bir koleksiyon halinde bulunmadığını söylersem» fıkrası da devri anlatırken asla mubalağaya sapmamış olduğum hakkında okuyucuları tatmin eder sanırım.

Yine bu devirde Türklerin yabancı memleketlerde ki her türlü neşriyatla da alâka ve rabıtaları kesilir, onlardan da istifadeden mahrumiyetleri cihetine gidilirdi. Bundan dolayıdır ki Osmanlı ülkesi dışında serbestçe basılmış olan her dilden bilhassa Türkçe ve Arapça kitaplar memlekete gireceği zaman gümrük ve posta idarelerinde bulundu-

rulan muayene memurlarının tetkikinden geçmeden memlekete sokulmazdı.

O zamanlarda **Jön Türk** denilen inkilâpçılar tarafından yabancı memleketlerde Türkçe ve sair dillerde neşrolunan gazetelerle mecmuaların memlekete girmemesine ise hepsinden ziyade dikkat ve itina olunurdu. Bu türlü gazete ve mecmuaların ne kadar büyük bir yekûn tuttuğunu Selim Nüzhet Gerçeğin 3 Şubat 1941 tarihli Akşam gazetesiyle vermiş olduğu zengin bibliyografyadan öğreniyoruz.

Hattâ dünyanın her tarafında yabancı dillerde çıkan gazete ve mecmualardan Osmanlı hükûmeti ve bilhassa Padişah aleyhinde bir yazıyı ihtiva edenler çıkar, çıkmaz bunlar oralardaki Osmanlı sefirleri ve konsolosları tarafından telgrafla İstanbul'a bildirilir ve hükûmetçe de adlarıyle çıktıkları yerler, ve neşir tarihleri birer tamimle günü gününe bütün nezaretlerle vilâyetlere bildirilerek oradan da kazalara ve nahiyelere kadar tamim edilerek bunların memleket içinde okunabilmesine meydan verilmemesi ve kimin elinde görülürse hemen müsadere edilmesi - tonlarla kâğıt ve mürekkep sarfiyle - tenbih ve tebliğ edilirdi.

Dahası var! Memurların bu vazifeyi iyi yapabilmeleri için yasak edilen kitap, gazete ve mecmuaların vakit vakit listeleri tertip edilip bastırılarak onlara dağıtılırdı. Bunlardan en son olarak 1318 (1902) de matbaai âmirede basılmış orta kıtada 95 sayfa tutan bir risale elde bulunmaktadır. Bunun baş tarafında «memaliki mahrusai şahaneye duhul ve intişarı memnu bulunan kütüp ve resaili muzırranın esamisini mübeyyin cetveldir.» İbaresi Fransızcasiyle birlikte görülmektedir.

Bu risalede - Osmanlı ülkesinde basılıp da sonradan yasak edilen Türkçe, Arapça, Farsca risaleler, kitaplar ve mecmualar bulunduğu gibi yabancı dillerde Fransızca, İngilizce, Almanca, İtalyanca, Rusça ve bilhassa Rumca, Ermenice, Bulgarca ve Sırpça basılmış olan kitap ve risaleler de - sağ sahifede Türkçeleri sol sahifede yazıldığı dille ve o dilin harfiyle - basılmıştır.

Yasak edilen Türkçe eserler arasında Ziya Paşa'nın, Namık Kemal'in, Abdülhakhamid'inkiler başta geliyor. Selim Sabit Efendi'nin ve Ahmet Vefik Pasa'nın Osmanlı tarihleri hattâ Padişahın emriyle Ahmet Mithat Efendiye yazdırılmış olan üssüinkilâp ile tarihî, içtimaî mütaleaları ihtiva eden Kâtib Çelebi'nin **Mizanül Hak**'ı ve yine o vadide yazılmış bulunan Tunuslu Hayrettin Paşa'nın **Ekavemül Mesalik**'i ve mukaddemesinin Türkçeye tercümesi muzur kitaplar listesinde görüldüğü gibi Cevdet Paşa'nın **Kısası Enbiyası**'nın da o muzur kitaplardan sayıldığını söylersem hayret edilmemelidir.

Ermenice, Rumca, Bulgarca ... eserlerin her halde Türklük ve Osmanlılık aleyhinde yazıları ihtiva ettiğinde şüphe yoktur. Fakat Fransızca eserler arasında Lamârtin'in 8 ve Hammer'in 18 ciltlik Osmanlı Tarihlerinin de yasak edildiğine ne demelidir?

Yasak keyfiyeti en ziyade Türkçe'de Edebiyata ve Tarihe ait eserlere tatbik edildiği gibi yabancı dillerde ki eserlerde de yine tarihe, siyasete ve milliyetçiliğe müteallik olanlar üzerinde çok titiz davranıldığı görülmektedir.

IV) Değerli ve şöhretli âlimler, edipler ve mütefekkirler matbuatla neşriyatta bulunmaktan ve kitap yazıp neşretmekten men ediliyorlar. Bunların o devirde en ileri gelenlerinden Ziya Paşa, Namık Kemal ve Abdülhakhamit gibileri birer memuriyetle İstanbul'dan uzaklarda hattâ yabancı illerde yaşatılıyorlar.

Bunlardan sonra gelen ve Edebiyat tarihimizde **Serveti Fünuncular** diye anılanlar da yazı yazmaktan men ediliyorlar. Bu sonrakiler her ne kadar iğreti birer adla meselâ Ali Ekrem (Nadır), Reşit (H. Nazım), Süleyman Nazif (İbrahim Cehti) Süleyman Paşa Zade Sami (Süleyman Nesip gibi) adlarla bir müddet daha yazı yazmışlarsa da 1315 - 1316 (1899 - 1900) den itibaren hepsi susmağa ve kalemlerini kırmağa mecbur tutuluyorlar. Burada adı geçenlerden mabeyin kâtibi Reşit kendisiyle beraber yine orada kâtip Ali Ekrem'den gazetelere yazı yazmamaları hususunda imza alındığını hatıratında yazar.

V) Bu kitabın 625 inci sayfasında, bir münasebetle yazıldığı gibi 1308 (1892) senesinden sonra tahsil için Avrupaya talebe gönderilmesi men edilmiş olduğu gibi Türk - İslâm talebenin İstanbul'daki yabancı mekteplerine devamlarına da müsaade edilmiyordu. Halbuki İslâm olmıyan fakat Türk tabiyetinde bulunan gençler hem Avrupaya serbestçe gidebilmekte hem de buradaki yabancı mekteplerde Avrupalı muallimlerden pervasız ve korkusuzca istifade etmekte idiler.

Hattâ 1316 (1900) de İstanbul'da bir Darülfunun açılmasının başlıca sebebinin Türk talebenin Avrupaya gitmesine hacet kalmadan burada okumalarını temin olduğu Darülfünun'a ayrılmış olan kısmında ayrıca gösterilmiştir.

VI) Abdülhamit II rejiminde yazı veya baskı serbestliği olmadığı gibi toplantı, söz tedris serbesliği de yoktu. Bütün mekteplerde muallimlerin takrirleri maarif müfettişlerinin vakit vakit kontroluna tabi olduğu gibi en yüksek bir ilim müessesesi olan Darülfünun'da ise meclisi Maarif âzası dershanelere girerek dersin başından sonuna kadar bilhassa Tarih ve Edebiyat muallimlerinin sözlerini dinledikleri Darül-

fununi Şahane maddesinde tafsilâti ile yazılmıştır. Resmî ve Hususî Mektepler haricinde ise hiç bir kimse - camilerden ve tekkelerden başka yerlerde - başına üçbuçuk kişiyi toplayıp onlara bir ders gösteremez, bir şey söyliyemez ve konferans veremezdi.

Camilerde toplanan halka söylenen hutbeler yani verilen konferanslar ise onların anlamadıkları Arap dilinde yüzlerce sene önce söylenmiş ve yazılmış basma kalıp sözleri tekrarlamaktan ibaret olduğu için rejimin bu türlü toplantılardan, bu çeşit konferanslardan korkusu yokdu. Bundan ötürü onlara mani olmuyordu.

Minberlerde hâtipler tarafından söylenen Arapça sözleri halka Türk diliyle tekrarlamak maksadıyla ihdas edilmiş olan kürsü şeyhliklerini de yüksek tahsil görmüş kimseler işgal etmediği için koyu taassupla hareket eden bu şahıslar halkı İsrailiyat ve hurafatla uyutuyor ve uyuşturuyordu. Binaenaleyh rejimin halkın fikrini açar diye bunlardan da korkusu yoktu.

Hasılı bunların dışarısında şekirde ne bir umumî konferans salonu, ne bir ilim cemiyeti merkezi ne de bir gece dersleri mektebi görülemez.

Bilhassa **tevatür beyyinesi** ikâmesi halinde kalabalık bir halkı mahkemeye çağırmak ve dinlemek hakkını kanunen ve usulen haiz olan şer'i mahkemeler bile toplantı hakkında ki yasaktan müstesna değillerdi. **Maksudiye Hanının Bey'i** adını alan alelâde bir veraset ve tasarruf isbatı davasında kırk elli tevatür şahidinin mahkemeye çağrılmış ve dinlenmiş olması **«Sultan Murad'a biat için halk mahkemeye, çağırılarak yemin ettiriliyorlar»** tarzında bir curnalla Padişaha arzedilince şer'i mahkemelerin en büyük âmiri olan Şeyhül İslâm ile hakimin derhal azlolunması bu devir için toplantı düşmanlığı hususunda bir şaheser sayılır. Pek meşhur olan bu hâdiseye mizancı Murat Bey 1908 de çıkarttığı gazetesinde tafsilâtıyle yazdığı gibi biraz sonra okunulacağı gibi Reşit Bey de onu bahis mevzu eder.

Toplantı yasağı düğünler derneklere bile teşmil edilmişti. Bir düğün yapılacağı zaman evvelâ en yakın karakola müracaat edilir, izin alınır halkta ancak zabıta memurlarını nezaret ve mürakebesi altında düğün ve eğlence yerinde toplanabilirdi.

Toplantı cümlesinden olan üç beş kişinin bir araya gelmesini tazammun eden **Cemiyet** ve **Şirket** kurulması da Abdülhamit II rejiminin dikkat ve şiddetle üzerinde durduğu keyfiyetlerdendi. İleride cemiyetler ve teşekküller bahsinde görüleceği üzere bu devirde yeniden belli başlı bir cemiyet kurulmamış olduğu gibi tanzimat devrinde kurulmuş olan-

lar da yaşatılmamıştır. Ancak ikisi ticaret diğer ikisi de neşriyat sahasında dört şirketin bulunduğunu ve yaşadığını görüyoruz.

Bunlardan ticaret şirketleri İstanbul Boğazında vapur işleten **Şirketi Hayriye** ile Selânik körfezinde vapur işleten ve merkezi İstanbul'da yine Şirketi Hayriye binasında bulunan Şirketi **Hayriyei Hamidiye**'dir. Fakat her iki şirketinde en büyük hissedarı Hazinei hassa yani Padişah olduğu için bunların başlarına Sarayca emniyet ve itimat edilir kimseler getirilerek nezaret ve murakaba altında yaşatılmışlardır.

Neşriyat şirketlerine gelince: Münhasıran Medreselerde okunan ve fikirleri açmak şöyle dursun bilâkis uyuşturan ve gerileten tedris kitapları ve dinî eserleri basmak üzere birisi Osmanlı kitapcıları tarafından kurulan **Şirketi Sahafiyei Osmaniye**, ötekisi de **Acem Basması** diye tezyif ettiğimiz halk kitaplarını basmak için İranlı kitapçılar tarafından kurulan **Şirketi Sahafiyei İraniye**'dir. Fakat bu şirketleri teşkil edenlerin bir çok kimseler olduğu zannedilmemelidir. Evvelâ üç beş kişi bir araya gelip bu şirketleri kurmuşlarsa da sonraları birer ikişer çekilip şirketi **Sahafiyei Osmaniye** Köse Hacı Ahmet Efendiyle Selânikli Cevdet Efendinin ve **Şirketi Sahafiyei İraniye**'de İranlı Hacı Hüseyin ve Hacı Abbas'ın üzerinde kalmıştır. Bunlardan Şirketi Sahafiyei Osmaniye bir çok medrese kitabından başka 11 cilt Buharî Şerhi aynı, 8 cilt Tefsiri Kebir 6 cilt Mecmuai Tefasir 6 cilt İbni Abidin, 3 cilt Taberi, 4 cilt kenarlı tefsiri Tibyan, 3 cilt Şerhi Mevakıf gibi Arapça büyük ve ilmî eserler basmıştır.

Şirketi Sahafiyei İraniye ise bilhassa Envarül Aşıkın, Muhammediye, Ahmediye, Siyeri Nebi, Battal Gazi, Billori Azam, Hayber Kalesi, Kan Kalesi, Ebu Ali Sina, Aşık Kerem, Aşık Garip gibi Türkçe kitapları basmıştır.

Şirketi Sahafiyei Osmaniye'nin dağılması da yine toplantı yasağı yüzünden olmuştur. Şöyle ki bu şirket reisinin kızını evlendirmek üzere düğün yaptığı sırada elinde bir matbaa bulunduğu için davet tezkeresini bastırıp davetlilere göndermiş olması kendisi için de, müessesesi için de felâketi mucib olmuş ve **Basma davetiyelerle halkı evinde toplantıya çağırıyor** diye curnal edilmiş ve düğün gecesi evi matem haneye döndürülmüştür. Hasılı bu devirde üç beş kişi bir araya gelerek bir kitab yazmak ve yazılan kitabı bastırmak, bir gazete veya mecmua çıkartmak, başına topladığı beş, on kişiye ders vermek imkânı bırakılmamıştır.

Osmanlı Hükûmetinde dokuz defa Sadaret yani başvekâlet makamını işgâl etmiş olan Sait Paşanın şu fıkrasını bilhassa kaydediyorum:

«Zabtiye ve Telgraf - Posta nazırlarının kablelistizan nezdime gelmemeleri irade ile memnu imiş. Vükelâdahi - Hariciye nazırı bizzarure müstesna olmak üzere - meclis günlerinin gayri eyyamda gelmezlerdi. Hattâ Dahiliye Nazırı Memduh Paşayı iki defa iş için istedim. Geldiyse de avdet eder etmez talebime mebni nezdime gittiğini ve mucibi davet olan işlerin nev'ini arızei hususiye ile huzura bildirdiğine muttali oldum. [4]

İşte hükûmeti idare eden nazırların birbirleriyle ve bilhassa başları olan Sadrazamla buluşup görüşmeleri bu kadar takyidat ve memnuniyetlere tabi olursa bundan halka tatbik olunan usulün mahiyeti pek açık olarak anlaşılır sanırım.

Yine Sait Paşa'nın hayretle kaydettiği bir hâdiseyi Babıâli'de ki memurların zihniyetini ve Abdülhamit korkusunun tesirini göstermek maksadiyle alıp şuraya derc ediyorum: Sait Paşa Babıâli önünde ki Nallı Mescit camiinin kısa bir tarihçesini yaptıktan sonra diyor ki:

«... Harabolan yerler tamir, imamet maaşı tezyit ve namıaliye mensup sudan bir çeşme inşa ettirildi. Sadarete mahsus oda mescide nazır olmakla karakol hane efradından, Babıâli müstahdemininden bazılarının mescide giderken hariçten dolaştıklarını gördüm. Bu suhubet zail olmak için de Babıâli içinden mescide bir kapı açtırıldı. Tamire memur olan Şükrü Efendi nezdime gelip yeni kapının üzerine konulan kitabeye bir şey hakkı lâzım gelir. Ne yazılsın?» diye sordu: **«Esselâtü ûmadid dîn»** (Namaz dinin direğidir) yazılmasını söyledim. Bunu hangi hattata tahrir ettirelim? dediğinden ve o esnada Amedî Mehmet Ali Bey nezdimde bulunduğundan hattatı meşhur Sami Efendi ki nişan kalemi mümeyyizdir, ona yazdırılmasını Amedî Beye tavsiye ettim. Birkaç gün sonra Mehmet Ali Bey Sami Efendinin yazdığı iki levhayı getirdi ki biri pek celî ve ötekisi mutavassıt kalemle idi. İkincisini tercih eylediğimden hâkkettirilmek üzere Şükrü Efendiye vermesini mirimüşarünileyhe söylüyordum. O sırada müsteşar Tevfik Paşa varid ve suhbete muttali olduğundan «hâkkettirilecek şey için arzü istizan lâzımdır» dediyse de Amedî Beye hitaben bittabi evvelki ifademi tekrar eyledim.

Rıkabı memurinde rıbkai istibdat ne derece yer etmiş ki ikamei salât babında varid olan hâdisi Peygamberiyi bile babı mabede yazmak için istizana ihtiyaç görüyorlar. Hikâyenin haddizatında ehemmiyeti yok isede mukayesei ahvale ve ricali hazırai devletin acarifi efkârına medaristidlâl olacağı için kayıd ettim.» [5]

---

[4] Sait Paşa Hatıratı Cilt: 2 Sahife: 32

[5] Sait Paşa Hatıratı: Cilt: 2 Sahife: 22

Okuyucularımın müsaadeleriyle buna ben de bir şey ilâve etmiyeyim.

Bu kitabın 375 - 380 inci sayfalarında ehemmiyetle üzerinde durmuş olduğum **oto didakt tahsil yolları ve yerleri**'ninde bu toplantı yasağı yüzünden azalarak hiçe indiğini bilmem burada izaha hacet var mı? Evlerinde hususî ders veren ilim adamlarının çoğu devletten maaş alır yüksek memur, asker ve ilmiye mesleğine mensup kimselerden ibaret olduğu için curnal edilmek, evi basılmak, kitapları musadere olunmak ve nihayet azlolunmak ve sürgün edilmek gibi korkular ve düşüncelerle bu türlü adamların da ister istemez kapılarını ilim ve irfan müştâklarına kapadıklarını söylemekle iktifa edeceğim.

Toplantı yasağının bir başka türlüsü de bir çok adamların adlarını yazmak suçu idi. Oturmakta olduğum mahallede su yolu bozulmuş olan çeşmeyi tamire ön ayak olan sofu, hayır sever bir adam tamir masrafına iştirâkini umduğu beş, on mahallelinin adını bir kağıda yazmış, kendilerine müracaatla aldığı paraları da karşısında göstermişti. Bunu gören hafiyelerden birisi derhal curnal etmiş ve adamcağız Zabtiye Nezaretine götürülerek üç gün sorguya çekildikten sonra kendisinin ihtilâl çıkartacak bir fikir adamı olmayışı hakkındaki kanâatle çeşmenin hakikâten harap ve tamire muhtaç oluşu yüzünden güç belâ yakasını kurtarabilmişti.

Dahası var! Hiç nüfus sayımının da toplantı ve ad yazmağı vesile ittihaz ile yasak edileceği akla gelir mi? Evet bu da görülmüştür ve olmuştur! Cumhuriyet devrinde üç defa nüfus sayımı yapıldı ve buna Türkün en büyüğü ile en küçüklerinin ne kadar ehemmiyet verdikleri ve onu kolaylaştırdıkları görüldü. Sayımda **Ne bir eksik, ne bir artık** düsturu Reisicumhur İsmet İnönü'nündür. Binaenaleyh değil bir kaza halkının, bir tek adamın bile sayım dışarsında kalmaması bu işin temeli sayıldığı ve aynı zamanda fazla adam yazılmasına da imkân bırakılmadığı artık herkese malûmolmuş keyfiyetlerdendir.

Abdülhamit II devrinde bir defa 1300 (1884) de, birkere de 1320 (1904) de Umumî nüfus sayımı değil, yazımı yapılmıştır ve ikişer sene sürmüştür. Yapılışını yakından gördüğüm, hattâ mahallemdeki memurlara yardım ettiğim bu yazım mahalle halkını birer birer çağırarak ellerindeki hüviyet varakalarının yenisini doldurup vermek, hiç hüviyet varakası olmayanları da yeniden kütüğe kayd etmekten ibaretti.

İşte bu muamele o zamanki Osmanlı İmparatorluğunun ayrılmış ve dağılmış bulunduğu Arabistan çöllerine, Afrika ortalarına kadar heryerde yapıldığı gibi İstanbul'da da ayrılmış bulunduğu on Beledi-

ye dairesinden dokuzunda yapıldı, fakat birisinde asla yapılamadı. Burası padişahın ve sarayların bulunduğu Beşiktaş Belediyesi çevresi idi.

Bizzat Abdülhamit II ile halkın kendileriyle temas etmesi ve görüşmesi şiddetle yasak edilmiş olan Sultan Murad ve Veliaht Reşat Efendi'de bu daire çevresinde oturuyorlardı.

İşte gerek buralarda ki halkın yerlerine memur göndermek yahut onları sayım yerine kadar çağırıp orada yazdırmak hususuna müsade edilmesini o zamanki hükûmet padişaha arzetmeye bir türlü cesaret etmemiş yahut etmişse de irade çıkmamış, binaenaleyh bu yüzden imparatorluğun umum nüfus yekûnu bağlanıp ilân olunamamıştır. [6] ve [7]

Toplantı yasağı bu kadarla da kalmamış 9 Kânunisani 1286 (1869) tarihli İdarei Umumiyei Vilâyet Nizamnamesine göre vilâyet merkezlerinde toplanıp mahallî Maarifin ilerlemesi hakkında çalışacak ve fikir beyan edecek olan vilâyetlerde ki umumî meclisler dağıtılmış olduğu gibi bu umumî meclislerin iştirâkiyle husule gelmiş bulunan Belediye Umumî Meclislerine de toplanmak imkânı bırakılmamıştır.

İstanbul'a gelince: Bu şehirde bu devirde vilâyet teşkilâtı olmadığı için tabiatiyle vilâyet umumî meclisi de yoksa da 1293 (1876) Belediye Kanunuyla şehir 20 Belediye dairesine ayrılmış ve her daireden gelecek bir reis ve ikişer âza ile Şehremanetin'de yani Belediye mer-

---

[6] İstanbul Şehremaneti mecmuası: 1341, Sayı 7-9

[7] Bu hâdisenin tesiri İmparatorluk dışarsında da büyük olmuştur ve bu yüzden Türklere ve Türklüğe söz getirilmiştir. Şöyle ki: Her sıfır ve beşle nihayet bulan senelerde dünyanın her tarafında nüfus sayımı yapıldığı ve sonra bu sayımlar ilân edilerek bütün dünyaca bilindiği ve ona göre istatistikler yapıldığı, hatta bu istatistikleri yapmak ve görüşmek üzere vakit vakit ötede beride kongreler toplandığı malûmdur.

1908 inkilâbından sonra bu maksatla toplanan bir istatistik kongresine Osmanlı hükûmeti de iştirâk etmiş, kongre toplanıp müzakereye başladığı ve dünyanın umum nüfusu görüşüldüğü sırada âzadan birisi kalkıp reise hitaben:

— Bütün memleketlerin nüfusunu birer halka halinde topladık, bu halkaları birleştirip dünyanın umum nüfusunu gösterir bir zincir yapacağız. Fakat zincirin kavuşması ve tamamlanması için üç halka eksiktir. Bu halkaların birisi Osmanlı, ötekisi İran ve üçüncüsü Çin hükûmetine aittir. Ya bu hükûmetlere cebren bu iş yaptırılsın, yahut ta medeniyet ailesi arasından çıkartılsınlar!

Diye teklif etmiş. Reis Zeki, nazik bir adammış. Kongrede Türk murahhassı da bulunduğu için onu kırmamak maksadiyle:

— Hakkınız var. Riyasette fikrinize iştirâk eder. Fakat Türkler yeni ve kansız bir inkilâp yaptılar. Murahhası da aramızdadır. Kendilerinden rica ederiz bu noksanı hükûmetlerine tamamlatsınlar. Ötekilere gelince: Bunlar hakkında kongre de sizinle hemfikirdir demiştir.

Nasıl! Bir sayım neticesinin milletler arasındaki aksini beğendiniz mi?

kezinde toplanması lâzım gelen **Cemiyeti Umumiyei Belediye**'ye - dairelerdeki meclisler teşekkül etmediği için - toplamak imkânı bırakılmamıştır.

Fakat toplantılara ve cemiyetlere tatbik edilen asıl yasak bu kadarla da kalmamış hükûmetin idaresine ve devletin bünyesine teşmil olunmuş yani hükûmetin şekli Meşrutiyet ve en büyük idare ve istinşar heyeti de Mebusan ve Ayan meclisleri olduğu halde onlarda yaşatılmamış ve daha doğmadan öldürülmüşlerdir.

Abdülhamidi sani ve devri saltanatı adlı eserde (Cilt 1 sayfa 342) deniliyor ki :

«Abdülhamidi en ziyade igzap ve parlementonun hakikatda mevtini intaç eden keyfiyetin vak'ayı atiyeden ibaret olduğu sonradan anlaşılmıştır: Ruslar Sofya'yı ve Edirne'yi zabtettikten sonra mukaddematı sulhiyeyi müzakereye muvafakat etmiş idiler. Avusturya hükûmeti Rusya ile devleti âliye arasında aktolunacak mukavelenin muahedatı mevcudeile hemâhenk olmasını kontrol için Viyana'da bir konferans akdini teklif ediyordu. İngiltere dahi İstanbul'a imdat için donanmasını Marmara denizine yolluyordu.

Bunun üzerine Abdülhamit ahvali hazırayı müzakere etmek üzere sarayda büyük bir meclis akdetti. İngiliz filosunun kariben İstanbul'a dühulü ve Rusların da karadan vüsulü kuvvei karibeye gelmiş olduğundan Abdülhamit denizden büyük kalabalıkla gelmiş olan dostu ve karadan ilerlemekte olan düşmanı izaz için kendilerine ne ikrâm edileceğinin evvelce kararlaştırılmasını arzu ediyordu. Bu meclise heyeti vükelâdan başka vükelâyı sabıkanın kâhfesi ve meclisi mebussandan beş âza dahi davet edilmişti.

Bu beş âza reis ile iki reisisani ve astarcılar kâhyası Ahmet Efendiyle müsevi şekerci Kemal Efendi adında iki mebus idi. Meclisi Milliden saraydaki meclise davet edilecek iki âzanın orada muhalefette bulunmağa ve hattâ bir mütalea bile dermeyanına kabiliyeti olmaması matlup bulunduğu için âzayı mevcude arasından isimleri zikrolunan bu iki zat intihâp edilmiş idi. Fakat avamdan olmak hasebiyle teban ve vaziyyeten muştakil olan Ahmet Efendi bu hesabı yanlış çıkardı.

Abdülhamidin tahtı riyasetinde teşekkül eden bu meclisde Başvekil hükûmetin elyevm bulunduğu vaziyeti elimeyi izâh ve örs ile çekiç yani İngilizlerle Ruslar arasında kalınmış olduğunu beyan ettikten sonra mukarreratı müttehazeyi kabul edip etmediklerini hüzzardan sordu. Herkes makamı tasvipte başını salladığı sırada Ahmet Efendi ayağa kalkarak Abdülhamid'e o vakte kadar işitmemiş olduğu bir li-

sanla irticalen şu sözleri söyledi: (Siz bizim fikrimizi pek geç soruyorsunuz. Felâketin önünü almak mümkün olduğu zaman bize sureti ciddiyede müracaat etmeliydiniz. Meclisi Mebusan kendi malûmatı haricinde olarak husulüne sebebiyet verilen bir halden dolayı mesuliyeti asla kabul edemez! Bundan başka Meclisin müzakere ettiği umur ve hususata dair verdiği reylerin hiç biri mesmu olmamıştır, verdiği kararların hiç biri icra edilmemiştir. Yine tekrar ederim Meclisi Mebusan müşkülâtı hazıraya sebebiyet veren ahvâlden dolayı hiç bir mesuliyet kabul etmez.)

Ahmet Efendi bu sözleri söylerken Abdülhamid'in büyük bir hiddete mağlûp olduğu yüzünden belli oluyordu. Nihayet kendini zabtedemedi bağırdı: Milleti ikna ve müessesatı ahrarane ihdâs ederek islâhat icrasına çalışan Pederim Abdülmecid'in isrine iktifa etmek istemekle meyer yanılmış imişim. Badema ceddim Sultan Mahmud'un isrini takip edeceğim. Onun gibi ben de şimdi anlıyorum ki cenabıhakkın muhafazasını bana tevdi ettiği akvamı kuvvetten başka hiç bir şeyle yürütmek kabil olmıyacak!

Meclisin hitamında Abdülhamit vükelasına parlementonun tatilini emreyledi. O günden itibaren de sözünde durdu. Ziri idaresinde ki akvamı idare için yalnız kuvvet istimâl etmedi, idamei istibdadı için şiddet dahi kullandı ve bu şiddeti ekseriya cinayet mertebesine kadar ileri götürdü.

Parlementoyu dağıttığı günün ferdası vakıt kaybetmeden hinicülüsunda vazetmiş olduğu usuli meşumu tatbikte devam etti. Mebusandan 10 zata hemen İstanbul'dan mubaadet ve memleketlerine avdet eylemelerini emretti. Bu mubaaddet değil teb'it idi. Meclisi mebusani Osmanî artık ömri mukadderini ikmâl etmişti.»

Bu sırada Ayan âzası olan Sait Paşa da bu toplantıda bulunmuştur. Sait Paşa hâdiseyi hatıratında (C. 1 S. 207) şu tarzda anlatır:

(Rusların payitahta tahattilerine mani olmak üzere Çanakkale Boğazına gelen İngilizlere donanmasının boğazdan müruruna izin verilip verilmemesini müzakere için vükela ve ümerayi askeriye ile bazı âyan ve mebusandan mürekkep olmak üzere huzuri hümayunda bir meclisi fevkalade akdolunmuştur. Bu meclis İngiliz donanması boğazdan geçsin mi geçmesin mi müzakereleriyle meşgûl iken donanma ruhsat beklemiyerek boğazdan geçtiği haberi gelmekle başvekil keyfiyeti meclise bildirmişti.

Lakin düşmanımızın payitahta girmesini men için İngiliz donanmasının gelmesi güya fena bir şey imiş yahut düşmanı galibin askeri

İstanbul kapılarına gelmekten betermiş gibi bazıların zihinlerini bir veleh ve hayret kaplamış, artık bu musibete çare bulmanın zamanı geçti gibi hal ve tavırlar gösterilmiş idi ki o sırada hazır ve astarcılar kâhyası lakabıyle müştehir olan bir mebus da (böyle şeyler vaktiyle haber verilmelidir, vakitsiz söylenirse böyle olur) zemininde bir söz söyledi. Bu ise nezdi âlide hiddete müeddi ve mahabeti huzuri melikdari ve huzzarı sairenin takriatı o mebusun meyanı mecliste bayılmasını mucib oldu. Hiç hatırımdan çıkmaz. Mebusu mumaileyhi bir takım adamlar meclisi fevkalâdenin münakat olduğu salon ki Yıldız Sarayının ikinci katındadır, ana muttasıl bir odaya çıkarıp ayılması için yüzüne su serpiyorlar, ricali devletten bazı zevat ta mebbusi masrua alenen seb ve düşnam ediyorlardı. Bir kaç gün sonra da mecliste bulunmayan ve o kilükallerde methalleri vaki olmayan bir takım mebuslar şuraya buraya nefyedikleri mesmu oldu.)

Sait Paşa'nın şu izahatı gösteriyor ki doğru sözü yalnız padişah değil o zamanın büyük memurları da sevmiyorlar, söyliyeni susturuyorlar, hatta bayıltıncaya kadar korkutuyorlar. Hazreti Muhammed'in: **«Bulunduğunuz hale göre idare olunursunuz»** manasına gelen sözü ne kadar güzel ve ne kadar doğru imiş!

Bu toplantıda bulunanların hepsi Ahmet Efendiyi ayıplayacaklarına onun mütalealarına iştirâk etmiş olsalardı Abdülhamit II bu şiddeti göstermez ve Meclisi Mebusanı dağıtmazdı.

En serbest söz söylenecek yer olan Millet Meclisi bir mebusun söylediği söz üzerine kapatıldıktan sonra diğer cemiyetlere ve meclislere yaşamak hakkı verilmiyeceğinde şüphe mi edilir? Bu mevzu etrafında daha pek çok hâdiseler kaydedilir ve misaller gösterilebilirse de bu kadarı bu mevzu kâfi için olduğundan bahsolunan hâdiselerin saik ve sebeblerini araştırmak daha faydalı olur.

Bunda en büyük âmil ve müessir bu devri açan, otuziki sene uzanan Abdülhamit II nin hayatı ve şahsiyetidir. Yarım asırdan beri bu hükümdarın lehinde, aleyhinde birçok sözler söylenmiş, bir hayli yazılar yazılmıştır. Fakat hiçbirisinde de ifrat ve tefritden uzak durulamamıştır.

Ben burada ölümünden çeyrek asır sonra mütaleasını bildirmiş ve onun sarayında ondört sene hizmetle gidişini çok yakından görüp tetkik eylemiş olan eski dahiliye nazırlarından ve Servetifünun Edebiyatçılarından Reşit Bey (H. Nazım) ın hatıratında gördüğüm bazı parçaları almakla iktifa edeceğim.

Bu devri iyi anlatabilmek ve aynı zamanda iyi anlayabilmek için

bu uzun iktibasa ihtiyaç vardır. Hatırat 26 Şubat 1941 den itibaren Yeni Sabah gazetesiyle intişar etmiştir.

Kalemi muvakketen Reşit Rey'e bırakıyorum :

Sultan Hamid devrinin en çok hissedilen fenalığı tevlid eden padişahı bir takım fena, değersiz, şarlatan ve garazkâr adamların tesiri altında bırakan; bu sebeple devlet idaresinde ekseriya yanlış, bazan muhataralı, bazan da gülünç hareketlere mahal veren; âkıl ve hamiyetli zatların nasihat ve hizmetlerini tesirsiz bırakan en büyük illet Padişahın vehmiyle cehliydi. Sultan Abdülmecid'in tahta culûs etmiş olan evlâdından Sultan Murad'ın cinneti, Sultan Hamid'in vehmi, Beşinci Sultan Mehmed'in gabaveti, Altıncı Sultan Mehmed'in de aynı tevehhüme iptilâsı babalarının işrete fazla inhimakinden mütevellid irsî bir nakise (tare) olsa gerektir.

Bir taraftan Sultan Hamid'in üstüste hal'edilen amcası ile biraderinin suiakıbetleri, bir taraftan da bu iki padişahı deviren vükelânın üçüncüsüne karşı galibane aldıkları tavrı tahakkümle - kendi saltanatının da kırılabileceğini işrap eden mütevali tehdidleri ve nihayet Rus muharebesinin payıtahta kadar her tarafı zirüzeber eden fecaati dimağındaki o irsî nakiseyi bütün melekâtı akliyesinin fevkine çıkarmış olduğu zanındayım. Başlangıçta etrafı ihata eden havassı bendegânın, padişahı ellerinde tutmak için, korkusundan istifadeye çalışmış olmaları da şimdi saydığımız âmillere inzimam ederek uydurma tehlikeler karşısında vehmin gitgide arttığına da kaniim.

Sonra bu vehimden kendilerine bir menfaat hissesi çıkarmayı iş edinen sürü sürü insanların o ahlâksızlığı san'at ittihaz etmeleri yekdiğerine hem sebep hem müsebbib olarak, padişahta vehmin, memlekette jurnalciliğin seneler geçtikçe, nisbeti hendesiye ile artmasını mucip olmuştur.

Mülkün her tarafında, hususiyle payıtahtta vukua gelen her hal ve hareketten haberdar olup amcası gibi gafil avlanmamak azminde bulunan padişah, alelıtlak kendisine havadis getirenlerin sözlerine ekseriya inanarak, inanmadıklarını bile vehmi hasebiyle - ihbaratın devamını temin için - hüsnü telâkki ederek herhalde muhbirleri birer suretle taltif ve teşvikten geri kalmamakta idi.

Bu rağbet muhbirlerin günden güne artmasını mucip oldu. Fakat ihbar bir şeyin vukuunu bildirmek demekse, bu adamlar sadece muhbir değildiler. Bidayette habbeyi kubbe yapmakla işe başlıyan bozuk ahlâklılar, yalnız vekayii izâm veya te'vil değil, hiç yoktan icat da et-

tiler. İstemedikleri adamları yalan isnadat ile yere vurmayı mafevkindekileri gamz ile düşürerek yerlerine geçmeği, başkalarına, yahut umuma mazarratı mucip yalanlarla padişah nazarında «esdikayı bendegândan» geçinmeyi şiar edindiler. Öyle ki jurnalcılık cerri menfaat, icrayı husumet, ahzisar gibi ağrazı redienin en revaçlı vasıtai hasisesi oldu.

İşittiğime göre Tunuslu Hayreddin Paşa'nın sedarette bulunduğu sırada aleyhinde yazılmış olan bir jurnalı padişah - hem nevima tehdid, hem de gûya emniyet ızharı tarzında - bir gün kendisine göstermiş; müşarünileyh dik sözlü bir zat imiş; kâğıdı okuduktan sonra zatı şahaneye iade ile «Efendim, bu metaın alıcısı bulundukça satıcısı da çok olur» demiş.

Filhakika o metaın satıcıları - saraydaki hizmetimin son senelerine doğru - o kadar çoğalmışlardı ki alıcının vakit ve nakdi satıcıların hepsini memnun etmeğe yetişemez olmuş, bu mühaceme bazan müşteriye usanç bile getirmişti.

Meselâ saltanatın tebeddülünden sonra ahlâkındaki vezaatla kısa bir zamanda yeni Efendilerine de hulûl ederek yüksek makamlara çıkmış olan eski bir jurnalcının ardı arası gelmiyen ihtiraat ve ihbaratından bizar olan zatı şahanenin nihayet hiddetlenerek: «Şu adama söyleyiniz, artık bana birşey yazmasın» diye feryat etmiş olduğunu sarayda kâtip olduğum esnada işitmiştim.

Mamafih te'vil veya ihtira suretiyle ihbar etmek istediği şeyi doğrudan doğruya söylemiyerek, tertip ettiği mukaddemat ile, padişahın zihnine bizzat kendi muhakemesiyle tebadür etmiş gibi ilka eden, bu suretle zihni hümayunda bilâteemmül imanı kâmil husule getiren ustalar meharetleri nisbetinde kıymet kazanmaktan geri kalmıyorlardı.

Müşir Cevad Paşa'nın sadareti zamanında bir bayram arifesi teşrifattan meratip eshabına yazılması mutad olan muayede davetiyelerinin tevzii, o zaman öğrendiğim, fakat şimdi unuttuğum basit bir sebeble, mutaddan biraz geç kalmış, alelûmum sadrıâzamlara ve tahsisen Cevad Paşaya her fırsatta saldırmayı itiyad etmiş olan meşhur bir jurnalcı bu ehemmiyetsiz vakayı ne kudretli bir el çabukluğu ile te'vil ve tasvir etmiş olacak ki yatsı namazı vakti bir kızılca kıyamet koptu; sabaha kadar devam etti. Meratip eshabından bir çoğuna tezkereler yazdık; davetiye alıp almadıklarını sorduk; almışlarsa hemen tezkeremizin hamiline tevdi etmeleri lüzumunu bildirdik. Bu emre imtisalen peyderbey başkitabete isal edilen teşrifat tezkerelerinin alelûsul bayram sa-

bahı Dolmabahçe Sarayında muayene icrasına daveti mübeyyin olduğu gözle görülmekte olduğuna rağmen Padişahta bir türlü itminan hasıl olmadı. Bir aralık sükûnet peyda oluyor gibi göründü. Fakat bu görünüş te çabuk geçti. Yeni bir sağanakla müthiş bir fırtına içinde sabahı bulduk.

O akşam bayram olmak münasebetiyle sarayda mevcud yaver ve çavuşlar âdi nöbetçilerden fazla olmakla beraber yazdıklarımızı mahallerine götürecek ne çavuş kalmıştı, ne yaver. Biz de buhran içinde idik. Bütün iradeleri mabeyinci Ragıp Bey (Ragıp Paşa) tebliğ ediyordu; sabah vakti mabeyinci Arif Bey de ona inzimam etti. Sabaha karşı hünkârın müfrit heyecanla nihayet düşüp bayıldığını Ragıp Bey'den işittik.

Sabah olduktan sonra, bizim daireye gelen Arif Bey de: Şimdi huzura gittim. Üstümde alelâde sivil elbise vardı. Hünkâr beni görünce «Sen de mi muayedeye gelmiyorsun? Niçin giyinmedin?» diye tekdir etti. Hemen gittim, giyindim. Siz de formalarınızı giyseniz iyi olur; tahkik için buraya birini göndermesi mümkündür, dedi. Yorgunluğa bakmıyarak giyinmekte istical ettik.

Tebligata vasıta olan bu iki zatın rivayetine göre zatışahane aldığı jurnalden bayram sabahı meratip eshabından ekserisinin muayede salonu yerine veliahd dairesine giderek orada Mehmed Reşad Efendiye biat edeceklerini ve bu hareketten vakitsiz tezkereleri tevziinin kasden geciktirildiği manasını istihraç etmiş ve buna tamamen inanmış imiş.

Padişah yalnız halefinin değil, selefinin de rekabeti hayaliyle dilhiraş idi; şöyle ki :

Zatı şahane bir gün Şeyhülislâm Ömer Lûtfi Efendi (Bodrumî) ile görüşürken Sultan Aziz'in hal'i esnasında babı meşahatta bulunup bulunmadığını sorduktan sonra der ki :

«O zaman Padişahın hal'i fetvasını nasıl istihsal ettiler? Bilir misiniz?»

Safdil bir adam olan Ömer Lûtfi Efendi de bilâtereddüd :

«— Bir dava vesilesiyle bir çok adamı babımeşihatta toplıyarak tevatür beyyinesi dinlediler; hal'i fetvasını ona istinat ettirdiler.» cevabını verir.

Şeyhülislâm daireye avdetinde bu muhavereyi meşihat erkânından bazılarına hikâye eder. Biraz vakit sonra sadaret makamına verilen bir arzuhal, ağlebi ihtimal sadaret müsteşarı Şefkati Efendinin

dikkatsizliğiyle, meclisi vükelâya sevkedilir, okunur; Maksudiye hanı dahilinde ufak bir kıt'anın ciheti tasarrufu iddiasına aid olan bu işin meclisi vükelâya taallûku olamıyacağından usulen icabına bakılmak üzere babımeşihata gönderilsin, denilir; öyle de yapılır.

Fakat meşihate gelip te Rumeli Kazazkerliğine havale edildikten sonra kazasker olan Kasideci zade Süleyman Sırrı Efendi işin muhakemesine başlıyor; tarafeyn ciheti tasarrufu mübeyyin sened ibraz edemezler. Davanın alelusul tevatüren ispatına lüzum görülür. Hünkârla Şeyhülislâm arasındaki muhavereyi işitmiş olanlardan biri (Kazaskerlikçe tevatür beyyinesi ikamesine teşebbüs edilmesi sevabıka göre manidar bir hal olup alelhusus Maksudiye hanı «tabiri» de «maksudun» Murada, «han» ın sultana delâleti itibariyle pek ziyade dikkate şayan olduğu gibi, bu işe müteallik olan arzuhalin hiç bir münasebeti yokken Meclisi Vükelâ'da müzakere edilerek bilittifak meşihata gönderilmesi de te'yiden suiniyeti göstermekte bulunduğunu Padişahın haleti ruhiyesine uygun bir lisan ile arzede.

Bu ustalık jurnal, hattâ sahibinin de ümidi fevkinde, müessir olur; âdeta bir infilâk husule getirir: heyeti vükelâ derhal tebdil edilir. On on beş gün evvel seraskerliğe nasbolunan Gazi Osman Paşa, tezkiyesi bir kat daha bozulmuş olarak, saraydaki odasına avdet eder.

Zaten her sabah yazıp gönderdiği hususî maruzatiyle ve hele Babıâli'nin hukuk ve vezaifini tevsik yolundaki teşebbüsatiyle zatı şahaneyi ürküten ve bir çok harislerin senelerce hücumlarına hedef olan Kâmil Paşa tamamiyle menkûp olur. Sadaret Girid Fırkası Kumandanı Cevad Paşaya tevcih buyurularak vüruduna kadar kaymakamlığı Adliye Nazırı Riza Paşaya ihale edilir. Şeyhislâmlığa meşihat mektupçusu Cemaleddin Efendi getirilir, seraskerliğe de ikinci fırka kumandanı Riza Paşa. Yeni kabinenin bu en mühim erkânı Padişahın kendi yetiştirmesi, eski heyetten yenisine intikal edenler ise bittabi mücerrebi olmak itibariyle artık zihni hümayunun itminan ve sükûna kavuşması lâzım gibi görünüyordu. Fakat kuvvetli bir zelzeleyi takip eden sarsıntılar gibi bu sürekli heyecanın âsarı da günlerce devam etti. Padişahın yakın bendelerinden ikisi dairei kitabete gönderildi. Bir kaç gün kayıt defterlerini karıştırarak kitabet dairesinden «Maksudiye hanı» hakkında meşihata tebliğat vaki olup olmadığını» aradılar. Bir ip ucu bulsaydılar, galiba hepimiz birden tardedilecektik. Bu araştırma bir netice verinceye kadar tebligat kesildi. Bir kaç gün akşamları gelen maruzatı badettelhis takdimden başka, bir iş görmedik. Nihayet imtihandan yüzümüz ak olarak çıktık; ancak o zaman, mutad olan işlerimize başlamak müyesser oldu.

Bu vak'a sarayda tesadüf ettiğim buhranların en kuvvetlisiydi. Sultan Hamit, Kâmil Paşa'nın azlini bir «darbei hükûmet» gibi telâkki etti ve öyle yaptı. Ondan sonra da artık Babıâli'yi hiç dinlemez oldu. Bu karışıklığın başlıca sebebi olan meşihata karşı ibda edilen lüzumsuz ve faydasız bir sürü tekayyüdat ta senelerce devam etti. Hülâsa, Kâmil Paşa'nın ilk sadaretinden azli Sultan Hamid'in ahdi saltanatı tarihini ikiye tefrik eden bir haddı fasıldır. Yazdığım şu icmal Padişahın asabî bir maraz haline gelmiş olan vehminin kendi iradesine ve devlet mesaline şiddetle tesirini isbat eder zannediyorum.

Mamafih Sultan Hamid'in münevver bir zat olan son baş mabeyincisi Nuri Paşa'nın Meşrutiyetten sonra bana naklettiği bir fıkrayı da, Padişahın marazî olan haleti ruhiyesini tayin hususundaki ehemmiyeti itibariyle zikredeceğim:

Zatı şahane bir gün Nuri Paşa ile yalnızca görüşürken bilmünasebe Avrupa siyaseti umumiyesinden bahsetmiş, büyük devletlerin birbirlerine ve Türkiye'ye nisbetle hal ve mevkilerine, takip ettikleri siyaset mesleklerine, komşumuz olan hükûmetlerin aralarındaki münasebete ve bize karşı aldıkları ve alacakları vaziyetlere dair vazih ve müdellel bir muhakeme yürütmüş. Paşa dedi ki:

«Ben bir saat kadar imtidat eden o sözler karşısında kendimi mükemmel bir siyasî konferans dinliyorum zannettim. Memnun ve müstefit olarak dinlerken destur istiyerek içeriye giren bir Haremağası bir mazruf takdim etti, gitti. Padişah zarfı açtı, içindeki kâğıdı okudu; cebine koydu. Biraz düşündü. Sonra cebinden çıkararak gene okudu. Birdenbire o jurnalın mevzuundan bahse başladı ve o kadar boş, o kadar mantıksız sözler söyledi ki, ne düşüneceğimi ve ne diyeceğimi şaşırdım.»

İşte bu fıkra gösteriyor ki padişahı ihata etmiş olan vehim bir afettir, dimağında şûriş peyda eden bir fitnedir. Uyandırılmazsa şiarı aslisini muhafaza ediyor. Uyandırıldığı anda melekâtı akliyesi zirüzeber oluyor.

Bu hale düşmüş olan bir zihne nasihat kâr etmez. Yegâne tedbir o vehmi daima uyutmaktır. Halbuki bütün hükûmet kudretini kendi eline almış olan padişahın müptelâ olduğu vehimden müstefit olanların adedi mütemadiyen artmakta ve her biri vehim ikazında bilmüsabaka diğerlerinden ziyade maharet ibrazına çalışmaktaydı.

Padişahtaki cehle gelince: Bunun Sultan Hamid ahdi saltanatına ilk ve en fena tesiri cülûsunu müteakıp tesadüf ettiği yalancı bilgiçlere kıymet verecek sözlerine uymuş, ihtiraslarına bazice olmuş ve çizdikleri hattı meslek ittihaz etmiş bulunmasıdır. Cülûsünün iptidasında

kendisini hüküm ve nüfuzları altında tutmak davasını hodperestliklerine sermaye ittihaz eden vüzeranın tazyik ve tehdidi çoğaldıkça padişah o nisbette kesafeti artan korku ve istırabiyle etrafını kuşatanların irşad ve himayesine sığınmış ve onların kendi hüküm ve nüfuzlarını yürütmek için saraya nakletmek istedikleri hükûmet kuvvetinin Babıâli'den nez'iyle - zahiri halde şahsî ve hakikatte etrafındakilere tâbi - acib bir idare tesisi fikrini vehmine uygun bularak artık sonuna kadar bu yolda devam etmiş olduğu açıkça görülüyor.

Padişahın âlim olması lâzım, hattâ mümkün değilse de okuyup yazamamak derecesinde cahillik te hükümdara elvermez. Ve bu kadar cehl ile teferrüata varıncıya kadar bütün umuri devleti bizzat rüyet etmek davası bir araya gelemez. Fakat Sultan Hamid'de böyle bir iddia yoktu. Onun emeli yapılacak işleri evvelden bizzat teftiş ederek ve daima müteyakkız bulunarak amcasiyle büyük biraderinin âkıbetlerine düşmemekten ibaretti. Bütün hayatını dolduran bu emel de tamamen vehimden doğmuştu.

İşte Sultan Hamid'in saltanatına «istipdat» vasfını verdiren bu «her işe karışmak ve işlerin çözülüp bağlanmasını sarayda toplamak» seyyiesi cehl ile vehmin el birliğiyle vücude getirdikleri bir beliyedir ki filasıl ikbal hırsına müptelâ ve cehilde değilde bile, vehimde efendilerinin eseri menhusudur.

Sultan Hamid'in devri saltanatını karartan ve halkı kendisinden soğutan, yegâne illet te jurnalcılıktır. Bunun revacına sebep padişahın vehmi olduğu gibi gittikçe adeden tezayüdünün ve mahiyeten de fena surette tenevvüünün illeti yine o vehim ile beraber memleketteki ahlâkî tereddidir. Bu tereddî olmasaydı devri Hamidi'yi takip eden eşkâli hükûmette artık jurnalcılık görülmemek lâzım gelirdi.

Fakat bilhassa o devirde jurnalcılığın tahammülşiken bir dereceye varan tekessür ve tenevvüü akşamları mahalle kahvelerinde toplanılarak havaî sohbetlerle vakit geçiren en zararsız halkın bile rahat ve huzurunu selbediyordu. İsimleri «hafiye» olduğu halde seyyieleri alenî olan bir takım bedtıynetlerin tecavüzlerinden yakasını kurtarabilen kalmamış denilebilecek kadar umumî bir tazyik padişah için lüzumsuz, faidesiz, hattâ muzır iken bir kaç haydudun keyif ve hevesini ve bir sürü hazelenin intifaını temin için âlemi kasup kavuruyordu. Diğer taraftan jurnalcıların bu kadar çoğalması aralarında şiddetli bir rekabet tevlid ederek meselâ gösterdiği yararlıklar sayesinde yeni bir memuriyet kapan bir jurnalcı marifet ve mergubiyette selefinden ileri gidebilmek için nevicad usullerle evvelki derecesini aşan ihtiralarla bu

san'ata yeni bir füshatı cereyan verir, ona halef olan ise, işi daha ileri götürerek daha ziyade temayüz etmeğe çalışırdı.

Jurnalcılık rakibi def için de bir vasıta idi; hattâ sadrazam Kâmil Paşa'nın azli esbabını hazırlamak yani Padişah nazarında Sadrazamın değiştirilmesini istilzam edecek jurnalleri tertip etmek için mahud Abdülhudadan, ikinci kâtip Kadri Efendi ile yine kendine serhafiye unvanını veren Kadri Bey'den mürekkep bir komisyonunun sarayda hususî bir odada hemen her hafta inikat ettiğini mevsukan bilirim.

Şahid olduğum vekayiden biri de şudur: Bir Perşembe sabahı Bükreş Sefaretinden bir şifre geldi; açtık. Diyordu ki: «Romanya'lı filân adam sefarete müracaatla önümüzdeki Cuma günü Şazelî dergâhındaki camiye selâmlık resmi ifası için teşrifi şahane vukubulursa suikasd icra edileceğini ve camiin civarındaki mecralara dinamit konulmuş olduğunu mahremane haber veriyor. Mesuliyeti muhbire aid olmak üzere arzı malûmat ediyorum.» Bu telgrafı yazan eski mabeyn kâtiplerinden Kâzım Bey'di. Bu zat, şahsının ve memuriyetinin namus ve haysiyetini tamamiyle takdir ile icabına ihtimam eder doğru özlü ve doğru sözlü bir adamdı. Bu jurnalın isaline tavassutta da mazur idi. Çünkü evvelâ, tavassuttan istinkâfı «Muin» sıfatiyle cürme iştirak demek olurdu. Saniyen, dünyanın hiç bir tarafında, hiç bir memur aynı halde başka türlü hareket edemezdi. Nitekim jurnalın ne maksadla ve ne taraftan verildiği bedaheten anlaşılmakla beraber başkâtip Süreyya Paşa da derhal arza mecbur oldu. Padişah Cuma gecesi o cami civarındaki mecralarda sıkı taharriyat icra ettirdikten sonra ertesi Cuma günü selâmlık resmini orada icra ve Cuma namazını o camide eda etti. Fakat bir daha Şazelî camiine gitmedi.

Şazelî şeyhi Zafir Efendi kimseye zarar vermez, devlet işlerine karışmaktan mütevakki ve gerçekten mütteki bir adamdı. Sultan Hamidmid'in bu zatı nasıl tanıdığını bilmiyorum. Efendiliği zamanından beri, zühd ve salatının ve duasının müstecap olduğuna itimad etmiş olması ağlebi ihtimaldir. Senede bir iki defa o camie selâmlık eder, şeyhin bu suretle de duasını alırdı.

Şimdi bu uzun süren bahsi telhis edersek diyeceğiz ki: Sultan Hamit vehham ve cahildi. Vehmi cinneti vehide haline gelmişti. Fakat cehlini meftur olduğu zekâ ve senelerce devam eden idarei şahsiyenin verdiği tecrübe ve melek ile tadil etmişti. Büyük bir zaafâ müptelâ olan memleketine iadei kuvvet ettirmek çaresini arayıp bulacak kudreti ibdaa malik değildi. Fakat zekâsı ve melekesi sayesinde tâ hal'ine kadar mevcudu hıfzu idameye muvaffak olduğu hal'inden sonra hemen in-

hilâle başlıyan koca bir imparatorluğun nihayet on sene içinde bugünkü hale gelmiş olmasiyle sabittir.

Hayatı ve tahtı hakkında cinnet derecesinde vehham olmakla beraber en büyük buhranı asabî zamanlarında bile kendisini korkutanları öldürüp kurtulmak zulmunu irtikâp etmedi. Kanı kerih gördüğüne bundan daha sağlam bir delil olamaz. Hakikaten halim, sabur ve rahim idi. Malûliyetine rağmen bir çok ahvalde göstermiş olduğu sükûn ve temkin ve hasleti mahsusası olan tevazu, sade tanınmamış değil, inkâr edilmiş faziletlerindendir.

Kelimenin bütün manâsiyle afif idi; yani kimsenin ırzına ve kesesine göz diktiği görülmemiştir. Hayatı resmiyesinde yorulmaz denilecek kadar çalışkan, hayatı hususiyesinde numunei imtisal olacak derecede perhizkârdı.

Mutaassıp olmakla beraber dindardı. Dine hürmeti belki vicdanî bir vazife adederdi. Bu cihet umuru batınadandır. Fakat evvelâ haiz olduğu hilâfet sıfatiyle dine temessük etmesi lâzımedendi; saniyen, Osmanlı bayrağı altında toplanmış olan muhtelif milletler arasında «vahdet hiss» ile iltisakı tevlid ve idame eden «vasfı müşterek» ancak Müslümanlıktı. Eski bir tâbir ile «bu binayı azîm saltanatı» düçar olduğu vahim âfetlerle yıkılıp dağılmaktan asırlar imtidadınca muhafaza eden yine eski bir tâbir ile «ciheti camiai İslâmiyetti.» Yalnız ecnebi boyunduruğu altında kalmış Araplara değil, İtalyan istilâsında hükûmet halinde yaşıyan Arnavutlara da bayrağımızın karşısında lâtif bir heyecan ihsas eden ve bazı ahvalde pür kusur idaremizi aratan da belki kısmen İslâmiyet hissi müşterekidir.

Sultan Hamid'in siyasetinde dini, memlekette hissiyatı dinîyeyi idameye ve Müslüman tebaasını Avrupalıların mutaassıbane devletlerine karşı vikayeye çalışması hem musib, hem uhdesine mütehattim bir vazife idi. Hattâ devletin atisini de mütekeffil olabilecek esaslı bir siyaset mihveriydi. Teessüf olunur ki meşrebi ve uzak istikbâli ihata edemiyen kısa görüşü maniasiyle böyle bir siyasete lâzım olan inkişafı veremedi.

Zekâsının büyük bir kısmını vehmini tatyip için sarfetmiş, başladığı nice hayırlı işlerden de aldığı jurnalların te'siriyle vazgeçmiş olması; binlerce ve binlerce kilometre imtidadı olan sahillerimizi muhafazasız bırakması, devletin deniz kuvvetini şahsına düşman addederek zayıflata zayıflata Ege adalarının Yunanlı eline düşmesini mümkün kılması hem kendisinin, hem de bu mülk ve milletin hesabına ağla-

nacak haletlerdir. O kadar ki, daha elîm, daha mühlik beliyeler karşısında kalmamış olsaydık bu taksiratı unutamazdık.

Hafiyeliğin gittikçe rezalet haline gelen aleniyeti, jurnalcıların ve polis memurlarının en basit ve zararsız esbabı istirahata varıncaya kadar halkın her haline müdahaleleri, bütün memleketi kavrayıp sıkan tehdid ve terhibleri alemin huzur ve rahatını ihlâl ediyordu.»

Reşit Rey Mülkiye talebesinin bir Ermeni ser mubassırı Mektepten dışarı atmak gibi bir isyân ve ihtilâl hareketini ve mektepten çıkıp arkadaşlarından Ali Kemal'in Süleymaniye'deki evinde toplanmak gibi yine o zamana göre büyük bir suçu işledikleri halde Abdülhamit II nin kendilerine bir şey yapmamış, bilâkis taltif etmiş olduğunu uzun satırlarla anlattıktan sonra bu iki hâdiseden Abdülhamit'in Maarif düşmanı ve garp terekkiyatının aleyhdarı olmadığı mütaleası çıkan sözlerine şöyle devam ediyor:

«Sultan Hamid'e isnad olunan nekaisten biri de terakkiyat ve maarifi garbiyeye husumettir. Fakat, memleketimizde mutlakiyetten meşrutiyete müdevver mekteplere nazarı tetkik ile bakarsak derhal görürüz ki, Mühendis ve Topçu Mektebiyle mektebi Tıbbiye Tanzimattan evvel mevcuttu. Sultan Mecid Mektebi Harbiye ve Bahriye'yi, Sultan Aziz Mektebi Sultaniyi tesis ettiler. Sultan Hamid ise İstanbul'da Mektebi Mülkiyeyi ve idadilerini, vilâyet merkezlerinde kezalik idadileri, İstanbul'da Darülmuallimini ve Darülmuallimatı, Mektebi Hukuku, Mektebi Nüvvabı - Mekteplere muntazaman devama meşgale ve halleri müsait olmıyan memurlar için - Lisan Mektebini, Sanayii Nefise Mektebini, Ticaret ve Ziraat ve Baytar Mekteplerini, Sanayi ve Kız Sanayi Mekteplerini tesis etti: bir çok yerlerde «İptidaî» ve «Rüştî» denilen İlkmektepleri vücude getirdi. Suizan edildiği gibi maarifi garbiyeye husumet ve Türklerin Avrupa medeniyetinden mahrumiyetini iltizam etseydi çoğu o maarifin revaç ve intişarına hâdim olan saydığımız mekteplerin tesisine çalışmaz, bilâkis bunların kendi kendilerine teessüs etmelerini bile çekemezdi. Avrupadaki medenî fikirlerin memleketimize hululünü terviç etmeseydi yaşlanmış kalem Efendilerine bile Fransızca öğretmek için fazla olarak bir de Lisan Mektebi tesisini düşünmezdi. Fakat bu meseleyi biraz daha tamik edelim :

Sultan Hamid'in cülûsu iptidasından saltanatının ilk nısfı nihayetine kadar on altı sene zarfında memleketimizde maarifçe hasıl olan terakkinin ne kadar mühim olduğunu anlamak için, başka taraflarda, başka düşüncelerle izhar olunup zihinlerimize tıkılmış olan ezberleme fikirlerden tecerrüd ederek, keyfiyet ve kemiyet itibariyle yukariki iki tarih arasında maarifçe ne fark olduğunu bilistikra arayıp bulmak

ve ona göre takdir ve hükmetmek lâzımdır. Zira, Sultan Hamid'in Maarife düşmanlığı da tıpkı honhar gibi, zalim gibi bir şöhreti kâzibedir. Burada ufak bir istitrada müsaade istiyerek diyeceğim ki:

Bu sözümün bir çok zihinlerde gayri meşru olarak yerleşmiş ezberlemelerden en kuvvetlisiyle muarız olduğunu bildiğim için şu satırları okuyarak olanların on dört sene kitabeti hizmetinde bulunduğum padişahı müdafaa etmek istediğime hamletmelerini müsteb'ad görmem.

Fakat temin ederim ki aradığım gaye Sultan Hamid'i olduğundan daha iyi değil, ancak olduğu gibi göstermektir. Maarif meselesinden evvelki davalarımın edillesini de ispat etmiş olduğumu umuyorum.

Şimdi de ve kanaatimce Maarif hakkındaki şu son ifademe göre iddia ediyorum ki **Sultan Hamid'in kasden ve muttariden bu memleketi Maariften mahrum bıraktığı hakkında her kimin olursa olsun düşünmeden bellediği basma kalıp fikir yanlıştır.**

Zikrettiğim iki tarih arasındaki fark bir tetkiki sahih ile tayin edildikten sonra, kanaatimin doğruluğu tahakkuk ederse ağızlarda dolaşan yanlış fikrin hakikat namına iptal edilmesini, hilâfı tahakkuk ederse davamın butlanının esbabı mucibesiyle beraber tebyin olunmasını hakikat aramayı sevenlerin himmetine havale ediyorum.

Mektebi Sultanî memleketin garp medeniyetine açılan ilk penceresidir; Mektebi Mülkiye de memleketimizde siyasî fikirlerin ilk ilmî tohumlarını ekmiş olan bir müessesei mübarekedir. Bu mekteplerin ikisi de padişahın bilhassa iltifatına mazhardı. Bu iki mektebin her sene icra edilen tevzii mükâfat resimlerinde heyeti vükelâ bulunur ve her dersten en ziyade muvaffak olanlar kitap hediyeleri ve alkışlarla taltif edilirdi. Mektebi Mülkiye'de fazla olarak, imtihanlarda her sınıfın bütün derslerinden aldıkları numaraların yekûnuna göre, birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü mertebeleri ihraz edenlere, mabeyn başkâtibi vedaatiyle irsal ve ihda buyurulan altın saatlar tevzi olunurdu.

Mektebi Mülkiye'nin ilk üç senesi İdadî, son iki senesi Âli sınıflarıydı. Sonra Âli sınıflar üçe çıkarıldı. Her iki tarafta da meselâ Usulü Maliye için Mikail Portakalyan, İktisad için Sakız Ohanes, Hukuku Ticaret ve Hukuku Düvel için Ali Şehbaz, fıkıh ve usulü fıkıh için Zihni, Mecelle için o kitabın mürettiplerinden Abdüssettar Efendiler, sonra bu zatın vefatiyle yerine Atıf, Edebiyat muallimliğine Recaizade Ekrem, Tarihi Umumî muallimliğine Murad Beyler ve saire gibi ihtisas sahibi ve o zaman için en kıymetli muallimler seçilmişti. Memleketi cehl içine boğmak istiyen bir adam ne böyle bir mektebi tesis eder; ne

de, faraza yanılıp tesis etse bile, tedrisatın muvaffakıyeti için bu derece itina gösterir.

Bu iki vak'a Mektebi Mülkiye'nin nikbetine sebeb değil, fakat mebde oldu. Yani Padişah kabahatlerimizi affetti amma, jurnalcılar etmediler. Padişah derhal darılmadı. Nitekim iki sene sonra neşet eden Sait ve Refik Beylerle birlikte mabeyin kitabetine alındım. Fakat jurnalcılar nihayet Padişahı Mektebi Mülkiye'ye karşı da emniyetsiz ettiler. Mektepte müdür muavini olan Recai Efendi müdür olmak için Abdürrahman Efendi, Mektebi Sultani müdüriyetine nakledilerek Hacı Recai'nin müdürlüğünü kaptı. Fakat Mektebi Mülkiye'yi jurnal etmek te gündelik bir iş haline geldi.

Bu hücum tesiriyle Padişahın vehmi galebe etti. Muktedir Hocalar yavaş yavaş çıkarılarak yerlerine kiyafetsizler getirildi. Usulü idare dersinde Avrupa ve Amerika'daki müterakki devletlerin kanunu esasiylerini tetebbü ve bizim kanunu esasimizle enine, boyuna mukayese eden, Hukuku Esasiye kısmının hemen hemen sıfıra müncer olduğunu ve diğer derslerin de böylece tenkihata uğradığını haber aldım. Bir gün vapur kamarasında tesadüf ettiğim Hukuku Düvel ve Hukuku Ticaret dersleri muallimi Ali Şehbaz Efendi bir sohbet esnasında kitap tenkihatından acı acı şikâyet etti. Okuttuğu Hukuku Ticaret bilhassa hürmetle takdire şayan bir eseri nefisti. «Hukuku Ticarete de dokundular mı?» dedim! «Çok değil, yarı yarıya tenkih ettiler» cevabını verdi. Bundan pek müteaccip ve çok müteessif oldum. Bu harekette filasıl padişahın o kötü vehmi badi olmakla beraber işin bu hadde kadar ileri gitmesi Maarif Nazıriyle Nezaret Erkânının, ya Padişahın hoşnutluğunu kazanarak müstefid olmak ve hiç değilse mevkiini muhafaza etmek emelinden, yahut jurnalcılar tarafından ihmal ve müsamaha ile itham olunarak bir belâya düşmek korkusundan inbias ediyordu. En son Haşim Paşa'nın Maarif Nezareti hengâmında Mektebi Mülkiye'deki şaibei tedenni işte bu dereceyi bulmuştu.

Meşrutiyet ilân olundu; sonra Sultan Hamit de hal'edildi. Gazetelerde Islâhatı Umumiye ve bu meyanda Maarifin terakkisi için sütun sütun yazılar yazıldı; her zaman olduğu gibi, «Şöyle olacak, böyle yapılacak; oluyor, yapılıyor» yolunda mevaid bol bol sarfedildi.

Hattâ «Oldu, yapıldı» denildiği de işitildi. Lâkin Meşrutiyeti kazandığımızdan beri üç dört sene geçmişti. Bir gün o sırada Maarif Nazırı olan Abdürrahman Şeref Efendi'ye Mektebi Mülkiye'nin ne halde olduğunu bilmünasebe sordum. «Sizin talebeliğiniz zamanındaki hali şöyle bir tarafa bırakalım; mektebi Haşim Paşa'nın Maarif Nazırlığı

esnasındaki mertebesine refedebilmek için belki yirmi sene çalışmak lâzım» dedi. Mâni zail olduğu halde memnu avdet etmemiş, bilâkis daha ziyade uzaklaşmış demekti.

Hülâsa Sultan Hamit devri padişahın vehim ve cehline, jurnalcılığın tahribatına rağmen maarife hizmette üç yüz sene evvelinden başlıyan edvarı sabıkaya tekaddüm etmiştir.

Bugün devrihâmidiyi intikadedecek kadar tenevvür etmiş olanlarında hemen hepsi kazanmış oldukları feyzın ilk inkişafını o devre borçludurlar. Hakikât perver olanlar bunu itiraf etmekten çekinmezler.»

Bu uzun yazının sonunda Reşit Rey'in verdiği şu hükme karşı mütalaa dermeyanına lüzum görmüyorum. Muhterem okuyucularım bununla benim yukarıda altı maddede toplamış olduğum terakki engellerini karşılaştıracak olursa hakikat ortaya çıkmış olur.

Yalnız arzularını yerine getirmiş olmak ve çıkardığı neticenin doğru olmadığını bildirmek için kısaca söyliyeyim ki: bu yazıda mekteplerin açılışları tarihi ile onları nisbet ettiği padişahların adlarında muhterem muharririn yanıldığı görülmektedir. Bu eser yanıldığı noktaları lüzumu derecede aydınlatmış olduğu için tekrara lüzum görmüyorum.

Bir de en çok üzerinde durduğu **Lisan Mektebi**'nin yine Abdülhamit II tarafından bir jürnal üzerine nasıl alelacele kapatıldığına bu değerli muharrir muttali olsaydı bu bahsi asla ağzına almazdı sanırım.

İdadilere gelince: onları açmak, yaşatmak hattâ binalarını yaptırmak şerefinin Abdülhamit II ye değil Sadrazam Sait Paşa'ya yaraştığını bu eserde tebaruz ettirmişimdir. Lütfen okusunlar ve hissiyata, indî mutaleata değil, tarihe ve vesikalara dayanarak benim çıkardığım neticelere kendileri de iştirâk etsinler.

Yalnız burada mukadder bir suale cevap vermek mecburiyetinde olduğumu hissediyorum ve yalnız onu izaha mecburiyet görüyorum: Maarif Tarihinin bu 31 senelik devresine **Yayılma ve İlerleme** adını verişimle yukarıda altı maddede saymış olduğum engeller ve gerilikler arasında bir tezat görülecektir. Evet Maarif sahasında bu kadar geri kalmış veya geri bırakılmış olan bir devreye bu ad yakışmaz denilecektir. Fakat bu mütalaa doğru değildir. Çünkü bu 32 sene içinde o zamanakadar İstanbul surlarının içine hapsedilmiş olan mektepçilik bu surları yıkarak vilâyetlere taşmış ve binnetice ilerlemiştir. Eğer Abdülhamit II yukarıda sıraladığım güçlükleri göstermemiş olsaydı Maarif Tarihinin **altun devrini** imparatorluk bu zamanda yaşamış olacaktı. Maalesef öyle olmadı. Bu görüşü ve bu hükmü te'yit ve tevsik edeyim :

1 — Tanzimat devrinde İstanbul'da kurulmağa başlıyan mekteplerle yeni doğan kültür hayatının vilâyetlere yayılması; bu devirde ilk önce Düyûnu Umumiyeî Osmanîye idaresinin teşebbüsüyle İstanbul'a yakın vilâyetlerden Bursa'da bir ipek böcekçiliği mektebinin açılmasıyla başlar. Bu ilk meslek ve ihtisas mektebinin adı **Harir Darüttalimi**'dir.

Açılışın sebebi: 28 Muharrem 1299 ve 8 Kânunu evvel 1881 tarihinde devletin bir kısım gelirini borçlarına karşılık olarak alacaklılara terk ve tahsis etmesi, o gelirler arasında ipek ve koza vergisinin büyük bir yekûn tutması ve aynı zamanda bu verginin artma kabiliyetinin görünmesidir. Nitekim bu mektebi biraz sonra Antalya'daki ikinci bir mektep takip etmiş ve bir üçüncüsünün de Beyrut'ta açılmak istenildiği 29 Haziran 1311 (1895) tarihli Tercumanı Hakikat'taki yazıdan anlaşılmıştır.

Bursa'daki Mektebin açılmasına 2 Nisan 1304 (1888) tarihinde irade çıkmıştır. Mektebe ilk önce on iki talebe girmiş ve bunlara ipek böcekçiliği ve tohumculuk fenleri öğretilmiştir.

Mekteb bermutat birçok ev değiştirdikten sonra nihayet 1310 (1894) da Bursa'da Maksem civarında Eşrefiye semtinde yeniden yapılan binaya yerleşmiştir. Bursa vilâyetinin 1325 senesine mahsus salnamesine göre mektebin açıldığı tarihten 1321 (1905) senesi sonuna kadar 769 talebe şahadetname ile çıkmış ve 465 talebe de tastikname almıştır.

Mektep yalnız Bursa vilâyetine mahsus değildi. Bütün vilâyetlerden arzu edenler oraya girebilir ve parasız okurlardı.

2 — 1305 (1889) da Selânik'te tahsil müddeti üç seneden ibaret bir **Ziraat Ameliyat Mektebi** açılmıştır. Bu mektep yüksek Ziraat tahsili veren bir müessese değildi. Daha ziyade Sedes adlı çiftlikte amelî tarzda çalışılıyordu. Ancak 1908 inkılâbından sonra yüksek bir mektep haline getirildiği 28 Kânunusani 1327 (1911) tarihli Tedrisatı Ziraiye Nizamnamesinin 66 ıncı maddesindeki «memaliki Osmaniyenin her mıntıkaı ziraiyesi merkezinde bir mektebi âli küşat olunmak üzere şimdilik Halkalı ve Selânik'te birer Ziraat Mektebi âlisi tesis olunmuştur.» fıkrasından anlaşılır.

3 — 1308 (1892) de Bursa'da yine tahsil müddeti üç seneden ibaret bir Ziraat Mektebi ve 1317 (1901) de bu mektebe bağlı olarak fakat ayrı bir binada bir de **Harir Darüttalimi** yani ipekçilik mektebi açılmıştır.

4 — 1318 (1902) de Ankara'da bir **numune çiftliği** ile bir de **Çoban Mektebi** açılmıştır. Bu mektepte tiftik keçilerine nasıl gıda verileceği, bunların nasıl tedavi edilmesi icap edeceği, ıstıfa ve tesalüp usulleriyle keçi ırkının muhafaza ve ıslah edilmesi ve ecnebî mahsulâtına rekabet olunabilmesi esbabı fennin tayin ettiği surette öğretiliyordu.

5 — 1318 (1902) de İzmir'de Seydi köyünde bir **Bağcılık Aşı ve Ameliyat Mektebi** açılmıştır. Bu mektepte Amerika asma çubuklarının muhtelif cinsleriyle, imtizaç ettikleri arazinin tayin ve intihabı, bunların gars suretleri, timarları ve yerli cinslerle aşılanma tarzları ve bağlara arız olan muhtelif hastalıkların mahiyetlerinin tayini ile imhaları suretleri velhasıl bağcılığa ait ve lâzım olan bütün amelî ve nazarî malûmat öğretiliyordu. Mektebe alınacak talebenin bağları filoksıralı olan yerler ahalisinden ve bağcılık sanatiyle uğraşanlardan bulunması şart konulmuştu. Mektebin tedris müddeti üç aydı.

6 — Bilhassa ilk tahsili memleketin en ücra köşelerine kadar yaymak herşeyden önce muallime ihtiyaç gösteriyordu. 1264 (1848) de İstanbul'da açılmış olan bir tek **Darülmuallimin**'in bu devirde sayısının 31'i bulmuş olduğunu Maarif Nezaretinin 1908 inkılâbını müteakip neşretmiş olduğu ilk istatistik mecmuasında görüyoruz. Bu mecmuanın 17 inci sahifesinde bunların açıldıkları vilâyet ve sancak merkezleriyle tahsil dereceleri ve talebeleri sayısı kayıtlıdır.

7 — 1263 (1864) de ilk önce İstanbul'da açılmış ve gitgide İstanbul'dan başka pek az vilâyet ve sancak merkezlerinde de açılmağa başlamış olan Rüşdiye Mektepleri Abdülhamit II devrinde imparatorluğun münkasem bulunduğu 29 vilâyetle 6 müstakil mutasarrıflığa hattâ o vilâyetlerle mutesarrıflıkların bütün kaza merkezlerine - Arabistan, Arnavutluk ve Kürdistan'ın birçok kasabası müstesna olmak üzere - teşmil edilmişti.

8 — Yine 1292 (1875) tarihinde birinci defa olarak İstanbul'da açılmış olan Mülkiye İdadisi 1300 (1884) tarihinde bu türlü mektepler için hususî bir vergi ihdası üzerine hemen her vilâyet ve sancak merkezine dahi teşmil edilmiş ve vilâyet merkezlerinde yedi, sancak merkezlerinde beş senelik idadiler açılmıştır. Bu idadilerin üçer senesi rüşdi ve üst tarafları idadi tahsilini veriyordu.

Biraz evvel adını haber verdiğim istatistik mecmuası (Sayfa 22) sayısı bu devirde yüz'e çıkan idadilerin açılmış bulunduğu vilâyet ve sancak merkezlerini göstermektedir.

Buraya kadar bahsedilenler ilk ve orta tahsil müesseseleriyle bazı meslek ve ihtisas mektepleri idi. Diğer bir kısım yüksek tahsil ve ih-

tisas mekteplerinin de son zamanlarda vilâyetlere dağıtıldığı görülmektedir. Bu mektepler: Harbiye, Hukuk ve Tıbbiye Mektepleridir.

Bu mekteplerin vilâyetlere dağıtılışı ilk bakışta Maarifin yurdun her köşesine yayılması arzusunu gösterirse de Abdülhamit II rejiminin İstanbul'da çok mikdarda yüksek tahsil talebesinin bulunmasından birçok vesilelerle ürkmüş olması daha doğru bir sebep olarak ileri sürülebilir. Yine görünüşte bunlara bir dereceye kadar makul sebepler de bulunmuştur :

9 — Meselâ Almanya'da her ordu merkezinde birer Harbiye Mektebinin mevcut oluşu, bizimde İstanbul'daki Harbiye tahsilini ordu merkezlerine ve Askerî İdadileri olan yerlere dağıtmak için âmil olmuş ve 1320 (1904) senesinden itibaren Şam, Bağdat, Erzincan, Edirne ve Manastır'da birer Harbiye Mektebi açılmıştır. O zamanlarda Türkiye'de yedi ordu merkezi bulunuyordu. Şu halde Yemen istisna edildiği takdirde kalanlar da birer mektep açılmış oldu ve İstanbul'unki ile beraber Harbiye Mekteplerinin sayısı altıya çıkarıldı. Harbiye Mektebi talebesinin Süleyman Paşa tarafından Sultan Abdülaziz'i hali'de kullanılmış olması ta o tarihten beri Abdülhamit II nin zihninde yer etmiş ve bundan dolayı uzun müddet Harbiye talebesinin silâh taşımaları, silâhla mektepten dışarı çıkmaları yasak edilmiş ise de talebenin gittikçe artması ve Golç Paşa geldikten sonra silâhla mektepten çıkıp manevra ve talim yapmaları bahsolunan vehmi büsbütün artırmış olduğundan Harbiye Mektebinin vilâyetlere dağıtılmasının asıl sebebini burada aramak lâzım gelir.

10 — Şamda açılan **Tıbbiye Mektebi** için daha başka sebepler de bulunmuştur ve bu teşebbüs epey eskidir.

Suriye kıtasında ve Beyrut'ta açılmış olan ecnebî mekteplerine karşı vilâyet merkezlerinde birer **Tıp Mektebi** açılmasına Maarif Nezaretince karar verilmiş ve keyfiyet sadaret makamına yazılmış ise de oradan şu tarzda bir mütalaa ileri sürülerek:

«... Eğerci orduyı humayun merkezleri olan yerlerde birer **Tıp Mektebi te'sisi** ve hattâ ecnebiler tarafından memaliki şahaneninin bazı yerlerinde küşat edilen Tıp Mekteplerine olan regebatın kesri mütalea sına mübteni isede merkezi saltanatı seniyede bulunan Mektebi Tıbbiyei Mülkiyenin nevakısı ikmâl ile temamen istifade olunacak bir hale getirilmeksizin ve fenni tıp tahsiline elzem olan sair ulumu fünunun tedrisine kâfi derecei saniye mektepleri ıslâh ve tevsi olunmaksızın taşralarca Tıp Mektepleri tesisi münasip olamıyacağından ve muallimler tedarikinde dahi müşkilât çekileceğinden» bahsile bu işin tehiri 8

Mayıs 1300 (1884) tarihli tezkerei samiye ile maarife tebliğ olunmuştur.

Fakat bu mesele tamamen kapanmamış, vakit vakit bahis mevzuu olmuş ve nihayet 18 sene sonra fiiliyat sahasına çıkmıştır. Şamda, İzmir'de, Bursa'da, Bağdat'ta birer Tıbbiye Mektebi açılması hakkındaki tafsilât ve esbabı mucibe şu vesikada görülür :

«Beyrut'ta Fransızlar'la Amerikalı'lar tarafından küşadedilmiş olan Mekâtibi Tıbbiyenin temini terekkiyatı için her türlü mesai sarfedilmekte bulunduğu cihetle Suriye ve havalisinin ihtiyacatı ilmiyesi nisbetinde oralarda veya civar mahallerde bir **Mektebi Tıbbiyei Osmaniye**'nin tesis ve küşadiyle sayei maarif vayei hazreti hilafetpenahide günden güne mütezayit olan füyuzatı ilmiye ve fenniyenin bir kat daha tevsii dairei intişarı vecaibi umurdan olmasına ve memaliki mahrusai şahanenin her tarafında etibbayi Osmaniyeye ihtiyaç bulunmasına mebni Halep veyahut Şam'da bir Mektebi Tıbbiyenin tesis ve küşadı her iki noktai nazardan mutlaküllüzum bir hale gelmiş olduğundan bahisle mezkûr mektebin mevkii tesisi olacak Halep veya Şam'da mevcut erkâni askeriyeden münasiplerinin muallim sıfatiyle tefrik ve istihdamı ve Derseadetle taşra mekâtibine ait masarifin imkân müsait olduğu mertebe kasr ve taklili ve Dersaadette mevcut Mektebi Tıbbiyei Mülkiye talebesinin neharî olarak Mektebi Tıbbiyei Askeriyeye nakliyle iki mektebin tevhidi ve şimdiki halde maarif mektupçusunun reisliği altında İdadiye, Rüşdiye ve İptidaiye müdürleriyle muhasebeciden mürekkep bir komisyon teşkil olunarak mesele uzun uzadıya tetkik edilmiş ve neticede Girit mühtacini namına Bursa, Trabzon, Beyrut, Halep, Bağdat, Aydın, Adana ve Suriye vilâyetleri merkezlerinde alınmakta olan zephiye munzam resmî bu vilâyetlerin mülhakatlariyle, Cezayir, Bahrısefit, Konya, Ankara, Kastamonu, Sivas, Bitlis, Van, Basra, Diyarbakır ve Mamuretülaziz vilâyetlerine de teşmil olunduğu takdirde senede 1900000 kuruşa yakın vâridat elde edileceği hesap edilerek bununla Şam'da bir **Tıbbiye Mektebi**'nin inşâsı ve bu paranın bir kısmıyle Şam'da yeni bir mektep inşâ olunduktan sonra diğer seneler de bu türlü masraf olamıyacağından onunla da İzmir, Bursa veya Bağdat'ta birer **Mektebi Tıbbiye**'nin daha açılması ve mevcut olan Mektebi Tıbbiyei Mülkiye tahsisatiyle yine İzmir'de yahut Bursa'da bir Mektebi Tıbbiyenin ihdası ve Rumeli'de bairadei seniyei cenabı mülûkâne küşadı mukarrer bulunan mekâtibi idadiye muallimlerinin dahi askerî zabitlerinden tefrika ve masarifin taklili suretiyle tasarrüfatı mümkün bilicra bu maksadın her halde temini imkânı husuli ve Şam, Bağdat, Erzurum, Erzincan, Halep, Edirne, Bursa, Manastır ve Selânik gi-

bi ordu ve fırka merkezlerindeki mektepli zabitanın muavenati talimiyesinden istifâde ile heyeti talimiyeye ait masarif ve maaşatın taklili ve burada fazla olarak müstahdem bulunan müfettişlerin tahdidi mikdarıyle açılıcak mekatibe karşılık tedariki imkân tahtında bulunduğundan bu babta mekâtibi askeriye nazaretiyle muhabere edilmekle beraber erkânı nezaretten bir komisyonun dahi hemen teşkili ile haizi ehemmiyet olan bu işin bir kararı seria raptı ve neticesinin arz ve inbası 15 Şubat 1318 (1902) tarihinde Maarif Nezaretine tebliğ edilmiştir.»

Bu vesikada Şam veya Halep ile İzmir, Bursa veya Bağdat'ta açılması teklif olunan **Tıbbiye Mektepleri**'nden yalnız zephiye rusumuna yapılan zam karşılık tutularak Şam'da bir Tıbbiye Mektebi açılmış ise de lağviyle ve Askerî Tıbbiye Mektebiyle birleştirilmesi tavsiye olunan Mülkiye Tıbbiyesi hakkında bir şey yapılamamış olduğu için başka vilâyetlerdeki Tıbbiye Mektepleri de tasavvur halinde kalmıştır.

Şam'daki Tıbbiye Mektebi 1330 (1914) de Umumî Harbin çıkması üzerine Beyrut'ta Fransızlardan kalan bir binada tedrisata devam etmek üzere Şam'dan Beyrut'a naklolunmuş ve 1918 senesine kadar orada bulunmuştur.

11 — Hukuk Mekteplerine gelince: 1296 (1878) de İstanbul'da bir Hukuk mektebi açıldığı sırada Bağdat, Suriye ve Kosova vilâyetlerinde de birer **Hukuk Mektebi**'nin açılması kararlaştırılmış ise de oralarda bu mekteplere girecek idadi mezunları bulunmadığı için açılışın vaktı merhununa ta'liki Muharrem 1297 (1880) de iradeye iktiran etmiştir. Fakat 1300 (1884) tarihinden itibaren İmparatorluğun her tarafında idadiler açılarak lüzumu kadar talebe yetişince, İstanbul'daki Hukuk Mektebi de bütün müracaat edenleri alamayınca ve aynı zamanda hükûmet merkezinde yüksek tahsil talebesinin çoğalması Abdülhamit II rejimince muvafık görülmeyince Anadolu ile Rumelinin münasip yerlerinde birer Hukuk Mektebinin açılması lüzumu zaruret halini almıştı. Avrupalıların zoruyle Rumelide Makadonya denilen Selânik, Manastır ve Kosova vilâyetlerinde müfettişi umumilik adı altında hususî bir idare kurulmuş olması ve o teşekkülün tahsil görmüş hakimlere ihtiyaç göstermesi bu zarureti daha ziyade tebellür ettirmiş ve işte vilâyetlerdeki Hukuk Mektepleri de bunun üzerine açılmıştır.

Hukuk Mektepleri hakkında ki vesika şudur:

«Rumeli vilâyatı selasei şahanesi teşkilât ve ıslahâtı umumiyesi hakkında icrayı teftişat için ba iradei seniyei cenabı padişahi onlara izam olunan mahkemei temyiz âzasından atufetlu Kostaki ve hazinei celilei maliye hukuk müşaviri faziletlu Mahmut Esat Efendiler hazara-

tı tarafından ita kılınan lâyihanın cümlei münceratından olduğu üzre müktedir mustantik ve hükkâm yetiştirilmesi lüzumuna ve esasen Derseadetteki Mektebi Hukuk taliplerin cümlesini istiap edememesine nazaran Mektebi Tıbbiye için yapıldığı gibi münasip üç vilâyette birer Mektebi Hukuk küşadı ve bunlardan birinin Selânik'te tesisi ile gerek Derseadet gerek Selânik ve diğer vilâyetler Mekâtibi Hukukiyesinin mezunları arasında Hukuku Nizamiyece bir güna fark olmamak ve bu mekâtibin tedrisatı ve usuli idare ve imtiham Derseadet mektebi hukukunun aynı olmak üzere yalnız müddeti tedrisiyelerinin üç seneden ibaret olacak surette tertibi ve bu mekteplere kabul olunacak talebenin sair mekâtibi âliye ile mektebi sultani ve vilayatı mezkure dahilindeki mekâtibi idadiye mezunlarından yahut Türkçe tekellüm ve kitabete muktedir olmak şartiyle yine vilayatı mezküre dahilinde ve idadi derecesinde bulunan mekâtibi İslâmiye ve gayri İslâmiye ve hususiye şahadetnamelilerinden olmaları hususuna ve tefurruatına meclisi mahsusı vükelâ kararıyle bilistizan iradei seniyei cenabı hilafetpenahi şeref taallûk buyurulduğu» 28 Ağustos 1323 tarih ve 169 numaralı tezkerei samiyeden anlaşılmaktadır.

Bu karar ve bu irade üzerine evvelâ Selânik'te ve sonra Konya'da ve en sonrada Bağdat'ta da birer **Hukuk Mektebi** açılmıştır.

Bu mekteplerden Selânik'tekine Meclisi Maarif âzasından Azmi Bey ve Konya'dakine yine o meclis âzasından Emrullah Efendi - meclis âzalığı üzerlerinde olmak şartiyle - müdür tayin olunmuşlardır.

«Fakat Derseadet Mektebi Hukukunda dört senede tedris olunan ulûmu Selânik Mektebindeki talebenin üç senede tahsil edebilmeleri mümteniattan olmasına göre gerek Selânik, gerek Konya ve Bağdat Hukuk Mektepleri müddeti tedrisiyesinin dört seneye iblağı» 20 Nisan 1324 (1908) tarihli meclisi vükelâ mazbatası üzerine iradeye iktiran etmiştir.

1328 (1912) de Rumeli'yi elden çıkarıldıktan sonra Selânik'teki mektebi Hukuk kadrosu Beyrut'a naklolunmuş ve orada yeni bir Hukuk Mektebi açılmıştır.

12 — 1323 (1907) de Selânik'te açılan **Polis Mektebi** nide bu arada hatırlamak lâzım gelir.

Hülâsa :

Bu devirde vilâyetlerde açılan meslek ve ihtisas mektepleri henüz semere vermemiş olduğu için faydaları da mahdut kalmış isede her vilâyet merkezinde birkaç ve sancaklarda kâzalarda en azdan birer Rüş-

tiye Mektebi'nin sistematik bir şekilde açılmış olması yüzünden o zamana kadar biraz okuyup yazma bilenler ancak medrese mensupları arasında görülürken bu Rüştiyelerde Türkçe okuyup yazma ile Hesap, Tarih ve Coğrafya gibi beşerî ve dünyevî bilgi vasıtalarını da elde eden ve bu sayede isterse memuriyet hayatına, isterse ticaret âlemine atılan fakat hep memleketinde ve muhitinde kalan yeni bir sınıf halk tipi vücuda gelmiştir. Bunların sayısı birkaç yüz bini geçer.

Bununla beraber İstanbul'da inkişâfa başlıyan garp kültürü en feyizli ve en geniş intişar sahasını vilâyetlerdeki İdadilerde bulmuştur. Bu yeni müesseseyi açmak ve çoğaltmak şerefi ne Abdülhamit II ye, ne de onun hükûmetine ait olmayıp münhasıran sadrıazam Sait Paşa'nın eseri olduğunu İdadilere ayrılan kısımda tafsilâtiyle okuyacaksınız.

İdadiler vilâyet ve sancak merkezlerinde hükûmet konaklarından daha muhteşem binalarıyla, çoğu yüksek tahsil görmüş talim ve tedris heyetleriyle beş, on sene içinde yer yer yükselmiş, hemen randıman vermeğe başlamış ve buralardan çıkanların çoğu yüksek tahsili, meslek ve ihtisas mekteplerini takip etmek üzere fevç bevç İstanbul'a akın etmişlerdir.

İşte bu mutalealardan dolayıdır ki bu devre **Yayılma ve İlerleme Seneleri** diyorum.

A. İlk, Orta ve Lise Tahsili Veren Mektepler

A. İLK, ORTA ve LİSE TAHSİLİ VEREN MEKTEPLER

Bu müesseselerin tanzimat devrindeki teessüs ve inkişafları hakkında bu kitabın 375 - 386 sayfalarında izahat verilmişti. Onların bu devirde inkişaf ve terakkileri de burada gösterilecektir.

1. ASKER MEKTEPLERİ

Nizamı Cedid ve Tanzimatı Hayriye devirlerinde açılmış olan Bahriye, Mühendishane, Tıbbiye ve Harbiye gibi ilk Askerî Meslek Mektepleri hakkında bu kitabın 315 - 375 inci sayfalarında esaslı izahat verilmiştir. Burada ancak bu mekteplerin bu devrede geçirmiş oldukları bir kısım yeniliklerle değişikliklere temas edilecektir. Bununla beraber bundan evvel ki yazılarda eksik kalmış ve sonradan görülmüş olan iki vesikayı dercetmeden de geçmeyi muvafık görmedim:

Harbiye Mektebinin ilk açıldığı zamana ait olarak bir İngiliz seyyahının gördüklerini bu kitabın 359 - 364 üncü sayfalarına koymuştum. Bu defada bir Fransız seyyahının Harbiye Mektebi hakkındaki mutaleasını dercediyorum. Bu mütalea 27 Şubat 1306 (1891) tarihli değildir. Fakat mütercimin o tarihlerden itibaren bu türlü yazılar yazmaya başlıyan ve en son memuriyeti Askerî Müze Müdürlüğü olan Ahmet Muhtar Paşa olduğunu tahmin ediyorum. Mütercim diyor ki:

«Birinci Napolyon zamanın pek büyük müveffekiyati askeriye kazanmış olan Mareşal Dük dö Ragüza 1835 senei milâdiyesinde Macaristan, Transilvanya, Cenubî Rusya, Kırım, Bahri Azak, İstanbul, Anadolu, Suriye, Filistin ve Mısır taraflarını gezmiş: İstanbul'da bulunduğu esnada Sultan Mahmud'u sanînin iltifatlarına nail olarak askerliğe dair pekçok taatii efkârda bulundukları gibi tarafı hümayunlarından aldıkları vesaya üzerine o zamanlar henüz teşkil edilmiş olan Mektebi Harbiye'yi de ziyaret eylemiş ki o vakit devletlû Namık Paşa hazretleri henüz paşa ünvanını haiz olmadıkları halde yine mektebi alii mezküre nazaret buyurmakta imişler.

Dük dö Ragüza Mektebi Harbiye için seyahatnamesinde şu sözleri yazmaktadır: Temmuz'un 24 üncü günü idiki mektebi Hassa gittim [1] topçu kışlasından biraz ötede ve Eslihai Hafife Fabrikasının üstündedir. [2] 500 genç şakirdi havi olan bu mektep bana pek güzel tesis olunmuş göründü. Bunun idaresi Namık Paşanın itinayi daimisi ve iştigali yevmisi altındadır. Genç şakirdan gayet istidad ve zekâvet asarı göstermektedirler. Hassa efradının en ziyade asarı zekâvet gösterenlerinden intihap olunmuşlar. Mektebi mezküre girmek için zekâvet bir şartı

---

[1] **Ecole de la garde** tabir ediyor ki mektebi Hassa diye tercüme olunuyor. Bilmiyoruz ki mektebi harbiyenin ilk ismi böyle mi idi? yoksa Mareşal böyle mi tahkik etmiş (Mütercim)

İzah ve ilâve: Mektebi Harbiye'nin ilk talebesini Selimiye kışlasındaki hassa ordusu erleri arasından seçilenlerin teşkil ettiğini ve hassa müşiri Ahmet Fevzi Paşa'nın bu mektebin ilk müessisi bulunduğunu bu kitabın 354 üncü sayfasında izah etmiştim. Fransız Mareşalinin yazışından ilk zamanlarda Harbiye Mektebine **Hassa Mektebi** denildiğini öğreniyoruz.

[2] Eslihahi Hafife Fabrikasından maksat; toptan maada tüfenk, tabanca ve kılınç gibi elde kullanılan eslihadır. Bilmiyoruz ki o zamanlar kılınç veya tüfenk fabrikası Gümüşsuyu'na yakın yerlerde mi idi? Yoksa Mektebi Harbiye'nin şimdiki yerinde olduğu ve (Topçu kışlasından biraz ötede) denilmesiyle de istidlâl olunur ki Mareşalin Beyoğlundaki hanesine nisbetle biraz daha ötede demektir. Buralara dair izahat veren bulunsa tarihi askerîmize hayli hizmet etmiş olurdu (mütercim)

İzah ve ilâve: Harbiye Mektebi bu zamanlarda şimdiki Maçka silâhanesinin yerinde bulunuyordu. Pangaltıdaki Harbiye Mektebi binası ise 1263 (1846) da açılmıştı. 1941 de tamamen yıkılıp yeri **İnönü gezisi** olmuş olan ve bir adıda **Taksim kışlası** bulunan topçu kışlasının ilk binasının Mahmut II zamanında yapıldığını biliyoruz. Fransız seyyahının **Eslihai Hafife Fabrikası** dediği bina Dolmabahçe deresindeki **Tüfenkhane**'dir. İstanbul'un ilk tüfenkhanesinin Unkapanı'nda olduğunu bu kitabın 54 üncü sayfasında göstermiştim. Buradaki tüfenkhane binası 1249 (1833) de yanınca o zaman boş bir yer olan Dolmabahçe deresinde yeni bir tüfenkhane yapılmıştır.

1270 (1852) de bu sahaya Dolmabahçe sarayı yapıldığı zaman tüfenkhane oradan kaldırılıp Yedikule ile Bakırköy arasındaki fabrikalar sahasına götürülmüş ve orası **İstabli amire** yahut **hasahir** olmuştur. 1940'da has ahir da yıkılarak yerine **Stadyum** inşa olunmuştur.

Binanın kapısı üzerinde sekiz beyitlik bir kitabe vardı. Maalesef o da yıkıldı ve kırıldı. Bereket versin ki **İstanbul abideleri** muharriri İbrahim Hakkı Konyalı daha önce bu kitabeyi kayt ve zabte himmet etmiş te şimdi o sayede bu malûmatı tevsik edebiliyoruz. Kitabenin son iki beyti şudur:

Ezcümle oldu dilcu, bu nev tüfenkihane
Buldu sunufi asker, hüsnü nizam yekser

Oldu finunu diğer, topu tüfenkgi dane
Tarihi tami alâ dilcu tüfenkhi hane

Mütercimin istemiş olduğu izahatı tam yarım asır sonra verebilmekle Askeri Tarihimize olduğu kadar şehir tarihine de küçük bir hizmet etmiş, aynı zamanda mütercimin de ruhunu şad eylemiş oldum sanırım.

yegânedir. Lânkastır'ın taallümi mütekabil usulünü kabul etmişler. İstihsal olunan netayiç pek ziyade şayanı takdir imiş. Türkçeyi okumak ve yazmak pek ziyade müşkil ve suubetli imiş ise de Mektebi Hassa şakirdanı buna 10 ayda muvaffak oluyorlarmış ki sair usullere göre 6,7 senede bu kadarı ancak tahsil olunabilirmiş! Mektebde tedris olunan şeyler: Okumak, yazmak hesap yapmak ve biraz hendese ve coğrafya ile ilmi cebirden ve birde hizmeti dahiliyei askeriye ve manevralar ve vezaifi askeriyeden ibarettir. Hikmet ve heyet aletleri de gelmiş ise de henüz muallimleri gelmediğinden daha tedris olunmağa başlanmamıştı.»

Bu mütalea; iki Asker Mektebimiz için çok kıymetli bir şahadet değil midir?

Harbiye Mektebinin ilk zamanlarda ki tahsil seviyesini gösteren vesikalardan birisi de o zaman mektepden çıkanlara verilen şahadetnamelerdir. Muallim Hikmet Turhan Dağlıoğlu'nun himmetiyle görebildiğimiz bu Mektebin hemen ilk mezunlarından serasker Hüseyin Avni Paşa'ya ait şahadetname sureti şudur :

«İsparta'lı Hüseyin Efendi bendeleri mukaddema Maçka'da kâin Mektebi Harbiyei şahane şakirdanı silkine dahil olarak mektebi mezkürda evvelâ: Dürrüyekta'dan bed ile hitamında Ulumi Arabiyeden Emsile ve Bina ve izzî ve Avamil ve İzhar ve Vaziye ve Nurülizah ve Halebî ve Mantık ve Adab; Farisi'den dahi kavaidi Farisiye ve Gülistan ve Baharistan ve Divanı Orfî; Ulumi Riyaziyeden İlmi Hesap ve Cebri Adî ve Usuli Hendese dersleriyle İlmi Coğrafya ve Fenni Kitabet ve Resmi Mücessem tersimini bittahsil mektebi mezkur nizamı iktizasınca mülazimlik rütbesi tevcih buyrularak Mektebi Fünuni Harbiyei cenabi mülûkâneye naklolunmuş ve kendisi eshabı zekâvet ve istidatdan bulunmuş olduğundan Erkânı Harbiye sınıfına bittefrik mektebi mezkürda sınıfı mezbur şakirdanına tahsili lazım gelen ulum ve fünundan dahi Cebri Alâ ve Müsellesati Müsteviye ve Kürreviye ve cebrin hendeseye tatbikiyle mahrutiyat ve Cerrieskâl ve Hendesei Resmiye ve Menazırı Hattıye ve Gölgeler ve Makine Fenni ve fotoğrafya Nazariyat ve Ameliyatı ve Hikmeti Tabiiyye ve Kimya ve Topçuluk Fenni ile Fenni Harp ve İlmi Heyet ve Taksimi Arazî ve Fenni Mimari Askerî ve Fransız Lisanı derslerini ve piyade ve suvarinin hizmeti dahiliye ve seferiye Kanunnamelerini ve top taliminin ameliyatı ile piyade ve suvarinin nefer taliminden alay talimine kadar nazariyat ve ameliyatını ve meç ve kılınç talimlerini velhasıl mekatibi askeriyede tedris mukarrer olan kâffei ulum ve fününu kemahüve hakkuhu tahsil ve istifade eylemiş olduğu vuku bulan imtihanlarda zahir ve nümayan olmuş ve Erkâni har-

biye sınıfına intihap olunanlardan bu veçhile tekmili malûmat edenlerin eğerçi Yüzbaşılık rütbesiyle mektepten çıkarılması nizamı icabında bulunmuş ise de Mektebi Atiki Mezburda (Maçka'da) mülazımlık rütbesini ihraz ederek Mektebi Fünuni Harbiyei cenabı cenabı şehinşahiye naklolunanların haklarında bazı mertebe müsaadei seniyei cenabı cihanbani erzan buyrulduğu yani bunlardan piyade zabitliğiyle çıkarılacakların yüzbaşılık ve Erkânı harbiye sınıflarına naklolunacakların kolağalık rütbesiyle ihraçları emir ve iradei ihsan adei hazreti hilâfetpenahi iktizayi alisinden bulunmuş ve mumailey bendeleri dahi sayei maarif vayei hazreti tacidaride ikmâli malûmat ederek Erkânı harbiye kolağalığına kesbiliyakat eylemiş olmakla Mektebi Fünuni Harbiyei cenabı şahane Maarif Meclisi tarafından yedine işbu şahadetname ita kılındığı muhatı ilmi alii hazreti seraskerileri buyuruldukta emir ve ferman hazreti men lehülemrindir.» [3]

Şu vesikadan o devirde İdadiyi bitirenlere Mülâzımlık, Harbiye'yi bitirenlere Yüzbaşılık ve Erkanı Harbiye'yi bitirenlere de Kolağalık rütbeleri verildiğini öğreniyoruz.

Askerî meslek ve İhtisas Mektepleri kendilerine lüzumu olan talebeyi yetiştirmek ve hazırlamak için aynı zamanda birer de İdadi açmış olduklarını fakat 1281 (1864) tarihlerinde bu İdadilerin Galatasaray binasında toplandıklarını ve 1284 (1866) senesinde o binanın Mülkiye mekteplerine mahsus bir İdadii Umumiye tahsisi dolayısiyle Askerî İdadilerin kısmen Kuleli'ye nakledildiğini bu kitabın 434 üncü sayfasında evvelce yazmıştım.

1295 (1878) de bütün Askerî Mekteplerin İdadilerinin bir arada bulunmasından fayda görülmiyerek Bahriye, Topçu ve Tıbbiye İdadilerinin ayrıldıklarını; bunlardan Tıbbiye İdadisinin şimdi Gülhane Askerî Tababet Tatbikatı Mektebi olan Kırmızı kışlaya, Bahriye İdadisinin Heybeliada'ya ve Topçu İdadisinin de Halıcıoğlu'nda eski yerine naklolunduklarını görüyoruz. Daha sonra Tıbbiye İdadisi de oradan kaldırılıp Kuleli İdadisi yanındaki hastahane binasına götürülmüş ise de Bahriye ve Topçu İdadileri devrin sonuna kadar yerlerinde kalmışlardır.

Bahriye İdadisinin Umumi İdadilerden ayrılış sebeblerini gösteren ve 11 za 1295 (1878) tarihleri taşıyan şu tezkerei samiye Askerî Mektepler tarihini aydınlatacak birçok izahatı havi bulunduğu için olduğu gibi aşağıya koyuyorum.

«Mektebi Fünuni Bahriyei şahanenin mukaddema idadii umumiye

---

[3] Ün Mecmuası. Isparta. Sayı 81 - 82 (Şahadetnamenin asli Askerî Müze'dedir).

nakli ve mukaddemce tersanei amire tarafından Kasımpaşa'da inşa ve tesis olunan ve nizamiye canibinden idare olunmakta bulunan Mektebi Rüşdî idaresinin dahi Dairei Bahriye'ye ihalesi hakkında bazı ifadeyi havi şurayı bahriyeden tanzim edilen mazbata ile olbabda tarafı valayı kaptaniden vurudeden tezkerenin leffile canibi sipehsalarî ile ceryan eden ve mühharen oradan alınan cevab üzerine canibi valayi kaptani ile icra edilen muhaberatı şamil iki kıt'a tezkere mezkür mazbata ile leffen arz ve taktim kılındı.

Mazbatanın hülâsai mealinde: İşbu Mekteplerin şimdiki idarelerinden maksadı aslî hasıl olamadığı yani Mektebi Bahriye'nin Harbiye sınıflarına beher sene 50, 60 nefer idadi şakirdanı yetiştirilmedikçe müntehi sınıflardan donanmayı hümayuna muktazi zabitanın yetiştirilmesi kabil olamıyacak ve şakirdanın yalnız nazariyatı ilmiye ile kesbi kemal edemeyip hini sabavetlerinde denizle me'luf olmaları ve talim gemisinde arma talimine müteferri ve istimali alât ve edevatı bahriyeye müteallik filiyat vesair ameliyatı bahriyeye ve İngiliz lisanı tahsiline çalıştırılmaları muktazi idüği ve halbuki geçen senelerde Mektebi Bahriye'ye verilen şakirdanın miktarı 18, 20 neferden ibaret ve derecei tahsilleri dahi bunca bulunduğu beyanıyle mebhusünanh olan mekteplerin ve idaresinin hali sabıkına ircaı muhasenatı dermeyan olunmuş ve cevabı seraskerîde dahi beher sene Mektebi Bahriye Harbiyesine kaç nefer talebe verileceğine dair bahriye dairesinden şimdiye kadar malumat verilmemiş olduğundan Bahriye İdadisinin Mekâtibi Askeriye Nezareti idaresine hini itasında sınıflarında mevcut bulunan talebenin adedine kıyasen beher sene mektebi mezbur için o nisbette talebe alınmakta ve bir o kadar da Bahriye Harbiye'sine talebe gönderilmekte idügi ve tahsil bahsine gelince: arma talimine müteferri cimnastik harekâtıyle İngilizce dersinin de gerek idadii mezkürda ve gerek Kasımpaşa Rüşdiyei Askeriyesinde Bahriye sınıflarına kemali dikkatle ve Bahriyeden verilen program mucibince tedris ettirilmekte bulunduğu ve mamafih Bahriye İdadisinin berriyeden ayrılması halinde idadii berriye sınıflarının azalarak tahsil ve inzibatlarınca daha ziyade suhulet hasıl ve muhassenatı mucib olacağı gibi mezkür Kasımpaşa Rüşdiyei Askeriyesi hakikaten Bahriye İdadisine mahreç olmak üzere canibi Bahriyeden yapılmış olduğundan orada ikmâli tahsil ile şahadetname alan şakirdanm meyanında bilhaere mekatibi berriyeye dehaleti arzu edenler olur ise beher sene Mekâtibi Askeriye Nezaretince teşkil olunan intihabı şakirdan komisyonunda imtihanları icra olunmadıkça kabul olunmamak şartiyle mezkür rüşdiyenin dahi bahriye idaresine verilmesi münasip olacağı mekâtibi berriyei askeriye nezaretinden bildirildiği gösterilmiş ve bunun üzerine cevabı ahîri kaptanide dahi mezkür bahriye idadisi-

nin hemen berriyeden tefrikiyle bahriyeye nakli ve seraskeri müşarünileyhin cevabında gösterildiği vechile Mektebi Rüşdiyei mezkürde ikmali tahsil ile şahadetname alan şakirdandan Mekâtibi Berriyei Askeriyeye girmek isteyenlerin usuli üzere komisyonu mahsusunda imtihanları bilicra kabul olunmak şartiyle Mektebi Rüşdiyenin dahi dairei Bahriye idaresine verilmesi lüzumu tekrar edilmiş olmakla olbabda her neveçhile iradei isabet adei hazreti padişahî müteallik ve şeref sudur buyurulur ise mantuki alisine tevfikı hareket olunacağı beyaniyle...»

Yine bu kitabın 434 - 436 ıncı sayfalarında Mühendishanenin yani Topçu Mektebinin tekâmülünden bahsederken 1281 (1864) de bunun İdadisinin Galatasaray'da açılan İdadîî Umumiye ve Harbiyesi'nin de 1288 (1871) de Mektebi Harbiye'ye naklolunduğu gösterilmişti. 1295 (1878) de Topçu Mektebi'nin Harbiye'den ayrılıp yine eski binasına getirilerek orada ayrı bir Harbiye Mektebi halinde tedrisata başladığını görüyoruz.

Askerî Mekteplerin en mühim ve en esaslı islâhatına Golç adında bir Alman zabitinin İstanbul"a getirildikten sonra muvaffak olunduğu şüphesizdir. 1293 (1876) Osmanlı - Rus Harbinden mağlûbiyetle çıkıldıktan ve İmparatorluğun en güzel ve en mamur parçası olan Rumelinin yarıdan fazlası kaybedildikten sonra memleketin idaresinde birçok yeniliklere baş vurulduğu, bir hayli meslek ve ihtisas mektepleri açılmak istenildiği sırada Asker Mekteplerinin ıslâhiyle de esaslı surette uğraşılmış, bu maksatla Alman İmparatorundan bir mütehassısın gönderilmesi rica edilmiş ve İmparator Vilhelm II de Kaymakam rütbesinde bir zabit, aynı zamanda Berlin Askerî Üniversitesinde Askerlik Tarihi Muallimi ve kendisinin de Hocası olan Golç'u bu işe memur etmiştir. Golç'la Osmanlı hükûmeti arasında 14 ş 1300 (1882) tarihinde üç senelik bir mukavele yapılmıştır. Üç sene bitince mukavelenin müddeti bir o kadar daha uzatılmış ve sonra yine bu yola gidilmiştir. Golç ordu müfettişi sıfatıyle Osmanlı hükûmeti hizmetine girmiş bilahare Erkânıharbiye ikinci reisliği de uhdesine verilmiştir. Golç'un rütbesi gelir gelmez ferikliğe terfi olunup bu memlekette nihayet müşürlüğe kadar çıkmıştır. Golç Paşa ilk iş olarak ordu müfettişi sıfatiyle Askerî Mektepleri ele almış olduğu gibi Erkânıharbiyei Umumîye ikinci reisi sıfatıyle de orduların taksimatı ve seferberlik teşkilâtiyle meşgul olmuştur. Yanına birisi Almanca ötekisi Fransızca bilir iki değerli asker mütercim ve muavin verilmiştir.

Golç Paşa'nın orduda ve Asker Mekteplerinde ne gibi yenilikler yapmış ve ne türlü islâhat vücude getirmiş olduğunu burada bildirmeğe imkân yoktur. Esasen mehaz de bulamadım. Bunu askerî muharrir-

ler elbette yazmışlardır yahutta yazacaklardır. Yalnız burada Golç Paşa'nın Osmanlı hükûmeti hizmetine girdikten 13 sene sonra bir mecmuanın yazmış olduğu aşağıdaki satırları almakla iktifa edeceğim. 19 Eylûl 1312 (1896) tarihli Musavver Malûmat gazetesi Paşanın bir fotoğrafını neşrederek altına da vazife ve hizmetlerini gösteren şu cümleleri yazmıştır:

«1883 senesinde derseadete celbolunarak mekâtibi askeriyenin en son usule tevfiken ıslâhı uhdei liyâkatlerine ihale kılınmış ve muahharen erkânı harbiyei umumiye dairesi reisi saniliğinede hıdematı fefkalâdesi sebketmiş ve mücerret mahsuli say ve himmeti olarak bir takım yeni kanunlar vücuda gelmiştir ki orduyı hümayunun bu günkü şeref ve taalisine mezkür kanunların pek büyük tesiri olmuştur.»

Burada mektepçilik bakımından şunu da tebarüz ettirmek isterim ki: Golç Paşa Osmanlı hükûmeti hizmetine girmekle herşeyden önce Asker Mekteplerinin namus ve haysiyetini kurtarmış ve yükseltmiştir. Çünkü o gelinceye kadar Asker Mektepleri bilhassa Harbiye talebesi - Abdülaziz'in hal'ine iştirâk etmişlerdir diye - bir ikincisini daha yapmamak için silâhla mekteplerinden dışarı çıkamazlar, manevra ve talim için pek nadir olarak çıkmağa mecbur oldukları zaman ise tüfenklerinde kurşun bulunduramazlardı! İşte Golç Paşa bu fena yasağı kaldırmakla askerliğin şeref ve haysiyetini kurtarmış, tedrisata yeni bir ruh vermiş, askerlikte ihtisas peyda etmek istiyenlere Almanya'nın yolunu açmış ve aynı zamanda bir Askeri Mektebinden beklenen hizmeti hakkıyle yerine getirmiştir.

Askerî muharrir ve mütehassısların Golç Paşanın hizmetleri ve muvaffakıyetleri hakkında neler yazmış olduklarını bilmiyorum. Fakat dünyanın en iyi ordularından birisi olan eski Osmanlı ve bugünkü Türk ordusunun modernleşmesinde bu paşanın büyük bir hissesi olduğunu söylemek fazla bir medih olmaz sanırım.

Golç Paşa Türkiye'deki hizmeti esnasında bir hayli Askerî eser de yazmıştır. Muavinlerinden Mehmet Tahir Bey tarafından Türkçe'ye çevrilmiş ve güzelce bastırılmış olan **Milleti Müsellehâ** bu eserlerdendir.

Birkaç defa uzatılan müddeti bittikten sonra Golç Paşa nihayet memleketimizden ayrılmış ise de 1914 de çıkan Cihan Harbinde tekrar Osmanlı Hükûmeti hizmetine girerek evvelâ birinci sonra Bağdat cephesinde İngilizlerle harp eden altıncı ordu kumandanlığına tayin olunmuş ve 1916 da 73 yaşında olduğu halde orada eceliyle ölerek cesedi İstanbul'a getirilip muhteşem bir cenaze alayını müteakip Trabya'da hazırlanan medfenine gömülmüştür. Bir top arabasının taşıdığı kata-

falkı Osmanlı ve Alman bayraklarına sarılmış olduğu gibi Osmanlı müşiri kalpağı ile Alman generali şapkası da araba üstünde yan yana görülmekte idi.

Golç Paşa Osmanlı zabitlerine öğretmiş olduğu modern askerliğin tatbikatını yetiştirdiği talebeleriyle birlikte Cihan Harbinde yapmış oldu. Çünkü bu harpde Türk ordusuna kumanda mekviinde bulunanlar hemen kamilen Paşanın yetiştirmiş olduğu kimselerdi.

ZADEGÂN SINIFLARI : Asker Mekteplerinin bilhassa Harbiye'nin geçirmiş olduğu değişikliklerden ve yeniliklerden bahsederken onun bağrında tufeylî olarak yerleşmiş ve barınmış olan **Zadegân Sınıfları**'na temas etmeden geçmek doğru olamaz. Bundan dolayıdır ki bu sınıflar hakkında biraz izahat vermeye mecburum.

Türkler demokrat bir millet olmakla beraber zamanla ilmiye mesleğine mensup olanların çocukları halk arasında mümtaz yani üstün bir yer edinmişler ve bu yüzden ilmiye mesleğini cehalet ve taassup kaplamıştır. 1241 (1825) de yeniçerilik kaldırılarak yerine garp tarzında talim ve terbiye gören asker getirildikten ve 1250 (1834) de Harbiye Mektebi açılarak zabit yetiştirilmeye başlandıktan sonra orduda büyük mevkilere geçenler de, bunların çocuklarının da halk arasında mümtaz bir sınıf teşkil ettikleri görüldü. Abdülhamit II devrinde bu mümtaziyet kendisini daha ziyade göstererek o türlü çocuklar halk çocukları için açılmış olan mekteplere verilmeyip önceleri Yıldız'da ki **Şehzadegân Mektebi**'nde Padişahın ve Hanedanının çocuklarıyle birlikte okutulmağa başlandı. Şehzadegân Mektebi bahsinde de anlatıldığı gibi 1307 (1889) tarihlerinde paşazadelerin şehzadelerle birlikte okumaları mahzurlu görülerek bunların Mektebi Harbiye'de açılan hususî sınıflara devamları kararlaştırılmış ve bu usül 1908 inkilâbına kadar böylece devam etmiştir.

İlmiye mesleğine mensup olanların çocukları daha beşikte iken **Rüus** denilen rütbeleri ve **Arpalık** adı verilen aylıkları aldıkları gibi bu devirde Paşaların çocukları da henüz mektep sıralarında iken livalığa ve ferikliğe kadar askerî rütbeler alırlar ve bir kısmı da Hünkâr yaverliği veya Hünkâr çavuşluğu üniformasını taşırlardı.

Zadegânlar arasında hususî surette okumuş, yazmış ve yabancı bir veya birkaç dil öğrenmiş olan değerlileri bulunmakla beraber çoğu İdadi tahsilini görmeden Harbiye'ye gelmiş kimselerden olduğu için bu türlüleri Harbiye tahsilini takip edecek bir hale gelinceye kadar mektepçe hususî muallimler tayiniyle yetiştirilirlerdi. Fakat idadi tahsilini görmeyenler seneden seneye çoğalınca bu tarzda hareket edilmesi müş-

kilâtı ve külfeti mucip olduğu görüldüğünden o türlüler için Kuleli İdadisinde bir **sınıfı mahsus** açılıp idadi tahsilini önce orada görmeleri usul ittihaz olundu.

Zadegânlar dersleri Harbiye talebesiyle birlikte dershanelerde takip etmekle beraber teneffüs ve istirahat zamanlarını mektebin Hünkâr dairesinde yani Padişaha mahsus binada geçirirler, aynı zamanda halk çocuklarından ayrı bir yerde yemeklerini yerlerdi. İstanbul'da evleri bulunmayan pek azı da mektepte yatar, fakat ötekileri akşamları arabalarla evlerine giderlerdi. Kuleli idadisindekilerde böyle yaparlardı.

Zadegân sınıflarını Harbiye talebesinden ayrı olarak bir ilkbahar kuzu ziyafeti münasebetiyle kâğıthanede çıkartılmış bir fotoğrafları 23 sayılı ve 11 Teşrini sani 1311 (1895) tarihli musavver malûmat gazetesinde görülmektedir. Bu fotoğrafta 100 kadar zadegân çocuğu sayılabiliyor ve çoğunun talebe oldukları halde zabit rütbeleri ve yaverlikleri olduğu da görülüyor. Harbiye'de ilk zadegân sınıfı açıldıktan üç sene sonra 1310 (1892) de talebe çıkartılmış ve bunlardan Derviş Paşa'nın oğlu yaver ve damat Halit Paşa, İsmail Hakkı Paşa'nın oğlu yaver ve damat Ahmet Paşa, Tunus'lu Hayrettin Paşa'nın oğlu yüzbaşı Tahir Bey Erkânıharp sınıflarına ayrılmışlar ve gazi Osman Paşa'nın oğlu damat ve yaver Nurettin Paşa yine Osman Paşanın oğlu damat ve yaver Binbaşı Kemalettin Bey, Namık Paşa'nın oğlu mülazım Ahmet Bey, Mısırlı Şerif Paşa'nın oğlu mülazım Mehmet Bey ve mülazım Mehmet Ali Bey Harbiye şahadetnamesiyle çıkmışlardır.

Asıl Harbiye talebesi zadegânlara iyi gözle bakmadıkları gibi esasen zadegân sınıfına mensup olup da ilme ve askerliğe merakı dolayısiyle **sınıfı mahsus** da değil Harbiye talebesiyle birlikte okumayı isteyenler de yok değildi. Müşir Arapkirli Şakir Paşa'nın oğlu Cevat Paşa zadegân sınıfına mensup olduğu ve lise tahsilini Galatasaray'da bitirmiş bulunduğu halde zadegân sınıflarında okumamış, Mektebi Harbiye'de halk çocukları ile birlikte tedrisatı takip etmiş ve iyi bir asker olarak yetişmiştir. Cevat Paşa askerler arasında en iyi Fransızca bilmekle de meşhurdur.

Bu suretle zadegân sınıfında okuyup çıkanlar orduya ve fiili hizmetlerede gitmezler; İstanbul'da yahut babaları yüksek bir memuriyetle nerede ise oralarda onların yanında işsiz ve güçsüz vakit geçirirlerdi. Eski zamanlarda şimdiki gibi terfiler ehliyet ve müddetle mukayyet olmadığı için bu paşazadeler sık sık rütbeler alırlar ve daha küçük yaşta iken Paşa olurlardı. 1908 inkilâbından sonra Harbiye Mektebi'nden zadegân sınıfı kaldırıldığı gibi o sınıflardan çıkıp çabucak yüksek rüt-

beler almış olanlar da tasfiyeye tabi tutularak bir kısmının rütbeleri mülazimliğe kadar indirilmiştir. [4]

Yine 1307 senesinde Yemen, Hicaz ve Trablusı garp gibi uzak ve Araplarla meskûn vilâyetlerden **eşraf ve hanedan zadeler** getirilip üç sene Mektebi Harbiye'de - tabiidir ki sathi bir surette - okutulduktan sonra uhdelerine piyade ve süvari mülazımı sanilikleri ve fahrî yaverlik rütbeleri verilerek 1310 (1892) de çıkartılmış ve memleketlerine gönderilmişlerdir. Bu suretle çıkanların 55'şi piyade ve 8'i süvari zabitidir. Bunların adlarıyle memleketleri ve memur oldukları yerler miratı Mektebi Harbiye adındaki eserde gösterilmiştir.

Fakat başka türlü ve daha umumî bir zadegânlık demek olan bu usule devam edilmemiş ve bir daha bu suretle Arap çocukları getirilmemiştir. Bununla beraber bu tarihlerde açılan aşiret mektebinde okuyan Arap, Kürt ve Arnavut çocuklarından da Harbiye'de okutularak yüzbaşılık ve yaverlikle çıkarılanlar olduğu o mektebe mahsus sütunlarda gösterilmiştir.

Tıbbiye Mektebine gelince: Bunda pek esaslı değişiklikler ve yenilikler yapılmak lâzım gelmiş ve bu maksatla Almanya'dan Golç gibi bir de lider getirilmiş ise de tedrisat için lüzumu kadar eleman bulunamadığı için bu mektep 1908 inkilâbına kadar olduğu gibi kalmış fakat 1314 (1896) da buradan çıkanları iki sene kadar okutmak, tatbikat yaptırmak ve tecrübeler göstermek nihayet meleke ve mümareselerini arttırmak maksadiyle Gülhane'de ayrıca bir tatbikat mektebi açılmıştır. Ehemmiyetine binaen bu mektep hakkında kendisine ayrılan yerde ayrıca ve uzunca izahat verilmiştir.

---

[4] 1908 inkilâbından sonra yalnız zadegân sınıfında okuyanlar değil meselâ Cevat Paşa gibi ehliyetli olmakla beraber yine paşa zade olduğu için çabuk terfi etmiş bulunanlar da bu tasfiyeye tabi tutuldular ve Cevat Paşa'nın rütbesi miralaylığa indirildi. Birkaç sene sonra kanunî terfi zamanı geldi. Yine Paşa oldu. Bu rütbe tenzil ve terfii dolayısile şöyle bir fıkra nakledilir:

Cevat Paşa askerî bir vazife ile Almanya da bulunuyormuş. Mensup olduğu Alman askerî fırkasının zabitlerinden birisinin terfii münasebetile bir ziyafet veriliyormuş. Bu fırkanın İmparatora da nisbeti olduğu için ziyafete ikinci Vilhem de gelmiş. Terfi eden zabit hakkında imparator usulen birkaç kelime söylemek istediği sırada sözü sofrada bulunan Cevat Paşa'ya getirerek demiş ki:

— İçimizde en bahtiyar asker Cevat Paşa'dır. Çünkü o General olmanın tadını iki kere tatmıştır.

Bu fıkrayı nakledenler **Alman İmparatoru Cevat Paşayı takdir etmiştir** tarzında tefsir ve izah ederlerse de doğrusu aranırsa bu; tasfiyeye uğramış, sonra tekrar ayni rütbeyi almış olduğunu hatırlatmakla tam manasile bir istihzadir.

2. İPTİDAİ MEKTEPLERİ

Tanzimat devrinde İptidai Mekteplerinin Sıbyan Mekteplerinden nasıl çıkdığını ve Maarifin bu sahasında ne gibi yenilikler yapıldığını bu kitabın 334 - 354 üncü sayfalarında anlatmıştım.

Yine tanzimat devrinde hükûmetce İptidai Mekteplerinin idaresini halka bırakan bir hareket daha olmuştur. O da mahalle ahalisinden **tedris meclisi** ve **tedris meclisi şubeleri** teşkili hakkında ki talimatın neşridir. Bu talimatnamenin neşrinde 1286 (1870) tarihli Maarif Nizamnamesinin dördüncü maddesine dayanılmıştır. O maddede deniliyor ki: Sıbyan mekteplerinin masarifi inşaiye ve tamiriyesi ve muallimlerinin muhassesatı ve masarifi sairesi mahalle ve kariyesinde bulunan cemaatlerinin heyeti umumiyesi tarafından tesviye olunacaktır.

Maarif Nizamnamesi neşredildiği sırada Sıbyan Mektepleri münhasıran vakıf ve İslâm olmıyan unsurların mektepleri de kiliselerle o unsur cemaatleri tarafından idare olunuyordu. Bu nizamname ve bu talimatname ile Türk - İslâm unsuru da kendi cemaatlarına ait mekteplerle alâkalı kılınmak isteniyor. Çok iyi bir teşebbüs.

22 Rebiülevvel 1292 (1875) tarihini taşıyan ve 34 maddeyi ihtiva eden bu talimatname asıl tatbik mevkiine 1293 (1876) dan sonra geçmiş ise de bu sırada Osmanlı - Rus Harbi çıkarak memleketin esas idaresi karmakarışık bir hale gelmiş olduğu için bu devirde de iyi bir tatbik sahası bulamamıştır denilebilir. Bununla beraber Maarif Tarihinde bir yenilik, bir devrim noktası olduğu ve bugünkü hususî idarelerin başlangıcını teşkil ettiği için biraz da bundan bahsa zaruret hasıl olmuştur.

Talimatın birinci maddesinde: Dersaadetle Bilâdiselâsede bulunup elyevm merkez mekteplerine bağlı olan Sıbyan Mektepleri maarifin nezareti altında olmak üzere müteaddit dairelere ve dairelerde müteaddit şubelere ayrılarak her daire için bir **Tedris Meclisi** ve şubeler için de tedris meclisinin nezareti altında bulunmak üzere bir **Tedris Meclisi Şubesi** teşkil olunacağı; ikinci maddesinde; tedris meclisinde 1 reisle beraber 7 ve şubelerde 3 âza bulunacağı; üçüncü maddesinde; her dairenin havi olduğu mahalle imam ve muhtarlariyle mahalle ahalisinin

ileri gelenlerinden münasip kimseler daire merkezinde toplanıp tedris meclisi şubeleri için muayyen haddin iki misline müsavi olmak üzere mahallelerinde gerek resmî sıfatı haiz olsun gerek olmasın müsâvaten ahalinin en haysiyetli ve hamiyetli olanlarını seçecekleri yazılıdır. Diğer maddelerde de tedris meclisiyle şubelerinin reis ve âzalarının Maarif Nezaretince tefrik ve tayin olunacağı, âzalık ve reisliğin iki sene müddetle ve fahri olacağı ve tedris meclisi âzasının en az ayda iki defa toplanıp mekteplerin işine bakacakları tasrih olunmuştur. Talimatname Tedris Meclislerinin bu mektepleri idare için alacakları paraları da göstermektedir. Yirmi birinci maddeye göre mahallelere aid olup veçhi muayyeni malûm olmayan avarız akçası ve tedris meclisleriyle şubelerinin idaresinde bulunan Sıbyan Mekteplerinin vakfa ait vazaif ve varidatiyle mekteplere devam eden çocukların velileri tarafından verilecek ücret ve bir de okuma çağında bulunupta özürsüz mektebe gönderilmeyen çocuklar için Maarif Nizamnamesi hükmünce velilerinden alınacak nakdî cezalar bu meclislerin başlıca varidatını teşkil etmektedir. [1]

---

[1] Avariz: eski vergilerdendir. Bunun beledî ve içtimaî mahiyetini başka bir eserimde daha önce tebarüz ettirmiştim. (Türkiye'de şehirciliğin tarihî inkişâfı Sayfa 99)

Bu verginin 1292 (1875) senesine kadar yaşadığını bu nizamnameden öğreniyoruz. Halbuki 1285 (1869) da İstanbul'da avarız akçalarının belediyeye verildiğine dair bir de nizamname neşrolunmuştur. Bu nizamname İstanbul Belediyesi arşivindeki nizam defterinde kayıtlıdır. Bu sefer de Maarife verildiği anlaşılıyor.

Bu verginin aslı ve mahiyeti haklarında tarihlerimizde de bazı kayıtlara rastlamakdayız. Ezcümle **Tekalif Kavaidi**'nde (Sayfa 99) Abdurrahman Vefik Bey şu izahati veriyor:

«...Mukabele ve avarız akçası beş sene de bir 20 akça alınmak üzere bazı mahallerde bir şekli daimî almıştı. Hatta bazı kazalarda nakit yerine aynen peksimet ve zahire olarak tertip edildiği de... görülmüştür. Bazı mahallerde avarız tabiri her nevi masarifi gayrimelhuzaya itlak edilmiştir. Çünki bu nevi masraflar evvelden malûm olmayıp sonradan arız olur şeylerdi. Hattâ bunun için mahallelerde, köylerde vakfedilmiş ve ribih ve nemaye verilmiş paralar vardı. Yukarda sayılan teklifler tahsilâtı kısmen mahallerinde sarfolunur ve kısmen merkeze gönderilirdi. Tanzimatı Hayriye'de bunlar ilga edilmiştir.»

Müriuttevarihte (Sayfa 481) Fındıklılı Süleyman Efendi'de şu malûmatı veriyor:

(Vakide mahallatta avarız dedikleri imdadi seferiye Sultan Bayezit asrında icad olunmuştur. Gerek İstanbul, gerek Anadolu ve Rumeli kazalarından cemolunur. Gerçi miriye külli menfaat olur ve ahalii mahalata zarar olmaz. Zira ekseri mahalatin avarız akçası olup istirbah olunup ribhinden miri verildiğinden fazla zam olunarak mahalle akçası terekki bulmuştur. Taşra vilâyetlerde dahi böyledir. Lâkin dağılan kurahaneleri bakilere zamolunarak bazı kazada fukaraya azim saliyane olmuştur. Kazaların mamuriyeti ve harabiyeti avariz defterinden aşikâr olur.)

Lûtfi Paşa **Asafname**'de (Sayfa 25) avarız için şu sözleri söyler:

«Reyâdan avarız alınmak dört, beş yılda bir yirmişer akça ihdas olundu. Merhum Sultan Selim Han zamanında bir kerre oldu.»

Bu verginin harp gibi fevkalâde zamanlarda konulan buhran, muvazene ve mü-

Maarif Nezaretince mekteplere Hoca tayini keyfiyeti de bu talimatname ile tedris meclislerine bırakılmıştır. Mektep Hocaları şubelerce seçilir ve tedris meclislerince memuriyetleri tasdik olunur.

Çocukları okutmağa kudreti olmayan, tedris usullerini bilmeyen, şubelerce verilen emirleri dinlemiyen ve devamsızlık eden Hocalar şubelerce azlolunurlar. Paraca, muallim intihap ve azlince ve istediği tedris usulunu tatbik hususunda oldukça geniş salâhiyetler almış olan tedris meclisleriyle şubeleri muvaffak olmuşlar ve devam edebilmişler midir? hiç zannetmiyorum. Bununla beraber bazı yerlerde tedris meclislerinin teşkil edilmiş olduğunu göstermek üzere faaliyet sahalarından bir tanesine aid olan şu satırları Maarif Nezareti Tarihçesi Teşkilâtı adlı eserden alarak asağıya - reis ile âzaların içtimaî durumları anlaşılmak için memuriyet ve rütbeleriyle birlikte - koyuyorum:

YENİKÖY TEDRİS MECLİSİ

Reis Utufeulu Besim Beyefendi (Şûrayı devlet âzasından)

Âza Devletlû Kabuli Paşa (Ticaret Nazırı)

Âza Utufetlu Ahmet Şükrü Beyefendi (Ayan âzasından)

Âza Faziletlu Mahmut Aziz Molla Efendi (Meclisi tetkikâtı şeriye âzasından, Gelenbevî zade)

Âza Saadetlu İbrahim Beyefendi (Ticaret Nezareti Mektupçusu)

Âza Saadetlu Faik Beyefendi (Mutasarrıflardan)

---

dafaa gibi ağır ve yıkıcı vergilerden olduğu anlaşılıyor. Müverrih Süleyman Efendi sözlerine şu fıkraları da ekliyor: (Kani dindar vali, kani müteşerri kadi! perakende olan kurayi cemi ve perişan olanı tamire ilâç bulan. Anadolunun harabiyeti tapusuz ile âyandan ve Rumelinin ki âyaniyle erazilden'dir. Paşalar ve kadılar her ne kadar zalim olsa bunların çeyreği mikdar olamaz.)

Süleyman Efendinin yazısından da anlaşılıyor ki bu ağır bir vergidir. Şu varki esasen mahallelerle köylerde bu maksatla vakıf ve tahsis edilmiş bulunduğundan fevkalâde bir hal hudüsunda veya arıza vukuunda hükûmet o mahalle veya köy halkından yardım isterse o yardım halktan istenilerek bu paranın birikmiş olan faizinden verilmekte idi. Şu halde bazı hatır sahipleri paralarını bu suretle vakf ederek faizinden hem mahalle ve cami işlerini gördürmek, hem de harp ve sıkıntı zamanlarında halka teveccüh eden külfeti karşılamak ve hafifletmek gibi insanî ve içtimaî usuller ve teşekküller de ortaya çıkmış oluyor, çok güzel ve yerinde bir usul.

Zan ve tahminine göre bu tarihlerden sonra mahallelerdeki ayarız paralarından ne hükûmet, ne belediye, ne de tedris meclislerince istifade edilemiyerek şunun bunun elinde kalmış, çarçur edilmiştir.. Ne kadar yazık!

Âza Rifatlu Ahmet Bey (Yeniköy Belediye âzasından)

Âza Rifatlu İzzet Efendi (Tugrakeş)

Âza Mehmet Efendi (İstinyeli)

Âza Galib Bey (Orman Meclisi Kâtiblerinden)

Yeniköy Tedris Meclisi Şubesi

Reis Saadetlu Faik Beyefendi (Muhasiplik ve sandıkeminliğile birlikte)

Âza Rifatlu Ahmet Bey

Âza Kolağası fütüvetlu Abdi Efendi (Mektebi Tıbbiye Botanik dersi muavini)

Âza Danış Bey

İstinye Tedris Meclisi Şubesi

Reis Faziletlu Mahmut Aziz Molla Efendi

Âza Rifatlu İzzet Efendi (Tugrakeş Muhasiplikle birlikte)

Âza Mehmet Efendi (İstinyeli sandıkeminliğiyle birlikte)

Âza Galib Bey (Orman Meclisi Kâtiblerinden)

Yeniköy Tedris Meclisiyle şubeleri açıldığı sırada Reis Besim Bey'in söylemiş olduğu nutuktan alınan aşağıdaki parçalar bu teşebbüsü bir kat daha aydınlatmakta ve maksatla gayeyi göstermektedir :

«Maarif Nizamnamei Umumisi ahkâmına tevfiken payıtahtı saltanatı seniyede ve memaliki şahanenin her bir cihetinde ki merkez ve mevkilerde meclisi tedris ve tedris şubeleri küşadına devletce himmet buyurulmaktadır. Bu cümleden olmak üzere Yeniköy, İstinye ve Trabya Mecalisi Tedrisiyesi ve Yeniköy ve İstinye Tedris Şubeleri bundan evvel teşkil ve gazetelerle ilân olunmuş ve Trabya tedris şubesi zamanına talik edilmişti. İstinye Tedris Şubesi Heyetinin himmeti mahsusasiyle masarifi vakfından alınarak orada ki sıbyan mektebi tanzim ve küşadolundu. Yeniköy Sıbyan Mektebinin tanzimi her nasılsa geri kaldıysa da köyün eshabı fütüvetinin ve bu işe dair söz geçtikçe bilmünasebe hazır bulunup kendiliklerinden arzı haiş eden erbabı mürüvvetin ianeleri ve meclisi tedrisiye şube heyetinin ve ezcümle âzadan izzetlu Ahmet Beyefendinin ikdam ve ihtimamiyle bu mektep dahi tanzim olundu. İşte bugün cümle huzurunda küşadedildi. Açılmasında her nekadar teahhur vukua geldise de tecrübe üzerine yani ikinci derecede olduğu cihetle tanzimatca İstinye Mektebinden geri kalmamıştır zannındayım.

Usuli Cedidei Tedrisiye ki çocuklara az vakıtta kolayca derslerini öğretmektir, bu usul Maarif Nezaretinin himmetiyle ittihaz olunmuştur. İki üç seneye varıyorki (Nuri) Osmaniye Mektebinde ve daha bazı mahallerde bu usul üzerine dersler okutulmağa başlanarak semerei nafıası görülmüş ve İstinye Mektebi'nde dahi az zaman içinde ne derece faydası olduğu tecrübe edilmiştir. İstinye'de olduğu gibi usuli cedideye vakıf Darülmuallimini Sıbyan şahadetnamelilerinden Hoca Emin Efendi Maarif Nezaretinden intihap ve tayin kılındı. Bundan maksadı aslî; evlâdı vatanın insan için en aziz olan zemanı tahsillerini boşa geçirmeyip çalışmalarıdır.' Hoca Emin Efendiye nizamı veçhile meclisi tedris canibinden maaş verilecek ve çocuklardan haftalık ve aylık namiyle bir şey alınmıyacaktır. Çocuklar mektebe devam ve ikdam edecekler ve cetveli mucibince Sıbyan Mekteplerinde okunacak dersleri okuyup öğreneceklerdir. O derslerin hitamında imtihan olunup Rüşdiye Mekteplerine girecekler ve şakirdandan hıfza çalışmak isteyenler hıfzı itmamedinceye kadar mektepte kalacaklardır. Bu hal üstünede çocuklarını mektebe göndermiyen olursa nizamı mücibince cezayi nakdî alınacaktır.»

Bu teşebbüsün muvaffak olduğunu zannetmediğimi biraz önce bildirmiştim. Muvaffak olamayışının sebeblerinden birisinin de Osmanlı - Rus Harbi olduğunu yine biraz evvel haber vermiştim. Muvaffakıyetsizliğin öteki sebebleri de şunlardır :

Bütün bu icraatın esasını para teşkil eder. Evkaf idaresinin herhangi bir mektebe aid vakıf tahsisatını ve bir mahalle halkının camie mahsus avarız akçasını kolaylıkla ve istekle tedris meclislerine vereceklerine yüzde bir ihtimal olmadığı gibi özürsüz mektebe devam etmeyen çocukların takibolunarak velilerinden ceza alındığını ve bu cezaların tedris meclislerine verildiğini, hattâ bunun büyük bir yekûn tutacağını hiç ummuyorum. Son sebep olarak da Maarif Nezaretinin muallim tayin ve azlini elden kaçıracağını asla zannetmiyorum. Nitekim biraz evvel okuduğunuz Besim Bey'in nutkundan bu ciheti anlamış oldunuz. Yani Yeniköy Mektebi Hocasını Maarif Nezareti tayin edip göndermişti.

Türk olmayan unsurlara gelince: Onlar esasen ötedenberi bu türlü işlere gerek kilisece gerek halkça alışmış ve tanzimattan sonra genişletilen haklardan ve imtiyazlardan istifade yollarını çok iyi bilmiş ve bulmuş oldukları için bütün bu teşebbüsler ve bu çabalamalar Türk - İslâm unsurunu harekete getirmek içindi. Fakat ne yazık ki hiç bir semere vermedi. Sıbyan Mektepleri eski haliyle kaldı. Bunlarla ne Maarif alâkadar oldu, ne de halk! Nitekim böyle bir teşebbüs 1908 inki-

lâbından sonrada muvaffak olamadı. İlerde bu mevzua tekrar geleceğiz.

İpdidai Mekteplerin mahallelerde teşkil olunacak tedris meclisleri tarafından idaresi kabil olamayınca bu işi yine Maarif Nezareti üzerine almağa mecbur kalmış ve neşrettiği 41 maddelik bir talimatname ile bu mektepleri kayt ve intizam altına almak istemiştir.

Bu talimatnamenin karakteristik ve devrin terbiye telâkkisini gösteren birçok maddesini alıyorum :

Birinci maddesinde (Derseadet'te bulunan İptidai Mektepleri yekdiğerine olan kurbiyet ve münasebeti nazar dikkate alınarak on iki merkeze taksim olunmuş ve merkez ihtihaz olunan mekâtibin her birinde muallimlerin maiyetine bir de muavin verilmiştir.

Merkez muavin ve muallimleri merkezleri dahilinde bulunan mekâtibin kâffei ahvalinden Mekâtibi İptidaiye idaresini haberdar edeceklerdir.) Denildiği gibi 29 uncu maddesinde de (merkez muallim ve muavinleri daireleri dahilinde bulunan mekteplerde işbu Talimatnamenin merriyülicra olup olmadığını her bar tahkik ve teftiş edecekler ve mah be mah mekâtibi mezkürenin ahvalini ve terekkiyat ve tedenniyatını ve esbabiyle kendi mütalealarını mübeyyin bir rapor tanzim edip Mekâtibi İptidaiye idaresine vereceklerdir.) fıkralariyle bu teşkilâtın maksat ve gayesi tebellûr ettirilmiştir.

Şu izahata göre her semtte mevcut mekteplerden bir münasibi Merkez Mektebi ittihaz olunmuş ve buna ötekileri üzerinde mürakabe hakkı verilmiştir.

Yine bu Talimatnameye göre; Merkez Mekteplerinden başkalarında kadro olarak bir **Muallim**, bir **Kalfa** bir de **Bevvap** görülmektedir. Kalfa; muallim muavini ve bevvap; kapıcı veya hademe demektir. Her birinin görecekleri işler Talimatnamede tasrih olunmuştur.

Talimatnamenin 25 inci maddesinde muallimler için (şakirdana karşı yalnız talim ve tedris vazifesiyle mükellef olmayıp belki kaffei mahal ve ahvalde rehber olacaklarından verdikleri nesayihle bizzat kendilerinin amil olmaları ve beş vakit namazlarını eda edip şâkirdanı dahi feraizi diniye ve süneni seniyeyi ifaya alıştırmaları ve kendi üstlerini ve başlarını gayet temiz tutup şakirdanın dahi kemal derece nezafetine itina etmeleri elzemdir.) Tarzında terbiyevî, içtimaî ve ahlâkî direktifler verilmektedir.

Yine bu mevzua müteferri olarak 26 ve 27 inci maddelerde şu fıkraları okuyoruz :

«Metbui müfehhamımız olan zati şevketsimati hazreti padişahiye ve devleti aliyesine ve valideyn ve akrabalarına ve kendi Hocalariyle büyüklerine itaat ve rìayet ve umumen dindaşlariyle beninevine muavenet ve vatan ve memlekete ve kendinden küçüklerine muhabbet ve arkadaşlariyle hüsni intizaç ve ülfet etmek lüzumunu ve hüsni ahlâk esaslarını şakirdana muallimler haftada birkaç defa telkin ve talim edecekler ve ilmü marifetin dünya ve ahretçe olan menafi ve fezalinden ve cehlin mazaratından anların anlıyacakları surette bahsiyle tahvile teşvik edeceklerdir.

Her gün azat vaktinden birkaç dakika evvel şakirdana **«Elem terâ»** suresinden bediyle **«Fatiha»** ye kadar okutturulacak ve on kadar salâtü selâm kıraat ettirildikten sonra zati hazreti padişahi ve devlet millet ve alelhusus ümmeti Muhammet hakkında bir dua ile hitam verilecektir.»

12 merkezde toplanmış olan Mekteplerin adlariyle her birine bağlı Mektepleri yapanların adlarını olsun yaşatmak maksadiyle aşağıda gösterilmiştir.

(Sayfaya sığdırabilmek için isimlerde, ünvanlarda ve rütbelerde kısaltmalar yapılmıştır: Meselâ Efendi ef. Bey b; Paşa pş; Sultan su; şekillerinde gösterilmiştir.)

1 — Aksaray Merkezi :

Adı	Semti	Adı	Semti
1 Mahmudiye	Aksaray	14 Abdülkerim Ağa	Cerrahpaşa
2 Bayram Paşa	Haseki	15 İbrahim Paşa	Cerrahpaşa
3 Cevher Ağa	Firuz Çavuş	16 Nazır Hüseyin a.	Taştekneler
4 Firuz Çavuş	Süleymaniye	17 Ruznameci Ali ef.	Koska
5 Süleymaniye	Süleymaniye	18 Şahabüddin Efen.	Langa
6 Sul. Mehmet	Şehzadebaşı	19 Hacı Ömer Efendi	Çukurçeşme
7 Devoğlu	Süleymaniye	20 Yakup Ağa	Horhor
8 Muhittin Efendi	Süleymaniye	21 Kemankeş Ahmet	Ağa yokuşu
9 Ataullah Efendi	Süleymaniye	22 Sitti Valide Sul.	Yeşiltulumba
10 Yunus Bey	Bozd. kemeri	23 Sultan Süleyman	Koska
11 Bedestanî Halil Ef.	Kumkapı	24 Ruznameci İbrahim	Süleymaniye
12 Defter. İbrahim	Sülüklü	25 Hasan Paşa	Beyazıt
13 Arakiyeci Ahmet	Cellat çeşmesi	26 Tülbe. Hüsamettin	Kumkapı

2 — Sultanahmet Merkezi :

Adı	Semti	Adı	Semti
1 Sultan Mahmut I	Ayasofya avlusu	7 Yahya Paşa	Kadırga
2 Sultan Hamit I	Bahçekapı	8 Bican Sultan	Babiâli
3 Sultan Ahmet I	Atmeydanı	9 Ali Paşa	Nakilbend
4 Rüstem Paşa	Kabasakal	10 Kürkçübaşı Ali	Gedikpaşa
5 Mihirşah Sultan	İshak Paşa	11 Mahmut Paşa	Mahmutpaşa
6 Mahmut Ağa	Kapı Ağası	12 Yusuf Efendi	Babiâli

	Adı	Semti		Adı	Semti
13	Mercan Ağa	Uzunçarşı	19	İsmail Ağa	Uzunçarşı
14	Esmahan Kaya s.	Çemberlitaş	20	Abdullah Paşa	Tavşantaşı
15	Damat İbrahim p.	Eski zabtıye	21	Ayni Şah Sultan	Babiâli
16	Kamer Hatun	Hocapaşa	22	İskender Paşa	Güngörmez
17	Emin Bey	Beyazıt	23	Zaim Osman Ağa	Küçük Ayasofya
18	Atikâli Paşa	Çemberlitaş	24	Mehmet Ağa	Divanyolu

3 — Tophane Merkezi :

	Adı	Semti		Adı	Semti
1	Şahhuban	Galata	16	Sultan Mahmut	Kumbarahane
2	Piri Mehmet Bey	Galata	17	Sultan Mustafa	Turşucu mahallesi
3	Şehit Metmet pş.	Galata	18	Eyüp Ağa	Piri Paşa
4	Yunus Ağa	Tophane	19	K. Fakih Hüseyin	Kulaksız
5	Haffaf Mehmet	Tophane	20	Fatma Hatun	Hacı Husrev
6	Topçu b. İsmail a.	Tophane	21	Hacı Ahmet	Kasımpaşa (dereiçi)
7	Firuz ağa	Tophane	22	Balmumcu İsmail	Kasımpaşa
8	Topçu b. Emin a.	Tophane	23	Abdülkadir Çavuş	Küçük Piyale
9	Sirkeci Mustafa a.	Tophane	24	Tavil Piyale Paşa	Zincirlikuyu
10	Sultan Süleyman	Cihangir	25	Kaymak Mustafa p.	Sahaf Muhittin
11	Tayibi Mustafa ef.	Cihangir	26	Kara Mehmet Kap	Yeni çeşme
12	Ebülfazıl Mehmet	Defterdar yokuşu	27	Bost. b. Abdullah	Tepebaşı
13	Kılınç Ali Paşa	Kışla arkası	28	Belkis Hanım	Camiikebir
14	Muhittin Fenarî	Tophane	29	İbrahim Paşa	Seyit Ali Çelebi
15	Mahmut Ağa	Sütlüce	30	Kay. Mustafa p.	Kasımpaşa

4 — Eyüp Merkezi :

	Adı	Semti		Adı	Semti
1	Mihirşah Sultan	Camii kebir	7	Haci Ali Paşa	Hamidiye kö.
2	Hacı Halit Bey	Hamidiye kö.	8	Ramazan Ağa	Kızıl Mescit
3	Şah Sultan	Cezeri Kasımpaşa	9	Abdi Efendi	Otakcılar
4	Rami Mehmet pş.	Camii kebir	10	Daye Hatun	Kağıthane
5	Cezeri Kasımpaşa	Nişancı	11	Ali Bey	Alibeyköyü
6	Lâ'li zade	Defterdar	12	Şerbetçi Mustafa	Camiikebir

5 — Sultanselim Merkezi :

	Adı	Semti		Adı	Semti
1	Esad efendi	Çarşamba	9	İsmail Ağa	Korulu caddesi
2	Tercüman Yunus	Dıragman	10	Adile Sultan	Gül camii
3	Musallî Mustafa	Kefevî	11	Defter. Ahmet pş.	Kadı çeşmesi
4	Molla Aşki	Eğrikapı	12	Gez S. Mehmet ef.	Kadı çeşmesi
5	Fatma Hatun	Eğrikapı	13	Zeynül Abidin	K. Mustafa pş.
6	Nakşidil Sultan	Ayvansaray	14	Benli z. Raşit Ef.	Otlukcu y.
7	Sultanselim Han	Sultanselim	15	Muhittin Efendi	Kesme kaya
8	Debbag Yunus	Sultanselim	16	Veli Bey	Kürkcü çeşmesi

6 — Çengelköy Merkezi :

	Adı	Semti		Adı	Semti
1	Merkez	Havuzbaşı	11	Ali Reis (inas)	Anadolu ka.
2	Abdullah Ağa	İstavroz	12	Sinan Ağa	İncir köy
3	Sultan Hamit I	Beylerbeyi	13	Vanî Mehmet ef.	Yalıköy
4	İskender Paşa	Kanlıca	14	Dereseki	Dereseki
5	Yasemin Hatun	Anadolu Hisarı	15	Defter. Mehmet	Göksu
6	Mustafa Efendi	Kandilli	16	Memiş Sinan ef.	Anadoluhisarı
7	Tevfikiye	Beykoz	17	Valde Sultan	Çavuşlu
8	Canfeda Hatun	Akbaba	18	Kerime Hatun	Çengelköy
9	Hacı Beşir Ağa	Yeniköy	19	İsâk Ağa (inas)	Beykoz
10	Yusuf Ağa	Anadolu ka.			

7 — Üsküdar Merkezi :

	Adı	Semti		Adı	Semti
1	Sultanselim III	Selimiye	18	Kösem v. Sultan	Çinili
2	Fıstıklı	Doğancılar	19	Hacı Faik Bey	Toygar tepe
3	Rüstem Paşa	İmrahor	20	Hacı Bekir	Debbaglar
4	Sul. Mustafa Han	Ayazma	21	Cebecibaşı	Ahmediye
5	Rumî Mehmet pş.	Eskihamam	22	Süleyman Paşa	Kefçe dede
6	Cedid v. Sultan	Cedidvalde	23	Hacı bedel Musta.	Katırcılar sokağı
7	Mihrimah Sultan	İskelebaşı	24	Tavaşi Hüseyin a.	İnadiye
8	Nevfidan kadın	Şeyh camii	25	Haydarpaşa	Bulgurlu
9	Tevfikiye	Bülbül deresi	26	Ayşe Hatun	Kısıklı
10	Karakadı	Atlamataşı	27	Cevher Ağa	Yanlız selvi
11	Gülfem hatun	Çarşı	28	Erenköy	Erenköy
12	Debbag Mahmut	Hüdayi dergahi	29	Erenköy (inas)	Erenköy
13	Zühtü Paşa	Kızıltoprak	30	Süleyman Efendi	Koztavağı
14	Sipahiler Ağası	Karacaahmet	31	Sul. Abdülmecit b.	Kadıköy - İske.
15	Kapı Ağası	Kapı Ağası	32	Halilei Mahmudiye	Kuşdili
16	Atik Valde Sultan	Atik Valde	33	İbrahim Ağa	İbrahim Ağa
17	Şehit Ahmet Paşa	Pazarbaşı	34	Ziver Bey	Sahrayicedid

8 — Haseki Merkezi :

	Adı	Semti		Adı	Semti
1	Halit Efendi	İmrahor	16	Ferruh Ağa	Samatya
2	Behruz Ağa	Odabaşı	17	Şerif Paşa	Davutpaşa
3	Garik Ali Bey	Topkapı	18	Kamer Hatun	Etmeydanı
4	Debbag Hüseyin Ef.	Sormagir	19	Nazperver Kalfa	Davutpaşa iskele
5	Hekim b. Ömer ef.	Molla Gürani	20	Emini ga. Must.	Ağaçkakan
6	Kasım Çavuş	Macuncu	21	İbrahim Paşa	İsâhkapısı
7	Emine Hanım	Katırcılar so.	22	Serçavuş Yusuf a.	Macuncu
8	K. Mustafa pş.	K. Mustafa pş.	23	Kürkçü b. Hüseyin	Yedikule
9	Hacı Evliya	K. Mustafa pş.	24	Hamdi Paşa	Bakırköy
10	Ahmet Paşa	Mevlevi ha. ka.	25	Hacı Evhadüddin	Yedikule
11	Hacıkadın	Hobyar	26	Balâ Kapısı	Silivrikapı
12	Yolgeçen	Altı mermer	27	İmrahor Mehmet	Kalender
13	Habazan Ömer ef.	Hekimoğlu	28	Denizaptal	Şehremini
14	Haseki Sultan	Haseki	29	Üç gözlü Mehmet	Şehremini
15	Kaşıkçı Mustafa	Yayla			

9 — Beşiktaş Merkezi :

	Adı	Semti		Adı	Semti
1	Süheyl Bey	Salıpazarı	11	Abbas Ağa	Abbasağa
2	Pürtelaş Hasan e.	Alçakdam	12	Asariye	Kılıçali
3	Hacı Recep Efendi	Fındıklı	13	Sabiha Hanım	Ihlamur
4	Kazgani Ali Efendi	Ayaspaşa	14	Abbas Efendi	Nişantaşı
5	Macide Hanım	Ayaspaşa	15	Raif Ağa	İclâliye
6	Ömer Avni Efendi	Kabataş	16	Hamidiye	Teşvikiye
7	Magribî ş. Mehmet	Vişnezade	17	Ebuülhayır ef.	Feriköy
8	Esma Sultan	Valdeçeşmesi	18	Hamidiye	Taşocağı
9	Rabia Adviye H.	Maçka	19	Valde Sultan	Mecidiyeköy
10	Kaptan İbrahim	Bitpazarı	20	Rum Ali	Uzuncaova

10 — Mirgûn Merkezi :

	Adı	Semti		Adı	Semti
1	Sultanahmet III	Bebek	8	Hamidiye	Büyükdere
2	Sultanhamit I	Mirgûn	9	Alikethüda	Sarıyer
3	Sultanmecid	Ortaköy	10	Yusuf Ağa	Rumelikavağı
4	Hacı Mahmut ef.	Ortaköy	11	Fener	Boğazda
5	Çoban Mustafa p.	Rumelihisar	12	Kilyos	Boğazda
6	Güm. Osman pş.	İstinye	13	Zekeriya Köy	Sarıyer
7	Molla Çelebi	Yenikōy			

11 — Emirbuhari Merkezi :

	Adı	Semti		Adı	Semti
1	Kara Emin Bey	Hafız Paşa	12	Aşki Şevki Efendi	Hirkayişerif
2	Mimar Sinan	Yenibahçe	13	Cenfeda Hatun	Karagümrük
3	Fatma Sultan	Tahtaminare	14	Mehmet Paşa	Karagümrük
4	Hüseyin Paşa	Eskialipaşa	15	Hatice Sultan	Edirnekapı
5	Kıztaşı	Saraçhane	16	Arpa Emini	Yenibahçe
6	Haniye Hatun	Eskialipaşa	17	İsmail Efendi	Hüsrevpaşa
7	Yağcı Mehmet ef.	Eskialipaşa	18	İskender Paşa	Sarıgez
8	Besim pş. cedit	Karagümrük	19	Bayezit Bey	Sarmaşık
9	Sinan Bey	Nakkaşpaşa	20	Rüstem Çelebi	Yenibahçe
10	Ahmet Hulûsi pş.	Topkapı	21	Gazi Ahmet pş.	Topkapı
11	Pir Ahmet Çelebi	Hirkayişerif	22	Hamza Balî	Yeniçeşme

12 — Fatih Merkezi :

	Adı	Semti		Adı	Semti
1	He. Şir. Mehmet	Vefa	11	Piri Mehmet pş.	Yenihamam
2	Fatih Su. Mehmet	Fatih	12	Asude Hatun	Aşıkpaşa
3	Amca Hüseyin pş.	Saraçhane	13	Emin Nurettin	Şehzadebaşı
4	Üskûbi	Üsküplü	14	Hüsam Bey	Tezgâhçılar
5	Haraççı Ka. Mehmet	Unkapanı	15	Abdüsselâm	Küçükpazar
6	Süleyman su başi	Unkapanı	16	Recep Ağa	Tahtakale
7	Şepsafa Hatun	Zeyrek	17	Recai Efendi	Vefa
8	Zembili Ali Ef.	Zeyrek	18	Nümunei Osmanî	Tavanlıçeşme
9	Saliha Sultan	Zeyrek	19	Şişeci Mehmet ef.	Cibali
10	Adil Şah	Çırçır			

Resmî Maarif Salnamesinden alınan şu malûmata göre; bu devirde İstanbul'da topyekûn 264 İptidai Mektebi bulunuyordu. Bu mekteplerin bir muallimi, bir de muavin veya kalfası olduğuna göre o kadar da iptidai muallimi vardı demek olur. Muallimler arasında 25'i kadındır. O zamanlarda kızları okutan mekteplerin muallimleri münhasıran kadındı ve aralarında erkek çocuk da bulunan mekteplerde kadın muallim olmazdı.

Mekteplerin binalarına gelince: Bu kitabın 89 uncu sayfasında anlatıldığı gibi hemen hemen tek birer odadan ibaret idiler. Kubbeli tek bir odada da 50 çocuk bulunduğunu kabul etsek bu mekteplerde 50X264=13200 çocuğun İptidai Tahsilini görmekte olduğunu teslim etmemiz lâzım gelir. Bu rakkam şüphesiz ki azdır. Fakat Hususî Mektepleri ve Rüşdiyelerin İptidaiyelerini de hesaba katarsak bu yekûnu biraz daha kabartmış oluruz. Bununla beraber yine az değil midir?

Bu devrede İptidaî Mektepleriyle tedris bakımından hayli uğraşılmış ise de o zaman **Usuli Savtiye** denilen kolay okutmak yollarını araştırmaktan başka birşey yapılmamıştır.

Bu Mekteplerde esaslı değişiklik binada ve muallimlerde de yapılmak lâzım gelirken buna da imkân bulunmamıştır. Çünkü muallimlerin maaşını Maarif değil evkaf veriyordu. Fakat evkaf yüzlerce sene evvel kararlaşmış olan muallim tahsisatını artıramıyordu. Bu devrede evkafın maarife yardımı yalnız **Evkafı Münderese** varidatını Maarife vermek olmuşdur. 1298 (1882) tarihli ilânda bu keyfiyet şu tarzda tebliğ edilmiştir:

«Meşrutunlehi münderes varidati mevkufenin tevcihi padişahiyle sarfolunan sadaka tevliyeti kısmından hayrat ve meberatı mevcut olanların hizmet mukabilinde olan muhassasatı meşrutası ifraz olunduktan ve mümderes olanların dahi cami, medrese, mektep, çeşme ve köprü misillu ihtiyacatı ammeyi mutazammın bulunanları imar ve ihya ile vafkın fazlai varidatı kalır ise kezalik bedeli hizmet olarak bir miktarı münasibi mütevillisine terk ve tahsis kılındıktan sonra maadasının ve bu haktan vaktiyle birtakım namlarla marîn ve abirîn itam ve beytuteti için vaz ve tesis olunmuş olduğu halde tegayurü ahval sebebiyle çok vakitten beru münderes ve metrük kalarak varidatı adeta mukatea ve akar hükmünde bilâ istika şuna buna me'kel olmuş ve heyeti asliyelerine iadeleri tesisi mutasavver bulunan mekatibe nisbetle gayri mühim bulunmuş olan birtakım vakıflar varidatının dahi tamamen Maarif sandığına hasrütahsisi hususuna Maarif Nezareti celilesinden vukubulan işar üzerine bilistizan iradei seniyei cenabı padi-

şahî müteallik buyurularak icabı icrakılınmış olmakla keyfiyetin ilânına iptidar kılındı.»

O zaman ki Evkaf Nezaretinin bu dolambaçlı yollardan giderek ve pürüzleri temizliyerek hesabı görüp Maarife para verdiği zanolunmasın. Bugün bile bütün mektepler, medreseler, tekkeler, hastahaneler, kütüphaneler, çeşmeler ve saire çıkan bir kanunla icabına göre belediyeye, sıhhıyeye ve maarife devredilmiş olduğu halde evkaf idaresi o müesseselerin varidatını adı geçen yerlere vermez. Bunu böyle gördüğüm ve bildiğim halde yukarıdaki vesikayı dercedişim Evkafla Maarifin münasebetlerini anlatmak ve bu münasebetlerin bu devrede bile görülmüş ve anlaşılmış olduğunu bildirmek içindir.

Bu devrede iptidai mekteplerinin programlarının aldığı son şekil şudur:

Dersler	Birinci sene	İkinci sene	Üçüncü sene
Elifba	12	—	—
Kur'anı Kerim	12	6	5
Tecvid	—	2	2
İlmihâl	2	3	3
Ahlâk	—	2	2
Sarfı Osmani	—	—	2
İmlâ	3	3	2
Kıraat	3	2	1
Mülâhhas Tarihi Osmani	—	—	2
Muhtasar Coğrafyayî Osmanî	—	—	2
Hesap	1	2	2
Hüsnihat	1	2	1
	34	22	24

Bu program bütün İstanbul Mektepleriyle İstanbul'dan başka diğer kasabalar Mekteplerine mahsustur. Köy İptidai Mekteplerinin programı ise daha muhtasardır. Meselâ Köy Mekteplerinde Tarih, Coğrafya, Sarfı Osmani ve Ahlâk dersleri okutulmazdı.

3. MÜLKİYE RÜŞDİYELERİ

Bundan evvel ki devirde **Rüşdiye Mekteplerinin** Sıbyan Mekteplerinden nasıl çıkmış olduğunu bu kitabın 440 - 449 uncu sayfalarında göstermiştim. Bu devrin başlangıcında - 1294 senesi Devlet Salnamesine göre - İstanbul'daki **Rüşdiye Mekteplerinin** durumu şu idi :

	Talebe	**Muallim**
Darülmaarif	186	15
Mahmudiye	142	5
Beyazıt	107	9
Takvimhane	89	9
Şehzade	66	9
Zeyrek	106	9
Fatih	51	8
Sultanselim	49	8
Galata	56	8
Mirgûn	99	6
Beşiktaş	157	9
Feyziye	122	9
Sütlüce	49	8
Davutpaşa	52	8
Eyüp	83	7
Atikvalide (Üsküdar)	121	9
Atlamataşı (Üsküdar)	99	9
Beylerbeyi	75	8
Kanlıca	26	6
Odabaşı (Çapa)	27	6
Tophanelioğlu	33	6

Şu resmî kayda göre bu devrin başında 21 Rüşdiye Mektebi ve bu mekteplerde 1795 talebe ve (muallimi evvellerle birlikte) 167 muallim bulunmakta idi. Bu Rüşdiyelerden :

Darülmaarif'in bir adı da **Valide Mektebi**'dir. Sultan Mahmut türbesi yanındadır. Şimdi İstanbul Kız Lisesi içinde bulunuyor.

Mahmudiye Rüşdiyesi; Aksaray'da Pertevniyal Valide camii karşısında o cami ile birlikte yapılmış kagir ve güzel bir bina idi. 1327 (1911) de Aksaray yangınında yandı ve yeri yola gitti. Bu Mektebin mütevellisi Osman Bey tarafından yaptırılan yeni binası şimdi Pertevniyal Lisesi olmuştur.

Mahmudiye Rüşdiyesinin bir hususiyeti de talebesine vakfın mütevellisi tarafından senede 120 kuruş elbise bedeli verilmesi idi. Bundan dolayı bu mektep çok rağbet görürdü.

Takvimhane Rüşdiyesi; Osmanlı Hükûmetinin 1257 (1831) de çıkarttığı ilk gazetesi olan Takvimi Vakayi'in basıldığı binada açılmış olduğu için bu adı almıştı. Bu bina esasen kaptan İbrahim Paşa tarafından yapılmış olan bir hamamdan ibaret olduğu için bir adı da **Kaptanpaşa Mektebi** idi. Şimdi yerinde. Kütüphanesi bulunmaktadır.

Feyziye Rüşdiyesi; Tophane ile Salıpazarı arasında ve imalatı Harbiye fabrikaları önünde bir bina idi. 1287 (1870) de cadde genişletildiği sırada yeniden kagir olarak yapılmış olan bu bina sonraları yıkılarak güzel bir talik yazı ile yazılmış olan kitabesi 1941 senesine kadar yerinde görülmekte idi.

Mirgûn Rüşdiyesi; Hıdiv İsmail Paşa tarafından yaptırılmış kagir ve güzel bir binadır. Şimdi Orta Mekteptir. İsmail Paşa, burada bir de kızlara mahsus mektep yaptırmıştır. O da şimdi bu köyün İlkmektebidir.

Öteki Rüşdiyeler kira ile tutulan konaklarda bulundukları için sık sık yer değiştirirlerdi. Fakat çoğu bulunduğu semte izafetle verilmiş olan ilk adını taşırdı.

Bir de bu mekteplerden altısının idadileri vardı. Buradaki **İdadi** tabiri bugünkü Orta Mektep mukabili değildir. Rüşdiyelere talebe hazırlayan ihtiyat sınıfları demektir. Onlar da şunlardır : [1]

	Talebe	**Muallim**
Darülmaarif İdadisi	101	4
Feyziye İdadisi	110	4
Beşiktaş İdadisi	50	4
Fatih İdadisi	65	5
Davutpaşa İdadisi	49	3
İbrahimağa çayırı		2
	375	22

[1] Bu kitabın 495 inci sayfasında orta mektep manasına gelen İdadilerden bahsederken 1293 (1876) salnamesinde 4 idadi kaydına rastlamış ve bunları orta mektep idadisi sanarak oraya koymuştum. Şimdi anlaşılıyor ki bunlar orta mektep demek olan İdadiler olmayıp Rüşdiyeden aşağı fakat onlara talebe hazırlayan bir nevi İptidai Mektebi'dir. Özürler diliyerek bu yanlışı burada bu suretle düzeltirim.

İlk Rüşdiyenin Davutpaşa'da açıldığını bu kitabın 447 inci sayfasında yazmıştım. Bu Rüşdiye binası o zamanlarda kubbeli ve eski yapılı bir Taş Mekteb iken 1310 (1894) deki büyük zelzelede yıkıldığı için yeniden kubbesiz olarak yapılmış ve bu vaziyetle İstanbul'un iyi mektep binalarından birisi olmuştur. 19 Ağustos 1311 (1895) tarihli ve 232 sayılı Servetifununda bu Rüşdiye talebesinin bir ilkbahar gezintisi dolayısıyle çıkartılmış bir resmi vardır. Bu resim münasebetiyle mecmuaya yazılan yazıda mektebin 370 talebesi ve 1 müdürü ile 15 muallimi, 4 mübassırı ve 2 hademesi bulunduğunun kaydedilmiş olmasıda mektep binası yeni yapıldıktan sonra kazanmış olduğu rağbeti gösterir. Bundan sonraki devirde bu binanın İdadi olduğunu göreceğiz.

İşte **Rüşdiye Mektepleri** birinci Meşrutiyet devrine bu vaziyette girdiler. Bu Rüşdiyeler birer ikişer odalı bazı Sıbyan Mekteplerinin adlarına **Rüşdiye** denilmekle ve bir kaç muallim tayin edilmekle vücude gelmişlerdir.

Osmanlı Hükûmetinin büyük bir harpten mağlûp olarak çıkışı, en güzel yerlerinden Rumelinin yarıdan fazlasını kaybedişi, daha önce yapılmış olan 140 000 000 altın lira reddesindeki borcu ödemek mecburiyetinde kalışı devlet bütçesinden para ayırarak ilk tahsil müessesesi olan **Rüşdiye Mekteplerini** çoğaltmaya ve ilerletmeye zaman ve imkân bırakmamıştır.

Esasen bu devirde işbaşında bulunan ve mekteplerle çok uğraşmış ve hattâ onlara oldukça hizmet etmiş olan Sait Paşa 1295 (1878) de Adliye Nezaretinde bulunduğu sırada hükûmet idaresinin ıslâhı ve memleketin ilerlemesi hakkında fikrini soran Abdülhamit II ye verdiği lâyihada «Hukuk ve Sanayii Nefise Mekteplerinin ve müzelerle kütüphanelerin açılmasını» tavsiye etmiş olduğu gibi «Mekâtibi İptidaiye ve Rüşdiye Masarifinin ahaliye havalesiyle bunlar için hazineden verilmekte olan mebaliğ karşılık tutularak bir Darülfunun teşkili»ni teklif etmiş olması pek yerindedir. Fakat bu teklif kabul edilmemiş ve tatbik olunmamıştır. [2]

Yine Sait Paşa'nın riyaset ettiği bir Meclisi Vükelâ toplantısında tanzim ve Abdülhamid'i II ye takdim edilmiş bulunan 10 Teşrini evvel 1295 (1878) tarihli mazbatada «Rüşdiyelerin idaresini cemaat meclislerine terk ile maarif muhassasatı mekâtibi âliye tesisine hasrolunarak Sıbyan Mektepleri idaresinin dahi maarif nizamına tevfikan yine cemaatı müslime meclisine terki» istenilmiş, fakat bu cemaatın teşkili cihetine gidilmemiş devletin bu baptaki yükü hafifletilmemiştir. [3]

---

[2] Sait Paşa Hatıratı: Cilt:1, Sayfa: 393

[3] Ayni eser Cilt: 1 Sayfa 395

Yine Sait Paşa derki :

1296 senesi evahiri ki birinci defa olarak vekâlete tayinim tarihidir ve 1302 senesi evahiri (ki dördüncü defa olarak vekâletten infisalim zamanıdır) bu müddet zarfında vilâyetlerde 119 ve İstanbul'da 17 mektebi rüşdî tesis ettirdim ve mekâtibi rüşdiyede Fransızca okunmasını mecburiyet altına aldırdım. [4]

Bu izahat mevcut olan malî müşkilâta rağmen yine devlet bütçesinden para ayrılarak Rüşdiyeler açıldığını gösterir.

Fakat Sait Paşa'nın bu sözlerinde bir yanlışlık olsa gerek. Çünkü bu devrin evvelinde esasen İstanbul'da 21 Rüşdiye Mektebi mevcut idi. Şu halde Sait Paşa bunları idare ve idame ettim demek ister.

Bu devrin sonlarına doğru İstanbul'daki Rüşdiye Mekteplerile muallim ve talebe sayısı maarif nezaretinin 1319 (1903) senesine mahsus Salnamede şu tarzda kayıtlıdır:

	Muallim	**Talebe**	**Mubassır ve Hademe**
Beyazıt Merkez Rüşdiyesi	14	613	7
Mahmudiye Merkez Rüşdiyesi	17	513	9
Unkapanı Merkez Rüşdiyesi	17	222	3
Fatih Merkez Rüşdiyesi	15	694	9
Davutpaşa Merkez Rüşdiyesi	15	491	7
Ayasofya Merkez Rüşdiyesi	17	295	5
Üsküdar Merkez Rüşdiyesi	15	195	5
Galata Rüşdiyesi	13	70	1
Beşiktaş Rüşdiyesi	11	158	4
Feyziye Rüşdiyesi	11	147	3
Kadıköy Rüşdiyesi	10	180	1
Mirgûn Rüşdiyesi	8	63	1
Beylerbeyi Rüşdiyesi	9	86	1
Topkapı Rüşdiyesi	11	263	5
Eğrikapı Rüşdiyesi	15	277	2
	198	4267	63

Görülüyor ki; bu devrin başlangıcında yani 16 sene evvele nisbetle mektep sayısı azalmış fakat talebe ve muallim sayısı çoğalmıştır.

Burada dikkat edilecek bir noktada şudur: Bu devrin Rüşdiyelerinden sekizi **Merkez Rüşdiyesi** adını almakta ve kalanlara yalnız **Rüş-**

[4] Ayni eser Cilt: 1 Sayfa: 154

diye denilmektedir. Aralarındaki fark **Merkez Rüşdiyeleri**'nin iptidai sınıflarını da, ötekilerin ise yalnız Rüşdiye sınıflarını ihtiva etmesidir.

Evvelce ayrı binalarda bulunan İptidailer münasib ve büyük binalarda Rüşdiyelerle birleştirildikten ve bu suretle hep sınıflar bir merkezde toplandıktan sonra bu türlü Rüşdiyelerin **Merkez Rüşdiyesi** adını almış olduklarını zannederim.

Devrin sonuna doğru mektep ihtiyacı daha çok artmış ve bilhassa İstanbul'un ücra semtlerinde de Rüşdiyeler açılmasına lüzum görülmüş olduğundan 1319 (1903) den sonra Beykoz'da, Erenköyü'nde ve Altunizade'de birer Rüşdiye açılmıştır. Bu devirde şehir içinde en son açılan Rüşdiye **Nümunei Şükranı Hamidi**'dir. Bunun açılışı hem bir tesadüf, hem de bir hamiyet eseridir. Şöyleki:

Kırımlı Aslan Bey adında bir zat Zeyrek'te Çinili hamam karşısında Serdarı Ekrem Ömer Paşa'nın konağını satın alarak bahçesini ayırıp parça parça şuna buna satmış, fakat asıl konak binasını kendisine alakoymuştur.

5 Temmuz 1322 (1906) da Yıldız'da Selâmlık resmi sırasında Ermeniler tarafından yapılan süikastda Abdülhamid II'nin sağ ve salim olarak kurtulmasına şükrane olmak üzere bu maarifsever ve hamiyetli Türk muntazam ve kagir, ayni zamanda mektebe pek elverişli olan bu konağı Rüşdiye Mektebi olmak üzere maarife terketmiş, Maarifce de burada açılan Rüşdiyeye o hamiyetli Türkün arzusu üzerine yukarıda geçen adı verilip Unkapanı Rüşdiyesi bu binaya naklolunmuştur.

Bu bina Cumhuriyet devrinde yeniden yapılmış denilecek derecede tamir ve tadil edilmiştir. Şimdi 40 ncı ilkmekteptir ve Eminönü Kazası Maarif Memuru da bu binada iş görmektedir..

Koca İstanbul için bu kadar Rüşdiyenin ilk tahsil ihtiyacını karşılıyamıyacağı şüphesizdir. Bunlara aynı vazifeyi görmekte olan Askerî Rüsdiyelerle birer, ikişer dershaneli ilkmektep demek olan 264 Sıbyan Mektebi eklenmiş olsa da yine hissolunan ihtiyaç karşılanmış olmaz. Bereket versin ki bu ihtiyacı bir dereceye kadar Hususî Mektepler talâfi ediyordu.

Bu devrin sonlarına doğru taayyun ve tekerrur etmiş olan Rüşdiye Mekteplerinin programı idadilere ayrılan kısımda gösterilmiştir.

4. KIZ RÜŞDİYELERİ

Kızlar için Rüşdiye Mektebinin ne zaman ve ne maksatla açılmış olduğunu bu kitabın 457 - 460 ıncı sayfalarında izah etmiştim.

Bu devrin başlangıcında - 1294 senesi Devlet Salnamesine göre - İstanbul'daki Kız Rüşdiyelerinin durumu şu idi:

	Talebe	Muallim
Sultanahmet	64	4
Şehzade	30	5
Eyüp	24	4
İbrahim Paşa	18	4
Aksaray	45	5
Eskiali Paşa	36	4
Üsküdar	39	4
Gülfemhatun (Üsküdar)	30	4
Atpazarı	27	4

Şu resmî kayde göre bu devrin başında 9 Kız Rüşdiyesi vardı ve bunlarda 309 talebe ile (muallim evvellerile birlikte) 38 muallim bulunmakta idi.

Maarif Nezaretinin 1319 senesine mahsus Salnamesine göre 16 sene sonra bu devrin Kız Rüşdiyelerile onlara devam eden talebe ve muallim sayısı şudur:

	Muallim	Talebe
1 Mirgûn Rüşdiyesi	7	88
2 Beşiktaş Rüşdiyesi	6	118
3 Fındıklı Rüşdiyesi	6	181
4 Üsküdar Rüşdiyesi	6	112
5 Sultanahmet Rüşdiyesi	8	316
6 Eyüp Rüşdiyesi	7	119
7 Molla Güranî Rüşdiyesi	6	114
8 Kadıköy Rüşdiyesi	5	100
9 Fatih Rüşdiyesi	9	316

10 Küçükmustafapaşa Rüşdiyesi	6	161
11 Kocamustafapaşa Rüşdiyesi	4	115
	70	1738

Bunlara tedris itibarile Rüşdiyenin ayni, fakat sanat ve amelî hayat bakımından ondan biraz üstün olan İstanbul ve Üsküdar Kız Sanayi Mekteplerini de ilâve lâzımgelir.

Yine mezkûr Salnameye göre 1319 (1903) senesinde İstanbul yatılı Kız Sanayi Mektebin'de 6 memur, 24 muallim ve usta ile 76 yatılı ve 36 yatısız ki ceman 112 talebe ve İstanbul yatısız Sanayi Mektebinde 4 memur, 18 muallim ve usta ile 194 talebe ve Üsküdar yatısız Kız Sanayi Mektebinde 5 memur, 14 muallim ve usta ile 167 talebe ki üç Mektepte ceman 15 memur 57 muallim ve usta ile 473 kız talebe bulunmaktadır.

Bu devrin sonunda makri (bakır) köyünde bir mektep daha açılarak Kız Rüşdiyelerinin sayısı 12'ye çıkarılmıştır.

İptidailerile birlikte 6 senelik Kız Rüşdiyelerinde devrin sonuna doğru şu dersler okutulmakta idi:

Dersler	I sene	II sene	III sene	IV sene	V sene	VI sene
Elifba ve Şifahî Malûmat	18	—	—	—	—	—
Kur'anı Kerim Maatecvid	4	6	5	3	2	1
Ulumi Diniye	—	2	2	2	2	2
Kıraat	4	4	3	2	1	1
İmlâ	—	—	—	—	1	1
Kitabet	—	—	2	2	1	2
Kavaidili Sani Osmanî	—	—	—	—	2	2
Arabî	—	—	—	—	1	1
Farisî	—	2	2	1	1	1
Hüsnihat	2	2	2	1	1	1
Dürusieşya ve Malûmatı Nafia	—	—	—	2	2	2
İdarei Beytiye	—	—	—	—	2	1
Ahlâk	—	—	—	—	1	1
Hıfzısıhhat	2	2	2	2	1	1
Hesap	—	—	—	2	2	1
Coğrafya	—	—	—	2	2	1
Tarih	2	2	2	2	2	2
Elhünerleri	2	2	2	2	2	2
	36	22	22	23	26	23

Yine altı sınıftan ibaret olan ve İptidai, Rüşdi tahsilinden başka biraz da sanat ve elişleri öğreten Kız Sanayi Mekteplerinin programı da hemen hemen bunların aynidir. Yalnız bu sonrakilerde kıraatle imlâ dersleri birleştirilmiş, resimle hendese dersi programa konulmuş ve ders saatleri çoğaltılmıştır. Meselâ öteki Rüşdiyelerde ekseriyetle ders saatleri 24 iken Sanayi Rüşdiyelerinde 30 saatden aşağı düşmemektedir. Kız Sanayi Rüşdiyelerinde muallim ve usta sayıları da fazladır.

5. ASKERÎ RÜŞDİYELER

1292 (1875) senesinde açılmış ve açılışı tarzile sebebleri bu kitabın 501 - 508 inci sayfalarında gösterilmiş olan **Askerî Rüşdiyelerin** asıl tekâmül ve terakki safhaları bu devirde olmuştur.

Bu rüşdiyeler bu devrin başlangıcında (1293 senesi Devlet Salnamesine göre) şu durumda idi:

	Muallim	Dahiliye Zabiti	Talebe
Gülhane	10	2	212
Soğukçeşme	6	2	153
Fatih	6	1	339
Kocamustafapaşa	7	1	139
Kasımpaşa	9	2	205
Beşiktaş	6		112
Toptaşı (Üsküdar)	6	1	148
Paşakapısı (Üsküdar)	8	1	104
Hasköy	3	1	56

Şu kayda göre Askerî Rüşdiyelerde 63 Muallim, 12 Dahiliye Zabiti ve 1465 talebe bulunmakta idi. Bu Rüşdiyelerde Kolağası rütbesinde bir zabit müdürlük yapmakta ve Arapça ile Farsça'dan başka dersleri okutan Hocaları da hemen kâmilen askerlerden ibaret bulunmakta idi.

Askerî Rüşdiyelerden yalnız Kasımpaşa'dakinde İngilizce ve ötekilerde Fransızca okutulurdu. Talebe Askerî üniforma giyerdi ve Askerî disipline tabi tutulurdu. Fakat Mektebi bitirdikten sonra hepsi Askerî İdadilere girmek mecburiyetinde değillerdi.

Okutulan diğer dersler (1294 Salnamesine göre) şunlardı:

Birinci sınıfda: Sarf, Kavaidi Farisî, İlmihal, İmlâyi Türkî, Hüsnihat, Resim.

İkinci sınıfda: Nahiv, Hesap, Coğrafya, Farisî, İmlâyi Türkî, Fransızca, Hüsnihat, Resim.

Mahreç sınıfında: Mantık ve Tatbikati Kavaidi Arabiye, Hesap,

Hendesei Hattiye, Coğrafya, İlmi Mevalit, Kavaidi Osmaniye, Fransızca, İmlâyi Türkî, Hüsnihat, Resim.

Devrin sonuna doğru bunlardan ancak; Soğukçeşme, Beşiktaş, Fatih, Kocamustafapaşa ve Toptaşı Rüşdiyeleri kalmış, Kasımpaşa Rüşdiyesi Bahriye'ye devrolunmuş, fakat bunlara mukabil Eyüp'te yeni bir Rüşdiye açılmış ve yine Eyüp'te Baytar Mektebine talebe yetiştirilmek üzere yatılı bir Rüşdiye daha açılmıştır.

Rüşdiyeler sayısının böylece azalmasının sebebi; Gülhane Rüşdiyesi binasının Tıbbiye İdadisine tahsis edilmesinden, Halıcıoğlu'ndaki Hasköy Rüşdiyesi binasının idadisile birlikte Topçu Mektebine verilmesinden, Paşakapısı Rüşdiyesinin (Üsküdar'da Toptaşı Rüşdiyesi o semt için kâfi görülerek) Mülkiye Rüşdiyesine bırakılmış olmasından ileri gelmiştir. Daha sonra bu Mülkiye Rüşdiyesi de İdadi olmuştur.

6. LİSELER

Tanzimat devrinin iki taneden ibaret olan Lisesinin, **Mektebi Sultani** ile **Darüşşafaka**'nın kimler tarafından, nasıl ve ne maksatla açılmış olduğunu bu kitabın 481 - 495 inci sayfalarında göstermiştim. Bu devirde bu liselere bir başkası eklenememiş ve gerek idare, gerekse tedrisat bakımından da bir yenilik ve bir değişiklik gösterilememiştir, hattâ biraz da gerilemiştir diyebilirim, Meselâ:

Mektebi Sultani'de programlardan Lâtinceyi çıkartmaktan başka esaslı bir değişiklik olmamış, şu kadar ki bu devirde mektep daha çok Türkleşmiş, bilhassa aristokrat sınıfın çocukları buraya daha ziyade rağbet gösterir olmuşlardır.

Darüşşafaka'ya gelince: Bunun programında da esaslı değişiklikler yapılmıştır. **Darrüşşafaka; Türkiye'de İlk Halk Mektebi** adlı eserde (Sayfa 15) deniliyor ki:

«Darüşşafaka'nın o zaman ki ilmî seviyesi zamanındaki İdadilerin çok fevkinde idi. Filhakika bu dersler içinde makine, müsellesatı müstevîye, münhanıyatımüstamele, hendesei resmiye ve menazır, hendesei halliye, cebri alâ, heyet, tamamî ve tefazülî gibi kısmen şimdiki liselerde bile okunmayan riyazî ve mecellei kavamini devleti aliye, usuli fıkıh ilmi serveti milel gibi o zamanlar sırf alî mekteplere mahsus içtimaî ve iktisadî derslerin mevcudiyeti noktai nazarı teyide kâfi bir delildir. Bilahara programların bu derece yüklü olmasından dolayı bihakkın muvaffakiyet ancak nadir yetişen zekâlara münhasır kaldığı görülerek 1307 (1891) senesinde Darüşşafaka hey'eti muallimi tarafından programlarda tadilât icrasına lüzum görülmüş ve bu tarihde Darüşşafaka'nın posta ve telgraf idarelerine resmen mahreç ittihaz edilmesiyle istihdaf edilen bu yeni gayenin icabatına göre yapılan tadilâta mektebin Maarif idaresine geçtiği 1319 (1903) senesine kadar bu minval üzere devam olunmuştur.»

Bu devirde Darrüşşafaka'da idare bakımından olan değişiklik de mühim olmuştur. Şöyle ki :

Bu sırada İstanbul Mektepleriyle yakından alâkadar olan Sadrıazam

Sait Paşa'nın kurtarıcı elini bu müesseseye de attığını görüyoruz. Bu Vezir 1300 (1884) tarihinde birgün Darüşşafaka'ya gelerek ve «öteden beri mektebinizin siytü şöhretini işitmekte olduğumdan terakkıyati haliyenizi görmek üzere geldim.» Diyerek bu gelişiyle can çekişen bir Mektebi tam manasiyle diriltmiştir. Biraz önce adı geçen eserde (Sayfa 36) Darüşşafaka'nın iaşe bakımından o zamanki vaziyeti ve Sait Paşa'nın himmeti şu satırlarla anlatılmaktadır:

«Gerçi tedrisat ekseriyetle parasız ifa edildiği için bu hususta pek o kadar masraf ihtiyar olunmuyor ve talebenin melbusatı ise hükûmetce İzmit fabrikasından meccanen ita edildiği için bu hususta paraya ihtiyaç görülmüyorsa da talebenin yiyeceği yegâne menbai varidatı olan 108 bab dükkânın kirasiyle asla temin olunamıyordu.

Binanaleyh 1292 (1875) tarihinde yani mektebin küşadiyle tedrisata başlandıktan üç sene sonra müesislerden Cemal Bey'in himmet ve delâletiyle senei mezküre martından itibaren umum nizamiye erzak anbarı fazlasından ve tasarrüfattan hükûmetçe ayda 300 kıyye pirinç, 70 kıyye sade yağı ve günde 70 kıyye ekmek ve 70 kıyye et tahsis ve ita olunmuştur.

Yukarı sınıflar açıldıkça bu erzak da ihtiyaca kifayet etmemeye ve yine idare hususunda müşkilât çekilmeye başlandı. 1300 (1884) tarihinde ilk müessislerden sadri esbak Sait Paşa Darrüşşafaka'ya gelip mektebin tarzı idaresine yakından muttali olduktan, iaşede çekilen müşkilâtı gördükten sonra tanzim etmiş olduğu raporu hükûmete takdim ederek hem Darrüşşafaka'nın talebe kadrosunu 400 iblâğa, hem de emriaşeden çekilen sıkıntının izalesine delâlet etmiş ve bunun üzerine nizamiye erzak anbarından verilmekte olan et 384, ekmek 990, pirinç 2304, sade yağı 450 kıyyeye çıkarılmış ve daha sonra Mektebin mahrukat gibi bir kısım havayicide hazinei hassaca deruhte edilmiş olduğundan mektebin idaresi bir dereceye kadar temin ve ıslah edilebilmiştir.»

Bununla beraber Mektebi asıl idare edenler de ki değişiklik daha mühim olmuştur. Mektebi kurmakta ve korumakta ön ayak olmuş olan **Cemiyeti Tedriseyi İslâmiye** Abdülhamit II rejiminin tesiriyle artık toplanamaz ve çalışamaz bir hale gelmiş, cemiyetin en son reisi bulunan Adliye Nazırı Rıza Paşa 1304 (1888) de İzmir valiliğiyle İstanbul'dan uzaklaşınca reisliği sonraları Maliye Nazırı olan Nazif Paşa deruhte etmiş ise de bu da memuriyet tebeddülü yüzünden çekildikten sonra bu yükü başka birisi üzerine alamamış ve nihayet Selânik'te vali iken o sırada mezunen İstanbul'da bulunan Rıza Paşa Padişaha müracaat etmiş, o da bu işi başmabeyincisi Hacı Ali Paşa'ya havale ile kendi adı-

na idaresini emretmekle Darüşşafaka o zamanın tabirince **Tahti Himayei Hazreti Padişahiye** geçmiştir.

Bu vaziyete göre :

Darüşşafaka artık ne bir cemiyet ve ne de Hükûmet Mektebi olmayup sarayca idare olunur nev'i şahsına münhasır hususî bir müessese haline gelmiştir. Hacı Ali Paşa hademelikten yetişme, basit bir kimse olduğundan Darüşşafaka'ya ilmen hizmet edememiş, mektebin binası da, geliri de ancak 400 talebeye göre hesap olunarak tahsis edilmişken bu devirde talebe kaydü kabulünde kur'a ve müsabaka usulleri kaldırılarak tavsiye ve iltimas ve bilâhere irade ile talebe yazılmağa başlanmış olduğu için mektebin kadrosu 700'e çıkmış ve bittabi idaresi de berbat olmuştur.

Mektebin müdürlüğünde bulunan Hüseyin Paşa 1 Şubat 1295 (1880) tarihinde Kolağası rütbesinde iken bu vazifeye tayin olunmuş ve 24 sene fasılasız bir surette müdürlükte bulunarak rütbe itibariyle ferikliğe kadar çıkmış olduğundan artık burada müşürliğide beklemiyerek, hatta ummıyarak idareyi adeta bırakmışdı.

400 talebenin yiyeceğine 300 kişinin daha iştirâki ve bu iştirâkin elbise ve sair zarurî ihtiyaçlarda da böyle oluşu talebeyi yiyecek ve giyecek hususlarında son derece sıkmış olduğundan 1319 (1908) de yüksek sınıflar talebesi mektepten tabur halinde çıkıp zabitanın dikkatlerini üzerlerine çekmemek için tenha ve dar sokaklardan Babıâli'ye gelerek dertlerini ve ihtiyaçlarını hükûmete arz etmek istemişlerdi.

Talebenin Babıâli önünde yaptıkları hareket; sadece sıraya dizilip **Padişahım çok yaşa** diye bağırmaktan ve bu suretle nazarı dikkati üzerlerine çekmekten ibaret olmuştur. İşte Abdülhamit II rejiminin en sıkı, en şiddetli bir zamanında bu hareket ve bu bir çift söz adeta bir bomba tesiri yapmış, Babıâli birbirine girmiş, tabiî keyfiyet derhal saraya aksettirilmiş; Padişah tarafından da hemen Darüşşafaka'nın lâğvı yani dağıtılması ve talebesinin Trablusgarb'a sürülmesi irade edilmiştir. Bu irade çıkdığı zaman sadrazam Ferit Paşa Yıldız'da toplanmakta olan Hicaz demiryolu komisyonuna riyaset ediyormuş. Komisyonun katipliğinde ise Darüşşafaka mezunlarından ve muallimlerinden Mehmet İzzet Bey bulunmakta idi. Feyz ve nur almış olduğu mektebinin böyle elim bir akıbete uğraması Mehmet İzzet Bey üzerinde derin bir teşir yapmış, derhal ayağa kalkarak Sadrazamdan Darüşşafaka talebesinin bu işde masum ve kabahatsiz olduğunun ve asıl kabahatin mektep idaresinde bulunduğunun Padişaha arzını rica etmiş ve ricası kabul edilerek Mehmet İzzet Bey'in Darüşşafaka'ya gidip keyfiyeti tahkik ve tesbit ederek bir raporla arzına irade çıkmıştır.

İzzet Bey'in tahkikat sonunda verdiği rapor üzerine Darüşşafaka'nın yerinde bırakılması fakat müdürünün sürgün edilmesi muavininin başka bir yere naklolunması ve mektep idaresinin de Maarif Nezaretine bağlanması irade edilmiş ve 22 Kânunuevvel 1319 (1903) tarihinde Darüşşafaka hükûmet mektepleri arasına karışmış, müdür Hüseyin Paşa Amasya'ya sürülmüş, muavin Zekeriya Efendi de maarif muayene memurluğuna naklolunmuştur.

Fakat ne de olsa bu hareket o zamana göre bir isyan ve ihtilâl telâkki edildiğinden bir daha bu türlü hâdiselere mahal kalmamak için o devrin sayılı hafiyelerinden olan Meclisi Maarif âzasından Rasıh Bey (âzalık üzerinde kalmak üzere) mektebe müdür tayin edilmiştir.

Rasıh Bey burada müdürlükten ziyade hafiyelikle meşgul olmuş, talebeden bir kısmını casusluğa alıştırmak istemişse de bir türlü isyanın sebebini öğrenememiştir. İsyanın sebebi siyasî sanılıyor, dışardan talebeyi kışkırtanlar olup olmadığı aranıyordu. O sırada bütün talebe birer birer sorguya çekilmiş ve hep bu nokta aranılmıştı.

Bu tahkikat sırasında Rasıh Bey'in :

En ummadığın keşfeder esrarı derumn
Sen herkesi kör, alemi sersem mi sanırsın?

beytini tekrarlayıp durduğunu ve talebeyi bazan tehtit, bazan da taltif etmek suretiyle ağızlarından bir şey almak istediğini o zaman Darüşşafaka'lılar söylerlerdi. Rasıh Bey buna muvaffak olamayınca Abdülhamit II rejimine karşı bir şey yapmış olduğunu göstermek de istemiş, nihayet başka bir hâdise vesile ittihaz edilerek ilk harekette ön ayak olanlardan Çukurbostanlı Nuri (Büyük Millet Meclisi muvazenei maliye encümeni baş kâtibi iken bir kazaya kurban olarak ölen) Hasköylü Halil (şimdi Şurayı Devlette âza) Ayasofya'lı Avni (İstanbul eski eserler müzesinde memur) Karagümrük'lü Arif (Lise muallimlerinden) gibi bir kaç çocuk vilâyet idadilerinde tahsillerine devam etmek üzere Darüşşafaka'dan oralara sürülmüşlerdir.

Darüşşafaka 1319 (1903) den 1324 (1908) tarihine kadar dört sene bu tarzda idare olunmuş, o zamana kadar parasız Hocalık edenlere aylık bağlanmak suretiyle maarif bütçesine ağır bir yük yükletilmiştir.

1908 de memlekette büyük bir inkilâb olarak cemiyet teşkili yasağı kalkınca bilhassa Darüşşafaka mezunları kendilerini yetiştiren **Cemiyeti Tedrisi İslâmiye**'nin yeniden kurulmasına ön ayak olmuşlar ve bu işte kendilerine ilk müessislerden de birçok yardımcılar bulmuşlardır. 8 Ağustos 1324 (1908) de Darüşşafaka mezunları mekteplerinde top-

lanarak **Cemiyeti Tedrisiyei İslâmiye'yi** ilk kuruluşundaki maksat ve gayeye uygun sürette diriltmeye ve Darüşşafaka'yı eski haline getirmeye karar vermişler ve bu toplantıda 150 mezun hazır bulunmuştur.

Bu toplantıda mektebin idaresine bakmak üzere âza arasından idare ve tedris meclislerine seçilen zatlar burada kayda deyer :

İdare âzalığına seçilenler :

Sait Paşa: Meclisi âyan reisi (ilk müessislerden)
Ahmet Muhtar Paşa: Âyandan (ilk müessislerden)
Abdurrahman Şeref Bey: Maarif Nazırı (ilk parasız muallimlerden)
Sait Halim Paşa: Âyandan (Mısır'lı)
Halil Bey: Asari antika müzeleri müdürü (ilk parasız muallimlerden)
Hacı Hüseyin Efendi, Tüccardan mani zade
Hüseyin Kâzım Bey: Tanin gazetesi sahibi (ilk parasız muallimlerden)
Fahri Bey: Postalar umum müdürü (darüşşafaka mezunu)
Ahmet Mithat Efendi: muharrir (hacei evvel)

Tedris âzalığına seçilenler :

Halis Efendi: Ders vekili (mektebin en eski Hocalarından)
Salih Zeki Bey: Meclisi Maarif âzasından (Darüşşafaka mezunu)
Mehmet Emin Bey: Telgraf Mühendisi (Darüşşafaka mezunu)
Mehmet İzzet Bey: Darülfunun riyazi mihanik muallimi (Darüşşafaka mezunu)
Ethem Paşa: Tophane mübeyaat komisyonu reisi (Mektebin ilk parasız muallimlerinden)
Ferit Bey: Telgraf Nezareti Fabrika Müdürü (Darüşşafaka mezunu)
Fatin Efendi: Darüşşafaka muallimlerinden
Hüseyin Remzi Bey: Telgraf Nezareti muhasebatı ecnebiye müdürü (Darüşşafaka mezunu)

İşte bu heyet teşekkül edip işe başladıktan sonra hükûmete müracaat ederek Darüşşafaka'nın Maariften alâkası kesilip kendilerine teslimini istemişler, hükûmette buna memnuniyetle muvafakat etmiştir. Darüşşafaka'nın **Cemiyeti Tedrisiyei İslâmiye'ye** verilmesi tasvib olunduğuna dair Maarif Nezaretinden sadarete yazılan tezkerede :

«Cemiyeti Tedrisiyei İslâmiye şimdiye kadar vatanı Osmaniyeye kıymetli zevat yetiştirmiş ve şayanı takdir hidamati maarif perveranede bulunmuş olmakla kendi eseri olan Darüşşafaka'nın cemiyeti mezküre-

ye tahvili idaresi tensip edildiği» bildirilmiş ve senede bu mektebe maarif bütçesinden 6000 lira yardımda bulunulacağı da ayrıca vaad ve ilâve edilmiştir.

İşte 1 Eylûl 1325 (1909) dan bu güne kadar Darüşşafaka bu cemiyet tarafından idare olunmaktadır.

Bu devirde Darüşşafaka'nın idadilere üstünlüğünü bir de Cumhuriyet hükûmetinin ağzından işidelim :

Maarif vekâleti tarafından ilk ve orta tedrisat programı için tanzim edilmiş olan esbabı mucibede «Meşrutiyetten evvelki idadilerde tahsil müddeti: Üçü İptidaî, üçü Rüşdî ve dördü İdadî olmak üzere on sene devam ediyordu. Darüşşafaka'nın tahsil müddeti sekiz sene olduğu halde bunun mezunları İdadi mezunlarından daha yüksek malûmatı haiz olarak çıkıyor, alî tahsilde de daha muvaffak oluyordu.» [1]

[1] Muallimler mecmuası: 21 Kânun evvel 1922 Sayı: 4 Sayfa: 49.

7. İDADİLER

Bundan evvelki devirde **İdadi Mektepleri**'nin ne maksatlarla ve nasıl açılmış olduğunu 495 - 501 inci sayfalarda uzun uzadıya yazmıştım.

Mektep ve tahsil dereceleri arasında **İdadiler** gariptir ki ne hükûmetin ne de halkın rağbetine mazhar olamamıştır. Hükûmetin rağbetine mazhar olamamıştır: çünkü bunların açılması büyük masraflara ihtiyaç gösteriyordu. Bu devirde ise hükûmet bütçesi Osmanlı - Rus Harbi yüzünden ağır yükler altında inleyip durmakta, yeniden vergi konulması cihetine de gidilememekte olduğu için İstanbul'da mevcut bir tek İdadiye bir ikincisi eklenemediği gibi vilâyetlerin hiç birisinde de yeniden idadi açılamamıştır.

İdadiler o zamanki gençlerin rağbetine de mazhar olamıyordu. Çünkü bu gençler şöyle böyle bir rüşdiye tahsili gördükten sonra hemen hükûmet kapılarına koşuyor ve bu kadarcık tahsili hem hayat ve maişetleri hem de memuriyet ve meslekleri için kâfi görüyorlardı.

Bir kısım askerî ve sivil yüksek meslek mekteplerinin idadilerine devam edenlerde ise bittabi böyle bir düşünce hüküm süremezdi.

Bizzat Maarif Nezaretinin idadileri ne kadar lüzumsuz bir müessese saydığı şu hâdise ile de sabittir:

Elsine mektebi bahsinde tafsilâtı görüleceği gibi memlekette konuşulan bazı dillerle garp kültürünü almak için lüzumu olan bir kısım yabancı dilleri öğrenmek üzere 1294 (1877) de bir elsine mektebi açılmak istenildiği sırada 1292 (1875) de açılmış olan «mekâtibi âliye idadisinin şakirdanı az olup hariçten devama dahi talib bulunmadığından» lâğviyle ve tasarruf edilecek tahsisatiyle bir elsine mektebi açılması Maarif Nezaretinden sadaret makamına teklif edilmiş ve bu teklif devlet şurasında müzakere edilerek öyle yapılmasına ekseriyetle karar verilmiş ise de Maarif Nizamnamesine aykırı olacağı mütalâasiyle meclisi vükelâ bu ciheti tasvip etmemiş ve koca İmparatorluğun henüz doğmuş olan biricik idadisi bu suretle maruz kaldığı ölümden güçlükle kurtarılmıştır. Yine bu İdadi düşmanlığı

cümlesinden olmak üzere 1294 (1877) de Mülkiye Mektebi yeniden tensik, islâh ve tevsi edildiği sırada onun İdadisi de lağvedilmiştir.

3 Ramazan 1295 (1878) tarihli bir iradei seniye gidilen bu yanlış yolu şu süretle izah ve tashih etmektedir :

«Mektebi Mülkiye'nin tanzim ve tevsii sırasında mülkiye idadisi zanniyle lağvedilen **İdadiye Mektebi**'nin ibkasiyle heyeti tedrisiyesine mahsus olup Mülkiye Mektebi tahsisatına kalbolunan 7633 kuruşun Mektebi Mülkiye heyeti tedrisiyesinin maaşları işliyeceği tarihten itibaren Dairei Maarifçe icra edilen tenkihattan husule gelerek kırk bu kadar mektebe karşılık ittihaz edilmiş olan 3710 kuruştan gayri az sarfiyat mevcudundan tevsiyesi hususuna...»

Bütün bu izahat gösteriyor ki hükûmeti bu yanlış yola sevkeden hep parasızlıktır. Şu halde İdadi Mektepleri için para bulunursa bu mahzur da ortadan kalkmış olacaktır.

İşte bu parayı sadrazam Sait Paşa temin etmiş ve bu yüzden Türk Maarif Tarihinde unutulmaz bir ad bırakmıştır. Fakat buna pek de kolay muvaffak olamamış, teklif ve tasavvuru evvelâ arkadaşları tarafından muhalefetle karşılanmıştır.

Sait Paşa hatıratında bu ciheti şu satırlarla anlatır :

«... Şu tesisatı ilmiyenin devamında mevkufunaleyh idareci daimei maliyelerinin temini olduğundan bunun için bulacağım çarelere heyetin ademi muvafakatı ihtimali zihnimi tahdiş ediyordu. Maarifi Umumiye için ahaliden bir vergi alınmasını bir kere Meclisi Vükelâya teklif ettim. Azîm mücadelat hudus eyledi. Teklifime şediden muhalefet olundu. Biraz zaman geçtikten sonra vilâyetlere re'sen tahriratı umumiye neşrederek âşara zammen Maarif için nisbeti hazırai malume dahilinde vergi alınmasına dair valilere kat'i memuriyet verdim. Aradan bir sene geçerek evamiri vakianın icraatı hiç bir vilâyette müşkilâta tesadüf etmediği ve bilâkis te'sirat ve muhasenatını her mahalde derhal izhar ettiği tahakkuk eyledi ki birinci sene nihayetinde 400 000 lira varidat hasıl olmuştu. Bu madde muhalifini ikna etmiş ve Maarif vergisi ahzi ba mazbata istizan olunarak sadır olan irade mucibince tekâlifi daime halini almıştır. Ahali ihtiyacatı asriyeyi takdir ediyorlar. Alelusul maarif hakimiyeti ve galibiyeti; cehalet ise mağlubiyeti ve mahcubiyeti davet ettiğini teslim eyliyorlar. Havassımızın efkârına muhalif olarak zaten bu takdir ve teslime itimadım zikrolunan tahriratı umumiyeyi neşre beni ikdar eylemişdi.» [1]

[1] Sait Paşa Hatıratı. C:1. Sa: 160

Yine Sait Paşa 1302 (1886) senesi icraat ve muvaffakıyatından bahsederken kendi eseri olan İdadileri ve onların binalarıyle sair işlerine bakınız nasıl ve ne güzel anlatıyor :

«Vilâyet ve liva merkezlerinde İdadiye namiyle Mekâtibi Sultaniye, tabiri aherle Mekâtibi Saneviyye tesis olundu. 1302 senesi evahirinde Bursa, Yanya, Edirne, Kalaisultaniye (Çanakkale) Mektebi İdadileri küşat ve tedrisata şuru olunmuştur.

İzmir, Selânik, Trabzon, Rodos, Konya, Mamuretulaziz, Ankara, Üsküp, Piriştine, Serfiçe, Gümülcüne, Manisa, Adana, Halep, Kudüs, Maraş, Kırşehir, Kânkırı (Çankırı), Tekke, Bitlis, Muş, Kastamonu, İzmit ve Sivas'ta Mekâtibi İdadiye tesisini kararlaştırmış ve mektep binalarının inşaatına başlattırmıştım. Bunları nefsime izafetle beyan ediyorum. Zira maarif memurları ifayı vazifeye henüz alışmamış oldukları gibi Maarif Nezaretinin tavassutundan ziyade sadaret makamının nüfuz ve tekayyüdü müesir olduğundan mekteplerin esbabı tesisinde olduğu gibi ebniyelerinin esbabı inşayıyesinde de daima mahalleriyle muhabere ve telgraf vasıtasiyle icrayi tetkikati lazime ederek ikmâli inşaatı ve tedrisata mübaşereti bizzat tacil ederdim.

Bu cümleden olarak Erzurum, Hakkâri, Diyarıbekir (Diyarbakır) Zor, Burdur, Karasi, Kazai Erbaa (Çatalca), Karahisari Sahip, Kırkkilise, (Kırklareli), İstanköy, Midilli, Tekirdağ, Yenipazar, Taşlıca ve Görücede de birer Mektebi İdadi yapılması mahalleriyle tahti muhaberede idi.

Avrupa'da muteber olan usuli hamsei mimariyeden hariç olarak bizde dahi bir tarzı mimarî varisede herşeyde galebei esbabi inhitat ile bu da karini tedenni ve bilahare esas ve usuli mensi olduğundan tarzi Mimarii Osmani yerine bir takım cahil mimarlar (ki emakini hususiye ve umumiyeye istilâ ve başlıca menfaatı zatiyei gayri meşrualerine itina ederler) onların indî ve keyfî kaideleri kaim olmuştur. Asarı mücessemesiyle sabittir ki yapılan binalar her tarzı mimarî haricindedir. Usuli mimariî millimizi ihya etmeği gönül arzu eder amma o yolda inşaat için mütehassısîn mefkut olduktan başka bunların vücudu farzolunsa bile inşaat tekellüfata muhtaç idi. Ebniyece usuli taksimati kadime ise tecaribi medeniye ile teessüs eden usuli cedideye ve ihtiyacatı hazıreye tevafuk etmez. Bu cihetlerle yapacağımız mekteplerin resimlerini, Plânlarını Avrupadan getirtmeye mecburiyet hasıl oldu. Paris sefiri Esat Paşa'dan muhtelif mektep resim ve plânlarını talep ettim. Vurudunda Maarif Nezaretine verilerek bunlar tab ile vilâyetlere gönderilmişti ki vücude gelen mekâtibi idadiyenin eşkâl ve taksimatı Paris Mekteplerininkine mutabıktır.

İstanbul'a gelince: Mevakii malûmede Mülkiye, Hukuk, Sanayii, Nefise, Hendesei Mülkiye ve Lisan Mekteplerini ve Maliye Nezareti dahilinde orman ve maadin ve ulumi ticareti berriyeye mahsus mektepleri inşaaya giderek inşaatı ta'cil ederdim. Bu ikdam üzerine inşaatı mebhuse sur'atle vücude geldi ve zikrolunan Âli Mektepler küşad edildi.» [2] ve [3]

---

[2] Sait Paşa Hatıratı: Cilt: 1 Sayfa: 156

[3] Sait Paşa, Abdülhamit II devrinin yahut Birinci Meşrutiyet senelerinin başından sonuna kadar sahnede bulunmuş bir şahsiyettir. Dokuz defa sadarete geçmiş olduğu için bu devrin her işine karışmış ve bu yüzden idarî ve siyasî hayatî tenkitlere ve müahazelere uğramıştır. Bilhassa 1908 inkilâbından sonra matbuat hürriyetinden istifade edilerek kabahatleri ve kusurları ortaya konulmuş ve çoğuna hayatta iken kendisi cevap vermiştir. Bu maksatla yazıp kısmen neşretmiş olduğu hatıratı resmî ve siyasî hayatının bir aynası denilebilir.

Eski münekkitler Sait Paşa için: A) Matbuat hürriyetini boğduğunu B) Meclisi mebusani kapattığını C) Kanunu Esasiye 113 üncü maddeyi koydurarak sürgün usulünün kökleşmesine sebeb olduğunu yazarlar.

Sait Paşa bunlardan birincisine âyan meclisinde âzadan birisinin tarizine karşı cevap vererek kendisini tebrik ve bilâkis matbuat hürriyetine hizmet ettiğini isbat etmiş ve diğer ikisine de hatıratının ikinci cildinin ikinci kısmında (sayfa 243) vesikalar göstererek inandırıcı cevaplar vermiştir.

Ölümünden sonra da münakkitler Sait Paşa için kusur olarak: 1) 1293 (1876) Osmanlı - Rus Harbini mabeyinden idare ettiğini ve bu yüzden bozgunluğa sebep olduğunu II) Mabeyn kâtibi iken Babıâli'nin salâhiyetini saraya çekdiğini III) Jurnalcılığa yüz verdiğini veya ihdas ettiğini (Meşhur Adamlar. Cilt: 4. Sayfa: 1406) yazarlar Hatıratı kendisine isnad olunan bu üç kusura cevapları havi ise de ileride yazılacak siyasî ve idarî tarihler bu mevzuları tenkit ve münakaşa ile vesikalarını neşretmedikçe şimdiden kat'i bir şey söylenemez.

İbrahim Alâeddin Gövsa, Sait Paşa için meziyet olarak:

«Gayet zeki, natuk, hafızası pek kuvvetli, devlet işlerinde becerikli, hele idareci maslahat politikasında pek mahir olduğu için Abdülhamit zamanında devlet müşkilâta girince Sait Paşa başvekil veya sadrazam sıfatile derhal iktidar mevkine getirilirdi.

Kabinede ve âyan reisliğinde iken meclisleri pek büyük bir iktidarla ve en çapraşık meselelerle, en uzun münakaşaları derhal mükemmel surette hulâsa ederek hafızasının kudretine herkesi hayran bırakırdı.,, der.

İsmail Hakkı Uzunçarşılıoğlu da şu mütaleada bulunur:

«İşin icabına göre dümen kullanan bir kaptan gibi hükûmet vaziyetini idare etmiştir. İşbaşına geldiği zaman naz ve istiğna gösterir, işleri kestirmeyip uzatır, Sadaretten ayrılmca hırsı artardı. Çok söylemiş yazmış, fakat pek az iş görmüştür» (Belleten Sayı: 16. Sayfa 530)

Bu mütaleanın birinci fıkrası Sait Paşa'nın meziyetini ve iktidarını gösterir. işleri kestirmeyip uzattığının sebeblerini hatıratının okunması izah eder. Az iş görmüştür meselesine gelince: Abdülhamit II. devrinde çok iş gören Sadrazamların kimlerden ibaret olduğu ve belli, başlı hangi işleri gördükleri ortaya konulmadıkça bu bapta Sait Paşa hakkında doğru bir kanaat elde edilemez.

Divanı muhasibati teşkil veya islâh, tekaüd sandığını, tensiki maaşat kararnamesini tesis, bütçe usulünü vazı Sait Paşanın şöylece hatıra gelen iyi işlerindendir. Türk

Sait Paşa sadaretten çekildikten sonra bu işe nasılsa yine muaffakıyetle ve hattâ aynı hızla devam edildi. Çünkü ok bir defa yayından çıkmıştı. Bütün vilâyetler adeta bir biriyle yarış edercesine ve çok yerinde bir kıskançlıkla bu işe candan sarılmışlardı.

Maarif Salnamesinin altıncı cildinde bu mühim hâdise şu satırlarla bu tarzda anlatılır :

«1300 senesinde ise rub'u derseadet hissesine bittefrik mütebakisi mahalleri umuri maarifine sarfedilmek üzere âşar ile müsekkafat vergisine zamimeten maarif hissei ianesi tarh ve tesis olunmuş ve senei merkume teşrinievvelinin 15 inde meratibi tahsilin ikincisini teşkil etmek üzere gerek Derseadette gerek vilâyatı şahane merkezlerinde Mekâtibi İdadiye küşadına bilmübaşere vesaiti tahsil kemayelik teksir ve ikmâl edilmiştir.»

Yine Maarif Salnamesine göre İstanbul'a ait varidat hissesi 1304 (1888) senesi Mart'ından itibaren nısfa çıkarılmıştır.

Kâmil Paşa'nın sadaretinde ve 17 Kânunu evvel 1305 (1889) da yazılmış olan şu arz tezkeresi bunu gösterir :

«Maarif Nezaretinin meyanei bendegânemizde mütalea olunan tezkeresi mealinden müsteban olduğu üzere aşar ile müsekkafat vergisinden muayyen hissei maarifin üç rub'u mahallerine ve bir rub'u Derseadet mekâtibi muhtalitasına tahsis olunmuşken müahharen hali hazırı

---

kültürüne yapmış olduğu hizmetleri ise hiç bir vezire nasip olamayan büyük işlerdendir. Bu ciltte verdiğim izahat onu açıkça gösterir.

Beyazıt umumî kütüphanesini, yüzlerce İdadi Mektebini açan bir adama iş görmemiştir denilemez. Niçin iş görmemiş olduğunu hatıratındaki yazılar çok açıkça göstermektedir. Abdülhamit II'nin istibdadına karşı bu kadar celâdet gösteren ve mücadele eden acaba o devirde kaç vezir vardır. İnsaf edelim!

Sait Paşa siyasî hayatında daima Kamil Paşa ile karşılaşmış olduğu gibi hal tercümesi yazılırkende böyle olmuştur. Ezcümle İsmail Hakkı Uzunçarşılıoğlu Kâmil Paşa için: (Belleten sayı. 16 Sayfa 531) de:

«Kurnaz, içinden pazarlıklı, hissiyatını ketme muktedir, memuriyet hayatında lekelenmemiş bir vezirdir. Çok dinler, az söyler, kararından şaşmazdı. Cömert ve kapısı açıktı. Sadareti zamanında konağında nöbetçi olan kâtiplerden duyduğuma göre selâmlık dairesinde ki kâtib ve misafirlere en nefis yemekler verilmiş.» der.

Sait Paşa için de aynı eserde «sadareti zamanında kurban bayramında konağında nöbetçi kalan Babiâli kâtiblerine öğle yemeğinde kurban eti yerine yoğurtlu ıspanak verecek kadar imsaki vardı.» denilir.

Sait Paşa'nın Türk kültürüne yapmış olduğu büyük hizmetleri bu eserde tesbit ettim. Siyasi ve idarî hayatını da olduğu gibi ortaya çıkarmak son zamanlarda **Hadikâtül vüzera**'ye çok kıymetli zeyiller yazan iki değerli tarihçimiz, İbnülemin Mahmut Kemal İnal ile Mehmet Zeki Pâkalın'ın himmetlerinden beklenir.

hazineden dolayı vilâyet hissesinden bir rub'u daha Derseadet hissesine ilâve kılınmasına mebni ekseri yerlerde Mekâtibi İdadiye tesis ve idaresi kabil olamadığı cihetle İdadi Mektebi bulunan yerlerdeki Rüşdiyeler lâğvedilerek tahsisatının Mekâtibi İdadiye tahsisatına ilâvesiyle tesis olunamıyan Mekâtibi İdadiyenin küşadı lüzumu izbar olunup vakıa ahaliden alınmakta olan hissei maarif iktiza eden Mekâtibi İdadiyenin tesisi karşılığı olduğu halde henüz askeri mahallerde mekteplerin yapılmaması muvafıkı maslâhat olamıyacağı gibi sureti işare göre işbu idadi mekteplerine Rüşdiyeye mahsus olan yahut üç sınıf zamedildiği halde Rüşdiye hizmetini dahi ifa edeceği ve lağvolunacak Mekâtibi Rüştiyenin muallimin ve hademesinin Mekâtibi İdadiye'de istihdamı kabil olmasiyle açıkda kimse kalmıyacağı misillu halî kalacak Rüşdiye ebniyesi dahi Mekâtibi İptidaiye ittihaz edileceği cihetle mucibince icrayı icabı zımmında nezareti müşarünileyhaya mezuniyet itası müttahiden bittezekkür tezkerei senaverî leften arz ve takdim kılındı.»

Yine Kâmil Paşa'nın sadareti zamanında yazılmış olan 6 Mart 1304 (1888) tarihli meclisi vükelâ mazbatasında görülen şu satırlar da dikkate değer :

«... Hususiyle varidatı cedide mekâtibi muhtalitaya sarfolunmak üzere umum ahaliye tarholunmuş bir vergi olduğu halde bundan hasıl olan mebaliğin İslâma mahsus sair mekâtible nezaret memurları maaşlarına itası gayri münasip idüği...»

İdadi Mekteplerinin açıldığı tarihden sekiz sene sonra almış olduğu vaziyeti 1308 (1882) senesi Haziran'ında neşredilmiş olan şu resmî tebliğden öğrenebiliriz:

«Cümlenin malûmu olduğu üzere hissei ianenin vazını müteakıp bariadei seniye Maarif Nezaretince ittihaz olunan karara tevfikan taşralarda muhtelif Mekâtibi İdadiye tesisatına başlanmış ve ebniyesi ikmal ile küşad olunanlardan başka ifatei vakıt edilmemek ve bir taraftan binaları yapıldıkça naklolunmak üzere icar suretiyle tedarik olunan mahallerde dahi hayli mektep açılmış idi ki içinde bulunduğumuz işbu senei tedrisiye iptidasına kadar Rumeli ve Anadolu ve Arabistan vilâyat ve elviye merkezlerinde heyeti idare ve talimiyesi müdavim ve tedrisatı havi 34 İdadi Mektebi bulunuyordu. Bunlar iptidaları neharî halinde olarak açılmış ve sonraları tahakkuk eden lüzum üzerine Rumeli'de Selânik, Manastır, Yanya ve Anadolu'da İzmir, Beyrut ve Şam İdadileri leylîye tahvil olunmuş ise de ders programının ihtiyacı hal ve zemana göre kifayeti olmamakla beraber idarei dahiliyeleri bir talimata merbut bulunmadığından ve tedrisatta her tarafça husuli ittırad

ve ittihadı temin için ulum ve fununî mütedavileye mahsus kütüp ve resailin intihabı her mektebin heyeti talimiyesinin ihtiyarına kalıp her ne kadar esası fen mahiyeten tebedül etmezse de bunlara müteallik müellefat içinde yekdiğerine nisbetle tertipce daha müfit ve muntazam asarın tercih ve intihap ve tedrisi münasip olacağından bu esaslar derpiş olunarak mevcut programın hal ve zamane muvafık ve istifadeyi mucip olacak surette tadiliyle beraber idarei dahiliyelerinin bir talimat ile tanzimi ve tedrisatın tevhidi ve kavaidinin tamimi bit tensip olbabta kaleme alınan talimat mucibince taşra Mekâtibi İdadisi leyli ve neharî iki kısma ve vilâyatın ehemmiyeti haliye ve maliyesine göre mekâtibi leyliyenin dahilî talebesi 50, 75, 100 ve 150 olmak üzere dört dereceye taksim olunmuş ve Sancak Mektepleri vilâyat mekâtibi leyliyesinin son iki sınıfı âlisine mahreç olarak neharî halinde bilibkâ bundan evvel leylî halinde idare olunanlarla beraber şimdilik onsekiz vilâyet merkezi mekâtibinin leylî olarak müceddeden ve ibkaen teşkil ve küşadına ve derecati erbaa mekâtibi dahili talebesinin adedi mürettebinin nısfı raddesini tecavüz etmemek ve talimatın zeylinde gösterildiği veçhile senelere münkasmen ve şeraiti mahsusasına tevfikan alınmak üzere dahili vilâyatta bilcümle kazalar sunufi ahalisi fukara evladından meccanen talebe ahzine ve tertip olunan yeni program mucibince neharî idadiler yedi sınıf itibar edilmekle ve her ikisinde tedrisatı Rüşdiye dahi dahil bulunmakla cesamet ve ehemmiyeti derkâr olan Edirne, Selânik ve İzmir'den maada İdadisi bulunan ve bu defa müceddeden açılacak olan vilâyat ve liva merkezlerinde kadimen mevcut Rüşdiye Mekteplerinin mukaddema şerefsadır olan iradei seniyeye tevfikan İdadiye ile birleştirilerek muallimin ve talebe anlara nakil ve kalbine ve işbu tertibi cedidin bu senei tedrisiyeden itibaren mevkii icraya vazına ve teferruatına dair olbabta vuku bulan arz ve istizan üzerine iradei seniyei hazreti padişahi şeref müteallik buyrularak nezaretçe mantuki münifine tevfikan icabı icra ve vüllâtı izam azaretiyle maarif müdürlüklerine tebligatı lazime ifa olunmuş ve bu sırada Musul, Bağdat ve Basra gibi hıttai irakiye hakkında icabatı mahaliyeye göre Maarifçe ayrıca islâhatı muktaziye ifa olunmak üzere Bağdat İdadi Mektebi hali sabıkinde bırakıldığı gibi Rumeli ve Anadolu vilâyatı şahanesinden hissei ianeleri leylî mektep teşkiline müsait olmayan İşkodra ve Kosova vilâyetlerinden Selânik mektebine ve Van ve Bitlis vilâyatından Erzurum leylî Mektebine ve Mamuretulaziz vilâyetinden dahi Diyarbekir Mektebine münasib mikdar talebenin meccanen gönderilmesi kararlaştırılarak o vilâyetlerde bulunan Mekâtibi İdadiye programları beş sınıf üzerine neharî halinde ipka edilmiştir.

Tertibatı meşruha Mekteplerin muhtaç olduğu intizamı temin ey-

lediği misillu fevaidi merkezlere münhasır kalmayıp kazalar ahalisi evladına da âm ve şamil olacağından ve mekâtibi leyliyenin adedi müretebinden fazla ücretle leylî kısmına girmek isteyenler talimatta muharrer şerait veçhile kabul olunacağı gibi neharî devam edecek talebe dahi alınacağının ilânına mübaderet kılındı.» [4]

Maarif Nezaretinin altıncı cilt Salnamesinin baş tarafındaki tarihî izahata göre :

«Memleketin en ziyade muhtaç olduğu şey: Ticaret, Ziraat ve Sanayinin terakkıyatı maddeleri olup bunun husuli ise Mekâtibi İdadiyede mezkûr maddelere ait tedrisat icrasiyle kabil olabileceğine binaen olbabtaki iradei seniyeye binaen 1316 senesi içinde Mekâtibi İdadiyenin her birinde mevkiin icaplarına göre ticaret ve ziraat ve sanayıa ait ayrıca dershaneler açılarak tedrisata başlanmıştır.»

Yine bu menbada okunduğuna göre: «İdadi Mekteplerinin tahsil senelerine taksim olunan dersleri talebenin tahammülü derecesini aşkın bir halde olmasına binaen olbabtaki iradei seniye mucibince leylî İdadilerin yedişer seneden ibaret bulunan tedris müddetlerine birer ve neharî İdadilerin beşer seneden ibaret olan tedris müddetlerine keza birer sene daha ilâve edilerek derslerin ona göre yeniden sınıflara taksimiyle hafifletilmesi.» cihetine gidilmiştir.

İdadilerin 1908 inkilâbına yakın zamanlarda kararlaştırılan en son programı şudur :

Derslerin adları	**1. sene**	**2. sene**	**3. sene**	**4. sene**	**5. sene**	**6. sene**	**7. sene**	**8. sene**
Maatecvit Kur'anı Kerim ve Ulumi Diniye ve Ahlâkiye	3	3	3	3	3	3	3	3
Türkçe	6	—	3	3	—	—	—	—
Usuli tahrir	—	—	—	—	—	—	1	2
Kitabet	—	—	—	—	2	2	—	1
Arabî	2	2	2	2	2	2	1	—
Farisî	—	2	2	2	2	—	—	—
Fransızca	—	—	3	3	3	3	4	4
Kavanin	—	—	—	—	—	—	1	1
Hisab	2	2	2	3	2	—	—	—
Usuli defteri	—	—	—	—	—	1	1	—
Cebir	—	—	—	—	—	2	2	—
Müsellesat	—	—	—	—	—	—	1	—
Hendese	—	—	1	1	1	2	2	1

[4] Maarif Tarihçesi: Sayfa 467.

Kozmografya	—	—	—	—	—	—	—	1
Fizik	—	—	—	—	—	—	2	2
Kimya	—	—	—	—	—	—	2	2
Mevalit	—	—	—	—	—	—	—	4
Mihanik	—	—	—	—	—	—	3	1
Coğrafya	2	2	2	2	2	3	1	1
Tarih	—	2	2	—	2	2	1	1
İlmi Servet	—	—	—	—	—	—	1	1
İlmi Eşya	1	1	1	—	—	—	—	—
Malûmat Ziraiye ve Sıhhıye	—	—	—	2	2	2	—	—
Hüsnihat	2	1	1	1	1	1	—	—
Resim	1	1	1	1	1	1	—	—
Elsine	—	—	—	—	1	1	1	1
	19	16	23	23	24	25	27	26

Yine adı geçen Salnamenin verdiği izahata göre; bu ders cetvelinin tekmil sekiz senesi vilâyetlerdeki yatılı İdadilere, birinciden altıncı seneye kadar olan altı senesi vilâyetlerle sancaklardaki yatısız idadilere, dördüncüden sekizinciye kadar beş senesi İstanbul İdadileriyle numunei terakkinin İdadi sınıflarına ve birinciden üçüncüye kadar üç seneside İstanbul'la vilâyetlerdeki Rüşdiyelere mahsustur.

Rüşdiyelerde Fransızca okutulmadığı halde üçüncü senede gösterilen Fransızca vilâyet İdadilerindeki Rüşdiye üçüncü senesine mahsustur.

Mevalit dersinde haftada iki ders Hayvanat bir ders Nebatat ve Tabakat okutturulur.

Elsine dersinden maksat; bazı idadi Mekteplerinde mevkiin icaplarına göre okutturulan Arapça, Rumca, Ermenice ve Bulgarcadır.

Gerek program, gerek izahat dikkatle gözden geçirilirse İdadi programlarının devrin sonunda pek sönük ve pek yavan bir hale getirilmiş olduğu ve meselâ bugün **Kültür Dersleri** adı verilen ve Türkçe olarak azlık ve yabancı mekteplerinde bile Türk muallimler tarafından okutulmasında ısrar edilen Edebiyat, Edebiyat Tarihi, Umumî Tarih ve Felsefe gibi derslerin programda görülmediği anlaşılır.

Tarihden yalnız kısa bir Osmanlı ve İslâm tarihi gösterilir, felsefeden ise ancak ilmi Kelam okutulur, Edebiyat yerinede bol bol hususî ve resmî kitabet numuneleri ezberlettirilirdi. Bu devrin sonlarına doğru Darüşşafaka'da Kitabet, Vefa İdadisinde Tarih okuttuğum için nasıl bir yol takip ettirilmek istenildiğini yakından gördüm.

Asıl bahis mevzuu olan İstanbul İdadilerine gelince: Bu devrin sonunda İstanbul'da Mercan, Vefa, Numunei Terakki, Üsküdar, Makriköy ve Kabataş adlarında altı İdadi bulunduğunu görüyoruz. Bunlardan :

MERCAN İDADİSİ : 1294 (1877) de yüksek bir İdare Mektebi haline konulmuş olan Mektebi Mülkiyenin İdadisidir. Bu devirlerde bütün Askerî Meslek Mektepleri İdadi talebelerini de kendileri yetiştirdikleri gibi başka Mülkiye İdadisi olmadığı için Mektebi Mülkiye de aynı yola gitmişti.

Biraz önce bahsi geçtiği üzere bir aralık bu İdadi kazara lağvolunmuşsa da derhal bu hata tashih edilmiş ve 1316 (1900) senesine kadar Mektebi Mülkiye ile birlikte yürümüştür. Bu tarihte İstanbul'da Mektebi Mülkiye binası içinde bir Darülfünun açılmasına zaruret hasıl olduğu zaman Mektebi Mülkiye'nin İdadisi nehariye çevrilerek ve binasından çıkartılarak Mercan'daki Sultan Sarayına naklolunmuş ve o tarihden itibaren Mülkiye İdadisi; **Mercan İdadisi** adını almıştır.

VEFA İDADİSİ : 1292 (1875) de açıldığı bildirilen **Mekâtibi Âliye İdadisi** 1300 (1884) tarihinden sonra İstanbul'dan başka vilâyet merkezlerinde de İdadiler açılınca ve her İdadi o vilâyetin adına nisbet edilince İstanbul'dakine de Derseadet İdadisi ve yahut o zamanki tabirle **Derseadet İdadiî Mülkii Şahanesi** adını almış, bu zamana gelinceye kadar bir çok bina değiştirmiş ve en nihayet Şehzadebaşı'nda Acemoğlu meydanında Saffet Paşa konağında bulunduğu sırada kendisine daimî ve değişmez bir bina alınmak istenilmiş ve Vefa'da mütercim şirvanizade Rüşdi Paşa'dan Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya geçmiş olan kagir konağın alınmasına teşebbüs edilmiştir.

Cevat Paşa'nın sadrazamlığı zamanında bu mesele hakkında yazılmış olan 31 Teşrinievvel 1310 (1894) tarihli arz teskeresi mektep binaları hakkında hükûmetin o zamanki görüşünüde bildirdiği için aşağıya koyuyorum :

«Mekâtibin kirahanelerde dolaşması ve ikide bir de nakliyat ile uğraşılması intizamı idareyi ihlâl ve bir çok bedeli icar verilmesini icab etmekte olduğundan ve yeniden inşaat masarifi zaideye ve zamane muhtaç bulunduğundan Mekteb ittihazına salih bir binanın mübayaası ezher cihet muvafıkı menfaat ve maslâhat bulunmuş olduğundan» bahisle mezkûr konak 4400 Osmanlı altunu bedelle satın alınmıştır.

Muhtar Paşa konağı satın alınıp bu İdadiye tahsis olununca ve zamanla İstanbul'da da bundan başka bir kaç idadi açılınca ötekiler gibi bu İdadi de bulunduğu semte izafetle **Vefa İdadisi** adını almıştır.

NÜMÜNEİ TERAKKİ İDADİSİ : Aşağıda Hususî Mektepler sırasında tafsilâtı geçtiği gibi **Numunei Terakki** İptidai ve Rüşdisiyle beraber leylî bir idadi iken Teşrinisani 1312 (1896) tarihinde idaresi hükûmete geçmiştir. Bu günkü İstanbul Erkek Lisesinin bu mektepten ibaret bulunduğu Hasan Ali Yücel'in «Türkiye'de Ortaöğretim» adlı eserinde yazılıdır.

ÜSKÜDAR İDADİSİ : 1309 (1893) te yeniden açılmıştır. Arşivde görülen 22 Eylûl 1309 tarihli bir tezkerei samiyede (Payitahti saltanatı seniyenin mühim ve kalabalık mahalli olan Üsküdar ve civarı için henüz bir İdadi Mektebi açılmamış ve eğerçi oralarda bir Rüşdiye Mektebi mevcut ise de gayri kâfi bulunmuş olduğuna mebni elyevm halî kalan ve bir İdadi Mektebi heyetini istiaba müsait bulunan Paşakapısı Mektebi Rüşdiyesinde bir İdadi Mektebi küşadı'na lüzum gösterilmiş ve bu mektep o suretle açılmıştır.

MAKRİKÖY İDADİSİ : Makriköy İstanbul'un belediye hududu dahilinde bir parçası olduğu halde İstanbul'dan 13 kilometre uzakta bulunuşu oradaki talebelerin İstanbul'daki İdadilerden istifade edememelerini, etmek isteyenlerinde (şimendefer mevcut olmasına rağmen) gidip gelmek hususunda bir çok vakit ve nakit sarfetmelerini mucip olduğu görûldüğünden 1323 (1907) de bu kasabanın Rüşdiye Mektebi **Hamidiye Mektebi İdadisi** adı altında İdadiye çevrilmiştir.

KABATAŞ İDADİSİ : İstanbul'un üç İdadisi'de Rüşdiyelerden çıkan talebeye yetişmediğinden bir idadinin daha açılmasına zaruret hasıl olmuş ve aşiret mektebi bahsinde izah edildiği gibi 1323 (1907) de bu mektebin kaldırılması üzerine boş kalan binasında bu yeni idadi açılmıştır.

İşte bu devrin sonunda İstanbul'un idadileri ancak bu altı taneden ibaretti.

Burada bir noktayı bilhassa tebarüz ettirmek lâzım gelir. Sait Paşanın himmetiyle vilâyetlerde hükûmet konaklarından daha muhteşem İdadi binaları yaptırılmış olduğu halde İstanbul'da böyle himmetlerde bulunulmamış ve bundan dolayıdır ki İdadiler esasen mektep olarak yapılmamış olan binalarda barınmağa mecbur kalmışlardır.

Burada adı geçen İdadilerden sonradan açılan Kabataş ve Makriköy'dekilerden maadasının 1319 (1903) senesi muallim ve talebe kadrosu şudur :

	Muallim	Talebe	Mubassır
Mercan İdadisi	52	650	8
Vefa İdadisi	46	657	6
Üsküdar İdadisi	22	162	3
Numunei Terakki İdadisi	37	239	4

Bu idadilerden yalnız Numunei Terakki yatılı ve yatısızdı. Ötekiler tamamiyle yatısızdı. Yine bu İdadilerden Numunei Terakki İptidaî, Rüşdî ve İdadî sınıflarını havi idi. Ötekiler yalnız İdadî idiler. Fakat birçok şubeleri vardı.

8. HUSUSÎ MEKTEPLER

Tanzimat devrinde açılamaması sebebini bu kitabın 513 üncü sayfasında anlatmış olduğum Hususî Mektepler bu devrede denilebilir ki Resmî Mekteplerden ziyade inkişaf etmiş ve Türk kültürüne onlardan ziyade hizmet eylemiştir. [1]

---

[1] **Kültür** tabirini ben burada mektepcilik ve maarife hizmet manalarında kullanıyorum. Halbuki bu tabirin asıl manasının ne olduğunu muharrir Peyami Safanın 15 Mart 1941 tarihli Tasviri Efkâr gazetesinde görülen şu yazısı etraflıca anlatmaktadır:

«Kültür» kelimesinden ne kasdedildiğini herkes aşağı yukarı bilir; fakat bu kelimenin toplu ve eksiksiz bir tarifini yapmak hemen hemen imkânsızdır. Mücerret mefhumlar arasında «kültür» gibi, orta malı olacak derecede çok kullanılanların bir nasibi de bunlara herkesin yakıştırdığı mânayı kondurmasına müsait geniş bir medlûl kadrosuna sahip olmaktır. Kültüre verilen birçok mânaların tek fikir soyundan geldiğini ve aralarında yakın bir akrabalık olduğuna şüphe edilmez; fakat bu ana fikri tayin etmek zor olduğu gibi, herhangi bir tarifle öteki arasındaki farkları ortadan kaldırarak her nazariye sahibini aynı derecede memnun eden bir tarife varmak da mümkün olmuyor.

«Kültür» kelimesinin tarihi karanlıktır. Almanya'da on sekizinci asrın ikinci yarısından sonra yayıldığı söyleniyor. Fakat bu kelimeyi ilk önce hangi muharririn hangi tarihte kullandığı belli değil. Grimm kardeşlerin büyük lûgatı bu kelimeyi almıyormuş bile.

Bazı Fransız âlimlerine göre Almanca **Kültür** kelimesi Fransızca **culture** kelimesinin doğrudan doğruya kopyesidir. (Emile Tonnlat.) Fakat Hollanda âlimi J. Huizinga'ya göre bu tabir bütün dünyaya Almanya'dan yayılmıştır. Hollanda, şimal ve Slav lisanları bu kelimeyi çoktan benimsemişler, İspanyolca, İtalyanca ve Amerika İngilizcesinde de bu tabir çoktan yerleşmiş. Fakat Fransızca'da ve Britanya İngilizcesinde uzun bir mukavemete uğradıktan sonra kullanılmaya başlamış. Leon Cahe'n göre Alman filozofu Herder'in anladığı mânada kültür mefhumu, Fransaya Edgar Quinet'nin delâletile girmiştir.

Bu kelimeye verilen mâna çeşitlerini kısa bir muayeneden geçirelim:

Adelung'un lûgatında kültür kelimesi iki mâna alıyor: 1. Zekânın hürriyeti (Aufklaerung); 2. İnsan tavırlarındaki incelik ve kibarlık. (Lûgatın 1793 ikinci baskısı).

Klopostock'a göre kültür, vahşi kavimlerin barbarlığına zıt olan cemiyet halidir, ki maddî refah ve siyasi taazzuvla kendini gösterir.

Herder'e göre üç kültür merhalesi vardır: Birincisi, köpek ve kuzu gibi evvelce vahşi olan hayvanların ehlileştirilme devridir. İnsan bu ilk merhalede öteki canlı varlıklar üstünde hâkimiyetini tesis ederek vahşet halinden bir derece yükseliyor. İkinci merhale insanın muhtaç olduğu nebatları topraktan istihsale muvaffak olduğu devredir. Toprak kültürü mücerret kültürün ana çizgilerinden biri oluyor. Üçüncü merhale

Bu devrenin Mekteplerine oldukça hizmet etmiş olan Sadrazam Sait Paşa hatıratında (Cilt 1. Sayfa 156)

«Mekâtibi Hususiye küşadı için istek edenler muhtar bırakıldığından payıtaht da efrad tarafından 13 Hususî Mektep açıldı» demektedir.

---

de insan, hayvanlar ve eşya üstünde tam hâkimiyeti ele geçirdikten sonra ticaret, ilim ve sanat hayatına giriyor.

Kant'a göre kültür, barbarlığa zıt haldir: İnsanlar biribirini boğazlamaktan vazgeçip de aralarında gıda maddeleri ve faydalı eşya mübadelesine başladıkları gün kültürün ilk temellerini atmışlardır.

Schiller'e göre kültür boş itikatlardan, hurafelerden kurtulmaktır. İptidaî insanlar açlıktan, soğuktan barınacak bir yere sahip olmamaktan muztariptirler. Bunlara güç belâ çare buldular, fakat yeni felâketler zuhur etti: Millî kinler, dinî kinler, tahakküm ve istilâ emelleri, taassup. İnsanları birbirinden ayıran saiklere karşı mücadelenin merhaleleri kültürün de merhaleleridir.

Goethe'ye göre kültür, insanla muhiti arasındaki itiyad, zevk ve düşünce münasebetlerinin muhassalasıdır. Bir kavim, tabiatle temasında, ona karşı yaptığı mücadelelerin boyunca kollektif düşünmenin ve yaşamanın bazı tarzlarını edinmiştir ki işte kültür buna derler.

V. Humboldt'a göre kültür, içtimaî fayda gayesini aşan menfaatsız ilim ve sanat etüdleri demektir.

Bismarck'ın kültürden anladığı mâna, ilim, edebiyat ve sanat hareketlerini kolaylaştıran içtimaî terakki ve taazzuv (teşkilat) mükemmelliğidir.

Burcardt'a göre kültür, parıltısını muayyen bir devrrin örflerine ve müesseselerine aksettiren tarih çiçeğidir. Meselâ Rönesansta devlet ve kilise ilimler ve güzel sanatlar sayesinde yükselmiştir.

Ernst Bernheim'e göre kültürün dar ve geniş iki mânası vardır. Tabiatın kendiliğinden mahsul verme karakterine zıt olarak insanın iradeli müdahalesi geniş mânada kültürdür; tabiati beşerî gayelerin emrine veren gayretlerin neticeleri dar mânada kültürdür.

Kültürün bunlar gibi sayısız tariflerinden başka halk arasında aldığı mânalar da biribirinin aynı değildir: Kimine göre kültür sadece umumî bilgiler demektir, kimine göre medeniyet, kimine göre maarif, kimine göre bilgili düşünce demektir.

Kültür belki bunların hepsi, belki bunlardan da fazla bir şeydir; fakat bunların ayrı ayrı ve münhasiran hiçbiri değildir. Yukardaki tariflere göre kültür şu mânaları alıyor: 1. Zekânın hürriyeti, 2. Muaşeret, 3. Medeniyet, 4. Tabiate hâkimiyet, 5. Taassupsuzluk, 6. İnsanın muhitine ruhî intibakı, 7. Fayda fikrini aşan hasbî ilim ve sanat (o halde kültürün bu tarifine teknik dahil olamaz). 8. Teşkilât mükemmelliği ve içtimaî terakki, 9. İlimlerin ve güzel sanatların cemiyet müesseseleri üstündeki parıltılı akisleri, 10. Tabiat karşısında insan iradesi, 11. Tabiatı insanın gayelerine hizmet ettiren cehitlerin muhassalası, 12. Malûmat, umumî bilgiler, maarif.

Kültüre verilen bu mânalar son tahlilde ikiye ayrılabilir: Fert yüzü, cemiyet yüzü. Fert yüzünden bakılınca kültür, zekâ ile bilginin, Doğru ve Güzel peşinde, menfaatsız ve doğruca bir faaliyetle birleşmesidir. Tek başına zekâ ve tek başına malûmat, kültürü vücude getiremediği gibi fayda gayesi de onun teşekkülüne mânidir. Cemiyet yüzünden bakılınca, kültür, menfaatsiz zekâ faaliyetlerinin topluluk için menfaatli neticeler vermesine denir. Bu neticeler, insanın tabiate Hâkimiyeti, manevî muhitine intibaki, hurafelerden kurtuluşu, içtimaî ve siyasî taazzuvunun mükemmelliğidir ki me-

Bu devrede hükûmet büyük bir harpten mağlûp olarak çıkmış, harp tazminatiyle 140000000 lirayı geçen istikraz borçlarını ödemeyi yüklenmiş ve malî müesseselere karşı itibarı kalmadığından eskisi gibi istikrazada imkan bulamamış olduğu için para bulup yeniden İptidaî ve Rüşdî Mektepleri açamamıştır.

İdadilere gelince: Bu da ancak 1300 (1888) tarihinde bazı vergilere zam suretiyle karşılık bulunduktan sonra yavaş yavaş açılabilmiştir. İşte hükûmetin böyle malî bir aciz içinde bulunduğu ve halkında mektebe şiddetle ihtiyaç gösterdiği bir zamanda hususî teşebbüsler ve sermayelerle taraf, taraf semt, semt mektepler açılmağa başlanmıştır.

İstanbul'da bilhassa İslâmların ve onlarında aristokrat sınıfının oturmakta bulundukları semtlerde yirmişer, otuzar odalı konaklar kiralanarak mektep ittihaz olunmakla işe başlanmıştır. Bu devrede hükûmetin Rüşdiye ve İdadileri de hemen hemen bu türlü konaklarda bulunuyorlardı.

Bu mektepleri açanların çoğu aynı zamanda memur, asker ve ilmiye sınıfına mensup kimselerdi. O zamanlarda memurlarla askerlerin resmî vazifelerine devamları pek de mecburî olmadığından ve okur, yazar kimseler ise en çok bunlar arasında bulunduğundan gerek resmî, gerekse bu türlü hususî mekteplerde muallimlik edenler onda sekiz nisbetinde memurlardan ve askerlerden mürekkepti denilse yanlış bir söz söylenmiş olmaz.

Hususî mektebleri bir kişi açmayıp çok kere bir kaç kişi bir araya gelerek kimisi nakdini, kimisi ilmini, kimisi de idare kabiliyetini sermaye olarak ortaya koyar ve aralarından birisini mektebi, ötekisini tedrisatı ve daha ötekilerini de mektebin her hangi bir işini idareye memur ederlerdi. Yani mektebin müdürlüğünü, ders nazırlığını, hocalıklarını ve idare âmirliklerini bunlar yaparlardı. Fakat aradan çok geçmeden içlerinden bir veya bir kaçı birer suretle çekildikten veya öldükten sonra mektep çok kere tek bir adamın elinde kalırdı.

Hususî Mektepler ücretle talebe kabul etmekle beraber bir miktar fakir talebeyi de parasız okuturlardı.

Mektep müdür veya müesisleri tam ticarî zihniyetle hareket ede-

---

deniyet kelimesinde hulâsa edilebilir. Böyle olunca, ilim ve güzel sanatlar kültürün ferdî neticesi, medeniyet de içtimai neticesi halinde görünüyor.

Kültüre verilen mânaların ayrı ayrı hepsi doğru fakat hepsi eksik; bunlar biribirlerini tamamlamak için bir mâna katarı halinde sıralandıkları zaman bile, açıkta kalan ve kültüre mensup sisli mânalar seziliyor ki bu da, tariflerin dar çemberlerini kırmak isteyen insan zekâsının sonsuzluğa iştiyakini ifade eder.

rek mekteplerine rağbeti celbedilmek için reklâma, ilâna, gösterişe, bilhassa tedris ve terbiye sahasında yeniliğe çok ehemmiyet verirler, hattâ devrin oldukça tanınmış âlim ve mütehassıslarını mekteplerinde ders okutmağa davet ederek bunların şöhretinden istifadede de kusur etmezlerdi.

Bundan dolayıdır ki bu mekteplerden kimisi Fransızca veya Arapça gibi yabancı bir dili ötekilerden daha iyi öğretmek, kimisi fenne ve riyaziye daha çok ehemmiyet vermek, kimisi de talebesinin imtihansız Hükûmet İdadilerine, Askerî Mekteplere kabul edildiğini bildirmek gibi noktaları tebarüz ettirerek keyfiyeti halka bu suretle ilân ederlerdi.

Bu türlü şöhretlere malikiyet hususunda bu mekteplerin müessis, müdür veya ders nazırlarının şahsiyetleri ve ilmî kifâyet ve kudretleri de büyük bir âmil olurdu. Yine bu mekteplerin müdür veya müessisleri devrin en yüksek rütbeli memurlarını (bilhassa yüksek rütbeli çocuk velilerini) en meşhur âlim ve muharrirlerini her sene yapılmakta olan umumî imtihanlara davet ederek ve onlara izzet ve ikrâm göstererek kendilerine mektepleri ve tedris usulleri hakkında gazetelere yazılar yazdırırlar, bu suretle de halkın rağbet ve dikkatini onlar vasıtasiyle mektepleri üzerine çekerlerdi.

Yine bu mekteplerin müdür veya müessisleri imtihandan sonra veya evvel bilhassa ilkbaharda bütün talebeyi şehir yakınındaki sayfiyelere götürürler ve gider, gelirken mızıkalarla ve gittikleri yerlerde türlü türlü oyunlarla mekteplerini halka tanıtmağa ve bu suretle de reklâm yapmağa ehemmiyet verirlerdi.

Yine bu mekteplerin müdür veya müessisleri zamanın hükûmdariyle de hoş geçinirler ve hemen hepsi kendi mektebinin adının sonuna bir **Hâmidî** sıfatını ilâveyi ve bu suretle Mektebin Padişaha nisbetini ilân etmeyi mektepçilikte ve talebe kazanmakta en büyük bir gaye ittihaz ederlerdi. Hattâ «Darülfeyiz, Burhanı Terakki, Nümunei İrfan, Şemşülirfan, Miratı Feyz, Gülşeni Maarif ve Füyüzat Mekâtib Hususiyesi müdiranı mekteblerinin namimaâli ittisami cenabi hilâfetpenahiye izafetle tevsimi için müsaadei seniyei hazreti hilâfetpenahinin erzan buyrulmasını» istida etmişler ve 15 Nisan 1322 (1906) tarihinde öyle yapılması için irade çıkmıştır.

Bütün bu reklâmların, ilânların ve gösterişlerin tesiriyle hali, vakti yerinde olanlar çocuklarını bu mekteplerde para ile okuturlar ve bu suretle hükûmetin Maarif sahasındaki yükünüde hafifletmiş bulunurlardı.

Yine bu mektep müdür ve müessisleri çocuk velilerinin malî ve iç-

timaî vaziyetinden de istifade ederek talebeye muhtelif biçimlerde cicili, bicili üniformalar giydirirler, onları temiz gezdirirler ve birisi kendisini öteki mektepten üstün göstermek hususunda bu kıyafet meselesinden istifadede de bile kusur etmezlerdi.

Hasılı Hususî Mektep müessis ve müdürleri aylıklı hükûmet mektepleri memurları gibi atıl ve batıl durmayıp kazanç temin etmek ve talebe avlamak gayesiyle de olsa bu türlü gösterişlerle halkta okuma ve yazma hevesini uyandırırlardı.

Hususî Mekteplerin Devlet Salnamesinde adlarının kaydına ancak 1300 (1882) hicrî senesi Salnamesinde raslıyoruz.

Müessis veya cemiyetler tarafından idare olunan mektepler başlığı altında şu kayıtları oradan alıyorum :

Erkeklere mahsus	**Talebesi**	**Kızlara mahsus**	**Talebesi**
Medresei Hayriye Aksaray'da	260	Zeyrek	30
Şemsülmaarif, Vezneciler'de	80	İstinye	18
Çengelköy	72	Çengelköy	30
Halilei Mahmudiye Kadıköy	180	Halilei Mahmudiye	25
Tedrisîyei Hayriye, Sarıyer	80		
Karabaş Tophane			

Bunların içinde en meşhurlarının Medresei Hayriye ile Şemsülmaarif ve Halilei Mahmudiye olduğu 20 Haziran 1299 (1883) tarihli Maarif Nezaretinin tezkeresinden anlaşılmaktadır. Çünkü o tarihte yalnız bu mektepler resmî hükûmet mektepleri gibi talebesini alıp Maarif Nezaretine gelmişler, orada imtihanları yapılmış ve bunların müdürleriyle ders nazırlarına gösterdikleri muvaffakıyetten dolayı birer nişan verilmesi nezaretten sadarete yazılmıştır.

Öteki mekteplerin İptidaî olduğu ve maarifte ise ancak Rüşdiye derecesinden itibaren tedrisat yapan mekteplerin imtihanı yapıldığı da bundan anlaşılmaktadır.

1305 hicrî senesi salnamesinde hususî mektepler sayısının 17 ye çıktığını ve seneden seneye çoğaldığını, fakat 1310 (1894) den sonra Devlet Salnamesinin artık Hususî Mekteplerden bahsetmediğini görüyoruz. Bununla beraber 1316 Hicrî senesinden itibaren Maarîf Nezaretince çıkarılmağa başlanan Salname bunları da kadrosu içine almağa başlamıştır. Maarif Nezaretinin altıncı cilt Salnamesinde Hususî Mekteplerin 1319 (1903) senesindeki son vaziyeti şudur:

Sayı	Adı	Semti	Tahsil derecesi	Kısımları	Talebesi
1	Mektebi Hamidi	Beşiktaş	İptidaî, Rüşdi	Erkek - Kız	225
2	Şemşül maarifi Hamidî	Vezneciler	İptidaî, Rüşdi	Erkek - Kız	225
3	Afitabi Maarif	Beşiktaş	İptidaî, Rüşdi	Erkek - Kız	225
4	Darüledep	Sultanahmet	İptidaî, Rüşdi	Erkek - Kız	225
5	Mektebi Osmanî	Aksaray	İptidaî, Rüşdi	Erkek - Kız	119
6	Darülilmi Vettâlim	Şehzadebaşı	İptidaî, Rüşdi	Erkek	151
7	Bürhani Tarakkiî Hamidî	Koska	İptidaî, Rüşdi	Erkek	154
8	Şemşülmekâtip	Fındıklı	İptidaî, Rüşdi	Erkek - Kız	87
9	Hadikai Marifet	Kasımpaşa	İptidaî, Rüşdi	Erkek - Kız	87
10	Darülfeyzi Hamidî	Ayvansaray	İptidaî, Rüşdi	Erkek	314
11	Teşvikiye	Kasımpaşa	İptidaî	Kız	118
12	Meşriki Füyuzat	Mercan	İptidaî	Erkek	101
13	Mizanı Terakki	Üsküdar	İptidaî	Kız	11
14	Ravzai Terakki	Üsküdar	İptidaî, Rüşdi	Erkek	35
15	Halilei Mahmudiye	Kadıköy	İptidaî	Erkek	671
16	Celalbey	Kadıköy	İptidaî	Kız	34
17	Hadikatül Maarif	Eskialipaşa	İptidaî, Rüşdi	Erkek - Kız	34
18	Mektebi Tefeyyüz	Gedikpaşa	İptidaî, Rüşdi	Erkek	311
19	Sahrayi Cedid	Göztepe	İptidaî	Erkek	167
20	Rehberi Tahsil	Vefa	İptidaî, Rüşdi	Erkek - Kız	54
21	Şulei Terakki	Üsküdar	İptidaî, Rüşdi	Erkek - Kız	225
22	Darüttahsil	Mollagürani	İptidaî, Rüşdi	Erkek	172
23	Altuni Zade	Tophanelioğlu	İptidaî, Rüşdi	Erkek - Kız	172
24	Darulirfan	Kadıköy	İptidaî, Rüşdi	Erkek - Kız	99
25	Necmi Terakki	Kasımpaşa	İptidaî, Rüşdi	Erkek - Kız	148
26	Kenzülmaarif	Kadıköy	İptidaî, Rüşdi	Erkek	165
27	Miratit Feyzi Hamidi	Üsküdar	İptidaî, Rüşdi	Erkek	100
28	Nümüneî Tedris	Kadıköy	İptidaî	Erkek	69

1299 (1883) dan 1319 (1903) senesine gelinceye kadar arada geçen 20 sene içinde birçok Hususî Mektepler açılmıştır. Fakat bu mektepler ancak müessis veya müdürlerinin şahsî meziyet, ilmî kudret veya servetleriyle yaşayabildiklerinden bu meziyet ve kudretleri göstererek ötekilerle rekâbet edemeyen veya ölüm vukua gelmekle başkası yaşatamadığı için bir kısım mektepler kapanmıştır.

Hususî Mektepleri uzun müddet yaşatmayan sebeblerden birisi de binasızlıktır. Kira verememek veya işgâl ettiği binayı tekrar kiralayamamak gibi sebebler birçok mektebleri Maarif ve rekâbet sahasından uzaklaştırmıştır.

Bu devrin 1319 (1903) den sonu olan 1324 (1908) e kadar geçen beş senesi içinde yukarıda sayılanlardan başka Mektep açıldığına ihtimal vermiyorum. Binanaleyh bu devirde açılan Mekteplerin sayısını böylece 28 le 30 arasında tahmin edebiliriz.

Hususî Mekteplerin kıymet ve hizmetlerini birazda çalıştıkları zamanın matbuatından dinliyelim :

Bu babta yalnız iki muharririn yazısını örnek olarak almakla iktifa edeceğim. Birisi Ahmet Mithat, ötekisi Ahmet Rasim'dir. İkisi de muharrir olduğu kadar muallimlikle ve mektepçiliklede uğraşmıştır. Ahmet Mithat Rodos da Medresei Süleymaniyeyi açmış ve idare etmiş. Ahmet Rasim Darüşşafaka'dan çıktıktan sonra muallimlik ve muharrirliğe sülük ederek ve Mektepler için kitaplar yazarak serbest bir hayat yaşamıştır.

Osmanlı dilinin en iyi gramerlerinden olan **Amelî, Nazarî Talimi Lisani Osmanî** Ahmet Rasim'in Hususî Mekteplerde ki, bilhassa Yahudilerin Kamanto Mektebindeki tedrisatının mahsulüdür.

13 Haziran 1308 (1891) tarihinde çıkan Tercümanı Hakikat'ta Ahmet Mithat Efendi «20 sene önce İstanbul'da bulunup ahvali dahiliyemizi pek mükemmel tetebbu etmiş ve o zamandan beri Avrupa'da vakit geçirmiş olan muteber bir ecnebî geçenlerde İstanbul'a gelerek gezip görülecek yerleri temaşa ve tetebbu ile Osmanlılık alemi dahilinde vukua gelen teceddüdat ve terekkiyata hayran kaldığını» söyledikten ve «resmî birçok mektepleri ve müesseseleri gezmiş» olduğunu bildirdikten sonra sözü o yabancının Hususî Mektepler hakkındaki beyanatına getirerek diyor ki :

«Dostum! şu mekâtibi hususiyenizi ziyaret ve tetkikden istihal eylediğim netayici malûmatı eğer bir kimse bana rivayet ve ihbar eylemiş olsaydı sıdkı ifadesine sizin kadar itimadım olduğu halde bile inanmak benim için muhalattan idi. Sevgili Osmanlıların şahrahı terakkiye gerçekten girmiş olduklarını bana isbat eyleyen şey işte şu mekâtibi hususiyeniz oldu. Bu ne teyekkuz! Bu ne gayret! Zira bir devlet, bir hükûmet teceddüd ve terekkinin kadir ve kıymetini bittakdir tebaasını o yola teşvikan nice külfetleri, masrafları ihtiyar ederek mekteplер küşad eyleyebilirse de ahalide rağbet olmadıktan sonra devletlerin, hükûmetlerin işbu mesaisi bihakkin semeredar olamaz.

Halbuki Osmanlılar işittiğime göre yalnız İstanbul'da miktarı 17 ye varan işbu Hususî Mektepleri küşad ile Maarife olan rağbetlerini hükûmeti matbualarının hududi teşvikatından daha vasi olduğunu isbat eylemişlerdir. Mademki kendileri devletin gayreti resmiyesi fev-

kinde bir gayreti kavmiye ile bu mektepleri açıyorlar, demek oluyor ki hükûmeti seniyenin tamimi Maarife olan teşvikatının önü sıra giderek o teşvikat ile fevkelintizar müteşevvik oluyorlar. Ha! yalnız işin şu cihetini de düşünelim. Olabilir ki bazı erbabı gayret böyle Hususî Mektepler tesis eylesinler de halkın külliyeti yine bunlara rağbet göstermeyip Mektepler dahi idareden aciz kalarak tatili muameleye mecbur olsunlar. Halbuki gördüğüm mekteplerde neticei hali buna makus buldum. Zikrolunan mekteplere tarafı hükûmetten bir akça bile muavenette bulunulmadığı halde mücerred oralara çocuklarını gönderen familyaların verdikleri ücretlerle Mektepler kendi idarelerini temin eylemektedirler. Şu muvaffakıyetinizi tebrik ederim dostum! Pek yakın bir zamanda bu gayretlerin semaratını iktitaf ile maddeten göreceğiniz bahtiyarlık sizi mağbuti cihan eyleyecektir.»

Bu ecnebinin şu mütaleası bir nezaket eseri de olsa, hattâ mübalağada sayılsa asıl Resmî Mektepleri methetmeyipte Hususî Mektepleri bahse mevzu etmesi herhalde bunlarda göze çarpacak derecede bir yenilik, bir terakki gördüğünde şüphe bırakmaz.

Ahmet Rasim Hususî Mektepler hakkındaki görüşünü ve kanaatini yine bu sıralarda 20 Ağustos 1308 (1891) tarihli Tercümanı Hakikât gazetesinde şu cümlelerle bildirmektedir :

«... Şayani dikkat ahvali umumiyedendir ki Maarifin derecei kadrü kıymeti bizzat iktisab edildikçe ve bu iktisab mahza eseri gayreti zatî olarak husule geldikçe bir nevi rekabeti tedrisiye husul pezir oluyor. Bu rekâbet umuri tedrisiyenin derecei intizama tekarrübünü ve o derecei intizamın sarfedilen mesai ve ikdamatı mütevaliye ile derecei matlubeye isalini intaç ediyor. Bu husus sekiz sene zarfında memleketimizde teferruatiyle tezahür etmiş ve hâlâ etmekte bulunmuştur.

Mekâtibi Hususîyei mevcude Maarif Nezareti celilesinin ve Mekâtibi Askeriye Nezaretinin gösterdiği programlara tevfiki hareket etmekle beraber etfalin müddeti muayene zarfında müktesebat ve malûmatı fenniye ve edebiyeyi mekâtibi saireye nazaran daha ziyade ahiz ve telâkki etmesini mucip olarak fevaidi talimiyeyi dahi nazari dikkatten dur tutmamaktadırlar.

Malûmdur ki umuri tedrisiyede en ziyade vacibülitina olan cihetler fevaidi talimiyenin natık olduğu ehemmiyeti önce hocaların takdir eylemesi; saniyen: heyeti tedrisiyenin tasvip ve takdirine mazhar olarak mekteplerce taminine himmet edilmesidir.

Mekâtibi hususiye bizce pek ziyade şayanı ehemmiyettir. Çünkü evliyayı etfal evlâdının talim ve terbiyesi için oldukça mühim bir meb-

lâğ vermeye ve bu meblağı tasarrufatı zatiye ile cemederek öyle bir emri hayra sarfetmeye alışacaklarından terakkii maarif arzusunun gittikçe bir sureti azimede intişar edeceğini ve bu gayei maksude vusul için bezli nukut etmek zamanının kariben hulul eyliyeceğini gösterir.

Demek ki mekâtibi hazırai hususiyye efkâri maarif perestanenin bir nevi mizanı adolunabilir.

Maarifi evveliyenin milkimizde mecburî tutulması ve bu mecburiyetin teşvikatı kesireye mazhariyeti on beş sene zarfında mektepçe, maarifçe netayici mühimmeyi istilzam eylemiştir. İşte husule gelen netayici muhimenin bir ciheti de mekâtibi hususiyenin tekessürüdür.

Şemsülmaarifin bidayeti tesisinde hasıl olan meyli hususî başkalarına dahi sirayet ederek müessisinden birkaçını **Numunei Terakki** gibi bir mektebi hususî daha tesisine sevk eylemiş ve sonraları **Medresei Edebiye, Rehberi Marifet, Darüttalim, Darüttedris, Darülfeyzi Hamidî** namlariyle yirmiyi mütecaviz Mekâtibi Hususiyei saire dahi vücude gelmiştir.

Evvelleri Mekâtibi Sıbyaniye'de kemâli meşakkatle tedris edilen dersler ahiren kemli suhuletle tedris edildiğinden çocuk babaları bu harikai talimiyeyi görerek evlâdını doğrudan doğruya bu nevi mekteplere getirmeye başladılar. Fakat bu getirişte kalben, fikren bir haz mevcut olup o da semerei fuadının kâriben okuyup yazarak ve envai ulum ve fununda behreyab olarak hayatın en nuranî bir âlemi olan devri vukufa gireceğini teyakkun eylemesinden neşet eylemiştir.

Filvaki 10, 12 yaşında bir çocuğun fünuni tabiiye ve riyaziye ile lisana ait gavamızı evveliyeye vukufu şayanı istihsandır. Bu husus terakki perver bir baba için çocuğunu kendinden âlim görmek en büyük sermayei iftihar olduğundan say ve gayret küçüklerden feyz alarak büyüklere sirayet ettiğini her bar görmekteyiz.

Mekâtibi Hususiye içinde en ziyade nazarı dikkati celbeden **Nümunei Terâkki**'dir. Zaten bu Mektebin heyeti muallimini erbabı iktidardan olduğu gibi meclisi idaresi dahi efkârı münevvereye malik zevattan müteşekkil bulunduğundan az zaman içinde binası, idaresi, sureti tedrisi kesbi intizam etmiş ve bu intizama himmet ve gayret dahi munzam olduğundan mektep birincilik şerefini kazanmıştır.

Üssi hareketimiz Mekâtibi Hususiye üzerine olduğundan meseleyi umumiyet nazarından muhakeme etmek isteriz. Bunun için İstanbul'un hemen her mahallesinde küşad edilen şu mekâtibi mühimmenin yavaş yavaş keşbi vüsat ettiğini ve bahusus bilâdi meşhurei Osmaniye'de

de birer şube küşadına istidat hasıl etmelerini temenni etmekte olduğumuzu söylemeliyiz. Bu gibi şuabatın birden bire küşadı badii emirde pek müşkildir. Fakat asıllarının küşadı kadar güç olmadığını bugünkü derecei hazıra isbat ediyor. Bahusus **Numunei Terakki**'nin Edirne'deki şubesi gözümüzün önünde durdukça bu şubenin Bursa, Beyrut, Şam ve sair bilâdi meşhurei şahaneye de teşmilini arzu ederiz.»

Ahmet Rasim'in bu makalesi Hususî Mektep ve müessisleri üzerinde ve vilâyetlerde derin akisler uyandırmıştır. Hususî Mektep müdürleri yalnız Numunei Terâkki'den bahsetmesine kızmışlar ve kıskanmışlar, Beyrut'ta çıkan semeratulfünun gazetesi de Numunei Terakki'nin orada bir şube açmasına dair hararetli neşriyatta bulunmuştur.

Ahmet Rasim maksadını tavzih yollu bir makale daha yazmış ve Numunei Terakki müdürü Mehmet Nadir de bunlara cevaben başka bir yazı neşretmiştir.

Mehmet Nadi'nin yazısı Hususî Mekteplerin idare mekanizmasına temas etmek ve bir Hususî Mektebin masraf bütçesini bildirmek itibariyle üzerinde durulabilecek bir ehemmiyettedir. Mehmet Nadir Hususî Mekteplerin yersizliğinden ve binaların mektebe elverişli olmayarak girintili, çıkıntılı oluşundan dolayı lüzumundan fazla mubassır istihdam olunduğundan müştekidir.

2 Teşrinievvel 1307 (1891) de Tercümanı Hakikat'te intişar eden yazısından birkaç fıkrayı alıyorum :

«... Tamim; menafii maarifin ruhu, medari yeğanei intişarıdır. Numunei Terakki işte sırf o fikri tamime hadim olmak üzere teessüs etmiş ve hizmetinin tamimine çalışması muhakkak bulunmuştur... acizleri Rüşdî ve İdadî kısımları havi olmak üzere milkimizde en evvel teessüs eden mektebi hususinin müessisi olmakla iftihar eylerim. Bu mektebi hususiyi tesisden maksadım; bilahare bir çok mahallerde şubeler küşad ederek elden gelebildiği kadar maarife, tevsii hizmete çalışmak idi. Elanda böyledir. Olanca fedakârlığı göze aldırarak Edirne'de bir şube küşat ettik. Vakıa bu şubeye şimdiki halde (yani az bir zaman içinde) yüzden fazla şakirdin toplanması gibi bir eseri takdir göründü. Lâkin elan maksadı yegânemiz olan fikri tamimin gereği gibi icrasına cesaret edemiyoruz bunun sebebi ise şudur: Halâ Numunei Terakkimiz terakkiyatı asriye ile mütenassib bir daireye (binaya) malik olamamıştır. Filvaki şimdilik bulunduğumuz konak şakirdanımızı istiaba kâfi geliyor. Fakat hergün görmekte olduğumuz asarı rağbetle bir gün gelecek ki şimdiki dairemiz şakirdanı istiaba gayri kâfi olacak, bu halde civarımızda bir binanın daha isticarına lüzum görüle-

cektir ki bu babta ikiye inkisam edecek olan mektebin idarei maliyesince daha pek çok fedakârlıklar, masraflar ihtiyarına lüzum görülecektir.

Bugün mektebimizde 600'e karip şakirdan vardır. Leylîlerimizin mikdarı (sıla da bulunanlar da gelirse) 150'ye varacaktır. Binanaleyh şimdi tamimi hizmetten ziyade Numunei Terakki'mizin intizam ve inzibatı hazırını istikbalende muhafaza etmek üzere münasip bir bina elde etmeye çalışmak mecburiyetinde bulunuyoruz. Malumdur ki mektep tarzı mimarisinde yapılmış bir bina dahilinde talebenin idaresi bilfarz iki memur ile kabil olursa mektep tarzında yapılmamış bir konakta bu hizmeti beş on memur hakkiyle ifa edemez. Bunun için muassırlık hizmetinde bulunmak üzere birçok memurîn istihdam etmeye mecbur oluyoruz. Bugünkü günde muallimlere, memurlara 130 lirayı mütecaviz aylık veriliyor. Senevî 200 lira ev kirası, hemen bunun nısfına yakın bir meblağda tamir masrafı ifa ediliyor. İşte bu masarifi zaide mektebin lâzım olacak derecede ötede beride şubeler açmasını, tamimi maarife çalışmasını menediyor. Muntazam bir binaya, bir mektebe nail olursak o vakit tamimi hizmete muvaffak olabileceğim. Numunei Terakki münasip mahallerde şubeler küşadına teşebbüs edince o şubelerde de şimdiki usuli tedrisin hıfız ve icrasını ister.

Malûmdur ki bir mektebin kıdematı ciddiyyede bulunması muallimlerinin fazıl ve mükemmeliyet ve usuli tedrise bihakkin aşina olmaları sayesinde mümkün olabilir. Bunun için usuli tedrisimizin muhafazası bu yolda muallim yetiştirmeye lüzum gösterir. Hasılı şubeler tesisinde şimdilik istical etmediğimizin eshabı arzolunan mevattan ileri gelmiştir.

İnşallah yakın zamanda bir binaya malik olur, istediğimiz gibi muallimler yetiştirir de o zaman gerek Rasim Bey biraderimizin ve gerek semeratülfünunun hakkımızda izhar eyledikleri teveccühata lâyık olacak surette talim ve tevsii hizmete muvaffak oluruz.»

Mehmet Nadir'in şu ifadesinden Hususî Mekteplerin bir kısım muallimleri kendileri yetiştirdikleri de anlaşılıyor.

Hususî Mekteblerden belli başlı, beş, on tanesinin kuruluş ve ilerleyişleri hakkında kendilerine ayrılan kısımlarda ve aşağıda ayrıca izahat verilecektir. Bu izahat hususunda da günlük gazetelerin neşriyatından istifade olunmuştur. Gazetelerden fıkra iktibas ederken her mektep için ayrı bir hususiyeti ihtiva eden yazılar alınmıştır.

Bunların hepsi bir araya getirilip okunduktan sonra ancak o za-

man hususî mekteplerin heyeti mecmuası hakkında bir fikir edinilmiş olur.

Bu mekteblerin açılışlarını sırasiyle yazıyorum. Mehazim bir tek Tercümani Hakikat gazetesidir. O sırada çıkan diğer gazetelere de göz gezdirmek imkânı olsaydı daha başka malûmat da elde edileceğine şüphe yoktur. Fakat Tercümanı Hakikat bu devirde en çok mekteblerle, ilmî neşriyatla uğraşmış bir gazete olduğu için bunun yazılarını hem kâfi, hem de mevsuk görüyorum.

* * *

DARÜŞŞAFAKA : Doğrudan doğruya mektep olmak üzere yapılan binasının yeniliği ve büyüklüğü, yetimlere melce oluşu, tedrisatının ciddiyeti bahusus ilk sivil liselerden bulunuşu itibariyle Darüşşafaka Hususî Mekteplerin en başında gelir. Mektebi yaptıran ve açtıran **Cemiyeti Tedrisiyei İslâmiye**'dir. Bu cemiyeti Türk - İslâm cemati kurmakla beraber hükûmetin de yarı resmî himaye ve muzaheretine mazhar olmuştur. Meselâ Osmanlı hükûmetinin sadrazamı bu cemiyetin de reisi bulunuyordu ve müdürünü de hükûmet ekseriya askerler arasından tayin ediyordu.

Darüşşafaka her ne kadar bundan evvelki devirde 1289 (1873) senesinde açılıp tedrisata başlamış ise de 1294 (1877) Osmanlı - Rus seferinde onda sekizi asker ve zabit olan Hocalarının harp sahnesine gitmeleri yüzünden bir sene kadar tedrisatı tatile mecbur olmuş ve ancak 1295 (1288) den sonra fen ve riyaziyat okuyacak lise sınıfları da teşekkül ederek esaslı surette vazifesine devam edebilmiştir. Bundan dolayıdır ki Darüşşafaka'yı bu devre mal ediyoruz.

İşte tam bu sıralarda ve bu senelerde İstanbul'da sivil, asker; memur, zabit ne kadar muallim veya ilim adamımız varsa hemen hepsi gönüllü olarak Darüşşafaka'ya koşmuşlar, orada toplanan yetim ve öksüzleri okutup yetiştirmeyi millî bir borç bilmişlerdir.

Darüşşafaka Tarihçesi (Sayfa 81 - 92) bu suretle 1295 (1888) den 1319 (1903) tarihine yani Mektebin idaresinin Maarif Nezaretine devrine kadar geçen 24 senede fahrî olarak yani parasız Hocalık edenlerin, hattâ üste de kitap yazıp Mektebe terk eyleyenlerin adlarını birer birer göstermekte ve sayısınıda 194 olarak bildirmektedir.

Bu hocaların 98'ini askerler, 47'sini Darüşşafaka'dan çıkanlar, 49'unu muhtelif mesleklerdeki siviller ve ilmiyeden olanlar teşkil etmektedir.

Mekteb ilk açıldığı sıralarda askerler hemen hemen bütün dersleri

okutmuşlar, fakat Darüşşafaka'lılar yetişir yetişmez Hocalarının yükünü hafifletmişler, tedris vazifesini üzerlerine almışlardır.

Darüşşafaka'nın mektebçilik sahasında büyük bir hizmeti de: Hususî Mekteblere örnek oluşu ve İstanbul'da yer yer hususi Mektebler ve müesseseler kuruluşuna sebebiyet verişidir.

1295 (1888) den sonra İstanbul'un ötesinde berisinde açılıp ilim ve irfan nurunu memlekete yaymaya başlayan Hususî Mektepleri birer yıldıza benzetirsek Darüşşafaka için bir güneş diyemezsek de onun Hususî Mektepler arasındaki hizmetini bir ay ışığı olarak göstermek pek de aykırı bir benzetiş olmaz.

Bu devirde ve bu sırada güneş rolünü Askerî Mekteplerin oynamakta olduğunu söylemek yerinde olur. Tıpkı kamer, şemisten ziya aldığı gibi Darüşşafaka da Askerî Mekteplerden nur alıyor ve o nuru memlekete yayıyordu.

İşte Darüşşafaka'nın bu parlak ve müstesna mevkiine Hususî Mektepler gıbta ile bakarak onu taklit etmek isterlerdi. Hattâ bu gıbta ve taklit hükûmet mekteplerinde bile görülüyordu. 1293 (1876) da zamanın hükümdarı Mülkiye Mektebini âlî bir mektep haline getirmek istediği sırada o mektebe Darüşşafaka binasının tahsisi istenilmiş ise de hükümdarın bu teklifi kabul etmemiş olduğunu bu kitabın 602 inci sayfasında yazmış olduğumuz gibi yine o hükümdarın siyasî ve idarî bir maksatla aşiret çocuklarını okutmak için bir mektep açmak istediği sırada meclisi vükelânın Darüşşafaka'yı o mektebe örnek göstermiş olduğu da Aşiret Mektebi bahsinde gösterilmiştir.

Darüşşafaka'nın gıbta ile karşılanan bu parlak mevkii alışı ve bütün resmî ve hususî mekteplere örnek oluşu sebebsiz de değildir: Mektebi Sultanî istisna edildiği takdirde Darüşşafaka ortaya çıkdığı zaman o devrin en yüksek sivil mektebi olan Mülkiye Mektebi bile ancak 1294 (1877) de yani ondan beş sene sonra yeni şeklini almış ve idadiler ise 1300 (1884) de yani Darüşşafaka'dan 19 sene sonra açılabilmişlerdir. İşte böyle bir irfan kıtlığı zamanında Darüşşafaka tabiatiyle göze çarpmış, örnek olmuş, yetiştirdiği lise mezunları büyük mevcudiyetler göstermiş ve tabiidir ki halkça da, hükûmetçe de benimsemiş ve sevilmişlerdir.

Darüşşafaka'nın yarı resmî ilk sivil liselerden birisi olarak Türk kültürüne yapmış olduğu hizmeti bu kitabın 481 - 495 inci sayfalarında daha önce izah etmiş olduğum gibi 917 inci sayfada da bu lise vaziyeti münakaşa edilmiştir. Bunlarla beraber bu mektep için 200 küsur sayfalık ayrıca **Darüşşafaka: Türkiye'de İlk Halk Mektebi** adında birde

eser neşretmiş olduğum için tafsilâtını oralara bırakarak burada yalnız hususî mektepçilik bakımından son bir noktayı tebarüz ettirmekle iktifa ediyorum.

Hususî mekteplerin kuruluşunda Darüşşafaka onlara örnek ve ön ayak olmuştur demiştim. Bu söz ve bu hüküm; onun muallimlerinden Hacı İbrahim Efendinin **Darüttalimi**, Mehmet Nadir Bey'in **Numunei Terakkiyi**, Hüseyin Avni Bey'in **Mektebi Osmaniyi** ve bunların yetiştirdikleri Darüşşafaka'lılardan Faik Bey'in **Ravzaî Terakkiyi** Fikri Beyi'n **Hadikatülmaarifi**, Haşim Bey'in de **Rehberi Marifeti** açmalariyle ve Mehmet Hilminin **Mektebi Hamidî** ders nazırlığı etmesiyle sabittir sanırım.

Hemen hepsinin vazife ve memuriyetlerinin İstanbul'da, Telgraf ve Posta idaresiyle gümrüklerde oluşu ve kendilerinin okuyup yetişmelerine başkalarının hizmet edişi yüzünden Darüşşafaka'lılardan çoğunun hususî ve resmî mekteplerde muallimlik edişleri ise uzun uzadıya isbata hacet göstermeyen hakikatlerdendir.

Darüşşafaka'nın gerek tedris sahasında kazanmış olduğu şöhret, gerekse o sırada İstanbul'da Türkçe lise tahsili verecek başka bir mektep olmayışı yüksek tabakaya mensup, aynı zamanda ya tedris veya idare bakımından Darüşşafaka ile alâkalı bazı kimselerin çocuklarını da ister, istemez bu mektebe çekmiştir. Ezcümle Adliye Nazırı Rıza Paşanın oğulları İsmet ve Savni ile Maliye Nazırı Musa Saffeti Paşa'nın torunu Saffeti Ziya bu suretle ve bu sebeble Darüşşafaka'da okuyanlardandır. Bunlar yalnız dersleri mektebin aslî talebesiyle birlikte takip ederler, fakat yemeklerini mektep bitişiğinde babaları tarafından kiralanmış olan bir evde yerler ve geceyi de orada geçirirlerdi.

İşte bu suretle Darüşşafaka'da da Asker Mekteplerinde olduğu gibi bir **zadegân sınıfı** belirmeye başlamış ise de çok sürmemiştir. Her ne kadar sonraları Guraba Hastanesi ser tabibi Ahmet Paşa'nın oğlu Hamdi ve topçu feriki İbrahim Paşa'nın oğlu Amir de Darüşşafaka'da okumuşlarsa da bunlar evvelkiler gibi istisnaî muameleye tabi tutulmayarak aslî talebe ile birlikte okumuşlar, mektepte yiyip içmişler, yatıp kalkmışlar ve sonunda şahadetname ile çıkmışlardır.

MEDRESEİ HAYRİYE, MEDRESEİ EDEBİYE : Bu devirde İstanbul'da Darüşşafaka'dan sonra ilk defa tesis olunan hususî mekteb **Medresei Hayriye**'dir. Bu mektebi açmak üzere tıpkı Cemiyeti Tedrisei İslâmiye gibi **Cemiyeti Tedrisei Hayriye** adında bir cemiyet kurulmuştur.

Mektebin 1296 (1880) de basılmış olan nizamnamesine göre: Bu cemiyete girenler mektebin idaresi için bir defaya mahsus olarak bir

lira ve her ay beşer kuruş raddesinde bir para vermekle beraber (eshabi iktidardan olupta evladını mektebe verecek olanlardan derecei iktidarlarına göre ayda yarım mecidiyeden yarım liraya kadar ücret alınacağı) yazılı olduğu gibi fakir ve muhtaç çocuklar da parasız okutulurdu.

Mekteb; cemiyeti tedrisiye heyeti umumiyesince seçilecek zatın idaresinde bulunacak, fakat mekteb için âza tarafından verilecek iane «bir emri hayrın hayyizi husule vusulü maksadına mübteni olduğu cihetle âzayı mürekkebesi intihabı resmî ile tayin olunmayıp ancak ayda itası mukarrer olan ianei naktiyeyi vermekle ibrazi şimei hamiyet ve insaniyet buyuracak zevata münhasır olmakla adedi mahdud» olmayacağı nizamnamesinde tasrih edilmiştir.

Cemiyetin senede bir defa toplanacak olan umumî heyetince mektebin idaresine bakmak üzere 20 ve ilmî işleriyle meşgul olmak üzerede 15 kişi intihab edilebilir. Tedris için seçilecek olanların mektepde okunacak dersleri ve fenleri okutmağa muktedir kimselerden olması şarttır.

Tedris heyetinin vazifesi ise program yapmak, mektepte okunacak kitapları parasız telif ve tercüme etmek, yahut «sair erbabı lütuf ve himmet taraflarından tercüme ve telif olunarak licelittedris mektebe gönderilen kitapların mebahisini tetkik ve bunların Maarif Nezaretinden ruhsatı resmiyesini istihsal ile mektepte okutturulmasına gayret» etmektir.

Cemiyetin içtimalarını mektep haricinde yapmaları nizamnamesi iktizasından olduğundan ilk kuruluşunda Aksaray'da Mustafa Efendinin kıraathanesinde toplanacağı nizamnamesinin son maddesinden anlaşılmaktadır.

Bu cemiyetin kendisinden 15 sene önce kurulmuş ve Darüşşafaka'yı vücude getirmiş olan **Cemiyeti Tedrisiyei İslâmiye**yi örnek ittihaz ettiği anlaşılıyor.

Mektepte şu derslerin okutulacağı da nizamnamesinden anlaşılmaktadır :

Nevicat Elifba, Kur'anı Kerim, Şuruti Selat, İlmihal, Esmai Türkiye, Hikâyei Müntahabe, Rik'a Karalaması, Hüsnihat Meşkı Sarfı Türkî, Sarfı Arabî, Sarfı Farisî, İmlâyi Türkî, Nahvi Arabî, Gülistan, Coğrafya, İlmi Hesap, Resmi Tersimî, Fransızca Alfabe ve Gramer, Defter Tutmak usuli.

Şu programa göre mektep İptidaî ve Rüşdî derecesindedir. 1299 (1883) de bu mektepde müdür olarak Ali Bey adında birisini görüyoruz. Açıldığı tarihten beri bu mu bulunmaktadır ve kimdir? anlaşılamıyor. Bununla beraber Mektebi Osmani açıldığı zaman o mektebin başında da yine bir Ali Bey bulunduğunu görüyoruz. Eğer iki Ali Bey de aynı şahıs ise Medresei Edebiyenin 1293 (1876) da açılmış olduğunu kabul etmek lâzım gelir.

1303 Salnamesinde Medresei Hayriye müdürü Hamdi Bey olarak gösteriliyor. Bu zat **Nazımülhikem** adını alan edib ve şair bir kimsedir. Şu halde Ali Bey Medresei Hayriye'den çekilmiş, mektebi Osmaniye gitmiş ve yerine de Hamdi Bey geçmiştir diyebiliriz. Nitekim Hamdi Bey biraz sonra bu Mektebin adını **Medresei Edebiyeye** çevirmiştir.

Yine bu Salname'de Sarıyer'de de bir **Tedrisiyei Hayriye** mektebi gösterilmesine bakılırsa bu cemiyet orada da bir şube açmıştır denilebilir.

29 Şaban 1305 (1889) tarihli Tercümani Hakikat de **Medresei Edebiye** için şu satırları okuyoruz : «Sunufi İptidaiye ve Rüşdiyeyi havi olmak üzere gayret memdani udebayi Osmaniyeden izzetlu Hamdi Bey Efendinin **Medresei Edebiye** namiyle Aksaray'da tramvay mevkiinde tesis etmiş olduğu **Mektebi Kebiri Hususî**'nin heyeti talimiyesince ittihaz olunan usuli terbiye ve tedrisin intizam ve mükemmeliyeti sayesinde fevkalâde kesbi terakki ile mekâtibi sairei milliyemize gıptaresan olabilecek dereceye tekarrüb etmekte idüğü vasılı samiai iftihar olmaktadır.

Şimdiki halde iki yüzü mütecaviz olan talebei mevcudesinin müktesebatı ilmiyece olan terakkıyatı ciddiyeleri bilcümle evliyayı etfali mektepçe zaten calibi şükran ve memnuniyet olmasiyle bu'di mesafeye bakmıyarak çocuklarını Yenibahçe, Altımermer, Davutpaşa, Sultanahmet, Süleymaniye, Sultanselim gibi Derseadetin mahali baidei muhtelifesinden medresei mezküreye göndermekte oldukları gibi bunlardan bazı zevati kiram mevsimi sayfını hululi münasebetiyle Beylerbeyi, Erenköy ve Sarıyer'de kâin sayfıyelerine nakletmiş oldukları halde ihtiyari masarif ve külfetle semarati fuadiyelerini ta oralardan Aksaray'a kadar izametmekte imişler ki bu hal mektebin usuli tedrisiyesine kuvvetli bir medari istidlâl olabilir...»

Muharrir imtihanlarda bulunan on kadar yüksek rütbeli kimselerin adlarını ve onların mektep hakkındaki takdirlerini de kaydettikten sonra sözüne devam ile diyor ki :

«Geçen gün Mektebi Tıbbiyei Şahane fuzalâyı muallîminden mira-

lay izzetlu Doktor Naim ve Haseki nisa hastanesi ser tabibi saadetlu Kiryako ve binbaşı rifatlu Doktor Nuri Beyefendiler mektep konağını bitteşrif izhar buyurdukları arzu üzerine mevkii imtihan ve tecrübeye çekilen ezkiyayı şakirdanın gösterdikleri asari kabiliyet ve terakkiden dolayı vicdanen hissettikleri fartı mesar ve mahzuziyeti lisanı takdir ve iltifat ile arz ve izhar ve mektebin feyzi terbiye ve tedrisinden mileli gayri müslime etfalinin dahi tecvizi mahrumiyeti cihetine gidilmemesi temenniyatı mumaileyh doktor Kiryako Beyefendi tarafından esnayi avdette tekrar olunduğu haber veriliyor.»

Bu fıkrayı sütunlarına koyan Tercümanı Hakikat sahibi talebeden bir kaçının matbaaya getirilerek orada yoklama edilmesini mektep müdüründen rica etmiş ve öyle yapılmıştır.

Bunu hikâye eden gazete muharriri diyor ki :

«Çocuklar daha sekiz, on yaşında iken lisani maderzatlarının imlâsını dürüst olmak üzere bilistiktap yazabilecek kadar isbati iktidar ettikten başka lisani fürsde dahi müktesabati vakıaları adeta Mülkiye Rüşdiyesinde bulunan Efendilerden pek ziyade olduğunu teslim ettirecek surette ibrazi kudret eylemişlerdir.»

Aynı zamanda yine bu yazıda **Medresei Edebiyede** musiki tedrisatına da büyük bir yer ayrıldığı haber verilmektedir.

Medresei Edebiye 1908 inkilâbına kadar Hamdi Bey'in idaresinde tedrisata devam etmiştir. Bu mekteb Tophane'de de bir şube açmıştı.

ŞEMSÜLMAARİF : İstanbul'da bu devirde ilk açılan hususî mekteplerdendir.

1306 (1895) de mektep müessisi tarafından okunmuş olan aşağıdaki nutukta o sene dokuzuncu defa olarak tevzii mükâfat töreni yapıldığı söylenmesine bakılırsa bu mektebin 1298 (1882) senesinde açıldığı anlaşılır.

Mekteb müessisi Abdi Kâmil hakkında bu kitabın 469 uncu sayfasında hayli izahat verilmişti. Bu zat **Şemsülmaarif**ten önce Süleymaniye'de ki taş mektebde üç dört sene yeni usul mektepçiliği tecrübe ettikten ve halktan, bilhassa aristokrat sınıfdan hayli rağbet gördükten sonra daha geniş bir mikyasda hizmet etmek üzere bu mektebi açmıştır. Eğer Abdi Kamil'in mektepçiliğine bu taş mektebi mebde alırsak **Şemsülmaarif Medreseî Hayrîye**'den de önce açılmış olur. Halbuki aşağıdaki nutkundan kendisinin bu yola gitmediği anlaşılıyor.

Muallim Efdalüdin Bey bu taş mektepte okumuştur. Verdiği iza-

hata göre: Abdi Kamil bu mektepte o taassup devrinde birçok yenilikler yapmış, meselâ talebeyi sıralarda oturtmuş, duvarlara o devirde kullanılması küfür sayılan resim ve yazılı, yazısız haritalarla kerrat ve âmali erbaa cetvelleri astırmıştır.

Bu taş mektebe bilhassa yüksek sınıf tarafından çok rağbet gösterilmişdi. Meselâ eski sadrazamlardan Etem Paşa torunu Mubarek Galib Bey'i bu mektepte okutmuş ve Abdi Kamil'i himaye etmiştir.

Abdi Kamil **Şemsülmaarif**'e şube olmak ve yazın sayfiyeye giden çocukları müşkilâttan kurtararak onları tahsilden mahrum bırakmamak maksadiyle Göztepe'de, Sahrayı Cedid'de bir şube açmıştır.

Tercümani Hakikat gazetesinin 16 Eylûl 1301 (1890) tarihli nüshasında bu mektebin müessisi ve müdürü Abdi Kamil'in söylemiş olduğu nutuk hem kendi teşebbüsünü hem de hususî mektepler tarihini tenvir edecek mahiyet ve kıymette göründüğünden belli başlı fıkralarını alıyorum:

«Müessisi ve müdürü bulunduğum **Şemsülmaarif Mektebi**'nin dokuzuncu defa olarak icra kılınmakta bulunan tevzii mükâfat resmini teşrifi âlinizden dolayı arzı teşekkür ederim.

Maarifi umumiyye heyeti içtimaiyenin medari intizamı ve baisi şeref ve şanıdır. Anın neşir ve tamimine hizmet ve vesatet etmeyi en mukaddes, en âli bir vazife bildiğinden ömrüm oldukça bu yolda sarfı mahali iktidar etmek arzusundayım. Cümlenin malumudur ki yakın vakitlere gelinceye kadar maarifi umumiyenin neşir ve tamimi münhasıran devletin vazifesi bilinir, mektep yaptırmak, muallim tedarik etmek gibi vesaiti tedrisiyenin kâffesi himmeti devletten beklenirdi.

Mekâtibi Resmiyenin haricinde yalnız **Mahalle Mektepleri** bulunup onlar ise gayri muntazam bir surette idare olunur ve emri tedrisin islâh ve intizamı için vuku bulan ihtarata şiddetle mukabele eden bulunurdu.

Binaberin usuli tedris nasıl islâh olunur? Tamimi maarif emrinde efradı milletin vazifesi nedir? Buralarını halka irae edip bir şahirahi maarif küşad etmek için iptida şu civarda taş mektebin idaresini deruhte ederek İptidai derecesinde bizzat tedrisi etfale başladım. İttihaz eylediğim usulin sadeliği ve selâmeti sebebiyle çocuklar az zaman içinde okuyup yazmağa, evliyayı etfal **Usuli Âtika** denilen gayri muntazam tedrisin mazaratını anlamağa başladılar. Fevkalmemul hasıl olan muvaffakıyat ve vukubulan teşvikat üzerine sunufi tedrisi tezyid ederek birinci defa olmak üzere hususî bir Rüşdiye Mektebi dahi tesis eyledim.

Cihanı marifet içinde **Şemsülmaarif** bir makamı mahsus tuttu. Maarif perestani asırdan pek çok zevati kiramın inzimami muavenetiyle etfali vatan zerrat gibi sahai füyuzatında arzıvücut etmeye başladı. Ziyayi şan ve şuhreti memleketimizin her tarafına şamil olarak muhafilısıgar ve kibarı tenvir eyledi. Fuzela ve erbabı maarif islâhi usuli tedris gayretine düştüler. **Evliyayı etfal mekâtibi hususiyenin menafiini takdire başladılar. Bu iki fikrin ictimaına mebni semt semt hususî mektepler tesis ve küşad olunarak Şemsülmaarifin sureti inikâsı her tarafta görülmeye başladı.**

Maruzati vakıadan maksadı acizi tefahur olmayıp belki hasbelmeslek olbabtaki muvaffakıyatımızı bir derece daha ileriye götürebilmek fikriyle mekâtibi hususiyemizin temini beka ve terakkisi emrinde birkaç söz söylemeye vesileculuktur.

Evet hususî mektepler çoğaldı ve her biri mekâtibi idadiye ve âliyeye bilhakkın talebe yetiştirmek gibi asari tarakki dahi göstermeye başladı.

Şimdi uhtemize terettüb eden vazife usuli mevzuai cedidenin mecrayi tabiisinde devami, intizam ve terakkisini temindir. Bu ise başlıca mektep mahallerinin tekarrüriyle hasıl olur. Mektebten mektebe dolaşan çocuklar pek güçlükle feyziyap oldukları gibi mahalden mahale nakli mekân eden mektepler dahi güçlükie neşri füyüzat ve temini beka edebilirler. Velhasıl mekteb mahalli muayyen ve mukarrer olmalı, halkın fikrinde müdiri mektep değil ünvan ve mahalli mektep tekarrür etmeli, taki tağayürat ve tahavvülâtı şahsiye mektebe tesir edip bir Darülfeyzin mahiv ve berbadını mucip olmasın.

Şemsülmaarif Mektebi bu hususta dahi birinciliği ihraz ederek bu mahalde müstakar oldu. İnşallahü talâ merkezi füyüzatından daima neşri envari marifet edebilmek için lâzım gelen sebat ve gayreti bir vakıtta elden bırakmıyacaktır.

Bu sene ikmâli tahsil eden 14 Efendiye Rüşdiyeye mahsus olan şahadetnamelerden veriliyor. Ellerinde berati tahsilleri, fikirlerinde mustahzarati ilmiyeleri olduğu halde Mekâtibi İdadiyei Mülkiye ve Askeriyeye duhul edebilirler. Ancak mektebimizden yetişen şakirdanın doğrudan doğruya Mekâtibi Âliyeye kayt ve kabul edilmeleri şimdiye kadar sahepirayi husul olmasına çalıştığım maksadi kemteranemin mütemmimi bulunduğundan inşallahütalâ mektebimizin zükür kısmı için sunufi idadiye ve hanım kızlar için dahi sunufi rüşdiye teşkiline ve esaslı ve ciddi sair bazı ıslâhat icrasına çalışmakta ve bunlar için dahi erbabi hamiyet ve maarifin himmet ve muavenetine müracaat etmekteyim.»

Şemsülmaarif hayli müddet yaşamış, idadi sınıfları da açmıştır.

MEKTEBİ HAMİDÎ: 1298 (1882) senesinde açılmıştır. Beşiktaş tarafında ve padişahın sarayı civarında olması, padişahın adını taşıması ve idaresine de saraya mensup yüksek şahsiyetlerin karışması bir kat daha hususiyetini gösterir. O zamanı ve bu hususiyeti bir dereceye kadar tebarüz ettirmek için mekteb bir binadan ötekine taşındığı sırada Tercümanı Hakikat gazetesinin 18 Mayıs 1308 (1892) tarihli nüshasında yazılmış olan bir yazıyı olduğu gibi alıyorum:

«Sayei maarif vayei cenabi cihanbanide bundan on sene mukaddem Beşiktaş'da tesis ve himayei saadet sermayei hazreti padişahiye mazhariyetle tebcil ve takdis buyrulmuş olan mektebi feyz meksebi hamidî 120 şakird ile küşad olunduğu halde hakkında şayan buyrulan tevecühati kudsiyet âyati mülükânenin fuyuzati celilesi asarından olmak üzere tedris ve idaresince teyessür nümayi husul olan intizam arzumendani maarifin regebatını istilzam ederek gerek zükür, gerek inas kısımlarının mevcudu 500 e tekarrub etmiş ve intizami usuli talim ile beraber kavaidi hıfzısıhaya riayet lâzimei hal ve maslahât olup mektebin ebniyesi ise bundan ziyade şakird kabulüne gayri müsait bulunmuş olduğundan müracaat eden etfalın kayt ve kabulünce beyani maazeret edilmekte isede veli nimeti biminnetimiz padişahımız efendimiz hazretlerinin sayei lutuf ve inayetinde tezyini zat ve sıfat ve iktisabi füyuzat etmek arzusunda bulunan etfalin ademi kabuliyle meyus edilmesi neşir ve tamimi ulum ve maarif hususuna heran matuf efkâri mekarim asari humayune bilvücuh mugayir olmasına ve Beşiktaş caddesinde vaki kaptan zade Hasan beyin konağı esasen ayrı ayrı olarak zükür ve inas mektebi ittihazına salih ve **Mektebi Hamidi**'nin nizamnemi mahsusu ahkâmının temini ceryanı için muktazi olan taksimatı havi bulunmasına mebni usuli mavzuaya tevfikan mektebin Sunufi İptidaiye ve Rüşdiyesine talip ve talibe kabul edilebilmek ve bilûtfihi taalâ sayei muvaffakıyet vayei cenabi şehinşahide tedris ve idare heyetlerinc husuli intizami tamı hususuna sarfoluna gelen mesai ve ikdamatın semerası nafiası iktitaf edilmek üzere bu kerre mezkûr konak ihtihaz ile mütehayyizani bendegâni hazreti velinimeti biminneti âzamiden semahatlu reşadetlu Şeyh Muhammet Zafir ve imami sanii cenabi şehriyari semahatlu Raşit ve fazıletlu Hamza. Zafir Efendiler ve Beşiktaş muhafızı ferik saadetlu Hasan paşa ve hazınei hassa muhasebecisi saadetlu İbrahim ve dördüncü daireyi belediye müdürü saadetlu Mustafa Beyefendiler hazaratı gibi bir çok zevati kiram hazır oldukları halde Perşembe günü şakirdan ve talibat oraya nakledilmiş ve Hamidiye camii imamı sanisi faziletlu Hamdi Efendi tarafından teberrüken vilâde-

ti bahirüsaadeti hazreti risalet penahi menkibei celilesi kıraat ve cümle tarafından vecibei zimmeti memlukiyetimiz olan efzayişi ömür ve ikbali cenabi tacidari daavati icabet ayati tizkâr ve tilâvet olunarak tedrisata bedi ve mübaşeret kılınmış olduğu maaşşükran ilân olunur.»

Hususî Mekteplerin bir tanesinin olsun kadrosunu, ders programını ve idare şeklini ve aynı zamanda ne kadar muhtelif mesleklerde muallimlerle irade olunduklarını göstermiş olmak için Maarif Nezaretinin altıncı cilt Salnamesinden **Mektebi Hamidiye** ait şu satırları alıyorum:

Nazır : Darülsaadetüşşerife Ağası Gani Ağa
Müdür : Yaverani Hazreti Şehriyariden Şükrü Paşa
Tabib : Bahriye Merkez Hastanesi Operatörü Fikri Paşa
Heyeti Tedrisiye Reisi : Osman Efendi (İlmiye'den)
Heyeti Tedrisiye Âzası : Sami Bey (Mülkiye'den)
Heyeti Tedrisiye Âzası : İbrahim Bey (Mülkiye'den)
Heyeti Tedrisiye Âzası : Rıfat Bey (Binbaşı)
Heyeti Tedrisiye Âzası : Asım Efendi (İlmiye'den)
Heyeti Tedrisiye Âzası : Abdullah Zafir Bey (Mülkiye'den)
Heyeti İdare Reisi Rıza Bey (Mülkiye'den)
Sandık Emini Behçet Bey
Muhasebe Kâtibi Halil Bey
Lisani Osmani Muallimi Mehmet Hilmi Bey
Hesap ve Coğrafya Muallimi Bekir Raşid Efendi (Bahriye Kolağası)
Ulumi Diniye ve Arabî Muallimi Mehmet Efendi
Farisî Muallimi Asım Efendi

Fransızca Hattı Fransevi Muallimi	Asaf Bey
Terkib ve Tahlili İbare Muallimi	İsmail Hakkı Bey
Kitabet Muallimi	Şevki Bey (Mülazım)
Resim Muallimi	Arslanyan Efendi
İhtiyat Sınıfı Muallimi	Mustafa Efendi
Kur'anı Kerim ve Tecvid Muallimi	Hafız Rıza Efendi
Rıka Muallimi	Ömer Bey
Sülüs Muallimi	Nuri Bey
İmlâ, Kıraat ve Tarih Muallimi	Hasan Bey
İlmihal ve Sarf Muallimi	Şakir Bey
İhtiyat Sınıfı Muallimi	Yakup Bey
Eczacı	Kâzım Bey

Muallimei Ulâ	Remziye Hanım
Muallimei Saniye	Emine Hanım
Muallimei Salise	Fatma Hanım
İki Mubasır, Bir Mubasıra	

Bu mektebin öteki hususî mekteblere üstünlüğünü gösteren cihet evvelâ; saray çevresinde oluşu ve hükûmdarın adını taşıyışı, saniyen; hazinei hassadan ayda 20 lira yardım görüşü, salisen; tevzii mükâfat gibi fevkalâde masrafların yine hazinei hassaca tesviye edilmekte bulunuşudur.

Bu mektebe hizmet edenlerin başında, bilhassa ders nazırlığında ve muallimliklerinde Darüşşafaka mezunlarından Mehmet Hilmi Bey'in bulunduğunu orada okumuş olan Suud Yavsı söylerdi. Darüşşafaka'dan aldığı feyzi musikiye varıncaya kadar bu mektebde tatbik ettiğini ve **Menafiussibyan, Esmai Osmaniye** gibi kolay kıraat ve imlâ kitablariyle **İcmali Vukuat** adında kısa bir de Osmanlı Tarihi yazıp mektebce bastırılarak talebeye okutturulduğunu Ebbusuut torunlarından Suud Yavsı ahiren neşrettiği **Şair Mustafa Zekâî** (İstanbul - Osmanbey matbaası 1941) adlı eserinde yazar ve bu zattan aldığı feyzi ve bilhassa şiir ve musiki zevkini hürmetle anar.

DARÜTTALİM - DARÜTTEDRİS : Bu müessese hususî bir mektep olmaktan ziyade halli hükûmete ait olan büyük ve millî bir davanın isbatını üzerine almış, Osmanlı dilinin Türkçeleştirilmesi meselesini münakâşaya sebeb olmuş, senelerce gazete ve mecmua sütunlarında bu mevzuları tetkik ve münakâşaya sebebiyet vermiş, bu sayede halkı okumaya teşvik etmiş ve bu yüzden birçok hususî mekteplerin açılmasına yol açmış bir devri temsil ettiği için bilhassa mufassalca yazılmıştır.

İleride Türkçenin tekâmülü tarihini yazacak olanların bu mevzu üzerinde ehemmiyetle duracakları ve bu mektep müessisinin açmış olduğu münakaşa safhalarını dikkatle takip edecekleri şüphesiz olduğundan vereceğim izahatın fazla görülmiyeceğini umarım.

Darüttalim'in açılışının sebebi; bilhassa Arapçayı Türklere öğreterek o sayede Osmanlıcayı ilerletmek gayesine matuf bulunduğu neşriyatın tetkik ve takibinden anlaşıldığından dilimize hizmet emeliyle bu bahis üzerinde biraz durmak isterim. [2]

---

[2] Bu bahisleri biraz sonra etraflıca anlatmadan önce mektebin müessisi olan Hacı İbrahim Efendinin hal tercümesini bilmekliğimiz lâzım gelir.

Darültalimin ilk mezunlarından ve şimdi kazanç itiraz komisyonu âzasından Nüz-

Hacı İbrahim Efendiye bu fikir ne zaman ve nereden gelmiştir?

Hacı İbrahim Efendinin Türklere Arapça öğretmeyi kolaylaştırmak fikri epeyce eskidir. Bu maksatla 1288 (1871) tarihinde **«Tafsîl»** adında bir eser neşretmiştir. Orta kıtada 346 sayfa tutan bu Türkçe Arap

---

het Ortanca Hocasının hayatını ve mektebi açısı sebebini vuku bulan müracaat ve ricam üzerine yazmak lutfunda bulunmuşlardır; metinde vereceğim izahat Nüzhet Ortanca'nın mütalalarının bazı noktalarını tadil edecekse de bu hiç bir zaman onun mütealasının kıymetini azaltamaz. Ben vesikaya dayanarak, o hafızaya güvenerek yazmış olduğu için bu kadar fark olabilir:

«Hacı İbrahim Efendi: Hicaz valisi Şerif Paşa'nın kâhyası İsmail Efendi'nin oğludur. 1242 (1826) tarihinde İstanbul'da Tophane'de doğmuştur. İlk tahsilini bitirdikten sonra Beyazit camiinde bir dersiamın okuttuğu dersleri Arapçadan Molla Camiye kadar takip etmiş ise de kendi ifadesi vecile pek de bir şey anlıyamamış olduğu halde o vakit basması olmayan Şeyhradi adındaki büyük Arab gramerini kopya ederek kendi kendine mütalea ile Arapçadan mana çıkartacak kadar meleke ve mümarese peyda etmiştir. Babası İsmail Efendi Şerif Paşa ile Hicaz'a gittiği vakit İbrahim Efendi de birlikte giderek orada Arap gramerini, lûgat ilmini, edebiyatını, bedi ve beyanını meşhur allamelerden şeyh Mahmut Şinkiyti'den öğrenmiştir.

İstanbul'a döndükten sonra önce bir müddet sadaret mektubî kalemine devam etmiş, oradan divan kitabetile Erzurum'a gitmiş, dönüşte cemiyeti rusumiye mümeyizliğine tayin olunmuş, daha sonra Evkaf Nezareti Varidat Müdürlüğüne getirtilmiştir. (En son memuriyeti Evkaf Meclisi idaresi âzalığıdır. O.E.)

1298 (1882) tarihine kadar burada hizmet ettikten sonra gözlerine arız olan hastalığı ileri sürerek tekaütlüğünü istemiştir. O zamanın kadirşinas Evkaf Nazırı ve nezaret erkânı onu bu fikirden vaz geçirtmeye çalışmışlarsa da Arapçanın medrese hayatında uğradığı tahsil güçlüğünü gidermek ve bu hususta bir inkilâp yaparak memlekete hizmet etmek kaygusiledir ki maksadından dönmemiş ve az bir maaşla tekaütlüğünü tercih etmiştir.

Hacı İbrahim Efendi bir kaç ay istirahattan sonra öteden beri beslediği vatan perverane maksadını husul sahasına çıkartmak için bütün manasile eteklerini sıvamış Fatih muhitinde üç iptidai mektebi muallimine müracaatla bu babta kendilerine iş birliği yapmağı teklif etmiş, açacağı mektebe talebe temin ve kayd edilmesini onlara deruhte ettirmiştir. Bu mektebler **Fatih: Nakşidil** ve **Kovacılar** mektebleridir. Muallimleri de Çolak Hüseyin, Şumulü zade Hasan ve Ahmet Şevki Efendilerdir.

Hacı İbrahim Efendi bunları müessis sıfatile iştirak ettirip Horhor'da rusûmat emini Edip Efendinin konağını kiralıyarak 1298 (1882) senesinin ortalarında **Darüttalimi** tesis ve küşada muvaffak olmuştur.

Mektebin ilk açıldığı gün bu üç iptidai mektebinden gelen 30 kadar talebeden başka Hacı İbrahim Efendinin ilmüfazlına ve iyi ahlâkına emniyet ve itimadı olan dostlarının çocuklarından ibaret olmak üzere ayrıca 70 talebe kaydolunmuştur.

Darüttalime kayd ve kabul olunan talebe ve zamanın maarif programına göre iptidai tahsilini ya bitirmiş ve yahut henüz bitirmemiş olan 11 - 14 yaşlarında fakat hiç Arapça görmemiş bulunan çocuklardan ibaretdi.

Hacı İbrahim Efendi Arapça Sarf ve Nahiv kaidelerini bir taraftan tercüme ederek talebeye öğretir, bir taraftan da bu suretle telif eylediği Sarf ve Nahvi matbaada bastırıldı. Gözlerinden rahatsız olduğu için bizzat tetebbuatta bulunamıyarak Arapça metinleri başkasına okutturur, dinler ve dikte ettirmek suretile tercümesini yazdırırdı. Talebesine Arap grameri kaidelerini açık bir Türkçe ile okutturmakla beraber tem-

grameri ifade itibariyle çetrefil, tasnif ve tertip cihetiyle de bozuk olmakla beraber mukaddemesinde söylediği sözler Arap dili ve bunun Osmanlıcaya tesiri hakkında ki fikrini göstermekte olduğu ehemmiyeti haizdir.

Hacı İbrahim Efendi diyor ki :

«... İnsaniyette kemalimize bais olan lisanımızın şive ve edası Türkî ve onun mütemmim ve mükemmili Arabidir. Lûgatının cümlesini bildiğimiz cihetle Türkî'de biz selikî olduğumuzdan onun kavaidini çendan taallüme ihtiyacımız yok ise de Arabinin kavaidi tasrifiyesini teallüme şediden muhtacız. Zira kavaidi mezküre bilinmeyince bir lafzı Arabiyi kastettiğimiz menaiyi ifade etmek için emsilei muhtelifeye tah-

---

rinat ve tatbikata da devam ve itina eylerdi.

Ders senesi sonunda alenî imtihan açarak arzu eden kimselerin imtihan salonuna gelip talebeyi bizzat imtihan etmelerini gazetelerle ilân ederdi.

İmtihan zamanlarında mekteb salonları Cevdet Paşalar, Münif Paşalar gibi pek çok yüksek âlimler ve büyük memurlar ile dolar boşalırdı.

Darüttalimde Arapça Sarf ve Nahivden başka İmami Maverdi'nin **«Edebiddin dünya ve din»** i ile **«Mülâkad Sebiyye»** ve tarihten **«Tütühu Şam»** ve **«Kâdî Tefsiri»** gibi mühim kitaplardan mana çıkartacak talebe yetiştirmiş ve tedris müddeti nihayet dört sene devam etmekle beraber ayni zamanda Türk ve Fars dil ve Edebiyatı da öğretilirdi. Daha sonraları mekteb programına Fransızca da konulmuştu.

Hacı İbrahim Efendi müstesna bir zekâya malik ve fevkalâde çalışkan bir adamdı. Bu dört senelik talim meşgalesi arasında başka eserler de vücude getirmiş ve bunlardan maada matbuatta da edebî münakaşalara girişmiştir.

İlmi ve fikrî çalışmaları (Gözlerindeki hastalık düşünülürse) harikûlâde denilecek mertebe idi. Arapçının kolay öğretilmesi hususunda gösterdiği muvaffakiyet bir sene içinde dört, beşyüz talebenin mektebe kayd için müracaat etmesini temin etmiş, fakat bu hususta medrese ve medreseliler muhitinde büyük bir hayret uyandırmıştır. O zamanki matbuat münakâşaları bunu açıkça göstermektedir.

Hacı İbrahim Efendi 1305 (1888) tarihinde çok çalışmak ve yorulmak neticesi olarak müptela olduğu küçük bir rahatsızlığı müteakip 63 yaşında iken ölmüş ve Edirnekapı dışarsında İbni Kemal makberesinin yanına gömülmüştür.

Ölümünden sonra mekteb muallimleri ikiye ayrılarak bir takımı Ali Âli adındaki muallimin idaresinde ve ayni programı tatbik etmek üzere **Darüttedris** adında başka bir mektep açmışlar; Darüttalimin başında mektebin **Ta'rib** muallimi Musullu Sait Efendi getirilmiştir.

Bu şekilde her iki mektep biraz daha devam etmişse de sonraları ikisi de kapanmıştır..

Hacı İbrahim Efendinin mezarı; Edirnekapı dışarsında şair Baki'nin kabri hizasında ve ondan 200 adım ileride yol kenarındadır. Kabir taşının bir tanesi çalınmıştır. Fakat kitabe kısmı durmaktadır.

Hal tercümesine Sicilli Osmanîde ve Osmanlı müelliflerinde de kısaca temas edilmektedir. Sicilli Osmaniye göre ismi İbrahim, mahlası Hakkı'dır. Osmanlı müelliflerinde ölüm tarihi 1309 gösterilmekte ise de yine orada görülen **gitti İbrahim Efendi cennete** mısraının da delâlet ettiği gibi Hicrî 1306 dir.

vil edemeyiz. Meselâ **Karz** lafzının ödünç manasına olduğunu bilsek bile **ikrazın** ödünç vermek ve **istikrazın** ödünç istemek manasına olduğunu lûgat kitabına bakmayınca bilemeyiz. Ve birçok kelimat dahi kiyas ve kaide ile bilinir şeyler olduğundan kütübü lûgata baksak da bulamayız. Diyarımızda **müptedilere** gerçi Arabinin bazı kavaidi tasrifiyesini havi bazı risaleler okutulmakta isede onlar pek mucez ve muhtasar ve yalnız fiillerin tasriflerine müteallik şeyler olmakla matluba kafi değildir.

Lisani Arabî; vüsatta bahri muhita mümasil ve lûgat ve elfazı kataratı deryaya muadil olduğu halde taallümi kavaidi tasrifiyesinin öyle muhtasarata münhasır olması müptedilerin bu vadide racil kalmalarını müeddidir ve her ne kadar bu lisana muhabbet edenler sonraları mütalaai kütübü mufassala ile ihrazi hazzi evfa etmekte iseler de bu misilli kitaplara rağbeti umumiye olmadığından ve olsa bile ibaratı Arabî olup vehleten taallümünde suubet olduğundan vaktiyesirde bunların menafii tamim edilemiyeceği vazıh ve celidir. Fenni tasrifi Arabinin alevetiretittafsil Türkî lisan üzere ketbü tahririne niyet eyledim.»

İşte Hacı İbrahim Efendinin **Darüttalimi** açmaya teşebbüsünden on sene evvel Arapça hakkında ki fikri budur.

Mektepçiliğe başlamadan önce Edebiyatla iştigaline gelince :

1298 (1880) de **Hadikatülbeyan** adında bir eser neşretmiştir. Bu eser Osmanlıca **Veysiyane İfadeli** fakat Arapça misallidir. Arap beyanını aynen Osmanlıcaya çevirmiştir diyebilirim. Bu eserin bizim aradığımız manada Edebiyatla, şiirle bir alâkası yoktur.

İkinci bir hareketi de **Temyizi Talikat** adındaki risalesidir. Ahmet Cevdet Paşa'nın Hukuk Mektebinde okunmak üzere yazıp cüz, cüz neşrettiği **Belageti Osmaniye'ye** Abdurrahman Süreyya tarafından **Talikat** adiyle yazılan yazılarla itiraz edilmesi üzerine bu münakaşada bir çok muharrirler ve edipler Cevdet Paşa'nın tarafını iltizam ettiği gibi Hacı İbrahim Efendi de Cevdet Paşa tarafına geçmiş ve 22 sayfa tutan bu risaleyi yazmıştır.

Hacı İbrahim Efendi bu risalesini :

«Belegatı Osmaniye öyle bir kitabi müstetapdır ki her bir faslı envai maarifi havi ve her bahsi gûnagûn menafii muhtevidir. İbareti letavai ayatı sehli mümteni ve ifadatı fevaid gayatı daicehaleti müzil ve dafidir...»

* * *

İşte bu zamana kadar öğrenebildiğimiz edebî eseri de bundan ibarettir.

Hacı İbrahim Efendinin asıl şöhreti ve Darüttalim adında bir mektep açmasının başlıca sebebi; gazetelerde açtığı dil münakâşalarıdır.

Hacı İbrahim Efendinin Abdurrahman Süreyya'dan sonra **Talimi Edebiyat** dolayısiyle Recai zade Ekrem ve daha sonra **Fazaili Ahlâkıye ve Kemalatı İlmiye** eseri yüzünden Kemal Paşa Zade Sait Beylerle münakâşalara giriştiğini ve bu münekâşalarda Ahmet Mithat, Abdulhak Hamid, Ebuzziya Tevfik ve Mustafa Reşit Beylerle Macit Paşa'yı da (Keçeci zade Macit Bey) karşısında bulduğunu görüyoruz.

Münakâşalar o kadar hararetleniyordu ki Hukuk, Mülkiye ve Tıbbıye gibi yüksek mekteb talebelerinden başka gazetelerde yazı yazmak âdeti olmayan edipler bile bunlara iştirâk ediyorlardı. Bu türlülerden eski matbuat müdürü ve şehremini Rıdvan Paşa'nın babası Nüzhet Efendiyi Hacı İbrahim Efendi şu cümlelerle okuyucularına takdim ediyor:

«Bir seneden beri açılan meydanı mübahaseye şeyb ve şebden pek çok üdeba girip çıktılar. Bunların bazıları bizaai hüner ve marifetten behreyab ve bazıları da gayri kabili hitab idiler. Ensonunda piriüdeha saadetlu Nüzhet Efendi hazretleri dahi Vakıt gazetesinin 2238 sayılı nüshasında mübeyyin olduğu üzere şehrihalim 16 cı Salı günü meydanı bahsi teşrif eyleyip enzari nası kendi taraflarına celb eylediler. Ve öyle gurur ve istikbar ile gelmeyip kemali hilm ve sükûnlarını iş'ar eden (topal eşekle kervana karışıyorum) diyerek geldiler.

Hacı İbrahim Efendinin muarızlarının birçoğu yazılarına adlarını koymağa cesaret edemediklerinden sayıları kat'i surette tesbit edilemedi.

Fakat 15 ile 20 arasında olduğu tahmin olunabilir.

Türkçenin sadeleştirilmesi ceryanının ne zamandan beri başlamış ve bu babta nasıl mücadele edilmiş olduğunu öğrenmek istiyenlerin bu münakâşaları baştan aşağı gözden geçirmeleri lâzım gelir. [3]

---

[3] Himmet sahibi bir zat bu münakâşaları gazetelerden keserek iki mecmuaya yapıştırmış ve bu suretle kocaman iki cilt husule gelmiştir. Bu ciltler Millet Kütüphanesinde Emiri Efendinin mecmuaları kısmının 336 ve 337 sayılarındadır. Bununla beraber bütün yazıları bunlardan ibaret değildir. O tarihlerden sonra ki yazılar da toplansa üçüncü bir cilt daha husule gelebilir.

Bu münakaşaların hatırasını eski nesil asla unutmamışdır, her zaman tekrar eder dururlar. Bugünkü nesil de bu münakâşaları fena bir örnek olarak anmaktadırlar. Şu halde bu münakâşaların eski -bir tabir ile- oldukça **fazileti terbiyet kârisi** olmuştur denilebilir.

Aradan yarım asırdan fazla bir zaman geçmiş olduğu halde dava yine o davadır. Yani Türkçenin yazılışı ve sadeleştirilmesi meselesidir. Ezcümle 1941 senesi Temmuzunun ilk haftasında bu meseleyi konuşmak ve kökünden halletmek üzere Ankara'da

Sait Bey'in Türkçüler tarafından daima tekrar edilmekte olan:

Arapça isteyen Urbana gitsin
Acemce isteyen İrana gitsin
Frengiler Frengistana gitsin
Ki biz Türkiz bize Türkî gerektir.

Manzumesi işte bu devrin ve bu münakaşaların mahsuludur.

Bizde öteden beri bu türlü edebî ve ilmî münakâşaların sonunun müşatemeye, söyüp saymaya vardığını bu da göstermektedir. Hacı İbrahim Efendinin muarızları onun ihtiyarlığından, bunaklığından körlüğünden, şarlatanlığından ve daha bilmem hangi noksanından herzaman, her vesile ile bahseylemişlerdir.

Söyüp saymaya örnek olmak üzere biri mensur ve müsecca ötekisi mazum ve mukaffa iki fıkra alıyorum.

Çeşmani sürmeli üstad, nukudi zimağşuş nekkad, hayal hanesi harap abad, herfikri edebisi berbad, târiki şahi rahi reşad, a'ni elhac İbrahimi Naşad.

Kimin kim aklü fikri natemamdır.
Ona darüşşifa âla makamdır.
Musarrahtır bu söz kanunı tıbda
Sakın zannetme bimana kelâmdır.

Hacı İbrahim Efendinin kendisiyle en son edebî münakaşada bulunduğu zat muallim Naci'dir. Bu zat mecmuai muallimin altıncı sa-

---

toplanmış olan **gramer komisyonun**'da muhterem maarif vekili Hasan Ali Yücel'in söylemiş olduğu nutukdaki şu fıkralar bunu gösterir: (Vakit: Sayı 8443)

Bir haftadanberi Türk dilinin mühim bir cephesi üzerinde, esasen zihnimizi ve yüreklerinizi yorduğu bir cephesi üzerinde mesainizi temadi ettirmiş bulunuyorsunuz. Bu çalışmaların bence birinci faydası, hattâ biribirini tanısa bile, böyle bir mevzua alâkası dolayısile bir arada bulunmamış arkadaşların, üniversiteden, üniversite dışından, tahrir hayatından, dil cemiyetinden ve talim hayatından buraya gelerek bir gaye etrafında emeklerini ve çalışmalarını toplamış bulunmalarıdır.

İkinci faydası, komisyon âzalarının ilmî münakaşalarda şahsiyetin dışına çıkararak bütün çalışmalarda objektif kalmasıdır. Ancak bu itiyadın teessüsü sayesindedir ki **Elhac İbrahim Efendi**lerin, eski kitablarımıza geçmiş terbiye dışındaki münakaşalarının zıddına olarak, yumruk yumruğa değil, fikir fikire münakaşaya alışıyoruz.

Üçüncü faydası, dilimizin inkişafa müsait bir dil olduğunda, bunun arkasında ve dolayısile zihniyetimizin ve fikrimizin inkişâfa müsait zihin ve fikir bulunduğunda hepimizin müttefik olduğunu görmemizdir.

Elimizde mevcut anasırla dilimizin, tabiî kurallarını mümkün olduğu kadar sistemleştirilmek ve bunu yetiştireceğimiz nesillere vermek imkânlarını da burada müşahede etmiş bulunuyoruz.

yısında **«vav»** harfinin dilimizde kullanılışı şekline dair bir müteala yazmış ve İbrahim Efendi onun mütalaasını mülkiye mektebinde okuttuğu **Edebiyatı Osmaniye** derslerinde tenkid etmişti. İşte muallim Naci mecmuasının 32, 34, 35 ve 37 inci sayılarında yazdığı dört makale ile bu tenkidi red ve cerh etmiştir. Bunlar okumağa değer yazılardır.

Bu münakaşaları bir de o zamanı yaşamış olan bir muharrirden, Ali Kemâl'den dinliyelim :

«Vaktiyle Hacı Efendinin gerek Sait Bey ile, gerek Naci Efendi ile **Belagatı Osmaniyeye** dair mubahaselerini yakından takip ettikti. Çünkü o bahisler hem eğlenceli hem faideli idi.

Hacı İbrahim Efendi Arapça bahsında Naci'den daha müteassıp idi. Muallimi bile gavamizi lûgatı Arabiyeye riayet etmemekle itham eylerdi. Arabın bedi ve beyanından başka Belagatı Osmaniye bilmezdi. Hele **Talimi Edebiyatı** hiç beğenmez, bir nümunei cehalet addeylerdi ve bu fikirlerini de sütun sütun makalelerle gazetelerde biperva yazardı. Ta Mithattan Sait Bey'e kadar bütün erbabı kalemle hırçın hırçın uğraşırdı. Zebandinazlıkta onların hiç birinden geri kalmazdı. Cümlesini küplere bindirirdi.

Sait Bey birgün ona öfkesinden kör lakabını vermişti Hacı Efendi kemali şetaretle tarik muharririne :

Aybini görmeyelim böyle biribirimizin
Bende var zafi basar, sende bakar kör gibisin

dedi. Bu nükteyi Naci bile hoş bulmuştu, o Naci ki biçâre İbrahim Efendiye alenen :

Ey herze vekili kâinatın
Hâlâ heyezana kanmadın mı?
Can sıkmak için midir hayatın?
Elverdi henüz usanmadın mı?

diye hırpalıyordu. Hattâ bir kere :

Pabuşu büyük yok mu? okut kendini bari
Hacı! bu belahetle belagat okutulmaz!

demeye kadar varmışdı.

Fakat azmine, ıttılaına o zaman herkesi hayran eden o pir; bütün bu muhacemelere dilirane mukabele eylerdi, yalnız mukabele değil her fırsatta, her tarafa hücüm ederdi.

Türkçeyi pek zarafet ve letafetle yazamazdı. Fakat meramını pek mükemmel ifade eylerdi. (venede) kelimesini çok kullanırdı. Naci :

Eytarafdarı mekalat nüvisi (venede)
Acaba kaç (venede) sarfolunur bir senede

diye onunla eğlenmişti. O üstadı muannid bu istihzalara yine ehemmiyet vermez, esasından muttali olduğu kemalati Araba müsteniden üdebamızı muttasıl tenkid eylerdi. Bir kere muallimin **fasıla ve nokta** meselesine dair neşreylediği bir bende bile itiraz eylemişti. O münakaşa münasebetiyle idi ki Naci merhum :

Mahiyetin bilinmedi, gitti, yazık yazık!
Eyhoş nişane! noktamı, virgülmisin nesin?

demişti. Çünkü İbrahim Efendi noktayı muttasıl virgül ile, fasılasiyle karıştırıyordu. Ne olursa olsun, bütün o mubaheselerden bir netice tebellür eyliyordu ki o da :

İbrahim Efendinin Arapçaya vukufi küllisi ve bu lisanı Türklere öğretmekte ve anlatmaktaki o harikulâde mahareti, gayreti ve azmi idi. Zaten **Darüttedris** bu azmin mahsuli meşkuri idi. Hakikaten bu medresei hususiye kadar Arabçayı etfalimize, şübbanımıza, müsmir, müessir öğreten bir Darülirfan olmadı. [4]

Bugün bile içimizden bir nebze Arapça bilenler ekseriyetle **Darüttedris**'ten yetişmedirler. Hacı İbrahim Efendinin bu milke hizmeti asla inkâr olunamaz. O hizmet daha erken başlamış, hiç değilse daha çok devam edebilmiş olsaydı muhitimizde lisani eblegulbeyani Arab daha ziyade taammüm etmiş olurdu, türkçemizde şimdi esefle gördüğümüz birçok rahnelere uğramaz, durmazdı. Fakat Ziya Paşa merhumun **Hayriye** münasebetiyle Nabi için lüzumsuz bir tekrar ile

Hengâmi heremde söylemiştir,
Pir olduğu demde söylemiştir.

Dediği gibi Hacı İbrahim Efendi de Darüttedrisi ihtiyarlığında açtı, tabii istediği mertebeye götürmeden bu cihanı feneya veda eyledi gitti. Zavallı adam, esatizei kalemimizden gördüğü o insafsızcasına taarruzlara rağmen huceste haslet bir fazıl idi. Güzel bir kalbe de malikdi.» [5]

---

[4] İbrahim Efendinin açtığı mekteb Darüttalim'dir. Darüttedris onun muakkibidir. Bu sonuncu mekteb daha çok yaşadığı ve İbrahim Efendinin metodunu daha iyi tatbik ettiği için muharririn hafızasında onun izi ve adı kalmıştır.

[5] Peyam ilâvesi 27 Mart 1330 Ömrüm adlı hatırattan.

Bütün bu münakaşalardan anlaşılıyor ki Hacı İbrahim Efendi koyu bir Arab dili tarafdarıdır ve dünyada ana dil olarak yalnız Arabçayı tanımaktadır.

1907 senesinde Bakü'de bir Türk Darülmuallimini kurulmak üzere oraya davet edilmiş olan muallim M. Cevdet mektebin programını yapıp tetkik edilmek üzere Bakü alim ve mütefekkirlerinden müteşekkil bir heyete arzettiği zaman şehrin en büyük âlimi ve ahondu programdaki Türk Sarf ve Nahvini çizdirmiş ve sebebi sorulunca Sarf ve Nahiv ancak Arabçada olur, Türkçenin Sarf ve Nahv'imi olur? diye cevap vermişdi. [6]

İstanbul gibi Bakü'ye nisbetle yüz defa daha ziyade uyanmış olması lâzımgelen bir muhitte Hacı İbrahim Efendinin de bu fikri taşıdığını bu münakaşalardan ve eserlerinden öğreniyor ve daha ziyade hayret ediyoruz.

Hacı İbrahim Efendinin **Edebiyatı Osmaniye** adlı eserinde «eğer böyle olmasaydı lisani aslî erbabı müteatıfların beyninde (vav) harfinin istimalini âdet etmezler ve o âdete Osmanlılarla Acemler tebaiyet eylemezlerdi» tarzındaki mütaleasını muallim Naci onunla yaptığı münakaşada şu tarzda reddetmiş olmasıda İbrahim Efendi indinde Arapçanın asıl lisan olduğu kanaatini teyit ve isbat eder :

«Lisani asliden muradınız Arapça mı? Arapçaya neden lisani aslî diyorsunuz? Her lisanın aslı Arabi midir demek istiyorsunuz? anlayamadık! Lisanımız Arabiye de tebaiyet eder. Farisiye de, fakat lüzumu kadar. Vaktiyle lisanımıza ehemmiyet verilmiş mi ki Arabiye, Farisiye ne kadar tabaiyet etmesi lâzım geleceği tebeyyün etmiş olabilsin? Hâlâ mükemmelce addolunabilecek bir lûgatımız var mı? Henüz mekteplerimizde lisanımızın ne yolda tedris edilebileceği meselesi hallolundu mu? Halolunmadığı sizinle beynimizde ceryan etmekte olan şu mübahaseden de anlaşılabilir. Teşekkür edelim ki milletimizde böyle mübahaseleri hemen eski **dad kavgası** kadar nabeca edecek urefa mevcuttur.» [7]

Bu mubahaselerin mahiyetini birde Hacı İbrahim Efendinin kendi ağzından dinliyelim. Bir yazısında diyor ki :

«Birçok vakitten beri imtidad eden mubahasatımızı mutalea eyleyenler anlarlar ki bu mubahasatın menşei muhaliflerimizin iki güna iddialarıdır :

---

[6] Tafsilât için bakınız. Muallim M. Cevdet'in hayatı, eserleri ve kütüphanesi Sayfa: 94

[7] Mecmuai muallim. Sayı 35. Sayfa: 139

Birisi Arabinin lisanımız erkânından olmadığı ve istimal etmekte olduğumuz elfazı Arabiyeyi bozarak ve yahut bozmaksızın ve yahut kaidesini bozarak Türkçe hükmüne koymak muktezayi halden bulunduğu maddesidir.

Birisi dahi yeni yetişmelerin asari kalemiyeleri kudemanın eserlerinden daha vazih olmakla silki cediden üslübü atika rüchanıdır...»

Hacı İbrahim Efendi ve İslâhi Lisan başlığı altında çıkan imzasız bir makalede onun maksadı ve gayesi de şu tarzda anlatılıyor :

«Hacı İbrahim Efendi ıslâhı lisan gayretinde değildir. O gayrette olsaydı doğruyu teslim etmesi lâzım gelirdi. O doğru ise Arap lisanının kavaidiyle Osmanlı lisanı tahsil olunamıyacağı kaziyesinden ibarettir. Bu hakikat devletçe dahi teslim olunarak... Bilcümle mekâtibi adiye ve âliye de Osmanlı lisanının yine Osmanlı usul ve kavaidince tahsiline başlanmış olduğudur. İşte İbrahim Efendi bu terakkiyi görmemek için gözlerine sürme çekip, görmemeği ve gördüğünü müteakip yaygaralara kalkışmağı bir türlü elden bırakmaz.»

Hacı İbrahim Efendinin usuli tedrisi hakkında bir tecrübe başlığı altında yazılan bir yazıda da deniliyor ki :

«Malûmdurki İbrahim Efendi Arapça okunmayınca Osmanlıca öğrenilmez iddiasında bulunur. Bu iddia ne kadar batıl ise bunun daha garibi olmak üzere usuli malûmisi tedrisiye ile iki senede Arapça tahsil olunabileceğini dahi dava eyler. Usuli malûme dediğimiz şey ise çocuklara kelimatın iştikakını öğreterek kamusa müracaat edebilmekten ibaret imiş. Bir çocuk kamusa müracaatla kelimelerin manalarını anlayabildiği halde Arapçayı öğrenmiş ve cümeli Arabiyeyi halle muktedir olmuş olur imiş. Bu halde ise asıl matlup olan Osmanlıca dahi kendi kendisine tahsil idiliverir sayılır imiş.»

Hacı İbrahim Efendi bu edebî münakaşalardan o kadar şöhret alıyor ki az zaman sonra Darüşşafaka da **Kitabet ve Belegat,** Mektebi Hukukta **Belegatı Osmaniye ve Talimi Hitabet** derslerini okutmağa davet olunuyor ve Recaî zade üstad Ekrem Bey Mektebi Mülkiyeden uzaklaştırıldığı sırada doğrudan doğruya hükûmdarın iradesiyle Mektebi Mülkiye Edebiyatı Osmaniye muallimliğine tayin olunuyor, tedrisat mahsulu olarak da bu adda bir eser yazıp neşrediyor. Arab bedi ve beyanının Türkçe misallerle izahından başka bir meziyeti görülemiyen bu eseri kendisi şu cümlelerle okuyuculara takdim eder. (Sayfa 4)

«Mektebi Mülkiyei şahane ki zirihimayeti padişahide bulunmak şerefiyle emsaline mubahat nümun ve o feyzigâhi maarifte tahsili envai fünun eden ezkiyayi kavmi asırda sanki birer Filâtundur. Bu mek-

tebi feyiz meksep her nevi ulum ve maarife mahal olduğu gibi burada tahsili edebiyat olunması dahi evliyayı maarif indlerinde muhbei emel olduğundan bu abdi kemter her nekadar bizzai iktidardan tehi dest isede maarif nezareti celilesi canibinden hüsni zanne mazhar olmakla bu emri hatire memur buyrulmuştur.»

Recaî zade Ekrem Bey'in yerine Edebiyat muallimi olmak ve talimi edebiyata mukabil bir **Edebiyatı Osmaniye** yazmak hakikaten bir **emrihatir**'dir. Bununla beraber hacı İbrahim Efendi bu vazifeyi kabul etmiş ve bir müddet tedrisatta bulunmuştur.

Hacı İbrahim Efendi'nin Mektebi Mülkiye'de Edebiyatı Osmaniye dersi vermesinden doğan bir hâdiseyi Ali Kemâl Bey'den naklen bu kitabın 615 - 616 ıncı sayfalarına koymuştum. Bu vesile ile bu sayfaların tekrar okunmasını tavsiye ederim.

Bu türlü tarizlere karşı Hacı İbrahim Efendi şu cevabı veriyor (Vakit: 9 Safer 1300 (1884).

«Bendeniz Fransızcayı taallüm etmemeli demiyorum. Taallüm etmeli, hem de ciddi olarak taallüm etmeli diyorum. Yalnız Fransızcayı değil ebnayı vatanımızın lisanlarından Rumcayı ve Ermeniceyi bile bilmeli. Lâkin **kendi lisanımızın kavaidinden olan kavaidi Arabiyeyi** cümlesinden evvel öğrenmeli. Nitekim akvamı mütemeddinei sairede kendi lisanlarının kaidesinden evvel başkasını öğrenmiyorlar.

Kavaidi Arabiye güçtür, az vakıtta öğrenilemez şayiası kizbi mahızdır, inanmayınız. Arabî güç değil, kolaydır. Tecrübeyi gök yüzüne çekmediler ya, bunun tecrübesi de kolaydır. Biz bu tarikte çok düştük, kalktık. Tarikin seklini, sab'bını, cibalini, telâlini keşfeyleyip maksada vusulin kestirme yollarına vakıf olduk. Biz sıdkı müddehamızı biavnihi ve tevfikihi taala bilfiil isbata muktedir olabiliriz. Ve bunun için bir akça ve bir habbe dahi taleb etmeyip bu hizmeti fahrî olarak ifa ederiz.

Şöyle ki: Şakirdlerin sinni 12 den 20 ye kadar olmalı ve bu şakirdlerden hiç Arabî kaidesi görmeyip yalnız gazetelerdeki eşkâli kelimatı okuyabilecek kadar olanlar için üç ve mekteplerin usuli üzere kavaidi arabiye görmüş olanlar içinde iki sene müddet tayin olmalıdır. Bizde o müddetlerin hitamına değin ve her gün o şakirdlerin talimlerine devam etmeliyiz. Eğer müddeti muayenenin hitamında o şakirdler Arapça ibaratı vazih ve galatsız olarak ve anlaşılacak surette tercüme edemezler ise bendenizi mücazaten Ebrime? nefyetmeli ve eğer bervechi matlup tercümeye muvaffak olurlarsa yalnız ettikleri tercümelerle kesbettikleri meleke gazetelerle neşir ve ilân olunup bendenize başka türlü mükâfat

edilmemeli. Fakat şu şartla ki bendenizin tekaüt maaşımı şimdiki gibi on ay tedahulde bırakıp bize, ekmek parası düşündürmemeli ve ev sahibi bizi ne zaman evden çıkaracak diye endişeye giriftar ettirmemeli. Ve birde bu şakirdler leylî mekteplerin birinde bulundurulmalı ve müddeti muayeneleri hitam buluncıya değin hiç başka ders okutturulmayıp emri tahsilleri yalnız arabiye münhasır olmalı, şahadetnamelerini aldıktan sonra her ne istenilirse talim edilmeli.

Bu usul üzere olunacak talimden hasıl olacak fevaidin en ednası 15, 16 yaşındaki çocukların kendi lisanınca belâgalat okuyup yazmak yani kitabet etmek melekesine malik olmakla beraber Arabî ibareleri hüsni suretle tercüme etmeleridir. Faidenin biride tahsil edecekleri sair lisanları kavaid şinaslık kuvvetiyle pek az müddetde tahsile müstaid olmalarıdır.

Diğer bir faidesi dahi fünundan madut olan pek çok şeyleri kendi kendine anlayıp üstadtan istiğnalarıdır.

İşte biz bu hususları enzari ammeye ve hassaten Maarif Nezareti celilesine arzediyoruz. Eyer nezareti müşarünileyha kabul buyurur ise sezavari teşekkür olur.»

Hacı İbrahim Efendinin şu yazısı Nüzhet Ortanca'nın fikrini tadil ediyor. Ve onun mekteb açmak için tekaüdlüğü ihtiyar etmiş değil, bilâkis tekaüt olduktan sonra bu fikrin kendisine gelmiş olduğunu gösteriyor.

* * *

Hacı İbrahim Efendi iki sene süren bir münakaşa sonunda iki senede Türk çocuklarına Arapça öğreteceğini muarızlarına bildirmiş ve o zaman gazeteler bu teşebbüsü alkışlamışlardır.

O devrin ilk hususî mekteplerinden olan **Şemsülmaarif**'de bu kararını tatbike başlamış ve ancak üç ay kadar okuttuğu talebenin imtihanını yaptıktan sonra mekteb idaresiyle arası açılarak oradan çekilip ayrıca bu iş için **Darüttalim** adında hususî bir mektep açmağa teşebbüs etmiştir.

Şemsülmaarif Mektebindeki okutuş şeklini beğenmiyen birisi 26 Recep 1301 (1884) tarihli Tercüman gazetesiyle neşrettiği bir yazıda Hacı İbrahim Efendinin biraz evvel naklettiğimiz Arapça tedris usulunu anlattıktan sonra diyor ki :

«... Bu davanın mahza islâhi lisani Osmaniye hizmet eden erbabi gayret aleyhine bir eseri garaz olmak üzere şarlatancasına tertib olunduğunu anlayamadığımızdan isbatı müddea etmesi için Hoca Efendiye

Şemsülmaarif Mektebinde bir sınıfa Arapçayı tedris buyurmasını rica ettik. Derhal kabul eyledi. Beş altı ayda çocuklara kamusa müracaatla kelimeleri ve o kudretle Arapça cümleleri hallettirilebileceğini ve hele iki senede medarisi kadimenin on senelik tahsiline muadil bir eser göstereceğini söyledi. Bunu o zaman gazeteler yazdığı gibi sizin Tercümanı Hakikatiniz dahi bitarafane ve terakki perverane alkışlarla ilân eylemişti.

Dört ay kadar bir sınıfa ders verdikten sonra imtihan zamanı geldikte imtihanın alenî olması ve akrabadan birisinin mahdumu İbrahim Efendinin sınıfına dahil bulunması hesabiyle bendeniz dahi imtihana gittim. İmtihan usulince hariçten bir takım mümeyyizler var idi ise de şakirdana suali yalnız İbrahim Efendi soruyor ve filvaki şakirdler güzel güzel cevaplar veriyorlardı.

Ancak şakirdanın derecei tahsillerine göre mümeyizlerin dahi sual sormaları mutad olmakla mümeyizlerden birisi pek adî bir sual irad eyledikte şakirdanı bir behtü hayret istila eyledi. Muallim Efendi kendisinden başka hiç kimsenin sual sormasına hak vermek istemiyordu. Hatta mektebin ders nazırı bulunan zat çocuklar ne dereceye kadar ders görmüşler ise o mikyas dahilinde olmak üzere her mümeyyizin iradi suale salâhiyeti olduğunu ihtar etmek istedikte İbrahim Efendi o kadar hiddet eyledi ki üstüne bir fenalık gelecek diye korktum. Meğer İbrahim Efendi her çocuğa bir kaç kelime ile birer ikişer de cümlei Arabiye öğretip imtihanda bunları sormuş imiş. Hattâ Arabî okuyacak sınıfın sair dersi ehven olmak için müretteb olan derslerden bir kaçı tarh dahi edildiği halde çocukların papağan gibi bir kaç kelimei Arabiyeden başka bir şey öğrenememesi üzerine velileri İbrahim Efendinin Arabisinden vaz geçmişler ve İbrahim Efendi dahi şarlatancasına garazını yürütemiyeceğine yekîn hasıl ederek işi bırakıp savuşmuşlardır.

İşte şu tecrübe hikâye eylediğim suretin aynı olarak sebketmiştir. Nasın İbrahim Efendi tarafından edilen yaygaralara kapılıpta bu adamın usuli tedrisinde, efkâr ve mütaleasında terakkii maarif için nafî bir şey bulunduğunu zannederek aldanmamaları için keyfiyetin ilânını rica ederim. Sözüme itimadınız yoksa Şemsülmaarif Mektebinden sormağa dahi mezunsunuz.»

Yazının altına imzasını bile atmağa cesaret edememiş olan muarızın **Şemsülmaarif Mektebi** ders nazırı Nadir Bey olduğunu İbrahim Efendi keşif ve tahmin ederek imtihan şeklini izah ve tedris usulini müdafaa maksadiyle bu ve diğer muterizlerine karşı 17 Şaban 1301 (1884) tarihli **Tarik Gazetesiyle** yazdığı bir makalede şu cevabı vermiştir:

«... Bundan evvel Mekâtibi Rüşdiyei Askeriye'de ders nazırı bulunan kaymakam izzetlu Hacı Cemal Beyefendinin vuku bulan iltimaslarına mebni **Şemsülmaarif Mektebi**'nde Rüşdiye sınıfına duhulleri altı aydan ibaret olan bir sınıf etfale geçen sene şehri Şubat'ın 26 cı günü talim ve tedrisi Arabî etmeye bedi ve şuru eyledim. Ve işbu tarihi şuru ders nazırı Nadir Efendinin kalemiyle ders defterinde mukayyet ve bu hususa ittilaları olan zavati kiramın malûmatlarıyle müsbettir. Bu sınıfın derslerinin yalnız Arabiden ibaret olmasını pek çok arzu ettimse de mektebin umurunu tekeffül eden zevat buna muvafakat yalnız Fransızcayı tatil ve sair dersleri yani Hesap, Coğrafya, Farisî, Kavaidi Osmaniye, Resim ve Yazı derslerini ibka eylediler.

Eyyami tedrisimiz bidayeti şurumuzda haftada üçer gün idi. Sonra dörder ve daha sonra beşer gün oldu. Ve tedrisimiz Şubat'ın 24 den imtihanı umumî mevsimi olan Haziran evailine kadar devam eyledi. İmtihandan beş on gün evvel dahi bermutat dersler kesilmekle derse bedi'den tatile kadar güzeran eden müddet üç aydan ziyade olmadığı işte bu hesaptan meydana çıktı. İşbu müddette ve her gün tedris etmiş olsaydık derslerin adedi 72 ye baliğ olurdu. Lâkin hergün tedris etmediğimiz cihetle okuttuğumuz dersler 50'yi tecavüz etmemiştir. Biz o müddet zarfında tedris ettiğimiz sınıfa kavaidi sarfiye ve nahviyeden en mühim olan mesail ile beraber ahadisi şerifeden ve sair asari lâtifeden 15 kadar terkibi Arabî dahi talim eylemiş idik. Bu sınıf 18 çocuktan ibaretti. Ve bunların en müstaidleri müteveffa tabib Nuri Bey'in mahtumu Ziya, matbaacı Bekir Efendinin mahtumu Mahmut, müteveffa Zeki Paşa mahtumu Fuat Efendiler olup sair çocuklar istidatça derece derece bunların madununda idiler. İmtihan günü en evvel Bekir Efendinin tahminen 2 yaşında olan mahtumu Mahmut Efendi, meclisi imtihana celbolunup imtihan tahtasının pişigâhında ikame edildi. Bendeniz öğrettiğim terakibi Arabiyeden bir hadisi şerif okudum. Mahmut Efendi hiç bir lafzında sehiv ve kusur etmeksizin yazdı. Eyer gazeteye hadisi şerif derci muhilli hürmet olmasaydı buraya tahrir ederdim. Mahmut Efendi hadisi yazdıktan sonra harfiyyen ve lafzan mana verdi. Ve hadisi şerifin her bir lafzı üzerine gerek ciheti tasrifiye, gerek ciheti irabiye ve terkibiyesince herne sual eyledim ise Mahmut her birine cevap vermekte asla tereddüt etmedi ve Mahmud'un bu imtihanı yarım saati tecavüz eyledi, artık hazıruni kiram kemâli şapaş ve sitayişle pes! dediler.

Badehu Nuri Bey'in sinni kezalik ancak 12 raddesinde bulunan mahdumu Ziya Efendi tahtabaşına celbolunarak ben okudum, kendisi tahtaya şu terkibi yazdı :

(Bu Arabça yazının buraya alınmasına lüzum görmedim).

Tabib zade Ziya bu terkibi bilagalat ve lahata yazdıktan sonra terkibin her lafzına Mahmut gibi mana verdi ve fenni tasrif ve nahivce buna dahi her ne sual eyledim ise hiç birinin cevabında tereddüt ve telâ'süm eylemedi. (telâsüm; hık mık etmek, yutkunmak manalarınadır.)

Esilei vakıanın tarafi acizanemizden irat olunması mümeyyiz Efendiler hazaratı belki hatıra riayeten tariki tesamüha giderlerde şakirdlerin derecei malûmatları meydana çıkmaz mülâhazasına mebnı idi.

Bu esnada Mektebi Sultani Arabî muallimi fazail meap, maarif intisap Zihni Efendi hazretleri terkibi mezkürde vaki **ilmihim** kelimesince bazı şey sual edip Ziya cevap verdikten sonra Arapça (bana bildir) diyecek olsam ne dersin? dediler. Ziya ise 12 yaşında bir Türk çocuğu ve müddeti taallümü üç aydan ibaret olduğu cihetle vehleten cevap veremeyip tefekkür ve teemmül etmekte iken bendeniz o yolda sual buyrulması da **ilmihim**'in nefsi mütekellim sıgası ve manası nedir? deyu sual buyurulsa belki cevap verir dedim. Anın üzerine Zihni Efendi hazretleri o yolda sual buyurdular. Ziya kelimeyi buldu ve manasını haber verdi ve bunların imtihanları icra olunurken Zihni Efendi hazretleriyle Mektebi Sultani belâgat muallimi Rıfat efendi hazretleri mümeyyiz sifatiyle bulunmakta ve kudemayı ulemadan hâlâ rusumat emaneti celilesi tahrirat mümeyyizi Emin Efendi ve kütüphaneler müfettişi Hayret Efendi ve Babiseraskeri levazım dairesi mümeyizlerinden Süleyman Efendi ve Fatih Mektebi İptidaisi muallimi evveli Hüseyin Efendi hazaratı hazırbilmeclis olup bu çocukların imtihanını kemali istihsanla müşahade buyurmakta idiler. İşte tezyif namesinde Nadir Efendinin papağan dedikleri çocuklar bunlardır.

Zeki Paşa mahdumu Fuad'ın imtihanına bedi olundukta şimdi **Şemsülmaarif**'de Arabî muallimi olan Dağiştanî Halis Efendi teşrif edip anın imtihanını dahi anlar icra ettiler. Fuad'ın imtihanı müsamahali tutulduğundan kendisine Ziya ve Mahmut kadar pek çok şey sual olunmadı ise de esilei vakiaya o dahi güzel cevaplar verdi. Bundan sonra dahi diğer şakirdleri mümeyyiz Efendiler hazaratı imtihan edip anlar derece derece evvelki üç şakirdan madununda idiler. Elli derste etfali sığara bundan ziyade Arapça öğretmek ancak kuvvei kudsiye ile olur.

İmtihandan sonra biz **Şemsülmaarif** müdürlerine hassatan bir Arabî sınıfının teşkilini teklif eyledik ise de kabul etmediklerinden biz dahi terki talim edip vuku bulan arz ve ihtarı acizanemiz üzerine tarafı alii hazreti sadaret penahiden şayan buyrulan müsaadei aliyye ve maarif nezareti celilesinden ita buyurulan ruhsati mahsusa üzerine talimi şakirdan hizmetine mübaşeret eyledik. Şimdi şakirdanımızın ade-

di 100'ü mütecavizdir ve bunların 25'den ziyadesi **Şemsülmaarif** Mektebinden gelmiştir.

Mektebimizin küşadı altı maholdu. Müddeti talimi Arabî olan iki senenin inkizasına bir buçuk sene kaldı. Cenabihak bizi de ve bizi sevenleri de, sevmiyenleri de yetiştirsin, inşallahütala o zaman icra olunacak imtihanı umumide muhibbin ve mübğızinden herkes bulunacak ve o vakit hakikati hal tamamiyle meydana çıkacaktır. İki ayda papağan olan sıbyan iki yılda insani fasıhülbeyan olmak feyzi haktan bait olmadığını şüphede bulunanlar anlıyacaklardır.

«İndel imtihan yükrimul meru ev yûhan; Vallahi muvaffak ve mustahan.»

İşte **Darüttalimin** nasıl ve ne maksatlarla açılmış olduğunu müessisinin ağzından işittik. Hacı İbrahim Efendi; imtihan tarzını anlatırken orada hazır bulunan bir çok Hocaları ve âlimleride şahit göstermiş olduğundan ve bu zatlar İbrahim Efendiyi tekzip etmemiş bulunduklarından **Şemsülmaarif Mektebi** ders nazırı Nadir Bey tarafından yazılan tezyif namenin garazkârane ve yahut kendisinin Darüttalim müessisine izafe etmek istediği şarlatanca bir hareket olduğu anlaşılır.

Darüttalim Mektebi ile onun müessisi kadar halk arasında, matbuatta münakaşayı mucip olmuş ve reklâm edilmiş müessese ve şahıs az bulunur. Hacı İbrahim Efendi bir yandan imtihanlara devrin en mümtaz simalarını mümeyyiz ve müşahit sıfatiyle davet ediyor, onların takdir ve taltif yazılarını matbuatla neşrettiriyor; bir yandan gazetelerde en büyük muharrirlere çatıyor, camilerde kürsülere talebeler çıkartarak tefsirden dersler takrir ettirtiyor, fazla olarak da gerek kendi, gerek talebesi tarafından mecmualar ve risaleler neşrolunarak bu suretle daimî münakaşaya ve reklâma sebebiyet veriliyordu.

Hacı İbrahim Efendinin çıkarttığı mecmua **Hikemiyati Arabiye** adını taşıyor ve ayda bir çıkıyordu. Mekteb talebesi de **Asari Edebiye** adında yine aylık bir mecmua çıkartıyorlarıdı. Bu mecmuanın ilk sayısında birinci sınıf talebesinin yazıları görülüyor, bu hesapça mektebin henüz ilk sınıfında bulunanlar tercümeler yapıyor, mecmualar çıkartıyorlar demektir. Hacı İbrahim Efendi bunun için ilk nüshanın sonuna yazdığı bir yazıda :

«Darüttalim talebesinin baladaki eserleri mektebde tederrüs eyledikleri kütübi edebiyyeden intihap ettikleri cümel ve eşar ise de anların intihap ve tercümece olan iktidarları yalnız kendi derslerine maksur olmayup aynı zamanda hiç görmedikleri sair kütübi Arabiye-

den dahi tercümei asar etmeye kafi bizaaleri vardır.» cümleleriyle talebelerini tezkiye etmiştir.

Bunlardan başka bir kısım talebede ayrıca risaleler yazıp bastırıyorlardı. **Asari Nefise** bunlardan birisidir. Bunu neşreden Süleyman Faik «Sayei keramet vayei hazreti mülükânede himmeti üstad ile bir iki seneden ibaret olan müddeti kalilede rüfakayı mektebimle müctemian Kütübi Edebiyyei Arabiyyeden hayli asari mergube tercüme ve tahrir ile sahai matbuata çıkartmağa muvaffak olduğumuz gibi işbu risaleyi dahi münferiden tahrire mübaşeret eyledim» demekle Hacı İbrahim Efendinin da'vasını teyit eden bir vesika orta koymuşdur. Yine talebeden Hersekli Mehmet Kâmil'de ayrıca eserler neşredenlerden birisidir. **İkazülihvan** adındaki risalede bu mevzuu aydınlatacak şu izahatı görüyoruz :

«... Asrın edibi vahidi ve dehrin lebibi feridi üstadi ekremimiz sadetlu elhac İbrahim Efendi ile faziletlu Hüseyin Efendi hazretlerinin ziri nezaret ve idarei mihriranelerinde olmak üzere küşadına muvaffak oldukları **Darüttalim** mektebi feyiz ve edeb meksebine müdavim ve ulumi Arabiyeyi tahsil ve iktitafa saî olduğum cihetle tercüme ve istanbati meal esnasında tevsii fikir ile müteneffi olmak ümniyesi nihayet böyle bir eseri vücude getirmeye sevk ve icbar eyledi.

Vakıa yalnız sabahları birer, ikişer saat olmak üzere onsekiz aydan ibaret olan bir müddet içindeki müktesebat ve muktebesatım bu makuleasarı tercüme edebilecek raddeye varmamış isede marülbeyan istifadei melhuza saikasiyle... Tercümesine hamerani mücaseretle **ikazülihvan** adını verdim. Lakin ilk eserim olmak ve bilhassa lisani Osmanî zebani mader zadım ve kavaid ve şivei Türkîye matlup derecede vukufum olmamak hasebiyle tabiyiülvuku olan hatiat ve sureti ifadedeki ademi irtibat ve inzibatın affü safhiyle mazur buyrulmaklığımı hassaten kariini kiram hazaratından istirham ederim.» [8]

---

[8] Mehmet Kâmil Bey; Osmanlı müelliflerinin yazışına göre: Hersek mühakatından Tirebinli Hacı Abdullah Efendinin oğlu olup İstanbul'da doğmuş ise de kendisi Türkçeye yabancı olduğunu bizzat söylemesine bakılırsa ana dili olarak Boşnakçayı öğrenmişdir. Şu halde ırk itibarile Boşnak veya Hırvat olmak lâzım gelir.

Mehmet Kâmil Bey; Şehremaneti tahsilât kaleminde memur olduğu bir sırada günde ancak bir kaç saat bu mektebe devam etmiştir. Daha önce biraz Arapça öğrenmiş olması kuvvetle zann ve tahmin edilir.

Darüttalimi bitirdikten sonra Mehmet Kâmil Bey'i Darüttedris'te muallim olmuş görüyoruz. Daha sonrası bu zat Abdülhamit II sarayına şifre kâtibi olarak almıştır. Bu memuriyette iken Madrit'te toplanan müsteşrikler kongresine Osmanlı hükûmeti murahhası olarak gönderilmiştir. Bu memuriyet onun Arapçadan başka bir garb dilini de öğrenmiş olduğunu gösterir.

Bu mekteb talebesi kendilerinde o kadar kudret görmeğe başlamışlarki muallim Naci gibi devrin en iyi Arapça bilen bir edibinin yazılarında bile yalnış bulacak kadar tecavüze ve neşriyata başlamışlardır.

Muallim Naci **Medrese Hatıralarında** (Sayfa 264 - 279) bu yazıları imza sahibi Halit adında 15 yaşında bir çocuğun değil onun Hocası hacı İbrahim Efendinin yazdığını zannediyor ve diyor ki :

«... Bu verakayı okuyanlardan hakikati hali bilmiyenler zannederlerki sahibi imza olan 15 yaşında Halit benim tercümemde yalnış bulmuş da **«Tarfe şakirdi idersi midihat üstad ra.»** kabilinden olarak tashihine himmet ediyor. Böyle zannolunduktan sonra bu zeki çocuğa bol bol aferinler verilmek dahi tabii görünür. Fakat işin hakikati anlaşılınca verilecek hüküm sureti diğer kesbeder.

Bir kerre düşünülsün onbeş yaşında bir çocuğun **edebüddünya veddin** nam kitabı okuyup anlayacak, hususiyle havi olduğu eş'ar hakkında (şairin bundan maksadı budur) diye hükmedilecek kadar Arabî bilmesi, andan sonra da böyle bir varaka yazarak tarika göndermesi istibat olunmaz mı?

(Bir zamandayız ki millet senin gibi muallimlerin yanlışını bulup meydana koyacak öyle onbeş yaşında pek çok çocuklar yetiştirmiştir) denilecek olursa bunun biraz kuru gürültü olduğunu bildiğim halde iftihar etmekle beraber derim ki: (burada çocuğun hareketi ve muallimi hakkında bir hayli müteala yürüttükten sonra) **Darüttalim** muallimi başına topladığı evlâdı milleti böyle mi terbiye edecek? Darüttalime edeb öğrenmek için giden pakidil bir çocuk Hoca Efendinin Naci namına olan garazını ilâna vasıta mı olacak?

(Muharrir bundan sonra her iki tercümeden hangisinin ve tabii kendisininki doğru olduğuna dair uzun izahat vermekte ise de mevzua tealluku olmadığı için almadım.)

Yine talebeden Midillili Ali Fuat (şimdi Türkiye Cumhuriyeti Maliye vekili olan Fuat Ağralı'dır) Abdürrahman İbnülcevzi'nin **Kitabül Eskiya**'sını tercüme etmiştir.

Bu mütercim de kitabın mukaddemesinde diyor ki :

1315 (1839) da genç denilecek bir yaşta ölmüş ve Edirnekapı dışarsındaki mezarlığa gömülmüştür.

Sarayda bulunduğu müddetçe Abdülhamit II rejimine karşı müsbet veya menfi ne tarzda hizmetlerde bulunduğu hakkında bir kayd ve malûmata raslıyamadım.

Metaliinnücüm, İkazülihvan, Tercümei Muallakati Seb'a adlarında üç eser bırakmışdır. Bunlardan ilki eshabın hal tercümelerini gösteren bir kamûstur. İki ciltte ancak elifle başlıyan eshabın isimlerini neşir edebilmiştir.

«Hacı İbrahim Efendi merhumun hayatında lisani dini mübin olan Arabinin etfali müslimine talimini teshil maksadi mühimiyle... tesis ve küşadına muvaffak olup elyevm sülalei tahrireden meziyyati ilmiye ve kemalati insaniye ile mütehalli ve münferit edibi lebib seyit Sait Efendi hazretlerinin tahti idarei hikmet isalelerinde bulunan **Darüttalim** Mektebi füyuzatında dört seneden beri ve müdür ve muallimini kiram hazaratınm himemat ve teveccühatı aliyyeleri berakâtiyle tahsil ve iktisab eylediğim Arabiyatın imtihan numuneleri ve kalem tecrübeleri olmak üzere meşahiri efazili araptan Abdurrahman İbnül Cevzi'nin Kitabı Ezkiyasının bazı hikâyatını tay ile tercümesine muvaffak olduğum on babını cüz cüz nazargâhi emasil ve akrana vaz ve arza cüret eyledim.

Şu eseri naçizin doğrudan doğruya mahsuli say ve kalemi muranem olduğunu bu feyizli mektebin her sene inikad eden imtihan ve tevzii mükâfat meclislerini lütfen ve tenezzülen teşrif buyurmuş olan zevati maarif simatın meşhudatı aliyyeleriyle tasdik buyuracakları ümüdinde olduğum gibi tabiyizzuhur olan bir çok nekayıs ve hatiatının dereceisin ve müddeti tahsil mazeretlerine ve hulusi niyete bağışlanmasını rica ederim.» demiştir.

Bununla beraber Midillili Fuad Efendi'nin eseri forma forma çıkmağa başladığı zaman Tercümanı Hakikat'te Ahmet Mithat Efendi'nin bu yaştaki çocukların Arapçadan böyle eserler tercüme edemiyeceğini ve bunun mübalagalı bir iddia olduğunu yazması üzerine bu mektebin ilk mezunlarından ve sonra Hocalarından bulunan Mehmet Nüzhet Ortanca Midillili Ali Fuat Efendiyi alıp tercüman matbaasına götürmüş, orada kitaptan tercümeler yaptırtarak mektep ve mezunları hakkında Mithat Efendinin kanaatını değiştiren yazılar yazdırmıştır.

Bu tercüme hakkında 18 Kânunisani 1306 (1891) tarihli Tercümanı Hakikat'te Ahmet Mithat Efendinin şu yazıyı yazdığı görülmüştür :

«Tuhvetul ezkiya fi tercimetil kitabil ezkiya»

«Midillili Ali Fuat imzasiyle şöyle bir risale neşrolunduğunu işittiniz mi? Yalnız birinci cüzü çıkmış, daha ne kadar eczası olduğunu bilemez isekte bu babta bildiğimiz sair bazı mevad vardır ki size tebliğ etmek isterim. Amma sem'i dikkatinizi güzelce tehiyye eylemenizi rica ederim :

Bizim bir elhac İbrahim Efendimiz vardı. Geçen sene vasıli rahmeti rahman oldu **(Allah kabrini nurlandırsın)** lisani Arabinin suhulet ve suubeti tahsili hakkında bu zat ile uzun uzadıya münazaratı kalemi-

yemiz sebk eylemiştir. O lisani mübarekin tahsili zannolunduğu kadar güç olmadığını iddia ederek ispati müddea için dahi **Darüttalim** Mektebi nafiini tesis eylemişti. Filvaki orada küçücük çocuklara çent sene zarfında lisani Arabiyi gereği gibi talim ederek müddeasını ispata muvaffak olmuş ve cümlemizi mecburi şükran eylemişti. Bizim için bundan daha ziyade mucibi şükran bir mağlubiyet mi olabilir ki bütün ehli İslâm için az çok tahsili lâzım olan lisani Arabiden hemen yaşı derecesine takarrub etmiş olan hissimizi böyle bir isbati fiilî ve maddî ile ümmiditam suretine tahvil etmiş idi. Hacei müşarinileyhim vukui irtihalinden sonra bir aralık **Darüttalim**'in kapandığını da istima ederek teessufati hazine ile Tercümani Hakikat'e yazmıştık. O zaman dahi tekzibin en bahtiyaranesine nail olmuştuk. Meğer hazreti üstadın telamizi meyanına bir ihtilâf girmiş ise de o ihtilâfat dahi **Darüttedris** namında yine o nizam altında yeniden bir mektep küşadına müncer olmuş. Bu da ihtilâfların en mesudu değil midir ki mektep bir iken iki olmuş. İkisinin de programları yeniden ikmâl edilerek, yani sair bazı durusi nafia dahi katılarak mektepler terakki ettirilmiş.

İşte bu makalede sername ittihaz ettiğimiz eser Hoca merhumun tesis kerdesi olan **Darüttalim**'in yetiştirdiği ezkiyayı şakirdandan Ali Fuat Efendinin Arabiden tercüme eylediği bir eserdir.

Ali Fuat Efendi kimdir? Serfiçe muhasebecisi sabık Etem Efendinin oğlu 12, 13 yaşında bir nevreside! eserini mektebi mezkür erkânından Talât Beyefendi ile beraber [9] bizzat bize getirdi. Fakat bu hüsnü tercümeye kendi muvaffakıyeti memul olamıyacağını kendisi de bildiğinden bir de imtihan teklif eyledi.

Öyle ya! O yaşdaki çocuk lisani Arabiye kaç sene çalışmış olabilirki 15, 20 sene çalışanların güç hal ile pek mahdud bir miktarını fethedebildikleri o kişveri belegata rekzi alemi istilâ edebilmiş olsun? Başladık imtihana! kendi nakıs Arapçamızla bir şey yazdık. **Darüttalim** Mektebinde bir kolay usul ile Arabî tahsil olunuyor diye işittim. 10, 15 yaş arasındaki çocuklar Arabiden Türki'ye tercüme iktidarını haiz oluyorlarmış, siz de onlardan biri imişsiniz mealini güya Arapça yazdık. Cayır cayır tercüme eyledikten maada bizim irabını, filanını bittabi yanlış yazdığımız şeyleri bile mini mini fazıl dosdoğru okuyarak tercüme eyledi.

Şüphemiz kalmadıki çocukta tercüme iktidarı mükemmeldir. Yalnız bilmediği lûgat olursa kamustan arıyor. O taharriyede iktidarı var.

---

[9] Fuat Efendiyi götüren Nüzhet Bey'dir. Burada Talât Bey denilmesi; matbaada Mithat Efendile konuşulurken o zaman divani muhasabat âzasından Talât Bey adında birisinin de ismi geçmiş olmasıdır. İşte Mithat Efendinin hatırasında bu ad kalmış ve öyle yazmış olduğunu Nüzhet Ortanca şimdi söylemekte ve tashih etmektedir.

Bu yavrucuğun ispatı ehliyet eylediği aferinleri nasıl bir tavri tazim ile ifa eylediğimizi izaha ve tafsile lüzum var mıdır? Ufacık çocuklar bile üç dört sene zarfında lisani şerifi Arabiyi tercüme iktidarı derecesinde tahsil edebiliyorlar. Şu usuli sair mekâtibi aidesine tamim edecek olsak acaba fevaidi azimesi görülemez mi?

Darüttalim Mektebine lütfen nezaret buyurmakta olan Musullu Sait Efendi hazretleri bu usuli mahasin şumulun bir kat daha itmamıda mümkün olduğunu taahhüt buyuruyorlar imiş. Bunlar bir encümeni resmiye davet olunsalar sureti müteallaları sorulsada **Darüttalim'**den daha vasi, daha ciddi bir mektepte bir tecrübe icra olunsa bizce mertebei tahakkuka varmıştır ki faidei azimesi görülecektir. Hem de biz vaktiyle bu imkânın aksini düşünür muterizlerden olduğumuz halde işte bu teslimiyette bulunuyoruz.»

Ahmet Mithat Efendinin bu arzusu çok geçmeden yerine getirilmiş ve İbrahim Efendi usulinde lisan mektebinde Arapça ve Farsça okutulması padişah tarafından da, hükûmetçe de kabul edilmiştir.

18 Mart 1308 (1892) tarihinde sadrıazam Cevad Paşa tarafından bir arz teskeresinde bu mesele şu tarzda izah olunmaktadır :

«Telâkki olunan emrü fermani humayuni cenabi padişahi hükmü celili vechile lisan mektebinde Arabî ve Farisî lisanlarının dahi tedrisi hakkındaki iradei seniyei cenabı cihanbanî sual ve taharri ettirilerek işbu emir ve fermani humayuni mülükkânenin hariciye nezareti celilesine tebliğ olunup nezareti müşarun ileyhaca dahi mektebi mezküre devam idenlerden salifüzzikir lisanları tahsile rağbet ideceklere mahsus olmak ve Fransız lisaniyle usuli tercüme programına dokunulmamak üzere mektepte iki dershane tahsis ve iki muallim tayin kılınması ve muallimler maaşı için mektebin tahsisatı hazırasına 2000 kuruş zammiyle bunun bütçeye ilâveten tesviye edilmesi arz ve istizan olunmuş olduğu anlaşılmıştır.

Mezkür Arabî ve Farisî lisanlarının tedrisinde fevaid ve muhasenatı azime husuli derkâr olmakla olbabta dahi şerefmüteallik buyrulan emrü fermani humayuni hazreti şehriyari mahzi isabet olup müteveffa hacı İbrahim efendinin tesis etmiş olduğu usuli tedrisin Arabî lisanının tahsilini teshil eylediği muhakkak olduğundan mütevafayı mümaileyhin usuli tedrisine vakıf ve farisî için dahi hüsni tedris ve talime muktedir birer muallim intihap olunarak nezareti müşarun ileyhanın işarı vechiyle mektebi mezkürde rağbet edeceklere mahsusen arabî ve farisî lisanları dershanelerinin küşadı münasip görülmüş olmağın hakipayi humayunu şahaneye arzı mütemennadır efendim.»

Mabeyn başkitabetinden yazılan 19 Mart 1308 tarihli Hamiş'de :

Yazıldığı gibi irade çıktığı beyan olunduktan sonra «lisan mektebinde ileride Alman ve İngiliz lisanların dahi tedrisi pek münasip olduğundan bunlarla beraber Rusca dahi okutturulması velhasıl mektebi mezburde Avrupa lisan mekâtibinde müttehaz usule tatbikan lâzım gelen lisanların talimine say ve ikdam olunması muktazayı iradei seniyei mülkûdariden bulunmuş olmağın...» denilmektedir.

Arap dilinin tedrisi lisan mektebine girmekle beraber bu mektep aradan çok geçmeden kapatıldığı için bir semere vermedi.

* * *

Garbte mekteblerde Latince ve Yunanca okutulmalı mı, okutulmamalı mı? tarzında münakaşalar yapıldığı gibi bizde de Arabça ve Farsça münakaşaları olmuş senelerce sürmüş ve nihayet Cumhuriyet devrinde bu iki dil mektep programlarından çıkarılmıştır.

İleride dilimizin tekâmül tarihini yazacaklara yarar ümidiyle bu baptaki münakaşalara bir kaç sahife tahsis etmeyi faideli gördüm.

Arap dilinin kolay öğretilmesinin ve bu dilin Türkler için bilinmesinin birçok cihetlerden elzem olduğunu iddia; bir dereceye kadar da ticarî bir zihniyetle hareket eden yalnız bu Hususî Mektep müessislerine mahsus değildir. En maruf edib ve muharrirlerimiz, en ileri gelen âlimlerimiz de her devirde aşağı yukarı bu tezi müdafaa etmişlerdir.

Bunların yazdıklarının onda birinden olsun burada bahse imkân göremiyorum. Yalnız **erbabı kemal**den üç edibimizin, **Namık Kemal, Mahmut Kemal** ve **Ali Kemal**'in birer vesile ile yazmış oldukları yazıların bazı parçalarını alacağım :

Namık Kemal'in bu mevzua nasıl karıştığını **Ebuzziya Tevfik**'in mecmuasının 97 ci sayısiyle neşretmiş olduğu bir mektupdan öğreniyoruz. Ebuzziya mektubun otuz sene önce yazılmış olduğunu söylüyor. Neşrin 1329 (1913) senesine tesadüf etmesine göre mektup 1299 ve 1300 (1883) de yazılmış demektir. Mektup Selânik'te bu tarihlerde açılan Hususî Mekteplerden birisinin sualine cevaptır. Bu tarihe dikkat edilirse Arapça hakkındaki mütaleayı Namık Kemal, Hacı İbrahim Efendinin ortaya çıkmasından önce veya henüz çıkdığı senede yazmış bulunuyor. Binaenaleyh bu bakımdanda büyük bir kıymeti olmak ve hacı İbrahim Efendiye tekaddüm hakkı bulunmak lâzım gelir.

Bu mektubu neşrederken ve neşir sebebini anlatırken Ebuzziya da Arapça hakkındaki kanaatini şu cümlelerle izhar ediyor :

«Ahmet Şerif imzasiyle bir zamandan beri Anadolu ve Arabistan'dan tanine mektuplar gönderen zat geçen gün Suriye'den **Şam'da ilk müşahadeler** ve **tahassüslar** sernamesiyle yazdığı bir mektupta oralarda mütedavil Arabçanın tarzı tekellümi ile şivesindeki garabete tercüman olmuş ve bu vesile ile lisani dinimiz olan Arabiye ne rütbe bigâne kalmış olduğumuzu anlatmıştır.

Filhakika bu lisani mühim ile olan münasebetimiz gayri kabili inkârdır. Milletimizi Arap Müslüman etti. Kanunumuz Arap'a tabi. Ekseriya maarifimiz Arabiden istinbata muhtaç. Lisanımız Arabinin edebiyatı sayesinde kaim. Bununla beraber Arabideki cehlimiz haya edilecek bir halde devam edip gitmektedir.

Güya mekteblerimizde Arabî talim olunur. Fakat usuli talim o kadar kadimdir ki anı islâh ile zamanın ihtiyacına tevfik etmek irtikâbi kebair mertebesinde tutulur.

Halbuki bir İdadi Mektebinde aynı sınıfta okunan ecnebî bir lisan ile Arabî arasındaki fark sureti mahsusada dikkate şayandır. Meselâ Fransızca bir Müslüman çocuğu için tamamiyle yabancı bir lisan ve zaten pek çok kelimatiyle menusu bulunduğu Arabiyi ise andan ziyade bir ihtimam ile tahsil ettiği varestei beyan iken eline aldığı Fransızca kitabı okur, manasını anlar, lisanına da nakleder. Arapça bir kitabı ise irabında bin hatâ ile okur, fakat anlıyamaz.

Görülüyor ki bu kusur tarzı tahsildedir. Çünkü Beyrut'taki cezvid mekteplerinde tahsil eden bir Türk çocuğu lisani Arab'ı aynı Fransız lisanı gibi tekellüm, takrir, tefehhüm ve tahrir etmektedir.

Tanin muhabirinin mebhusünah olan mektubunu okurken şikâyet ettiği haller Kemal'in bundan otuz sene mukaddem Selânikten vaki olan bir suale cevaben yazmış olduğu mektubu tahattur ettirdiğinden buraya aynen naklini tensip ettim.

MEKTUP SURETİ

«Selânik'ten vuku bulan sual; milkte neşri Maarif noktai nazarınca en mühim olan mesaidendir. **Arabî ve Farisiyi Fransızca gibi okuyup yazmak ve tekellüm edebilmek üzere tahsili arzu olunuyor.** Meselenin heyeti umumiyesinden evvel; bir kerre ayrı ayrı eczasına taliki nazar lazım gelir.

Hangi Arabiyi, hangi Farisiyi öğreneceğiz? Şimdiki halde malûmdur ki Arabistanın her yerinde bir başka lisan söylenilir. Bir Arnavut, bir Kürdün Türkçesini anlamakta ne kadar suubet çekerse; bir Mısırlı

bir Bağdatlının, bir Yemenli bir Cezayirlinin Arabîsini anlamakta da o kadar sıkıntı çekiyor.

Bu söylenilen Arapçaların hangisini olursa olsun söylemeye, yazmağa çalışmak ayniyle Arnavutça veyahut Lazca öğrenmeye uğraşmak kabilindedir. Çünkü bu şivelerin hiç biri lisani ilim ve edep değildir. **Arab'ın lisani ilim ve edebi ise hayfaki mileli İslâmiyede bir dereceye kadar okuyup yazmak bilenlerin cümlesine malûm olmak ve akvamı Muhammediyenin müşterek lisanı vicdanı bulunmak lâzım gelirken** Arabistan'da bile o lisan ile tekellüm eder bir memleket halkı bulunamıyor :

Nebiyyi efsah hazretlerinin medinei müneverisine bile girmemiş. Şimdi. Selânik'teki çucukları Arabın lisani edebiyle tekellüme alıştırmek bence muhal derecesinde müşkildir. Çünkü malûm olduğu üzere bir lisanda tekellüm melekeye; meleke ise konuşacak adam bulmağa tevakkuf eder. Halbuki Selânik'te Arabî tekellüm edecek adam değil belki Hoca bulunmaz. O cihetle bana kalırsa hayali terakkiyi o kadar tevsi etmemelidir.

Fransızlar **aliyül alâ, alânın düşmanıdır** demişler. Korkarım ki Arabiyi tekellüm etmeye ve yazmaya alışırken anlamaktan da mahrum kalırız. **Maksadi istifade ise anlamakla hasıl olur.** Bu cihetle şimdi mektebinizce yapılacak şey: **Arabinin şerha bakmaksızın bir kitab ve kasideyi anlayabilecek surette tahsiline ve bu tahsilin mümkün mertebe suratle husuline çare aramaktır.** Bu çareyi de bizim aramamıza hacet yoktur. Avrupalılar lisan tahsilini ne ile teshil etmişler ise biz de anınla teshil ederiz. Onların lisanı suratle tahsil etmelerine sebeb; ders tertiplerinin intizamıdır zonolunmasın. Ekseri Hocalar talimde hiç bir tertibe riayet etmez. Kendi kendine tertib icat eder. İşte tahsili teshil eden Hocaların bu kudretidir. Bendeniz ulemayi Arab içinde lisana mutasarıf ve talime kabil bir hayli zevat görmüştüm. **Ülemayı Türk'de ise hemen hiç kimse görmedim.** Selânik mektebi varidatı müsaade ederde bir muktedir Arabî Hocası tedarik edebilirse çocuklara mümkün mertebe Arapçayı öğretmeyi anın iktidarına tahmil etmeli. **Ve yalnız Arabi tahsilinden maksat, herkesin zannı gibi camide okunan kitapları anlamaktan ibaret olmadığını ve mektebin nazarında ulumi müdevvene ayrı bir şey bulunduğunu anlatmalıdır.**

Şimdilik bendeniz bundan ziyade bir şey yapmağa imkân göremiyorum.

Farisiye gelince: bu mübarek lisanı hattıyle, busesiyle, âşıkiyle, mahbubiyle beraber mektep kapısından görünmek iktidarından mah-

rum etmeli. Yalnız vasfı terkibilerden, filandan lâzım olduğu için mektepte kavaidini göstermelidir.

Farisî bilmek isteyen bıyığı, sakalı geldikten sonra öğrensin. Mekteplerde ifsadi ahlâk için lisan talim olunmaz.»

İbnülemin Mahmut Kemal 24 Nisan 1312 (1896) tarihli Tercümanı Hakikat gazetesine yazmış olduğu dört sütunluk bir makalede Arabçanın okutulması lüzumundan uzun uzadıya bahsetmiştir.

Bu makaleden de bir kaç fıkra alıyorum :

§ — Lisani Arab'a vakıf olmayanlara âlim denilemez. Çünkü Kur'anı Azimüşşan bu lisanla nazil olduğu gibi kaffei ulûmî dinîye hep bu lisan üzerine telif kılınmış olduğu için zümrei mübeceleri ulemaya dahil ve füyuzati maneviyeye nail olmak behemahal lisana ve o vasıta ile tefasiri şerifeye, ahadisi nebeviyeye, fıkıh, kelâm ve ulûmî dinîyei saireye ittila hasıl etmeye menuttur...

Binanaleyh (lisani Arab'a vakıf olmayanlara âlim denilemez) cümlesine bir hakikati mahza nazariyle bakmak iktiza eder. Aksini iddia Fransızca, İngilizce, Rumca... ile hakayıkı diniyeye vukuf hasıl olabileceğini berayerdei zebani hılzan demektir ki butlani iddia malûmi ülinnühadır.

§ — Hakîm olmak için lisani Arab'a ihtiyaç vardır. Çünki Arabça şerefi Kur'an ile lisani hikmet olduktan başka mebahisi hikemiye umumen bu lisanda mündemicdir. Hakimler ki müzekii nüfusdurlar.

Hakayıkı diniyeyi tetkik ile ebnayı nevine şahrahi selâmeti göstermek ve tehzibi ahlâka, tenviri ezhane teşmiri saki ikdam etmek vazifesiyle mükelleftirler...

§ Edip olmak için yine Arapça bilmelidir. Çünkü Edebiyatı Osmaniyenin essası lisani Arab'a müstenid olup Arab Edebiyatına vakıf olmayanlar kavaidi edebiyeyede müttali olamıyacakları için yalnız sevki tabiatla şiir söylemek, kitabet etmek edebiyattan matlub olan maddeyi temin edemez.

§ Hulâsa: Meseleyi hangi cihetten muhakeme etsek bir Müslüman, bir Türk, bir hakim, bir âlim, bir edip için lisanî Arab'ın son derecede lâzım olduğu tebeyyün ediyor.

Şurası şayanı teessüftür ki bu lisanı mühimmin suhuletle tahsili için henüz bir kaide vaz edilmemiştir. Her ne kadar İbrahim Efendi merhumun usuli tedrisi maksada hadim ise de bu usulin daha ziyade

islâhı ve katiyyen esaslandırılması icap eder. Bir senede tahsili kabil olan Sarf ile Nahiv senelerce sürüyor.

Lisani din, lisani edep, lisani hikmet olan Arapçanın şubbani memleket arasında intişarı ve suhuletle tahsili her neye mütevakkif ise bu babta serdi mütaleat edilmesini üdabayı kiramdan recaederim.»

Yine İbnülemin Mahmut Kemal Tercümanı Hakikatın 23 Kânunu evvel 1312 (1897) tarihli nüshasında **Lisani Arabî ve Usulî Tedrisî** başlığı altında yazmış olduğu uzun bir makalede o zamana kadar takip edilen tedris usulinin fenalığını misallerle anlattıktan ve Arabçanın daha kolay bir tarzda tedrisine ait mütalâları da yürüttükten sonra sözü Arabçanın biz Türkler için lüzumuna getirerek diyor ki :

«... Her fert mensup olduğu milletin lisanını (her türlü noksandan arî olarak) mükemmel surette bilmeye mecburdur. Arabça hem dinimizin lisanı, hem de lisani mader zadımızın rükni azamıdır. Arabçasız ne söz söyliyebiliriz ne de iki satır yazabiliriz.

Edebiyatı milliyemizin müstenedünileyhi de yine o lisandır. **Edebiyatsız millet, dilsiz insana benzer** derler. Biz Arabçayı bilmezsek bittabi edebiyatta ebkem kalabiliriz.

Arabçadan istigna gösteririz, ne vakitki sertacı ibtihacımız, mucibi saadet ve selâmetimiz olan Kur'anı Azimüşşanın lisani Arabla nazil olduğunu unuturuz; ne vakıt ki Arabçayı lisanımızın rükni azamı adetmekten sarfi nazar eyleriz. Bu iki suretin ikiside Müslümanlık, Osmanlılık noktai nazarlarından hiç bir vakıtta imkân dahilinde değildir. Mademki İslâmız, mademki Osmanlıyız; evvel bevvel lisanımızla beraber Arabçayı mükemmelen öğrenmeliyiz Badehu Fransızca, Almanca, İngilizce ve Ruscayı hulâsa kudretimiz yettiği halde her lisanı tahsil ile istifade etmeliyiz. Yoksa o ecnebî lisanlarından birini (sureti mutlakada) üssülesasi fazilet adederek (bir tifli şirhare) daha akla karayı seçmeden talim ve telkindeki mahzuratı ihtiyar eylememeliyiz.

Arabî hakkında serdettiğim mütaleatın Farisî hakkında irad olunmaması o lisani lâtifin lüzumsuzluğundan, ehemmiyetsizliğinden dolayı değil; lisanımızın erkânından ve edebiyatımızın esaslarından bulunduğu gibi Arabçaya dair söylenilen sözlerden ekserisinin tamamiyle anada şumuli olduğu için o vadide tekrar bastı mekal abesle iştigal olacağı mülâhazasına mebnidir.»

Yine Tercümani Hakikat'in 28 Kânunisani 1312 (1897) tarihli nüshasına hariçten makaleler yazan Ali Kemal Fransa'da maarif islâhatından ve Fransız liselerinde Lâtince ve Yunanca tedrisinden uzun

uzadıya bahsettikten sonra sözü bizim mekteplerimizdeki Arapça ve Farsçaya getirerek diyor ki :

«... Hakkalinsaf düşünmeliyiz; Arabiyi, Farisiyi aradan kaldırırsak Edebiyatı Şarkiye neden ibaret kalır? Bir parça İbni Kemal, Koca Ragıb velbaki hevaiyat, yahut daha nazikâne bir misal ile garamıyat. Baki'den şeyh Galib'e varıncaya kadar hep böyledir. Filhakika bu sunuhatı latifei fikriyede insanı mahzuz eder amma fikri bihakkın tağdiyeye kiyafet etmez, bir irfani hakiki yerini tutmaz.

Saniyen : Arabî ve Farisiye lisanen de büyük iftikarımız vardır. Bilirim bu söz pek çoğumuzu kızdırır: Arabça başkadır, Türkçe başkadır.

Arabça isteyen Urbana gitsin
Acemce isteyen İrana gitsin
Ki biz Türküz bize Türkî gerektir

diye bağırırız.

Evet böyle amma ne olursa olsun lisanımızı doğru yazabilmek için evveli emirde Türkçeyi, Türklüğü, şivesini, elvanını, amalini bilmeliyiz. Bu iki mecburiyet bir cihetçe muziçdir, neçare vakidir. Türkçeyi arzettiğimiz vechidakik ile bilmeyen Türk Arabi'de harirî ve Farisi'de örfi olsa yine bir Türk edibi olamaz, yine lisanımızı bihakkın yazamaz. Buna mukabil bu iki lisana az çok vukuf peyda etmeyen üdebamızda vakıa bu hususca daha mes'ut olurlar amma kemâle eremezler.

Şu iki hakikate bugün küçük, büyük yazı yazanlarımızdan koca koca misaller getirebiliriz... Zaten bu hakikat öteden beri ekseriyetimizce müsellemdir, öteden beri mekteplerimizde Arabî, Farisî tahsili muntazaman yörüyor, Sarflarımız, Nahivlerimiz, Kavaid Kitablarımız, Usuli Farisî, Talimi Sünen, Gülistan, Elmuktazap, Elmüntehap, hep yolundadır.

Ey talibi fenni si'rü inşa
Lazım sana farisî lisanı
Zira bu lisan hoş edadır
Pirayei şahidi maani

diyoruz, daha kızarsak :

Her lisanın Arabî mümtehabıdır çelebi

demeye kadar varıyoruz, fakat hayret (ne Arabî) ne Farisî öğrenmiyoruz, yahut yarım yalnış öğreniyoruz.

Mekâtibi hususiyemizde olduğu gibi (Darüttalim ve Darüttedrisi

kastediyor) cihanı sairi irfanı bütün bütün feda eylersek, sade bu zemini mahduda vakfi nefs ederek bu yolda cüzibehre sahibi oluyor, fakat her türlü ahvalde zarar eyliyoruz. Hele son tarikten fikren inkisara uğrayarak büsbütün nakıs kalıyoruz. Bu hakayıkı hiç birimiz inkâr edemeyiz. Mekteplerimizden çıkanlara bakılsın, iman ile insaf ile bakılsın iddiamız ruzi ruşen gibi müberhendir.»

Muharrir daha birçok izahat veriyor ve bu lisanın öğretilmesi ve sevdirilmesi yolunu gösteriliyorsada onların buraya alınmasına lüzum görmedim.

* * *

Bu devirde Arabça aleyhtarlığı yapanlar da bulunmuştur. Şöyle ki; «Bahai Efendi (Velet Çelebi İzbudak) **Arab'dan pek çok istifade edeceğimiz ulum** başlığı altında tarik gazetesinde bir makale neşretmiş ve bu makalede; bizim birkaç cihetle lisani Arab'dan birçok lûgat almaklığa ihtiyacıruzi ruşen gibi müberhendir.

Arab'ın dekayiki şiriye ve hayalatı metimesini alsaydık elbette daha alâ ve nekâyısten ârî, tabiiyete karib bir edebiyata malik olmaz mıydık?» deyişine karşı Hüseyin Cahit Yalçın: Ne vakte kadar ötekinin berikinin Edebiyatını taklit edib kalacağız? Acem mukal'litliğinden kurtulur kurtulmaz Arabistan çöllerinde kefaret mi çıkaracağız? Edebiyatımız artık Türk olsun buna çalışalım, nasihat vereceksek hep bu yolda verelim. Arab'ın **devaiki şi'iye** ve **hayalâtı metine**si kendisine mübarek olsun. Biz bunları niçin alalım? Bizim kendimizin hayalimiz, karihamız yok mu? demişti.

Yine Bahai Efendi bahsi geçen makalede Arabların başka milletlerden almış fakat ilerletmiş oldukları veyahut yeniden icat ve ihdas ettikleri ilimleri saymış dökmüş ve bunlardan istifade lüzumunda ısrar etmiş idi. Hüseyin Cahit Yalçın'da cevab olarak şunları söylemişti.

«Arabdan istifade edeceğimiz ilimler diye şimdiye kadar sayılan şeylerde esaslı bir şey bulmamakla beraber belki aşağıda bir şey gelir diye tereddüt içinde bulunuyordum. Bu gelenleri görünce artık Arab milletinden katiyen halas bulduğumuzu anlamıştım. Çünki Arab'a minnetimiz bu ilimler için olacaksa hiç korkmadan ilânı istiğna edebiliriz.

Şimdiki dürbünlerin, makinelerin, usuli tabiye ve talimlerin, keşfiyatı arziyenin, tetkikatı teşrihiyenin terakkisi yanında Arabların biçare heyetleri, cerri eskalleri, ilmi sarfları, coğrafyaları teşrih ve hıfzıhatları artık bir oyuncak kalır.

Arabların bu ilimlere dair mevcut kitablarında bir kıymet varsa o da bir kıymeti tarihdir. Yani filan zamanda Arabların falan mad-

deye dair malûmatı ne kadardı? diye merak edersek o vakit kütüphanelerin tozlu raflarını karıştırarak bu kitabları açar, okuruz. Fakat ondördüncü asrı hicrî adamı olmak isteyince o kitabları rahat bırakarak zamanımızın ilmü fenniyle dimağımızı doldurmak için şimdiki kitablara sarılır, bunları hirzi can ederiz. Bu kitabları da Arab'da değil, garpde buluruz.» [10]

Zaman ve hadisat, hele son inkilâblarımız Hüseyin Cahit Yalçın'a hak vermiştir.

* * *

Hacı İbrahim Efendi **Darüttalimi** açtıktan sonra münakaşa safhasının geniş Edebiyat sahasını terkederek yalnız Arabçanın okutulup öğretilişi tarzına inhisar ettiğini gazetelerdeki yazılardan öğreniyoruz. Bunun da sebebi şudur :

Hacı İbrahim Efendi her sene umumî imtihanlar yapılacağı sırada her kim isterse gelip imtihanda bulunabileceğini ve talebeye sual sormak hakkını haiz olduğunu gazetelerle ilân ederdi, hattâ bu imtihanlarda bulunmak üzere kendi hocası Şinkiti'yi de Arabistan'dan İstanbul'a davet etmişti. [11]

---

[10] Kavgalarım (Sayfa 97 ilâ 108) İstanbul Tanin matbaası (1326)

[11] Hacı İbrahim Efendi'ye Arab dilini öğreten ve Türklere Arabça öğretmek vesilesiyle onun tarafından da **Darüttalim**'in ve daha birçok mekteplerin açılmasına sebep olan ve aynı zamanda kötü bir hatıra bırakan Arab edibi **Şinkiti**'ye Maarif Tarihinde bir kaç satırlık bir yer ayırmadan geçemedim.

Şinkit; Fas'ın cenubunda ve şimdi İspanyol işgali altında bulunan kısımda bir kasabadır. Bu kasaba halkı Arap dilini Fas'ın diğer şehir ve kasabaları halkına nisbetle fasih konuşmakla şöhret almışlardır.

Bu kasabadan yetişmiş olan edip ve şairler hakkında **«El vasıyyeti fi tercumî udebaî seyenkîyd»** adında müstakil bir eser yazılmış ve neşredilmiş olması da bu şöhreti teyit eder. İşte Muhammet Mahmut Efendi bu kasabaya mensuptur.

Şinkitî; Hacı İbrahim Efendi'nin daveti üzerine İstanbul'a da gelmiş ve burada bulunduğu müddetce Cevdet ve Münif Paşalar gibi devrin âlim vezirlerile ve İstanbul'un belli başlı âlimlerile musahabe ve münakaşalarda bulunmuş, hattâ istek edenlere bazı dersler de okutmuştur. Hele Münif Paşa'nın adeta hânegisi imiş. Yani Paşa'nın evinin halkı gibi orada yer, içer ve yatar, kalkarmış.

Manastırlı İsmail Hakkı Efendi Risalei Hamidiye tercümesinde «fakirin edebiyat kitaplarına da biraz mümaresem vardır. Hattâ yakın zamanda edibi şehir Şeyh Mahmud Şinkitî hazretlerinden Amidi'nin kitabülmuvazenesini okudum.» demesi de bunu teyit eder.

İşte bu türlü şöhretlerinden ve bu sırada İstanbul'da bulunmuş olmasından ileri gelmiş olacak ki 1305 (1888) de Stockholm'da toplanacak olan müşteşrikler kongresine Osmanlı hükûmetince murahhas olarak gönderilmesi İsveç hükûmeti tarafından Babıâli'den iltimas ve rica olunmuştur.

Bundan bahseden 8 Mart 1305 (1888) tarihli meclis vükelâ mazbatasında şu satırları okuyoruz:

Davete icabet edenlerin munsif olanları gördüklerini takdirkâr bir ifade ile gazetelere aksettirdikleri gibi bu yola gitmeyenler de bulunuyordu. Bu sonrakiler Hacı İbrahim Efendi için talebeye müretteb sualler verdiğini ve bu suallerin dışarsında talebenin bir şey bilmediklerini iddia edip duruyorlardı.

«.. İsveç - Norveç kralı hazretlerinin işbu kongreye pek ziyade ehemmiyet vermekle iduği.. ve canibi devleti aliyyeden memur tayinine intizar olunduğu ve Medinei Münevvere ahalisinden ve ulemadan olup misafireten Derseadet'te bulunan Mahmut Şinkiti Efendinin azimeti halinde kongrenin müteşekkir ve minnettar olacağı canibi sefaretten ifade ve beyan olunmuş.. ve mümaileyh Mahmut Efendinin ehliyet ve malûmatına mebni izami münasip olmakla beraber Fransız lisanına aşına bir zatın ona terfiki dahi muktazi görüldüğünden tarafi saltanatı seniyeden zikrolunan kongreye Ahmet Mithat Efendi'nin memuriyeti müttahiden bittezekkür..»

Altı ay sonra ve 18 Ağustos 1305 (1888) tarihinde şöyle bir iradenin daha çıktığı görülmektedir:

«Stokholm şehrinde içtima edecek olan elsinci şarkiye kongresine memur olan iki zattan Mahmut Şinkiti Efendi'nin istifasına mebni mumaileyhe verilecek harcirahin münasafeten itasile divani muhasebat meddeiumumisi Ohannes ve encümeni teftiş âzasından İbrahim Efendilerin memuren mezkur kongreye izamları istizanına dair residei desti tazim olan 22 Zilhicce 1306 tarihli tezkerei samiyei sadaret penahileri manzuri ali olarak mezkur kongreye memur buyrulmuş olan Ahmet Mithat Efendi hazretlerinin derkâr olan kifâyeti hasebile müşarünileyhten başka memura lüzum olmadığından müşar ve mümaileyh Ohanes ve İbrahim Efendilerin tayin ve izamından sarfi nazar olunması şeref sadir olan emir ve iradei seniyei hazreti padişahı muktazayi alisinden bulunmuş..»

Herkesin yarı tahsisatla gitmeye can attığı böyle bir memuriyetten Mahmut Şinkiti Efendi durup dururken neden istifa etmiştir? Burası resmî kayıdlardan anlaşılamıyor.

Ahmet Mithat Efendi Stokholm'a giderken ve gelirken gördüklerini çift sütun üzerine büyük kıt'ada ve **Avrupada bir cevelan** adında 1044 sayfalık bir eserle tesbit etmiş olduğu ve bu eserde en ufak, en ehemmiyetsiz hâdiselerden bile bahsettiği halde Mahmut Şinkiti'nin resmî vesikalarla malûmu olan tayin ve istifası hâdisesine asla temas etmez. Bu eserin baştarafında «Tarafı hükûmeti seniyeden işbu müşteşrikin mütemerine vukuı intihabım İstanbul'dan tarihi hareketim olan 18 Ağustos 1305 (1888) den üç ay kadar mukaddemdir. Sureti intibah ve tayini acizanem ilân buyrulmamış olduğu için elde vasitai neşriyemiz olan Tercümani Hakikatle mingayri resmin ilânına dahi hacet görmemişdik.»

Sözlerine bakılırsa bu iş gizli tutulmuştur. Sebebinin Şinkitî meselesi olduğunda şüphe yoktur.

Bu karanlık noktayı ancak **Muaccimül matbuatül Arabiyye ve Muarrebe»** deki şu izahat halletmektedir:

«Mahmud Şinkiti efendi Ahdud bin Ekşus'un oğludur.

Şarkta lûgat ve ensab ilimlerinde tekerrüd etti. Allame **Mahmud Şinkitî Muhammed Mahmud'a** mülazemet etti. Sonra şarka geldi ve Mekke'ye giderek orada kerem ve ilim ehli olan Emir Şerif Abdullah'a mülaki oldu. Ondan ikram gördü ve bir müddet yanında kaldı. Daha sonra Kahire'ye gitti orada kendisile Şeyh Selim Elbişrî ve Şeyh Elbekri aralarında münakaşaler ve mücadeleler oldu.

Abdülhamit II İspanyol kütüphanelerinde bulunan Arab ve İslâm eserlerini öğ-

Hacı İbrahim Efendi de bu gibilere karşı :

«Zihin ve fikri kıraate ve manisini mülâhazaya dalmış olan talibi şaşırtıp mahçup etmek kasdına mebni haricezsadet evvelce istihzar olunmuş sual irad olunursa imtihanı icra olunan Efendinin okuduğu kitabın bir iki sayfasını okuması o suali irad eden zata teklif olunacaktır. Eğer doğru okuyup mana verebilirse imtihan olunan Efendi o suale cevap vererek ve illa o sualin cevaba değeri olmayacaktır.» Şartını ileri sürüyor.

---

renmek arzu ettiğinden bunları tetkik ve tesbit edip kendisine bildirmek üzere onu İspanya'ya gönderdi. Şinkitî İstanbul kütüphanelerinde bulunmayan eserlerin adlarını kayd ve zapt ile bir müddet sonra İstanbul'a döndü. Abdülhamit kaydettiği kitapların defterlerini kendisinden istediği zaman emeğinin mukabilini almayınca vermek istemedi. Padişah da bundan gazaplanarak Şinkitî'yi Medine'ye sürdü. Fakat Şinkitî oradan kaçıp Mısır'a giderek ölünceye kadar Mısır'da kaldı.»

Muceem müellifi aynı zamanda Şinkitî'nin **«Tashih kitâb'ül belâgânî»** ve **«El hamase til esseniyyeti el hükümetül meziyyeti fi ricaletil Alimeti el şen bekdiyyeti terkize»** adlarında iki eseri de olduğunu bildirir.

İşte Şinkitî'nin istifasına sebep (bu izahattan anlaşıldığı gibi) İspanya'dan getirmiş olduğu malûmatı mühim bir para almaksızın padişaha vermemek istememesi olmuştur. Bu Arab edibinin İspanya'ya giderken herhalde dolgun bir tahsisat ve harcırah almış olduğunda şüphe yoktur. Buna rağmen hükûmdara karşı bu yolda hareket etmiş olması aç gözlü bir adam olduğunu gösterir.

Esasen onu görmüş ve onunla görüşmüş olanların anlatışlarına göre:

Şinkitî; İlmi ile ahlâkı maküsen müttenasip kimselerdenmiş. Her şeyi yalnız kendisinin bilmesini ister ve diğer âlimler gibi bilgisini kolay kolay bezletmezmiş. Bu kötü huyundan dolayıdır ki yazma ve nadir bir eser okurken onlar da basma kitablarda bulunmayan bir malûmata rastgelse o malûmatı yalnız kendisinin bilmesi ve başka kimselerin haberdar olmaması için kendi alıp ezberledikten veya bir yere kaydettikten sonra rastgeldiği malûmat birkaç satırsa okunmıyacak derecede silmek veya bozmak, bir veya bir kaç sayfa ise kitaptan onları koparmak suretile yok edermiş. Şinkitî'nin bu kötü huyu bilindiği ve ayni zamanda büyük adamlar tarafından himaye edildiği için İstanbul kütüphanelerinde kitap okurken hafızıkütüpler onu nezaret altında bulundururlarmış!

Bol harcırah alarak hükümdar tarafından İspanya'ya hususî surette gönderilmiş ve orada uzun müddet bulunarak maddî ve manevî birçok istifadeler temin etmiş olduğu halde elde ettiği malûmatı hükümdara bile vermemek istemesi rivayet edilen bu kötü huyunun tazahürlerinden başka neye atfolunabilir.

Senelerce İstanbul'da bulunduğu halde Türkçeden ancak birtek, o da eksik bir cümle öğrenmiştir:

— Bu cami kütüphane var?

Yani bu cami'in kütüphanesi var mı?

Son derecede ilmine mağrur, müteazzim ve mütecaviz bir zat imiş, imzasının üzerine **«El âlimil ûlemaî el haberil fehamaî»** tabirini yazarmış. Bu azametinin derecesini gösterir. İstanbul gibi suyu bol bir şehirde bulunduğu halde her zaman cebinde taşıdığı siyah bir taş parçasını çıkartıp onunla teyemmüm ederek öyle namaz kılarmış. Bilmiyorum amma malikî mezhebinde böyle bir cevaz olsa bu cevazın şehir ve kasabalarda bilhassa suyu bol olan yerlerde kullanılmış olmasına hayret edilir.

Hacı İbrahim Efendiye göre; o sırada İstanbul'da **Muhazaratı Ragibi İsfahanî**'yi dürüst okuyup anlayabilecek on beş kişi varsa Darüttalim talebesi bu hususta o cümledendir demekle İstanbul'un medrese muhitinde ki irfan fakirliğini açıkça ilân etmiştir. [12]

* * *

Şu izahata göre bu devirde Hacı İbrahim Efendi büyük edip ve şairleri bırakmış, softalarla uğraşmaya başlamıştır.

Hacı İbrahim Efendi bu suretle bir yandan Arap Sarf ve Nahvine dair kitablar yazıp talebeyi yetiştirmekte, bir yandan da yine bu mevzua dair mecmualar ve risaleler yazmakta ve aynı zamanda bu türlü muarızlariyle uğraşmakta iken zaten gözlerinden rahatsız olduğu halde bir de felce uğramış ve nihayet 1305 (1888) de ölmüştür.

Hacı İbrahim Efendinin ölümü ilk önce muhitinde bir şaşkınlık doğurmuş, **Darüttalim**'in devam edip etmiyeceği şüpheli bir hal almış ve nihayet Sait Efendinin idaresinde olmak üzere mektebin devamına karar verilmiştir. Fakat bu zat geçimsiz ve sert bir adam olduğundan **Darüttalimi** idare edememiş, ondan sonra yerine, Kavalalı İbrahim Efendi geçmişse de bu da mektebi yürütememiştir.

Hacı İbrahim Efendinin ölümü üzerine tedrisatın eskisi gibi devam edeceğine dair 26 Teşrini evvel 1305 (1889) tarihli Tercümanı Hakikatle müessislerden Hüseyin Hüsnü şu beyannameyi neşretmişti :

«... Müşarünileyh hazretlerinin irtihalleri gerçi zayiatı azimeden ve vukuatı elimeden olarak üluvvi kadir ve himmetini takdir eden hakikat binânın teessüfü bipayanını mucib olmuş ise de tesis ve talim etmiş oldukları usuli tahsil ve tedris icabınca mektebin devamına ve ahvali atiyesinin intizamına asla halel vermiyecektir.

Çünkü ahvali malume ve mücerrebedendırki: esası metini üstüvar üzerine bina olunan her bir şey sabit ve paydar olup müşarünileyh hazretleri dahi mütun ve şuruhi mu'teberci matbua ve gayri matbuaya arîz ve amîk ihalei nazari tetkik ile ilmi celil Arabinin miftahül istihracı hükmünde olan sarf ve nahvi gayet müfit ve muğni bir suretde tercüme ederek tahsili Arabî için bir esasi kavi vazı ve tesis etmiş ve muallimlik vazifesini hüsni ifaya muktedir şakird dahi yetiştirmiştir. Hattâ dahilden ve hariçten intihap etmiş oldukları muallimlerin iktidarlarını kâfi gördüğü cihetle bir seneden beri kendileri yalnız müntehi sınıfa ders irae ve sunufi saireyi muallimini mezkürenin uhdei gayret ve iktidarlarına ihale ile ahvali mektebe bir nezaretle iktifa etmekte idi.

---

[12] Tercümanı Hakikat 13 Ağustos 1304.

Mamafi mektebin hüsni idaresi herhalde bir nazırın vücuduna muhtaç idüğine ve Musullu Sait Efendi zaten mektebin ta'rib muallimi olup fezail ve kemali ve hüsni ahlâk ve hisâli dahi malûm ve mücerreb bulunduğuna mebni mektepte şimdiye kadar cari olan usuli tedris ve talim haricine çıkmamak üzere heyeti mektebin tensip ve ittifaklariyle Efendii mumaileyh nazır tayin olunmuştur.

Mektebin idare ve masarifine ve hüsni ceryani ahvâline nezaret etmek hususu dahi bazı zevati mutebereden mürekkep bir heyetin himaye ve hamiyetince tevdi ve ihale edileceği eltafı ilâhiyeden me'muli kavidir.

Binanaleyh şehri carii Arabinin on dördüncü Cumartesi gününden itibaren mektep küşad edilerek sabikı vechile derslere bedi ve mübaşeret olunacağı malûm olmak üzere ilânı keyfiyet olunur.»

21 Kânunuevvel 1305 (1889) tarihli Tercümani Hakikat'ta yine bu mevzua temas eden bir yazı görülüyor ve mektebin tedrisata devam edeceği uzun uzadıya anlatıldıktan sonra «Musullu Sait Efendinin **Darüttalim**'de her gün **Makamatı Harirî** ile **Şerhi Akait** ve sair bazı ulumi Arabiyeyi ve Pazar günleri hususî olarak Edebiyatı Arabiyeden **Hızanetül Edeb** ve **kitabül Ezkiya'yı** okuttuğu ve **Siyeri Veysi** nam kitabı edep nisabı medresei edebiye müdiri dirayet emiri Hamdi Bey'in tedris eylediği ve **Futuhuşşam** ile **Fenni Maani** ve ilmi fıkıhtan **Halebi**'yi Dağıstanlı Mustafa Efendinin talim ettiği ve Müntehabati Arabiye ile Nahiv derslerini dahi Beyazıt dersiamlarından Hasan Senaya Efendinin okutmakta bulunduğu da izah ve ilân olunmuştur.

Şu ilâna göre Darüttalim yalnız Arabça öğreten bir mektep halinden çıkmış, Arab Edebiyatiyle İslâm din ve fıkhını da öğreten bir müessese haline gelmiştir.

Fakat **Darüttalim** bu haliyle de yürüyememiş, idare edenler arasına geçimsizlik girmiş ve parçalanmıştır. Evvelâ: **Darülilim** diye bir üçüncü mektep daha açılmış, sonra bu ikisi **Darülilmi Vettalim** diye tekrar birleşmiş ve bu haliyle de yaşamak imkânını bulamamış olduğu için on sene sonra **Hadikaı Meşveret** mektebiyle birleşmeye ve adiyle şöhretini ona terketmeye mecbur kalmıştır.

Darüttedris'e gelince: Bunun müessisleri ötekilerden ziyade sebat ve muvaffakıyet gösterebilmişler ve Hacı İbrahim Efendinin açtığı yolu biraz daha geniş bir cadde haline getirmişlerdir.

Bu mektebin 1307 (1890) senesinde basılmış olan talimatnamesinden **Darüttedris**'de okutulan derslerle tahsil derecesi şu tarzda izah edilmiştir :

Bu mektebler İptidaî ve Rüşdî adlariyle iki kısımdan ibarettir.

İptidaî birinci sene: Elifba, Kıraatı Türkiye, Kur'anı Kerim, Hüsnihat

İptidaî ikinci sene: Kur'anı Kerim, Tecvid, İlmihal, Risalei Ahlâk, Hesabi Zihni, Tadadüterkim, İmlâ, Hüsnihat.

İptidaî üçüncü sene : Kur'anı Kerim, Tecvid, Dürrüyekta, Kısası Enbiya, Sarfi Osman, Lûgati Arabiye (bin kadar ezber) Hesaptan âmelî erbîaa, İmlâ, Hüsnihat.

Rüşdiye birinci sene: Arabça Sarf ve Nahiv, Mükemmel İmlâ, Hüsnihat.

Rüşdiye ikinci sene: Arabça Sarf, Eyyühelveled, Hesap, Hüsnihat, İmlâ.

Rüşdiye üçüncü sene: Arabça Sarf, Fütuhuşşam, Edebüdünya Veddin, Metni Kuduri, Hesab, Tercüme, Hüsnihat, Kavaidi Farisî.

Dördüncü sene: Edebuddünya Veddin, Muallakatı Sema, Mugunit Tüllab, Telhissi Maanî, Farisî, Kuduri, Hesap, Hüsnihat, Tercüme, Ta'rib.

Beşinci sene: Telhis, Siyeri Veysi Maa Tatbikat, Farisî, Divani Baki, Tarihî Umumî, Coğrafyayı Umumî, Ta'rib, Usulikitabeti Türkiye ve İnşa, Hüsnihat.

Altıncı sene: Kazi Tefsiri, Farisî, Akaidi Nesefî, Coğrafya, Tarihi Osmanî, Hesap, Hüsnihat.

Darüttedrisi İbrahim Efendinin Darüttalimin'de Hocalık eden Ali Âli Efendi açmıştı. Tedris hususunda da onun izini takib ediyordu. Talimatnameye göre bu mekteplerde tedris usuli şudur :

«Her bir muallim sabahleyin okuttuğu ders eğer Sarf ve Nahivden ise şakirdana tekrar ettirip her bir ferdine birer birer hata ve galetten salim olarak ikinci teneffüse kadar okutturacak, geçmiş derslerden dahi sual ve müzakere ederek şakirdana kesbi mümarese ettirecek ve ders sarf ve nahiv olmayup Edebiyatı Arabiye ve Osmaniyeden ise derslerini tekrar ettirmekle beraber izaai vakıt etmeyip hall ve tercümei ebyat ve ibaratla anları meşgul edecektir. Sarf ve Nahiv okuyan şakirdan aldıkları dersleri ezberlemekle mükellef olduklarından ferdası günü derslerini muallime ezber okuyacaklardır.»

İşte Hacı İbrahim Efendinin müessesesinin aldığı son şekil. Şu program gösteriyor ki **Darüttalim** ile **Darüttedris** Arabçaya diğer mek-

teblerden ziyade kıymet ve ehemmiyet veren orta derecede bir tahsil müessesesi olmuştur.

Yoksa Hacı İbrahim Efendinin düşündüğü veyahut muarızlarının ona atfettikleri gibi Arabçayı Türkçenin yerine koymak ve Arabça vasıtasiyle Türkçeyi öğretmek esasına mesaisini hasır ve tahsis etmiş değildir.

Daha doğrusu böyle düşünmüş ise de düşündüğü gibi çıkmamıştır.

Darüttedris'in talim heyeti de Hacı İbrahim Efendinin yolunu tutarak mekteplerini gazetelerle reklâm etmeye, imtihanlara herkesi çağırmaya gayret etmişlerdir.

10 Eylûl 1306 (1890) tarihli Tercümanı Hakikat'te çıkan bir ilânda mektep hakkında bir hayli medihli sözler yazıldıktan ve okutulan kitaplar sayılıp döküldükten sonra söz imtihana getirilerek deniliyor ki:

«Nadii imtihanı (imtihan salonunu) tenezzülen ve orada hazır bulunacak ruhu müşarünileyhi (Hacı İbrahim Efendi kasdolunuyor) tekrimen teşrif buyuracak erbabı ilim ve edep vaz'ı mevkii imtihan olunacağı arz ve ifade olunan kitapların her hangi taraflarından arzu buyururlarsa o kitaplara mensup sınıflar şakirdanı o yerleri açıp okuyacak ve kıraat olunan ibarelerin tefsir ve tahliliyle beraber hariçten Ebyatı Arabiye irat olunarak manaları ve tercümeleri emir buyruldukta bu emirlere de intisal edeceklerdir.»

İşte bu türlü ilânlar ve davetler çocuk babaları üzerinde çok iyi tesir yapıyor ve dindar aileler çocuklarını hep bu mekteplere gönderiyorlardı. Bu ilânlar her sene tekrar edilirdi.

19 Eylûl 1307 (1891) de mekteb müdürü Ali Âli Efendi Tercümanı Hakikat gazetesine iki sütunluk bir yazı yazarak mektebin üç sınıfında okunan Arabça kitapları bildirdikten sonra diyor ki :

«Arzu buyrulduğu takdirde talebeye okutturulmak üzere imtihan masasında evvelâ **İhyaülulûm, Tarihi İbnihalligân** ve **Müstazarf** gibi bazı kütübü muteberei Arabiye bulundurulacağından talebe bu kitabları dahi okuyup tercüme edebileceklerdir. Ancak bilmedikleri lûgatlere tesadüf ettikçe kamusa müracaat etmelerine müsaade olunacaktır.

Sunufi saire Efendileri dahi aledderecat **Fütuhuşşam** tarihinden ve bazıları dahi **Ünvaül Beyan** nam kitabı edebiden ve bazıları dahi Sarf ve Nahiv kavaidinden imtihan edileceklerdir.

Kütübü mezküreden **Edebüddünya Veddiin** ve **Muallâkati Seb'a** ve

bahusus **Mugnittullab** ve **Telhis** kitablarının suubetleri ehilleri indinde müsellem olduğundan ona dair söz söylemeye hacet görmem. Bimennihi taalâ bu Efendiler müddeti kaliyle zarfında bu kitapları okuyup anlayacak derecede kesbi iktidar eylemişlerdir. Bu ise merhum Elhac İbrahim Efendinin mahsuli fikri olan usuli mahasin şumulün mektebimizce hüsni muhafazası neticei hanesi olup bu dahi kendisinin hulusı niyetine dâl ve binanaleyh kendisini ilelebet rahmetle yad ettireceği derkâr bulunmuştur.

Meclisi imtihanda her ne kadar Maarif Nezareti celilesi tarafından gönderilecek mümeyyizi mahsus bulunacak ise de imtihanımız alenî olacağı cihetle erbabı ilmü marifetten imtihanın sureti ceryanını muşahade için lütfen teşrife tenezzül buyuracak ve dahili saded olmak şartiyle iradisual ile hem benbederini hem de şakirdan Efendileri teşvike himmet edecek zevati maarif simatın tazimatı faika ile hüsni kabul olunacağını beyan eylerim.»

Mektebin şahadetname ve mükâfat dağıtılması törenleri de başkaca reklâma sebeb oluyordu. Meselâ 1 Teşrinievvel 1307 (1891) de mektebin şahadetname dağıtma töreni yapılırken talebeden birisi Türkçe ve birisi Arabça nutuk okuduğu gibi mektep müdürü de şöylemiş olduğu nutukta bilhassa şu noktalar üzerinde durmuştur :

«... Mektebimiz ebnayi halkın lisani Arabiyi az vakit zarfında taallüm etmelerini temin etmek ve bu cihetle acizane bir hizmeti müftehirede bulunmak üzere bundan iki sene evvel tesis ve küşad olunmuştur. Lisani azbelbeyani Arabinin gerek dince, gerek lisanımızca olan derecei lüzumunu halkımızın hakkıyle takdir ettiklerinden olmalıdır ki mektebimiz bu kadar müddet zarfında memulu olan dereceden ziyade mazhari teveccühu umumî olunmuştur.

Bu lisani şerif nasıl mazhari teveccüh olmaz ki dinimizin esası bulunan Kur'anı Kerim o lisanla nazil olduğu gibi dini akdesimizin müessisi ekremi dahi bu lisan ile tekellüm buyururlardı. Kezalik Kur'anı Kerim'e müteferri olan kütübü fıkhiyye dahi hep bu lisan üzere yazılmıştır. Bu lisanın medih ve sitayişi hakkında ne kadar söz söylenirse azdır. İmami Âzam gibi zatleri, Farabî, İbni Sîna gibi hükemayı, İmriülkis, Kâbibini Züheyr gibi şairleri hep bu lisan yetiştirmiştir.

Bu lisanın cezaleti elfaz ve fesahati kelimatına hiç bir lisanın elfaz ve kelimatı kıyas olunamaz.

Arabî bilmeyen bir Türk yazdığı bir Türkçe ibarenin terkibi neden ibaret olduğunu dahi nasıl bilsin ki malûm erbabı lisan olduğu üzere bizim lisanımızın rükni âzamı Arabî olup bir şeyin rüknü havî olma-

yınca o şeyin dahi mustakim olması muhaldir. Binanaleyh Arap lisanı bize dinen ve lisanen ve hikmeten elzem ve her bir lisandan ehemdir.»

31 Temmuz 1309 (1893) tarihli Tercümanı Hakikat'e yine mektep müdürlüğü tarafından yazılan iki sütunluk bir yazıda her sınıfın hangi dersten ve hangi kitabtan imtihan olunacağı uzun uzadıya anlatıldıktan ve Hacı İbrahim Efendi hakkında bir kaç söz söylendikten sonra bermutat arzu edenlerin gelip imtihanda bulunması ilân ediliyor ve o meyanda **Darüttalim** ile **Darüttedris** heyetlerinin Arabça hakkındaki telakkilerini gösteren şu cümleler yazılıyor :

«... Malûmdur ki lisanımızın rükni azamı Arabî olduğundan bir şakirdin Arabisi ne kadar kuvvetli olursa sair fenleri tahsile **istidat** ve kabiliyeti o kadar kavi olur.

Mektebi acizanemizce evvelâ tahsili maarifin esbabı esasiyesinden olan Arabiye fevkâlgaye ehemmiyet verildiğinden bilahare Edebiyatı Türkiye, Farisî Hesap, Tarih, Coğrafya gibi ulûm ve fünûni talim ve taallümünde hem o kadar suubet çekilmiyor, hem de Arabî gibi anlarda sureti ciddiye de hasıl oluyor.

Bu ifademizin sıdkı bilütfihitaala Maarif Nezareti celilesinden tayin ve zam buyurulacak mümeyyizini kiram ve sair ulema ve üdebayı fezail ittisam huzurlarında bedi ve mübaşeretle on iki gün imtidad edecek olan imtihani umumii alenide tebeyyün ve taakkuk edecektir.»

Bu ilânlar, bu reklâmler ve bu nutuklar yalnız memleket dahilinde değil memleket haricinde de mühim akisler uyandırıyordu. Ezcümle Rusyadaki Müslümanlar çocuklarını bu mekteplerde okutmak üzere İstanbul'a gönderiyorlar ve Müslümanlıkla alâkası olmayan, fakat Darülfununlarında ve şark dilleri mekteplerinde Arabça okutan diğer milletlerde bu meseleyi takip ve tetkikden uzak durmuyorlardı.

22 Kânunisani 1306 (1891) tarihli Tercümanı Hakikat gazetesinde görülen şu fıkra bu alâkanın derecesini gösterir :

«Almanya devletinin Derseadet sefareti baş tercümanı Mösyö Testa ile Layıpzik Darülfununu Arabî muallimi kendilerine Maarif Nezareti celilesinden terfik buyrulan bir Efendi ile geçen Perşembe günü saat dokuz raddelerinde Sultan Beyazıt'ta vaki **Darüttedris** Mektebi Arabisine azimetle müdiri mektep ve sair muallimin ile badel mülakât kendileri muhitbi lisani Arabî olduklarından mektebin usuli tedrisiyesiyle okunan fenlere ve şakirdanın müktesebatına kesbi vukuf etmek arzusunda bulunduklarını beyan etmelerine mebni ol bapta bazı izahat verildikten sonra yedinci sınıf dershanesine gidilmiş ve muallekâtı seba

ve edebuddünya ve mantıktan intihap eyledikleri mahalleri şakirdana okutup tercüme ettirdikten ve üçüncü sınıf talebesine dahi fütühüşşamdan bir sayfa kadar yeri okutturulduktan sonra şakirdanın müktesabati fevkalâdeleri takdir edilmiş ve binanaleyh müdür ve heyeti talimiyeye hitaben «şakirdanınızın böyle sa'bül meal kitabları bilâfütur okumaları bizi meftun etti. Okuyuşları bize o kadar lezzet bahs olduki mektebinizden ayrılmak istemiyorum. Herhalde şayanı tebriksiniz» diyerek ve sunufi saireyi dahi gezdikten sonra mektebin yadigârı olmak üzere kendilerine merhum Hacı İbrahim Efendinin telifi olup mektebi mezburun esası tedrisi ittihaz olunan sarf ve nahiv tercümelerinden birer takım ihda ve talebleri üzerine birer de program ita olunmasiyle gerek mektebin nizam ve intizamını ve gerek talebenin tahsilâtı aliyesini tekrar alettekrar averdei zebani sitayış ve takdir eylemişlerdir...»

* * *

Darüttedris'in talebesinin hemen yarısını Rusyalı Tatar çocukları teşkil etmekte idi. Rus hükûmeti Tatar çocuklarının yabancı bir memlekette Türk kültürü almasını siyetine uygun görmiyerek çocuklarını geri çağırmalarını babalarından istemiş ve dinlemiyenleri Sibiryaya sürmüş olduğundan Halim Sabit gibi bir kaçından maada Tatar çocukları ister istemez **Darüttedris**'i ve Türkiyayı terke mecbur olmuşlar ve işte bu andan itibaren **Darüttedris** de belini doğrultamıyarak tedrisatı tatile mecbur kalmıştır.

Darüttalim ve **Darüttedris**'in Türk kültürü sahasında bırakmış olduğu tesirler şu fıkralarla hulüsa edilebilir :

A) Hacı İbrahim Efendinin hususî teşebbüslerle bir mektep açarak bir iki sene içinde 500 kadar talebe toplamış olması, bu suretle para kazanmak ve aynı zamanda Türk kültürüne hizmet etmek isteyenler arasında gıptayı ve rekâbeti mucib olmuş ve bu hareket İstanbul'da bir çok hususî mekteblerin açılmasına sebebiyet vermiştir.

B) Atası, dedesi ulema silkinde bulunan ve o kisveyi taşımayı taasupla ve israrla muhafaza etmek isteyen bir kısım aileler bu arzularına mani olduğu için çocuklarını maarifin açtığı mekteplere göndermedikleri, medrese terbiyeleri hususunda ihtiyar edecekleri yolu tayinde müteredditbulunmaktalar iken Darüttalim ile Darüttedris hem kıyafeti muhafaza eden, hem din dili olan Arabçayı öğreten hemde hükûmet mektepleri kadar Türkçe ve diğer dersleri belleten bir müessese olarak karşılarında belirmiş işte o türlü aileler çocuklarını derhal bu müesseselere vermişlerdir. Bundan dolayıdır ki bu müesseseler talebelerinin çoğu sarık ve cübbe taşırlardı.

C) Asırlardan beri medreselerde ve Nizamı Cedid ile Tanzimatı Hayriye devirlerinden beri de mekteplerde okutulmağa başlanan, fakat bir türlü öğretilemiyen Arab dilinin 1299 (1881) de bir lisan mektebi açıldığı zaman tıbkı o dil gibi öğretilmesi fikrî hükûmetçe kabul edilerek lisan mektebi programına Arab dili de konulmuş ve bu dersi okutmağa Hacı İbrahim Efendiden sonra Darüttalim Müdürü olan Musullu Sait Efendinin getirilmiş olması Hacı İbrahim Efendinin tesirinden başka bir şeye atfolunamaz. Fakat lisan mektebinin lüzumsuz ve vakıtsız bir zamanda kapatılmış olması yüzünden bu teşebbüs semeresini gösterememiştir.

Ç) Hacı İbrahim Efendinin Arabçayı öğretmek hususunda giriştiği mücadele Türkiye dışarsında da tesirini göstermiş, bilhassa Rusya Müslümanları İstanbul'a kafile kafile talebe göndererek **Darüttalim** ve **Darüttedris**'de okumuşlar ve bu sayede Türk kültürü ve İstanbul şivesi Rusya Türkleri arasında daha ziyade yayılmağa başlamıştır.

D) Hacı İbrahim Efendinin (Mektebi Mülkiye'de Edebiyatı Osmaniye Hocalığına çıkmış olmasına rağmen) Türkçesinin çetrefil ve Arapçaya mail oluşu ve mektebinde bütün kuvveti Arabçaya vererek o zamanlarda Osmanlıcanın temellerinden sayılan Farsçaya pek o kadar ehemmiyet vermemiş olması hem Arabçayı, hem Farsçayı aynı kuvvet ve ehemmiyetle okutmak ve bunların neticesi olarak edebî Osmanlıcayı öğretmek maksadiyle **Mektebi Edeb**'in açılmasına ve muallim Naci gibi, Hacı Zihni Efendi gibi şöhretli adamların ilim ve ihtisaslarından istifadeyi icap ettirmiştir ve **Rehberi Marifet, Mektebi Osmanî** gibi diğer bir takım hususî mektepler de bu yolu takip etmişlerdir.

E) Takip ettiği tedris usuli yüzünden o devirdeki Osmanlı edip ve muharrirleriyle Hacı İbrahim Efendi arasında çıkan ve beş sene kadar süren edebî ve tedrisî münakaşalar Osmanlı lisanının sadeleştirilmesine ve halkın bu türlü dil ve tedris işleriyle daha yakından alâkalar göstermesine sebep olmuştur.

F) Fakat Hacı İbrahim Efendinin yazmış olduğu **«Nahiv Tercümesi»** ve **«Sarf»** Hacı Zihni Efendinin bu sıralarda neşretmiş bulunduğu **«El müntahab»**, **«El munkazab»** adlı kitablardan daha tertibsiz, daha muğlâk ve hele temrinsiz alelade birer eser iken bunlara Arab dilini kolaylıkla öğretecek birer **şaheser** mahiyeti verilmiş ve bu şöhret Darüttalim ile Darüttedris heyetleri tarafından mütemadiyen istismar olunmuştur.

Esefle söylenilebilirki Hacı İbrahim Efendinin muakkibleri ve talebeleri telif hususunda onu takip edememişler, bu eserleri olsun ten-

sik ve islâha muvaffak olamamışlardır. İnsan bir bu eserlere bir de Beyrut'ta katolik papazlarının ve son zamanlarda Mısır Maarif Nezaretinin tertip ettirdiği Arab gramerlerine bakıyor da bu dilin memleketimizde asırlardan beri neden öğretilememiş olduğunu derhal anlıyor.

G) Hasılı ne yazık ki Hacı İbrahim Efendinin mücadelesi ve hizmeti bu kadarla kalmış, Arab dilinin memleketimizde öğrenilmesi ve yayılması keyfiyetleri daha ileri götürülememiş ve **Darüttalim** ile **Darüttedris**'den Arabça yazar ve konuşur bir kaç kimse olsun yetişerek ve meselâ bunlar Arabça bir mecmua neşrederek orada Arab dilinden birçok tercümeler yaptıktan veya Arabça eserler yazarak veyahut bir kaç Türkçe eseri Arapçaya çevirerek Türk kültürünü Araplara tanıtamamışlar ve Hocalarının açmış ve bir müddet yürümüş olduğu **daryolu** genişleterek bir **şahrah** haline getirememişlerdir.

İşte bu ve daha birçok sebeblerledir ki Arab dili Türk mekteplerinden kapı dışarı edildiği Cumhuriyet devrine kadar İstanbul Darülfununda Arab Edebiyatı okutacak koca Türkiye'de bir tek Türk bulunmayarak bu işi senelerce Reşer adında bir Alman müşteşriki yapmış ve bu günde bu müessesede alelâde yabancı ve yardımcı dil olarak gösterilen Arabçayı Riter adında diğer bir Alman müşteşriki okutmakta ve öğretmekte bulunmuştur.

Binanaleyh bu kadar gürültü, bu kadar çalışmak ve çabalamak bir sabun köpüğü gibi birden bire sönmüş, daha mektep sıralarında iken Hacı İbrahim Efendinin feyziyle ve yardımiyle risaleler ve kitaplar neşredenler bile sonraları daha müsait zamanlarda ve kemal devirlerinde bile neşriyata devam edememişler ve bu yüzden **Darüttalim** ile **Darüttedrisin** Türkiye Maarif Tarihinde ancak bu bir kaç sayfadan ibaret hatırası kalmıştır. Ne boşa gitmiş bir emek, ne hazin bir akibet değil mi?

* * *

Maarif Tarihinde **Darüttalim** ile **Darüttedris'e** bu kadar uzun sayfalar tahsis edişimin bir sebebi de Cumhuriyet hükûmetinin Arabça ve Farsçayı Türk mektepleri programından çıkartmakta ne derece haklı olduğunu bildirmek içindir.

Arabçanın asırlarca medreselerimizde okutulduğu halde niçin öğrenilememiş veya öğretilememiş olduğunu bu kitabın birinci cildinde uzun uzadıya anlatmıştım. Nizami Cedid devrinden beri mekteblerimiz programına da konulmuş olduğu halde öğrenilememesinin sebebini ise hiç araştırmağa lüzum görmüyorum. İşte münhasıran Arabça öğretmek üzere açılmış olan **Darüttalim** ile **Darüttedris**'deki neticede meydanda.

Bütün bu izahat gösterir ki gerek hükûmet mekteblerinde ve gerekse bu hususî mekteplerde Arabçaya verilen kıymet ve sarfedilen himmet onun bir yabancı dil olarak öğrenilmesinden veya öğretilmesinden ziyade Osmanlıcaya yardımı olsun içindir. Mademki bugün Osmanlıca terkedilmiş ve yeni açık Türkçe de yabancı kaideler ve kelimeler kullanılmağa başlanmıştır, şu halde Arabça ile Farsçanın dilimize yardımı olsun diye mekteblerimizde okutulmasına da lüzum ve ihtiyaç kalmamıştır. Binanaleyh bu bakımdan hükûmetçe alınan kararlar tamdır ve yerindedir.

Fakat Arabça ve Farsçadan büsbütün müstağni kalabilir miyiz? Asla! Bu iki dil bu günde, bundan sonra da bize üç bakımdan lâzımdır:

A) İslâm dinine ve ictimaiyatına aid eserlerin ekseriyeti itibariyle bu dillerde yazılmış olması.

B) Türk kültürüne ve bilhassa diline ve tarihine aid kaynakların bu iki dilde bol vesikalara malik oluşu.

C) Arablar ve İranlılarla komşu bulunuşumuz.

Binanaleyh İngiliz, Fransız ve Alman dilleri memleketimizde ne maksatla ve nasıl öğreniliyor ve öğrenenler o dillerde nasıl konuşuyor ve yazıyorlarsa Arabça ile Farsça da öylece (fakat sayısı mahdud kimseler tarafından) öğrenilmek lâzım gelir. Bilhassa Üniversite'de ve daha bazı yüksek mekteplerde talim ve tedris işleriyle meşgul olanların alelhusus bir yabancı garb dilinden başka bu dilleri bilmeleri de elzemdir ve farzdır.

Bir garp diliyle beraber bu dilleri bilmeden ilim yapamayız, Türk kültürüne hizmet edemeyiz.

Misal olarak Ömer Riza'yı alıyorum. Bu zat Türk, İngiliz, Arab dillerine aynı kudrette sahiptir. Bu üç dili yazar, konuşur, tercümeler yapar ve radyonun başına geçer Arab alemine konferans verir. İşte diğer ilim adamlarımız, prôfesörlerimiz de böyle olurlarsa ancak o zaman kendilerinden istifade olunur.

Bugün Cumhuriyet hükûmeti İstanbul ve Ankara Üniversitelerinde bu dilleri okutuyor. Fakat bu türlü okutuşla eskisi arasında zerre kadar fark yoktur. Arabça ile Farsçaya münhasıran (Galatasaray'ın Fransızca tedrisatta bulunduğu gibi) bu dillerle tedrisatta bulunan bir mektebte ki bugün ona imkânda yoktur. İhtiyaçta yahutta o dillerin konuşulduğu yerlerde öğretilebilir. Mekteplerde ve üniversitelerde asla. İşte asırlardan beri yapılan acı tecrübeler artık yetmedi mi?

NUMUNEİ TERAKKİ : 1300 (1884) de Mehmet Nadir Bey tarafından açılmıştır. Mehmet Nadir Bey Harbiye ve Bahriye mekteplerinde lise ve yüksek tahsillerini yapmış, garp dillerinden Fransızcayı ve İngilizceyi öğrenmiş, askerî ve siyasî bir suçdan dolayı askerlikten çıkarılmış olduğu için maişetini serbestçe çalışmakla temine mecbur kalarak ve bir müddet Darüşşafaka'da Hocalık, ilk hususî mekteplerden Şemsülmaarif'te ders nazırlığı yaparak mektepçiliği de yakından tecrübe etmiş olduğu için maişetini serbestçe çalışmakla temine mecbur kalarak ve ilerlemelere örnek olmuştur denilebilir.

Mehmet Nadir Bey'in münevver, mütefennin bir adam oluşu yüzünden zengin ve aristokrat ailelerden çoğunun çocuklarını açtığı mektebe çekebilmiş, hattâ pek yüksek aristokrat sınıfına mensup çocuklara ayrı teneffüs ve istirahat yerleri ayırtmak suretiylede mektebine başkaca bir rağbet kazandırmıştır. Meselâ Şeyhülislâm Cemalettin Efendinin oğlu Muhtar Bey'in Harbiye'de ki zadegânlar gibi bu mektebde istisnaî bir muameleye tabi tutulduğunu ve teneffüs ve istirahat zamanlarını ayrı bir odada geçirdiğini o zaman birlikte okuyanlar söylerler.

Disipline de son derecede riayetkâr bir zat olan Mehmet Nadir Bey'in açmış olduğu bu mektep az zaman içinde çok şöhret kazanmış ve bu işi kendisi için adeta bir kazanç menbaıda yapmıştır. Nitekim temin ettiği ayda 200 altun lira kadar geniş bir maişet sayesinde Boğaziçinde ve Adada oturmuş ve kayık ve kotra ile buralarda zevk ve sefahet aleminde yaşamıştır.

Mehmet Nadir Bey'i tanıyanlar ve mektebinde okuyanlar her akşam talebe evlerine gitmeden önce mektebin alt katındaki geniş taşlıkta **ayakdivanı** yapıp onlarla konuştuğunu ve günlük emirlerinin ve nehiylerini gösteren ve **evamir** denilen defteri okuduğunu ve talebe mektebten çıkarken de kapının önünde durup onları selâmladığını söylerler. Mehmet Nadir Bey; talebenin kıyafetine, temizliğine, elbisesinin yırtık, sökük ve düğmesinin düşük olmamasına da son derece dikkat edermiş.

Bahsolunan **ayak divanı** Darüşşafaka'da da yapılır ve evamir defteri orada da okunurdu. Fakat her gün, değil haftada bir.

Mehmet Nadir Bey muallimleri ve bilhassa talebeyi yazı yazmağa ve ilimle fenne teşvik için **Nümunei Terakki** adında bir de mecmua çıkartmıştır. Bu mecmuada çocukların anlıyacağı tarzda ilmî ve fennî makaleler yazıldığı gibi yine talebeyi riyazî meselelerin halline teşvik ve tergib edecek sualler ve cevaplarda bulundurulurdu. Bununla beraber mecmuadan bazı makaleler alınıp Tercümanı Hakikatle neşredil-

miş olduğuna bakılırsa talebeden başkalarını ilgilendirecek mevzulara da temas edilmiş olduğu anlaşılır. **Numunei Terakki Mecmuası** Türkiye'de ilk talebe mecmuası sayılabilir.

Numunei Terakki Mektebi ilk önce Çırçır da açılmış ise de sonra Şehzadebaşı'nda Burmalı Mescit karşısında Mümtaz Efendi konağı denilen büyükçe bir binaya nakledilmiş ve asıl şöhretini burada kazanmıştır.

Mekteb evvelce İptidaî ve Rüşdî derecede tedrisata başlamış biraz sonra kız kısmını da açmakla hizmetini ve kadrosunu genişletmiş ve daha sonra idadî sınıflarıda teşkil edilmiştir. Mehmet Nadir Bey Tercümani Hakikat'te çıkan bir yazısında İstanbul'da ilk Hususî İdadiyi kendisinin açtığını söyler ki doğrudur.

Bir de 7 Teşrinisani 1306 (1891) tarihli Tercümanı Hakikat'te yazılan bir yazıya göre: Mehmet Nadir Bey Edirne'de de **Numunei Terakkiye** bir şube açmış ve İstanbul'dan götürdüğü 7 yaşında ki bir çocuğa orada bir nutuk okutmuştur. Bu kadar küçük yaşta bir çocuğun çetin ve güç denilen Osmanlıca'da nutuk söylemesi değil hattâ okuyabilmesi halkın, bilhassa zamanın hükümdarı Abdülhamid'i saninin bile dikkat gözünü **Numunei Terakki Mektebi** üzerine çekmiş ve bundan ötürü mektep müdüriyle o çocuk saraya çağırılarak padişahın huzurunda da aynı nutku tekrar etmekle padişah çocuğa bir de nişan vermiştir.

İşte bunlar işin reklâm ve rekâbet tarafıdır ve hususî mekteplerin asıl karakteri de burasıdır. Öteki mektebler bahsinde de görülecektir ki 6 yaşında bir çocuğa da nutuk okutanlar olduğu gibi Arabça ve Farsça nutuklar söyletenler de bulunmuştur. Fakat bu reklâmlarda az çok hakikat de yok değildir.

İşte **Numunei Terakki** bu suretle yenilikler ve terakkiler gösterirken ve başka vilâyetlerde de şubeler açmağa çalışırken, hattâ biraz önce okuduğumuz yazısına göre yeni bir mekteb binasıda yaptırmağı tasarlarken bir jurnal hâdisesi üzerine mektebi elinden alınarak teşrinisani 1312 (189) tarihinde idaresi hükûmete gecmiş ve **Numunei Terakki İstanbul'un ve hükûmetin belli başlı İdadilerinden** birisi olmuştur.

Bu mektep hakkında da gazetelerde görülen yazılardan birkaç örnek koyuyorum :

19 Teşrinievvel 1304 (1888) tarihli ve 5 sayılı Mecmuai Muallimde Naci'nin şu yazısını okumaktayız :

Nadir Bey muallim Naci ile gazetecilik de yapmıştır ve tanışmaları

oradandır: «seramedani riyaziyundan izzetlu Mehmet Nadir Efendi birâderimizin ziri idarei mukdimanesinde olup bu kere Şehzadebaşı'na nakledilmiş olan **Nümunei Terakki** mektebinin geçende icra olunan imtihanlarında bir hayli asarı terakki görüldüğü hariçten orada bulunan erbabı dikkat ve hamıyet tarafından tasdik edilmektedir.

Mesnevî hanı meşhur Mehmet Esad Dede Efendi bir zamandan beri mektebi mezkürün lisanı Farisiye müteallik tedrisatını deruhte etmiş idi.

Yine bu zat tarafından tasdik edilmekte olduğu vechile Dede Efendiden tederrüs eden şakirdan fariside mağbuti akran olmuşlardır.

Mektebi sultani muallimlerinden Rıfat Efendi hazretleri talebei mümaileyhimi bizzat imtihan ile derecei malûmatlarını fevkalmemul bulunca pek ziyade memnun olarak Dede Efendiye sureti mahsusada arzı takdir etmişlerdir. Dede Efendi (mutadi olduğu üzere) bir tebessümi arifane ile beyanı şükran eylemiştir. Kendisinin lisani hali:

Hem nişini ehli ma'na başta
Hem âta yabi ve hem başi fena

demektedir. Cenabı Hak böyle himmet sahibi fazılları mekteplerimizden eksik etmesin.»

2 Mayıs 1306 (1890) tarihli Tercümanı Hakikat gazetesinde :

«Nadir Efendinin idaresinde bulunan **Nümunei Terakki** Mektebi füyuzat mektebi 400 den fazla leylî ve neharî şakirdanını geçen sene bu mevsimde Kağıthane tarafına teferrüce götürdüğü gibi... bu senede vapurla Beykoz çayırına götürdü... Ve orada mektebin müdür muavini Mazhar Efendi tarafından sayei... de iktisabi kemalâtı ilmiye ile ihrazı şanü şerefin lüzum ve vücubuna dair pek güzel bir makale irat olunmuştur.» denildikten ve muharrir Beykoz'da oturmak itibariyle (ki Ahmet Mithat Efendi olması muhtemeldir) talebenin gidiş ve geliste ki hal ve tavırlarını görerek pek ziyade sena eyledikten sonra: «nevresidegâni etfale hüsni muaşereti edibaneyi böyle mükemmelen talim etmekle beraber ulum ve fünuni setta da dahi ihraz ettirdiği behre ve Bizzat **Nümunei Terakki** Mektebini mekâtibi hususiyemizin gerçekten birincisi olmak mertebesine isal etmiştir.» deniliyor.

Bu reklâmlara göre hususî mekteplerden birinci olmayan yok gibidir. Fakat **Nümunei Terakki** için söylenen sözler pek de yabana atılmaz.

* * *

Nümunei Terakkinin terakki ve tekamül ve aynı zamanda inhitat

ve tedenni safhaları Mehmet Nadir Bey'in resmî ve hususî hayatiyle karışmış olduğundan hem bu mektebin tarihini aydınlatmış olmak hem de ileride bir **Türk İlim ve Tefekkür Tarihi** yazacak olanlara bir Türk alimini haber vermiş bulunmak maksadiyle biraz malûmat ve izahat vermek mecburiyetini hissediyorum :

Mehmet Nadir Bey; kuvvetli bir riyaziyeci ve iyi bir mektepçi olmakla meşhurdur. Tedris hayatına ilk defa mektebi Bahriye de başlamıştır. Sonra Darüşşafaka'da Münhaniyati Müstamele, Hendese ve Cebri Âlâ derslerini 1295 (1878) de Riyaziyeci Salih Zeki'nin bulunduğu sınıfa okutmuş olduğunu eski Darüşşafaka mezunları söylerler ve kendisi de bir yazısında yazar. Nadir'i daha sonra sivil hayata atılarak ilk hususî mekteplerden Şemsülmaarif'te ders nazırı olarak görüyoruz.

Bu iki hususî mektebdeki muallimliği ve idareciliği kendisine cesaret vermiş olacak ki 1300 (1884) tarihlerinde **Nümunei Terakki**'yi açıyor.

Türk kültürüne oldukça hizmet etmiş olan bu maarifçinin hayatına ve hizmetine dair bir kaç sayfayı Maarif Tarihinde bulundurmayı arzu ederek muhtelif kaynaklardan araştırmalar yaptım. Bulabildiklerimi aşağıya koyuyorum :

Bu zatı beş cepheden tetkik etmek lâzım gelir 1) Tahsili, 2) İngiltereye kaçışı, 3) Mektepçiliği, 4) Jurnalcılığı, 5) Riyazî kudreti.

Evvelâ Talebe Mecmuasının birinci Kânun 1936 tarihli ve 62 sayılı nüshasında Mehmet İzzet'in yazmış olduğu yazıyı kısaltarak bazı parçalarını alıyorum. Nadir'i yakından tanıdığını söyleyen Mehmet İzzet diyor ki :

«Harbiye'de bulunduğu sırada mümtaz bir talebe olduğu anlaşıldığından Askerî Mektepler nazırı Galip Paşa onu Erkânıharb yapmak istemiş ise de çetin tabiatı ve haşin ahlâkı iktizasından olarak Bahriye Erkânıharbi olmak arzusunda ısrar etmesi üzerine oradan Bahriye Mektebine naklolunmuştur.

Bahriye Mektebinden Erkânı Harbiyei Bahriye Mülâzımı olarak çıkmış ve iktidar ve kifayeti hasabiyle divanhanedeki Rüesayi Bahriye Meclisine kâtip tayin olunmuştur. Nadir kimseyi beğenmez şuna buna sataşır ve bu hastalıktan bir türlü kendini kurtaramaz o suretle ki vazife dolayısiyle elinden geçen bütün muharreratı bozar ve muamelâyı telvis eder hattâ tuhaflık olmak üzere o sıralarda verilmekte olan bir Mülâzım maaşını otuz günlük şahsi ihtiyacatına taksim ederek bu hesabın bir suretini Kaptan Paşa'ya, diğer bir suretini de neşredilmek

üzere Basiret gazetesine gönderir. Bu gibi taşkınlıkların kendisine zararı dokunacağını birçok dostları söylemişse de Nadir onları dinlememiştir.

Mektebi Bahriye'de riyaziye imtihanına davet olunduğu zaman koca sınıftan ancak dokuz kişi geçirildiğini ve bu suretle ortalığı allâk bullak ettiğini bana söylemiştir.

Nadir'in memleketten kaçması şöyle olmuştur :

Baytarlara satılmak üzere bir kitab tercüme eder ve bu yüzden elde ettiği az bir para ile refiki Riyaziyeci Hüseyin Avni'yi de ayartarak onunla birlikte Kıbrıs'a firar eyler ve orada gazete çıkarmağa kalkar. Fakat hurufat almak almak için İstanbul'a geldiği bir sırada tanınarak yakalanıp Mesudiye Zırhlısına hapsedilir. Bir seneden fazla hapiste kalır, nihayet; çalışmıyacağım, beni beyhude hapsetmeyiniz diye feryat ve ısrar etmesi üzerine askerlikten ihraç edilir.

Nadir'i Hocam Salih Zeki'nin Darüşşafaka'nın altıncı sınıfında bize okuttuğu Cebri Âlâ dersine mümeyiz olarak geldiği sırada ilk defa olarak imtihan yerinde tanıdım. Nadir; riyaziyatta kuvvetli bir üstad idi. Bana ve arkadaşlarıma sorduğu sualler nazariyattan ziyade tatbika aid idi. Riyaziatta ezberi değil, anlamak gayesini hedef edinmiş yüksek bir sima idi. Şiddeti zekâsı, riyaziatta ki vukufu ve daha birçok incelikleri sual ve istizahlarından anlaşılıyordu. Kendisiyle muarefe ve muasebatım o günden başlamış ve ölümüne kadar sürmüştür.

Nadir; Sakızlı fakir bir ailenin çocuğu idi. Rakıya ilk başladıktan sonra onu bir an bırakmayıp bütün hayatınca içmiştir. Nadir'in ayık gezdiği pek nadir idi. Gayet fakir olan anası Sakız'da şuna buna çeşmeden su taşımakla nafakasını temin eylediği halde onu hiç aramamış ve yardımda bulunmamış olmasını bir kusur addederim. Bütün hayatında maruz kaldığı felâketler belki bu yüzdendir. Vefatında evli, fakat çocuğu yok idi.

İdadî talebesini mecmualarla riyazî meselelerin halline teşvik hususunda Nadir'in hizmeti meşhurdur. Nümunei Terakki namiyle çıkardığı ilmî mecmuayı bu vesile ile hatırlatmak bir kadirşinaslık olur. Nadir Darülfununda hesabi alâ profesörü idi. Bu vesile ile Darülfünûn tedrisatında yaptığı takrirlerinden güzel bir hesabı nazari kitabı vücude gelmiştir.»

Yine Darüşşafaka mezunlarından ve çok değerli riyaziyecilerden hocam elektrik mühendisi Mehmet Emin de diyor ki: «Nadir; arkadaşı Hüseyin Avni ile birlikte Londra'ya kaçmış, orada iki arkadaş yük-

sek gece derslerine devam ederek riyaziyelerini kuvvetlendirmişlerdir. İngiltere'de vakitlerini siyasiyatla ve boş yere geçirmeyip ilmüfen tahsil edişleri memlekete döndükleri zaman yalnız askerlikten tardlariyle cezalandırılmalarını mucib olmuş ve bu muamele üzerine bu iki arkadaş hayat ve maişetlerini hükûmet memuriyetlerinde değil, hususî mekteplerde muallimlikle ve mektepcilikle geçirmeye mecbur kalmışlardır. Nadir'de, Hüseyin Avni de Darüşşafakada Hocalık yapmışlardır. Hüseyin Avni Darüşşafaka'da kozmoğrafya okutmuştur. Mektebin eski kozmoğrafya kitabı bunundur.

Hüseyin Avni, Nadir derecesinde kuvvetli bir riyaziyeci değildi. Fakat Nadir harikulâde bir kafaya malikti. Bu ayarda bir adam o sırada Avrupa'da dahi az bulunurdu.»

Görülüyor ki Nadir'i çok yakından tanıyan bu iki zatın onun İngiltere'ye kaçması hakkında verdikleri izahat bir birini tutmuyor. Bununla beraber Mehmet Eminin, Nadir ve arkadaşını Londra'ya kadar götürüşü ve orada riyaziye tahsil etmelerini söyleyişi akla daha yakın geliyor. İhtimal ki bu iki arkadaş Londra'da öğreneceklerini öğrendikten sonra yine İngiliz arazisi olan, aynı zamanda Türkiye'ye yakın ve Türklerle de meskûn bulunan Kıbrıs'a gelmişlerdir. Nadir gibi zeki bir adamın o devirde firar suçunu yaptıktan sonra elini kolunu sallayarak hurufat almak için memlekete girmesi pek de akıl kâri sayılmaz.

Herne ise Mektebi Hukuk müdürü Emin Efendinin hal tercümesinde de işaret ettiğim gibi Nadir'in hayatı hakkında da onu görenler onunla senelerce konuşanlar ve takdir edenler bile hayatının en canlı noktasında ittifak ve ittihad edemiyorlar.

Nadir'i bizzat kendisinden dinleyelim: Salih Zeki'nin ölümünün yıl dönümü dolayısiyle 1924 tarihli Muallimler Mecmuasının 21 inci sayısı ile neşretmiş olduğu bir makalede diyor ki:

«Bundan takriben 38 sene kadar evvel ben Mektebi Bahriye'den henüz mülâzımi sanilikle çıkmış, üç ay kadar zırhlı Osmaniyede mühendis sıfatiyle bulunmuş idim. Heybeliada'da ki Mektebi Bahriye ders nazırı, ulumi riyazie muallimi cebirci namiyle müştehir Eşref Bey artık müddeti medideden beri icra idegeldiği tedrisattan bıkmış, usanmış kendisine bir muavin tedariki kaydına düşmüştü. Fakat kendi istediği gibi bir muavin bulamıyordu. Nihayet aklına ben gelmişim, derhal Bahriye Nezaretinden bilistida beni muavin istemiş, istidası isaf edilerek ben o muavinliğe tayin edilmiştim. Tedris etmekte olduğu bütün dersleri bana yükletti. O zaman henüz 22 yaşında bir genç zabittim. Biperva bu kadar çetin vazifeyi deruhtede tereddüt etmedim.

Ben bu vazaifin ifasiyle meşgul olup dururken bir gün cebirci beni çağırttı, gittim. Elindeki Bahriye Nazırının emirnamesini bana sundu, okudum, Darüşşafaka'da da ulumu riyaziyenin bir kısmının tedrisatını benim deruhte etmekliğim için dari mezkür müdürünün talebi vakiî üzerine yazılmış bir emirname idi.

O esnalarda Darüşşafaka'nın tedrisatında pek büyük bir inhitat olduğunu hisseden heyet (Cemiyeti Tedrisiyei İslâmiye) dari mezküre Niğdeli Sadık Bey'i müdür tayin etmişti. Bu zat her fennin mütehassısını aramış, bizi de bu meyana katmıştı.»

Nadir burada Darüşşafaka'ya nasıl gittiğini ve sınıfta talebeyi ne suretle yokladığını ve tahsil seviyelerini asla beğenmediğini anlattıktan ve sözünü Salih Zeki'ye getirerek onun ne derece kabiliyetli bir çocuk olduğunu kaydettikten sonra diyor ki :

«Ben şimdi çıkıp gidecek ve bir daha bu mektebe ayak basmıyacak idim. Lâkin şu tabii istidadın beni bu fikrimden vaz geçirdi. Seni pek iyi bir riyazî yetiştirip **enfesi âsarım** sırasına dahl edeceğim.»

Yine Nadir sözüne devamla sene sonunda yaptığı imtihanı anlatırken diyor ki: «Ben o zamanlar gerek kendi derslerimin imtihanlarında, gerekse mümeyyizlik sıfatiyle başkalarının dersleri imtihanlarında numara hususunda gayet münsik idim. İmtihanları ciddî bir suretle icra eyler, yarım numara fazla veyahut eksik vermemeye gayret ederdim. O sene nihayetinde Darüşşafaka'da icra olunan imtihanlarda Salih Zeki'nin sınıfına cebrî âlâdan yedi tane mühim ve çetin davayı nazarilerle meseleler vermiştim. İmtihanlar tahrirî idi. Salih Zeki'nin imtihan kağıdını tetkik yollu okuduğum zaman o selâseti ifadeye o veciz ve güzel halli mesaiyle karşı izhari behtü hayretten kendimi alamadım. Numara hususunda o derece mümsikliğime rağmen elim bilâ ihtiyar not olarak (namütenahi) yazı vermiş.»

Nadir'in bahsettiği bu muallimlik 1295 (1878) senesine tesadüf eder. Ertesi sene de Darüşşafaka'da tedrisata devam etmiş olacak ki 1296 da beşinci sınıfta bulunan Ahmet Rasim'de bir yazısında Nadir'den bahsederken **Hocam** diye hitab eder.

Şu halde Nadir 1296 (1878) den sonra bahsi geçen Londra veya Kıbrıs seyahatine çıkmış olacak. Buralarda ne kadar bulunduğu belli değil. Fakat 1298 (1880) de açılan Şemsülmaarif'te ders nazırı olduğuna göre gittiği yerlerde çok durmamış, döndüğü zaman orduda, hükûmet hizmetlerinde ve resmî mekteblerde maişet kapıları kendisine kapanmış olduğu için bunu başka yerlerde ve meselâ hususî mekteplerde muallimlikle temin etmek istemiştir.

Darüşşafaka'lılara riyazî zevki aşılayan bu zatı Darüşşafaka ve dolayısiyle Türkiye ilim tarihinde hürmetle anmak lâzım gelir.

Mektepçiliğine gelince :

Nümunei Terakki'de okumuş ve kardeşi o mektebin idaresiyle alâkadar bulunmuş olduğu için Nadir'in hususî hayat ve mesleğini çok yakından görmüş olan emekli valilerimizden Haydar Vaner diyor ki :

«Nadir mektebi ilk açtığı zaman İstanbul halkından çok rağbet ve takdir gördü.

Çünkü Nadir; yüksek bir tahsil görmüş, biraz Avrupa'da bulunmuş, vaziyet ve tavır itibariyle de muallimliğe, idareciliğe kabiliyetli yaratılmış kimselerdendi. Aynı zamanda en muktedir, en hür düşünen kimseleri bol para vererek Nümunei Terakki'ye almışdı.

Hususî mektepler tatil zamanlarında muallimlere aylık vermezken o muntazaman verirdi ve böylelikle Hocaları mektebe daha ziyade bağlamış bulunuyordu.

5, 6 sene içinde talebe sayısı yatılı, yatısız ve kız, erkek olarak 600'ü geçmişti. Talebeden alınan ücrette büyük bir yekûn tutuyordu. O halde ki bütün masraf çıkdıktan ve bu paradan hususî maişetine bol bol sarfedildikten sonra yine kasada beş altı bin lir aihtiyat parası bulunuyordu.

İşte bu rağbet ve bu para bolluğu çok geçmeden Nadir'i şaşırttı, evvelâ bir karısı varken bir karı daha aldı, her birine biri yazlık biri kışlık ev tuttu. Onları dayadı, döşedi. İki araba ve iki kotra tedarik etti. Adalarda, Boğazlarda zevkü safa sürmeye başladı. Tabidirki mekteble alâkayı gevşetti.

Mektebin idaresini dahiliye müdürü Ömer Efendiye bırakmıştı. Bu zat sarıklı olmakla beraber idareci ve zabit bir adamdı. Nadir kapıyı böyle büyük açınca ihtiyat para da yavaş yavaş suyunu çekti. Evvelâ tatil zamanında muallimlere aylık vermemeye, sonra verilen aylıkları azaltmaya başladı. Bunun üzerine bir çok muallimler mektepten çekildiler. Yerlerine ikinci, üçüncü, derecede kimseler geçirildi. Hattâ bir kısım derslere yüksek sınıfların kabiliyetli talebeleri bile girdiği olurdu.

Nümunei Terakki hususî bir mektep olmakla beraber resmî mektebler ne yapıyorsa o da o türlü şeyler yapmaktan geri durmazdı. Meselâ Nümunei Terakki talebesi hükûmet mektepleri gibi ilk baharda kağıthane'de kuzu ziyafetine götürülüyordu. İşte bu hareketi Abdül-

hamid'i saninin dikkat gözünü mekteb üzerine çekti, Nadir'in kendi kendine böyle bir teşebbüse girişmesini padişah hoş görmiyerek Nümunei Terakki'nin de Mülkî ve Askerî mektebler gibi Hazinei Hassa hesabına ve tabiî nezaret altında bu gibi ziyafet ve gezintilere gitmesini irade etti ve Nadir'in felâketine sebeb de bu oldu. Çünkü bu gezintiler ve ziyafetler bilhassa askerî mektebler müfettişi İsmail Paşa'nın nezareti altında yapılır, onun tarafından nutuklar okunur ve bu vesile ile padişah bol bol methedilirdi.

İsmail Paşa'nın okuduğu nutukları her mektepte başkaları yazardı. Nümunei Terakki'de de o mektebten yetişmiş ve Nadir tarafından müdür muavinliğine de alınmış olan Mazhar Bey adında kaluk, zeki ve malûmatlı bir genç yazardı. İsmail Paşa bu genci bu vesile ile tanıdı, takdir etti, hattâ kız kardeşiyle evlendirerek sıhriyeti dairesine aldı. Bu sıhriyetten İsmail Paşa kadar Mazhar Bey'de memnundu. Aynı zamanda her iki tarafta bu hususta Nadir'e karşı bir minnettarlık besliyorlardı. Binanaleyh İsmail Paşa bu sıhrıyet vesilesiyle Nadir ve Nümunei terakki ile daha yakından alâkadar oluyor, tabiî orada olup bitenleri de görüyor ve öğreniyordu.

Nümunei Terakki'de tarih Hocası İhsan Şerif gibi hür fikirliler serbest surette dersler takrir ediyorlar ve tabiî rejim aleyinde talebeye telkinatta bulunuyorlardı.

Nadir'in böyle en seçme ilim adamlarını Nümunei Terakki'de toplamış ve bu türlü hareketlere sebebiyet vermiş olması ve kendisinin de Avrupaya kaçmış ve gelmiş lekelilerden bulunuşu Jön Türklükle ittihamını ve öyle tanınmasını mucip olmuş hattâ çok kerre İsmail Paşa kendisine latife tarzında gel bakalım Jon Türk! diye hitab edermiş.

Nihayet iş büyümüş, bir Ermeni hafiye Nadir'e musallat olmuş (acaba bu Ermeni Sait Paşa'yı da jurnal eden Nişan Efendi midir? O. E.), kendisini jurnal etmeye kalkışmış. İsmail Paşa bir vesile ile Nadir'i iyice sarhoş ettikten sonra; bu vaziyeti yani jurnal edileceğini ve eğer bu işte alâkadar olanların kimler olduğunu bildirdiği takdirde kendisini kurtaracağını anlatmış ve sarhoşken Nadir'den birçok kimselerin adını öğrenmiş, sonra yapılan istimtaklar ve ihbarlar neticesinde bunların sayısı 300'e kadar çıkmıştır ve işte Nadir yüzünden bu kadar münevver Türk sürgüne gönderilmiştir.»

Haydar Vaner'in söylediği bu hâdise hakkında **Mirati Mektebi Tıbbiye** (C. 1; Sayfa 131) de deniliyor ki :

«1313 senesi yazında Abdülhamid'i hal, ve veliaht Reşat Efendiyi iclas için mükemmel tertibat yapılmış ise de cemiyete mensup Nadir

nam şahıs kuvvei karibeye gelmiş olan inkilâbı zülüflü İsmail Paşaya ihbar ve ifşa etmekle maatteessüf kuvveden fiile çıkamamış ve bu meseleden dolayı cemiyetin fedakâr ve değerli birçok âzası işkenceye ve envai mezalime hedef edildikten sonra nefyedilmişlerdir ki mücahidigayyür Mekkeli Sabri bu kafiledendir.»

İşte Nadir'in mektebinin elinden alınışı, kendisinin de Aşiret Mektebine müdür oluşu **Nümunei Terakki**'de bu türlü ihtilâller ve inkilâblar hazırlayan kimselerin toplanışından Abdülhamidi saninin korkmasından ileri gelmiştir.

Nadir'in bu gizli cemiyete dahil olduğu halde ötekiler gibi sürgün cezası görmeyip bilâkis padişahın gözdesi olan Aşiret Mektebine müdür oluşu ihtilâl ve hal'i hâdisesinin onun yüzünden ortaya çıkmasına mükâfattır ve talebesi muhtelif unsurlardan ibaret olan Aşiret Mektebine getirilmeside onun tecrübeli ve disiplin sahibi bir maarifçi bulunuşundandır.

Gizli cemiyetin ortaya çıkmasına Zülüflü İsmail Paşa'nın kendisini sarhoş ederek bu malûmatı ağzından aldıklarını Nadir de söylermiş. Sürgüne gidenler arasında Nadir'in arkadaşı Hüseyin Avni Bey'de vardır. Ve Hüseyin Avni Bey Nadir'in bu kabahatini asla affetmemiştir.

1318 (1902) de Nadir'in **Aşiret Mektebi** muhitinden de ayrılarak cemiyeti rusumiyeye âza tayin edilmiş olduğunu ve 1319 (1903) de Halep Maarif Müdürlüğü memuriyetiyle İstanbul'dan da uzaklaştırıldığını görüyoruz.

Nadir'in Aşiret Mektebi müdürlüğünden cemiyeti rüsumiye âzalığına nakli iki de bir maaşına zam için vuku bulan müracaatının isaf edilemeyişinden ve cemiyeti rüsumiye âzalığından Haleb Maarif Müdürlüğüne gönderilişi de Aşiret Mektebinden ayrıldıktan sonra talebenin çıkardığı bir isyanda onun müşevvik ve muharrik olarak görülmesinden ileri gelmiştir.

Filhakika arşivde görülen 2 Teşrinisani ve 27 Şubat 1317 (1901) tarihli iki iradede «Aşiret Mektebi müdürü Nadir Bey'in mesaii hasenesine mebni maaşına 2000 kuruş zammı» Babıâliye rasen tebliğ edilmiş ise de Maarif Nezareti bu iradeyi yerine getirememiş, maliyece tahsisat verilmesini istemiş ve öyle sanıyorum ki bu suretle de maaşına zam imkânı olamayınca onu tatmin için yüksek maaşla cemiyeti rüsumiyeye nakledilmiştir.

Halep Maarif Müdürlüğüne naklini gösteren vesika şudur :

«Cemiyeti rüsumiye âzasından Nadir Bey'in taşrada münasib bir

hizmette istihdamı muktazi olduğundan ve tuli müddet Halep vilâyeti Maarif Müdürlüğünde bulunan saadetlu Celâlettin Bey vazifei mevduasını hüsni ifa etmediğinden azliyle vilâyeti mezküre Maarif müdiriyetine 5000 kuruş maaş tahsisi ile mumaileyh Nadir Bey'in tayin ve izamı.» 30 Temmuz 1319

Nadir, Halep Maarif Müdürlüğünde 1324 (1908) inkilâbına kadar bulunmuş, fakat inkilâb olur olmaz ittihatcılar tarafından eski hafiyeliği ileri sürülerek azlolunup Fizan'a sürülmüştür.

Nadir'i Fizan'a gitmekten kurtarıp Trablusgarpta olsun durduran aziz arkadaşı ve adada ev komşusu doktor Şükrü Kamil'dir. Bu zatta ittihatcılardan olduğu için o zaman nüfuz ve kudretini kullanarak arkadaşına bu iyiliği yapmıştır.

1327 (1911) de Trablusgarbın İtalyanlar tarafından işgali üzerine Nadir ikinci defa olarak bilmecburiye İstanbul'a gelmiş ise de yine burada bırakılmayarak Edirne'ye sürülmüştür.

1328 (1912) de Balkan Harbinde Edirne'nin de Bulgarlar tarafından işgâli üzerine üçüncü defa olarak menfasından bizzarure İstanbul'a gelmiş olan Nadir bu sefer de sürülecek yer mi bulunamamış, yoksa cezası mı kâfi görülmüş, ne olmuşsa olmuş artık bir yere gönderilmemiş, fakat maişet kapıları da kendisine kapanmıştır. Meselâ geçinmek için **Nümunei Terakki**yi tekrar açmak istemiş, izin alamamış, hükûmet mekteplerinde hocalık etmesine ise tabiatiyle müsaade edilmemiş, hasılı sefalet ve mahrumiyet içinde bırakılmıştır.

Halbuki Nadir Nümunei Terakki müdürü bulunduğu yani eline bol para geçtiği sırada sefih denilecek derecede müreffeh bir hayat sürermiş. Mühendis Mehmet Emin de onun iki evli olduğunu, bir karısının Rumelikavağı'nda bulunduğunu ve oraya geldiği zaman denizde içkili gezintiler yaptığını söyler. Doktor Şükrü Kamil de adada bulunduğu sırada kotra ile Marmarada cevelanlar yaptığını hikâye eder.

Bu sırada Nadir'in imdadına yetişen ve ona kıt kanaat geçinecek bir maişet bulan Fuat Şemsi'dir. Bu değerli maarifçimiz Nümunei Terakki'de okumuş olduğu için Hocasının elinden tutmuş ve o sırada Darüşşafaka'da müdür bulunduğu cihetle Nadir'e orada **Hesabı Âla** dersi hocalığını vermiştir. Fakat ne de olsa senelerce sefalet ve mahrumiyet görmüş olan Nadir'i bu kadarcık yardım tatmin edemiyordu.

Nadir'in yetiştirdiği ve **Enfesi Asarım** diye övündüğü Salih Zeki o zamanlarda sırasiyle Meclisi Maarifte âza, maarifte müşteşar ve Darülfünun'da umum müdürlüklerde bulunduğu halde hocasına bir şey yap-

mamış veyahut yapamamış fakat mühendis Mehmet Emin ondan ders okumadığı ve sonradan tanıdığı halde Nadir'i bu elemli ve sıkıntılı mevkiden kurtarmışdır. Şöyle ki :

O sırada Maarif Nazırı bulunan Şükrü Bey Darülmuallîminden mezundur ve orada mühendis Mehmet Emin'den Riyaziye derslerini okumuştur. Mehmet Emin şimdi nazır olan bu talebesine müracaatla kendisinden çok yüksek bir riyaziyeci olan Nadir'in düşmüş olduğu sefil ve acınacak vaziyeti anlatmış, lehinde şahadet etmiş, ilmî kudret ve kıymetini tebarüz ettirmiş ve kendisinden istifade olunabileceğini de söylemiştir. Hocasına çok itimadı ve hürmeti olan Şükrü Bey Nadir'e aleyhtar olan İttihad ve Terakki fırkasının ileri gelenlerini de ikna ederek Nadir'e kurtarıcı elini uzatmış ve bir çare bulunmasını yine ittihatçıların ileri gelenlerinden, çok değerli bir riyaziyeci ve namuslu bir fırkacı olan Darülfunun müderrislerinden Mustafa Salim'e tavsiye etmiş, o da 1331 (1915) de yeni açılmış olan İnas Darülfununda hesab hocalığına tayin edilmesini Nazıra teklif ve tavsiye etmiştir. Fakat Nadir uzun süren sefaletler neticesinde yorgun ve bitkin bir halde olduğundan bu ders onu bir kat daha yormuştur. Yine mühendis Mehmet Emin Bey bu vaziyetten de Nazırı haberdar ederek Nadir'den ilmen istifade edilebilmek için ona asıl Darülfunun'da bir kürsü verilmesini rica etmiş ve esasen Nadir'in bir defa muallimliğe kabulu ile üzerindeki leke de kaldırılmış olduğundan Darülfünun'da 1335 (1919) da yapılan yeni teşkilâtta bir **Nezariyei A'dad** kürsüsü ihdas olunarak Nadir oraya getirilmiştir. Bu kürsü garp Darülfünunlarının ancak bir kaçında bulunurmuş. Çünkü bu ilmin çok mütehassısı bulunmazmış.

Mühendis ve Riyaziyeci Mustafa Salim Nadir hakkındaki mütaleasını bana şu cümlelerle bildirmişdir: (iyi bir nezariyei a'dad müderrisi idi. En yüksek riyaziyeciler mutlaka tamamî ve tefazulide ihtisas sahibi olurlar. Nadir riyaziyenin bu şubesiyle uğraşmamış olduğu halde yine en yüksek bir riyaziyeci idi. Yaşadığı devirde mevcut riyaziyeciler arasında bunun kadar mütehassıs bir kimse yokdu.)

Darülfünun heyet ve hesabı ihtimalî müdderrisi ve rasathane müdürü Fatih: Nadir'in yüksek bir riyaziyeci olduğunu, halledip Avrupa ilim ve fen mecmualariyle neşretmiş bulunduğu meselelerin kupürlerini üzerinde taşıyıp şuna buna gösterdiğini söylemiştir.

Nadir; İnas Darülfünunun'da okuttuğu dersleri bastırmış ise de bu son kürsünün semeresini verememiş ve eser yazmışsa da bastıramamıştır.

Nadir'in mektepçiliği hakkında lüzumu kadar malûmatımız yok-

tur. Bu devri yaşamış olanlar onu pek methederler. Muallimliği de öyle. Yalnız bazı yazıları onun muallimliğin ve tedris usullerinin tarihiyle ve nazariyeleriyle de uğraşmış olduğunu gösterir. Ezcümle :

Tercümanı Hakikatın 16 Teşrinievvel 1311 (1895) tarihli nüshasında **Talim** ve**Terbiyei Etfal** yahut **Usuli Tedris** başlığı altında yazdığı dört makalenin başında «talim ve terbiyei etfal fenninin başlıca iki kısmından birine dair (ki ilmi ahlâktır) bu ana kadar haylice bahisler yazmıştım. Şimdi de ikinci kısmını teşkil eden **Usuli Tedris**'ten bahse şuru ediyorum.., Mukaddemesinden sonra uzun uzadıye izahat veriyor ve makalenin sonunda «işte bizde evveli emirde mekâtibi maderanenin, ilmi eşya taliminin müessisi ve mucidleri sayılan Pestaloci'nin, Frobel'in, madam Bap Karpantiye'nin tercümei halleriyle usûl ve mesleklerini zikir ve tahrir edeceğim» diyor ve bunlardan yalnız Pestaloci hakkında bu gazetenin 22, 23 ve 31 Teşrini evvel 1311 (1895) nüshalarında üç makale yazarak müfassal izahat veriyor, fakat diğer ikisi hakkında ki yazısı görülemiyor.

Nadir'in bu tarihlerde bu türlü meseleleri münakaşa ederken Türk mekteplerine muallim yetiştiren Darülmuallim'inde böyle şeylerle uğraşan kimseler olduğuna ihtimal vermiyorum.

Nadir; 13 Kânunuevvel 1927 de ölmüştür ve Baki'nin :

Kadrini senki müsellâda bilip ey Baki
Durup yâran karşına el bağlayalar saf saf

dediği gibi kıymeti ölümünden sonra takdir ve münakaşa edilmeye başlanmışdır. Bu mevzuda en etraflı yazıyı lise riyaziye muallimlerinden Haydar Niyazi İkdam'ın 19 Kânunuevvel 1927 tarihli nüshasına Mehmet Fatih nami müstearyle yani eğreti adiyle yazmıştı. Bu yazıyı aynen alıyorum :

«İlim ve fen alemimiz yine mühim bir rüknünü kaybetti. Nadir Bey Allah'ın rahmetine kavuştu. Bu acı, daha pek çok zamanlar kendisini hissettirebilecek elim bir mahiyeti haizdir. Zira Nadir Bey cidden mütabahhiri bulunduğu ulumi riyaziyenin nazariyei a'dad branşında memleketimizde asırlarda bir yetişir Nadirülvücut bir zat idi. Ebedî ufuliyle ilmü irfan alemimizde işgâl ettiği mevkii cidden boş kalmıştır. Bu boşluk az bir zaman içinde telâfi olunabilirse memleketimiz için ne mutlu!

Nadir Bey; riyazii şehir Vidinli Tevfik Paşa ve mühendisi şehir Emin Paşa gibi mekâtibi askeriyemizin yetiştirdiği eazımı riyaziyunumuzdan idi. Esasen tarihi ilmü fende ipkayi nam eden eazımızın kıs-

mı küllisini Mekâtibi Askeriyemize medyum olduğumuz asla unutulamaz.

Nadir Bey; İptidaî ve Talî tahsilini Bursa İdadiî Askerisinde ikmâl ettikten sonra Mektebi Fünuni Bahriye'ye dahil olmuş ve mektebi mezkürdan Erkâniharbiye birinciliğiyle neş'et etmiştir.

Merhumun **deha** denilecek derecedeki zekâsı ve istidadi riyazisi bütün muallimlerinin nazari dikkatini celbetmiş olmalı ki; muallimi bulunan riyazii şehir merhum cebirci Hoca aynı müessesede ilmü irfanda Nadir Bey'i önce kendisine muavin ve sonra riyaziyatı âliye muallimi olarak tayin ettirmiştir.

İşte bu esnada Darüşşafaka'mızda inhilâl eden münhaniyatı müstamele muallimliğini deruhte eylemiş, şarkın ve hususiyle bütün Türk âleminin en büyük bir ilim yıldızı bulunan üstadi riyazî Salih Zeki Bey merhum da Darüşşafaka'nın henüz genç bir şakirdi bulunuyordu.

Merhumun rivayetine göre daha ilk derste yine tabiri mahsusiyle Salih Zeki Bey bir dürdane gibi nazari dikkatini celbetmiş, sınıfta bulunan diğer Efendilere (işte bu çocuğun zekâyı) harikûlâdesine hürmeten sizin derslerinize devam edeceğim) demiştir.

Hele Darüşşafaka'da Salih Zeki merhuma tesadüfünü hayatının en güzide bergüzarı olarak daima yad ve tizkâr etmekten bipayan bir zevki manevî alırdı.

Şu halde üstadı riyazimiz Salih Zeki merhumun ilk feyzini Nadir Bey'den aldığı şüphesizdir.

Nadir Bey; memleketimizde kesreti müellefatiyle iştihar etmiş bir âlim değildir. Maattessüf müellafatı ilmi ile makûsen mütenasiptir. Adeta hiç yoktur. Bunun için Avrupa mahafili ilmiyesince tanındığı kadar memleketimizde tanınamamıştır. Avrupa mahafili ilmiyesindeki şöhretine de sebep Paris'te neşrolunan **Entermediere Mathematiciene** namındaki aylık risalede nezariyei a'dada dair halletmiş olduğu bir takım mesaili mühime olmuştur. Hattâ aynı mecmuada takriben 10 sene bütün dünya ulemasına kendini bir türlü teslim etmeyen bir meselenin halli şerefi bir Türk riyazisine yani Nadir Bey'e nasib olmuştur.

Nadir Bey; memleketimizde ilk olarak sırf kendi şahsî teşebbüsiyle Nümunei Terakki namında hususî bir mektep açmış ve mektebi mezkürde dahi mimar Kemaller ve saire gibi pek güzide zevat yetiştirmiştir. Aynı zamanda muallim Naci ile teşriki mesai ederek **Afâk** adında birde yevmî gazete çıkarmak suretiyle efkâri umumiyenin tenviri-

ne hadim olmuştur. Bundan sonra Nadir Bey ulumî riyaziyenin ancak bir şubesiyle iştigale başlamıştır.

O da **Nazariyei A'dad**'dır. **Nazariyei A'dad**'dı o kadar severdiki ona dair edilen mübahaseleri artık uzatır dururdu. Mamafi bu hususta ne kadar iftihar etse yeri vardır. Çünkü ilmin bu kadar mühim ve çetin bir şubesini sırf kendi tetebbui hususisi mahsuli olarak elde etmişti. Yegâne istinat gâhı garp esatizesine bu sahadaki müdevenatı idi.

Kendi rivayetine göre memleketimizde ilmin bu branşiyle iştigal etmiş hiç bir zat yoktur. Hattâ bazı müşkillerini hallettirmek üzere riyazii şehir Vidinli Tevfik Paşa merhuma müracaat etmiş o da bu branşla iştigal etmediğini söylemiştir.

Esasen Vidinli Tevfik Paşa o zamanlar fevkalâde meşgul olduğunu, bir hazinei irfan olan kamus riyaziyatı Salih Zeki merhumla beraber yazmaya başladıklarını ayrıca söylerdi. İşte memlekette **Nazariyei A'dad** ile yalnız başına kaldığını ve hiçbir mededresi olmadığını söyler ve: «Mamafi yine meyus olmadım; büyük bir sabır ve metanetle çalıştım» derdi. Esasen Nadir Bey'in en büyük fazileti de çalışmak idi. Hattâ çalışmak hususunda hepimize kıymetli bir nümune olacak mahiyette idi :

Hayatı hususiyesine gelince: Fevkalâde haluk, merasimi içtimaiyeden hoşlanmaz, hele şarlatanlık katiyen bilmez, mütevazı, hoş meşreb bir zat idi.

Yalnız hayati içtimaiyesine o kadar vakıf değilim. Tesis kerdesi bulunan Nümunei Terakki Maarif Nezaretine devredildikten sonra evvelâ Aşiret Mektebi müdürü olmuş, orada bir müddet infayi vazifeden sonra eşhası muzıreden telâkkisiyle Halep Maarif Müdürlüğünü tevcihen Abdülhamid II onu Haleb'e nefiy ve tağrib etmiştir.

Meşrutiyette tabiatiyle bu memuriyetten ayrılmış İstanbul'a gelmiş isede Trablusgarb'a sürülmüştür. İtalya harbini müteakip avdet etmiş ve eski Nümunei Terakkiyi yeniden ihyaya çalışmış ise de bir türlü muvaffak olamamıştır.

İşte Nadir Bey ile muarefemiz bu esnalarda idi. O zaman hayatı cidden ehemnâk idi. Hattâ o yokluk zamanında Nadir Bey'in aç kalmak tehlikesine bile maruz kaldığını söylersem belki kariini kiram beni mübalağa kârlıkla itham ederler. Fakat maattessüf bu bir hakikati sırfa idi. Bereket versinki çok geçmeden rehgüzari hayatına elyevm Darülfünunumuzun mihaniki riyazî müderrisi muhterimi bulunan üstad riyazî Mustafa Salim Beyefendi tesadüf etti. İşte bu zati mühterem kıymetli

malûmati maddiye ve manaviyeleriyle memleketimize ihda ettikleri birçok müderrislere, muallimlere zamimeten Nadir Beyi de inas Darülfünunu hesabi nezari muallimi olarak tayin ettirdi. Hattâ bu günkün gibi hatırımdadır: İstidasını bizzat yazdı ve takip etti. Binaberin şu 15, 16 sene içinde Nadir Bey'den feyz alan gençler bu feyzi müderrisi mumaileyh Mustafa Salim Beyefendiye medyum olduklarını zikretmeden geçemiyeceğim, yoksa Nadir Bey çoktan sefaletle terki dağdagai hayat etmiş bulunacaktı.

Hülâsa: Nadir Bey'in hayatı maalesef yoksulluk içersinde geçmiştir. Esasen bu da bizim memleketin âlimlerine karşı elim bir cilvesidir, âlimlerimizin kadir ve kıymetini işte böyle ancak senki müsellâda takdir ederiz. Fakat heyhat!

Müdevven olan eserlerine gelince: Natemam bir hesabi nazariden ibarettir. İkinci kısmını yazmak üzere bulunuyordu. Fakat maattessüf ömrü vefa etmedi. Eserinde **benim usulim** diye yazdığı kabiliyeti taksim şeraitine ait nazariye kendi mahsuli tetebbuu olsa gerek.

Bu usulin diğer bir âlim tarafından bulunup bulunmadığını Nadir Bey Alman eazımı ülemasından Filikskılayn'a sormuşdu. Fakat bu zat Harbi Umumî dolayısiyle dünyanın ilmî vukuatından lâyıkiyle haberdar olmadığını dermeyan etmiş, bununla beraber bu usule şimdiye kadar tesadüf etmediğini de bildirerek Nadir Bey'i tebrik eylemiş idi.

Filhakika bu usul ile bir adedin diğer bir adetle kabili taksim olup olmadığını anlamak bilfiil taksim ederek tecrübe etmekten daha müşkil gibi görünüyor. Fakat nazariyatı lâyıkıyle anlaşıldıktan sonra fevkalâde büyük bir kıymet ve ehemmiyeti haiz olduğu anlaşılır.

Hatimei mekal olarak merhumun ilmî varlığımıza ettiği son hizmetide zikretmeden geçemiyeceğim. Şöyleki: Mütareke esnalarında idi. **jurnal doryan** yerli ve yabancı kim olursa olsun halli ricasiyle birkaç mesele vermişdi.

Tabiî bu keyfiyet İngiliz bahriye erkânının nazarı dikkatini celbetmiş, bu meseleden biri **nekonoman** yani araştırma usûli ile Diyofant namı müstearı tahtında halledilmiş idi. Bu usulun riyaziat noktai nazarından bir kıymet ve ehemmiyeti olmadığı herkesce malûmdur. İşte o mevhum Diyofrant'a meselenin halli hususunda takip ettiği yolun riyazi prensiple kabili te'lif olmadığını ancak merhum Nadir bildirdi.

Bilahâre sureti hallini kendisi neşretti de mağrur İngiliz Erkânı Harbiyesine ilmî mevcudiyetimizi isbat etmiş bulundu.

Hülâsa: Nadir ismiyle müsemma bir nadir idi. Fakat maattessuf ilmini de kendisiyle beraber ebediyete götürdü.»

Son söz olarak Salih Zeki'nin kamusı riyaziyatta hocası için yazmış olduğunu zan ve tahmin ettiğim mütaleayı da burada bulundurmak istedim. Fakat bu bapta bir yazı yazmadığını öğrendim ve teessüf ettim.

MEKTEBİ OSMANÎ : Bahriyeli Hüseyin Avni Bey tarafından tesis olunmuştur. Ali Bey adında birisinin de burada müdür olduğu görülüyor. Medresei Hayriyenin müdürlüğünde bir Ali Bey bulunduğunu ve Hüseyin Avni Bey'in bu mektebde ders nazırı olduğunu da Maarif Nezareti tezkeresinden öğrenmiştik. Şu halde Şemsülmaarif Mektebi ders nazırı ve Hüseyin Avni Bey'in arkadaşı Mehmet Nadir Bey o mektepten ayrılıp Nümunei Terakkiyi açmış olduğu gibi Hüseyin Avni Beyin'de Medresei Hayriyeden ayrılıp **Mektebi Osmaniyi** kurmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Arada bir fark var ki: Hüseyin Avni Bey Hayriyenin müdürü Ali Bey'i de oradan ayartıp **Mektebi Osmaniye** getirmiştir. Ali Bey'in biraz sonra okuyacağınız nutku bunu teyit etmektedir. Medresei Hayriyenin idaresine gelince bu nazımıhükem Hamdi Bey'e intikal ederek adının medresei edebiyeye çevrilmiş olduğu o mektebe ayrılan yerde izah edilmiştir.

Mektebi Osmanî hakkında ki malûmatı biraz genişletmek için gazetelerde görülen neşriyattan bir kaçını aşağıya koyuyorum :

2 Teşrini sani 1304 (1888) tarihli Tercümanı Hakikatte mektebin tevzii mükâfat töreni anlatılırken deniliyor ki :

«Tevzii mükâfattan evvel talib ve talibatın müktesebati ilmiyeleri derecesi anlaşılmak üzere her sınıftan lâalettayin bir iki Efendi ve Hanım celb olunarak huzzarın her istediği fenden iradi esile edebileceğini mektebi mezkur ders nazırı rıfatlu Hüseyin Efendi (mektebin müessisi Hüseyin Avni Bey) beyan etmesi üzerine huzzari kiramdan bazıları tarafından birçok sualler irad olunmuş ve talib ve talibatın sinleriyle nisbet kabul etmiyecek surette itayi cevapla hazırunun mazhari takdiratı olmuşlardır :

Maarif Nazırı devletlu Münif Paşa hazretleri dahi Fransızca, Coğrafya, Hesap ve Farisi'den bizzat birçok esiyle irad buyururak fevkalâde mucibi tahsim olacak surette cevaplar almışlardır.

Arabî imtihanı içinde fütuhuşşam nam kitabi müstetab intihap olunmuştur. Kitabı mezkur mektebin tedrisatına dahil olmayıp o gün hariçten celbedilmiştir: Fütuhuşşam'mın keyfemettefak bir sahifesi bizzat Nazır Paşa hazretleri tarafından açılıp ibare kıraat ettirildikten

sonra tahtaya yazdırılıp tahlil ettirilmiş, diğer fünunda olduğu gibi bunda dahi gösterdikleri iktidar fevkalâde takdire şayan görülmüştür.»

Şu yazı ve mütaleada Darüttalimin ve onun müessisi Hacı İbrahim Efendinin tesiri açıkça görülmüyor mu?

Fütuhuşşam Darüttalim de ders kitabı olarak okutulan bir eserdir. Gûya mektebi osmanî talebesi kendi okudukları ders kitabları olmadığı halde bu eseri okumuşlar ve Darüttalim talebesini geçmişlerdir denilmek isteniliyor. Buda başka bir çeşit reklâm.

2 Ağustos 1308 (1891) tarihli Tercümanı Hakikat'te mektebin tedris usûli ve programı ile Fransızcaya verilen ehemmiyet hakkında şu satırları okuyoruz :

«Yusuf Paşa'da kâim **Mektebi Osmani**'nin aksamı iptidaiyesi usuli tedrisce ne derece ileri gittiğini elyevm mektebimize müdavim bulunan evliyayı etfalin malûmları olmakla beraber Rüşdiye kısımlarının dahi üç sene zarfında malûmatı müktesebeleri Askerî Mekâtibi İdadiyelerine girebilecek derecede oldukları bu sene Askerî İdadiyelerine dahalet edenlerin müşahadatiyle müsbettir. Ancak sekiz kişiden mürekkep olan müntehi sınıfımız şakirdanından dört kişinin yalnız Fransızcadan geri kalmaları bu derse hakkiyle hizmet edilememiş olduğunu mulin olmakla senei cedide tedrisatına şu şimdiki şuruumuz esnasında mertebei belahete karib zekâyi mütevasıta eshabına bile bir senede tekellümle beraber selisçe ibareyi kıraat ettirmek ve grameri hakkiyle anlatmak hassalarına malik olan ve sigar ve kibar ekseri zevati kiramın malûmları bulunan meşhur mösyö Jampol nam lisan muallliminin bu kerre Fransızca tedrisine tayini ile ikmâli noksan edilmiş ve arzu buyuranlara mektebde bir sınıfı mahsus tertibiyle Fransızca tedris ettirilmesi dahi cümlei mukarrerattan bulunmuştur.»

Hususî Mekteplerin rekâbet saikasiyle ve bir birinden üstün gelmek kaygusiyle birçok yeniliklere baş vurduklarını biliyor ve görüyoruz.

Nümunei Terakki müdürü Mehmet Nadir Bey'in Edirne'de açmış olduğu şube dolayısiyle 7 yaşında bir çocuğa nutuk okuttuğunu o mektebe ayrılan yerde yazmıştım. İşte bu hâdiseye nazire olmak üzere **Mektebi Osmani** idaresinin de 6 yaşında ki çocuklara nutuklar okuttuğu görülüyor.

Bir tevzii mükâfat töreni dolayısiyle söylenmiş ve suretleri üç Ağustos 1308 (1892) tarihli Tercümanı Hakikat'e verilmiş olan nutkun bir kaç fıkrasını alıyorum :

«... Ben altı yaşındayım. Bu mektebe geleli bir sene oldu, sözümün

doğru olduğuna inanmayan babamdan sorabilir, mektebdeki deftere bakıb görebilir. Şimdi ceride (gazete) ve Kur'anı Kerim okuyorum. Türkçe, Arabça imlâ yazıyorum. Ömrümün boşa gitmiyeceğini anladım. Gerçi okuduğumu anlayamıyorum. Amma üç dört yıl sonra anlayacağıma da şüphe etmiyorum!

Burada herkes terbiyeli ve uslu oturmağa mecburdur. Allah'tan bu mektebin devamını isterim. Nasıl istemiyeyim? Benim gibi mini mini yavrucuklar çalışıp çabalar ise ömürlerine bir mislini ilâve etmiş oluyorlar. Böyle güzel mektepde bulunduğumdan dolayı pek bahtiyarım.»

Talebeden diğer birisinin okuduğu nutuktan da bilhassa şu fıkraları alıyorum :

«... En küçük bir çocuk bile bir sene zarfında her nevi hat ile yazılmış Türkî kütübi adidenin kıraatine ve imlâ suretinde tahririne kudretyap olmaktadır. Ancak lisanımızın Arabî ve Farisî lisanlariyle mümtezeç bulunmasından naşi kavaidi Türkiye ve Arabiye ve Farisiyenin hakkiyle tahsili elzem ve bunun ise bir fikri kağıt üzerine koyabilecek kadar ele getirilmesi birçok seneler sarfına lüzum göstermekte olduğu musellem idi.

Halbuki Mekâtibi Hususiyenin birincisi itlâkına şayan olan şu mektebi ibtidaide elifbadan bedi ile mütevassıf bir istidada malik olan çocuğu altı sene zarfında kitab yazabilecek mertebeye isal eder.»

Şu mütalealar altı yaşındaki çocukların ağzından işitilecek şeyler değildir. Bunları ancak mektebin müdürü söyliyebilir. Fakat evvelce de dediğim gibi bunlar işin reklâm ve rekâbet safhalarıdır. Bunlara inanıp çocuğunu okutmağa heveslenen çok kimseler bulunduğundan bu reklâmların kültürümüze dolayısiyle faidesi olmuştur denilebilir.

1311(1895) senesinde yapılan bir tevzii mükâfat töreninde mekteb müdürü Ali Beyle talebeden birisi tarafından okunmuş ve Tercümanı Hakikat'ın 22 Ağustos 1311 (1895) tarihli nüshasında görülmüş olan nutuklardan husus mektepler tarihini tenvir eden şu bir kaç satırı alıyorum.

«... Doksan üç tarihinden beri neşri maarif ile uğraşmakta olup mekâtibi âliyei mülkiye ve askeriyeye hayli talebe vermiş ve vermekte bulunmuş isem de bu maruzatı acizanem benim gibi sinni şeyhuhata vasıl olmuş bir piri natuvanin iktidarı dahilinde olmayup mücerred terakki perveri zaman şemsi müniri irfan, tacidari cihan olan sevgili hünkârımız efendimizin eseri teşvikatı celileleri ile maarifi umumiye nezareti aliyyesinin teveccühatı kalbiyeleri asarıdır.»

Talebenin nutkundan :

«... Memleketimizde mekâtibi hususiye küşadı zemani sa'd iktirani padişahi asari celilesindendir. Bu mekâtib devlete, millete bar olmaksızın evliyayı etfalden alınan cüzi bir ücret ile terbiyei etfal hususunu deruhte etmiştir. Bunlardan biri de bugün ondokuzuncu defa olmak üzere huzuri maarif perveranenizde resmi tevzi mükâfatı icra olunan **Mektebi Osmanî** nam mektebi feyizdir ki ilk defa olmak üzere açılmış bir Darülirfani hususî olduğundan mekâtibi hususiyenin şeyhi demektir.»

Bu sözlerde 10, 12 yaşında bir çocuğun bileceği ve söyliyebileceği şeyler değildir. Bir mektep müdürine yakışan malûmattandır. Fakat reklâm için bu yola gidilmiştir.

İşte bu nutuktan Mektebi Osmaninin başlangıcının 1293 (1876) da açılan Medresei Hayriyeye kadar götürüldüğü ve bundan dolayı Mektebi Osmaniye hususî mekteplerin piri veya şeyhi denildiği anlaşılıyor. Fakat doğrusu aranılırsa pir veya şeyh Mektebi Osmani değil onun başında bulunan Ali Bey olmak lâzım gelir. Bununla beraber nutkun hususî mekteplerin hizmetleri ve gayeleri hakkındaki son fıkrası dikkate değer bir kuvveti haizdir.

Yine bahsolunan tevzii mükâfat töreninde talebeden birisi Arabça, ötekisi Farsça birer nutuk daha okumuşlardır. Bu nutukların suretleride gazetede münteşirdir. Bu yola gidilmesinin sebebi; münhasıran Arabça okutan Darüttedris Mektebi talebesine ilk defa şahadetname verdiği sırada talebeden birisine Türkçe, birisine de Arabça bir nutuk okutmuşdu. İşte **Mektebi Osmani** buna bir karşılık olmak üzere kendisinin de talebeye Arabça öğrettiğini hattâ Arabça derecesinde Farsçaya da itina ve dikkat ettiğini göstermiş olmak için talebesine hem Arabça, hem Farsça nutuklar okutmuştur. Nasıl iyi reklâm ve rekabet değil mi? İşte hususî Mekteblerin göze çarpan karakterleri.

Rüşdî ve İptidaî derecede erkek ve kız çocuklara tedrisatta bulunan ve bir aralık yatılı kısmını da açmış olan **Mektebi Osmani**nin 1908 inkilâbından hayli sonraya ve umumî harbin sonlarına kadar devam ettiği görülmekte idi.

REHBERİ MARİFET : Açıldığı seneyi kat'i olarak tesbit edememekle beraber 1300 1884) den sonraya rastladığını sanıyorum.

Mektebi açan Darüşşafaka'nın 1297 (1881) senesi yani ilk mezunlarından Giritli Haşim Bey'dir.

Tercümanı Hakikat gazetesinin 30 Ağustos 1306 (1890) tarihli nüs-

hasında bu mektep hakkında **bir muhibbi maarif** imzasiyle çıkan şu yazıyı okuyoruz :

«Geçenlerde akrabamdan birinin dokuz on yaşlarında bir çocuğunu Saraçhanebaşı'nda kâin **Rehberi Marifet** nam mektebi feyz mektebin Rüşdiye kısmına yazdırmak üzere alıp gitmiştim...

Ders nazırlığı mevkii iktidarını işgal etmiş bulunan genç, müstait, mukdim ve Darüşşafaka mezunlarından izzetlu Haşim Beyefendinin... beraberce götürmüş olduğum çocuğa amirane ve fakat ileride tahsili ilmü marifetten mütehassil saadeti istikbalini tecessüm ettirici nesayiha başladığı zaman... her bir cümlesi kalbimde uyanmış olan arzuyi tamimi maarife dalidi.

Eslâfta bir kaç seneler ilmihal, Kur'anı Kerim, Dürrüyekta gibi ulumî diniyeyi öğrenmekte suubet çeken minimini yavrucukların şimdileri üç sene içinde vazaifi mezbureyi ifaden sonra fazlaca yine iptidaî itibar olunan kısmında Tarihi Osmanî, Coğrafyayı Umumî, Fransızca Kıraat, Tecvid ve Akait ve sairedeki vukufi tamları şu az zaman içinde mahsuli terakkiyatımızın derecesini takdire kâfidir zannederim. Hele sunufu aliyesindeki fünuni aliyenin sureti tahsili ve şakirdanın iktibatı tekrar ederim ki fevkalâde idi...»

Burada **sunufi âliye** tabiriyle iptidaiden üstün olan Rüşdiye sınıfları kastolunduğunu izaha hacet yoktur.

Haşim Bey'in genç yaşta ölmesi üzerine mektep idaresinde esaslı bir değişiklik oluyor. İdare; o zamanın en şöhretli âlimi ve muharriri sayılan Manastırlı İsmail Hakkı Efendiye geçiyor. Bu zatın Tercümanı Hakikat'te mükerreren neşretmiş olduğu şu yazı öteki mekteplere rekabet ve kendi mektebine talebe celbi hususunda tevessül etmiş olduğu yolu gösterir. Burada da Darüttalim ile Darüttedrisin tesiri kendisini açıkça göstermişdir :

«Rehberi marifet müdüriyetine tayin olunduğum zamandan itibaren icra edilen islâhat meyanında fünuni riyaziyede iktidar ve mehareti müsellem olan bir zati âlinin ders nezaretiyle erbabı ciddiyet ve iktidardan mürekkep bir heyeti tedrisiye teşkiline de muvaffakıyet hasıl olmuş ve bu sayede teveccühü ammeye de mazhar olduğumuzdan mektebimiz etfali memleket hakkında bir şahı rahi terakki olacağı teyakkun edilmiştir.

İşte şimdiden nümayan olan şu asarı teveccüh ve terakki baisi izdiyadı şevk ve ikdam olarak öteden beri cayigiri zamir bulunan bir hidmeti müftahireyi de fiile çıkarmağa badi olmasına mebni bu defa bilistizan hususî olarak iki sınıfi müstakil küşadına karar verildi.

Sınıfı evvelde; yalnız Ulumı Arabiye talimi ile iştigâl olunacak ve tarafi daiyanemden usûli cedid üzere kaleme alınmakta olan Sarf ve Nahiv kitapları tedris edilecek ki bu sınıfın müdavimleri az vakit içinde lisani Arabi'de kesbi meleke edecekleri inayeti haktan memuldur.

Sınıfı sanide; Edebiyatı Arabiye, İlmi Fıkıh ve Kelâm tedris olunacak ve dürüsü mezküre bizzat tarafi aciziden ifa edilecektir.

Sınıfı saniye kaydolunacak zevatın arzu edenlerine riyaziyatı âliye dersleri verecek muktedir muallimlerimiz dahi bulunmakta ve tamamen ifayı vazifeyi taahhüd etmektedirler.»

Yine Manastırlı İsmail Hakkı Efendi 29 Haziran 1308 (1892) tarihli Tercümanı Hakikat gazetesinde: «Mektebin talim ve terbiye babında müşahade edilmekte bulunan iltizami ciddiyetine mebni az vakit zarfında mazhar olduğu rağbeti umumiye muktezasınca bulunduğu mahallin leylî ve neharî şakirdanı istiab etmiyecek mertebeye reşide olduğundan ve İbrahim Paşa hamamı karşısındaki konak 10 altun liraya kiralanarak mektebin oraya nakledildiğinden uzun uzadıya bahsettikten sonra şu sözleri de söylediği görülmektedir :

«Malûm alileri olduğu üzere daiikembidaaleri maişeti acizanemi lehülhamd sayei hazreti padişahide mekâtibi âliye muallimliği ile temin etmiş bulunduğumdan bu mektebin varidatını tamamen ve münhasıran etfali Müsliminin din ve dünyaca intifa edecekleri ulum ve maarifi tahsil etmeleri uğruna sarfetmek ve bu yüzden bir menfaati acile gözetmemek azmi kavisindeyim.»

Nasıl bu da güzel bir reklâm ve kandırıcı bir rekabet usûlü değilmi?

Rehberi Marifet Kasımpaşa'da da bir şübe açmışdı.

RAVZAİ TERAKKİ : Darüşşafaka'nın 1301 (1885) senesi mezunlarından Eğinli Faik Bey tarafından 1303 (1887) tarihinde açılmıştır.

Faik Bey Darüşşafaka'lılar arasında harikûlâde zekâsiyle şöhret almıştır. Bu zat; mektepce sene başında kendisine verilen kitabların yapraklarını açmaz ve asla kitab okumaz olduğu halde her sene sınıfın birincisi olarak çıkmıştır.

Faik Bey Darüşşafaka'dan çıkar çıkmaz memuriyet hayatına atılmayarak evvelâ Darüşşafaka'da Hocalığa başlamış, orada Cebir ve Hendesei Hattiye derslerini okutmuştur, daha sonra bu kadarla da iktifa etmiyerek hususî bir mektep açmak istemiştir.

Bu müstesna kabiliyetli genç kendisine ve diğer bir kısım yetim

ve öksüz vatandaşlarına Darüşşafaka'da yapılan hizmeti ve himmeti ödemek ve çoğunu parasız okutmak maksadiyle **Ravzai Terakki**'yi açmış ve Darüşşafaka'dan çıkmış ve çıkacak olan arkadaşlarını da bu mektebte parasız ders okutmağa davet etmiştir. İşte bu maksatladır ki birçok Darüşşafaka'lıların ezcümle şair İsmail Safa'nın bu mektebte Türkçe ve riyaziyeci Mehmet Emin'in hesap ve saire okuttuğunu biliyoruz.

Eğinli Faik'in hususî bir mektep için fakir bir muhit olan Üsküdar semtini seçmiş olması da mektepçiliği para hırsından ziyade Maarifi yaymak ve Türk kültürüne hizmet etmek maksadiyle yaptığını gösterir.

Eğinli Faik bu mektebi kurduktan ve bir kaç yüz talebeyi oraya topladıktan sonra idaresini mubassır diye yanına aldığı Rüşdi Bey'e bırakarak Adapazarına gitmiş ve orada da ilk hususî mektebi açmıştır.

Fakat bunda biraz da kendisinin içkiye düşkünlüğünün ve Rüşdi Bey'in ihtirakısını amil ve müessir olduğuda söylenir.

Ravzai Terakki hakkında Tercümanı Hakikatın 10 Haziran 1308 (1892) tarihli nüshasında görülen Mektebi Mülkiye mezunlarından Mehmet Faik imzalı yalnız şu yazıyı naklile iktifa ediyorum :

«Geçenlerde evraki havadiste Üsküdar'da kâim **Ravzai Terakki** mektebi hususisinin imtihanı umumilerine mübaşeret olunacağına ve imtihanlar alenî olmak mülabesesiyle arzu eden zevatın eyyami imtihanda hazır bulunacaklarına dair mektep müdüriyeti tarafından varid olan bir ilânı görmüştüm.

Bendeniz mektebleri gezerek ve bahusus bir senelik sayü gayretlerinin semeresi olarak talebe Efendilerin imtihanında irad olunan esileye ita edecekleri cevapları dinliyerek maarifi milliyemizin terakkisini görmeyi pek ziyade sevdiğimden bu arzuyi acizanemin husuli için Perşembe günü mektebi mezküre gitmeyi tasmim ettim.

Vaktaki mektebe vusulimde müdüri mektep tarafından bedelistikbal doğruca imtihan odasına girdim. Yevmi mezkürde icra olunan imtihan; Kavaidi Osmaniye ve Hendese derslerinden idi. Bulunduğum iki üç saatlik bir zaman zarfında mektebin Maarifçe terakkiyatını tasavurumdan pek ziyade buldum.

Memleketin istikbal için hayrülhalef olmak üzere takdim ettiği mini mini Efendilerin irad olunan suallere insanı veleh ve hayrette bırakacak derecede verdikleri cevapları işittikçe devri mülükanesi edvari saireye gıbtabahş olan böyle bir padişahi maarif penahın sayei refetinde bulunduğumuzdan dolayı kendimizi fevkalâde bahtiyar addetmeliyiz.

Bahusus Rüşdiye ikinci sene talebesinden olup daha dokuz yaşında bulunan 33 numaralı Faik Efendinin sinniyle nisbet kabul etmez derecede gösterdiği eseri zekâ hakikaten şayanı memnuniyettir.

Hülâsaı kelam; mektebin gerek dersce, gerek cihati sairece görülen bu intizam ve terakkiyatı müdiri gayyur izzetlu Rüşdi Beyefendi ile heyeti idare âzayı kiram ve Muallim Efendilerin sayü gayretlerinin neticei tabiiyesi olduğundan evlâdı vatan hakkında göstermiş oldukları hüsnü hizmetlerinden dolayı kendilerini alenen tebrik eder ve işbu verakayı acizanemin muteber gazetenizle neşrini Maarifi Umumiye namına rica ederim.»

BÜRHANİ TERAKKİ : 1304 (1888) de açılmıştır. Açanın adına muttali olamadım. Acaba ilk müdür veya müessisi aşağıda adı geçen Agâh Efendi midir? Bilemiyorum. Bu mekteb hakkındaki bilgimizide yine gazete neşriyatına medyunuz. Bu da bermutad reklâma ehemmiyet vermiştir.

Tercümanı Hakikat gazetesinin 29 Ağustos 1304 (1888) tarihli nüshasında **Mektebi İrfanî** Edebiyatı Osmaniye Muallimi Mes'ut imzasiyle yazılan bir yazıda Maarif hakkında birkaç satır medhiyeden sonra söz **Bürhani Terakki**'ye getirilerek deniliyor ki :

«Henüz bu sene küşad edildiği halde on seneden beri teessüs eden mekâtibi saireye hakki rüchaniyetini asari zahiresiyle isbat eden **Bürhani Terakki** nam mektebi edeb meksebin geçenlerde meşhudum olan intizam ve mükemmeliyetini zihnen tasavvur edilen en âli bir mektebin ahvaline tatbik eylesem sezadır.

Müdiri gayret mendi izzetlu Agâh Efendinin himemati vakıasına karşı o derece halisane teşekkür ve arzi tebrik iderim ki takdir derecatı bence gayri mümkündür.

Kendileri maarif memurininden olmak ve usuli tedris ve terbiyenin künhüne vakıf bulunmak cihetiyle ittihaz eylediği tedabiri musibe ve müstahseme sayesinde **Bürhani Terakki** hakikaten namına müsemma olmuştur.

Ezcümle uzak mahallerde bulunan talebenin teshili devamı için mesarifi zaide ihtiyar ederek bir araba iştira velhasıl talebenin kemali huzur ve asayişle gelip gitmesine sarfi nazari itina etmeleri şu mektebi tesisden maksatları menafii zatiye olmayıp mahza sevki hamiyetle ibrazi himmetten ibaret olduğuna bürhan ve hidematı vakıaları erbabı vicdan nazarında her veçhile şayanı istihsandır.

Mekteb hakkında arzeylediğim medayihte duçar şüphe olanların

bir defacık olsun Sultanahmet'te Fazlı Paşa caddesindeki odayi terbiyeyi tenezzülen ziyaretle şu hakikate şahadet etmelerini istirham eylerim.»

Bu mekteb sonra Koska'ya nakledilmiş ve idaresi de Hakkı Bey adında birisine intikal etmişdi. 1908 inkilâbına kadar devam etmiştir.

MEKTEBİ EDEB : Bu mektebin İptidaî ve Rüşdî derecede tedrisatta bulunmak üzere açıldığı 22 Teşrinievvel 1304 (1888) tarihli Tercümanı Hakikat gazetesinde ki ilândan anlaşılmaktadır.

Açanlar Mektebi Sultanî muallimlerinden Necib ve Ali Nazima Beylerdir. Ali Nazima Bey ders nazırlığı vazifesini görüyordu. [13]

Mektebin ilk defa Cağaloğlu'nda Ceridehane sokağında Darülmüallimin karşısında 9 numaralı evde açılmış olduğu yine bu ilândan anlaşılmaktadır.

---

[13] Ali Nazima Bey: Türk mektepçileri ve Maarif memurları arasında en çok kitab yazanlardan birisidir. İptidaî ve Rüşdî mekteplerde okunan hemen her dersin kitabını yazmıştır denilebilir ve sayısı iki yüzden fazladır. Ali Nazima Bey; Galatasaray Lisesinde okumuş, ilk önce o lisede Türkçe ve Arabça Hocalığına tayin olunmuş ve yine bu sırada Mektebi Mülkiyeye Fransızca Hocası olmuştur. 1307 (1891) de Maarif Nezareti tetkiki müellefat komisyonu âzalığına 1310 (1894) tarihlerinde de Mektebi Mülkiye müdür muavinliğine ve 1316 (1900) de Darülfunun müdür muavinliğine tayin olunmuş ve 1908 inkilâbından sonra bu memuriyetlerden çekilmiş ise de 1331 (1915) de açılan İnas Darülfününuna müdür tayin olunmakla yine eski mesleğine dönmüştür. Bu mekteplerdeki memuriyetleri esnasında muhtelif dersler de okutmuştur. Maarifte en son memuriyeti 1337 (1921) de tayin olunduğu Nişantaşı Lisesi müdürlüğüdür. 1927 de öldü.

Ahmet Mithat Efendi 1315 (1899) da Tarik gazetesinde Ali Nazima Bey hakkında şu sözleri yazmıştır:

Ortada bin münazara ceryan eder. Şairler, edibler, filozoflar bıçak bıçağa, hayır! kalem kaleme gelirler. Hiç bunların içinde Ali Nazima adlı bir mübariz görürmüsünüz? İşitmişmisiniz? İşitmemişsiniz değil mi? Niçin? Ortada bir Ali Nazima yoktur da onun için değil. Ali Nazima vardır. Hem maruf ve meşhurdur. Fakat o imza cidal makalelerinin altına konmaz. Talim ve terbiyei etfal kitablarının üstüne konur. Bugünkü 60 kadar talim ve terbiyei etfal kitabının üzerinde Ali Nazima imzası parıl parıl parlar.

Ahmet Mithat Efendinin de şahadet ettiği gibi bu zat hakikaten etliye, sütlüye karışmamış, devrinde pek moda olan jurnalcılığa sapmamış yalnız okumuş, okutmuş, bilhassa yazmıştır. Fakat gazete ve mecmualarla makaleler değil mekteb kitabı yazmış, ve ölünceye kadar Babıâli caddesinden, hele Tefeyyüz kütüphanesinden ayrılmamıştır. Son eserlerini hep bu kütüphane basardı. Şu var ki biraz da maişet derdile yazılmış olan bu kitaplar arasında büyük ve ilmî bir eser bırakamamış, çocuklar için yazdığı yüzlerce kitab harf inkilâbı ve tedris usullerinin değişmesi yüzünden bu gün artık okunmaz ve ele alınmaz olmuştur. Bununla beraber Maarif Tarihinin şöyle bir köşesine adını iliştirmekle eski bir maarifciyi yaşatmak istedim.

İki sene sonra yine 1 Teşrinisani 1306 (1890) tarihli Tercümani Hakikat'te okunduğuna göre Beyazıt'ta Soğanağa mahallesinde cami sokağında 10 numaralı konağa taşınıyor, orada kız talebe de kabul ediyor. Fakat ondan sonra adına da hizmetine de raslanamıyor.

Mektebi Edeb Necib Bey'in ölümü ve Ali Nazima beyinde Maarif Nezaretinde bir memuriyete tayini üzerine devam edemiyerek 1307 (1891) de kapanmıştır.

Fakat bu mektebin asıl hizmeti ilk tedrisatta değil, Hacı İbrahim Efendinin açtığı mektebe nazire olarak ve ondan ilham alarak Arabça ve Farsça öğretmek için dershaneler açmış olmasındadır.

O zaman bu dershanelere devam ve istifade etmiş olan Evkaf Nezareti müşteşarlığından mütekaid Şevki Bey vuku bulan müracaat ve ricam üzerine bu mekteple dershaneleri hakkında şu yazıyı lütfetmişlerdir. Teşekkürle dercediyorum :

«Mektebi Sultani muallimlerinden Ali Nazima Beyle Necib Efendi İran sefaretinin bahçesi karşısında ve bilahare Türk ocağı ittihaz edilen (şimdi Eminönü Halkevi binası) kereste tüccarından Alâiyeli Şerif Ali Efendi konağının arkasındaki sokak köşesinde kâin bir kâğir haneyi bilisticar **Mektebi Edeb** namiyle hususî bir mekteb açmışlardı.

Mektebi Mülkiye mezunlarından 20 kadar zat tarafından Arabçada ki vukuflarını arttırmak ve bilvesiyle biraz tefsir ve hadis okumak arzusiyle üstadi muhterem Hacı Zihni Efendi merhuma müracaat edilmiş ve tahsil edilen muvafakatı üzerine haftada iki gün dairelerden çıkıldıktan sonra Babıâliye kurbiyeti olan mektebde (talebei asliyenin tedrisatı hitam bulduktan sonra) içtima edilerek Arabî dersine mübaşeret edilmiş ve ilk ders 5 Teşrini sani 1304 (1884) Cumartesi günü alınmıştı.

Biraz sonra haftada bir gün yine Mektebi Sultani muallimlerinden Feyzi Efendiden lisani Farisî tederrüsünede başlandı.

Bu derslerden Farisî bir müddet devam etmiş ise de arkadaşlarımızdan bir zat tarafından vaki olan bir sual üzerine muğber olarak Feyzi Efendi dersi terketmiş ve biraz sonra o ders muallim Naci Efendiye verilmişdi. Muallim Naci merhumun vaka'nüvislik hizmetine tayini üzerine maalesef derse devam edemiyeceği tahakkuk etmiş ve biraz sonra Arabî dersi de kesilmişdir. Bu dersler ve bilhassa en son kesilen Arabî dersi bir buçuk sene devam etmiştir.»

Şu izahattan da anlaşılıyor ve öyle sanılıyor ki Hacı İbrahim Efendi tedrisatta yalnız Arabçaya kıymet ve ehemmiyet verdiği ve bu ka-

darı bile medreselere nisbetle faideli görüldüğü halde o zamanki Türkçe olan Osmanlıca için lüzumlu görülen Farsça da aynı ehemmiyetle okutulacak bir mekteb açılırsa daha ziyade rağbet gösterileceğine kanaat getirilmiş ve işte bu mektebde o maksatla açılmışdır.

Bundan dolayıdır ki **Mektebi Edeb**'de Arabça ve Farsça okutacakların ilmî ve içtimaî mevkilerine çok ehemmiyet verilmiş, meselâ: Hacı Zihni Efendi Arabça ve Muallim Feyzi ile sonra Muallim Naci Efendiler Farsça okutmağa davet olunmuştur.

Hacı Zihni Efendinin sonraları hükûmet mekteblerinde de senelerce okutulmuş olan **elmürteeb elmüşezzeb** adlarındaki muhtasar Sarf ve Nahiv kitabları iptida bu mekteb talebesi için yazılmış ve ilk baskıları **Mektebi Edeb adı** altında çıkmıştır.

Hacı Zihni Efendi bu kitabın sarf kısmının kapağına (ahdi karibde husule gelmiş olan **Mektebi Edeb'in** Arabî dershanesinde husule gelmiş olduğundan bu kitabın bir adı da **Mektebi Edeb**'tir.) Ve Nahiv kısmına da «bu kitab **Mektebi Edeb** dershanesinde bitarikilimlâ hasıl olmuş olmağla **Mektebi Edeb** dahi denilmesi münasibtir.» Tarzındaki ifadeleri de Şevki beyi te'yid ve onun ifadesini tevsîk eder.

Muallim Naci'ye gelince; yaşadığı devrin en şöhretli edibi, bihakkın muallimi ve muharriri sayılan bu zatın o devrin en güzel kıraat kitablarından birisi olan **Mektebi Edeb** adındaki büyük eseri bu mekteb için yazılmış ve basılmışa benzediği gibi **Nümunei Suhan** adlı ve 56 sayfalık **Asarî Müntahabei Farisiye** yine bu mektebde verilen Farsça derslerden ortaya çıkmışdır.

Maalesef tamamı basılamamış olan bu risalenin mukaddemesi Muallim Naci'nin Farsçayı tedris usûli ve bu devirde ona atfedilen ehemmiyet hakkında bir fikir verdiği için olduğu gibi aşağıya koyuyorum:

«Osmanlı erbabı kaleminin tahsilinden hiç bir vakit müstağni olamıyacakları lisani Farisî üzerine yazılmış mensur, manzum asari eslaftan bilintihap bir mecmua vücude getirerek buna bir de şerh yazmak tasavvuru sair bir takım tasavvuratı tahririye meyanında öteden beri gönlümden geçerdi, ehemmiyet vermezdim, daha doğrusu ehemmiyet vermiye vakit bulamazdım.

Geçenlerde evvelce verilmiş bir vadi infaz için **Mektebi Edeb**'de Farisî dersi vermeye başladım. Dershanede (itikadı acizanemce **Gülistan gibi Bostan** gibi Farasî kitabları mutlaka baştanbaşa okumak lâzım gelmez. Bunca müellefatı Farisiye var. Bunlardan müntehap parçalar alınarak okunsa hem usanılmaz, hem de asari mütenevvia görülmüş

olur) zemininde dermeyan eylediğim bir mülahaza müstemi'lerim olan ezkiyayı kiram tarafından hüsni kabul ile şerefyab edildiğinden tedrise o yolda devam etmeye karar verdim. Bu vechile okunan parçalara (sonradan sair bazı fevaid ile beraber) takrirati kemteranemi ilâve eyledim. Yukarda beyan ettiğim tasavvurun tabiatiyle meydana gelmeye başladığımı görünce bunların **Nümunei Suhan** ismiyle **Mektebi Edeb** namına cüz cüz neşri münasip olacağını düşündüm. Bu fikrimi bazı ihvana söyledim, onlar da tensip ettiler hattâ «mekâtibi saire farisî muallimleri içinde bir mehaz olur» dediler. Bilmem olur mu? Herhalde bunun rağbete mazhar olmağa lâyık görülecek cihetleri asari eslafı havi bulunacak sayfaları olacaktır.»

1 Teşrini sani 1305 (1889)

Muallim Naci'nin takib etmek istediği tedris usulinin müstemi'leri olan **ezkiyayı kiram tarafından hüsni kabul ile şerefyab** edildiğinden bahsetmesinden de anlaşılıyor ki **Mektebi Edeb** talebesi alelâde çocuklar değil Naci'ye ve Zihni'ye muhatab olacak derecede tahsil görmüş kimselerdir. Nitekim Şevki Bey'in ifadesi de bunu böyle gösteriyor.

Ne yazık ki biraz evvel yazıldığı gibi Ali Nazima Bey'in memur ve muallim Naci'nin de vakanüvisi Âli Osman oluşu bu mektebin ve dolayısiyle dershanelerin kapanmasını mucib olmuştur.

Bu mektep böylece devam etseydi Türk gençlerine Arapçada Farsçada Hacı İbrahim Efendinin Darüttaliminden ziyade hizmet edecekti. Çünkü devam eden talebe yüksek tahsil görmüş kimseler olduğu gibi muallimleri de yüksek şahsiyetlerdi.

MEŞRİKİ FÜYUZAT : Bu mekteb hakkında fazla malûmat elde edemedim. Yalnız 16 Kânunuevvel 1305 (1889) tarihli Tercümanı Hakikatde şu kadarcık bir kayda rastladım. Orada deniliyor ki :

«Mektebimize devam eden şakirdanımızın iktisabi hüner ve marifet eylemeleri için lâzım gelen esbaba ciddi sayü gayret olunduğu gibi babi valayı seraskeriyle muhaberenin neticesi olarak bilaimtihan idadiyei şahaneye kabul olunduğu gibi bu kere de bahriye nezareti celilesine vaki olan müracaat neticesi olarakta programa İngilizce ilâve olunmak ve hini imtihanda nezareti celilei bahriye canibinden bir mümeyiz bulunmak şartiyle mektebimizde ikmâli tahsil eden talebenin Heybeliadada vaki Mektebi Bahriyei şahaneye bilâ imtihan kayd ve kabul olunmaları tahti temine alınmış ve bu senei mübarekede Rüşdiye dördüncü sınıfı dahi teşkil olunmuş olmağla ilânı keyfiyete iptidar kılındı.»

Mekteb Kasımpaşa'da açılmışdı. Bu semtte Bahriye zabitlerinin bu-

lunması ve onların çocuklarının Bahriye Mektebi tahsilini takib etmek istemeleri bu mektebin de programına İngilizce konması ve çıkanların Bahriye Mektebine kabulünü temin etmesini icab etmiştir.

1305 de dördüncü sınıfının açıldığı haber verilmesine göre bunun da 1300 (1884) den sonra açılan mekteblerden olduğu anlaşılıyor.

ŞEMSÜL MEKATİB : 1307 (1890) da açılmıştır.

Hemen bütün hususî mektebler İstanbul tarafında açılmakta iken karşı tarafda ve kalabalık halkın oturmakta olduğu Tophane ve Fındıklı semtlerinde mekteb olmadığını gören Mahmut Hamdi Efendi bu mektebi açmıştır. Bu mekteb hakkında şu iki ilânda kâfi derecede izahat verilmektedir :

Tercümanı Hakikatin 15 Mayıs 1307 (1891) tarihli nüshasından.

«Mahmut Hamdi Efendinin idaresinde olarak Tophane'de Akar Su caddesinde **Şemsül Mekâtib** namiyle zükür ve inas için leylî ve neharî bir mektebi hususî küşad edilip işbu Mayıs'ın dördüncü günü bermucibi program bir ciheti zükür ve bir ciheti inasa tahsis ve tefrik ve şimdilik üç sınıf teşkiliyle derslere mübaşeret olunup bir taraftan da gelen şakirdanın kaydolunmakta bulunduğu ve Tophane cihetinin böyle mükemmel bir mektebi hususiye ihtiyacı olduğundan müahharen iptidaî ve Rüşdî ve İdadî kısımları teşkil olunarak ciheti mezküre talebesinin bademe İstanbul'a gitmek külfetleri de bertaraf olacağı kemali memnuniyetle işidilmiş ve müdüri mekteb mumaileyh Mahmut Hamdi Efendinin terekkıyati maarife bir hizmeti cedide emek olan şu teşebbüsü bihakkın şayanı medih ve sena ahvalden görülmüştür.»

Tercümanı Hakikat gazetesinin 22 Kânunisani 1307 (1892) tarihli nüshasından :

«Tophanede Akar Su caddesinde kâin bir tarafı zükür ve bir tarafı inasa mahsus olarak bir sene akdem küşadolunan **şemsül Mekâtib** nam mektebi feyz meksebin az zaman zarfında gösterdiği asari terekkiyi takdiren şimdiye kadar gazetemize birkaç kerre yazmıştık.

Bu defa Maarif Nezareti celilesinden gönderilen Müfettiş Efendi mektebin intizamı idare ve terekkiyatı sahihai hazırasını etfalin talim ve terbiyesiyle faidelendirilmesi yolunda açılan mekâtibi mevcudenin cümlesine faik bir halde görüp fevkalâde takdir ve tahsim eylemiş ve bu da mahza mektebin müdürü fazilet medarı Mahmut Hamdi Efendi hazretlerinin himemati mütevaliyelerine inzimam eden Muallimin Efendilerin mesai ve ikdamatı mütemadiyesi semereleri olduğu derkâr bulunmuş ve evlâdı vatanın tahsili ulum ve maarif eylemelerine hadim

bu misilli mekâtibin tesisi velinimeti alem... sayesinde mümkün olabilmiş olmağla işte bu vesile ile de tezyini sahifei mefharet eyleriz.»

Şemsülmekâtib 1908 inkilâbından sonra hizmetini tevsi ederek Tophane'den Beşiktaş'a taşınmış ve bir kaç sene sonra da Yıldız'da feraşeti şerife vekilinin konağına naklederek ve adını **Okullar Güneşi**'ne çevirip orada hizmetine devam etmiş ise de semtin ücra oluşu, hükûmete aid ilk mekteblerin çocukları parasız okutuşu ve orta sınıflarını yaşatacak talebeyi de o semtte bulamayışı yüzünden 1940 senesinde kapanmağa mecbur olmuştur. Son zamanlarda bu mekteb müdürlüğünde Tahsin Bey adında birisi bulunmakta idi.

1300 (1884) den sonra açılan hususî mekteplerin en çok hizmete devam edeni Şemsül mekâtib'dir.

FENNİ MİMARİ MEKTEBİ : Hususî mektebler arasında bu çeşit bir mekteb de vardır. Ve mimarlıkta ihtisas peyda etmek isteyenler için açılmışdır.

Açılışı tarihi 1310 (1894) tür. Buna **Mimarlık Tatbikat Mektebi** diyebiliriz.

Maarif Nezaretinin sadarete yazmış olduğu 29 Teşrinievvel 1310 (1894) tarihli tezkere bu mekteb hakkında lüzumu kadar tafsilât vermekte olduğundan aşağıya koyuyorum :

«Fenni mimariye aşina adamlar yetiştirecek Avrupa mimarlarına müracaatten istiğna hasıl olmak için **Fennî Mimarî Mektebi** namiyle Galata civarında neharî bir mektebi hususî tesisi arzusunda olduğundan bahisle mektebi mezbure devam edecek şakirdana kablezzuhür iki saat müddet fününi lâzimenin bir kısmı Türkçe ve bir kısmı Fransızca olarak tedris ve ders zamanlarından sonra bir mimar maiyetinde biraz ameliyat gösterilmek ve dört senede ikmali tahsil ettirilmek ve ileride tevsiine lüzum görüldüğü halde başkaca mezuniyet istihsal olunmak üzere mektebi mezburun küşadına ruhsat itası istidasını havi mektebi mülkiyei şahane muallimlerinden Agop Boyacıyan Efendi tarafından verilen arzuhal merbutatiyle Meclisi Maarife ledelhavale her ne kadar usuli fenni mimarî kısmen sanaiyi nefise mektebinde gösterilmekte isede sayei... de bunca müessesatı nafia meyanında bir de müstakillen **Fenni Mimarî Mektebi**'nin küşadı faideden hali olmadığına ve müessislik istidasında bulunan mumaileyh Agopyan Efendi ise sultani ve turuk ve maabir mekteblerinden mezun olmakla beraber hayli vakitten beri muallimliklerde müstahdem olması cihetiyle iktidar ve ahvalce mücerreb bulunduğuna binaen istidası vechile mektebi mezkürün küşadı»na izin verilmesi Maarif Nezaretinden sadaret makamına ya-

zılmış ve bu teklif oracada kabul edilerek keyfiyet padişaha arzedilip mucibince iradesi çıkmışdır.

Mektebde şu dersler okutulacakdı: Türkçe, Fransızca, Hesap, Cebir, Hendese, Müsellesat, Hendesei Halliye, Hesabi Tamamî ve Tefazuli Makine, Metaneti Ebniye, Hendesei Resmiye ve Tatbikatı Usuli Mimari, Hikmet, Kimya, Tabakâtülarz, Resmi Taklidi.

Talebeden senede altı lira ücret alınacaktı.

Bu mekteb açılmış mı? Açılmamışsa ne kadar devam etmiştir? Tahkik edemedim. Şu varki Hususî mektebler tarihinde böyle bir derece daha hususî bir mektebin bulunuşu dikkate değer bir hâdise olduğu için onuda burada bulundurdum.

---

9. AZLIK MEKTEBLERİ

Azlık Mekteplerinin Tanzimat devrinin sonuna kadarki safhalarını bu kitabın 725 - 766 ıncı sayfalarında göstermiştim. Bu devre ait olarak toplıyabildiğim malûmatı ve vesikaları da buraya koyuyorum.

RUM MEKTEBLERİ : İstanbul'un fethinden Tanzimat devrinin sonuna kadar bu şehirde kurulmuş ve yaşamış olan Rum Mektebleri hakkında bulabildiğim malûmatı bu kitabın 737 - 749 uncu sayfalarına koymuştum.

Burada o sahifelere eklenecek fazla bir malûmat elde edemedim.

Ve bu devirdeki Rum Mekteblerinin esaslı ve doğru bir listesini bile bulamadım. Maarif Nezareti yalnız Rumların değil hattâ Türklerin açtıkları hususî mekteblere bile kıymet ve ehemmiyet verip onları salnamelerine, istatistik mecmualarına almamış olduğu, daha doğrusu Rum patrikanesi mektebler hakkındaki kayd ve malûmatı Maarif Nezaretine vermemekte bulunduğu için okuyucuların bu hususta muharriri mazur göreceklerini umarım. Bütün bunlarla beraber Rum Mektebleri hakkında burada az da olsa yeniden bulduğum kayıtlara ve vesikalara istinaden yine birkaç söz söylemek ve bunlardan bazı neticeler çıkarmak istedim.

İmparatorluk içindeki gayrî müslim unsurlar arasında Rumların hepsinden dik başlı olduğu ve Rum Patrikanesinin adeta yabancı bir devletin sefarethanesi gibi bu hususta Babıâli ile mücadelelere ve pazarlıklara giriştiği bilinmekte ve görünmektedir.

Türkiye'deki Rum mekteblerinde Yunan mekteblerinde okunan kitablar aynen tedris edilmekte ve devletin resmî dili olan Türkçeye asla yer verilmemekte idi.

Bu hal bu devirde hükûmetin dikkatini üzerine çekerek gayri müslim mekteblerinde Türkçenin mecburî olarak tedris ettirilmesi istenilmiş olduğu din ve dil serbestisine dayanarak :

«Türkçenin mekteblerimizde okutulması bizim için bir zaruret ve

ihtiyaç değildir, esasen bunu okutacak hocaya verecek paramızda yoktur, hükûmet resmî dili gayrî müslüm mekteblerinde de okutmağa lüzum görüyorsa ancak tahsisatını vermek suretiyle bunu yapabilir» demiş olacak ki bu vazifeyi hükûmet kendi üstüne alıp 28 Şubat 1311 (1895) de «Rumeli ve Anadoluda altı vilâyette Rüşdiye derecesinde bulunan mekâtibi gayri müslimde istihdam edilecek lisani Osmanî muallimleri maaşlarının her vilâyetin maarif tahsisatında itası»na irade çıkmışdır.

Daha sonra bu kadarlada kalınmamış, gayri müslimler Türkçeyi öğrenmemekte israr ettikçe bu sefer hükûmet onların dillerini resmî mekteblerin programlarına koyarak Türklere öğretmek istemiş ve bu maksatladır ki İdadilerle Mülkiye Mektebinin programlarına Rumca, Ermenice ve Bulgarca dersleri konulmuştur.

Rumların bu devirde Osmanlı hükûmeti ve onun galib unsuru olan Türkler hakkında ne gibi bir fikir beslediklerini göstermek için onların başı bulunan patrikin bir beyanatını aşağıya koyuyorum. Beyanatı veren Rumların en meşhur patriklerinden üçüncü Yuvagim'dir. Osmanlı hükûmeti en güzel bir yurd parçası olan Rumeliyi kaybettiği ve yüreği derin bir yara ile sızladığı bir sırada bu patrik Kânunuevvel 1912 tarihli Figaro gazetesinin İstanbul muhabirine şu sözleri söylemişdi :

«Ben biçare bir rahibten başka bir şey değilim. Esir olmuş bir koyun sürüsünün zavallı çobanıyım. Cismanî hiçbir iktidarım yoktur. Canım tehlikede, mevkiim müşkildir. Her dakika ırkıma, mezhebime, milletime yabancı olan bir kuvvetin karakuşî [1] ahkâmına tabiim.

---

[1] Karakuş; Eyubilerden Sultan Salahâttin zamanında Mısır'da valilik yapmış bir Türktür. Bunun hakkında doktor Rıza Nur Türkiye Tarihinde şu malûmatı veriyor:

«Selâhattin Eyubî Suriye'ye gider ve orada uzun boylu harb ederken Mısır'ı sadık adamı ve veziri Karakuş'a bırakırdı. Onu Mısır'da saltanatının bekasına ve bizzat Mısır'ın saadetine yarar müessisat, lüzumlu inşaat gibi her türlü teşebbüsatı nafıada bulunmasını kat'i surette emrederdi.

Karakuş bu emirleri büyük bir gayretle icra ederdi. Fatimiler zamanında setler, rıhtımlar bozulmuş, sular her tarafa basardı, yollar da bozulmuş, birçok toprak ekilemez hale gelmişti. Karakuş setleri tamir ediyor, kanalları temizletiyor ve yolları yaptırıyordu. Bunları yapmak için de Cize'deki büyük ehramın etrafındaki küçük ehramları yıktırıp taşlarını kullanıyordu.

Tamirden başka Nil boyunca muntazam ve genişçe bir şose, Nilin kenarlarına tuğyana manî olacak surette rıhtımlar yaptırmış ve bu suretle payitahtın aşağı yukarı Mısırla münakalâtını kolaylaştırmıştır. Cize ile ehramlar arasından akan kanalın üzerine 40 gözlü güzel bir köprü de yaptırmıştır. Bunun bazı gözleri elan mevcuttur.....

Kahire'deki kale ile onun içindeki sarayı ve Kahire'nin dört bir tarafını kuşatan surları (yine ehramların taşlarından) yaptıran da Karakuş'dur. (Sayfa 119 - 121)

Fakat bu binaları yapmak için lüzumu olan parayı da halka yeni vergiler koy-

Seleflerimin tarihini, çektiklerini tabi oldukları keyfî muameleleri, can çekişmelerini siz pek alâ bilirsiniz!

Bütün bu felâketlere rağmen onlar nevmit olmadılar. Onların mezara yaklaştıkları vakit - ki bende şimdi kendilerini takib ediyorum -

---

mak suretile cebren ve kahren almış olduğu için Mısır halkı arasında Karakuş zalimlikte şöhret bulmuştur. Bununla beraber Karakuş'un asıl şöhreti bu yüzden ortaya çıkmış olan **hükmi karakuşî** kılişesinin aramızda hâlâ yaşamış olmasıdır. Rum baş papazının bile bu kılişeyi Osmanlı hükûmeti hakkında kullanmış olması da bunu gösterir.

Bu mevzua dair yine doktor Riza Nur (ayni eser, cilt 9, sayfa 122) şu malûmatı vermektedir:

«.. Bu Karakuş'tan Mısır'da birçok eğlenceli hikâyeler ve masallar kalmıştır. Bu mesellerden bir şeyin zulmen ve örfi bir surette yaptırıldığını göstermek için **hükmi karakuşî** vardır. Derler ki: Bir yıl Mısır'da pamuk mahsulü iyi olmadığından ahali vergiyi vermemişti. Karakuş halkı zorlamış, onlarda ne yapalım pamuk olmadı. Allahtan! demişler, Karakuş'da: madem ki öyle, sizde pamuk ekeceğinize yün ekeydiniz. Vergiyi vermeli başka birşey bilmem demiş, bu suretle **hükmi karakuşi** meydana gelmiştir.

Bu vak'ada hakikaten beşerin takati haricinde birşey istemek ve zulüm vardır.

Keza yün hayvan mahsuli olup topraktan ziraat ile çıkan mahsullerden olmadığından bununla Karakuş'un son derece ahmak olduğu da latif bir surette gösterilir. Sonra Mısır'da Karakuş'un hali, hikâyeleri nesilden nesle gelmiş ve her zamanın bu türlü vakaları yapan eşhasınada **Karakuş** adı verilmişdi.

Bundan Karagöz gibi, kukla gibi, meddah gibi kahvelerde, meydanlarda ve sokaklarda oyunlarla hikâyeler düzülmüştür. Karakuş'un hikâyeleri yalnız kendi şahsına ve zamanına münhasır kalmamış, ondan pek çok sonraları da ve hattâ zamanımızda da bir padişahın, bir vezirin, bir kadının, bir müftünün yaptığı fena şeyleri yine Karakuş'a isnad ederek söyler olmuşlardır. Sözde Karakuş, fakat hakikatte o zamanın ricali tezyif olunmuştur. Hasılı Karakuş Mısır'ın soytarısıdır.»

Karakuş'un hikâye ve fıkraları hakkında Arab müelliflerinden Celâleddini Suyutî tarafından **«Lifai şumuş fi ahkâmi ve hikâyati Karakuş»** adında bir eser yazılmıştır. Bu eser 1311 (1895) de Mısır'da basılmıştır. Fakat Türkçeye tercümesi bu tarihten çok evvel İstanbul'da neşrolunmuşdur.

Suyuti'nin risalesinin tercümesi **Nevadirizzürefa**'nın birinci cüzünün 67 - 68 inci sayfalarındadır ve 18 fıkradan ibarettir.

Nevadirizzürefa'nın üzerinde basılış tarihi görülemiyorsa da onun zeyli olan **Dalkavuknamc**'nin tarihi 1287 olduğuna göre Türkçesi Arabçasından 24 sene önce basılmış demek olur.

Karakuş 570 (1074) senelerinde yaşamış olduğu halde Suyuti bu fıkraları 899 (1493) senesinde yani aradan 329 sene geçtikten sonra yazdığını söyler ve Karakuş'un «merdi Salih ve ekseri evkatta hayrat ve meberrata saî bir zat» olduğunu da ilâve eder. Karakuş'a isnad olunan fıkraların bir kısmı müstehcendir. Bu kitaba alınmağa yakışmaz. Diğer bir kaç tanesini örnek olarak alıyorum:

§ Bir gün birisi Karakuş'a gelip: Benim şu adamda alacağım var, vermiyor diye şikâyet eder. Karakuş borçludan keyfiyeti sordukta o da; Ya Mevlâna ben fakir bir adamım. Her ne vakit ki borcumu ödemek için bir kaç para tedarik ederim bu adamı bulamam ki vereyim, tabiî o şeyi sarfederim. Bu adam elim dar olduğu bir zamanda benden alacağını ister der. Karakuş: Şu alacaklıyı habsedin taki borçlu bir şey tedarik ettiği zaman onu hapishanede bulup borcunu ödesin! demesile merkum.

— Ya emir ben alacağımı bu adama bağışladım diye davayı terkedip gider.

verdikleri en son nasihatler Hıristiyanları terğibe dair idi. Binanaleyh bende istikbalden eminim. Ben bir fikir ve gayeyi temsil ediyorum. İşte maddî acizime rağmen bana büyük ve nihayetsiz bir kuvvet veren de bu fikirdir.

---

§ Bir gün Karakuş'un yanına iki kişi getirilip bu adam şunun gözünü çıkardı demelerile Karakuş'da kısasen ol adamın gözünü çıkarmalarını emir eyledikte merkum:

— Ya Mevlâna ben çulha esnafından olduğum cihetle bir göz ile iş göremem. Lâkin bir acvı komşum var onun bir göz ile işi bitiyor. Dedikte Karakuş o avcıyı getirip gözünü çıkartmıştır.

§ Bir gün bir cemaat bir öküz ile birlikte bir ölü ve bir bağlı adam Karakuş'un huzuruna getirilir.

— Ya emir! bu öküz bu adamın üzerine hücum ederek biçareyi öldürdü. Ve öküzün sahibi dahi şu bağlı adamdır.

Dediklerinde Karakuş biraz düşündükten sonra öküzün karnının yarılmasını ve sahibinin salıverilmesini emretmesile hazır olanlar bu hükmünün Allahın emrine aykırı olduğunu söylemelerine karşı Karakuş:

— Bu dava firavnın zamanında vaki olmuş olsaydı benim hükmümden başka türlü hüküm edemezdi. Zira katil öküz olmasile ben onun yerine başkasını öldürsem doğru olmaz der.

§ Bir gün Karakuş şahininin bir yer bulup uçmasın diye kapıcılara şehir kapılarının kapanmasını emretmiştir.

Mısır gibi bu gün olduğu kadar her zaman siyaset aleminde ehemmiyeti pek büyük olan bir kıtayı bin müşkülâtla ele geçiren Salâhattin gibi büyük bir asker ve idarecinin o kıtayı burada tarif ve tevsif edildiği şekilde bir budala ve maskarayı tayin edeceğine ihtimal verilebilir mi?

Karakuş herhalde Arabların anladıkları ve anlattıkları tipde bir adam olmasa gerek.

Benim kanaatimce Arapların Türk olan Karakuş'a karşı aldıkları cephe şunlardan ileri geliyor:

1 — Türk hükümdarlarından Salahattini Eyübi Mısır'ı istilâ etti. Karakuş'u da oraya vali gönderdi. Müstevli bir hükûmdarı ve onun valisini hiç bir zaman hiçbir şehir halkı sevmez. Hele bu vali o şehir halkının din ve milliyetine mensup olmazsa.

2 — Mısırlılar Fatmiler zamanında şiî mezhebinde idiler. Eyübilerden Salâhattin onlara kendi mezhebi olan şafiliği cebren kabul ettirdi. Bir halka cebren mezhep değiştirten bir hükûmete ve onu temsil eden valiye hiç bir zaman hiç bir din mensubu iyi bir gözle bakmaz.

3 — Salâhattin Eyübi'nin emrile karakuş Mısır'ı imara başladı. Kahire'de kaleler, surlar ve saraylar yaptırdı ve bu işlerde ahaliyi angaryada çalıştırmakla beraber onlardan üstelik ağır vergiler de aldı. Tembel tembel ve rahat bir halde oturup dururken kendilerini çalıştıran, üste de paralarını alan bir hükûmete ve onun mümessiline halkın ısınmasına imkân varmıdır? Meğerki o halk yapılan şeylerin kendileri ve memleketleri hakkında hayırlı ve faideli olduğunu idrak edecek kadar münevver ola.

Hele Kahireyi müdafaa için surlar yapmağı düşünüp tatbik eden bir adama şahini kaçmasın diye şehir kapılarını kapattıracak kadar budalalıklar atf ve isnat etmek büsbütün gülünçtür, daha doğrusu Türk düşmanlığıdır.

Karakuş'un da Nasrettin Hoca gibi tarihi ve içtimaî mahiyetleri anlaşılmayan ve başkalarının, muhtelif zamanlarda yapmış olduğu türlü türlü vakalar ve hâdiseler kendilerine atif ve isnad olunan şahsiyetlerden olduğu anlaşılıyor.

Bu fikir ergeç emrivâki denilen vahşete galebe edecekti. Manevî kuvvetler mağlûp edilemezler. Bu fikre hiç bir şey karşı gelemez. Bu fikir zihayattır. Bizi dört asırdan beri vikaye eden de odur. Bizim kurtulmamızı müjdeliyecek olan yakın fecrin ilk parlayışını ölmeden evvel görecek olursam kendimi bahtiyar sanırım.» [2]

Rumların başında bulunan bir papaz Türk milleti ve hükûmeti hakkında bu fikri taşırsa, öteki papazlarla mekteb muallimlerinin - ki onlar da hemen kamilen papazlardan ibaretti - Rum çocuklarını nasıl yetiştirecekleri ufak bir düşünce ile anlaşılır.

Rum baş papazının şu beyanatı kendisine atıf ve isnad edilmiş uydurma bir mülâkat telâkki edilmelidir. Bu mülâkat doğrudur ve vakidir. Hattâ Türkler hakkındaki bu türlü kötü sözler Rum muharrir ve müelliflerinin telkini ile yalnız günlük gazete sütunlarında değil garbin en muteber eserlerine de geçmiştir. Alman profesörlerinden Vilhelm Rinin **Terbiye Ansiklopedisine** Rum muharrirlerinden İstamolis'in eserinden naklen yine Rumlardan Okonomos'un yazmış olduğu şu satırlarda bunu teyit eder :

«Rum Mekteplerinin gözden geçirilmesinden şu neticeler hasıl olur ki işbu millet eskiden beri olduğu gibi bu günde tahsili maarife son derece düşkün ve terakki perverdir. Hiç bir felâket ve şaamet ve **hiç bir barbarlık bu atşî maarifi ne söndürebilmiş ve ne de söndürecektir.** Türk idaresi altında bulunan Rumlar o kadar muvaffak olmuşlardır ki Epir, Makadonya ve Trakya'da; Trabzon ve Kayseri'ye kadar Anadolu'da; Kudüs'e kadar Suriye ve Filistin'de; Hortum'a kadar Mısır'da her ne-

---

Bununla beraber gayet şiddetli bir idareci olduğunda ve örfe, an'aneye. İslâm fıkhının koymuş ve alıştırmış olduğu esaslara aykırı gelen bazı cezrî hükûmler ve kararlar verdiğinde de şüphe yoktur. Öyle olmasaydı durup duruken kendisine bu türlü garip isnatlarda bulunulmazdı.

Değerli tarihçilerimizden İsmail Hamdi Danişment 23 İkinci teşrin 1940 tarihinde Cumhuriyet gazetesile neşretmiş olduğu bir makalede ayni tipten Nasrettin Hoca üzerindeki yedi asırlık kalın sis tabakalarını dağıttı, onun hakiki çehresini aydınlığa çıkarttı. Böyle bir himmeti Karakuş'tan da esirgememesi rica olunur.

Mısır'da Türk düşmanlığını muhtelif vesilelerle bu güne kadar yaşatmakta oldukları bu kitabın (35 - 61) inci sayfalarında tebarüz ettirdiğim Arablara karşı söyliyecek söz bulamaz iken bilhassa Tanzimattan sonra serbestçe yaşatmakta olan Rum cemaatinin başında bulunan papazın da Türklerin ve onların hükûmetinin de tabiî ve kanunî bir hak olarak Rum mektep ve kiliselerini teftiş ve murakabesini **ahkâmı Karakuşiye** diye tavsif etmesine karşı şımarıklık ve nankörlük deyip geçmekten başka ne yapabiliriz!

Dahleden dinimize bari Müslüman olsa!

[2] Türkiye'de şehirciliğin tarihi inkişafı Osman Ergin, sahife 9 İstanbul Cumhuriyet matbaası 1936.

reye baksan en küçük Rum cemaatlerinin mevcut olduğu yerlerde Rum mekteplerine tesadüf ederiz.

Rumların imtiyazata dayanarak mekteblerini ve dolayisiyle din ve milliyetlerini nasıl muhafaza ettiklerini gösteren şu malûmatı da yine aynı eserden öğreniyoruz. Eserde bu imtiyazların ta İslâmiyetin başlangıcındanberi olan tarihçesi kısaca anlatıldıktan sonra deniliyor ki :

«Bilahare 1453 senesinde ikinci sultan Mehmet Han İstanbul'u fethettiği zaman aynı suretle hareket etmiş ve o ana kadar gayri müslimler hakkında cari olan usuli kabul ve tasvip eylemiştir. İstanbul patriki millet başı tesmiye olunarak kendisine bahşedilen hukuki hususiyenin kuvvei icraiyesini dahi teyit eylemiştir. İşte böylece hazreti Fatih dahi o emri Peygamberiye tamamen iktifa etmiştir.

Türkiye erbabı hükûmeti diğer Avrupa hükûmetlerinin teşkilâtı hukukiye ve mezhebiyesini bittetkik asrî bir hükûmet teşkili lüzumunu idrak ettikleri elli seneden; bilhassa 1883 senesindenberi işbu imtiyazatı mezhebiyeye düşman olmuşlardır. Rumlar ise bütün kuvvetleriyle şu imtiyazata sarılmışlardır...

Eğer Rumlar bir Müslümana karşı medyûnı şükran iseler o da dini İslâmın banisine karşı olabilir. Onlar Hazreti Muhammed'in kendi dehası sayesinde cihanı a'sari müstakbelenin icabatına göre rüyet ettiğini tastik etmekten kendilerini alamazlar.

İşte bu ahvale tevfikân Türkiye'nin her bir şehir ve kariyelerinde mukim olan Rumlar Türk cemaatlerinden ayrı olarak ve her sene müntehap birer Dimoyerant tarafından idare olunan cemaatler teşkil ederler ki işbu cemaatler mektebi işlerini de müstakillen idare ederler. Bunun için bir cemaat heyeti Eforya seçilmiştir ki bunun Almanya'daki Maarif Encümenleri reislerinden daha büyük bir salâhiyeti vardır. Çünkü bu Eforya istediği veçhile ders programlarını tertip ettiği gibi muallimleri de azil ve nasp eder.

Bu heyetin riyasetinde metropolit veya piskaposun vekili sıfatiyle bir papaz bulunur. Zaten piskapoz dairei ruhaniyesi dahilinde bulunan cemaat mekteblerini teftiş etmek salâhiyetine maliktir.

İstanbul baş piskaposluğu dahilinde bulunan mektebler bir metropolitin tahtı riyasetinde bulunan bir komite tarafından idare olunur.

Bu komite dört ruhanî ve dört cismanî azadan mürekkeb olup merkez mekteb heyeti teftişiyesi tesmiye olunur. Bu encümen İstanbul baş piskaposluğu dahilinde bulunan müteaddit mekâtibi aliyeyi idare eden heyetlerden biridir. Bu komitenin kâtibi bir papaz olup müfettişi umumî ünvanını taşır.

Mekteblerin ve kiliselerin varidatı; her tarafta kilise ve cemaat emlâkinden, kilise vergilerinden, mum paralarından, mektebler menfaatine verilen oyunlardan, teberruattan, zenginlerin ve büyük papazların evkafından temin ve tedarik olunur. Bilhassa metropolit ve piskaposlar dairei rühaniyeleri dahilinde mekteb tesis ve idaresiyle iftihar ederler ve talebeden gayet cüzî bir ücret alırlar.

Türkiye hükûmeti tarafından Rum mekteblerine hiç bir maddî muavenet gösterilmez. Halktan birçok namlarla vergiler alındığı gibi tab'ai Osmaniyenin bilâistisna tahsil ve terbiyesine sarfolunmak üzere cibayet olunan maarif vergisi dahi gittikçe adetleri tezayüd etmekte olan İslâm mekteblerinin idaresine sarfolunur.

İşte Türkiye hükûmetinin bu muamelesinden naşidir ki Rum kilisesinin imtiyazatiyle açılmış olan Rum mekteblerine müdahale etmesi doğru ve caiz değildir.

Mekteblerde tedris edilecek kitabların patrikhane komisyonu tarafından intihab olunmuş bulunması ve yine patrikhane tarafından neşrolunan kitab cetvelinde münderic olması lâzımdır.

Kitablar din ve hükûmet aleyhinde mevaddı muhtevi olmamak için patrikhane tarafından muayene ve kabul olunurlar. Bununla beraber her muallim kitab intihabı hususunda serbestir. Fakat maatteessüf bu babda pekçok yolsuzluklar olmaktadır.» [3]

Türkler ve Türk hükûmeti hakkında ki beyanatı biraz önce nakledilmiş olan Rum patrikinin bir **Rum Lisan Mektebi** açmak için aynı hükûmete karşı kullanmış olduğu riyakâr lisanı gösteren bir vesikayi ve bu mektebin açılmasını temin maksadiyle Avrupalıları nasıl jurnal ettiğini gösteren resmî bir muhabere hülâsasını şuraya kaydediyorum :

«Rum tebeati mülûkânesi etfalinin ahkâmı diniyeye ve sıfatı tabiiyet ve sadakata (!) muvafık surette talim ve terbiye edilmelerine itina ve gayret etmek patrikhanenin hukuk ve vazaifinden olmasına ve bir müddetten beri ecnebî propagandaları tarafından Derseadet ve civarında ihdas edilen mekteplere elsine tahsili için Rum cemaatinden 1600 ü mütecaviz çocuk devam etmekte olduğu malûmatı istatistikiye cümlesinden bulunmasına binaen çocukların muktaziyatı diniye ve mülkiyeye (!) mugayir telkinat ve tedrisat ile efkârları fesada maruz olmamak için bu defa Patrikhanece Galata'da mükemmel surette lisani resmî ile beraber İngilizce ve Almanca ve Fransızca lisanlarının dahi tedrisine mahsus bir mekteb tesisine.»

---

[3] Türkiye'de Rum Mektebleri. Ali Haydar. Muallim Mecmuası. Sayı 5 S. 144.

Ruhsat istenilmiş ve keyfiyet meclisi mahsusi vükelâda görüşülerek «memaliki şahanede işleyen şimendeferlerde ve şirketlerle sair bazı müessesatta elsinei mütaddideye aşina memur ve hademe istihdamına ihtiyaç olarak bu gibi işlerde alelekser ecanibten veyahut ecnebî mekteplerinde talim ve tedris görmüş olanlardan alındıkları cihetle zikrolunan mektebin küşadiyle o hizmetlerde istihdama salih ve evsaf ve malûmatı lazimeyi cami etfal yetiştirilmek istenildiği anlaşılmış olduğundan» bahisle «ders programları Maarif Nezaretinin teftişine tabi olmak ve mektebe alınacak etfalin tebai devleti âliyeden ve hüsni hal ve siret eshabından olmalarına itina kılınmak üzere zikrolunan lisan mektebinin küşadına alelusul ruhsat itası» na lüzum gösterilmiş ve keyfiyet 5 Teşrini evvel 1320 (1901) tarihinde iradeye iktiran etmiştir.

Rum baş papazı söz rüşveti ve geçim vasıtası olarak öteki dillerle beraber Rum çocuklarına öğretmek istediği diller arasında Türkçeye de lütfen bir yer vermiş ise de bunu ağzına bile almağa tenezzül etmemiş ve **Lisani Resmî** diyerek geçmiştir. Bu nokta hayrete değmez mi?

Mekteb Beyoğlunda yazıcı sokağında 52 numaralı evde açılmıştır.

Rum çocuklarına yalnız lisan öğretmekle o kadar faydalanmıyacakları anlaşıldığından bu mahzuru önlemek için bu mektep sonraları hem lisan, hem de ticaret mektebi halini almış ve Cumhuriyet devrine kadar yaşamıştır. Şimdi yerinde bir Türk İlkmektebi bulunmaktadır.

* * *

Rumların bu vaziyeti yani Türk ve Türkçe düşmanlıkları vakit vakit Türk gazetelerininde dikkatlerini üzerlerine çekiyor ve gazetelerde bu yüzden münakaşalar oluyordu.

Bu münakaşalardan bir tanesine aslen Rum olan bir Anadolulunun da iştirâk ile İstanbul'daki Rum Mektebleri hakkında çok doğru mütalealar dermeyan ettiğini görüyoruz. 17 Teşrini sani 1305 (1889) tarihli Tercümanı Hakikatte çıkan bu yazının bazı parçalarını alıyorum :

«Rum gazeteleri Rum cemaatinin gerek Patrikhane ve gerek Sillogos hakkındaki minnettarlığını ispat için **Maarifi Rumiyeden** bahsederek bundan dolayı Yunan tabiiyetinde bulunan bazı Rumların semahatini de dermeyan ediyorlar.

İyiliği unutmak insan kârı olmadığı için meselenin esasındaki hüsnüniyetlerinin derecesine göre bizim tarafımızdanda mazhari şükran olurlar.

Fakat bakalım **Maarifi Rumiye** dedikleri şey bizim Osmanlı Rum-

larının ihtiyaciyle mütenasip birşey midir? Evvelâ onu görelim de saniyen teşekküre olan borcumuzun derecesini bilelim.

Elyevm Rum denilen cemaatin bir kısmı hâlâ Bulgar ve bir kısmı ulah ve Arnavut oldukları gibi en büyük bir kısmı da Anadolunun Karaman ahalisidir ki Memaliki Devleti Âliyede müteayyiş dört milyon kadar Ortodoksların nısfı miktarını yalnız bunlar teşkil ederler. Diğer kısımlardan kat'i nazar işbu Anadolu Ortodokslarının lisanı maderzatları Türkçe olduğu halde Maarifi müktesebeleri Rumca olup o Maarifi Rumiyeden ise yalnız bunlar değil bizim gibi asıl doğma kopma Rum olanların bile birçok şikâyetleri vardır.

(Muharrir burada Rumcanın tedris tarzından, o dilin öğrenilmesinde ve öğretilmesinde ki güçlükten uzun uzadıya bahsediyor. Mevzuumuza taalluku az olduğundan bu fıkralar alınmamıştır.)

Ancak sırf Yunanlılık dairesinde ki **Maarifi Rumiye**'mizle biz kendi kendimizi de hizmeti devlete liyakattan tecrit eyliyoruz.

Mekteblerimizde tedris edilen Tarihi Siyasî bir kere tetkik olunursa bu tarihin verdiği terbiye dahilinde pervereş bulan Rumlara **Osmanlı** demeye insanın dili varamaz.

Evvelâ Müslümanlığın, saniyen Osmanlılığın kaffei meziyatı talebeye seyyıat suretinde gösterilip hükûmeti matbualarına ve milliyeti siyasiyei müşterekelerine karşı teberrüdlerini mucib oluyor.

Teologi diye talebeye tedris olunan şeylerde İslâmiyetten kat'a bahsedilmemek, Nasraniyet ve İslâmiyet tarihlerinin tekaddüm ve teahhürlerine nazaran lâzım gelir iken bu ilim dahi Hakayiki Nasraniyeyi mübeyyin olmaktan ziyade müahezatı İslâmiyeye taallûk gösterir.

Bugün Atina devairi maarifinde **Maarifi Yunaniye** ne halde ise bizim devairi maarifimizde dahi aynı halde bulunup fazla olarak bizde talebenin istidadı - burada izahından haya edeceğim bir surette - tahris dahi edilir.

Bu sözlerim garaza, mübalagaya hamlolunamaz. Rum kütübi tedrisiyesinden Maarif Müfettişleri vasıtasiyle tahti memuriyete alınmış olan birçok kitablar sözümü teyit ederler.

İşte Rumca gazeteler güya Osmanlı refiklerine cevap vereceğiz diye nefreti Osmaniyeyi bizim gibi Esdikayı Osmanyan haklarına da celb edeceklerine şu devairi Maarifi Rumiyenin bizi Osmanlılığımız hasebiyle lüzumu olmadıktan başka maddî ve manevî seyyiattan ve mazarrattan da azade olamıyan Usuli Maariften kurtarmağa gayret etseler fena mı olur?

Biz Osmanlı doğmuş olduğumuz gibi yine Osmanlı olarak yaşayacağımızdan **sureti talim ve terbiyemiz bununla mütenasip olmalı değil midir?**

Maarifi Rumiye'dir diye bize öğrettikleri şeyler bizi kendi memleketimizde yabancı sıfatında bulundurmakla beraber hükûmeti mukaddesei matbuamızın da emniyetini bihakkın ihlâl edecek yoldadır ki menfaati rumiye meselesi asıl bu nokta üzerinde müpteni iken ana ehemmiyet vermiyerek Osmanlıca matbuatın haklı serzenişlerine mukabele gayretine düşmelerini sadakatı Osmaniye erbabı olan Rumlar nazari istikrah ile görmektedirler.

Muharrir Efendi şu verekamı bittercüme neşretmenizi rica ederim. Şimdilik imzam sizce mektum tutulsun. İktiza ederse imzamında meydana konulması için size mezuniyet veririm.»

* * *

Rum patrikhanesinin, Rum gazetelerinin ve nihayet Rum unsurunun bütün bu Türk düşmanlığına rağmen Maarif ve Mektebcilik hususlarında takdir edilecek ve ibret alınacak cihetleride vardır. Bu kitabın 789 - 797 inci sayfalarında Sillogos dolayısiyle epi şeyler yazılmışdı. Burada Rum zenginlerine mekteb yaptırtmak hususunda nasıl çalıştığını gösteren ve bizim Türk gazetelerine intikal etmiş olan bir münakaşanın safhalarını göstereceğim. 10 Temmuz 1306 (1890) tarihli Tercümanı Hakikatte görülen bu münakaşayı olduğu gibi alıyorum. Bu yazıda adı geçen Rum zenginin Osmanlı hükûmeti ve bilhassa hadiseraskeri müteahhitlerindendir. Kendi unsurunun bile dikkat gözünü üzerine çeken bu serveti Türkler sayesinde ve hükûmet zararına kazanmışdır. Gazetede deniliyor ki :

«Paris'te bulunan utufetlu Hiristaki Zoğrafos Efendi hazretlerinin Beyoğlu'nda bir Rum Mektebi inşası için 10000 lira teberru etmiş olduklarını yazmışdık.

Bu kerre gazetelerde okunduğuna göre müşarünileyh bu babta bazı şartlar dermeyan ettiklerinden bu keyfiyet Rum cemaati arasında henüz feysalpezir olmamıştır. Ezcümle inşa olunacak olan mektebin adı Japyon Mektebi gibi müteberriin ismine nisbetle Zoğrafyon namını hamil olması taleb edilmiş olduğu halde Rum cemaati bu nama birde Panaiya lâfzını terfikiyle Panaiya Zoğrafyon Mektebi tesmiye olunması reyinde bulunmuştur.

Hıristaki Efendi hazretleri ise bunu kabul etmedikten başka mektebi cedide jımnaz derecesinde sunufi cedide ilâve olunmasını ve ida-

rei mektebin 10000 liradan kalacak fazla ile tahtı temine alınmasını ve fazlası Rum cemaatinin elhaletühazihi yeddinde bulunan mebaliga zamnolunup atide Rum cemaatinin idare gerek Hiristaki Efendi hazretlerinden ve gerek veresesinden birşey taleb etmeye hakkı olmamasını dahi dermeyan etmektedirler.

Rum cemaati ise 5500 lira kıymetinde bir arsa vererek bu işte iştirâki Hiristaki Efendinin derecei iştirâkine faik olduğundan müşarünileyh tarafından vazolunan şeraitin kaffesini kabul etmemektedir. Bu maddeyi faslü hal etmek üzere dünki gün Galata'da Ayosyani Kilisesinde Beyoğlu Rum cemaati meclisiyle mekteb heyeti içtima etmiştir.»

* * *

Bu devirde İstanbul'da bulunan Rum Mekteblerinin adlariyle bulundukları yerleri kat'i surette tesbit edecek bir mehaz bulamadım. Biraz öncede söylediğim gibi Maarif Nezareti bu türlü işlerle alâkadar olmamıştır. Yahut olamamıştır.

Yalnız 1320 (1904) senesinde Rum Patrikanesince yapılmış ve 1321 (1905) de Balıklı Rum Hastanesi mütevelli heyeti tarafından neşredilmiş olan bir broşürden Rum Mektebleri hakkında biraz malûmat elde edebiliriz.

Bu mehaze göre: Bu devrin sonlarına doğru İstanbul'da dört sınıflı 9 erkek ve 6 kız ve üç sınıflı 5 erkek, 7 kız ve iki sınıflı 12 muhtelit ilk mekteble yedi sınıfı 9 erkek ve 5 kız ve altı sınıflı 7 erkek ve 2 kız ve beş sınıflı 5 erkek ve 7 kız orta mektebi ve dokuz sınıflı Fransızca tedrisattada bulunan Beyoğlu İnas Mektebi bulunmaktadır.

Yine bu mehaza göre: Bu sayılan 64 ilk ve orta mektepte 360 muallim bulunmaktadır. Fakat talebe sayısı hakkında açık bir malûmat elde edilememiştir.

Rum cemaati ve mütevellileri tarafından idare olunan bu mekteplerden başka doğrudan doğruya Patrikaneye tabi bulunan ve cem'an 11788 talebe okutan 7 mekteb daha vardır ki onlarda şunlardır :

Heybeliada Ruhban, Fener Zoğrafyon, Hacı Hiristo, Zapyon, Yuvakimyon, Heybeliada Ticaret. Bunlara biraz evvel bahsolunan Lisan Mektebi de eklenirse bu türlü mekteblerin sayısı 8'e çıkar.

Bu son mekteblerden çıkanlar bizim Galatasaray gibi imtihansız Avrupa ve bilhassa Atina Darülfünunlarına girebilirlerdi.

Bu mekteblerden Zapyon yatılı kız ve Yuvakimyon yatısız kız mektebi idi. Heybeliada'daki Ruhban ve Ticaret Mektebleri de yatılı idi.

ERMENİ MEKTEBLERİ : Ermeni mektebleri hakkında bu kitabın 749 - 766 ıncı sayfalarında esaslı izahat verilmişti.

Bu devirde Ermeni Mekteplerine Patrikhanenin müdahalesi derecesini ve Ermeni Mektepleri programına Maarif Nezaretinin müdahalesi suretini gösteren Sadrıâzam Kâmil Paşa'nın 21 Mart 1305 (1889) tarihli tezkerei maruzesini aşağıya aynen koyarak bundan çıkarılacak hükmü okuyuculara terkediyorum :

«Ermeni Mekteplerinde Ermeni Tarihi yerine Tarihi Osmanî okutturulması iş'arı senaveri üzerine Maarif Nezareti Celilesinden Ermeni Patrikliğine ba tezkere bildirilmişse de **bu suret Ermeni milletini hükûmeti seniyyeden tebride bâis olacağından dolayı tezkerei mezkûre mecliste okutturulmamış olduğu** ve eğer esasa dokunulmayarak okunan tarih kitapları içinde fıkaratı muzurra bulundurulmasın denmiş olsa o yolda verilecek emri derhal kabul ile icraya ikdam edeceğini Patrik Efendinin bir zata ifade eylemiş idüğü mesmuu âlî olarak bu babda olan malûmat ve mütaleai senaverinin arzı atebei ulya kılınması şerefsadır olan İradei Seniyei Hazreti Padişahî iktizayi âlisinden bulunduğunu mübelliğ 22 Recep 1206 tarihli tezkerei hususiyei devletleri mütalea olundu.

Ermeni Tarihine müteallik bazı malûmatı havi Maarifin ruhsatiyle tab edilip ledettetkik mündericatı muzur olduğu anlaşılan risalenin tab'ile Ermeni Mekteplerinde tedrisine müsaade edilmesi Ermeni etfalinin teşvişi ezhanını mucip olacağına dair matbuat idaresinin ifadesinden bahsiyle bazı ifadatı havi Dahiliye Nezareti Celilesinin tezkeresi üzerine mezkûr Ermeni Tarihine müteallik denilen malûmat ne vehiledir? Ve bunun Ermeni Tarihine müteallik okutulması muzur mudur? Ve muzur olduğu halde tab'ına ruhsat verilmesi sebebi nedir? Buraları Maarif Nezaretinden sorulduğunda alınan cevapta: Mektep ve kilise tarihlerinin yekdiğerine merbutiyetinden ve ademi mazarratından bahisle tab'ına ruhsat itası Ermeni Patrikliğinden iltimas olunmasına mebni tarihi mezkûrun bazı yerleri tadil olunduktan sonra ruhsat verildiği gösterilmiş ve çocukların mektepten çıktıktan sonra her istedikleri kitabı okumalarına bir şey denilemezse de bu misillû hususî tarihlerin mekteplerde tedrisi halinde maksadı aslî olan terbiyelerini başka yola sevk ile esnayi talimde Hocası tarafından ezhanı etfale bir takım efkârı muzurra ilka edilmesi dahi melhuz olduğu cihetle Ermeni Mekteplerinde çocukların efkârını tehyiç edecek böyle kitaplar okuttturulmayıp bizim Mekteplerde okutulan Tarihi Osmanînin tedrisi ve böyle resaili muzurra kiraat ve talim olunmaması için mekâtibin daima teftiş ettirilmesi Nezareti Müşarünileyhaya iş'ar olunmuştu.»

Nezaretçe vesayayi mezkûre üzerine Ermeni mekteplerinin ders programları tadil olunacağı yerde bu maddenin tezkerei resmiye ile Patrikhaneye tebliğ olunması itirazı vakia sebep olmuş ve tebeai devleti âliyenin talim ve terbiyesi zımnında iktiza eden usul ve kaideyi ittihazda Saltanatı Seniyyenin hak ve salâhiyeti derkâr olup vesayayi mezkûrenin esası: Ermeni çocuklarının efkârını bozacak resaili muzurranın men'i tedrisinden ibaret olduğu cihetle Nezareti Müşarünileyhanın cevabı âhırında beyan olunduğu üzere bu maddenin milleti merkume beyninde suitesiri mucip olacağına dair Ermeni Patrikliğinin iş'arı şayanı kabul görülmemiş olmakla buralarının sureti resmiyede Patrikliğe tefhimi hususunun Nezareti Müşarünileyhaya tebliği münasip görünmüş ise de ol babda..»

YAHUDİ MEKTEPLERİ : Yahudi Mekteplerinin İstanbul mektepleri arasında ehemmiyetli bir mevki olmamakla beraber bunlar hakkında elde edilen pek az malûmatı bu kitabın 766 - 769 uncu sayfalarına koymuştum.

Bu mektepler hakkında bu devirde de fazla bir şey söylemiyeceğim. Çünkü Yahudiler konuşmakta oldukları İspanyolca ile tedrisat yapmanın hayat sahasında kendilerine bir fayda vermiyeceğini gördükleri ve anladıkları ve din lisanları olan İbranice ile tedrisatın da daha ziyade faydasız olacağını bildikleri için çoğu Fransızcayı tedrisat ve konuşma dili olarak kabul etmişler ve bu maksatla yeniden mektep açmıyarak bu dilde tedrisatta bulunan Alliyans İsrailit Cemiyetinin Mekteplerine devama başlamışlardı. Almanca tedrisat yapan mekteplere devam edenler de günden güne çoğalmakta idi.

Fakat gün geçtikçe bir kısım Yahudiler Fransızca ile beraber Türk diline ve Türkçe tedrisata da ehemmiyet verilmesi lâzım geleceğini anlamışlar hattâ bu mekteplerin adlarını Osmanlıca terkiplerle ifade etmişlerdir. Bu devirde Alliyans İsrailit Mektebi içinde hahamlar için açılmış olan bir Mektebi bilhassa kayda lüzum gördüm. Şöyle ki :

Hasköy'de Alliyans İsrailit Mektebi dahilinde kâin dairei mahsusada Hahamlığa mahreç olmak üzere bir **Haham Mektebi** tesisine Hahamhanece ruhsat istenilmiş ve bu mektebe irtibatı olmamak ve Hahamhanenin tahtı idaresinde bulunmak şartiyle böyle bir mektebin açılmasına 18 Eylûl 1318 (1902) de irade çıkmıştır.

Bu mektepte İptidaî ve Rüşdî dersleri Türkçe okutturulacak ve Osmanlı ülkesi dahilinde iş görecek, hükûmet makamlariyle temas edecek olan Hahamlar hükûmetin ve milletin resmî dili olan Türkçeyi öğreneceklerdi. Yahudilerin diğer unsurlardan önce bunu takdir ederek

bu yola gitmelerinde biraz evvel söylediğim gibi konuşmakta oldukları iki dilin tesiri olmakla beraber bu milletin hususî karakterinin de bunda büyük âmil olduğunda da şüphe yoktur.

En büyük mekteplerine devrin şöhretli bir muharriri olan Ahmet Rasim'i Türkçe Hocalığına getirmeleri ve onun Osmanlı lisanının en iyi gramerlerinden birisi olan **Amelî, Nazarî Talimi Lisanı Osmanî** adındaki eseri bu mektepler için yazmış olması bu mütaleaları teyid eder delillerdendir.

4 Teşrinisani 1310 (1894) tarihli Tercümanı Hakikat'te iyi Türkçe bilir bir Musevinin yazdığında şüphe olmıyan şu makale Yahudilerin Türklüğe ve Türkçülüğe meyillerini şu tarzda anlatır :

«Lisanı Osmanî'nin iktisab ettiği lezzet ve letafeti cedideye ve Maarifi Osmanî'nin mazhar olduğu terakkiyatı ciddiyyeye mebni bu güzel lisanın kıymet ve rağbeti ne derecelerde efzayişpezir olduğu... ve talimi lisanı Türkî emrinde bazı teşebbüsat dahi ihtiyar edilmesi üzerine kıymet ve rağbeti mezkûrenin bir kat daha arttığı malûmdur.

Lisanı Osmanî'yi mehmaemken sür'atle tahsil ederek Osmanlı toprağında ... naili emn ve refah olmaktan mütevellit memnuniyet ve şükranı bu vesile ile olsun izhar etmek arzusunu en ziyade şiddetle iltizam edenler Musevilerdir.

Yakın zamanlara kadar kâffesinin mütekellim bulunduğu İspanyolcayı ref' ve ilga ederek hep Türkçe görüşmek, Türkçe okumak, elhasıl mânayi hakikîsi ile Türkleşmek için şu zamanda Musevi efradında alesseviye görülen şevk ve gayret sahihen şayanı takdirdir.

Bir zamanlar efradı Museviye arasında tamimi Maarif için teşekkül eden **Alliyans** bir takım mektepler kûşad etti. Ama her nasılsa bu mekteplerde Türkçeden ziyade Fransızcaya ehemmiyet verilerek az zaman sonra bu meyil ve iptilânın mazarratı yine Musevi evliyayı umuri indinde takdir olunarak Museviler Osmanlı oldukları cihetle her hal ve kârda onları taklit ettikleri takdirde mazharı feyiz ve itibar ve naili teveccühü sigar ve kibar olacaklarını anladılar. Bunun üzerine tahsili lisanı Osmanî uğrunda her ne bezmetmek lâzım ise onu araştırmağa başladılar. Tabiîdir ki lisanı Azebelyanı Osmanîyi milleti Museviye efradı arasında tamim etmek için etfale lisanı mezkûru kemali ciddiyetle tedris etmekten başka çarei müessir yoktur.

İşte bu babda ilk hatvei gayreti atan mektep dahi **Famanto Mektebi**'dir. Mektebi mezkûr müdürü izzetlû Moiz Efendi sahihen lisanı Osmanî muhiplerinden olduğu gibi Hahambaşı Kaymakam rütbelû Efen-

di hazretleri ile Meclisi Cismanî reisi etibbayi bahriyeden miralay izzetlû Menteş Beyefendi dahi müdürü mumaileyhin Tedrisi lisanı Türkî vadisindeki mesaii memduhasını ezhercihet himaye etmeleri hasebiyle müddeti kalile zarfında mektebi mezkûr tâbiri sahibî ile bir Tedrisgâhı Osmanî şekil ve rengini almış ve oradan neş'et eden Musevi Efendilerin devairi devlete intisab ile mübahi bulunanları lisanı Osmanî'ye hakkiyle vakıf bulunmuşlardır.

Alliyans mekteplerinin Fransızca tedrisata verdikleri ehemmiyet Kamanto Mektebinin Türkçe hakkında ibzal eylediği himmet ve gayret bir zamanlar tarafeynin evliyayı umura karşı türlü türlü mütaleat ve muhakkemat serdetmesi lüzumuna sebebiyet verecek hayli mühim bir mesele teşkil etmiş olduğu halde perii zinuru hakikat velev ki bir müddet sihabı zülmanii cehil ve gaflet ile mestur bulunsa dahi er, geç arzı tal'at etmek muktezayi kanunu hilkat olmasına mebni yine lisanı Osmanî galebei şan âvâranesini isbat ederek Alliyans Mekteplerini de bu şahı rahı fevzi felâha davet etmiştir.

Bundan sonra kûşad olunan Musevi mekteplerinden maksad mücerred lisanı lâtifi Osmanî'nin tedris ve tamiminden ibaret oldu. Ezcümle bundan beş altı ay mukaddem Balat'ta kûşad edilen **Menbaı Marifet** mektebinde Lisanı Osmanî'nin tedrisine o kadar gayret edildi ki hattâ şakirdan üç aylık bir müddeti tahsiliye zarfında Türkçemizi lisanı maderzatlarından âlâ öğrendiler. Etfali Museviye dahi intisabiyle müfteher oldukları milleti mübeccelei Osmanî'yenin lisanı resmîsini öğrendikçe neşveyâb oldular. Arzuları ve iştihaları bir kaç derece tezayüd etti. Bunun eseri feyzi manevîi cenabı padişahî olduğunda şüphe yoktur. Çünkü her emri hayırda min indallah muvaffak olan padişahı âlempenah efendimiz Hazretleri tamimi lisanı Türkî'yi arzu buyurdular. İşte elyevm bu arzuyi şahanenin kuvveden fiile geldiğini isbat eden bu eseri hoşgüvar cenabı hükümdarinin emeli mahsusu mülûkânesi âsârıdır. İlk hatvei gayretin Museviler tarafından atılması da yine anların medarı iftiharıdır. Bu terakkiyatı fevkalâde meşmulü didei mübahat oldukça Musevi evliyayı umuru bir noksan daha görüyorlardı ki bu da Haham yetiştirilmesi meselesi idi. Filvaki Hahamlar vezaifi diniyelerine müteallik ulûm ve akaidi hep lisanı İbranî üzere tahsil ederek Osmanlıcaya ağâh olmuyorlardı.

Moiz Efendinin ziri idaresinde bulunan **Şulei Maarif Mektebi**'nin bundan bir kaç ay mukaddem gazetemizle de tafsilâtını yazdığımız tevzii mükâfat resminde Efendii mumaileyh Kaymakam Efendi hazretlerine hitaben bu noksanı dahi ihtar ve haham olacak Efendilere behe-

mehal lisanı Türkî tedris ettirileceği hakkındaki vaadi mahsusun unutulmaması ricasını ayrıca dermeyan ve izbar etmişti.

İşte bu kere maalmemnuniye istihbar ettiğimize nazaran bu mektep **Şulei Maarif**'e merbut olmak üzere ahiren kûşad edilmiştir. Hahamlığa iktiza eden ulûm ve akaidi tahsil etmiş bulunan bu Efendiler mektebi mezkûrda beş sene kadar kalarak lisanı Türkî üzere İptidaiye ve Rüşdiye derslerini sureti mükemmele ve İdadiye derslerini sureti basitede tahsil ederek Kaymakam Efendi hazretleriyle Menteş Beyefendinin himmatı müşterekei sadikaneleri sayesinde kariben lisanı Osmanî'ye bihakkin vakıf Haham olmak üzere yetişecekler ve o zaman bittabi Musevi mekteplerinin Türkçeye meyil ve rağbeti daha artacaktır. Binaenaleyh şu icraat; himematı sahihai ubudiyet şiareneden olmak hasebiyle kaymakamı müşarünileyh hazretleriyle mir ve Efendi mumaileyhimayi sureti mahsusada tebrik eder ve muvaffakıyeti kâmileye mazhariyetlerini eltafı süphaniyeden temenni ederiz.

10. YABANCI MEKTEBLERİ

Yabancı mekteplerinin Tanzimat devrinin sonuna kadar bu memlekette nasıl kurulmuş, ne suretle yerleşmiş ve ne gibi gayeler takip etmekte bulunmuş olduğuna dair bu kitabın 769 - 789 uncu sayfalarında lüzumu kadar izahat verilmişti.

O mekteplerden bu devre ait olanları tefrik etmek ve şurada göstermek isterdim. Fakat menba ve mehaz bulamadım. Maarif Nezareti ehemmiyet vererek bu mektepleri salnamelerine bile almamıştır.

1293 (1876) Osmanlı - Rus Harbinden sonra Rumeli'de teşekkül eden, Sırp ve Bulgar hükûmetleri ile bu devre kadar İstanbul'da mektep açmamış olan Rus, Avusturya Macaristan hükûmetleri yeniden bir çok mektepler açmışlar, hattâ İran tebeası için bile **«Debastânı İraniyani»** adında bir mektep açılmıştı.

Bu devirde Osmanlı hükûmeti kapitülâsyon sahasında Tanzimattan evvelki devirlere nisbetle bile Avrupalılara karşı daha zayıf ve ürkek bulunmakta idi. Yabancı mektepleri adamakıllı teftiş ve murakabeye tâbi değillerdi. Ve programlarını Maarif nezaretine tasdik ettirmeğe mecbur tutulmazlardı ve tutulamazlardı.

İstanbul'daki her yabancı mektebi kendi ana vatanındaki mekteplerin programlarını ve orada okutulan kitapları aynen kabul eder, okutur ve buna Maarif Nezareti bir şey diyemezdi.

Bu kitaplarda bulunan Türklük aleyhindeki yazılar da sansürsüz olarak Türk tebeasından olan talebeye okutulur ve öğretilirdi. Bazı dersler Türkçe okutulmak şöyle dursun Türk dili bu mekteplerin programlarında ihtiyarî bir vaziyette bırakılmıştı. Esasen bir çok mekteplerin idaresi de papazların elinde bulunmakta olduğundan, Türk - İslâm talebe Hıristiyanlar gibi cebren kiliseye götürülerek ibadete iştirâk ettirilmekte idi.

Bütün bunlara karşı Osmanlı hükûmetinin almış olduğu tedbir; Türk - İslâm çocuklarının yabancı mekteplere devamlarını menetmekten ibaret olmuştur.

Tanzimatı Hayriyeden sonra daha serbest bir surette tedrisata başlamış olan yabancı mekteplerinin Türk kültürüne ve Türk gençliğine yapmış olduğu fenalıklar hakkında bu kitabın 808 - 815 inci sayfalarında hayli izahat verilmişti. Burada yine bu mevzua dair olarak ve bir yabancı söziyle de bu görüşü teyid ederek bu mekteplerin müdürlerinden birisinin, İstanbul Alman Mektebi müdürü Doktor Rişard Pröyzer'in bir yazısını koyuyorum :

«Türkiye Abdülhamid'in istibdadına nihayet verdiği zaman muhtelif içtimaî sahalarda henüz **Chaos** halinde idi. Bu hal bilhassa Maarif sahasında daha çok göze çarpıyordu. İlk mektepler yok denilecek derecede azdı. Talî mektepler de öyle bir vaziyette idiler ki çocuklarının tahsillerine ehemmiyet verenler ya hususî muallim tutmağa veya çocuklarını ecnebî mekteplerine göndermeğe mecbur oluyorlardı. O zaman Türkiye'de kesif ecnebi mektebi şebekesinin bulunmasına taaccüp etmemelidir. Çünkü bu mekteplere çocuklarını kaydettirmek için o kadar çok müracaat vâki oluyordu ki mektep idareleri, istenilen tahsil ücretini vermeğe âmade olan bir çok ebeveyne: **yerimiz yok** demek mecburiyetinde kalıyorlardı.

O zaman bu ecnebî mekteplerinde Türkçe tedrisatı çok elim bir vaziyette idi. Bu dersler bir çok ecnebi mekteplerinde ihtiyarî idi. Şayanı hayrettir ki çocuklarını bu derslere iştirâk ettirmiyenler bizzat Türklerdi. Hiç şüphesiz bu, çocuk velilerinin, Türkçe muallimlerinin vazifelerini ifada izharı aczettiklerini ve okutulan Türkçe kitaplarının pek fena olduğunu bildikleri içindir.

Filhakika Abdülhamit devrinde bu mesele o kadar şayanı dikkat idi ki kıraat kitapları arasında Garbî Avrupa kitaplarının noktası noktasına Türkçeye çevrilmiş nümuneleri vardı. Bu şeraitte bir çocuğun kalbinde vatan hissi, vatan muhabbeti, yurd sevgisi ve millî vecid nasıl uyandırılabilirdi? Açık söyliyeyim ki bir çok ecnebî mektepler misafirperverliğine mazhar oldukları memlekete hizmet etmeğe hiç ehemmiyet vermiyorlardı. Memleketin lisanı bile ihmal ediliyor, çocuğun gözü mektebin mensup olduğu memlekete çevrilerek oranın körükörüne perestişkârı olmasına çalışılıyordu. Türkiye'nin o felâketli zamanlarında beni pek ziyade hayrette bırakan bir cihet de bazı ecnebî mekteplerinin hodgâhı hedeflerine vasıl olmak için pedagojik esasların en iptidai icabatını bile ihmal etmeleri idi. Buna bir misal olmak üzere coğrafya dersini zikredebiliriz. Bu derste yakından uzağa, malûmdan meçhule doğru gitmek kaidesi pek nadir olarak tatbik ediliyordu. Meselâ coğrafya dersinde ilk başlayan çocuklara verilmesi lâzım olan yurd bilgisi derslerinde dershaneden mektep, mektep binasından dairei belediye,

buradan da bütün şehre geçmek ve bu arada köy, şehir, kır, dere, deniz, ova... ilh gibi esas coğrafî mefhumları müşahedeye istinat ederek göstermek icap ederken bir çok ecnebî mektepleri bu derslere tâbi oldukları devletin coğrafyasından başlıyorlardı. Bunun neticesi olarak da çocuklar ecnebî bir memleketin coğrafyasını öğrendikleri halde kendi vatanlarına dair hiç bir şey bilmiyorlardı.

Buna inzimam eden ikinci bir fenalık da bu mekteplerde Türk çocuklarına yapılan dinî tesirat ve telkinattı. Bu tesirat ehemmiyeti küçültülemiyecek derecede muzır ve tehlikeli idi. Bu mekteplerin bazılarında Türk çocukları Hıristiyan ibadet ve dualarına, din merasimine iştirâk ettiriliyordu. Hattâ bazan kabahatlerini affettirmek maksadiyle Salibi bile öptürüyorlardı. Fakat garibi şu ki çocuk ebeveynleri bu halleri vakıf oldukları halde hiç bir itirazda bulunmuyorlardı. [4]

Yabancı mekteplerden birisinin müdürlüğünü yapmış ve o mekteplerin nasıl idare edildiğini herkesten iyi görmüş hattâ tatbik etmiş olan insaflı bir yabancının dilimizin Osmanlı şivesinde **İntakı hak** denilen bu sözlerine hiç bir mütalea eklemeğe lüzum görmiyerek bu bahsi burada kesiyorum.

---

[4] Muallimler Mecmuası. Sayı46. Sahife 1921.

B. Yüksek Tahsil, Meslek ve İhtisas Mektepleri

B. YÜKSEK TAHSİL, MESLEK ve İHTİSAS MEKTEPLERİ

Tanzimat devrinde açılmış olan bu çeşitten 18 mektep hakkında evvelce izahat verilmişti. Bu devirde de yine 18 mektep ortaya çıktığı görülüyor. Bunları da açılışı sırasiyle izah ediyorum :

1. ŞEHZADEGÂN MEKTEBİ

Osmanlı hükümdarları Topkapı Sarayını terkederek Dolmabahçe'de, Çıragan'da ve Yıldız'da daimî surette oturmağa başladıkları zamanlarda Şehzadegân Mektebinin de bu saraylarda yeniden kurulmuş olduğu şüphesizdir. Fakat bu saraylarda mektebin izine ancak Abdülhamit II zamanında Yıldız'da rastladığımız için onu kitabın bu kısmına koydum.

Topkapı Sarayındaki Şehzadegân Mektebinde yalnız o sarayda oturan hükümdarın çocukları ve torunları okudukları halde Yıldız Sarayındaki mektepte hanedana mensup olan diğer şehzadelerle, başka hanedandan ve halk arasındaki yüksek tabakadan zadegân çocuklarının da okutulmakta olduğunu, binaenaleyh bu mektebin biraz daha umumî mahiyette bulunduğunu görüyorum. Meselâ hükümdarın amcası Abdülâziz'in üç şehzadesi: Şevket, Seyfettin ve Abdülmecit Efendilerle padişahın kardeşlerinin çocukları hattâ Mekke Emiri Şerif Abdülmuttalib'in oğlu Ali Haydar'ın (Osmanlı hükûmetinin son tayin ettiği Mekke Emiri) de Mekke'den getirtilerek şehzadelerle birlikte okutulmuş olduğunu hal tercümesindeki :

«Hâkanı sabıkın müşarünileyh Abdülmuttalib Efendiden vâki olan talebi üzerine 1296 da Dersaadete avdet ve ba iradei seniyye şehzadegâna mahsus mektebe duhulile tahsili marifet etti.» Fıkrasından anlıyoruz. [1]

Abdülhamit II bilhassa ileride kendi hanedanına damat edinmek istediği bazı Paşaların çocuklarını bu mektebe alıp okutmuştur. Derviş, Namık, Gazi Osman ve Tunuslu Hayrettin Paşaların oğulları bu su-

[1] Evkaf tarihçesi: Sahife 219

retle okuyanlardandır. Sonraları Serasker Rıza, Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü, Sadrıâzâm Kâmil Paşaların çocukları da okumuşlardır.

Daha sonraları paşazade olmıyan bazı çocuklar da okutulmağa başlanmıştır. Saraya mensup rical ile kadınların oğul veya kardeşleri bu cümleden olduğu gibi meselâ Kalkandelen taraflarında büyük bir nüfuzu olan Şeyh Mustafa Efendinin oğlu Sabri Bey oradan getirtilip bu mektepte okutulmuş ve mektebi bitirdikten sonra Yıldız kütüphanesine memur tayin olunmuştur.

Son Halife Abdülmecit Efendiden naklen işitildiğine göre Abdülhamit II burada okuyan şehzadelerden bir kısmını - Abdülmecit Efendi dahil - Viyana'daki Trezyanom Mektebine gönderip tahsillerini tamamlatmak da istermiş. Fakat hafiyeler vehmini tahrik ederek onu bundan vazgeçirmişlerdir.

Mektebin idaresi sarayca nüfuzu bulunan Çerkez Lala Hurşid Bey adında birisine verilmiş, Hurşid Bey mektep talebesine yani şehzadelere ve zadegâna dayak bile atarmış. Hattâ bir defasında talebeden Abdülmecit Efendi (halife) dayak korkusiyle kaçıp Sultan Abdülhamid'e iltica etmiş, müdür Hurşid Bey onu Hünkârın yanından alarak ve kulağından tutarak getirip yine talebe arasında dövmüştür.

O zamanki terbiye levazımından olan dayaktan ve **eti senin, kemiği benim** düsturundan şehzadelerin istisnasına mahal yoktur. Hattâ bir gün talebeden Kazak Süleymanı (sonraları Kazak Süleyman Pasa, diye şöhret alan zattır. Saraya mensup kadınlardan birisinin kardeşidir) dövmek üzere falakaya yatırdığı ve çıplak ayağına değnek vurmak üzere çorabını çıkarttığı sırada çorabının yırtık olduğunu görünce :

— Sen daha çorabını dikmeyi bilmiyorsun!

Diyerek bir kaç sopa da bundan dolayı atmıştır.

Lala Hurşid Bey sonraları bilinemiyen bir sebeple sürgüne gönderilmiş, yerine Mehmet Salih Bey adında birisi getirilmiştir. Bunların hepsinin üstünde olarak mektebin nazırı da Kızlarağası idi. Ayrıca her şehzadenin lalası da bu tedris ve terbiye işiyle meşgul olurdu.

Burada adı geçen Hurşit Bey sonra sürgünden getirilerek yine mabeyin de bulunmuş, Abdülhamit II ye Ermeni komitecileri tarafından yapılan suikastte ölmüştür. En son zamanlarda Rifat Bey (Uşaklı Rifat Paşa) adında birinin müdür ve Çerkez Baha Bey adında birisinin de mubassır olarak mektebi idare ettiğini görüyoruz.

Şehzadelerin yaşları, tahsil seviyeleri müsavi olmadığı için her şehzade ayrı okurdu.

Senenin yani tahsil müddetinin de bu mektepte itibarı ve mânası yoktu. Talebe ne kadar isterse o kadar okuyabilirdi.

Şehzadegân Mektebi sarayın Aş kapısı dışarısına, şimdi Teknik Okulu denilen binanın garbine ve Polis Mektebi binasının şimaline tesadüf eden sahada yapılmış iki katlı kâgir bir binadır.

İlk açıldığı zamanlarda mektebe giren şehzadelerle zadegân tahsillerini bitirip çıktıktan ve Abdülhamit II nin çocukları tahsil çağına geldikten sonra tedris usulünde mühim değişiklikler yapılmış ve şehzadeler münferiden kendi dairelerinde, zadegân da müştemian mektep binasında okumağa başlamışlardır.

Abdülhamit II her çocuğu için bu sahada birer katlı birer köşk yaptırmış ve muallimler oralara gidip şehzadeleri okutmağa başlamışlardır. Şimdi mektep binasiyle bu köşkler Polis Mektebi memur ve muallimlerine ikametgâh olarak tahsis olunmuştur. Her köşkün hangi şehzadeye ait olduğu tavan tezyinatındaki inisyallerden anlaşılmaktadır. Meselâ Selim Efendiye ait köşkün tavanında yağlı boya resimler arasında bilhassa köşelerde M. S. harfleri görülür. Bu devirde her şehzadenin yanında ve maiyetinde onun yaşında ve akran olmak üzere zadegândan ikişer, üçer çocuk bulunmakta ve onlarla birlikte terbiye ve tahsil görmekte idiler. Meselâ şehzadelerden Selim Efendi piyade, Abdülkadir Efendi mızraklı süvari, Burhanettin Efendi bahriye sınıfına mensup oldukları için bunların yanlarına verilen zadegân da önceleri o sınıflara mensup nefer elbisesini taşırlar ve sonra sırasiyle terfi ve terakki ederlerdi.

Bu şehzadelerle arkadaşları askerî üniformayı ve rütbeleri taşımakla beraber askerî mekteplere devam etmezler ve kendilerine askerlik gûya bu mektepte öğretilirdi.

Fakat daha sonra bu usul de bırakılmış ve şehzadelerle zadegânın biribiriyle temasları kesilmiştir. Bunun sebebi şudur :

Şehzade Abdülkadir Efendi maiyetinde bulunan Şeker Ahmet Paşanın oğlu Şap İzzet'e parasını vererek ya buradan veya Avrupadaki ticarethanelerin birisinden bir takım eşya ısmarlamış. Eşyalar gelmiş ve şehzade tarafından da tesellüm edilmiş, fakat bir müddet sonra parasının tediyesi talebini havi fatura da saraya gelmekte gecikmemiştir. Eşyanın bedeli ticarethanece alınmamış olacak ki bu yola gidilmiş ve işte bu hâdise Abdülhamit II üzerinde fena bir tesir bırakmış;

— Zadegânlar şehzadelerin ahlâkını bozuyorlar!

Diyerek onların bir kısmını Harbiye ve Bahriye Mekteplerine göndermiş ve bir kısmını da kendi maiyetine yaverlikle alıp şehzadelerle temas ve alâkalarını kesmiş ve bu tarihten sonradır ki Mektep tamamiyle şehzadelere hasr ve tahsis edilmiştir. Şehzadeler sabahları harem dairesinden çıkıp Aş kapısı dışarısındaki köşklerine gelirler, öğleye kadar okurlar, yazarlar ve yemek zamanında harem dairesine gidip orada yemeklerini yedikten sonra tekrar köşklerine ve derslerine dönerlerdi.

Zadegân da yemeklerini mekteplerinde kendilerine ayrılan yerde yerlerdi. Bir aralık zadegândan bazıları evlerinden yemek getirtmek istemişlerse de kendilerine «Evinizden getirdiğinizi değil, sarayın yemeğini yerseniz Efendimizin daha hoşuna gider» denilmiş ve öyle yapılmıştır.

Şehzadelerle maiyetlerindeki zadegânın başlıca işi: Cuma selâmlığında [2] padişahın geçeceği yola dizilip ona karşı hürmet ve tazim

---

[2] Osmanlı tarihinin şimdiye kadar tesbit ve kaydedilememiş olan sahifelerinden birisi de **Selâmlık Resmi âlisidir.** Şehzadegân Mektebi ve bu mektep mezunlarının bu işte vazifedar olmaları vesilesile bu mevzu hakkında gördüklerimi ve bildiklerimi ve öğrenebildiklerimi şuraya kaydediyorum:

Osmanlı padişahları aynı zamanda İslâmın Halifesi de oldukları için bu kitabın 210 - 221 inci sahifelerinde izah edildiği gibi İslâm dininin içtimaî umdelerinden birisi olan Cuma toplantısını ve o gün hutbe adı altında verilen haftalık konferansı dinlemek onların pek ziyade ehemmiyet verdikleri dinî ve içtimaî vazifelerden birisiydi.

İslâm dininin koymuş olduğu esaslara göre Cuma toplantısının yapıldığı ve Hutbe denilen konferansın dinlendiği yerin kapısı herkese açık bulunmak yani halkın oraya serbestçe girebilmesi şarttır. Bundan dolayıdır ki Padişahlar veya Halifeler meselâ Abdülhamit II duvarlarla çevrilmiş sarayının içinde tiyatro bile yaptırmış olduğu halde orada bir de Cami yaptıramamış ve bu dinî ve siyasî vazifeyi mutlaka sarayından çıkıp halkın da içine serbest girebileceği Camilerden birisinde yapmağa mecbur olmuştur. Bundaki gaye de hükümdarın halkla temasa mecburiyeti, halkın da hükümdara derdini ve dileğini arzedebilmesidir.

Padişahlar Abdülhamit II devrine kadar Camilere ata binerek selâmlığa giderlerdi. Avrupalıların pek eski zamanlara ait olarak tablolarla tesbit etmiş oldukları bu merasimin hep at üzerinde yapıldığı görülür.

Saraydan Camie gidişin attan arabaya çevrilmesi Abdülhamit II zamanında olmuştur. Bu padişahın ilk mabeyin feriki Eğinli Sait Paşa hatıratında bu hâdiseyi şu suretle kaydeder:

«23 Zilkade 1293 ve 3 Kânunu evvel 1292 (1876) bugün selâmlık resmi âlisi berren araba ile Ayasofya Camii Şerifinde icra olundu. Zati Şahane Efendimiz diş ağrısı münasebetiyle yüzü biraz şiş olduğundan rüzgârdan muhafaza etmek emeliyle araba içinde oldukları halde selâmlık etmeği ferman buyurdular ve:

— Ne zararı var? Padişah hasta olmaz mı? O da insan değil mi? Buyurunca ben de:

— Evet Efendim padişahların selâmlık resmini mutlaka hayvan üzerinde giderek icra

gösteren selâm resmini ifa etmek ve sonra padişah camie giderken ve namazdan sonra saraya dönerken hepsi birlikte arabasını takiben arkasından koşmaktan ibaret olduğunu bizzat bu vazifeyi ifa etmiş olan zadegân nakletmektedir.

---

buyurmaları nassi katı ile sabit değil ya!

Dedim. Ümera ve zabitan ve asakiri mülûkâne Ayasofya'da tertib olunup Şevketmeap Efendimiz beni de arabalarına alarak Camii şerifi mezbure teşrif buyurdular. İşte bu veçhile araba ile resmi selâmlık etmek bugün birinci defa olarak Efendimiz tarafından icra buyurulmuştur. Bu usulün diğeri üzerine ne kadar müreccah olduğunu selâmlığa gidenler tasdik ederler.» [Türklük Mecmuası. Sayı10; Sahife 206]

Yine Eğinli Sait Paşa'nın hatıratından öğreniyoruz ki Abdülhamit II her Cuma başka bir camide selâmlık yapıyor ve namazdan sonra ya karada yahut denizde kısa veya uzun bir de gezintiye çıkıyor. Abdülhamidin selâmlık yapmak için en uzak gittiği cami Eyüp Sultandır. Bayram selâmlıkları da hemen hemen Cuma selâmlıklarının aynı ise de Kılıç Alayı selâmlığı bunlardan daha üstün, daha muhteşem ve daha umumidir. Bu son selâmlık resmi; Garp hükümdarlarının tac giyme merasimine benzer. Yalnız Cuma selâmlığında dört, bu son ikisinde altı atlı Saltanat arabası kullanılırdı.

Bu merasimde askerî, mülkî ve ilmiyeden bir çok kimseler bulunur, her sınıf askerden bir kaç alay ve tabur iştirâk eder ve namazdan sonra camiin önünde ve Padişahın huzurunda bir geçid resmi yapabilirdi. Bu askerî hareket bir hafta uyuşuk bir halde duran şehirde o gün bir canlılık uyandırır ve askerin geçtiği sokaklar halkla dolar, boşalırdı.

Selâmlıklarda bütün şehzadelerle bir kısım yaverler, tüfekçiler ve hünkâr çavuşları bulunurlardı. Selâmlığın hangi camide yapılacağı önceden bilinemediği için bu merasimde bulunacaklar Yıldızda Çit kasrında toplanırlar, nereye gidileceğine dair iradeyi orada beklerler ve irade çıkınca Padişahla birlikte hareket ederlerdi.

Bazan bu irade gecikir, bekliyenler sabırsızlanırlar ve bu sırada «Ebülhüda daha eşref saati bulmadı» diye söylenirlerdi. Rivayete göre, Padişahın hangi saatte çıkmasını remil ve cifirle tayin vazifesi Ebülhüdaya aitmiş.

İradenin çıktığı ve merasimin başladığı ilk önce saray kapısından gidiş müdürünün tek başına çıkışından anlaşılırdı. Bu vazifeyi uzun müddet Hacı Mahmut Efendi adında birisi yapmıştır. O öldükten sonra da Seccadecibaşı İzzet Bey bu işe memur edilmişti. Haci Mahmut Efendi hakkında iyi söz söylenmez, hafiyedir denilir. Fakat Türk kültürüne hizmeti olmuştur. Ortaköy'de bir Sübyan mektebi ile, Yahya Efendi dergâhında bir kaç bin ciltlik yazma eserlerden mürekkep bir kütüphane yapıp milletine hediye etmiş olması Maarif Tarihine adını geçirmeğe sebep olmuştur. Kitapları şimdi Süleymaniye'deki Umumi kütüphaneye getirilmiştir.

Haci Mahmut Efendinin kapıdan çıkmasını müteakip Saltanat arabası da görünürdü. İşte tam bu sırada alkışçıların âvâzesi, müzikanın çaldığı Hamidiye marşı işitilmeğe ve minarelerden de ezan okunmağa başlardı.

Alkışı on kadar hademei şahane en tiz perdeden söylemeğe başlardı. Ve padişah hangi camie giderse orada arabadan inerken de yine bunlar tarafından aynı suretle tekrar edilirdi.

Alkış şudur: **Oğurun hayrola, yaşın uzun ola, yolun açık ola. Saltanatına mağrur olma Padişahım! Senden büyük Allah var!**

Abdülhamit II devrinde alkışın son cümlesi yerine **Padişahım şevketinle devletinle bin yaşa** denilirmiş. Fakat sonra Sultan Reşad'ın devrinde eski şekli tekrar söylenmeğe başlanmıştır.

Şehzade Abdürrahim, şehzade Süleyman Efendinin oğlu Cemaleddin ve şehzade Şevket Efendinin oğlu Abdülhalim Efendilerle Seraskerin oğlu yüzbaşı Ziya ve Ahmet Eyüp Paşanın oğlu mülâzım Ali Fuat Beylerin bir arada çıkartılmış fotoğrafları Malûmat gazetesinin 27 Ma-

---

Bu cümleler mazinneden bir zatın Osmanlı padişahlarından birine yapmış olduğu duadan başka bir şey olmasa gerek. Duanın kimin tarafından ve hangi padişaha yapıldığı tesbit ve tetkike değer.

Padişah camie girerken ve çıkarken bu merasim tekrar edilmek ve bu sesler işitilmekle beraber orada biriken halk da **Padişahım çok yaşa** diye bağırışırlar, hasılı bir kızılca kıyamet kopardı. Şimdiki mukabili el çırpmak tarzında alkış o zamanlarda bilinir ve yapılır şeylerden değildi.

Abdülhamit II. sarayından çıkarken dört atlı bir Saltanat arabasına biner, fakat namazdan sonra sarayına iki atlı bir araba ile dönerdi. Saltanat arabasında karşısına ilk zamanlar Eğinli Sait Paşayı, sonra Namık Paşayı, daha sonra Gazi Osman Paşayı ve en sonra da Serasker Rıza Paşayı alırdı. Saltanat arabasını çeken atlar doru ve öteki arabadaki atlar düz beyazdı. Bu arabayı kendisi kullanırdı, yanında ve karşısında kimse bulunmadığı gibi arabacı da yoktu.

Selâmlık resmi günden güne ehemmiyetli bir şekil alınca ve bu resim dolayısile bir çok merasim ve geçit resimleri de yapılmağa başlanınca her Cuma başka bir semtte yapılması, fakat her Cami binasının bütün bu merasimi yapmağa uygun gelmemesi ve bir de Abdülhamit II. nin **suikastten** korkarak sarayından uzaklara gitmek istememesi gibi sebeplerle saray yakınında bütün bu merasimi kolayca yapmağa yarayacak yeni bir camiin yapılması lâzım gelmiş ve 1308 Hicrî (1891) yılında **Hamidiye Camii** bu maksatla yapılmıştır.

Bu camiin inşası tarzı ve tezyinatile taksimatı hakkında **İstanbul Abideleri** adlı eserde muharrir İbrahim Hakkı Konyalı izahat vermektedir. Bu eserden bu bahse taallûku olan şu fıkraları alıyorum:

«.. Son cemaat yerinin sağında ve solunda süfera ve Hünkâr mahfellerine çıkan kapıları var. Sağ taraf selâmlık merasiminde bulunan sefirlere ve yabancı misafirlere tahsis edilmişti. Sol taraf Abdülhamid'in mahfeli idi. Mabedden son cemaat yerine iki geniş pencere açılır. Demir şebekelerinde hendesi süsler var. Sağındaki süfera ve misafirler mahfeline çıkalım. Burada beş pencereli bir salonla abdesthane ve bir teneffüs odası vardır. Salonun tavanı, duvarları 18 ayarında halis altınla yapılmış süslerle bezenmiştir. Duvarlara sekiz köşeli altın yıldızlar serpilmiştir. Tavan kenarlarını altın yıldızlarla ve bir tarafları kırmızı istalaktit süsler sarar. Buradan mabede kafesli bir cumba çıkar. Cumbanın içinde ve dışının yukarı kısımlarında tahtadan oyma süsler görülür.

Bana rehberlik yapan mabedin 53 senelik kayyumu Şakir bu salonun hatıralarını anlatırken diyordu ki: «Burası kıymetli mobilyalarla tefriş edilmişti. Selâmlık resimlerinde İstanbul'da bulunan bütün ecnebi sefirler ve başka devletlerin yüksek siyaset adamları buraya gelirlerdi. Onlara çay, pasta ikram edilirdi. Namazdan sonra Padişah bunlardan hangisi ile görüşmek isterse kendisine yavaşça işaret verilir. O da abdesthaneye gidermiş gibi çıkar, abdesthaneye girer ve buradan teneffüs odası yoliyle yavaşça sağdaki mahfelde Padişahla görüşür. Ve yine aynı yollardan dönerdi. Ve Padişahın kiminle görüştüğü malûm olmazdı ve bu; diğerlerinden de saklı tutulurdu.»

Basit bir adam olan bu Şakir ile ben de görüştüm. Verdiği bu malûmat tashihe değil tekzibe lâyiktir. Sefirlerin yeri burası değil. Yıldız Sarayının merasim dairesi önündeki sed üstüdür. Selâmlık resmi gibi yüzlerce adamın gözü önünde bir mera-

yıs 1315 (1897) tarihli ve 187 sayılı nüshasında görülmektedir. Bu fotoğrafta 8 - 10 yaşındaki şehzadelerle yine o yaşlardaki paşazadelerin rütbeleriyle üniformaları ve nişanları görülmektedir.

---

simde bir sefirin abdesthanelerden dolaşarak gizlice Camiin bir cephesinden öteki cephesindeki Hünkâr mahfeline geçmesi ve o dar ve helecanlı bir zamanda padişahla görüşmesi hem lüzumsuz hem de imkânsızdır. Hele işaretle sefirlerin yerinden kalkması bütün sefirlerin verilen işaretten haberdar olması demektir. O halde bunun gizliliği nerede kalır?

Esasen Padişah dillerini bilmediği sefirlerle yanında Hariciye Nazırı olmadan görüşemez de, selâmlık resmine ise Hariciye Nazırının gelmesi âdet değil. Bu rivayet şundan galat olsa gerek; belki cami yapılırken burası sefirlere tahsis edilmiş ve bir müddet devam edilmiş ise de bahsettiğim zorluklar gözönüne getirilerek sonraları onlar için haber verdiğim sed üstü hazırlanmıştır. Veyahut bahsolunan yerde ara sıra bazı sefirler Müslümanların nasıl namaz kıldıklarını görmek için gelmiş olabilirler. Bununla beraber bu salonda koltuklar ve sandalyeler bulunduğu söylenmesine göre burasının gerek sefirler, gerek oraya gelen yüksek rütbeli memurlar ve İslâm âlemine mensup yüksek şahsiyetler için bir bekleme odası olması da mümkündür ve muvafıktır. Hasılı bu nokta selâmlık resminde karanlık kalmıştır, aydınlatılması bilenlerin himmetinden beklenir.

Bahsolunan yerleri bir kere de gözümle görmek maksadile şu satırları yazmadan önce 18 sene Abdülhamit II. nin yaverliği hizmetinde bulunmuş olan Ziya Emiroğlunun lûtûfkâr delâletlerile ve birlikte gidip - kayyum Şakir'i de alarak ve Konyalı İbrahim Hakkı'yı da bulundurarak - bu sahaları gezdim ve verilen izahati dikkatle dinledim.

Ziya Emiroğlu Camiin avlusuna saat kulesi yanından girerken (avlunun şark tarafını göstererek) burada saraylı kadınlar arabalariyle durur ve selâmlığı seyrederlerdi ve (garp tarafına işaretle de) burada selâmlıkta vazifeten bulunacak erkân ve ümerayi askeriye bulunurdu, dedikten sonra tam cepheye dönüldüğü zaman (sol taraftaki merdiveni ve kapıyı göstererek) orasının Hünkâra ve sağ taraftakinin şehzadelere ve vükelâya mahsus olduğunu söylediler ve bu sırada içeri girmiş bulunduk ve Şakir'in rehberliğile Camiin her iki tarafındaki mahfellerle ortadaki müezzin mahfelini gezdik. İki mahfel arasındaki dar yolları da gördük. Ziya emiroğlu burada izahatına devamla dediler ki:

— Sol taraftaki mahfelde Hünkâr ile maiyetinde bulunan sayısı mahdut kimseler namaz kılardı. Bu mahfelde üç sıra cemaat alacak yer bulunduğu halde Hünkâr hemen en geri safta ve duvar dibindeki köşede namaz kılardı. Kafesle örtülü olan ve Camideki cemaatı görmeğe müsait bulunan cumbada namazdan önce ara sıra biraz oturur camie gelenleri seyrederdi, fakat orada yalnızca namaz kılmazdı.

Burada Hünkârla birlikte şehzadelerden Burhanettin, Şevket, Abdürrahim ve Süleyman Efendiler; saray erkânından ikinci kâtip İzzet, mabeyinci Nuri Paşalarla mabeyinci Emin Bey; evlerile, tekkelerile sarayı dört bir taraftan kuşatmış olan Şeyh Zafir, Ebülhüda, feraşeti şerife vekili Esat ve Süleymaniye şeyhi Sait Efendiler - ve iki yaver ki birisi kendileri, ötekisi de Ahmet Eyüp Paşanın oğlu Fuat Bey'dir - namaz kılardı. Bunlardan başka şehzadelerle vükelâ ve sair büyük rütbeli askerler ve memurlar namazlarını müezzin mahfelinde kılarlardı. Bu mahfelin sağındaki bölme şehzade Mehmet Selim Efendi ile Sadrıâzâm. Şeyhülislâm, Evkaf Nazirile sair vükelâya ve sivil ricale, solundaki bölme ise mabeyin Müşiri Gazî Osman Paşa, Hassa Müşiri Rauf Paşa, Boğazlar Muhafızı Asaf Paşa ve Haydar Paşa gibi askeri ümera ve ricale tahsis olunmuştu.

İkinci, üçüncü derecedeki memurlar ise müezzin mahfelinde ve müezzinlerin arkasında paravanla ayrılmış olan yerde namaz kılarlardı. Abdülhamit II. namaz kılıp kıl-

Şehzadegân mektebinin Abdülhamit II nezdindeki kıymet ve ehemmiyetini ve bu hükümdarın vükelâ çocuklarını bu mektepte okutmağa ne derece gayret ettiğini göstermek için Sadrıâzâm Sait Paşa'nın hatıratındaki şu parçaları alıyorum :

---

namak hususunda kimseye karşı taassup ve şiddet göstermezdi. Fakat şehzadelerin kılmasına itina ve dikkat gösterirdi. Hattâ bunlardan Abdülkadir Efendinin bir gün namaz kılmadığını görünce:

— Ben böyle şey istemem, namaz kılsın, kılmazsa darılırım, diye kendisine haber göndermişti.

Yine böyle bir namaz meselesinde Hünkârla ikinci kâtip İzzet Paşa arasında şöyle bir hâdise olmuştu:

Münferiden kılınan sünnet namazlarına başlamak hususunda mahfildeki cemaat teddüben Hünkâra uymakta idi, o namaza başlamadan kimse kalkmazdı... Fakat namazı bitirmek hususunda Hünkârdan erken davrananlar olduğu gibi geç kalanlar da bulunurdu. Bir gün Hünkâr namazı erken bitirmiş ve birdenbire ayağa kalkmıştı. Fakat cemaat arasında İzzet Paşa henüz bitirmemişti. Hünkârın kalktığını görünce o da hemen namazı bozmuş ayağa kalkmıştı. İşte o zaman Hünkâr İzzet Paşaya hitaben:

— Namaz hiç kimse için bozulmaz, bu yaptığın günahtır ve ayıptır demişti.

Namazdan sonra Hünkâr yine bu mahfilde sobanın yanına ve pencere önüne konulmuş olan koltuğa otururdu. O sırada gidiş müdürü huzura girip selâmlık resmi dolayısile namaz için Camie ve seyr için tahsis olunan yerlere gelmiş olanlardan kalbur üstüne gelenlerin adlarını arzederdi. O gün merasime gelmiş olan saray mensubu kadınlarla İslâm âleminin dört bucağından hac vesaire dolayısile İstanbul'a gelmiş olan İslâm muteberaninin ve sefirlerin kimler olduğu hakkında bu suretle malûmat edinen Hünkâr onlardan arzu ettiği Müslümanları bu mahfelde şöylece ayak üstü kabul ve taltif ederdi.

Hünkârın namazdan sonra en çok görüştüğü ve her zaman iltifat ettiği zat: Şeyhülislâm Cemalettin Efendi idi. Hattâ bomba hâdisesi günü de bu görüşmenin mutaddan bir kaç dakika fazla sürmüş olması kendisinin kazadan masun kalmasını mucip olmuştu.

Hünkâr namaz kılmak hususunda taassup ve şiddet göstermediği için selâmlığa gelenler arasında bir hayli binamazlar da bulunurdu ve bunlar namaz bitinceye kadar mahfelin koridorunda ve alt kattaki odalarda otururlardı. Cami avlusunda bekliyen ümera ve zabitan ise tabiatiyle namaz kılamazlardı. Hünkâr namazda bulunduğu müddetçe tüfekçilerden Küçük Tahir Paşa ile Halil Bey bizzat mahfelin kapısında nöbetçilik ederlerdi. Hünkârın bunlara herkesten ziyade emniyet ve itimadı vardı.

Hünkâr saltanatının son senelerinde hastalanarak tedavi için Almanya'dan iki mütehassıs doktor getirildikten sonra yukarıda adları söylenenlerle birlikte namaz kıldığı kimseleri artık mahfele almaz oldu. Bu sırada mahfelde Padişahla birlikte yalnız Nadir Ağa bulunurdu. O zaman işitildiğine göre Hünkâr rahatsızlığı dolayısile abdest tutamadığı için böyle yapıyormuş!»

Esasen Abdülhamit gibi hem Halife, hem Padişah olan bir zat bu hususta başka türlü de yapamazdı. Hastayım diye haftada bir defa olsun sarayından çıkmasa yerime başkasını geçirirler diye vehmi hasebile çıldırırdı. Abdest tutamadığı halde abdestsiz namaz kılmağı da hasbeldiyane yapamazdı. Şu halde bu işte tutmuş olduğu yol en makuludür. Zira Müslüman an'anesine göre ibadet de gizli kabahat da gizli olmak lâzım gelir. Selâmlık resminde Evkaf Nazırı, Zabtiye Nazırı, Hassa Müşiri, Şehremini, Beşiktaş Muhafızı ve kaymakama kadar yüksek rütbeli zabitler nöbette behemehal bulunduk-

«Zâtı şahane diğer oğullarımın dahi görülmek üzere saraya gönderilmelerini irade etmişlerdi. Bazı mevani ilcasiyle gönderemedim. İradei ûlâdan bir ay sonra Hariciye Nazırı Tevfik Paşa ile huzurda bulunduğum sırada ki mevzuı mülâkat mesaili hariciyeden bir işti. O sıra-

---

ları gibi vükelâdan Seraskerle Bahriye Nazırının ve bütün yaveri ekremlerin bulunmaları şarttı. Sadrıâzâmla diğer nazırların bulunmaları için bir mecburiyet yoktu. Yalnız Şeyhülislâm her zaman bulunurdu.

Harbiye ve Bahriye Nazırlarını bulunduruşu; ordu ve donanmanın bunların elinde olmasından ve kendisi selâmlıkta meşgul iken başka birisini tahta çıkarırlar diye korkmasından ve Şeyhülislâmı bulunduruşu da hal' fetvası verir diye vehminden ileri gelir.

Bir bayram selâmlığına gönderilen davetiyenin bir kaç saat geç dağıtılmasından dolayı Abdülhamit II. nin nasıl bir vehme kapıldığını ve neler yaptığını hâdiseyi yakından görmüş ve yaşamış olan Reşit Bey'in hatıratından naklen 870 inci sahifede göstermiştim. Selâmlık günü Yıldız'a üç türlü akın olurdu. Birisi askerler ve üniformalı zabitler ve memurlar, ötekisi ibadet için camie gelen giden halk, üçüncüsü seyir için giden yerli ve yabancılar.

Cuma namazını kılmak için halkın camie girmesine bir şey denilmezse de Beşiktaş'tan Yıldız'a kadar gelebilmek epey zahmete ve bir çok sorguya ve işkenceye katlanmaya mütevakkifti. Abdülhamit II. ye **suikast** yapılacak diye sivil ve üniformalı yüzlerce zabıta memuru fırıl fırıl halk arasında dolaşır onların ahvalini tecessüs ve tarassut ederlerdi. Bunların elinden kurtulup cami kapısına kadar gelenler de kapıdan girerken baştan ayağa kadar sıkıca muayene edilirler, üzerlerinde silâh vesaire bulunmamasına son derece dikkat edilmekle beraber bilhassa padişaha verilmek üzere yazılmış arzuhal görülürse o da silâh ve bomba kadar tehlikeli sayılırdı.

Bu türlü araştırmalara rağmen yine cemaat arasında bir kaç kişi arzuhalini saklayabiliyor ve padişah camie gelir gelmez avaz avaz bağırarak derdini dileğini söylüyor ve falan makamdan veya zattan şikâyeti olduğunu söyliyerek çıkartıp arzuhalini gösterirdi. O zaman saflar arasında dolaşan memurlar bu arzuhalleri alıp saraya götürürlerdi.

Selâmlık resmini seyr için gelen halk uzaklarda duruyordu. Dürbün ve saire de kullanmak imkânı olmadığı için padişahı görmek bunlara nasip olmazdı. Hele hac münasebetile Rusya'dan vesaireden gelenler bana muvaffak olmayı çok arzu ederlerse de göremeden giderlerdi. Bu türlü seyirciler civardaki ağaçlara tırmanırlar fakat polis ona da mâni olurdu.

Ecnebilere gelince: Bunlardan sefirler için mabeyin dairesinin önünde ve sed üstünde kapalı bir yer tahsis olunmuştu. Sefirlere burada izzet ikram edilir, sigara, kahve vesaire verilirdi.

Abdülhamit II bilhassa sefirlere iltifatını esirgemezdi. Hattâ bunlardan arzu ettiklerini saraya dönüşte Frenklerin **Audiance privée** dedikleri şekilde hususî surette huzuruna kabul ederek görüşür ve onlara iltifat ederdi.

Serafethanelerin tavsiyeleriyle gelenler için de saat kulesinin karşısında yine üstü kapalı anfiteatr şeklinde genişçe bir yer tahsis olunmuştu.

Bunların önünden geçerken Abdülhamit II selâm ve iltifat eder ve ayrıca misafirini ecnebîye teşrifatçısı Şeker Ahmet Paşayı da göndererek selâm ve mahzuziyeti şahaneyi tebliğ ettirirdi.

Meşhur Fransız artisti Sara Bernar İstanbul'da bulunduğu sırada bu tribünlerden padişahın geçişini seyrederken yanındakine:

— Abdülhamit vurulmaz diyorlar, halbuki şuradan pekâlâ bir tabanca ile vurulabilir.

Demiş ve bu söz ne şekilde ve ne suretle ise Abdülhamid'in kulağına giderek me-

da dahi bir münasebet getirerek mahdumlarınızı göndermediniz buyurdu. Tasdiden ihtiraz ettim, cevabını arzeyledimse de tasdi edecek bir şey yok. Görmek istiyorum dediler. Binaenaleyh ikinci oğlum Kemal'i küçük kardeşleri olan Atayî ve Vehbi ile beraber saraya irsal ey-

---

murların seyircileri daha iyi tarassut edebilmeleri için kapalı tribünleri açtırmış ve bir müddet de ecnebiler açık tribünlerde bu merasimi seyretmişlerdir.

Ecnebi seyirciler de sefaretlerin tavsiyelerini hamil olmakla beraber sıkı bir kontrola, bir hayli sual ve cevaba maruz bulunurlardı ve yanlarında fotoğraf makinesi, el çantası, baston ve şemsiye gibi şeylerin bulunmasına asla müsaade edilmezdi.

Abdülhamit II. gerek sarayından Saltanat arabasile camie gelirken, gerekse namazdan sonra kendi kullandığı araba ile sarayına dönerken atları son derece sür'atle koştururdu. Binaenaleyh bu suretle seyircilerin iyice görmelerine, tanımalarına ve binnetice suikast yapmalarına imkân ve mahal bırakılmazdı.

Fakat bu kadar korkuya ve bu derece takayyüdata rağmen 1322 (1906) da Ermenilerin bu dar sahaya ve saat kulesinin karşısındaki köşeye arabalarıyle sokularak yapmış oldukları **suikast**'tan Abdülhamit II. hayatını güç kurtarmış, fakat bu yüzden 80 kişi hayata veda etmişti.

Bu vak'adan sonra selâmlık resmine geleceklere karşı yapılan takyidat bir kat daha arttırılmış ve ecnebilere tahsis olunan yerler tamamile yıkılmış ve o tarihten sonra ecnebi seyirci de kabul edilmemiştir.

Devrin en kuvvetli şairi Tevfik Fikret bu bomba hadisesini ve o sırada Abdülhamit II ye karşı duyulan kin ve gayzi - Ermeni komiteciyi göklere çıkartmak suretile! - şu manzume ile edebiyatımıza mal etmiştir:

Bir Lâhzai Teahhür 5 Temmuz 1322

Bir darbe... Bir duman... ve bütün bir gûruhu sur,
Bir mahşeri vazii temaşa, haşin, vakur
Tırnaklarile, bir yedi kahrın, didik, didik.
Yükseldi gavri cevve bacak,kelle, kan, kemik...
Ey darbei mübeccele, ey dudî müntakim,
Kimsin? Nesin? Bu savlete saik, sebep ne? Kim
Arkanda bin nigâhi tecessüs ve sen nihan.
Bir desti gaybi andırıyorsun, rehafeşan.
Malik sesin o suret; radîn gayza ki
Her yerde hissi hak ve halâsın mahreki.
Sadamenle payi kahrin titrer tagallübün
En gürre taci haşmeti sarsar takarrübün
Silkip ukudu ripkai âsârı, en çetin
Bir uykudan uyandırır ekvamı dehşetin.
Ey şanlı avcı dâmini beyhude kurmadın;
Attın... fakat yazık ki, yazıklar ki vurmadın!
Dursaydı bir dakika cigaz devri bisükûn,
Yahut o durmasaydı, o iklili sernügûn
Kanlarla bir cinayete pek benzeyen bu iş
Bir hayr olurdu, misli asırlarca geçmemiş.
Lâkin tesadüf... ah o kâviler münadimi,
Acizlerin, zavallıların hasmı daimi,

ledim. Huzura kabul olundular. Akibi kabulde ki 27 Recep 320 tarihindedir. Kurenadan Arif Bey tarafından iradeye müsteniden bir tezkere alındı. Bunda Kemal'in Mektebi Sultaniye müdavim bulunmasına nazaran kendisinin tariki mülkiye intisap ettirilmesini arzu ettiğim is-

---

Birden yetişti mahve bu tedbiri hariki.
Söndürdü bir nefeste bu ümmidi bâriki,
Nakşetti bir tehekküm için bahtı bîşuur
Tarihi zulme bir yeni dibacei gurur.
Kurtuldu; hakkıdır, alacak şimdi intikam;
Lâkin utanmasın şunu tarihi siflegâm...
Bir kavmi çiğnemekle bugün eğlenen...
Bir lâhzai teahhüre medyun bu keyfini!

Abdülhamit II bu kazadan kurtulmasına şükrane olmak üzere zabitlerin erzak tayinlerini bir misli arttırmış ve bu suretle kendisini korumaları hususunda ordudan imdat istemişti.

Abdülhamit II. nin selâmlık resmini seyre gelenlerin fotoğraf makinelerini yanlarına almalarına müsaade edilmediğini biraz evvel söylemiştim. Bunun başka bir sebebi de bu padişahın resim çıkartmaktan korkusuydu. Her memlekette hükümdarın resmi hükûmet dairelerinde, mektep kitaplarında, gazete ve mecmualarda, hattâ madalyalarda, ev ve ziynet eşyaları üzerinde bulunmak bütün dünyada âdet olmuşken Abdülhamit II nin şahsını tebaasından yüz binde biri görmemiş olduğu gibi resmini görmek de kimseye nasip olmamıştı.

Tarih kitaplarında ilk padişah olduğu zamana ait bir resmi ile 1908 inkilâbından sonra çıkartılmış olan diğer bir resminden başkasına tesadüf edilmez. Bunun sebebi resmine bakılarak kendisinin tanınıp **suikast** yapılmamasıdır.

Abdülhamit II. nin resme karşı aldığı vaziyeti onun hususî ressamı ve o zamanki tâbirle **Ressamı Hazreti Şehriyârî** Febüş bir gazeteciye şu tarzda anlatır:

— Sultan Hamidin, nasıl (Ressami Hazreti Şehriyarî) si oldun?

— Fotoğrafhaneyi yeni açtığım sıralarda, Sultan Hamit, oğlu Bürhanettin Efendinin resmini çektirecekmiş. İrade üzerine o devrin en meşhur sanatkârı Abdullah Biraderlere haber gönderilirken başkâtip beni hatırlamış (daha usta bir fotoğrafçı tanırım) demiş.. Böylece ilk defa saraya çağırtıldım. Çektiğim resmi pek beğenen Sultan Hamit, bana ertesi günü, bir beşinci Mecidî nişanile (Ressami Hazreti Şehriyarî) ünvanını verdi. O tarihten sonra da, benden başkasına resim çektirmedi.

— İlk resmi?..

— Sultan Hamit resmi sevmezdi. Mecbur olmadıkça resim çektirmezdi. İran hükümdarı Muzafferettin Şah, İstanbula geldiği zaman, Sultan Abdülhamid'e orta yeri kendi resmile süslü bir (Timsali Şahî) nişanı hediye etmişti. Sultan Hamid'de buna mukabele olmak üzere, resmini havi bir nişan vermek mecburiyetini duyunca, beni saraya götürdüler.

Hiç unutmam, Yıldızda merasim köşkünde Sultan Hamit'le karşılaştık:

«Febüş Efendi, dedi, güzel bir yer intihap et de, makineni kur, ben de giyinip geleyim..»

Redingotunun üstüne, pek sevdiği meşhur gümüşî paltosunu giymiş olarak gelen Sultan Hamit, objektifin karşısında durdu. Resminin yandan, profil çekilmesini istiyordu. Fakat başı biraz öne düşüktü. Bu vaziyetini tashih için ellerimi uğuşturarak «Efendimiz müsade buyurulursa..» diye söze başlarken, o işi anlamıştı. «Ha.. anladım..

tidlâl buyurularak diğer oğullarım Atayî ve Vehbi'nin şimdiden silki askeriye ithalleri irade edildiği muharrerdi.

Yine o gün mabeyin başkitabetinden alınan tezkerede Kemal'in Topçu Mektebinde ikmali tahsil etmek üzere Şehzade Abdürrahim Efendi Hazretleri maiyetinde ve topçu sınıfında bulunması ve Atayî ile Vehbi'nin şehzadegândan Bedrettin ve Nurettin Efendiler Hazeratı mai-

---

peki.. şimdi nasıl?» diyerek başını kaldırdı. Bir poz çektim. Hünkâr dairesine gitti. Ben de Müsahip Cafer Ağa ile, alelâcele hazırlanmış olan karanlık odaya girdim. Camı yıkadım, kuruttum, iki kopya çıkardım ve akşam üstü padişaha takdim ettim. Resimlere şöyle keyifli keyifli baktı; «Aferin Febüs Efendi, çok iyi olmuş.. memnun oldum» dedi.

— O cam duruyor mu?

Febüs tuhaf tuhaf yüzüme baktı:

— Bırakır mı hiç?. Hattâ her ihtimale karşı bir kopya fazla basarım da şuna buna gösteririm korkusile, başıma Cafer Ağayı da dikerek bütün işi sarayda yaptırmış, Camı da alakoymuştu. Sultan Hamit; Meşrutiyet ilân olununcaya kadar Şahın nişanına koyduğundan başka hiç bir resminin, kendisinden başkasına gösterilmesine asla muvafakat etmemiştir.

— Neden?

— Vehim.. vehim.. Tanırlar da öldürürler korkusu!.. Hattâ Muzafferettin Şahı karşıladığı zaman koluna girmiş, merdivenleri birlikte çıkmışlar, bir hayli yanyana yürümüşlerdi, konuşmuşlardı ama, bana «Sakın birlikte resimlerini çekme» emri verildiği için bir şey yapamamıştım. Alman imparatoru kayser Vilhelm zevcesiyle birlikte İstanbul'a geldiği zaman da ayni memnuiyet yüzünden Sultan Hamitle birlikte resimlerini çekememiştim. Sultan Hamit başkalarının resimlerini ister, fakat kendi resmini sevmez di.»

[Tasviri Efkâr 16 Nisan 1941]

Abdülhamit II. nin 32 sene süren saltanatında senede 54 den cema'an 1728 defa tekrarlanan bu merasim Cumartesi günü çıkan gazetelerin baş sütununa şatafatlı bir lisanla yazılırdı. Bunun da örneğini aşağıya koyuyorum:

Afitabi cihantabi bürcühilâfet ve şemsi tâbâni evci saltanat mefhari selâtini islâmiye el müstenidi bitevfikatirrabbaniyye veliyyi nimetimiz padişahımız Efendimiz hazretleri dünkü yevmi mes'adet tevemde salâti Cum'ayı eda etmek niyyeti hüdaspesendanesiyle bir gerdunei şevketavere şeref efzayi izzii iclâl oldukları halde cümeli meberrati ihsangâyât ve tesisatı diyanet âyâti hazreti hilâfetü penahi âzâmilerinden olan Hamidiye Camii nur lâmiine azimetle salâti Cum'ayı eda ve iktisabi fuyuzati cenabi hüda eyledikten sonra yine gerdune süvari şevket ve nebahet olarak serayi sad ihtivayi cenabi mülûkânelerine muavedeti pür meymeneti semiyeleri şeref vukubulmuştur.

Zilli zalili yezdan ve baisi yegânei selâmeti Osmaniyan olan zati faruki sifati hazreti padişahının azimet ve avdeti ulvi menkibeti hümayunlarında istadei mevvakii tazim ve tebcil buyurulan asakiri fevz mesairi hazreti şehinşahî veziri destani ubudiyyet iktirani tacidarileri kulları tarafından Padişahım çok yaşa dürüdi ihlâs numudu isali kabulgâhi cenabi perverdigâr kılınmak suretile ifayi vecibei sadakat ve memlûkiyet olmuştur.

(Tercümanı Hakikat 15 Nisan 1322)

İşte Osmanlı tarihinin kapanmış olan bir safhası, işte onun 1700 defa tekrarlanan klişesi!

yetlerinde bulunmak üzere süvari Ertuğrul alayına bugün kaydolunmaları irade edildiği yazılmıştı.

Arif Beyden daha evvel gelen tezkerede Kemal'in Mektebi Sultaniye devamı malûm olduğu musarrah iken, yazdığım cevapta sınıfı askeriye kaydı hakkında tarafımdan hiç bir bahis ve arzu irad edilmemişken Topçu Mektebinde ikmali tahsil etmesine ve topçu sınıfında bulunmasına irade taallûk etmesi bence müşkülât tevlit etti. Çünkü Topçu Mektebi Halıcıoğlundadır. Ora ile Nişantaşı arasında hayli mesafe bulunduğundan gelip gitmeğe çocuğun nehafeti müsait değil. Saniyen bünyesi topçuluğa gayri müstait. O cihetlerle tahsilde âtıl olacak. Bundan mafüviyetini istida tasavvurundaydım. Halbuki iradeden bir buçuk ay sonra huzura çıktığımda oğlunuz asker olduğundan artık Mektebi Sultaniye gidemez, diye irade buyuruldu. Bazı zevat evlâdı dahi sınıfı askeriye mensup iseler de Mektebi Sultaniye devamlarını terketmiyorlar, mukaddemesiyle o müsaadeden hissedar olmaklığımızı rica ettim. İradei ulâ tekrar buyuruldu. Mekâtibi Askeriyede Fransızca tedrisat madum hükmündedir, hattâ işitildiğine göre ulûmu riyaziye ve tabiîyenin askerliğe lazım olan kısmı bile bu mekteplerde mühmel bir haldeymiş, halbuki o ulûmu fizamanina havayiçi zarurîye mesabesinde bulunuyor. Edebiyatla beraber riyaziyet ve tabiîyatı programlar müsait olduğu kadar Mektebi Sultani'de tahsile çalışması için çocuğun oraya devam ve alay günlerinde hizmeti askeriyesi ne ise anı ifa etmesini arzeyledim. **O halde sarayda bulunan mektebe devam etsin, dediğiniz şeylerin hepsi orada tedris olunur** diye irade buyuruldu. Cevaben mabeyinde bulunan mektebin tedrisatı mükemmel olacağına şüphe yok ise de çocuk bu mektebi âliye intisabına iğtiraren belki tahsiline müteallik vesayamı hüsnü telâkkide ademi mübalât gösterir, dediğimde cevap verilmeyip sair işlere nakdi mebahis buyuruldu. Takriben bir saat sonra avdet müsaadesine nailiyet vâki olduysa da huzurdan çıkılırken yine Kemal'in bahsi tekrar ile Zeki Paşa'dan Topçu Mektebi programını alınız. Tedrisatı mükemmel olduğuna vakıf olursunuz.

Programı aldıktan sonra mütaleanızı da yazınız, diye irade buyuruldu.

Meclis günü Zeki Paşaya huzurda sebkeden mebahisten bir şey açmayıp yalnız Kemal'in topçu mektebine devama memur olmasından dolayı mektebin ders cetvelini görmek istediğimi söylediğimde müşarünileyh Halıcıoğluna çocuğunun her gün gidip gelmesi müşkül olur, isterseniz geceleri de kalmak üzere mektepte bir oda verelim. Mamafih tedrisat matlup derecede değildir. Yine Mektebi Sultaniye devam

etmesi hayırlı olur. Bizim çocuklar da asker olmakla beraber oraya devam ediyorlar, yolunda mülâhazat iytan eyledi.

Kemal'in topçu mektebine devamını tehir ettim. Gerek anı gerek kardeşlerini yalnız - 1320 Şabanı hilâlinde - bir kere Cuma selâmlığına gönderip andan sonra ne saraya ne de Cuma selâmlığına irsal ettim. Badelid istifa ve infisalim de vukubulduğundan şimdi cümlesi yine Mektebi Sultaniye devam eylemektedirler.»

Mektebin programını ve tahsil derecesini o devirlerde maarifin tatbik ettiği programlara ve derecelere uydurmak mümkün olamıyor. Esasen kat'î olarak programını da bilmiyoruz.

Yalnız son zamanlarda okuyan Abdülhamit II nin beş şehzadesiyle torunlarından birisinin muhtelif tarihlerde ayrı ayrı yapılmış olan imtihanlardaki tahsil derecelerini gösteren cetvellerden alınan aşağıdaki kayıtlar orada okutulan derslerle tahsil derecesi hakkında oldukça bir fikir verebilir. Bu mektebin tahsil derecesi Maarif Mekteplerinin ilk ve orta dereceleriyle mukayese edilebilmek için program Sultan ve Şehzadelerin yaşları itibariyle alınmışlardır :

Nemika Sultan (Doğumu : 18 Kanunuevvel 1888)

Kur'anı Kerim, İlmihâl Kıraati Osmaniye, İmlâi Osmanî, Hesap, Hüsnü Hattı Osmanî.

Kur'anı Kerim, İlmihâl, Kıraati Osmaniye, İmlâi Osmanî, Hesap, Hüsnü Hattı Osmanî.

Bürhanettin Efendi (Doğumu : 19 Kânunuevvel 1885)

Kur'anı Kerim, Talimi Kiraat, Esmayi Osmaniye ve İmlâ, Hesabı Zihnî, İdmanı Zihnî (Kiraat ve Ezber) Hüsnühat.

Kur'anı Kerim, Talimi Kiraat ve İmlâ, İlmihal, Risalei Ahlâk, Hüsnühat, Resim.

Kur'anı Kerim, Akaidi Diniye, Talimi Kıraat ve İmlâ, Muhtasar Tarihi İslâm, Hesabı Tedricî.

Kur'anı Kerim, Muhtasar Coğrafya, Fransızca ve Hüsnü Hattî, Hüsnühat, Kara Kalem Resim.

Kur'anı Kerim, Akaidi Diniye, Talimi Kıraat ve İmlâ, Tarihi İslâm ve Osmanî, Coğrafyayi Umumî ve Osmanî.

Muhtasar Hesap, Fransızca ve Hüsnühat (Kaligrafi) Hüsnühat, Kara kalem resim.

Ahmet Efendi (Doğumu : 11 Şubat 1878)

Kur'anı Kerim, İlmihâl, Kiraati Osmaniye, Tarihi İslâm, İmlâ, Hesap, Coğrafya, Fransızca.

Kur'anı Kerim, İlmihâl, Bina, Nasihatülhükema, İmlâyi Osmanî, Hayrullah Efendi Tarihi, Hesap, Coğrafya, Fransızca, Hatti Osmanî, Hüsnü Hatti Fransevî, Resim.

Kur'anı Kerim, İlmihâl, Talimi Farisî, Tarihi İslâm, Hesap, Coğrafya, İmlâ, Fransızca, Hüsnü Hatti Fransevî, Resim.

Kur'anı Kerim, İlmi Akaid, Sarfı Arabî, Pendi Attar, Hayrullah Efendi Tarihi, İmlâ, Hesabı Mükemmel, Coğrafya, Fransızca.

İbrahim Tevfik Efendi (Doğumu : 6 Teşrinisani 1874)

Mecmeulâdâb, Pendi Attar, Dürriyekta, Sarfı Arabî, Hesap, Hendese, İmlâ, Coğrafya, Fransızca.

Mecmeulâdâb, Sarfı Arabî, Pendi Attar, Dürriyekta, Hesabi Mükemmel, Hendese, Tarihi İslâm, Usulü İnşa, Coğrafya, Fransızca.

İlmi Akaid, İlmi Fıkıh, Nahvî Arabî, Pendi Attar, Usulü İnşa, Hayrullah Efendi Tarihi, Mufassal Hendese, Mufassal Coğrafya, Hesabi Mükemmel, Fransızca.

İlmi Akaid, İlmi Fıkıh, Nahvi Arabî, Pendi Attar, Usulü İnşa, Coğrafya ve Tarih, Hendese ve Tatbikatı Hesabiye, Fransızca.

Abdülkadir Efendi (Doğumu : 17 Kânunuevvel 1878)

Kur'anı Kerim, Dürriyekta, Kiraati Osmaniye, Tarihi İslâm, İmlâ, Hesap, Coğrafya, Fransızca,

Kur'anı Kerim, Dürrüyekta, Talimi Farisî, Tarihi İslâm, Hesabı Mükemmel, Coğrafya, İmlâ, Fransızca.

Kur'anı Kerim, Dürrüyekta, Pendi Attar, İmlâyi Osmanî Hayrullah Efendi Tarihi, Hesabı Mükemmel, Coğrafya. Fransızca, Hatti Osmanî, Hatti Fransevî, Resim.

Kur'anı Kerim, İlmi Akaid, Sarfı Arabî, Pendi Attar, Hayrullah Efendi Tarihi, İmlâ, Hesabı Mükemmel, Coğrafya, Fransızca, Hüsnü Hatti Fransevî, Resim.

Mehmet Selim Efendi (Doğumu : 15 Şubat 1872)

Mecmeulâdâb, Pendi Attar, Sarfı Arabî, Hesabı Mükemmel, Hendese, Felekiyyat, Usulü İnşa, Fransızca.

Mecmeülâdâb, Nahvi Arabî, Pendi Attar, Hesabı Mükemmel, Hendese, Felekiyyat, Usulü inşa, Fransızca.

İlmi Akaid, İlmi Fıkıh, Nahvi Arabî, Pendi. Attar, Usulü İnşa, Mufassal Hendese, Ahvali Nücûm ve Felekiyyat, Hesabı Mükemmel, Fransızca.

İlmi Akaid, İlmi Fıkıh, Nahvi Arabî, Pendi Attar, Usulü İnşa, Ahvali Nücûm ve Felekiyyat Hendese ve Tatbikatı Hesabiye, Fransızca.

Bu kayıtlar Yıldız Kütüphanesinde bulunan şehzadelere mahsus imtihan cetvellerinden çıkartılmıştır. Dersler arasında Türkçeye iyi bir yer verilmemiş olduğu, yalnız **Usuli İnşa** dersi ile iktifa edildiği, hele Edebiyatın adı bile geçmediği görülüyor. Velev ki İlmi Eşya adı altında olsun o zaman Rüştiyelerde okunan fen ve tabiat bilgilerine dair bir kayıt görülemediği gibi bunların üstünde bulunan fizik ve kimya gibi müsbet ilimlerin başlangıcından da bir iz bulunamıyor.

Yalnız mutad olduğu üzere din derslerine büyük bir yer ayrılmış olduğu anlaşılıyor. Fakat **Mecmeülâdâb** adındaki taş basma harekeli halk kitabını okutuş da bu dersin mahiyetini gösterir.

İslâm ve Osmanlı tarihlerine bile verilen pek az ehemmiyet üzerine dikkati çekmektedir. Hele umumî tarih bu mektebin kapısından içeri girmemiştir. Bir memleketin başına geçerek müstakbel hükümdarlara lüzumu olan diğer idarî, siyasî ve hukukî bilgilere ise hiç ehemmiyet verilmemiştir.

Yalnız Osmanlı tarihi olarak Hayrullah Efendi Tarihinin okutulması bilhassa dikkate değer :

Abdülhamit II nin Hayrullah Efendi tarihini okumuş, beğenmiş ve onun için Şehzadegân Mektebinde,okutmakta bulunmuş olduğu 6 Temmuz 1312 (1896) tarihli Tercümanı Hakikat gazetesinde Ahmet Mitat Efendinin **Mefahiri Milliye** başlıklı makalede Padişaha atfen yazmış olduğu şu :

«.. Tevarihi mevcuda meyanında validi keşirülmehâmidi şahanem Abdülmecid Han Hazretlerinin iradei seniyye ve teşvikatı maarif perveranesiyle telif ve neşrolunan Hayrullah Efendi merhumun tarihi **lisanı sade ile yazılmış güzel ve camiülahval bir eseri bimisal...»** Fıkrasından anlaşılıyor. Halbuki bu eser pek de sade bir lisanla yazılmış değildir.

Yine Abdülhamit II bu tarihin herkes tarafından okunması ve Osmanlıların millî mefahirine herkesin ıttıla peyda etmesi için tefrika su-

retiyle Tercüman gazetesine dercini irade etmiş ve Ahmet Mitat Efendi de «Hayrullah Efendinin tarihi mefahiri celilei Osmaniyeyi tamamiyle muvazzih ve müzekkir bulunmasiyle bugünden itibaren gazetemize derci cümlei iradatı hikmet âyâtı cenabı hilâfpenahiden bulunduğu» kaydiyle ve ister istemez senelerce o basma kitabı gazetesiyle ikinci defa olarak neşretmiştir.

Bu mektepte askerliğe dair bir kaç ders olması lâzım gelirdi. Şehzadeler askerî üniformayı ve rütbeyi haiz oldukları gibi Hocaların çoğunun asker oluşu da bu zannı kuvvetlendirir. Fakat o derslerden de eser görülemiyor.

Mektebin 1310 dan evvelki devresinde askerliğe dair ders gösterildiğini, sonra Tophane Müşiri olan Zeki Paşa'nın uzun müddet bu vazifeyi ifa ettiğini, hattâ Golç Paşa'nın bir imtihanda bulunarak talebeyi takdir ettiğini söylerler.

Bununla beraber Şehzadelerin imtihan cetvellerindeki imza ve mühürlere göre son zamanlarda bu mektepte Hocalık edenler şunlardır :

Mehmet Rifat: Mektep Müdürü ve Riyaziye Hocası Binbaşı (Uşaklı Rifat Paşa)

Ahmet Mahzarüttin: Farisiî ve İmlâ.

Mehmet Eşref : Ulûmi Arabiye, İlmi Fıkıh, Akaid,

Mehmet Nuri : (Binbaşı) Fransızca,

Mehmet Feyzullah: Ulûmi Diniye ve Kavaidi Arabiye,

Mehmet Hikmet : Erkânı Harbiyei Bahriye Kaymakamı (Amiral Hikmet Paşa)

Valeri : Resim,

Adolf Jako: Fransızca.

Bunlardan başka muhtelif tarihlerde: Harputlu İshak Efendinin Ulûmi Diniye, Muallim Feyzi ve Enverî zade Osman Efendilerin Farsça, Aksaray'da Valde camii imamı Tevfik Efendinin Kur'anı Kerim okutmakta olduğu ve halk arasında bu adamların **Şehzadegân Hocası** diye anıldığı işitilmektedir.

Abdülhamit II nin **Şehzadegân Mektebi**'nde modern Kozmoğrafya yerine **Felekiyyat ve Nücûm** okutmasına gelince: bunun sebepleri vardır ve oldukça derindir. Osmanlı hanedanının ve hükûmetinin **Felekiyyat ve Nücûm** ilmine bağlılığı hakkında bu kitabın 149 - 164 üncü say-

falarında uzunca tafsilât verilmişti. Şehzadegân Mektebi programını biraz daha izah etmiş ve mezkûr sahifelerdeki mütaleayi da tamamlamış olmak ve bir de Osmanlı tarihinin bazı karanlık sayfalarını aydınlatmış bulunmak için burada bir kaç sayfa daha yazmağa lüzum görülmüştür :

Bu dersin okutuluşunun sebepleri oldukça derindir demiştim. Bunun başlıcası hükümdarların tac ve tahtlarına, hayat ve mematlarına taallûk edecek olan bir hâdiseyi vukuundan evvel öğrenmek istemeleridir. Bu, o devirlere göre bir nevi istihbarat şekli ve vasıtasıdır. Esasen Müslümanlara göre gelecek zamanlara ait bir vak'ayı insanların vukuundan önce haber verebilme kudreti ve vasıtaları başlıca: **Vahiy, ilham, cifir, remil** ve **nücûm**'dan ibarettir. Bunlardan **vahiy** Peygamberlere, **ilham**; velilere hastır. Bu ikisinin mektebi ve öğrenme usulleri yoktur, Allah vergisidir, Allah bu kudret ve kuvveti insanlar arasında istediğine ve seçtiğine verir. Bir kısım madenlere ötekilerde bulunmayan bazı hassalar verdiği gibi.

Müslüman hükümdarların **mazinne** denilen ve kendilerinde böyle kudret ve kuvvet mevcut olduğu sanılan kimselere yani bir kısım Hocalara ve şeyhlere hürmet ve tazim göstermeleri de bundan ileri gelir.

Kalan üçü ile de zekâvet ve ferasetten nasibi olan herkes meşgul olabilir. Bunların mektepleri, kitapları ve talim usulleri vardır, öğrenilebilirler. İşte bundan dolayıdır ki bu mevzulara dair bir çok kitaplar yazılmıştır ve usuller konulmuştur. Tanzimat devrine gelinceye kadar bu ilmi istek edenlere öğretmek üzere Osmanlı hükûmetinin **Mektebi Fünuni Nücûm** adında bir mektebi bulunduğunu da bahsi geçen sayfalarda yazmıştım.

Nücum ve felekiyata kıymet veren yalnız Osmanlı hükümdarları değildir. Bütün İslâm hükümdarları bu yola gitmişler, Osmanlı hükümdarları da onları örnek almışlardır. Meselâ Abbasî halifelerini alalım :

Medeniyeti İslâmiye tarihinin verdiği malûmata göre: «Kudemaca ilmi nücûm biri yıldızların harekâtından ve husuf ve küsuf itibariyle ahkâmından bahis bir **İlmi Tabiî**; diğeri ise eski itikadata göre yıldızların, muharebe, sulh velâdet, vefat, nikbahtlık, nuhuset, yağmur, gök açıklığı ve emsali gibi hâdisatı âlem ile olan alâkasından bâhis bir **İlmi Vehmî** olmak üzere iki nevi idi.

İntibahi Abbasî esnasında nücûma en evvel ehemmiyet veren zat ikinci halifei Abbasî Ebu Caferülmansur idi. Daha sonra iktidar mevkiine gelen hülefa bu yolda Mansur'un isrine iktida eylediklerinden - hattâ devri Abbasinin en parlak zamanlarında bile - nücûm pek büyük

bir mevkii ehemmiyet tutmuştu. Tabip, kâtip ve muhasipler nasıl maaş ve tayinat alır memurini devletten iseler müneccimler dahi o suretle memarini devletten bir sınıfı mahsus teşkil ediyorlardı. Hülefa birçok hususatı idariye ve siyasiyelerinde müneccimlerle istişare ederlerdi. Bir halife bir teşebbüsü düşünüp de âkibetinden korkorsa müneccimlerden mütalea sorardı. Müneccimler feleğin ahvaline ve yıldızların iktiranatına bakarak o teşebbüsün muvafık olup olmadığını keşif ve beyan ederlerdi. Bundan maada hastaları da yıldızların ahvaline göre tedavi ederlerdi. Ahvali kevakib daima nazarı dikkate alınarak her teşebbüs, hattâ yemek, içmek ve ziyaret zamanları bile yıldızlardan istihraç olunurdu. Bununla beraber ulûmi şer'iyei İslâmiye uleması bu itikadatın fesad ve butlanını söylemekten ve bu yola sapanları şiddetle tahtie etmekten hâli kalmazlardı. Fakat halk yine bildiklerini yaparlar, ülemayı dinlemezlerdi. Bugün bile aynı itikadda pek çok adam yok mudur?» (C. 3; sayfa 375)

Corci Zeydan'ın bu umumî mütaleasını teyid ve tevsik etmek üzere bizzat Abbasî halifesinin de, onun vezirinin de nücûm ilmini müneccimler kadar bildiğini gösteren bir hâdiseyi de kaydedeyim: Bu hâdise meşhur Bermekî hanedanının inkiraz ve imhasına taallûk eder.

«El ulemain Nâs bima vekaa lil berrî mekketti mea benî Abbas» adlı eserde deniliyor ki (sayfa 113)

«... O gün Perşembe'ydi ve Cafer'in alayı günü idi. Evvelâ davetliler geldiler, halifeyi selâmladılar ve yerli yerlerine oturdular. Sonra Cafer geldi, o da halifeyi selâmladı, güzelce karşılandı, kendisine güler yüz gösterildi ve halifeye en yakın olan yerine oturdu. Bir müddet görüşüldü, sevişildi ve gülüşüldü. Bu esnada Cafer vilâyetlerden gelen mektupları halifeye okudu, halife de bu mektuplara göre emirlerde, nehilerde bulundu. Hasılı halkın o günkü işi görüldükten sonra Cafer Horasan'a hareket etmek üzere halifeden izin istedi. İşte bu sırada halife Harunürreşit :

— Şimdi saat kaçtır? Diye sordu. Müneccim; saatin üç buçuk olduğunu söyledi.

Halife bizzat irtifa aldı, hesap yaptı ve bu suretle Cafer'in yıldızına baktı. Ve sonra Cafer'e dönüp :

— Kardeşim, dedi, bugün senin için uğursuzdur, bir felâket görülüyor, gel sen bugün gitme, Cuma'yı burada kıl, **Eşref saat**'in geldiği zaman buradan kalkar, Nehrivan'a gider, geceyi orada geçirirsin ve sabahleyin Nehrivan'dan kalkar, gündüzün yoluna devam edersin.

Halifenin sözlerine Cafer inanmak istemedi, usturlabı müneccimia elinden aldı, güneşin metaliini bizzat tesbit ile hesap ettikten sonra :

— Vallahi ya Emirelmüminin doğru söylüyorsun, hakikaten bu an benim için uğursuzdur, dedi ve uğursuzluğun derecesini göstermek için de **«ve mâ raitü necmen» «Vazika mecri minel buruei fi misli hazel yevmi»** cümlesini sözüne ilâve etti, sonra huzurdan çıkıp evine gitti.

Henüz saraydaki meclis dağılmadan ve Cafer de evine yerleşmeden halife Harunürreşit hâdimi ve cellâdı Mesrur'a :

— Git şimdi Cafer'i buraya getir ve Horasan'dan mektuplar geldi de. Dedi. (Tarihçi bundan sonra Cafer'in nasıl saraya getirildiğini, sarayda ne suretle karşılandığını ve Mesrur'un Cafer'i öldürmek için neler yaptığını, Cafer'in de ölümden kurtulmak hususunda nelere tevessül ettiğini uzun uzadıya anlatmakta ise de bunların mevzuumuza taallûku olmadığı için tercümeden vazgeçiyorum.)

Burada gözönünde tutulacak cihet; her hangi bir işe başlamadan önce yıldıza bakılması ve bu ilmin hükümdarlarla vezirleri tarafından mükemmelen bilinmesi ve hükümlerine inanılmasıdır.

Hükümdarlar saraylarında müneccim bulundurmakla ve kendileri nücûm ilmini bilmekle beraber dışarda serbestçe çalışan kudretli müneccimlerin istihraçlarını da bilmek ve öğrenmek isterler, vakit vakit onların evlerini bastırarak kitaplarını müsadere ederler, hele öldükleri zaman mutlaka terekesinden bu türlü istihraçları alırlardı. İslâm tarihleri bunları haber verdiği gibi Osmanlı tarihlerinde ve bilhassa Divanı Hümayun kayıtlarında da bu bapta malûmat vardır. İsmail Fethi'nin **Hayatı Ebedî yahut Felsefeî Ervah** adlı eserindeki şu malûmatı bilhassa kayda lüzum gördüm.. (Sayfa 19)

«İlmi kehanete şiddeti vukufiyle meşhur Fazl bin Sehil maktul düşeceği günde cesedinin kanla mülemma olacağını keşfederek hemen o gün hamama gidip cesedini hacamat ettirerek demiyle boyar. Gûya bu ameliyei hafife ile kendine teveccüh edecek musibeti uzmayı defe çalışır, hikmeti hüda Memun halifenin adamları da onun emriyle o aralık merkumu aramakta olduklarından daha hamamda iken bastırarak katle şitaban ile kellei Fazl'i huzuru halifeye getirirler.

Vak'ada buraya kadar garabet yoktur. Fakat Memun halife Fazl'ın muhallefatını validesinden istemekle o da Fazl'ın evvelce vasiyet etmiş olduğu mühürlü bir çekmeceyi ana irsal eder. Çekmece huzuru halifede kemali merak ile açıldığı sırada içinden (Bu kâğıt Fazl bin Sehlin 48 sene yaşadıktan sonra ateşle su arasında vefat edeceğine dair

kendi kendine hükmettiği bir şeydir) mealinde bir ibare mastur bir kâğıttan başka bir şey çıkmaz ve cümleten Fazl'ın bu derece ilmi kehanet ile keşfi müddeti hayal ettiğine taaccüp edilir.»

Osmanlı vezirlerinden Koca Ragıp Paşa'nın da bu yolda bazı menkibeleri vardır. Yine aynı eserde okunduğuna göre (sayfa 20) «Hakim ve şairi şehir Koca Ragıp Paşa'dan bile böyle bir halin sudûru menkuldür: Müşarünileyh kendi hakkında ettiği istihraca nazaran bir gün ayaklarına ip takılıp hanesinin önünde halkın ellerinde sürdürüleceğine itikad etmekle o vaktin duhulünde hane derununda müterakkibi zuhurat iken sokakta işittiği bir takım seslere pencere kenarından nigâh ederek görür ki bir kargayi müteaddit çocuklar ayaklarından iple bağlayıp sürüklüyerek oyun çıkarıyorlarmış. Meğer karganın Arabça ismi olan **«Gurap»**, ile **«Ragıb»** isminin istihracı müşabehetinden dolayı bu kadar telâşa düşmüşmüş.»

Bu ilimleri kavramak ve nisbeten doğru hükümler çıkarabilmek oldukça zekâya, ferasete ve hattâ hadse taallûk eder. Bu vasıflara malik olmıyanların hem çalışmaları beyhudedir, hem de istihraçları gülünçtür. Bir iki fıkrada bu mevzu üzerine nakledeyim :

Şu fıkra bu sırada hatırlatılabilir: Hükümdarın birisi oğluna bu türlü gizli ilimleri öğretmek ister ve bir mütehassıs müneccimi ona muallim tayin eder. Çocuğun zekâsı kıt, idrâki noksanmış. Müneccim çok çalışır, çabalar, güç belâ bir parça malûmat öğretir. Nihayet padişahın huzurunda çocuğun imtihan edilmesine karar verilir ve bu maksatla bütün hükûmet erkânı sarayda toplantıya çağırılır.

İmtihan mevzuunu tayin tabiatiyle padişaha bırakılır ve çocuk ortaya getirilir.

Padişah parmağındaki yüzüğü gizlice çıkartıp avucunun içine alarak:

— Elimde ne var? Bil bakalım, der. Çocuk cevaben :

— Elinizde yuvarlak ve ortası delik bir şey var, der. Padişah da, hazır olanlar da, hattâ çocuğun idraki derecesini bilmekle beraber Hocası da cevaba sevinir. Padişah tekrar :

— Ey söyle bakalım o yuvarlak ve ortası delik dediğin şey nedir? diye sorması üzerine de çocuk :

— Değirmen taşı! cevabını verir. Bu sefer herkes de hayret, padişah da ise hiddet eserleri görülür ve nihayet Hocasına dönerek :

— Bu nasıl tedristir, bu ne biçim Hocalıktır? diye onu azarlar. Muallim de :

— Çocuğun ilk bilişi ve cevabı benim öğrettiğim ilme ve usule uygundur. Fakat avuç içine gizlenebilecek yuvarlak ve ortası delik bir şeyin değirmen taşı olmayıp ancak yüzük gibi küçük bir şey olacağına hükmedip söylemek de bir zekâvet ve feraset işidir. Çocuğunuzda eksik olan ve öğretilmesi de kabil olmıyan işte budur, demiştir.

Acaba Şehzadegân Mektebinde felekiyyat ve nücûm dersi nasıl okutuluyordu? Okutanların bu ilimde ihtisasları var mıydı? Buralarını bilmiyorum.

Talebeye yani şehzadelere gelince: Mütehassıs muallimler okutsa da acaba sorulan şeyin yuvarlak ve ortası delik şeylerin yüzük olduğunu bile biliyorlar mıydı? Yoksa onlar da değirmen taşı mı diyorlardı?

Osmanlı şehzadelerinin düşük ve çok geri tahsil seviyelerine bakılırsa bu dersten bir şey anlıyamadıklarına tereddütsüz hükmedilir.

* * *

Tarihimizde müneccimlerin çıkardıkları hükümlere dayanılarak harpler açıldığı ve kıt'alar fethedildiği görülmektedir. Misal olmak üzere şu vak'aları gösterebiliriz: Müriüttevarih te Sultan Selim'in Mısır seferi esnasında Şam'daki ikametinden bahsedilirken deniliyor ki: (Sayfa 504)

«... Hünkâr; Şeyh Muhittini Arabî Hazretlerinin mezarını ziyaret ettikte ve türbedar olan zat ile görüştükte bu Mısır'ı susuz yollardan gidip teshir etmek âya mümkün olur mu? Deyû istifsar buyurdukta: Meğer azizi merkum cifire âşina bir zat imiş (Senin Mısır'ı fethedeceğin Kur'anı Kerimle sabittir **«Ve le kad ketübna fiz zeburi min bâdi zikri innel ardayerisüha ibadil salihin»** âyeti şerifinde lâfzı **arz** muarref billâm zikrolundukta arzı Mısır muradolunur **«ve le kad»** lâfzı 140 **«selim»** lâfzı kezalik 140 **«zikr»** lâfzı 920, işbu sene kezalik 920, bu sene Haktaâlâ salih kullarımı Mısır'a malik ederim deyû vaad buyurmuştur) dedikte Sultan Selim mahzuz olup Mısır'ın fethi tedarikine meşgul oldu.»

İşte şu fıkra gösteriyor ki cifir ilminin verdiği direktifler ve cesaretlerle Padişahlar ordular hareket ettiriyorlar, çöller ve kıt'alar aşıyorlar, ülkeler ve diyarlar fethediyorlar.

Yalnız burada Müriüttevarih'in gösterdiği tarihte iki sene eksiklik var. Sultan Selim Mısır'ın fethine 920 de değil, 922 de başlamıştı. Bununla beraber bu hâdiseyi senesi senesine haber verenler de vardır. Muhittini Arabî onlardan birisidir.

Bu mesele hakkında Muhittini Arabî'ye atfolunan **«Fi tarihil devletil Osmaniye eş şeceretül niamiye»** adında bir risale ve bunun da bir kaç şerhi görülmektedir. Risalede : **«Zahiri kabri Muhiddin»** fıkrası bu mevzuun siklet merkezini teşkil eder. Bu fıkranın Türkçesi **«se» «şe»** ine girdiği **«zı» «kaf» «be»** senesinde Muhittin'in kabri belli olurdan ibarettir. Burada **«zı» «kaf» «be»** ile gösterilen harfler yerine onların ebcet hesabiyle mukabilleri olan 2+20+900=922 konulursa kapalı olarak söylenilmek istenilen hakikat meydana çıkar. Filhakika Sultan Selim Mısır seferine giderken bir müddet Şam'da durmuş ve Muhittini Arabî'nin kabri üzerine bir türbe, yanına bir medrese yapmıştır. Bu muamele Şarkın en büyük mütefekkirlerinden birisine karşı yapılmış olduğu için takdire değer. Sultan Selim'den evvel Araplar bu mütefekkire lâyık olduğu hürmeti göstermemişler, mezarını çöplük yapmışlar ve eserlerini yakmışlardır. Sultan Selim aynı zamanda Şeyhülislâm İbni Kemal Ahmet Şemsettin Efendiden Muhittini Arabî'nin eserleri hakkında bir de fetva alarak neşretmiştir.

Yalnız burada küçük bir ihtilâf vardır :

Mevleviler **«se»** den maksat; bir adı da Sultanı Semaî olan Sultan Divanî'nin Mevlâna'nın Divanı Kebir'ini Şam'a götürdüğü sırada Muhittini Arabî'nin kabrinin ortaya çıkarıldığını iddia ve kabrin keşfi şerefini kendilerine hasrederlerse de (Sefinei Mevlevîyan sayfa 37) bu zayıf bir iddiadır. Bu iddiayı Seyyidi Sahih Ahmet Dede'nin **«Mecmuati et Tavarih el Mevliye»** si de tekrar ederse de bir kıymeti yoktur.

Çünkü Sultan Divanî Şam'a gittiği sırada Muhittini Arabî'nin medfun bulunduğu yer belli olmıyacak ve unutulacak kadar aradan zaman da geçmemişti. Sultan Selim ise Şam'a iki buçuk asır sonra gitmişti. Esasen kabri meydana çıkarmak yalnız lâfızla değil, Sultan Selim gibi eserle ve imaretle olur. Binanaleyh ikinci iddianın üzerinde durulmağa değmez.

Muhittini Arabî'nin adı geçen eseri üzerine bir çok şerhler yazılmıştır. Gördüklerim Sadrettini Konevî'ninki ile Salâhaddin Safedî'ninkidir. Fakat asıl Osmanlı hükûmetine taallûk eden kısmını şu sırada tetkik edemedim. Bu kitap Beyazıt Umumî kütüphanesinde bulunuyordu.

Dünyanın bugünkü fevkalâde vaziyeti karşısında bu türlü eserler bilinemiyecek yerlere kaldırılmış olduğundan görüp münderecatından bazı fıkralar almağa imkân olmadı. Yalnız hatırımda kaldığına göre, bu eserde Muhittini Arabî: **Herkes tarihi vukuundan sonra yazar, ben onu vukuundan evvel yazıyorum,** der.

Filhakika Muhittini Arabî'nin 634 (1236) tarihinde ölmesine ve eserini de 922 de kabrini ortaya çıkaran Sultan Selim ile başlatmasına göre 288 sene sonra başlıyacak olan hâdiselerin tarihini yazmış demek olur. Muhittini Arabî burada biraz da milliyetcilik yapmış ve bir Arab müessesesi olan hilâfetin **Beni Adnan**'dan **Ali Osman**'a intikalinin ve sonra ondan alınışının tarihini yazmıştır denilebilir.

Muhittini Arabî adı geçen kitapta Osmanlı hükûmetinin Mısır'da hâkimiyeti için 1332 (1914) de yani **sona erer** der.

Yine bu müellife atfolunan ve ağızlarda dolaşan şöyle bir kıt'ada:

«İza sedretül zaman
En gari imân
İza seniyye ve salisi sümmi rabi

Tevziî min benî Osman malik mülk bende İslâm küffari fethi»

Yazar. Birinci beytin Türkçesi: Zaman (bizim için garîm olunca) Osman oğulları saltanattan düşerler. Burada (Bizim için garîm olunca) ibaresi şimdiki ıstılaha göre deşifre edilmiştir. Halbuki bu; şifre ile ifade olunmak lâzım gelir. O yola gidilirse **«El garima»** ebcet hesabiyle 1332 eder ve bu takdirde ibare: (1332 senesi gelince) olmuş olur.

İkinci beytin Türkçesi: Buna yani (1332) ye 2, 3 ve 4 (onların mecmuu olan 9) eklenince 1341 senesi de gelince İslâm küffarı yırtmağa ve darmadağın etmeğe başlar.

İşte bu iki tarihten birisi Osmanlı saltanatının parçalanarak enkazı üzerinde bilhassa altı Arab hükûmetinin teşekkülü ve Arabistan'da hâkimiyetin yani hilâfetin Türklerden Arablara geçtiğini gösterdiği gibi ikincisi de Kuvayi Millîyenin Yunan ordusunu on beş günde darma dağın edip Ege denizine döktüğünü gösterir.

1332 Hicrî Kamerî yılından sonra Cihan Harbi çıkmış ve Osmanlı hükûmetinin izmihlâlinin yüz göstermiş olduğu gibi 30 Ağustos 1338 (1922) Başkumandanlık muharebesi başlangıcının da Hicrî Kamerî 20 Muharrem 1341 (1922) tarihine rastlamış olması 700 sene önce bir İslâm mütefekkirinin yapmış olduğu bu istihracın kuvvetini ve isabetini gösterir. (Bu kıt'ayı avukat Abdürrahman Adil Eren 1338 (1922) de çıkan ikinci tertip Hâdisatı Hukukiyenin birinci cüz'ünün başına yazmak suretiyle matbuat sütunlarında münakaşa etmişse de metnini yanlış yazmış ve bittabi manası da yanlış olmuştur.)

Burada bir noktaya daha işaret etmek lâzım gelir: İkinci beyitte doğrudan doğruya 1341 de Küffarın dağılacağı söylenmeyip de araya

bu 9 rakamını sokuşunun sebebi; izmihlâli doğuran Cihan Harbi ile Mütarekenin ve İstiklâl harbinin 9 sene süreceğine işaretten başka neye atfolunabilir? Ve öyle olmamış mıdır? (Yalnız Millî Mücadele 4 sene, 2 ay, 5 gün sürmüştür.)

İşte saltanatın ve hükûmet idaresinin bir de böyle şifreye temas ve taallûk eden ilme ihtiyacı olduğu anlaşılınca padişah olacak çocuklara mahsus bir mektepte **Felekiyyat ve Nücûm** dersinin gösterilmiş olması şu izahattan sonra artık hayretle karşılanmaz sanırım.

Şu var ki şifre mukabili harflerle bildirilen bu türlü vak'alar ve hâdiseler çok kere vukuundan sonra belli oluyor. Meselâ yine adı geçen esere atfen şu : **«Yukrazul kasımı bil mukrazi»** cümlesiyle Sultan Abdülâziz'in makasla intihar edeceği de haber verilmiştir deniliyor.

Bu ibarede **Kasım ebcet** hesabiyle neyi gösteriyorsa Abdülâziz de onu göstermektedir. Yani **Kasım** ebcet hesabiyle 201 i gösterdiği gibi Abdülâziz de o rakamı göstermektedir. Şu halde yukarıdaki cümlede **Kasım** yerine **Abdülâziz** konulursa Türkçesi **Abdülâziz makasla kesilir** olmuş olur.

İşte burada harflerin yerine rakam değil o rakamın diğer harflerle karşılığı konulmuştur. Fakat bu; ancak Abdülâziz adında bir Osmanlı padişahının makasla intiharı vukubulduktan sonra anlaşılabilmiştir. Bunu böylece istihraç eden de Füsûs şarihi Seyid Yakup Handır.

Yarım asırdanberi Abdülâziz intihar mı etmiştir, yoksa öldürülmüş müdür? Mevzuu etrafında münakaşalar yapıldığı, yazılar yazıldığı görülüyor. İntiharı müdafaa edenler acaba bu istihracı da lehlerinde bir delil olarak kullanamazlar mı?

Sadreddini Konavî'nin şerhinde Sultan Selim'in kendisiyle harp edeceği Mısır Melikinin adı şu ibare ile haber verilmiştir :

«Ve hüve cehrül kesil astı tafsirül ismi maildemi ve zemanil em gazı devletil baki.»

Burada **Kansu** adındaki Melik'in **«maildemi»** ile gösterilmiş olması da başka türlü bir şifredir.

* * *

Mazinne denilen kimselerin vukuundan evvel haber verdikleri bir hâdise de Osmanlı hükümdarlarının turalarının üstüne koydukları şu **«El madafir daimen»** dır.

Söylendiğine göre Osmanlı hükümdarlarından birisi; hakkında hüsnü zan edilen kimselerden bir zata kendisi ve hanedanı için dua

etmesini rica etmiş, o zat da kısaca **«El madafir daimen»** demiştir. Bu dua o padişahın hoşuna giderek turasına yani imzasının üstüne koymuş ve kendisinden sonra gelenler de öyle yapmışlardır. Halbuki bu ibare aynı zamanda Osmanlı hanedanının yaşıyacağı müddeti de gösterir. Dua istiyen padişah ile bu **hüsnü zan** olunan zat kimdir? Bu baptaki sözler ve kayıtlar muhteliftir: **Takvimi Meskûkâtı Osmaniye**'nin mukaddimesinde Galip bey «İşbu **«El madafir daimen»** ibaresi tuğrayi hümayunlar derununa yazılmak 1049 (1639) da en evvel Arabistan'da darb olunan sikkelerde başlıyarak âdet olup ilâ yevminahaza ipka buyurulmuştur.» der.

Ve 1049 tarihli bir de sikke resmi gösterirse de mütekait miralay Ali Bey **Tûğrayi Hümayun** adlı makalesinde **«El madafir daimen»** nın ilk defa olarak Yavuz Sultan Selim'in tuğrasında görüldüğünü ve Yavuz'un fütuhatı celileleri böyle bir vasfın tuğralarına geçmesine bâdi olduğunu yazar. «Tarihi Osmanî Encümeni mecmuası, sayı 44; sayfa 118.»

Fakat öyle sanıyorum ki bu iki müellif yalnız görebildikleri paraları tetkik ederek bu mütalealarda bulunmuşlardır. Fakat mütalealarında ittifak da yoktur, ikincisi birincisini cerhetmiştir.

Meskûkâttan başka fermanlar, beratlar ve vakfiyeler tetkik olunursa **«El madafir daimen»** ibaresinin Fatih devrine kadar çıktığı görülür. Ezcümle İnkılâp müzesinde muallim M. Cevdet'in vesikaları arasında Fatih'e ait tomar şeklinde bir vakfiyedeki tuğrada **«El madafir daimen»** yazısı tıpkı miralay Ali Bey'in neşrettiği paradaki gibi en üstte görülüyor.

Topkapı müzesi müdürü Tahsin Öz tarafından 1935 de fotoğrafla bastırılan Fatih vakfiyesindeki iki tuğrada da **«El madafir daimen»** ibaresi açıkça okunmaktadır.

İstanbul gibi bütün milletlerin üzerinde titrediği bir şehri alan, hûkûmetinin garp hududunu Adriyatik denizine, şimal hududunu Tunaya ve şark hududunu ise Erzurum ötelerine kadar götürerek ve Rumeliyle Anadoludaki küçük beylikleri kaldırarak yerlerinde tek bir devlet idaresi kuran ve hattâ **«Ni'mel emîr»** vasfına da mazhar bulunan Fatih Sultan Mehmed'e bu **«El mezafir daimen»** duası daha ziyade yakışır desem acaba başka birisi de benim yanıldığımı söyler veya yazar mı? Ona ne şüphe! El elden üstündür demez miyiz? Binanenaleyh bu mesele kat'î olarak halledilmiş değildir. Yani bu duayı yapan kimdir ve ilk defa turada ve parada onu kullanan hangi padişahtır?

Bu iki nokta üzerinde biraz daha çalışıp aydınlatılmak lâzım gelir.

Fakat burada daha mühim bir mesele var. Meğerse bu; dua olmayıp Osmanlı hanedanının inkiraz tarihini gösteren bir cümle imiş!

Yine Müriüttevarih'te yazılıdır ki: «Ulemayi Asrı Mahmud'u Haniden hâlâ **Darendeli Ruznamesi** diye meşhuri âfâk olan Ruznamenin sahibi bulunan Mehmet Efendinin ulûmı cüz'iyat ve külliyatta yedi tûlâsı vardır. Ve bu müddet Saltanatı Âli Osmanın nihayeti **«El masfur dua»** elfazı hesabıncadır deyû istihraç etmiştir, yani ebcet hesabı üzere 1292 salinde Saltanatı Âli Osman tamam olur. Müddeti mezbure varınca selâtini Âli Osman daima muzafferdir deyu tahrir eder.» (Sayfa 99)

1292 (1875) senesi gelip geçmiş olduğu halde Osmanlı hanedanının o tarihte inkiraz bulmamış olduğunu görenler bu tarihin şemsî olup doğrusunun hicrî kameri olması lâzım geldiğini ve meselâ biraz önce bahsedildiği gibi inkiraz başlangıcı 1332 olduğuna göre her iki tarih arasındaki farkın eklenmesi halinde inkiraz tarihinin 1332 edeceğini söylerlerse de kanaatimce bu türlü tevile ve eklentiye hacet yoktur. Darendeli Mehmet Efendinin istihracı yolunda ve yerindedir.

Filhakika Osmanlı hanedanının kayıtsız, şartsız ve mutlak saltanatının sonu 1292 (1875) tir. 1293 (1876) da velev ki lâfzan da olsa hükûmet şekli meşrutiyete çevrilmiş ve hâkimiyet Osman oğullarından millete geçmiştir.

İşte şu da gösteriyor ki cifirciler yalnız bir hâdisenin değil, koca bir hanedanın inkiraz tarihini bile tayin ve tesbit edebiliyorlar.

* * *

Abdülhamit II nin bu mektep dışarısında ve bilhassa saray ve hükûmet idaresinde felekiyyat ve nücûm ilmine verdiği ehemmiyetin derecesine gelince :

Bu; Şeyh Mehmet Zafir, Şeyh Mehmet Ebülhüda, feraşeti şerife vekili Esat Efendiler için tekkeler ve konaklar yapıp onları sarayın çevresinde oturtması, Cuma namazını onlarla birlikte kılması ve hükûmet işlerinde onlarla istişarede bulunması ile sabittir. Bunlara bir de resmî memur olan Şeyhülislâma karşı gösterdiği teveccüh ve alâkayi da ilâve ederseniz tablo tamamlanmış olur.

Bunlardan Şeyh Mehmet Zafir ile Mehmet Ebülhüda Nuruosmaniye caddesinde birer dükkân açıp remil dökmekle maişetlerini kazanır alelâde birer şahıslarken birisi şehzade bulunduğu sırada Abdülhamid'e

mensup bir kadına zevcinin altı ay sonra padişah olacağını evvelden haber vermesinden, ötekisi gördüğünü iddia ettiği iki rüya yüzünden ve üçüncüsü de alelâde bir **Hac Delili** iken Abdülhamid'in ona kıymet vermesinden bu mevkilere çıkmışlardır. (Tafsilât için bakınız Abdülhamid'in Cinci Hocası: Süleyman Tevfik. Yeni Sabah gazetesi 22 İlkteşrin 1938)

Ebülhüdayi tâ remilciliğinde görmüş ve tanışmış olan Süleyman Tevfik onun için «uzun boylu, güzel yüzlü, çok zeki bir adamdı» diyor. (Zaman gazetesindeki hatıratı 1935).

Filhakika bu zat, zekâsı ve ilmi sayesinde otuz iki sene Abdülhamit II ye akıl hocalığı etmiş ve hükûmet işlerine karışmıştı, İslâmî ilimlerde Osmanlıca bir tabirle **Yedi-tûlâ** sahibi olduğuna yazmış olduğu eserler şahittir.

«Hülasatül beyan fi hukmî nev'il insan» adlı Türkçeye tercüme edilmiş olan eserinin sonunda on yedi muhtelif fakat hepsi İslâmî mevzularda 231 kitap yazmış olduğu görülmektedir. Bu kitapların çoğu Mısır'da Beyrut'ta basılmıştır.

1908 inkılâbında Ebülhüda da Abdülhamid'in diğer vezirleri gibi tevkif edilerek sürgün edilmiştir. Tevkifhanede bulunduğu sırada Serencebey yokuşundaki konak ve tekkesini Darüşşafakaya terketmişti. Konağı yıkılarak arsası parça parça satılmıştır.

Mehmet Zafir'in **«El envarul kudsiyyeti fi Turkil kavmu Âli'ye»** adında mensup olduğu tarikatin âdab ve erkânına ve evradına dair Türkçe - Arabça 400 sayfalık bir eseri vardır. Bunun hükûmet ve saray işine karışmadığında ve hüsni hal ve sîret sahibi olduğunda herkes müttefiktir. Nitekim Reşid Rey de bu kitabın 869 uncu sayfasında geçtiği gibi lehinde şehadet etmişti.

Muharrir Süleyman Tevfik Yeni Sabahta neşredilen yazısında her iki şeyhi mukayese ederek diyor ki :

«Şeyh Mehmet Zafir Efendi salâh ve takva erbabından, dünya işleriyle alâkası olmıyan, zikir ve ibadet ile vakit geçirir bir zat olduğundan o Ebülhüdaya rakip değil, Ebülhüda ona rakipti. Abdülhamid'in ara sıra Şeyh Zafir Efendiyi çağırarak huzuruna kabul etmesi, elini öpüp duasını alması Ebülhüda Efendinin hoşuna gitmez ve onu kendisine büyük bir rakip sayardı. Şeyh Zafir Efendi ise bunun aksi olarak Ebülhüda'nın terakki ve ikbalini büyük bir lâkaydî ile telâkki ediyordu. Ebülhüda gibi ekşiye, tuzluya karışmıyor, kimse için padişaha, vükelâya ve devaire müracaat ve iltimasta bulunmuyor, kendisine bir iş için delâlet ve tavsiyeyi rica eden olursa :

— Biz derviş bir adamız, dünya işleri için erkânı devleti rahatsız etmek münasip değildir, böyle şeyler elimizden gelmez, elimizden gelen duadır, Allah muvaffak etsin!

Cevabını verirdi.

Muharrir bir ziyareti esnasında Şeyh Zafir'in hakikaten Nuruosmaniye caddesindeki falcı dükkânından bu mevkie çıkıp çıkmadığını anlamak ve öğrenmek istiyor ve bunu Seyit Ömer adında şeyhe çok yakın bir adamından soruyor, ondan şu cevabı alıyor :

. — Evet; Şeyh Efendi cifir ve remil ilimlerinde üstaddır. Olacak ve bitecek şeyleri önceden keşfetmekte büyük mehareti vardır. Padişahın cülûsundan 6, 7 ay evvel bunu haber vermiştir. Bunun için hünkâr mühim bir işi zuhur ederse ondan sorar ve remle baktırır.

Demek ki Şeyh Zafir Efendinin Abdülhamit nezdindeki vazifesi eski padişahların saraylarındaki müneccimbaşıların vazifesi nev'inden bir şeydir.»

Üçüncü şahıs olan Esat Efendinin ne lehinde, ne aleyhinde bir şey işitilmemiştir. Bu zat hâlâ duran ve yarısını bir aralık Şemsülmaarif mektebi işgal etmiş olan 40 - 50 odalı bir konakta kadınlariyle, cariyeleriyle her türlü hadem ve haşemiyle hüküm sürerdi. Fakat rolünün ne olduğu anlaşılamazdı.

Şeyhülislâma gelince: Abdülhamit II nin uzun müddet Şeyhülislâmlığını yapmış olan Cemalettin Efendiye hususî bir teveccuh ve iltifat gösterdiği söylenir. Bunun hakkında işittiğim bir rivayeti de ben tarihin sahifeleri arasında tevdi ediyorum :

Şu rivayete göre Ebülhüda'nın İstanbul'a gelip Abdülhamid'e çatmasının asıl sebebi şudur :

Ebülhüda daha genç yaşında iken Bağdat'ta **Mazinneden Revvas** adında birisine mülâki olur ve ondan Abdülhamid'e intisap edeceğini ve onun sarayında ve yanında hizmet göreceği müjdesini alır. Bu müjdeyle kalkar İstanbul'a gelir ve Süleyman Tevfiğin uzun uzadıya yazdığı gibi Nuruosmaniye caddesinde bir dükkân açarak okumak, üflemek, muska yazmak ve remil dökmek gibi o zaman ravaçda olan işlerle meşgul olur ve az zaman içinde **Arab Hoca** adiyle şöhret bulur.

Revvası; Ebülhüdaya ileride Abdülhamit ile birlikte çalışacağını ve o zaman 18 yaşında ve Medine'de babasının yanında bulunan Cemalettin adında bir gencin de ileride Abdülhamid'e Şeyhülislâm olacağını ve sarayda bu zatla evvelâ darılacağını fakat sonra bağdaşacağını

söylemiş ve Cemalettine verilmek üzere bir de risale yazıp Ebülhüda'ya tevdi etmiştir. Bu risalede Cemalettin'in başından geçecek hâdiseler yazılmış ve yaşadığı müddetçe sıkıntı görmiyeceği ve ömrü refah ve saadet içinde geçeceği gösterilmiştir. Bu zat Şeyhülislâm Cemalettin Efendidir. Bu eseri Umumî Harp içinde İskenderiye'de bulunduğu sırada orada Cemalettin Efendinin elinde görüp okuyan ve şu satırların basıldığı 1941 senesi Ağustosunun 26 - 27 inci Çarşamba gecesi rahmeti rahmana kavuşmuş olan üstadım Abdülaziz Mecidi Efendi şimdi veresesinin onu muhafaza ettiğini ümit ve tahmin eylediğini bana söylemiş idi.

Cemalettin Efendi kendisine mev'ud olan refah ve saadete nail olunca o zaman rahmeti rahmana kavuşmuş olan **Revvas** için Bağdat'ta bir türbe yaptırmış ve İstanbul'da da bunun adına bir tekke yaptırmak istemiştir.

Bu tekke inşası keyfiyetini otuz sene önce bizzat Cemalettin Efendinin ağzından işitmiş olduğum için onu da burada kayda mecbur oldum.

1908 inkılâbını müteakip **Müessesatı Hayriyei Sıhhiye** adında bir müessese kurulmuş ve İstanbul'daki hastahane, Darülâceze ve Bimarhane gibi Belediyenin bütün sıhhî ve içtimaî müesseselerinin idaresi buraya verilmişti. Bu müessese bir müdür ile yirmi âzâdan mürekkep bir meclis tarafından idare olunurdu. Ben de burada kâtibi umumî bulunuyordum.

Şimdiki Cerrahpaşa hastahanesinin yerinde tahta yapılı bir konak vardı ve muvakkaten hastahane ittihaz olunmuştu. Onu yıkıp yerine kâgir bir hastahane yapılmak istenildiği sırada yeri kâfi görülmiyerek etrafındaki bina ve arsaların da hastahaneye eklenmesi lâzım gelmişti. Bu arsalardan birisinin Şeyhülislâm Cemalettin Efendiye ait olduğu anlaşılınca bunu parasız olarak hastahaneye terketmesi için müşarünileyhe müracaata karar verildi ve bir mazbata yazılarak keyfiyetin kendilerinden ricası istenildi, bu mazbatada hastahanenin faydası ve inşası zarureti anlatıldı. Soṇunda arsayı vermek suretiyle bu hayırlı ve faydalı işe yardımda bulunulması Cemalettin Efendiden rica edildi ve mazbatanın da benim tarafımdan Şeyhülislâma takdimi kararlaştırıldı.

Mazbatayı götürdüm, takdim ettim. Bir müddet sonra beni huzurlarına kabul ettiler. Son derecede nazik ve hâkimane bir ifade ile :

— Mazbatayı okudum, yazdıklarınız çok doğrudur ve yerindedir. evet bu asırda yapılacak hayırlı ve faydalı eserler mektep gibi, hasta-

hane gibi hattâ yol gibi köprü gibi şeylerdir. Fakat bu görüş, bu düşünüş diğer içtimaî müesseselerin yapılmamasını icap ettirmez. Meselâ ben maneviyata çok bağlı bir kimseyim. Ve böyle olduğumdan dolayı da beni muaheze etmemelisiniz. Kimsenin vicdanına, kanaatine müdahale edilemez, bilâkis hürmet olunur değil mi? İşte ben de son derecede iyiliğini gördüğüm bir zatın ruhunu şâdetmek için bir hanikah yaptırmak istedim. Sırf mülk olan bu arsayı aradım buldurdum. Şimdi madem ki orası hastahaneye münasip görülüyor, heyetin arzusu veçhile onu bedelsiz olarak Belediyeye terk ve teberrü ediyorum. Fakat ben de Belediyeden bir ricada bulunacağım: İstanbul'un münhasıran İslâmlarla meskûn olan semtlerinde sırf mülk olan bir arsa bulup bana haber verirse onu satın alıp yine bu manevî arzumu yerine getirmek isterim. Benim bu ricamı is'afa Müessisatı Hayriyei Sıhhiye idaresi delâlet buyurursa çok memnun ve müteşekkir kalırım ve hepsine selâmlarımın iblâğını rica ederim, dediler. Dönüşte hâdiseyi böylece anlattım. Hastahane bitişiğindeki arsaya derhal el konarak cerrahî pavyonu inşa edilmeğe başlandı.

İşte Cemalettin Efendi bu arsaya Revvas için bir hanikâh yaptıracaktı. Cemalettin Efendinin İstanbul'un başka semtlerinde aranmasını istediği arsa da bulunamadı. Nihayet 1336 (1920) de damadı operatör Cemil Paşa ikinci defa Şehiremini olunca usulü dairesinde istimlâk muameleleri tatbik olunarak bedeli Cemalettin Efendinin varislerine verildi.

Hasılı Ebülhüda ile Cemalettin Efendi arasındaki münasebet ve Ebülhüdanın İstanbul'a gelip Abdülhamit II ye intisap etmesinde Süleyman Tevfiğin biraz da uydurmaya benziyen rüya hâdisesinden ziyade Revvasın tebşiri müessirdir sanırım.

Bahsi geçen risale ortaya çıksa bu mevzuun aydınlanmasına daha ziyade hizmet edilmiş olur.

* * *

Şehzadegân Mektebi 1908 inkılâbından sonra tabiatiyle kapatılmış, şehzadelerin tahsil ve terbiyeleri için bir hanedan kanunu yapılmış, onlar da diğer Türk çocukları gibi hükûmet mekteplerinde okumağa başlamışlardır. Bu tarihten sonra Harbiyede okuyarak zabit çıkmış bir kaç şehzadeye rast gelindiği gibi halife Abdülmecid Efendi oğlu Ömer Faruk Efendiyi kendisinin gidip okuyamadığı Viyana'ya gönderip Trezyanom Mektebinde bir müddet okutmuştur.

2. FENNİ RESİM ve MİMARÎ MEKTEBİ

1293 (1876)

Bu devrin başına **Şehzadegân Mektebi** geçirilmiş ise de doğrusu aranırsa bu mektep Topkapı sarayındaki eski **Şehzadegân Mektebi**'nin temadisidir. Binaenaleyh bu devrin ilk müessesesi **Fenni Resim ve Mimarî Mektebi** olmak lâzım gelir.

1293 (1876) da ve birinci Meşrütiyetin hemen ilk senesinde mektep ve yenilik adına bir resim mektebi açılmak istenilmesi nisbeten fazla olan o taassup devrinde dikkati üzerine çekecek bir mahiyet gösterir. Fakat kanaatimce bu duyulan bir zaruret ve ihtiyaç eseri olmaktan ziyade bir tesadüf eseridir. Ve biraz sonra adları geçecek olan Avrupalı iki mütehassısın kısmen parasız hizmete hazır olmalarından ileri gelmiştir sanırım.

Bu mektep hakkındaki vesika 29 Eylûl 1293 (1876) tarihli Şûrayi Devlet mazbatasıdır: «Fenni resim ve mimarî sanayiin esası olup bunun mebadisi haylice vakittenberi mekteplerde talim olunmakta ise de esbabı terakki ve intişarına gereği gibi teşebbüs olunamamış olduğu misillû fenni mimarî dahi usulen tedris olunmadığı cihetle bazı na ehiller yedinde kalmış olduğundan ileride işbu fenlerin neşir ve tamimi zımnında tedabiri kaviyye ittihaz olunmak üzere şimdilik fenni resim ve mimarîye muhassas bir muhtasar mektep tanzimi tensip ve bunun için iktiza eden mahal ile muallimleri vesaire tedarik ve tertib kılındığı ve işbu mektebin müdürlüğü ile beraber resim muallimliğini ifa edecek olan mösyö **Gilme** ile muavininin ve iki odacının maaşları ve mektebin masarifi müteferrikası şehri yalnız 3900 kuruşa ve bir defalık olmak üzere tedarik olunacak edevat ve eşyanın bedelâtı 20.000 kuruşa baliğ olacağı gibi fenni mimarî muallimi mösyö **Çingırya** şimdilik fahrî olarak hizmet edeceği ve Maarif Nezaretince icra olunan tenkihattan şehrî 37000 kuruş hasıl olup gerçi bu akçanın taşralarda kûşadı matlûp olan mekteplere karşılık tutulması muhtemel ise de bu mekteplerin tertibi ve muallimlerinin terbiye ve tedariki bir kaç senelere mütevakkıf olduğundan ol vakte kadar meblâğı mezkûr-

dan bir miktarının bu mekule ıslahatı mühimmede istimali muvafık maslahat olacağı beyaniyle icrayi icadı istizan olunmuştur.

Maarif Nazırı utufetlû Efendi hazretleri dahi hazır olduğu halde iktizası ledelmütalea: Fenni resim ve mimarînin terakkii sanayii beşeriyyeye hizmet eden fünuni nefîseden bulunması cihetiyle sayei maarif vayei hazreti mülûkânede memaliki mahrusei şahanede intişar ve terakkisi esbabının istihsali lâzimeden ve nezareti müşarünileyhanın mütaleatı mesrudesi ise bu maksadın temini husulüne kâfi tedabirden olmasiyle esasen muvafıkı maslahat olup fakat nazırı müşarünileyh tarafından verilen izahata nazaran işbu mektebe arzu edenlerin kabul ve ithal olunacağı anlaşılmış ise de mekâtibi Rüşdiye ve İdadiyede resim ve hendese fenlerinin mebadisi dahi tedris olunmakta olup şakirdandan bu fenlere istidat ve hevesi bulunanların dahi zuhuru me'mul idüğinden ve bunların devlet mekteplerinde iktisab edecekleri istidadın ilerlemesi emrinde mezkûr resim ve fenni mimarî mektebine duhulde saire hakkı tercihleri olmak lâzım geleceği gibi bunun yalnız mekâtip talebesine hasrı dahi hariçte bulunan erbabı istidadın mahrumiyetini müstelzim olarak rehini cevaz olamıyacağından mektebi mezbure alınacak talebeden sülüsanının mekâtipten usulen şahadetname alıp çıkan talebe meyanında fenni resmin mebadisini tahsil ile bir dereceye kadar ilerletmiş olup mektebi mezbure duhul arzusunda bulunanlardan ve sülüsünün hariçten istek edenlerden olması ve derslerin Türkçe olarak tedris kılınması şartlariyle mezkûr mektebin hemen kûşadı ve ileride karşılık bulundukta berveçhi bâlâ muayyen olan mahalli sarfına irca olunmak üzere masarifi maruzanın gösterilen karşılıktan tesviyesi.»

Halil Etem Bey bu mazbatadan hülâsatan bahseden 17 Teşrinievvel 1293 (1836) tarihli tezkerei samiyeyi elvahı nakşiye koleksiyonuna dercettikten sonra mektep hakkında şu mütaleayi yürütmektedir :

«Bu mektebin hakikaten açılıp açılmadığına ve açıldıysa nerede bulunduğuna ve ne kadar vakit devam ettiğine dair malûmata destres olamadık. Bu teşebbüs Rusya muharebesinin en hâd bir safhaya girdiği ve muhasara altında bulunan Plevneyi Gazi Osman Paşanın müdafaa etmekte bulunduğu bir zamana tesadüf ettiğinden dolayı olsa gerektir ki Takvimi Vekayi bu gibi muamelâta dair hiç bir şey dercetmemiştir. Böyle bir mektep kûşad edilmiş olsa bile pek az müddet devam etmiş olacak ki muharriri âciz buna dair bir şey hatırlamadığı gibi o zamanı müdrik olan diğer zevat nezdindeki müracaatımız da semerebahş olamamıştır.»

3. MEKTEBİ FÜNÛNÎ MALİYE

1296 (1878)

Fransızların **Ulûmu Siyasiye** mektebini örnek alarak Sadrıâzâm Sait Paşa tarafından **Divanı Muhasebat** binasında açılmıştır. Mektebin burada açılmasının sebebi :

Evvelâ : Binadan sonra da ders okutacak muallimleri divan âzâsı, talebeyi ve divan memurları arasında bulmaktan ileri gelir. Bu bakımdan **Divanı Muhasebat** heyeti mecmuası itibariyle bir mektep halini alarak reis ve âzâlar muallim ve memurlar da talebe olmuşlardır. Çünkü 1296 (1879) da yeniden denilecek derecede bir **Divanı Muhasebat** teşkil edildiği zaman Sait Paşa tarafından buraya pek değerli âzâlar ve memurlar intihap ve tayin olunmuştu. Kuvvetli bir kültüre malik olan ve memuriyetleri zamanında bir çok mektepler açılmasına delâlet etmiş bulunan Sait Paşanın bu değerli zatlardan istifadeyi kaçırmıyacağı da tabiî idi.

Sait Paşanın yazdığı 16 za 1296 tarihli arz tezkeresi divanın açılışının suret ve sebeplerini ve oraya tayin olunan reis ile âzâları da şu tarzda haber vermektedir :

«Devairi mülkiye vesairede bulunan defterdar ve muhasebeci ve mal memuru ve sandık eminleri ve kuvvei cünudiyye idare memurları gibi emvali devleti kabız ve sarfa ve idarei maliyeden mes'ul olan bilcümle memurinin ve umumen idarei belediye ve hastahane ve ıslahhane ve mekâtibi sanayi ve menafi sandıkları gibi tesisatı umumîye malmemurlarının rüyeti muhasebat veledelhace icrayi muhakematına memur olmak ve müstakillürrey olup karar ve hükümlerine gerek Maliye Nezaretinden ve gerek hiç bir taraftan müdahale olunamamak ve üç ayda bir kere devletin ahvali umumiyei maliyesini tarafı eşrefi hazreti padişahiye licelilarz Başvekalet makamına bildirmek üzere bir Divanı Muhasebat teşkili mukarrer ve elzem olduğundan ehliyet ve umuru maliyede malûmatı cihetiyle utufetlû Ohanes Efendi hazretlerinin divanı mezkûr riyasetine ve Şûrayi Devlet âzâsından utufetlû Sait Efendi ve Maliye Nezareti muavini saadetlû Kadri Beyefendi ve rusu-

mat işlerinde memuriyeti mesbuk saadetlû Edvars Efendi ve tetkikatı maliye komisyonu âzâsından saadetlû Rifat Efendi ve Erzurum defterdarı saadetlû Hacı Akif Efendi hazaratı ile Hüduverdi oğlu saadetlû Ohanes Efendi ve saadetlû Kastro Bey'i nâzâlığına ve saadetlû Sakız Ohanes Efendinin divanı mezkûr müddeiumumîliğine tayinleri ve bunlardan Hüdaverdioğlu Ohanes Efendi ile Kastro Bey ve Sakız Ohanes Efendinin ıslahatı maliye varidat komisyonuna dahi muvakkaten devam eylemeleri ve ileride divanı mezkûr âzâsı adedinin tayin olunacak haddi nizamisine iblâğı hakkında iradei seniyei cenabı şehriyârî ne merkezde şeref müteallik buyurulur ise ana göre hareket olunacağı beyaniyle tezkerei senaverî terkin kılındı.»

Mektebi Fünunu Maliye'de «Büyük devletlerin maliye usulleri, vergileri, vergi kanunları, maliye teşkilâtları, muhasebei umumiye kanunları, servet ve iktısat dersleri» nin okutulacağını yine Sait Paşa'nın hatıratından öğreniyoruz. Bu mektebi açmakta gözetilen gaye; muktedir ve malûmatlı maliye memurları yetiştirmekti.

Mektep bir kurs mahiyetinde miydi, yoksa bir kaç sınıfa ayrılmış âdeta bir mektep miydi? Muallimleri, ücretli veya maaşlı mı, yoksa parasız mı ders okutuyorlardı? Buralar hakkında malûmat yok ve kaç sene devam etmiştir? O da bilinemiyor. Bununla beraber mektebin âkibetini yine Sait Paşa'dan öğreniyoruz. Paşa hatıratında diyor ki :

«Sadaretten ayrıldıktan sonra Divanı Muhasebatın şekli değiştirilerek ehemmiyeti küçüldüğü gibi bu mektep de devam edemeyip kapandı.» [1]

Sait Paşa 3 Zilkade 1296 tarihinde sadarete geçmiş ve Gurrei Recep 1297 tarihinde ayrılmış ise de 7 Şevval 1297 de ikinci defa sadrıâzâm olup bu makamda 13 Cemazilâhire 1299 tarihine kadar bulunmuş olduğuna göre, mektebin üç sene kadar devam ettiğini tahmin edebiliriz.

Mektebi Fünunu Maliye'nin lâğvına; o sırada yeni bir hamle ile yüksek tedrisata başlamış ve burada sayılan derslerin bir kısmını programına koyarak daha esaslı surette hattâ burada adı geçen bazı muallimlere okutmakta bulunmuş olan Mektebi Mülkiye'nin de sebep olduğu hatıra gelebilir.

Burası böyle olmakla beraber diğer taraftan bazı eski maliye memurlarının hal tercümelerinde «Divanı Muhasebatta iktisat veya usulü defterî okumuştur.» gibi kayıtlara rastlanmasına ve İsmail Fennî

[1] Sait Paşa Hatıratı. Birinci cilt. Sahife: 157.

Bey'in hal tercümesinde de böyle bir kayıt görünmesine binaen bu hususta ki malûmatına müracaat ettim. Dediler ki :

«Sait Paşa'nın Divanı Muhasebatta böyle bir mektep açmış olduğunu bilmiyorum. Ve kimseden de işitmedim. Şu kadar var ki Zühtü Bey'in reisliği zamanında gerek divandaki gerek dairelerdeki memurlar için bir kurs açılmıştı. Bu kursta kaydı muzaaf üzere defter tutmak usulü, ilmi servet ve ilmi hesap okutulurdu. Ben de bu derslere devam ettim. Usulü defteriyi önce Rumî Bey adında bir Rum okutmağa başladı. Bunun okuttuğu usulü defterî daha ziyade ticarî idi. Tedrisinden de istifade edilemedi. Bundan sonra divan reisi sanisi Tevfik Bey okutmağa başladı. Bu da aynı usulde devam ediyordu. Fakat divan mümeyyizlerinden Ziya Bey (sonraları Maliye Nazırı olan Ziya Paşa'dır) bu dersi üzerine alınca devam edenler fevkalâde istifade ettiler.

İlmi serveti Divanı Muhasebat müddeiumumisi Sakız Ohanes Efendi ve ilmi hesabı Menemenlizade Rifat Bey okuttu. Muallimlerin bir kısmına mütefferikadan ufak bir de ücret verilirdi.»

Burada Sait Paşa'yı yine takdirle anmak lâzım gelir. Çünkü onun hissetmiş olduğu lüzum ve ihtiyacın tam yerinde olduğunu bu ikinci teşebbüs de gösterir.

Ziya Paşa'nın hal tercümesinde Divanı Muhasebatta usulü defterî okuduğu yazılı olmasına ve yine aynı vesikada orada Hocalık ettiği de gösterilmesine binaen bu zat divanda hem talebelik, hem hocalık etmiştir denilebilir.

4. HUKUK MEKTEBİ

1296 (1878)

İstanbul'da bir **Hukuk Mektebi**'nin açılması fikri Osmanlı hükûmeti için bir **Medenî Kanun** tanzimi zarureti hasıl olmasiyle ve bu da 11 Safer 1272 (1855) tarihli bir meclisi âlii Tanzimat kararıyle başlar.

Hükûmeti bu yolda bir karar ittihazına sevk ve icbar eden hâdise o sırada ve o senede bir **İslahat Fermanı**'nın neşredilmiş olmasıdır.

Bu fermanın bahsettiği esaslar hakkında bu kitabın 728 inci sayfasında hayli izahat verilmişti. Bu fermanla hükûmet mahkeme teşkilinde ve muhakeme usullerinde şu esasları kabul etmiş ve bunu tebeasiyle beraber bütün cihana ilân eylemişti.

«Ehli İslâm ile Hıristiyan vesair tebai gayri müslime meyanesinde veyahut tebeai İseviye vesair tebeati gayri müslimeden mezahibi muhtelifeye tâbi olanların biribiri beyninde ticaret veyahut cinayete müteallik zuhura gelecek cemii daavî muhtelit divanlara havale olunup istimaı dava için divanlar tarafından aktolunacak meclisler alenî olacağından müddei ile müddeialeyh muvacehe olunarak bunların ikame edecekleri şahitler tekariri vakialarını daima kendi âyin ve mezhepleri üzere icra edeceklerini bir bir yemin ile tasdik eylemeleri ve hukuku âdiyeye ait olan deavî dahi eyalât ve elviyei muhtelife meclislerinde vali ve kadıı memleket hazır oldukları halde şer'an veya nizamen rü'yet olunup işbu mehâkim ve mecaliste muhakematı vakianın alenî icra olunması...»

İşte bu esas Islahat Fermanının neşri üzerine hemen fiiliyat ve tatbikata geçilmiş ve her şeyden önce açılacak mahkemelerce istifade olunmak üzere **Metni Metin** adında bir kanun hazırlanmasına Meclisi Âlii Tanzimatça karar verilmiştir.

Bundan bahseden (1 Safer 1272 tarihli) mazbatada deniliyor ki:

«Devleti Âliyyenin ekseri kavanini münifesi usulü şer'i şerife muvafık olup umuru siyasiyei örfiye ve ticaret misillû nizamatı müessesei mahsusadan olan mevaddan maada davaiî mütenevvia ve hukuku şah-

siyede şer'i şerife müracaat lâzım gelmekle Dersaadet ve taşralarda bulunan mecalisi mevcudei mütenevviada bazı kütübi fetava bulunmasına lüzum görülerek mezkûr kitaplardan ise fıkhiyyat ile teveggulü olmıyan zevatın lâyikiyle istifade edemiyeceği emri zahir olmakla muteberatı fıkhiyyeden bir **Metni Metin**'in muamelât tarafı fizemanına zebanzed olan tâbirat ve lûgat ile tercüme ve tab olunarak kâffei mecalise konulması münasip göründüğünden ve bu dahi muhassenatı asriyei hazreti padişahîye ilâvei hasene olacağından Meclisi Tanzimat âzâsından semahatlû Rüştü Efendi ve İstanbul kadısı semahatlû Tahir Efendi ve Meclisi Maarif âzâsından faziletlû Hüsam Efendi hazaratı ile faziletlû Ahmet Cevdet Efendi içtima ederek tertip ve tanzimi sureti zatı vâlâyi meşihat penahî ile bilmuhabere meclisi âlii tanzimatta tezekkür kılınmış olmakla icrayi icabı babında.»

İşte bu mazbaatada adı geçen **Metni Metin**'e sonra **Mecellei Ahkâmı Adliye** deniliyor, tanzimine bir çok âlimler iştirâk ediyor, fakat asıl himmet ve gayret burada adı en sona yazılmış olan hakikaten **faziletlû** Ahmet Cevdet Efendiye düşüyor. Evet; Osmanlı Medenî Kanununun kahramanı ve Osmanlı Hukuk müessesesinin kurucusu tam mânasiyle Ahmet Cevdet Paşa oluyor.

Bu komisyonun teşekkül edip etmediği, etmişse **Metni Metin**'i ne dereceye kadar hazırlamış olduğu hakkında bir kayıt ve malûmat elde edemedim.

Ancak bu kitabın 264 - 268 inci sayfasında da anlatıldığı gibi yapılacak Medenî Kanununun İslâm fıkhından mı yoksa Avrupa ve bilhassa Fransa hukukundan mı alınması lâzım geleceği münakaşa edildiği bir sırada bu türlü komisyonların tesir altında kalarak bir iş göremiyecekleri tabiîdir.

Şu kadar var ki **Metni Metin** komisyonunda adı en son gelen **faziletlû Ahmet Cevdet Efendi** on sene sonra ve 1284 (1868) de Adliye Nazırı **Devletlû Ahmet Cevdet Paşa** olunca bu iş yeniden canlanmış ve kendisi başta olduğu halde Evkaf müfettişi Seyit Halil, Şûrayi Devlet âzâsından Seyfeddin ve Mehmet Emin, Divanı Ahkâmı Adliye âzâsından Ahmet Hulûsi ve Ahmet Hilmi ve İbni Abidinzade Alâeddin Bey ve Efendilerden mürekkep bir **Mecelle Cemiyeti** kurulmuştur.

Bu kitabın 513 - 538 inci sayfalarında Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın mektepçilik hususunda İstanbul'a tekaddüm ettiğini uzun uzadıya anlatmıştım. Bu tekaddümü **Medenî Kanun** tanziminde de görüyoruz. Avukat Abdürrahman Adil Eren der ki :

«Mehmet Ali Mısır'a gelince bir çok müessesat ve teceddüdat vücuda getirdi. Bu müessesat meyanında mehâkimi ehliye de vardı. Mehâkimi ehliyede düsturül âmel olmak üzere Mehmet Ali Napolyon'un meşhur **Kod**'unu tercüme ettirdi. Mısır eyaleti merkezi saltanattan bir çok zaman evvel bir **Kanunı Medenî**'ye malik oldu. Tanzimat devri Alî Paşa faslına gelince, merkezi saltanatda dahi bir **Kanunı Medenî** tedvin ve tertibi zarureti hasıl oldu. O zaman fikirler ikiye ayrıldı. Büsbütün Garplılaşmak istiyenler Mısır'da olduğu gibi **Kod Napolyon**'un tercümesini teklif ettiler. Ulema sınıfı muhalefet etti. Bizde ahkâmı şer'iyenin muamelât kısmı vardır, bu kısmı tercüme ve tedvin eder, **Kanunı Medenî** ittihaz ederiz dediler. Arada hayli münakaşa ve mücadele oldu. Nihayet ülema sınıfı galebe etti. Fıkhın muamelât kısmı Kütübi Arabiyeden tercüme ve tedvin edilmeğe karar verildi. Sonra ikinci bir bahis açıldı. O da mezahibi erbaadan yani Hanefî, Şafiî, Hambelî ve Malikî mezheplerinden herhangi birinde ihtiyacatı asriyeye muvafık ahkâm bulursak anı alıp tercüme ve tedvin edelim dediler. Mutaassibini ulema bu reye de muhalefet ettiler. Ve bizim mezhebimiz mezhebi Hanefî'dir, onun haricinde hiç bir kavil ve hüküm kabul edemeyiz, dediler. Nihayet Sultan Aziz'e arzedildi, o da mezhebi Hanefî'nin en sahih kavilleri iktibas ve cem olunsun dedi.

Mecelle Cevdet Paşa'nın tahtı riyasetinde yazılmağa başlandı. **Mecelle Cemiyeti** Babıâlî'de sadaret dairesinde in'ikad eder, orada mesaisine devam eylerdi. Maahaza Cevdet Paşa Divanı Ahkâmı Adliye'nin de reisi idi. Cevdet Paşa mesaisine devam ededursun, Şûrayi Devlet meseleye vaz'iyet etti. Orada da bir hayli söz geçti, Avrupa'dan bir **Kod Napolyon** mütehassısı getirtelim, memlekete bir **Kanunı Medenî** yaptırtalım diye fikirler dermeyan edildi. Fakat müfid ve müsmir olmadı.

Karinâbâdî Ömer Hilmi Efendi merhum der idi ki: Mecelleyi vücuda getirmek için Cevdet Paşa çok emek sarfetti ve çok nikbetlere maruz oldu. Cevdet Paşanın kâh Halep ve kâh Yanya valilikleriyle taşraya memuriyeti hep Mecelleyi vücuda getirmesine mâni olmak için ittihaz edilmiş tedbirlerdi.

Mecellenin **Mukaddime** ve **Kitabülbüyü'u** Şûrayi Devletin birinci senei in'ikadında vücuda getirildi. Sultan Aziz bu vesile ile irad ettiği nutukta **Mecellei Ahkâmı Adliye**'den bahsederken hiç bir kanun ve mesele hakkında göstermediği şiddet ve azmi göstermiş ve mecellenin devam ve itmamını tekiden ve mahsûsan ve sureti kat'iyede tabirleriyle tenbih ve ihtar eylemiştir. Bu tenbih ve ihtar dahi o zaman **Kod Napolyon** ve ahkâm ve muamelâtı fıkhiyye meselelerinin pek büyük münakaşalar istilzam ettiğinin delilidir.

Reşit Paşa fıkha vâkıftı ve anınla iştigal eylemişti. Alî Paşa ise fıkıh ile iştigal etmemiş ve Arabiyyata gayri vakıf bulunmuştu. Cevdet Paşa Fıkhı İslâmı **Kanunı Medenî** olarak tedvin etmekle pek büyük nizmette bulunduğu câyi inkâr değildir.

Eğer Cevdet Paşa yetişip de Fıkhı İslâmı taknin etmemiş olsaydı bugün ne hukukî, ne de adlî bir lisanı millîye malik olacak değildik. Fakat Fıkhın **«Esıh akvâle anhafîn»** düsturuna hasrı faaliyet edilerek muamelâtta kabulü terakkiyatı adliyeye mâni olmuş keyfiyet olduğu da kabili inkâr değildir. Yanko Vitinos Efendi derdi ki: Mecellenin tedvini Devleti Osmaniyeyi yüz senelik bir terakkiden alıkoymuştur.» [1]

Mecellei Ahkâmı Adliye ve onu yapan cemiyet hakkında bu kitabın 264 - 268 inci sayfalarında da bir hayli mütaleat yürütülmüş ve Mecellenin leh ve aleyhindeki fikirler orada toplanmış olduğundan bir kere de o sayfaların mütaleasını okuyuculardan rica ederim.

* * *

Bu tarihlerde Osmanlı ülkesinde henüz **nizamî mahkemeler** kurulmamış, **Şer'î Mahkemeler** ise hâlâ her tarafta faaliyette bulunmuş olduğu için Medenî Kanun yapıla ve nizamî mahkemeler açıladursun ilk önce Şer'î Mahkemelere riyaset edecek olan kadıların okutulup yetiştirilmesi işi ele alınarak 1275 (1859) da **«Meâmi hânei nevap»** adındaki Kadılar Mektebi açılmıştı. Bu mektep hakkında bu kitabın 157 - 159 uncu sayfalarında lüzumu kadar izahat verilmişti.

Osmanlı hukuk müessesesi tarihinde ehemmiyetli bir teşebbüs de **Adliye Dershanesi**'dir. Bu dershaneyi en hafif manasiyle de olsa bir mektep sayamayız. Bu; son zamanlarda bir kısım vekâlet veya idarelerin kendi memurlarını; tatbik edecekleri kanunlar, nizamlar ve usuller üzerinde biraz malûmat ve mümarese sahibi etmek için açmış oldukları **kurs**'lar mahiyetindedir. Bu dershanede tedris ve talim müddetinin bir sene olarak tayin ve takyidi de bunu gösterir.

Bunun hakkında 22 Safer 1287 (1870) tarihli resmî beyannamede deniliyor ki :

«Muhassenatı asriyei hazreti şehinşahî cümlei mübeccelesinden olarak muhafazai hukukı nâsı kâfil olan mehakmi nizamiyenin ıslah ve tanzimi maksadı hayır mersadına mebni vukubulan teşkilâtı bergüzidenin ve tesis buyrulan kavanin ve nizamatı cedidenin hüsnü cereyanı ve ikmali noksanı mehakimi mezkûre memurininin işbu nizam ve

---

[1] Hâdisatı Hukukiye ve Tarihiye. Sahife 182 — 184.

kanunlara tamamiyle vukufuna mevkuf olduğu gibi mülkiye memurları dahi bunları derecei kifayede tahsil ederlerse umuri mülkiye ve davaii hukukiye beyninde olan meselei ihtilâfiye bütün hal ve zail olarak ol halde kuvvei hükûmet ile kuvvei kanuniyye hakikaten biribirinden tefrik olunmuş olacağından ve şu matlabi mültezemin husulü ise berveçhi maruz mehakimi nizamiye âzâsiyle mülkiye memurlarının kavanin ve nizamatı devleti âliyyeye kesbi malûmat etmelerine vabeste olup **kavanin ve nizamatın lâyikiyle tahsili dahi mükemmel mektep küşadına münhasır olduğundan ... böyle bir mektebin vücuda getirilmesi esbabı feyz nisabı ileride başkaca tezekkür ve istihsal olunmak üzere** şimdilik mehakimi mezkûrede istihdam olunacak memurları az müddet içinde yetiştirmek için Divanı Ahkâmı Adliye Nezareti Celilesinde bir mahal küşadı ile Babıâlî ve devairi saire memurlarından istek edenlere **Usulü kavanin ile kavanin ve nizamatın tedrisi ve işbu mahallin âcilen küşad olunarak tedris edilecek derslerin bir sene tamamında tekmil olunması** ve hitamı senede alenen imtihanlar icrasiyle müstahak olanlara ruus ve şehadetname ita kılınması ve ruus ve şehadetname alanların mehakimi nizamiye ve umuru mülkiyede derece derece istihdam ve hitamı imtihandan sonra yine tedrise devam edilmesi ve Divanı Ahkâmı Adliye mümeyyizleriyle zabıt kâtiplerinin işbu derslere müdavemete mecbur olup bunların tariklerince mazharı terakkiyat olabilmelerinin hini imtihanda ruus almalarına mevkuf tutulması ve muallimlere verilecek maaşlarla vukubulacak masrafların Divanı Ahkâmı Adliye hasılatından tesviye olunması münasip ve tez elden kanuna âşina memurlar yetiştirmeğe kesmen bir tarik mütalea kılındığına dair Divanı Ahkâmı Adliye nezareti celilesinden makamı samii hazreti vekâletpenahiden takdim olunan takrir nezdi âlide şayanı takdir olmakla ve filvaki mütaleatı mesrude mehakimi nizamiyenin medarı ıslahatı olan mevaddi matlûbeden bulunmakla ledelistizan işbu derslerin hemen tahsisi eyyami ile tedrisine mübaşeret kılınması ve zikrolunan maaşların mikdarının tayin olunması hususlarının ve imtihanların suveri icrasiyle teferrüatı sairesinin nezaréti celilei müşarünileyhaya ihalesine iradei hikmet varidei hazreti hilâfetpenahî şeref müteallik buyurulduğu ve pek yakında bir dershane açılarak emri mebruri tedrise müsaraat olunacağı.» [2]

Bu dershane 3 Rebiülâhir 1287 (1870) Cumartesi günü açılmışsa da ne kadar devam ettiği ve kaç talebe çıkardığı hakkında malûmat elde edilememiştir.

1296 (1878) de Hukuk Mektebinin açılışı sırasında Cevdet Paşa'-

[2]Maarif Nezareti tarihçei teşkilât ve icraat. Sahife 116 — 117

nın söylemiş olduğu nutuktan bu dershanenin pek de muvaffak olamadığı anlaşılıyor.

Osmanlı Hukuk müessesesinin tarihinden bahsederken 1290 (1874) de Galatasaray'da açılan **Darülfünuni Sultanî Hukuk Fakültesi**'ni de hatırlamak ve hesaba katmak lâzım gelir.

Avrupaî bir müessese şeklinde kurulmuş ve iki devre olsun talebe yetiştirmiş olan bu Fakültenin seviyesine şimdiki için bir şey diyemem ama, ikinci Meşrutiyet devrindeki Hukuk Mektebi yetişebilmiş midir? Bilmem!

Bu mektep hakkında bu kitabın 697 - 709 uncu sayfalarında icabı kadar izahat verilmiş idi. Maarif Nezareti tarihçeyi teşkilât ve icraatı adlı eserde de tek tük bazı kayıtlara rastgelinmiştir. Meselâ (Sayfa 202) de

«Mektebi Sultani maiyetindeki Hukuk Mektebinden badelimtihan şahadetname ile bu sene çıkan talebenin Sadık Bey, Hristo Foridi, Korozyan, Unciyan, Zoryan, Bezazyan, Belilyan Efendiler olduğu ve Hariciye Nazırı esbak Sava Paşa'nın ilmi hukukun ciheti nazariyesini ikmal için Hukuk Mektebine devama başladığı ve Belçika sefareti baştercümanı mösyö Kalitüs'ün dahi mektebi mezkûr müdavimini meyanında bulunduğu zikredilmekte ve 205 inci sayfada da; Galatasaray'ındaki Mektebi Hukuk iki senedenberi malûmatlı zevat yetiştirmeğe başladığı gibi bu sene de icra kılınan son imtihanlarda ehliyet ve liyakat göstermelerine mebni altı şakird ilmi hukukta mezuniyet rütbesini ihraz eylemişlerdir. Mektepten mezun olan bu altı şakirdin hiç birisinin İslâmdan olmayışı şayanı teessüftür.»

Bu hâdise; şayanı teessüf değil, şayanı ibrettir.

Yine bu eserin 213 üncü sayfasında «Galatasaray'ında bir kaç sene tedrisattan sonra lâğvolunan Hukuk Mektebi muallimleri hususî bir Mektebi Hukuk teşkil ederek 27 Muharremde derslere bedi' ve mübaşeret etmişlerse de bu mektep çok devam etmemiştir.» deniliyorsa da bu kaydın muallimlerin maaş almadan tedrisatı devam ettirmelerinden ileri gelmiş olduğu zannolunmaktadır. Çünkü 16 Recep 1297 (1880) tarihli bir tezkerei samiyede: «Mektebi Sultanî mülhakatından olup muahharan tahtı himayei hazreti padişahiye alınan Hukuk Mektebi muallimleri geçen sene maarif bütçesinin ademi müsaadesine mebni fahrî olarak hizmet etmişlerse de vukubulan istidaları üzerine işbu 1296 senesi iptidasından itibaren mumaileyhime maaş itası tensip kılındığı.» Yazılı olmasına göre bu zan ondan ileri gelmiştir.

Bununla beraber 1296 (1880) tarihinde esaslı surette İstanbul ta-

rafında bir **Hukuk Mektebi** açılınca buna lüzum kalmıyarak tabiatiyle lâğvedilmiştir denilebilir.

* * *

1286 tarihli Maarifi Umumiye Nizamnamesinin 80 ve 81 inci maddelerinde açılmasına lüzum gösterilen Darülfünun şubelerinden birisinin **Hukuk** olacağı tasrih edilmekte ve 83 üncü maddesinde de bu şubede okutulacak dersler gösterilmekte ise de hemen o tarihlerde Darülfünun açılamamış olduğu için tabiatiyle **Hukuk şubesi** de açılamamıştır.

Ancak bu kitabın 700 üncü sayfasında da anlatıldığı gibi Topkapı sarayı içinde bulunan Mektebi Sultanî'nin tekrar Galatasaray'a gelmesine müsaade istenilip hükûmetçe de verildiği sırada olbaptaki arz tezkeresi altına yazılmış olan 12 Zilhicce 1292 tarihli şu satırlar İstanbul'da yeni bir **Hukuk Mektebi** açılmasına 1292 (1875) de karar verildiğini gösterir :

«Şu kadar var ki mektebi mezkûrda kûşad olunan **İlmi Hukuk Dershanesi**'nin yetiştireceği şakirdan mehakimi nizamiye hidematına ve dava vekâleti silkine dahil olacakları cihetle idarei aliyyece ehemmiyeti muktaziyatı haliye ile meşhud olduğundan... İstanbul'un münasip mahallinde bir mektep bulunarak idarei mahsusuna maarif ve usulü tedrisiyesine Adliye Nezareti tarafından bakılmak üzere onun oraya naklolunması...»

Fakat bu arzu o zaman yapılamamış, bahsolunan dershane Galatasaray'a nakledilerek bir Hukuk Mektebi haline getirilmiştir.

11 Zilkade 1295 (1878) tarihinde **Hukuk Mektebi** için 35 maddelik bir nizamname çıkarılmış olduğunu görüyoruz. Bu nizamnamenin birinci maddesinde: **Kavanini adliye ve siyasiyei devleti aliyyenin ve hukuka müteallik usul ve fununun talim ve tedrisine mahsus ve Adliye Nezaretine merbut olmak üzere bir Hukuk Mektebi**'nin açılacağından bahsolunmaktadır.

İstanbul'da bir **Hukuk Mektebi**'nin açılışı ve bunun masrafının ne suretle tesviye olunacağı bir de bu mektebin Adliyeye mi yoksa Maarife mi? bağlanması lâzım geleceği hakkında tanzim olunan nizamnamenin esbabı mucibesi mahiyetinde olan 10 zilkâde 1295 (1878) tarihli tezkerei samiyeyi bu mektebin **temel taşı** olmak üzere aşağıya koyuyorum.

«Malûmı âli buyurulduğu üzere Umuri Adliyece mukaddemei ıslahat olmak üzere küşadı arzu olunan bir **Hukuk Mektebi**nin biran evvel vücude getirilmesi bundan mukaddem Adliye nezareti celilesi maka-

mına sureti mahsusada tavsiye edilmişdi. Onun üzerine işbu mektebin küşadına dair nezareti müşarünileyha makamının tezkeresi ve mektebin teşkiline ve muamelâtı dahiliyesine müteallik tanzim olunmuş olan nizamname lâyihası şurayı devlete bilhavale tanzimat dairesinden kaleme alınıb hey'eti umumiyede kıraat ve mutalaa olunan mazbata ile mezkûr nizamnamenin bazı maddeleri takdim ve tehir ve bazı maddeleri ilâve ve tashih olunduktan sonra nushai mübeyyezesi leften arz ve takdim kılındı.

Mazbatai mezkûre mealinden müsteban olduğu veçhile sayei maali vayeyi hazreti hilâfetpenahide mahakimi nizamiyenin derdest olan ıslâhatına mukaddeme olmak ve mahakimi nizammiyeye sunufi tabaden ehil ve erbab yetiştirilmek üzere sureti muntazama ve daimede bir **Hukuk Mektebi** teşkili lâzimeden olmasiyle bu esas hakkında ve mektebin teşkiline muktezi tahsisat ve masarifata karşılık olmak üzere mahakimi nizamiyede 2000 kuruş ve daha ziyade maaşı bulunan memurinin aylıklarından 100 kuruşta 20 para tevkifiyle ve dava vekillerine nezareti müşarünileyha canibinden bilimtihan verilen şahadetnamelerden bir def'alık olarak alınan harcın nısfı nisbetinde 1294 senesi Mart'ından itibaren her sene harç ahzi ile bunun birincisinden şehri 3265 kuruş ve ikincisinden dahi senevî 130 Osmanlı altunu hasıl olacağından ve evvelce açılan hukuk dersleri muallimlerinin 2850 kuruş tahsisatı bulunduğundan şimdi bu mektebin tesisi zımnında şehrî 17000 kuruş raddesinde tahmin edilen masarif, varidatı mezkûre ve tahsisatı kadimenin yekûnu olan 7200 kuruş ile ledelmüvazene 9800 kuruşa daha lüzum görünüyor isede bunun bir miktarını mezkûr altunların kaime ile olan farkıyle kapatılarak üst tarafının nezaret mevkufatından ikmal edileceği ve bir de nezaret dairesine muttasıl münasib bir mahallin mekteb haline vaz'ı için ihtiyar olunacak masarifi inşaiyeye karşılık olmak ve kifayet etmediği halde hazinei celileye tahmil olunmıyarak ahar suretle tesviyesi çaresine bakılmak üzere nezaretin 1294 senei maliyesi müvazenesine dahil olan zuhurat tertibinden yalnız 8000 kuruşun sarfı Adliye Nezareti celilesince dermeyan ve bunlara dahi mezuniyet itası lüzumu beyan olunmuş olduğundan ve işbu tahsisat ve masarifin olsuretle gösterilen karşılıkdan tesviyesi için mezuniyet itası dairei mezkûrece tensib ve hey'eti umumiyece dahi ekseriyetle kabul ve tasdik olunmuş ve işbu mekteb maarif nizamnamesi hükmünce mekâtibi âliyeden olan Darülfünun'un bir şubesi demek olacağı cihetle idaresinin Adliye Nezaretine bırakılması Maarif Nizamnamesi hükmiyle kabili tevfik olup olamıyacağı meselesi mevzuubahs edildikte: Nizamnamei mezkûrun tarif ettiği veçhile Darülfünun şubesi olmak üzere Hukuk Mektebi tesisi tabakatı tahsilin mebdeinden baş-

lıyarak sırasiyle hükmi nizama muvafık surette tanzim ve ıslâhına mütevakkıf ve bu maksad hasıl oluncaya kadar Hukuk Mektebinin tehiri küşadı maksadı aslînın tehiri husulünü mucib olacağından ve bu mektebden şahadetname alacak talebenin tariki istihdamları ve masarifinin sureti ve mahalli tesviyesi itibariyle idaresinin nezareti müşarünileyhada olması faideli görüldüğünden neticei müzakeratta: İşbu nizamnamenin hükmü Maarif Nizamnamesinin 80 ve 81 inci maddelerine tevfikan **Darülfünuni Osmanî Hukuk Şubesi**nin küşadına kadar muvakkaten devam edeceğini ve fakat işbu **Hukuk Mektebin**den neş'et edecek talebenin yedinci fasılda tayin olunan istihkakdan tamamen müstefid olacaklarını mutazammın nizamnameye bir maddei mahsusa ilâvesi kararlaşdırıldıktan sonra nizamname lâyıhasının tetkikine iptidar olunarak mektebin sureti teşkil ve idaresini ve derslerin enva'ı ve müddetini ve mektebden mezuniyet şahadetnamesiyle çıkacak olanların istihkaklarını mübeyyin olan münderecat ve tavzihatı muvafıkı maksad ve maslahat görünmüş olduğundan rehini müsadei seniyyei buyurulursa lâyıhai mezkûrenin divanı humayun kaleminde kayd ve hıfziyle istizan olunduğu veçhile mektebi mezburun tesis ve küşadına müsaraat olunması hususunun Adliye Nezareti celilesine havalesi tezekkür kılınmış ve bu mektebin lüzumu tesisi ötedenberi müsellem olarak sayei tevfikat vayei hazreti şahanede bu suretle vücude gelmesi envai asarı meşkûrei celilesi meşhudı uyunı nefret olan asrı maadelet hasrı humayunun cümlei muhassenatı mabihüliftiharından madud olacağı bedihi bulunmuş olmağla.»

Bu nizamnamenin çıkdığı 10 Zilkade 1295 tarihi ile mektebin açıldığı 12 Recep 1297 tarihi arasında geçen müddette inşasına lüzum gösterilen Mekteb binası yapılmış ve gecikme bundan ileri gelmiştir sanırım.

Bu mektep Osmanlı hükûmetinin medenî kanunu olan **Mecelle**'yi tertip eden Ahmet Cevdet Paşa'nın Adliye Nazırlığı zamanında ve 1296 (1878) tarihinde açılmış ve ilk dersi de Cevdet Paşa takrir etmiştir.

Mektep açılırken Cevdet Paşa'nın söylemiş olduğu nutuk bu müessesenin tarihini aydınlatacak mahiyet ve kıymette bulunduğu için bazı parçalarını aşağıya koyuyorum :

«Efendiler; İlmi Hukukun lüzum ve faydası malûm ve bizim buna ne mertebe muhtaç olduğumuz cümle indinde müsellem ve meczumdur. Nice müddettenberi Dersaadet'te bir **Hukuk Mektebi** küşadı arzu olunuyordu. Divanı Ahkâmı Adliye'nin teşkilinde bunun bir mertebe daha ehemmiyeti arttı. Buna mukaddime olmak üzere ol vakit Adliye

Dairesinde ilmi hukuka dair bazı dersler tertip olundu. Muahharen Mektebi Sultanî talebesinden bir sınıf ayrıldı, orada İlmi Hukuk tedrisine başlandı. Lâkin şimdiye kadar böyle müstakil bir **Mektebi Hukuk** küşadına muvaffak olamadık. Çalışmadık değil, çalıştık ama her nasılsa vakti müsait bulamadık. Meğer bu; vakti merhunine muallâk imiş. Yani bu emri mühim dahi bir takım tesisatı mühimme ile beraber asrı hümayuna merhun imiş. Asrı mehasin hasri hümayunun mağbuti sevalifi âsâr olduğuna bu mektebin bugün kûşad olunması dahi bir delili cedittir.

Bu tasavvurı mühimmin fiile gelmesinin maarifperver bir zatıâli kadrin (Sadrıâzâm Kadri Paşayı kastediyor) Başvekâleti zamanına tesadüf etmekle müftehiriz ve bunu falihayir ittihaz eyleriz.

Efendiler; Tahsil edeceğiniz ilmin kadri pek büyüktür. Biliyorsunuz ki Hesap, Hendese ve Kimya gibi ulûmu akliyeyi talim için Peygamber gelmedi ama kavanini şer'iyeyi telkin ve tebliğ için ulülazim Peygamberler geldi. Bu babda başka delil iradına hacet göremem.»

Mektep için Ayasofya'da Adliye Nezareti bahçesi köşesinde bir bina inşa olunmuş, açılış töreni 5 Haziran 1296 (1880) de yapılmış ve ilk dersi Cevdet Paşa okutmuştur.

Mektebin açılışından dolayı padişaha minnet ve şükran hislerini göstermek üzere mektep muallimleri tarafından tanzim ve takdim edilmiş olan şu arîze Hukuk Mektebi tarihinde yer alacak bir kıymettedir:

«Asrı mehasin hasri hazreti mülûkânede ihyayi milk ve millete medar ve dibacetırazi ceraidi rüzigâr olacak nice âsârı muvaffakıyet disar ve kerametşiari cenabı cihanbânî meşhudi didei yârüağyar olduğu misillû mehami saltanatı seniyyenin aksamı mühimmesinden bulunan İdarei Adliye cihetinde dahi bir senedenberi mevkii husule getirilmiş olan bunca ıslahat ve tanzimatı nafianın kifayetine kalbi hümayuni ilham meşhuni hazreti zillülahî kani olmayıp işbu usuli tanzimiyenin teşyid ve teyidi ve umum tebeai şahanenin nail oldukları nimeti madelet ve istirahatin tevfir ve tezyidi zımnında hidematı adliyenin her birinde bihakkin ehil ve erbap bulundurulmak ve her işe bendegânı liyakat pişe intihap ve tayin ile bu yüzden de fevaid ve muhassenatı külliye vücuda getirilmek müradi merhamet mutadiyle dairei nezareti adliyede mücaddeden inşa ve tesisi muktezayi iradei seniyyei hazreti padişahiden olup emri inşaat ve tanzimatı ikmal ve şakirdanın usuli imtihanı ve kabulü itmam olunan **Hukuk Mektebi**'nin mahi halin on beşinci günü resmi kûşadının icrasına müsaadei celilei cenabi şehriyârî erzan ve bu sırada ihsan alelihsan kabilinden olarak bazı iradat ve tebşiratı mekârim ayati hazreti padişahiyi tebliğ etmek me-

muriyeti celilesiyle mabeyni hümayuni mülûkâne ikinci kâtibi saadetlû Süreyya Beyefendi hazretleri dahi memur ve izam buyurulmuş olmasiyle yevmi mezkûrda işbu kulları ve mektebin Hoca ve şakirdanı cümleten safbestei mevkii tâzim ve ihtiram olduğumuz halde miri müşarünileyh tarafından mektebi mezkûrun lûtfen ve ihsanen tahtı himayei maarif vayei hazreti şehriyariye kabul buyurulduğu ve Mektebi Mülkiyei Şahaneden şahadetname ile çıkan şakirdanın nişanı âlî vesair mükâfatı cemile ihsanı ile her birinin iltifati felek derecati cenabı zıllullahiyye nailiyetle mesrur ve şâdân buyurulduğu gibi Mektebi Hukuktan çıkacak şakirdanın dahi ol veçhile mazhari merhamet ve âtifeti seniyye buyurulacağı ve binaberin talebenin kemali sâyû gayretle derslere devam ve ilmi hukuku kemayenbağı tahsil ile velinimeti biminnet olan zati şevket simati hazreti şehinşahînin vatan ve millet için kendilerinden bekledikleri hidematı hüsni ifaya muktazi malûmat ve vesaili iktisaba sây ve ihtimam etmeleri fikarati keramet âyâtını mutazammın olan emir ve fermani merahim bünyani hazreti hilâfetpenahî tebliğ ve tebşir ile cümle tarafından duayi mefruzül edayi temadii şevket ve iclâli hazreti zillullâhî tekrar betekrar tertil ve tizkâr olunmuş ve mektebi mezkûrun ol suretle ziri himayei meâli vayei hazreti şehinşahiye kabulü hususuna lûtfen ve tenezzülen erzan buyurulan müsaadat ve taattufatı celile bu babda muntazar olan fevaid ve muhassenatın husulünü bir kat daha temin ve tevsik edeceği bedihî bulunduğu misillû inşaallahutaalâ sayei maarif vayei hazreti şehinşahide ikmali tahsil ile çıkacak şakirdanın uguri meyamin mevfuri cenabi mülûkânede ibraz edecekleri measiri gayret ve hüsni hizmete mukabil mükâfatı seniyyei veliyyinimete nailiyet ve mazhariyetleri dahi şani merahim nişani cenabı mülûkâne iktizayi celilinden olup her halü kârda şakirdanı mumaileyhimin şimdilik farizai himmet ve minhaci hareket ve muvaffakıyetleri emrü fermani keramet bünyani hazreti hilâfet penahiye imtisalen ve cenabi müsehhilül esbaba müvekkilen leylü nahar emri tahsile bezli sây ve ikdamı tam etmek noktasına matuf ve münhasır olacağı derkâr bulunmuş olmakla bu hususta dahi avatıfı mütevaliyei hazreti padişahinin edayi hakki şükründen âciz ve kasır olduğumuz halde Cenabı Hak ve feyyazı mutlak ömrü şevket ve iclâli şehinşahiyi rûz efzun ve sayei hümavayei hümayunlarında böyle nevbenev tesisatı hayriye müşahedesiyle cümle bendegân ve ziridestanı müftehir ve memnun buyurmak daavatının tekriri ile iktifa kılındığı muhati ilmi cihanşümuli âlî buyuruldukta ol babda.»

12 Recep 1297, 7 Haziran 1296

Ahmet Cevdet — Mehmet Tahir Münif Vahan — Hasan Fehmi Mehmet Emin

Bu mazbatada en sonda adı görülen Mehmet Emin Efendi mektebin müdürüdür. Aynı zamanda ders de okutmuş mudur? Öğrenemedim. Fakat bu zat on sene kadar bu mektebin başında bulunmuş ve ilk feyizli semeresini mektep bunun zamanında vermiştir.

Bunun hayatına ve hizmetlerine dair biraz izahat itası aynı zamanda Hukuk Mektebi tarihini de tenvir edeceği için toplıyabildiğim malûmatı (istitraden) şuraya dercediyorum :

* * *

Hukuk Mektebi açıldığı sırada Avrupalı bir ilim adamının, Emin Efendinin o mektep başına getirilmiş olması iyi bir talih veya tesadüf eseri sayılabilir.

Sicilli Osmaniye göre Emin Efendi Bohemya'da doğmuş bir Avusturyalıdır. Memleketinde Askerî Mektepte tahsil görmüş, sonra Londra ve Paris'te muallimlik etmiş 1268 (1851) de İstanbul'a gelerek ihtida edip Babıâlî tercüme odasında Almanca, İngilizce, Fransızca Hocalığı yapmıştır.

Emin Efendi her halde Avrupada Hukuk tahsili de görmüş olacak ki 1290 (1870) de ilk Nizamî Mahkemeler teşkil olunduğu sırada İstinaf mahkemesine âzâ olmuş ve 1296 (1876) da **Hukuk Mektebi** açıldığı zaman âzâlığa ilâveten mektep müdürlüğüne getirilmiş, 1306 (1888) senesine kadar bu memuriyette bulunmuştur. Bu tarihte mektep müdürlüğünden azledilmiş, 1308 (1890) da âzâlıktan da tekaüt olmuş, 1310 (1892) de ölmüştür.

Sicilli Osmanî müellifi Süreyya Bey «Emin Efendi; elsine ve ulûmi garbiyeye ve hususen kavanini ecnebiyeye vukufu derkâr olup pek çok kitap toplamış, evzaı garip, müstakim idi.» diyor.

Emin Efendi çekildikten iki sene sonra Hukuk Mektebi müdür muavini olup uzun müddet bu vazifede bulunmuş olan Şevki Bey vukubulan sorgu üzerine şu mütaleayi beyan etti :

«Emin Efendinin asıl adı Emil'dir ve Almandır. Müslümanlığı câlı idi, samimi değildi. Bekârdı, İstanbul'da ailesi ve akrabası yoktu. Aldığı parayı sarfetmez Almanya'ya gönderirdi.»

Eski Darülfünûn İslâm Tarihi muallimi Hocam Efdalüddin Bey de «Emin Efendinin Macar olduğunu ve serdarı ekrem Ömer Paşa ile birlikte Türkiye'ye gelmek üzere Bosna'dan ve şimalî Arnavutluk'tan geçerken orada bir Arnavut şehrinde Şerbet Hanım adında birisinin evine misafir olarak orada iken ihtida ettiklerini, sonra İstanbul'a gelince

Ömer Paşanın askerlikte ve Emin Efendinin de Babıâlî'de vazife aldıklarını» söylemiştir. Serdar Ömer Paşa yine Şerbet Hanımın delâletiyle İstanbul'da Çerkes Hafız Paşaya damat olmuş ve Hafız Paşanın bir damadı da Efdalüddin Bey'in kayınpederi Şerif Rauf Paşa bulunmuş olduğundan aile arasında bilinen ve söylenen bu malûmatın mevsûkiyetini yani Emin Efendinin Ömer Paşa ile birlikte gelen Macarlardan olduğunu Efdalüddin Bey temin etmektedir.

Hukuk Mektebi'nin ilk müdavim ve mezunlarından avukat Abdurrahman Adil Eren Emin Efendiyi daha başka türlü anlatıyor ve diyor ki :

«Babıâlî memlekette hukukî siyasiye ilmini zihinlere, fikirlere yerleştirmek istedi. Neş'et Efendi (Muahharan Paşa) Berlin sefaretinde vekil iken Prusya devletinden bir hukuki siyasiye muallimi istedi. Alman hükûmeti de Prusyalı Emin Efendiyi intihap ve tavsiye eyledi. Prusyalı Emin Efendi İstanbul'a geldi, bir müddet Babıâlî'de Hukuku Siyasiye tedris etti. Ve devri Hamidide Adliye Nezareti bahçesinde kûşad olunan Mektebi Hukuk'un müdür ve müessesi oldu.» [3]

Abdürrahman Adil Bey; Emin Efendinin Babıâlî'deki tedrisatı sırasında Kâni paşazade Rifat Bey'i yetiştirdiğini ve bu zatın Hukuk tahsilini tamamlamak üzere Paris'e gittiğini, orada Pradier Faudéri'nin Hukuku Umumiye Kitabını tercüme ederek Hukuku Esasiyyei İslâmiye ile mukayeseli bir surette şerhedip tab ettirdiğini de yazar.

Şu izaha göre Emin Efendi esasen Hukukçudur ve Hukuk Mektebinin açılışından önce Babıâlî tercüme odasındaki talebeye de Hukuk dersi vermiştir. İlk teşkilinde İstinaf Mahkemesi âzâlığına tayin olunuşu da Hukukçu olduğunu gösterir. Bu rivayet doğru ise İlk Hukuk dershanesi veya Mektebi Adliye'de değil Babıâlî tercüme odasında açılmış demek olur.

Medresei Hukuk adındaki mecmuanın ilk makalesinde «Emin Efendi gibi elsine ve fünunu şarkiye ve garbiyenin ekserisine vâkıf ve hele ulûmu hukukiyenin her noktasını ârif bir âlimi yekta ve fâzılı bihemtanın tahtı idaresinde olmak üzere **Hukuk Mektebi**'nin vaz' ve tesisiyle...» ibaresi hukukçuluğuna en iyi şahadetlerden sayılır.

Emin Efendiyi Sicili Osmanî müellifi Süreyya Avusturyalı, Abdürrahman Adil Prusyalı, Darülfünun tarihi muharriri Mehmet Ali Aynî ve Efdalüddin Macar, Şevki; Alman gösteriyor. Hangisine inanabiliriz? İşte bizde hal tercümeleri.

---

[3] Hadisati Hukukiye ve Tarihiye. Sahife 73.

Emin Efendinin ciddî ve prensip sahibi oluşundan **Hukuk Mektebi** çok istifade etmiş, bunun sayesinde Mektepte iyi bir disiplin kurulmuştur.

Emin Efendi talebeyi olduğu kadar muallimleri de murakabeden geri kalmaz, derslere girer, onların takrirlerini dinler ve lüzum görürse tedris usullerine karşı tenkid ve mütalealarda bulunurmuş. Meselâ bir gün Maarif Nazırı Münif Paşa'nın dersine girerek dersi yavaş takrir ettiğini görmüş.

— Paşa hazretleri yavaş takrir buyuruyorsunuz, sesinizi ben şurada kürsünün yanında işitemiyorum, uzaktakiler nasıl işitecek?

Diyerek ona sesini yükseltmesini tavsiye eder. Ve yine bir gün Ali Haydar Efendinin dersine girerek uzun boylu dinledikten sonra;

— Durunuz bakalım talebe sizin takririnizi iyi anlıyabilmiş midir? Birisini kaldıralım da dersi tekrar etsin görelim.

Der ve bir talebeyi kaldırıp muallimle birlikte onun takririni dinler, anlıyamadığı noktaları muallime tekrar ettirir.

Hangi rütbede olursa olsunlar vaktinde derse gelmeleri hususunda muallimleri sıkı bir mürakabeye tâbi tutarmış. Bir gün Adliye Nazırı Cevdet Paşa bir ceyrek teahhürla mektebe gelmiş. Emin Efendi kapıdan karşılayarak muayyen vaktin geçtiğini hatırlatmış. Ahmet Cevdet Paşa da devlete ait mühim vazifeler dolayısiyle geç kaldığını mazeret olarak ileri sürmüş. Bunun üzerine Emin Efendi :

— Muallimlik de bir vazifedir. Madem ki kabul buyurulmuştur, tam vaktinde gelmelisiniz, demiştir.

O zamanlarda **Hukuk Mektebi**'nde Cevdet Paşa, Münif Paşa, Hasan Fehmi Paşa gibi vezir ve nazırlar Hocalık ettiği için bu gibi vaziyetler hudusunda idarenin cidden müşkül olacağı tabiîdir. Bununla beraber azacık itiraz etmek istiyenlere karşı Emin Efendi;

— Sizin âmirliğiniz makamınızdadır, burası mekteptir, ben mektebin müdürüyüm, siz de muallimisiniz, burada bana tâbisiniz.

Der ve onlar da bu türlü ihtarlara mütavaat ve hürmet ederlermiş.

Bu devirlerde açılan yüksek mekteplere memurların devam etmesi için kendilerine öğleye kadar izin veriliyor ve mektebe devamları için ayrıca tergibat ve teşvikat da yapılıyordu. Binaenaleyh mektep talebesinin büyük bir kısmını memurlar teşkil etmekle beraber Emin Efendi bu kadarla iktifa etmiyerek Şûrayi Devlet reis ve âzâsının bile öteki

memurlar gibi gelip Hukuk Mektebinde okumalarını ister ve bu maksatla Babıâlî'yi, Şûrayi Devlet dairelerini dolaşarak memurlara mektebe devamlarını tavsiye ve teklif edermiş. Yine böyle bir dolaşma sırasında Mahmut Celâleddin Paşa'nın riyaset ettiği Tazminat dairesine gelerek tavsiyelerini tekrar etmiş ve :

— Hukuk nazariyatı bilinmeyince kanun yapılamaz.

Diyerek âzâ ile birlikte reise de mektebe devamı teklif etmiştir.

Bunun üzerine Mahmut Celâleddin Paşa :

— Efendi hazretleri! Mütalealarınız tamamiyle yerindedir. Evet! Bilâistisna hepimiz gelip, Hukuk ilimlerini okuyup öğrenmeliyiz. Fakat yaşlarımız hayli ilerlemiş ve burada devlete ve millete ait bir çok vazifeleri üzerlerimize almışız. Mektebe devama başlarsak işler yüzüstü kalır. Buna ise şevketmeap Efendimiz de razı olmazlar.

Diyerek kendilerinin mektebe devamı mümkün olamıyacağını, fakat içlerinde genç yaşta âzâ olmuş olan Cevdet paşazade Ali Sedat Bey'in Hukuka devamını müttefikan tensip ve teklif etmişler ve Ali Sedat Bey bu karar üzerine mektebe kaydolunmuş ise de Cevdet Paşa'nın oğlu ve Şûrayi Devlette âzâ oluşu ve az çok da okumuş, yazmış bulunması dolayısiyle devamsızlığa, tedrisatı istihfafa başlamış, bunun üzerine Emin Efendi de mektepten kaydını silmiştir.

Emin Efendi gerek muallimlerin gerek talebelerin devamsızlık hususunda gösterdikleri mazeretleri, hele tabib raporlarını hiç kale almazmış.

— Tabip raporu; ya paraya, ya hatıra göre verilir.

Dermiş.

Talebenin en ziyade hayretini mucip olan ve gazetelerde aleyhinde delil olarak ileri sürüldüğü görülen sözlerden birisi de :

— Bu mektebe girenlerin hasta olmağa bile hakları yoktur.

Cümlesidir.

Şurası da gariptir ki Emin Efendinin müdürlüğü zamanında bu mektebe talebe olamıyan Ali Sedat Bey, Emin Efendi çekildikten sonra Hoca olarak geliyor ve **Mantık ve Mikyasat** adındaki dersi okutuyor.

Bu hâdise zamanında bir kıt'a ile zabt ve tesbit olunmuştur. Kıt'anın yalnız şu iki beyti hatırlarda kalmıştır :

İmtihan vermediğim mektebe beş yıl sonra
Babamın cevdeti fikriyile muallim oldum.

Kıt'ayı Ali Sedat Bey'in söylemiş olduğu rivayet edilirse de hicvi ve tehzili tazammun ettiği ve bir adamın kendisini hiciv ve güzel tehzil edemiyeceği tabiî bulunduğu için onun ağzından başka birisinin söylemiş olması daha yakışık alır.

Emin Efendinin mektebe talebe kabulündeki dikkatine ve titizliğine şöyle bir vak'a da misal gösterilmektedir: Babıâlî kâtiplerinden birisi mektebe kaydolunmak üzere imtihana girmiş. Sorulan sualleri güzelce ve dikkatle yazmış. Yazısını müdüre vermek üzere odasına girdiği zaman müdür imtihan kâğıdını alıp tamamiyle okumadan :

— Sen bu mektebe giremezsin!

Diye talebeye red cevabı vermiş. Talebe bu cevaba hayret etmiş. Çünkü sorulan suallere kendi kanaatince gayet muvafık cevaplar vermiş, yazısı da iyi. Bundan dolayı reddin sebebini anlıyamamış. Yalvarmış, yakarmış. Fakat müdürü bir türlü ikna edememiş.

Talebe ile müdür arasında bu muhavere ve münakaşa devam ederken odada o sene mektepten iyi derece ile çıkan Reşit Bey (Mecelle şarihi Sarihi Hacı Reşit Paşa) de bulunuyormuş. Biraz sonra Reşit Bey dışarı çıkınca kâtip Efendi onun şefaatini rica etmiş. Reşit Bey gidip mektebe kabulü için müdür nezdinde şefaatte bulunmuş, fakat müdür yine kararında ısrar etmiş. Reşit Bey ricasını tekrar edince :

— Ben mektebe Efendi alıyorum, camcı çırağı değil!

Demiş, meğer imtihana giren kâtip yazı yazdıktan sonra kalemini itiyad eseri olarak yahut dalgınlıkla fesi ile kulağı arasına sokmuş da müdürün yanına öyle girmiş. Tıpkı camcıların cam kestikleri kalemi başlarına taktıkları gibi.

Hâdise anlaşıldıktan sonra Reşit Bey'in ricası üzerine kâtip Efendi zorla mektebe alınmıştır.

Emin Efendinin mektep müdürlüğünden azli sebebine gelince :

Şevki Bey'in verdiği malûmata göre : «1306 (1888) senesinde Mektepte Halis Eşref ve Aristidi Yorgiyadis adlarında iki talebe bulunuyordu. İkisi de Mektebi en iyi derece ile bitirmişlerdi. O sırada Hukukta Fransızca okutulduğu halde bu ders yardımcı derslerden sayıldığı için üssi mizan denilen numara yekûnuna ithal edilmezdi. Emin Efendinin Aristidi'nin Fransızcasını daha iyi görerek birinciliği Aristidi'ye vermeğe taraftar olduğunu hisseden Halis Eşref onunla imtihan edilmesini teklif etmişse de müdür kabul etmiyerek Aristidi'yi sınıf birincisi olarak ilân etmişti. Mesele gazete sütunlarına intikal etti, münakaşalar oldu.

Emin Efendinin Kayseri'li bir Rumu eski dindaşlık gayretiyle tercih ettiği iddia olundu. Nihayet kendisini önceleri takdir ederek bu memuriyete getirmiş olan Adliye Nazırı Cevdet Paşa bu sefer de bu hâdise yüzünden takbih ederek azletti.»

Şevki Bey'in bu ifadesi biraz tashihe muhtaçtır. Filhakika dördüncü cilt Maarif Salnamesinde 1304 ders senesi mezunları arasında Kayseri'li Aristidi Yorgiyadi'yi birinci ve Çırpanlı Halis Eşrefi' de ikinci olarak görmekteyiz. Eğer hâdise Şevki Bey'in dediği gibi olsaydı evvelâ; Emin Efendi azledilmekle beraber birincilik meselesi de tashih olunurdu. Saniyen; Aristidi meziyetsiz ve haksız terfi etmiş bir adam olsaydı Halis Eşref gibi bir çok Türk ve İslâm hukuk mezunu varken bu adam o zaman Maarif Nezaretine dava vekili tayin edilmez ve kendisine saniye rütbesi de verilmezdi.

Şu halde bu işte Hıristiyanlık değil, Müslümanlık gayreti kendisini göstermiştir.

Emin Efendi gibi meslek ve karakter sahibi bir adamın eski bir din gayretine hakku âdil mefhumunu feda edeceğine ihtimal verilemez.

Bu işde Cevdet Paşa'nın oğlu Ali Sedat Bey'in biraz evvel izah edilmiş olan mektepten kaydının terkini keyfiyetinin tesiri olması daha ziyade muhtemeldir.

Bu hâdiseyi matbuat sütunlarında ve Babıâlî arşivinde de tetkik ve takip ederek bazı neticeler elde ettim :

4 Teşrinievvel 1304 (1888) tarihli Tercümanı Hakikat gazetesine Halis Eşref tarafından gönderilmiş olan bir mektupta :

«Aristidi'nin alelûmum hukuk derslerinden ikinci ve kendisinin daima birinci olduğu halde müdür Emin Efendinin bedahate karşı hukuk şikehâne muamele yaptığı ve mektepçe pek az ehemmiyeti olan Fransızcadan kendisi İstanbul'da bulunmadığı bir zamanda habersizce imtihan yapılarak o dersten aldığı numaralarla Aristidi'nin birinci çıkarılmış olduğu ve muallimler encümeni imtihan mazbatasını imza etmediği halde yalnız kendisi imzalayıp Nezarete takdim eylediği ve bu hususta Maarif Nazırı Münif Paşa'yı da ikna eylediği ve Mektebi Hukuk gibi kavaidi adil ve hakkaniyet talim edilen bir mektep müdürü nazarında her talebe yekdiğere müsavi tutulmak icap ederken Aristidi Efendi hakkında müsaadekârane muamele yapıldığı ve kendisinin Fransızca'dan da imtihana girmek gibi sarih bir hakkının ketmedildiği ve bunun ne ile telif olunabileceği?» Efkârı umumiyeden sorulmuştur.

Halis Eşref'i teyid ve müdafaa maksadiyle ve talebeden birisi im-

zasiyle 10 Teşrinievvel 1304 (1888) tarihli Tercümanı Hakikatle neşredilen bir yazıda da şu satırlar okunuyor: «Mektebi mezkûr müdürü Efendi hazretlerinin muamelei dürüstanesine, icraatı bidadisine giriftar olmakla şakirdanın hali hakikaten zikrolunamıyacak derecede takatgüdazdır ve buna ekser muallimini kiram bile hedef oluyorlar. Mektebin terakkiyatı maddiye ve maneviyesine miknet ve hamiyetle ibzali himemat eyliyen eshabi iktidar ve muallimin bizar olarak birer birer mektepten çekiliyorlar...

Müdür Efendi hazretleri böyle halleriyle üssülıslahat olan Mektebi Hukuku Şahanenin şahirahi terakkide bir kat daha hatve endaz olmasına mâni ve belki günden güne tedennisini müeddi olmaktadır. Bu hal ise asrî terakki nisari hazreti padişahiye külliyyen mugayir olduğundan müdür efendi hazretlerinin harekâtı hudseranesine nihayet verilmesiyle müdür efendi hazretlerinin harekâtı hudseranesine nihayet verilmesiyle mektep terakkiyatının temin edilmesi lüzumunu beyan ile mercii mahsusunun enzarı takayyüdatını celb zımnında bihakkin devlet ve millete neşriyatı hayirhaneleri delâletiyle olan hidematından dolayı meşkûrül hidme bulunan gazetei muteberenizi vasıta ittihaz eyledik.»

Bu kadar açık ve sarih jurnal kâfi değil mi? Evet kâfidir ve derhal tesiri görülmüştür.

23 Teşrinievvel 1304 (1888) tarihinde Babıâlî'ye tebliğ olunan bir iradede şu satırları okuyoruz :

«Mektebi Hukuk talebesi âdeta bir ihtilâl ika edercesine müdürleri aleyhine kiyam eylediklerinden ve müdürün tebdili yahut talebei mumaileyhimden müşevvik bulunanların bittahkik mektepten tardı lâzım geleceği Maarif Nazırı Paşa hazretleri tarafından arzi atabei ulya kılınmış olduğundan müdiri mektebin hemen azli ile yerine **dindar, muktedir ve müstakim** bir zat' intihap ve arzolunması ve talebeden önayak olanlar kimler olduğunun dahi kendilerine bir şey denilmiyerek bittahkik isim ve şöhretlerini mübeyyin pusulasının arzi atabei ulya kılınması ve talebei mumaileyhim tarafından müdürden şikâyet havi yüz kadar imza ile makamı celili sedaretpenahiye bir arzuhal takdim olunduğu mesmuu âlî buyurulduğundan mezkûr arzuhalde münderiç şikâyat neden ibaret olduğunun ve ol babda ne muamele icra kılındığının dahi akşama kadar arz ve iş'arı şeref sadır olan iradei seniyyei hazreti hilâfet penahî iktizayi celilinden olmakla.»

Hafiyeliğin en revaçlı bir devrinde bu vaziyet karşısında Emin Efendi gibi meslek sahibi, büyük küçük herkesi kanuna, nizama ve

usule davet ve icabet ettirmiş ve bu yüzden az çok hepsini kırmış olan bir zatın o makamda Abdülhamit II devrinde bırakılacağına ihtimal verilebilir mi?

Emin Efendi azlolunduktan sonra iki sene daha menzul bir halde yaşamıştır. Nereye gömüldüğünü öğrenemedim.

* * *

Hukuk Mektebi'nin mahiyetini, maksad ve gayesini gösterebilmek için onu iki bakımdan bilhassa tetkik etmek lâzım gelir: Bunun birisi talebe kabulü şartları, ötekisi okutulan derslerdir.

Nizamnamesine göre mektebe girecek talebede aranan evsaf ve tahsil derecesi: **Lisanı Osmanî'de kitabete muktedir ve Sarf ve Nahiv ile Mantık ve Coğrafya ve Hesap fenlerine vakıf ve Tarihî Osmanî ve Umumî'den malûmatı lâzimeyi haiz bulunmak**'tan ibarettir. Bu tahsil derecesinin - tarihlerden maadesi - Rüşdiye'de elde edilebilir. Şu halde Rüşdiyeyi bitirenler bu mektebe kolay girebilirlerdi. Bununla beraber mektebe giren talebe - bilhassa Türk ve İslâm olmıyanlar - arasında lise tahsilini yapmış ve bir yabancı dil öğrenmiş olanlar da bulunuyordu. Fakat bunların da Mecelleyi, Fıkhı ve Usulü Fıkhı hele onlardaki lûgatleri, ıstılahları anlıyacak kadar Arabçaları yoktu.

Hukuk Mektebinin bu ilk devrede en iyi talebesi esasen mahkemelerde hukukla senelerce ihtisas peyda etmiş tecrübeli ve yaşlı hâkimlerle oldukça iyi lise tahsili görmüş, şark ve garp dillerini öğrenmiş sayıları mahdut bir kaç kimsedir.

Mektebin ilk senesi mezunlarından Mahmut Esat Efendi bu kitabın 715 - 720 inci sayfalarında da anlatıldığı gibi, lise tahsili görmüş ve dil öğrenmiş yetişkin talebelerden olduğu gibi, üçüncü senesi mezunlarından olup Emin Efendiden sonra bu mektebe müdür ve muallim olmuş olan Kâzım Bey de esasen yetişmiş hâkimlerden birisidir.

Böyle yaşlı başlı talebe arasında ancak Rüşdiye tahsilini görmüş 18 - 20 yaşındaki gençlerle gördüğü tahsili hiç bir işe yaramıyan Medrese mensupları ise ekseriyeti teşkil ediyordu.

Şu hal Hukuk Mektebinde talebe seviyesi arasında asla tecanüs olmadığını gösterir. Bundan dolayıdır ki tedriste en aşağı seviyede bulunan talebe göze alınmış ve programa yerli ve yabancı diller, tarihe ve felsefeye dair bir çok dersler konulmuştur.

Okutulan derslere gelince: Bunun da okutulması nazariye olarak düşünülmüş olanlarla bilfiil tatbik ve tedris edilmiş olanlar olmak üzere ikiye ayrıldığını görüyoruz.

1286 tarihli Maarif Nizamnamesinde **Hukuk Mektebi**'de şu derslerin okutulacağı gösterilmiştir :

Fıkhı Şerifin Muamelât Bahsi ve Usuli Fıkıh, Romalıların Kanunu, Fransızların Hukuku Âdiye Kanunnamesi, Hukuki Âdiyeye Müteallik Usuli Muhakeme, Ticareti Berriye, Bahriye ve Ceza Kanunnamesi, Usuli Muhakemei Cinayet ve Hukuki Mülkiye, Hukuki Milel.

Galatasaray'da açılan **Darülfünunî Sultanî** Hukuk Fakültesinde ise şu dersler okutuluyordu :

Füruî Fıkıh, Usuli Fıkıh, Mecelleî Ahkâmı Adliye, Roma Hukuku, Roma Hukuku Usulü, Hukuki Cezaiye, Usuli Muhakemei Medeniye, Hukuki Ticaret, Hukuki Ticareti Osmaniye, Hukuki Siyasiye, Mukaddemati İlmi Hukuk, İlmi Serveti Milel. Arabça Mantık.

1296 (1878) de **Hukuk Mektebi** açılıp üç sınıfı tamamlanmış olduğu 1300 (1884) senesinde ise şu derslerin okutulabilmiş bulunduğu görülmüştür:

Mecellei Ahkâmı Adliye, Ceza Kanunnamesi, Ticareti Berriye Kanunnamesi, Ticareti Bahriye Kanunnamesi, Arazi Kanunnamesi ve Tapu Nizamnamesi Muamelâtı, Medhali İlmi Hukuk, Edebiyatı Türkiye, Talimi Kitabet, Fransızca, Usuli Muhakematı Hukukiye, Usuli Muhakematı Ticariye ve Teşkilâtı Mehakim Nizamnamesi, Usuli Muhakematı Cezaiye, Hukuki Düvel, Tarihi Hukuki Düvel ve Muahedatı Osmaniye, Hikmeti Hukuk, Tarihi Hikmeti Hukuk, Belâgati Türkiye, Talimi Hitabet, Roma Tarihi, Usuli Defterî, Talimi Muhakemei Hukukiye ve Ticariye ile Hulâsai Evrak ve Tanzimi İlâm ve Müntahab, Ebhas hakkında imtihan ve mubahase, Talimi Muhakematı Cezaiye ile Talimi Hülâsai Evrak ve Tanzimi İlâm ve Müntahab Ebbas hakkında imtihan ve mubahase, Hukuki Siyasiyei Osmaniyei Dahiliye yani Hukuki Esasiye ve Hukuki İdareimülkiye; Vesaya, Feraiz, Ahkâmı Evkaf, kitabüddiyyat, Murafaai Şer'iye, Fransızca retorik yani meanî ve bedi' ve beyan ile evrakı resmiye tercümesi ve Talimi Kitabeti Franseviye, Tarihi Umumî, Tarihi İslâm.

Daha sonraki senelerin programında şu derslere de tesadüf ediliyor :

Mecelle ile Usulü Muhakematı Hukukiyeye Dair Ameliyatı Tatbikiye, Müstantik ve Müddeiumumîlerin Vezaifine ve Dava Vekillerinin İcrayi Sanatine Dair Müzakerat, Ceza Kanunnamesi ile Usuli Muhakematı Cezaiyenin Ameliyatı Tatbikiyesi, Kanunı Tıb, Hukuki Ticareti Berriye ve Bahriye ile Muhakematı Ticariyenin Ameliyatı Tatbiki-

yesi ve Kavanini Ticariyenin Mukayesesi, Hülâsai Hukuki Roma ve Kiraati Kavanini Fransa, İlmi Servet ve İstatistik, Fenni Siyaset ve Fenni Diplomasî ile Şehbenderler Vazaifi ve Hukuki Hususiyei Düvel, İlmi Hikmetten (Felsefe) Fenni Marifetinnefis, İlmi Ahlâk, Mantık ve Mikyasat, Mukayesei Kavanin.

Bu dersleri okutanlara gelince: İçlerinde Şark ve İslâm kültürünün son mertebesine kadar çıkmış yüksek İslâm âlimleri bulunduğu gibi, Grapta usulü dairesinde hukuk tahsil etmiş Hıristiyan mütefekkir ve mütehassıslar da vardı.

Ahmet Cevdet Paşa, Mehmet Tahir, Münif Paşa, Hasan Fehmi Paşa gibi yüksek memuriyetle beraber burada muallimlik eden Şark ve Garp kültürünü haiz âlim ve mütefekkir vezirlerle Ömer Hilmi, Ahmet Hamdi, Ali Haydar, Abdüssettar, Tahsin Manastırlı İsmail Hakkı, Musa Kâzım, Mahmut Esat gibi İslâm fıkhında tebahhür etmiş âlimler ve Kostaki Vayani, Şahbaz, Yanko Vitinüs, Yorgaki, İstepan, Dikran, Pavlidis, Haceryan gibi Garpta hukuk tahsil etmiş mütehassıslar da görülmektedir.

Hıristiyan muallimler daha ziyade Ceza Kanunu, Berrî ve Bahrî Ticaret Kanunları, Hukukî ve Cezaî Muhakeme Usulleri gibi tamamiyle Garp Hukukundan alman dersleri okutuyorlardı.

Bunlar arasında bilhassa Türkçeye ve Türk Edebiyatına dair derslerle Fransızcaya ve Hukuk Felsefesine ait dersler üzerinde seneden seneye bir çok değişiklikler yapılmış ve zamanın en yüksek âlim ve müellifleri sıra ile bu derslere muallim tayin olunmuşlardır. Meselâ :

Türkçeyi ve Türk Edebiyatını Cevdet Paşa, Recaizade Üstad Ekrem, Muallim Naci, Hacı İbrahim, Abdürrahman Fehmi, Abdürrahman Süreyya, Münir (Hariciye memurlarından) Beyler ve Beyefendiler okutmuşlardır.

Bunlardan Cevdet Paşa **Belâgati Osmanîye**'yi, Abdürrahman Fehmi Efendi **Tedrisatı Edebiye**'yi, Abdürrahman Süreyya Efendi **Sefinei Belâgat**'i bu mektepte okunmak için yazmış ve bastırmış oldukları gibi Muallim Naci de burada okuttuğu **Edebiyat Dersleri**'ni **Mecmuai Muallim**'le neşretmişti.

Hacı İbrahim Efendi derslerini **Şerhi Belâgat** diye okutuyor ve neşrediyordu. Recaizade Ekrem Bey Mülkiyeliler için yazmış olduğu **Talimi Edebiyat**'ı burada da okutuyordu.

Hikmeti Hukuk, Tarihi Hikmeti Hukuk, Medhali İlmi Hukuk, İlmi Hikmet (felsefe), Fenni Marifetünnefis, İlmi Ahlâk ve Mantık dersle-

rini Maarif Nazırı Mehmet Tahir Münif Paşa'nın okuttuğunu görüyoruz. Bu Paşanın **Telhisi Hikmeti Hukuk, Medhali İlmi Hukuk** ve **Hikmeti Hukuk** adlı basılmış eserleri bu devrin mahsulüdür. Ahlâka ve ilmi ruha dair eserleri de yazmışsa da bastıramamıştır.

Fransızcayı Kemal paşa zade Sait Bey, Galatasaray lisesi muallimlerinden Perar ve Pavlidis Efendiler ve sonraları Mektebi Mülkiye ve Darülfünun müdürü olan Recai, Akif ve Vehbi Beyler okutmuşlardır.

Fransızca: Kiraat, İmlâ ve Gramerden başka Türkçeden Fransızcaya ve Fransızcadan Türkçeye tercüme dersleri suretinde görülmekle beraber, retorik yani bedi' ve beyan ve Edebiyatı Franseviye şekillerinde okutulduğu gibi evrakı resmiye tercümesi gösterildiğine de bakılırsa bu dilin öğretilmesi için epeyce emek ve masraf ihtiyar olunmuştur denilebilir.

Bunlardan başka **tamamiyle Fransızca okutulmak** kaydiyle şu derslerin ihtiyarî olarak okutulmak istenildiği de görülmektedir :

Ekonomi Politik, Fenni İstatistiğin Nazariyat ve Ameliyat Kısmı, Tarihi Umumî, Roma Tarihi, Tarihi Cedid, Tarihi Muasır, Lâtin Lisanı, İlmi Ahlâk, Usulü Defterî ve Muhasebat.

İşin bu raddeye kadar getirilmiş olması ya mektepte öğretilen Fransızca ile bir takım talebenin bu dersleri Fransızca takip edebileceklerine kanaat getirilmiş olmasından yahut Galatasaray'dan veyahut ona eş mekteplerden bu dili öğrenerek çıkmış olanların bu mektebe gelmesini temin gayesinden ileri gelmiş olabilir.

Bütün bu mütalealarla beraber böyle bir sınıfın asla açılamamış olduğu programda derslerin karşısında Hoca adlarının yazılı bulunmamasından anlaşılıyor.

Hattâ ilk zamanlarda mekteb programına **Edebiyatı Arabiye** dersleri de konulmuş olacak ki 1298 (1882) ders yılı programında Sami Bey [4] adında birisi bu derse muallim gösterilmiştir.

---

[4] Bu zat Arab Sami denilen ve **«Hülâsatül kelâm fi mairil İslâm»** adındaki kitabın müellifi olsa gerek. Arab Sami Bey o sırada Dahiliye Nazırı bulunan Şirvanîzade Rüştü Paşa'nın mühürdarı idi. Sonraları uzun müddet Adliye Nezareti Umuri Hukukiye müdürlüğünde ve en sonra Şûrayi Devlet âzalığında bulunmuştur. Resmi ile hal tercümesi Musavver Malûmat gazetesinin 43 sayılı ve 13 Haziran 1312 tarihli nüshasındadır.

Hukuk Mektebi programına Arab Edebiyatı dersinin konulmuş olması talebesinin yarıdan fazlasının medrese mahsulü veya cami' dersi görenlerden oluşundan ve Mecelle gibi, Usuli Fıkıh gibi derslerin daha iyi anlaşılması için bütün talebenin Arab Dil ve Edebiyatında mümarese ve meleke sahibi olmalarının arzu edilişinden ileri gelmiş olabilir.

1286 (1870) de açılan Darülfünunu Osmanî programına da **Arab Edebiyatı** dersi konulmuş ve muallimliğine Elcevaib gazetesi muharriri Arab edip ve mütefekkirlerinden Ahmet Faris Efendi tayin edilmiş ise de daha mektep açılmadan bu dersin programdan çıkarılmış olduğunu Darülfünunu Osmanî kısmında görmüştük.

Bakılsa o zamanlarda gerek Darülfünun'da, gerek Hukuktaki talebenin çoğunu medreseliler veya cami' dersi görmüşler teşkil ettiği halde **Arab Edebiyatı** dersi her iki mektepte de rağbet görmek ve talebe bulmak lâzım gelirken medrese ve cami' talebesi değil edebiyat, alelâde Arabçayı bile öğrenmemiş olduklarından Arab Dili ve Edebiyatı Türk Mekteplerinden Atatürk inkılâbında kovulmamış, bilâkis ta bu tarihlerde tası tarağı, toplıyarak bu memleketten hicrete başlamıştır demek olur.

Hukuk Mektebi programında görülen en mühim ve en lüzumlu dersin **Hukuku Siyasiyei Osmaniye** olduğunda şüphe yoktur.

Hukuk Mektebine ilk girenlerden avukat Abdürrahman Adil Eren Sait Bey'den ve okuttuğu dersten bahsederken diyor ki :

«1301 senesi Temmuz'unda İstanbul'a gelmiştim. Maksadım Hukuk tahsili idi. Prusyalı Emin Efendinin idaresinde bulunan Mektebi Hukuka girdim. İki tarafına sallanarak yürüyen, kışın kalın bir palto giyen, kır bıyıklı, kırmızı yüzlü, sarışın tüylü bir muallim her hafta Çarşamba günleri öğleye yakın muntazaman mektebe gelir, üst kata çıkar, güzel ve tatlı bir ders takrir ederdi.

Bu muallim mektebin bahçe kapısından girerken bütün talebe sevinir, güler yüzle bir vaz'ı ihtiram alırlar hacei dânâya yol verirlerdi. Bu muallim **fazaili ahlâkiye ve kemalâtı ilmiye** mütercimi Kemal Paşa zade Sait Bey'di. Takrir ettiği ders de **Hukuku Siyasiyeî Osmanîye** idi.

Ehli Salibin Osmanlılar hakkındaki teşebbüsatından tutturarak devri Tanzimatı açar, Reşit Paşa'nın Devri Tanzimatı nasıl ve niçin yaptığını hikâye eder. Rusyanın vaziyet ve mâneviyatını tasvir eder. Gülhane Hattı Hümayununu teşrih eylerdi. O zaman - ve belki bugün - Reşit Paşayı bu memlekette yegâne anlamış ve yegâne anlatmış adam Sait Bey'dir. O cihetle **Hukuku Siyasiyei Osmaniye** dersinin bugüne kadar yetişmiş yegâne muallimi ilmisî de Sait Bey olmuştur.

Sait Bey dersine 1301 senesinde başlamış ve 1302 senesinde hitam verdirilmiştir. Sait Bey'in Hukuki Siyasiyei Osmaniye derslerini takip eden bir Osmanlı Meşrutiyeti hakkiyle anlamamak, usuli meşverete bir muhabbeti kalbiye peyda eylememek mümkün değildir.

Sait Bey'i Mektebi Hukukta Hukuki Siyasîyei Osmaniye tedrisine sevkeden Cevdet Paşa'dır. Filhakika Sait Bey dersine Cevdet Paşa'nın nezareti zamanında başlamıştır ve o zaman Mektebi Hukuk Adliye Nezaretine merbuttu.

Sait Bey Hukuki Siyasiyei Osmaniye dersinde bir Cevdet Paşa idi. Yani Tarik sermuharriri siyasisi olan Sait Bey gibi yazmazdı.

Cevdet Paşa Kısası Enbiya'yı ne kadar sade ve selis bir surette yazmış ise, Sait Bey de Hukuki Siyasiyei Osmaniye dersini o kadar sade ve selis yazmıştır. Her kim okursa anlamaması kabil değildi. Sait Bey'in Hukuki Siyasîyei Osmanîye dersleri bugünkü sade yazanları bile hayrete düşürecek surette mucez, selis ve sadedir. [5]

Avukat Abdürrahman Adil Eren Sait Bey'in 1302 den sonra tedris hayatından uzaklaştırıldığını yazıyorsa da 1305 (1889) senesine kadar tedrisata devam ettiği ve ancak o tarihte Macit Paşa adında birisinin bu dersi takrire memur edilmiş bulunduğu **Hukuk Mektebi** programının tetkikinden anlaşılmaktadır.

Sait Bey'e halef olan bu zat kimdir? Ve halef olabilecek bir ilmî kudrete malik midir? Sait Bey gibi Şark kültüründen başka Garp kültürü de var mıdır? Bir yabancı dil biliyor muydu? Bunlar hakkında bilgilerimiz yoktur.

Şu kadar varki Darüttalim Mektebi bahsinde de söylenildiği gibi bu Macit Paşa o zamanki edebî münakaşalara da karışmış olmakla beraber **Künhüllisan** adında bir de eseri bulunduğu yine o münakaşalardan anlaşılmaktadır.

O zamanki edebî münakaşalardan şunu da anlıyoruz ki bu Macit Paşa **Künhüllisan** adındaki eserinde Ermeni harflerinin iyiliğinden, güzelliğinden bahsederek dilimize Arab harfleri yerine bunun kabulünü teklif ve müdafaa etmiştir. Onun bu fikrini muarızları hoş görmemişler, aleyhinde türlü türlü yazılar yazmışlardır. Fakat o; bu fikrini şu cümlelerle tevil ve müdafaa etmiştir: «Lisan bahsinde bu abdi ahkarın akli kasiranesinde mümkün ve caiz olabilen şey, hurufun eşkâli hazırasına halel getirilmemek şartiyle vuvayyeller ilâvesinden ibarettir.»

İşte dil hakkındaki fikirlerini ve mütalealarını bu kadarcık olsun öğrendiğimiz Macit Paşa'nın Tarihe, Hukuka, Siyasete ve bilhassa Hukuki Siyasiyei Osmaniye mevzuuna dair ilmî kudreti hakkında hiç bir

---

[5] Hâdisati Hukukiye ve Tarihiye. Sahife 18 — 22

malûmat elde edemedik. Bununla beraber bir sene sonra Macit Paşa'nın da mektepten uzaklaştırılarak dersin programdan büsbütün çıkarıldığını görüyoruz.

Eğer bu Macit Paşa sonra **Bâlâ** rütbesine kadar çıkan **Keçeci zade Abdullah Macit Bey** ise bunun hakkında en iyi malûmatı yine Sait Beyden öğreniyoruz. Macit Bey öldüğü zaman Sait Bey'in 10 Mart 1917 tarihli Edebiyatı Umumiye Mecmuasına yazmış olduğu yazıdan şu satırları alıyorum :

«En kadîm rüfekayi âcizanemden Macit Bey'in derecei iktidarı edebisini bilenlerimiz pek azdır. Pek çok tetebbuatiyle bir Hazinei Maarif kesilmiş olan merhum, bilhassa Fransızca kitabetiyle cümlemizin mümtazı idi. Türkler içinde merhumdan ziyade Fransızcaya âşina kimse yoktu...»

* * *

Hukuk Mektebi'nde imtihanlar hem tahrirî yani yazılı, hem de şifahî yani sözlü yapılmak esas olarak kabul edilmiş ve bunun birincisinde talebenin yazış kudreti, ikincisinde söz söylemek kabiliyeti aranır ve ölçülürmüş.

Bir de imtihan sualleri müdürle muallimi tarafından birlikte tertip olunur, müdür muallime bu suallerin kaç sahife kâğıt tutabileceğini ve ne kadar zamanda yazılıp verileceğini sorup tesbit ettikten sonra tayin olunan vakit bitince talebe tamamlasa da tamamlamasa da kâğıtları ellerinden alınır ve kendilerinden kâğıtlarını getirip teslim edenlerde de sıra gözetilirmiş.

İlk zamanlarda bu türlü murakabeler ve yakından alâkalar yüzünden ve hükûmetle hükümdarın da mekteplerin ilerlemesi hususunda alâka göstermesinden ve bir de zamanın Şark ve Garp ilimlerinde en yüksek âlim ve mütefekkirlerinin muallim tayin edilmiş olmasından dolayı dersler pek ahrarane takrir ve teşrih edilir, kanunların esbabı mucibeleri pek vâkıfane anlatılırmış.

Bir gün Kitabüddiyyat muallimi Karinâbâdlı Ömer Hilmi Efendi ders takrir ederken bildiği yabancı dil sayesinde aynı mevzuu Garp hukuk kitaplarında da tetkik ve mütalea etmiş olan bir Ermeni talebe İslâm Hukukunun daha kandırıcı ve daha akla yakın esbabı mucibe dermeyan ettiğini değerli Hocasının takririnden anlıyarak hayretler içinde kalmış ve hemen ayağa kalkarak ve İslâm Fıkhına hayranlığını göstererek İslâm dinini kabul ettiğini söylemiş ve Daniş adını alarak Müslüman olmuştur.

* * *

Bir meslek ve ihtisas mektebi olan Hukuk programına edebiyata, yabancı dillere, felsefeye ve tarihe dair derslerin konulması evvelâ: O sırada bu dersleri önceden öğreterek yüksek mekteplere talebe yetiştiren liselerin veya o zamanki tabirle İdadîlerin olmayışı, saniyen: Hukuk talebesi arasında tecanüs ve mümaselet bulunmayışıdır. Bunlardan dolayıdır ki talebe arasında Avrupaî bir şekilde kurulmuş ve işlemiş olan Mektebi Sultanî'den veya ilk liselerden olan Darüşşafaka'dan gelenler bulunduğu gibi medresede okuyarak Arabcayı bile öğrenememiş, Türkçeyi ise hiç okumamış kimselerin olduğunu hatırlar ve bunlara Türk diline ve İslâm kültürüne büsbütün yabancı olan Rum, Ermeni ve Yahudi çocuklarını da ilâve ederseniz ilk Hukuk Mektebinin biribirinin dilini anlamaz kimselerle dolu nasıl **bir Babil kulesi** olduğunu anlarsınız.

Bu devirde Hukuk Mektebinde Garp ve Şark hukuklarını en iyi derecede kavramış yüksek muallimler ders okuttukları halde tahsil seviyesinin mütecanis olmaması yüzünden talebenin yüzde sekseni istifade edememiştir diyebiliriz.

Meselâ Mecelle, Fıkıh ve Usuli Fıkıh gibi dersleri medreseliler ötekilere nisbetle biraz anlıyabildikleri halde bunlar da öteki dersleri anlamakta güçlük çekiyorlar. Fakat buna mukabil iyi bir lise tahsili görmüş, hele bir Garp dilini de öğrenmiş olanlar ve bilhassa Türk olmıyanlar da bahsi geçen dersleri pek zor kavrıyorlardı.

Hasılı bu devirde **Hukuk Mektebi** talebesinin kıyafetleri ve milliyetleri gibi anlayış dereceleri de bambaşka idi.

Anlayıp kavrıyabilmeleri için tarih dersleri göstermek ve Garp lisanlarında hukukî tetkikat ve tetebbuatta bulunabilmeleri için de bir Garp dili okutmak zarureti karşısında kalınmıştır.

Ancak 1300 (1883) tarihinde İstanbul'da ve vilâyetlerde İdadî Mektepleri açılarak talebe yetiştirildikten sonradır ki **Hukuk Mektebi** kendisine yarıyacak elemanları bolca bulabilmiş ve ancak o zamanlarda bu derslerin bir çoğu programdan çıkarılmıştır.

Hukuk Mektebi programından bilhassa felsefe, tarih ve edebiyat derslerinin çıkarılmış olmasının bir sebebi de bugün **kültür dersleri** denilen bu ilimlerin talebenin fikrini açması ve bu yüzden memleketin müstebit ve mutlak idaresine karşı fikirler ve arzular beslediklerinin anlaşılmış olmasıdır.

Bu kitabın Mülkiye Mektebi kısmında anlatıldığı gibi o zaman Mülkiye Mektebinde bu sebepten ve bu maksatla yapılan değişiklikler bu tarihte Hukuk Mektebine de teşmil olunmuştur.

Maarif Nezareti Tarihçei Teşkilât ve İcraatı adındaki eserde 1309 (1893) maarif vak'aları anlatılırken (Sayfa 268) deniliyor ki :

«Mektebi Hukuk programının ıslahı ile bazı derslerinin tadili hakkında Mahkemei Temyiz âzâsından Ali Şehbaz ve Hasan Tahsin Efendiler hazır olduğu halde Meclisi Maarifte cereyan eden müzakerat neticesinde: Mektebi mezkûrda tedris olunan ulûm ve fünunun münhasıran ilmi hukuka müteallik olarak talebenin bundan maada derslerle izaai vakit etmeleri gerek Maarif ve gerek Adliye nezaretlerince tensib edilerek bu noktai nazardan mektebi mezbur programından Edebiyat, Fransızca, Belâgat, Tarih, İlmi Servet, İlmi Menafiürruh derslerinin lâğvına ve **fakat duhul imtihanlarının daha itinalı bir surette icra kılınmasına** karar verilmiştir.»

25 Eylûl 1307 (1891) tarihli Tercümanı Hakikatta bu program meselesinden bahsedilirken «Mektebi mezkûrda tedris olunan derslerden edebiyat zaten o mektebe devam eden Efendilerin mekâtibi evveliyede tahsil ve ikmal ettikleri kısımdan olarak talebenin bundan müstağnî bulunmasına ve fenni menafiirruh ile ilmi servet dahi sıfatı hâkimiyeti ihraz edecek talebe için pek de lüzumlu görülmemesine mebni bunların lâğvi» ne Meclisi Maarifçe karar verildiği bildirilmektedir.

Bu karar üzerine tanzim olunan en son program şudur ve bu proram pek az farklarla 1908 inkılâbına kadar devam etmiştir.

Birinci Sene

Mecellei Ahkâmı Adliye, Ceza Kanunu, Hukuki Düvel, Hukuki İdare, Kitabünnikâh, Mukaddimei İlmi Hukuk.

İkinci Sene

Mecellei Ahkâmı Adliye, Vesaya ve Feraiz, Hukuki İdare, Hukuki Düvel, Usuli Muhakematı Cezaiye.

Üçüncü Sene

Mecellei Ahkâmı Adliye, Usuli Fıkıh, Usuli Muhamekatı Hukukiye, Ahkâmı Evkaf, Uhud, Ceza Kanunu, Ticareti Berriye Kanunu.

Dördüncü Sene

Tanzimi İlâmatı Hukukiye, Tanzimi İlâmatı Cezaiye, Arazi Kanunu, Usuli Fıkıh, Kitabüddiyyat, Ticareti Bahriye Kanunu, Mukayesei Kavanin.

Şurası da şayanı hayrettir ki : [6]

---

[6] Bu programlar Ord. Profesör Ebülulâ'nın uzun tetkikât yaparak Hukuk fakültesi mecmuasile neşretmiş olduğu vesikalardan alınmıştır. Tafsilat için o mecmuaya bakılması lâzımgelir.

Bu derslerin bir kısmının kaldırılmasına ülemâ denilen sınıfın müdahalesi ve itirazı sebep olmuştur. Said Paşa hâtıratında der ki :

«Talebei ülûmdan mürekkep medaris; İlâhiyat mekteplerinin derecatı iptidaiye ve saniye hem de derecei âliyesini câmidir. Bunlar Beynelislâm Ulûmi İlâhiye medreseleri makamında addolunmak tâbiîdir. Lâkin Edebiyat, Riyaziyat, Hikemiyat ve Tabiiyat için **Darülicaze**lerimizin olmaması bir memleket için büyük bir noksandır. Gerek payitahtta, gerek vilâyetlerde bu yolda dahi müessesatı ilmiye vücuda getirilmeli. Merhum Saffet Paşa da benim fikrimde idi. Hattâ merhum devairi umumiye müfettişliğinden zatı şahaneye bunun için bir kaç lâyiha takdim ile Irak, Suriye, Anadolu ve Afrikayı Osmanînin büyük şehirlerinde birer **Hukuk Mektebi** tesisini tavsiye eylemişti. Bu efkârda haklıyız. Çünkü hali cehilde kalan ve cehaleti zamanımızda azîm bir mağlûbiyeti siyasiye ve harbiyeye sebep olan Çin İmparatoru dahi memleketinin düveli mütemeddine beyninde mevzuu taksim olmasından korkarak tariki selâmetini neşri maarifte aramağa başlamıştı. Hattâ 1898 de İmparator Kuvansko Avrupa ve Amerikadan getirttiği ecnebi muallimler ianesiyle yeniden bir Darülfünun açmıştır.

Gariptir ki ben memleketinize terakki ülûm için şu niyyat, şu teşebbüste iken niyyet ve teşebbüslerim terakkîi efkârı gayri meşruaya sebep olur iddiasiyle muaheze ediliyor idi. Terakki taraftarı bildiğimiz ülemâdan Ali Haydar Efendi bir gün nezdime gelip **Hukuk Mektebi**nde **Roma Hukuku tedris olunuyor; haberiniz var mı? Tahkik ve men etmelisiniz** zımnında ihtarda bulunmuş idi. Molla Hüsrev'in eydii ülemâda mütedavil olan **Mir'at** ve **Mirkat**'ı Roma Usulü hukukuna mutabakat etmiyor mu? Cevabiyle muarızın ifadesini geçiştirdim.» [7]

Yine bu kitabın bir çok yerlerinde ülemâ denilen müteassıplar gürühunun bu memleket maarifine yapmış oldukları fenalıkları uzun uzadıya anlatmıştım. Ali Haydar Efendi gibi devrin en münevver âlimi sayılan bir adamın da Roma Hukukuna itiraz ederek onu Hukuk Mektebi programından çıkartmak istemesi ötekilerden ziyade hayret edilecek bir hâdisedir.

İşte şu hâdise de gösteriyor ki, yukarda bir çok derslerin vakit vakit programa konulmuş ve yine vakit vakit çıkarılmış olmasının böyle bir çok sebepleri vardır. Bunların bir kısmı bu türlü müteassıpların takdirsizlikleri yüzünden, bir kısmı hükûmetin idarî düşüncesinden ve bir kısmı da muallim ve talebe bulunamamaktan dolayı kaldırılmıştır.

Meclisi Maarifin reisi, Hukukun usuli fıkıh müderrisi ve Rumelii

[7] Hatırat. Cilt : 1. Sahife : 172.

şarkî vilâyeti cemaati İslâmiyesinin reisi olan edib ve münevver Ali Haydar Efendiden Roma Hukukunun Mektep programından çıkarılması değil bilâkis İslâm fıkıhının daha iyi anlaşılması ve onunla mukayese imkânının temin edilebilmesi için şayet yoksa programa yeniden böyle bir dersin konulmasını talep etmesi beklenirdi.

Vukubulan talebi üzerine 2 Şubat 1310 (1895) tarihinde Maarif ve Mektepler hakkında Sadrıâzam Sait Paşa tarafından yazılıp Abdülhamit II ye verilmiş olan lâyihada Hukuk Mektebinin bu son aldığı şekli beğenmiyor ve biraz da kapalı ifadelerle onu şu tarzda tenkit ediyor :

«... Bizde bir **Mektebi Hukuk** tesis olunmuş ise de hali kâzırının devletin maksadı meşruunu temine kâfi olduğu meçhuldür. Beyana hacet yoktur ki, hukuki mevzuanın kısmı hususîsi sırf vazifei adalet için olduğu gibi tedrisatı hukukiyenin mevzu ve gayesi de hukuki umumiyyei hariciyeye vâkıf memurlar yetiştirmektir. Diplomatlıkta Tarihi Düvel, Tarihi Muahedat ve usuli hukukiyei beynelmilel bilinip hukuki memleket esası metin üzerine müdafaa olunmak şart olduğu halde diplomasi fennine başka bir mahiyet verildiğinden hatayayı külliye vukua gelmiştir. İşte mevcut olan Mektebi Hukuk sair Düveli mütemeddinede olduğu gibi Hukuki Umumiyenin hem kısmı küllisi, hem kısmı haricîsi için adam yetiştirecek halde midir? Yoksa yalnız malûmatı gayri kâfiye eshabından hâkimler ve dava vekilleri mi yetiştirmektedir? Buraları şayanı tetkiktir.» [8]

Said Paşa'nın Hukuk Mektebi hakkında söylemek istediği halde hükümdarın huyunu bildiği için açıkça yazamadığı mütalealar şimdi satırlar arasında pekâlâ okunabiliyor.

1296 (1878) de **Hukuk Mektebi** ilk açıldığı zaman Ayasofya karşısında eski Darülfünun (son Adliye Nezareti) bahçesinde ayrıca bir bina yaptırılmıştı. Mektep 1308 (1892) senesine kadar bu binada tedrisata devam etti, bu sene içinde Lisan Mektebi lâğvedilerek binası boş kalınca **Hukuk Mektebi** Lisan Mektebi binasına taşındı ve 1908 inkılâbına kadar burada kaldı. O tarihten sonra da Darülfünun'un bir Fakültesi halini alarak Veznecilerdeki Zeynep Hanım konağına taşındı.

Hukuk Mektebinde öğleye kadar ders okutulurdu. Hükûmet dairelerinde ise ekseriyetle devam öğleden sonra idi. Bir kısım memurlar bu vaziyetten istifade ederek **Hukuk Mektebi**ne rahatça devam ediyorlardı. Esasen bu devirde bu türlü yüksek meslek ve ihtisas mektepleri-

[8] Hâtırat. Cilt: 1. Sahife: 575.

ne kâtip ve memurların devam etmesine hükûmetçe müsaade hattâ teşvik edilirdi.

Hukuk Mektebi'nde o zamanlar devletin resmî tatil günü olan Cumadan başka Pazar günleri de ders okutulmazdı. Pazar günleri hükûmet daireleri de yarı tatil yaparlardı. Bunda hem bu tatilin hem de muallimlerle talebeden bir kısmının İslâm olmayışının büyük tesiri vardır.

Hukuk Mektebi'ne rağbet ve devamın büyük bir sebebi de bu devirde İstanbul'dan başka yerde doğmuş olanların askere alınmasıdır. Fakat bu türlü kimseler İstanbul'a gelip yüksek bir mektebe devam ederek şahadetname alırlarsa tıpkı İstanbul'lular gibi askerden istisna edilirlerdi.

İşte bir çok taşralı gençler, mahza bu istisnadan istifade için **Hukuk Mektebi**'ne devam ediyorlardı.

Hukuk Mektebi'ne böyle bir maksatla olmıyarak, hattâ hâkim, hattâ avukat olmayı bile düşünmiyerek ancak bir yüksek tahsil görmüş olmak maksadiyle girenler de oluyordu ve bunlar büyük bir yekûn tutuyordu.

İslâm olmıyan gençler mektebi bitirir bitirmez hükûmet memurluğundan ziyade avukatlığa sülûk ediyorlardı. İslâm gençleri arasında avukatlığa heves edenler ise parmakla gösterilirdi. Esasen o zamanki Müslüman zihniyeti avukatlığı aşağı bir meslek sayardı. İslâm gençlerinden avukatlığa intisap edenler, ailesi tarafından âdetâ aforoz edilirlerdi.

İslâm olmıyan kimselerin bu mesleğe intisap ile yüksek birer mevki ve hattâ büyük birer şöhret ve servet edenleri görüldükten ve 1908 inkılâbı olarak Hukuk mezunu bir çok İslâm gençleri birer sebeple memuriyetten çıkarıldıktan sonra ister istemez avukatlık mesleğine girdiler ve o tarihten sonra Müslüman avukatların sayıları çoğalmağa başladı.

Hukuk Mektebinden çıkıp da hâkimliği tercih edenler ve ne avukatlık ne de memurluk yapamıyanlar medrese mensupları idiler.

Maarif Nezaretinin Altıncı cilt Salnamesinin baş tarafındaki izaha göre : «Mektebi Hukuktan çıkanlar şimdiye kadar lisansiye derecesinde şahadetname almakta oldukları halde saiyei terakkiyatvayei hazreti padişahîde bazı dersler ilâvesiyle mektebi mezkûrun tedrisatı bir derece daha takviye edilmiş olduğundan bundan sonra hukuk mezunlarından tez imtihanına girip muvaffakiyet kazanmış olanlara ilmi hu-

kuktan doktor şahadetnamesi verilmesi hususuna 1319 da iradei seniye çıkmıştır.»

Hukuk tedrisatını talebe bakımından tetkik etmek, ona karşı gösterilen rağbeti ifade ettiği için bu mevzu da ihmal edilecek cihetlerden değildir. Elde bulunan resmî kayıtlara göre :

Ders senesi	İslâm talebe	İslâm olmıyan talebe	Yekûn
1313 — 1314	520	48	568
1314 — 1315	611	54	665
1315 — 1316	611	54	665
1316 — 1317	582	51	632
1318 — 1319	612	69	681

İstanbul'dan başka vilâyetlerde Hukuk Mektepleri açıldıktan sonra talebe sayısının azalmağa başladığını görüyoruz. Nitekim: 1908 inkılâbının meydana çıktığı 1323 - 1324 senesinde bu yekûn 263'e inmiştir. Fakat inkılâptan sonra mektep kapısı ardına kadar müracaat edenlere açıldı. O sene talebe yekûnu birdenbire 2189'a çıktı. Bunların bir kısmı ilk tahsili bile görmemiş, fakat **otodidakt** olarak biraz okuma yazma öğrenmiş olan kimselerden ibaretti. Bu türlüler bir sene kadar dinleyici talebe sıfatiyle derslere devam ettikten sonra mütemadî müracaat ve ricaları üzerine aslî talebe arasına alınmışlardı.

Bu rakam 1908 inkılâbı sırasında Hukuk Mektebine karşı gösterilen alâkanın en yüksek delilidir.

Yine resmî istatistiklere göre: 1325 — 1326 ders senesinde Hukuk Mektebinde 1808 talebe bulunmaktadır. Bunların 1541'ini İslâm; 267'sini İslâm olmıyan talebe teşkil eder. Yine bunların 1041'i köylü, 767'si şehirlidir. Talebe babalarının meslek vaziyetleri itibariyle de bu yekûn şöyle bir tasnife tâbi tutulmuştur: 126'sı İlmiye mesleğine mensup kimseler, 715'i memur ve zabit, 24'ü dava vekili, 59'u muallim, 233'ü tüccar, 55'i san'atkâr, esnaf, 78'i çiftçi ve 513'ü diğer san'at ve mesleğe mensup kimselerin çocuklarıdır.

Hukuk Mektebinin yalnız İstanbul'da değil Bağdat, Suriye ve Kosova vilâyetlerinde de açılması ilk zamanlarda kararlaştırılmış ise de «Bu makule mekâtibi âliyeye girecek şakirdanın mekâtibi Rüşdiye mafevkinde olan İdadiye Mektepleri şahadetnamelerini haiz veyahut o derecede malûmatlı olması lâzım geleceği ve mahali mezkûrede henüz İdadiye Mektepleri küşadında sıfatı matlûbeyi haiz şakird ve muallim tedariki müteassir olacağından bunun vakti merhununa tâliki» ne Muharrem 1297 (1880) irade çıkmıştır.

Fakat bu devrin sonlarına doğru gerek Hukuk tahsiline rağbetin artması, gerek İstanbul'da çok miktarda talebe bulunarak siyasî bir hâdiseye sebebiyet verilmesi ve bir de **İstanbul Hukuk Mektebi**'nin bütün müracaat edenleri kabul edememesi gibi sebeplerle vilâyetlerdeki İdadîlerden çıkan talebelerden Hukuk tahsilini takip etmek istiyenlerden Rumeli kıtası için Selânik'te, Irak için Bağdat'ta ve Orta Anadolu için Konya'da 1323 (1907) senesinde birer Hukuk Mektebi açılmış olduğu bu kitabın 883 üncü sayfasında izah edilmiştir.

1329 (1913) da Beyrut'ta da bir Hukuk Mektebi açılmıştır.

Bu mekteplerden Selânik Hukuk Mektebi Balkan Harbinden, Konya ile Bağdat ve Beyruttakilerde Umumî Harpden sonra tedrisatı tatil etmişlerdir. Fakat Ankara'da Millî Hükûmet kurulduktan sonra orada yeniden bir Hukuk Mektebi açılmıştır. Bu Mektep Ankara Üniversitesi açıldıktan sonra İstanbul'daki gibi Fakülte haline gelecekdir.

İstanbul Hukuk Mektebi Darülfünûn ile birleştikten ve Fakülte halini aldıktan sonra takip ettiği terakki ve tekâmül safhası da Darülfünûnla birlikte gittiğinden bu bahsi burada kesmeye mecbur oldum.

5. SANAYİİ NEFİSE MEKTEBİ

1297 (1879)

Güzel san'atlardan musiki ile yazı, tezhip ve teclid'den başkasına atalarımız dinî bir taassup ile iltifat ve himmet etmemişler ve bu yüzden resim ve heykel yurdumuzda inkişaf eylememiştir.

Bununla beraber saray ve havas nezdinde minyatür şeklinde resim biraz rağbet gördüğü için yerli ve yabancı bazı san'atkârlar vakit vakit ortaya çıkarak birtakım eserler bırakmışlarsa da bunlara aslâ umumî bir mahiyet verilemez. [1]

---

[1] İslâm dininin resimle heykeli yasak edişinde **Kur'an**'ın ayetlerine değil **Hadis** denilen Peygamber'in sözlerine dayanıldığı görülüyor. Bu mes'ele hakkında dinî eserler hemen hemen ayni mealde başlıca üç Hadis nakl ve kayt ederler:

Bu üç hâdisin kısaca Türkçesi: **«Köpek, resim ve heykel olan eve melek girmez»** den ibarettir.

Hacı Salih adında ulemadan birisi bu üç hâdisi ele alarak **Misbahülmünir fi men'-ittasvir** adında 55 sahifelik Türkçe bir risale yazmış ve dinî eserlerin bu bapta yazdıklarını bir araya toplamış ise de verdiği izahat yürüttüğü mütaleâlar bu devirde yaşayan kimseleri ikna ve tatmin edecek kıymette değildir. (Manzumei Efkâr matbaası 1328 - İstanbul)

Hele risale müellifinin en son olarak ileri sürdüğü şu mütaleası büsbütün gülünç ve cahilce bir görüş değil midir?

«..... bir zatın resmi mürtesemi ya dostu veya düşmanı eline girmek veya nihayet bir sürpüntü mahalline atılmaktan hali olamaz. Eğer diyaneti sahiha erbabının eline geçerse resim sahibi hetki hükümatı şeriyede bulunmuş ve bilihtiyar günahı kebireye irtikâp etmiş olmasından dolayı şüphe yok ki; hem tayib, hem de yüzüne tükürerek tahkir edecektir. Zira muktezayi diyanet bunu icap eder.

Çünki ma'siyeti tahsin aynı ma'siyettir. Şayet düşmanı eline geçerse icrayı hakarete vesilei yegâne olup ve yüzüne tükürmekle kanaat edilmeyip abdesthane duvarlarına talik ve bu suretle tahkir edileceğinde şüphe edilemez. Girit ceziresinde ve Mahmut Celâlettin Paşa'nın vali bulunduğu 1310 (1893) tarihlerinde ahalisi sırf Hıristiyan bulunan kazalar mahkemelerinde gûya sureti zahirede İslâma ve hükûmeti Seniyeye bir cemile olmak üzere Sultan Abdülhamit'in huzurunda icrayı muhakeme etmekte iseler de diğer taraftan resmî mezkûru abdesthane duvarlarına talik eyledikleri hükûmetçe sabit olmakla toplattırılmıştır. (Sahife 53) Din namına söz söyleyen ve kendilerine **ulema** yani **bilginler** denilen kimseler yirminci medeniyet asrında bu türlü basit ve geri mütalealarile mensup oldukları dine hizmet değil, bilâkis zarar verirler. İşte misali. Hacı Salih'in mütaleasının doğruluğunu kabul edecek bu gün milyonda bir münevver Müslüman bulunamaz sanırım.

Tanzimat devrine kadar bu tarzda devam eden bu telâkki ve taassup o devirde ve 1285 (1868) tarihinde bir **müze**'nin açılmasiyle ve 1291 (1874) tarihinde de bir **Müze Mektebi**'nin kurulmasiyle oldukça sarsılmağa başlamış ve 1293 (1876) da **Fennî Resim ve Mimarî** Mektebinin açılmasiyle de artık fiiliyat ve tatbikat sahasına çıkılmış demek oluyor. Fakat bu iki mektebin açılıp tedrisata başlamış olduğuna ihtimal verilemiyor.

Halbuki dinî emirlerin ve nehilerin daima iki cephesi vardır. Bu cephelerin birisi maddî yahut dünyevi, ötekisi manevî yahut uhrevîdir.

Eve köpek sokulmamasının maddî sebebi ancak bu son senelerde anlaşılmıştır. Kuduzla Kisei idatidiyei Ekinokokiye hastalıklarının başlıca köpekten geçtiği bu gün fennen sabit olmasına göre din naşirinin bu baptaki nehyinin sebep ve hikmetine diyecek olmaz ve köpeğin bu maddi zararı karşısında manevi zararını araştırmağa ise lüzum bile kalmaz. Nitekim İslâm âlemi bunu asırlardan beri fiilen tatbik etmiş ve garpta görülen bir çok hastalıkların bu âlem bu sayede masun kalmıştır.

Bunlardan başka resim hakkında şöyle bir hâdis daha rivayet edilir: **Canlı bir mahlûkun resmini yapana ona ruh verinceye kadar ki buna imkân yoktur. Allah, azab edecektir** demektir. Bunun bir tahzir olduğundan şüphe yoktur. Hattâ ağaç gibi şeylerin resimlerini yapmakta İslâm fakihleri mahzur görmezler. Halbuki ağacın da canı olduğu malûmdur. Bir insan veya hayvana ruh yani hayat vermekle bir ağaça verebilmek arasında zerre kadar fark yoktur.

Ötede beride bazı tablolar görülür. Gayet güzel bir kır yahut bahçe manzarası, fakat içinde canlı mahlûklardan ne bir insan, ne bir hayvan resmi görülmez. İşte bu tablolar bu zihniyetin mahsülüdür ve müteassıp kimselerin siparişile ressama yaptırılmıştır. Melek mes'elesine gelince: bu; maddî olmadığı yani ne kendisi ne de sebep olduğu veya olacağı hâdiseler bilinemediği ve gözle görülemediği için bunun hakkında evet veya hayır diyemiyoruz. Bununla beraber adını haber verdiğim risale evlere meleklerin girmesinin mutlak olarak yasak edilmediğini ve evlere ancak rahmet ve bereket meleklerinin girmediğini, yoksa hafeze meleklerinin insanlardan asla ayrılmadıklarını kaydetmekle de bu manevî sebebi zafa düşürmektedirler.

Halbuki diğer taraftan resim ve heykel için hem maddî hem manevî sebep olarak şu noktai nazar ileri sürülmektedir.

İslâm dini vahdaniyet yani tek Allah esasını kabul ederek çok Allaha tapınan putperestliği yıktığı için Müslümanlar resim ve heykel yüzünden tekrar putperestliğe dönmesinler diye din naşiri tarafıdan resim ve heykel yasak edilmiştir. İşte yasak edilmenin asıl sebebi budur. Halbuki İslâm dininin ilk intişarı sıralarında gerek **Kur'an'la** gerekse **Hadis**'le emredilen bir çok şeyler sonraları yapılmamış ve nehy edilenlerin çoğu da yapılmıştır. Fakat bunun için İslâm fıkhı iki esaslı kaide koymuştur: **Zamanın değişmesile ahkâm da değişir ve mani zail olursa memnu avdet eder.**

İşte bu iki esaslı kaideye dayanarak dinî hükümlere asırlardanberi bir çok değişiklikler yapılmıştır.

Mevzu fazla tafsilâta müsait olmadığından burada birisi Kur'an'a ötekisi Hadis'e taalluk eden iki hükmün daha ilk zamanlarda nasıl değiştirilmiş olduğunu bildirmekle iktifa edecek ve bunlarla resmin yasak edilişi arasında bir benzeyiş bulmağa çalışacağım.

Kur'an'ın Tevbe suresinin 61 inci ayetinde Beytülmale yani Hükûmet veznesine giren paradan kimlere yardım edileceği yazılıdır. Burada sayılan yardıma müstahak kimseler bugünkü Muaveneti içtimaiye yardımını görenlere veyahut tahsisatı mestu-

Bir Sanayii Nefise Mektebi'nin açılması hususunda asıl ciddî ve kat'î adımın 1297 (1881) senesinde atıldığını görüyoruz. Hükûmete bu adımı attıran ve bu işte ön ayak olan kimdir? Burası açık ve kestirme olarak belli değil. Bu mektebin açılması hakkında padişaha arzedilen sureti aşağıda görülecek tezkereye bağlı bir yazı var. Bu yazının kimin tarafından yazıldığı belli olmamakla beraber önce Türkçeden başka bir dille ve meselâ Fransızca yazılmış olduğu ifadesinin tarzından ve cümlelerin kısa ve kesik oluşundan ve bir de Hariciye Nezareti Tercüme Odası başlıklı bir kâğıda yazılı bulunmasından anlaşılıyor.

---

den para alanlara benzer. İşte bu suretle para alanlar arasında bir de **Müellifetülkulûb** denilen kimseler vardır. Bunların başlıcası İslâm dinine girmiş fakat o dine henüz ısınamamış olan kimselerdir. Münafıklar da bunlar arasındadır. Ufak bir bahane ile eski dinlerine dönecekler ve Müslümanlara zarar verecekler diye Peygamber zamanında gerek sadakadan, gerek harpte alınan ganimet mallarından bunlara birer hisse verilir ve bu suretle gönülleri alınır ve ağızları kapanırdı.

Birinci Halife Ebubekir zamanında çıkan bir harpte ganimet malları alınınca bu adamlar hükûmete müracaat ederek alınan ganimet malından kendi hisselerini istediler. İlk önce Halife bu talebe -Kur'an'da yazılı olduğu için- muvafakat etti. İstedikleri verilmek üzere idi. Fakat halifenin veziri olan Ömer buna muttali olunca verdirmedi. Müellifetülkulüb Kur'an'daki sarahate ve Peygamber'in tatbikat ve tediyatına dayandılar, haklarını istemekte ısrar ettiler. Bunun üzerine Ömer: O zaman İslâm zaif idi. Şimdi ise kuvvetlidir dedi. Ve para yerine onlara kılıç gösterdi. Ve Ömer'in bu muamelesini Halife yani hükümdar ile eshap denilen belli başlı kimseler de kabul ederek Kur'an'da açıkça yazılı olan bu hükmü ta o zaman iptal ettiler, yani idare ve siyaset fikri, aynı zamanda memleketin ve halkın menfaati kaygusu Kur'an'ın açık hükmüne, daha doğrusu Allah'ın emrine tercih edilerek ona aykırı harekette bulundular.

Halife Ömer'in bir sözünü naklederler, bu zat; **Allahın hükûmet nüfuzile menettiği şey Kur'an nüfuzile menettiğinden ziyadedir** demiştir. Nitekim bu hâdisede ona bir delildir. (Dairetülmaarif C. 2. Sahife 1448 İslâm maddesi)

Yine biliyoruz ki Peygamber Kur'an ayetlerini -Nazil oldukça- behemehal yazdırtır, ezberletir, fakat kendi sözlerinin yazılmasına asla müsaade etmezdi. Bunun da sebebi; Ayet'le Hadis'in yani Allah sözü ile Peygamber sözünün birbirine karışmamasını teminden ibaretti.

Bu mes'ele hakkında Peygamber; **benim ağzımdan Kuran'dan başka bir şey yazmayınız. Kur'an'dan başka bir şey yazmış kimse varsa silsin. Ancak yazmaksızın benden dilediğiniz gibi rivayet ediniz.** dediği halde ta kendi zamanında bu açık emre karşı nasıl hareket edilmiş oduğunu ve 1350 küsur senedenberi **Kur'an ilmi** ile başa baş giden bir de yazılı **Hadis İlmi**'nin nasıl ortaya çıkmış bulunduğunu görüyoruz.»

(Tafsilat için bakınız: Sahihi Buhari Muhtasarı: Tecridi Sarih tercümesi: Müderris Ahmet Naim C. 1, Sahife 39)

Peygamber'in kendi sözlerinin yazılmaması hakkındaki yasağa karşı resim hakkındaki yasak pek zaif kalır. Evet; resim hakkındaki yasak da Hadis kadar çabuk ve umumî olmamakla beraber yavaş yavaş hükümden düşmüş ve İslâm âleminde bilhassa Yüksek ve münevver tabaka arasında rağbet görmeğe başlamıştır. Endülüs'de hüküm süren ve yüksek bir medeniyet kurmuş olan Arapların saraylarında, evlerinde, eşyalarında resim ve heykel büyük bir yer aldığı gibi Şarktaki İslâm hükümdarları da onlardan aşağı kalmamışlardır.

Bu yazı yabancı bir dilde yazılmakla beraber millî duyguyu ifade ve tesbit ettiği için yazanın bir Türk olduğuna da tereddütsüz hükmolunabilir.

Bu yazıyı yazanın ve **Sanayii Nefise Mektebi**'ni açtırmağa sebep olanın kim olduğuna biraz sonra birlikte hükmetmek üzere önce o yazıyı olduğu gibi dercediyorum :

Osmanlı Hükümdarlarına gelince: Topkapı Sarayında son zamanlarda açılan salon bunun büyük bir delilidir. Bu salonda Fatih'ten beri gelen hükümdar ve şehzadelerin bir çoğunun resimlerine ve son hükümdarlardan Sultan Aziz'in bir de at üzerinde heykeline rastlarız. Osmanlı padişahlarından Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'a girdiği zaman askerlerine **mali ganimet sizin, abideler benim** demekle resme ve heykele ve umumiyetle güzel san'atlara karşı olan telakkisini göstermiş olduğu gibi Kanunî Sultan Süleyman'ın Budapeşte'yi aldığı zaman en büyük kilisenin Camie tahvilini Şeyhülislâm konuşurken orada namaz kılınabilmek için heykellerin kırılmasını istemesine karşı Kanuni'nin ne zararı var? Bunların üstü böylece örtülür, diye boynundaki atkıyı çıkartıp heykelin üzerine atması da güzel san'atlara karşı yüksek tabakanın telakkisini gösterir. Osmanlı hükümdarlarının Ayasofya gibi, Kariye gibi kiliseleri resimlerile beraber Camie tahvil ettirmelerinin sebeplerini bu yüksek zihniyette aramak lâzım gelir.

Medeniyeti İslâmiye Tarihinde Corci Zeydan derki (C 5. Sahife 49)

«Medeniyeti İslâmiye devrinde ressamlık büyük bir mevki işgâl edemedi. Çünkü İslâmiyette bunun men'i hakkında bir takım ahkâm vazolunmuştu. Maamafih gerek Emeviler, gerek Abbasiler devrinde Rum ve İran tasvirlerini takliden bir takım resimler yapılıyordu. Türkistani vasati Mogol âsârı sanatından Selçukiler vasıtasile intikal eden resimler dahi İslâm musavvirleri için model teşkil etmekte idi.

Mogollar ile birlikte bir takım Sanayîi Nefise erbabı dahi gelmişti. İranlılar bu zevatın ulûm ve maarifinden istifadeye şitaban olarak.. fenni tasvirde ihrazı meharet eylediler ve fenni tasvirin memaliki İslâmiyenin etrafı sairesine intişarına hizmet ettiler. İslâmlar Fars, Türkistan, Mısır ve sair kıt'alarda kitapları, Saray duvarlarını ve kumaşları bu resimlerle tezyin ederlerdi.»

Hasılı; nasıl ki Kur'an'ın dağınık âyetleri Mushaf yani sahife daha doğrusu kitap halinde toplanarak bir çok nüshaları yazılıp İslâm memleketlerine dağıtıldıktan ve Hafızlar tarafından ezberlendikten sonra artık hadisle karışması tehlikesi kalmamış, ve bundan dolayı hadislerin de yazılmasına başlanmışsa İslâm dini de yerleşerek ve insanlar tenevvür ederek artık resim ve heykel vasıtasile put perestliğe dönmek imkânı ve ihtimali kalmayınca onun hakkındaki yasakta gevşemeğe ve dinlenmeğe başlamıştır.

Resmin faidelerini burada sayıp dökmeğe lüzum göremiyorum. Bu gün tedrisat ve tarih sahalarında, hatta günlük hayatta bundan edilen istifade güneş kadar aşikârdır. Herkes her zaman onun faydalarını takdir ve onu tatbik ediyor. Peygamber demiştir ki: **Müminler hangi şeyi iyi görürlerse o şey Allah indinde de iyidir.** İşte başka sebep ve delil olmasa da bu düstura göre bu gün herkes resim ve heykeli iyi görüldüğünden artık memnuiyet aramamak ve onlardan bol bol istifade edilmek lâzım gelir. Netekim öyle yapılmıyor mu?

İslâm memleketlerinde bundan 90 sene önce ilkin Mısır'da, Kahire ve İskenderiye şehirlerine heykeller dikilmiştir. İlk dikilen heykelin Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim ve Mısır ordusunu yetiştiren Fransız mühtedisi Süleyman Paşalarla Mısır maliyesini düzelten defterdar Lazoğlu Mehmet Beyin heykelleridir. Türkiyede ise Cumhuriyet devrinde ilkin Atatürk'ün heykelleri dikilmeye başlamıştır.

«Mileli Osmaniye ve alelhusus Türkler her ne kadar san'atça hakikaten bir hissi fıtrîye malik iseler de bu his levha veya heykel şeklinde mevzu şeylerde değil, belki sanayii milliyemizin ebniyei aliyesiyle istimale mahsus binlerce eşyasında ve üstad ve âliminin tabiati mahsusası dahi kavaidi mevzua haricine çıkmaksızın âsârı mezkûre de müşahede olunmaktadır. Filhakika ebniyei mezkûreden daha güzel, daha âli ve sanayii atikai Osmaniye mamûlâtı nefisesinden daha musanna' acaba ne vardır? Fakat hayfâ ki bu mamulât günden güne mahvü nabûd olmaktadır. O eski kanaviçelerimiz, eski mensucatımız, Kütahya'nın o güzel evanii türabiyesi, Üsküdar ve Bilecik çatmaları, harirden ve gayet nefis kumaşlarımız, mücelledatımız, ağaç üzerindeki oymalarımız, abanozdan, fildişinden, sedeften kakma mamulâtımız, altın ve gümüş ile müzeyyen eski silâhlarımız; velhasıl eshabı akıl ve irfanın câlibi hayreti olan ve elyevm parçaları altın bahasına satılmakta bulunan bunca bedayi hayfâ ki artık husule gelmemektedir. Bu güzel camileri, bu âli türbeleri ve medreseleri hülâsa bütün âsârı bediai sınaiyeyi vücuda getiren mimarlar, üstadlar ki, onların halefi olan bizler âsârı mezkûreyi muhafaza etmeyi bile bilemiyoruz.

Onlar nerededirler? Ve ebniyei âliyemizi tezyin eden o musanna' mermerleri, ağaçları, demirleri, dökme tunçları, parlak evanii zücaciyeyi imal için o büyük üstadların emirleri altında çalışan ve kitaplarımızı gayet güzel teclid eden mahir üstadlar ne oldular? Bunların cümlesi hemen bütün bütün zail olmakta ve bizi doğrudan doğruya izmihlâle sevkeden şu inhitatı sanayi ve fesadı tabiatin önünü almak için henüz vakit var iken hiç bir şey yapılmamaktadır. Halbuki bir memleketin hirfet vaziyeti kendi kuvveti, hattâ servetidir. Onlar olmadıkça o memleketin tarihi ahlâfa intikal edemez. Zira bir millet ebniye ve âsâriyle varlığını isbat eder ve yine onlarla tarihini teşkil eyler.

Hükûmeti seniye niyyatı hasene ve hayrihahanesi iktizasınca bu hususı mühimme atfınazar ve dikkat buyurmalı ve hirfet ve san'atın memleketimizde ihyası için istimali lâzım gelen vesaiti istihsale bezli mahasali iktidar etmelidir. Çünkü şurası muhakkaktır ki, Avrupa mamulâti sınaiyesinin memleketimize ithalinde ve sevabıkı ahvali muhafaza ve tahsil nefayisi neşir ve tâmim ile hüsnitabiati tevsi ettirecek müessesatı mahsusanın fikdanından nâşi hüsnitabiat gittikçe bozulmaktadır.

Bugünkü gün ebniyei âliyemizden kangısı tâmir olunacak olsa tâmir yerine âdeda tahrip ediliyor. Buna da sebep bir taraftan ebrabı san'atîn kifayetsizliği ve diğer taraftan suitabiatin saikasıdır.

İmdi ehlihüner yetiştirecek ve işçilerin hüsnitabiatini ıslah ede-

cek müessesatı mahsusa mevcut olsaydı hem ebniyei âliyemiz bu misillû tedrisattan masun edilmiş ve hem de sanayii milliyemiz taptaze bulmuş olurdu.

İfadatı maruzadan malûmı dekayik melzumı cenabı vekâletpenahîleri buyrulacağı üzere bir **Sanayii Nefise İdaresi** teşkil edilse mesele kâmilen hal ve faslolunmuş olur.

Sanayii Nefise'nin istimali memleketçe favaidi azîmeyi mucib olur ve bunun hali ihtizarda bulunan saniyi milliyece dahi bittabi tesiratı hasenesi görülür. Memleketimizde tabiatin revnak ve letâfeti ve ahalinin hüsnitabiati pek ziyade olduğundan tasavvurı mebhusun icrası gayret âsandır.

Gerçi görenek ile tahsili san'at edenlerce defaten bu kaideden inhiraf pek müşkül yâni bildiğini terk etmek hemen muhal ise de henüz lâyikiyle yerleşmemiş olan bir şeyin ıslahı mümkün ve kaviyyen memuldür. Ve mademki bizde sade ve güzel eşkâl ile parlak elvan için bir hissi tabiî mevcuttur, mümareseden korkulmaz. Sanayii Nefiseye mahsus müessesat ihdası az vakıt içinde netayici matlube hasıl edecek ve bu müessesat memaliki ecnebiyeye talebe göndermekle değil, fakat kendi memleketimizin hasayisinden iktibası malûmat ile hem hünerver adamlar yetiştirecek, hem de gerçekten bir Türk san'atı vücuda getirecektir.

Hülâsai kelâm meşahiri erbabı sınaatten hiç birinin kaidesini aslâ taklid etmiyerek tabiate ve binnefis memlekete mahsus şeyleri ve memleketin tarihine müteallik vukuatı tasvir ve tersime sarfı ihtimam eylemek lâzım gelir.

İşte bu şeraitin temamii icrasiyle husuli muvaffakiyet muhakkak olup âfitabı marifetten yeni bir san'atin lâmiapaş olması dahi halkça mucibi memnuniyet olur. İmdi bu tasavvurun hayyızı fiile isalı için evvelbeevvel sanayii nefiseye mahsus bir mektep ile müzeler ve hattâ sergiler ıhdas etmek lâzımdır ki, erbabı vukufun cümlesi bu hususta müttefikkülefkârdırlar.

Bilcümle tabea ve zîri destanın husuli refah ve saadetini kemâl derece iltizam buyuran hükûmeti seniyenin sayei maarif vayesinde bu misillû temayülât ile küşad edilecek bir mektep güzelce idare olunursa elbette pek mükemmel netayic husule getirecek ve bânisinin şan ve şerefini ilelebed payidar edecektir.»

[Lâyihayı yazan zat bu izahattan sonra açılacak mektebin idaresine, programına vesaireye de temas etmekte ise de lâyihanın bu kıs-

mı sonra Talimat adı altında neşredilmiş olduğu için buraya almağa lüzum görmüyorum. Bu Talimat Maarif Nezareti salnamelerinde görülmektedir.]

Bu lâyihayı yazan zatın Müze Müdürü Hamdi Bey olduğu aşağıdaki yazılardan anlaşılmaktadır. Hamdi Bey Fransa'da tahsil görmüş ve Türkçe neşriyatta bulunmuş olduğu için bu lâyihayı Fransızça yazdırmıştır denilebilir.

Hamdi Bey'in bu teklifi Babıâlice nazarı dikkate alınmış ve bir **Sanayi Nefise Mektebi** açılmasına müsaade edilmesi için meclisi mahsusi vükelâca padişaha şu mazbata takdim olunmuştur :

«Malûmı âli buyurulduğu üzere sanayii nefise başlıca esbabı servet ve maariften olup sayei terakkiyat vayei hazreti padişahîde bu misillû vesaiti nafianın memaliki muharusei şahanede tesis ve terakkisi nezdi hakayık vefdi cenabı tacidaride mültezem bulunmuş ve Fransada Sanayii Nefise için geçende nezareti mahsusa bile teşkil olunmuş ise de sair devletlerde ticaret nezaretlerine merbuten idare ettirilmekte olduğuna ve Müzehane Müdürü saadetlû Hamdi Beyefendi hazretlerinin müessesatı sınaiyece vukuf ve malûmatı bulunduğuna binaen muvafıkı emir ve fermanı ilham beyanı cenabı mülûkâne buyurulduğu halde Müzeye müteallûk idarece kemakân Maarif ve Sanayii Nefiseye taallûk eden muamelâtta Ticaret nezareti behiyelerine merbut olmak üzere Sanayii Nefise Müdürlüğünün müşarinüleyhaya ilâvei memuriyet edilmesi ve leffen arz ve takdim kılınan lâyihanın dahi talimat olmak üzere mirişarünileyhe itası hakkında her ne veçhile emir ve fermanı hümayûnı hazreti şehinşahî müteallik ve şeref sudur buyurulur ise icrayi hükmi âlisine iptidar edileceği...»

10 Sefer 1299 **19 Kânunuevvel 1297**

SAİD

Elvahı Nakşiyye kolleksiyonunda (Sayfa 27) Halil Ethem bu mektep hakkında şu malûmatı veriyor: (Kısaltarak alınmıştır.)

«Bu müessese Hamdi Bey'in nezdi hükûmette vâki olan teşvik ve tavsiyesiyle vücuda gelmiştir. Mumaileyh 16 Şevval 1298 ve 30 Ağustos 1297 (11 Eylûl 1881) tarihinde Müzei Hümayûn müdürü tayin olunmuştu. O tarihlerde Ticaret Nazırı olan ve Hamdi Beyle gayet samimî dostluğu bulunan Raif Paşa dahi bu bapta kuvvetli bir âmil olarak bu teşebbüsi mühimmin husulünü teshil etmişti. İşte bu sebepten dolayıdır ki, mektebi mezkûr bidayette Ticaret Nezaretine ilhak edildi. Böyle bir mektebin tesisi hükûmetçe tahtı karara alındıktan sonra

Hamdi Bey 11 Sefer 1299 ve 21 Kânunuevvel 1297 (2 Kânunuevvel 1881) tarihinde Sanayi Nefise müdüriyetine nasbolundu.

Ticaret Nazırı Raif imzasiyle vürud eden tezkerede: Hamdi Bey'in uhdesinde olan Müze Müdüriyetinin kemakân Maarif Nezaretine ve yine teşkil olunan Sanayii Nefise Müdüriyetinin de Ticaret Nezaretine merbut kalacağı tebliğ olundu.

İşte hükûmetin bir Sanayii Nefise Mektebi tesisi hakkındaki mezkûr kararı üzerine Asarıâtika Müzesi olan Çinili Köşkün civarında bu mektebin muhtasar bir surette inşasına hemen beddolunarak 1298 senesi Eylûl'ü (1878) zarfında ve Suphi Paşa'nın Ticaret Nezareti zamanında bina hitam buldu.

Bu binaya 1308 (1888) senesinde ihtiyat sınıflarına ayrılmış ve aynı zamanda müsabaka sergilerine mahsus olarak bir büyük salon ile yanında biri hâkkâk, diğeri heykeltraşiye mahsus olarak diğer iki atelye ve 1327 (1911) senesinde de mektep binasiyle yeni salon kısmının arasında kalan açıklığa iki oda daha ilâve olunarak bunlar yekdiğerine rapt ve bu suretle mektep biraz tevsi edildi.

Mektebe talebe kaydına 28 Teşrinievvel 1298 (1878) de başlanacağı ilân ve resmi küşadı da 23 Rebiülâhır 1300 senesine müsadif 19 Şubat 1298 (3 Mart 1883) tarihinde icra kılındı. Derslere 1299 Mart iptidasında bededildi. İlk kayıt olunan talebenin adedi yirmi kadardı.

Mektebin Ticaret Nezaretinden irtibatının kat'ına ve tabiî taallûk ve münasebeti itibariyle Maarif Nezaretine ilhakına irade çıktığı Ticaret Nazırı Zihni Paşanın 23 Kânunuevvel 1302 (1886) tarihli tezkeresiyle Hamdi Beye tebliğ olunmuştur.

1332 (1916) senesinde bazı nâkişlerimiz Sanayii Nefise Mektebi binasının köhneliğinden ve atelyeler için lâzım olan ziyanın gayri muvafık ve makûs olmasından dolayı Maarif Nezaretine şikâyette bulunarak yerine yeni bir mektep inşa olunmasını ve sınaat noktai nazarından inkişafı için de o zamana kadar Müze Müdüriyetine merbut kalan mektebin bu müdüriyetten fekki irtibatını talep etmekte idiler. Bu bapta nâkişlerimiz tamamiyle haklı bulunuyorlardı. Maamafih o hengâmda henüz devam etmekte olan harbı umumî dolayısiyle yeni bir mektep inşası şöyle dursun hattâ eski binayı güzelce tâmir eylemek bile mümkün olamazdı.

Umurı maarifte büyük bir faaliyet gösteren Nazır Şükrü Bey Cağaloğlu'nda kâin ve tevsie salih olan ve iptida Lisan Mektebi olarak inşa edilmiş bulunan kâğir ve güzel binayı Sanayii Nefise Mektebine

tahsis eylemeği münasip görmüş ve bu karar mucibince Mektep 19 Eylûl 1332 (1916) tarihinde nakış koleksiyoniyle beraber Cağaloğlu'na naklolunarak bu koleksiyon da kemali zahmetle üst kattaki büyük salonla yanındaki salona yerleştirilmişti.

Mektebin atiyen lâyik olduğu terakkiye mazhar olması için 14 Nisan 1333 (1917) tarihinde Müze Müdürlüğünden irtibatı fek ettirilerek kendi başına müdüriyet haline getirilmiş ve nâkiş Halil Paşa müdürlüğe tayin olunmuştur.

Diğer taraftan Maarif Nazırı Şükrü Bey'in himmetiyle tesis edilip resim ile nahit san'atlarına münhasır olan **İnas Sanayii Nefise Mektebi**'nin 1 Teşrinisani 1330 (1914) tarihinde küşadı hanımlarımızın da bu fenni lâtifte şevk ve heveslerini tezyid etmekte ve onlardan da bir hayli san'atkâr yetişmesine sebep olmaktadır.

Bu keyfiyet memleketimiz ve bilhassa her iki mektep için mucibi fahır ve sürurdur. Zaten Türk hanımlarında sınaati nakşe fevkalâde bir istidad vardır.

Bu meyanda bu mektebin ilk muallimesi olup Roma ve Paris'te tahsil etmiş olan Nâkişe Mihri Hanımı esatîzemiz meyanında yâd ve tizgâr etmek lâzımdır.

Fakat maattessüf Harbi Umumîden sonra aktedilen mütarekeyi müteakip Sanayii Nefise Mektebi ve onunla beraber resim koleksiyonu acıklı bir devreye girdi. Çünkü muharebe esnasında bazı mekteplerimizin ecnebî müesseselerine yerleştirilmiş olması hesabiyle mütareke olunca bunların âcilen tahliyesine ıztırar hasıl oldu. Ve bu veçhile bir çok mekteplerimize artık bir mahal bulunamaz oldu. Ezcümle Sanayii Nefise Mektebi de Şehzadebaşı'nda hiç bir veçhile mektep mefhumunu bile haiz olmıyan küçük, âdi bir haneye naklolunmuştu. Bu kadar masrafla vücuda getirilen resim koleksiyonu ile mektebin alçı modelleri de tahrip olunmak tehlikesine girmişti. Müze idaresi bunları âcilen müze binasına naklettirdi.

Bir müddet sonra Gedikler kâtibi Salih Efendi konağı iken mülğa Müdafaai Milliye Cemiyeti tarafından evvelce iştira olunan ve bir kısmında Sıhhiye Müzesi bulunan Divanyolunda kâin binanın diğer kısmı mektep için münasip görülerek buraya 26 Nisan 1336 (1920) tarihinde geçildi. Fakat burada da kâfi yer olmadığından resim koleksiyonu müze anbarında kaldı. Alçı modellerin yalnız bir kısmını mektep alabildi.

Sonra bu binayı İtalyanlar işgal etmek istediklerinden mektep 1336 (1920) Haziran'da buradan âcilen çıkartıldı.

Alçı modeller, malzemei tedrisiye, sıralar velhasıl bütün mektep eşyası sokak ortasında kalacaktı. Bereket versin ki, âsarı âtika müzeleri işğal altında olmadığından tarihi mezkûrda eşya müzede deranbar edildi ve 26 Eylûl 1336 (1920) ye kadar yâni dört ay orada kaldı. Bu tarihte işgal refolunduğu cihetle mektep yine Salih Efendi konağına ve nihayet Darülmuallimine başka bir bina verildiğinden 1337 (1921) Teşrinievvelinde de tekrar Cağaloğlu'ndaki Lisan Mektebi binasına nakledildi.

Cümlenin malûmu olan bu itisafkârane işgal devresinde mektep tedrisatının ne kadar sektedar olduğunu söylemeğe hacet yoktur.»

* * *

Güzel San'atlar Akademisi Müdürlüğünce yazılıp bastırılmış olan bir broşürde: Halil Ethem tarafından mektebin geçirdiği göçebe safhası kısaca tekrarlandıktan ve 1921 de **Sanayii Nefise Mektebi Âlisi** adiyle yine Cağaloğlu'nda eski binasına dönerek 1926 ya kadar orada kaldığı bildirildikten sonra «1884 den 1917 ye kadar olan bu ilk devrede mektep; muhitin bütün yadırgamalarına, resmî makamların kayıtsızlığına rağmen memlekette Avrupalı resim ve heykel zevkini tesise ve aynı zamanda ihtiyaçlarını karşılayacak mimarlar yetiştirmeğe çalışmıştır» Tarzında bu ilk devre hakkında iyi bir şahadette bulunuyor ve sözü Cumhuriyet devrine getirerek o devirdeki faaliyet ve yenilikler hakkında da şu izahat veriliyor :

«Fakat, ne bu bina kendisine verilen tahsisat, ne de kadro teşkilâtı, ona ismini hak ettiren bir çalışma imkânını verecek mahiyette değildi. Hattâ mektep resim san'atının öğretilmesi için elzem olan modellerden dahi mahrum idi.

Tabiatiyle Cumhuriyet Hükûmeti bu mühim müesseseyi bu şekilde bırakamazdı. Onu idare edenler, güzel san'atların bir milletin hayatındaki ehemmiyetli mevkiini biliyorlar ve memleketi sokmak istedikleri büyük medeniyet yolunda zevkin nasıl büyük bir âmil olduğunu takdir ediyorlardı. Binaenaleyh, 1926 senesinde hükûmet bu müessese ile yakından alâkadar oldu. Ve ona evvelâ, bina olarak, İstanbul'un en güzel saraylarından birini, Fındıklı'daki Meb'usan dairesini tahsis etti. Mektep, burada muhtelif şubelerinin sınıf ve atölyeleriyle, kütüphane ve konferans salonlariyle en rahat ve faydalı şekilde yerleşebildi. Sonra, yavaş yavaş teşkilât genişletildi. Avrupalı mütehassıslar getirildi. Bazı şubelerin programları, tedrisat sistemleri değiştirildi. Aynı zamanda mektebin adı da **Güzel San'atlar Akademisi**'ne çevrildi (1927).

1927 den 1936 ya kadar yapılan işler arasında bilhassa mimarî şubesinin tanzimi ve 1928 senesinde tezyinî san'atlar şubesinin tesisi vardır. Filhakika, mimarî şubesi bu müddet zarfında yapılan mütemadi cehitlerle asrî mimarînin bütün meselelerini karşılayabilecek bir olgunluk yoluna girmeğe çalışıyordu.

Diğer taraftan tezyinat şubesinin açılması ile Güzel San'atlar Akademisinin mesaisi büsbütün genişliyor, büyük san'atların yanı başında hayatın yardımcısı olan ve gündelik ihtiyaçlara cevap veren san'atlar da yer alıyordu. Bu suretle Akademi mühim bir eksiğini tamamlıyordu. Fakat sadece yeni hayatın ve yeni zevkin peşinde koşmak kâfi değildi. Eski medeniyetimizin içinde asırlarca güzellik hislerimizi tatmin etmiş, verdiği şahaserlerle millî zevki bütün dünyaya tanıtmış olan ve şimdi ölüme mahkûm bir an'ane şeklinde yaşayan san'atlarımız vardı. Güzel san'atlarımız vardı. Güzel San'atlar Akademisinin onları da çatısı altına alması ve bu suretle mutlak olan bir ölümden kurtarması lâzımdı. Eski Medresetülhattatin'in bir istihalesi olan, Akademiye merbut bir müessese şeklinde idare edilen Şark Tezyinat Mektebi küçük kadrosiyle ve iki oda içine sıkışan imkânlariyle bunu yapamazdı. 1936 senesinde bu mektep lâğvedilerek yerine Akademinin Türk Tezyinî San'atlar şubesi açıldı. Bu şube şimdi geniş teşkilâtiyle bütün eski tezyinî san'atlarımızı öğretmektedir.

1936 senesinde Resim şubesine Fransa'dan Ressam Léopold - Lévy, 1937 senesinde Heykel şubesine Almanya'dan heykeltraş Belling ve Mimarî şubesine Mimar B. Taut şef olarak getirildiler. Bu suretle Resim, Mimarlık ve Heykeltraşlık şubelerinin yeni baştan ıslah ve tensikine başlandı.

1939'da mimar B. Taut'ın vefatı üzerine Mimarî şubesi şefliğine Almanya'dan Profesör Vorhölzer celbolunmak suretiyle tensik ve ıslah faaliyetine devam olundu.

Yapılan ıslahatın Resim şubesinde verdiği neticeler 1940 İkinci kânununda yapılan bir sergi ile pek şayanı memnuniyet bir şekilde tebarüz etmiştir. Bu şube seneden seneye terakki ve inkişaf yoluna girmiş bulunmaktadır.

Heykel Şubesine gelince: 1937 denberi devam eden çalışmalarının neticesini 1940 senesi yazında açtığı bir sergi ile fikir ve san'at âlemine arzetmiştir.

Tezyinat şubesinin başına Fransa'dan mimar ve dekoratör Marie Louis Sue gibi salâhiyetli bir şefin getirilmesi ancak 1939 senesi sonlarında mümkün olmuştur. Profesör Marie Louis Sue Fransız Dekora-

törler cemiyetinin reisliğini yapmıştır. Tezyinî san'at şubelerini ıslahına matuf hamlelerinin, istikbalde, iyi neticeler vereceği umulmaktadır.

Mimarî şubesinde senelerdenberi talebeler Arif Hikmet, Sedat Hakkı gibi genç ve kıymetli muallimlerin atölyelerinde İstanbul'u, Ankara'yı ve vilâyetleri modern namı altında istilâ etmekte olan şahsiyetsiz üslûpla mücadeleye hazırlanmaktadır. Akademideki tedrisatın ve araştırmaların gayesi Türk çocuklarına kendi şahsiyet ve üslûplarını buldurmak olduğu için yeni Türk mimarîsinin üslûbu hiç şüphesiz bu mücadeleden doğacaktır. Bunu tahakkuk ettirmek gayesiyle Akademi idaresi memleketin her tarafından talebe toplayabilmek çaresini aramıştır. Zira mektep neharî olduğundan ve Mimarî şubesi beş sene gibi uzun bir tahsili icap ettirdiğinden bu şubeye ancak ailesi İstanbul'da olan lise mezunları veyahut yalnız müreffeh olanlar intisap edebiliyordu ve Maarif Vekâleti bu maksatla Akademi bütçesine otuz talebe için ayda yirmi beşer liralık tahsisat ilâve etmiş ve bu suretle Akademi İstanbul'a mahsus (regional) bir müessese olmaktan kurtularak bütün memlekete şamil millî bir müessese haline gelmiştir.»

* * *

Güzel San'atlar Akademisi yüksek dereceli neharî bir mekteptir. Akademi talebesinden ücret alınmaz. Devam mecburîdir.

Güzel San'atlar Akademisinin beş şubesi vardır :

Yüksek Mimarî şubesi,
Resim şubesi,
Heykel şubesi,
Türk Tezyinî san'atlar şubesi,

Resim, heykel ve tezyinî san'atlar şubeleri şimdilik birinci derecede **Orta İhtisas Mektebi** halindedir. Bu şubelerin yüksek kısımlarının ihdasına çalışılmaktadır.

YÜKSEK MİMARÎ ŞUBESİ :

Şube mezunlarına (yüksek mimar) unvan ve salâhiyeti verilir. Mimarlar şahsî teşebbüs sahasında hayatlarını kazanabilecekleri gibi hususî teşekküllerde, resmî müesseselerde yüksek maaş veya ücretle iş bulabilirler. Şimdiye kadar mezunlarımızın hepsi tahsillerini ikmal eder etmez asgarî 150 şer lira ücretle iş bulmuşlardır. Yurdun yer yer imar edildiği şu sırada her taraftan arzedilen mimar ihtiyacı pek fazladır. Bazı müesseseler tahsillerinin son senesine gelmiş olan mimar namzetlerini şimdiden kendi hizmetleri için temine çalışmaktadırlar.

Memleketimizin umranı bakımından büyük hareketler vadeden istikbalin mimar ihtiyacını bir kat daha arttıracağında şüphe yoktur.

Bu şubeye yalnız Lise olgunluk imtihanını vermiş olanlar alınır. Talipler Desen (dessin) den ufak bir istidat yoklamasına ve Matematik ile Türkçe Kompozisyondan imtihana tâbi tutulurlar.

Yüksek Mimarî şubesinin tahsil müddeti beş senedir. Son sınıflara gelen talebeler hariçten iş bularak (mektepten aldıkları vazifeleri umumî mesai saatleri dışında hazırlamak suretiyle) tahsillerine devam edebilirler.

Mektebin neharî olması taşrada yetişen istidatların Akademiden istifadesini güçleştirmektedir. Bunu göz önüne alan Maarif Vekâleti kuvvetli talebeleri kendi hesabına okutmağa karar vermiştir. Bütçe müsait olduğu yıllarda, muayyen şartları haiz olan talebeler yapılacak imtihanda muaffak oldukları takdirde tahsillerinin nihayetine kadar her sene (300) liralık bir (bourse) alırlar.

RESİM VE HEYKEL ŞUBELERİ :

Resim ve Heykel şubelerine Ortamektep mezunları alınır. Taliplerin resim veya heykele karşı olan kabiliyet ve istidatları yoklanır.

Bu şubelerde sınıf usulü yoktur, tahsil müddeti muayyen değildir, istidada bağlıdır. Talebelik hukukundan 30 yaşına kadar istifade olunabilir.

Devamı muntazam olmayanların kaydı silinir.

Bu şubelerdeki talebeler tahsilleri sırasında sık sık açılan mükâfatlı konkurlara iştirak ederek muvaffakıyetleri nisbetinde maddî yardımlar elde edebilirler.

TEZYİNÎ SAN'ATLAR ŞUBESİ :

Bu şubeye mıntıka San'at Mekteplerinden, Ortamekteplerden mezun olanlar alınır. Ortamektep mezunları Desenden ve Türkçe Kompozisyondan imtihana tâbi tutulurlar. Tahsil müddeti beş senedir.

Tezyinî San'atlar şubesinin ihtiva eylediği kısımlar şunlardır :

Dahilî Tezyinat,
Satıh Tezyinatı (decoration plane),
Afiş ve Grafik,
Seramik,
Tiyatro ve Vitrin Dekoru,

Fotoğraf,
Vitray
Tezyinî heykel.

Talebe ihzarî sınıfları geçtikten sonra bu kısımlardan birisini seçerek tahsiline devam eder. Bu şubeye ait kayıd muamelesi de 10 Eylûl'de başlar. Kabul yoklamasının yapılacağı tarihler kayıd muamelesi sırasında ilân edilir.

TÜRK TEZYİNÎ SAN'ATLAR ŞUBESİ :

Bu şubeye girmek istiyenlerin en az Ortamektep mezunu olmaları lâzımdır. Talipler Desenden ve Türkçe Kompozisyondan küçük bir yoklamaya tâbi tutulurlar. Şubenin tahsil müddeti muayyen değildir, istidada bağlıdır.

Türk Tezyinî San'atlar şubesinin ihtiva eylediği kısımlar şunlardır:
Tehzip,
Tezyinî Arap Yazısı,
Ebrû ve Âhar,
Türk Ciltciliği,
Türk Cilt Kalıpları,
Altın Varak,
Türk Minyatürü,
Türk Çinî Nakışları, Halı Nakışları.

Talebeler bu kısımlardan bir kaçına birden devam edebilir. Şube mezunları müze ve kütüphane memurlukları için tercih edilirler.

* * *

Güzel San'atlar Akademisi bu müesseseyi kuran Hamdi Bey'in bir büstünü Fındıklı'daki Mektebin bahçesine koymakla büyük bir kadirşinaslık göstermiştir.

6. TİCARET MEKTEBİ

1299 (1882)

Hiç bir mektebin açılışı bununki kadar kararsız ve zor olmamıştır. Çünkü bu mektebin bir kaç defa açılmasına teşebbüs edilmiş, fakat muvaffak olunamamış; nihayet açılabilmiş, lâkin tekrar kapatılmıştır.

Bunun sebepleri: Henüz yazılamamış olan Osmanlı içtimaî ve ticarî tarihinin sayfaları arasında gizlenmiştir. Bunu Osmanlı Türkünün içtimaî hayatında, halkın ve hükûmetin san'at ve ticareti telâkkisi suretinde aramak ve bulmak lâzımgelir.

24 sene önce neşretmiş olduğum Tarihi Teşkilâti Belediye adlı eserimde (Sayfa 507 - 517 ve 668 - 689) uzun uzadıya yazdığım gibi Türk ve İslâm unsurunun pek çoğu evvelâ: Harple yâni ganimet mallariyle, saniyen: Dinî ve siyasî memuriyetlerle hayatını kolayca kazanarak **hirfet** denilen **San'at**la **ticareti** zahmetli ve hakir görmüş ve bunları İslâm olmıyanlara bırakmıştır. **San'atkâr** veya **Tâcir** demek olan **Herif** tâbirinin dilimizde sonradan almış olduğu **Aşağı** ve **Hakaret** mefhumu bu telâkkinin en göze çarpan misallerindendir.

İslâm olmıyan unsurlar da askerlik ve hükûmet kapılarını kendilerine kapalı buldukları için ilk zamanlarda ister istemez yaşamak için san'at ve ticaret yoluna gitmişlerdir.

Fakat harp kapıları kendilerine kapandıktan sonra İslâmlar da san'at ve ticarete sülûk etmek istemişlerse de İslâm olmıyanlar kendilerine yaklaşmak istiyen Türkleri bu yoldan uzaklaştırmak için ellerinden geleni yapmaktan geri durmamışlardır.

Bu mevzuu biraz daha açayım :

Tanzimat devrine gelinceye kadar memleketimizde sanayi ve ticaretin inhisar altında yapılmakta olması, her türlü yenilecek ve içilecek şeylerle zarurî havayicin narh denilen âzamî fiata tâbi tutulması ve bunlarla beraber münakalât yollarının gayri kâfi ve kara ile deniz vasıtalarının mahdut bulunması, bir de memleket içerisinde seyrüseyahat hususunun emniyet altında bulunması ve daha bir çok sebepler ve

engeller yüzünden bizde ticaret işleri san'at kadar inkişaf edemiyerek uzun müddet dışardan getirilmesi zarurî bir kaç maddeye inhisar etmiştir.

İlk zamanlarda yapıcı, satıcı ve komisyoncu olarak üç sınıftan ibaret görülen esnaf arasında her ne kadar satıcı ve komisyoncu adını verdiğim esnaf ufak mikyasta (gedikle narhın mevcudiyeti dolayısiyle aza kanaat eder) birer tüccar addolunabilirlerse de bunlara eskiden **tâcir** denildiğine dair bir kayda tesadüf olunamamıştır.

Asıl **tâcir** adı İstanbul'a Kayseri ve İskilip gibi yerlerden ayakkabı yapmağa yarayan sahtiyan getirenlere veya bu malı burada yapıp satanlara ve bir de ekseriyetle Eflâk ve Buğdan taraflarından mum yapılması için don ve çerviş yağı ve yemeklik için sade yağ ve buna benzer bakkaliye emtiası getirip satanlara denilirdi.

Bunlardan başka bir de **Kapan Tâcirleri** vardı. Kapan tâcirlerinden İstanbul'a un getirenlere (bir gemiye malikiyetlerinden dolayı) **Sefain Rüesası** denildiği gibi asıl Kapan Tâciri unvanının Yağ ve Bal kapanında ticaret yapanlara verildiği de eski vesikalardan anlaşılmaktadır.

Şurası da dikkate değer ki, gerek Sahtiyan, gerek Yağ Kapanı tâcirlerinin ilk zamanlarda hep İslâmlardan mürekkep olduğu görülmekte ise de sonraları İslâm olmıyanların da bu türlü büyük ticaretleri evvelâ İslâmlarla birlikte ve sonra kendi başlarına yaptıkları anlaşılmaktadır.

Bundan dolayı, zamanla Osmanlı ülkesinde dört türlü tâcir sınıfı ortaya çıkmıştır ki, bunlar da **Ehli İslâm, Reaya, Avrupa** ve **Hayriye** tâcirleridir.

Bu dört sınıfa **Müste'men** denilen yabancı tebeadan olan tâcirlerin de eklenmesi halinde eski devre tâcir sınıfının beşe çıkmış olduğu görülür.

Bu sınıflardan iki evvelkiler yâni **Ehli İslâm** ve **Reaya Tâcirleri** yerli ticaret erbabının yâni esnafın yapıp hazırladıkları eşyayı konulan narha göre ufak bir ticaretle satanlardır ki, bunlara **Tâcir** denilmektense esnafın bir nev'i saymak daha doğru olur. Yalnız bunların içinde **Kapan Tâcirleri** bir dereceye kadar Rumeli ve Anadolunun İstanbul'a yakın yerleriyle ve bilhassa Eflâk ile oldukça geniş çapta ticaret yaparak İstanbul'a yağ vesair erzak getirdiklerinden bunlardan ayrıca bahse lüzum vardır :

Her ne kadar Eflâk ve Buğdan yâni şimdiki Romanya kıtası alındıktan sonra oralarla İstanbul arasında ticaret başlamış ise de bu ti-

caret önceleri o kadar ehemmiyetli olmayıp fakat İstanbul nüfusu çoğaldıkça buna ihtiyaç artmış ve ihtiyacın artması yakınlığı ve zahire bolluğu dolayısiyle oralarla ticaretin genişlemesini icap ettirmiştir.

İstanbul'un büyük bir kısım erzakının Eflâktan getirilmekte olması ve Eflâkın ise muhtariyeti haiz bir ülke bulunması ve bilhassa Rusların orada bazı teşkilât vücuda getirerek tahrikât yapması üzerine 1189 (1775) de Eflâk ile ticaret yapanlar hakkında devleti bir nizam vaz'ı ve tesisine mecbur etmiştir.

Bu tarihlerde İstanbul'da Eflâk ve diğer yerlerle ticaret yapanların sayısı mahduttu. Meselâ 1206 (1791) tarihinde Kapan Tâciri olarak İstanbul Balkapanı'nda 34, Galata Yağkapanı'nda 19 ve Unkapanı'nda 20 ki, cem'an 73 tâcir bulunmakta idi.

1198 (1783) da Eflâkla ticaret yapanlar hakkında bir nizamname tanzim ve neşredilmekle beraber diğer yabancı memleketlerle ticarete hiç ehemmiyet verilmiyordu. Buralarla ticaret **Müst'emen** denilen yabancı tâcirlerin elinde bulunuyordu.

Nisbeten son zamanlar demek olan 1196 (1781) senesinde en büyük hükûmet adamlarının ticaret hakkında ne fikirde olduklarını gösteren şu konuşma ne kadar hayrete ve ibrete değer!

O sene içinde İspanya ile ticaret muahedesi yapılması hakkında Reisülküttap ile konuşurken İspanya Sefiri Polini :

— Bundan ziyade faide mi olur ki, iki devlet birbirini kazanacak, yâni mânevi dostluklarını zahirde dahi senede rapt ile teyid edeceklerdir. Bundan başka menfaati ticaret dahi mukarrerdir.

Deyince o zamanın Hariciye Nazırı olan Reisülküttap Feyzi Efendi buna mukabeleten :

— Devleti Âliyye ticaretin vücud ve ademini müsavi tutar ve yalnız menafii ticarete nef'i mülkî demez.

Demiştir. İşte ricali kadimei devletten birinin sözü ki, mülkü millet bunların yeddi idarelerinde idi. [1]

Fakat hükûmet adamlarının bu zihniyeti çok sürmedi ve süremezdi. Bir yandan Avrupalıların, bir yandan Türklerin tâcirleri bazı kaydü şartlar altında birbirinin memleketine gidip gelmeğe ve ticaret yapmağa başlamışlar, bir yandan da **Müst'emen** tâcirlerinin kapitülâs-

[1] Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi. Ahmet Rasim Bey. Cilt: 3. Sahife: 1080

yon yüzünden haiz oldukları haklardan ve imtiyazlardan kendilerinin de faydalanmasını istemeğe başlamışlardı.

Evvelâ İslâm olmıyan Türk tâcirleri Müst'emen tâcirlerini ve sefaret tercümanlarını misal göstererek hükûmetten bazı haklar ve imtiyazlar aldılar. Daha sonra Müslüman tüccar da İslâm olmıyanları ileri sürerek onlar da ticaret hususunda birtakım imtiyazlara ve haklara sahip oldular. Her iki kısım tâcirin sahip ve malik oldukları haklar ve imtiyazlara onlara mahsus **beratlar** da yazılıdır.

İslâm olmıyan tâcirlere **Avrupa Tâciri** ve İslâm olanlara **Hayriye Tâciri** denilirdi. **Avrupa Tâcirleri** ekseriyetle yabancı memleketlerle ticaret yaptıkları gibi **Hayriye Tâcirleri** de daha ziyade memleket dahili ile ticaret yapmakla beraber Avrupa ile ticaret yapmaktan da menedilmiş değillerdi. Fakat Avrupa tâcirlerinin Hıristiyan ve Yahudi olmaları ve yabancı dil bilmeleri itibariyle onlar daha ziyade Avrupa ile ve Hayriye tâcirleri de memleket dahilinde daha serbest gezebilmek itibariyle en çok memleket içinde ticaret yaparlardı.

Avrupa tâciri olanlardan 1500 kuruş berat harcı alınırdı ki, o zamanlara göre mühim bir paradır. Bu paraya karşı tâcir (beratta uzunca anlatıldığı gibi) bazı haklar ve imtiyazlara sahip olmakla beraber bir çok füzuli vergilerden, ağır cizyeden, zabıta memurları, yahut İstanbul kadısı muhzirleri tarafından sorgusuz, sualsiz yerinden kaldırılıp şer'î mahkemeye yahut diğer hükûmet dairelerine götürülerek oralarda örfî ve keyfî muhakeme ve hapis edilmekten müstesna tutulurlardı. Böyle bir lüzum ve zaruret hâsıl olursa tâcirlerin vekili olan zata müracaat edilir ve ancak onun birlikte göndereceği adamlar vasıtasiyle dükkândan kaldırılırlardı.

Hayriye tâcirlerinden berat harcı olarak 1200 kuruş alınırdı. Zaten o devirlerde vergi hususunda İslâm olanlarla İslâm olmıyanlar arasında bu gibi farklar her zaman gözetilirdi.

Hayriye Tâcirleriyle Avrupa Tâcirlerinin muafiyetleri ve beratlarının yazılış tarzları arasında az çok farkta vardır. Bu farklar her iki sınıf tâcirlere ait beratların tetkikinden ve karşılaştırılmasından anlaşılır [2].

Dışardan İstanbul'a getirilen her hangi bir mal nev'ine ve cinsine göre Kapanların birisine indirilir, orada İstanbul Kadısının bir naibi tarafından maliyet fiyatı hesap edilerek mala bir bedel takdir olunur,

[2] Bu beratların suretleri Mecellei Umuru Belediyenin birinci cildi olan Tarihi Teşkilâtı Belediyenin 675 — 686 ıncı sahifelerindedir. Lûtfen bakınız.

sonra bu bedele bir de satıcı kârı eklenerek muayyen dükkânlarda bu fiyatlarla sattırılırdı.

O zamanlarda bütün ticaret gedik ve inhisara tâbi olduğundan ve kâr nisbeti de bu suretle hükûmetçe tayin ve tahdit edilmiş bulunduğundan bu devirlerde Türkiye'de geniş mikyasta ticaret beklememelidir.

1255 (1839) da **Tanzimatı Hayriye** ilân olunarak tebeaya serbestî ve müsavat hakları verilince ticarette bir genişlik husule geldi. Daha sonra gedikler de kaldırıldı. Herkes istediği yerde, arzu ettiği dükkânı açtı ve orada hiç bir kaydüşarta tâbi olmıyarak ticarete başladı.

Bu serbestîden, hiç şüphe yok ki, en ziyade İslâm olmıyanlar istifade ettiler. Esasen ötedenberi Avrupa ile muamele yapıyorlar, onların dillerini, ahlâklarını biliyorlardı. Çocuklarını da bu yolda yetiştirerek Tanzimattan sonra bütün ticareti ellerine aldılar.

Kapitülâsyonlar dolayısiyle hükûmetçe memleketin sanayi ve ticareti himaye edilemediğinden ve Müstemen denilen yabancı tâcirler hiç bir vergiye tâbi olmadıklarından dil bilmiyen, yabancı memleket ve millet tanımıyan Hayriye, yâni Müslüman tâcirleri birer birer ticaret hayatından çekilmeğe başladılar ve çocuklarını da o sırada açılmakta olan Askerî ve Mülkî Mekteblere vererek askerliğe ve memuriyete soktular, yâni hükûmet kapılarına koşturdular.

İşte bu hal ve bu vaziyet çok geçmeden hükûmetin dikkat gözüne çarparak bir Ticaret Mektebi açıp orada ticaret usullerinin ve yollarının öğretilmesi ve bir kısım halkın bu yola sülûk edebilmesi istenildi. Esasen o sırada bir de Ticaret Nezareti teşkil olunmuştu. İşte bu nezaret bu türlü şeylerle de ciddî surette meşgul olmağa başladı.

Bu sırada gazetelerde görülen 14 Şevval 1277 (1860) tarihli bir ilândan İstanbul'da bir **Ticaret Mektebi** açılmak istenildiği anlaşılıyor.

Bu ilânda deniliyor ki :

«Ticarethane Dairesinde (Ticaret Nezareti Binasında) ba iradei seniyye küşad olunacak **Ticaret Mektebi**'ne alınacak şakirdanın bugünlerde defteri mahsusa kaydına mübaşeret olunacağından tahsili fenni ticaret etmek arzusunda bulunanların mektebi mezkûr müdürleri Hayriye Tüccarından Balmumcu zade Eşref Efendi ile Avrupa Tüccarlarından Kirilos ve Minas Efendilerin yedinden bir kıta ilmü haber alıp Ticaret Nezareti Celilesi Mühürdarı Cemil Bey'e irae ile mirimumaileyhin odasında küşad edilen deftere kaydedilmek ve mektebe devam etmek istiyenlerin Pazar ve Cuma'dan gayri günlerde odai mezkûre müracaat etmeleri cümlenin malûmu olmak üzere ilân olundu.»

Burada bahsolunan iradei seniyyeyi maalesef Arşivde bulamadım. O sıradaki gazeteleri de baştan aşağı takip ederek mektep hakkında fazla izahat elde edemedim.

Bu bir kurs mahiyetinde mi idi? Bilinemiyor. Fakat öyle de olsa ilk Ticaret Mektebi Hocaları yukarda adları geçen kimseler olsa gerek.

Hirfet ve ticaretin hakir görüldüğü bir devirde Türklerden buraya kaydolunacak talebe bulunacağına ihtimal verilemez.

* * *

İkinci bir **Ticaret Mektebi** açılması teşebbüsünü 1297 (1880) senesinde görüyoruz. Bu teşebbüse önayak olan Maarif Nazırı Mehmet Tahir Müfit Paşa'dır. Bu teşebbüsü gösteren iki vesikayı olduğu gibi kitaba koyuyorum :

ARZ TEZKERESİ SURETİ

«Maarif Nezaretince Dersaadette büyük bir **Ticaret Mektebi** tesisi ve maarif büdçesine bar olmıyarak erbabı servet ve iktidarın ianesiyle idare olunmak üzere Yeniköy'de vâki Cezayirli sahilhanesinin **Mektebi Ticaret** ittihazı zımnında Nezarete teslimi hususuna dair Maarif Nazırı utufetlû Efendi Hazretlerinin tezkeresi leffen arzütakdim kılındı. Mealinden müsteban olduğu üzere bu hususun evvelce Nazırı Müşarünileyh tarafından şifahen huzuri maali mevfuri Hazreti Padişahîye arzolunarak karimi kabuli âlî olduğu gösterilmiş olmağla mektebi mezkûrun ol suretle tesisi için Nezareti Müşarünileyhaya mezuniyet itası ve sahilhanei mezburun dahi tahsis ve teslimi zımnında muamelâtı lâzimesinin icrası hakkında her ne veçhile emrü fermanı maali ünvanı cenabi cihenbani şeref sünuh ve sudur buyurulur ise hükmi celilini icraya mübaderet olunacağı beyaniyle.»

4 Muharrem 1297 SAİD

İRADEİ SENİYYE SURETİ

Residei desti tâzim olan işbu tezkerei Samiyei vekâletpenahileri ile melfuf tezkere manzuri hümayünı hazreti padişahî buyruldu. Tarafı eşrefi mülukâneden zikrolunan sahilhanenin mektep olmak üzere maarife terkiyle beraber masarifi tâmiriyesi için atıyyei seniyye ihsan buyurulacağından evvelemirde keşfinin icrasiyle defterinin takdimi ve sahilhanenin verasinde bulunan sedlerde dahi bimennihi taala atiyen peyderpey inşa olunmak üzere bir tarz ve resmi matbuda şakirdan için

taş ve tuğladan koğuşlar tesisi münasip olmağla [3] bunların her birinin ne miktar masrafa vücuda gelebileceğinin dahi ayrıca keşfettirilmesi ve bir de velinimeti bi minnetimiz padişahı maarifperver efendimiz hazretleri bu mektebi dahi himayei seniyyei şahanelerine kabul buyurduklarından mektepte ne nevi dersler okunacağının ve nizamı dahilisinin hâkipayi hümayûna arzı taallûk ve şeref sudur buyurulan iradei seniyyei cenabı şehinşahi muktezayi münifiriden olarak mezkûr tezkere savbı samii hidivilerine iade kılınmış olmakla.

6 Muharrem 1297.

Boğaziçinde Yeniköy gibi ucra bir yerde Ticaret Mektebi açmak ve bunu hükûmetin büdçeden ayıracağı tahsisatla değil de **erbabı servet ve iktidarın ianesiyle** yaşatmak, sonra yine hükûmetin büdçesiyle değil **padişahın atıyyei seniyesi** ile tâmirat ve tadilâtını yaptırmak gülünç ve semeresiz bir teşebbüs değil midir? Böyle bir mektep açılamaz, açılsa devam edemez, hele yatılı olmazsa aslâ talebe bulamaz. Nitekim açılamamıştır; talebe bulamamıştır. Mektebin yatılı olacağı iradei seniyede talebe için koğuşlar inşası tâbirinden de anlaşılıyor.

Böyle uzak bir yerde erbabı servet ve iktidarın ianesiyle yatılı bir Ticaret Mektebi açılması fikri Münif Paşa'ya Rumların Heybeliada'daki Ticaret Mektebinden gelmiştir sanırım. Evet! O mektebi Rumların erbabı servet ve iktidarı yaşatıyor ama Patrikhanenin delâletiyle. Fakat ortada bir hükûmet ve onun da Mekteplerini idareye memur bir Maarif Nezareti varken ve kendisi de Maarif Nazırı bulunurken ayrıca el açarak erbabı servet ve iktidardan para toplamak ta ne dereceye kadar muvaffak olmuştur anlaşılamadı.

* * *

[3] Bu sahilhane Cezayir'li oğlu Mığırdıç adında birisine aittir. Mığırdıç Ermenilerin meşhur zenginlerindendir. Gümrükler iltizam suretile idare olunduğu zamanlarda çok kere bunun üzerinde kalırdı.

1271 (1854) de İstanbul'da ilk defa garp tarzında bir Belediye kurulmak için teşkil olunan intizamı şehir komisyonuna bu da dahildir.

Mığırdıç'ın İstanbul'a ait bir hizmeti de 1269 (1852) de Ayvansarayla Hasköy arasında kazıklar üzerinde bir tahta köprü yaptırmış olmasıdır. Halk tarafından Yahudi Köprüsü adı verilen bu köprü 1279 (1862) de yanmıştır.

Mığırdıç iltizam işlerinden dolayı iflâs ederek devletçe mal ve mülkleri haczedilmiş ve bunları kurtarmak için tebdili tâbiiyete kadar gitmiş ise de muvaffak olamamıştır. Hükûmete geçen emlâkinin başlıcası Tarakçılar'da kâin ve Osmanlı Bankası ile Maliye Tahsil Şubesi tarafından işgal olunan han ile Yeniköy'deki natamam yalıdır.

İşte tâmir edilerek Ticaret Mektebi ittihaz edilmek istenilen yalı budur. Bina mektep olamayınca sonraları Avusturya hükûmetine satılmış ve onlar tarafından inşaatı tamamlanarak yazlık sefarethane ittihaz olunmuştur.

Maarif Tarihçesinde 1299 (1881) senesi vakaları sırasında (sayfa 215) görülen «Dersaadette küşadı musammem olan **Ticaret Mektebi**nin nizamnamesi Maarif Nezareti celilesince dahi kabul buyurulup mektebi mezburun Galatasaray'daki eski Mektebi Hukuk dairesinde küşad olunacağı o zamanın ceraidinde görülmüştür.» deniliyor. Üçüncü teşebbüste bu olacak.

Bununla beraber Mektep bu tarihte burada da açılmamıştır.

Yine Maarif Tarihçesinin yazdığına göre (Sayfa 233) mektep «1301 senesi Rebiülevvelinin 29 uncu ve 1299 (1881) senesi Kânunusanisinin 16 ıncı Pazartesi günü Babiâli civarında Kapalı Fırında merhum İzzet Efendi hanesinde Ticaret Nezaretine merbut olarak» açılmıştır.

Bu mektep için Maarif Tarihçesinin biraz evvel haber verdiği gibi bir nizamname yapılmış ise de aradan çok geçmeden bunun tâdiline lüzum görülmüştür. Nizamnamenin son şekli eski tertip düsturun dördüncü zeylinde 97 - 108 inci sayfalarında görülmektedir. Nizamnamede mektebin mufassal bir ders programı da vardır. Bu programa göre mektep **İdadî** ve **Fennî** adlariyle ikiye ayrılmış ve program da ona göre tertip olunmuştur. Mektebde Lisana, Hesaba, Tarihe, Coğrafyaya, İktisada, Kimyaya, Hukuka ve Fizike dair derslerden başka yabancı dil olarak Rumca, Fransızca, Arabca, İtalyanca ve İngilizce kitabet ve mükâleme görüldüğü gibi kara kalem ve sulu boya resim ve menazir dersleri bile vardır. Program o kadar mufassaldır ki, nizamnamenin 7 sayfasını tutmaktadır.

Yüksek İktisat ve Ticaret mektebi müdürlüğünce mektebin 50 inci yılı dolayısiyle 1933 te neşredilmiş olan broşürde « O zaman Ticaret Nazırı bulunan Suphi Paşa **Ecole de Hautes etudes Commerciales»**-in programından ilham alarak bir ders programı hazırladığı da söylenilmektedir.

Fakat Suphi Paşa hiç te memleketi tanımıyormuş! O programı bugünkü İktısat Fakültesi bile aynen tatbik edemez sanırım. Bundan dolayıdır ki, bu programın aynen değil, onda birinin bile tatbik edilemediği anlaşılıyor.

Bu nizamnamenin 5 Teşrinisani 1300 (1884) tarihini taşıyan esbabı mucibe mazbatasından şu satırlarını ehemmiyetine binaen alıyorum:

«Namı namii hazreti şehinşahiye mensuben teşkili makruni müsaadei seniyye buyurulan Dersaadet **Hamidiye Ticaret Mektebi** için mukaddema Ticaret Nezaretince tanzim ve Şûrayi Devletçe dahi tetkik ve takdim kılınan nizamname lâyihasında tayin olunan iki sene müd-

deti tedrisiyenin dört seneye iblâğı ve alınacak şakirdanın Mekâtibi Rüşdiye'den ba şahadetname çıkmış talebeden olmasının takyidi ve mektep için lâzım gelen müdür ile heyeti muallimin ve hademenin maaşları raddei makulede bilhesap şakirdan ve müstemiin taraflarından verilecek ücûrat ile bir müvazenesi yapılıp Babıâliye gönderilmesi Meclisi Mahsusi Vükelâca bittensıp ledelarz iradei seniyei cenabı padişahi dahi ol merkezde müteallik ve şeref şudur buyurulduğundan mezkûr nizamnamenin ona göre bittashih mevkii icraya vaz'ı ve zikrolunan müvazene pusulasının dahi tanzim ve irsali hakkında Ticaret Nezaretine sabkeden işarı samiye cevaben takdim olunan tezkere ve melfufatı evrakı müteferriasiyle ve divanı hümayûn kaleminden yazılan mukteza varakisiyle beraber Şûrayi Devlete havale buyurulmuş olmağla Tanzimat Dairesinde tetkik olundu.

Nezareti Müşarinüleyhanın tezkeresinde zikrolunan nizamname lâyihası tadil ve tashih olunarak mektebin müdür ve heyeti muallimin ve hademesi için tahsis edilen maaşların tahmin üzerine yapılan müvazene pusulasiyle beraber takdim olunduğu görülmüş ve indettetkik lâyihanın hükmi iradei seniyeye tevfikan tanzim kılındığı anlaşılmış ise de gönderilen pusula yalnız mektep muallimin ve müstahdeminin maaşlarına dair olup şakirdan ve müstemiin taraflarından alınacak ücuratın miktarı beyan kılınmamış olmağla bilmuhabere ana dair dahi bir pusula celp olunarak mektebin irad ve masrafı dahi müvazene olundukta: Zikrolunan pusula münderecatına nazaran şimdiki halde tayin olunmuş olan müdür ve muallimin ve müstahdemin vesaire maaşatı 6800 ve bermucibi nizam daha tayin ve istihdamı mukarrer olan bir kâtip ve muallim ile bir odacı maaşı ve masarifi müteferrika karşılığı olarak tahminen 2500 kuruş ile cem'an şehri 9400 kuruş tahsisata lüzum gösterildiği halde mektebin mevcudu henüz 40 kişiden ibaret olup ümit edildiği veçhile sene içinde dahi 20 kişi kaydolunursa bunlardan alınacak ücretin miktarı 36000 kuruşa varabileceğinden bu sene 7600 kuruş kadar açık zuhur edeceği gibi talebenin adedi tedricen haddi nizamisine iblâğ olunacağına nazaran daha bir iki sene ziyadece açık zuhuru tabiî olup ancak mektebin mevcudu haddi nizamisine baliğ olduğu halde bilâ ücret kabul olunacak olan 20 si müstesna olmak üzere 180 talebeden senevî 108000 kuruş ücret alınacağı cihetle ol vakit açığın miktarı 4000 bu kadar kuruşa tenezzül edeceği anlaşıldığından ve mektebin bidayeti tesisi olmak cihetiyle şimdilik bu açığın zuhuru tabiî olup tarafı eşrefi hazreti padişahîden ihsan buyurularak ianei seniyyeden ve bu mektep için Ticaret Nezareti büdçesinden tahsisi mukarrer olan 100.000 kuruştan tesviyesi hususunun Nezareti Müşarinüleyhaya tebliği ve nizamnamei mezkûrun dahi gazetelerde ilânı...»

Bu mektep için neşredilmiş olan 5 Teşrinisani 1300 (1884) tarihli nizamnameye göre: Mektebe alınacakların yaşları 15 ten aşağı ve 25 ten yukarı olmıyacak, fakat bir ticaret ve san'at mağazasında müstahdem olanların yaşları 25 ten yukarı da olsa istedikleri derse müstemi sıfatiyle devam edebileceklerdir.

Talebenin mevcudu 200 olacak, bunun yüzde 10'u fukara evlâdından ve yetimlerden olmak şartiyle ücretsiz devam edecekler, kalanlardan ayda yarım lira ücret alınacaktır.

Mektepte Cuma ve Pazar günleri tedrisat yapılmaz. Dinleyici olarak devam edenler istedikleri dersi takip ederler ve tahsil müddetleri hitamında ellerine birer tasdikname verilir. Bu türlülerden ayda 30 kuruş ücret alınır.

Mektepte dil derslerine de büyük bir yer ayrılmıştır. Her talebe Türkçeden başka diğer dillerin ikisinden **mükâtebe ve mükâlemeye** muktedir olduğunu isbat edecektir.

Deba gazetesinin İstanbul muhabiri 1302 (1886) senesinde bu mektebi gezerek gazetesine yazdığı mektupda şu sözleri söylemektedir.

«Ticaret Nezareti maiyetinde olan Mektebi Ticarette ticaret ve sanayie sülûk edecek şakirdana talimi maarif olunur ve talebenin ikinci derecede bir mektepten çıkmaları lâzımgelir.

Mektepten çıktıklarında fünuni ticariyeden mezun olduklarına dair ellerine şahadetname verilir. Mektebi mezkûrde Türkçe ve Fransızca mecburî ve elsinei sairenin tahsili ihtiyarî olduğu halde Hüsnihat ve Resim ve Riyaziyat ve Coğrafya ve İstatistik ve Tarih ve Fününi Tabiiye ve Ticareti Berriye ve Bahriye Nizamatı ve Hukuki Düvelin bitaraf devletler hakkında cari olan ahkâmı ve Gümrük Nizamatı ve İnşayi Sefain ve Usuli Defteri ve Muhasebei Ticariye ve Emtiai Ticariyenin muayenesi tedris olunur.

Mektepte otuz muallim bulunup fenni tedbiri servet muallimi ve Maarifi Umumiye nazırı esbak Münif Paşa Hazretleri gibi bazı Muallimler meccanen ifayi vazife etmektedirler.

Fransızca dersinde hazır bulundum. Bu ders meharetle verilmekte idi.

Fizik tedris eden Erkânıharp zabitanından bir zât balon ile havada seyahatten bahsediyordu. Mezkûr iki muallimin takriri gayet vazıh olup kırk kadar talebe istima ettikleri dersten istifade eyliyorlardı. Ders kitapları Fransızçadan mütercem ve muktebesti. Muallimler bazı kitaplar telif etmişlerdir.

Paris Mektebi Hukukundan şahadetnameyi hâmil olup mektebi mezkûrde muallim bulunan bir zat Fıkıh ile Hukuki Medeniyeyi mukayese tarikiyle bir risale telif eylemiştir. Mektebi Ticarette 115 neharî talebe bulunup müddeti tahsiliyeleri dört senedir. Ticaret Nezareti Celilesi memurlarından bazı zevat ve Ticaret Odası âzası hazır bulundukları halde icra olunan iki imtihanda netayici memnune görülmüştür. Mektepten çıkan talebe **Hıdemati devlete dühul** ve **ticaretle de iştigal** edebilirler.

Mektepte gerek ham ve gerek mamul eşyadan ibaret olarak memaliki Osmaniye mahsulâtı için bir sergi tertip olunduğundan bunun faidesi derkâr ise de Darülfünun nevinden olan işbu müessesede noksan bir şey var ise o da fizik edevatı ve coğrafya haritaları ve kütüphane gibi bir mektebe lâzım edevattır.» [4]

Şu Avrupalı muharririn yazısiyle de sabit olduğu gibi Ticaret Mektebi artık açılmış ve tedrisata başlanmıştır. İdaresi de Avusturyalı bir Müsevî olduğunu işittiğim Grati adında birisine tevdi olunmuş ve bizzat bu mektebin ilk müessis ve müteşebbisi Maarif Nazırı Mehmet Tahir Münif Paşa gibi zatlar parasız Hocalık etmek suretiyle idare ve idamesine çalışmışlardır.

Fakat yine yürütülememiş ve aradan altı sene geçmeden kapanmıştır. Kapanma sebebini resmî neşriyat; talebe bulamamağa atfediyor. Fakat Arşivde rastlanan şu vesika sebebin daha başka türlü olduğunu gösteriyor

«Bundan evvel küşad olunan **Ticaret Mektebi**'nin reisi fahrîliği kendi uhdesinde bulunduğu müddetçe bir hayli terakki etmiş olduğu halde mektebi mezkûr muahharen Ticaret ve Nafia Nezareti celilesine raptolunmasından dolayı ikmâli noksanına ve hususatı sairesine Maarif Nezaret Celilesince aslâ ehemmiyet verilmediği gibi Müdürü Grati Efendi ile Refik Beyin 40000 kuruş mütecaviz sirketleri mektebin tedenisine badi olarak nihayet ilgasına sebep olunmuş idüğinden ve müdiri mahkûmi mumaileyhin bilâhere Dilsiz Mektebine müdür tâyini caiz olmadığından bahisle mezkûr Ticaret Mektebinin kemafissabık küşadı mucibi muhassenat olacağına dair Sertabibi hazreti şehriyarî Mavroyni Paşa hazretlerinin leydelarz manzuriâli buyurulan tezkeresi tahkiki keyfiyet olunmak üzere Meclisi Vükelâyi fihama havale buyurulmasına mebni leffen irsali suyisamii sadaretpenahileri kılınmış olmağla.»

20 Kânunisani 1306

---

[4] Maarif Nezareti Tarihçesi. Sahife 247.

Bu zat da kimdir? Bir asker doktorun, bahusus padişahın başhekiminin Ticaret Mektebi ve ticaret tedrisatı ile münasebeti ne olabilir? Yalnız Rum oluşu ve Rumların ticaretteki şöhret ve ihtisasları mı? İşte burası bu mektebin tarihinde bir muammadır. Halbuki mektebi bizzat padişah himayesine almış ve adına **Hamidiye** sıfatı eklenmişti.

Bu; olsa olsa Ticaret Mektebi 1299 (1881) de Ticaret Nezareti tarafından açılmadan önce belki de yarı resmî veya hususî olarak açılmış ve bu Paşa da o zaman bu mektebin fahrî reisi olmuş olabilir. Yazısından da biraz böyle olduğu anlaşılıyor.

Bununla beraber 1306 da kapanmış olan Mektep 1310 (1894) senesine kadar bir türlü açılamamıştır.

Mektebin ikinci defa açılışı hakkındaki resmî muhabereyi ehemmiyetine binaen olduğu gibi aşağıya koyuyorum :

«Mukaddema ber mantukı emrü fermanı hümayûnı Hazreti Padişahî namı maali ittisamı cenabi cihanbaniye nisbetle tesis ve küşad edilmiş olan **Ticaret Mektebi** talebesinin killeti ve ilerde ıslahı vesilesiyle üç yüz altı senesinde bila iradei seniye mektebi mezkûr lağvolunmuştur.

Malûmi âli buyurulduğu üzre tebeai Osmanîyeden bir gûna malûmatı fenniyeye müstenit olmıyarak muamelei ticaretle meşgul olanlar Avrupa ile komisyonculuk edenlerin vesatatına müracaata ve bu yüzden bir hayli masraf ihtiyarına mecbur oldukları gibi ticaretlerine de tevsi edemeyip bahusus ehliislâmdan olan tâcirler malûmatsızlık saikasiyle ellerinde bulunan sermayeyi hüsniidare edemiyerek küllî zayiata ve bazan iflâsa dûçar oldukları bedihi ve emricesimi ticaretin malûmatı fenniye ve esasiyeye tevfikan icrasında olan kavaid ve muhassenat dergâr olduğuna ve mektebi mezkûrdan ise malûmatı nafiai ticariyeyi tahsil etmiş talebe yetişeceğine nazaran sayei terakkiyat vayei hazreti padişahide bunun devam ve bekasi lâzimeden bulunduğuna mebni Maarif Nazırı Devletlû Paşa hazretleriyle bilmüzakere mektebi mezkûrün üç sınıftan ve talebesi şimdilik kırk neferden ibaret olmak ve talebe neharî olarak devam eylemek ve yine **Mektebi Ticareti Hamidî** namı âlisiyle yâd edilmek üzere yeniden küşadı... ve mektebin Maarif Nezareti Celilesi idaresinde bulunması 9 Teşrinievvel 1309 (1893) tarihinde Meclisi Vükelâca arzedilmiş ve o suretle yapılmasına irade çıkmakla beraber «evvelce nasılsa tatil edilmiş olan mektebi mezkûrün dergâr olan fevaid ve muhassenatı cihetiyle tekrar küşadı hakkındaki arzuyi âli geçende şerefiyabı kabul oldukları esnada tarafı eşrefi hazreti hilâfetpenahiden ima buyurulmuş olması üzerine canibi sa-

mii sadaretpenahilerinden mektebi mezkûrün yeniden küşadı esbab ve vesailinin istikmaliyle arz ve istizanına müsaraat edilmesi müstelzimi mahzuziyeti cihan kıymeti cenabı cihanbanı olduğunun ve mektebi mezkûre icap ederse bitaraf olduğu cihetle Amerikadan bir muallim celbi dahi mümkün bulunduğunun canibi samii fahimanelerine tebşir ve tebliği dahi cümlei emir ve fermanı hümayûnı cenabı padişahiden bulunmuş...» denilmektedir.

Bu türlü mekteplerin yaşamasında binanın büyük rolü olduğundan 5 Teşrinisani 1310 (1894) tarihli tezkerei samiyeye nazaran: Beyazıtta Evkâf varidat müdürü Hakkı Bey'in konağı 2200 Osmanlı altını mukabilinde satın alınıp mektebe tahsis olunmuştur.

Ticaret Mektebi'nin ikinci defa açılışındaki ders programı şudur:

BİRİNCİ SENE

Fransızca İnşa ve Kitabet, Coğrafyayi Ticarî ve Sınaî, Hesabı Ticarî, Usuli Defterii Basit ve Mebadii Usuli Müzaafe, Türkçe Muhaberati Ticarıyye, Tarihi Ticaret, Hüsnihattı Türkî ve Fransevî, İlmi Maadin ve Tabakatülarzın ve Hikmet ve Kimyanın Ticarete ve Sanayie Tatbiki.

İKİNCİ SENE

Fransızca İnşa ve Kitabete devam ve Türkçeden Fransızcaya tercüme, Usuli Defterii Muzaafe, Banka ve Ticaret Şirketlerine Müteallik Usuli Defteri ve Malûmati Mütenevvia, Kavanini Saltanatı Seniyenin Ticarete Taallük eden cihetleri, Ticareti Berriye Kanunu ile Senedat ve Mukavelâtı Ticariye (senedatın Fransızca tanzimi dahi gösterilecektir.)

ÜÇÜNCÜ SENE

Fransızca Muhaberatı Ticariye, Borsa ve Sigorta Kumpanyaları, Techizatı Bahriye, Sanayi ve Şimendüferler Hakkında Malûmat (Fransızca tedris olunacaktır.) Emtiai Ticariye (Memaliki şahanenin ithalât ve ihracatı) (Fransızca tedris olunacaktır.) Ticareti Bahriye Kanunu ile Senedat ve Mukavelâtı Mütenevvia, İlmi Servet, Ticaretgâh İdaresi Ameliyatı (Büropratik: Türkçe ve Fransızca tedris olunacaktır.) Usuli Muhasebe ve Tetkikatı Hesabiyei Ticariye (Kontabilite Konmersiyal: Fransızca tedris olunacaktır.)

Ticaret Mektebi bu şekli aldıktan sonra ilk mezunlarını 1312 (1896) senesinde verdi. Mektepten 14 kişi çıkmıştı. Bunlar çıkar çıkmaz kendilerine birer memuriyet ihsan buyurmasını padişahtan müşterek bir arzuhalle istemişler, Babıâliye tebliğ edilen 15 Kânunuevvel 1312 (1896)

tarihli iradede **Ticaret Mektebi**'nden bu sene çıkan 15 Efendi tarafından atabei ulyayı cenabı mülükâneye ref' ve takdim olunan arzuhal manzurı âli olarak mumaileyhimin istidaları veçhile birer hizmete tayinleri hususunun zati samii sadaret penahilerine havalesi emrü ferman...»

Üçüncü cilt Maarif Salnamesinde bunların adları yazılıdır.

Halbuki buradan çıkanlar memur olmıyacaklar, tüccar olacaklar ve Türk ticaretini simsarların, komisyoncuların elinden kurtaracaklardı. Maksat ve gaye bu idi. İşte görülüyorki bunlarda hükûmet kapılarına koştular.

İçlerinden yalnız Kemâl Ömer Bey bu yola gitmedi. Önce Veznecilerde bir tuhafiyeci dükkânı açtı, sonra Sultanhamamı'na ve piyasa mahalline indi. Fakat en sonunda o da soluğu memuriyette aldı ve İstanbul Belediyesi İktisat müdürlüğünde bulundu. Oradan hayata veda eyledi.

Ticaret Mektebi'nin ikinci defa tanzim olunan programı da aynen tatbik olunamadı. Hele Fransızca takip olunacak derslerden - talebe lisan itibariyle kuvvetli olmadığı için - hiç istifade olunamadı. Bundan dolayıdır ki, mektepte **mahreç** adiyle bir ihzarî sınıf açılmasına mecburiyet hâsıl oldu.

Maarif Nezareti Salnamesinin altıncı cildinin baş tarafında yazılı malûmata göre :

«Ticaret Mektebine girenler arasında bir ecnebî lisanına vâkıf olmıyanlar da bulunduğundan bu gibilere evvelemirde Fransızca öğretilmesi için mektebi mezbura bir mahreç sınıfı ilâve kılınmasına» irade çıkmıştır.

Bu vesile ile mektep programında bir defa daha değişiklik yapılmış ve mezkûr Salnamedeki kayda göre mahreç sınıfında hüsni hattı Türkî ve Fransevî, Fizik ve Kimya okutulması kararlaştırılmıştır.

Ticaret Mektebi 1908 inkılâbına kadar bu son programiyle tedrisata devam etti. İnkılâp her idare ve dairede bir yenilik, bir değişiklik yaptığı gibi Ticaret Mektebi de bundan uzakta kalamadı.

Mektebin bu sıradaki haliyle inkılâptan sonraki yenilik ve değişiklikleri hakkındaki izahatı resmî bir ağızdan dinlemek daha doğru olur.

Maarif Nezaretinin inkılâptan sonra ilk defa tertip ve 1327 de Matbaai Âmirede bastırmış olduğu 1 numaralı İstatistik-Mecmuasında şu satırları okuyoruz :

«Müddeti dersiyesi üç sene olan Ticaret Mektebi âlisinde devri sabıkta öyleye kadar her sınıfta yevmiye üçer ders tedris edilmekte ve talebesi ekseriyetle öyleden sonra mektep haricinde meşguliyeti bulunan memurin vesaireden terekküp etmekte idi. Mektebin musaddak bir talimatnamesi ve müfredat programı yoktu. Levazımı tedrisiye namına bir kaç haritadan başka bir şey alınmamıştı. Emtiai Ticariye, Ticaretgâh İdaresi gibi ancak tatbikat tarzında tedrisi lâzım gelen en mühim derslere haftada yalnız ikişer saat tahsis edilmiş olup bunlar sırf nazarî olarak okutulmakta idi. Fransızca nakıs bir tarzda tedris edilip diğer Avrupa lisanları ve hele Mukaddematı Hukuk, İstenografi, Yazı Makinesi, Usuli Maliye, ve İhsaiyat misillü mühim dersler hiç gösterilmemekte idi. Meşrutiyetin ilânı üzerine bütün bu nevakıs ehemmiyeti mahsusa ile nazarı dikkate alındı. Ve mektebin, mülkün mevkii coğrafîsinin icap ettirdiği bir seviyei matlûbeye terfii esbabına hemen sırasiyle teşebbüs edildi. En evvel ihsaiyat ve usüli maliye dersleri programa ithal ve program haricinde ihtiyarî olarak Almanca ve İngilizce dersleri tesis edildi. Ferdası sene bu lisan dersleri dahi dahili program oldu. Ve ikisinden birisinin talebe tarafından tedrisi mecburî tutuldu. Aynı zamanda bir komisyonu mahsus marifetiyle mektebin umuri idaresine müteallik talimatname tanzim ve nezaretçe tasdik olundu. Ve programın Ticaret Mektebine lâyık bir surette tâdil ve ıslahı ve levazimi tedrisiyenin tedariki zımnında üç yüz yirmi altı senesi büdçesine mikdarı kâfi muhassasat konuldu. Müteakiben erbabı ihtisastan mürekkep bir program komisyonu teşkil edildi. Bu komisyon heyeti talimiyenin Avrupa Ticaret mekteplerinin programlarına ve memleketimizin hususiyeti haline göre evvelce hazırladığı program esası üzerine icrayi tetkikatla Nezaretin tasdikine iktiran eden programı tertip ve bunun müfredatını tehiyye ve ana nazaran mektepte bulundurulması icap eden levazimi tedrisiye defterlerini tanzim eyledi. Yeni program üç yüz yirmi altı ve üç yüz yirmi yedi senei dersiyesi iptidasından itibaren mevkii tatbike konulmuştur. Bugün her sınıfta yevmiye beş saat ders okunmakta olup talebenin akşama kadar devamı tahti temine alınmıştır. Hesabati ticariye, usuli muhasebe, ticaretgâh idaresi, coğrafyayi ticarî, emtiai ticariye, Fransızca ve İngilizce ve Almanca ders saatleri lüzumuna mebni tezyid edildiği gibi yeni baştan Hukuki Medeniye, İstinoğrafi, Daktilografi dersleri ilâve olundu. Kimya dersi tahlili ve hikmet ve emtia ve ticaretgâh idaresi dersleri tatbikat suretinde tedrise başlandı ve talebenin Fransızcada daha ziyade mümarese hâsıl etmeleri maksadiyle üçüncü sınıfın Usuli Defteri, Ticaretgâh İdaresi ve İhsaiyat ve ikinci sınıfın Emtia ve birinci sınıfın Coğrafyayi Ticarî ve Emtia derslerinin Fransızca tedrisi karar-

laştırıldı. Büdçedeki, muhassesatla Emtia nümuneleri teknoloji levhaları, yazı ve hesap makineleri, levazimi kimyeviye vesaire tedarik olduğunda misillü kimyahane, ticaretgâh idaresi dershanesi ve kütüphane dahi hikmet kabinesinin küşadı mütesavverdir. Bugün talebe ulûmi ticariyenin nazariyatını biletraf görmekte ve tatbikatını da icra etmektedir. Senei dersiye nihayetinde talebeye müessesatı muhtelifeyi ziyaret ettirmek usulü tensip ve üç yüz yirmi beş ve üç yüz yirmi altı senei dersiyesinden itibaren buna mübaşeret edilmiştir. Bu meyanda mektebin tekmil müştemilâtı havi muntazam ve sureti mahsusada yapılmış bir binaya nakli mutasavverdir.»

Hasılı 1908 inkilâbı mekteb programını yeni ihtiyaçlara göre zenginleştirdi ve İlmi Malî, İstatistik dersleriyle Almanca ve İngilizce ilâve olundu 1910 da Cebri Malî ve Sarrafî, Daktiloğrafi, İstenoğrafi dersleri ilâve edildiği gibi lisan derslerine ait saatlerde arttırıldığı için öğleden sonra dahi tedrisata devam ettirildi. 1914 senesinde ticarete salik olanların muhtaç oldukları ticarî malûmatın kısa bir müddet içinde kendilerine öğretilmesi maksadiyle ayrıca Serbest Ticaret dersleri adı ile **Devrei İptidaiye** ve **Devrei İntihaiye** şubeleri açıldı.

Bu şubelerde sabahları yalnız bir ders olmak üzere Ticarî, Hukukî, Malûmat, Ticarî Hesap, Usuli Defteri, İktisadî Coğrafya okutulurdu. Devrei İptidaiyeye ilk tahsili bitirenler alınır ve bu devreyi bitirenler Devrei İntihaiyeye verilirdi 1915 de Mektepten beklenilen faidenin daha büyük mikyasta istihsali ve her sınıf talebenin ticarî tahsilden müstefit olması için mektebin programı tekrar değiştirilmiş ve genişletilmiştir.

Bu programa göre mektep: **Evvel** ve **Sanî** adlariyle iki kısma ayrılmış ve kısmı evvele tam devamlı, nısıf devamlı meslek şübeleri serbest ticaret şübeleri ilâve olunmuştur.

Kısmı evvel (Talî) tahsil müddeti üç seneden ibaret olup bu kısımda ticarî ilimlerin talî derecesi gösterilir ve bu kısmı bitiren talebeye mülâzemet ruusu verilir. Bu kısımdan çıkanlar ticarî ilimleri daha ziyade amelî bir surette öğrenirlerdi.

Meslek şübeleri yüksek ve orta tahsil görenlerden zaten ticaret hayatına atılmış olanlarla yeni baştan ticaretle meşgul olmak isteyenlerin yalnız bir sene içinde lüzumu olan malûmatı elde edebilmeleri maksadiyle açılmış olup tam devamlı ve nısıf devamlı kısımlardan ayrılmıştır.

Tam devamlı kısma devam edenler aslî talebe gibi bütün gün devama mecbur tutulmuşlardı. Nısıf devamlı kısım talebesi ise dışarı-

daki meşguliyetlerine sekte gelmiyecek surette günün müsait saatlerinde yalnız iki saat kadar ders görürlerdi.

Kısmı sani (Âlî) tahsil müddeti üç sene olup burada ticarî ilimlerin yüksek derecesi gösterilirdi. Bu kısmın son üçüncü senesi ihtisas sahipleri yetiştirmek üzere: Ticaret - Banka, Ticaret - Sanayi, Ticaret - Şehpenderlik şubelerine ayrılmıştır. Yalnız son iki sınıfta dersler müşterek okutulurdu. Serbest Ticaret derslerine gelince: İlk tahsili bitiren ticarethane müstahdemlerine muhtaç oldukları en lüzumlu ticarî bilgileri vermek maksadiyle açılmış ve şübede büyük talebenin devam ettiği kısma ticarethane, memurların ve küçüklerinkine amelî ticaret denilmiştir. Ticarethane memurları şübesinin müddeti bir sene olup günün müsait zamanlarında yalnız iki saat ders gösterilirdi.

Amelî Ticaret şübesinde de günde iki saat ders gösterilirsede tahsil müddeti üç sene idi.

1917 senesi Eylûl'ünden itibaren tahsil müddeti bir seneden ibaret olmak üzere birde **Kız Amelî Ticaret Şübesi** açılmıştır. Bu şübe 1924 senesine kadar devam etmiştir o tarihten sonra tedrisata erkeklerle birlikte devam edilmiştir.

Mekteb 1923 de İktisat Vekâletine bağlanıp ders programlarıda yeniden esaslı surette ıslah ve tadil edilmiştir. Bu programa göre kısmı sanî birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü sömestirlerinde talebe bir arada ders görmekte idi. Beşinci, altıncı sömestirlerde ise İktisat ve Muhasebe adlariyle iki ihtisas şübesi ayrılmıştı. Yine bu tarihlerde Mektebin tedris ve idare şekilleri değiştirilerek **İstanbul Ulumi Âliyei Ticariye Mektebi** adı verilmiştir.

Ticaret Mektebi hakkında daha fazla malûmat almak ve hususiyle açıldığı tarihten beri değiştirdiği programlarla bu gün okutmakta olduğu dersler hakkında daha ziyade malûmat edinmek isteyenler, mektebin ellinci ders yılı münasebetiyle bastırılmış olan 30 sayfalık (16. İkinci kânun 1933 Beyazıt, Güneş matbaası) risalesine müracaat edebilirler.

7. DÂRÜLAMELİYÂT

1299 (1881)

Şimdi **Tatbikat Mektebi** denilen müessesedir. Maarif Nezareti tarihçei teşkilât ve icraatı adlı eserde (Sayfa 214) görülen 17. Cemaziyelahir 1299 tarihli ilân «usuli cedide namiyle tatbikatına başlanılıpta fevaid ve muhassenatı meşhud olan usuli savtiyeyi tamim edecek olan» bu mektebi şu kelimelerle anlatmaktadır.

«Derseadet ve bilâdı selâsede kâin bilcümle Mekâtibi İptidaiyede Usuli Cedideyi irae ve talime muktedir yeniden Hocalar yetiştirmek ve Mekâtibi Subyaniyei mevcudede müstahdem Hocalardan işbu yeni usulü tahsil eylemek isteyenler dahi kabul olunmak üzere Aksaray civarında Çakırağa mahallesinde kâin Şeyhülharem Hacı Bekir Paşa merhum mektebine **Darülameliyat** namı verilerek ve icabeden muallimleri intihab ve tayin edilerek emri tedrise besmelekeşi iktidar kılınmış olduğundan ve Hoca tayin olunmak arzusunda bulunacak talebenin Türkçe ibareyi serbest okuyup yazmaları ve Arabiyi Nahv'e kadar okumuş bulunmaları ve mehmaemken imlâ bilmiş olmaları meşrut bulunduğundan evsafı muharrereyi haiz olub da devama talip olanların Dairei Maarifde Mekâtibi İptidaiye idaresine müracaat ve Mekâtib de Hocalık etmekte olanların da doğrudan doğruya Darülameliyat'a devam eylemeleri.»

Yine mezkûr eserde (Sayfa 216) 25 Recep 1295 tarihli ilâna atfen bu Mekteb hakkında deniliyor ki

«Her tarafça emri Maarifin intişar ve terakkisi ve evlâdı ahalinin teshili hüsni talim ve terbiyeleri maksadı hayır mersadına mebni bu kerre dahi devletçe bir büyük fedakârlık icrasiyle vilâyatı Şahaneye birer Maarif Müdürü ve maiyyetlerine birer Müfettiş tayin olunmuş ve peyderpey tayin olunmakta bulunmuş ve bu cümleden olarak taşralarda evvel emirde Mekâtibi Sübyaniyenin ıslâhi ahvaline teşebbüs olunarak ilerde tamim olunmak ve bunlar için müstaid muallimler yetiştirilmek üzere darülmuallimin küşad edilmiş ve gerçi derseadette dahi geçende **Darülameliyat** namiyle bir mekteb küşad olunup matlubu âli veçhile bunlardan İptidaî Hocaları yetiştirileceği dergâr bulunmuş

ise de taşra Sübyan mekteblerinden bazı münasibleri şimdiden iptidaî hey'etine ifrağ ve irca edildiğinden bunlar için üçer, dörder yüz kuruş maaşlarla bu tarafdan mualimler talep olunmakta bulunduğuna ve mezkûr **Darülameliyat**'ta henüz matluba muvafık talebe bulunamadığına mebni Türkçeyi okur yazar ve oldukça imlâ ve rakkam bilir ve Arabiden Sarf ve Nahiv okumuş takımdan miktarı kâfi muallimin bizzarur hariçden tedariki lâzım gelmiş olduğundan talip olanların yalnız usuli cedidei hasene üzere talim ve tedrisi etfalin tariki eshelini tahsil eylemeleri için iki, nihayet üç ay kadar mezkûr **Darülameliyat**'a devam edib badehu marüzzikir maaşlarla mekâtibi mezkûreye tayin ve izam kılınacaklarından bu şartla mektebi mezkûre devama talip gerek medresenişin olsun ve gerek saireden bulunsun balâda muharrer fenlerden imtihan verebileceklerin onbeş gün zarfında kabul edileceğinden hergün dairei maarifde mekâtibi iptidaiye idaresine müracaatları.»

Yine mezkûr eserin 219 uncu sayfasında şu satırlar görülmektedir: «Memaliki şahanenin her tarafında intişarı emri maarife çalışarak evlâdı ahalinin teshili hüsni talim ve terbiyeleri maksadı hayır mersadına mebni taraf taraf mevcut olan mekâtibi subyaniyenin ıslâhı ahvaliyle iptidaiye hey'etine ifrağ ve irca ile usuli cedide üzre talimi etfale teşebbüs olunmakta bulunmuş ve ezcümle Yanya vilâyeti celilesi taraflarında bulunan mekâtibin ıslâhına dahi bed ve mübaşeret kılınmış olmasından dolayı bunlar için **Arnavut veya Rum** lisanlarına aşina çend nefer muallimin bu tarafdan izamı lâzım geleceğinden ve gidecek muallimlere emsali misillü maaşlar dahi ita kılınacağı gibi **Darülameliyat** da lisan bilir talebe olmadığına binaen zikrolunan lisanlara aşina ve serbest Türkçe ibareyi okur ve yazar oldukça imlâ ve arabiden Sarf ve Nahiv okumuş takımdan miktarı kâfi muallimin hariçten tedariki lâzım gelmiş olduğundan talip olanların yalnız **Usuli Cedidei Hasene** üzere talim ve tedrisi etfalin tariki eshelini tahsil eylemeleri için bir iki ay kadar mezkûr **Darülameliyat**'a devam edib badehu mezkûr mekâtibe tayin ve izam kılınacaklarından bu şartla mektebi mezbure devama talip gerek medresenişin talebeden olsun ve gerek saireden bulunsun evsafı matlubeyi haiz bulunanların dairei mekâtibi iptidaiye idaresine müracaat eylemeleri.»

Yine mezkûr eserde (Sayfa 225) bu Mekteb hakkında son olarak şu kayda rastlıyoruz.

«Mekâtibi İptidaiye muallimliğine mahreç olmak üzere geçen sene Aksaray'da **Darülameliyat** ismiyle açılan mektebe olvakit alınan talebenin senei merkume nihayetinde icra olunan imtihanlarında on

iki neferi başahadetname silki muallimine ithal edilişi ve bu sene içinde yeniden talebe alınmak zemanı hulul eylemiş olduğundan mektebi mezkûre girmek arzusunda bulunanların Sarf, Nahiv, İmlâ ve Kıraati Türkiye'den imtihanları icra mektebe ve kayd ve isra olunmaları için Maarif Nezaretinde Mekâtibi Âliye İdaresine müracaat eylemeleri.»

Bu Mekteb ne kadar devam etmiştir? Ve daha ne gibi hizmetlerde bulunmuştur? Bunlar hakkında başkaca malûmata ve arşivde vesikaya destires olamadım.

Yalnız 1301 senesi Salnamesinde «Mekâtibi İptidaiyeye muallim yetiştirmeğe mahsusdur» denildikten sonra Evvel ve Sani ve Rika adlariyle üç muallimi, 57 talebesi bulunduğu kayd edilmekte ve 1302 senesi Salnamesinde adının **Darülmuallimini Subyan**'a çevrildiği görülmektedir.

8. HENDESEİ MÜLKİYE MEKTEBİ

1301 (1884)

1210 (1795) de açılan **Mühendishanei Berrii Hümayun**'dan şöyle böyle çıkan mühendisler bir müddet gerek Askerî, gerek Beledî işlerde çalışmışlardır Fakat büyük ve geniş mikyasta inşaata bu mühendislerin hem ilimleri hem de sayıları yetişmemiştir. 1290 (1875) de Galatasaray'da açılan **Turkumuabir** yahut **Mühendisini Mülkiye** Mektebi - ona ait kısımda anlatıldığı gibi - çok sürmemiş tabiî pek az mühendis yetiştirmiş ve yetişenleride kâmilen Türk olmayan unsurlar teşkil etmiştir. [1]

---

[1] Garpta yüksek tahsil gören ve doktora tezi veren her hangi bir ilim şubesi mensubuna **doktor** denildiği, meselâ iktisad Doktoru, Hukuk Doktoru tabirleri kullanıldığı halde bizde yalnız ilk yüksek tahsil müessesemiz olan Tıbbiyeden çıkanlara bu sıfat verilmişdir.

Mühendisde bunun gibidir. Bizde önceleri yalnız yol ve bina yapan mütefennin ve mütehassıslara **mühendis** denilmiş sonra elektrik ve su işlerile uğraşan ve bunlara aid tesisatı yapanlara da **mühendis** denilmeğe başlanmışdır.

Halbuki Garpda bu tabirin şumul sahası daha geniş tutulmuştur. Bunlar hakkında değerli Fizikçimiz Salih Murad Uzdilek'in Cumhuriyet gazetesinin 9/Mayıs/1941 tarihli nüshasile neşretmiş olduğu bir makalede şu kıymetli ve etraflı izahatı okuyoruz:

Memleketimizde mühendislerin azlığına ve Mühendis Mekteplerinin hususiyetine girişmezden evvel mühendislik ve mühendis mefhumlarını inceleyelim. Fransızca'da **mühendis mukabili ingenieur**'dir Anglosakson memleketlerinden gayrı yerlerde mühendis mukabili olarak buna benzer kelimeler kullanılmaktadır. Bu kelimenin cezri **deha** manasına gelen **genie** dir. Bu halde mühendis kendi zekâ veya dehasile işini gören demektir. Anglosaksonlar mühendis mukabili olarak **Engineer** kelimesini kullanıyorlar ki bu da yüksek makineler kuran ve kullananlar demektir. Lâtin memleketlerinde mühendis mekteblerine **Mühendis Mektebleri** denildiği halde Anglosakson memleketlerinde **Mühendislik Mektebi** denir. Bu iki terim arasında büyük fark var. Mühendislik terbiyesini vermelerinden dolayı bu müesseselere **Mühendislik Mektebi** demek daha doğrudur. Çünkü Mühendis Mekteblerinden çıkan hemen mühendis olamaz, belki zamanla olur. Bizde **mühendis** kelimesi **hendese** cezrinden gelse gerektir; yani ölçü işlerinde çalışanlara Mühendis denmiştir ki bir bakımdan doğru bir terimdir.

Mühendislik (Tatbiki Fizik) ten gayri bir şey olmadığına göre bir bakımdan mühendisler birer Fizikçidirler. ilk oku yapan ceddimiz mühendislerin piri olduğu gibi araba tekerleğini veya çömlekçi tezgâhını bulan da gene mühendislerin pirleridir. Bugünkü manasile mühendislerin piri Arşimed'dir. Hakikî birer mühendis olan bu insanlara başlangıçda bu unvan verildiği gibi terbiyeleri de usta - çırak usulile verilmekte idi.

Mithat Paşa Tuna valisi iken kendisine verilen geniş selâhiyetlere dayanarak orada mükellef amele usulünü ihdas ve tatbik edip yol ve köprü inşaasına başlatmış ve bunun için lüzumu olan mühendisleri de yakın komşu bulunan ve memleketleri siyasî inkılâblar geçirmekte ol-

---

Bugünkü manasile ilk mühendisler **Askeri Mühendisler** olup sonradan zamanın icabına, bilhassa endüstri inkılâbına, tempo tutarak maden, sivil, makine, elektrik, kimya, otomobil, tayyare, optik, deniz inşaiye, orman mühendisliği gibi bugün nev'i yüzü geçen mühendislik şubeleri kurulmuştur. Evvelâ sivil yani inşaat mühendisliği maksada kâfi geldiği halde sonradan yeni keşif ve endüstrilerin meydana çıkması yüzünden mühendislik ağacı bir çok dal salmıştır. Bizde imparatorluk devrinde bir çatı altında imiş gibi çalışan Askerî ve Mülkî Mühendis mektepleri meşrutiyetin başlarında birbirinden ayrılmış ve **Mülki Mühendis Mektebi** de 1928 de yeni teşkilât kanunile bir takım şubeleri ihtiva eden, **Yüksek Mühendis Mektebi** ne inkılâb etmiştir.

Yüksek Mühendis Mekteblerinin yetişdirdikleri mühendisler cemiyete kafi gelmediğinden ve bazı işlerde bu derece yüksek tahsile lüzum görülmediğinden dolayı her memlekette Yüksek Mühendis Mekteblerine nazaran daha hafif olan **Mühendis Mektebleri** açılmıştır. Nitekim bizde de böyle olmuştur. İki mekteb arasındaki başlıca farklar nazarî ve pratik tedrisatın şiddet derecesindedir. Birinci de nazariyata daha fazla ehemmiyet verilir, yani daha yüksek derecedeki Matematik derslerin bazını teşkil ettiği halde diğerinde pratik cephe daha kuvvetlidir. Bundan dolayı **Mühendis** mekteblerinin tedrisat müddeti **Yüksek Mühendis** Mekteplerindekine nazaran umumiyetle daha azdır.

Alman veya Merkezî Avrupa sistemini takib eden memleketlerde iki mekteb birbirinden tamamen ayrı olup **teknikom** ve **teknişe hohşule** adlarını alırlar. Birincisine girmek için lise bakaloryası lâzım gelmediği halde ikincisi için mecburidir. Birinci mekteb mezununa, **Mühendis** ve ikincisine **Diplom Mühendis** unvanı verilir. Anglosakson sisteminde talebe aynı müessesede okurlar ve sırasile mühendislikte (Bachelor), (Master) ve (Doktor) derecelerini alırlar. Bu ayrılma yalnız bu memleketlerde değil, Lâtin memleketlerinde de vardır. Meselâ Fransa'da (Ecole speciale des travaux Publics) mezunu derece itibarile (Ecole des Ponts et chausses) mezunundan farklıdır. Bunlardan birincisi bizim **Mühendis** dediğimiz yani (teknikom) derecesine ve ikincisi **Diplom Mühendis** yani **Yüksek Mühendis** derecesine tekabül eder. Bütün dünyada **Mühendis** ve **Yüksek Mühendis** mektebleri arasında bir teadül prensipi caridir. Bu tasnife göre riyazî prensibi caridir. Bu tasnife göre riyazî bazları ve nazarî cepheleri kuvvetli olan lise mezunları yüksek mühendis mekteblerine ve nazarî cepheleri daha zayıf pratik bakımından işe daha elverişli olanlar da Mühendis Mekteblerine giderler. Bu suretle de mühendis kadrosu mümkün olduğu kadar genişlemiş olur.

Gerçi **Mühendislik** terimi muhtelif tarzlarda tarif edilmekte ise de biz burada şu tarifi alalım: **Mühendislik, asgari masrafla azamî randumanlı yapı meydana getirmek fennidir.** Küçücük bir radyo valfı (lâmbası) veya bir mikroskoptan tutunuz da koskoca bir harb gemisi veya 80 katlı bir bina da bu tarifteki yapı tabirine girer.

Gerçi Mühendislik bir ilim şubesi olmaktan ziyade bir fen şubesine girerse de Matematik, Fizik gibi tam ilimlerin yüksek nazariyeleri Yüksek Mühendis Mekteblerinin başlıca mevzularıdır. İşte bundan dolayı Yüksek Mühendis Mektebi mezunları arasında şöhret kazanmış bir çok ilim adamları vardır. Meselâ (izafiyet) nazariyesini ortaya koyan (Einstein) Yüksek Mühendis Mektebi mezunu olduğu gibi zamanımızın en büyük fizikçilerinden ve genç yaşında yüksek kürsüler işgal etmiş ve Nobel mükâfatını kazanmış olan (Diroc) da bir Yüksek Mühendis Mektebi mezunudur.

duğu için mühendisleri işsiz kalan Macarlardan ve Lehlilerden tedarik ve temin etmişti.

Osmanlı - Rus Harbinden sonra Anadolu ve Rumelide yeni yeni yollar ve köprüler inşaasına lüzum ve zaruret hissedildiği zaman Tuna Vilâyetinde Mithat Paşa ile birlikte ve onun yanında çalışmış olanlardan bilhassa Ahmet Eyüp, Halit Rifat ve Sırrı Paşalar sonraları valilikle bulundukları yerlerde Mithat Paşa'dan gördükleri tarzda inşaata germî vermişler ve mükellef amele usulüne müracaat etmişlerse de lüzumu olan mühendisleri Mithat Paşa gibi ne yerliler ne yabancılar arasında istedikleri kadar bulamamışlardır. O sıralarda ihtiyaç dolayısiyle memlekete Alman; Fransız, Macar ve bilhassa Lehli olarak bir çok Mühendisler gelmiş ve bunların yanına dil bilen birer Ermeni veya Rum kâtib yahut kondöktör şeklinde yerleşerek gerek hükûmet merkezinde gerek vilâyetlerde Nafıa işleri ister istemez bu unsurların eline teslim edilmiş ise de bunların Türkçe bilmemeleri, meslek ve san'atlarında pek o kadar mahir olmayışları ve her manasiyle memlekete yabancı bulunmaları kendilerini devlet ve halk aleyhinde çalışmaya sevketmiş ve işte bu cihet Hasan Fehmi Paşanın Nafia Nazırlığı zamanında Hükûmetin dikkat gözünü üzerine çekmiştir.

Hasan Fehmi Paşa o zaman Sadrâzam olan ve bu kitapta Türk kültürüne yaptığı hizmetler bir çok yerlerde sayılıp dökülmüş bulunan Sait Paşayı Mülkiye Mühendisi yetiştirmek üzere bir mektep açtırmağa teşvik etmiş ve hemen faaliyete geçilmiştir.

Lâkin o sırada memlekette yüksek riyaziye tahsiline tavakkuf eden mühendis mektebini besliyecek Galatasaray'la, Darüşşafaka'dan başka lise olmaması ve o mektep mezunlarının da kâmilen mühendis mektebine girmeğe icbar edilememesi tabiî olup bu vaziyet karşısında Türklerden ziyade lise tahsili görmüş olan Ermeni ve Rum gençlerinin (Galatasaray'ındaki Mektebi istilâ ettikleri gibi) yeni açılacak Mühendis Mektebine de gireceklerine kanaat getirilerek ve bu takdirde aynı vaziyetin devam edeceği anlaşılarak buna mâni olmak için Hıristiyanlar Askerî Mekteplere giremedikleri cihetle Mühendis Mektebinin Topçu Mektebi içinde açılması ve Askerî Disiplin ve üniforma altında yetiştirilmesi münasip görülmüştür.

Buna ilk Mühendis Mektebinin burada açılışı yüksek riyaziye derslerini okutacak bir talim hey'etinin orada mevcudiyeti de eklenirse aranan sebebler tamamlanmış olur.

O tarihlerde açılan Ziraat, Sanayi, Orman ve Maadin, Mülkiye Tıbbiyesi hattâ Mülkiye ve Hukuk Mektepleri göz önüne getirilirse Ha-

san Fehmi ve Sait Paşaların gözetmiş oldukları noktanın ve Mühendis Mektebine 1908 inkilâbına kadar Türkden başka unsurun giremiyişinin sebebi anlaşılır.

Miratı Mühendishanede bu Mektebin açılışı sebebleri şu suretle anlatılır:

«... Bu teşkil olunacak mühendis sınıfları münasebet ve taallûku cihetiyle emri idareleri mühendishanei hümayun nezaretine merbut bulunmak ve talebesinin emri terbiye ve tahsilleri mühendishane zabıtan ve hacegâni marifetiyle idare olunmak her veçhile enfa' olacağından mühendishanenin dahili civarına muntazam bir **Hendesei Mülkiye Mektebi** yapıldı ve 1302 (1884) senesi Muharreminin 20 inci Çarşamba günü resmi küşadı icra edildi (Sayfa 152).

Mektebin açılışına hükümdarın izin vermesi için meclisi vükelâca yazılıp takdim edilmiş olan 14 Zilkade 1300 ve 4 Eylûl 1299 (1882) tarihli mazbatada daha etraflıca izahat verilmektedir.

«Asrı maarif hasri hazreti padişahî mahasını celilesi cümlei müftehiresinden olmak üzere Hendesanei Berrii Hümayun İdadiye sınıfları şakirdanının tezyidinden dolayı hendesehanei mezkûrun tevsiine lüzum gösterilip mektebi mezburun tesisinden beri buradan pek çok zevat yetişmiş vesayei maali vayei hazreti padişahide hasıl eylediği terakkiyat tevsiini icap ettirmiş olup fenni hendesenin ciheti mülkiyecede lüzum ve faidesi bedihi iken mühendis yetiştirecek bir mektep olmaması ile Vilâyetlerde ve umurı Nafia mühendisliklerinde **na ehiller ve ecnebiler** istihdam kılınmakta idüğinden ve memaliki mahrusai şahanede istihdam kılınmak üzere mülkiye mühendisleri yetiştirilmesi için mahsusan bir mektep tesisi bir çok masrafa muhtaç olup hendesanede 100 kişi istiab eder ayrıca bir **Mühendis Mektebi** tesis ve küşadı husuli maksadı teshil edeceğinden icabının ona göre mütaleası meclisi acizanemiz kararıyle Tophanei amire Müşirine havale edilmişti. Bu kere Müşiriyeti müşarünileyhadan varid olan tezkere meyanei çakiranemizde mütalea olundu. Mealinden müsteban olduğu üzere hendesehane ittisalinde bulunan arsalardan eshabının muvafakati veçhiyle şimdilik 1608 zirai kadim mahallin beher arşını onaltışar kuruşdan mübayaa ve emlâki emiriyeye nakil ve ilâve olunarak esmanı olan 57728 kuruşun Tophanenin senei haliyei maliye bütçesine dahil ebniye tertibinden hazinece def'aten ve idadiyeye mahsus ebniye ile salifülbeyan **Mülkiye Mühendis Mektebi**nin masarifi inşaiyesi bulunan 619405,5 kuruşun senei atiye bütçesine konulacak ebniye masrafına zam ve ilâve edilmek üzere mukassatan şimdiden itası dermeyan olunmuş ve mühendishanenin bu suretle tevsii ciheti askeriye ve mülkiye-

ce fevaidi azimeyi müstelzim olarak hendeshane ebniyesinin müşüriyeti müşarünileyhanın iş'arı veçhile tevsii müttehiden bittensip mezkûr tezkere keşif defteri ve müteferriatı ile maan arz ve takdim kılınmış...»

Mektep için hazırlanmış olan nizamnameye yazılan esbabı mucibede dahi bu müessesenin tesis maksadiyle gayesi hakkında şu malûmat verilmektedir :

«Tesisatı nafianın ve umurı hendesei belediye ile fenni mimarinin memaliki Osmaniyece derkâr olan ehemmiyeti azimesiyle beraber şimdiye kadar buna hizmet edecek mühendisleri yetişdirmek için mektep olmaması hazreti milkdaride mektebi mezkûrun teşkili hakkında şayan buyurulan müsaadei seniyye esasen teşekkür olunur, mevaddan ve bunun mühendishanei askerî idaresi nezaretine tevdii gerek tedrisatınca ve gerek şakirdanın hüsni terbiyelerince muhassenatı mucip tedabirden olup mektebin tahsisatı dahi Tophane bütçesine konulmuş olduğundan maslahâtın esası hakkında müzakereye muhtaç bir şey görülmemiş ve lâyihai mebhusenin sureti tanzimi dahi yolunda görünmüştür.

Ancak 3 üncü maddesi hükmünce Mektebi Mülkiye ile Mektebi Sultanî ve Darüşşafaka'dan ba şahadetname çıkanlar bila imtihan ve Mekâtibi Rüşdiyei Mülkiye ve Askeriyeden şahadetname ile çıkanlar badelimtihan kabul olunacaklarına nazaran tedrisatça anlara muadil olan müessesati ilmiyeden şahadetname almış bulunanların dahi bilâ imtihan ve mekâtibi Rüştiyei Askeriye ve Mülkiyeye muadil mekteplerden çıkanların bilimtihan kabul edilmeleri münasip olacağından maddei mezkûre o yolda tashih olunmuş ve 5 inci maddesinde tedrisi gösterilen fünun cedvel şekline konulmuştur.»

Bunun üzerine Şurayı devletin hey'eti umumiyesinden yazılan mütaleada «Mekâtibi Askeriyei Mülkiye ve Rüşdiyeye muadil olan müessesatı ilmiyeden çıkanların bu mektebe kabulü müessesatı mezkûrenin Maarif Nezaretinin tahtı teftiş ve nezaretinde bulunanlardan olmasına mevkuf tutulması» tensib kılınmıştır.

Yine bu karar üzerine meclisi vükelâdan yazılan 6. Haziran. 1300 (1884) tarihli mazbatada «mektebi mezkûrun tesisi memaliki şahanede ihtiyaç görünen umurı nafianın vücude getirilmesi için iktiza eden mühendis ve mimarların yetiştirilmesi maksadına müstenid ve mezkûr layihanın mevaddı şamilesi dahi bu maksadın husulüne ait tedabiri cami olarak yolunda olup şu kadar ki bu misillü işlerde istihdam edilecek olanlardan bihakkın istifade edilmesi dahi müktesebatı fenniye-

lerinin tatbikatı zımmında ameliyat görmelerine mütevakkıf idüğinden mektebi mezkûrden ikmali tahsil ile çıkacak şakirdanın yekdiğerine nisbeten birinci derecede bulunacaklardan mekteb bütçesinin tehammülüne göre her sene tensib olunacak mikdarının dahi ameliyat görmeleri için Avrupada icab eden mahallere gönderilmesi esbabı mükemmeleden bulunmakla layıhai mezkûreye o yolda bir madde ilâvesiyle mevkii icraya vaz'ı tensib kılınmıştır» denilmektedir.

* * *

Mektep ilk zamanlardaki bütün meslek ve tahsil müesseselerimiz gibi İdadî sınıflariyle birlikte açılmıştı. Tahsil müddeti 7 sene idi. Bunun 4'ü Yüksek 3'ü İdadî tahsiline ayrılmışdı. Kadrosu 105 talebeden ibaretti.

Yüksek sınıflara nizamnamesinin 3 üncü maddesinde yazılı olduğu gibi o zamanlarda İdadilerden de üstün olan Mektebî Mülkiye ve Mektebi Sultanî ile Darüşşafaka'dan ve tedrisatça bunlara muadil olub Maarif Nezaretinin tahtı teftiş ve murakabesinde bulunan müessesatı ilmiyeden çıkanlar imtihansız ve daha aşağı derecedeki mekteplerden çıkanlarda imtihanla alınacaktı ve İdadî sınıflarına da Askerî ve Mülkî Rüşdiyelerden çıkanlar imtihansız alınacakdı. İdadinin programında bilhassa Riyaziyeye büyük bir yer verilmiş olduğu görülmektedir. Çünkü alınacak talebede Riyazî kabiliyet şarttı ve aranıyordu.

Mühendis Mektebi ilk mezunlarını 1305 (1888) senesinde verdi ve o sene 13 Türk Mühendisi şadetname ile çıkdı. Bunlardan ikisi mektepde muallim olarak alıkonuldu. Ötekileri hemen vilâyet Sermühendisliklerine, Demiryolu Komiserliklerine, Nafia Nezareti Fen memurluklarına tayin olundular.

Daha sonra memlekette İdadiler açılıp lüzumu kadar talebe yetişince mektepten İdadi sınıfları kaldırıldı. Yalnız Yüksek tahsil sınıfları kaldı.

Mektep henüz ilk mezununu vermeden mercii bulunan Tophane Müşirliğinden Babıâli'ye yapılan 12. Ağustos. 1300 (1889) tarihli teklifde şu mütalealara raslıyoruz :

«Mülkiye Mühendisi yetiştirilmek maksadiyle ba iradei seniye bir kaç sene evvel Mühendishanei Berrii Hümayunda tesis ve küşad kılınmış olan **Hendesei Mülkiye Mektebi**'nin husuli terakkisini temin edecek surette emri tedris ve idarece islahât ve tedabiri müessire icrasına lüzum görüldüğünden bilmühabere Nafıa Nezareti celilesinden tayin ve izam kılınan memurlar hazır oldukları halde Hendesehanei mezkûr Meclisi Maarifince cereyan eden müzakerat neticesinde esa-

sen beş sınıf üzerine müretteb ve 100 neferden ibaret bulunan **Hendesei Mülkiye** şakirdanının bu seneden itibaren yedi sınıf üzerine tertip ve mikdarı mecmu 105 nefere iblağ olunarak ders programının işbu tertibe tevfiki ve şakirdan maaşlarının bittadil 1 inci ve 2 inci ve 3 üncü seneler şakirdanına bersabık 30 ar, 4 üncü sene talebesine 45 şer 5 inciye 60 şar 7 inci sene şakirdanına dahi 90 ar kuruş maaş verilmesi ve bu tadilden şehrî hasıl olacak 3000 kuruş üzerine 5100 kuruş daha zam ile mecmuu bulunan 8100 kuruş bu sene yetişenlerden de şehrî 1000 er kuruş maaşla mektepte alıkonulmasına lüzum görülen iki Efendi dahil olduğu halde hariçten tedariki muktezi görünen 10 nefer Hocanın maaşatına karşılık tutularak Hocaların hemen teḍarik ve tayini ve Mektebin birinci senesine kaydolunacak şakirdanının sinleri 15 den dûn ve 20 den efzûn olmaması ve İdadî sınıfından madut olan ilk üç senede iki defa imtihan veremiyenlerin Kondüktörlük şahadetnamesi itasiyle nafıa nezareti celilesine izamı ve meratibce Harbiye sınıfı derecesine tecavüz olmamak için bundan böyle ikmali tahsil ile Mektebden çıkacak Mühendis Efendilere rütbei salise yerine rütbei rabıa tevcihi kararlaştırılmış ve tedilâtı maruza sayei intizamı vayei hazreti padişahide mektebin ihtiyacı asır ve zamana göre islâhıyle emri tahsilin terakkisini temine kâfi görülmüş idüğinden mevkii icraya vazı lüzumu meclisi mezkûrdan kaleme alınan mazbata ile olbabda Mekâtibi Umumiyei Harbiye Nezareti celilesinden mevrud tezkerede beyan kılınmış ve filhakika tadilâtı mezkûre mektebi mezburun temini terakkiyatı maksadına müstenid olduğuna göre kabulü umuri zaruriyeden olduğu gibi müceddeden alınacak Hocaların maaşlarına karşılık olarak tadilâtı vakıadan tahassüleden şehrî 3000 kuruş üzerine zammı muktezi görünen 5100 kuruş dahi tadilâtdan muntazar olan fevaide nisbetle istiksar olunur derecede olmadığından tadilâtı mukarrerei mezkûrenin bervechi maruz icrası.»

Bu teklif Babıâlice'de kabul edilerek arz edilmiş ve çıkan irade ile mektep bu vaziyette aşağı yukarı 1908 inkılâbına kadar yürümüştür.

Mektep ilk açılışında Mülkiye Mühendisi yetiştirmek yani umumiyetle **Travaux publique** adı altındaki nafıaya ait inşaat işleriyle ve mebani inşaatı mühendisleri yetiştirmek gayesini taşıyordu. Bu gün gaye yollar, su ve inşaat yani bir dereceye kadar ihtisas şubelerine taksim olundu. 1325 (1909) da adı **Mühendis Mektebi'ne çevrildi.** Ve idaresi Nafia Nezaretine verildi. Aynı zamanda Gedikpaşa'da eski tiyatro binası «şimdi Azak sineması» yerine bir de Mekteb inşaasına başlandı ve zemin katı yapıldı. Fakat Umumî Harbin çıkması üzerine bina tamamlanamadı. 28. Mayıs. 1928 tarihli kanunla Mektebe

hükmî şahşiyetde verildi ve adı **Yüksek Mühendis Mektebi** oldu. Bu yüksek tahsil müessesesinin bir kısım derslerini ilk açılışında Askerî Mekteplerin yetiştirdiği muallimler okutmuş ise de diğer bir kısım dersler için Avrupadan mütehassıs muallimler getirtilmiş ve mektebden yetişenler önce muavin, sonra muallim olarak kendi mekteplerindeki tedrisatı takip ve temin etmişlerdir.

Bu mektep hakkında onun müdürlerinden Fikri Santur'un 1921 de Mektep Mecmuasiyle neşredilmiş olan bir yazısı bu günkü hali alıncaya kadar geçirmiş olduğu ilmî ve idarî sahfaları ve onu bu seviyeye çıkartan yerli ve yabancı muallimleri, hattâ kaç defa bina ve yer değiştirdiğini selâhiyetle bildirdiği için bazı parçalarını aşağıya koyuyorum :

«Nafia Nazırlarından Hasan Fehmi Paşa bu mektebi tesis eylediğini söylerdi. Raif Paşa da buna yakın bir mutalâa beyan ederdi. Galiba biri inha etmiş diğerinin zamanı nezaretinde açılmış olacak.

Mektebin ilk âmiri (o zamanın tâbirince ilk Nazırı) Hasan Edip Paşa'dır. Ondan sonra sırasiyle Necip Paşa, Ahmet Paşa gelmiş, nihayet bütün Askerî Mektepler Nazırı ve Tophane Müşiri Zeki Paşa'nın idaresine geçmiştir.

Zeki Paşa **Hendeseî Mülkiye**yi sıkı bir inzibat altında tutmakla beraber mektebi ciddî surette himaye etmiştir. Mektebin tesisatının yükselmesine pek çok gayret sarfetmiş lâfzımurat bir müessese halinde kalmasına hizmet etmiştir. O zamanın sıkılığı ve ilme karşı lâkaydisi düşünülürse Avrupa'dan muallim getirtmek, Avrupa lisanlarından kitap aldırmak ve Avrupa'da ikmali tahsil ettirmek gibi şeylerin epeyce bir cür'et ve cesarete mütevakkıf olduğu itiraf edilmek lâzımdır.

Mektebin ilk ecnebî muallimleri Almanya'dan getirilen M. Kos, sonra M. Forchheimer dir ki Avusturya hükûmetinin Graç Mektebi profesörlerinden bulunan bu zat 1913 tarihinde tekrar celbedilerek Harbı Umumî nihayetine kadar Mektebin Ders Nazırlığını deruhte eylemiştir.

M. Kos inşaat, köprü... gibi Umumî Mühendislik derslerini vermiş olup M. Forchheimer de yine köprü dersleri ile su işlerine ait dersleri deruhte eylemiştir.

Mektebin ilk Türk mühendis muallimleri arasında en mühim bir sima olan Hulûsi Bey, Mösyö Kos'tan dersi almış Forchheimer'e muavinlik etmiş ve ikmali tahsil için Almanyaya gitmiştir.

Mektebin mimarî ilk ecnebi muallimi M. Jachmund'tur. Hende-

sei Mülkiye Mektebinin Mimarî kısmını Mimar Talât B. ile beraber tesis eylemiş bulunan Mimar Kemalettin Bey, Mösyö Jachmund'tan ders görmüş sonra muavinliğini deruhte eylemiş olup Almanya'da ikmali tahsil etmiştir.

M. Jachmund ile beraber mektepte tedrisatı deruhte eylemiş bulunan M. Land mukavemeti ecsam ve köprü hesabatı derslerini göstermiştir. Bu zat mukavemeti ecsamdaki tetebbuat ve taharriyatı ile Almanya'da da maruftur.

Mektebin ilk Türk muallimleri şunlardır :

Riyaziyat : Aaram Margusyan Efendi, Erkânıharp Ali Riza Bey, Erkânıharp Etem Paşa, Cemal Paşa, Hamdi Paşa, Mühendis Tayyar Bey, Mühendis Bahattin Bey, Mühendis Tahsin Bey.

Tersimiye ve tatbikatı : İlk önce Askeriyeden Tevfik Bey tarafından ita edilmiş sonra Fransa'da Ponts et Chaussees mektebinde tahsil eylemiş bulunan Sırrı Paşa Zade Yusuf Razi Bey tarafından deruhte olunmuştur.

Taksimi arazi : Önce Şevki Paşa tarafından deruhte edilmiş olup sonra Mühendis Tahsin Bey tarafından verilmiştir.

Fizik : Salih Zeki Bey tarafından deruhte edilmiştir.

Kimya : Önce Askeriyeden İhsan Bey sonra Mühendis Mahmut Şükrü Bey tarafından okutulmuştur.

Yol ve demir : Askeriyeden Bahattin Bey sonra Mühendis Mustafa Bey.

Jeoloji : Müze Müdürü Halil Bey badehu muavini Mühendis Mahmut Şükrü Bey.

Mektebin ilk açılışında muallimlerin çoğu asker idi. Bunların terk ettikleri dersler tedricen mühendis muallimler tarafından deruhte edilmiştir.

Askerî idaresi altında bulunduğu zaman mektep bittabi tamamen Nizamatı Askeriyeye ve sıkı bir zaptu rapta tâbi bulunmakla beraber mühendis muallimler ile talebe arasında ciddî bir samimiyet mevcut idi. Fakat bu samimiyet hiç bir vakit talebe tarafından saygısızlık ve şımarıklık şekline getirilmemiş olduğu gibi muallimler tarafından da zaaf ve hafiflik şeklini göstermemiş, mütekabil bir itimat halinde tezahur eylemiştir.

Mektep Nizamatı Askeriyeye tâbi bulunduğu zaman bu nizamat

hattâ sivil muallimler hakkında dahi tatbik edilmiş idi. Misal olmak üzere Mimar Kemalettin Bey'in muallim muavini olduğu sırada bir gün derse geç geldiğinden dolayı yirmi dört saat hapsedilmiş bulunduğu gösterilebilir.

Mektep, ilânı Meşrutiyete kadar Mühendishanei Berrii Hümayuna mülhak olarak Askerî idareye tâbi tutulmuştur. Bu esnada mektepte talebenin adedi yüz'ü tecavüz etmemiştir. İlânı meşrutiyette mektep mezunininin adedi 229'dan ibaret idi.

Mektep, 1909 tarihinde Nafia'ya raptolunmuştur. İlk sivil Müdür Mühendis Refik Bey olmuştur. Refik Bey Hendesei Mülkiye'den mezun değildir. Tahsili Belçika'dadır.

Mektep Nafia'ya raptedildiği zaman ismi «Mühendis Mektebi» ne tabedilmiş ve Tophane'deki binaya naklolunmuştur. Bu bina şeraiti sıhhiyeyi haiz olmamasına binaen bir kaç sene sonra Fındıklı'da kiralanan ahşap bir binaya naklolunmuştur. Bu bina da mektep olabilecek evsafa malik bulunmadığından Harbi Umumî esnasında Notre Dame de Sion'a naklolunmuştur. Harbı Umumi nihayetine kadar mektep bu binada kaldıktan sonra mütarekede Halıcıoğlu'ndaki ilk binasına nakl edilmiştir. Bu bina da İngilizler tarafından işgal edildiğinden Yıldız'da Şevket Paşa konağı kiralanarak oraya nakledilmiştir. İngilizlerin İstanbul'u tahliye eylemelerini müteakip mektep Gümüşsuyu'ndaki şimdiki binaya geçmiştir.

Senelerce süren bu serseri hayatına rağmen mektebin tahsil seviyesi tedricen yükselmiştir. Mektep mezunini keyfiyet itibariyle tedricî bir tekâmüle mazhar oldukları gibi mütevalî ve müteaddit arızalara rağmen kemiyet itibariyle de bir tezayüt göstermekten halî kalmamıştır. İlânı meşrutiyette mezuninin adedi 208 den ibaret iken araya Harbi Umumî ve mütareke senelerinin girmiş olmasına ve bu seneler esnasında mektep mevcudu elli, altmış talebe raddesine tenezzül eylemiş bulunmasına rağmen mektep mezunlarının adedi elyevm 534'e vâsıl olmuştur. On sene zarfında bunun iki mislini tecavüz edeceği muhakkaktır.

Bu mektep için en feyizli ve en verimli zaman şüphesiz Cumhuriyet devridir. Mektep şimdiki binasında kat'î olarak yerleştikten sonra:

Evvelâ: O çürük ve içi tahta binası kısmen kâğire çevrilmiş; saniyen 400 talebe alabilecek büyük ve modern bir pansiyon yapılmış ve bu iki inşaat için cem'an 581000 lira harcanmıştır. Salisen: 65000 lira harcanarak su; 55000 lira harcanarak malzeme; 12000 lira harcanarak Kimya; 16000 lira harcanarak Fizik; 23000 lira harcanarak Elektrik

laboratuvarları tecdit ve tesis edilmiş ve bu sırada 15000 lira sarfı ile de Kütüphanesine yeni kitaplar alınmıştır. Hasılı bu uğurda sarf olunan paranın yekûnu inşaattan başka 186000 liradır.

Bu son senelerde bir kaç milyon lira daha sarfiyle mektebin en modern bir hale getirilmesi ve yeniden bir çok şubeler açılmasıda kararlaştırılmıştır.

Şimdi Telgraf Mektebi'de bu mektebin bir şübesi halinde burada tedrisata devam etmekte bulunmuştur. Tayyarecilik şubesi açılması da mutasavverdir. Mektebin bu son terakki safhası hakkında daha ziyade malûmat almak için Bayındırlık Dergisinin 4 üncü yılının 5 inci sayısına müracaat tavsiye ederim. Bu mekteb için son söz olarak :

Değerli Fizikci ve Riyaziyecimiz Salih Murad Uzdilek 28. Nisan. 1941 tarihli Cumhuriyet gazetesiyle neşrettiği bir makalede Mühendis Mektebi'nin her üç devredeki randımanını şu cümlelerle bildirmiştir :

«**Yüksek Mühendis Mektebi** kurulalı 57 sene olmuştur. Bu müddet zarfında muhtelif sebeblerden dolayı 8 sene hiç mahsul vermemiştir. İmparatorluk zamanına düşen ve 21 sene süren ilk devrede 230 mezun vermiştir ki vasatisi 0,5 eder Meşrutiyet devrinde 14 senede 187 mezun vermiştir ki bunun vasatisi de 13,5 dur. Cumhuriyet devrinde 15 senede 536 mezun vermiştir ki bu halde vasati 50 dir. Son 5 senelik vasati 54 dür.

Bu rakkamlardan anlaşıldığına göre vasatiler gittikçe artmaktadır. 20, 30 sene evvel 6 senelik mektebin talebe mevcudu 150 yi geçmediği halde bu gün birinci sınıfda 110, 2 inci sınıfda 140 ve 3 üncü sınıfta 100 den fazla talebe vardır. Binaenaleyh mahsul vermesi bakımından mektep normal tekâmül seyrini takip etmektedir.»

9. NUMUNE BAĞI ve AŞI AMELİYAT MEKTEBİ

1303 (1887)

Bu adda bir mektebin açılışının iki sebebi vardır :

Birisi; filoksera hastalığının Türkiye'yi yeni sarmaya başladığı sırada Türkiye'nin bazı vilâyetlerine yakın olan Kıbrıs adasının bu hastalıkdan korunması ve Anadolu ile Suriye'nin nerelerindeki bağlarda filoksera vardır? Bunu anlamak için İngilizlerin oralarda bir hey'et gezdirmek için Babıâli'ye müracaat etmiş olması; Ötekisi de yeni kurulmuş olan varidatı muhassasa yani Düyuni Umumiye idaresine terk edilmiş bulunan vergilerden birisinin müskirat ve şarab resmi oluşudur. Nitekim bu idare kendisine terk olunan İpek vergisini çoğaltmak ve bunun için ipek böceklerini hastalıklardan kurtarmak maksadiyle Bursa'da **Harir Darüttalimi** adı altında bir İpek böcekçiliği Mektebi açdığı gibi şarap ve benzerleri vergisini arttırmak ve yine bundan dolayı bağları filokseradan kurtarmak için de bu mektebi açmışdır.

İngilizlerin filokseralı yerleri tahkik etmek bahanesiyle memleket içinde gezişlerinin Abdülhamid'in vehmine dokunması hükûmetin düyuni umumiye idaresi vasıtasiyle bir mektep açmasını çok kolaylaştırmışdır.

İngilizlerin bu maksadla Anadolu ve Suriye'de gezişleri hakkındaki vesika şudur :

«Filoksera hastalığı hakkında tahkikat icra eylemek üzere Konya'ya bir hey'eti fenniye gönderildiği mervi olmasından bu rivayetin sihhat ve esbab ve keyfiyetinin tahkik ve arzı hakkında tebliğ olunan emir ve iradei seniyei mülûkâne üzerine Kıbrıs Cezinesine civar bulunan ve cazire ile münasebeti ticariyesi olan vilâyatı şahane de filoksera illeti olub olmadığının tahkikiyle illeti mezburenin cezireye men'i sirayeti esbabının istihsali zımmında orada teşekkül etmiş olan komisyon âzasından dört zatın berayı tahkikat Suriye vilâyetiyle Anadolunun bazı mahallerinde keştü güzar edeceklerinden açık tavsicname itası İngiltere sefaretinden iltimas olunmasına mebni bunların esnayı

keştü güzarlarında calibi nazarı dikkat hal ve hareketleri görülür ise buraya malûmat verilmesinin tavsiyesiyle beraber olbabda hariciye nezareti celilesinden Suriye, Adana, Halep, Aydın ve Konya vilâyetlerine tahrirat tastir kılınmış olduğuna dair cevaben hame pirayı tevkir olan 16 S. 1305 (1888) tarihli tezkerei hususiyei sadaretpenahileri Ledelarz manzurı dekayik mevfurı hazreti padişahî oldu :

Dahili memalik mahrusai şahane de icrayı tahkikat hususu hükûmeti seniyeye aid bir hak ve vazife olmasiyle ve çünkü İngilizlerin ticaret bahanesiyle Hindistan'ı ne yolda zabtettikleri malûm olub Anadolu taraflarında böyle bir illet olmadığı derkâr iken bunların bu bahane ile oralara girmesi bir fesadı niyete müstenid olmak mülâhazadan gayrı baid bulunmasiyle bu suret asla caiz ve münasib görülemediğinden oralarda filoksera illeti olub olmadığının tahkiki zımmında tarafi devleti aliyeden münasib memurlar tayin ve izam kılınmak üzere İngiliz memurlarının geri aldırılması şeref müteallik buyurulan iradei seniyei cenabı cihan banî iktizayi âlisinden bulunmuş olmağla!..»

Süreyya

17. S. 1305 22. Teşrinievvel. 1203

Düyûnî Umumîye idaresinin teşebbüsüne gelince :

1303 yılında evvelâ Moda'da Lorando bağında ve müteakiben Feneryolunda Gazi Ahmed Muhtar Paşa bağlarında filloksera a'razı görülüyor. O tarihlerde tamamen bağlık olan İstanbul havalisinde pek süratle yayılan bu hastalık tehlikeli bir hal alıyor. Bu esnalarda Avrupa bağları da tamamen harap olmuştu. İnkiraz bulan yerli bağcılığı tekrar ihya edebilmek için bağcılık alimleri araştırmalar yaparak bulunan çareler meyanında gerek fillokseraya mukavemet ve gerek evsaf ve seciye itibariyle yerli asmalara yakın **varyeteler** elde edilmeğe başlandı. Anaç olarak ikame edilen bu varyetelerin üzerine aşı vurmak suretiyle muvaffakiyetli neticeler alındı.

Bağcıların bu varyetelere olan ihtiyaçlarının temini ile aynı zamanda ehemmiyetli bir sanat halini alan yeni bağcılığın halka öğretilmesi yolunda Avrupada üretme fidanlıkları, deneme istasyonları ve bağcılık mektepleri açılmıştı.

Bağcılığı pek mühim olan diğer vilâyetlere de fillokseranın sirayet etmesi halkın ve hükûmetin endişesini bir kat daha arttırdı. Avrupa'da başvurulan bu çare ve teşkilât örnek tutularak Düyûnî Umûmiye marifetiyle 1303 tarihinde Göztepe'de 40 dönüm arazi satın alınarak ve ittisalinde de 11 dönüm isticar suretiyle yer bulunarak **Ameri-**

ka Asma Fidanlığı, Nümune Bağı ve Aşı Ameliyat Mektebi unvaniyle, Avrupa'dan celp edilen mütehassıs Ekerlen tarafından tesis edildi.

Fransa'dan getirilen birçok varyeteler burada üretildi. Halkın artmakta olan çubuk ihtiyacını karşılayabilmek üzere Erenköy'ünde de 26 dönüm üzerine ayrıca bir fidanlık kuruldu. Getirtilen varyetelerin bir çoğunun yerli nevilerle ademi mutabakati halkın itimatsızlığını mucip oluyordu. 1310 yılında daha bir kısım yeni varyeteler celbedildi. Bu sayede muvaffakiyet görülmeğe başlandı. Bağcılığın en kesif bulunduğu Gebze'de 14 dönüm üzerine ayrıca bir nümune bağı da 1316 tarihinde ihdas edildi. Bu bağın muvaffakiyetle sonuç vermesi halk üzerinde yeni bağcılığa karşı merak uyandırdı. Ve harap olan bağlarını bu inaçlarla yeniden kurmağa vesile oldu.

1324 (1908) yılına kadar iyi netice vermeyen varyeteler kaldırılıp bunların yerine yerli nevilerle iyi intibak eden cinsler üretilerek fennî bağcılık üzerine bilgili ustalar yetiştirildi. Meşrutiyet devrinde maalesef bu müessese mühmel bırakılmıştır.

Cumhuriyetimizin teessüsü ile beraber bu müessesenin de terakki ve inkişafı için lâzım gelen ehemmiyet verilmiş sahası 158 dekara çıkarılarak fennin en son vücuda getirdiği yüksek kabiliyetli anaçlar getirtilip üretilmiş; meşhur yerli nevilerle muhtelif anaçların mutabakatini deneme ve araştırmaya mahsus bir istasyon bağı ile müteaddit yerli nevilerinin etüd edilmesi için ayrıca bir **Koleksiyon Damızlık Bağı** meydana getirilmiştir.

Mukaddema ahaliye köksüz ve aşısız çiğ çubuk dağıtılmakta idi. Bu kabil çubuklar ise dikilmeden evvel çimlendirme ve saire gibi yapılması güç ameliyattan sonra dikilir ve aşıya gelmesi için bir kaç sene zaman kaybetmeği mucip olurdu. Halbuki ahiren yapılan tesisat ve tekemmülât sayesinde aşılı ve aşısız köklü fidan yetiştirmek suretiyle bağların kolaylıkla kurulmasına ve az zamanda mahsul idrakine hizmet edilmiş olup yetiştirilen fidanlar da halk tarafından büyük bir rağbete mazhar olmaktadır. Mezkûr fidanlar ufak bir bedel mukabilinde satılır.

Kurulan bağların topraklarına uygun gelecek anacların tayin ve tesbiti zımnında fennen bilinmesi lâzım gelen hikemî evsafın tahlilâtı için bir laboratuvar yapılarak burasıda halkın meccanen istifadesine amade kılınmıştır.

Burada bağ meraklılarına ve bağcılara mevsimine göre yapılacak işler hakkında amelî ve nazarî konferanslar verilir. Ayrıca müsteit ameleden seçilen ve vilâyetlerden gönderilen çiftçi gençler de pratik bağcı ve fidancı ustası olarak yetiştirilirler.

10. DİLSİZLER ve KÖRLER MEKTEBİ

1305 (1889)

Ticaret Mektebi müdürü Grati Efendinin vermiş olduğu bir lâyiha üzerine 12. Eylûl 1305 (1889) da Ticaret Mektebi binası içinde önce dilsizlerle sağırlar ve iki sene sonrada körler için bir mektep açılmıştır.

Burada bunlara mahsus alfabelerle okumak, yazmak, mebadii ilmihesab, coğrafya ve tarih ile birlikte bazı san'atlar dahi öğrenilecekti. Mektebe altı yaşından yirmi yaşına kadar din ve milliyet ayırt edilmeksizin parasız talebe alınırdı. Mektep yatılı değildi. En ziyade dilsizler rağbet gösterdiği için mekteb bu adla şöhret bulmuşdur.

Gırati Efendinin bahsi geçen lâyihası bu müesseselerin tarihi ile okutma ve öğretme usulleri hakkında izahatı havi bulunduğundan bazı fıkraları aşağıya konulmuştur.

«Memaliki şahanenin her tarafında umumun ihtiyaciyle mütenasib olarak ulum ve fununi mütenevvi'anın neşir ve tamimine hizmet eder surette darüttahsiller tesis edilmiştir. Ancak bu kadar tesisat arasında insaniyet noktai nazarından ehemmiyeti azimeyi haiz olub sağır ve dilsizlere mahsus olarak bir darüttedrisin bulunmaması nazarı müsamaha ile geçişdirilecek ahvalden değildir.

Sağır ve dilsizlere mahsus olan bu darüttedrise otuz şakird kabul olunmak üzere küşad olunacak ve programı dahi müddeti mededenberi Avrupa'da bu yolda mevcut olan mekteblerin programlarına mutabık bulunacakdır.

Böyle bir mektebin küşadiyle ahval ve hasaisi beşeriyeyi fark ve temyiz edememek cihetiyle adeta âlemi vahşette kalmış ve mezayii insaniyeye vukuf hasıl edebilmek iktidarından mahrum bulunmuş olan bir takım biçareler giriftar oldukları şu zelâmı daimiden rehayab olarak hem haliki kâinat olan vacibülvücut hazretlerinin kulu olduklarını anlayacaklar, hem de bu suretle peder ve validelerine amâl ve arzularını ızhara muktedir olarak levâzımı insaniyeti iktisab edeceklerdir...

Avrupa'da sağır ve dilsizlerin talim ve terbiyesi usulü on ikinci asrı hicrî evahiri ricalinden bulunan meşhur Piyer Daponza tarafından ihdas olunmuştur. Muhibbi insaniyet olan Daponza'dan sonra Jakop Preir bu babda vazeylediği usul ile bütün alemin hayretini celbetmiş ve daha sonra rahib Leepe en ziyade şöhret bulmuş olan Paris sağır ve dilsizler mektebini tesis ve küşad eylemiştir. Bu türlü mektepler bugün Avrupa payıtahtlarının cümlesinde mevcut olub insaniyete pek büyük hizmetler etmektedirler.

İşbu Darüttedris de Türkçe, Fransızca, Coğrafya, İlmi Hesab, Hendese, Resim ve Hüsni Hat dersleri ve bazı kelimatın teleffuzu tarafı acizanemden ittihaz edilmiş ve bittecrübe netayici nafi'a istihsal olunmuş olan usuli mahsusaya tevfikan tedris olunacakdır.» [1]

İstanbul'da bir dilsiz mektebi açılması keyfiyeti Kâmil Paşa'nın sadrazamlığı ve Münif Paşa'nın Maarif Nazırlığı zamanında yazılmış olan 25 Şevval 1306 ve 11 Haziran 1305 tarihli bir meclisi vükelâ mazbatasında şu tarzda izah edilmektedir.

«Memaliki sairede olduğu gibi Derseadette dahi dilsiz etfale mahsus olmak ve melfuf programda gösterilen dersler talim edilmek ve müddeti tahsiliyesi dört seneden ibaret bulunmak ve Ticaret Mektebinde ve onun tahsisatı dahilinde idare olunub yalnız bazı kitab ve edevat tedariki için bir def'alık 3000 kuruş sarfolunmak üzere neharî bir mekteb tesisi.»

Ders Cetveli

Türkçe ve isteyenlerden bazılarına Fransızca okumak, yazmak öğretmek, Kesirülistimal olan bazı elfazın teleffuzu, İlmihâl, Hüsnihat, İlmi Hesab, Coğrafyayı Umumî ve Hususî, Resmi Hattî ve Taklidî, İlmi Ahlâk, Jimnastik.

Babıâli Arşivinde bu Mekteb hakkında şu malûmata da raslanmıştır.

«Ama ve dilsiz ve sağır olanlara da kıraat ve kitab ve akaidi diniye ile sanayii lâzime talim olunmak üzere havadar bir mevkide bir mekteb inşası ve bu mektebe ehli İslâm için mescid ve gayrı müslim olanlara mahsus mabed ilâvesi... ve talime muktedir hoca ve muallimlerin buraca ve Avrupaca tedarik ve istihzarı ve mektebin idaresi için mirî çiftliklerinden birinin tahsisi gibi menabii varidat tedarik ve temini ve bu uğurda edilecek masarif için memurinin maaşatı müteda-hilelerinden yüzde bir nisbetinde bir iane istifası ve erbabı vicdanın

[1] Maarifi Umumiye Nezareti Tarihçei Teşkilât ve icraatı sahife 261

muaveneti insaniyet kâranelerine müracaat kılınması ve bu emri hayır de istimal olunmak üzere bin lira ihsan ve bu kâfi olmadığı takdirde bin lira daha inayet buyurulacağı, Babıâliye tebliğ olunarak bunun tatbikatına geçildiği 10. Temmuz. 1320 (1904) tarihli meclisi mahsûsı vükelâ mazbatasından anlaşılmaktadır.

İstanbul mektebleri arasında bu gün böyle bir müessese yoktur. Açıldığı tarihden itibaren birçok bina ve bir haylı merci ve idare değişdirdikten sonra nihayet Darülacezeye düşmüş ve orada iken lağvolunmuştur.

1331 (1915) de neşretmiş olduğum **Mecelleî Umûrî Belediye**'nin dördüncü cildinin 522 inci sayfasında bu mektebin geçirmiş olduğu tedris ve idare safhalarını gösterir bir yazıyı bu mektebin babası Grati Efendiden sonra müdür ve muallimi olmak ve bizzat kendisi mekteb talebesiyle düşmüş kalkmış bulunmak itibariyle çok iyi bilen arkadaşım Kadri'ye yazdırmışdım. O yazıyı da buraya aynen alıyorum :

Şunu da haber vereyim ki : Bu mektebin tedris hey'etiyle talebesini bir arada ve üniformalariyle gösterir bir resim Servetifünunun 19 Ağustos 1309 (1893) tarihli ve 129 sayılı nüshasında görülmektedir.

Bu resimde talebe kendilerine mahsus el işaretli yazılariyle o zamanın icabınca **Padişahım Çok Yaşa** demektedirler.

Fotoğrafda 5 muallim ve hademe ile 22 talebe sayılmaktadır.

Resmin en ortasında 7,8 yaşında ve ötekilerden hayli küçük fakat aynı üniformada bir çocuk görülmektedir. Bu çocuk dilsiz değildir. Mekteb müdürü Sabri Bey'in oğlu ve bahsi geçen yazıyı yazan Kadri'dir. Uzun müddet Belediye müdürlüklerinde bulunmuş olan Kadri Bayman şimdi Ziraat Vekâleti Hayvan Borsası Müdürüdür. Gerek bu resmin mevcudiyetini haber verdiklerinden, gerekse önce ve sonra bu mekteb hakkında rica ettiğim yazıları yazdıklarından dolayı bu değerli arkadaşıma teşekkür ederim.

«Kulağı işitmez, dili söylemez mahrumı nasibei beşeriyet bir halde bulunan sağır - dilsiz Osmanlı çocuklarının bilâdı mütmedinede olduğu gibi talim ve terbiyeleriyle cem'iyeti beşeriye içinde müsmer birer uzuv haline getirilmeleri için İstanbul'da bir mekteb tesisinin Maarif Nezaretince tasavvur edilmekte olduğu sıralarda Avusturyalı mösyö Merdi Grati isminde bir zat (ki Ticaret Mektebi müdürü idi) bu babda Maarif Nezaretine etraflıca bir lâyıha vererek mektebin sağır ve dilsiz ve amalara tahsisiyle kendi idaresine tevdiini talep eylemesi üzerine mektebin Maliye Nezareti havalisinde şimdiki Nümune Rüşdiyesi

binasında tesis ve küşadına karar verilmiş ve mumaileyh müdürüyete bittayin üçyüz beş senesinde resmi küşadı icra edilmişdi.

Mektebin bidayeti küşadındaki sağır - dilsiz talebesi yirmi beş otuz raddesinde olub bir sene sonra kırk beşe baliğ olmuşdur.

Maarif Nazırı Münif Paşa merhumun mekteb hakkında ki hüsniniyet ve himmeti sayesinde mekteb fevkalâde matlûba muvafık bir surette terakkiye yüz tutmuş iken Paşanın nezaretten iğtirabı ve mösyö Grati'nin vefatı üzerine nezaretçe eski himmet ve hüsniyet diriğ edilmiştir.

Mösyö Gırati'nin yerine mahdumu taba'i Osmaniyeden Lüi Gırati Efendi müdür tayin olunup mekteb idare edilmekte iken İstanbul'da merkez Rüşdiyelerinin tesisi esnasında mekteb binası Beyazıt merkez Rüşdiyesine tahsis olunarak **Dilsiz ve Amalar Mektebi** Harbiye Nezareti arkasında Bozdoğan kemeri civarındaki kaptan İbrahim Paşa mektebi binasında (şimdiki Mektebi Kuzat'ın sırasındadır) 1307 senesinde nakledilmiş ve burasının harap ve maili inhidam bulunması üzerine bir sene sonra Çiçek pazarı Rüşdiyesi binasına (şimdiki Çırak Mektebi olan binadır) naklolunmuş ve Lüi Grati Efendinin Hariciye Nezaretindeki vazifesi mektebe devamına mani teşkil ettiğinden istifası üzerine müdüriyete mektebin muallimi mütehassı Sabri bey tayin edilmişdir. İşbu binanın büyük zelzelede tehlikeli bir hale gelmesi hesabiyle orası dahi terk edilerek Kadırga'daki Taş Mekteb binasına nakledilmiş ve 1313 senesinde de amalar sınıfının lağvından sonra mektep ufaldığından Yerebatan'da Ayasofya Merkez Rüşdiyesi binasının bir kısmına getirilmiş ve akibet 1326 senesinde Koska'daki Ragıp Paşa Mektebi binasına naklettirilip elyevm orada tedrisata devam oluna gelmişdir.

Zavallı mekteb ve hele zavallı çocuklar mercisizlik, hamisizlik yüzünden kedi yavrusunu taşır gibi böyle kapı kapı dolaşmaktan bitab bir hale gelmiş ve mektebin vücudundan hem talebenin istifadesi hem de memleketin müstefid olması düşünülerek böyle neharî olmadan ziyade leylî ve hele san'atlı olması şartı azam görüldüğünden bu babda bir çok lâyıhalar verilmiş ve uğraşılmış ise de hiç bir netice çıkmamışdır.

Devri sabıkda bil'umum memurini devletin mütedahil maaşatının hini tesviyesinde % 1 miktarında tevkifat icrasiyle hasılının hiç bir yere sarf olunmıyarak leylî bir Dilsiz Mektebi inşasına karşılık ittihazı iradei seniyyeye iktiran eylemiş ve mekteb arsası olarak da hazinei hassadan Kadıköy'ünde Acıbadem'de vasi bir arsa tefrik ve tahsis olunub hatta mekteb binasının vazu esas resmi merhum Şurayı

Devlet reisi Said Paşa tarafından icra olunmuş iken iş alâ hâlihi bırakılmış ve yüzde bir tevkifattan teraküm eden 4700 lirada bilâhara Tıp Fakültesinin tertib haricinde olarak vukubulan mefruşat ve sair levâzımı Tıbbiyesi masarifine verilerek sarfolunmuştur. Bu 4700 liranın sureti sarfı meclisi meb'usanda mevzuubahs olurken işin hakikati anlaşılarak ve biçare dilsiz çocukların temini saadetine muhtas bir paranın yolsuz sarfından etfalin zarardide olmaması düşünülerek bilâhara hazinei hassaca Çapa'da mekteb binasına tahsis edilen arsada mükemmel bir Dilsiz Mektebinin inşası her kaç kuruşun sarfına lüzum gösteriyor ise müvazenei umumiye maliyenin fevkalâde tertibinden sarfiyle inşası meclisi mebusanca karargir olmuş ve fakat mektebin arsasına Darülmuallimin inşası merciince daha münasib görüldüğünden dilsizler için mekteb olmağa elverişli bir binanın mübayaası zımmında Maarif Nezaretince bir buçuk ay mahalleler dolaşılmış, konaklar aranılmış ise de yine netice çıkmamıştır ve akibet idarei umumiye ve hususiyei vilâyet kanunu mucibince 1328 gayesinde teşekkül eden meclisi umumii vilâyetçe «şekli hazırı bir faidei madiye temin etmiyen Dilsizler Mektebinin ilerde terakkiyatı asriye ve medeniye ile mütenasib bir şekli mükemmelde tesiri çareleri teemmül edilmek üzere ilğasına» fatihai icraat olarak karar verilmesi üzerine Maarif Nezaretine ve şehremanetine istidalar ile müracaat olunup meclisi umumii vilâyet hey'eti celilesince tasavvur buyurulan müessesenin ihdasına değin mektebin Darülaceze'de bir sınıfı mahsus suretinde idamesi talep edilmiş ve bu cihet şehremaneti aliyesince dürü dıraz müzakere ve tetkik olunarak «bizeban etfalin talim ve terbiyeleriyle iştigâl eylemek Derseadet Belediye Kanununun ahkâmı sarihası icabından bulunmasına binaen mektebin Darülaceze'de leylî ve san'atlı bir sınıfı mahsus suretinde küşadiyle havası noksan olarak halk edilen bu biçare çocuklara çorapçılık, kunduracılık, terzilik ve doğramacılık gibi san'atların talim ve tedrisiyle cem'iyeti beşeriye için müsmer birer uzuv haline getirilmelerine» karar verilip Mekteb binasının masarifi inşaiyesiyle beraber masarifi daimesi için 1200 lira bir para cem'iyeti Umumiyei Belediyece 1330 senesi bütçesine ithal edilmiş ve meclisi idarei vilâyetçe mektebin şehremanetine altı aylık tahsisatiyle ve hey'eti talimiye ve taallümiyesiyle devrine ancak 1330 senesi evasıtında karar verilmesi üzerine mekteb şehremanetince Eylûl 1330 tarihinde tedevvür edilmişdi. Seferberliğin ve bilâhere harbin ilânı sene ortasında tedevvür edilen Mektebin bina inşaatına mani teşkil ettiğinden mekteb bizzarure yine Koska'daki Ragıp Paşa Mektebinde şimdilik bırakılarak Darülacezeye nakli 1331 senesine talikolunmuş iken Dilsizler Mektebinin yine vilâyetçe küşadiyle idaresi takarrür eylediğinden mektebin altı aylık tahsisatı müdevveresinin 1331 senesi Martı iptidasında vilâyete dev-

rine İstanbul vilâyeti âliyyesince lüzum gösterilmesi üzerine Şehremanetinin 1331 senesi için tanzim ve Cem'iyeti Umumiyei Belediyeye teklif edilen bütçesinden salifülarz 1200 lira tahsisat çıkarılmış ve mektebde hali hazırda merci ve makamsız kalmıştır.

1305 senesindenberi sebkeden tecaribe nazaran Dilsizler Mektebinin idamei mevcudiyeti mektebin behemehal geceli ve san'atlı olmasını istilzam ettirmektedir.

Vakia vilâyeti celile Maarif İdaresince Dilsizler Mektebi inşası ve idaresi keyfiyeti 1332 senesine talik buyurulmuş isede mektebin kapandıktan sonra küşadı gittikçe miktarı azalan çocukların büsbütün dağılmasını ve binnetice çocukların cem'iyeti beşeriye arasında müsmer birer uzuv olmaları düşünülürken bilâkis muzur birer ferd haline getirilmelerine bais olacağından Maarif Müdüriyeti Âliyyesinin 1332 senesine mahsus projesinin mevkii tatbika vaz'ına değin mevcut mektebin Kadıköy Darüleytamı veyahut ana mümasil giceli bir mektebde tefrik edilecek bir iki odada bu senelik barındırılması muvafıkı adlü hakkaniyet olacağı mutalaa kılınmışdır.

Keyfiyet bu esas dairesinde olarak Şehremaneti âliyyesinden İstanbul vilâyeti aliyesine tekrar iş'ar edilmiş ve encümeni daim'i vilâyet ifadesiyle vurud eden tezkerei cevabiyede «vilâyet bütçesi altmış bin lira açık ile kabul ve tasdik edilmiş olmasına nazaran yeniden tahsisat zam ve ilâvesine imkân görülemediği gibi noksan havassa malik acezei etfalin talim ve terbiyeleri vazifesi de derseadet Belediye Kanunu mucibince emanete mevdu vezaifi mebrure cümlesinden bulunduğundan bersabık Emanetçe emri idare ve terbiyelerine delâlet ve müsaade olunması» lâzım geleceği bildirilmesi üzerine makamı emanetçe verilen takrir mucibince mekteb için iktiza eden tahsisatın emanet bütçesine ilâvesiyle bersabık etfalin talim ve terbiyelerine Cem'iyeti Umumiyei Belediyece müsaade olunmuşdur.»

* * *

Şurasını da haber vermeden geçmiyeyim: Sağır ve dilsizlerin Avrupa'da ve bizde talim ve terbiyesi ve bunların alfabeleri ile Dilsiz Mektebi muallimi ve müdürü Hüseyin Sabri Bey'in resmi ve hal tercümesi hakkında muallimler mecmuasının Mart 1925 tarihli ve 29 sayılı nüshasında Müderris Ali Haydar'ın 24 sayfa tutan bir makalesi vardır.

Kadri Bayman 26 sene önce Dilsiz Mektebi için yazmış olduğu bu yazıya şimdi de şu malûmatı eklemektedir :

«Dilsiz Mektebi bazı tesadüflerin tesiri ile haylı himaye ve muavenet görmüşdür. Meselâ Maarif Nezareti tedrisatı âliye müdürü Aziz

Bey'in oğlu Ali Galip dilsiz olduğu için bu mektebde okumuş ve bunun yüzünden Mekteb Maarif Nezaretinin yakından alâkasını görmüşdür. Mabeyin kâtiblerinden Hakkı Bey'in oğlu Enver ve İzmit Mutasarrıfı Kâzım Bey'in torunu Burhan da bu mektebde okumuş olmasından ve daha bunlar gibi içtimaî ve idarî yüksek mevki sahibi bazı şahısların dilsiz çocuklar oluşundan dolayı o gibilerin yardım ve muavenetlerinden mekteb çok istifade etmişdir.

Dilsiz Mektebinin yatılı olması için çok müracaatlar vaki olmuş ise buna bütçe ve bina dolayısiyle bir türlü muvaffakiyet husule gelmemişdir. Fakat çocuklarını yatılı olarak mektebe veremiyen, aynı zamanda hal ve vakitleride müsaid olan bir çok aileler dilsiz mektebi müdür ve muallimlerinden çocuklarına hususî ders aldırmak suretiyle onlardan istifade ederlerdi.

Dilsizlerin üniformaları da halkın şefkat ve merhamet nazarlarını üzerlerine çekecek bir şekilde intihab edilmişti. Kırmızı çühadan ceketle siyah fakat kalın ve kırmızı şeritli pantolon bunların kıyafetlerini teşkil ediyordu. Halk sokakda bu kıyafetteki çocuklara rastlayınca ya kör, ya sağır olduğunu derhal anlar ve onlara bir tehlikeye maruz kaldıkları zaman elden gelen yardımı esirgemezdi.

Yine bu mekteb talebesi bazı mevsimlerde önlerinde muzika ve kendi çalgıları ve saz takımları olduğu halde tenezzüh yerlerine götürülüyor ve gider gelirken geçdikleri yollarda ve seyir yerlerinde halkın alâkasını uyandırıyordu.

Yine bu mekteb talebesi padişah ile saray halkının ve bilhassa saray kadınlarının her Ramazanın on beşinci günü Hırkai şerif alâyı dolayısiyle yıldızdan Topkapı sarayına gelirken geçecekleri yolda göze çarpacak bir yere getirilirler, orada kıyafetleriyle ve **Padişahım çok yaşa** demek için yaptıkları hususî işaretlerle hükümdarın da, saray kadınlarının da dikkat gözlerini üzerlerine çekerler ve bu yüzden bir hayli atiyyeye mazhar olurlardı.

Dilsiz Mektebinde bütün milletlerce kabul edilmiş olan alfabe küçük bir tadilât yapılmak suretiyle kabul edilmişdi. Sağırlar, alfabeyi teşkil eden harfleri ellerinin on parmağının türlü vaz'iyetleriyle ifade ederlerdi. Körler için kabartma harflar yapılmıştı. Musiki notaları da kabartma tarzda öğretilirdi. Mektebi bitirip çıkanlardan dilsizler çok kerre mürettib olurlardı. ve bu san'atı pek iyi yaparlardı. Körler de saz aletleri kullanırlardı, yani çalgıcılık ederlerdi. Dilsizlerin bir kısmı ise Babıâli'de meclisi mahsusi vükelânın toplandığı dairede - burada konuşulan sözleri işidip dışarda söylemesin diye dilsizlerin bulun-

ması ötedenberi adet olduğu için - odacılık, hademelik gibi işlerde kullanılırlardı.

Dilsiz ve kör talebenin evlerinden kalkıp mektebe gelişleri, mektebden tekrar evlerine dönüşleri de başka bir hususiyet gösterirdi. Bu çocuklar daima ikişer, ikişer ve kol kola giderler ve gelirlerdi. İki kişiden birisi kör, ötekisi sağır olmak şartiyle evvelâ sağır körü bulurdu, körün kulağı ile sağırın gözü bu iki kişiyi tek bir adam haline getirirdi. Yolda giderken kör kulağiyle sesi işitir, sağırı dürtmek suretiyle ikaz eder ve sağırda gördüğünden yine bu suretle körü haberdar ederdi.

* * *

Bu gün Türkiye'de yalnız İzmirde bir dilsiz mektebi vardır. Bu mekteb önce Alber Karmona adında bir dilsiz Musevi taciri tarafından kurulmuş 1923 de Sihhiye Vekâleti kendi kadrosu ve bütçesi içine almıştır. Alber Karmona Paris'de Dilsiz Mektebinde okumuş ve terzilik öğrenmiş esasen ailece zengin ve şimdi de ticaretle meşgul bir Musevidir. Bu dilsiz vatandaşın böyle bir müessese kurmuş olması takdirle karşılanır.

11. MÜLKİYE BAYTAR MEKTEBİ

1305 (1887)

Türkiye'de birçok meslek mekteplerinin askerî ihtiyaçlar dolayısiyle açılmış olduğunu Maarif Tarihinin birinci ve ikinci devrinde açılan mekteplerin tarihçeleri gösterir.

Orduda kullanılan hayvanların tedavisi için 1265 (1839) da Harbiye Mektebi içinde baytarî dersler gören doktorlar yetişerek ilk zamanlarda bu işi görmüşlerdir ve **Askerî Baytar Mektebi** sonraları ayrıca tedrisata başlamıştır. Fakat halkın elinde bulunan ve memleketin büyük bir servetini teşkil eden hayvanların sıhhatini korumak, millî serveti tehlikeden kurtarmak yolları ilk zamanlarda düşünülmemişti.

Tercümanı Hakikat'in 4 - 16 Mart 1888 tarihli nüshasına yazılan ve bir Baytar Mektebinin lüzum ve ehemmiyetinden bahsile açılacağını tebşir eden imzasız bir yazıda deniliyor ki :

«Umum Memaliki vasiae şahanede yalnız sekiz nefer Mülkiye Baytarı mevcut olub bu kadar baytarla o kadar vasi memalikte müteayyiş milyonlarca hayvanatı mütenevvi'a sürülerinin ahvali sihhiyelerinin muhafazası külliyen emri muhal olduğu için şimdiye kadar serveti mülkiyemize bu yüzden tatarruk etmekte ve gittikçe tezayüt eylemekte bulunan Halel ve Nakisenin derecesinden bihakkın bahsedecek olsak kâffei erbabı hamiyeti müteessir ve dilhûn etmiş oluruz ki buna bir türlü kalemimiz varamıyor.

Ne garipdir ki evvelleri zikrolunan baytarlardan maada bazı vilâyette müstahdem diğer bir kaç Mülkiye Baytarı maaşı alamamaktan dolayı terki hizmet ile dahili silk celili askerî oldukları gibi elyevm müstahdem olanlar dahi vilâyet belediye varidatından tesviyesi nizamı mahsus iktizasından bulunan maaşlarını yoliyle ahze muvaffak olamadıklarından herbar ref'i şikâyet eylemektedirler.

Memaliki şahane arizisi vüs'atinin beşde biri nisbetinde bulunan Fransız memalikinde elyevm dört bin nefer Mülkiye Baytarı müstahdem bulunduğu nazarı dikkate alınırsa memleketimizde baytar yetişdi-

rilip istihdam olunmasından ne kadar fevaid ve muhassenat görüleceği istidlâl olunur...»

İşte **Mülkiye Baytar Mektebi** bu işi görmek maksadiyle açılmıştır. Bununla beraber bu mektep bir dereceye kadar da Avrupalıların gösterdikleri lüzum üzerine açılmıştır. Şöyle ki: Avrupalılar kendi memleketlerini hayvan hastalıklarından korumak için Türkiye'den gelen hayvanlara ve yün ve deri gibi hayvan mâmulâtına kapılarını kapayarak ancak gümrüklerde **Baytarî muayene** usulü kabul ve tatbik edildiği takdirde Türkiye mevrudatına karşı koydukları yasağı kaldıracaklarını bildirmişlerdi.

Bunun üzerine hükûmet bazı sivil talebeyi askerî Baytar Mektebinde tahsil ettirerek hayvan muayeneleriyle uğraşmak üzere gümrüklere memur etmişti.

Bu suretle yetişen baytarların maksadı temine kifayet edemediği görülmesi üzerine ayrıca bir **Mülkiye Baytar Mektebi** açılmasına karar verilmiştir.

Bununla beraber hayvan hastalıklarının memlekette ziraate ve millî servete çok büyük zararları dokunduğu görülerek hükûmetçe bunun esaslı bir surette önüne geçilmesi düşünülmüş ve neticede Pastör usulü telkihi öğretilmek üzere 1304 (1888) de Mülkiye Tıbbiyesi Mektebinde bir sınıf açılıp talebe kabulüne başlanmıştır.

Ve mektepte bir de komisyon teşkil edilerek Pastör usulü telkihinin tababeti beşeriye yahut baytariye ile alâkası olmayanlara öğretilmesi kabil olamıyacağı gibi yalnız bu usul ile bulaşıcı ve geçici hayvan hastalıklarının önü alınmıyacağından baytarlığın bütün esaslarını öğrenmek üzere bir **Mülkiye Baytar Mektebi** teşkiline burada da karar verilmiş fakat bütçenin dar bir zamanında yeniden böyle esaslı bir mektep açılmasına imkân görülemediğinden hikmet, kimya, nebatat ve hayvanat gibi derslerin tıbbiye talebesiyle birlikte ve teşrih ile fizyoloji gibi fenlerin ayrıca okutulması ve bu suretle mektebin iki evvelki sınıflarının yatısız olarak Mülkiye Tıbbiyesinide ve kalan iki sınıfının da o vakte kadar inşaatı bitecek olan Halkalı Ziraat Mektebinde açılması muvafık görülmüştür. O zaman Ahırkapıdaki Tıbbiye Mektebi kendi talebesine bile yetişemezken Mülkiye İdadisi mezunlarından alınan baytar talebesi bu bina dahilinde Tıbbiye Efendileriyle birlikte pek sıkışık vaziyette derslere devam etmiş, yalnız teşrih ile Fizyolojiyi kendi Hocalarından ayrıca görmüşlerdir. 1305 (1889) senesinde Mülkiye Tıbbiyesi binasındaki Baytar Mektebine giren 25 talebenin 19'u iki sene sonra yani 1307 (1891) senesinde inşaatı bitmiş olan Halkalı Ziraat Mektebine yatılı olarak nakledildiler.

Ziraat talebesi bu mektebe bir sene sonra kabul edildi, hattâ mektebin açılma merasimi de Ziraat talebesi alındıktan sonra yapıldı. Mektebin o zamanki adı: **Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi** idi. Hattâ kapısının üzerindeki kitabede ziraatin hayvanlarla münasebeti hasebiyle bu büyük binanın da bu iki faydalı mesleğin bir arada öğretilmek üzere yapılmış ve açılmış olduğu şiirle ifade edilmiştir.

Halkalı'dan birincisi 1309 (1893), ikincisi 1310 (1894) senelerinde olmak üzere iki baytar sınıfı şahadetname ile çıktılar, fakat muvakkaten Tıbbiye Mektebinde bulunmakta olan yatısız sınıflarında yatılıya çevrilmesi zarurî görülüp bunların Halkalı'ya getirilmesi ise ziraat talebesiyle birlikte sekiz sınıfı bulacak olan iki mektebi binanın alamıyacağı anlaşılarak baytar sınıfları Kadırga'da Cinci meydanında kiralanan bir binaya nakledildi. Bu suretle birinci ve ikinci sınıfları Mülkiye Tıbbiyesinden, üçüncü ve dördüncü sınıfları Halkalı Ziraat Mektebinden ayrılan Mülkiye Baytar mektebi dört sınıfı bir arada ve yatılı olmak üzere başlı başına bir mektep oldu.

Mülkiye Baytar Mektebinin açılmasında en çok hizmeti ve gayreti dokunan Mehmet Ali Bey'dir. Mehmet Ali Bey evvelce Askerî Baytar Mektebinde Emrazi Umumiye ve Hıfzıssıhha muallimi iken Ziraat Mektebinin banisi sayılmak lâzım gelen Amasyan Efendi tarafından gösterilen lüzum üzerine Fenni Baytarî müşaviri sıfatiyle Ticaret Nezaretine alınmış, sonraları Umurı Baytariye müfettişliğine tayin olunmuştur. Baytar Mektebinin hattâ Ziraat Mektebinin ilk müdürlüğünü de bu zat yapmıştır.

Askerî Baytar Mektebi 1265 (1848) de açılmış olmasına göre asıl Mülkiye Baytar Mektebi bu tarihten ancak 47 sene sonra açılabilmiştir.

Cinci meydanında kira ile tutulmuş olan bir binada müstakillen tedrisata başlıyan Baytar Mektebi için sonraları Sultanahmet camiinin yanında eski ve geniş bir bina (Tunuslu Mahmut Pasa konağı) alınarak ve bir hayli yeni binalar yapılarak oraya nakledildi. 1908 inkılâbından sonra Mektep fennî ve asrî laboratuvarlarla teçhiz edilmis. tedrisat kuvvetlendirilmiş olmakla beraber Avrupaya da talebe gönderilmeğe başlanmıştı. 1328 (1911) de İshak Paşa yangınında Mektebin bir kısmı yanmış ve Umumî Harp çıktığı zaman kapatılmıstır. Millî hükûmet teşekkül ettiği sıralarda İstanbul'da birisi askerî. ötekisi mülkî olmak üzere mevcut olan iki mektep birleştirilip ismi **Baytar Mektebi Âlisi**'ne çevrildi. Birleştirilen mektepte tedrisat hepsi Avrupa'da tahsil görmüş muallimlere verildi. Ankara'da asrın son terakkiyatı ile mütenasip **Baytar Enstitüsü** yapıldıktan sonra da Baytar Mektebi Âlisi İstanbul'dan kaldırılıp Ankara'ya nakledildi.

12. POLİS DERSHANESİ

1307 (1889)

Tanzimat devrine gelinceye kadar Osmanlı İmparatorluğu ülkesinde zabıta işleri bir elden değil, bir kaç elden idare edilirdi. Meselâ :

İstanbul'da Yeniçeri Ağası ve sonra sarasker, topçubaşı ve sonra tophane müşiri, kaptanı derya ve sonra bahriye nazırı, bostancı başı, yani padişahın saraylar ve bahçeler muhafızı ve en sonra da zabtiye müşiri kendilerine ayrılan muayyen sahalarda bu işlerle meşgul olurlardı.

1262 (1846) da bir Zabtiye Müşirliği kurulunca zabıtaya aid işlerin hemen kâffesi yukarda adları geçen makamlardan alınıp bunun idaresine verilmişti. Zabtiye müşirliğinde, divanı zabtiye ve meclisi tahkik denilen iki komisyon vardı. Divanı zabtiye; envai kabahat ile cünha'nın muayyen bir devresine kadar hükmetmek selâhiyetine haizdi.

Meclisi tahkik ise divanı zabtiyeye verilen derecenin üstündeki cünha ve cinayetlerin yalnız tahkik ve muhakemesiyle meşgul olurdu. Ceza tayini hakkı meclisi valaya bırakılmıştı. Çünkü bu tarihlerde henüz Adliye Teşkilâtı yapılmamıştı. Şu halde bu devrelerde meclisi tahkik; bir istintak heyeti, meclisi valâ ise mahkeme vazifesini görüyordu demek olur. Zabtiye Müşirliği kadrosunda Zabtiye Feriki, Alâybeyi, Taburağası, Bölükağası gibi büyük rütbeli zabitler bulunduğu gibi küçük karakollar için evvel ve sanî mülâzım derecelerinde âmirlerde vardı. Teşkilâtı tamamen Askerî bir idareye benziyen zabtiye erleri askerliğini yapmış olan redif ve ihtiyat sınıflarından ayrılırlar, askerler gibi maaş ve tayinat alırlar ve bu suretle şehirler, köyler ve kasabalarla kırların ve yolların emniyet ve asayişini teminle meşgul olurlardı.

Bu günkü jandarma teşkilâtının esası budur.

Yine bu zamanlarda Zabtiyelerden başka çarşı ve pazarlarda iş gören pazvantlarla kır ve orman korucuları ve daimî surette atlı olarak köyleri dolaşan kır serdarları da zabıta işi ile uğraşırlar ve zabtiyeye yardımcı bir kuvvet rolünü oynarlardı.

Zabtiye müşürlüğünün ve teşkilâtının ilk safhalarına aid mevzuat; birinci tertip düstûrun ikinci cildinde görülmektedir.

Jandarma adını aldıktan sonraki safhası ise 9 Kânunusani 1319 (1903) tarihli 298 maddelik Nizamnamede gösterilmiştir.

İlk defa polis adı altında yapılan teşkilâta gelince: Bu 1261 (1845) senesine yani zabtiye teşkilâtından bir sene evveline düşer. Bu yeni teşkilât Tophane müşürlüğüne bağlıdır. Polisin başlıca ve en mühim vazifesi pasaport işleriyle ve ecnebilerle uğraşmak olduğundan, ecnebiler ise o devirde en çok vapurla İstanbul'a gelerek Galata ve Tophaneye çıkmakta olduklarından ve bir de en çok zabıta vukuatı meyhane, baloz ve umumhanelerin toplu bulunduğu Galata tarafında vukua geldiğinden yeni polis teşkilâtı bu maksatlar ve münasebetlerle ötedenberi bu sahanın zabıta işine de bakan Tophane müşürlüğü emrine verilmiştir.

Bu teşkilât ilk yapıldığı 1261 (1845) tarihinde çıkarılan 17 maddelik bir nizamname ile bundan bahsedilerek hükûmetçe sefaretlere yazılmış olan uzun bir müzekkerei umumiyenin suretlerini divanı humayun defterlerinden çıkartarak Mecelleî Umûru Belediyenin birinci cildi olan Tarihi Teşkilâtı Belediye adındaki eserimin 621 - 623 üncü sayfalarına koymuştum. Tafsilât almak için lütfen o sayfalara bakınız.

Polisler zabtiyeler gibi olmayıp okuma yazma bilenlerden seçildikleri için vazife gördükleri karakollarda [1] zabtiye zabitleriyle bir-

---

[1] Karakol ve karakolhane; asker, jandarma ve polislerin içinde bulundukları ve vazife gördükleri küçük binalara denilir. **Kolgezmek, Kolaçıkmak** tabirleri de dilimizde kullanılır ve aralarında münasebet vardır.

Karakol tabiri eskiden **Karagol** şeklinde yazılırdı. Bununda esası **Karavol'dur.** Türkçenin Farsçaya üstünlüğünü göstermek için Çağatay şairlerinden Ali Şir Nevaî'nin yazmış olduğu Muhakemetüllüğateyn adlı eserde «bazı elfaza **Vol** ilâve edib selâtinin rez ve bezm eshabından bazılarına sıfatı muayyene kılarlar: **Karavol** - Asker bekçisi, **cündavol** - dümdar (bugünkü terimle Artçı) yasavol - yasakçı gibi» denilmektedir.

Şu anlatışa göre Türkçedeki **vol** eki yine bu dildeki **ci** manasındadır. Dilimizin bu eski ekini bilmiyenler **kol'u** ve **gol'u kul** sanarak bu güzel tabiri **Karakulu** haline sokmuşlar ve askerler padişahın kulu, kölesi sayıldığı zamanlarda onun eskiden **berriye** denilen ve karada harbeden askerlerine verilmiş bir ad gibi kullanmışlardır. Hattâ buna karşılık olarak denizde harp eden padişah kullarına da **Kalyoncu kulu** demişlerdir.

Böyle yapılışa ve bu yola gidilişe sebeb; hem bahsedilen eki bilmeyişden hem de İstanbul'daki askerlere **kapıkulu,** vilâyetlerdekine **yerlikulu** denilmekte oluşundan ileridir. **Kuloğlu** tabiri de bunlardan çıkmışdır. Ve **askerzade** karşılığı olabildiği gibi **kölezade** manasınada gelebilir.

Kara **kulu** tabiri **Berriye** askeri hakkında yakışık alsa bile **Bahriyye** askerleri yalnız **Kalyon** kullanmadıkları için bunlara **kalyoncukulu** demek doğru olmayıp meselâ **deniz kulu** demek lâzım gelirdi.

likte adlî ve idarî her türlü tahkikatlarlada meşgul olurlardı. Eski Usuli Muhakematı Cezaiye kanununda ve Zabitai Adliye memurları arasında bahsi geçen **Teftiş Memurları** işte bu polislerdir. Çünkü bunlara ilk zamanlarda teftişde denilirdi.

1296 (1880) tarihinde bu teftişlerde kaldırılarak geniş kadrolu yeni bir polis teşkilâtı yapıldı, şehirler mıntıkalara ayrıldı, her mıntıka bir polis bölüğü itibar olunarak oraları birer ser komserin idaresine verildi. Bu yeni teşkilâtta ser komserden başka birinci, ikinci ve üçüncü komserle polis çavuşu ve lüzumu kadar polis neferi bulunurdu.

Zabtiye müşürlüğü bir kaç defa seraskerliğe bağlanmış tekrar ayrılmış ve en sonunda büsbütün seraskerliğe bağlanıp yarı askerî mahiyette bir Jandarma teşkilâtı yapılınca **Zabtiye Müşürlüğü adı** da **Zabtiye Nazırlığına** çevrilerek ve bu makama sivil memurlarda tayin edilerek polise merci olmuş ve 1908 inkilâbına kadar zabtiye nazırları bu günkü **Emniyet Umum Müdürlüğü** işini görmüşlerdir.

Polis memurları her ne kadar okur yazar kimseler arasından seçiliyor idiseler de adlî ve idarî işlerde yalnız okuyup yazmak kâfi olmadığından hukukî bilgilere de şiddetle ihtiyaç vardı. Ve bu bilginin olmayışı polis için büyük bir noksan teşkil ediyordu. İşte bu noksanı gidermek, hukukî ve adlî bilgilere aşina polis yetişdirmek maksadiyle 1307 (1889) senesinde bir **Dershane** açılmıştır. Bunun hakkında Sabah gazetesinin 18 Mart 1307 (1889) tarihli nüshasında şöyle bir iradei seniyye kaydına rastlanmaktadır :

«Mahakimi nizamiyeye sevk olunan maznunlar hakkında zabıtaca icra edilmekte olan tahkikatı evveliyenin daha mükemmel bir surette icrası zımnında babı zabtiyede müstahdem polis efradiyle çavuş ve ko-

---

Bir de **karakol** tabiri yalnız küçük yerler değil bilhassa asker kışlalarına denilmek icabederdi. Çünkü padişahın asıl kulları! toplu olarak buralarda bulunurlardı.

Bu kadar izahat bu tabirin yanlış kullanılmış olduğunu göstermiş olacağı için daha ziyade tafsilâta lüzum görmedim. Yalnız şunu ilâve edeyim ki: **Vol** eki 100 sene önceye kadar İstanbul'da ve dilimizde yaşamıştır. 1256 (1840) da Arnavutköyünde akıntı burnunda yapılmış olan ve bugün Nahiye ve Polis merkezi olarak kullanılan binanın kapısı üzerindeki kitabede:

Oldu Karavolhane bu dilkeş binayî dilfeza

mısra'ından anlaşılır. Dilimizde **K** ile **G** harfleri tebadül ettikleri yani yerlerini değiştirdikleri gibi **V** ile **G** de değişdirir. Daha düne kadar **soğuk** yazar, **sovuk** okurduk. Binaenaleyh karavol, karagol ve karakol hep ayni şeydir. Bunların kullukla, kölelikle bir münasebeti yoktur.

Ali Şir Nevai'nin 500 sene önce haber verdiğini taş üzerinde tesbit ve hifzetmiş olan bahsi geçen kitabenin ziyaa uğratılmıyarak, emsali gibi kırılmıyarak ve atılmıyarak muhafazası Türk dili tarihi bakımından göz önünde tutulacak millî işlerdendir.

miserlere bir ders açılarak bunların erbabı iktidardan olanlarından 40 kadarının intihabiyle vezaifi mevkûlelerine halel gelmemek üzere haftada iki gün ve birer buçuk saat kadar Usuli Muhakemati Cezaiye ve Ceza Kanunnameî hümayûnlariyle tahkikatı evveliyenin suverî icraiyesinin tedrisi ve bilimtihan şahadetname alanların terfii sınıf ve memuriyet misillü taltifata nailiyeti ve dersden yetişmiş olanlar lüzumu miktara baliğ olduğu zaman vilâyatı şahane polis komserliği gibi hidematı mühimmei zabitanın bunlara hasrı hususuna Zabtiye Nezareti Âliyyesinin iş'arı ve meclisi mahsusi vükelânın kararı üzerine iradei seniyyei hezreti padişahî müteallik buyurulmuşdur.»

Bu iradeyi arşivde aradım, bulamadım. Fakat her halde olacaktır, daha esaslı surette aramak lâzım gelir. Bir de böyle bir dershane açılmış mıdır? Açılmışsa devam etmiş midir? Hem bahsi geçen irade hem de buralar hakkında malûmat elde edemedim. Zabıtamızın tarihini yazacak olanların bu noktaları inceliyerek ortaya çıkarmaları lâzım gelir.

Polis bu günkü şeklini ancak Abdülhamit II devrinin sonunda ve 4 Ağustos 1323 (1907) tarihinde neşrolunan nizamname ile almıştır.

1908 inkilâbından sonraki safha o zaman açılmış olan **Polis Mektebi** bahsi de bu kitabın dördüncü cildinde gösterilecektir.

13. AŞİRET MEKTEBİ HÜMAYÛNU

1308 (1892)

Osmanlı İmparatorları Türk olmayan unsurları kendilerine ve hükûmetlerine kuvvetli bağlarla bağlamak için vakit vakit bazı teşebbüslere girişmişlerdir.

İmparatorluğun ilk kuruluşunda Anadolu ve Rumeli'den devşirilen çocukların yetiştirilmesi şekli ile bunların okudukları **Acemîoğlanlar ve Enderûnı hümayûn Mekteb**'leri hakkında bu kitabın 1 inci cildinde lüzumu kadar izahat verilmiştir.

İmparatorluğun tevakkuf ve inhitat devirlerinde devşirme usuli bırakılmış ve Hıristiyan çocukları yerine Çerkes, Gürcü, Boşnak, Arnavud, Macar vesaire çocukları adı geçen mektebleri doldurmağa başlamıştır.

Nizamı Cedit ve Tanzimatı Hayriye devirlerine yaklaşıldığı sırada bunlar da bırakılarak bu sefer Türklere dönülmüş ve yeni açılan mekteblere yalnız Türk ve İslâm çocukları alınmağa başlanmışdır. Bunun ilki ifrat ise bu sonraki de tefritdir.

1255 (1839) da Tanzimatı Hayriyenin ilânında ilkin Tıbbiye Mektebinin ve 1272 (1855) de İslâhat Fermanının neşrinden sonrada diğer Askerî ve Mülkî Mekteblerin kapıları takib olunan siyaset icabınca Türk ve İslâm olmayan unsurların çocuklarına da açılmıştır.

Yine tanzimatdan sonra Abdülaziz'in hükûmdarlığı zamanında ve 1280 (1864) tarihinde **Silâhşoranı Hassa** adında «rikâbı hümayûnı mevhibet makrunı hazreti hilafetpenahi için zadegân ve aşairden» bir bölük tertib ve teşkil olunmuş ve buraya «müteheyyizani hanedan ve muteberanı rüesayı ahaliden» gençler alınmıştır.

Silâhşoranı Hassa Bölüğüne yalnız Arab çocukları değil, Hıristiyan gençleri de alınırdı. Yanyadan bu suretle getirilmiş olan Hıristiyan gençleri dolayısiyle Fransa hükûmetinin memnuniyetini bu kitabın 730 uncu sayfasında kaydetmişdim.

Bu türlü çocukları seçmek üzere her sene Arabistan ve Rumeli taraflarına hey'etler gönderilirdi.

Şilâhşoranı Hassa Bölüğü efrad ve zabitanı arasında tebdili hava zımnında vilâyetlerine yahud tayin olundukları mahallere giderek olanların zabitlerine rütbelerine göre bilhisab harcirah verilmesi ve neferatdan olanlar için de beherine mülâzım rütbesinde bulunan zabitler gibi harcirah itası 2 Receb 1280 (1863) tarihli vesikada görülmektedir.

Şilâhşoranı Hassa Bölüğünde kaç sene hizmet edildiği anlaşılamıyor. Fakat bu hizmeti ifa edenler memleketlerine gidiyorlar ve oralarda aldıkları rütbeleri, nişanları ve kıyafetleri muhafaza ediyorlardı. Şu vesika onu göstermektedir :

«Sayei şevket vayei hazreti mülükûnede usuli muntazama ve hasene üzere tertib edilmiş olan **Şilâhşoranı Hassa Bölüğü** âzasından hizmetle veyahud icabı maslahatla mezun olacakların bulundukları hizmeti şeref menkibeti seniyeden daimî şurette hissemendi mefharet ve mubahat olmaları» için ellerine şöyle bir berat veriliyordu.

«Mütehayyızanı hanedan ve mutaberanı rüessayı ahaliden rikâbı hümayunı şahanede müstahdem olan **Silâhşoranı Hassa Bölüğü** âzasından Bağdat'ta kâin Elübeyt âşiretiden kıtvetülemacid velelkârim Hasan bini Ahmed Ağa zide mecdühu ifayı hizmeti şeref menkibet ile nizamen memleketine avdete mecbur olmuş olduğundan balada beyan kılınan silâhşorluk ünvan ve rütbesini daimî surette haiz olması için avatıfı âliyyei şahane ve avarıfı behiyyei hüsravaneden mumaileyhe rütebi mezkûre tevcih olunmuş.»

Bu bölüğün 1293 (1876) senesine ve Osmanlı - Rus Harbi sonuna kadar devam ettiği zan ve tahmin olunmakdadır.

Abdülhamid II nin zamanında ve 1306 (1890) senelerine doğru Arablarla aşiretlere karşı başka türlü bir tecrübenin daha yapıldığı ve onların çocuklarının Harbiye Mektebinde okutulmak istenildiği anlaşılıyor.

6 Temmuz 1306 tarihli Tercümanı Hakikat'in baş makalesinde okunduğuna göre : 1302 senesinde Hicaz, Yemen ve Trablusgarb evladı arabından 48 kişi getirilip Harbiye'de tahsil ettirilerek üç senede zabit çıkarılıp memlektelerine gönderilmiştir. Bu zabitler bir Cuma selâmlığından sonra Padişahın huzuruna kabul olunmuşlardır.

Arab zabitler gördükleri teveccüh ve iltifata karşı padişaha bir

teşekkür arızası takdim etmişler, padişah da memnuniyetini başkâtibi vasıtasiyle onlara yazı ile bildirmiştir.

Bu yazıda şu cümleler bilhassa kayda değer :

«... Memleketlerinize avdetinizde memur olacağınız hidematı askeriyeyi askerlik şanı alisine lâyık olduğu üzere begayet namuskârane ve sadakat şıarane ifa ile hakkınızdaki teveccühatı... ın bir kat daha tezayüdüne sarfımesai edeceğiniz ve hem şehrî ve hemsinlerinizden pek çoğunun sizi görüpte sizin gibi sayei ... de tahsili ulûm ederek feyziyab olmağa .... çalışacakları memuli alidir...»

Bu zabitler piyade ve süvari mülâzımı sanilikleri rütbeleriyle çıkarılmış ve her birerlerine üstelik olarak hükümdarın yaverliği rütbesi ve üniforması da verilerek bulundukları memleketlerdeki askerî mıntıkalara gönderilmişlerdir. Harbiye Mektebinin 1307 senesi mezunları arasında bunlardan 55 zabitin adı ve gönderildikleri yerler yazılıdır.

İki sene sonra Arabların Harbiye'de okutulmasından vaz geçilerek onlar için hususî bir mekteb açılması düşünülmüş ve işte **Aşiret Mektebi** o maksadla ortaya çıkmıştır. Aşiret çocuklarını okutmak için hususî bir mekteb açılmasını ilkin Abdülhamid II düşünüyor, bunun hakkında ikinci karin fahrî yaver ve ferik Osman Nuri Paşaya direktifler veriyor ve buna göre bir lâyıha yazıp takdim edilmesini emrediyor. Osman Nuri Paşanın yazmış olduğu 9 Haziran 1308 (1892) tarihli lâyıhanın baş tarafiyle programa ait bir fıkrasını o zamanı tasvir etmek için - şatafatlı ibareleriyle - olduğu gibi alıyorum :

«Memaliki mahrusai şahanelerinde mütemekkin aşairi uraban meyanelerine cabeca vukuu eksik olmayan ilkaat; aşairi mezkûreyi hükûmeti metbuaai meşrualarından tebrit ve tenfir maksadı ızrar cüyanesine müpteni olup Arabistanca bazı taraflarda maattessüf görülen ahval ve temayülâtı cahilane bu maksadın asârı muzurrai fiiliyesinden olduğu ve ilkaatı mezburenin tesiratını ikaa bais olan başlıca esbab; aşairi merkumede kemali şiddetle icrayi ahkâm etmekte bulunan belâyı cehaledden ileri geldiği nezdi keramet vefdi şehinşahilerinde residei cayı tahakkuk olmakla ahvali müessefei mezburenin izale ve islâhı emrinde canibi seniyyül cevanibi hazreti hilafetpenahilerinden herbar masruf ve şayan buyrula gelen tedabiri meşkûrei velinimeti azamilerine bir zamimei bahirülmeymene olmak ve oltaraflar ahalisinin dahi nimeti ilmü marifetten hisseyabı saadet olarak milliyeti İslâmiyye noktai nazarınca necat ve selâmet, helak ve vehamet yollarını fark ve temyiz edebilmelerinin esas ve esbabı vaz ve tehiyye buyrulmak maksadı hayır mersadı âlisiyle aşair ahalisinin evlâdının talim ve terbiye-

lerine mahsus mekteb ihdas ve tesisi cümlei efkârı hasenat nisarı padişahilerinden bulunmasına mebni mekâtibi mezbûreye üssülesas olmak üzere şimdilik Dersadetlerinde **Aşiret Mektebi** namiyle ihdası tasavvur buyurulan mektebin ve derslerinin sureti tertibatını mübeyyin bir lâyıha arz ve takdimi hususunda taltifen ve tenezzülen bu abdımemluki nacizlerine şayan buyurulan emir ve ferarını humayunı hazreti melikdarilerine imtisalen olbabda karihai ilham sabihai tacidarilerinden şerefyabı telakki buyurulduğum mevaddı esasıyeye müsteniden bervechizir arzı makale müceseret eylerim.»

(Layıhanın bundan sonraki kısmında mektebin nizamnamesine ve ders programına esas olacak bir haylı izahat verildikten sonra bilhassa Tarih dersi ve kitabı için şu mütalea irad olunmaktadır)

«Tarihi İslâm ve Tarihi Osmanî dersi için: Endülüs Hükûmetinin ahval ve sureti inkirazını ve ahalisinin dücar olduğu mezalim ve taaddiyatı ve selatini ızamı Osmaniyenin şevket ve re'fet ve adaleti şamilesini ve dinî ve siyasî muvafak buyuruldukları tesisatı hayriyye ve nafıayı ve hıttai Mısriyyei şahanenin devleti aliyyei Osmaniyye hükûmeti adılesine dahil olmazdan evvelki ve sonraki ahvalini, velhasıl Devleti âliyyei Osmaniyenin milleti İslâmiyye ve mileli saire içinde bihakkın haiz olduğu mevkii azamet ve ulüvvişan ve menzileti biletraf tarif eder surette mahsusan bir tarih kaleme aldırılıp bir hey'eti muktedire marifetiyle muayene ve tetkik olunduktan sonra tabolunarak kitabı mezburdan tedris edilmelidir.»

Bu tarzda hususî bir İslâm Tarihi yazılmış ve muktedir bir hey'et tarafından tetkik edilip bastırılmış mıdır? Öğrenemedim. Fakat bu layıha üzerine çıkan padişahın iradesine Babıâlice iktifa olunarak mektebin ders programı ve idaresi için nizamnamesi hazırlanıyor ve 14 Haziran 1308 (1892) tarihinde takdim ediliyor ve Beşiktaş'ta Akaretlerde bir kaç bina Maarif Nezaretince kiralanarak mektebe tahsis olunmak isteniyor. Bütün bunlardan bahseden Meclisi vükelâ mazbatasında şöyle bir fıkrada göze çarpıyor :

«Darüşşafaka'nın usuli idaresi mazbut ve masarifi mekâtibi saire muhassesatının nısfına muadil olmasına nazaran işbu mektep talebesinin sureti iaşesinin dahi Darüşşafaka'ya tevfik edildiği halde tasarruf ve mazbutiyeti mucib olacağı...»

Şu izahata göre Arabistan'ın her köşesinden - bilhassa muteber ailelere mensub - Arab gençleri getirtilerek burada okutturulacak, kendilerine Türkçe ile birlikte Osmanlı Terbiyesi ve memleket idaresi usulleri hattâ askerlik gösterilecek, böylece en yeni bilgilerle techiz

edildikten sonra Arabistan'da açılacak mekteblere muallim, kazalara Kaymakam ve taburlara zabit olarak gönderileceklerdi.

Bu cihetleri Maarif Tarihçesinde (Sayfa 338) ki şu kayıdlardan da öğreniyoruz :

«Urabanı aşair evlâdının talim ve terbiyelerine ve mektebler tesisine mukaddeme olmak üzere Halep, Suriye, Bağdat, Basra, Musul, Diyarbakır, Trablusgarb vilâyetleriyle Bingazi, Küdüs ve Zor sancaklarından dörder; Yemen ve Hicaz vilâyetlerinden beşer ki cem'an elli nefer şakirdin aşair ve uraban evlâdının en muhterem ve muteberanından kur'a ile bilintihab Dersaadet'e izamlariyle **Aşiret Mektebi** namiyle bir mekteb tesisi ve müdüriyetine Mektebi Mülkiye müdür muavinliği uhdesinde kalmak üzere Recai Efendi tayin edilerek Beşiktaş'da vaki Akaretler'de 1310 senesi Rebiülevvelinin 12 sine müsadif 21 Eylûl 1308 (1892) tarihinde Maarif Nazırı hazır olduğu halde resmî küşadı icra olunmuştur.»

Aşiret Mektebi'nin 1310 senesi Rebiülevvelinin 12 sine düşen 21 Eylûl 1308 (1892) tarihinde açıldığı resmî bir eser olan Maarif Tarihçesinden anlaşılmakla beraber ancak iki sene sonra açılabilmiş olduğunu da arşivde görülen aşağıdaki vesikadan öğreniyoruz.

Anlaşılan 21 Eylûl 1308 (1892) de şöylece bir başlanmış olsun diye Akaretler'deki evlerde üstün körü bir açılış töreni yapılmış ve fakat bütün hazırlıklar yapılıncaya ve talebe gelinceye kadar aradan iki sene kadar vakit geçmiştir.

Arabistan ve Kürdistan'dan seçilip peyderpey İstanbul'a gönderilen talebeyi rıhtımda Mektebi Mülkiye talebesi karşılamış çocuklar **Aşiret** Mektebi açılıncaya kadar Mektebi Mülkiye'de misafir kalmışlar ve salimen gelip Mektebe yerleştirildikleri ailelerine telgrafla bildirilmişdir.

Halbuki arşivdeki kayda göre: Aşiret Mektebinin 11 Rebiülevvel 1312 ye yani 1 Eylûl 1310 (1894) tarihine düşen veladetinebevî gününde açılması Padişaha arz edilmiş ve padişah bu tarzda yapılmasını irade etmekle beraber «zikr olunan mekteb için bir mahalli mahsus tedariki lâzimeden olduğundan ve devletlu ismetlu Esma Sultan hazretlerinin elyevm ikamet buyurmakda oldukları Kabataş'da kain saray [1] yokuş üzerine mebni olmasiyle Araba ile amed ve şüdde müşkilât bulunduğu gibi sair cihetlerle dahi saray ittihazına pek de elverişli olmadığından biri sultanı müşarünileyha hazretlerinin ve diğeri hanım sul-

[1] Bu binada şimdi İnönü Kız Lisesi bulunmaktadır.

tanlar nazretlerinin ikametlerine tahsis olunmak üzere mütevveffa Hüseyin Avni ve Âli Paşaların sahilhanelerinin hazinei maliyece mübayasıyle Kabataş'daki mezkûr sarayın tesis ve küşadı musammen olan **Aşiret Mektebi**'ne terk ve tahsisi» lüzumu 11 Temmuz 1308 (1892) de Babıâliye emir ve tebliğ edilmiştir.

* * *

Arab çocukları burada beş sene okutulacak ve «Aşair halkını füyuzı marifet ve medeniyetden behremend etmek ve hilafeti uzamayı İslâmiyye ve saltanatı seniyyei Osmaniyyeye derkâr olan meyil ve muhabbeti tabiiyyeleri bir kat daha tezyid ve bunların şer'an ve kanunen mükellef oldukları sadakati kalbiye ve vezaifi diniyeleri takviye ve te'kid» edilecekti.

Aşiretler arasından seçilecek çocuklar «cismen ve zihnen kabiliyetli ve oldukça muteber ailelere mensup ve yaşları 12 den aşağı ve 16 dan yukarı olmamak» şart konulmuşdu.

Biraz evvel söylendiği gibi bu adeta Osmanlı İmparatorluğunun ilk kuruluşunda İslâm olmayan unsurların çocukları devrişilerek hükûmet merkezine getirilib acemioğlanlar kışlasında İslâm terbiyesi üzerine asker, zabit ve memur yetiştirilmesi usulüne benzerki bu defada Arap çocuklarını Türkleştirmek gayesi gözetilmiş oluyordu.

Aşiret Mektebi'ne ilk senesi elli çocuk alındı ve 5 inci sene sonunda mekteb mevcudu 250 ye çıkarıldı. Mekteb yatılı idi. Talebesinin cicili bicili bir de üniformaları vardı. **Aşiret Mektebi** talebesinin grup halinde ve üniformalı bir resmi 30 sayılı ve 19 Kânunisani 1316 tarihli Musavver Malûmat gazetesinde görülmektedir. Bu kadar gayrete ve bu derece masraf ihtiyar olunmasına rağmen Arapların bu işe ehemmiyet ve kıymet vermedikleri San'a gazetesinden naklen 1 Ağustos 1311 (1895) tarihli Tercümanı Hakikat gazetesinde görülen şu fıkradan anlaşılıyor :

«Sayei kemalat vayei hazreti padişahide merkezi hilafeti kübrayı İslâmiyede tesis ve teşkil buyurulmuş olan **Aşiret Mektebi** için sinleri 12 den 14 den akellolmamak ve terbiye ve tahsile müstaid ve tebeddülâtı havaiyyeye mütehammil olmak ve asalet ve itibarca birinci derecede rüesa ve meşayih evlâdından ve bulunamadığı halde onların yerlerine dunundaki zevat evlâdından olarak 4 nefer çocuğun bilintihab Ağustos evailinde Dersadet'te bulunmak üzere izamı Dahiliye Nezareti celilesinden şeref mevrud telgrafnamede iş'ar buyurulmakla keyfiyet tarafı alii hazreti vilâyetpenahiden elviye mutasarrıflıklariyle kazalar kaymakamlıklarına emir ve iş'ar buyurulmuştu.

Alemde evlâdının iktisabı ulum ve fünun ile tezyini zat ve sıfat eylemesini arzu etmiyecek dûrendiş bir peder tasavvur olunamaz. Halbuki ekabiri Yemaniyenin birkaç senedenberi şu fırsatdan istifade hususunda pek ağır davrandıkları kemali teessüfle görülmektedir.

Yemenlilerin sayei sema payei hazreti hilafet penahide her veçhile istihsali saadeti haliye ve atiyyeleri için imali tedabirden bir an halî kalmamakda olan zatı samii hazreti vilâyetpenahî bu defa şu vesile ilede vasayayı lâzime ve müessire olmasını sureti mahsusada olarak mülhakat memurini mülkiyesine mufassalan tavsiye ve ihtar buyurmuşlardır.»

Aşiret Mektebi ilk açılışında yalnız Arap çocuklarına tahsis olunmuş ise de sonraları şark vilâyetlerindeki Kürdlerin ve göcebelerin çocuklarına da kapılarını açmış olduğunu görüyoruz.

380 sayılı ve 11 Haziran 1314 tarihli Serveti Fünunda şark vilâyetlerinden getirilip evvelâ **Aşiret** sonra **Harbiye** ve **Mülkiye Mektepleri**'nde tahsil ettirilerek Yüzbaşılık ve Fahri Yaverlik rütbeleriyle çıkarılmış olan 13 gencin kendilerine mahsus üniforma ile resimleri görülmektedir. Bunlardan 12 si Yüzbaşı ve asker birisi Rabia rütbesinde ve üniforması da sivildir. Resim o zaman ordu merkezi olan Erzincan'da bulundukları bir sırada çıkartılmıştır. Daha sonra Arnavutluk'dan gelen 18 çocuğun Aşiret Mektebine kabulleri arşivde görülen 10 Eylûl 1318 (1902) tarihli vesikadan anlaşıldığı gibi Malûmat Gazetesinde Cava'dan gelip Aşiret Mektebine girmiş olduğu beyaniyle resimleri görülen talebelere de kapılarını açmakla mektebin hizmeti imparatorluk hududu dışarsına kadar aşması ve taşmış demek olur.

Aşiret Mektebi'nin ehemmiyetle kayde değer bir hususiyeti de talebeyi her iki senede bir büyük masraf ihtiyar edilerek memurların nezareti altında memleketlerine göndermek ve tekrar getirtmektir.

Osman Nuri Paşa'nın layihasında her sene talebe memleketlerine gönderilirse kendi çocuklarına yapılan dikkat ve itinayı görecekleri ve bunun aşiretler üzerinde iyi tesir bırakacağı gösterilmiş fakat bu mütalea «iki senede bir» kaydiyle usul ittihaz olunmuştur.

Aşağıya sureti konulmuş olan 12 Haziran 1316 (1900) tarihli arz tezkeresi bu sıla keyfiyetini izah etmekte ve beher çocuk için gidip gelme masrafı olarak 4 liradan fazla bir para sarf edilmekte olduğunu göstermektedir.

«**Aşiret Mektebi** Hümayunu talebesinin her iki senede bir sılaya gönderilmeleri usuli mevzua iktizasından olduğu halde üç seneden beri

gönderilmemiş olduklarından tebdili havaya ihtiyaç hasıl etmekte olmalarına mebni talebei mumaileyhimden 89 neferin budiyeti mevkileri hasebiyle vaktiyle gidip senei haliye eylülü iptidasında avdet ettirilmek üzere sılaya izanları zımnında sarfı lâzımgelen 40000 kuruşun mektebi mezkûrun taamiye tertibinden tesviyesi hususuna»

Mekteb talebesine ayda 30 kuruş harclık verilmekte idi.

Aşiret Mektebinin ders programı şudur :

1 inci sene : Kur'anı Kerim, Elifba, Ulûmi Dinîye, Kıraati Türkiye, İmlâ, Talim.

2 inci sene : Kur'anı Kerim, Tecvid, Ulumi Diniye, Kıraati Türkiye, Lügât, İmlâ, Hesab, Hüsni hat, Talim.

3 üncü sene : Kur'anı Kerim, Tecvid, Ulumi Diniye, Kısası Enbiya, Sarfı Türkî, Kıraati Türkiye, Lügât, İmlâ, Hüsni Hat, Hesab, Coğrafya, Fransızca, Hüsni hattı Fransevî, Talim.

4 üncü sene : Kur'anı Kerim, Tecvid, Ulumi Diniye, Sarfı Arabî, Nahvı Türki, Farisî, Tarihi İslâm, Kitabeti Türkiye, Coğrafya, Hesab, Hüsni hat, Malûmatı Mütenevvia, Resim, Fransızca, Hüsni Hattı Fransavî, Talim.

5 inci sene : Kur'anı Kerim, Tecvid, Ulumi Diniye, Nahvi Arabî, Farisî, Tarihi Osmanî, Kavaidi Osmaniye, Kitabeti Türkiye maa Kıraat, Mukâlemei Türkiye, Coğrafya, Hesap, Hendese, Hüsni Hat, Malûmatı Mütenevvia, Hıfzıssıhha, Usuli Defteri, Fransızca, Hüsnihat, Hüsni Fransavî, Resim, Ayak Talimi.

Şu programa göre **Aşiret Mektebi** Rüşdiye ile beş senelik idadî, bu günkü tabiriyle Ortamektep arasındadır. Orta mekteblerden ayrıldığı noktalar mükalemei Türkiye gibi bir dersin mevcudiyeti, Kur'an ile Tecvidin her sınıfda okutuluşu ve bir de yine her sınıfda talim mecburiyeti bulunuşudur. Bu mecburiyet çıkanları kısmen Harbiye ve Bahriye'de okutularak Askerî rütbe ve askerî üniforma vermek fikrinden ileri gelmiştir.

Daha sonra ittihaz olunan bir kararla buradan çıkanlar Mülkiye Mektebine de gönderilerek bir senede orada okuduktan sonra Mülkiye Kaymakamı olarak Arabistan'a gönderilmek istenilmiştir.

Maarif Salnamesinde bu suretle Mülkiye'de okuyup çıkanların adlarına, memleketlerine ve tayin olunarak gittikleri yerlerin kaydına rast gelinir. Bu kayda göre Aşiret ve Mülkiye mekteblerinden çıkanlar

doğrudan doğruya kaymakam olmayıp önce vilâyet maiyetlerine memur edilirler ve orada bir müddet staj görürlerdi.

Aşiret Mektebinden gelenlerin tahsil seviyeleriyle Mülkiyeliler arasında çok fark vardı.

Aşiret Mektebi gibi orta derecede bile bir tahsil veremeyen bir müesseseden yüksek tahsil veren Mülkiye Mektebine gelen talebenin bir senede oranın programını takib ve ikmal edemiyeceği tabii olduğundan bunlar **sınıfı mahsus** adı altında Mülkiyelilerden ayrı bir program dairesinde okutulurlardı.

Sınıfı mahsus programı şudur :

Ulumı Diniye, Kavaidi Osmaniye ve Kitabet, Mecelle, Arabî, Farisî, İlmi Ahlâk, Kavanin, İlmi Servet, Usuli İdare, Hüsni Hat, Rık'a ve Divanî.

Aşiret çocuklarının Bahriye Mektebiyle yani denizcilikle ne alâkası vardır? Anlaşılamıyor!

Bu işte gözetilen maksad: Arap şeyhleriyle, Kürd ve Arnavud sergerdelerinin çocuklarını okutup onlara rütbeler vererek, maaşlar bağlayarak ve askerî mülkî memuriyetlere tayin edilerek memleket idaresine iştirâk ettirilerek bu yüzden çıkmakta olan isyanlardan ve gaidelerden kurtulmak olduğu halde serbestçe ve serkeşce yaşamak isteyen şeyhlerle sergerdeler çocuklarını rehine gibi İstanbul'a göndermeğe yanaşmamışlar ve İstanbul bu mekteb için kendilerinden talebe istedikçe eşrafdan olmayan şunun bunun çocuklarını göz boyama kabilinden göndermişlerdir.

Bu çocuklar biraz okuyup, öğrenip güzelce giyinip kuşanıp memleketlerine döndükleri zaman içtimaî mevkilerinin aşağı oluşu yüzünden âyan ve eşraf arasında itibar görememişler ve hükûmetçe gözetilen gayede bu yüzden husule gelmemiştir.

Nihayet bu baldırı çıplak Arap, göçebe, Arnavud ve Kürd çocukları naz ve nimet içinde bulundukları sarayda günün birinde verilen yemeği beğenmemezlik ederek idare aleyhine isyan etmeleri üzerine 1323 (1907) Şubat'ı sonunda mektep kapatılmış, talebe memleketlerine gönderilmiş ve binasıda o sırada yeni açılan Kabataş İdadisine tahsis olunmuştur.

Bu lağıv keyfiyeti 1908 inkılâbından 14 ay önce olmuşdur. Esasen bu zaman lağıvedilmemiş olsaydı inkılâbdan sonra tabiatiyle lağıvedilecekti.

Ne boşa gitmiş masraf, ne heder olmuş emek değil mi?

14. GÜMRÜK DÂRÜTTÂLİMİ

1308 (1892)

Bu mektep Gümrük memurlarını yalnız tarife işlerinde ihtisas sahibi yapmak için açılmıştır. Böyle bir mektep açılışının sebebini anlayabilmek için bizde gümrük resminin tahakkuk ve tahsili şekline ve bunun Avrupa devletleriyle olan münasebetlerine temas edilmek lâzım gelir ve bu da kapitülâsyonlara dayanır. [1]

---

[1] Fransızlar gümrüğe **douane** ve gümrükte alınacak vergileri gösteren defter veya kitaba da **tarif** derler ve bu tabirler Garp dillerinin çoğunda aynıdır. Bu iki tabir Fransızlara Araplardan geçmiştir. Bizdeki **gümrük** kelimesi ile İtalyanların **Kommeriko** kelimesinden alınmıştır. Bu da Lâtince ticaret manasına gelen **Kommersium**'dan bozmadır. Şu halde **gümrük** kelimesinin esasında bir ticaret manası vardır. Fransızcadaki **Commerce** kelimesi de bu köktendir.

Douane'nin aslı Arapçadaki **divan**'dır. Divan: Osmanlı idarî teşkilâtında da bir çok yerlerde kullanılmış ve bir çok Hükûmet müesseselerine alem olmuştur.

Tarif tabirine gelince: bu da dilimize **ta'rife** diye geçmiştir. Halbuki Arap dilinde **tef'ile** vezinde **ta'rife** yoktur. **Tarif** ve **tarife** vardır. Bunlar da yakışık alırsa da tabirin aslı İspanya'daki bir şehrin adından alınmıştır. Bu şehir Cebelitarık yakınındaki **Tarifa** şehridir. Burasını Tarık bin Ziyad ile birlikte ilk önce İspanya sahillerine gelen Arap cengâverlerinden Tarif ibni Malik zaptetmiş olduğu için şehir bu adı almış ve bugüne kadar muhafaza etmiştir.

Medeniyeti İslâmiye Tarihinde (C. 1; Sahife 209) şu kayıt ve malûmata rastlamaktayız:

«İslâm memleketlerinden bazılarından geçen sefineler üzerine öşür tarholunarak geçen sefineler hamulelerinin onda birini nakden veya aynen mahallî hükûmete vermeğe mecbur tutulurlardı.

Endülüs'deki İslâmlar dahi Cebelitarık boğazından geçen sefinelerden azimet ve avdette bu vergiyi tahsil ederlerdi. Frenkler bu boğazdan geçtikçe Endülüs'ün en cenubî noktasında kâin **Tarif** ve bugünkü adı ile **Tarifa** şehrinde sefain vergisini tediye eylerlerdi. Frenklerin iddiasına göre onlarca idhal ve ihraç olunan mallara mevzuu rüsum yahut bu miktarları yahut fiat cetveli manalarını mutazammın olan **Tarif** kelimesi zikrolunan **Tarif** lâfzından muharreftir. Çünkü vaktile mezkûr şehirde tediye ettikleri sefain rüsumuna **Tarif rüsumu** adını verirlerdi. Daha sonra **rüsum** kelimesi ihmal edilerek **Tarif** kalmıştır.

Halbuki **Ta'rife** kelimei Arabiyesi haddi zatında takriben Frenklerin murad ettikleri manayı ifade eder. Şu halde Frenkçe **Tarifa** kelimesinin Arabî **Ta'rîfe** lâfzından menkul yahut **Tarif** kelimesinden muharref olması caizdir.»

Tarihlerimizin verdikleri malûmata göre : Osmanlı hükûmeti yükselme ve ilerleme devrinde lütûf ve atıfet kabilinden olarak daha doğrusu kendisini idare edenlerin uzağı görme hassasından mahrumiyetleri yüzünden ancak % 3 gümrük vergisi vermeleri hakkını bol keseden yabancılara bahşetmişler ve yabancılar da bunu istismar ederek Tanzimat devrine kadar devam ettirmişlerdir. 1254 (1838) de yabancılar arasında Türklerden ilk defa kapitülâsyon hakkını almış olan Fransa ile yapılan bir ticaret muahedesinde eski vergiler kaldırılarak yerine ihracat eşyasının iskelelere naklinde kıymetinden % 9 ve iskeleden çıkarılırken % 3 ki; ceman % 12 ve ihracat eşyasının iskeleye vürudunda % 3 asıl ve % 2 munzam ki ceman % 5 vergi alınması kararlaştırılmıştır.

Bu muahedenin son fıkrasında gümrüklere gelecek mallar için yeni tarife konulması ve bu tarifenin yedi senede bir değiştirilmesi gibi bazı faydalı hükümlerde vardır.

Fransa ile yapılan bu muahedeye tıpkı kapitülâsyonlarda olduğu gibi sonraları başka devletler de iştirâk etmişlerdir.

1254 (1838) de yapılan muahede 1277 ve 1278 (1861) senelerinde yenilenmiştir. Hükmü yenileşen bu muahedelere göre İthalât vergisine % 3 zam yapılarak % 8 e çıkarılmış fakat % 12 olan ihracat vergisi % 4'e indirilmiştir.

Bu esaslara göre devletlerle yapılan muahedelerin müddeti sekiz sene olup iki taraftan her biri tecrübe ile lüzumunu hissedecekleri tadilleri muahedenin tarihinden itibaren yedinci, on dördüncü ve yirmi birinci senelerin sonlarında teklif edebileceklerdi.

Devletlerle bu esas üzerinden ticaret muahedeleri yapılarak ve yeniden tuz ve tütün inhisarları hakkında çıkarılan nizamnamelerin 1277 (1861) senesinden itibaren tatbikine başlanarak yirmi bir sene hesabiyle üçüncü tadil müddeti de 1298 - 1299 (1882) senelerinde bitmişti.

Alâkalı devletler bu defa da muahedeyi yenilemeğe ve tarifeyi değiştirmeğe taraftar oldukları halde Osmanlı hükûmetince eşyaya rayiç üzerinden kıymet takdir ettirilip ona göre vergi alınmasında hazine için daha ziyade menfaat hasıl olacağı düşünülerek 17 Mayıs 1298 (1882) tarihinde mevcut tarifelerin hükümleri tamamen bitmiş olduğu beyaniyle yeniden ittihaz olunacak karara kadar idhalâttan yine % 8 hesabiyle fakat kıymet üzerinden vergi alınacağı devletlere bildirilmişti.

Şu kadar ki Avusturya - Macaristan hükûmetinin muahede müddeti ve tarifesi henüz tamamlanmış olmadığı ve ithalâtın bir kısmından tarife üzerinden, başka kısımlarından ise rayic kıymet üzerinden vergi alınması kapitülâsyonların esasına aykırı ve muamelâtça da bir çok karışıklığı mucib olacağı anlaşılarak bütün devletlerle yapılmış olan muahedelerin müddetleri bitinceye kadar Avusturya - Macaristan hükûmetinin ki de 30 Haziran 1299 (1883) e kadar uzatılmıştı.

Bu müddet gelince Osmanlı devleti gümrük vergisi almak hususunda serbestçe hareket hakkını haiz olacağını devletlere bildirmiş ise de **ticaret muahedeleri kapitülâsyonların hükmünü muvakkaten kaldırmış ise de muahedelerin müddeti bitince yine kapitülâsyonlar hükmünün mer'i olacağını binaenaleyh Osmanlı Hükûmetinin bu hususlaki serbestisini kabul edemiyeceklerini** cevap olarak bildirmişlerdir.

Osmanlı Hükûmeti - zafı dolayısiyle - bu garip ve haksız iddiaya boyun eğerek bazı esaslar dairesinde yeniden muahedeler ve tarifeler yapmak için devletlere müracaat etmiş ve 1302 (1886) tarihinde ilk önce Almanlarla müzakereye başlayarak 1307 (1891) senesi sonunda bitirebilmiştir.

İlkin Almanlarla müzakereye başlayışın sebebi: Alman imparatorluğunun Avrupa'da en son teşekkül etmiş ve yine en son kapitülâsyon hakkına sahip olmuş bir devlet oluşudur. Bu işte ele başı Fransa'dır. Çünkü ilk kapitülâsyon gerek Mısır, gerek Osmanlı Hükûmetlerince Fransızlara verilmiştir.

Fakat Almanlarla yapılmış olan muahede ve tarifenin tatbiki; öteki devletlerle de aynı esaslar dairesinde muahede ve tarife yapılmasiyle ve bu suretle tek bir tarife vücude getirilmesiyle meşrut bulunduğundan onlar yapılıncaya kadar Almanlarınki de geri bırakılmış ve bittabi onlardan da eski ahkâma göre gümrük vergisi alınmasına devam olunmuştur.

İşte bu sırada - ve muvaffak olunacağı ümidiyle - rayiç kıymet üzerinden vergi alacak memurları yetiştirmek üzere bu **Darüttalim** açılmış olduğu gibi ilk defa Almanlar Osmanlı hükûmetiyle muahede yapmağa yanaşmış oldukları için görülen güler yüz üzerine mütehassıs memurlar da Almanya'dan getirilmiştir. Bu mütehassıslardan bir tanesi Bertiram Bey'dir ki kendisine Balâ rütbesi verilmiş, gümrük müşteşarı olmuş ve açılacak mektep de bunun idaresine verilmiştir.

Bununla beraber devletler tek bir tarife yapmağa ve gümrük vergisini artırmağa bir türlü yanaşmadıkları için mektepten bir fayda hasıl olmamıştır denilebilir.

Mütehassıs gümrük memurları yetiştirmek için bir mektep açılması lüzumu Rüsumat Eminliğinden Sedaret Makamına yazılan 6 Haziran 1308 (1892) tarihli tezkerede şu tarzda ifade edilmektedir

«Gümrük tarife ve mukarreratı cedidesinin tatbikat ve icraatını teshil ve temin edecek esbap ve vesailin tetkik ve takibi emrinde teşebbüsatı lâzımeye iptidar olunmuş ve bu yolda devam dahi ediliyor. Eşyanın tarifei umumiyeye tatbikan tasnif olunabilmesini teshil için mukaddema erzan buyurulan müsaadei seniyyeye tevfikan emaneti çakerî müsteşarlığı refakatine Almanya'dan bir memur celbedilerek esamii eşyayi şamil ve tarifei cedidenin fusul ve mevadına tabi olarak lisanı Fransevî üzerine fihristi umumî tanzim ettirilmekte ve İzmir rüsumat Nezareti müfettişi seadetlü Riza Beyefendi hazretleri dahi hayli vakittir merkezi emanette bulundurularak lisanı Türkî ile tanzimi lâzım gelen kısmını telif eylemekte olup tarifei umumiye mevzu ve mahiyetinin vesaiti icraiye olan muayene memur ve kâtiplerine şimdiden talim ve tefhimi lâzım ve belki lâbüt olmasiyle olbapta tanzim kılınan talimat ahkâmına tevfikan iktiza edenlere müşarünileyh Riza Beyefendi tarafından talim ve tedris edilmek ve emanet müsteşarlığının tahtı nezaretinde bulunmak üzere Derseadet mübaşeret olunmak üzere bulunulmuştur.»

Mektep için hazırlanmış olan 18 maddelik talimata göre Mektepte tarifei cedidenin nazariyatı talim ve eşyadan iktiza edenlerin nümuneleri tarifeye tatbikan tasnif olunacak ve gümrüklerde istihdam olunacak bilcümle muayene memurları buraya devam ile şehadetname almağa mecbur tutulacaktı.

Darüttalime istimarı [2] ve muayene işlerinde müstahdem memurlar arasında ehliyetleri mücerreb olanlarla diğer gümrük memurlarının müstaitlerinden ve mülâzımlar arasından [3] münasipleri seçilecekti.

Darüttalim'de haftada dört gün ders okutuluyordu. Cumartesi ve Pazar günleri muayene memurları, Salı ve Perşembe günleri rüsumat kâtipleri ile mülâzımlar ders görürlerdi.

Beher ders devresinde 15 memur **Darüttalim**'e devam ediyordu. Tedris ve talim müddetle mukayyet değildi. Fakat ayda bir defa müsteşarın nezareti altında imtihanlar yapılacaktı. **Darüttalim**'de okuyup

---

[2] İstimare; Fransızca tahmin ve takdir etmek manasına gelen **Estimer** mastarından Arap gramerine göre uydurulmuş bir tabirdir.

[3] Mülâzım; maaşsız memurlara denilirdi. Gümrük gibi para ile oynayan bir yerde maaşsız memur istihdamı ne kadar gariptir ve sui istimale ne kadar müsait bir iştir.

çıkanlar «malûmatı müktesebelerini müsait zamanlarında mensup oldukları gümrüklerde müstahdem olup da **Darüttalim**'e devam edemeyen sair muayene memurlarına talim ve tefhim» edeceklerdi.

İmtihanda ibrazı ehliyetle şehadetname alan mülâzımlar kur'a ile açılacak memuriyetlere tayin olunacaklardı.

Osmanlı Hükûmeti arzusunu hükûmetlere kabul ettirememiş olduğu için bu mektebi açmaktan ve memurları okutup öğretmekten de bir fayda hasıl olmadı.

Fakat Osmanlı Hükûmeti bu tabiî hakkından da vaz geçmemiş, defalarla hükûmetlere müracaatta mümtaz bir idare kurulmasında, başına bir umumî müfettiş getirilmesinde ve zabıta işlerinin de Avrupalı zabitlerin mürakabesine terkinde ısrar ve buna Osmanlı Hükûmetini icbar etmeleri üzerine Osmanlı Hükûmeti de bu hususî ve mümtaz idarenin masraflarına karşılık olmak üzere gümrük vergisine % 3 zam yapılmasını istemiş, devletler de bu teklifi % 3 ün temin edeceği gelirin % 75 inin bahsi geçen üç vilâyet idaresine ve % 25 inin de Düyunı Umumiye idaresine terki şartiyle kabul etmişlerdir.

Nihayet 1914 de Umumî Harbin çıkması yüzünden Osmanlı Hükûmeti kendisini kuvvetli ve her türlü tazyik ve müdahaleden azade görerek 2 Teşrini evvel 1331 (1915) tarihli kanunla kapitülâsyon zincirlerini kırıp atmış ve ilk defa o sırada müttefiki bulunan Almanlarla kapitülâsyonsuz bir ticaret muahedesi imzalayarak gümrük vergisini % 15'e çıkarmıştır.

Fakat Umumî Harp mağlûbiyetle neticelenince devletler kapitülâsyonların kaldırıldığını tanımıyarak vergi nisbeti yine % 12'e indirilmiş ve Cumhuriyet hükûmeti kuruluncaya kadar böylece devam etmiştir. Ancak şimdi her türlü istiklâline sahip olan Türk hükûmeti gümrük vergisi hususunda serbestisini alabilmiştir.

15. AŞI MEMURLARI MEKTEBİ

1310 (1892)

Çiçek hastalığına karşı olan aşının Türkiye'de hazırlanması için tesis edilmiş olan Telkihhane'de bu aşı yapılmağa başlandıktan sonra aşının halka tatbiki için aşı memurları yetiştirilmesi de düşünülmüş ve bu maksatla müessesede dersler açılmıştır. Bu derslere devam edenler vilâyet ve belediyelerde aşı memuru olarak hekimler yanında çalışıyorlardı. Meşrutiyetten sonra ve 1326 (1910) senesinde köy muallimleri ve ebeler de müesseseye getirtilerek onlara da çiçek aşısı tatbikatı öğretildiği gibi aynı zamanda hastalıklar hakkında da nazarî dersler gösteriliyordu. Bu dersler Telkihhanenin istihzar salonunda veriliyor ve bir sene sürüyordu.

1328 (1912) senesinde Meclisi Umurı Tıbbiyei Mülkiye ve Sıhhiyei Umumiyece **Sıhhiye Çavuşu Mektebi** adiyle bir mektep açılması düşünülmüş ve bu mektep Telkihhane binası yanındaki dairede açılmıştır. Bir sene bu adı taşıdıktan sonra ertesi sene, **Küçük Sıhhiye Memurları Mektebi**'ne çevrilmiştir.

Mektep iki senelik ve yatısız idi ve yalnız nazarî dersler gösteriliyordu. Mektebe kabul edilecek talebe Türkçe okuyup yazmak, kesri adî ve âşariye kadar hesaptan ve muhtasar Tarih ve Coğrafyadan imtihana tâbi tutuluyor, muvaffak olanlar mektebe alınıyordu. Bu şekilde elli talebeye kadar alındığı seneler olmuştur.

Mektebi bitirenler **Küçük Sıhhiye Memuru** olarak İstanbul ve diğer vilâyetlerde hekimler maiyetine evvelki aşı memurlarına tercihan tayin ile sıhhî hizmetlerde istihdam olunuyorlardı. 1336 (1920) senesine kadar bu suretle devam eden mektep bu tarihte kapatılmıştır. 1340 (1924) senesinde Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti tarafından İstanbul'da yatısız ve Sivas'ta yatılı olmak üzere Türkiye dahilinde iki küçük Sıhhiye Memurları Mektebi açılmıştır. İstanbul'daki yine eski yerinde Demirkapı'daki Telkihhane binasında bulunmakta idi. Sivas'taki sonraları Çorum'a nakledilmiştir.

Bugün Küçük Sıhhiye Memurları Mektebine orta tahsili iyi dere-

cede bitirmiş olan talebe alınır ve Sıhhat ve içtimaî Muavenet Vekâletince yapılmış olan talimatnameye göre tahsil müddeti iki senedir.

Bu iki sene dört sömestre ayrılmıştır. Birinci sömestrde Teşrih ve Fizyoloji Malûmatı, Hastabakıcılık ve Hıfzısıhha; ikinci sömestrde Küçük Cerrahî, İlk yardımlar ve Bulaşık Hastalıklar: üçüncü sömestrde Umumî Hastalıklar, Çocuk Bakımı ve Türkçe Resmî ve Hususî Yazı Usulü okutulur. Dördüncü sömestr tamamen tatbikata ayrılmıştır. Bu sömestrde talebe muhtelif sıhhî müesseselerde mütehassıs hekimler yanında amelî olarak yetiştirilir. Üçüncü sömestrde nazarî dersler öğleden sonra okutulduğu için öğleye kadar talebe yine sıhhî müesseselerde tatbikata giderler. Birinci ve üçüncü sömestr 15 Eylûl'de başlayıp 15 Kânunusani'de biter. İkinci ve dördüncü sömestr Şubat iptidasından başlar, Haziran sonunda biter. On beş Kânunusani'den Şubat iptidasına kadar sömestr tatili vardır ve bu tatilde tahrirî, hususî imtihan yapılır. 15 Temmuz'da umumî imtihana başlanıp Temmuz sonunda bitirilir.

Mektebi, muvaffakiyetle bitirenlere Sıhhat Vekâletince Küçük Sıhhiye Memuru Şahadetnamesi verilir ve hükûmet tabipleri maiyetlerine, dispanserlere, muhtelif sıhhî müessese ve teşkilâtlara küçük sıhhiye memuru olarak tayin edilirler.

1340 (1924) senesinde yeniden açılmış olan İstanbul Küçük Sıhhiye Memurları Mektebinden, bugüne kadar 354 küçük sıhhiye memuru çıkmıştır.

16. GÜLHANE ASKERÎ TABABET TATBİKATI MEKTEBİ ve SERİRİYATI

1314 (1898)

Tıbbiye Mektebinden çıkanların nazarî bilgilerini amelî mümareselerle genişletmek ve artırmak için hastahanelerden birisinde tatbikat görmeleri Umuri Sıhhiyei Askeriye Nizamnamesi ahkâmından olduğundan 1286 (1870) tarihinde Haydarpaşa Hastahanesi Askerî Tabiplere mahsus bir tatbikat Mektebi ittihaz olunmuştu ve o sene içinde çıkan doktorlar iki sene buraya devama mecbur tutulmuşlar ve devam hakkında bir de dahilî nizamname yapılmıştı.

O zamana kadar Tıbbiye Mektebinde dersler Fransızca okutulduğu halde burada tatbikat ve tedrisat Türkçe idi.

İlk Tatbikat mektebi dersleriyle muallimleri şunlardı :

Seririyati Cerrahiye : Miralay Volkoviç Bey,
Seririyatı Dahiliye : Miralay Nafilyan Bey,
Seririyatı Ayniye : Kaymakam Kostantin Globel Bey,
Seririyatı Ayniye : Mösyö Mortman.

1288 (1872) de birinci devreyi bitirenlere şahadetname verilmiş ve bununla da iktifa edilmiyerek aralarında bir müsabaka açılıp kazananlardan 18'i tahsillerini tamamlamak üzere Paris'e ve Viyana'ya gönderilmişlerdi. Bunlar memlekete döndükleri zaman Tıbbiyeye muallim tayin olunmuşlar ve bu suretle yabancı muallimlerden kısmen istiğna hasıl olmuştu.

Fakat nedense bu mektebe ehemmiyet verilmiyerek sonraları yalnız Tıbbiyeden çıkan doktorların bir yere tayin olununcaya kadar bir sene devam ettiği ihtiyat deposu hizmetini görmüştür. [1]

İşte Tatbikat Mektebinin bu devresi pek az devam etmiş olduğu

---

[1] Mir'atı Mektebi Tıbbiye. Doktor Riza Tahsin. Dersaadet - Kader matbaası 1328. Sayfa: 73 - 79.

için buna şöylece işaret ettikten sonra asıl bugünkü tatbikat mektebi olan Gülhane'ye gelmiş oluyoruz.

Gülhane Tatbikat Mektebi : Askerî Tıbbiye Mektebinden çıkan doktorların staj görmesi için 1314 (1898) de kurulmuştur.

Fakat işe asıl bu maksatla başlanmamış, Mektebi Tıbbiyeyi ıslah ve tedrisatı takviye etmek emeliyle girişilmiş ve bunun için Almanya'dan bir Darülfünun profesörünün getirilmesi kararlaştırılarak **Bon** Darülfününu profesörlerinden doktor **Rider** ile Hamburg Ependorf Hastahanesi asistanlarından doktor **Dayke** getirilmiştir. Bunlardan Rider Mektebi Tıbbiyei şahâne müfettişi ve seririyatı dahiliye ve hariciye muallimi, Dayke de onun muavini sıfatiyle ve üç sene konturatla İstanbul'a gelmişler, yanlarına da Almanya'da tahsil görmüş olan doktor Raşit Tahsin verilmişti.

Hükûmetçe Ridere livalık ve Dayke'ye de miralaylık rütbesi verilmişti.

Rider Paşa Mektebi Tıbbiyeyi gezdiği zaman onu hiç de iyi bulmamıştı.

Bu bahse biraz sonra gelmek ve bu mektebin niçin açılmış olduğunu anlatabilmek için ilk önce Tıbbiye Mektebinin o zamanki halini gözden geçirmek lâzım gelir.

Sadrazam Sait Paşa hatıratında der ki : (C. 1; S. 572)

«Mektebi Tıbbiyei Askeriye ve Mektebi Tıbbiyei Mülkiye namlariyle iki mekteb mevcuttur ki bunlar Avrupa ve Amerika'nın tababet Darülicazelerine mukabil gösteriliyor. Halbuki zikrolunduğu üzere Avrupa ve Amerika Darülicazelerinden nihayeti meratibi ilmiyeye vasıl olmuş zatlar neş'et etmektedir. Ezcümle fenni tıbdanice telifatı mutebere vücude getiren Pastör ve Bering gibi usuli tahlili hüveynatı tevsi ve mebhası emraza tatbik eyliyen mehere bu Darülicazelerin mahsulleridir.

Bizim Mektebi Tıbbiyenin hal ve mahiyeti ise o mertebede olmadığı berahinden müstağnidir. Bunun ıslâhı çaresi zannı kemteranemce sinini tahsiliyeyi temdid etmek ve lüzumsuz meşgale ve dersler yerine hakikaten faide bahşolacak tedrisat icra etmektir. Çünkü validi macidii hazreti şehriyarileri asrında Mektebi Tıbbiyede tedrisat Fransız lisanında icra olunurken sonraları bazı efkârı avam pesendaneye tab'an mektebin lisanı Türkiye tahvil olunduğundan talebe tahsil yolunda it'abı fikre ve sarfı zemana mecbur olmıyarak icazetname alıyorlar. Bu cihetle bir takımları elsinei ecnebiyede kasır kaldıklarından ve hele

Mektebi Tıbbiyei Mülkiyenin tedrisatı Türkçeye münhasır bulunduğundan fennî tababetin keşfiyatı mütevaliyesine vasıta olan telifatı mutebereyi istiksa ve malûmatı fenniyelerini tevsi ile bizzarure meşgul olamamakda ve rağbeti ammeyi vesaiti mahdudei tahsiliyelerinde aramaktadırlar.»

Yine bu cümleden olarak Eşref adında birisi - ki orada okumuş bir doktor olduğu şüphesizdir -. 1306-1307 (1891) senelerinde Tıbbiyenin halini velevki mizah ve hiciv tarzında olsun bir manzumede tesbit etmişdir.

Miratib Mektebi Tıbbiye'nin ikinci cildinde görülen manzumenin binaya, bahçeye ve tedrisata dair olan şu üç kıt'ası örnek olarak alındı:

Düşünsen bir pâre etmez yeni bitmiş seririyyat
Masarif cün acep kaç bin lira gösterdi inşaat.
Nolurdu bende inşaatta olsaydım büyük bir zat
Bitenki ez sûhten amed, dilem feryad ezinhalât.

Nebadat bahçesi bir tarla olmuşdur mugeylâne
Lâtince yaftalar boşda durur bekler yetimane
Araşdırsan bunun sırrın sürerler belki Fizana
Bitenki ez sûhten amed, dilem feryad ezinhalât.

Bize mikroskop elzemdir nasıl ki topçuya bir top
Bana derler ki doktorluk edermi görmiyen mikrop
Bizim mektebde bilmezler, görünmez belki mikroskop
Bitenki ez sûhten amed dilem feryad ezinhalât.

Tevfik Salim Paşada bu mekteb hakkında tetkikat yapmış ve neşretmiştir. Bu zatın anlatışına göre

«O zaman İstanbul'da iki Tıbbiye Mektebi vardı. **Mektebi Tıbbiyei Şahâne** adını taşıyan ve askerî doktorlara mahreç olan **Mektebi Tıbbiyei Askeriye** Demirkapı'da şimdi Saraçhane anbarı olan binada idi. Ötekisi de Kadırga'da bir konağa yerleşmiş **Mektebi Tıbbiyei Mülkiye** idi. Gerek talim heyeti, gerek tesisat itibariyle Mektebi Tıbbiyei Askeriye Mektebi Tıbbiyei Mülkiye'den daha ileride olmakla beraber ikisi de aynı örnekte idi. Mektebi Tıbbiyei Askeriye'ye o zaman Kuleli'de bulunan Mektebi İdadîi Tıbbîde İdadi tahsilini bitiren talebe girer ve burada altı sene Tıb tahsil ederlerdi. Mektebi Tıbbiyei Mülkiyeye ise Mektebi İdadîi Mülki'den çıkan talebe alınır, bunlar da altı sene tahsilden sonra Mülkiye Tabibi olurlar ve beş sene Belediye Tabipliği yap-

mak mecburiyetinde bulunurlardı. Gerek İdadîi Tıbbî'de, gerek Tıbbiyei Askeriye'de tahsil yatılı ve parasızdı ve talebeye ayda 20 ile 100 kuruş arasında maaş verilirdi. Mektebi Tıbbiyei Askeriyede tedris yine parasız olmakla beraber yatılı değildi.

Her iki mektepte birinci sınıfta yalnız İlmi Hikmet, Kimyayi Madenî, Tabakatülarz ile Fransızca; ikinci sınıfta: Kimyayi Uzvî, Nebatat, Teşrih, Fransızca; üçüncü sınıfta: Kimyayi Hayatî ve Tahlilî, Hayvanat, Teşrihin Mabâdı Fizyoloji, Fransızca; dördüncü sınıfta: Ensaç, Teşrihi Nahiyevî, Emrazı Umumiye, Hıfzıssıhha, Müfredatı Tıb ve Fenni Tedavi, Cerrahîi Sağir ve Kebir, Fransızca; beşinci sınıfta: Teşrihi Marazî, Emrazı Dahiliye, Emrazı Hariciye, Fenni Kıbale, Bakteriyoloji, Seririyatı Dahiliye ve Hariciye, Uzniye, Enfiye, Bul'umiye, Ayniye, Cildiye ve bu şubelere ait polikliniklerle Nisaiye polikliniği; altıncı sınıfta, Tıbbı Kanunî, konferans suretinde Daül Kelep deontoloji ve yukarıda sayılan seririyat ve poliklinikler vardı.

Bu tedrisatın çoğu nazarî mahiyette idi. Ancak sıra ve hoca kürsüsü konulmak suretiyle dershaneye çevrilmiş koğuşlarda yapılırdı. Hikmet, Kimya ve Tabakat derslerinde âletler ve miyarlar dershaneye getirilerek gösterilir, talebe senede bir iki defa ancak laboratuvardan ziyade müze demek daha doğru olan Hikmethaneye ve esasen talebe çalışması için yapılmamış olan Kimyahaneye çıkarılırdı. Teşrih dersi yine çok kerre dershanede okutulur, resimler ve bazı modeller üzerinde gösterilir; ara, sıra dershaneye getirilen parçaların gösterilmesiyle iktifa edilir ve her sene 100 kişilik bir sınıfa ancak 2 - 3 kadavra gösterilebilirdi. Bu da cidden en iptidaî bir Teşrihhanede bir masa etrafında toplanan bu kadar kalabalık bir sınıfa bir iki gün içinde hocanın yapabildiği bir teslihten ibaretti.

Bir nebatat bahçesi ve iptidaî hayvanat müzesi mevcut olmakla beraber talebe nebatat ve hayvanatı yine dershanede okurlardı. Fizyoloji nazarî olarak tedris edilir, yalnız köpek üzerinde yapılan mahdut tecrübeleri görmek sınıfın ancak pek az bir kısmına müyesser olurdu. Ensac ve teşrihi marazî laboratuvarları ancak birer hurdebine malikti ve diğer her türlü vasıtadan mahrumdu.

Tedris tamamen nazarî ve ameliyat ders zamanlarında vakit vakit sınıfa birer müstahzir getirilip talebeye göstermekten ibaret kalırdı. Hıfzısıhha, Müfredatı Tıb ve Fennî Tedavinin, Tıbbî Kanunînin ne müzesi, ne de laboratuvarı vardı ve sırf dershanede takrir suretiyle okutulurdu. Cerrahîi sağir ve Kebir de dershanede tedris edilirdi. Yalnız senede bir ve nihayet iki kadavra üzerinde cerrahî ameliyatı gös-

terilirdi. Emrazı umumiye dershanede okutulur, yalnız bazan seririyatta hasta muayenesi tatbikatı yapılırdı. Emrazı Dahiliye ve Hariciye ile kıbale (doğum) dershanede verilirdi. Bir sınıfta ancak birkaç talebe bir defa doğum görebilirdi.

Bakteryoloji laboratuvarda okutulur ve derse ait gösterişler yapılırdı. Bununla beraber burada da bir talebe bilfiil tatbikat yapmazdı.

Serriyatlar pek iptidaî barakalar içinde yerleştirilmişti. Yalnız tedris pek amelî idi. Talebe beşinci sınıftan başlayarak her sabah müzakere zamanında ve akşam yemekten sonra birer saat seririyatta hastalar ile uğraşır, haftada üç gün de hasta başında hocasından ders görürdü. Yalnız seririyat için dershanede tedris yoktu.

Poliklinikler çok kalabalıktı. Hastayı hoca isticvap ve muayene eder, talebe dinler, görebildiği kadar görür ve hocanın gösterdiğini öğrenirdi.

Seririyatlar laboratuvarlardan ve tedavi vasıtalarından mahrum ve röntgen pek az iş görür bir halde idi.

Cerrahî mümarese ise talebenin ameliyat seyretmesinden ve polikliniklerde bulunmasından ibaret kalırdı. Fethi meyyit pek az yapılırdı. Seririyat ve laboratuvarlardan velevki nadir bir müşahedenin neşrine ait orjinal mesaj yok denilecek kadar azdı. Seririyatların ne fennî bir mutbahı, ne temiz bir çamaşırhanesi vardı. Hastabakıcılık ise bir iki kadın hizmetçiden başka kâmilen cahil erkek hademe elinde bulunuyordu.

İşte bu şartlar altında yetişen askerî ve mülkî tabipler birçok nazarî malûmat ile mücehhez fakat en az amelî olması lâzım gelen şubelerde bile amelî iktidardan mahrum bir halde idiler.

Genç tabiplerin modern bir hastahanenin nasıl idare edildiğinden, bir hastahanede hastaya nasıl bakıldığından haberleri yoktu. Talim heyetine gelince: Müşirden Yüzbaşıya kadar her dersin bir muallimi, bir veya bir çok muavinleri ve seririyatlarda ikmali tahsile memur mudavim tabipleri vardı. Tıbbiye Mekteplerinin talim ve idare heyetlerinin hükûmete büyük bir bütçe tahmil etmesine mukabil hastahane ve laboratuvarlara yapılan masraf hemen hiç hükmünde idi. Muallimlerin çoğu ancak bu tarzda nazarî tedrisat yapacak iktidarda idiler. Ve bunların Sarayla hükûmet nezdinde büyük nüfuzları da vardı. Her iki mektep; Tophane Müşiri ve Mekâtibi Askeriye Nazırının maiyetinde bulunuyordu. Bu nazırın maiyetinde ayrıca bir Mektebi Tıbbiyei Askeriye ikinci nazırı ve bundan başka bir mektep müdürü, bir dahiliye

müdürü ve fazla olarak bir de Mekâtibi Askeriye müfettişi vardı. Ve bunların en aşağısı Miralay rütbesinde bulunuyordu. Daha fazla olarak Seraskerlik makamı da bu mekteple alâkadar idi.

Askerî Tıbbiye için Haydarpaşa'da büyük bir mektep binasına da başlattırılmıştı. Bu binanın Haydarpaşa'da yapılması ve Tıbbiyelerinin İstanbul'dan Haydarpaşa'ya nakli bir dereceye kadar da Abdülhamit II nin talebeden korkusundan ileri geliyordu. Bununla beraber son zamanlarda hem inşaat durdurulmuş hem de açılması ağza alınmamağa başlamıştı. Bu da o devrin ve o hükûmdarın korkusundan ve vehminden ileri gelmişti. Bu sefer de Tıbbiyelilerin bir isyan halinde mektebe bitişik olan İngiliz mezarlığına kaçabilmeleri ihtimaline dair Padişaha verilen bir jurnal inşaatı o halde bıraktırmıştı.

Ve işte Tıbbiye Mektebini ıslaha ve Gülhane'yi tesise memur edilen Rider Paşa bu vaziyette bulunan mektebin açılması için çok çalıştı. Nihayet bir irade ile mektep açıldı. Bunda bizzat Alman İmparatorunun Padişah üzerinde tesiri bulunduğu söylenir.

Fakat açılan mektebin her cihetten birçok eksikleri vardı.

Söylendiğine göre yapılışına 600.000 altın kadar para sarfedilmiş olan mektep binası yalnız talebenin yatmasına mahsus kışla kısmı ile bir seririyat binasından ibaretti. Hattâ bu bina bile pek eksikti. Binanın ne tenviri, ne merkezî teshin işi temin edilmişti, ne de içine yeni eşya namına bir şey konulmuştu. Bu 600.000 liralık bina İstanbul'daki mektepten taşınan kırık dolaplarla, harap karyolalarla döşendi. Dershaneler ve koğuşlar, her şey uydurma yapıldı. Mektebin bütün teferrüatı o büyük binanın içine sıkıştırıldı. Plâna göre dışarda yapılacak olan 16 seririyat pavyonu ile çamaşırhane, mutfak, banyo, dezenfeksiyon, polikilinik daireleri, teşrih enstitüsü binaları yapılamamıştı.

İşte Rider Paşa bu vaziyet karşısında işe başlamanın sonu muhakkak boşa çıkacağını anladı. Çünkü bu ıslahata girişildiği zaman pek büyük nüfuz ve menfaatlerle doğrudan doğruya çarpışmak lâzım gelecekti. Bu mücadeleden galip çıkmak ihtimali ise bir yabancı için pek zayıftı. Bir de muvaffak olsa ve tahsil vasıtaları ikmal de edilse onları kullanacak, tam modern tedrisat yapacak lüzumu kadar unsurlar da elde yoktu. Bunların boşluğunu kâmilen yabancı hocalarla doldurmak imkânı ise hemen yok gibiydi. Rider Paşa maksada daha uzun, fakat daha emin bir yoldan yürümeyi tercih etti. İçinde başlı başına çalışacak bir hastahane idaresinin kendisine gösterilmesini istedi. Esasen hükûmetle kendisi arasında yapılan konturatoda «Mektebi Tıbbiyei Şahânenin mükemmel surette iş görmesini ve yeni fenlerin bugünkü

derecesine yükselmiş muktedir doktorlar yetiştirecek bir menba haline konmasını temin için kendisine büyük bir hastahane müdürlüğünün verilmesi ve bu müessese ile içindeki hastaların tamam ve mutlak surette kendi emrine tâbi olması ve âletlerle sair levazımın tedarik ve muhafazası için de lüzumu kadar para tahsisi» kaydı da konulmuş olduğundan Rider Paşa buna dayanarak bir hastahane verilmesini hükûmetten istedi ve kendisine eski Gülhane Rüşdiyesi ile Gülhane binası gösterildi. Rider Paşa burasını tamir ve tadil ettirerek 150 yataklı temiz ve güzel bir hastahane haline koydurdu. Lüzumu olan fennî tesisatı yaptırdı. Bütün bu işler dört ay içinde bitirilerek hastahane Sultan Abdülhamid'in doğum günü olan 18 Kânunuevvel 1314 (30 Kânunuevvel 1898) de açıldı.

Mektebin ilk talim heyeti yukarıda adları geçen üç zattı. 1314 (1898) de Tıbbiye'den çıkanlar staj görmek üzere bunların yanlarına verildiler. Çalışma saati gündüz alaturka üçte başlıyor ve öğleyin bir saat dinlenmeden sonra akşam alaturka on bire kadar sürüyordu. Gündüz istirahat zamanında da yine boş durulmıyarak hastabakıcılara ders veriliyordu.

Hocaların yorulmak bilmek çalışmaları o zamana kadar alışmadıkları baş döndürücü bir faaliyet karşısında kalan genç hekimler üzerinde derin tesirler bırakıyordu. Gençler Hocalarının etrafında toplandılar. Onlarda bütün varlıklarını hastahaneye ve talebenin yetiştirilmesine verdiler. Muallimler; dışarda hekimlik yapmıyorlardı, pek erken hastahaneye gelirler ve çok kerre akşam karanlığında Saray kapıları kapandıktan sonra demiryolu tarafındaki küçük kapıdan çıkıp evlerine giderlerdi.

Tam bu sıralarda beş genç ve kıymetli asker hekimi Almanya'da tahsillerini bitirerek memlekete dönmüşlerdi. Sonraları orduda ve tababet âleminde büyük mevkiler edinmiş olan bu beş genç: Süleyman Numan, Asaf Derviş, Ziya Nuri, Kerim Sebati ve Eşref Ruşen'dir. Rider Paşa hazır yetişmiş olan bunlardan da istifade etmek istedi ve hepsini hastahaneye aldı. Altı ay kadar bunların Almanya'daki malûmat ve müktesebatlarını tecrübe ettikten sonra kendilerine Gülhane'de birer Hocalık verdi.

1316 (1900) da Gülhane'ye alınan ilk asistanlar tahsillerini ve tecrübelerini bitirmişlerdi. Bunlar da orduya gönderilmiyerek Almanya'dan gelen doktorların yanına asistan olarak verildiler ve bu suretle yine çalışmalarına Gülhane'de devam ettiler. 1900 de Almanya'dan Hofman adında bir de masaj mütehassısı getirildi. Mektep artık hüviyetini belirtmiş, alacağı istikameti almıştı.

Bu sırada mekteple hastahanenin bir kat daha tekemmülü için yeni bir yola daha gidilmişti. 1900 de beş hekim seçilerek Almanya'ya gönderildi. Rider Paşa bu hekimleri burada yaptığı gibi Almanya'da tahsilde iken de peşlerini bırakmıyordu. Orada tahsil edecekleri dersleri ve takip edecekleri yolları bizzat tesbit ve takip ediyordu. Gönderilen hekim hangi şubede tahsil edecekse İstanbul'da Rider Paşa'dan emir alır ve gittiği yere kendisinin daha önce tavsiye edilmiş ve yerinin hazırlanmış olduğunu görürdü. Bu hekimler bütün hatları tafsilât ve teferrüatına kadar çizilmiş, bir program mucibince Almanya'da Hocaları, İstanbul'da Rider Paşa tarafından adım takip edilmek suretiyle tahsil görmüşlerdi.

1903'te bunlar da tahsillerini bitirip İstanbul'a geldikleri zaman Gülhane'de birer şubenin başına geçirildiler. Bu hekimler de sonraları tababet ve tedris âleminde büyük şöhretler edinmiş olan Tevfik Recep, Ziya Hasan, Orhan Abdi, Ali, Hamdi Suat'dır.

Bunlardan başka her sene staj müddetlerini ve tahsillerini bitirip çıkan asistanlar arasında en iyileri seçilip baş asistan sıfatiyle birkaç sene daha mektepte alıkonuluyor ve bunlara yavaş yavaş polikliniklerde müstakil vazifeler de veriliyordu.

(1898'den 1908'e kadar bu müessesenin gerek tababet, gerek hastahanecilik sahalarında yapmış olduğu hizmetler ve yenilikler yine Tevfik Salim Paşa tarafından 21 maddede toplanmışsa da bunlar Maarif Tarihinden ziyade tababet tarihini alâkadar ettiği için burada bahse lüzum görmedim.)

Rider Paşa 1318 (1902) de Haydarpaşa'daki Tıbbiye Mektebi inşaatını teftiş ederken bir sirriyatın ikinci katından aşağı düşerek sakatlandı, fakat yine hizmetine devam etti. Nihayet 1904 te Almanya'ya dönerek 1913 e kadar Bon Darülfünunda tedrisata devam etti.

Rider Paşa'nın Türklüğe, bilhassa Türk tababetine yapmış olduğu hizmetleri yanında çalışmış ve ondan ilmen istifade etmiş olanlar her zaman hürmetle kayıt ve «Mektebi Tıbbiye'de modern tedrisatın Türkler arasından yetişmiş müderrisler tarafından yapılacağı ve kendi vazifelerinin muvakkat bir yardımdan ibaret olduğunu» daima söylediğini ifade ederler.

Rider Paşa çekildikten sonra Gülhane 1904 den 1907 ye kadar Dayke Paşa'nın idaresinde kaldı ve bu müddet içinde de Rider Paşa tarafından çizilen program dairesinde hizmetine devam etti.

1907 de Dayke Paşa'nın konturatosu biterek Almanya'ya döndü.

Yerine Viting Paşa geldi. Yine o sene içinde alelumum laboratuvarlar ve bilhassa teşrihi marazî sivil olarak doktor Raynhard getirildi. 1908 senesine kadar Viting Paşa da kendisinden evvelki Almanların izinden yürüdü, Gülhane'nin tekâmül ve terakkisine çalıştı.

1908'de Meşrutiyet idaresi Gülhane'yi işte bu kemal halinde bulmuştu. Gülhane'nin tuttuğu yolu herkes iyi görüyor ve ona karşı derin bir hürmet ve itimat gösteriyordu. Gülhane'de asistanlık etmiş, oradan yetişmiş olan birçok gençler Askerî ve Mülkî Tıbbiyelerde müderris muavini olmuşlar ve Gülhane'nin muallimlerinden bir çoğu da aynı zamanda bu mekteplerde kürsüler işgaline başlamışlardı.

Bununla beraber bu zamana kadar Gülhane ancak bir **Askerî Tababet Ikmali Tahsil Müessesesi** olmuştu. Çünkü Askerî Tıbbiye'de askerliğe ait hiç bir ders gösterilmezdi. Gülhane'de ise yalnız Harp Cerrahisi dersi vardı. Orduya lüzumu olan asıl Asker Tababet ve Cerrahî ile Sıhhiye hizmet ve teşkilâtı her iki müessesede gösterilmiyordu.

İşte Viting Paşa da bu vazifeyi üzerine aldı. Gülhane'de Askerî tabip yetiştirmeğe başladı. Boş ve harap Gülhane binasını tamir ettirerek hastahaneye ekletti. Ve Gülhane bir **Tababeti Askeriye Tatbikatı Mektebi** halini aldı.

1330 (1914) başlangıcında Viting Paşa istifa ederek memleketine döndü. Yine Almanlardan doktor Zelling ve Brovning onun yerine geldiler. Hastabakıcılık için de bir hayli Alman hemşireler getirtilmişti. Bu tarihler Umumî Harp senelerine raslar. O zamanlarda Askerî Tıbbiye'den çıkanlar staj görmeden orduya gönderildiği için Gülhane talebesiz kalmıştı. Bununla beraber Gülhane bu müddet içinde bir Askerî Hastahane olarak yine hizmetine devam etti.

Mütareke olunca 2 Teşrinisani 1918 de Zelling ve Brovning ile Alman hemşireler İstanbul'u terke mecbur kaldılar.

Bu vaziyet karşısında Gülhane'nin idaresini orada asistanlık ve baş asistanlık yapmış yani o mektepten yetişmiş olan genç hekimler üzerlerine aldılar. Ve bu suretle Rider Paşa'nın tahmin ve temennisi de yerini bulmuş oldu. Bugün İstanbul'un en meşhur hekimleri sırasında bulunan bu gençler Tevfik Salim, Abdülkadir, M. Kemal, Murat, Tevfik Münir, Talât Sani Yâver, Niyazi İsmet, Fuat Kâmil, Nazım Şakir, Şemseddin, Hüsameddin, Hamdi Suat, Lûtfi, Süreyya Hidayet, Cihat ve Şükrü'dür ve şimdi bunların da bir çoğu vazifelerini yaparak ve tekaüt zamanlarını doldurarak oradan şerefle ayrılmışlardır.

Gülhane müessesesi 1918 senesi Kânunuevvelinde kuruluşunun

yirminci yılını kutlamağa hazırlandığı sırada Fransız işgal kuvveti Türkler ve Almanlara olan kini dolayısiyle bu müesseseyi yıkmak ve dağıtmak maksadiyle hastahaneyi işgal etti. Gülhane heyeti Gümüşsuyu Hastahanesine taşınarak burada çok müşkül şartlar altında beş sene kadar çalıştı. Millî mücadele senelerinde Anadolu için genç tabipler yetiştirmek ve bizzat mücadeleye iştirak edecek tabipleri göndermek suretiyle millî vazifesini de yaptı. Nihayet hükûmet müessesesinin o zamana kadar yapmış olduğu ilmî ve vatanî hizmetlerini takdir ederek tanzim ettiği bir nizamname ile Gülhane talim heyetini **Askerî Tıb Encümeni Âlisi** adı altında Millî Müdafaa Vekâletinin Sıhhiye Dairesinin bir müşavere heyeti olarak kabul etti.

İhtiyat zabitleri için bir **Yedek Subay Okulu** mevcut olduğu gibi sivil ihtiyat doktorları da stajlarını ve askerî talimlerini bu müessesede yapmaktadırlar.

Bundan dolayıdır ki bugün Gülhane müessesesi: Hem Askerî Tababet için bir Tatbikat Mektebi, hem bir ikmali tahsil müessesesi hem de bir Askerî Tıb Akademisidir.

Yapılan bir istatistiğe göre Gülhane müessesesi açılmış olduğu 1893 den 1927 senesine kadar 180 askerî, 1194 sivil tabip, 5 muvazzaf, 61 ihtiyat eczacı ile 55 ihtiyat diştabibini okumuş ve orduya 226 mütehassıs yetiştirmiştir. [2]

Gülhane'nin Mektep mahiyetini bir kat daha tebarüz ettirmek için programını kaydetmek lâzım gelir.

Bugün müdürlüğünde ve baş hekimliğinde General Süreyya Hidayet Serter bulunmaktadır. İyi bir tabip olduğu kadar yüksek bir idare adamı olan bu zat müesseseye çok hizmet etmiş, onu ilerletmiştir. Cumhuriyet hükûmeti de bu müessesenin ilerlemesi yenilenmesi hususlarında hiç bir himmeti esirgememiştir.

MUALLİMLER HEY'ETİ VE DERSLER

Gülhane Askerî Tababet Tatbikat mektep ve kliniğinin amelî ve nazarî dersleri **muallimleri** tarafından tedris edilir. Orduda mütehassısı bulunan tıb şubelerinin ve Hayatî Kimya dersinin birer baş asistan doktoru bulunarak tedrisatta muallime yardım ederler. Orduda mütehassısı bulunmıyan fakat askerî tabipler için tedrisi zarurî görülen derslerin birer **muallim muavini** bulunur.

---

[2] Askerî Tıb Mecmuası. 56 ncı cilt. Eylül 1927. Tevfik Salim Paşa (General Tevfik Sağlam)ın makalesi.

Gülhane Askerî Tababet Tatbikat mektep ve kliniğinde muallimi olan klinik dersleri ve tatbiki, zarurî dersler :

1 — Hazarda, seferde sıhhî hizmetler,
2 — Epidemyoloji, Bakteriyoloji, İntaniye kliniği,
3 — Askerî Hıfzısıhhat,
4 — Birinci Dahiliye Kliniği,
5 — İkinci Dahiliye Kliniği,
6 — Asabiye ve Akliye Kliniği,
7 — Cildiye ve Efrenciye Kliniği,
8 — Teşrihi Marazî Kliniği,
9 — Birinci Hariciye Kliniği (Cerrahî Tababet),
10 — İkinci Hariciye Kliniği (Harp Cerrahisi),
11 — Hayatî Kimya (Harp Gazından Mütevellit Hastalıklar),
12 — Üroloji Kliniği,
13 — Oftalmoloji Kliniği,
14 — Oto Rino Larengoloji Kliniği,
15 — Röntgen,
16 — Fizyoterapi,
17 — Nisaiye ve Vilâdiye Kliniği,
18 — Stomatoloji Kliniği.

Gülhane Askerî Tababet Tatbikat mektep ve kliniğinde aşağıdaki klinikler mevcuttur :

1 — Dahiliye klinikleri : Tedrisatı : Dahiliye muallimleri tarafından yapılır.

2 — İntaniye kliniği, tedrisatı : Epidemiyoloji ve Bakteriyoloji muallimi tarafından icra kılınır.

3 — Hariciye klinikleri, tedrisatı : Hariciye muallimleri tarafından yapılır.

4 — Asabiye ve akliye kliniği, tedrisatı : Asabiye ve Akliye muallimi tarafından yapılır.

5 — Cildiye ve Efrenciye kliniği, tedrisatı : Cildiye ve Efrenciye muallimi tarafından icra kılınır.

6 — Üroloji kliniği, tedrisatı : Üroloji muallimi tarafından yapılır.

7 — Oto - Rino - Larengoloji, tedrisatı : Kulak, boğaz muallimi tarafından icra kılınır.

8 — Oftalmoloji kliniği, tedrisatı : Oftalmoloji muallimi tarafından icra kılınır.

9 — Nisaiye ve Vilâdiye kliniği, tedrisatı : Nisaiye ve Vilâdiye muallimi tarafından icra kılınır.

10 — Stomatoloji kliniği : Stomatoloji muallimi tarafından icra okutulur.

Muallim muavini bulunan dersler : Hazarda ve seferde sıhhî hizmetler ve fiziyoterapi derslerinden ibarettir.

Gülhane Askerî Tababet Tatbikat Mektep ve kliniğinde tedrisat dört şekilde icra kılınır :

1 — Klinikte hastalar üzerinde dersler,

2 — Polikliniklerde müracaat eden hastalar üzerinde dersler,

3 — Ameliyathane laboratuvar, teşrihhanede, hariçte sıhhî tatbikat ve manevreler, sıhhî müesseseleri ziyaret, askerî sıhhiye malzemesi irae ve tatbikatı gibi sırf tatbikî ve amelî dersler,

4 — Dershanelerde nazarî dersler ve askerî tıbbî konferanslar.

Polikliniklerde tedris vazifesi her kliniğin muallimi tarafından icra kılınır.

Mektepteki klinik ve poliklinik tedrisat ve cerrahî ameliyat stajyer, asistan ve baş asistan tabiplerin umumî tıb malumatının tevsii maksadına, nazarî derslerle tatbikî dersler daha ziyade askerî tababetin tedrisi gayesine matuftur.

Dershanede tedris edilecek nazarî dersler şunlardır :

1 — Hazarda ve seferde sıhhî hizmetler,
2 — Epidemiyoloji ve statistik,
3 — Askerî Hıfzıssıhhat,
4 — Harp Cerrahisi,
5 — Dahiliye Kliniği,
6 — Hariciye Kliniği,
7 — Harpgazı Hastalıkları.

Tatbikî ve amelî dersler şunlardır :

1 — Senei dersiye esnasında sıhhî malzeme irae ve tatbikatiyle sıhhî askerî müesseseler ziyareti. Arazi üzerinde sıhhiye tatbikatı ve manevralar,

2 — Bakteriyoloji tatbikatı,

3 — Askerî Hıfzıssıhhat tatbikatı : Hıfzıssıhhat laboratuvar ve müzesinde ve muayyen zamanlarda askerî ve sıhhî müesseseleri ziyaret suretiyle,

4 — Teşrihi marazî: Otopsi, hurdebini ve teşrihi parçalar muayeneleri,

5 — Hayatî kimya, Kimya ve tatbikatı : Stajyer tabipler ve eczacılara müştereken tedris edilir,

6 — Harpgazı hastalıkları tatbikatı,

7 — Harp Cerrahisi Tatbikatı ve Ortopedik Tatbikat : Harp Cerrahisi ve esliha müzelerinde ve Diş Mekteplerinde yapılan tatbikata iştirak etmekle Harp Cerrahisi tedrisinin tatbikatıdır.

* * *

İşte bu suretle seneden seneye terakki ve tekâmül ederek İstanbul'un pek faydalı bir ilim ve sıhhat kaynağı halini almış olan bu mekteb ve hastahane hükûmetin bir karar ve emriyle 22 Temmuz 1941 de tedrisatı keserek Ankara'ya taşınmış ve orada Cebeci Hastahanesi'nde 1 Ağustos 1941 de yeni vazifesine başlamıştır.

Bu müessese Ankara'ya ilk taşındığı zaman İstanbul'daki adını muhafaza edeceği, fazla olarak hükûmetce **Tıb Akademisi** sayılacağı işitilmiş isede sonra bundan vaz geçilerek şimdi **Askerî Doktor Mektebi ve Kliniği** adını almıştır.

17. DÂRÜLFÜNÛNÎ ŞAHANE

1316 (1900)

Bu kitabın 545 - 563 üncü sayfalarında **Dârülfünûnî Osmanî**'nin ne maksatla açılıp nasıl ve niçin kapandığını anlatmış ve 697 - 709 uncu sayfalarında da **Dârülfünûnî Sultanî** hakkında izahat vermiştim.

Bu eski Darülfünunlarla bu defa açılan yenisi arasında asla bir münasebet ve rabıta olmadığından yeni adiyle **Darülfünunî Şahane**'yi bu zamana mahsus yeni bir yüksek mektep olarak almak ve göstermak lâzım gelmiştir.

Bahsi geçen Darülfünunların kapatıldığı 1286 (1869) ve 1297 (1879) tarihlerinden 1316 (1900) senesine gelinceye kadar arada geçen uzun seneler içinde ancak 1312 (1896) da İstanbul'da yeniden bir **Dârülfünûn** açılmasına dair bir tek resmî teşebbüse rastlamaktayız.

Bununla beraber İstanbul'da bir **Darülfünun** açılması lüzumunu bu devrin mektepleriyle ve her türlü ilim müesseseleriyle hayli uğraşmış olan Sadrazam Sait Paşa'nın herkesten önce his ve ifade etmiş olduğunu görüyoruz.

Fakat Sait Paşa da henüz orta mektepler ve idadiler yokken eslâfının **Darülfünun** açmağa kalkışını tenkit ile söze başlıyor ve diyor ki:

«Mekâtibi İptidaiyeyi terbiye umumiye emri ehemminde mebdei terakki ittihaz etmek tariki tabiî iken **«Sebtitül arşı sümmel emagaşu»** sözü - ki beynimizde meşhurdur - Şu kaidei tabiiyeye bizce dahi riayeti muhtır olmak icabederken Gülhane hattiyle ilân olunan tanzimattan yani devlet ve milletlerin bekası beynelehali intişarı maarife vabeste olduğuna mebdei cezm olması lâzım gelen ünden sonra dahi teşebbüs edilen tedabiri hakikiyenin zıttı idi.

Bu kabilden olarak daha mekâtibi iptidaiye ve derecei saniye mektebleri yok iken şimdi Adliye dairesi olan binanın Darülfünun olmak üzere inşaasına mübaşeret olundu. On beş, yirmi sene kadar inşaat ikmal olunamadı. Badehu o binanın Mavuzialehi tahvil ile Çenberlitaş'da **Darülfünun** namiyle yeni bir daire yapılıp tedrisat âliyeye

iptidar olundu. Bir taraftan da dersiam suretinde dersler verildi. Lâkin talibîn ve hazırînın bir haylisi fıkdanı tahsil sebebiyle tarihi tabiî derslerini efsane ve Hikmeti Tabiiye derslerini eğlence makamında telekki ve istima ederlerdi. Bu gibi haller ise derecei ulâ ve saniye mektepleri yapılmazdan evvel **Darülfünun** ihdasına kalkışılmasının eseri idi [1] ve [2]

1294 (1877) de devlet Rus Harbinden mağluben çıktıktan ve padişah icratına engel sandığı Meclisi Meb'usan ile Ayanı dağıtarak yalnız vükelâsiyle ve Devlet Şûrasiyle iş görmeğe karar verdikten sonra memlekette esaslı bir islâhat yapmak ve yenilik göstermek için Sait Paşa'dan ara sıra fikir sorarmış. Sait Paşa 1295 (1878) de Adliye Nezaretinde bulunduğu sırada yazıp takdim etmiş olduğu lâyihada: Hukuk ve Sanayii Nefise Mekteplerinin ve Müzelerle kütüphanelerin açılmasını tavsiye etmiş olduğu gibi «Mekâtibi İptidaiye ve Rüşdiye mesarifinin ahaliye havalesiyle bunlar için hazineden verilmekte olan mebaliğ karşılık tutularak bir **Darülfünun** teşkili»ni teklif etmiştir. [3]

Yine Sait Paşa sadrazam olduğu zaman padişahın istemesi üzerine yazıp vermiş olduğu mufassal bir lâyihada: Umumiyetle mekteblere ve hususî olarak da **Darülfünun**'a dair şu mütalâaları yürütmüştür.

«Her merkezi eyalette bir Darülulûm, bir Darülfünun, bir Darülmuallimin, bir Ziraat bir Turuk ve Meabir, bir Senayii Nefise, bir Orman, bir Ticaret Mektebi tesis olunacaktır.

Mekâtibi Sultaniye liva merkezlerine, Mekâtibi Rüşdiye kaza merkezlerine ve Mekâtibi İptidaiye ile Senayii Adiye ve Nahiye merkezlerine tahsis olunur.

Her nahiye merkezinde bir kütüphanei umumî bulunur. Akaide, Ticaret, Ziraat ve Senayie dair kitaplar ve haritalar mahallî maarif tahsisatından iştirak kılınır.

Her eyaletin Darülulûmu beş Darülicazeden terekküp eder. Bunlar İlmi Hukuk, Ulûmı Tabiiye ve Riyaziye, Ulûmı Tıbbiye, Ulumı Hikemiye ve Edebiye ve Ulumı İlâhiye Darülicazeleridir.

---

[1] Bu zamanlarda **Darülfünun** adile açılmak istenilen ve binası yapılmağa başlanan mektebin Garp memleketlerinde olduğu gibi liselerden üstün en yüksek bir mektep değil, bilâkis bizim memleketimize göre Rüşdiyelerin üstünde bir Orta Mektep yahut bir İdadî Mektebi olduğunu herkesin ve Sait Paşa gibi yüksek şahsiyetlerin zannı hilâfına olarak bu kitabın 545 - 549 uncu sahifelerinde iddia ve isbat etmiştim. O sahifeleri lütfen bir kerre okursanız kanaatime iştirâk edersiniz sanırım.

[2] Sait Paşa Hatıratı (C. 1 Sahife 155)

[3] Sait Paşa Hatıratı. C. 1, Sahife. 393

Mevcut olan medarisi İslâmiye ile cemaatı gayrı müslimenin Ulûmı itikadiye tedris olunan mektebleri her sınıf ahali için İlâhiyat Darülicazesi addolunur.

Darülulûm Mekâtibi Sultaniye'ye mahreçtir. Darülfünun; Sanayiin bilcümle şuabatı için mühendis ve alelhusus belediye mühendisleri, fabrika müdürleri, fabrika rüesası yetiştirmeğe mahsus olup kuvvetinin [4] makineye, ve mimariî belediye ve hendesei maadin ile teferrüatına tatbikatı tedris olunur.

Darülfünun Derecei Âliye mekâtibinden maduttur.

Darülulûm mekâtibi sultaniyeye mahreç olduğu gibi Darülfünun dahi Mekâtibi Rüşdiyeye mahreçtir. [5]

Darülmuallimin Mekâtibi İptidaiye ve saniyeye muallim yetiştirmeğe mahsustur. Mekâtibi Sultaniye'de ikmali tahsil eden talebeden muallimlik imtihanı verenler Darülmuallimin'e kabul olunurlar. Bu halde o misillüler Darülulûm'a girmeyip muallimlik mesleğine salik olurlar.

Sanayii Adiye Mekteplerinin tedrisat ve talimatı usuli ayar, dökmecilik, demircilik ve doğramacılıktan ibaret olup bunlara mahreç olarak başka mektep yoktur.» [6]

Abdülhamit II bahsi geçen lâyihayı hey'eti umumiyesi itibariyle kabul ve tatbik etmemiş olduğu için mekteplere ve **Darülfünun**'a ait teklif ve mütalâada kâğıt üstünde kalmıştır.

Bununla beraber Sait Paşa bu fikrinden vaz geçmiş değildir. Memlekette bir **Darülfünun** açılması fikrini her zaman müdafaa etmiştir. Ezcümle diyor ki :

«Terbiyei umumiye medarı müstekilli hayatımız olduğundan bu yolda terakkii hakiki ve tekâmül husulü birinci emelim idi. Derecei ûlâ ve saniye mektepleri ve mekâtibi âliyei hususiye teessüs etmekle **Darülfünun** küşadına da hazırlanmak lâzım geliyordu. 1302 senesi Zilkadesinde (1884) Mektebi Mülkiye'de irad ettiğim nutukta demiştim ki: Tıb ve Hukuk mekteblerimiz tababet ve hukuka müteallik şuabatı ulûmun neşri esaslarını vazettiğinden mesaii âtiyemiz bu esasları tevsie matuf olmalıdır.» [7]

---

[4] Kuvvet; elektrik mukabili olarak alınmıştır. Abdülhamit elektrikten korktuğu için zeki sadrazamı o tabiri kullanmıştır. Osmanlı imparatorluğu ülkesi ancak Abdülhamit çekildikten sonra elektrik, otomobil ve telefon gibi son asrın en faydalı keşif ve ihtiralarından istifade edebilmişlerdir.

[5] İlim ve fen tabiri hakkında 547 - 554 üncü sahifelerdeki haşiyeye bakınız.

[6] Ayni eser Cilt. 1, Sahife 204

[7] Sait Paşa hatıratı. Cilt. 1 Sahife 160

Filhakika Paşa'nın o nutkunda şu satırları okuyoruz :

«**Darülfünun**'un üç şubesi yani Hukuk, Tababet Mektepleri mevcut ve medarisi muhtelifede ilmi kelâm ve ilâhiyat tedrisi zaten mer'i bulunduğundan fünun ve edebiyat için de iki şube tesis edilir ise memaliki saire usulünce bir **Darülfünun**'un hey'eti mecmuasını teşkil eden Darülicazeler tamam olur. İnşallah sayei şahanede bu noksanlar dahi ikmal olunur.» [8]

Nihayet yine Sait Paşa 2 Şubat 1310 (1890) da talebi üzerine yazıp Abdülhamit II ye takdim etmiş olduğu uzun bir lâyihada bir **Darülfünun** açılması lüzumunu şu cümlelerle müdafaa ediyor :

«... Lisanımızda **Darülfünun** diye tercüme olunmakta ise de başka memleketlerde **Fakülte** namiyle vadolunmalarına ve malûmatı beşeriyenin müntehasına varılarak derecei âliyede icazeti ilmiye istihsaline merci olmalarına nazaran **Darülicaze** ismiyle tarifleri daha münasip olan müessesatı ilmiye Avrupa ve Amerika'da beş nevidir. Onlar da: Fününı Tıbbiye, Ulûmı Hukukiye, Fünuni Hikemiye ve Edebiye, (Felsefe ve Edebiyat) Fünuni Riyaziye ve İlâhiyat Darülicazeleridir.

Bizde Darülicazeler ve tabiri diğerle Darülfünunlar yoktur. Derecei salise mekâtibinden Fününı Riyaziye ve Ulûmı Hikemiye ve Edebiye için mektepler olmaması ise mülken ve idareten mazarratı muciptir. Zira bunlar olsaydı Mektebi Sultani'den ve taşra mekâtibi İdadiyesinden çıkacak şakirdan Riyaziyat yahut Hikemiyat (Felsefe) ve Edebiyat tahsil etmek için Darülicazelerden birinin icazetnamesini haiz olmadıkça devlet memuriyetine alınmazlardı....

Eğer Mektebi Sultani ve İdadilerin, fevkinde olmak üzere bir Darülicaze açılırsa Avrupa ve Amerika'da cari olan usule tevfikan bunların :

Fünun şubesinde: Hikmeti Tabiiye, Kimya, Hesabı Tefazulî ve Temamî, İlmi Hey'eti Hikemiyye, İlmi Cerri Eskal, Cebri Alâ, Vezaifüla'za, İlmi Tabakatülarz;

Edebiyat şubesinde: İlmi Hikmet (Felsefe), Hikmeti Atika ve Cedide (Felsefe) Tarihleri, İlmi Asarı Atika, Coğrafya, Tarihi Umumî, Edebiyatı Ecnebiye, Tarihi Sanayi, Temyizi Mehasin (Estetik) dersleri okutturulur.»

Sait Paşa böyle bir **Darülfünun** açılmasında beş faide olduğunu zamanın padişahına söylüyor ve diyor ki :

[8] Ayni eser Cilt. 1. Sahife 531

«Evvelen: Derecei ûlâ mektebleri şöyle dursun Mektebi Sultani ve Mektebi İdadiden çıkanlar bile devlet memuriyetine giremezler.

Saniyen: memaliki ecnebiyede zuhur eden vekayi ile sabittir ki efkârı faside ile itilâf hep terbiye ve malûmatları nakıs adamlardan zuhur edip sahihan alim olanlar sahihan namus ve iffet sahibi olarak tabi oldukları hükûmetin ve milletin mebnayi vücudunu takviyeye say eyleyeceklerinden devlet bunlardan daima istifade eder.

Salisen: Tebai İslâmiye arasında dahi ulûm ve fününun her nev'-ine müntesip alimler zuhur ile Hıristiyan unsur alemine mukavemet faidesi mertebi imkâna gelmiş olur.

Rabıan: Darülicazelerde tahsil görenler alim kimseler olacaklarından bizzat maişetlerini temin ederler.

Hamisen : Avrupa ve Amerika'da olduğu gibi bizde de yalnız politika ve diplomasî işleriyle yahut büsbütün abesiyyat ile meşgul olmayıp fünun ve ulûmla müştegil ve anlarda mütehassıs zevat vücude gelir, bunların say ve amelleriyle memleketin servet ve umranı artar.» [9]

Sekiz defa sadrazam olmuş ve sıkışıldıkça kendisinden hükûmetin takip edeceği yollar hakkında fikirler ve mütealâlar sorulmuş olan kültürlü ve tecrübeli bir vezirin memlekette bir **Darülfünun** açılması hakkında ki şu mütaleâları zamanın hükümdarı üzerinde ne tesir bırakmıştır? Bilemiyoruz! Fakat şurası da inkâr edilemez ki: Abdülhamit II hükümdar olduğu tarihten itibaren bir çok yüksek mektepler açmış, ilk zamanlarda bu mekteblerin ilerlemesi için oldukça himmet ve samimiyyet göstermiş ise de saltanatın ortalarına doğru Mülkiye gibi, Hukuk gibi yüksek mektebleri sıkı bir mürakabe altına aldırarak ve Edebiyat gibi, Tarih gibi fikri açacak bir çok dersleri mekteb programlarından çıkartarak ilme ve ihtisasa adeta düşman bir vaziyet almıştı.

Memlekette bir **Darülfünun** açılmasını hükümdara ısrarla tavsiye eden Sadrazam Sait Paşa'nın - biraz evvel görüldüğü gibi - Edebiyat şubesinde okunacak dersleri sayarken Osmanlı Tarihine, Osmanlı Edebiyatına dair derslerden asla bahsetmemiş olması padişahın bu ilimlere karşı ürkmesini bilmesinden ve bunları ileri sürerse **Darülfünun**'u hiç bir zaman açmak istemiyeceğini anlamasından ileri gelir. Yoksa Sait Paşa bir Türk Dârülfünûnunda Türk Tarih ve Edebiyatının yeri olacağını bilmiyenlerden değildir.

---

[9] Ayni eser Cilt. 1. Sahife 572

İstanbul'da Darülfünun açılmasına müsaade edilmemekle beraber yüksek tahsili takip etmek isteyen gençlerin Avrupa'ya gitmesinde pek o kadar güçlük gösterilmiyordu. Bizzat hükûmet bazı meslek ve ihtisas şubelerinde tahsil görmek üzere Avrupaya talebe gönderiyordu. Türk olmıyan unsurların çocukları ise daha serbestçe, daha bol mikdarda bu tahsili takip ediyorlardı.

İşte Avrupa'da tahsilde bulunan bu Türk talebe Mizancı Murat Bey'in fikirlerine iştirak etti diye tahsillerini tamamlamadan İstanbul'a çağırıldıktan sonra tahsil için Avrupa'ya gitmek isteyen Türk gençlerine de müsaade edilmediğinden İstanbul'a bazı muayyen meslekler haricinde Yüksek tahsil görmek Türkler için adeta muhal hükmüne girmişti. Fakat Türkleri yüksek tahsilden bu suretle mahrum etmek de maarifperver görünen padişahın siyasetine muvafık düşmediğinden İstanbul'da bir **Darülfünun** açılması hakkında Halil Rıfat Paşa'nın sadrazamlığı zamanında Babıâli'den padişaha şu mazbatanın takdim edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Bu mazbatada mukaddema «isabet efzayi sudur olan» fıkrasından bir Darülfünun açılmasını daha önce padişahın irade etmiş olduğu da istidlâl edilmektedir. Mazbata şudur :

«İkmali tahsil için Avrupa'ya izam edilmekte olan talebenin harekât ve muamelâtı vakıaları oraca bittabi tahtı tefehhus ve nezarette tutulmamasından dolayı ekserisinin efkâr ve ahlâkına fesat tari olduğu ve şu halde talebei mumaileyhimin oraya izamında aranılan fevait ve muhassenat mübeddeli mazarrat olmakta bulunduğu sabit olmasına mebni badezin Avrupa'ya talebe izamından sarfınazarla mukaddema isabet efzayi sudur olan emir ve fermanı hümayunı cenabı şehinşahî hükmi münifi veçhile esbabı iktidar ve malûmattan lüzumu kadar muallim celp edilerek buraca ikmali tahsilleri esbabının istikmali manen ve maddeten mucibi menfaat ve muhassenat olacağından ve şu maksadı mühimmin temin husulü bir **Darülfünun** tesisine vabeste bulunduğundan Mektebi Mülkiyei şahanenin son iki senesi sınıfları ve Hukuk Mektebi birleştirilerek bunlara ait mesarifin karşılık ittihazı ve icabederse üst tarafının maarif tahsisatından ikmali ile şimdiye kadar meşhudı uyunı mefharet ve şükran olan asarı hayriyei hazreti hilâfetpenahiye ilâvei celile olmak bir **Darülfünun** tesisi makrunı müsadei seniyei cenabı şehinşahî olduğu halde teferruatı maslahatın biletraf tetkik ve icabeden nizamname tanzim edilerek arz ve istizani keyfiyet olunması meyanei kemteranemizde tezekkür kılındı ise de olbapta ve katıbei ahvalde emrü ferman hazreti veliyyülemir efendimizindir.» ,

23 Şevval 1313, 26 Mart 1312

Bu mazbata üzerine irade çıkmış ise de fiiliyat ve tatbikatına geçilmiş olduğuna dair hiç bir yerde bir kayde ve malûmata rastlanamamıştır. Babıâlice herhalde padişahın istediği nizamname ile bütçesi yapılıp takdim edilerek tatbikine irade çıkmamıştır diyebilirim. Bununla beraber padişah oluşunun 25 inci yıl dönümünde bir çok yeni ve büyük işler yapılmak istenildiği sırada yüksek ilim müesseseleri arasında eksikliği göze çarpan **Darülfünun**'un velevki gösteriş ve yaldız kabilinden olsun, açılmasını dört sene sonra yine meclisi vükelânın teklifi üzerine irade etmiş ve böyle yapmakla gûya hem Maarif düşmanı olmadığını bildirmiş, hem de gençlerin tahsil için kaçarak Avrupaya gitmelerine mani olmak istemişti.

Yine Darülfünun 19 Ağustos 1316 (1900) da açıldı. Bunun hakkında yazılan 30 Temmuz 1316 (1900) tarihli arz tezkeresinde padişah için sarfedilen şatafatlı tabirler şöyle bir tarafa bırakıldıktan sonra deniliyor ki :

«... Derseadette bir **Darülfünun**'un tesisi ve hususiyle işbu **Darülfünun**'un yirmi beşinci senei mesudei cülûsi hümayuna müsadif yevmi müteyemmende küşadı şayanı mefharet measiri meşkûreden olduğu gibi ders programiyle nizamname lâyihasının muhteviyatı dahi münasip görülmüş...»

İşte Darülfünun açılması hakkındaki resmî vesika ve esbabı mucibe budur ve bu kadar basit ve sadedir.

1319 senesine mahsus Maarif Salnamesine Maarif ve Mektebler hakkında yazılan kısa tarihçenin sonunda söz **Darülfünun**'un açılışına getirilerek deniliyor ki :

«... Suveri meşruha veçhile günden güne terakki ve tekamül ederek bu günkü mertebei mükemmeliyete ittisal eylemiş olan vesaiti tahsiliyenin itmamı zımnında merkezi hilâfeti seniyyede bir de **Darülfünun** küşadına lüzum görülmesine mebni Darülfeyzi mezkûrun ulûmı aliyei diniye ve ulûmı Riyaziye ve Edebiyat şubeleri namiyle üç şube ve Mektebi Hukuk ile Mektebi Tıbbiyei Mülkiye dahi şuabatından addolunmak üzere beş şube olarak küşadına iradei seniyei hazreti padişahî şerefmüteallik buyurulduğu.»

Bir memlekette Darülfünun gibi en yüksek bir ilim müessesesinin açılması matbuatı şiddetle ve ehemmiyetle alâkadar edeceği tabiîdir. Bu böyle olmakla beraber İstanbul matbuatı umulduğu ve beklendiği derecede Darülfününa alâka göstermemiştir. Meselâ: İkdam gazetesi

bu hâdiseden asla bahsetmemiş, daha doğrusu bahsetmeğe cesaret edememiş, Tercümanı Hakikat ise ancak şu satırları yazabilmiştir :

«Semerei İnayatı maarif küsterii hazreti tacidarî olmak üzere tesis kılınan mekâtibi umumiyemizden mükemmelen yetişmekte olanların bir kat daha haizi tekemmül olmalarını temin maksadı celili hayriyet deliliyle bir **Darülfünun** tesis ve küşadı emrü ferman buyurulup bu ruzı feyz efruzı pür maâlide teyemmünen resmi küşadı icra kılınacaktır.»

Yalnız Sabah gazetesi bir az daha tafsilât vermiş ve şu satırları yazmıştır :

«Terakkiyatı umumiye için en kavi bir vasıta olan keyfiyeti ihtisası daha mutlâk bir hale ifrağ etmek ve cülûsi hümayunu madelet makrunı cenabı padişahilerinin yirmi beşinci senei devriyei saadet bahşası mulâbesesiyle teb'ai hümayunlarını, bütün muhibbi ilim ve irfan olanları ezserinev ihya ve tesrir eylemek maksadı ulvisiyle payitahtı hümayunlarında bir **Darülfününi Şahane**'nin küşadına emrü fermanı isabet beyanı mülûkâneleri şerefsadır olmuştur.

Darülfünun memleketin binayı rasini marifeti üstünde kurulan bu kubbei ulvî; bu bihişti ilmü irfana gars edilen bu tubayı mukaddes cihanı kemalâtın her tarafından hakipayı ulviyet ihtivayı hüsreuanelerine birer tudei şükran ve mahmedet celbedecektir.»

19 Ağustos 1316 (1900) da mektebi mülkiye binasında **Darülfünun**'un açılması dolayısiyle o zaman maarif nazırı bulunan Zühtü Paşa maarif ve mektebler hakkında uzunca bir nutuk söylemiştir. Bu nutkun umumiyetle mekteblere ve bilhassa **Darülfünun**'a taallûk eden parçalarını o günkü gazetelerden olduğu gibi alıyorum :

«... Umumun elsinei tahmidine ziynet bahş olan evsafı celilei hazreti hilâfetpenahilerinden biri dahi ulûm ve maarifin gayet bülent ve âli bir himmet ve kudret ile himayesi sureti ulviyesinden tecelli eden velinimeti akdes ve âzam efendimiz hazretlerinin yirmi beşinci senei devriyei cülusi hümayunlarına müsadif olan bu ruzı firuzın asari yümn ve mesadetinden olmak üzere işbu **Darülfününı şahane** tesis ve küşat buyurulmuştur...

Bilcümle terekkiyatı maddiye ve maneviyenin ruhu ve aslilusulü ilim ve marifet olduğundan insanları her vechile mesudiyete saik olan dini mübini İslâm ilmi bilhassa tekrim ve ibcal ederek tahsilini feraiz cümlesine idhal eylemiştir.

İlmin tevkirini tazammün eden ayatı kerime ve tahsiline emir ve

tergibi havi olan ehadisi şerife ziveri hafızai ikanımızdır. Bu evamir ve teşvikata mebni mütehakkikin ve mütebahhirini ülemayı alâmı İslâm kâffei ulûm ve fününun her suretle tevsi ve terekkisine fevkalâde iştihat ve ihtimam buyurulmuş olduklarından dünyanın her tarafında mazharı kemali tazim ve ihtiram olarak cihanı irfanı kendilerine mecburı şükran etmişler ve a'dat ve envai ihate ve tadat olunmıyacak derecede bilcümle ilim ve fennin usul ve furuuna dair telif ve tedvinine muvaffak oldukları asarı bedia ve nefiseyi kütüphanei marifete pek ülvi yadigârı ebedî bırakmışlardır.

Ecdadı maalî nijadı cenabı tacidarinin neşri ulûm maksadı Hüda ve Peygamber pesendanesinde ne kadar sarfı himem ve mesaü cezile buyurdukları asarı hayriye ve mebrureleri olan bunca medaris ve mekâtip ve mebanii saire ile sabittir.

Zatı akdesi hazreti hilâfetpenahinin pirayiş efzayı saltanat ve hilâfet oldukları yirmi beş senedenberi memaliki mahrusei şahanelerinde suret arayı husul olan her türlü terekkiyat sırasında maarife ait bulunan tesisatı mehasin gayatı şehriyarileri ise gayrı kabili ad ve ihsadır.

Binayı marifetin üssülesası olan tahsili iptidaî bu asrı celili cenabı padişahide bilhassa rehini iltizam olarak şu müddet içinde zükûr ve inas için on beş bine karip Mektebi İptidaî ve iki yüz elli kadar Mektebi Rüşdi açılmış ve bunlardan başka vilâyet ve bir çok liva merkezlerinde birer Mektebi İdadii Mülki ve yirmi beşden ziyade İptidaî Darülmuallimin ve Derseadet'de müteaddit Mektebi Âli tesis edilmiş ve Usuli Terbiye ve tahsilce peyderpey islâhat ve terekkiyatı müsmere enzar iftihara runüma olmuş ve olmakta bulunmuştur.

Memaliki mahrusei mülûkânelerinin her yüzden esbabı saadet ve mamuriyeti muhbei âmali mukaddeseleri olan zatı meali simatı hazreti zillülahî Mekâtibi İdadiye şakirdanının ticaret ve san'at ve ziraata müteallik ulûm ve fününu talim ile atiyen o cihetlerden dahi bir tariki iştigâl ve iktisap bularak naili füyuzat olmaları maksadı âlisiyle İdadiye Mekteblerinde o ulûm ve fünuna dair dersler tertibini emir ve ferman buyurmuş olduklarından muktezayı münifinin infazına derhal iptidar olunmuştur. İşbu mekteplerde bu suretle de tedrisat icrasında menafii azime tahassul edeceği rehini rütbei bedahet bulunmakla bu da mucibi mahmedeti mahsusa bir nimet ve inayeti celiledir.

Zikrolunan tesisat ve terekkiyat mücerret veli nimeti bi minnetimiz, veli nimeti âzam Efendimiz hazretlerinin evamir ve irşadatı isabet gayatı şehinşahileriyle vücude gelmiş olduğu gibi tahsilin en yük-

sek derecesini teşkil etmek üzere **Darülfünunı Şahane**'nin tesisi dahi doğrudan doğruya karihai ilham sabihai cenabı tacidarilerinin bir sânihai hikmet fatihası olduğunu kemali mefharet ve şükraniyet ile beyan eder ve bu hususta şerefsudur buyurulan iradei seniyei cenabı şehriyarilerinin tenfiz ve icrasına hizmet şerefine nailiyeti acizanemden dolayı kendimi pek ziyade bahtiyar addeylerim.

Darülfünunlarda mürettep olan ulûmun bir kısmı İlâhiyat olduğuna ve ayatı kerime ve ehadisi şerife hayret averi ukul olacak hakayiki hikem beyyinatı ve ilmi kelâm dekayiki nakliyat ve akliyatı ve fikhı şerif bilcümle muamelâta müteallik ahkâm ve nikâtı muhtevi bulunduğuna binaen **Darülfünunı Şahane**'nin ulûmı âliyei diniye şubesinde tefsir ve hadisi şerif ve usuli hâdis ve fıkıh ve ilmi kelâm ile tarihi dini İslâm tedrisi tekarrür eylemiştir.

Diğer iki şubede: Edebiyat, Riyaziyat, Tabiiyat tedris edileceği ve Mektebi Hukuk ve Mektebi Tıbbiyei Mülkiye **Dârülfünûnî Şahane** şuabatından bulunduğu cihetle en müterakki memleketlerdeki Darülfünunların kâffei aksamı **Darülfünunı Şahane**'de dahi mevcud olduğundan sayei maarif pirayei hazreti şehinşahide her ilme ait esbabı tahsilin istikmal edilmiş olması müntesibini ulûm ve fünun için dünyalar değer bir nimeti uzma olmakla beraber terekkiyatı ilmiyye ve fenniyenin menafi ve fevaidi ammeye şamil olmasiyle bu baptaki inayatı celilei cenabı cihandarinin cümle tarafından bihakkın takdis ve tahmidi müterettibi uhdei sıdk ve ihlâstır.»

Ne kadar yavan bir nutuk değil mi? Bir Maarif nazırı **Darülfünun** gibi en yüksek bir müessesesi açılırken böyle mi söz söyler?

Korku etrafı o kadar istilâ etmiş ki nutukta **Darülfünun**'un açılması Maarif Nezareti ve hükûmet tarafından değil **Karihai İlham Sabiha**'dan olmuştur diye kayde bilhassa nazır lüzum görmüştür. Bir de **Darülfünun** şubelerinden bahsederken İlâhiyat şubesinin programı izah edildiği halde Edebiyat şubesi programı hakkında bir şey söylememesi de bahsettiğim korkunun tezahürlerindendir. Nitekim daha evvel Sait Paşa'nın da bir **Darülfünun** açılması lüzumundan bahsederken bu mevzuları ağzına alamadığını ve kalemine dolayamadığını da biraz evvel yazmıştım. [10]

---

[10] İstanbul Darülfünun'unun tarihini yazmış olan Profesör Mehmet Ali Aynı'nın şu fıkrası Maarif Nazırının korkmakta ne kadar haklı olduğunu gösterir:

«1316 (1900) senesinde Kastamonu vilâyeti mektupçuluğunda bulunuyordum. Abdülhamit'in İstanbul'da yeniden bir Darülfünun açmasını vilâyet gazetesile alkışladıktan sonra Yena'daki hezimet üzerine tamamen ezilmiş olan Prusya Kırallığını eski derecesine çıkarmak için en müessir tedbirlerden birisi Berin'de Millî bir Darülfünun aç-

Ne ise **Darülfünun** bu tarihten itibaren açılmış ve tedrisata başlanılmıştır. Bu Darülfünunun ilmî kıymeti hakkında bir az sonra izahat verilecektir.

Burada sadece Abdülhamit II Darülfünun'da, açtı demekle iktifa edeceğiz.

Yine Maarif Nezaretinin altıncı cilt Salnamesinin baş tarafındaki tarihî malûmata göre :

«**Darülfünunı Şahane** idaresine tabi olmak ve Türkçe ile Arabî ve Farisîden başka Fransız, İngiliz, Alman ve Rus lisanları tedris olunmak üzere bir elsine şubesi teşkili» hususuna 1319 (1903) senesinde irade çıkmıştır. Fakat bu sınıflar açılamamıştır.

Maarif Salnamesinin kaydettiği gibi Darülfünun'un Hukuk ve Tıp Fakülteleri önce açılmış ve tedrisata devam etmekte bulunmuş olduğu için bu sefer onları tamamlamak üzere Edebiyat, Ulûmi Riyaziye ve Tabiiye ve Ulûmı Âliyei Diniye adlarında yalnız üç şubesi açılmıştı. Bununla beraber kapısı herkese açılmamış, alınacak talebenin sayısı son derecede tahdit edilmişti. Meselâ Edebiyat şubesine 25, Riyaziyat şubesine 30 ve Ulûmı Diniye şubesine 30 talebe alınması Darülfünun Nizamnamesinde tasrih olunmuştu.

Hattâ **Darülfünun** için ayrı bir idareye, ayrı bir binaya da lüzum görülmemiş, Cağaloğlu'ndaki Mülkiye Mektebi binası içinde ayrılan yerler **Darülfünun** şubelerine tahsis edilmiş olduğu gibi **Darülfünun**'un idaresi de o mektebin müdürüne verilmişti.

Şubelerin tedris müddeti de birbirinin aynı değildi. Meselâ Fen ve Edebiyat şubelerinde üç, Ulûmı Diniye şubesinde dört sene ders okutulurdu. Fakat bu senelerin birisi Doktor sınıfı idi.

Yeni **Darülfünun**'un tahsil derecesini göstermek için programını tetkik etmek lâzım gelir :

ULÛMİ ALİYEÎ DİNİYE ŞUBESİ :

Tefsiri Şerif, Hâdisi Şerif, Usuli Hâdis, Fıkıh, Usulı Fıkıh, İlmi Ke-

---

mak olacağına Purusya kralı üçüncü Frederik'le Hale Darülfününu muallimi olan doktor Şemalz arasında Memel de 1808 senesi Ağustosunda vuku bulan mülâkatta hükmedildiğinden ve Darülfünunun hayatı milliyenin inkişafına nasıl hizmetler ifa edebileceğini göstermek üzere Alman Darülfünunlarından ve bilhassa Berlin Darülfünunun nasıl açıldığından mufassalan bahsetmiştim. Fakat üçüncü makalemi neşre imkân bulamamıştım. Zira bu makalelerin neşrine müsaade ettiğinden dolayı Dahiliye Nezareti vilâyet valisini tevbih etmişti. Şu hâdisede Abdülhamit'in açtırdığı Darülfünunun bir nümayişten ibaret olduğunu göstermeğe kâfidir. (Sahife 33)

lâm, Tarihi Dini İslâm (bu derste bilhassa eimme ve ülemayı a'lâmı İslâm hazeratının menakip ve asarı ilmiyesinden dahi malûmatı lâzıme verilir.)

EDEBİYAT ŞUBESİ :

Edebiyatı Osmanîye, Edebiyatı Arabîye, Edebiyatı Farîsiye, Edebiyatı Fransaviye, Tarihi Osmanî, Tarihi Düvel, Coğrafyayı Umumî ve Osmanî ve Ümranî, İlmi Âsarı Atika, Usuli Terbiye ve Tedris, Hikmeti Nazariye (ilmi ahvalin Nefis, Mantık, Ahlâk, Hikmeti Bedayi.)

ULÛMİ RİYAZİYE VE TABİİYE ŞUBESİ :

1 — Cebri Alâ, Hendesei Halliye, Hesabı Tamamî ve Tefazulî, Hesabı İhtimalî,

2 — Hikmeti Tabiiye, İlmi Ahvali Cevviyye, Kimyayı Uzvî, Kimyayı gayrı uzvî, Kimyayı Hayatî, İlmi Hayvanat (mücmel surette ilmi teşrih ve ilmi menafiilazayı umumî dahi talim edilir.)

Şurası muhakkak ki : Üçüncü defa olarak İstanbul'da bir **Darülfünun** açıldığı zaman tedris vaziyeti, muallim ve talebe bulmak keyfiyeti evvelkilere nisbetle hayli değişmişti.

Evvelâ : yüksek dersleri Türkçe okutacak muallimlerle talebenin okuyacağı ders kitapları vardı. Daha önce açılmış olan Yüksek mekteblerdeki ihtiyaç bunları doğurmuştu.

Meselâ : 1284 (1867) de açılan Galatasaray'ın yetiştirmiş olduğu Osep Yusufyan Efendi ile 1289 (1872) de açılan Darüşşafaka'nın yetiştirmiş olduğu Salih Zeki ve Mehmet İzzetler Üniversite'de en yüksek Riyaziye derslerini ve diğer Askerî ve Tıbbî Mekteplerden çıkanlar ve aynı zamanda Avrupa'da tahsillerini tamamlamış olanlar da öteki dersleri okutuyorlardı.

Darülfünun'da yabancı muallim olarak yalnız Edebiyat şubesinde Fransız Perar ile Alman Mortman bulunmakta idi. Perar Fransız Edebiyatı, Mortman ilmi asârı atika okutmakta idi.

Ulûmı Diniye şubesine ise bol bol muallim bulunabiliyordu.

Saniyen : Tanzimat devrinde açılmış olan Galatasaray ve Darüşşafaka Liselerinden başka 1300 (1884) tarihinden beri İstanbul'da ve vilâyetlerde İdadiler, sancaklarda Orta Mektepler açılmıştı.

Binaenaleyh Darülfünun şubelerini dolduracak ve buralardaki yüksek dersleri takip edebilecek lise tahsili görmüş binlerce genç talebe vardı.

Fakat bu seferde diğer üç mahzur baş göstermişti.

Birincisi : Mutlâkiyet rejiminin İstanbul'da talebe kalabalığından ürkmesi;

İkincisi : Siyasî, İçtimaî, Felsefi ve Edebi hattâ Tarihî derslerin talebenin fikri açılmamak maksadiyle programlara konulmamış olması:

Üçüncüsü: Muallimlerin takrirlerini kontrol etmek üzere Maarif Müfettişlerinin sınıflara girip dersleri dinlemesi.

İşte bu üç esaslı ve büyük mahzurdan dolayıdır ki: üçüncü **Darülfünun** pek yavan, pek sessizdi.

Maarif Müfettişleri yalnız Edebiyat ve Ulûmı Diniye şubelerine değil Fen ve Riyaziyat şubelerindeki derslere bile girerler, dinlerlerdi. Fakat tabiidir ki en ziyade meşgul ve müdavim bulundukları şubeler iki evvelkisi idi :

Edebiyat şubesinde bilhassa Tarih derslerini dinlemeğe hazinei hassa hatap (yani odun) anbarı müdürlüğünde Meclisi Maarif âzalığına gelmiş olan Ziya Bey memur edilmişti. Bu zat dershanede pencere önüne konulmuş olan bir koltuğa kurulur, muallimlerin takrirlerini talebe ile birlikte dinlerdi.

En yüksek bir ilim müessesesi demek olan **Darülfünun**'da meselâ Abdürrahman Şeref Bey gibi Maarifin en büyük memurlarından olan bir muallimin dersinin bile mürakabeden istisna edilmesini muallimler de, talebe de asla hoş görmezlerdi.

Bir gün Ulûmı Diniye şubesinde bir müfettiş Endülüs'deki İslâm hükûmetlerinden bahseden tarih muallimini dinlerken talebeden birisi muallim Efdal Bey'den o zamanlarda Endülüs'de hutbe hangi halifenin adına okutuluyordu? diye sordu. Muallim başına geleceği bildiği için **Endülüslüler Malikî mezhebinde oldukları için orada hutbe bahis mevzuu olamaz** diye bürumeden bir cevapla sözü kesmiştir. Fakat bu alelâde sual hâdisesi bile derhal müfettiş tarafından idareye aksettirilmiş, bereket versin ki jurnal edilip padişaha kadar bildirilmemiştir.

İşte bu gibi hâdiselere yol açtığından dolayıdır ki muallimler talebeye mümkün olduğu kadar sual sormağa meydan bırakmazlardı. [11]

---

[11] Fakat ne kadar meydan verilmese yine sualsiz olmuyordu. Siyasî olmamakla beraber -dile ait bir kıymeti vardır diye- Edebiyat şubesinde okurken sebebiyet vermiş olduğum bir hâdiseyi söylemeden geçemedim:

Edebiyat şubesinde Osmanlı Edebiyatı Tarihini okutan Hammer mütercimi Ata-

Türk gençlerinin bu haliyle de **Darülfünun** şubelerine rağbet gösterişleri burada bir şey öğrenmekten ziyade iki üç senelik bir tahsille bir muallimlik elde etmek ve aynı zamanda İstanbul'dan başka bir yerde ise askerden kurtulmak gayelerinden ileri geliyordu. Edebiyat şubesi dersleri arasına İlmi Terbiye ve Usuli Tedris derslerinin konulmuş olması da bu maksada mebni idi. Yoksa bu haliyle **Darülfünun** şubeleri bir lise kadar bile tahsil göstermiyorlardı.

Bunu daha iyi anlayabilmek için **Darülfünun**'un ilk programiyle 1908 inkılâbından sonra yapılmış ve tatbik edilmiş olan programını karşılaştırmak kâfi gelir.

Darülfünun'un bu devrini, onun ilk açılışında Edebiyat şubesinde okumuş ve yakından görmüş olduğum için bir az daha izah edebilirim: Meselâ Edebiyat şubesinde Fransız Edebiyatı diye gösterilen ders ilk mektebler için yazılmış olan bir kıraat kitabını okutup tercüme ettirmekten, biraz imlâ yazdırmaktan ve biraz da konuşturmaktan ibaret-

---

bey; ders takrir ederken bir Edebî san'ata misal olmak üzere üçüncü Osman'ın Lehistan seferi üzerine Nef'i'nin söylemiş olduğu meşhur kaside'den:

Bir gaza ettik hoşnud eyledin Peygamberi

mısraı ağzından çıkmıştı. Bu kudreti muallim ders esnasında bazen lügatların ve kelimelerin filolojik tahlillerine de giriştiği için onları hatırlayarak ve cesaret alarak:

— Hoşnut kelimesi **hoş** ile **nud** dan mürekkep bir tabire benziyor. **Hoş** malûm **nud** ne demektir?

diye sormuştum. Böyle bir suale maruz kalan Muallim birdenbire kıpkırmızı kesildi ve aramızda şöyle bir muhavere başladı.

— Bilmiyorum, siz biliyorsanız söyleyiniz?

— Bilseydim sormazdım, öğrenmek istiyorum ve öğrenmek için bu sıralarda oturuyorum.

— Öyle ise ben de öğrenir, gelir size öğretirim.

diyerek dersten çıktı. Aradan bir çok dersler geçti. Ata Bey bu kelime hakkında bir şey söylemedi. Acaba hakikaten bilmiyormuydu veya öğrenemedi mi? Yoksa münakaşadan mı korkuyordu? buralarını kestiremiyorum. Fakat sual sordum diye bana karşı olan vaziyeti de değişti. Bu vaziyetin imtihana da tesir edeceğini söyleyenler oldu. Bereket versin. Ata Bey o sırada Erzuruma vali olarak gitti ve imtihanı başkası yaptı da bir zarar görmeden Darülfünunu bitirebildim. Ben bu işte samimî idim. Ata Bey gibi değerli bir hocayı imtihan etmek; onu müşkil bir mevkie düşürmek aklımdan geçmezdi.

Gerek o sırada, gerek mektebten çıktıktan sonra bu edatın yani **Nud**'un ne demek olduğunu kime sordumsa muvafık ve doyurucu bir cevap alamadım. Görebildiğim kamuslar, bürhanlar ve ferheklerde edatı almıyordu. Nihayet mesnevî şarihi Ahmet Avni Bey Hind'de basılmış büyük bir Farsça lügâtın delaletile **Nud**'un **Vend**'den maklûp yani onun tersi bir edat olduğunu ve **Hüdavend** tabirindeki **Vend** ne manaya gelir ise **hoşnud**'daki **nud**'da o manayı ifade ettiğini ortaya çıkardı.

Darülfünun kürsülerinde halledilmesi lâzımgelen bir sualin 35 sene sonra Darülfünun birisi tarafından halledilmiş olması hayrete değmez mi?

ti. İstanbul'dan başka Anadolu ve Rumeli'nin muhtelif İdadilerinden gelmiş olan talebenin tahsil seviyesi daha başka türlü okumağa ve okutmağa müsait değildi. İstanbul İdadileri arasında bile çok fark vardı. Arap ve Fars Edebiyatları derslerinde de bu dillerde manzum, mensur bir kaç parça yazdırılıp lügâtlerini belletmek ve Türkçeye tercüme ettirmekten başka bir metot takip edilmezdi.

Osmanlı Edebiyatına gelince: Bu da bir dereceye kadar sonraları **Metinlerin Şerhi** adını alan ders gibi okutuluyordu.

Programda İslâm ve Osmanlı Tarihiyle beraber bir de Tarihi Düvel görülüyorsa da bu son tabir Tarihi Umumî karşılığı olduğundan ve 1316 (1900) senesinde yani **Darülfünun**'un açıldığı tarihte fena bir tesadüf ve talihsizlik eseri olarak bütün yüksek mekteplerle İdadilerin programdan Tarih dersleri kaldırılmış bulunduğundan Darülfünun'da Osmanlı ve İslâm tarihinden başka tarih okutulmuyor denilmesin diye Tarihi Düvel tabiri kullanılmıştır. Fakat böyle bir Tarih de okutulmuyordu.

Şu halde bunlar göz boyamak için programa konulmuş demek olur.

Yine programda görülen Hikmeti Nazariye; Felsefe mukabili olmak lâzımgelir. Şu da gösterir ki Abdülhamit II rejimi Edebiyattan ve Tarihten korktuğu kadar Felsefe'nin memlekette bilinmesinden ve yayılmasından da çekiniyordu. Bir de Felsefe müntesipleri dinsiz olacağı da zannedildiği için Ulûmı Diniye şubesinde dini iltizam ve tedris ettiren bir rejim bu telekkiye göre Edebiyat şubesinde dinsizliği neşir ve tamim edemezdi. Yani Halifei Müslimin bu dersi de okutturmak istemiyordu. Fakat onun hükûmeti kapalı bir tabir ile bu dersi Darülfünun Nizamnamesine koymuştu. Felsefenin okutulması hoş görülmeyen kısmı bilhassa Metafizik tarafı idi.

Ulûmı Diniye şubesinde; esasen medreselerde okunması lâzım gelen Tefsir, Hâdis, Fıkıh ve Kelâm okutuluyordu. Burada bir fark, bir yenilik varsa o da talebenin camilerde olduğu gibi yerlerde değil sıralarda ve muallimlerin de minder üzerinde ve rahle başında değil, kürsüde iskemle üzerinde oturmalarıdır. Bu şube medresenin tamadisinden ve 1908 inkilâbından sonra açılan medresetülmütehassisin'in kaba bir taslağından başka bir şey değildi.

Ulûmı Riyaziye ve Tabiiye şubesine gelince; Tabiiyat kısmındaki mahdut maden koleksiyonları istisna edilirse en küçük tatbikat ve tecrübeler yapabilecek bir lâboratuvarı bile yoktu. Dersler nazarî idi, kitaplardan ve notlardan takip olunuyordu. Tecrübenin burada yeri

yoktu. O sırada renkli ve güzel basılmış Nebatat, Hayvanat, Teşrih ve emsali kitaplarda olmadığı gibi memlekette hayvanat ve nebatat bahçesi de bulunmadığından bu vaziyet karşısında bu şubelerde derslerin tedris şekli ile edilen istifadenin derecesi takdir ve tahmin edilir sanırım.

Riyaziye şubesinde okutulan yüksek Riyaziyenin derecesini tahmin ve mukayese edemiyorum. Herhalde o da oldukça basitti diyebilirim.

Şunu da söylemeden geçmiyeyim ki; bu devirde **Darülfünun**'da talebe para ile tahsil ederdi. Talebeden senede bir lira tahsil ücreti ve iki lira şehadetname parası alınırdı. Ve üç ayda bir 25 kuruş vermiyeni imtihana almazlar, mektebin sonunda iki lirayı vermiyene de şahadetname vermezlerdi.

* * *

İşte 1316 (1900) da açılan üçüncü Darülfünun 1908 inkilâbına kadar sekiz sene bu halde devam etti. İnkılâptan sonra memleket idaresinin her kısmında bir çok yeniliklere baş vurulduğu sırada **Darülfünun** da o yenilikten hissesini almakta gecikmedi.

Evvelâ; sığıntı olarak içinde bulunduğu Mülkiye Mektebi binasından çıkartılarak 8 Ağustos 1325 tarihinde Darülhayrın kaldırılması üzerine boş kalan Veznecilerde ki Zeynep hanım konağına - Hukuk mektebiyle birlikte - yerleştirildi. Başına müstakil bir müdür getirildi. Programları baştan aşağı değiştirildi. Tarihe, Edebiyata, Felsefeye dair dersler konuldu. Talebe kabulü ve sayısı hakkındaki tahdidat kaldırıldı ve talebeden ücret almaktan da vaz geçildi.

1908 inkilâbından sonra yüksek mektepler ve **Darülfünûn**'a o kadar müracaat ve tehacüm vaki olduki profesör Mehmet Ali Aynı Darülfünun Tarihinde (sayfa 34) «hattâ o tuğyanı efkâr ve hissiyat arasında mekteplerde tehaddüs eden bazı vak'aların yatıştırılması için kuvvei askeriyyeye müracaat bile hasıl olmuşdu» der ve Hukuk mektebi bahsinde 2000 talebenin müracaat ettiği de ayrıca yazılmıştı.

Darülfünun'a aldığı bu son şekli göstermek ve ilki ile sonu arasındaki mukayeseyi temin edebilmek için 1908 den sonra kabul ve tatbik edilen programını aşağıya koyuyorum :

ULÛMİ EDEBİYE ŞUBESİ :

Edebiyatı Türkiye, Tarihi Edebiyatı Türkiye, Edebiyatı Arabiye, Edebiyatı Farisiye, Felsefe ve Tarihi Felsefe, Tarihi Umumî, Tarihi

Osmanî, Coğrafya, İktisat, İlmi İçtimaî, Elsine : (Fransızca, Rusça, Almanca, İngilizce'den biri)

ULÛMİ ŞERİYYE ŞUBESİ :

Tefsirişerif, Hadisi Şerif, İlmi Ahlâkı Şeriyye ve Tasavvuf, Usuli Fıkıh, İlmi Kelâm, Siyeri Nebevî, Tarihi Dini İslâm, Tarihiedyan, İlmi Hilâf, Edebiyati Arabiye, Hikmeti Teşri, Tarihi İlmi Fıkıh, Tarihi İlmi Kelâm, Arap Felsefesi, Felsefe ve Tarihi Felsefe.

FEN ŞUBESİ ULÛMİ RİYAZİYE KISMI :

Hendesei Resmiyye, Hendesei Tahliliyye, Cebri Alâ ve Müsellesati Küreviyye, Hikmetiriyaziye ve Hikmet, Hey'eti Riyaziye, Mihanik, Hesabı Tefazulî ve Tamamî, Hesabı İhtimalî, Taksimi Arazi.

FEN ŞUBESİ ULÛMİ TABİİYE KISMI :

Tecrübeî Hikmet, Nebatat, Hayvanat, İlmi Arz ve Maadin, Kimyayı Madenî, Kimyayı Tahlilî, Kimyayi Uzvî, Kimyayi Hayatî, Fizyoloji, Elsine (dört lisandan biri).

Profesör İsmail Hakkı Baltacıoğlu hatıratında (Yeni Türk Adam 295) **modern bir Darülfünun fikrini ortaya koyan Maarif Nazırı Emrullâh Efendidir** diyor.

Profesör Mehmet Ali Aynı da Darülfünun tarihinde derki :

«**Darülfünun**'un ciddî ve hayırlı bir terekkiye mazhariyeti birinci defa Emrullah Efendinin çıkartmış olduğu 8 Nisan 1328 (1912) tarihli nizamname ile başlamış olduğu için mürettibi olan Emrullah Efendi merhumun adını kemali hürmetle yadetmek borcumuzdur. Bununla beraber nizamnamenin neşrinden bir az sonra Ulûmi Şeriyye ve Ulûmi Edebiye şubeleri meclisi mualliminleri bir arada toplanarak her iki şube için yeniden daha mükemmel birer program hazırlayıp bir mazbata ile Maarif Nezaretine göndermişler ise de bütçe ile tevfiki kabil görülemiyerek **Darülfünun**'a iade edilmiş, bunun üzerine meclisi muallimin tekrar toplanıp yeni bir program hazırlayarak diğer bir mazbata ile nezarete göndermişti. Bu programda İngilizce ve Almanca dersleri kaldırılmış olduğundan bu da nezaretin tasvibine iktiran etmiyerek iade edilmişti.

Meclisi muallimin tekrar üçüncü defa olarak toplanarak nezaretin tavsiyesi dairesinde yeni bir ders cetveli hazırlayıp göndermiş ve bunda Almanca, İngilizce, Fransızca ve Rusca dersleri ipka edilmişti.

Edebiyat şubesinde tedris olunacak derslerden: Fenni Terbiye, İk-

tisat, Edebiyatı Türkiye ve Tarihi, İlmi Mehasin (Estetik) ve Tarihi Osmanî derslerinin tedrisi kabul olunmuştu. Fakat bütçenin müsaadesizliğine mebni Felsefe, Tarihi Umumî ve Tarihi Edebiyatı Arabiye ders saatlerinin tezyidine; İlmi İçtimaî, Tarihi Medeniyet, Bizans Tarihi, Düveli İslâmiye Tarihi, Etnoğrafya, Arkeolojiya, Usuli Tarihî, Elsinei Turaniye Mukayesesi, Arap Felsefesi derslerinin ilâvesine imkân hasıl olamamış ve Coğrafya dersi üç saate indirilmiş, ancak görülen lüzum ve ehemmiyetine mebni İktisat dersi üç saate çıkarılmıştı.

Edebiyatı Arabiye ve Farisiye derslerine gelince; talebenin her ikisine birden devama vakitleri müsait olamıyacağı gibi her iki lisanın Edebiyatını elde etmekte güç bir iş olduğundan şimdiye kadar kabul olunan usul veçhile Edebiyatı Arabiye ve Farisiyeden yalnız birini ihtiyara mecbur tutulmuşlardı.

Dört saatleri ise bütçenin müsaadesizliğine mebni arttırılamamış, eskisi gibi Edebiyatı Arabiye dersi dört saate indirilmiş, Edebiyatı Farisiye üç saatte bırakılmıştı.

Elsine kısmında yalnız Fransızca, İngilizce, Almanca, Rusca dersleri bırakılmış ve devam edenler bu dört dilden yalnız birisini ihtiyara mecbur tutulmuşlardı.»

Yine profesör Mehmet Ali Aynı'nın mütalâasına göre :

«1329 - 1334 (1913 - 1918) ders seneleri Darülfünun için pek feyizli olmuştur. Zira yeni bir ders cetveli tertibi, Avrupa'dan müteaddit müderrisler celbi, darülmesailer teşkili, kütüphaneler ve darülmesailer için mebzulen her lisandan kitaplar, nümuneler, aletler tedariki ve tefrişata ait noksanların ikmali gibi şeyler hep o senelerde müyesser olmuştur...

Maarif Nezareti o zamanın siyasî icaplarına uyarak ve hemen münhasıran denilecek veçhile Almanya'dan bir çok muallimler celbetmişti. Bunlardan Edebiyat Fakültesi için 10; Fen Fakültesi için 6 ve Hukuk Fakültesi için 4 muallim getirtilmişti.

Macarlı profesör Mesaruş'den başka Alman profesörlerinin hiç birisi Türkçe bir kelime bilmiyorlardı. Derslerini Almanca takrir etseler karşılarında anlayacak hiç bir şakirt yoktu. Binaenaleyh her müderrise bazıları Almanca ve bazıları Fransızca bilen birer muavin verilmişti. Fakat bu muavinlerin bir kısmı müderrislerin verecekleri derslerin tamamiyle yabancısı idiler. Garaipten olarak Alman profesörleri iki sene içindeTürkçeyi öğrenip Türkçe ders vermeği taahhüt etmişlerdi. Fakat ondan daha garibi meselâ Yakobi'nin Almanca yazdığı dersini

muavini Habip Efendiye Türkçeye çevirttikten ve bunu Lâtin harfleriyle yazdırıp biraz meşk ve idman ettikten sonra talebeye fonoğraf gibi Türkçe takrir etmek istemesiydi. Gülünç olan bu hal çok sürmedi. Zira mütarekenin akdi bu profesörleri İstanbul'u terke mecbur etmişti. Bununla beraber profesörlerin Darülfünuna herhalde bilvasıta büyücek hizmetleri dokunduğunu itiraf etmek mecburiyetindeyiz. Zira pek çalışkan ve müteşebbis olan bazıları dershane ve darülmesailerini mükemmel bir hale koymak için ne gibi alât, edevat nümune ve kitaplar lâzımsa Maarif Nezareti vasıtasiyle celp ve tedarik ettirmişlerdir.

Hele Coğrafya müderrisi Obest bütün müderrislere nümune olacak derecede bir faaliyet göstermeğe başlamıştı. Zira talebesiyle birlikte ilmî ve tatbiki bazı seyahatler yapmış, ahvali iklimiye için muhtelif mevkilerde teşkilâtı mahsusa vücude getirmişti.

Profesör Anşost'ın da tecrübî ruhiyat için mükemmel bir darülmesai tesisini emel edindiğine şahit olmuştuk. Ancak o seneler harp seneleri olduğundan Darülfünun talebesi müdafaai vatan için cephelere koşmuşlardı...

Darülmesailerin Zeynep hanım konağında tesisine imkân bulunamadığından bazıları için İstanbul'un muhtelif mevkilerinde büyükce konaklar kiralanmış ve bunlar büyükce masraflarla tefriş ve tanzim olunmuştu. Meselâ elsinei samiye mukayeseli sarfı için İbrahim Paşa konağı Coğrafya Darülmesaisi için Saffet Paşa konağı tutulmuştu. Fakat Alman profesörler gittikten sonra bu konaklar terk edilerek Darülmesailer tekrar Darülfünun dahilinde toplanmış oldular... [12]

Darülfünun'un Fen Fakültesinin bu zamana ait yeniliklerini de o Fakültenin Reisi Hüsnü Hamit yazmıştır. Bunun yazısının da bir kısmını alıyorum :

«Darülfünunu Osmanî Meşrutiyetin ilânından sonra Çemberlitaş civarında kâin olup elyevm erkek muallim mektebi binasının bir kısmını işgal eden binadan Veznecilerde Zeynep Hanım konağına naklolunmuştur. Bu sırada şimdiki tecrübî fizik laboratuvarında mevcut olan alâtı fenniyenin bir kısmı celbolunduğu gibi Zeynep Hanım konağının mutbah ve çamaşırhanesi kimya lâbratuvarı ittihaz edilmiştir. Yeni baştan tamir edilen işbu mahal uzvî kimya ve N. C. P. kimya lâbratuvarlarını ihtiva etmektedir. 1331 senesinde Almanya'dan celbolunan kimyayi gayrı uzvî, kimyayı uzvî, kimyayısınaî, hayvanat, ne-

[12] Darülfünun Tarihi. İst. Yeni matbaa 1927 Sa. 49 - 53.

batat ve arziyat müderrislerinin teşebbüsü sayesinde Yerebatan Kimya Darülmesaisi, kimyayı uzvî lâbaratuvarının bir kısmı, hayvanat lâbaratuvarının büyük bir kısmı tesis olunmuştur. Arziyat müderrisi mösyö Pen tarafından Vefa'da Feyzullah Efendi konağında tesis edilmiş bulunan Arziyat Enstitüsü bütün vesaiti ve kitapları ile 1334 senesinde tamamen yanmıştır.

Alman müderrislerinin Kimya tedrisatında vücude getirdikleri bazı yenilikler müstesna olmak üzere tedrisatın zümrelere taksimi, derslerin adedi ve cinsi, imtihanların icrası pek esaslı tebeddülâta tabi olmamıştı. 1336 senesinde tatbikine başlanan ihtiyarî üç sertifika usulü 1340 senesinde tadil olunarak kısmen mecburî ve kısmen ihtiyarî tasdikname usulü kabul edilmiştir.

Bugün Fakültenin lâbrotuvarları, müzeleri ve umumî olarak teşkilât ve ihtiyacatı fevkalâde tevessü ettiğinden ilmî ve idarî noktai nazardan Enstitü teşkilâtının kabulüne mecburiyet hasıl olmuş; Riyaziyat, Hey'et, Arzî Fizik, Fizik, Tatbiki Makine ve Elektrik, Kimya, Hayvanat, Nebatat, Arziyat ve Madeniyat, Hayatiyat, Kimyayı Sınaî ve Hayatî enstitüleri vücude getirilmiştir.

Tamamen ilmî gayeyi istihdaf eden lisanlar ihdas edildiği gibi sırf amelî ve mesleki gayeye müteveccih olarak Kimyagerlik, Kimyager Mühendisliği, Makine ve Elektrik Mühendisliği şubeleri de açılmıştır. Tıp Fakültesinin birinci sınıfının lâğvı üzerine işbu Fakülte tedrisatına muktazi ihrazî malûmatı ita etmek üzere müddeti bir seneden ibaret F. K. T. (Fizik, Kimya, Tabiiyat) zümresi ihdas edilmiştir.

1926 senesi Şubat'ında Fransa'dan celbedilmiş ve yaz sömestrinden itibaren tedrisata başlamış olan Fizik, Makine ve Kimya müderrisleriyle hayvanat mütehassısının mesaisi Fakülte tedrisatını takviye eylemiştir. Elyevm Şimdi Fizik ve Elektroşimi, Tatbikî Makine, Elektroteknik lâbratuvarlariyle, Hayvanat Akvaryumu, Mıntıka Hayvanat müzesi tesis olunmakta, Enstitü kütüphanelerinin noksanı ikmal edilmektedir.» [13]

Darülfünun'un bir şubesi olduğu halde açıldığı zaman Darülfünun olmadığı için 1908 inkilâbına kadar müstakil yaşamış olan **Hukuk Mektebi** de bu tarihten sonra Darülfünun çatısı altına girdi ve adı **Hukuk Fakültesi** oldu.

İnkilâptan evvelki haliyle inkilâptan sonraki ilmî derecesini mukayese edebilmek için onun da yeni programını aşağıya koyuyorum :

---

[13] Fen Fakültesi. İstanbul - Milli matbaa, 1927 Sahife: 4 - 6

Hukuku Ceza, İktisat ve Maliye, Hukuku Düvel, Hukuku İdare, Hukuku Esasiye, Mecelle, Usulu Muhakematı Cezaiye, Kanunu Ceza, Vesaya ve Feraiz, Ticareti Berriye, Nikâh, Usulu Muhakematı Hukukiye ve İcra, Uhut, Usulı Fıkıh, Tatbikatı Hukukiye, Ticareti Bahriye, Hukukı Tasarrufiyei Arazî ve Evkaf, Tatbikatı Cezaiye.

11 Teşrinievvel 1335 (1919) tarihli nizamname ile Darülfünun şubeleri de bir derece daha tensik ve islâh edildiği sırada bu Fakülte için de şu program tanzim olunmuştur :

Hukuku Medeniye, Hukuku Tasarrufiyei Arazî ve Ahkâmı Evkaf, Usulu Fıkıh, Hukuku Ticareti Berriye ve Mütemmime, Hukuku Amme ve Esasiye, Hukuku İdare, Hukuku Ceza, Usuli Muhakematı Hukukiye, Cezaiye ve İcra; Hukuku Umumiye ve Hususiyei Düvel, İktisat ve Kavanini Maliye, Roma Hukuku, Avrupa Hukuku Medeniyesi, Mukayesei Kavanin, Tatbikatı Hukukiye ve Ticariye ve Cezaiye.

1329 - 1330 (1913 - 1914) den sonra **Darülfünun**'a Alman müderrisler getirtilmek, lâboratuvarlar, enstitüler kurulmak, sınıf usulü bırakılarak, sömestr usulü kabul ve tatbik edilmekle beraber bu en yüksek ilim müessesemizin niçin, yine yürüyememiş ve ilerleyememiş olduğunu ve ilerleyemeyişinin sebeplerinin nelerden ibaret bulunduğunu izah eden bir vesikaya malikiz. Bu İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun 1335 (1919) da yapmış olduğu bir etüttür.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu bu Darülfünun'da okumuş sonra oraya Müderris olarak eksiklikleri ve sakatlıkları yakından görmüş ve araştırmış müdekkik bir mütefekkirimiz olduğu için etüdünün büyük bir kıymeti olmak lâzım gelir. Bu etüdü olduğu gibi alıyorum :

Darülfününun Menşei : Darülfününun alabileceği müstakbel şekli tahmin edebilmek için evvelâ Darülfününun menşeini hatırlamak lâzım geliyor. Darülfününun menşei, siyasîdir: Hükûmet «Garplılaşmak» düsturuna tevfikan bir Darülfünun vücude getirmek, bunu skolâstiğin devamına, medresenin kuvvetine rağmen hayata sokmak istemişti. İlk Darülfünun teşekkül ederken medrese, bütün efkâr ve ananatiyle yaşıyordu. Binaenaleyh ilk Darülfününumuz Kurunı Vustanın nihayetini ve rönesansın mebdeini kat'iyetle işaret eden bir reform müessesesi değildi; daha ziyade bir siyaset müessesesi idi. Darülfününun menşei aynı zamanda meslekîdir: İlk Darülfünun Fakülteleri Tıbbiye ve Hukuk Mektebleri olmak üzere kuruldular; ilmî mesaiden ziyade Fennî Meslekî tahsile hisse verdiler. Binaenaleyh bu müesseselerde ilk defa ilmî mefkûreler, ilmî zihniyetler hakim değildi; daha ziyade doktor ve avukat yetiştirmek fikri galipti. Hülâsa Darülfününumuz, ilimden doğmuş değildi; ve ilme hizmet etmiyordu...

Fakültelerin Tesanütsüzlüğü : Darülfünunun siyasî ve meslekî endişelerle teşekkül eden ilk kısımları hep birbirinden ayrı olarak vücut buldu: Tıbbiye, Hukuk, Edebiyat, Fen ve İlâhiyat kısımları arasında ilmî denilebilecek hiç bir rabıta ve meslekî denilebilecek hiç bir mefkûre yoktu; Binaları gibi ruhları da birbirine yabancı, hattâ bazen birbirine husumetkâr idiler! Eski devrin Edebiyat ve Felsefesiyle ilâhiyatı böyle idi. Bunlar arasında İlâhiyat şubesi büsbütün eski medrese zihniyetini haiz olduğundan fikren yalnız ve yabancı kalanların birincisi idi...

Muallimlerin Tecanüssüzlüğü : Eski Darülfünun'un hey'eti talimiyesi arasında hiç bir tecanüs, hiç bir vahdet ve mefkûre birliği yoktu; ve olamazdı. Çünkü bunların kısmı azamı muhtelif menşeli ve muhtelif zihniyetli kimselerdi; aralarında Mektebi Mülkiye'de tahsil etmiş memurlar, medreseden yetişmiş Hocalar, ecnebî mekteplerinde, yahut Avrupa'da tahsil etmiş gençler vardı... Fikir sahasındaki bu vahdetsizlik meslek sahasındaki tesanütsüzlükle bir kat daha şiddet kesbediyordu. Hey'eti talimiye arasında müderrisliği kendisine meslek ittihaz etmiş olanlar yok gibiydi. Çoğu hayatını dışarıda bir memuriyet yahut bir meslekte kazanan kimselerdi, müessese ile alâkadar değildiler. O devirde Darülfünun muallimliği seyyar muallimlik şeraitine en uygun bir vazife farz ediliyordu Darülfünun bu şerait dahilinde her türlü kanaatlerin, usullerin, itiyatların tecrübe sahası oldu! Her muallim kendi benliğini tedrisatına dercetti. Müessese ruhiyet ve maneviyatı itibariyle bir vahdet teşkil edecek yerde, şarkın, garbın, asrın ve kurunı vustanın garip bir halitası oldu! Hele ekseriyeti azimesi itibariyle eski hey'eti talimiyede ilmî mefkûre, ilmî usul ve ilmî mesai kabiliyeti ve iştiyakı olmadığından eski Darülfünununun memleketin hayatı fikriyesi namına hiç bir tesiri olamadı...

Tedrisatın Seviyesi : Eski Darülfünun'u doğuran, siyasî ve meslekî endişe idi, ilmî bir ihtiyaç değildi. Tıbbiye için zaten bir bina yapılmıştı. Hukuk da bir konak içinde idi. Darülfünun'un beyni demek olan Edebiyat, Fen ve İlâhiyat şubelerinin eski bir konak içine yerleştirilmesinde de beis görülmedi. Odalar dershanelere, koridorlar teneffüshanelere çevrilivermekle maksat temin edilmiş oldu!.. Halbuki Darülfünun'un ruhu gibi vücudu da yoktu. Fen kısmı kimyahanesinde bütün vesait bir kaç şişe dolabından ibaretti. Ameliyat yapacak tek karni bile yoktu. Kimya tecrübeleri tebeşirle kara tahta üzerinde yapılıyordu. O devirde (Vasil Naum) gibi büyük bir Kimya Hocasının bütün mesaisi talebeye mevhum bir takım fikirler, hayaller vermekten ibaret kalıyordu!.. Dersler, zarurî olarak lâkırdı ile geçiyordu. Bu

vücudu ve azasiyle Darülfünun, ilmî tetkikat ve keşfiyata değil alelâde malûmatı tedris ve telkine bile müsait bulunmuyordu.

Meşrutiyetten sonra : İşte eski Darülfünun böyle cansız, bedensiz bir Darülfünun'du. Bütün sahteliği, bütün mukallitliğiyle «Tanzimat» ruhunu, garplılaştırmak - yahut garplı görünmek - ihtiyacını temsil ediyor; zevahiri kurtarmak endişesiyle yaşıyordu. Meşrutiyet bunun üzerine geldi; Darülfünun'u böyle perişanlıklar içinde buldu. İlk senelerde Darülfününun hayatı muhitin neş'elerine, kederlerine iştirâkle geçti. Bu devirde Darülfünun daha ziyade şan ve şeref siyaseti takip etti; Fakat batınî denilecek hiç bir istihale geçirmedi. Balkan hezimeti, tahsil için Avrupa'ya gönderilen gençlerin avdeti, yine asrileşmek ihtiyacı ve her sebebin fevkinde kuvvetli olarak milliyet intibahı, Darülfününun vücudunu mükerreren sarstı; bu köhne sermayeyi yenileştirmek, hastayı diriltmek istedi.

İlk hareket : İlk hareket Edebiyat Fakültesi müderrisleri arasından çıktı; ve Darülfününu asrileştirmek, tevsi ve takviye etmek şeklinde tecelli etti. Müderrisler muhtelif içtimalar yaparak bazı kürsülerin adedini artırıp bazılarını da yeniden koydular. Uzun münakaşalardan sonra Darülfünun için asrî ve mütekâmil denebilecek bir program hazırladılar...

Alman müderrisler Müderrislerin teşebbüsü hükûmetin siyasetine dolayısiyle hizmet etti; yeni kürsüler için celbedilmek istenilen ecnebî müderrisleri hep Almanya'ya sipariş edildi. Bu suretle Türk ve Alman siyasetine hizmet etmek istenildi. Hükûmet Alman müderrislerini celbetmekle beraber yerli müderrislerin maaşlarına da zam yaptı. Bunları bu suretle Darülfünun'a mâl etmek istedi. Gelen müderrisler ihmal edilemiyecek bir yekûn tutuyordu. Esasen bir milletten olan bu zatlar bir rey ile intihap edilmiş kimselerdi. Türkiye'de, bir Türk Darülfünun'unda, bir Türk Hey'eti Tedrisiyesine karşı vaziyetlerini takdir ediyorlar, idarî, fikrî bütün mesailde müttehiden hareket etmeyi biliyorlardı. Bu suretle Darülfünun içinde yeni ve ecnebî bir kuvvet teşekkül etti. Bu kuvvet vazifesini münhasıran **Alman kalmak, Alman görünmek ve Almanca çalışmak** noktasında hülâsa etti. O suretle ve o derecedeki ilmî münakaşalarda bile aralarında şayanı dikkat denilebilecek, bir fikir ve meslek ihtilâfı görülmedi! Almanlar Darülfünun islâhatına Türkler tarafından hiç beklenilmeyen bir tarzda, teferruat ve zevahirle başladılar. Hasta Darülfününun tedavisi, şifası için imali zihne bile lüzum görmeden ona asrî - daha doğrusu Almanya Darülfünunlarına göre - bir tuvalet vermek istediler. Belki de az zamanda çok iş görmek zafına uğradılar; daha doğrusu Darülfününun sürük-

lenmekte olduğu uçuruma onlar da ayaklarını kaptırdılar. Bu, bir dereceye kadar tabiî idi. Şu kadar ki, Türk müderrislerin, Alman arkadaşlarından bekledikleri teşkilâtçılık, islâhatçılık ümidi boşa çıktı.

İnzibatın bozulması : Darülfünun, yeni kürsüler ihdasiyle Alman müderrislerinin celbi tarihine kadar iyi kötü bir mektepti; mektep vazifesi görüyordu. Bu mektebin tedrisatı ve inzibatı ya doğrudan doğruya nezaret vasıtasiyle veyahut nezaretin memur ve mümessili olan müdiri umumî ve maiyyeti vasıtasiyle idare ediliyordu. Fakat bu mektebin ne derece mugayir olursa olsun, yine bir hesabı ve mantığı vardı. Fakat bu hesap ve mantık dairesindeki tedrisat ve inzibat, kürsü teşkilâtiyle beraber bozuldu. O zamana kadar bir mektep olan Darülfünun, müstakil ve tesanütsüz dershanelere inkısam etti. Zahiren bir taksimi amel ve inkişaf mahiyetinde telakki edilmek istenilen bu inkısam, hakikat halde bir inhilâl idi. Çünkü inkışam eden parçalar ve kuvvetler arasında hayatî denilebilecek hiç bir irtibat ve tesanüt yoktu. Bilâkis herkes bildiğini okuyor, herkes talebeyi bildiği yere çekiyordu. Darülfünun aksamının başı boş kaldığı gibi Darülfünun talebesinin de başı boş bırakıldı. O zamana kadar mekteb inzibatı görmüş, hattâ mübassırlarla idare edilmiş olan talebe bu keşmekeşten, bu kayıtsızlıktan müteessir oldu. Darülfünun ne tabi bir mektep, ne de müstakil bir müessese idi. Darülfünun şeklen yarı bir muhtariyete mazhar olmuş, manen ise anarşiye uğramıştı. Bu sırada hey'eti tedrisiye umumî dersler açmak ve kadınları dershanelerine kabul etmek suretiyle fikrî, içtimaî bir mevcudiyet göstermek istediyse de bünyevî ve uzvî olmayan her mahsul gibi bu da devam edemedi, öldü. Diğer cihetten Darülfünun'un talebesiz, tedrisatsız ve hareketsiz kaldığı bir sırada İstiklâl, muhtariyeti amme sahasında yaptığı hareketler tesirsiz kaldı. Asıl mes'ele, Darülfünun'un dahilî ve meslekî bir tesanüde malik olmasıydı. Halbuki maattessüf Darülfünun'da olmayan bir şey varsa o da bu idi.

Dahili teşkilâtsızlık : Bu devirlerde vaziyet şöyle idi :

Darülfünun hükûmet kuvvetiyle idare edilemez bir hale gelmiş, müessesenin dahili teşkilâtı ise kendi kendini idare edebilecek bir kabiliyete varamamıştı. Şüphesiz bunda âni bir surette yapılmak istenilen bir inkılâbın tesiri çoktu. Darülfünun müderrisleri de ilmî ve meslekî bir siyasete istinaden Darülfünun hayatında bir **korporasiyon** vücude getirebilirler, Darülfününun tedrisatını bir sisteme, hayatınıda ilmî ihtiyaçlara rapt ve harekâtını meslekî ahlâka tanzim edebilirlerdi. Bu suretle Fakülteler birer uzviyet haline girerek aralarında yine uzvî bir tesanüt olmıyan her şey gibi şahsî ve hususî kaldı.

Hülâsa; Fakülteler taazzî etmemiş; Darülfünun ahlâkı teşekkül eylememiş; Darülfünun sekenesi kendi kendini idareye alışmamış, mes'uliyet ve şahsiyet fikirleri Darülfününa hakkiyle yerleşmemişti.

Harice karşı; Bu teşkilâtla yaşayan Darülfünun dahilde, dahili tekamülünde nasıl geri kaldıysa, hariçte, haricî tesiratında da öylece zaif düştü.

Bu vaziyette uzviyetten intişar eden fikirler harice intişar edemedi. Ve hariçte vücuda gelen ceryanlardan da kendi ruhu haberdar olmadı. Darülfünunumuz Maarifi Umumiyenin ıslah ve intişarında müessir olmadığı gibi, Ticaret, Ziraat ve Sınaat müesseselerimizin inkişafında da hiç bir tesiri görülemedi. Daha fenası şu ki : İlmî ve harsî hayatın en büyük ve en hassas uzvu olmak lâzım gelen bu müessesenin memleketin ne fikrî, ne millî hayatında, ne de siyasî buhran ve inkılâbında zerre kadar tesiri görülmedi; Beş senelik harp zamanında hep kendiyle meşgul oldu; gözü dışarıyı göremedi. Şu tereddüt ve istihale tarihinin akibeti çok feci oldu: Tedrisatta itidalsizlik, inzibatta bozgunluk, efkârı umumiyede irtica husule geldi. Darülfünunun ruhu ve bünyesi tekemmül edemedi. Bütün bu sebeplere talebenin yoksuzluğu, muharebenin sıkıntıları inzimam etti. Bütün bu acıklı mazî bize gösteriyor ki : **İlme ve ilmî prensiplere, nazım fikirlere, aklı selime, hayata istinat etmeyen bir islâhat daima akamete mahkûm olmuştur ve olacaktır.**

Darülfünun islâhatımızın başlıca noksanı ne para, ne de adamdı; fakat bu unsurlarla bir darülfünun canı ve bedeni vücuda getirecek kuvvet, ilme istinat eden ve aklı selim ile mürakabe ve müvazene edilen bir siyasetten başka ne olabilirdi?.

Darülfünun islâhatçıları ya büsbütün ilmî ve mücerret düşündüklerinden veyahut ayaklarının ucuna bakmaktan ilmî ve umumî fikirleri kavramaya vakti olmayan müderrislerin ihatasızlığından dolayı menfi neticeler verdi.

Darülfünun ve ilim : Asrî bir memlekette Darülfünun lâzım mıdır, değil midir? diye münakaşa edilemez; çünkü asrilik mefhumu zaten Darülfünun fikrini ihtiva eder. Asrî millet demek, ilmî bir millet, harsi ilimle kabili telif olan cemiyet demektir. Cemiyet bir kerre tekâmülün bu devrine girdikten sonra kabileler gibi artık sırf aklı selim, yahut anane ile idare edilemez olur. Böyle bir cemiyette ilim, içtimaî bir müessese zaruret ve iktidarını kazanır. Kurunı vustaî bir cemiyette her şey dine istinat ederken, asrî millette Din, Hukuk, İktisat, Terbiye, her şey ilme istinat eder, ilimden kuvvet alır, ilimden müstağ-

ni ve ilme muariz ise hiç olamaz. Asrî milletlerin tekâmülleri için ilim kuvveti lâzımdır ve illâ mahvolurlar... Nitekim Darülfünun'un zuhuru, kurunı vustadaki medresenin, iskolastiğin iflâsındandır. Asrî hayata namzet olan bir millet ya medreselerini Darülfünunlaştırmağa mecburdur; yahut kurunı vustaî medreseleriyle yeni hayatta iflâsa mahkûmdur...

Hülâsa, ilim ne ise Darülfünun de odur; ilim niçin lâzımsa Darülfünun da onun için lâzımdır. Bir milletin tekâmülünün hangi devrinde olduğunu anlamak için Darülfünunu görmek lâzımdır. Fikrî hayatı olmayan, fikrî hayatında bir asliyet: originalite ve ibdaiyet bulunmayan milletlerde Darülfünun - hakiki manasiyle Darülfünun - yoktur.

Türkiye, rönesansını henüz yapıyor, kurunı vustadan çıkmış değildir, bu günkü terbiyemizde eski medresenin ruhu hakimdir. Türkiye'nin asrileşmesi için ilmileşmesi, ilmileşmesi içinde Darülfünun hayatına alışması lâzımdır. Darülfünun'un başlıca vazifesi, ilmin yani hakikatin keşif ve teharrisi, isbat ve müdafaasıdır. Darülfünun'un vazifesi, bir ilim vazifesidir. Darülfünun'da tedrisat gaye değildir, vasıtadır. Darülfünun ilim için mektep olmaktan ziyade ilim için bir lâbratuvar'dır. Halbuki bizde Darülfünun bir **ilim imalâthanesi** olmaktan daima uzak kalmış, sadece bir **Mektebi Âli** vazifesi görmüştür. Şimdiye kadar Darülfünun'umuzda ders ve malûmat hep «gaye» telakki edilmiş, ilmî zihniyete, ilmî usule, ilmî taharriyata rağbet edilmemiştir. Onun için ne ilmimiz, ne de ilim zihniyetimiz yükselememiştir.

Darülfünun ve Hars : Darülfünun'lar aynı zamanda hars: **Culture** müesseseleridir. Darülfünun'ların ilim endişesiyle, ilim vasıtasiyle sarfettikleri mesainin bir kısmı millete, millî harasete aittir. Darülfünun'lar milleti bütün mazisinde, halinde tetkik ve tetebbu ederler. Millî tarihi tenvir ederek milletin tarihî ceryanlarını keşfederler. Bu suretle millî hayatın seyrini, siyasî hayatın muvaffakiyetini kolaylaştırırlar. Tarihte bir rönesansın şuursuzca yaptığı inkılâbı Darülfünun'ların mahviyetkâr mesaisi şuûrluca yapabilir. Bu itibar ile Darülfünun'lar Millî tekâmülde amil olurlar. Halbuki bizde Darülfünun bir **hars lâbratuvarı** olmaktan uzak kalmıştır.

İlmî usullerle harsî kuvvetleri keşif ve tanzim edecek yerde, Darülfünun'umuz daha ziyade ecnebî' harsının nakil ve tedrisiyle meşgul olmuştur. Bu sebepten şimdiye kadar milletin ruhunda yaşayan din, ahlâk ve zevk buhranına hiç bir suretle çaresiz olamamış; ilim ile harsı telif vazifesini yapamamış, ilmî ve harsî bir içtihatta bulunamamıştır.

Darülfünun'un tabiiyeti : İlmî mesainin bir kısmı - Hikmet, Kimya, Kozmoğrafya, Hayvanat, Tabakat... gibi sırf medenî ve fikrî bir mahiyeti haiz olanlardır. Bunlar mütekâmil bir medeniyetin mahsulü olduğundan tahsil ve tetebbuları mutlaka hocadan, üstattan görme usullere muhtaçtır. Eğer bir millet böyle ilmî tahsil için diğer memleketlere talebe göndermeye, yahut ilmî tedris için memlekete âlimler getirmeğe mecburdur. Halbuki birinci usule müracaatla müderris yetiştiremediğimiz gibi, ikinci usulü de faideli bir surette tatbik edemedik. Millî tetebbular çok kerre yerli mesaiye inhisar etmektedir. Bu, ilim ve usul kadar bir **zevk ve vukuf mes'elesidir**. Dinî, ahlâkî, bedîî, hukukî tetebbular bu cinstendir. Darülfünun bu kürsüleri ayrıca kurmak ve bütün bunları ecnebî irfanına karşı muhafaza ve müdafaa etmek mecburiyetindedir. Onun için Darülfünun'un Hukuk, İlâhiyat ve Edebiyat şubeleri millî ve mahallî müesseseler gibi telekki edilmek zarurîdir. **Darülfünun'dan ilâhiyat şubesinin ilgası gayet yanlış bir harekettir. İlâhiyat Darülfünun'un en bünyevî bir kısmıdır.**

Darülfünun'un istiklâli : İlmin mevzuu hakikattir, hakikat bütün haricî mefhumlar gibi bitaraftır. İlim müstakildir ve istiklâl ile yaşayabilir. Fikrin istiklâlini kabul etmeyen, içtihadın meşruiyetini tasdik etmeyen bir memlekette ilme hürmet yoktur. Onun için Darülfünun mes'elesi, her şeyden evvel, **ilmin ve ilim erbabının istiklâli** mes'elesidir. Biz Türkler henüz tamamiyle asrî bir cemiyet bünyesine mazhar olamadığımızdan dinimiz, ahlâkımız, zevkimiz hükûmetin mürakabesi, polisin nezareti altındadır. İlmimiz de bu tabiiyete memurdur. Hürriyeti efkâr, hürriyeti münakasat henüz bu milletin vicdanında yer tutamamıştır. Şimdiye kadar Darülfünun'un müstakil olamaması bundandır. İlmin esaretindeki sebep, yalnız bir cemiyet ve tahammül mes'elesi değil, aynı zamanda bir teşkilât mes'elesidir: Bizde Darülfünun müderrislerinin kısmı azamı memurdur. Memur da olmasalar azil ve nasıpları hükûmete ait olan müderrislerdir. İdarî kuvvetler tarafından bu kadar kolayca müteessir olabilen kimselerde fikir istiklâli, meslek mefkûresi güç yaşayabilir, bunun için Darülfünun mes'elesi **ilmî muhtariyet mes'elesi** demektir. **Darülfünun hey'eti müstakil, hükûmetten ve siyasetten gayrı müteessir bir ve hars sınıfı şekline girmedikçe, Darülfünun tabiî bir hayata mazhar olamayacaktır.**

İslâhatın esası : Şu mukaddemelere göre Darülfünun islâhatının esasını iki noktada toplamak mümkündür :

1 — Darülfünun'u ilmî tetkikleri ve ilmî usulleri neşir ve tamim edecek bir müessese haline getirmek,

2 — Darülfünun'u harsî tetebbuları, harsî kaideleri keşif ve tes-

bit edecek millî bir müessese haline getirmek.. Her iki teşebbüsün neticesi cemiyeti bir yandan ilmî zihniyetlerle asrileştirmek, bir yandan da harsî ruhiyetlerle manevileştirmektir. Fazla olarak Darülfünun'un bu iki kuvveti bir yandan ilmî ihtiyaca tatbika memur olan fen ve sanayi müesseselerine girerek maddî servetin tezayüdüne sebep olacak, bir yandan da harsî, iptidaî ve sultanî mektepleri vasıtasiyle ruhlara yayarak vicdanın inkişafına hizmet edecektir.

Darülfünun muallimleri : Darülfünun mefkûresi ne olursa olsun; ona bir vücut vermek lâzımdır. Bu vücudun iki unsuru vardır: biri hey'eti talimiye, diğeri bina... Hey'eti talimiye Darülfünun'un en canlı ve en münbit kısmıdır. Bir Darülfünun'un kıymeti birinci derecede muallimlerinin kıymetine müsavidir, denilebilir. Muallimlerin, müderrislerin sureti intihabı Darülfünun islâhatının mebdeidir. Bu intihap «tayin» gibi resmî ve mihanikî vasıtalarla olduğu müddetçe Darülfünun mes'elesi haledilemiyecektir. Çünkü Darülfünun hayatı hükûmet makinesiyle tedvir edilemiyecek derecede karışıktır. Diğer cihetten hükûmet, ilmî ehliyet ve selâhiyeti yakından takdir edemiyecek derecede bu mesaiden uzaktadır. **İlmî kıymetler ancak ilmî bir velâyet tarafından takdir edilebilir ki bu velâyet de Darülfünun'un kendisinde bulunabilir.** Darülfünun ilmî meratibin en yükseği olduğundan, ilmî selâhiyetlerin de en büyük muhiti olmalıdır.

Darülfünun ve vesait : Bütün bu mefkûrelerin tahakkuku için vesait lâzımdır. Gövdesiz can olmayacağı gibi, binasız Darülfünun'da olmaz. Ruha kasvet veren, kırık, dökük on Darülmesaiden, büyük, sağlam, taş ve aydınlık bir konferans salonu belki daha hayırlıdır... Ciddiyet ile vekâr, Darülfününu tavsif edebilecek bütün sıfatların fevkindedir. Bir Darülfünun olmak için, bina kütüphane, yer, yurd, vesait olmak lâzımdır. Şimdiye kadar altı yedi sene zarfında yapılan tecrübelerimiz hep mefkûreye göre daha doğrusu mevhumeye göre Darülfünun yapmaktı; Şimdiden sonra hakikat ve imkâna göre Darülfünun mefkûresi yapmak isteyebiliriz! Darülfünun şişip hastalanacağına, toplanıp kuvvetlenmelidir. Zaman, bu mütekâsif kütle etrafında tedricen bir takım tâlî ilim ve fen müesseseleri daha yaratacaktır. Fakat bu günkü ihtiyaç her şeyden evvel mütekâsif ve mütemerkiz olmaktır.

Darülfünun ve meslek : Darülfünun bir kerre muhtar olunca, uzuvları arasında ciddî ve meslekî bir tesanüt hasıl olacaktır, malî istikbalinin teminini de bu müesseseden bekleyecektir. Aynı zamanda bir takım meslekî ahlâk kaidelerinin tesbit ve teyidine ihtiyaç olacaktır. Bu suretle eski Darülfünun yığınını uzvî bir mevcut, ilmî bir cemaat: **Collectivite** haline gelecektir. Darülfünun bir meslek ve tesa-

nüt uzvu olduktan sonra canlı müessese gibi muhiti üzerine bir takım aksi tesirler yapacaktır.

Darülfünun ve terbiye : Darülfünun bu tesirini muallimler vasıtasiyle yapacaktır. Muallimler talim ve tahris adamlarıdır; vazifeleri bir yandan ilmi, bir yandan da harsı neşretmektir. Halbuki gerek ilim, gerekse hars Darülfünun mahsulüdür. Darülfünun bu mahsulleri yetiştiremezse İptidaî, tâlî, mektepleri gıdasız kalır. Nitekim tâlî teşkilâtımızdaki mefkûresizlik, Darülfünun uzviyetinin kötürüm olmasındandır. Bu itibar ile İptidailerin ve tâlilerin intibahını Darülfünun'un istiklâlinde bekleyebiliriz. Darülfünun; Darülfünun olarak teşekkül eder etmez, ilmî ve harsî mürakabesini sultanilere vazetmek mecburiyetinde kalacaktır: Meşrutiyet Darülfünun'un emek ve masrafla mütenasip bir mahsul vermemesinin başlıca sebeplerinden biri talebenin iyi hazırlanmamış olmaması ve Darülfünun derslerini takip edebilecek bir ehliyet ve seviyeyi haiz olmamasıdır. Bu mes'uliyet tâliye mekteplerinindir. Sultaniler evvelce de söylediğim gibi İptidailerin Âlisi değil, Âlilerin İptidaisidir. Bunlar bir nevi **Darülfünun'un ihzarî mektepleridir.** Halbuki sultanileri Darülfününa ihzar etmek için, İptidaiden ayrıca çalışmak lâzımdır. Darülfünun bu manevî mürakabesini bir yandan tâliye muallimlerini kendi sinesinde yetiştirmek, bir yandan da sultanî teşkilât ve tedrisatı hususunda rey vermek suretiyle icra edecektir.

Bunlardan başka Darülfünun, derslerini, dershanelerini umuma, halka açarak memlekette ilmin intişarına, ilmin galeyanına, ilmin millet malı olmasına çalışacaktır. Bunun için Darülfünun dört duvarla, örülmüş dershaneler halinden çıkıp, umumî ve içtimaî bir müessese haline girmelidir. Bu hayat ancak müstakil, ilmin zevkini ve mes'uliyetini idrak edebilen müesseselerde olabilir.

Muhtariyet için : Darülfünun islâhatı sekiz senelik bir tereddüt ve tezebzüp hayatı geçirdikden ve bu hayat zarfında müthiş iki mağlûbiyete şahit olduktan sonra milletin ve mütefekkirlerin belki son defa olarak teveccühüne mazhar olacaktır. Millet ona **Uyan, kendini topla** diyecektir. Bu son tecrübenin muvaffakiyeti için yegâne çare ne olabilir?.. Her halde Darülfünun'u mekteb gibi idare etmek değil.. bu olmayınca, ikinci şekli idare **muhtariyettir. Lâkin hayırlı bir muhtariyet için sıkı bir tabiyet şarttır :,**

Muhtariyet her türlü velâyetten âzade kalmak değil, belki bir tabiiyetten diğer bir tabiiyete geçmektir. Darülfünun alelitlâk maarif nezaretinin idaresinden kurtulmak değil, kendi meclislerinin, dahilî velâyetlerinin tabiiyet ve idaresine geçerek istiklâle mazhar olabilir.

Bunun içinde Darülfünunu bırakmazdan evvel bağlamalıdır: Kendi ahlâkına, kendi vicdanına bağlıdır. Bunun için de Darülfünun'u muhtar bir müessese gibi yaşatacak olan meclislerin, kanunların, mürakabe ve tesanüt hey'etlerinin teşekkülüne çalışmalıdır. Aynı zamanda, taazzuv eden Fakültelerin, Fakültelerle ittihat ve tesanüdü esbabı temin edilmeli; bu suretle Darülfünun'un bir uzviyet olarak terakkisi esbabı hazırlanmalıdır.» [14]

* * *

Profesör Mehmet Ali Aynı'nın anlatışına göre **Darülfünun'a** daha iyi bir şekil veren 2 Teşrinievvel 1335 (1919) tarihli nizamnamedir. «**Darülfünun**'un bu şekli almasına Fakültelerce lüzum gösterilmiş ve Darülfünun'un hakikaten bir mevcudiyet sahibi olabilmesi ve hayatı ilmiyesinde daimiyet husulü için umuri dahiliyesinde müstakil olması lâzımdır. **Darülfünun**'un muhtelif Fakülteleri murahhaslarından mürekkep bir **Darülfünun Divanı** tesis edilmesi ve bu divan maarifle Darülfünun arasındaki münasebeti idare, Darülfünun hey'eti umumiyesine ait mesalih ile iştigâl ve Darülfünun'u harice karşı temsil haklarını haiz olmalıdır. Darülfünun'un reisi her sene bilmünavebe muhtelif Fakültelere mensup olmak şartiyle divan tarafından intihap edilmelidir.» denilmiş ve bu mütalâa nezaretçe de kabul olunmuştur.

Bu nizamnamenin birinci maddesi Darülfünun'un **Maarifi Âliyenin inkişaf ve terakkisine hâdîm: Hukuk, Tıp, Edebiyat ve Fünun Medreselerinden müteşekkil bir müessesesi ilmiye** : olduğunu kaydettikten sonra ikinci maddesiyle **ilmî muhtariyeti haiz** olduğunu tasdik eylemekte ve 23 üncü maddesiyle de bir **Darülfünun Divanı** teşkil olunmasını emretmektedir.

Bu nizamnamenin mühim bir maddesi de **sınıf usulü**'nün kaldırılarak **sömestr usulü**nün kabul edilmiş olmasıdır.

Bu nizamnamenin göze çarpan bir değişikliğide **Şûbe** veya **Fakülte** yerine **Medrese** tabirini koymuş olmasıdır.

Bu nizamname ile Fakültelerin programlarında da değişiklikler yapılmıştır.

EDEBİYAT MEDRESESİ PROGRAMI :

Türk Edebiyatı, İran Edebiyatı, Arap Edebiyatı, Garp Edebiyatı Tarihleri; Tetkiki Mütüni Edebiye, Nazariyatı Edebiye, Mantık, Ahlâk, Terbiye, Ruhiyat, İçtimaiyat, Tarihi Felsefe, Mabadettabiiyiyat, İs-

[14] Bir Siyaset, Sahife. 66 - 84. İstanbul. Necmi İstiklâl Matbaası. 1335.

lâm Felsefesi, Tabiî, Beşerî ve İktisadî Coğrafya, Memaliki İslâmiye Coğrafyası, Kıtaat Coğrafyası, Son Asırlarda Avrupa ve Devleti Osmaniye Tarihi, Akvamı Kadimei Şarkiye Tarihi, Kurunı Vustada Şark Akvamı Tarihi, Türk Lisanı Tarihi.

FEN MEDRESESİ PROGRAMI :

Hey'et (tahlilî Riyazî), Mihaniki Âdi, Cebri Alâ, Hendesei Tahliliye, Nazariyei A'dat, Hesabı İhtimalât, Riyazî Fizik, Umumî Fizik, Riyaziyatı Umumiye, Kimyayı Uzvî, Kimyayı Gayrı Uzvî, Kimyayı Tahlilî, Kimyayı Hayatî, Tecrüb'î Fizik, Kimyayi Sınaî, Nebatat, Hayvanat, İlmi Arz ve Madeniyat, Fizyoloji, Teşrih.

* * *

Biraz önce Darülfünun'un hastalığını ne suretle teşhis etmiş ve tedavi çarelerini ne şekilde göstermiş olduğunu öğrenmiş olduğunuz İsmail Hakkı Baltacıoğlu Cumhuriyet devrinde 31 Teşrinisani 1339 (1924) de bu müessesenin başına getirildi ve **Darülfünun Emini,** şimdiki tabir ile **rektör** oldu, orada 2 Mayıs 1341 (1925) tarihine kadar kaldı ve çalıştı. Aynı zamanda Maarif Vekâletinin 15 Teşrinievvel 1339 (1923) tarihli tezkeresiyle tebliğ olunan karara göre hükûmetçe eski Harbiye nezareti binası **Darülfünun'a** terk ve tahsis edildi.

140 büyük odadan, birçok koridorlardan mürekkeb olan ve geniş bir meydanın ortasında bulunan bu binanın Darülfünun'a tahsisi çok yerinde bir iş olmuştur.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nu; gerek **Müderris,** gerek **Fakülte Reisi,** gerekse **Darülfünun Emini** sıfatlariyle neler yapmış, ne gibi müşkillerle karşılaşmış olduğunu da **Yeni Adam** adlı mecmuasında **Hayatım** başlığı altındaki hatıralarında uzun uzadıya yazmıştır. Bu yazılardan iktibasa imkân görememekle müteessifim. İleride herhalde bu müessesenin mufassal bir tarihi yazılacaktır. ve o zaman elbette bunlardan bahsedilecektir. Ben burada yalnız hatırlatmakla iktifa ediyorum.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun Darülfünun Eminliği sırasında Cumhuriyet hükûmetinin neşretmiş olduğu 1 Nisan 1340 (1925) tarihli kanunla Darülfünun'a **hükmî şahsiyet ve mülhak bütçe ile idare olunmak hakları** verilmiş ve şeklen Maarif Vekâletinden ayrılarak ilim sahasında **muhtar** bir hale getirilmiştir.

Aynı zamanda bu kanuna göre 52 maddelik bir de Talimatname tanzim ve neşrolunmuştur. Bu Talimatnameye Darülfünun'un programı, Müderrislerinin tayin ve terfi usulleri, Fakülte Reislerinin vazifeleri ve salâhiyetleri, Darülfünun'un ve Fakültelerin idarî vesaiti ve teş-

kilâtları, Müderrisler Meclisi, talebe kayıt ve kabuliyle imtihanların yapılış tarzları ve saire hakkında hükümler konulmuş ve bu suretle en yüksek ilim müessesemiz oldukça kayıt ve inzibat altına alınmıştır.

Yine bu sıralarda ve 3 Mart 1340 (1924) tarihinde **Tevhidi Tedrisat Kanunu** çıkartılarak Darülhilâfetülaliyye medreseleriyle medresetülmütehassisin kaldırılmış olduğundan garp Darülfünunlarında olduğu gibi İstanbul Darülfünun'da yeniden bir **İlâhiyat Fakültesi** açılmıştır. Bütün bu yenilikler arasında en çok ve en büyük değişiklik Edebiyat Fakültesiyle İlâhiyat Fakültesi programlarında yapılmış olduğu için - bir fikir edinilmek üzere - bu iki Fakültenin programlarını aşağıya koyuyorum :

EDEBİYAT FAKÜLTESİ PROGRAMI :

EDEBİYAT : Türk Edebiyatı Tarihi, Türk Lisanı Tarihi, Şerhi Mütûn, Arap Edebiyatı Tarihi, Garp Edebiyatı Tarihi, Alman Edebiyatı Tarihi, İngiliz Edebiyatı Tarihi.

FELSEFE : Mabadettabiiyyat, Felsefei İslâmiye, Tarihi Felsefe, Tarih ve Felsefei Edyan, Ruhiyat, İçtimaiyat, Mantık, Bediiyat, Ahlâk, Terbiye, Etfaliyat.

TARİH : Türk Tarihi, Akvamı İslâmiye Tarihi, Akvamı Kadimei Şarkiye Tarihi, Yunan ve Roma Tarihleri, Kurunı Vusta Tarihi, Kurunı Cedide Tarihi, Avrupa ve Türkiye Münasebatı Tarihi, İslâm Sanayii Nefisesi Tarihi, Tarihi Siyasî.

COĞRAFYA : İslâm ve Türk Coğrafyası, Mevzii ve Tabiî Coğrafya, Beşerî ve İktisadî Coğrafya,

Biraz sonra bu programa şu derslerin de eklenmiş olduğu görülmektedir :

İran Edebiyatı Tarihi, Umumî Ruhiyat, Tarihi Sınaat, Umumî Türkiye Tarihi.

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ PROGRAMI :

Tefsir ve Tefsir Tarihi, Hadis ve Hadis Tarihi, Fıkıh Tarihi, Kelâm Tarihi, Tasavvuf Tarihi, İslâm Felsefesi Tarihi, Tarihi Felsefe, Tarihi Edyan, Türk Tarihi Dinisi, İslâm Tarihi, Mabadettabiiyat, İçtimaiyat, Ruhiyat, İçtimaî Ruhiyat (dinî hadiselerin tetkiki noktai nazarından) Ahlâk.

Bu derslere yine bu sıralarda şunlar da eklenmiştir :

Akvamı İslâmiye Etnoğrafyası, Din Felsefesi, Halihazırda İslâm Mezhepleri, Arabî, Farisî.

Darülfünun programlarında bu yenilikler ve bu değişiklikler yapılmakla beraber hükûmet daha esaslı ıslâhat yapılmasını, Darülfünun'un asrileşdirilerek garbteki Darülfünunlar derecesine çıkartılmasını istiyor ve bütün bunları yapmağı Darülfünun hey'etinden bekliyordu.

Hey'etin bu yenilikleri yapması bazı derslerin programlardan kaldırılmasını, bazı derslerin de yeniden konulmasını icabettiğinden, şahsi düşüncelerle, bu yüzden ıslâhat pek ağır gidiyor ve bir türlü neticelenemiyordu. Bir çok büyük inkılâpları bir hamlede yapmış olan Cumhuriyet hükûmeti ise bunu hoş görmüyor, fakat ortada bir de **muhtariyet** mes'elesi olduğu için Darülfünun'un işine karışmakta istemiyordu.

Nihayet buna Darülfünunun lâğvından başka bir çare bulamamış olacak ki 31. 5. 1933 de çıkarttığı 2252 sayılı kanunla **Darülfünun**'u kaldırarak yerine **Üniversite**'yi kurup istenilen ıslâhatı ancak bundan sonra yapabilmiştir.

Bu kanunun birinci maddesinde: İstanbul Darülfünunu ve ona bağlı bütün müesseseler kadro ve teşkilâtlariyle beraber 31 Temmuz 1933 tarihinden itibaren mülğadır.

İkinci maddesinde : Maarif vekilliği 1 Ağustos 1933 tarihinden itibaren **İstanbul Üniversitesi** adiyle bir müessese kurmağa memurdur, denilmektedir.

Yine bu kanunun 2 inci maddesiyle Nafı'a vekilliğine bağlı **Yüksek Mühendis Mektebiyle** İktisat vekilliğine bağlı **Yüksek Ticaret Mektebini** İstanbul Üniversitesi teşkilâtına almak için icra vekilleri hey'etine mezuniyet verilmiştir. Fakat şimdiye kadar bu mezuniyet kullanılmamıştır.

Kanunun 1 inci maddesinin son fıkrasında «Maarif Vekâleti bu Üniversitenin teşkilâtına aid kanun lâyihasını en geç 1 Nisan 1934 tarihine kadar Büyük Millet meclisine tevdi eyler» denilmiş ise de kanun lâyihası yerine bir talimatname yapılarak 11. 11. 1934 tarihinde icra vekilleri hey'etinin kararı ve Reisicumhurun tasdikiyle tatbik mevkiine konulmuştur.

Bu talimatname 8 Nisan 1328 (1912) 11 Teşrinievvel 1835 (1919) tarihli nizamnamelerle 21 Nisan 1340 (1924) de Cumhuriyet Hükûmetinin onları tadil suretiyle ortaya koymuş bulunduğu talimatnamenin bir kerre daha tadil edilmiş şeklinden başka bir şey değildir.

Şu kadar bir fark var ki evvelkilerde Fakültelerde okutulacak derslerin adları da gösterilmişken bunda o cihete gidilmemiş, yalnız idarî tedrisî ve malî mes'eleler alınmıştır.

Bu talimatnamenin birinci maddesinde Cumhuriyet Hükûmeti üniversiteyi şöyle tarif eder :

«**Bilgi sahalarında araştırmalar yapmak, millî kültürü ve yüksek bilgiyi genişletmeğe ve yaymağa çalışmak, devlet ve memleket hizmet ve işleri için ergin ve olgun unsurlar yetişdirilmesine yardım etmek, gibi vazifeler için kurulmuş** olan İstanbul Üniversitesi Tıp, Hukuk, Edebiyat ve Fen Fakülteleriyle bunlara bağlı mekteb ve enstitülerden mürekkebdir.»

Yine bu talimatnameye göre Üniversitenin idaresi **rektör**'e verilmişdir. Rektör Üniversitede Maarif Vekilinin mümessilidir. Rektör Maarif Vekâletinin inhası üzerine müşterek kararname ve Reisicumhurun tasdikiyle tayin olunur.

Rektör'e umumî vazifelerinde yardım etmekle mükellef bir **Üniversite Hey'eti** ve bir **Üniversite İştişare Komitesi** vardır. Üniversite hey'eti Fakülte dekanlariyle umumî kâtibden teşekkül eder. Üniversite istişare komitesi Fakültelerde teşkil edilen istişare hey'etlerinin Rektör'ün yanında toplanmasiyle teşekkül eyler.

Bunlardan başka Fakülte meclislerinden terekküp eden bir de **Üniversite Meclisi** vardır. Bu meclis; görülecek lüzum üzerine Maarif Vekilinin vereceği emre göre rektör tarafından toplantıya çağırılır. Üniversite meclisi; tezekkürü Maarif Vekili tarafından kendisine tevdi olunan ve üniversiteye, maarif teşkilâtına ve memlekete aid bulunan ilmî mes'eleleri tetkik ve mutalaasını tesbitle mükellefdir.

Üniversite kanunu ile talimatnamesi çıkdıktan sonra hükûmetçe geniş mikyasda ıslâhata başlanıldı. İsviçre'den profesör Malş adında bir mütehassıs getirilerek üniversiteye son durumu verildi. Haydarpaşa'da bulunan Tıp Fakültesi İstanbul'a getirilerek Üniversitenin çatısı altında ve çevresinde yerleştirilip tam manasiyle onun bir Fakültesi haline konuldu.

Bununla beraber profesör Malş'ın yaptığı ıslâhat ve teşkilât en yüksek ilim müessesemizi ne hale getirdi, millî kültürümüz için ne gibi faideler temin etti, alınan randıman beklenen neticeyi verdi mi? Bütün bu mevzular hakkında hükûmet ve üniversitece esaslı ve resmî bir neşriyat yapılmamış olduğu için biz de bir şey söyliyemiyoruz. Şu varki Cumhuriyetin 1 inci yıl dönümü dolayısiyle Halk Partisi tara-

fından - yine Üniversiteden alınmış olan malûmata dayanılarak - yazdırılmış ve bastırılmış bulunan büyük kitapta verilen izahat bahsolunan mevzuları oldukça tenvir etmiş bulunduğundan Üniversitenin son durumu hakkında buna göre bir kaç satır yazı yazmak mümkün olabilmiştir.

Üniversitenin bu son teşkilâtında bilhassa programlarda hayli değişiklikler yapılmıştır. Zaten beklenen de bu idi. Zarfa değil mazrufa ehemmiyet verilmek lâzım geliyordu. Darülfünun ıslâhatında zarf binalar, tesisat ve tefrişat; mazruf ise tedrisattır.

Bahsolunan değişikliğin en çoğu Edebiyat, İlâhiyat ve Hukuk Fakültelerindedir. Mecellenin terkiyle yeni bir medenî kanunun kabul edilmiş olması Hukuk Fakültesinde; Tevhidi Tedrisat kanunu ile din ve devlet işlerinin ayrılışı, mekteblerin programlarından din derslerinin kaldırılışı, Arap ve Fars dillerinin çıkartılışı ve nihayet Arap harflerinin terk edilerek Lâtin esaslarına göre yeni bir Türk harfinin kabulü tabiatiyle Edebiyat ve İlâhiyat Fakültelerinde esaslı değişiklikler yapılmasına sebeb olmuştur.

Evvelâ İlâhiyat Fakültesi hem sayılan sebeblerden hem de burada okuyanlara bir meslek ve maişet vasıtası vad ve temin edilmemesinden dolayı talebesiz kalmış, daha küçük mikyasda vazifesine devam etmek üzere bir **İslâmî Tetkikler Enstitüsü** haline konulmuş ise de bu suretle de yürüyemediği için nihayet Edebiyat Fakültesi programında **İslâm Dini ve Felsefesi** gibi bir tek ders haline inkılâp etmiştir.

Türk kültürü en çok bu Fakültelerden doğacağı ve buralardan alacağı hamlelerle kuvvetleneceği için bunların son programlarını - daha evvelkilerle mukayese imkânını vermek üzere - aşağıya koyuyorum :

Fen ve Tıp Fakültelerine gelince; buralarda okutulan derslerin milliyeti ve hususiyeti olmadığından onlarda ki değişiklikleri bahse mevzu etmiyorum.

EDEBİYAT FAKÜLTESİ PROGRAMI :

Dil ve Edebiyat : Türk Dili ve Edebiyatı Tarihi, Metinler Şerhi, Türk Dili Tarihi; Arap ve Fars Edebiyatı, Roman Dilleri ve Edebiyatı Tarihi, Lengüvistik, Eti ve Sümer Filolojisi,

Felsefe : Felsefe Tarihi, Türk Filozofları Tarihi, Umumî Felsefede Mantık, Umumî Ruhiyat, Tecrübî Ruhiyat, Pedagoji, İslâm Dini ve Felsefesi,

Tarih : Umumî Türk Tarihi, (ilk zamanlar) Umumî Türk Tarihi

(orta zamanlar) Umumî Türk Tarihi (son zamanlar) İlk zamanlar Tarihi, Orta Zamanlar Tarihi, Yeni ve Son Zamanlar Tarihi; Umumî Arkeoloji ve San'at Tarihi, Türk İnkılâbı Tarihi,

Coğrafya : Türkiye Coğrafyası ve Mevzi:, Coğrafya, Umumî Coğrafya, Fizikî Coğrafya, İktisadî Coğrafya, Beşeri ve İktisadî Coğrafya.

* * *

Önce Edebiyat sonra Ulumu Âliyeyi Diniye ve en sonrada İlahiyat Fakültelerinin 1908 inkilâbından sonra def'alarla değiştirilen programlarına şöyle bir göz gezdirilecek olursa en çok her çeşit Edebiyat ile Felsefe dersleri ve bunların tarihleri üzerinde değişiklik yapıldığı görülmektedir.

Osmanlı, Arap ve Fars Edebiyatlariyle bunların tarihleri son programda Türklüğe ve Türkçülüğe daha ziyade yaklaştırılmıştır. Lengüvistikle Eti ve Sümer Filolojisinin yeniden programa konulması da bunu gösterir. Eski Osmanlı Edebiyatından yalnız **Metinler Şerhi** kalmıştır denilebilir.

Bu sıralarda Lise programlarından Arapça ve Farsça da kaldırılmış, tedrisatta Arap harfi büsbütün terk edilmiş olduğu için bu dilleri okumıyan ve bu dillerin yazıldığı harfleri hiç tanımıyan Türk gençlerinin bundan sonra Üniversitede Arap ve Fars Edebiyatlariyle onların tarihlerinede rağbet göstermiyecekleri, binaenaleyh bu derslerin de talebesiz kalacağı şüphesizdir.

Bu son ıslâhatta tarih derslerinin daha ziyade Türkleştirilmiş olduğunu söylemeğe hacet yoktur. Esasen Türk Tarih Kurumunun kıymetli çalışmaları da bunu icab ettirmektedir.

Felsefeye gelince : 1908 inkılâbından önce yalnız Ulûmı Âliyei Diniye şübesinden Felsefenin pek sönük ve noksan bir parçası olan **Kelâm Dersi** ile Edebiyat şubesinde ancak kısaca bir **Ruhiyat Başlangıcı** okutulurken inkılâpdan sonra Edebiyat şubesine Umumî Felsefe ile Felsefe Tarihi ve Ulumi Şer'iye şubesine de Kelâm ile Kelâm tarihinden başka İlmi Ahlâkı Şeriyye adiyle **Tasavvuf** ve aynı zamanda Umumî Felsefe, Arap Felsefesi ve Felsefe Tarihi dersleri konulmuştur.

1328 (1912) de yeniden yapılan programda Ulumı Şer'iye Şubesi Darülfünun çevresinden çıkartılarak daha geniş mikyasda tedrisatta bulunmak üzere bir Medresetülmetehassısın açılmakla beraber Edebiyat Fakültesi programına da Umumî Ruhiyat, Tarihi Felsefe, İçtimaiyat, Mantık Tarihi Edyan, Mebadettabia, Terbiye, İslâm Felsefesi, Ruhiyat ve Ahlâk dersleri konulmuş ve 1340 (1924) de yapılan teşki-

lâtta ise yine bu fakültenin programına yukarıdaki derslerden fazla olarak Bediiyyat ve Etfaliyat gibi dersler eklenmiştir. Aynı zamanda bu sırada yeniden açılan İlâhiyat Fakültesinde yine bu derslerin çoğu ile beraber **Tasavvuf, Tasavvuf Tarihi, Din Felsefesi ve İslâm Mezhebleri** gibi yine felsefe branşından derslerin konulduğu görülmektedir.

Üniversitenin Malş'ın teşkilâtından sonra yapılan programında ise şimdiye kadar sayılan derslerin çoğu yer alamamış ve İslâm Felsefesi gibi, Tasavvuf gibi, İslâm Mezhepleri gibi, Kelâm gibi İslâmî dersler kaldırılıp bunların yerine **Türk Filozofları Dersi** konulmuştur.

Yine bu son programda Edebiyat Fakültesinde bir **İslâm Dini ve Felsefesi** dersi görülüyorsa da bu ders mecburî olarak okutulmayıp Edebiyat okuyan talebe isterse bu dersin profesöründen İslâmî ve Felsefî bazı mes'eleler de istifade edecek şekle sokulmuştur.

Bir tek ilim : **Hakikat İlmi, Varlık Bilgisi** olması lâzım gelen ve şarklısı, garplısı, İslâmîsi ve gayrı İslâmîsi olmamak icabeden Felsefe tedrisi şu izahatta gösterir ki en büyük ilim müessesemizde oldukça buhranlar ve tebedüller geçirmişdir. Fakat acaba artık karar kılmış yerleşmişmidir? [15]

---

[15] Programlardaki değişikliklere göre **Felsefe** tedrisatınında bir buhran geçirmekte olduğunu görüyoruz. Felsefenin bizce tuhaf bir telâkkisi vardır. Daima müteşerri'ler ve onlara tebean halk filozoflara **dinsiz** gözüle bakmışlar, onlar da saçlarını enselerine dökerek garib kıyafetlerle gezmekle, ötede beride münasebetli münasebetsiz olarak dinî hükümlere, halkın inanışlarına karşı söyledikleri sözlerle bu telâkkiyi doğurmuşlardır.

Mevzu uzun izahata müsaid olmadığından yaşadığımız devrin hepimizce tanınmış biricik filozofuna aid bir kaç fıkrayı ve onun felsefe hakkındaki itiraflarının naklile iktifa edeceğim;

Evet; bizim ihmal edilemiyecek bir mütefekkirimiz var. Şairdir. Filozof'dur. hattâ sportmendir. Fakat asıl şöhreti felsefededir. Bu tabiri her zaman adının önüne koymakta ve yazmakta olması kendisinin de en kuvvetli cephesinin bu olduğuna inanışından ileri gelir.

Işte bu mütefekkir, **Filozof Rıza Tevfik**'dir. Osmanlı Maarif Nezareti bunun felsefedeki kudret ve ihtisasını kabul ve teslim etmiş olacak ki: **Kamusı Felsefe** gibi muazzam bir eserin yazılması işini kendisine vermiş, o da memlekette bulunduğu sırada 1200 sahifelik üç cildini yazıp bastırmıştır.

Yine o hükûmet bu zatı Darülfünun felsefe muallimliğine getirmiş ve orada tedrisatta bulunmuştur. Başka bir mektebdeki tedrisatından da **Felsefe Dersleri** adında 500 sahifelik bir eseri ortaya konulmuştur.

Buna bir de **Abdülhâk Hamid'in Felsefi Mesleği** adlı kocaman cildi eklersek filozofumuzun felsefi neşriyatının bilânçosunu tamamlamış oluruz.

Rıza Tevfik'in filozofluğu yalnız bizce değil Garp âlemincede meşhur olacak ki Fransızların Jurnal gazetesinin Suriye muhabiri Emil Bueri onunla görüşerek felsefe hakkındaki kanaat ve telâkkilerini kayt ve zabt ile gazetesine yazmış ve En Son Dakika gazetesi de bu yazıyı tercüme ile neşretmiştir.

HUKUK FAKÜLTESİ PROGRAMI :

Hukuk Başlangıcı, Felsefesi ve Tarihi: Türk Hukuku Tarihi, Roma Hukuku, Medenî Hukuk, Hukuk Usulü, İcra ve İflâs, Amme Hukuku, Ceza Hukuku, İdare Hukuku, Kara ve Deniz Ticaretleri Hukuku, Devletler Umumî Hukuku, Devletler Hususî Hukuku.

Fakat garîptir ki bu zat felsefe bilmezmiş; hattâ felsefeyi bizzat red ve inkâr edermiş. İşte delilleri:

Bu yazı dolayısile felsefe muallimi ve muharrir Hatemi Senih Sarp bu gazetenin 21/9/941 tarihli nüshasına yazmış olduğu bir fıkrada şunları söylüyor:

«Büyük Harbin sonlarında, Alman profesörleri İstanbul'u terke mecbur olduktan sonra, Rıza Tevfik, o zamanki üniversiteye getirilmişti. Dersini dinlemiş olanlar, Rıza'nın bir saat zarfında muntazam bir çerçeve içinde söz söylediğine şahit olmamışlardır.

O, dağınık bir zihindi. Ve kendine taktığı ünvanın hiç tahammülü olmayan bir vahdetsizlik içinde olduğunu gösterirdi.

Bize o sahada, kitap halinde bıraktığı şeyler, bugün o işlerin vardığı seviyeye göre, pek basit şeylerdir.

Rıza'nın dikkate şayan bir cephesi şu olabilir; koyu ve cahil bir taassubun hüküm sürdüğü bir devirde:

— Ben dinsizim! diye meydana çıkması..

Edebiyatla alâkası olanların pek iyi hatırladıkları yazıları düşünülürse, son devir şairlerinden ehemmiyetli bir sima olduğu, belki kabul edilir. Onu, Edebiyat Tarihi ile uğraşanlar tayin etmelidir.

Yoksa Rıza Tevfik, bizim anladığımız ve bu kelimenin bütün dünyada delâlet ettiği mânaya göre **filozof** değildir..

Rıza Tevfik Fransız gazeteciye eskiden yazdığı eserler ve dolayısile felsefi mesleki hakkında uzun uzadıya izahat verdikten sonra sözüne devamla der ki:

«İşte, yeni yazacağım eserlerin kısa ve özlü olmalarına böylece karar verdim. Gençliğimde okumuş olduğum belli başlı ciddî eserleri tekrar büyük bir alâka ile gözden geçirmeğe başladım. Maksadım, ruhî tecrübelerime ve tefahhuslarıma dayanarak bitaraf, fakat merhametsiz bir tenkitte bulunmaktı. Bu etüdün üç muhtelif istikamete tevcihini, bizzat felsefenin tarihi tekâmülüne uygun ve makul bir hareket gibi görmüştüm:

Evvelâ skolastik, sonra müstakil felsefe ve sonra mistik.

Zira insan zekâsı arayışlarında bu üç esaslı istikameti takip etmiştir.

Gençliğimden beri, tetkik tenkit ettiğim ve daima tekrarladığım (zira açıkça söylemelidir ki, ben geviş getiren bir mütefekkirim) felsefî mezhep ve mesleklerin bir kere daha elenip gözden geçirilmesinden sonradır ki, bunların **eşyanın hakikati** diye bize teklif ettikleri hal şekillerinin nihayet bir takım faraziyeler hududundan öteye geçmiyen şeyler olduklarını ve tatmin edilmek peşinde koşan zekânın az çok, bunlardan bir tanesini iltihak mecburiyetinde kaldığını anladım. O zaman, bu uzun tamik, düşünce ve tecrübelerden sonra, felsefenin şu yolda mükemmel bir tarifini vermeğe teşebbüs ettim:

Bence **felsefe, ne hakikatin, ne mutlakın ilmi fakat, sadece, herhangi bir hâdisenin samimî mânasını idrak endişesile kıvranan zekâmızın önünde açılan, bir takım faraziyelerden ibaret muvakkat tatmin yollarıdır.** Ve şayet bu nevi muammaların sırrını çözmek mümkün değilse, hiç olmazsa bunların, tâ Aristo zamanındanberi **metafizik** adı altında yâdedilen bu sahte ilim dünyasındaki mevkilerini tayine ve anlamağa çalı-

İKTİSAT FAKÜLTESİ PROGRAMI :

Umumî İktisat ve Maliye Teorisi, Umumî İktisat ve İktisat Teorisi Umumî İktisat ve İktisadî Doktirinler Tarihi, Maliye ve Maliye Kanunları, İstatistik ve Tatbikî İstatistik, Sosyoloji ve Sosyal Siyaset ve Komün Bilgisi, İktisat Tarihi ve İktisadî Coğrafya, İşletme İktisadı.

şırız. . Bu nihaî telâkki ve şekli halle vasıl olduğum andadır ki, müfekkirem, **tasavvufa** «mysticisme» şiire ve sanata doğru birdenbire dümen kırmış oldu. Ruhumun derinliklerinde, **tasavvufa** bir meylim olduğunu zaten biliyordum; ve bu mânidar hâdise, dostlarımdan bir çoğu tarafından da malûmdu.

O zaman, arasıra, ânin mücbir ilhamlarile bir miktar şiire iltifat ederek, bir **hamlede tasavvufa** ve **estetik** «bediiyat» tetkiklere geçtim.

Bu güzel memleketlerdeki on sekiz senelik menfa hayatım esnasında tatmış olduğum ulvî zevk bu oldu ve takdir edersiniz ki bu müddet zarfında pek fazla bedbahtlık duyamadım. Bundan başka bir deerceye kadar da pek meraklı «psycologique» ruhî bir keşifte bulundum. Şuurumun ulvî buhran anlarındaki derin tahavvulleri sırasında, ef'alimin mânevî renk ve temayülleri itibarile, hem şeklen hem esasından **Hıristiyanlığa**; halbuki diğer bazı anlarda, ötedenberi istinas etmiş olduğum felsefi mezheplerden hiçbirinin meş'ur tesirlerile bulandırılmaksızın, **Müslümanlığa** müteveccih olduğumu farkettim. Size bir misal vermiş olmak için söyliyeyim: Hayatımın müthiş işkenceli öyle anları vardır ki bunlarda, kaderin her türlü haksızlıklarına isyan ederek hattâ en âsi bir inkâr ve **dinsizlik** vadisine saptığım bile olmuştur, fakat derhal, ruhî ıstırabımın yükü altında bir müddet teemmüle vardıktan sonra, çektiğim bu ıstıraplar mazide irtikâp ettiğim hatâların bir cezasıdır diyerek; izahı mümkün olmıyan bir **tatmin** ve teselliye uğramışımdır. İşte ancak bu haldir ki, dudaklarımda bir tebessümle, bütün haksızlıklara ve denaetlere şikâyet etmeksizin katlanmak iktidarını bana kazandırmıştır.

Modern felsefede, kelimelere büyük ehemmiyet veren ve her şeyi bir güzel kelime ile ifade edebileceğini sanan skolastik felsefenin bazı izleri görülüyor. Malûma, skolastikler, yeni bir kelime bulur bulmaz çok karışık meseleyi derhal halletmiş olduklarını sanırlar. Büyük bir teessüfle söylerim ki bir çok filozoflarda felsefeyi din gibi kullanmağa kalkışmışlardır.

Bir çok mütefekkirin çocukluklarında almış oldukları dinî terbiyenin tesirinden kurtulamıyarak felsefeyi birtakım kararlaştırılmış arzuların hizmetinde kullanmışlardır. Bunlar felsefeyi sadece mükevvenatın sırlarını çözmek veya şahıslarımızı alâkadar eden karışık ve bol meseleleri halletmek için değil, herhangi bir dinsiz filozofa karşı Allahı müdafaa etmek gayesine hizmet ettirmişlerdir. İşte, tarafgîrlikler ve tamamile skolastik olan diyalektique bundan doğmuştur.

Hakiki felsefeye en çok zarar vermiş olan budur. Ben hiç bir zaman felsefeyi sarih ve müsbet bir bilgi olarak kabul etmedim. Bence felsefe, fennin izin ve isbat ettiği bazı hakikatlere dayanarak az çok makul faraziyeler kurmak ve bunları tekemmül ettirmek sanatıdır. Yahut reddi mümkün olmıyan ve umumiyetle bedihî bir hakikat olarak kabul edilen bir takım psikolojik tefehhuslara felsefe adı verilir.

Ben, en basit tecrübe ile kıymetsizliği anlaşılmış herhangi bir fikrin üzerinde durmam. Bu fikre evvelce kafamı saplamış olayım, olmıyayım, derhal ondan vazgeçerim ve böyle hareket etmekle de birşey kaybetmiş olmam. Kanaatlerime tamamile uygun bir hülâsa yapmam, lâzım gelirse diyebilirim ki: «Menfa hayatımın uzun senelerinde yaptığım bir çok mütalâa ve tecrübelerden sonra anladım ki fen, yirminci asırdaki şayanı hayret keşfiyatile bize tabiatini ve faaliyetinin istikâmetini izah etmiştir.

Bu fakültenin açılışından önce burada sayılan derslerin çoğu hukuk dersleriyle birlikte bütün talebeye okutuluyordu. Bu son teşkilâtta hukukî ve iktisadî bilgilerin ayrılmış olması ihtisas ve iş bölümü bakımından çok yerindedir.

Kâinatın ana sırlarını çözmiye ve keşfe çalışacağımıza, hayatın icabatına faydalı hakikatler arayalım. Metafizikten uzaklaşalım.»

Daha garibi şudur ki 450 (1059) da doğan ve 505 (1111) de ölen şarkın en büyük mütefekkirlerinden **Gazali**'de bu hayatı yaşamış, yani evvelâ **Kelâm ilmini**, yani Skolastiği, sonra **felsefe**'yi tetkik ve tetebbu ederek, hattâ bu mevzularda bir çok kitablar yazarak neticede ikisininde çıkar yol olmadığını anlamış ve gidilecek en doğru yolun ancak **Tasavvuf** olduğunda karar kılmışdır.

Gazali'nin bu mevzua dair itiraf ve kanaatlerini gösteren **Elmünkizü mineddelâl** adındaki eseri şarkta ve Garbta bir çok def'alar basılmış ve Barbiyer de Meynard ile Schmölders taraflarından ayrı ayrı Fransızcaya, Hacı Zihni ve Said Efendiler tarafından da Türkçeye tercüme ve neşrolunmuştur.

Bu eserin en güzel, en doğru nüshası 1934 de Şam'da basılanıdır. Kitabın baş tarafında doktor İbrahim Saliba ve Cemil Ayad taraflarından yazılmış olan Gazali'nin hal tercümesile ilmî kudretinin muhakeme ve mukayesesi, sayısı yazma ve basma; mevcut ve mefkut olarak 228 den ibaret olarak tesbit edilmiş bütün eserlerinin adlarını gösteren 60 sahifelik bir mukaddeme vardır. Eserin hepsi 165 sahife tutuyor.

Felsefe ile tasavvuftan hangisinin daha esaslı bir ilim olduğuna dair son zamanlarda meclisi meşayih reisi şeyh Saffet ile İstanbul Üniversitesi İslâm Felsefesi müderrisi İsmail Hakkı İzmirli arasında uzun münakaşalar olmuş ve bunlardan Şeyh Saffet **Tasavvuf**'u müdafaa, İzmirli ise aksini iddia ederek her ikiside kanaatlerini birer kitab halinde neşretmişlerdir.

Şeyh Saffet'in eserinin adı **Tasavvufun Zaferleri** İzmirli'ninkinin adı **Hakkın Zaferleri**'dir.

Fakat bu münakaşalarda İzmirli Felsefeden ziyade İslâmiyetin dışı olan **Şeriatı** Şeyh Saffet'te bu dinin içi sayılan tasavvufun tatbikat sahası olan **Tarikati** müdafaa ediyorlardı. Ben de bu kitabın birinci cildinde bu mevzua temas ederek **mutasavvuf**lar ile **müteşerriler** arasındaki ziddiyete işaret etmiş ve misaller, nümuneler göstermiştim. İşte görülüyor ki bu iki ilim arasındaki münakaşa ve mukayeseler her zaman oluyor ve hiçbir zaman kesilmiyor.

Şu izahata göre **Rıza Tevfik** de 60 sene **Felsefeye** saplanıp kaldıktan sonra **Tasavvuf**'a dönmüş ve bu yolda Gazali'yi takib ve teyit etmişdir. Fakat ne yazık ki kendisine inanan hattâ, kıyafet hususunda takib eden bir çok gençler yetiştirmiştir. Acaba onlarda günün birinde böyle bir itirafda bulunacaklar mıdır?

Rıza Tevfik'i dolayısile teyit edecek bir yazıyı yine bu günlerde İstanbul Üniversitesi Felsefede Ordinaryüs Profesörü M. Şekib Tunç'un neşretmiş olduğunu görüyoruz. Üniversitemizin bu mevzuda söz söylemeğe en selâhiyetli bir profesörü olan bu zat Eylül 1941 tarihli Cumhuriyet gazetesile neşretmiş olduğu bir kaç makalede Rüya Telepati, Pisikanaliz, hattâ benim bu kitabın 1080 - 1082 inci sahifelerinde üzerinde epeyce durmuş olduğum Nücum ilmi ve hattâ fal hakkında mutalâalarını beyan ettikten ve bunların ulu, orta red edilmeyip tetkike değer birer mevzu olduklarını uzun uzadıya anlattıktan sonra **İç Alemi Tetkik** başlığı altında yazmış olduğu son bir makalede şu mütalâaları ileri sürüyor:

«Mistik vakıaların reel mevcudiyetlerine inanmak temayülü yeni Avrupa ilminin inkişafından beri bilhassa Ruhiyet ve Hayatiyat vadisinde çalışan pek nâdir âlimler

1935 de bu Fakülteye bağlı bir de **İktisadiyat ve İçtimaiyat Enstitüsü** kurulmuş ve bu enstitüce bir **Komün Bilgisi Kürsüsü** açılarak yerli ve yabancı profesörlerle Üniversite dışarısında bulunan bir kısım mütehassıslara o sene 17 konferans verdirilmişti. Bu konferansların yedisini yabancı 5'ini Türk profesörler ve 5'ini de Üniversite ailesi dı-

---

arasında revac bulduğundan nihayet psikanaliz dahi bu meseleye kendi zaviyesinden ve kendi metodlarile temas ederek arzettiğim neticeye varmıştır. Bu netice ne dereceye kadar köklenecek ve temelleşecek, bunu ancak zaman gösterecektir. Fikir müsamahaları zayıf olanlar veya bu temayülü müsbet ilim zihniyeti bakımından tehlikeli görenler bu kabil araştırma meraklarını hoş görmek, fakat pek ehemmiyet vermemek tavsiyesile geçiştirmek isterler; çünkü bunlara göre mistik vakıalara inanmak temayülü, tabiiyat ilimlerile uzun seneler uğraşıp yorulduktan sonra ihtiyarlıklarında kafalarının zayıflaması yüzünden dindar ve inangaç olmağa başlamış âlimlerde görülmektedir. Evet, bir çok büyük âlimler bu hale düşmüşlerdir. Fakat bunu umumî bir kanun gibi kabul etmek, ihtiyarlamış ve bu işlerle uğraşmış her büyük âlimi bunamış olarak düşünmeğe sevkeder; halbuki bunun bir hakikat olduğu sabit olmuş değildir.

Fazla olarak mistik vakıaların mevcud olduğunun sabit olması müspet ilim zihniyeti için muhakkak surette bir tehlike midir? İlk nazarda böyle gibi görünür ve bir çok âlimler bundan korkmaktadırlar. Halbuki bu korku, müspet ilimlerin aleyhine de olabilir; çünkü bu vakıalar filhakika mevcud ise müspet ilimler hakikî sahalarını daha geniş ve doğru bir surette tayin etmek imkânını bulmuş olurlar. Aksi takdirde müspet ilimlerin mukavemetine karşı olan itimadın pek zayıf olduğu anlaşılır. Madde âleminde radyo ve telsiz telgraf gibi hayret verici intikal hâdiseleri yanında ruhî âlemde de bu kabil intikallerin bulunması ilmî düşüncenin daralmasına değil, genişlemesine yardım eder.

Telepati hâdisesile ne oluyor? Bir kimsede vaki olan ruhî bir fiil diğer bir kimsede kendine benzer bir fiilin tahakkukunu davet ediyor. Bu hâdisenin başlangıcda fiziki olup sonunda ruhiliğe müncer olması pekâlâ mümkündür. Telsiz telgrafla bu hâdise arasında muadeletin sabit olması ne büyük bir kazanç olur!. Toplu bir halde yaşıyan hayvanlarda, meselâ arılarla karıncalarda kollektif irade denilen ma'şerî iradenin nasıl hükümran olduğunu henüz bilmiyoruz. Burada belki de telepati gibi ruhî intikaller vardır.

Arzettiğim haşerattaki ma'şerî iradenin bütün efradda hükümran olmamasının istidlâlen canlı varlıklar arasındaki kadim ilk anlaşmaların hep bu tarzda olmuş bulunması, işaretlerle anlaşmanın bundan sonra teşekkül etmiş olması muhtemeldir. Hattâ bu eski anlaşma usulünün arka plânda kalarak bütün canlı varlıklarda ve hattâ insanlarda hâlâ mevcud olması ihtimali de vardır. Nitekim büyük halk yığınlarını kabartıp taşırtan ma'şerî heyecan ve ihtirasların asıl kaynakları bu arkaik (kadim) anlaşma olabilir. Her halde bütün bu noktalar henüz pek karanlık ve hallolunmamış muammalarla dolu olduğu için meseleden korkmağa lüzum yoktur. Freud'un dediği gibi eğer telepati filhakika mevcud ise, mevcudiyetini ispata mecbur olacak delillerin bulunmasındaki zorluklara rağmen, bir çok sahalarda ve geniş mikyasda cari olan bir hâdise olmak lâzımgelir. Hattâ bu hali çocuğun ruhî hayatında bile görmek kabildir: Çocuklar ekseriya kendi düşüncelerinin anne ve babalarına ayan olduğu tasavvurundadırlar. Hattâ biz büyüklerin Cenabıhakkın her şeyi bildiğine inanması dahi çocukluğumuzdaki bu tasavvurun bir muadili olabilir.

Elhasıl görülüyor ki mesele hem çok mühim, hem de şu veya bu herhangi makul sebeplerle bir tarafa atılıp merakile tetkike değmiyecek bir mahiyette olmaktan

şarsında bulunan Belediye İktisat İşleri Müdürü Asım Süreyya, Belediye İmar Şubesi Müdürü yüksek mühendis Ziya Kocainan ve bir de şu aciz muharrir vermişti. Bu konferanslardan 14'ü bir arada ve bir cilt halinde **Komün Bilgisinin Esas Mes'eleleri** benim üç konferansım da **Türkiye'de Şehirciliğin Tarihî İnkişâfı** başlığı altında ayrı bir cilt olarak üniversitece bastırılmıştır.

Ne yazık ki bu konferanslara devam edilmedi. [16]

---

uzaktır. Psikanaliz sayesinde keşfolunan ruhî gayrişuurun yanında bir de ruhî intikallerin ilmî bir salâhiyet ve usulle kurcalanması henüz pek karanlık muammalarla dolu olan ruh hayatında daha geniş ufuklar açabilir. Bunun için bugünkü mantık ve tecrübelerimize aykırı gelen araştırma tasavvurlarına ve bundan doğan ve pek garib gelen temayüllere karşı eski itiyadlarla ürkmek mukabelesi göstermektense bunların mesailerini dikkatle takib ederek anlamağa çalışmak, eksiklerini tamamlamak çok daha verimli ve hayırlı olur, yalnız henüz tezgâhta olan mesainin tam neticelerine varmamış verimlerine bakarak bunu mistik âlem hakkını da şarlatanca fikirler savurmağa vesile yapmak isteyenler daima bulunacağı için bunlara karşı korunmak lâzımgelir. Bunun da en emin çaresi bu hususdaki en büyük selâhiyetlerin elde ettikleri neticeleri bilmektir. Benim burada yapmak istediğim de budur. Bu neticelere nasıl varıldığını gösteren tafsilatı vermeğe bu sütunların müsaadesi olmadığı için yalnız ana fikirlerle galib temayüllere işaret etmekle iktifa olundu. Öyle ümid ediyorum ki mistik âlem alâkasının ilk beşiği olan, şark kültürü bu yeni araştırmaları lâyık olduğu ehemmiyet ve ciddiyetle karşılayacaktır.»

Şu hale İstanbul Üniversitesinde **Felsefe** ile birlikte **Tasavvuf**'ta okutulmak lâzım gelmez mi?

[16] **Komün;** bizdeki Belediye karşılığıdır. Roma İmparatorluğunun yıkılışından sonra hükûmetsiz ve sahibsiz kalmış olan şehir hatta her kasabada halkın aralarından seçtikleri reis ve âzalarla kendi kendilerini idare usulüne **Komün** adı verilmiştir. Sonra zamanla yer yer büyük ve müstebit hükûmetler ortaya çıkarak bu şehir ve kasabaların istiklâl ve hürriyetlerini gasbedib fakat yine seçecekleri reis ve âzalar tarafından idare olunmak üzere kendilerine ancak beledî ve mahallî mahiyette bazı haklar ve selâhiyetler bırakılmıştır ki bugünkü Belediyeler işte bu haklardan ve selâhiyetlerden doğmuş ve eski **Komün** yani **müşterek idare** adını bu suretle muhafaza etmişlerdir.

Aynı zamanda sosyal meslek olarak **komünizm**'de bu tabir ile münasebetler olduğundan bizde **komün** tabiri iyi karşılanmamış, bilâkis fena görülmüş ve memleket bu telâkkinin çok zararlarını görmüştür. 1296 (1880) de bir vilâyetler idaresi kanunu yapılıp tatbikina müsaade edilmek üzere Abdülhamit II ye takdim olunduğu zaman hükümdarın bu kanunu **komün** kelimesi yüzünden 30 sene nasıl çıkartmamış ve vilâyetleri idarî ve mahallî teşkilâttan ne suretle mahrum etmiş olduğunu Said Paşa'nın hatıratındaki (Cilt 1 Sahife 208) şu fıkralardan öğreniyoruz.

«.. Vilâyet nizamnamesinde bittabi **Nahiye** teşkilâtından bahsolunmuştu. Zatı şahane **nahiye** ne demektir? diye birinden sormuş, o da ekseri ricalinizde görüldüğü gibi Türkçe mükalemat arasında Fransızca tabirat istimalini iltizam edenlerden olduğundan **Nahiyeyi** izah ederken **komün** tabirini kullanmıştır. Bu tabirden ise Avrupaya seyyaheti seniyye esnasında hal ve şanları işitilen Paris komünarları hatıra gelmiş, içinde **nahiye** ibareleri bulunduğu için vilâyet nizamnamesinden bir nefret husule gelerek bu nizamname her ne vakit arzolundu ise **bir komisyonda tetkiki** iradesile avdet eylemişdir. Merhum Cevdet Paşa bu komisyonun âzasından idi. **Nahiyeyi dairei kure-**

Biraz evvel adını haber verdiğim kitapta üniversitenin son durumu hakkında şu malûmata rastlıyoruz :

«Üniversitenin kuruluşundan sonra her Fakültede muhtelif laboratuvarların modern vasıtalarla teçhiz edilmesine çok önem verildi.

---

viye diye tashih eyledi, lâkin mazarrati mündefi olduğuna kanaat gelmediğinden nizamname mevkii icraya gelemedi...»

Komün tabirinin siyasî ve idarî cephesi böyle olduğu gibi dilimizdeki karşılığıda doğru değildir. Çünkü Arap kamusuna göre **nahiye:** kenar, canib, taraf demektir. Bu takdirde nahiye: vilâyet ve kaza merkezi olan şehir ve kasabaların kenar veya etrafındaki küçük ve ucra köylere denilmek lâzım gelir. Bu tabirde ve bu izahatta belediye mana ve mefhumu olmadığı meydandadır. Evet bizde nahiye mülkî taksimatın ilk kademesi olarak alınmışdır. 1281 (1864) tarihli Teşkilâtı Vilâyat Nizamnamesi mülkî taksimat sırasında kazadan sonra **nahiye**den de bahsetmiş olduğu için 1292 (1875) de yani Osmanlı ülkesinde birinci meşrutiyetin ilânından ve belediye kanunlarının neşrinden bir sene önce bir **İdarei Nevahi** Nizamnamesi neşrolunarak nahiye teşkilâtı yapılmak istenilmiş ve nahiyelerin başına müntehad bir müdür ile müntehab 4 - 8 âzadan mürekkeb bir meclis getirmek suretile küçük mikyasda Garplıların **komün**'üne benzer bir teşkilât yapılmış ise de bu nizamnamenin tatbik mevkiine konulmadığı kuvvetle tahmin edilmektedir.

1329 (1913) tarihli İdarei Umumiyei Vilâyat Muvakkat Kanununda da **nahiye** tabiri ve taksimatı kabul edilmiş ise de bu nahiyeler de müntehab müdürler bulunmadığı gibi nahiye meclisleri de yoktur. Şu halde nahiye tabiri Türkiye'de **komün** yani **belediye** mukabili olmaktan çıkmış, idarî ve mülkî bir taksimata ad olunmuştur.

Son zamanlarda **komün** yerine **kamun** tabirinin kullanıldığı görülmekte ise de nereden alındığı ve ne maksatla böyle denildiği ilmî bir surette izah edilememiş olduğu için bunun hakkında bir şey söylenemez.

Şurasını da memnuniyetle haber vereyim ki **komün** yani **belediyecilik** bir ilim olarak mekteblere ve üniversiteye girmek fırsatını ancak Cumhuriyet devrinde nail olmuştur.

İlkin 1930'da İstanbul Polis Mektebinde tedrisine başlanmış ve bu mevzuda tarafımdan **Beledi Bilgiler** adında şimdiye kadar üç def'a basılan bir eser ortaya konulmuştur. Daha sonra bu ders Ankara'da açılan Polis Enstitüsünde de yer almıştır.

İkinci olarak 1935 de Üniversitenin İktisadiyat ve İçtimaiyat Enstitüsüne girmiş ve orada verildiğini söylediğim konferanslardan şu iki eser meydana çıkmışdır:

A — **Komün Bilgisinin Esas Mes'eleleri:** 14 konferans, Enstitünün 2 sayılı neşriyatı, İstanbul - Cumhuriyet matbaası 1936 68x100 Sahife 226 dır.

B — **Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişâfı** 3 konferans. Enstitünün 3 sayılı neşriyatı, İstanbul - Cumhuriyet matbaası 1936 68x100 Sahife 160 dır.

Yine bu devirde belediyecilik Sosyal Bilgiler okulunda ders olarak bir yer edinmiş hattâ bu dersi o mektebde bir Avrupalı mütehassıs okutmakta bulunmuş ve şu kitabı neşretmiştir:

C — **Komün bilgisi: Şehirciliğe giriş.** Ernst Reuter. Mütercimleri Dr. Niyazi Çıtakoğlu, Dr. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara - Yeni Cezaevi matbaası: 68x100, Sahife 248.

Siyasal Bilgiler Okulu kaymakam, mülkiye müfettişi ve vali gibi belediye reislerinin de amiri ve mürakibi olacak münevver memurlar yetiştirmekte bulunduğu için bu yüksek ilim müessesesine belediyeciliğin girmiş olması pek faydalı bir iş olmuştur.

Bu maksatla Tıp Fakültesine 618900, Fen Fakültesine 246540, Edebiyat Fakültesine 5123 liralık âlet ve malzeme alınmıştır.

Yine üniversitenin kuruluşundan sonra Edebiyat Fakültesine yeniden 3929, Tıp Fakültesine 5762, Hukuk Fakültesine 4469 kitap alındı. Bu gün Üniversite'nin umumî kitap sarayında 123796, Edebiyat Fakültesi kütüphanesinde 36578, Fen Fakültesi kütüphanesinde 9684, Hukuk Fakültesi kütüphanesinde 27102, Tıp Fakültesi kütüphanesinde 23925 kitab vardır. Bu suretle üniversitede bulunan bütün kitapların sayısı 221085 dir.

İstanbul Üniversitesinin yeniden kuruluşundan sonra talebenin müesseseden âzamî derecede istifade etmeleri için ciddi tedbirler alındı. Talebenin devama mecbur tutulması, yabancı diller okulunda ayrıca ders görmeleri, mükemmel binalarda modern tesisat ile teçhiz edilmiş lâboratuarlarda, gittikçe zenginleşen kütüphanelerde ve seminerler ve talim ve tedris hey'etinin nezareti altında çalıştırılmaları talebeye ilmî tetkik, tetebbu ve tecrübe itiyadını vermekte ve kendilerini ilmî bir zihniyetle yetiştirmekte büyük birer amil oldu.

Üniversitede Tıp Fakültesi müdavimlerinin muhtelif hastahanelerde mütenevvi hastalıklarla temas etmeleri tecrübe ufuklarını çok genişletti.

1923 - 1924 ders yılından beri Edebiyat Fakültesinden çıkanların sayısı 228'i kız, 254'ü erkek olmak üzere 482'dir. Tıp Fakültesinden bu müddet içinde 5145 mezun çıkmıştır. Hukuk Fakültesinden çıkanların sayısı 184'ü kız, 1459'u erkek olmak üzere 1643'dür. Fen Fakültesinden çıkanların sayısı 210'u kız 247'si erkek olmak 547'dir. Bunlara Eczacı Okulundan çıkan 483 talebe de ilâve edilirse 1923 - 1924 yılından beri İstanbul Üniversitesinden çıkanların sayısı 8320'ye baliğ olur.

Yeni Üniversiteye memleketimizin yüksek ilim adamlarından mürekkeb bir tedris hey'eti seçildiği gibi garp ilim aleminde tanınmış yabancı profesörler de alındı. Bu gün Üniversitede 44 Türk, 42 yabancı profesör, 102 doçent, 38 yabancı yardımcı, 181 Baş asistan ve asistan, 4 Tercüman 5 Teknisyen, 25 lektör çalışmaktadır.

Bu seriye daha önce neşredilmiş olan şu iki eseri de ekleyebiliriz:

Ç — **Tarihi Teşkilâtı Belediye** Osman Nuri, İstanbul M. Osmaniye. 1922 68x100 Sahife: 1776. (Arab harfiledir)

D — **Muhtelif Memleketlerde Beledî Usuller.** Yazan: Z. Montekü Herris. Türkçeye çeviren: Ali Suat, İst. Şehremaneti Matbaası 1928. 68x100. Sahife: 320

Bütün bunlarla beraber Beledî kütüphanemiz çok fakir değil midir?

Üniversitede bu gün Tıp, Hukuk, Edebiyat, Fen ve İktisat Fakülteleriyle Tıp Fakültesine bağlı Diş Tababeti, Ebe ve Fen Fakültesine bağlı Eczacı ve Edebiyat Fakültesine bağlı Yabancı Diller Okulları vardır.

Bunlardan başka muhtelif Fakültelere bağlı Türk İnkilâbı, Türkiyat, Pedegoji, Morfoloji ve Ensaç, Radyoloji, Kanser ,Biyoloji ve Coğrafya Enstitüleri de kurulmuşdur.

Gerek 2252 gerek 4267 sayılı kanunlar Tıp Fakültesi tedrisatı için İstanbul'daki umumî, mülhak ve hususî bütçelerle idare olunan hastahanelerle belediye bütçesinden idare olunmakta bulunan hastaha nelerden istifade hakkını vermiş ve üniversite tarafından bu hastahanelerde yeniden bir çok pavyonlar, anfiteatr şeklinde dershaneler ve klinikler yaptırılmak suretiyle talebenin tedrisattan istifade etmelerine cidden gayret ve himmet edilmiştir.

Hastahanelerdeki yatak adedi Üniversitenin kuruluşu zamanında 687 olarak tesbit edilmiş iken hükûmetin üniversite inşaatı için vermiş olduğu fevkalâde tahsisatla bu miktar 1135'e çıkarılmıştır.» [17]

Resmî vesikadan aldığım şu izahat Üniversitenin bu kadar az zamandaki terakkiyati daha ziyade Almanya'dan getirilen profesörler yüzünden edindiğini gösteriyor. Daha önce yine Almanya'dan bir çok profesörler getirilmiş, bunların çalışmalarından hayli istifadeler edilmiş olduğunu da profesör M. Ali Ayni'den naklen yukarıda göstermiştim.

Halbuki ilk defa getirilen Alman profesörler hakkında İsmail Hakkı Baltacıoğlu'da hatıratında (Yeni Adam. Sayı 309) şu ifşaatta bulunmaktadır :

«Maarif Nezaretinin 1331 (1915) tarihli tezkeresinin 12 inci fıkrasında şu satır yazılıyor: «Her üç Fakülte için Almanya'dan müderrisler getirileceğinden bunların hangi dersler için celbi münasip olacağı tayin olunacaktır» Maarif Nezareti'nin Almanya'dan müdderris celbine ihtiyaç gösteren dersler olup olmadığını bilmeden müderris celbetmeyi düşünmüş ve karar vermiş olduğu anlaşılıyordu ve böyle bir cehalet içinde Alman müderrislerinin hangi dersler için getirilmesi lâzım olduğunu Fakülte'den soruyordu. Bu garip ruhî hâlet yalnız Maarif Nezareti'nin değil, bütün memleket diplomatlarının idi. Ben Meclisi Müderrisin'de bu temayüle şiddetle karşı geldim. Müderrislerin tek memleketten değil, mütehassıs memleketlerden getirilmesi lâzım geldiğini söyledim. Bu işde bilhassa Amerika'nın hiç unutulmaması lâ-

[17] 15 inci yıl kitabı. Cumhuriyet matbaası - İstanbul 1938 (Sahife 185 - 190)

zım geldiğini tasrih ettim. Hiç unutmam Ağaoğlu Ahmet Bey bana dönerek :

— Fakültemizde terbiye dersini sen veriyorsun. İlmî selâhiyetin de kâfidir. Sen bu dersi deruhte ettiğin müddetçe neden Amerika'dan müderris getirilsin? dedi.

Hemen cevap verdim :

— Amerika'dan John Dewey gibi ilmî ve yüksek selâhiyeti taşıyan bir pedagog getirilse ben dersimi ona terketmekte aslâ tereddüt etmem.

Merhum bu feragatimi yersiz bulmuş ve dudaklarını bükmüştü. Ben ruhî mizacım itibariyle kendimi ona çok benzetirdim. Beni ondan ayıran esaslı bir fark vardı: Ağaoğlu çok pratik bir zekâ taşırdı ve çok ihtiyatlı idi. Ben ise atılgan bir gençtim. Şimdi o vakanın hatırası üzerinde dururken Ağaoğlu'nun aramızdan kaybolmasından dolayı tekrar derin bir teessür duyuyorum. Mücadelemde muvaffak olmuştum. Meclisi Müderrisin'in Nezaret'e verdiği cevaba şu satırları ilâve ettirdim: «On ikinci madde — Darülfünun tedrisatı âliyesi için Avrupa'dan mütehassıs celbi maddesi nezareti celilece tasavvur edilmesi Darülfünun'un terakkiyatı samimesini temin noktai nazarından fevkalâde haizi ehemmiyet ve hassaten baisi şükrân ve minnet olup ancak mütehassisinin münhasıran Almanya'dan celbi cihetine gidilmekten ise fununu mütennevviaya göre terekkiyatı mahsusanın en ziyade mazharı inkişafı olan ve memleketimizin hususiyetine nazaran esbabı rüçhana malik bulunan muhtelif ve Avrupa memleketlerinden lüzumuna göre celbedilmesi ve fakat gelecek muallimlerin müddeti muayyene zarfında Türkçe öğrenmiye mecbur tutulması ve Türkçe'de tedrisat ifa edebilecek derecede meleke hasıl edinceye kadar tedris ve takrir edecek mebahisi ders ders yazarak muavinine tefhim etmesi ve muavinin dahi muallimin takririnden sonra bu dersleri talebeye takrir ile beraber tercüme eylemesi esasları karargir olmuştur.»

Maarif Nezareti Meclisi Müderrisin'in bu haklı isteğini hiç nazarı dikkate almadı ve Macar Etnoğrafya mütehassısı Mesaroş Bey müstesna, bütün müderrisleri Almanya'dan getirdi. Bu müderrisler Edebiyat Fakültesi için on, Fen fakültesi için altı, Hukuk Fakültesi için dört kişi idi. Bu garip teşebbüsün garip olan neticeleri şunlar oldu: Alman müderrislerin çoğu tek kelime Türkçe bilmiyorlar, talebe de tek kelime Almanca bilmiyordu. Derslerini Almanca yazıp ilimlerine yabancı olan muavinlerine, — o zaman bunlar birer mütercimden başka birşey değildi — veriyorlar, onlar da Türkçeye tercüme ettikten sonra papağan

gibi okuyorlardı. Alman müderrisler Darülfünun'da çalıştıkları iki yıl içinde tek kelime Türkçe öğrenmediler. Fazla olarak kendi aralarında birleşip Profesör Leimann Havt'ı lider seçtiler ve Meclisi Müderrisin toplantılarında Türk kolejlerine her vesiyle ile obstrüksüyon yapmaya başladılar. Bu çatışmaların birinde Köprülüzade Fuat'ın malûm olan tebahhür kudretiyle Alman profesörleri merhum Cenab Şahabettin kendi şahsına tevcih edilmek istenen sinsi hakareti meydana vurup müteşebbisini pek fena bir mevkie düşürmekte hiç güçlük çekmemişti. Bu vakalar size o zamanki Türk ve Alman müderris halitasındaki unsurların biribirini nasıl itip kaktığını göstermek için kâfidir. Dahası var; bütün bu iki yıl içinde Alman müderrislerinin mühim bir kısmı «Almanya'dan sipariş edilen kitaplar gelmedi, ders âletleri gelmedi!» diye ders vermekten çekindiler. Dahası var; bütün Alman müderrisleri maroken koltuk, maun yazıhane, etajer, klassör, lüks hokka takımı, billûr cetvel istiyorlardı. Hele bazıları kâtiplerini, odacılarını bile kendileri seçiyorlardı!»

Şu ifşaatı burada bahsa mevzu etmekten maksat; ikinci defa yine Almanya'dan getirilen profesörler de böyle mi hareket ettiler? Bunlardan da o türlü garib haller sadır oldu mu? noktalarını bir tarihçi sıfatiyle araştırmaktır. Bu suallerin müsbet veya menfi cevaplarını ancak yeni hatıralar ve eserler yazılıp neşredildiği zaman öğreneceğiz. Yoksa uzaktan bunları görmek ve anlamak mümkün değildir.

İşte bu bakımdan âlimlerimizin siyasî ricalimizin, muharrirlerimizin hatırat yazmaları millî tarihimiz, kültür müesseselerimiz için ne kadar faydalıdır.

* * *

En yüksek ilim müessesemizin programlarında yapılan değişiklikleri sayıp dökerken bunun idare şeklinde ki ve idare edenlerle talim ve tadris hey'etlerinin adlarındaki değişiklikleri de kaydetmeden geçmeği doğru bulmadım.

Darülfünun'un ilk açılışında hükümdara mensubiyetini gösteren **Şahane** tabiri 1908 inkılâbından sonra hükûmete izafetle **Osmanîye** çevrilerek müessesenin adı **Darülfünuni Osmanî** olmuş ve Osmanlı Hükûmeti tarihe karışarak Cumhuriyet rejimi kurulduktan ve Ankara hükûmet merkezi olduktan sonra İstanbul'a nisbetle **İstanbul Darülfünun**'u adını almış ve 1933 tarihli kanunun neşriyle de **Üniversite** olmuştur.

Esasen bu müesseseye **Darülfünun** denilmesinin doğru olmadığını 1261 (1845) de ilk kurulmak istenildiği zaman Rüşdiyelerden yani ilk

mekteblerden üstün olmak üzere yatılı bir orta mekteb açılmak kararlaştırılarak o sırada açılan benzerlerine **Darülmaarif, Darülirfan, Darüttalim** ve **Darüşşafaka** gibi adlar verildiği misillü bunada **Darülfünun** denilmiş olduğunu ve yine **ilimle fen** arasındaki ayrılığa işaret ederek bu bakımdan en yüksek ilim kaynağımızda yalnız **fen** değil bilhassa **ilim** öğretildiği için bu müesseseye **Darülfünun** denilmesi doğru olamıyacağını bu kitabın bir çok yerlerinde, metinlerde, haşiyelerde, izah etmiştim.

Son zamanlarda Arapların da bu türlü müesseselere **camia** veya **külliyye** dediklerine göre bizim **Darülfünun** demekte ısrarımız bu bakımdan da doğru olamazdı. Çünkü Darülfünun klişesinde bir **küllîlik, bir umumîlik** yoktur. Binaenaleyh bu klişenin Araplarınkini de andıran ve bütün garb ülkelerinde kabul edilmiş olan **Üniversiteye** çevrilmiş olması çok yerinde bir iş olmuştur.

İlk açılışında bu müessesenin başına getirilmiş olan memura verilen **müdür** adı 1908 inkılâbından sonra hukukla birlikte bütün şubeleri bir binada toplanınca **müdüri umumî** olmuş ve 1340 (1924) teşkilâtında buda **emin**'le değiştirilmiş 1933 de müessesenin adı Üniversite olduktan sonra ise **rektör**'e çevrilmiştir.

Yine bu türlü yenilikler ve değişiklikler arasında **müdür muavini** klişesi evvelâ **müdür** sonra **reis** ve daha sonrada **dekan** olmuştur.

Yine ilk açılışında bu müesseseyi terkib eden parçalara verilmiş olan **Şube** tabiri 1335 (1919) teşkilâtında **Medrese**'ye 1340 (1924) teşkilâtında **Fakülte**'ye çevrilmiş ve 1335 (1919) teşkilâtından sonra ortaya çıkan **Darülmesai** tabiri de 1933 teşkilâtında **Enstitü** olmuştur.

Bu yüksek ilim müessesemizde talim ve tedris ile meşgul olanlara bütün mekteblerde olduğu gibi önceleri **Muallim** ve **Muallim Muavini** denilirken 1335 (1919) teşkilâtında bunlar **Müderris ve Müderris Muavini** adlarını almışlar ve 1933 teşkilâtında ise **Profesör** ve **Doçent** olmuşlardır.

Yine bunlarla alâkalı olan **Meclisi Muallim**'in bu teşkilâtlar sırasında önce **Meclisi Müderrisin,** sonra **Darülfünun Divanı** ve en sonrada **Üniversite Hey'eti** adını almıştır.

Sınıf tabirinin de 1335 (1919) teşkilâtından sonra **Sömestr**'e çevrilmiş olduğunu **Lisans, Doktora, Disiplin** ve **Seminer** tabirlerininde bu sırada kullanılmağa başlandığını hatırlatmak yerinde olur.

Bir de bu müesseseyi bitirip çıkanlara verilen vesikaya önceleri

bütün mekteblerden çıkanlara verilenler gibi **Şahadetname** denilirken 1335 (1919) teşkilâtında bu ad **Rüus**'a çevrilmiş ve bu gün de Diploma denilmeğe başlanmıştır.

Binalarda yapılan değişikliklere gelince :

İlk Darülfünun'a mahsus olmak üzere 1261 (1845) de Ayasofya'da yapılmağa başlanan, 20 senede inşaatı biten ve 1933 tarihinde yanan 125 odalı bina ile 1286 (1870) de Çenberlitaş'da yapılan, önce Maarif Nezareti ve şimdi de Belediye Fen Şubesi dairesi olan binayı şöylece hatırlattıkdan sonra ötekilerdeki değişiklikleri (Fakültelerin açılışları sırasiyle) şöylece gösterebiliriz :

Tıp Fakültesi : 1242 (1826) da ilkin Şehzadebaşı'nda Tulumbacı başı konağı (ilk itfaiye kışlası)nda açılmış, sonra 1252 (1836) da Topkapı sarayı içersindeki Otlukçu kışlasına taşınmış ve daha sonra 1254 (1839) da Galatasaray'a nakledilmiş 1285 (1876) da tekrar saray içine getirilmiş 1314 (1898) de Fakülteyi ıslâh etmek üzere Osmanlı Hükûmeti hizmetine alınmış olan doktor Rider Paşa'nın gayretiyle Haydarpaşa'daki bina tamamlanarak oraya taşınmış ve 1933 teşkilâtından sonra da Beyazıt'ta Harbiye ve Maliye Nezaretleri binalarına getirilmiştir.

Hukuk Fakültesi : 1296 (1876) da önce Ayasofya'da Adliye Nezareti bahçesinde yapılan binada (Adliye Nezareti yanıp yıkılmakla beraber bu bina hâlâ durmaktadır) açılmış 1308 (1888) de Cağaloğlu'ndaki Lisan Mektebi binasına getirilmiş 1325 (1909) da Mülkiye Mektebi ve Darülfünun şubeleriyle birlikte Vezneciler'deki Zeynep Hanım konağına taşınmış ve 1340 (1924) teşkilâtından sonrada Harbiye Nezareti binasına nakledilmişdir.

Edebiyat ve Fen Fakülteleri : 1316 (1900) da Cağaloğlu'nda Mülkiye Mektebi binasında açılmış 1325 (1909) da Zeynep Hanım konağına getirilmiş ve 1328 (1912) Balkan Harbinde bu konağın bir tarafında Hilâliahmer tarafından hastahane açılınca Edebiyat Fakültesi önce Süleymaniye'de Bodrumî'nin, biraz sonra Münif Paşa'nın konaklarına taşınmış ve harp bitip bina boşaltılınca tekrar yerine getirilmiştir.

Bu gün Üniversitenin işgâl etmekte olduğu bina Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u aldığı zaman beğenip yerine sarayını kurduğu bir sahadadır. Burası asırlarca saray olarak kullanılmış 1241 (1825) de Serasker kapısı olmuş, nihayet 1286 (1870) de bugünkü kâgir bina yapılmıştır. Zeynep Hanım konağı ise **Pamuk Sarayı adiyle** yine saray olarak yapılmıştır. Bu saray hakkında Darülhayır bahsinde izahat ve-

rilmiştir. İstanbul'un imar plânında bu iki binanın çevresi **Üniversite Mahallesi** olarak ayrılıp ona göre imar edileceğinden Cumhuriyet Hükûmetince İstanbul'un, bittabî Türkiye'nin **Nur Ocağı, Bilgi Kaynağı** olan Üniversiteye bu şehrin saraylara mahsus en güzel bir sahasının tahsis edilmiş olduğunu şükranla kaydederek burada sözümü bitiriyorum.

18. DÂRÜLHAYRİ ÂLİ

1319 (1903)

Abdülhamit II nin padişah oluşunun 25 inci yılı kutlulandığı sırada Çamlıca'da Acıbadem taraflarında bir **Darüleytam** yapılacağı gazetelerde okunmuş ve Maarif Nezaretinin dördüncü cilt Salnamesinde de «cins ve mezhep ayırt edilmeksizin bütün yetimlerin barındırılması ve okutulup öğretilmesi için **Darülhayır** adiyle 4000 kişilik bir Yetim Mektebi açılacağı» yazılmış, hattâ o tarihte yani 1316 (1900) senesinde senesine kadar bunun fiiliyatına geçilememiştir.

Bu fikir şundan doğmuş ve şöyle başlamıştır: 6 yaşında yetim bir çocuk okumak, yazmak ve bir san'at öğrenmek üzere kendisinin bir mektebe verilmesini bir arzuhâlle padişahtan rica etmiş, padişah bu yaştakı Müslüman ve Türk çocuklarının barındırılıp okutulması ve onlara hayatlarını kazandıracak san'at ve meslekleri öğretecek bir müessesenin mevcut olmayışını ve halbuki Müslim ve Türk olmayan unsurların bu yolda bir çok müesseseleri bulunduğunu görerek İslâm ve Türk çocukları için de böyle bir müessesenin yapılması esbabının teminini Babıâliye emretmiştir.

Mektebin açılış sebebini hükûmet ağzından şu tarzda öğrenebiliyoruz :

«Ahalii Müslime evlâdından bikes kalan sübyana mahsus ve mekâtibi sanayia mahreç olmak ve yakında küşadı icra kılınmak üzere bir mekteb tesisi için bir program yapılması ve bu emri hayrın husulü yolunda ve keşif defterinin arzında hazinei hassai şahanece muaveneti mümkine icra buyurulacağı gibi eshabı fütüvvet ve mürüvvetten arzu edenlerin muaveneti dahi kabul olunabileceğinden keyfiyetin evrakı havadisle ilânına ve işbu mektebin muamelâtı lâzımesi bilifa küşadına iradei seniyyei mülûkâne serefsudur buyurulduktan sonra sanayii nefise taammüm ettirilmekle beraber usuli tabıh ve çamaşır yıkamak ve saire gibi kadınlığa ait ve müteallik vezaifi beytiyye öğretilmek üzere bir de **inas kısmı** teşkili için iktizasının şimdiden teemmülü hususuna» irade çıkmış ve bu irade üzerine hükûmetçe mektebin masrafları karşılığı ve inşa ettirilecek yeri tayin ve tesbit olunarak

keyfiyet 12 Haziran 1315 tarihinde uzunca bir mazbata ile padişaha arzedilmiş, hattâ olveçhile mektebin açılmasına irade çıkmışsa da bir türlü fiiliyatına geçilememiştir.

Meclisi Vükelâca Çapa'da alınacak bir arsa üzerine yapılacak Mektebin yeri için 70000 ve inşaat için de 2,646,833 kuruş masraf tahmin olunmuştu. Hattâ binada kalorifer bile bulundurulacaktı.

Yine bu Mekteb hakkında, fakat görünüşte onunla münasebeti olmamak üzere hükûmet ve Babıâlice şu kararlar da ittihaz olunmuştur.

«Derseadet'te bazı serseri gençlerin mahrumı esbabı maişet olmaları cihetiyle ötede beride işsiz, güçsüz dolaşmakta oldukları malûm olup bir takım İslâm çocuklarının hali sefalette kalmaları nezdi merahim vefdi cenabı hilâfetpenahide tecviz buyurulmadığına mebni esbabı maişetten mahrum olan bu gibilerin bir yandan tehzibi ahlâk etmekle beraber bir yandan da iktisabı ilim ve marifet eylemelerine medar olmak üzere **İslâhhane** tarzında bir mahalli mahsus tedarikiyle ve bulunacak etfalin since mütefavitüdderecat bulunacağına göre sunufa taksimiyle kendilerinin orada talim ve terbiyesi ve sanayie alıştırılması ezher cihet mucibi muhassenat olacağından keyfiyet meclisi vükelâca müzakere olunarak ve 20, 30 bin lira ile vücude geleceği muhammen bulunan dairei mezkûre meydana gelinceye kadar münasip bir mahal isticarı kabil olacağına nazaran hemen şimdiden buna da teşebbüs ile beraber kararlaştırılacak mahallin ve lüzumu olacak nizamnamenin ve memurlarının vezaifini havi talimat kaleme alınarak arzı hususuna» irade çıkmış ve keyfiyet Meclisi Vükelâca tezekkür edilerek Acıbadem'de Eyüp Paşa veresesine ait araziden 99 dönümünün 2400 Osmanlı lirasına satın alınıp bu mektebe tahsisi 25 Ağustos 1318 (1902) tarihinde kararlaştırılıp arzedilmiş, aynı zamanda bir de ders cetveli ve san'at programı yapılmıştır.

Açılacak Mekteb altı sınıflıdır ve tahsil derecesi itibariyle Rüşdiyedir. San'ata gelince: Her sınıfta dersten başka bir çok san'atlar da gösterilecekti. Meselâ: Marangozluk, Mürettiplik, Hâkkâklık, Mücellitlik, Saraçlık, Döşemecilik, Kunduracılık, Aşçılık, Tatlıcılık, Şekerlemecilik, Pastacılık, Bahçıvanlık, Oymacılık, Oyuncakçılık hattâ Çiftçilik gibi san'at ve meslekler altı seneye taksim edilerek öğretilecekti.

Daha sonra buna bir de Telgrafçılık ilâve olunmuştu. Buradan çıkacak olanlar Hicaz demiryolunda telgrafçı olacaktı.

Fakat ne Çapa'da alınacak arsaya, ne de Acıbadem'de alınmış olan geniş arazi üzerine bir türlü inşaata başlanamamış ve 1319 (1902) de

padişahın cülûsu gününde behemehal bu işin neticelendirilmesi de kararlaştırılmış olduğundan Veznecilerde kâin ve Hazinei Hassa'ya ait bulunan Zeynep Hanım konağı [1] padişah tarafından Maarife terk

---

[1] Bu bina Mısır valisi ve şimdiki Mısır krallığının kurucusu Mehmet Ali Paşanın kızı Zeynep Hanım ile kocası Kâmil Paşa'nındır. Mehmet Ali Paşa kızını Kâmil Paşa'ya vereceği zaman 100.000 altın kızına, 100.000 altın da damadına vermiş ve yine her birisine 18 büyük çiftlik ihsan etmiştir. Gerek bu servetlerin, gerek bu çiftliklerin iradlarile müreffeh ve mes'ut bir hayat yaşamak üzere İstanbul'a gelmiş olan bu çiftler İstanbul'un Vezneciler semtinde 90.000 altın sarfile bu konağı yaptırdıkları gibi 35.000 lira da binanın tefriş ve tezyinine sarfetmişlerdir.

Mısır'da pamuk mahsulünün çok para getirdiği bir sene de ve pamuktan kazanılan para ile yapılmış olduğu için halk ağzında o zamanlarda adı **Pamuk Sarayı** idi.

Bu konak hakkında şöyle bir menkibe de söylenir: Vezneciler gibi alçak evler ve tahta binalı yapılar arasında böyle kâgir ve yüksek bir sarayın yapılmağa başlanması halkın gözüne batar, dedikoduya sebebiyet verirmiş. Bir gün Kâmil Paşa yapılmakta olan inşaatı görmek üzere oraya gelmiş, inşaatı seyrediyormuş. Sırtında zenbili ile akşam evine dönmek üzere oradan geçen esnaftan yaşlı bir adam Kâmil Paşa'yı görünce:

— Hey gibi firavunlar hey! Sanki dünyaya kazık kakacaklar, bu ne şeddadi binadır! demiş, yüksek sesle söylediği bu sözleri Kâmil Paşa da işitince ihtiyara dönerek:

— Dünyaya kazık kakmak için değil, evvelâ senin gibi aç gözlü herifleri doyurmak ve giydirmek için, sonra da bu millet evlâdının okuyacağı bir mektep olsun diye yapılıyor, demiştir.

Kâmil Paşa bunun böyle olacağını bilerek söyledise kehanetine diyecek yok. Hakikaten bu türlü binalar önünde de sonunda da ya bir resmî daire yahut mektep olduğu görülmektedir. Yine o civarda bu sırada yapılan Keçeci zade Fuat Paşa'nın konağı evvelâ Maliye Nezareti olmuştur. Şimdi ise Askerî Tıp Fakültesidir. Mercan'daki Ali Paşa konağı da evvelâ saray sonra İdadî, en sonra de Erkânı Harbiye Dairesi olmuşsa da 1327 (1910) yangınında yanarak bu gün enkaz halinde kalmıştır.

Kâmil Paşa Zeynep Hanımdan önce ölmüştür. Çocukları yoktur. Zeynep Hanım hayatta iken, tabiî ölümüne yakın günlerde Mısırlı Halim Paşa Hileî Şeriyye ile bu binayı üzerine geçirtmiştir. Bu hilei şeriyyenin nasıl yapılmış olduğu Fatma Tiryal adında Zeynep Hanımın azadedilmiş cariyelerinden bir hanım tarafından yazılmış olan **Hakikat** adlı risalede anlatılmaktadır.

Bebek'teki yalıda bu vesile ile Halim Paşa üzerine geçmiş olacak ki: yıkılacağı zamana kadar Halim Paşa yalısı adıyla anılmakta idi.

Halim Paşa'nın ölümünden sonra konak bir müddet boş kalmış ve Mısır valisi İsmail Paşa Mısır'ı terk ile İstanbul'a gelip yerleştiği sırada Abdülhamit'in iradesile bir müddet kışın burada oturmuştur.

Bu hilei şeriyye davası senelerce İstanbul'da ve Mısır'da sürmüş. bir türlü neticelenememiş fakat bu binaların Halim Paşa üzerine geçmesi gerek Osmanlı Hükûmeti, gerek Mısır hanedanı tarafından da bir türlü hazım ve kabul edilememiş olduğundan zamanın hükümdarı onu bir hayır müessesesi ve bir meslek mektebi olan **Darülhayr**'e tahsis etmek suretile bir emri vaki yapmış ve bu çok yerinde bir iş olmuştur. Bu gün en yüksek bir ilim müessesesi olarak kullanılmakta bulunması Zeynep Hanımla Kâmil Paşanın adlarını hürmetle andırmaya vesile teşkil etmiştir. Bu konakta tam 100 oda vardır.

Zeynep Hanımla Kâmil Paşa Üsküdar'da Nuh kuyusunda bir de küçük hastane yapmışlardır. Darüşşafaka yapılırken onun inşaatına yardımda bulundukları gibi, Mek-

ve bu işe tahsis edilmekle ve zebhiyye resmine de bir misli zam yapılarak daimî masrafı temin olunmakla 9 Nisan 1319 (1903) tarihli Meclisi Vükelâ mazbatası ile gösterilen lüzum üzerine icabeden hazırlıklar yapılarak Mekteb o senenin 19 Ağustos 1319 (1903) günü açılabilmiştir.»

Darülhayr'ın bu haliyle bir san'atlar mektebi olacağını kabul ve iddia etmek doğru olamaz. Çünkü biraz evvel sayılan san'atları yapabilmek büyük atelyelere mütevakıftır. Halbuki binada öyle şeyler yoktur. Bir de bu kadar çok san'at ve mesleki öğretecek bir müessesenin başında o san'atlardan hiç olmazsa bir kaçına vakif bir san'atkâr müdür yahut bir kaç yabancı dil bilir bir iki mütehassıs bulunmak lâzım gelirken müdürlüğe ilk defa Meclisi Maarif âzasından ve sarıklı ülemadan Hoca İshak Efendinin oğlu Cemalettin Efendi getirilmiş sonra onun çekilmesi üzerine yerine yine sarıklı ülemadan Haydarî zade İbrahim Efendi tayin olunmuştur.

Sonraları her ne kadar mektebin bahçesine atelye işini görecek bir bina yapılmış ise de bu kadarı kâfi gelmemiştir. Hasılı; burası padişahın son yaptığı güzide bir müessese olmakla beraber Maarif Nezareti için bir me'kel işini görmüştür. Bundan dolayıdır ki mütehassıs ve ustadan ziyade mektebin geniş bir memur ve müstahdem kadrosu vardı. Bu müddeayı tevsik için Abdülhamit II devrinin son senesine mahsus Salnameden **Darülhayr**'ın kadrosunu alıp şuraya koyuyorum :

Müdür : Meclisi maarif âzasından;	Haydarî zade İbrahim Efendi
Müdüri sani : Meclisi maarif âzasından:	Mehmet Galip Efendi
Müdür Muavini	Servet Bey
Müdür Muavini (Muamelâtı tedrisiyeye memur)	Hayrettin Bey
Muhasebeci	Ahmet Fehmi Efendi
Sanayihaneler memuru ve tabibi sanî	Fuat Bey (Binbaşı)
Tahrirat kâtibi	Seyfettin Bey
Dahiliye memuru	Muti' Bey
Muhasebe refiki	Rüştü Efendi
Veznedar	Hafız Mehmet Efendi

tebin hamamını da yapmışlardır. Hamamın üzerinde **eserî hazreti Kâmil Paşa** kitabesi görülür. İkisi de Hastaneleri yanındaki türbede yatarlar.

İstanbul sokaklarına ad verirken bu konak önünden Çukur Çeşmeye giden caddeye **Zeynep - Kâmil** adını vermekle onların Türk kültürüne yapmış oldukları hizmetlere küçük bir şükran borcunu ödemek istedim.

Bu kadroya bir hayli hademe, odacı ve kapıcı ilâve edilirse **Darülhayr**'ın bu devirde Maarif Nezareti için ne büyük bir me'kel olmuş olduğu teslim edilir sanırım.

1324 (1908) inkılâbından sonra yani açılışı üzerinden henüz beş sene geçmeden ve bir tahsil devresini tamamlamayıp talebe çıkartmağa muvaffak olmadan 8 Ağustos 1325 (1909) tarihinde çıkartılan 6 maddelik bir kanunla **Darülhayr** lağvedilip binasiyle 1168920 kuruştan ibaret bulunan tahsisatının memurlar, muallimler ve müstahdemlere ait kısmı olan 80,000 kuruşu o sene Darülfünun'un ihtiyaç gösterdiği tedris alât ve edevatının satın alınmasına tahsis olunmuştur.

Kanunda lâğvın sebebi söylenmiyorsa da böyle bir binada bu kadar muhtelif san'atın öğretilemiyeceği ve ondan daha faydalı sayılan Hukukla beraber Darülfünun şubeleri ve Mülkiye Mektebi için o sırada büyük bir binaya ihtiyaç oluşu lâğve sebep olmuştur denilebilir.

Şunuda söyliyeyim ki **Darülhayr'ın** adının sonuna eklenmiş bulunan **Alî** sıfatı tahsil derecesini değil bu müessesenin hükümdara mensubiyetini gösterdiğini kabul etmek lâzım gelir.

LİSAN MEKTEBİNE EK

Osmanlı idaresinde Türklere yabancı dil öğretme keyfiyeti hiç bir devirde iyi bir yolda yürümemiştir. Bir mekteb demek olan medreselerde asırlardan beri Arapça okutulduğu halde Türklerden Arapçayı bir Arap edibi kadar değil, alelâde yazan ve konuşan çok kimse yetişmemiş, garplılaşmağa başladığımız devirden, bilhassa 1187 (1773) de Bahriye Mektebini açtığımız tarihden beri Sivil ve Askerî Mekteplere koyduğumuz Fransız, İngiliz, ve Alman dillerini de hakkiyle öğrenip çıkanlar pek az bulunmuştur .

Devletin hariciye işlerini idare edenler arasında yabancı dil bilen Türklerin olmayışı yüzünden dört asır kadar harici siyasetimizin Rumların, Ermenilerin ve Yahudilerin eline bırakılmış olmasındaki mahzuru da buna eklersek Türk genlerine yabancı dil öğretmekteki lüzum ve ehemmiyeti tebarüz ettirmiş oluruz. İşte bundan dolayıdır ki 1236 (1820) de tercüman yetişdirmek üzere **Babıâli Tercüme Odası** tesis olunduğu gibi 1281 (1864) de Fransızca, Bulgarca ve Rumca öğretmek üzere bir de **Lisan Mektebi** açılmıştı.

Bu babda bu kitabın 638 - 649 uncu sayfalarında uzun uzadıya yazılar yazılmış olduğu için onları burada tekrara lüzum görmüyorum.

Böyle bir teşebbüse 1294 (1877) senesinde işte bir daha rastlıyoruz. Fransızca ve Arapça her talebeye mecburî olmak üzere başlıca yedi lisan öğretmek üzere bu tarihde bir **Elsine Mektebi** açmağa teşebbüs edilmiştir. Bunun hakkında Maarifden sadarete yazılan tezkere devlet şurasında müzakere edilirken ceryan eden münakaşa safhaları yabancı dil çalışmaları hakkında hayli izahatı ihtiva ettiği görüldüğünden onları olduğu gibi alıyorum.

Bu vesika aynı zamanda bizde ilk açılan İdadî Mektebinin lüzum ve ademi lüzumu münakâşasınıda ihtiva ettiği için Maarif Tarihi bakımından bir kat daha kıymet kazanmıştır.

«Maarif Nizamnamei Umumisi mucibince mekâtibi âliyeye İdadiye olmak üzere bundan akdem Derseadet'de küşad edilen mektebin **Elsine Mektebine** tahvili hususuna dair Maarif Nezareti Behiyesi'nin tezkeresi

ve melfufu nizam lâyihası şûrayi devlete havale buyurulmuş olmakla tanzimat dairesinde kıraet olundu :

Hulâsai meali; zikrolunan **Mektebi İdadî**'nin şakirdanı azalıp hariçten devama talip dahi bulunmadığından anın başlıca müstamel olan yedi lisanı talim ve tedrise mahsus bir mektep hey'etine konulması ve Fransızcanın bilcümle şakirdan için talimi tahtı mecburiyetde tutulmakla beraber diğer lisanların onar şakirtten mürekkep sınıflara tahsis kılınmış ve muallim ve müdür ve mubassır ve iki nefer, odacı ve masarifi müteferrika için ilk sene şehrî 8150, ikinci sene 6550, üçüncü sene 6400 ve dördüncü sene dahi 6800 kuruş ki dört seneden sonra 27900 kuruş itası ve zikrolunan Mektebi İdadî muhassasatı şehriyesi olan 9370 kuruştan Darülmuallimini Rüşdiye İdadisi şubesinin talebesine müştereken tedris olunan ilmi mevalid ve hikmeti tabiiyye muallimleri maaşı olan 1000 kuruşun bakisi bulunan 8373 kuruş **Elsine Mektebi**'nin tam tahsisatı için icabeden 27900 kuruştan bilmahsup kusur 19520 kuruşun maarif müvazenesinin beşinci faslında bilmahsup kusur 19520 kuruşun maarif müvazenesinin beşinci faslında muharrer tertipten tesviyesi ve bu mektepten çıkacak şakirdanın **devair tercüme odalarında ve sefaret maiyetleri ve şehbenderlik ve demiryolları idaresi ve vilâyet tercümanlıkları** gibi memuriyetlerde istihdam olunmalarının tahtı müsaadeye alınması hususlarından ibaret oluyor.

Vakıa Maarif Nizamnamesi mekâtibi umumiyenin derecatını ve intişar ve tamimi maarifin vesait ve alâtını tayin etmiş ve bu cümleden olmak üzere mekâtibi âliye için yapılacak **İdadiye Mekteplerine** mahsus tedrisatı dahi kararlaştırmış olduğuna ve zikrolunan **İdadiye Mektebi** hükmi nizamın birinci eseri olarak evvelce küşat olunup İdadiye Mektepleri ise sunufı müslime ve gayrı müslimei osmaniye etfalinin tahsili fünun ve maarife teşriki gibi ehemmiyetli bir maksada hizmetle mükellef tutulmuş idüğine ve bunlarda Fransızca dahi okutturulması nizamnamenin havi olduğu cetvelde muharrer bulunduğuna nazaran mektebi mezkûrun diğer bir mektebe tahvili vehlei ulâda münasip görülemediğinden gerek bu mülâhazanın ve gerek mebhusunanh olan **Lisan Mektebi** için canibi nezaretten gönderilen nizam lâyihasında münderiç esaslara ait olmak üzere indel müzakere dermeyan kılınan mütalâanın istizah ve tetkiki zımnında bilmuhabere Meclisi Maarif âzasından izzetlü Selim Efendi daireye gönderilmiş olmakla hakayıkı maksat ve maslahat istiknah olundu.

Mumaileyhin verdiği izahata göre; zikrolunan **Mektebi İdadiyye** hini teşkilinde sureti matlubeye konulmuş olduğunu müteakip asarı hamidei hazreti padişahiye lâhikai faika olan Mektebi Mülkiye'nin tan-

zimi usulü tedrisiyesi için ana mahsus olmak üzere diğer bir İdadiyye Mektebi açılmış ve bunun ders cetveli evvelki mektebi idadiyenin aynı olup mektebi mülkiye nizamnamesinin şakirdanı hakkında bir takım füyûzatı atiyyeyi dahi mütekeffil bulunmuş olduğu ve evvelki Mektebi İdadiye'nin mahreci olacak Mekâtibi Âliye ise henüz küşat olunmadığını ve binaenaleyh Mektebi Mülkiye gibi bir mektebi feyz ve rıf'ata merbut olmadığı cihetle anda bulunan şakirdan bittabi Mektebi Mülkiye İdadisine yazılarak orada tahsili fünuna başlamış olduklarından bundan başka bir Mektebi İdadiyenin vücudu şimdilik abes hükmünde kalmış ve devlet ve memleketin asrımızca Avrupa devlet ve milletleriyle münasebat ve ihtilât ve muamelâtı günden güne artmakta ve şubbani tab'a beyninde elsinei ecnebiyenin teshili tahsiliyle az vakitte bir kaç lisan üzere tekellüm ve kıraat ve kitabete kadir adam yetiştirilmesindeki ehemmiyet dahi o nisbette terakki eylemekte bulunmuş olduğundan nezaretin mütalâai maruzası esasen yolunda görünmüştür. Şu kadar ki; küşadı istenilen **Lisan Mektebi** tahsili elsineye mahsus olacağına ve müddeti tahsiliyesi dört seneye münhasır bulunacağına nazaran bunda başlıca yedi lisandan maada tedris olunacağı meâli lâyihadan müsteban olan fünun; idadiye derslerinden aşağı olduğu halde şakirdanın füyûzatı atiyesince gösterilen tariki istihdam mektebi mülkiye nizamnamesinde muharrer müsaadata dokunacağından hem buna mahal kalmamak ve hem maksat muhafaza olunmuş bulunmak için lâyihanın birinci maddesinde **Elsine Mektebi** şakirdanına ihtisası gösterilen meharicin takyidinden sarfı nazarda ıtlâk üzere zikri ve Mektebi Mülkiye mahreçlerinin sarahaten istisnası tensip olundu.

Elsine bahsına gelindikte: Bunlar Arabî ve Farisî ile beraber yedi lisan olup ihtiyacatı zamaniyeye nazaran kâfi ise de balâda beyan olunan mütalâat icabınca bu mektebin sırf Lisan Mektebi olacağı cihetle fünun üzerine başkaca tertip olunan cetvel kifayet mertebesinde olmadığına dair vukubulan suale mumaileyh Selim Efendinin verdiği cevaptan fünunı mebhusenin dercinden maksat elsinei maruzanın tekellüm ve kıraet ve kitabetini anlardan ders verilerek talim etmek kaziyyesi idüği anlaşılmasına mebni fünun cetvelinin ayrıca tanzimi lâzım gelmeyip bunların maddei müteallikasında zikri ile iktifa olunması lüzumunu mumaileyh dahi tasdik eylediğinden dördüncü olmak üzere tashih olunan madde ana göre tadil ve islâh olunarak bu halde asıl lâyihanın altıncı maddesi hükümsüz kalmakla tayyedildi.

Şu mülâhazaya göre evvelce açılmış olan **Mektebi İdadiye** bu **Elsine Mektebine** tahvil olunacak ise de anın yerinde zaten Mektebi Mülkiyeye merbut olarak diğer bir İdadiye bulunduğu cihetle küllîyen lâğvolunmuş demek olmayıp semeratı tahsiliyesi daha mühim bir

mahreçte yetiştirileceğinden ve ba'dezin sayei maarif vayei hazreti mülûkânede silsilei mekâtibinin tanzimiyle mekâtibi aliyenin tesis ve küşadında lüzumu teayyun edecek mekâtibi sairei idadiyenin teşekkül etmesi dahi tabiî bulunduğundan şimdilik zait görünen mektebi mezkûrun muhassasatının **Elsine Mektebi**'ne nakilde beis ve mahzur değil faidei maddiye ve maneviye mevcut olmakla tahsisatı mebhusenin dahi berveçhi istizam oraya verilmesi ve açık kalacak mebaliğin maarif müvazene cetvelinde mürakkam karşılıktan ifa kılınacağı anlaşılmasına göre anın da olsuretle tesviye edilmesi hususlarının nezareti müşarünileyhaya havalesi tezekkür edilmiş olmakla hey'eti umumiyede dahi bilmütalâa ifayı muktezası babında.»

25 Sefer 1296 ve 5 Şubat 1294

«Tanzimat dairesinin işbu mazbatası hey'eti umumiyede kıraet olundu. Tahsili elsine için öyle bir mektebin teşkil ve küşadındaki lüzum ve muhassenat musaddak olmakla beraber İdadiye Mektebi Maarif Nizamnamei Umumîsi mucibince teşekkül etmiş olduğu cihetle İdadiyye Mektebine şakirdanın ademi rağbetini mucip olan ahval izale olunarak lisan mektebinin dahi başkaca küşadı bazı âza tarafından dermeyan olunmuş ise de ziri himayei füyûzat sermayei hazreti padişahide tesis ve küşat buyurulmuş olan Mektebi Mülkiyeye mahreç olmak üzere açılan İdadiye Mektebinin dersleri ve usuli tahsiliyesi **Elsine Mektebi**'ne tahvili istenilen Mektebi İdadiyenin aynı olması ve bu mekteb Mekâtibi Âliyeye mahreç olmak üzere yapılmış olduğu halde henüz anlar teessüs edemeyip Mülkiye Mektebi talebesinin ise sayei maâlî vayei cenabı velinimette füyüzatı âtiyesi nizamnamei mahsus ile muayyen bulunması hasebiyle mebhusunanh olan mektebin şakirdanı Mektebi İdadiyei Mülkiyeye müdavemeti bittabi tercih ederek şimdi orası halî kaldığına, bundan başka bir **Elsine Mektebi** küşadı için karşılık tedarikinde hasbelhal müşkülâta tesadüf olunacağına binaen Mektebi İdadiyenin **Elsine Mektebi**'ne tahvili hakkında dairenin karar ve mütalâası ekseriyetle kabul ve tasdik olunduktan sonra Meclisi Maarif âzasından izzetlü Selim Efendi dahi meduvven hazır olduğu halde nizamname lâyihasının tetkikine iptidar olundukta; üçüncü maddesinde bu mektebe kabul olunacak şakirdanın mekâtibi Rüşdiye'de ikmali tahsil ile şahadetnameyi hâmil veyahut o derece malûmatı haiz olması şart kılınmış olup halbuki şahadetnameyi hâmil olmayanların mekâtibi rüşdiyede tahsili meşrut olan müktesebatı ilmiyeden behreleri bilâ imtihan tayın olunamıyacağından bu makulelerin badelimtihan mektebe kabul olunacağı zikir ve tasrih ve dördüncü maddesine **Elsine Mekteb**'inde tahsil olunacak lisanların kıraat ve kitabetiyle beraber bu

lisanların tesiri tahsili için fünunı nafıa dahi okutturulacağı dercolunmuş ise de lisan tahsili kavaidi mahsusaya tabi olduğu cihetle fen kitaplarını okumakla lisan tahsili kabil olamıyacağından ve lisanın tahsiliyle fünunı mebhusenin teallümüne tahsis kılınan müddeti tedris kâfi olamadığından ya müddetin temdidi veyahut tahsilin yalnız lisan öğrenmeğe hasrı sureti dermeyan olunup mektebi mezbur mademki elsine tahsiline mahsustur, nizamında fününa müteallik ders verileceğinin gösterilmesi icap etmiyeceğinden cetvelde gösterilen elsinenin sureti tedrisi maarif nezaretince tayin olunacak usule tabi olacağı maddei mezkûreye ilâve olunduktan sonra tahsil ettirilecek elsine mevzuubahs edildikte eğerçi Avrupa devlet ve milletleriyle münasebet ve muamelâtın tezayüdinden dolayı elsinei ecnebiyenin tahsilinde derkâr olan lüzum ve ehemmiyet noktai nazar ittihaz olunarak elsine cetveli ana göre tanzim edilmiş ve Fransız lisanı umumî hükmüne girmiş olduğu cihetle anınla diğer bir lisanın tahsili mecburî idüği dördüncü maddede gösterilmiş ise de Memaliki Osmaniye'nin kıtaaı muhtelifesinde bulunan ahali kendilerine mahsus lisanlarla tekellüm etmekte olduklarından ve burada istihdam olunacak memurinin bu lisanlara aşına bulunması faideyi müstelzim olup Arap ve Rum lisanlarının cetvele konulması dahi bu maksada müstenid bulunduğundan **Farisî lisanı dahi Türkçe kabilinden olduğundan yalnız Farisî lisanı cetvelden ihraç** ve Ermeni ve İslâv lisanları ilâve olunarak Fransız lisanının ve memaliki Osmaniye'de tekellüm olunan lisanlardan başlı ve esaslı elsineden birinin mecburiyyüttahsil addedilmesi ve mektebe dahil olan talebenin kendi lisanından başka cetvelde muharrer lisanlardan Fransızca ile beraber diğer intihap edeceği bir lisanı tahsile mecbur tutulması fakat cetvelde muharrer diğer elsinei ecnebiyenin tahsili faideden halî olmadığı cihetle anların dahi cetvelde ibkasiyle bir talibin kendi lisanından maada Fransızca ile beraber Memaliki Osmaniye'de müstamel olan lisanlardan intihap edeceği diğer bir lisanı tahsile mecbur olacağı gibi elsinei ecnebiyeden cetvelde muharrer lisanlardan birinin tahsilinin dahi ihtiyara bırakılması sureti ekseriyetle kararlaştırılarak beşinci madde olveçhiyle tashih ve altıncı maddesi aynen kabul edilmiş olmakla müzakeratı mebsuta reyi âlii vekâletpenahilerine dahi tevafuk eylediği takdirde muamelei muktaziyenin ifası hususunun Maarif Nezareti Behiyyesine havalesi babında.»

8 Rebiülahır 1296 (19 Mart 1295)

Meclisi Vükelânın Mazbatası

«Şûrayi devlet tanzimat dairesinden kaleme alınıp hey'eti umumiyesinden bittadil ekseriyetle tasdik edilmiş olan işbu mazbata ile mel-

fufu olan altı bendi şamil **Elsine Nizamnamesi lâhiyası** meclisi acizanemizde bilmütalâa tetkik olundukta; vakıa mektebi elsinenin vucüdu elzem idüğinden bunun mezkûr mazbata ve nizamname mucibince teşkil ve tesisi ve fakat mukaddema Maarif Nizamnamei umumisi hükmünce ba iradei seniyye teşkil olunup işbu **Elsine Mektebi**'nin tesisi sırasında lâğvı gösterilen Mekâtibi Âliye İdadiyesi'nin lâğvından sarfı nazarda bilıslah kemakân ibkası tasvip ve mezkûr **Elsine Mektebi**'nde istihdam olunacak muallim ve mubassır ve hademe maaşlariyle masarifi müteferrikanın Maarif tahsisatı umumiyesi meyanında tesviyesi için nezareti müşarünileyhaya mezuniyet itası müttehiden tensip kılınmağla olbapta.»

Arz tezkeresi

«Memaliki mahrusei şahanede Elsinei Ecnebiye kıraat ve kitabetine muktedir adam yetiştirilmesi emrindeki ehemmiyetten naşi bir **Elsine Mektebi**'nin tesis ve teşkili ve bunda bulunacak talebe için kendi lisanından maada ders cetvelinde muharrer lisanlardan intihap edeceği bir lisanın tahsili mecburî ve kusuru ihtiyarî olmak ve bu mektebin muallim ve mubassır ve hademe maaşlariyle mesarifi müteferrikası için birinci sene şehrî 8150 kuruştan bed ile ikinci ve üçüncü ve dördüncü senelerde mikdarı gösterilen meblâğ ile dört sene sonra minhaysilmecmu şehrî 27900 kuruşun sureti tesviyesi ve teferruatı hakkında mezuniyet talebini havi Maarif Nezareti Behiyyesinin vukubulan iş'arı üzerine şûrayı devlet tanzimat dairesinden tanzim ve het'eti umumiyesinden bittadil ekseriyetle tasdik edilmiş olan mazbata ile altı bendi şamil elsine nizamnamesi lâyihası meclisi vükelâda bilmütalâa işbu elsine mektebinin küşadı sırasında lâğvı dermeyan olunan Mekâtibi Âliye İdadiyesinin bilislâh lâğvinden sarfınazarla kemakân ibkası ile mebbusunanh olan **Elsine Mektebi**'nin başkaca teşkil ve küşadı müttehiden tensip ve mezkûr mazbata olsuretle tezyil ve tahtim olunarak takımiyle leffen arz ve takd'm kılınmış olmakla ahkâmı münderecesi hakkında her ne veçhile iradei seniyyei hazreti padişahî müteallik ve şeref sudur buyurulur ise mentuki münifini infaze mübaderet kılınacağı.»

6 L. 1296

* * *

Bu tezkere padişaha arzolundukta; verdiği iradede: Arap lisanının dahi Fransızca gibi mutlaka mecburî olması ilâve edilmiştir.

Bu mektep için altı maddelik bir de nizamname yapılmış ise de yukarıdaki vesikalar kâfi derecede izahati havi olduğu için onu derce lüzum görmedim.

Ne gariptir ki böyle bir Mektep açılacağı sırada ne Maarifçe, nede devlet şurasınca 1281 (1864) de açılmış olan **Lisan Mektebi** asla hatırlanmadığı gibi 1299 (1883) de yine bir **Lisan Mektebi** açılmak istenildiği zaman daha önceki teşebbüsler bahse mevzu olmamıştır. Bundan şu anlaşılıyor ki bu mektebler o kadar sessiz, o kadar sönük olmuş ki ne Babıâli'nin, nede Maarif Nezaretinin dosyalarında ve memurlarının hafızalarında asla bir iz bırakmamışlardır.

Ben de böyle bir mektebe ancak Maarif Tarihinin bu devrini yazarken arşivde yaptığım tetkikat sırasında tesadüfen muttali oldum. Şimdi bu satırları bu kitabın 638 - 649 uncu sayfalarındaki yazıları tamamlamak maksadiyle ve onlara ek olmak üzere buraya koyuyorum.

Yine bu bahsi tamamlamış olmak için 1308 (1892) de **Lisan Mektebi**nde Arapça ve Farsça okunması padişaha arz ve teklif edildiği zaman padişahın bu dillerle beraber Alman, İngiliz ve Rus dillerinin okutulmasını da emrettiğini 976 ıncı sayfada göstermiş olduğum gibi 1209 uncu sayfada yazıldığı misillu 1319 (1903) de Darülfünun'a bir şube olmak üzere başinci def'a olarak bir **Lisan Mektebi** açılmasına da irade çıkmış ise de böyle bir Mektebin açıldığına ihtimal vermiyorum. Daha doğrusu bu senelerde Darülfünunda okuduğum halde hatırlamıyorum.

Bununla beraber 1326 (1820) den beri sürüklenip gelen bu mesele halâ hallolunmuş değildir. Üniversite son şeklini aldığı zaman bu hastalık yine baş göstermiş ve bundan dolayı Üniversiteye bağlı bir **Yabancı Diller Okulu** açılmış olduğu gibi Üniversite tahsilini takib eden gençlerede ayrıca daimî ve mecburî **Lisan Kursları** açılmıştır. Acaba bu sefer muvaffak olunmuş mudur? Bilmem!

(1941'de basılan 3 üncü cildin sonu)

IV
İkinci Meşrutiyet
Yahut
Bocalama ve Duraklama Seneleri

Dördüncü Cild

IV

İKİNCİ MEŞRUTİYET

YAHUT

BOCALAMA ve DURAKLAMA SENELERİ

1324 (1908) — 1338 (1923) = 15 sene

DEVRİN İZAHI :

Onbeş sene süren bu devreyi üç muhtelif safhaya ayırarak öylece gözden geçirmek lâzımgelir.

Birinci safha : 1324 (1908) den 1330 (1914) senesine kadar olan bocalama seneleridir.. Yedi sene süren bu zamanda Türk olmayan meb'usların, patrikhanelerin, siyasî fırkaların, matbuatın ve nihayet yabancı hükûmetlerin gösterdikleri müşkilât ve ileri sürdükleri engeller yüzünden hiç bir şey yapılmamış, maarif işlerinde esaslı ve sabit bir adım atılamamıştır.

Bu yedi sene içinde 15 Nazır değişmiş, bu kararsızlık da Maarifte bir iş yapılamamasına amil olmuştur.

İkinci safha : 1331 (1915) den 1334 (1918) e kadar süren umumî harp, örfî ve askerî idare zamanıdır. Dört sene süren bu zamanda hükûmet eskisine nisbetle oldukça kuvvetlenmiş, meb'uslar, azlıklar ve gazateciler birer vesile ile susturulmuş ve sindirilmiş, yabancı hükûmetlerin dayandıkları kapitilasyonlar kaldırılmış, hatta mektepleri ellerinden alınıp Maarife verilmiş, fakat bu sefer de harbin doğurduğu felâketler ve bunların neticesi olan talebesizlik yüzünden beklenen semere alınamamıştır.

Bu dört sene içinde hemen hemen bir tek Nazır, Şükrü Bey, işi başında bulunmuş hem bundan hem de fırka ile hükûmetin kuvvetli bulunuşundan dolayı biraz iş görülebilmiştir.

Üçüncü safha : 1335 (1919) dan 1338 (1923) e kadar süren mütareke ve imparatorluğun yıkılış zamanlarıdır. Dört sene süren bu zamanda harpten mağlûbiyetle çıkılmış, hükûmet merkezi olan İstanbul; İngiliz, Fransız, İtalyan, hatta Yunan kuvvetleri tarafından işgal olun-

muş; bu hükûmetler harp içinde Türk talebesi yerleştirilmiş olan mektepleri geri aldıktan başka bu seferde Maarife ait mektepler cebren boşaltılıp Türk talebe kapı dışarı edilerek yerlerine işgal kuvvetleri konulmuş ve nihayet Osmanlı İmparatorluğu büsbütün yıkılarak Anadolu'da kurulan millî hükûmet İstanbul'u da kurtarmış ise de bu dört sene çekilen felâket ve içine düşülen hercümerç hiç bir devirde görülmüş, işitilmiş şeylerden olmamıştır.

Bu dört sene içinde 17 Nazır değişmiş, tabiidir ki hiç bir şey yapılamamıştır.

İşte şimdi biribirine hiç benzemeyen, hatta birisi ötekisini aratan bu üç safhayı tekrar 17 parçaya ayırarak kitabın bu kısmında birer birer izah ve tevsik edeceğim.

Resmî şekli Meşrutiyet olduğu halde 32 sene süren Mutlakiyet ve İstipdat idaresi altında bunalmış kalmış olan bütün halk 1908 İnkılâbı olur olmaz söz, yazı ve baskı hürriyetine kavuştu. Basılmadan önce sansür usulü gazetelerden ve muayene ve ruhsat usulü de kitaplardan kaldırıldı. Hasılı ağızlar açıldı, bağlar çözüldü ve herkes söylemeğe, yazmağa ve neşretmğe başladı.

Böyle bir devirde en büyük inkişafın mekteplerde ve tedris sahasında baş göstereceği tabiidir. Fakat bu keşmekeş, bu hercümerç içinde acaba buna zaman ve imkân bulunabildi mi? İşte burası üzerinde durulacak bir noktadır.

Yeni mektepler açmak, Maarifte yenilikler yapmak birinci derecede paraya ihtiyaç gösteriyordu. Para vardı ve istikrazlarla elde ediliyordu. Fakat bu sefer de ilk tedrisata devlet bütçesinden para verilir mi, verilmez mi? Verildiği takdirde (meşrutiyet rejiminde teb'a arasında müsavat esası kabul edildiğine göre) İslâm ve Türk olmayan unsurların mekteplerine de verilmek lâzım gelmez mi? mes'elesi ortaya çıkarıldı.

Gerek meb'usan ve ayan meclislerinde, gerek gazete sütunlarında yapılan uzun münakaşa ve neşriyattan sonra ilk tedrisat masrafının devlet bütçesinden verilmesi, fakat bu tahsisattan azlık mekteplerine de hisse ayrılması kararlaştırıldı ve o suretle meclisten inkılâbın birinci senesinde ilk tedrisat için 100,000 ikinci senesinde de 150,000 lira tahsisat alındı.

Fakat bu sıralarda yani inkılâbın vuku bulduğu Temmuz 1324 (1908) tarihinden Nisan 1325 (1909) tarihine kadar geçen 10 ay içinde yedi Maarif Nazırı değişmiş, hiç birisi esaslı bir işe girişememişti. Bu nazırlardan sonuncusu olan Nail Bey ancak 8 ay 19 gün kadar nezaret

makamında kalmak talihine mazhar olduğundan bu müddet içinde bahsi geçen tahsisatın Türk ve Azlık Mekteplerine verilmesi işleriyle meşgul olabildi.

Tafsilâtı Azlık Mektepleri bahsinde görüleceği gibi Patrikhaneler devlet bütçesinde verilecek tahsisat yüzünden mekteplerinin teftiş ve idaresine hükûmetin müdahalesini kabul etmediklerinden bu nazır ahvali sıhhiyesini ileri sürerek istifa edip çekildi. Seleflerine nisbetle oldukça fazla müddetle nezarette bulunmuş ve Maarifin halini herkesten iyi ve daha yakından görmüş olan Nail Bey'den o zamanki vaziyeti dinleyelim:

«Maarif Nezaretine tayinimden istifanamemin yevmi takdimine kadar geçen müddet içinde büyük bir muvaffakiyyete mazhar olamadım. Sebeplerin pek mahdut olduğunu bizzat kendim mûterifim. Fakat hemen hiçten vücut bulacak bir işte büyük muvaffakiyetler mümkün olamayacağını düşünerek müteselli oluyorum.

Milkimizde ciddî bir Maarif Teşkilâtı henüz yapılacaktır. Devri sabıktan kalan teşkilât, içinde levha bulunmayan köhne bir çerçeveye benzer, matluba hizmet edemez. Dikkat buyurulsun ki bir çok yerlerde mektebin yalnız teşkilât ve tedrisatı değil binası bile bir Darüttedris'e, bir melcei ilmü irfana benzemiyor. Diğer mahallerde ise o kadarı yok, yani hiç mektep yok. İşe bidayetten başlamağa lüzum vardır. Başlıca buna hasrı meşagıl eyledim... 200'ü mütecaviz İdadî Muallimine ihtiyacımız var, muallim arıyoruz, fakat yok. Bunların maaşı 800 kuruştan eksik değildir. Halbuki bu muallimliklere talip çıkmıyor... Bu hal muvacehesinde Maarif Nezareti ne yapabilirdi? Birdenbire muallim yetiştiremezdik. Fakat bir şey yapmak mümkündü ki o da istikbal için muallim hazırlamaktı.

Devri sabıkın yalnız İstanbul'da bir Darülmuallim'ini vardı. O da nasıl bir Darülmuallimin?.. Evvelâ bunu ıslâh ettik. Bu mektepte en gayretli, en muktedir muallimlerimiz ders veriyorlar. 180 kadar talebe devam ediyor. Bundan başka 28 vilâyette de birer Darülmuallimin küşat eyledik. Her vilâyette birer Darülmuallimin bulunması nezaretçe mukarrerdir.....

Üç dört vilâyetin umurı maarifini birleştirmek ve onların maarif hissesini de kendilerine terkederek maarif umurunca vilâyatı kendi maarif işlerinin hakimi haline getirmek ve nazaretçede ancak âlî mertebede bir mürakebe icra eylemek Maarif Nezaretinin esas mesleği iktizasındandır. Bu iş zamana tevakkuf eder. Müddeti memuriyetimde esa-

satla meşgul oldum. Zannederim ki bazı cihetlerce kuvvetli esaslar konuldu.» [1]

Şu izahat gösterir ki hususî idarenin teşkili fikri daha inkılâbın başlangıcında, yani 1324 (1908) de başgöstermiş, fakat 1329 (1913) e kadar fiiliyat ve tatbikata geçilememiştir. Bunun sebeplerini aşağıda göreceksiniz.

Nail Bey'den sonra nezaret makamına bilfiil Maarifçi olan Emrullah Efendi getirildi ve O, bu makamda 1 sene 3 ay 12 gün kalmak bahtiyarlığına mazhar oldu. Bir çok esaslı işlere başladı. Bunların başında tedrisatı İptidaiye mes'elesiyle uğraşmış olması gelir. Ehemmiyet itibariyle bu mes'ele biraz sonra ayrıca izah edilecektir.

Emrullah Efendi nezaret sandalyesine ilk oturduğu gün maarif memurlarına yazmış olduğu buyurultuda mekteplere ve tedris işlerine dair bilhassa şu sözleri söylemişti:

«Maarif memuru olmakla memlekete karşı taahhüt etmiş olduğumuz vezaif pek mutenadır. Münevver fikirleri, mühezzep vicdanlar, mûtekit kalpler yetiştirmek gibi hidematı mühimme ile mükellef bulunuyoruz.

Saadeti atiyemizin temini, meşrutiyeti meşruamızın teşyidi; ensali vatana terbiyei ahlâkiye ve terbiyei zihniyelerine terdifen levazımı meşrutiyete muvafık bir terbiyeyi ehliyye ve siyasiye temin eylemek keyfiyetlerine mevkuf olup hususiyle terbiyei ahlâkiyenin bir sureti müessirede temini de **terbiyei diniyeye** itina ve ihtimam ile müyesser olacağından mekâtipte hissiyat ve tedrisatı diniyenin kemahiye hakkiha tenmiye ve terakkisine ve feraizi diniyenin icrasına ihtimam etmek de terbiyei etfale memur olanlar için bir vazife teşkil eder. Mekteplerimizde evlâdı vatanın bu evsaf ve mezaya ile beraber hayatı şahsiye ve medeniye cihadında daima galibolacak surette malûmatı ameliyye ile mücehhez olarak yetiştirilmeleri esbabını tehiyye ve temin edecek tedabiri külliye merkezce ittihaz edilerek mahalbema mevkii icraya vazolunmak üzere peyderpey tebliğ olunacaktır.»

TUBÂ AĞACI NAZARİYESİ:

Emrullah Efendinin nazırlığı zamanında ikinci bir maarif münakaşası başgösterdi. İslâhata ilk mekteplerden mi, Yoksa Darülfünundan mı başlamak lâzımgelir? Evet birşeyler yapılmak lâzım, fakat buna neresinden başlamak icabeder?

---

[1] Sabah gazetesi 23 Kânunu evvel 1325 (5 Kânunu sani 1910)

Maarif tarihinde **Tubâ ağacı nazariyesi** adıyla anılan bu mes'ele üzerinde biraz durmak lâzımgelir.

Tubâ ağacı nazariyesi. Evet, 1908 inkılâbından sonra ikinci maarif münakaşası bu ad altında cereyan etti. Maarif islâhatiyle esaslı surette uğraşmağa başlamış olan nazır Emrullah **Efendi Maarif Tubâ ağacına benzer** demekle islâhat ve teşkilâta tedrisatı iptidaiyeden değil, tedrisatı âliyeden başlamak lâzım geleceğini söylemişti ve bu devrin maarif işleriyle en çok alâkadar olan muallim ve muharrir, Darülmuallimin müdürü Sati' Bey bunun aksini müdafaa ederek cevap vermişti. Sati' Bey yazılarının birinde «Mekâtibi İptidaiyesi olmayan bir yerde bir Mektebi İdadi Mekâtibi İdadiyesi olmayan bir yerde bir Darülfunun te'sis etmek kabil midir? Bir ferdin iyi bir tahsil edinmeksizin tam bir tahsili âlî sahibi olması mümkün müdür? Mebadii ulûmu öğrenmeden bir adamın ulûmı âliyede tahassus etmesi kabil midir? Zannederim ki bunların cevaplarında tereddüt ve ihtilâfı badi olabilecek hiç bir cihet yoktur. Tahsili âlî tahsili tâliye tahsili tâli de tahsili iptidaiye istinat eder. Hiç bir derecei tahsil altındakine istinat etmeden yükselemez. Çürük bir tahsili İptidaiye istinat edecek bir tahsil hiç bir zaman âlîleşemez. Fakat şurası da düşünülmelidir ki bir Mektebi İdadî te'sisi için her tarafın iptidailerle dolmasına, bir Darülfünun te'sisi için de her tarafın tam bir idadî şebekesi ile mestur olmasına intizar etmek lâzım ve caiz midir?... Zannederim bu sualin cevabı mantikisi de pek aşikârdır... Şüphesiz bir kaç iptidaî bir İdadiye, bir kaç iyi İdadî de bir Darülfününa mahreç ve mesnet teşkil edebilir.

Tahsili iptidainin her tarafa tamim ve intişarı uzun bir zamana, lâakal iki üç batın mururuna tevakkuf eder. Tahsilin yüksek derecelerini ihdas etmeği bu zamanın nihayetine kadar te'hir etmekse kat'iyyen caiz olamaz. Çünkü, memleket yaşamak ve sür'atle terakki etmek için iyi ve yüksek tahsil görmüş zevatın mesai ve ihtimamatına da arzı iftikar eder.» [2]

Biraz sonra okuyacağınız gibi Ziya Gökalp da 1333 (1917) de İttihat ve Terakki Fırkası kongresinde okumuş olduğum raporda Emrullah Efendinin bu nazariyesini müdafaa etmiştir. Fakat Nazır Emrullah Efendi fiiliyat ve tatbikatiyle bu nazariyeden vaz geçmiş, her şeyden önce tedrisatı İptidaiye Kanununu çıkartmağa koyulmuş, ayni zamanda İdadileri islâha, teksire çalışmış ve en yüksek ilim müessesesi olan Darülfünun nizamnamesini de yine kendileri çıkartmakta ön ayak olmuştur. Binaenaleyh Emrullah Efendi ileri sürdüğü bu nazariyede se-

[2] Muallim Mecmuası C. 2 Sayı 13. S. 386

bat ve ısrar etmemiştir. Esasen hal ve zaman da kendisine muarızdı. Bu sırada tedris merhalelerinin hepsi de islâha ve tensika muhtaçtı. Emrullah Efendinin bu nazariyeden daha nerelerde, ne suretle ayrılmış ve zamanında maarifin ne halde bulunmuş ve bu halleri islâh için daha neler yapmak istemiş olduğunu bir kerede kendi ağzından dinleyelim:

«Memleketin ihtiyacı pek vasi, vesaitimiz ise mahduttur. Yalnız paradan bahsetmiyoruz. Maarif bütçemiz ahalimizin miktarına nisbetle pek dun bir yekûn teşkil ediyorsa da velev para olsa bile müşkilât yine hitam bulmayacaktı. Muallim yok. Taşra Mekâtibi İptidâiyesi için bugün 70,000 muallime mühtacız. Terbiyetületfalin mebadisinden anlar 70,000 muallim değil bu miktarın yüzde birini bulabileceğimizi kim iddia edebilir? Her işte olduğu gibi maarif umurunda da elzemi lâzıma tercih ederek hatve behatve ilerlemekte görülen mecburiyeti isbata şu basit hesap kifayet eder. Bizde Maarif Nezaretinin vezaifine nisbetle elzem nedir? Kabineye iltihak ettiğim zaman dikkatim bu cihete matuf oldu. Elzem binayı maarifin temeli olan tahsili iptidaidir. Binaenaleyh nezaretçe geçenlerde tanzim edilmiş olan lâyihanın o kısmını nazarı itibare aldım. En evvel Mekâtibi İptidaiye teşkilâtını ikmal eylemek üzere o cihete hasrı meşagıle karar verdim. Binaenaleyh bu sene Maarif Nezaretinin fa'aliyetinde en büyük mevkii bu iş tutacaktır. Maarif programının rüknü bina ve paradır. Köylerde mektep binaları yok. Mektep binaları yaptırıldığı halde de muallim maaşı vermek için paramız yok. Bu işi bütçedeki tahsisatla yapmak mümkün değildir. Halbuki tahsili iptidaî mes'elesi serveti umumiyemiz artsın da o zaman yaparız diyerek âtiye bırakılması caiz görülebilecek umurdan addolunamaz. Esaslı bir tedbir ittihazı lâzımgelirki o da tahsili İptidaî emakin ve masarifinin tedarikinin mahalline ait tanılması, yani her köyün, her nahiyenin, her kasabanın İptidaî Mektebini kendisi yapması ve o Mektebi masarifi nisbetinde vereceği bir vergi ile gene kendisinin idare eylemesidir.

Her ne kadar sureti zahiresinde bu tedbir yeni bir teşebbüs gibi görünürse de esası öyle değildir. Vatanımızın pek çok yerlerinde şimdiye kadar İptidaî Mekteplerinin binaları hamiyyet mendanı ahalinin ianeleriyle yapılmakta ve bunların masrafları da vesaiti mahalliye ile tedarik olunmakta idi. Fakat bu muamele usulü dairesinde ve fikri takib ile yapılmamakta idi. Biz işte şimdi bu ciheti temin ediyoruz.

Zaten İptidaî Mekteplerinin programı da ahvali mahalliyeye tevfik edilecek ve en çoğu üç sınıf üzerine tertip edilmekle beraber iki ve bir sınıflıları da bulunacaktır. Bazı yerlerde bunları bir de Rüştî sınıfı ilâve edilerek seviyyei tedrisatı biraz daha yükselteceğiz.

Velhasıl memlekette okuyup - yazma bilmez adamların miktarını eksiltmek için (mesainin ahvali mahalliyeye tevfiki suretiyle) her ne yapmak mümkün ise yapacağız.

Bu teşebbüsat devletin Rüştî derecesinde tahsile de ehemmiyet vermesine mani değildir. Onun için, bütçelerde 111,000 lira vardır.

Muallimlere gelince; şimdilik mevcudun derecei vukufunu i'lâ etmeğe ve ondan istifade eylemeğe çalışacağız. Bir ehliyetname usulü ihdas ediyoruz ki bu, İptidaî Muallimliği edebilecek derecede okumak yazmak bilenlere, yahut eğer noksanları varsa vukuflarını o dereceye isal-edenlere verilecek ve bunlar mekâtipde istihdam olunacaklardır. Evvelâ umumî surette icra kılınan tedabir bize muallimleri de verecektir. Meselâ taşrada on Leylî İdadî Mektebi açarak bunların her birine 150 leylî talabe alacağız. Şimdi vatanımızda 23 Leylî İdadimiz vardır ki bunlara sunufı Rüştiye'de dahil olarak ancak 1800 şakird devam ediyor. Yaptırdığım bu hesaba göre şimdi devletin şakird başına ihtiyar eylediği masarifi tedrisiye mahalline göre senede 9 liradan 60 liraya kadardır. Masraf pek mühim, halbuki semere pek mahdut. Çünki bu mekteplerin teşkilâtı gayri muntazamdır. Muallim maaşları 450 kuruştan 1000 kuruşa kadardır. 1000 kuruş alanlar ilâvei memuriyet olarak bir de müdür muavinliği vazifesini yaparlar. Neharî İdadilerimize gelince: Bunlar şimdi 70 kadar olup muallimleri meyanında 100 kuruş kadar maaş alanları da vardır. Biz bu teşkilâtı islâh edeceğiz. 23 Leylî İdadî yerine 10 İdadî açıyoruz. Fakat bunlarda 2500 şakird bulunacaktır. Müdürlerin maaşı 2500 kuruş, muallimlerinki 2000 kuruşa kadar olacaktır. Mektepte yiyip içecekleri memnun olabilecekleri derecede naili mükâfat olmuş bulunacaklardır.

Bu mekteplerde son sınıfların ulûmı tabiiye ve riyaziye dersleri Fransızca tedris edileceğinden bu dersler için memaliki ecnebiyeden muallimler celbedeceğiz. Bu suretle şakirdler ecnebî lisanı ile tahsile alışmış bulunacaklardır. Bu 10 Leylî İdadî Mektebi haricinde her sancakla bazı mühimce kaza merkezlerinde neharî idadiler bulunacak ve bunların adedi 85 kadar olup tedrisatında **lise modern** derecesinde bir program tatbik edilecektir. Taşradaki İptidaî Darülmualliminlerinin miktarını tesbit ve bunlardan başka müceddeden dört bap Rüştî Darülmuallimin küşad edeceğiz. Bu yeni müesseselerden fevkalâde istifade edileceği muhakkaktır.

Maahaza taşradaki İptidaî muallimlerinin derecei vukufunu i'lâ etmek üzere şimdi her vilâyetten Dersaadet'e iki kişi celbediyoruz ki bunların masarifi devletle iaşesi ve buradaki Darülmuallimini İptidaiyeye

devamı mukarrerdir. Bittabi burada görecekleri tarzı tedrisi memleketlerine götürerek tatbik edecekler ve bu suretle diğer arkadaşlarına da nümune olacaklardır. İdadî muallimi yetiştirmek için ise bu derecede tahsil görmek isteyenleri Dersaadet'te leylî mektep gibi ikametgâh tahsis ve iaşelerini temin ettikten sonra Darülfunun'a devam ettireceğiz. [3]

Maarif Nezareti bir yandan bu suretle bütün mektepleri islâhla meşgul olduğu bir sırada devletçiliğe asla yanaşmamış olan patrikhanelerden başka memleketi idareye yeni başlayan İttihad-ü Terakki Cemiyeti ile köhne Evkaf Nezareti de mektepçiliğe heveslenmek suretiyle memlekette **Tefriki Tedrisat** sahasında yeniden birer gedik açmış oldular. Bunlar hakkında da bir kaç satır yazılmazsa Maarifin bu zamanki seyri eksik bırakılmış olur.

TEFRİKİ TEDRİSAT VE İTTİHAD-Ü TERAKKİ CEMİYETİ :

1908 inkılâbının ilk siyasî teşekkülü olan bu cemiyet hükûmeti ele almadan önce tanzim etmiş olduğu nizamnamesinde maarif sahasında takibedilecek programı göstermiş olmakla beraber bir cemiyet olmak haysiyetile kendisinin de ayrıca mekteplerle ve mektepçilikle uğraştığı görülmektedir.

Bu maksatla İstanbul ile Rumeli ve Anadolunun bazı büyük şehirlerinde İptidaiden Sultaniye kadar masrafı cemiyete ait olmak üzere mektepler açmıştı ve meselâ, İstanbul'da Beşiktaş'ta bir **İttihat ve Terakki Sultanisi** vardı.

18 Teşrinisani 1326 (1910) tarihinde Cemiyetçe neşrolunan beyannamenin Beşinci maddesinde «Cemiyet mev'izeleriyle, ilmî müesseseleriyle, faideli neşriyat ve teşebbüsleriyle milletin siyasî ve içtimaî terbiyesine hizmette ve intihabatta efkârı umumiyeye rehberlikte devam eder.» denilmekle bu işteki maksat ve gayesini göstermiş oldu.

Bu cemiyet de azlıklar gibi mekteplerini maarifin müdahalesi olmaksızın kendisi idare edecek, mekteplerin programı cemiyetin merkezince yapılacak ve mekteplerin idaresi için de **maarif onluğu** adı altında bittabi cemiyete mensup fertlerden bir vergi alınacaktı. Hattâ gerek o zamana kadar açılmış olan, gerekse ondan sonra açılacak bulunan mekteplere muallim yetiştirmek üzere Selânik'te bir de **Hususî Muallim Mektebi** açmasını kararlaştırmıştı. Şu halde bu devirde bütün azlıklarla evkaf gibi İttihadü Terakki Cemiyeti de Maarif Nezaretini bir tarafta bırakarak Tefriki Tedrisat yolunu tutmuştu. Fakat o, bu yolda

[3] Sabah gazetesi. 15 Şubat 1325 (28 Şubat 1810)

çok yürümedi. Hükûmeti elde ettikten sonra azlıkların da, evkafın da gittiği yolu düzeltmek lâzım geldiğini anladığından ilkin kendisi bu çıkmaz yolu terke mecbur kaldı.

Cemiyetin siyasî terbiyesi tekemmül ettikçe maarif sahasındaki dar zihniyeti de genişlemeğe, hususiyetten umumîyete geçmeğe ve artık cemiyetin değil milletin maarifini düşünmeğe başlamıştı. Bu tekâmülü 1329 (1913) den sonra daha iyi görebiliyoruz.

Bu senede neşrolunan İttihadü Terakki Cemiyetinin siyasî programının 42 inci maddesinde ilk tedrisata şu tarzda temas edilmekte ve cevaz verilmektedir.» Kanunu Esaside musarrah olduğu veçhile Osmanlı milletinin terbiyei siyasiye ve ehliyeleri siyakı vahidede cereyan etmek için hususî ve cemaat mektepleri üzerinde nezaret ve teftiş hakkı bulunmak, fakat hiç bir unsurun lisanı maderzadı ile itikadiyat ve edyanına müdahale etmemek kaziyyesi umde ittihaz olunmuştur.»

Tahsili İptidaî mecburî ve Mekâtibi Umumiye de meccanidir. Mekâtibi İptidaiyei umumiye ve taliyede Türkçenin yalnız lisan olarak tedrisi mecburî olmakla beraber her mahallin ana lisanı tedris olacaktır.

Mekâtibi İptidaiye programları sair memaliki mütemeddinede olduğu gibi Rüşti tahsilini de ihtiva edecek surette tertip ve mahallerinin ihtiyaçlarına göre bu programlara ziraat, ticaret ve sanata ait malûmat tezyil olunacaktır. Mekâtibi Sultaniye ve âlîyenin masarifi te'sisiyei daimeleri umumî bütçeden tesviye ettirilecektir.»

TEFRİKİ TEDRİSAT VE EVKAF NEZARETİ :

Önceleri sıbyan ve tanzimattan sonra İptidaî adlarını alan ilk mektepler muallim maaşları yine evkafça verilmek üzere birinci meşrutiyet devrinde maarife devredilmiş, kütüphanelerde yine bu şartlarla maarife geçmiş ve maarifçe de çoğunun fihristleri yaptırılıp bastırılmıştı. Fakat medreseler Maarif Nezaretiyle alâkası olmayarak evkaf nezaretiyle meşihati İslâmiye arasında müştereken idare olunuyordu.

1908 inkılâbından sonra Evkaf Nazırlığına tayin olunan Mısırlı Halil Hammada Paşa tanzim etmiş olduğu islâhat lâyihasında mekteplerle kütüphanelerin yine evkafa iadesine lüzum göstermiş, fakat muvaffak olamadan çekilmiş, lâkin Hayri Efendi Şeyhülislâm ve Evkaf Nazırı olunca bu lâyihayı tatbika başlayarak Evkaf Nezaretinde bu işlerle meşgul olmak üzere Müessesati İlmiyyei Vakfiye adında yeni bir idare kurmuştu. O sırada neşredilen 7 Temmuz 1328 (1912) tarihli nizamnamenin 18 inci maddesinde bu idarenin göreceği işler gösterilmiştir. O za-

mana kadar muhassesat ve tamirat itibariyle Evkaf Nezaretine, tedrisat ve teftişat cihetiylede Maarif Nezaretine bağlı olan tedrisat ve mektep işlerinin temini vahdet ve selâmeti için iki nezaret memurlarından mürekkep bir komisyon toplanarak müzakereler yapmışlar ve tanzim ettikleri 13 Mayıs 1329 (1913) tarihli rapor üzerine binası binnisbe müsait olan Sultanahmet'de Cevri kalfanın İnas Mektebi gibi sekiz mektep istenildiği zaman evkafa verilmek üzere muvakkaten Maarif İdaresinde bırakılarak kalan 243 Mektep ile Bayezit umumî kütüphanesinden başka kütüphanelerin idaresi tamamen Evkafa geri verilmiştir.

Bu mekteplerin çoğu Hıfzıssıhhat şartlarına uygun olmadığı ve muallimler de yaşlı ve bitkin kimselerden ibaret bulunduğu için evkaf tarafından hem binaca hem de tedrisatça bir hayli yenilikler yapılmağa başlanmıştır. Ezcümle yeni mektep binaları yapılıncaya kadar muvakkat bir müddet için 1 - 4 dershaneli mektep halinde kalmaları mümkün olan 19 mektep tevsiat ve ta'dilen tamir ve termin edilmiş ve bunların her türlü ders levazımı te'min ve muallimleri tensik ve tecdid olunmuştur.

Büyük ve altı dershaneli, idare ve muallim odalarını, iş, yemek ve teneffüs salonlarını vesair teferruatı cami olmak üzere Bostancı'da Abdülhamit I, Üsküdar'da Ayazma'da Mustafa III adlarına yeni ve mükemmel mektepler yapılmış, Göztepe'de bir başkası yapılmağa başlanmıştır. İçlerinde tedrisat yapılması sıhhatı bozduğu için kapatılan köhne mekteplerin yerine yenileri yapılıncaya kadar iki, üç sene ihtiyacı karşılamak üzere bir çok konaklar kiralanarak bunlar kız ve erkek çocuklara mektep ittihaz olunmuştur.

Ayni usul medreselere te tatbik edilmiş ve Sultanselim imaretinin yerine 16.000 lira sarfiyle Abdülhamit I, mederesesi (Şimdi Cumhuriyet Kız Lisesi olan bina) Fethiye mederesesi, Zeynep Sultan mederesesi, Mederesetülkuzat (şimdi Üniversite kütüphanesi olan bina), Talebe yurdu (Şimdi Yüksek Muallim Mektebi olan bina) yeniden yapılmıştır.

Kütüphanelere gelince: Mevcut kütüphanelerin binaları esaslı surette tamir edilmiş ve okuma odalarına el'an kullanılmakta olan modern masalar yaptırılmış, Rusya'dan şark eserlerini havî ve Katanof adında bir müsteşrike ait 7000 ciltlik bir de kütüphane muhteviyatı satın alınarak İstanbul'a getirilmiştir. (Bu kütüphane şimdi Türkiyat Enstitüsündedir.)

Bütün bu yenilikler Evkaf idaresince yapılırken Maarif Nezareti ancak Çapa'da bir tek Kız Muallim Mektebi ile Yerebatan'da bir Tatbikat

Mektebi yaptırabilmiş ve Çapa'daki Derviş Paşa konağı ile Acıbadem'de Ratip Paşa köşkünü Mektep ittihaz olunmak üzere satın almıştır.

Evkafın muvaffakiyetleri; İmaret gibi, medrese gibi, Cami gibi şehrin para eder yerinde bulunan binaları istibdaledip yerine irat getirir hanlar yapmaktadır. Bir de evkaf yalnız İstanbul'u düşünmüş, Maarif Nezareti ise İptidailerden Darülfünun'a kadar bütün imparatorluk dahilindeki mekteplerle uğraşmak mecburiyetinde kalmıştır.

Evkaf Nezaretinin bu sıradaki ilmî hizmetlerini tamamlamış olmak için evkaf müzesini, medresetülhattatini, evkaf matbaasını da hatırlatmak lâzımgelir. Evkaf nezareti bu yolda muvaffakiyetle yürümekte iken 1330 (1914) de Umumî Harp çıkmış, inşaat malzemesi azalmış ve tabiatiyle yapı faaliyeti durmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu umumî harbe iştirâk ile memleket içinde tek fırkanın kahir idaresini ve disiplinini kurduktan sonra kapitülâsyonları da kaldırarak ve düşman devletlere ait mektepleri işgal ve ayni zamanda Türk azlıklarına ait mekteplere de kudretini teşmil ederek mektep ve tedrisat işlerine eskisine nisbetle daha iyi bir şekil verdiği ve tedrisat ile teftişata ait bütün kuvvet, kudret ve selâhiyeti Maarif Nezaretinde topladığı sırada Evkaf Nezaretinin maarifçiliği ile de yakından alâkadar olmağa başlamış ve biraz aşağıda anlatıldığı gibi mektep işlerini evkafın elinden alıp kısmen Maarife ve kısmen Meşihatı İslâmiyeye vermiştir.

Bunları biraz sonra tafsilâtiyle anlatacağım.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu Evkafın bu zamanki Maarif teşkilâtını ve yenilik hareketlerini hatıratında şu cümlelerle anlatır:

«Hayri Efendi Evkaf Nazırı idi. Nail Reşit Bey evkaf müessesatı ilmiye müdürü Ali Bey (Şimdi İzmit meb'usu) da müdür muavini bulunuyordu. Bu üç zat el ele verip eski orta zamanlar mahalle mektebi an'anesini yıkmağa başladılar. Bu yıkma veya yapma hareketinde Ali Bey'in rolü en büyüktü. Ali Bey ruhen yenilik için yaratılmıştı. İnsan tanıyor, öğretmen seçmesini ve kullanmasını çok iyi biliyordu.

Onların davasına elimden geldiği kadar yardım ettim. Yeni alınacak İptidaî muallimlerinin seçilmesine beni memur etmişlerdi. İki imtihan yaptım. Biri yazılı. Bu imtihanda: Gülhane parkında ne görürseniz yazınız demiştim. İkincisinde namzetlerin her biriyle ayrı ayrı konuştum. Neticede kafa ve ruh bakımından muallimliğe en uygun olanları seçmiş, ayırmıştım. Bu sayede evkaf muallimleri, vakıf mektepleri maa-

rife ilhak edilinceye kadar maarif muallimlerine nisbetle çok muvaffak oldular...» [4]

Sabah baş muharriri D. K. yazmış olduğu bir makalede Tedrisatı İptidaiye Kanununun neşrinden ve Evkaf Nezaretinin bir Tedrisatı ilmiye Müdüriyeti kurmuş olduğundan uzun uzadıya bahsettikten sonra aldığı malûmata dayanarak Evkaf Nezaretinin bu sırada girişmiş olduğu Maarif hamleleri hakkında şu izahatı vermektedir:

«Nezareti Evkafın Maarifi Umumiyeyi bilhassa Tedrisatı İptidaiyeye ibraz edebileceği hizmeti anlamak için şurasının bilinmesi kifayet ederki yalnız İstanbul'da Vakıf Mekteplerinin adedi 260'a baliğ olmaktadır. Halbuki Maarif Nezaretinin ziri idaresinde bulunan mekâtibin mecmuu henüz bu raddeyi bulmaz. Keyfiyet itibariyle elbette hesap başka surette arzı vücut eder. Fakat kemiyet itibariyle hakikat bu merkezdedir.

Paytahtı saltanatı Osmaniyede mevcut Vakıf Mekteplerinden 251'i İptidaî, 73'ü Rüştî, biri idadî, ikisi de (Mektebi Evkaf ve Medaresetülvaizin) âlîdir. Eski mekteplerin hali pek fenadır. Bir kısmının binası sıhhat noktai nazarından maktel denilecek derecede olduğu gibi diğer bazısında da tedrisatın ma'nen bu vasfa şayan olduğu anlaşılmıştır. Maamafih mekâtibi mebhuse muallimleri arasında fikri terakkiye malik adam hiç bulunmadığını zannetmemelidir. Dairei aidesince icra olunan teftişatı ahirede bu müesseselerin bir kısmında tedrisatın şayanı memnuniyet bir halde olduğu, hattâ bazı muallimlerin Satı' ve İsmail Hakkı Beyefendilerin konferanslarına devam ederek öğrendikleri müfit bidatleri mekteplerinde bilfiil tatbik eyledikleri görülmüştür.

Evkaf Nezareti bu mektepler hakkında gayet metin bir program takip eyliyor ki esasatı berveçhi ati tarif olunabilir:

Evvelâ: Mevcut Mekâtipten elverişli olanların ipkası. Meselâ: Süleymaniye camii şerifi kurbünde Sultan Süleyman Hanı Kanunî tarafından tesis edilmiş olan Mektep iki kubbeli, kıymeti tarihiye ve mimariyeyi haiz bir binadır. Bu gibi mektepler muhafaza olunacaktır. Zaten binaları da dahilen ufak bir tebeddülâtla matluba tamamiyle hizmet edebilir.

Saniyen: Tamir ve termim edilmek sayesinde velev muvakkaten olsun mazarrattan arî bir surette muhafaza olunabilecek mekâtip için icabeden fedakârlığın ihtiyariyle (yeni mektepler vücuda getirilinceye kadar-) onlardan istifadeye devam olunması. (Zira evlâdı vatanı sokakta bırakmak caiz olmaz.)

---

[4] Yeni Adam. Hayatım. Sayı 305

Salisen: Hıfzıssıhaya külliyen mugayir bir surette inşa edilmiş olan mekteplerin seddi ve şakirdanının civarda kâin mekâtibi sairei mevcudeye yerleştirilmesi. (Nezaret bu yolda bazı mekâtibi sed ettirmiştir. Zaten bu misilli mekteplerin 10, 15 bazen daha eksik talebesi olduğundan tahsillerinin temini hususunca müşkilât çekilmemektedir. Muallimleri de civar mekâtibe memur edilmektedir.)

Evkaf Mekteplerinin mühim bir kısmı İptidaî Mektebidir. Bunlarda sinni yediden eksik çocuk kısmıdır. Bu gibi etfali zukûr ve inasın ancak Ana Mekteplerine yahut Sıbyan Mekteplerine gitmeleri muvafık olacağından ve zaten İptidaî Mekteplerinde tahsilin yedi yaşından başlaması Tedrisatı İptidaiye Kanunu muvakkatinde musarrah olup bu halde yedi yaşının dununda bulunan sübyanın bu mekteplere kabul edilememesi tabii bulunduğundan Nezaret Ana Mektepleri ve sübyan sınıfları tesisine de büyük ehemmiyet vermektedir. Hattâ gerek bu mektepler, gerek İnas Rüştiyelerine muallime yetiştirmek için ücretlerini tediye ile Makrıköyünde kâin İttihadı Osmanî Mektebî Ana ve Rüştî sınıflarına şimdiden 10 talebe devam ettirilmektedir. Diğer taraftan Nezaret mevcut mekteplere mümkün olduğu kadar ilmi eşya levhası, nümune modelleri tedarik etmekte ve bu suretle tedrisatın seviyyesini i'lâya çalışmaktadır.

Vakıf Mekteplerinde esas itibariyle Tedrisatı İptidaiye Kanunu muvakkatinde münderiç program takip olunmaktadır. Ancak bu mektepler bir hissi dindarî ile vücuda getirilmiş olduğundan vaakıfların arzusunu tebcilen gayei diniyye ve milliyyeye daha ziyade ehemmiyet verilmektedir. Dersaadetteki mekâtibi vakfiyenin mükemmel binalar derununa yerleştirilmesi esasen mukarrer olup lâakal altı dershaneyi havi olması takarrür eden bu binalar için bir plân ve harita kabul olunmuş ise de cümlesinin ayni zamanda yapılmasına bütçe müsaade etmediğinden sene be sene bir kaç adedini vücuda getirerek bir müddeti muayyene zarfında gayei mezkûreyi başa çıkarmağa karar verilmiştir.

Bu cümleden olarak Hamidiye imaretinin bir tarafında evvelce mevcut ve ancak bir odadan ibaret olan mektep yerine Bostancı'da mükellef bir mektep inşa ettirilerek dört aydanberi tedrisata başlandığı gibi Üsküdar'da Ayazma mahallesinde üç kat üzerine ve altı dershane olmak üzere 9 odadan mürekkep bir mektep daha vücuda getirilmektedir.

İttihad-ü Terakki Cemiyeti tarafından Beşiktaş'ta Akaretler'de mukaddema tesis kılınan mektep dahi tahtı idareye alınmıştır.

Rumelihisarında Ahmed Vefik Paşa arsasında başkaca vasi bir mektep inşaası karargir olup bunun da inşaatına Martta başlanacaktır.

Mevcut mektepler binnisbe az miktarda talebe ihtiva edebildikleri halde böyle 200, 250 talebe istiabına kâfi mektepler yapılmasiyle beraber 260 kadar mektebin işini 50 kadar bina görebilecektir. Metrûk ve muhtarak mekteplerden 100 kadar arsa mevcut ve bunlardan bazısı gayet muteber mahallerde kâin bulunduğundan mezkûr arsalar kariben satılığa çıkarılacak, esmanı mektep inşaatını sür'atle ileri götürmekte istimal olunacaktır.

Muallim mes'elesi Vakıf Mektepleri umurunda en mühim mesaildendir. Bazı muallimlerin ayda ancak 1 kuruş maaşı vardır. Hiç maaşı olmayanlarda görülmektedir. Bunların medarı maişeti alelekser talebeden topladıkları ücretten ibarettir. Halbuki tahsili iptidainin meccanî olması emrindeki vucubu evkaf nezareti tamamiyle tebcil ediyor. Binaenaleyh talebeden ücret almak usulü lâğvedilecektir.

Büyük binalar vücude getirilmek sayesinde mektepler tevhit edildikçe maaşatın da tevhidi mümkün olacak ve muallimlere maişetlerine kâfi maaşı verebilmek için peyderpey nezaret bütçesinden de fedakârlık ihtiyar olunacaktır. Tahsilin seviyesini yükseltmek için ittihaz kılınan tedabir cümlesinden olarak ifayı vazife edemiyecek derecede müsın olan mualliminin tekaüde sevki, yahut birer miktar itasiyle istirahata davetleri kararlaştırılmış ve bu bapta icabeden defter derdesti tanzim bulunmuştur.

İkinci bir tedbir olarak muallimine haftada bir veya iki def'a usuli tedris veya terbiye konferansları tesis edilecektir. Badema muallimlerin Darülmuallimin veya İdadî şahadetnamesini haiz Efendilerden intihabı da esasen takarrür eylemiştir.

Tedrisatta istimal olunacak kitapların nezaretçe intihabı da bu gayeye hadim tedabir cümlesindendir. Maahaza ileride erbabına hakkı telif vererek mektep kitapları telif ettirilecek ve bu sayede tedrisatın bir kat daha temini intizamına çalışılacaktır.

Binası müsait olan mekteplere daha şimdiden riyazeti bedeniye dersleri ithal olunmuştur.

Vakıf Mekteplerine terakkiyatı asriyenin istilzam ettiği intizam idareyi ithal eylemek üzere vukuat ve malzeme defteri tanzimine ve emri teftişin tevsiine teşebbüs olunduğu gibi talebeden her birinin nezdinde bir defter bulunarak (karne) buna derslerinde terbiye ve ahlâk hususlarında kazandıkları nümerolara terdifen ebeveyn ve velileri tarafından da aile dairesindeki hallerinin kaydolunması tesmim edilmiş ve tedarikâtı muktaziyeye tevessül olunmuştur.

Bu islâhat vilâyatta kâin Vakıf Mekteplerine de teşmil olunacaktır. Nezaret mevcut mekteplerin bir istatistikini tanzim ve mekâtibi mezkûre ahvalinin tahkikine ve içlerinden icap edenlerin vakıfnamelerinin tetkikine mübaşeret etmiştir. Dersaadetçe vukubulan teşebbüsatın biraz kesbi kuvvet etmesiyle beraber vilâyatça da icap eden faaliyeti ibraza iptidar edilecektir.

Diğer taraftan kanunu cedit ahkâmı mucibince vilâyat tedrisatı iptidaiye meclisleriyle kaza maarif encümenlerinin teşkiline teşebbüs kılındığı ve binaenaleyh tedrisatı iptidaiye cihazının ikmaline büyük bir germi verileceği istibşar olunmaktadır. Bir faaliyet diğer bir faaliyete mani değildir. Her ikisi yekdiğerinin mütemmimidir. İhtiyaç o kadar vasidir ki hiç bir himmet fazla gelmez. Hükûmet kendi vazifesini ifa ettiği sırada ahali de kanunu muvakkat ahkâmının tatbikini teshil hususunda uhdesine düşen vazaifi ifa etmeli, himmeti hükûmete zahîr ve muîn olmalıdır. Herkes bilmelidir ki maarife hizmet hayırların en büyüğüdür. Çünkü asrı hazırda insanların yalnız saadeti maneviyesine değil saadeti maddiyesine de cehil kadar büyük bir düşman tasavvur olunamaz.» [5]

MAARİF ENCÜMENLERİ TEŞKİLİ :

Tedrisatı İptidaiye Kanunu çıkartılmadan önce ve Emrullah Efendinin ikinci defa nazırlığı zamanında yani 1328 (1912) senesinde: Sıbyan ve İptidaî Mekteplerinin islâhı, ihtiyaç görülen yerlerde yeniden muntazam İptidaî Mektepleri açılması ile meşgul olmak üzere vilâyet, liva ve kaza merkezlerinde birer Daimî Maarif Encümeni ve İstanbul'un mahallelerinde de birer Maarif Encümeni şubesi açılmıştır.

Vilâyet merkezindeki Maarif Encümeninin birinci reisi Vali, ikinci reisi Maarif Müdürüdür. Azası; «erbabı hüner ve marifet ve eshabı haysiyet ve itibardan bulunmak üzere» sekiz zattan ibarettir.

Encümenler haftada en az bir defa toplanırlar ve İptidaî Mekteplerinin idare ve islâhına, muallimlerinin hüsnü intibahına, yeniden mektepler tesis ve teşkiline, Evkaf Nezaretine ait olanlardan başkasının avarız varidatı ve sair hasılatı ile verilecek ianelerin hüsnü idaresine, bunların mahalli tahsislerinin gayriye sarf ve itasından ve her türlü suistimalden muhafazasına ve mekteplere yeni varidat teharri ve tedarikine çalışırlar.

Vilâyet Merkez Encümeni: Vilâyet içinde yeniden tesis olunacak mekteplerin inşaat plânlarını ve her üç ayda bir liva Maarif Encümen-

[5] Sabah gazetesi. 12 Teşrini sani 1329 (1913)

lerinden gelecek hesap hülâsaları cetvellerini tetkik ve tasdik ve mezkûr encümenlerin bilcümle iş'arlarını müzakere ile kabul veya reddeder.

İptidaî muallimlerinin intihabı ve imtihanları yine Merkez Maarif Encümenince yapılır. İmtihanda Maarif Müdürünün reisliği altında encümen azasından birisi, vilâyet Maarif Müfettişi ve Darülmüallimin ile İdadî ve Rüştî muallimlerinden münasip zatlar bulunur.

Mahallelerdeki Encümenlere aza seçiminde imam ve muhtarı evvellerle mahalle ahalisinin muteberlerinden münasip kimseler belediye dairesinde toplanırlar, şube için muayyen haddin iki misli olmak üzere erbabı haysiyet ve hamiyyetten âzalığa münasip görecekleri kimseleri seçerler ve bir defterini yapıp mutasarrıflığa verirler. Mutasarrıflar da bunlardan münasip gördükleri altı kişiyi encümene tefrik ve tayin ederler.

Mahallelere mahsus avariz akçesinin mekteplere mahsus kısmı ve Sıbyan Mekteplerinin vakfa ait vezaif ve varidatı, mekteplere devam eden çocukların velileri tarafından verilecek ücretler ve okuma çağında bulunupta özrü olmadığı halde mektebe gönderilmeyen çocukların velilerinden 1286 (1870) tarihli Maarif Nizamnamesi hükmünce alınacak nakdî cezalar şubelerin daimî varidatı olarak gösterilmiştir.

55 maddelik bir Talimatname ile tesbit ve izah edilmiş olan Maarif Encümenlerinin Tanzimat devrinde ihdas ve mutlakiyet devrinde tatbik edildiği bu kitabın 894 - 899 uncu sayfalarında bahsi geçen teşkilâtın bir kopyesinden başka bir şey olmadığı görülmektedir.

Esasen halkımız bu türlü teşekküllere ve hesbî ve mahallî hizmetlere alışmış, her şeyi hükûmetten beklemekte bulunmuş olduğu için bu teşkilât bu devirde de yürütülememiştir.

Bir sene sonra Tedrisatı İptidaiye Muvakkat Kanunu çıkmakla da Talimatname ahkâmı fiilen tatbik mevkiinden kaldırılmış, bunun yerine bu kanunun 27 - 40 ıncı maddelerindeki ahkâm kaim olmuştur.

KIZLARIN ORTA, LİSE VE YÜKSEK TAHSİLE İŞTİRAK ETTİRİLMESİ :

Tanzimattan önce Sıbyan Mekteplerinde pek az miktarda kızların oğlanlarla birlikte okudukları; Tanzimat devrinde ve 1275 (1858) tarihinde Kız Rüştiyelerinin ve ayni devirde 1286 (1870) tarihlerinde de Darülmuallimat ile Kız Sanayi Mekteplerinin açıldığını bu kitabın 457 ve 668 - 697 inci sayfalarında anlatmıştım. Mutlakiyet devrinde kızları okutmak hususunda yeni yapılmış bir şey yoktur. İkinci Meşrutiyet

devrinde bir adım daha atılarak kızların önce orta ve lise tahsiline, sonrada ayrıca açılan bir Darülfünunda yüksek tahsile devam ettikleri de ehemmiyeti ve hususiyeti itibariyle kitabın bu kısmında kendilerine ayrılan yerlerde izah edilmiştir. Tafsilâtın oralardan takibi lâzımgelir.

Bundan evvelki devirler de kadınlar önce ebe, sonra hastabakıcı ve daha sonra muallim olabilmiş iken bu devirde me'muriyet hayatına da atılmışlar ve Umumî Harp sıralarında askere giden erkeklerin yerlerini almışlardır.

Maarif Nazırı Ahmed Şükrü Bey Umumî Harp içinde P.T.T. Nazır vekili olduğu sırada ilkin toplu bir halde posta ve telgraf ve Cavit Bey de Maliye memurluklarına kadınları almış ve bunlara hep bir örnek, çarşafa benzer fakat göğüslerinde kırmızı bir kumaş parçası bulunan giysiler giydirtilmişti. O zamana kadar çarşaflı ve yüzü örtülü yaşayan kadınlarla kızlar bu suretle memuriyet hayatına atılınca o hayata uymak, halkla ve erkeklerle temas etmek, onlarla, görüşüp konuşmak ve işlerini görmek mecburiyetinde kaldılar ve tabiidir ki çarşafı daha pratik bir şekle soktular ve yüzlerini de açtılar.

Yeni nesil bugün pek tabiî gördükleri bu vaziyetin Maarif Tarihinde neden yer aldığına, iyi biliyorum ki, hayret edeceklerdir.

Onların bu hayretlerini gidermek için bu devrin başında Darülmuallimin müdürlüğünü yapmış olan maarifçilerimizden Sat'i Bey'in Kız Muallim Mektebi Hocalarına tatbik edilen usul hakkında bir konferansında söylemiş olduğu şu sözlerini alıyorum:

«Kız Mektepleri için Nezaret az çalışabiliyordu, taassuptan korkuyordu. Bunun için Kız Mekteplerine muallim girecek olan erkeklerin mutlaka fazla yaşlı, çirkin olması yolundaki an'anei idariyye muhafaza ediliyordu. Biraz genç, muktedir muallimlere Kız Mekteplerinde iş verilmiyordu. Filvaki Darülmuallimat programında da bazı islâhat yapıldı. Bahusus 1327 de vesaiti tedrisiyesi çoğaltılmak, programlarında daha esaslı tadilât yapılmak suretiyle Darülmuallimat hayatında bir tahavvül oldu. Fakat nezaret yine korkarak hareket ediyordu. Hatta o kadar ki bu defa bir emirle müdürün dahi Darülmuallimatın içerisine girmesi birdenbire menolunmuştu. Müdür asıl mektep binasından ayrı dairede yalnız mektebin mübayaatı ve haricî işleriyle meşgul olacaktı. Muallimler de o dairede bulunacaklar ve binaya yalnız ders için gireceklerdi. Muallim binanın kapısından girince kendisine bir mubassıra refakat ediyordu. Muallim dersten çıkar çıkmaz yine bu mubassıranın kapıya kadar refakatiyle binayı terkediyordu.»

Gerek postahaneye, gerek öteki resmî dairelere kadınların ve kızla-

rın girmesini bu sırada müteassıplar güruhu iyi gözle görmüyorlar, hükûmeti tenkit ediyorlar ve bu memur hanımlara da iyi not vermiyorlardı. Bundan dolayıdır ki az bir zaman sonra postahanede hep bir örnek elbise giyen memur hanımlar halkın serzenişinden korunmak için o elbiseyi terketmeğe mecbur kaldılar.

Yine çok iyi biliyorum ki bugünkü nesli bu kadarcık izahatta tatmin etmemiştir, hayretler geçmemiştir. Biraz daha izahedeyim, bir misal daha vereyim:

Osmanlı Hükûmetinin Umumî Harp içinde erkek memur kıtlığından Maliyeye, Postahaneye kadın memur almış olması İslâm aleminin dinî merkezi sayılan Mekke'de Türklerin İslâm dininden çıkması suretinde tefsir ve tavzih edilerek arapların Osmanlı Hükûmetinden yüz çevirmesinde Kur'an'ın Türkçeye tercüme edilmesi bir kabahat sayıldığı kadar bu da büyük bir âmil olmuştur.

Mekke'de 37 Şeyhin, alimin, kadının ve müftü'nin imzasını taşıyan ve çarşaf kadar bir kâğıda Türkçe ve Arapça büyük harflerle bastırılarak bütün İslâm alemine dağıtılmış olan beyannamede bu mes'ele bilhassa şu satırlarla bakınız nasıl ilân edilmektedir:

«... Bize itiraz eden ihvanımıza teklif ederiz ki emniyet ve itimat ettikleri zatlardan bir kaçını ittihatçıların paytahtı olan Asitanei aliyye irsal ederlerki orada kendi gözleriyle ol esefengiz hali müşahede buyururlar. Nasıl ki bizden çoklarımız kendi gözümüzle gördük. Yani Türk cinsinden olan Müslüman muhaddere (örtünmüş, çarşaflı demektir.) lerin postahane ve maliye dairelerinde elbisei nefiseyi lâbis, donanmış, süslenmiş olarak erkek vezaifini icraedip yüzleri açık yani yaşmaksız bir halde kendilerine müracaat eden her cins ve ahvalden zükûrlarla görüşüp işlerini tesviye etmekte olduklarını müşahede edeceklerdir.» [6]

Bu satırlardan sonra «kendilerinin hülefayı Müslimin mesnedinde olduklarını zuum ve iddia eden Benî Osman hakkında alemi İslâmiyet acaba ne efkârda bulunmuştur?» deniliyor ve netice olarak da Osmanlı hakimiyetinden çıkarak istiklâllerini ilân etmeleri sebeplerinden birisinin bu, yani Türk İslâm kızlarının yüzleri açık olarak memurluk yapmakta olduklarını ileri sürüyorlar. Acaba şu iki fıkra yeni neslin hayretlerini gidermiştir? Bir kadınların, kızların bugünkü okuma ve okutma şekillerine, memuriyet ve meslek hayatlarına, bir de bu devirdeki

[6] Bu beyanname tarafımdan Belediyenin Bayezit'teki İnkılâp Müzesi Kütüphanesine verilmiştir.

telâkkilere ve muamelelere bakılırsa son zamanla yapılan inkılâbın hakikaten hayret edilecek derecede büyük olduğu teslim edilir.

HARFLERİN DEĞİŞTİRİLMESİ TEŞEBBÜSLERİ :

Arap harflerinin değiştirilmesi, yahut alfabeye yeniden bir kaç sadılı harf ilâvesi Tanzimat devrinden beri münakaşa edilir, durur, fakat ortaya yeni bir şekil konmazdı. Bu devirde biraz daha ileri gidildi, yerine Arap harfleri üzerinde şekil bakımından bazı değişiklikler yapıldı ve her harf Lâtin harfleri gibi ayrı yazılmak suretiyle ortaya bir kaç yeni şekil konuldu. Bunların tafsilâtını bu kitabın beşinci cildinde göreceksiniz. Bir kısım münevverler bu türlü işlerle uğraşmak, gazeteler, mecmualar çıkartmak, risaleler ve kitaplar yazıp bastırmakla beraber asıl ilgili olması lâzımgelen Maarif Nezareti bunları uzaktan seyrediyor, işe karışmıyor ve benimsemiyordu. Binaenaleyh bu hususî teşebbüsler ve çalışmalar Maarife maledilemez.

Bununla beraber bu teşebbüsleri ve bulunan yeni şekillerden ve harflerden birisini Harbiye Nezareti benimseyerek Enver Paşa'nın Nazırlığı zamanında ve Umumî Harp içinde orduya kabul ettirmiş, tatbikat ve fiiliyata geçilmişti. Orduca kabul edilen harfler; bugünkü Türk harfleri gibi bitişmeyen ayrı harfler olmakla beraber bu sonrakiler el yazısında birleştirildiği ve o suretle kolaylıkla kullanılabildiği halde o zamanki harflerde bu kabiliyet olmadığından aynı zamanda Harbiye Nazırı ve başkumandan vekilinin emri de kat'i bulunduğundan bir müddet resmî şekli yeni harfler olmakla beraber muamelât ve muhaberat yine eski yazı ile devam etmiş, hayli sonra zorluğu ve askerî işleri geri bıraktığı aynı zamanda herkesin de kolaylıkla öğrenip yazamadığı ileri sürülüp terkedilmiştir.

Bu yeni harflerle bastırılmış bir hayli Askerî Kanun, Nizam ve Talimatlarla birlikte bir de kocaman Askerî Salname vardır. Hele bu salnameye sarfedilen emeklere, ihtiyar olunan masrafa acımamak elden gelmez

Orduca kabul edilmemiş olan başka çeşit yeni harflerle de bir hayli risale ve kitap mevcuttur. Bunlara sarfedilen emek ve masrafta boşa gitmiştir. Fakat bütün bu çalışmalar harf inkilâbında bir merhale, bir yeni adım olduğu için maarif tarihinde yer almıştır.

İLMİ ENCÜMENLER TEŞKİLİ :

Türk dilinin imlâsının islâhı, gramerinin yapılması, lugatlarının toplanması, istılâhlarının tesbiti gibi Maarifimiz için esaslı ve hayatî

mes'eleler 1908 inkılâbından sonra ve ilkin komisyonlar ve encümenler kurulmuştur.

Bunların çalışmaları şekli ile ortaya koydukları eserler hakkında bu kitabın beşinci cildinde izahat verilecektir. Burada şu kadarını söyleyeyim ki esaslı hiç bir şey yapılamamış, ancak bir imlâ risalesi, bir Sarf kitabı ile Felsefe ve Mimarî istilâhlarına dair iki risaleden başka ortaya bir eser konulamamıştır.

İmlâda Arap harflerinin kullanılış şekillerinde bazı değişiklikler teklif olunmuş, eldeki kitaplardan iktibas suretiyle bir Sarf kitabı yazılmış, istilâhların da pek azının yine yüzde doksan Arap dilinden karşılıkları bulunmuştur.

Öteki branşlardaki çalışmalardan ise bu kadarcık eserler de gösterilememiştir.

AZLIK VE YABANCI MEKTEPLERİNİN TÜRKLEŞTİRİLMESİ TEŞEBBÜSLERİ :

Azlıklarla yabancıların mektep hususiyetleri ve imtiyazları hakkında bu kitabın bundan evvelki ciltlerinde ve kendilerine ayrılan yerlerde verilmiş olan izahat bunların Türklüğe ne kadar aykırı fikirlerle ve ne derecede serbest ve seraazad bir surette yaşamakta olduklarını göstermiştir.

1908 inkılâbından sonra Maarif Nezareti bu mektepleri teftiş ve programlarını tanzim etmek, muallimlerinin intihabına karışmak, Türkçe tedrisini mecbûri kılmak gibi bazı teşebbüslere girişti ise de azlıklar mezhebî imtiyazlara, yabancılar kapitilâsyonlara dayanarak bu cihetlere asla yanaşmadılar.

Bu vaziyet 1330 (1914) senesine kadar böylece sürüp gitti.

O sene içinde Umumî Harp çıkarak azlıklar susturulduktan ve yine bu tarihte kapitülâsyonlar kaldırıldıktan sonra 1331 (1935) de bu türlü mektepler için bir talimatname yapılarak yola getirilmişler ise de harbin mağlûbiyetle neticelenmesi ve İstanbul'un işgali üzerine yine eski vaziyete (fakat bu sefer daha fazlasiyle) dönülmüştür. Bütün bunların tafsilâtını bu ciltte bundan sonra bu çeşit mekteplere ayrılmış olan yerlerde göreceğiniz için burada tafsilâta lüzum görmedim.

MAHALLÎ LİSANLA TEDRİSAT MESELESİ :

Mahallî dille tedrisat mes'elesinde İslâm olmayan ve ötedenberi kendi dilleriyle ve kendi harfleriyle çocularını istedikleri gibi okutmakta serbest bulunan azlıklar meselâ Rumlar, Ermeniler, Bulgarlar... ba-

his mevzuu değildir. Bu; daha ziyade İslâm, fakat Türk olmayan Araplar ve Arnavutlar gibi toplu bir halde imparatorluğun muayyen bölgelerinde oturan unsurlar arasında başgöstermiştir.

Hatta Arapların Hıristiyan dininde bulunanları, bilhassa Suriye'de, Lübnan'da ve Kudüs'te olanları Arap harfleriyle ve Arap diliyle İptidaiden üniversiteye kadar mektepler açarak tıpkı öteki azlıklar gibi serbestçe tedrisatta bulundukları, kendi dilleriyle neşriyat yapan kuvvetli bir matbuata da sahip ve malik oldukları ve daha garibi bunlarda okuyanlar Mısır matbuatını bile ellerine alarak idare ettikleri halde yine bu ülkelerde bulunupta İslâm dinini taşıyan Araplara ancak Sıbyan Mekteplerinde Arapça tedrisata müsaade edilir - ki bu hiç bir mana ifade etmezdi, nitekim Türk Sıbyan Mekteplerinde de böyle yapılırdı - fakat ondan yukarı derecedeki mekteplerde Arapça tedrisata izin verilmezdi.

Milliyet ve dil bakımından Müslüman Araplar iddialarında yerden göke kadar haklıydılar. Fakat siyaset bakımından hükûmette haklıydı ve buna mani oluyordu.

Binaenaleyh Müslüman Arap çocukları ya Hıristiyanların açtıkları mekteplere devam ederek kendi dillerinde ve yahut hükûmet tarafından açılmış olan İptidaî, Rüştî ve Mülkî, Askerî, İdadî Mekteplerine girerek Türk diliyle okuyup yazmak mecburiyetindeydiler.

Hükûmetin bu tefriti karşısında Arapların da ifrata gittiklerini görüyoruz. Biraz sonra idarei umumiyei vilâyat kanunu bahsinde görüleceği gibi Suriye vilâyeti umum meclisi hazırlamış ve hükûmete takdim etmiş olduğu lâyihada Arap dilinin hükûmet işlerinde, hatta meb'usan ve ayan meclisinde resmî dil olan Türkçe ile birlikte yürümesini teklif edecek kadar ileri gitmişlerdir.

Hükûmetçe Müslüman Arnavutlar hakkında da bu yolda hareket ediliyordu. Araplarda bu sahada milliyet duygusu geç doğmuş ise de Arnavutlarda bu duygunun ta 1296 (1878) senesinde belirmiş olduğunu bu tarihlerde böyle işlerle uğraşmak yani Arnavutları kendi dillerinde okutup yazdırmak suretiyle onları uyandırmak üzere **Cemiyeti İlmiyyei Arnavudiyye** adında bir cemiyet kurmuş olmalarından anlaşılmaktadır.

Bu cemiyetin kurulmasındaki maksat ve gayeyi gösteren şu satırları bilhassa kayde lüzum görüyorum:

«Akvamı mütemeddinenin kâffesi kendi lisanlarını yazıp okumakla medeniyete nailolmuş ve kendi lisanlarını yazıp okumayan akvam zulmeti cehil ve vahşette kalmıştır. Arnavutlar dahi şimdiye kadar kendi lisanlarını yazıp okumadıklarından böyle bir halde kalıp 3000 seneden-

beri elsinei ecnebiye ile istihsali medeniyet uğrundaki saiyleri dahi beyhude giderek hiç bir faide görmemişlerdir. İşte bu hali görenler bu lisanın okunup yazılması lüzumunu dahi anlamakla işbu cemiyetin teşkiline ihtiyaç görüyorlar.»

«Besalet ve şecaatleri tahsin kerdei yarüağyar olan Arnavut kavminin vakit ve zaman ilcaatiyle uğraşmış olduğu bunca felâketlerden henüz yakayı kurtarmaksızın şu cemiyeti celileyi tesis ve hususen - hemen hiç yoktan gibi - harfler icad ve ittihaz buyurmaları fezail ve kemalât cihetlerinde dahi bütün cihana tekaddüm yolunu tuttuklarına birer burhanı kati'dir.» [7]

Bu mecmuayı çıkaran ve bu satırları yazan bu kitabın 562 inci sayfasında haltercümesini okumuş olduğunuz 1286 (1870) de açıları Darülfununu Osmaninin ilk müdürü Hoca Tahsin Efendidir. Bu Osmanlı Darülfununu müdürü Arnavutları yeni harf icadında haklı göstermek için «filhakika yeni harfler ihtira' veya kabul olunması fikirleri Türkler arasında da vakit vakit ve cabeca arzu ve hatta - bugünkü günde Maarif Nezaretine hakikaten revnakbahsolan - Münif Efendi hazretleri ta 1278 senesi zilkadesinin 13 üncü günü azasından bulunduğu **Cemiyeti İlmiyyei Osmaniyyede** şu nutku irat buyurmuştu» diyerek o nutku da aynen sahifelerine geçirmiştir.

Meşrutiyet devrinde Arnavutların Lâtin esasından alınma yeni bir alfabe kabul ederek mekteplerinde kendi dillerinde tedrisatta bulunmalarının yine o unsur arasında tarafları olduğu kadar aleyhtarları da vardı. Bu sırada bu mevzu etrafında İstanbul gazetelerinde çıkmış olan makaleler, reddiyelerle yapılan münakaşalar bunu göstermektedir.

Arnavut milliyetinde bulunmakla beraber koyu ve müteassıp Müslüman olanlar Arap harfiyle ve yine Müslüman olmakla beraber Bektaşî tarikatına mensup, garp ve bilhassa Yunan kültürlerine borçlu bulunanlar Hıristiyan dininde olanlar da Lâtin esasına dayanan yeni alfabe ile Arnavutça tedrisatı iltizam ve müdafaa ediyorlardı.

Garibi şu ki Türkiye'de toplu değil dağınık bir halde yerleşmiş ve Türkiye dışarısında bilhassa Rusya'da toplu bulundukları halde bile kuvvetli değil adeta hiç denilecek derecede bir kültürleri bile bulunmamış olan, dillerinin alfabeleri de mevcut olmayan Çerkesler dahi iltica etmiş ve güya Hıristiyan dininde olanlar da Lâtin esasına dayanan yeni alfabe ile Türklere karşı büyük hörmetsizlik, daha açıkçası nankörlük göstererek **Çerkes Teavün Cemiyeti** adında bir cemiyet kurup açtıkları mekteplerde yeni alfabe ile Çerkesçe tedrisatta bulunuyorlardı.

---

[7] Mecmuai Ulûm. Sayı 3. Sahife 218

Meselâ İstanbul'da Beşiktaş'ta, Akaretler'de böyle bir mektepleri vardı ve ben o zaman gidip bu mektebi gezmiş ve görmüştüm.

Bu gibi vaziyetler ve ihtilâflar karşısında hükûmeti elinde tutan İttihat ve Terakki Fırkası 1329 (1913) de tanzim ve neşretmiş olduğu ana yasasına mahallî lisanla tedrisat hakkında maddeler ve hükümler koymağa mecbur olmuş ve hükûmetçilik bakımından bunu müdafaayı da iltizam ve der'uhde etmişti.

Hatta gerek fırkaların, gerek muhtelif unsurların almış ve takınmış oldukları bu gibi halleri ve vaziyetleri gözönünde tutan Meb'usan Meclisi Maarif Encümeni bile 23 Eylül 1329 (1913) de müzakeresini bitirip umumî heyete takdim etmiş olduğu Tedrisatı İptidaiye Kanunu lâyihasına bu yolda bir madde koymuş ve lâyihanın mucip sebepleri arasında bu mes'ele hakkındaki kanaat ve görüşünü şu cümlelerle belirtmişti:

«Lisanı mahallî ile tedrisat icrasına müsaade olunan Mekâtibi İptidaiyei Umumiyede Türkçenin mecburiyeti tedrisi ehemmiyeti azimeyi haiz olduğunda şüphe yoktur.

Hükûmeti Osmaniyenin lisanı resmisi Türkçe bulunduğuna göre her ferdi Osmaninin bu lisanı serbest tekellüm etmesi ihtiyacatı içtimaiye ve siyasiyedendir.»

Balkan Harbinden sonra Arnavutlar ayrılmış ve güya müstakil bir hükûmet kurmuşlardı ve bu kararlar verildiği zaman ortada yalnız tatmin edilecek bir tek unsur, yani Araplar kalmıştı.

Fakat müfrit Arab milliyetcileri bunlara razı olmıyarak mekteplerin de yalnız Arapça tedrisatda bulunulmasını müdafaa ettikleri gibi Arap dilinin Türkçe ile birlikte hükûmet muamelât ve muhaberatında yürümesini, hatta Mebusan ve Ayan meclislerinde bile bir Arap meb'usun Arapça beyanatda bulunmasını ve tabii nazırların da onlara Arapça cevab vermelerini isteyecek kadar ileri gitmiş olduklarını da Suriye Umumi Meclisinin hazırlamış olduğu vilâyetler idare kanununun bir maddesine atfen biraz önce söylemiştim. Aşırı derecede olan bu talepler her ne kadar hürriyet ve itilâf fırkası iktidar mevkiinde bulunduğu sırada vaki olmuş ise de İttihat ve Terakki Fırkası tekrar iş başına geçince o da bu talepleri büsbütün reddetmemiş, hatta 1329 (1913) de Şam ile Beyrut'ta münhasıran Arapça tedrisatta bulunmak üzere iki idadî açılmak için bütçeden tahsisat ayırdığı gibi yine Arapça tedrisatta bulunmak üzere Evkaf Nezaretine Kudüs'te bir Selâhaddin Eyyübî külliyesi açtırmış ve Medine'de de yine bu mahiyette bir Darül'ulûm kurdurmuştur.

Şu var ki 1330 (1914) de Umumî Harp çıkarak bilhassa Suriye'de Osmanlı İmparatorluğu sıkı bir merkeziyet tatbikine başladığı ve Cemal Paşa geniş selâhiyetlerle dördüncü ordu kumandanı bulunduğu sırada bahsi geçen Arap İdadilerinin açılmasına imkân bırakmamış, milliyet iddiasında ve ayrılık temayüllerinde bulunan Arap mütefekkirlerini de astırmıştır. Binaenaleyh mahallî lisanla tedrisat işi de bu suretle neticelenmiştir.

VİLÂYETLERDE HUSUSÎ İDARENİN KURULMASI :

1325 (1910) da Meclisi Meb'usan'a takdim olunan ve bir türlü çıkarılamamış bulunan Tedrisati İptidaiye Kanununun neşri daha önce vilâyetler idaresine bir şekil verilmeğe mütevakkıf olup buna ise Türk olmayan meb'uslar bir türlü yanaşmadıklarından mes'ele inkılâbın başlangıcından beri sürüklenip gidiyordu.

Bu sırada gerek fırkalar, gerek muhtelif unsurlar arasında, gerekse matbuatta mühim bir münakaşa cereyan ediyordu. İmparatorluk merkeziyetle mi, ademi merkeziyetle mi, yoksa tevsii mezuniyetle mi idare olunmalıdır?

Ademi merkeziyet, tanzimat devrine gelinceye kadar bu memlekette tatbikedilmiş ve yurdun Cezayir gibi, Mısır gibi, Tunus gibi bir çok parçaları bu yüzden elden çıkarılmış olduğu için Türklerle hükûmet buna taraftar değillerdi.

Merkeziyet te tanzimattan beri tatbik olunuyordu. Bununda iyi bir idare şekli olmadığı anlaşılmıştı. Ademi merkeziyeti azlıklar, bilhassa Ermenilerle Araplar istiyorlardı. İş başına geçen hükûmetler ise bunların ikisine de taraftar olmuyor, her zaman tevsii mezuniyet ve tefriki vezaif cihetini iltizam ediyorlardı.

Sadrazam Sait Paşa bile hatıratında 1296 (1879) da bir Vilâyetler İdaresi Nizamnamesi yapıldığından bahsederken bu mes'elelere temas ederek der ki:

«... Malûmdur ki bir memleketin usuli idaresi için iki tarik vardır: Biri merkeziyet, diğeri ademi merkeziyet usulüdür. Bazıları merkeziyet usulüne taraftar olduğumu zannederlerse de zehapları sahih değildir. Gerek tecaribi zatiyem, gerek Memaliki Osmaniyenin ahvali hazırası ve anda mütevettin bulunan akvamı muhtelefenin ahlâk ve efkârı merkezden idare usulüne katiyyen müsait olmadığını isbateder. Binaenaleyh valilere iktidarın tam verilmesi reyindeyim. Meb'husunsanh olan vilâyet nizamnamesi dahi bu esasa göre yapılmıştır.» [8]

[8] Hatırat C. 1. Sahife. 208

Bu iki muhtelif idare şeklini biribirine muhalif fırkaların kabullenerek istismar edeceklerinde şüphe yoktur. Nitekim 1908 inkılâbından sonra yurdumuzda faaliyete geçen İttihadü Terakki Fırkası tevsii mezuniyet ve tefriki vezaif adı altında merkeziyete, bunun rakibi bulunan Hürriyetü İtilâf Fırkası da ademi merkeziyete taraftar bulunmakta idi.

Hükûmetin de benimseyip tatbik etmiş olduğu birinci şekil hakkında biraz sonra izahat vermek üzere Hürriyetü İtilâf Fırkasının hükûmeti elde ettiği zaman Dahiliye Nezaretine getirmiş olduğu Reşit (H. Nazım) Bey'in bu mes'ele hakkındaki mesaisini bilhassa kayde lüzum gördüm.

İttihadü Terakki Fırkası her şeyi göze aldırarak Vilâyetler İdaresi Kanunu 1328 (1912) senesinde muvakkat kanun şeklinde tatbik mevkiine koymuş ise de bu fırka devrilerek yerine Hürriyetü İtilâf Fırkası geçince o Muvakkat Kanunu şöyle bir esbabı mucibe ileri sürerek tatbik mevkiinden kaldırmıştır.

«İdarei Hususiyeyi Vilâyat Kanunu muvakkatinin tatbik ve icrası bazı muamelâtı iptidaiyenin ihzar ve ikmaline mütevakkıf olup muamelâtı mezkûrenin bir kaç ay zarfında ifasına imkân bulunmadığı anlaşılmasiyle şuhalde bunun senei atiyede tatbiki ve vilâyatın 1329 senesi bütçelerinin tanzimi zımnında in'ikadı lâzım gelen mecalisi umumiyei vilâyat âzasının yevmiye ve harcirahları için tertip haricinde sarfına lüzum görünen 5,000,000 kuruş hakkında meclisi umuminin küşadında tevdi olunmak üzere bir lâyihai kanuniye tanzim ve irsali ve mezkür kanun mucibince mekâtip ücreti olarak devlet bütçesine ithal edilmekte olan mebaliğin maarif bütçesine nakledilmesi kabil olamıyacağmdan Maarif Nezaretince mer'i olan bütçedeki tahsisattan havalenameler irsaliyle hazinece sene nihayetine kadar mezkûr havalât dairesinde te'diyei masarife devam olunması ve bazı vilâyatta zikrolunan kanunun 119 uncu maddesi mucibince azası son meb'us intihabındaki müntehibi saniler tarafından intibah olunarak mecalisi umumiye küşad olunmuş ise de ahiren meclisi meb'usanın ba iradei seniye feshedilerek yeniden intihap icrası derdest olmasına nazaran sabık müntehibi saniler tarafından imtihan olunan Meclisi Umumî âzasının devamı memuriyetleri muvaffıkı kanunu olamıyacağından küşad kılınan mecalisi mezkûrenin hemen dağıtılması meclisi vükelâca bittensip nezareteyni müşarünileyhimaye tebligat icra olunmakla oraca da ona göre serian ifayı muktezası ba emri samî tamimem tebliğ olunur.» [9]

Bir fırkanın tatbiketmek istediği bir muvakkat kanunun ötekisi tarafından geri alınmasının siyasî mahfillerde olduğu kadar matbuatta

[9] Sabah gazetesi. 6 Eylül 1328 (1913)

da münakaşaları mucip olacağı tabiidir. Nitekim bir gazete Dahiliye Nazırı Reşit Beyle bu mevzu etrafında görüşmüş ve onun mütaleasını neşretmiştir ve bu neşriyat münakaşayı daha ziyade alevlendirmiştir. Bunun üzerine başka bir gazeteci yine bu Nazırla görüşerek ondan izahat almıştır.

Gariptir ki bu gazeteler Jön Türk gibi, La Türkî gibi İstanbul'da Türkçeden başka dillerle çıkan gazeteler olmuş, Türkçe gazeteler ise bu beyanatları onlardan alıp neşretmişlerdir.

Reşit Bey diyor ki :

«Yazdığınız veçhile tanzimettiğim proje ademi merkeziyeti idariye esasına tevafuk eylemektedir. Bu esas mucibince bademe münhasıran vilâyata ait olan hususat meselâ: Maarif, Terakkiyatı İktisadiye ve Sınaiye, Umuru Nafıa, Yol, Tramvay, Köprü, Şimendüfer İnşaatı, Bataklıkların tathiri vesair hususatın Mecalisi Umumiye tarafından nazarı dikkate alınmasını tahtı karara aldık. Bittabi bunun için her vilâyetin hususî bütçeleri olacaktır. Bütün Memaliki Osmaniyeyi alâkadar eden hususat meselâ mesaili Askeriye, Maliye ve saire hükûmeti merkeziyenin kararına tabi olacaktır.

Mecalisi Umumiye âzaları meb'usan gibi yani iki derecede intihab olunacaktır. Fakat her vilâyette intihap bu suretle cereyan etmeyecektir. Irak'da yani Musul ve Basra'da ve kısmen Bağdat'la Zor'da ve altı vilâyatı Şarkiyede başka suretle hareket edilecektir.

Malûmunuzdur ki Irak ve Zor ahalisinin kısmı azamı hali bedeviyettedir. Binaenaleyh bunların intihabata iştiraki gayri kabildir. Bu takdirde iptida ahaliyi iskân ettirmek ve seviyyei fikiriyelerini yükseltmek için daha önce bazı ıslâhat icrası lâzımdır.

Altı Anadolu vilâyatı şarkiyesine gelince: Bu vilâyat ahalisini teşkil eden anasırı muhtelifinin münasebatı Mecalisi Umumiyenin intihapla teşekkülünü müşkül bir hale ifrağ etmektedir. Binaenaleyh buralarda hükûmet tarafından tayin olunacak komisyonlar teşkilini düşünüyorum. Nısfı İslâm, Nısfı Hıristiyan olacak olan bu komisyonlara ıslâhatı lâzımenin tatbiki için selâhiyeti vasia verilecektir. Bunların ilk vazifeleri sükûnı tamla mesaili münaziünfihanın halli olacaktır.

Fakat bunun muvakkat bir tedbir olduğunu beyan etmekliğim lâzımdır. Salifüzzikir vilâyatta intihapla Mecalisi Umumiye teşekkülü kabiliyeti tahakkuk edince kanunu umumî bunlar hakkında da tatbik olunacaktır.

Mecalisi Umumiye ve komisyonlar başlıca iki mes'ele ile meşgul ola-

caklardır: Evvelâ Memaliki Osmaniyenin heyeti umumiyesine, saniyen vilâyata ait hususat.

Birinci hususatta vazifeleri: Kavanini hükûmetin en iyi tatbik çarelerini bulmak ve kanunların tatbikinde hükûmete yardım etmektir.

İkinci hususta vazifeleri: Vilâyetlerinin terakkiyatı maddiye ve maneviyelerine, inkişafı iktisadilerine çalışmaktır. Projenin en mühim iki noktası bu cihetlerdir.

Vilâyatın hususî birer bütçeleri olacağını söylemiştim. Bu bütçelerin menabii varidatına gelince: Yol ve Maarif hakkında cibayet edilecek vergiler, santim addisiyonel usulünün kabulü (ihtiyarî) her vilâyetteki emlâk ve arazi varidatı, vukubulacak teberruat varidatı teşkil eyleyecektir. Bu menabiden maade ziraat bankaları menafiini işledikleri mahalle terkeylemek ve bu suretle sigorta temin etmek istiyorum. Bundan maada her vilâyet istikraz dahi akdedecektir.

Valilerin selâhiyetlerine gelince: Valiler iki sıfatı cemeyliyorlar:

Birincisi: Hükûmeti merkeziyeyi temsil, ikincisi; Mecalisi Umumiye ve komisyonlar mukarreratını tatbik. Valilere bütün sene zarfında mecalisi umumiye azalarından intihabedilecek altı zat müzaheret eyleyecektir. Her devrede bu zevat bir senelik neticei mesailerini Mecalisi Umumiyeye arzedeceklerdir. Bu altı zatın da rey vermeğe hakkı olacaktır ve macalis mukarreratı kavanini hükûmet esasatına mugayir olmadıkça bu hakkı istimal eyleyeceklerdi. [10]

Dahiliye Nazırının bu kadar ademi merkeziyetçi olduğunu gören azlıkların, onların meb'uslarının, umumî meclis âzalarının ve gazetelerinin daha ne kadar ileri gideceklerini neler isteyeceklerini tahminde güçlük çekmezsiniz sanırım. Gazetelerden uzun uzadıya iktibaslarda bulunmağa imkân göremiyorum. Umumî meclislerde cereyan eden müzakere ve münakaşaları da burada bulundurmağa eserin hacmi müsait değildir.

Bilhassa Araplarla meskûn vilâyetlerde, vilâyetler idaresi kanunu projesi kendi görüşlerine ve isteklerine göre yeniden tanzim edilmekte ve mahallî gazetelerde bu mevzu etrafında uzun ve hararetli yazılar yazmakta idiler.

Bunlardan Suriye'de çıkan Elittahadül Osmanî gazetesi ora umumî meclisinin tadilen tanzim etmiş olduğu kanun projesini neşretmiş ve

[10] Sabah gazetesi. 10 kânunusani 1328 (1913)

ondan naklen tercümesini de 28 Kânunusani 1328 (1913) tarihli Sabah gazetesi iktibae eylemiştir.

Bu projenin yalnız bir maddesini alıyorum:

Madde 14 — Lisanı mahallî dahil vilâyetteki muamelâtın kâffesinde lisanı resmî itibar edilecektir. Meclisi meb'usan ve ayanda lisanı Arabî Türkçe gibi lisanı resmî olarak muteber olacaktır.

Türklere din gibi kuvvetli bir bağ ile ilgili bulunan, dilleri Türk mekteplerinde asırlardanberi okutulan Araplar Türklere ve Türklüğe karşı bu vaziyeti takınırlarsa Ermenilerin neler yapmak istediklerini tahminde okuyucular güçlük çekmezler sanırım.

* * *

Balkan Harbi mağlubiyetle neticelendiği ve düşman Çatalca'ya kadar gelmiş olduğu bir sırada İmparatorluğun kalan kısımlarını olsun kurtarmış olmak ve hiç olmazsa Araplarla Ermenileri memnun etmiş bulunmak maksadiyle Mahmut Şevket Paşa'nın sadareti ve Hacı Adil Bey'in Dahiliye Nazırlığı zamanında 1325 (1909) dan beri sürüklenip gelen İdarei Umumiye ve Hususiyeyi Vilâyat Kanunu muvakkat bir tarzda neşrolundu ve çıkartılması bu kanuna bağlı bulunan Tedrisatı İptidaiye Kanununun neşrine de bu suretle yolaçılmış oldu.

İdarei Umumiye ve hususiyeyi vilâyat muvakkat kanunu ile tedrisatı iptidaiye muvakkat kanununun talileri bir gittiği görülmektedir. İdarei Umumiyei Vilâyat Kanunu çıkmadan Tedrisatı İptidaiye Kanununda bihakkın tatbik mevkiine konulamadığına göre bu kanunun neşrini icabettiren sebeplerin de Maarif Tarihinde yer alması lâzım gelir. Binaenaleyh idareciler kadar Maarifcileri de ilgilendiren Vilâyetler İdaresi Kanununun mucip sebeplerini gösteren şu satırları olduğu gibi alıyorum:

«İdarei vilâyat için şimdiye kadar düsturulamel tutulan 7 Cemaziyelâhir 1281 tarihli teşkili vilâyat ve 29 Şevval 1287 tarihli idarei umumiyeyi vilâyat nizamnameleri vilâyatın usuli idaresinde esas ittihazedilmesi Kanuni Esasinin 108 inci maddesi ile emredilen tavsii mezuniyet ve tefriki vezaif kavaidine istinad etmeyip belki tahdidi mezuniyet ve tefriki vezaif esaslarına göre tanzim edilmiş olduğundan Kanunu Esasinin anifülârz 108 inci maddesinin tahmilettiği mecburiyete ve memleketin esasatı mezkûreye mübteni bir kanuna olan ihtiyacı kat'i ve acile nazaran evvelce sureti mahsusada teşkil edilen iki komisyon tarafından tertib edilip Şurayı Devlet Tanzimat dairesiyle heyeti umumiyesi tarafından tetkik ve tasdikolunan ve Meclisi Meb'usan Vilâyat Encüme-

nince bir çok tadilât neticesinde ihzaredilen lâyihalar esas ittihazolunarak bu lâyiha tanzim olundu.

Tevsii mezuniyet devairi merkeziyenin ittihaz ve icrayı mukarrerat hususunda haiz oldukları kudret ve selâhiyetten, kanun ile muayyen kısmın, merkezi hükûmet haricindeki memurlara ve tefriki vezaif kaidesi de hükûmetin deruhde ettiği vezaif mahiyet ve ehemmiyetlerine göre aksamı müteaddideye tefriki ile bunların bir kısmını hükûmeti merkeziyeye hasr ve aksamı sairesinin lüzum ve ihtiyaç derecesinde vilâyet ve belediyelere tevdi etmektedir.

Umuri Hariciye, Harbiye ve Bahriye Hatta Umuri Adliye ve Zabita Menafii Umumiyeye müteallik ve devletin vezaifi siyasiyesine dahil olup bunlar hiç bir suretle tefrik ve tecezzi kabul etmediğinden bir merkezi tefekkür ve icradan tertip ve tatbik edilmeleri zarurî ve bilâkis Umuri Nafiai Mahalliye, Maarifi İptidaiye, Umuri Belediye, Zirat, Sınaat ve Ticareti Mevkiiye gibi menfaii mahalliyeye merbut ve vezaifi gayri siyasiyeden ma'dut hususatın da vilâyet ve belediyeler tarafından idaresi muktazidir. Zaten Kanuni Esasinin 110 uncu maddesiyle tefriki vezaif kaidesine takib olunacak hututı esasiye tahdit ve irae edilmiş olduğundan işbu lâyihai kanuniyede tefriki vezaife taallûk eden ahkâm kanuni esasinin metni sarihine göre vazedilmiştir.

Vilâyatı Osmaniye şimdiye kadar hüviyyeti içtimaiye ve kanuniyeden külliyen mahrum iken kanuni cedit ile vilâyata şahsiyeti maneviyye bahşedilmiştir ki vilâyatın emvali menkule ve gayri menkule ve hususî bütçe ve malikiyeti, hidematı hususiyye ile mükellefiyeti bu şahsiyetin temin ettiği fevaiddendir.

Muhafazai asayiş ve emniyetten mütevellit mes'uliyet rüesayı memurini mülkiyeye tahmil edildiği halde rüesayi mezkûrenin vesaiti inzibatiyeye karşı haiz oldukları hakkı amiriyetin muayyen ve musarrah olmamasından asayiş ve inzibatın daima müteessir olduğu görülmekle kanuni cedit lâyihasına memurini mülkiyenin jandarma ve polis kuvvetlerini tevzi ve istihdama ve indelicap kuvvei askeriyeye müracaata selâhiyettar oldukları dercolunmuştur.

Geçen sene muvakkaten kanuniyeti ilân olunan idarei hususiyeyi vilâyat kısmının tatbik olunamaması mecalisi umumiyei vilâyatın inikadına mani olarak bazı vilâyat ahalisini ihtiyacatı mahalliyeyi temin ve istif için mecalisi mahsusa akdiyle bir takım amal ve temenniyat izhar ve itganına sevketmiş ve senei cedide hulûliyle mecalisi umumiye ictima etmediği halde 1329 senesi vilâyat hususî bütçelerinin tanzimi kabil olamayacağı tabii olup layihai mezkûrenin kuvvei teşriiyede ikmali tetkikatı ile süreti kat'iyede iktisabı kanuniyet etmesine intizaren

güzaredecek zaman içinde vilâyatı Osmaniyenin emniyet asayişi ile ıslâh ve imarına hadim vesaiti ihzar ve istikmal etmemek ise mülken ve siyaseten mazarratı azimeyi mucip olacağından merbut lâyihai kanuniye müsveddesinin meclisi umuminin küşadında kanuniyeti teklif olunmak üzere muvakkaten mevkii icraya vaz'ı zarurî görülmüştür.»

Bu kanunu 23 Şubat 1328 tarihile Dahiliye Nazırı Hacı Adil Bey teklif ediyor. 12 Mart 1329 tarihli Meclisi Vükelâ mazbatasında «İdarei vilâyat kanununun biran evvel mevkii tatbike vaz'ı lâzım gelmesine binaen» kaydiyle kabul edilerek arzedilip iradesi çıkartılıyor.

TEDRİSATI İPTİDAİYE KANUNUNUN ÇIKARTILMASI :

8 Kânunevvel 1325 (1910) da Nezarete geçip burada 1 sene 3 ay 13 gün kalmış olan Emrullah Efendinin ilk mühim işinin Tedrisatı İptidaiye Kanunu lâyihasını hazırlayıp Mebusan Meclisine takdim etmek olduğunu söylemek lâzım gelir. Tedrisatı İptidaiye Kanunu meşrutiyetin ilânını müteakip alelacele Maarif Nezaretince tanzim ile tetkik edilmek üzere usulü dairesinde devlet şurasına tevdi edilmiş olan Maarifi Umumiye Kanunun bir parçasıdır.

Maarifi Umumiye Kanununun hangi Nazır zamanında yapıldığı pek de kestirilememekle beraber bunun muharrir ve müellifinin de Nazır olmadan önce yine Emrullah Efendinin olduğunda bir an şüphe ve tereddüt etmiyorum. Çünkü bu zat, Maarif müdürlüklerinde bulunmuş, Avrupa'ya giderek bir müddet orada tetkikat ve neşriyat yapmış, sonra İstanbul'a dönerek evvelâ Meclisi Maarife âza ve Darülfününa müderris olarak orada Felsefe, Usulî Terbiye ve Tedris derslerini okutmuş, Muhitülmaarif adında ilk Türk ansiklopedisini neşre başlamış, senelerce gazetelerde tedris usullerine, imlâ ve dil mes'elelerine dair yazılar yazmış olduğu için Maarifi Umumiye Kanununun da bu zat tarafından hazırlanmış olduğunu kuvvetle zan ve tahmin etmekteyim.

Halbuki zan ve tahmine de hacet yok. İşte profesör İsmail Hakkı Baltacıoğlu bunu bir hakikat olarak şu satırla ilân ve ifade ediyor:

«... Türk Maarif Tarihinde bir Emrullah Efendi devri vardır. Orta tedrisata Avrupaî ve insanî karakterini veren, modern bir Darülfunun fikrini ortaya koyan, İttihadü Terakki'de Türklük ve Türk Kültürü şuurunu canlandıran odur. Bir işte şöhreti vardır denilemez. Fakat Ziya Gökalp yarı şahsiyetini Emrullah Efendinin şahsiyetine borçludur.

Maarif Nazırı iken yaptığı kanun ve nizamname projeleri birer ilmî ve psikolojik şaheserdir. Ben Maarif Nezaretinde yaptığım memuriyetlerimin verdiği fırsatlardan istifade ederek onun tarafından hazırlanmış

ve kendi eliyle tashih edilmiş olan bütün bu vesikaları, yazılı abideleri toplamış, Darülfünunda idarem altında bulunan Terbiye Müzesi Kütüphanesine koymuştum. Bu cins vesikalar bakımından çok zengin olan ve Türkiye'de bir eşi daha bulunmayan bu müze ve kütüphane benim Darülfünundan çıkarılmamdan biraz sonra hemen ortadan kaldırılmıştır.» [11]

İşte bu Tedrisatı İptidaiye Kanunu Emrullah Efendinin esas Maarif lâyiasından çıkarılmıştır. 23 Kânunievvel 1325 (1910) tarihli Sabah gazetesi asıl Maarifi Umumiye Kanununun 49 büyük sahife tuttuğunu yazar.

Burada bahsi geçen Tedrisatı İptidaiye Kanununun lâyihasının gördüğüm esbabı mucibesi de büyük kıt'ada 31 sahife tutuyor.

* * *

Vilâyetler idaresine ve dolayısiyle maarife kat'i bir şekil verilmek istenildiği, bununla uğraşıldığı ve hararetli münakaşalar yapıldığı bir sırada Maarif Nezaretinin maarif ve mekteplerimiz hakkındaki telâkkisini bilmek, bundan sonra yapılacak inkılâplarla mukayese imkânını da vereceği için her halde faydasız olmaz sanırım ve işte böyle bir vesikaya da malikiz. Bu Maarif Nezaretinin bir tamimidir ve şudur:

«Medeniyeti garbiye ile medeniyeti şarkiyemizin tarihi temas ve talâkisi olan takriben bir asırlık zamandan beri hükûmeti senniyece garbın hazaini marifetini diyarımıza nakletmekle ancak te'mini baka ve miknet kabil olabileceği takdir edilmiş ve bu maksadı istihsal için memaliki şahanenin her tarafında derecatı muhtelifede mekâtibi adide küşad olunmuştur.

Hükûmetin te'sisettiği bu Darülulumların yetiştirdiği erbabı irfanın adedi nefsülemirde istikrar edilemiyecek raddede bulunmakla beraber sabıkına nisbetle hakikaten mühim bir yekûna baliğ olmuştur.

---

[11] Profesör İsmail Hakkı Baltacıoğlu burada mütaleasına şunları da ekliyor:

«Tıpkı İlâhiyat Fakültesindeki İslâm bediiyatı dersine mülhak olarak hemen parasız vücude getirdiğim müze gibi. Bu büyük müzede Türk hattatlarının yazılarından mürekkep çok zengin bir koleksiyon, çiniler, direk başlıkları, kitabeler, alemler ve ornümanlar bulunuyordu. Bu son müze yine ben Darülfunun'dan ayrıldıktan sonra Harbiye binasının alt katında anbara odun, kömür, kor gibi üst üste atılmıştır. Raviyanı ahbar ve nakılani asar şöyle rivayet ederler ki bu hali pürmelâli gören hukuk profesörlerinden biri, adı şimdilik lâzım değil,

— Mahvettiğiniz şey, İsmail Hakkı'nın hatırası değil, onu mahvedemeyiz, çünkü bastığımız her taşta izi vardır, belki bütün millî bir servet demiştir.

Terbiye müzesinin zengin ve bir daha telâfi edilemez muhteviyatına gelince:

Onlar da şimdi üniversite binasının tavanı arasında çuvallar içinde imiş..»

Mamafih şurası da maateessüf itiraf olunur ki terakkii maarif için masruf olan mesai ve bu mesaiden iktitaf edilen semerat ihtiyacat asriyemizin kat kat dununda ve şahırahi terakki ve temeddünde Avrupa akvamı şöyle dursun devletimizin bazı eczası üzerinde teessüseden yeni komşu devletlerle bile heminan olmamıza gayri müsait bir derkede kalmıştır. Bunun esbabı asliyesi de mekâtibin programlarını tertibederken hedefi talim ve terbiyenin yanlış intibah edilmesi ve gayatı tahsilin gayeyi amali milliyeye tevfikolunması ve mekâtibimizin esasen vaktiyle en mübrem addedilen memur yetiştirmek ihtiyacı gözetilerek açılmış bulunması ve memaliki sairede müttehaz usullerin memleketin ihtiyacatına muvafakat yahut ademi muvafakati tetkik edilmeksizin kabul olunması maddeleri olup bunun neticesi olmak üzere mekâtipte ikmali tahsil ile çıkanlar kendilerini ve idarelerini temin edecek bir mesleğe intisap edemedikleri gibi maarifi cedideyi iktisabedenlerle buna muhtaç olanlar arasında dahi bir ademi emniyet ve itimat hasıl olmuş ve milletin ihtiyacatı hakikiyei diniye ve ahlâkiyesini cami bir hedefi muayyen aranmaması sebebiyle terbiyei matlubei diniye ve ahlâkiye münhasıran ailelerin eyadii ihtimam ve itinasına terkedilmiştir.

Binaenaleyh terakkii maarifi bihakkın temin etmek üzere tedrisatın evlâdı vatana faide bahşolacak surette icrasiyle bunların istikbali memleket için kıymettar ve ruhi millet ile hemahenk bir unsurı faaliyet olması ve bu ademi emniyet ve itimadın izale kılınması zımnında lâzım gelen mesai ve ikdamatı ibzalde dakika fevtetmemek hizmeti maarife vakfı vücut eden bilcümle memurın ve muaalimin ve müstahdeminin duşı himmet ve hamiyyetine mevdu vezaifi mübecceledendir.

Milletin hal ve âtisi ile alâkadar olup hayat ve bakasının niğehbanı yegânesi bulunan bu himmeti mukaddesede dameni dermeyanı gayret olmak için fimabaat gözetilecek hedefi aksa din ve dünyaca muhtaç olduğumuz ulûmi asriyenin kâffesini tedricen ve makul ve mantıkî bir surette tevzi olunmuş olarak derecatı muhtelifedeki makâtibi mütenevvia programlarına ithal etmekle beraber mekteplerimizi türlü tasannu'dan halî birer terbiyetgâh haline koymaktan ibarettir. Zira bir memleket ilimsiz ve dinsiz payidar olamayacağı gibi taklit ile nafi semereler istihsal edilemeyeceği de hakayıkı müberhenedendir.

Binaenaleyh programlarımız bitevfikihi taalâ peyderpey ihtiyacatı haliye ve âtiyemize göre tadil ve islâh edilerek semeratı matlubei ilmiye bahşedinceye kadar evvelâ; terbiyei diniye ve ahlâkiyeye kemali ehemmiyet ve ciddiyetle itina ve dikkat, saniyen; meslek talim ve terbiyenin şediden muhtaç olduğu vekar ve ciddiyete kat'iyen halel getirilmeyecek surette hareket edilmesi, salisen; üstâz ve mürebbi sıfatını haiz

olanların mesaii fiiliyesi yalnız telkinatı kavliyeye münhasır kalmak gayri kâfi olduğundan terbiyei diniye ve ahlâkiye hususunda herkese nümunei fazilet ve mekteplerimizin birer enmüzeci terbiyet olması kemali ehemmiyetle tavsiye olunur.» [12]

Bu sırada Maarif Nazırlığında damat Şerif Paşa bulunmakta idi.

* * *

Tedrisatı İptidaiye Kanununun 1329 (1913) senesine kadar ne gibi safhalar geçirmiş olduğunu bizzat Meb'usan Meclisi Maarif Encümeninin ağzından dinlemek her halde faydalı olacaktır. 1329 (1913) de bu encümenin hazırlamış, hatta bastırmış olduğu layihanın baş tarafında şu satırları okuyoruz:

«İlânı Meşrutiyeti müteakip bütün efradı milleti en esaslı bir vazifei ifaya davet eden maarif mes'elei mühimmesi, bir çok tasavvur ve tasvir devreleri geçirmiş, gâh tedrisatı âliye ve taliye teşkilâtı tensip ve gâh Tedrisatı İptidaiye esasatı tasvip edilerek nihayet her ikisinin de ihamli caiz olamayacağına dair hasıl olan kanaatla bir taraftan Darülfünun'un islâhına ve Mekâtibi Sultaniye teşkilâtına başlanılmış, diğer taraftan 1325 senesinde bir Tedrisatı İptidaiye Kanunu tanzim olunarak Meclisi Milliye tevdi ve hatta 1326 senesinde Maarif Encümenince tetkikine bile iptidar edilmişse de o sene içinde ikmal olunamıyarak müteakiben Nezaretçe tebeddül vukuu ile geri alınmış ve 1327 senesinde Meclisin feshine müncer olan esbabı malûmeden dolayı hiç bakılmadan 1328 senesine kadar sürüklenmiş ve senei mezkûrede fevkalâde denilecek bir say ve faaliyetle kanunun müzakeresi ikmal ve Meclisi Meb'usana takdim edilmiş ise de henüz tesiratı elimesini her gün bir hadise ile hatırladığımız mahut sed muamelesiyle neticei kat'iyeye iktiran etmemişti. Aradan geçen iki senelik buhranlar arasındada her türlü müşkilâta rağmen bu mühimme nisyan edilmiyerek yapılan tecrübelerden mütahassıl malûmattan da istifade edilmek kasdile vilâyat maarif müdürlerinin de mütaleaları alınarak tadilâtı muktaziye icra edilmiş ve bu defa meclisi meb'usanca müzakere edilmemesi kanuni esasinin 108 inci maddesi ile emredilen tevsii mezuniyet ve tefriki vezaif kavaidine istinad etmeyip belki tahdidi mezuniyet ve tefriki vezaif esaslarına göre tanzim edilmiş olduğundan Kanuni Esasinin anifülârz 108 inci maddesinin tahmil ettiği mecburiyete ve memleketin esasatı mezkûreye mübteni bir kanuna olan ihtiyacı kat'i ve acile nazaran evvelce sureti mahsusada teşkiledilen iki komisyonun tarafından tertib edilip şurayı devlet tanzimat dairesiyle heyeti umumiyesi tarafından tetkik ve tasdik olunan ve Mec-

[12] Sabah gazetesi. 13 kânunuevvel 1328 (1912)

lisi Meb'usan vilâyat encümenince bir çok tadilât neticesinde ihzar edilen lâyihalar esas ittihaz olunarak bu lâyiha tanzim olundu.»

Yukarıdaki tarihî ve resmî izahatta bahsi geçen 1328 (1912) tarihli Encümen lâyihasının mucib sebebleri Maarif ve Mektebler hakkında bir hayli tafsilâtı havi olduğu için bunuda Maarif Tarihinde bulundurmağı ihmal etmedim.

Bu sırada yani 1328 (1912) de Meclisin Maarif Encümeni Ankara meb'usu Halil Halid'in reisliği altında toplanarak Tedrisatı İptidaiye Kanunu acele çıkarttı. Bu encümeni mazbata muharriri Aydın meb'usu Yunus Nadi'dir.

Encümenin mazbatası umumî heyette okunmadan meclis dağıtılmış ve çalışması boşa gitmiş ise de bir sene sonra hükûmetçe muvakkat kanun halinde neşredilen layıhaya esas ittihaz edildiği için bu maksatla da layıhanın mucip sebeplerini gösteren kısmını olduğu gibi alıyorum:

«Osmanlı vatanının en büyük ihtiyacı Maarifin intişar ve taammümünden ibaret olduğunu her Osmanlı takdir ettiği halde Meşrutiyetin istirdat ve ilânından beri maateessüf bu emri ehem ile ciddi ve müstakar bir surette iştigal edilememiş, daha doğrusu Maarife ait iştigalâtın bir siyaseti sabite ve müstemirreye istinad eyliyemediğine ait olarak teessüs eden kanaati umumiye değiştirilememiş, yani anın yerine salim ve emniyetbahş bir kanaat kaim olmasını kâfil olacak esaslı ve büyük bir teşebbüs veya teşebbüsler gösterilememiştir. Henüz dört senelik bir tarih olduğu için herkes pek iyi tahattür eder ki Maarif bahsindeki bu tezebzübün ruhunu, hükûmetçe bir siyaseti Maarif takip edebilmek üzere ihtiyacatı haliye ve istikbaliyemize tamamile mutabık bir hattı hareket çizilememiş olması ve binaenaleyh nezaretçe dört sene zarfında sekiz, ona varan tebeddülât arasında her nazırca gerek siyaseti Maarifte ve gerek tarzı tedrisat ve teşkilâtta hususî içtihadat ve icraata germi verilmiş bulunması teşkil eder. Burada mütehalif teşkilât ve icraat ictihadatında bulunan nazırlardan hangisinin daha doğru düşündüğünü muhakeme edecek değiliz. Yalnız bu münasebetle şu tebeddülât ve ihtilâfat içinde Maarife ait ihtiyacımızın temini istifası bizzarure teahhur etmiş olduğunu kemalı teessüfle tahattür ve tahtir eyliyoruz.

Encümenimizce tetkikatını ikmal ederek heyeti umumiyenin nazargâhı tasvibine sevk eylemekte olduğumuz Tedrisatı İptidaiye lâyıhayı kanuniyesi, işte dört senelik teahhurdan sonra Maarife ait en esaslı bir teşebbüs olduğu için, Encümenimizce olduğu gibi Heyeti Umumiyece de tadili teessüsüfata medar olacağını ve binnetice öyle bir ehemmi-

yeti esasiye ile ikmali tetkikatına bezlihimmet olunarak şu fevkalâde içtimaımızın hitamından evvel tasdik olunup çıkabilmesine tehiyyei imkân olunacağını şiddetle ümid eylemekteyiz.

Son dört senei meşrutiyetimiz esnasında Maarife ait olarak hiç bir teşebbüs vuku bulmadı değil. Liseler teşkilâtı ve Darülfünun tertibatı ve müfettişler istihdamı gibi baş işler görülerek bunların maruz olduğu tenkidata rağmen az çok fayda ve menfaatleri gayri münker, sebebi itirazat ve tenkidatı vakıa içinde bilhassa bir tanesinin pek muhik olduğunu itiraf ve teslim etmemek mümkün olamaz ki o da Tedrisatı İptidaiyedeki noksanımıza çarei telâfi bulunmamış olması meselei mühimmesidir. Liselerden bahsolundukça ve müfettişler sözü işitildikçe hemen herkes tarafından Maarife istinadgâh teşkil edecek olan Tedrisat İptidaiye tesisat ve teşkilâtı neredeki böyle tahsilin derecatı taliyesi ve teftişatı iştigal olunuyor? diye muahezat yağdırılır idi. Bu muahezelerden en muhik görülen cihet Tedrisatı İptidaiyenin mekâtibi taliyeye talebe ihzarı noktasından değil, belki haddizatında ve müstekillen haiz olduğu ehemmiyeti azimenin nazarı itibar ve itinaya alınmasında her gün tevalî edip duran teahhurdan ibaret idi. Yoksa Mekâtibi İptidaiye, mutlaka tedrisatı taliye ve âliyeye mesnet ve müttekâ olmak noktasından nazarı itibara alınmak doğru değildir. Tedrisatı İptidaiyenin gayei mühimmi maarifin (velev ki o derecede olsun) mutlaka ve mümkün olduğu kadar vasî mikyasta taammüm ve intişarında temerküz eder. Hükûmeti Meşrutei Osmaniye, mesaili hayatiyei milliyenin ehemmini teşkil eden Tedrisatı İptidaiyeyi ihmal etmiş de değil idi. Encümenimizce tetkik olunarak heyeti umumiyenin nazarı tasvibine arzolunan lâyihai kanuniye 1325 senesi zarfında tanzim olunarak müteakiben meclisi milliye tevdi edilmiş ve hattâ 1326 senesinde Maarif Encümenince mütealâsına bile başlanmış ise de o sene zarfında ikmal olunamıyarak, müteakiben nezaretçe tebeddül vukuu ile geri alınarak ve 1327 senesinde ise meclisin feshine müncer olan ahvali malumeden dolayı hiç bakılmayarak bu seneye kadar sürüklenip gelmiştir. Tedrisatı İptidaiyeye ait ahkâmı kanuniyenin meclisi millice tetkik ve tasdike muhtaç olduğu ise varestei arz ve tebyindir.

Bu mukaddemattan sonra lâyihai kanuniye üzerinde icra edilen tetkikata geçerek o babda da zaruriyülbeyan bir kaç söz ityan eyleyeceğiz:

Lâyihai Kanuniyyenin tetkiki esnasında daima Maarif Nazırı da hazır bulunarak taatii efkâr olunmuştur. Herşeyden evvel tizkâr olunacak bir nokta vardır ki Tedrisatı İptidaiyyenin yalnız tamimi marifet itibarile elzemiyyeti esnasında encümen ile hükûmetin mütevafikulefkâr olduğudur. Filhakika hayatı medeniyyeye dahil her devlette Tedri-

satı İptidaiyye okuyup yazma bilen efrat yetiştirmek ve hattâ bütün efradı milleti okur yazar yapmak esası ile mevzu bir meseleyi millie ve insaniyyedir. Anın içindir ki hükûmatı medeniyyede Tedrisatı İptidaiyye hem meccannî hem mecburîdir.

Tedrisatı İptidaiyyeden beklenen asıl netice efradı milletin rahı muzlimi hayatta biraz meşale ile yürüyecek ve bastığı yeri bilerek hem kendilerine hem vatana nâfi uzuvlar olacak surette yetiştirilmelerinden ibarettir. Tabiidir ki tedrisatı talîye ve âlîyeyi takibedecek olanlar evvelbeevvel Tedrisatı İptidaiyye devresini geçireceklerdir. Fakat her Tedrisatı İptidaiyye görenin mutlaka tahsili talî ve âlî etmesi lâzım geleceği farz ve tasavvur olunamaz. Bu maddeten mümkün olmadığı gibi bizce de hiç mültezem değildir. Bilâkis biz köylü çocuğunu okuturken anın köyünden ve köylülüğünden çıkmamasını hedefi aslî ittihaz etmek mecburiyetinde olduğumuza kaniyiz. Bu mesele alelamya bizim nazariyyat üzerine söylediğimiz bir mesele olmayarak mileli garbiyede şimdiye kadar tatbikatı, fiiliyatı ve netayici görülmüş bir bahistir. Tahsili İptidainin tahsili tâlî ve âlîye irtibatı yüzünden bazı memleketlerde tahsili âlî müntesipleri (Darülfünun'un mezunlarından tramvay kondoktörleri olacak derecede) çoğalmıştır. Tahsilin derecat itibarile alelumum böyle bir şekil alması, çünkü tahsili âlî mezunlarına muhassas hidemat mahmud olduğu cihetle, memleketlerde saadet yerine buhran tevlid edebiliyor. Fransa'da Tahsili İptidainin daha ziyade tahsili talî ve âlîye revaç verecek şekilde deveran ettiği bir zaman olmuş, binnetice köylerin gerek zukûr ve gerek inâs evlâdının şehirlere tehacüm etmeğe başladığı görülerek ve bunun bir tehlikei müthişe olduğu bilfiil takdir edilerek önünü almak için tedabiri katiyye ve acileye tevessül olunmuştur. Bizim de Tedrisatı İptidaiyye ile vasıl olmak istediğimiz gaye en ziyade amelî, münevver, yerinde kalan efradı millet yetiştirmekten başka bir şey değildir. Bu vatanın köylülerinden da makamatı âlîye işgal edecek büyük ve muktedir adamlar çıkabilir. Harikulâde zekâların bu inkişafı zarurisine diyecek söz yoktur; onlar nasıl olsa temayüz ederler ve yetişirler. Yalnız her çocuğun bu suretle yetişmek ihtimali olmadığı için bizim hedefimiz bu olmamalı, bilâkis her çocuğu kendi muhitinde faal ve müfit bir unsur haline getirmekten ibaret bulunmalıdır. Tedrisatı İptidaiyye lâyihai kanuniyesinde gerek hükûmet ve gerek encümence takip olunan gaye, işte bundan ibarettir.

Takdim ettiğimiz Tedrisatı İptidaiyye lâyihasında icra ettiğimiz tadilât o kadar uzun ve esaslı olmadığı cihetle hükûmetin teklifatı ile encümenin ta'dilâtını ayrı ayrı göstermek külfetine mahal göremedik. Fusuli muhtelifenin heyeti umumiyesinde hakim bir nokta var ki onu bilhassa haber vermek mecburiyeti vardır: Tedrisatı İptidaiyye, gerek bu

lâyihai kanuniye ile, gerek muvakkaten mevkii tatbike konulmağa iptidar olunan vilâyet kanunu ile hep mahallerine terk edilmekte ve umumî bütçenin yardımı istisnaî şekillere hâs kılınmaktadır. Tedrisatı İptidaiyye lâyihai kanuniyesinin, vilâyet kanunu ile beraber ve yahut daha doğrusu o kanunun tatbikinden muahhar olarak mevkii meriyete konmasında büyük isabet vardır. Hiç şüphe yoktur ki hem meccanî, hem mecburî olan tahsili İptidaiyi hükûmet deruhte ve takip ve infaz eylemelidir. Hükûmet ise milletin idaresine mukterin teşkilâttan başka bir şey olmadığı için tabiidir ki Tedrisatı İptidaiyyenin istilzam masarifi de milletin iradından istifa ve ifâ eyliyecektir.

Şimdiye kadar millet maarif hesabına biraz vergi veriyor, fakat bunun mukabilinde hâcatının tatmin olunmadığını görerek müteezzi oluyordu. Hakikati halde milletin hâcatı Maarif namına verdiği verginin miktarı haddi kifayede değil idi. Bu böyle olmakla beraber bir maarif namına milletten aldığımız parayı meçz ve tevhid ederek merkeziyet usulü ile umumî surette sarfiyata bulunduğumuz için herkes maarif vergisi verdiğine ve fakat mukabilinde o nama kendilerine lâyık ve lâzım olduğu kadar iş yapılamadığına kail bulunuyordu. Şimdi gerek vilâyet kanunu ve gerek bu Maarifi İptidaiyye lâyihasile herkesin hisse ve varidatı maarrifi mahallerine terk olunmakta olduğu cihetle her mahallin ihtiyacı maarifi ile buna tekâbül etmek iktiza eyleyen varidatı olanca vuzuh ve maddiyeti saire ile mahallerince derhal takdir ve ifa olunacaktır. Halkımızın maarifin kadir ve kıymetini takdirde atşibipayanı bu yoldaki noksanları kemali memnuniyetle ve sür'ati mümkine ile telâfi edeceğine hiç şüphe yoktur.

Lâyihanın birinci faslı tahsili İptidainin meccaniyet ve mecburiyetine dairdir. Faslı teşkil ve tekmil eyleyen maddeler okununca görülür ki meccanî olan tahsili iptidainin mecburiyetini teyid için bir takım ahkâm ve kavait vaz olunmuştur. Mümkün olduğu kadar bizim memleketimizin ahval ve ilcaatına tevfik edilmiş olan bu ahkâmın eşkâli hazırası bile bâdii nazarda memleketimize göre pek kolay bir kabiliyeti tatbikiyyei haiz olmayacak gibi görünür. Zira henüz memleketimizin bir çok yerlerinde Tedrisatı İptidaiyye müessesat ve muallimini gayri mevcut iken böyle bir kanun ile mecburiyet ahkâmı nasıl tatbik ve icra olunabilir? denilir. Nitekim encümenimizce de bu cihet mevzuibahs olmuş, fakat bir taraftan ahkâmı mecburiyetin tatbikinde zaruret, diğer taraftan bu ahkâmın bittabi mekâtip ve muallimini mevcut ve peyderpey mevcut olup gidecek olan yerlerde tatbik olunacağındaki bedahet, bizi bu mevaddın kabulüne sevk eylemiştir. Tedrisatı İptidaiyyede mecburiyyet esasını vaz etmemek, tamimi maarifin en büyük istinadgâhını ihmal veya ihmal demek olacak ki, işte biz bunun tecviz olunamayaca-

ğına kail ve kani olduk. Avrupa milletleri arasında tahsili mecburî tatbikatı da aşağı yukarı ayni ahkâm ile carî iken hedefi mutlaka ötekini berikini mücazaat eylemekten ziyade tahsilin tamimini temin etmekten ibaret bulunuyor. Nihayet bizim de yapacağımız bundan başka bir şey olmayacaktır. Kaldı ki mecburiyyet ahkâmında memleketimizin ahval ve ilcaatı nazarı dikkate alınmış ve mevaddı mevzua ana göre haizi elestikiyyet bulunmuş olduğundan tatbikatında müşkilât çekilmeyeceği şüpheden beri ad ve mülâhaza olunmuştur.

Bu fasıldaki tadilâtımızdan yalnız bir tanesi şayanı zikrolarak o da birinci maddede ki Darülmuallimini İptidaiyye talebesinin iskân ve itamları gibi ilbas'larının da tarafı hükûmetten deruhte edilmesine dair olan ilâvemizdir. Darülmuallimini İptidaiyye telâmizenin ekseriyyetle köylü evlâtlarından ve fıkaradan olacakları nazarı itibara alınarak ve inzibat ve insicam üzerine haiz olacağı tesir de ayrıca düşünülerek libasca yeknesaklığı temin ve halkın maarife rağbet ve şevkini tezyit için bu hususun da derç ve ilâvesine lüzum görülmüştür.

Tedrisatı İptidaiyyeye mahsus müessesattan bâhisolan ikinci fasıldaki envai müessesatı aynen ibka, şu kadar ki taksimde iltizamı vezahat etmiş olmak için dört yaşından yedi yaşına kadar olan gayri mecburî devrei sebavet sınıflarına küçük çocuk sınıfları, ondan sonra sûnufı mecburenin ilk üç senesine sübyan sınıfları nam ve ünvanını tahsis eyledik.

Ana mektepleri teşkilâtından pek büyük istifadeler temin olunacağına kani olduğumuzdan ve halbuki mecburiyyet devresinden mukaddem olan bu teşkilâtın her yerde tesisatı mahsusa halinde vücude getirilmesi kolay olmayacağını da bildiğimizden tesisatı mahsusanın halen de vücude getirilmesi kolay olmayacağını da bildiğimizden teshilen lilmaslaha (ana mekteplerine küçük çocuk sınıfları olmayan yerlerde sübyan sınıflarına icabına göre bir veya iki senelik küçük çocuk sınıfları ilâve olunabileceğini) kaydeyledik, ki bu sınıflar ledeliktiza ihtiyat sınıfları hizmetini de görebilecektir. Sonra bu fasılda Tedrisatı İptidaiyye müessesatından Rüşdiye sınıfları ile Mekâtibi Sultaniyyenin sünufi ipdidaiyyesi, el işleri ve İhtiraf Mektepleri var.

Böyle bir Tedrisatı İpdidaiyye Kanunu yapılırken Tedrisatı İpdidaiyyeyi meselâ beş veya altı senelik devrei mecbureyi ihtiva edecek müessesatı mahsusaya hasretmek ve böylelikle tahsili İpdidainin ikinci derecesini teşkil eden Rüştiye sınıfları ile, Mekâtibi Sultaniyye sünufi ipdidaiyesine mahal bırakmamak ihtimali yok değildi ve böyle yapılsa belki daha muntazam bir tasnif yapılmış olurdu. Fakat biz memleketimizin ahval ve icabatını derpiş ederek işin olur tarafını iltizam eylemiş

olmak için elyevm mevcut ve halkımızca me'luf olan taksimatı aynen kabul eyledik. Yeniden teşkil olunan el işleri ve İhtiraf Mekteplerinin de inşallah her tarafta büyük rağbetler görerek azîm menfaatler temin eylemesi melhuzatı kaviyyemizdendir.

Mekâtibi İpdidaiyyei umumiyenin teşkilâtına mütedair olan üçüncü faslın nihayetine (hükûmetçe lüzum görülecek merakizde leylî mekâtibi İpdidaiyyeyi umumiyye tesis olunabileceğine) dair bir madde ilâve eyledik. Ekser mahalde köyleri dağınık olan memleketimiz için bu nevi tesisattan büyük faidelere desteres olunacağına elyevm gerek Rumeli'de ve gerek Anadolu'da pansiyon usulündeki bazı tatbikatı ile yakîn hasıl olmuş olduğu cihetle keyfiyyetin böyle bir maddei kanuniyye ile teyidi münasip görülmüştür.

Pek cüz'i tadilât ile kabul eylediğimiz heyeti talimiyyeye ait beşinci ve tedrisatı ipdidaiyye masarifine ait fasıllardan sonra menabii varidata mütedair olan yedinci fasla geliniyor. Kanunun mevaddı muhtelifesinde zikredilmiş olduğu üzere tedrisatı iptidaiyye masarifi devlet ve vilâyet bütçelerinden tesviye olunacaktır. İdarei hususiyyei vilâyat kanunu şimdiden mevkii tatbika konulmuş olduğu için bademâ vilâyat bütçelerinde maarifi iptidaiyye kısmı bir faslı mahsus mahalli teşkil edecektir. Bir kere Mekâtibi İpdidaiyye binaları münhasıran ve mecburî olarak aid oldukları mahallerce inşa ettirilecek, hissei maariften ve menabii saireden varidat toplayan vilâyet icabında küsuratı munzamma usulüne de müracaatla cebri noksana çalışacak ve ledeliktiza umumî bütçeden de mazharı muavenet olarak Tedrisatı İpdidaiyye masarifini karşılamak esbabını istikmal eyleyecektir.

Yukarıda da bir nebze imâ ve işaret olunduğu veçhile vilâyatta tevsii mezuniyyet usulünün tatbikinden belki en ziyade maarif istifade ederek inşaallah gûlâne hatvelerle inkişaf ve terakkiye mazhar olacaktır. Halkımızın maarife karşı perverde eylediği iştiyak ve muhabbet gayet azîm olup, fakat şimdiye kadar usuli merkeziyetteki ifrattan dolayı bu temayüli müstahsenden lâyikile istifade olunamıyor, çünkü ahali kendilerinin maarif için miktarı kâfi para verdiklerini zannederek bu hususta herşeyi hükûmetten bekliyorlardı. Şimdi idarei hususiyyei vilâyat ile her kaza maarif için verdiği paranın miktarına vakıf olarak marif için ihtiyari zarurî olan masarif de meydanda bulunduğu cihetle kendi hayır ve şerefleri namına icabettiği kadar fedakârlıklarda bulunmaktan çekinmeyeceklerdir.

Mekâtibin teftişatı ile Tedrisatı İpdidaiyye meclis ve encümenlerinden bahis olan fasıllar tarifat ve teşkilâttan ibaret olduğu için anlar üzerinde durü dıraz israra mahal göremiyoruz.

Lâyihai kanuniyyenin müstaceliyyeti mümküne ile meclisi milliden geçmesini iltizam ettiğimiz cihetle o kadar müstacel ad eylediğimiz tedrisatı hususiye faslını daha amîk tetkikat ile bilâhara ayrıca heyeti umumiyeye arzeylemek üzere tehir ettik. Tedrisatı hususiye için şimdilik mevzu ve müteamel olan ahkâmda tebeddülât icrasına mahal olmaması o maddede mübremiyet bulunmadığını gösterir ahvalden olup maamafih ol babda vaz'utakrir olunacak ahkâmı esasiyyenin az çok münakaşatı dai ve bu haysiyyetle asıl Tedrisatı İpdidaiyye mevaddı esasiyyesinin tehirini badi olabilmesi melhuz bulunduğundan faslı mezkûrun daha müsait bir zamana te'cili encümenimizce bilittifak karargir olmuştur.

İşte Efendiler:

İki seneyi mütecaviz bir zamandan beri teahhur edip durmakta olan ve halbuki vatan ve millete hayatı hakikiyye nüsüğleri zerk ve ifaze eyliyecek bulunan Tedrisatı İpdidaiyye kanun lâyihasını tetkikat ve mülâhazatı meşrudeye terdifen heyeti umumiyemizin nazargâhı im'an ve tasvibine arz ediyoruz.

Bahusus idarei hususiyei vilâyet kanununun mevkii meriyete konulduğu şu zamanda bu kanunun tehiri tatbikatı gayri caiz ve bunsuz geçen her dakika millet hesabına kaydolunan azim bir zarar manasını haiz bulunduğu cihetle tetkik ve tasvibi hususunda iltizamı istical olunmasını tekrar rica ile hatmı makal eyliyoruz.

Esnayı müzakeresinde Maarif Nazırı da hazır bulunarak taatii efkâr olunmuş ve esasatı hakkında ihtilâfı fikir ve nazar bulunmadığı gibi encümence yapılmasına lüzum gösterilen bazı tadilâta Nazır Bey de iştirak eylemişlerdir...» [13]

Tedrisati İptidaiye kanununun çıkartılmasının iki sebebi vardı: Birisi idarei umumiye ve hususiye vilâyat kanununun daha önce çıkartılmış olmaması, ötekisi de azlık mebuslarının kendi mektebleri yüzünden gösterdikleri müşkülât.

İşte 1328 (1912) de Vilâyat İdaresi Kanununun idarei hususiye kısmının muvakkat kanun halinde hükûmetce neşredilmiş olması bu mahzuru ortadan kaldırınca meclisin Maarif Encümeni toplanarak layıhayi - hususî yani Azlık Mektepleri kısmını ileriye bırakmak suretiyle - alelacele müzakere edip heyeti umumiyeye taktim etmiş ise de bu sırada meclisin dağıtılmış olmasıyle emekleri boşa gitmiştir.

---

[13] Bu vesikayı Büyük Millet Meclisi kütüphanesindeki basma nüshadan kopya ettirip veren Türk Basın Birliği Reisi Hakkı TarıkUs'dur. Her zaman bu türlü yardımlarını gördüğüm bu değerli Maarifçiye bu vesile ile şükran borçlarımı ödemek isterim.

İntihab yenilenip meb'uslar tekrar toplanınca yeni Maarif Encümeni yine lâyıhayi müzakereye başlayıp 23 Eylül 1329 (1913) de mazbatasını meclisin umumî heyetine taktim etmiş ise de altı seneden beri olduğu gibi müzakere edilerek çıkartılmasına imkan olmamıştır.

Bu sırada Maarif Encümeni Denizli mebusu Sadık Efendi'nin resiliği altındadır. Mazbata muharriri Trabzon mebusu Servet Bey'dir. Âza arasında bir tek Hıristiyan, Sivas mebusu Dikran ile iki de müfrit Arap milliyetcisi, Marufurrassafi ile Cemilüzzehavi vardır. Bunlardan Cemilüzzehavi imzasının altına «bazı fıkralarına muhalifim» kaydını koymuştur. Muhalefetin Arap memleketlerindeki mekteplerde Türkçe tedrisata ait olacağını tahmin ediyorum. Encümen kanunun her maddesi üzerinde epeyi işlemiş fakat esaslı hiç bir değişiklik yapmamıştır. Meselâ Tedrisatı İptidaiyeden bahsederken diyor ki: «İptidaî ve Rüştî namları altında şimdiye kadar payidar olan bu müessesat bu günkü kanun ile Mekâtibi İptidaiyei Umumiye unvanı tahtında tevhid edilmiş oluyor. Bilhassa tahsili iptidaide sübyanın tedris ve terbiyesi hususunda iltizamı zarurî olan vahdeti temin eylemek üzere hükûmetin gösterdiği basirete encümen de bütün kanaatiyle iştirak etmiştir. Bu sebepledir ki Mekâtibi İptidaiye'de tedris edilecek ulûm ve fünunun tenevvüü ve kesreti mucibi itiraz olacak bir şey değildir.

Tedrisatı İptidaiyeden asıl beklenecek netice: Bugün hiç bir şey bilmeksizin körü körüne yürüyen bir ekseriyetin bastığı yeri görecek derecede malûmata sahip ve nefi' ve zararında tam bir iştirak gösterdiği heyeti umumiyei millete nafi ve müfit bir uzuv olmasını temin eylemektir. Biz köylüyü kendi köyüne reptedecek, tabiri diğerle anı mahallî **lacal** kılacak bir Tedrisatı İptidaiyeye taraftar olmalıyız. Yoksa herkes Mekâtibi Âliyeyi takibetmek sevdasını taşırsa bundan faide yerine zarar göreceğimiz muhakkaktır.»

Yine Encümen «lisanı mahallî ile tedrisat icrasına müsaade olunan mektebi iptidaiyei umumiyede Türkçenin mecburiyeti tedrisi ehemmiyeti azimeyi haiz olduğunda şüphe yoktur. Hükûmeti Osmaniyenin lisanı resmisi Türkçe bulunduğuna göre her ferdi Osmaninin bu lisanı serbest tekellümetmesi ihtiyacatı içtimaiye ve siyasiyedendir.» demektedir.

Encümenin büyük kıt'ada yedi sahife tutan öteki mütaleaları ibare ve kelime tashihlerinden, ufak tefek tay ve ilâvelerden ibaret olduğu için üzerinde durmağa değmez.

Bu Encümenin kabul ettiği layiha 101 maddedir. [14]

---

[14] Bu lâyihanın basılmış olan nüshasını görüp istifade etmek üzere lütuf ve tevdi eden Maarif Vekâleti talim ve terbiye âzasından değerli tarihçi Faik Reşit Unat'a teşek-

Mebusan Meclisinin Maarif Encümeninde bir yandan bu lâyiha bu suretle müzakere edilirken bir yandan da Maarif Nezareti 1328 (1912) de Maarif Encümenince kabul edilmiş olan ayni kanun lâyihasının muvakkat kanun halinde tatbik mevkiine konulmasını sadarete teklif etmiştir. Bu mes'ele hakkında Maarif Nazırı Şükrü Bey'in sadarete yazdığı tezkere şudur:

«Ahiren mevkii tatbika vazolunan idarei vilâyat kanunu muvakkatinin Maarifi İptidaiyeye teallûkeden ahkâmının temini icrası; tedrisatı iptidaiye kanununun bir an evvel tanzim ve tatbikini istilzam eylediğinden bittertip meclisi meb'usana takdim kılınıp meclisi mezbur maarif encümenince tetkik olunduktan sonra heyeti umumiyeye tevdi edilmiş olan Tedrisatı İptidaiye Kanunu lâyihası icabeden maarif müdürleriyle meclisi kebiri maarifin mütaleaları alınarak bazı mertebe tadil edildikten sonra tab'ile 14 adedi takdim kılındı.

Muhatı ilmi samii vekâletpenahileri buyurulacağı üzere islâhatı mukarrerenin üssülesası; dahili Memaliki Osmaniyede Tahsili İptidainin tahtı mecburiyete ahziyle bir an evvel tamim ve intişarının temini kaziyyesi olmasına ve hali hazırı malî itibariyle bu maksadın kemayelik icrasına muktazi tahsisatın hükûmet bütçesinden ifraz ve itası da müteassır bulunmasına nazaran lâyihai mezkûre bilumum memaliki mütemeddinede cari usule tevfikan tahsili iptidaî masarifinin efradı ahaliye tahmili ve senei dersiyenin tahdidi ve derslerin sınaat, ziraat ve ticarete ait olmak üzere amelî bir surette tedrisi esasları nazarı dikkate alınarak tanzimedilmiş olduğundan meclisi meb'usanın içtimaında kanuniyeti teklifedilmek üzere senei dersiye iptidası olan gelecek Eylül iptidasından itibaren mevkii tatbika vaz'ı eshabının istikmali mütevakkıfı müsaadei aliyyei cenabı sadaretpenahileridir.»

20 Haziran 1329

Maarif Nezaretinin bu tezkeresi üç ay mecliste kalıyor. Nihayet 22 Eylûl 1329 tarihli toplantıda **bazı maddeleri bittashih** kaydiyle arzedilip 23 Eylül 1329 (1913) de iradeye iktiran ediyor. [15]

---

kürlerimi sunmağı vazife bilirim. Bu vesile ile de bu ilim adamımızın eserin ortaya çıkması hususunda ötedenberi göstermiş olduğu yakın alâkayı ve böyle müşkül bir zamanda basım imkanını yüksek vekâlet nezdinde takip ve intac etmiş olmasını da ayrıca şükranla ilim âlemine bildiririm.

[15] Kanunun gazetelerde neşrinden sonra muharrir Mahmut Sadık **Meclisi Müstakbele Bir Meşgalei Mühimme Daha** başlığı altında şu mütaleayi ileri sürmüştü:

«Memleketin ve milletin istikbali için en mühim olan kanunlardan birini, Tedrisatı İptidaiye kanunu muvakkatını evvelki gün Ceridei Resmiye neşretmiştir. Bu

Şu halde Meb'usan Meclisi Maarif Encümeni lâyihanın tetkikatını bitirip heyeti umumiye takdim etmiş olduğu gün hükûmet de ayni lâyihayı başka bir yoldan giderek muvakkat kanun halinde çıkartmış bulunuyor.

---

kanunu muvakkatin neşredileceğini bir kaç gün evvel gazeteler ilân eylemişlerdi. Hayatı istikbal için fevkalâde haizi ehemmiyet olduğunda şüphe olmayan bu kanunun neşrine merakla intizar olunmuştu.

Bugün 101 maddeden ibaret olan bu kanunu muvakkat hakkında tahlilâta girişemeyeceğiz. Çünkü bir defa, iki defa dikkatla okumağa çalıştığımız halde bir ilmi icmalî hasıl edemedik. Yani hükûmetin Tedrisatı İptidaiye'de varmak istediği maksadı, Tedrisatı İptidaiye ile evlâdı memleketi gerek maaliyatı fikriyye ve ahlâkiye, gerek ahvali ictimaiye itibariyle hangi hedefe sevketmek arzu eylediğini kesdiremedik.

Evvelâ; diyeceğimiz şu ki: Bu mühim kanunun esbabı mucibe lâyihası da neşrolunursa bu lâyihada mevaddı kanuniyetin tefsirine dair bir çok şeyler anlamak mümkün olabileceğinden bu veçhile ittilâatımızı tevsi, fehim ve idrakimizi takviye edebilmek ve kanunun mevaddında mündemiç maaniye daha ziyade nüfuzeylemek bizim için kabil olacak.

Saniyen; söyleyeceğim şu ki: Tedrisatı İptidaiye kanunu gibi mühim bir kanun memleketin inkişafat ve inkılâbatı fikriye ve ictimaiyesinde bir yer tutacağı için meclisi müstakbeli meb'usanın en mühim bir meşgalesini teşkil edecektir. Şimdiden şunu da yadedebiliriz ki meclisi müstakbeli meb'usanın selâmet ve necatı memleket ve millet için bir esası kavimde menafii umumiyeyi müdekkikane ve dûşikâfane düşünmekte, takdir ve tayin eylemekteki kudretini en ziyade bu kanunun müzakeresinde görüp anlayabileceğiz. Müstakbel meb'uslarla mükellefini millet Tedrisatı İptidaiye kanuniyle alâkadar olduğu için bu mes'elei hayatiyede milletin cebinden çıkacak olan paraları bir santimine kadar ziya'dan vikaye etmeğe çalışacaklar ve tamamen maksat uğrunda sarfedilip edilmediğini anlayacaklardır.

(Sabah gazetesi 13 teşrini evvel 1329 (1914))

Mahmud Sadık bu mevzu etrafında daha bir çok mütalealar ileriye sürüyorsa da buraya almağa lüzum görmedim.

Yine bu muharrir iki gün sonra yazdığı bir yazıda «Tedrisatı İptidaiye Kanunu muvakkatinin neşri, öyle zannederiz ki, muhiti içtimaimizde bir tesir bırakmadı» diyor ve bu kayıtsızlığı acı acı tenkid ediyor.

Bu kanunun sonunda «Meclisi umuminin içtimaında kanuniyeti teklif edilmek üzere muvakkaten mevkii mer'iyete vaz'ı» gösterilmiş olduğu halde çıkarıldığı tarihten beri Mebusan Meclisine sevkedilerek kat'i şeklini almamış, hatta Osmanlı hükûmeti devrilerek yerine Cumhuriyet hükûmeti geçeli 18 sene olmuş olduğu halde Büyük Millet Meclisinin huzuruna da çıkarılmamıştır. Buna benzeyen ve ayni zamanda ayni maksatla ve ayni tarzda çıkarılmış olan idarei umumiye ve hususiyeyi vilâyat kanununun talii de ayni akibete uğramıştır. Garibi şu ki gerek Osmanlı, gerek Cumhuriyet hükûmetleri zamlarında bu kanunların bazı maddeleri Mebusan ve Millet Meclislerince kanun şeklinde tadil edilmiş ve bu tadiller yapılırken her defasında kanunun heyeti mecmuasının millet vekilleri huzuruna getirilmesi istenilmiş, hatta her sene maarif bütçesi müzakere edilirken de bu temenniler tekrar edilmiş olduğu halde 28 seneden beri bu cihete asla yanaşılmamıştır. Niçin, neden ve kimden çekiniliyor? Evet, bu kanunun çıkarılmasına Patrikhanelerle azlık ve Türk olmayan meb'uslar şiddetle

İşte altı seneden beri çıkartılması istenilen kanun artık çıkmış ve Maarifte ilk adım atılmış bulunuyor. Bu sırada vilâyetlerde umumî meclisler açılmış, hususî idareler kurulmuş, hükûmet idaresi tek fırka eline geçerek bir sürü siyasî fırkalar susturulmuştur. Bir sene sonra 1330 (1914) de Umumî Harp de çıkınca memlekette askerî ve örfî bir idare kurularak, gazetelere sansür konularak hükûmet icraat ve tatbikat hususunda daha serbest bir hale gelmiş oluyor.

Yine bu harp yüzünden mektep binası ihtiyacı da halledilmiş oluyor. İngiliz, Fransız, Rus ve İtalyan mektepleri işgaledilerek yersiz, yurtsuz ve kira köşelerinde biçimsiz binalarda bulunan mektepler buralara taşmıyor, yayılıyor ve bina ihtiyacı da bu suretle telâfi edilmiş bulunuyordu.

Binaenaleyh Maarifin ilerlememesi için artık bir sebep ve mani kalmamış oluyordu. Fakat bu devirde de başka türlü bir müşkilât baş gösterdi. O da muallimlerin ve talebenin askere gitmesi idi. Yüksek mektepler tamamiyle boşalıyor, liselerde bile talebe kalmıyordu. Evet, eskiden at vardı meydan yoktu. Şimdi at da var, meydan da fakat ata binip koşturacak yok.

Yine bu sırada Almanlarla itilâf edilerek kapitilasyonlar kaldırılmış olduğundan gerek yabancı gerek yerli cemaatların mektepleri üzerinde Maarif Nezareti tam bir mürakabe vazifesini görüyordu. Hususi Mektepleriin ilk talimatnamesi bu sıralarda ve 1331 (1915) de çıkarılmıştır. İşte azlıkların Mektepleri de dahil olduğu halde bir cemiyet halinden çıkararak siyasi bir fırka haline gelmiş olan İttihat ve Terakki Cemiyetinin bilhassa bu sıralarda Maarif işleriyle çok meşgul olduğunu görüyoruz.

* * *

---

muariz bulunuyorlardı. Bugün bu muarizler ortada yoktur, Türkiye Türklerindir ve Türk Millet Meclisinde hemen hemen Türkten başka unsura mensup meb'us da yoktur. O halde niçin halâ bu kanun meclise sevkedilmiyor? İşte burası meçhul! Daha garibi var! Bu kanunlardan idarei umumiye ve hususiyeyi vilâyet kanununun idarei umumiye kısmı **Vilâyet İdaresi Kanunu** adı altında 22/4/1929 da 71 madde halinde değiştirilmiş bulunduğu halde bu yeni kanunun hiç bir yerinde eski muvakkat kanundan bahsedilmemiş, yalnız son maddelerinin birinde «işbu kanunun ahkâmına mugayir olan umum kavanin ahkâmı mülgadır» denilmekle iktifa edilmiştir. Niçin böyle olmuş, neden bu yola gidilmiş, kimden korkulmuş ve neden çekinilmiştir? İşte burası da belli değil. Hasılı bu; Türk teşriî hayatında bir garibedir.»

Bütün bu vuzuhsuzluğa rağmen bu 1329 (1913) tarihli muvakkat kanununun idarei umumiye kısmı mer'iyetten kaldırılmış ise de **idarei hususiye kısmı** halâ mer'i ve muteber bulunmuştur. İşte buda üçüncü bir garibedir!

TEDRİSATI İPTİDAİYE VERGİSİ :

Maarifin arzu edildiği derecede ilerleyebilmesi için her şeyden önce paraya ihtiyaç bulunduğunda şüphe yoktur. Para olursa muallim de yetiştirilir, mektep de açılır, kitap da hazırlanır. Osmanlı İmparatorluğunun Maarifle, bilhassa Tedrisatı İptidaiye ile yakından alâka göstermeğe başladığı 1254 (1838) den beri açılan mekteplerin umumî bütçeden ayrılabilen paralarla idare ve idamesine çalışıldığı, fakat İmparatorluğun bütçesi esasen dar olduğu için Maarif İdaresi ile mekteplerin hep yerinde saydığını bundan evvelki ciltlerde verilen tafsilât göstermiştir sanırım. Yine bundan evvel verilen izahattan anlaşılmıştır ki İmparatorluk devrinde ilk defa Mektepler fakat yalnız idadiler için vergi alınmağa 1300 (1883) tarihinde baş vurulmuş ve 1292 (1875) de açıldığı halde bir türlü inkişaf edemeyen İdadiler ancak bu vergi sayesinde ve 1883 te doğup yaşamaya başlayabilmiştir.

Yine bundan evvel verilen izahattan anlaşılmıştır ki 1294 (1875) de İptidaî Mektepleri için bazı vergi kaynakları gösterilmiş ise de bunlarda kuvvede kalmış, fiiliyat sahasına çıkmamıştır.

Önceleri Sıbyan ve tanzimat devrinden sonra İptidaî adını alan bir kısım mekteplerin ise vakıflar tarafından bağlanmış olan para ile idaresi kabil olamadığından bu mekteplerde okuyan çocukların velilerinden mektep muallim ve kalfaları ayrıca bir para alırlardı ve tabii bu da doğru bir şey değildi.

1908 inkılâbından sonra yapılan istikrazlarla bütçe genişlemiş olduğundan maarif tahsisatı da seneden seneye artmıştır. Bu artış miktarını biraz sonra Sati Bey'in yazısından takib edip öğrenebileceğiniz gibi 1333 (1919) deki Meb'usan Meclisi münakaşalarından da anlayabilirsiniz. Her halde seneden seneye bir artış göze çarpar. Fakat bu da hakiki bir artış sayılamaz. Bu artış, harbin doğurduğu fevkalâde ahval yüzünden ve Osmanlı altınının kıymetinin düşmesinden, ayni zamanda kâğatla altın arasındaki farktan başka bir şey değildir.

Bu eserde yalnız İstanbul mektepleri, hatta o mekteplerin de yalnız ilk tedrisat kısmı bahse mevzu olduğu için burada yalnız Tedrisatı İptidaiye vergisini gözden geçireceğiz.

Tedrisatı İptidaiye kanunu ilk defa tanzim ile meclise takdim eden Maarif Nazırı Emrullah Efendi yazdığı esbabı mucibede şu mütalealarda bulunuyor:

«Çocukların hukuki maarifeti bunları okutmak için mektep yapmak vazifelerini tevlid etmiştir. Bu vazifeler ebeveyne, irfanı ictimaiden

ve selâmeti memleketten mütena'im olan bütün halka ve hükûmete terettüp eder. Binaenaleyh bu vezaifin ifasını icabeden mesai ve maairf derece derece zimmeti ahaliye ve zimmeti hükûmete lâzımolur. İşin ehemmiyeti lâyikiyle teemmül edilecek olursa halka ait olması iktiza eden masarif ile hükûmete tahmil edilecek masarifin tayini envai hakkında tereddüde mahal görülemez. Mekâtip teşkilâtının ilk mevkufu mektep binalarını kim yapmalıdır? Hükûmet mi, ahali mi? Bu sualin cevabı pek kolaydır. Mektep binalarını ahali yapmalıdır.

Evvelâ; memleketimizin muhtaç olduğu o kadar mektep binaları masarifine devlet bütçesi mütehammil değildir.

Saniyen; bu inşaat heyeti umumiyesi itibariyle masarifi daimei seneviyeden değildir.

Salisen; İnşaat ahaliye bırakılacak olursa mahallince vergi suretinde, halkı tazyik etmeyecek tarzda vesait tedarik edebilir.

Rabian; masarifi hükûmet usulü mukayyede tahtında cereyan ettiği için her köyün mektebini inşa hususunda neticelenmez, müşkilât ve teehhürat zuhuru tabiidir.

Hamisen; bu inşaat hükûmet bütçesinden yapılmak için masarifi mucibesini vergi suretinde yine ahaliden istifa eylemek lâzım gelir ki bu cihetin halkı ne kadar tazyik edeceği varestei beyandır.

Sadisen; mekâtibi iptidaiye binaları küçüktür. Mahalinindir, kışla gibi, istihkâmlar gibi, Darülfünun binaları gibi umum memlekete hadim olan müessesattan değildir.

İşte bu esbaba mebni diğer bilcümle memaliki mütemeddinede olduğu gibi bizde de Mekâtibi İptidaiye binalarının inşası ahaliye tahmil olunmuştur.

Mekâtibi İptidaiye binaların vücude getirmek ahali için bir vazife olunca bu vazifeyi ifaya hükûmetçe onların icbar edilmeleri bir neticei tabiiyedir. Bunun için mekteplerini yapmayan köy ve mahalle ahalisini bu baptaki vazifelerini ifaya mecbur edecek tedabiri kanuniye ittihazına da lüzum görülmüştür. Cebirsiz kanun olamaz. Fakat köy olabilir ki fakir ve aciz olur. Bu vazifeyi ifaya gayri kadir bulunur. Her yerden ziyade mektebe muhtaç iken mektepsiz mi kalsın? Bu halde cebirden ne faide olur. Malâyütaka cebir caiz olamaz. Ancak hükûmetin bir vazifei ihsanı yok mu? Öyle yerlerde hükûmet ahalinin vazifelerini ifa eylemek için suhulet bahşeder, muavenet eyler. Kanunda bu cihet de gözetilmiştir.

Fakat Mekâtibi İptidaiye muallimleri maaşlarının tesviyesi hükû-

mete ait olmak gerektir. Çünkü Mekâtibi İptidaiyei umumiyenin muallimleri hükûmetçe tayin edilir ve hükûmetçe azledilirler. Bunlar diğer bilcümle memurini devletin imtiyazatına malik memurini hükûmetten madutdurlar, hizmeti umumiye amilleridirler. Bunların memurini sairei hükûmet gibi maaşları da devlet bütçesinden tesviye olunmak zaruridir.

Fakat devletin maarif bütçesi iki kısım masarifi ihtiva eder. Birisi menafii vatana şamil olan idare, tedrisatı taliye ve âliye müessesatı masarifidir ki devlet bütçesinin mevzuu aslisini teşkileder.

İkincisi; mahallerine ait ve esasen mahallerince tesviye olunmak iktizaeden Tedrisatı İptidaiye masarifidir. Devlet bütçesi bu masarifi kûsurı munzamma suretiyle yine ahaliden istifa eylemek mecburiyetindedir. Zaten ahali Tedrisatı İptidaiye ile birinci derecede vazifedar olduğuna nazaran bu tedbir mucibi itiraz olamaz.»

İşte Emrullah Efendinin bu türlü mütalealarla tanzim etmiş olduğu Tedrisatı İptidaiye kanunu türlü türlü istihale geçirmekle beraber en son aldığı şekil de 15 inci maddesinde bu vergi şu tarzda kayıt ve tesbit olunmuştur.

Madde 15 --- Mekâtibi İptidaiye tesisine muktazi arsanın tedariki ve mektep binasının ve muallim ve muallime ve muavin ve muavineler maaşatiyle süknaları masarifi inşaiyesi ve bedeli icarı ve bunların tamiri ve esasi (mefruşat) mektebin ve levazımı dersiyenin tedarik ve tecdidi, dershanelerin teshin ve tenviri, hademe ücretleri kariyye ve mahalle ahalisinin zimmetine ait masarifi mecburedendir.

Kariyye veya mahallenin merbut olduğu kaza ve liva veyahut vilâyet meclisi idareleri bu masarifi a'şar vergisiyle mütenasib olmak üzere a'şar defterleri mucibince mükellefine tevzi eder.

Erbabı ticaret ve san'attan olanlara temettü vergilerine kıyasen tevziat icra olunur. Masarifi mezburenin ahaliden sureti istifası bir nizamname ile tayin olunacaktır.

Bu madde ile esası kabul edilen Tedrisatı İptidaiye vergisi bu devrin sonu olan 1338 (1923) senesine kadar tedricen aşağıda cetvelde gösterilen miktara çıkmıştır.

Fakat bu artış tabii bir artış değildir. Umumî Harp içinde altın kıymetinin düşmesi üzerine vergilerin de o nisbete arttırılmasından ve masrafla maaşların da bununla mütenasip surette yükselmesinden ileri gelmiştir. Bu vaziyet çoğaltmak değil azaltmaktan başka bir şey göstermez.

Senesi	Umum Varidat mühammenatı	Maarife tahsis olunan	Umum varidata göre nisbeti
1329	53802	39658	74,06
1330	131367	80087	61,13
1331	200318	144811	72,40
1332	288197	166792	57,90
1333	290657	165909	57,20
1334	435738	181539	41,72
1335	471230	174946	37,15
1336	601930	459492	76,55
1337	656936	530605	80,88
1338	779974	625067	80,00

Bu kadar az paranın İstanbul gibi büyük bir şehir için ne derece kifayetsiz olacağı ancak bundan sonraki Cumhuriyet devrinde maarif vergisinin çıkmış olduğu yüksek derece ile mukayese edilerek anlaşılır.

Hususî idare varidatı devletin esas vergilerine zam suretiyle maliyece tahsil edilip, maarife veriliyordu ve işte asıl ihtilâf ve güçlük de buradan çıkıyordu. Çünkü maliye tahsil ettiği varidatı muntazaman ve vakit ve zamaniyle hususî idareye vermiyor, hususî idare ise tabiatiyle maliyeden hesap soramıyordu. Nitekim 1334 (1918) senesi bütçesinin müzakeresi sırasında Karasi (Balıkesir) mebusu Vehbi Beyin Meb'usan Meclisinde Maliye Nazırına karşı söylemiş olduğu şu sözler bu işin mahiyetini açıkça gösterir:

— A'şar hissesi olarak kabul buyurulan 600000 liranın taşralara muntazaman havalesi verilmiyor ve idarei hususiyeler yegâne varidatını teşkileden bu parayı alamıyorlar, onların yaptıkları bütçe de hiç bir işe yaramıyor. İdarei hususiyelerin mühim bir çok vazifeleri vardır. Bunları yapamıyorlar. Nezaretten rica ediyorum ki bunu muntazaman versin ve hatta buradan göndersin. Havale vermeyen memurları da tahtie etsin serbest bırakmasın. Bu husus taşra idarei hususiyeleri ve menafii mahalliye namına pek mühim bir mes'eledir.»

Bu mütaleaya Maliye Nazırı adına müsteşar Ayni zade Hasan Tahsin Bey şu cevabı vermiştir:

«Havalename vaktü zamaniyle gitmiyorsa, yahut hiç gitmiyorsa bu, doğrudan doğruya Dahiliye Nezaretine aittir. Dahiliye Nezaretinin havalenameyi gönderip de maliyenin vize etmediği yoktur. Zaten tahakkuk mes'elesi dahiliyeye aittir.»

Hasılı kabahat hangi nezarette olursa olsun bu işte başlangıçtan beri bir keşmekeş ve kararsızlık devam edegelmiştir.

Tedrisatı İptidaiye yahut Maarif Vergisinin vakit vakit değişen şekilleri hakkında bundan sonraki devrin bu vergiye ayrılan kısmında izahat verilecektir.

* * *

MEKTEP BİNALARI :

Bu kitabın bir çok yerlerinde ezcümle 305 inci sayfasında sırası geldikçe mektep binaları hakkında hayli yazılar yazmış, mütalealar yürütmüştüm. Bilhassa Sıbyan Mektebi denilen ilk Mekteplerin durumu hakkında resmî bir makamın, Evkaf idaresinin beyanatını yukarıdaki sahifelerde okumuşsunuzdur. İptidailerle Rüştiyelerin bulundukları fena vaziyeti de İstanbul'da ilk defa Umumî Meclis açıldığı zaman valinin nutkundan naklen İptidai Mektepler kısmında okuyacaksınız. Burada yine bu mevzua dönecek ve biraz daha izah edeceğim:

Hiç bir devirde bina ihtiyacı bu zamandaki kadar hissedilmemiş, yine bu zamanki kadar hercümerç içinde bulunmamış ve bilhassa 1908 inkılâbından sonra şiddetle hissedilen mektep ihtiyacını karşılayacak binaların birdenbire yapılamamış, daha doğrusu yapılmak için tahsisat da bulunmamış olduğu için en büyüğünden en küçüğüne kadar bütün mektepler kira ile tutulan konaklarda, evlerde harap kışlalarda ve karakol binalarında barınmağa mecbur olmuşlardır.

Ya bina sahibinin istememesinden ya kiranın yüksek oluşundan veyahut yangın, istimlâk ve yıkılma tehlikesi yüzünden bir binadan diğerine taşınmak da başkaca yürekler acısı veren hâdiselerdendir.

Her ne kadar Umumî Harp çıkarak muhasım devletlere ait mektepler ve müesseseler işgal edilip belli başlı fakat yersiz yurtsuz bir çok mekteplerimiz oralara naklolunmak suretiyle bina buhranı bir dereceye kadar karşılanmış ise de harbin mağlûbiyetle neticelenmesi ve düşmanların İstanbul'u işgal etmeleri o binaların tekrar elden çıkarılmasını mucib olduğundan harp kadar yani dört sene süren mütareke içinde esasen Türklere ait mektep binalarınında işgal kuvvetleri tarafından kasten boşaltılıp ordu hizmetinde kullanılmış olması bina buhranını eskisinden daha ziyade arttırmış ve tedrisatı adeta felce uğratmıştır. Şu varki Şükrü Bey Maarif Nazırı olduğu zaman 600.000 liralık bir istikraz yapılarak İstanbul'da 100 İlk Mektep ile 4 Sultanî Mektebi binası yapılmağa teşebbüs olunmuş ise de buna muvaffak olunamadan Cihan Harbi çıkmış ve her şey gibi bu da yüz üstü kalmıştır. Bu devirde çıkan bir mecmua, **Mektep Muhaceretleri** başlığı altında bu hali bakınız nasıl tasvir ediyor :

Memleketimizin ve bilhassa İstanbul'umuzun Maarif Tarihinde ehemmiyetle yer tutması lâzım gelen fiillerden birisi, şüphe yok ki, mek-

teplerin muhacereti umumiyesi olacaktır. Filvaki harbin bidayetinde muhasım mekteplerinin işgali zamanında vukua gelen büyük hicret maarif hayatımızın hem en elîm, hem de en garip vak'alarından biri olarak yadedilecektir. İlânı hürriyete kadar te'sis edilmiş olan Resmî Mekteplerin hemen hepsi iyi kötü hususî birer yurt sahibi idiler. Bunlar hemen ya sureti mahsusada inşa edilmiş veya hazır olarak satın alınmış birer bina içinde idiler. Fakat ilânı hürriyetten sonra mekteplerin miktarını teksir ederken binaları temine ihtimam edilmedi. Kira ile bina tutmak, kontratlı evlerde mektep açmak bir itiyat haline girdi. Koca payitaht içinde on senede o kadar mektep açıldığı halde yalnız dört beş bina inşa, dört beş bina da mübayaa olundu. Maarif Nezareti tarafından ilânı hürriyetten beri İstanbul'da yeniden inşa olunan binalar; bir Darülmuallimin ve bir Tatbikat Mektebi ile bir Sultanî, bir İptidaî ve bir Ana Mektebinden ibaret kaldı. Kiralık evlerde mektep te'sisetmek itiyadı mülhakata bile sirayet etti. Filvaki zaman zaman Maarif Nezaretince bu halin mahzurları düşünüldü. Mektepler yurtsuzluktan kurtarılmak istenildi. Komisyonlar teşkil edilerek plânlar yaptırıldı. Fakat fikri takibin fıkdanı - her hususta olduğu gibi - bu hususta da bir iş görülmesine imkân bırakmadı. Nihayet bu hususa kat'i ehemmiyet verilir gibi oldu. Bazı inşaat şirketleriyle muzakerelere başlandı. Fakat harbi umumî bu son teşebbüsü de neticesiz bıraktı. Bu hal fazla olarak nezarete yeni bir fikir ilham etti. Bu; muhasım devletlere ait mekteplerin işgali idi. Maarif Nezareti bunun tevlit edebileceği hukukî ve siyasî mes'eleleri kale bile almadı. Bu fikri bir hamlei azmile birdenbire mevkii tatbike koydu. Fakat her hususta olduğu gibi bu hususta da evvelden düşünülerek bir program hazırlamak lüzumunu takdir edemediği için yeniden işgal olunan binaların herbirine mukabil beş altı mektebin birden yerinden oynamasına sebeb oldu. Bir mektep bir ecnebî binasına nakletti mi? Ondan inhilâl eden binaya başka bir mektep, ondan kalan binaya da daha başka bir mektep naklediliyor ve bu nakiller böylece teselsül edip gidiyordu. Fazla olarak bu nakiller daima ayrı ayrı ve birer birer, ekseriya da müdürlerin müracaatı üzerine ve günlerce fasılalarla karar verildiği için her mektep bütün eşyasını beraber götürüyor, muşamba ve sobalarını bile sökerek, odunlarını ve kömürlerini bile taşıyarak, eski pılı pırtılarını bile yüklenerek bütün manasiyle göçediyordu. Divanyolundan Kadıköyüne, Şehzadebaşından Beyoğluna, Cağaloğlundan Galataya, Fatihten Kumkapıya... Haftalarca süren bu göçler Maarif Nezaretinin programsızlığına ve ihatasızlığına pek canlı birer timsal teşkil ediyordu. Nezaret bu göçleri ihzar için hiç bir tedbir ittihaz edememiş, meselâ odun ve kömürlerin olsun taşınmasından sarfınazar edilerek mektepten mektebe devrü teslim olunması lüzumunu bile teemmül edememişti.

Bu işin bu suretle bidayetinde gösterilmiş olan basiretsizliğin aynı maateessüf sonunda da tekrar edildi. Tahliye işlerine mütareke müzakeratiyle beraber olsun başlamak lâzım gelirken bu lüzum bile takdir edilemedi. Nihayet bir çok mekteplerin yeni binalar tedarikine bile vakit bulamadan bir iki gün içinde büyük bir kargaşalıkla tahliyesi mecburiyeti karşısında kalındı. Bizce Maarif Nezaretine şimdiden sonrası için teveccüh eden vazifelerin en ehemmiyetlilerinden birisi mekteplerin hane berduşluklarına nihayet vermek, onları hususî ve daimî birer yurt sahibi etmektir. [16]

Bu zamanlardaki mekteplerimizin halini yalnız meslek mecmuaları değil günlük gazeteler de bahis mevzuu yapmakta idiler. Meselâ Hüseyin Cahit, Tanin gazetesinin 29 teşrinievvel 1326 (1911) tarihli nüshasına yazmış olduğu bir başmakalede bilhassa şu mütalealarda bulunuyordu:

«İstanbul'da bir İptidaî ve Rüştî Mektebi bulunmadığını unutmuş gibiyiz. Gibi değil unutmuşuz! Kimbilir nelerle meşgul oluyoruz? Geçenlerde Beşiktaş İnas Rüştiye Mektebinden bahsediyorduk. Heyeti Tıbbiyeden bir zat bu mektebin kavaidi hıfzıssıhha noktai nazarından hiç bir zaman mektep addedilemeyeceğini söylüyor ve geçen sene mektepten çıkanların beş misli bu sene mektebe girmiştir diyordu. Yine bu zat hıfzıssıhha kavaidine riayet icabetse İstanbul'da ki Resmî ve Hususî Mekteplerin yüzde doksanını kapamak lâzım geleceği iddiasında idi.

Hangi evlât babasını görseniz çocuğu nerede okutayım? endişesi içinde sizden istimdat eder. Ecnebî mektepleri hıncahınç. Bizim mekteplerin talebeyi istiab etmiyor. Herkeste çocuğunu okutmak için bu kadar arzu varken ortada bir mektep yok. Acaba Maarif Nezareti bu kadar müddettenberi İstanbul'da bugünkü ihtiyacatı medeniyye ile mütenasip bir tek Rüştiye Mektebi olsun vücude getirmez mi? Bu kadar aydanberi liselerle uğraşılıyor. Hani netice? Muhal ile uğraşılırsa tabiî bir netice elde edilmez.

Biraz da Mekâtibi Rüştiye ve İptidaiye ile iştigale tenezzül edilip İstanbul'da hiç olmazsa 10 tane Rüştiye Mektebi, fakat bütün manasiyle Rüştiye Mektebi vücude getirilseydi bu, ihtimal ki parlak bir icraat olmazdı, fakat kemali takdir ve şükranla alkışlanırdı.»

Hasılı on beş sene süren bu devirde koca İstanbul'da Çapa'daki Darülmuallimin binası (şimdi Kız Muallim Mektebi) ile Cağaloğlunda ki Tatbikat Mektebi (şimdi Üniversite Kimya Enstitüsü)nden başka yeni ve büyük mektep binası yapılamadı. Her ne kadar Süleymaniye'de bir

[16] Terbiye Mecmuası. 1 kânunuevvel 1334 (1918) Sayı 6, Sahife 239 - 240.

Terbiyei Bedeniye Mektebi yapıldı ise de bunun içine girilmeden evvelâ askerler tarafından işgal edildi. Harp sonunda da maliyece el konularak fabrika haline getirildi. Zavallı Maarif.

Bu mektepler listesini tamamlamış olmak için Abdurrahman Şeref Bey'in nazırlığı zamanında satın alınan Çapa'daki Derviş Paşa konağı (şimdi Selçuk Kız Enstitüsü) ile Çamlıca'daki Ahmed Ratip Paşa köşkünü (şimdi Çamlıca Kız Lisesi) ilâve edebiliriz. İşte bu kadar. Az daha unutuyordum. Eyüp'te Sultan Reşad'ın yaptırmış olduğu bina (şimdiki Eyüp Orta Mektebi) ile Çubuklu'da Hidiv Abbas Hilmi Paşa tarafından yaptırılan ilk mektep binasını da bu yekûna eklemek lâzım gelir.

Bunlardan başka Terbiye Mecmuasına mektepler hakkında yazı yazan muharrir bu devirde bir İptidaî, bir de Ana Mektebi yapılmış olduğunu haber veriyor. Bu mektep binaları o kadar ehemmiyetsiz, o kadar sönük birer bina olacak ki hafızamı yokladığım, gözümü şöylece bu koca şehir üzerinde bir sinema seyreder gibi gezdirdiğim halde bir türlü yerlerini bulamadım. Hoş bulunsa da ne ehemmiyeti olabilir?.

İstanbul bol miktarda mektep binasına bilhassa yeni yapı olarak ilk mekteplere, hükûmet merkezinin Ankara'ya naklinden sonra nezaret binalarının mekteplere verilmesinden ve tedrisat vergisinin arttırılarak mektep inşaatı karşılığının bulunmuş olmasından sonra malik ve nail olabilmiştir. Bunun tafsilâtını bundan sonraki devirde kendisine ayrılan yerde ayrıca okuyacaksınız. Fakat hükûmet ve onun bu işe bakan şubesi olan Maarif Nezareti daha sonra İstanbul vilâyeti meclisi mektep yapmak hususunda böyle çırpınıp dururken Evkaf Nezaretinin bugün herbiri birer mektep ittihaz edilmiş olan bir hayli bina yapmış olduğu daha önce evkafın mektepciliği bahsinde yazdığım gibi burada da hatırlamak yerinde bir iş olur sanırım.

Bu sırada Maarif Nazırı olup beş sene kadar yerinde kalmış olan Şükrü Bey'in ilk nazır olduğu zaman mekteb işlerini ne halde bulmuş ve kendisi neler yapmış olduğunu bir kere de onun ağzından dinliyelim:

«En mûhik şikâyet şimdiye kadar bizde mevcut programlar aleyhine daha doğrusu programsızlık aleyhine vuku bulmakta idi. Binaenaleyh her şeyden evvel icabatı hazıraya muvafık bir program tanzimi lâzım geliyordu. İptidaî, Rüştî programlarını bitirdik.

Mektepler mes'elesine gelince: Kavaidi Hıfzıssıhhaya tamamiyle muvafık binalar inşa edeceğiz. Fakat bunun için pek çok para lâzımdır. Birde mükemmel ve vazifesini takdir edecek, gayyur heyeti talimiyeye ihtiyaç vardı. Şimdiki muallimler, mubassırlar hep gayyurane ifayı vazife eylemektedirler. Maamafih bu sadakat ve gayretlerine rağmen işle-

rinden bir çoğunun fenni terbiye ve talimi etfalin hali hazıriyle münasip bir seviyede bulunmadıklarını tasdik etmek icabeder. İşte bunun için de Darülmualliminler te'sisetmek veyahut şimdiki Darülmualliminleri müstait ve matlup veçhile muallimler yetiştirecek surette islâh eylemek icabediyor. Bu ihtiyacı nazarı dikkate alarak mezkûr Darülmualliminlerin teşkilât ve tedrisatını ıslah ettik, tamamiyle Avrupa usulü bir program kabul ettik. Bu program tabedilmekte olup yakında neşrolunacaktır.

Mualliminin sıksık tebeddülünden hasılolacak mahzurları nazarı dikkate alarak Tedrisatı İptidaiye kanununa bunun önünü alacak kayıt vazettik. Sonra İdarei Vilâyat Kanunu mucibince maarif tahsisatı mahalli bütçelere dahildir. Muallimlerin iskân hususunda en büyük meşakkatlara düçar olduklarını takdir ederek İsviçre, Fransa vesair yerlerde olduğu gibi bu hususun da hükûmeti mahalliyeye havalesini tensib ettik.

İnas mekâtibi için icabeden heyeti talimiyeyi yetiştirmek üzere Dersaadette en mükemmel Avrupa mektepleri usulüne bir inas Darülmuallimini küşad edeceğiz. Şimdi bu mektebin programiyle meşgul bulunuyorum.

Tedrisatı Cedideye ve ayni zamanda programlarımıza muvafık mektep kitapları elzemdir. Elyevm programda mevcut kitaplardan bir çoğunu tabeylemek icabetmektedir. Tasavvur ediniz ki Galatasaray Mektebi Sultanisinde tedris olunan kitaplar meyanında öylelerini buldum ki Türkiye hakkında bir çok yanlış malûmat verdikten maada memleketimiz aleyhinde şiddetli mebahisi bile havi. Derhal bunların programdan çıkartılması için emir verdim ve bu emirlerin bitamamiha tatbikine bizzat nezaret ve dikkat edeceğim.

Maamafih iyi mektep kitapları te'lifinde büyük müşkilâta tesadüfolunuyor ki şimdi buna bir çare bulmakla meşgulüm. Bu müşkilât ise bizde fennî istilâh ve ta'birlerin noksanıdır. Meselâ iki hesap kitabını alınız. Orada göreceğiniz en basit istilâhat müterceme bile her ikisinde başka başkadır. Şimdi buna çaresazolmak üzere erbabı ihtisastan mürekkep bir heyet teşkilini tensip, azasını da tayin ettim. Reisi Emrullah Efendidir. Bu heyet riyazî, hukuk, fununi tabiiye, fununi içtimaiye, askerî bahrî velhasıl bütün icabeden hususattaki istilâhat ve tabiratın Türkçe mukabilini tayin edecektir.

Tedrisat mes'elesine gelince; bunu İptidaî, Talî ve Âlî olarak üçe taksim ettikten sonra umumiyet itibariyle beyanı mütalea edelim:

Derecei ûlâ tahsili için neşredilen yeni kanunı mahsusu tanzim et-

tik. Bu kanunı cedit hükmünce Tahsili İptidaî meccanî ve mecburî'dir. Bundan sonra hangi millete mensub olursa olsun, bütün Osmanlı etfali dört sene Mektebi İptidaide tahsile mecbur olacak, sonra da 16 yaşına kadar mevsime göre sabahları veya akşamları bir müddet talim olunacaktır. Kendileri malûmatı Ziraiye, Ticariye ve Saireyi de takib edeceklerdir. Ebeveyin hiç olmazsa çocuklarını yedi yaşından itibaren dört sene Mektebi İptidaiye göndermeğe mecbur olacaklardır.

Mukaddema İdadî Rüştî olarak iki sınıf mektep vardı. Şimdi bu iki mektep tevhid edilerek yerine göre bir, iki, üç, dört, beş veya altı sınıf olacaktır.

İki Tedrisatı İptidaiye programımız var. Biri yalnız bir, iki sınıflı mekâtibe, diğeri de ikiden ziyade sınıfı olan mekâtibe şayanı tatbik.

Tedrisatın mecburî olabilmesini te'min için bittabi çocuklarını mektebe göndermeyenlerin tecziyesi çaresine müracaata mecbur olduk.

Tedrisatı Taliyeye gelince: her sancak merkezinde mekteplerimiz var. Maatteessüf bunların matlub veçhile bir faide temin edemiyeceğini itiraf mecburiyetinde idik. Binaenaleyh evveli emirde bu mekteplerin programlarını ıslah ve tebdil ettik. Bilhassa memleketin ihtiyacatını nazarı dikkate alarak ziraat ve ticaret şubeleri te'sis ettik. İhtiyacatı mahalliyeye göre bu mektepler ya ziraî, ya ticarî olacak, yahut her iki kısmı havi bulunacaktır. Şimdilik Samsun, Ayintap ve İnebolu da olmak üzere üç ticaret mektebi küşad edebildik.

Vilâyet merkezlerinde İdadî ve Sultanî olmak üzere iki sınıf mektebimiz vardı. Bu mekteplerin programları da tahalüf ediyordu. Bu sene hepsinin programlarını tevhid ettik. Cümlesi Sultanî olacak. Musul, Basra ve San'a müstesna olmak üzere diğer bütün vilâyat merkezlerindeki mekâtip bu suretle tensik ve ıslah edilmiştir.

Bundan maada merkezi vilâyet olmayan dört yerde de Sultanî te'sisettik. Bunlar da Balıkesir, Yozgat, İzmit ve Çanakkale'dir.

Her Sultanî beşi İptidaî, yedisi Talî olmak üzere 12 sınıftan mürekkeb olacak. Son üç sınıflarda Edebiyat ve Fünun için olmak üzere ikiye ayrılacak, bunlar şüphesiz tedrisatı âliye için idadî (hazırlayıcı) mekteplerdir.

Tedrisatı Âliyeye gelince: Bu hususta yaptıklarımdan ve yapacaklarımdan bahsetmek istemem. Zira bu sizin bana sorduğunuz suallerden harice çıkıyor. Sureti kat'iyede ıslahını elzem addettiğim Tedrisatı Âliye ıslahatiyle henüz iştigal edemedim. Bu sene yalnız bir çok sahte şahadetnamelerle dahil olmuş talebe ile dolu olan fakülte şuebatını bunlar-

dan tahlis için pek çok uğraştım. Bundan maada ıslahata Tedrisatı İptidaiyeden başlayarak nihayet Tedrisatı Âliyeye vasıl olmaklığım daha mantıkî değil miydi?

İnas Mekâtibine gelince: İstanbul'da bir İnas İdadimiz vardı. Bunu liseye tahvil ettim ve re'sikârına Alliyans İsrailit Mekteplerinde şimdiye kadar isbatı liyakat ve ehliyet etmiş olan bir müdire getirdim. Madam Abravya namında olan bu müdireden pek çok hizmetler bekleyebiliriz.

Bundan maada İstanbul vilâyetinde bir de Kız Sanayi Mektebi te'sis olundu. Bu mekteplerde Belçikalı matmazel Hammayer namında sahibi ihtisas bir müdire tarafından idare olunacaktır. Bu mektepte bir genç kıza talimi icabedecek bütün dürusi ictimaiye gösterilecektir. [17]

* * *

23 Eylül 1329 (1913) de Tedrisatı İptidaiye Kanunu, muvakkat şekilde tatbik mevkiine konulduktan, hükûmeti elinde tutan İttihat ve Terakki Fırkası eskisine nisbetle kuvvetlenerek memleketi biraz da müstebitçe idareye başladıktan sonra bilhassa Nazır Ahmed Şükrü Bey'in zamanında maarifte esaslı icraata başlanmıştı.

Bu icraatın kısmen tasavvur ve kısmen tatbik halinde olanları: program, te'lif ve tercüme suretiyle kitap neşri, muallim yetiştirilmesi, bilhassa İstanbul'da 100 İptidaî, 4 İdadî Mektebi yapılması için 600.000 ve ders aletleri ve levazım satın alınması için de 40.000 liralık istikraz için mukaveleler akdi mes'elesidir.

Maarif için pek hayatî olan bu mes'eleleri nazır Şükrü Bey'in ağzından işitmek her halde faideli olacaktır. Bunu da 21 Mart 1330 (1914) tarihli Sabah gazetesiyle çıkan bir mülâkatından öğreniyoruz. Gazetede ders aletleri ve levazımı satın alınması için de 40.000 liralık istikraz için deniliyor ki:

«İhtiyacatı umumiyei memleketi tatmin için kendi dairei ihtisası dahilinde sarfı mesai eden bilcümle şuabatı umur arasında maarif umumiyenin en mühim mevkii işgal ettiği şüphesizdir. Çünkü hüsni cereyanı milletin saadet ve selâmetine; ihmal ve müsamahası da bütün teşkilâtı ictimaiyede pek vahim neticeler tevellüt etmesine sebeb olabilecek maarif kadar mühim bir şey yoktur. Bilcümle sınufı ahali arasında terbiye ve maarifin intişarına yalnızca hizmet eden bu müessesenin ehemmiyeti hasebiyle Maarif Nazırı muhteremi Şükrü Beyefendi ile icra ettiğimiz bir mülâkattan kari'lerimizi haberdar etmek istiyoruz.

Nazır beye ilk sualimiz alelumum tedrisat hususunda ne gibi islâ-

[17] Sabah gazetesi 18 teşrinievvel 1329 (1913)

hat ve teceddüdat vücude getirmeği sormak oldu. Müşarünileyh şu suretle beyanatta bulundular:

— Maarifin memleketimizde gittikçe amelî bir şekle irfağ edilmesi lüzumuna kailim. Şimdilik bu cihete küçük çocuklardan başlayacağız. Yani Mekâtibi İptidaiyeden itibaren evlâdı vatana daha ciddî malûmatı ameliye öğretilecek, hayati ziraiye ve ticariye veya sınaiye atıldıkları zaman haiz olmaları lâzım gelen müktesebatın daha iyi bir surette kendilerine telkin edilmesine çalışılacaktır. Pek mükemmel bir çiftçi yeri olan memleketimizde başlıca serveti mahalliyeyi teşkileden ziraata hizmet eylemek memuriyete fazla bir temayül gösteren gençleri arazilerine merbut bulundurmak için çiftçi evlâtlarına ziraate ait malûmat vermek, bu fennin mebadisini göstermek bilhassa ehemmiyeti azimeyi haizdir. Memlekette sanayiin terakki ve inkişafını temin için Mekâtibi İptidaiyede talebeye el işleri ve sanayi zevkini telkin etmeğe çalışacak, bu bapta bazı malûmat ita eyleyeceğiz. Esasen geçen senedenberi hemen bilcümle Mekâtibi İptidaiye ile bazı Darülmuallimin programlarına fen ve san'at tedrisatı ithal olunmuştur. Bundan maada bu sene Samsun, Sinop ve İnebolu'da üç Ticaret Mektebi te'sis eyledik. Kâfi derecede tahsisata malik olunca ticaret tedrisatına lâzım gelen ehemmiyeti vermekten çekinmeyeceğiz.

İdadî programlarına da fen ve sanayi tedrisatı ithal edilmiştir. Her İdadî biri Ticarî, diğeri Ziraî olmak üzere iki kısmı muhtevidir.

— Muallimler arasında ne gibi ıslahat tasavvur ediyorsunuz?

— Muktedir ve az çok tecrübeli muallimlere malik olmak için Mekâtibi Âliye ve Darülmuallimin'den yeni neş'et edenlere İstanbul Liselerinde lâakal bir sene tecrübe gördürteceğiz.

Mekâtibi Tâliyede muallim olmak isteyenler sene sonunda Mekâtibi Âliye ve Darülmuallimin muallimlerinden mürekkep bir heyet muvacehesinde imtihan vermeğe ve bir tez yapmağa mecbur olacaklardır. Kâfi derecede liyakat gösterenlere bir ehliyeti fenniyeye, bir de pedagojiye ehliyet hakkında şehadetname verilecektir. İmtihanda muvaffak olamayanlarMekâtibi İptidaiyeye tayin olunacaklardır.

— Alelumum tedrisata ait eserler vücude getirenleri teşvik için neyapmak emelindesiniz?

— Bu sene her derecei tedrisata ait kitaplar neşreyleyeceğiz. Bu eserleri neşredenlere mükâfatı nakdiye vereceğiz. Bundan maada kabul edilen kitap beş sene müddetle tedrisat programına ithal olunacaktır. Bu müddet zarfında bazı tedilât icrası lâzım gelirse müellif tadilât ve tashihatı vakiayı icra edecek, aksi takdirde kitabın programına ithal

hakkını kaybedecektir. Fenne ve pedagojiye ait kitap tercüme edenler müellif gibi addedilecek ve o imtiyazdan istifade edeceklerdir.

Mektep kitaplarının ıslahı ve tensiki, yeni eserler vücude getirilmesi bu sene zarfında başlıca iştigallerimden birini teşkil edecektir.

— Mademki kitaplardan bahsediliyor, bir sual sorayım. Yeni kütüphaneyi te'sis etmek emelinde misiniz?

— İstanbul kütüphaneleri Evkâf tarafından idare edilmektedir. Yalnız Bayezit ve Yıldız kütüphaneleri doğrudan doğruya Maarife tabidir. Evkâf idaresinin kütüphanelerinin ıslahı ve ikmali için çalıştığını ve şehrin muhtelif mahallerinde yeniden kütüphaneler teşkili için uğraştığını zannederim.

— Akdini tasavvur ettiğiniz 600,000 liralık istikraz hakkında bazı malûmat verebilir misiniz?

— Evveli emirde şunu söyleyeyim ki ekser gazetelerin yazdıkları gibi istikraz akdetmek istemiyoruz. Belki bir inşaat şirketi ile anlaşmağa çalışıyoruz. Şeraitimiz bu şirket vasıtasiyle mektepleri inşa ettirmek ve bedelini 20 - 30 sene zarfında vermekten ibarettir. Senevî % 5 faiz, inşaat için % 12 temettü teklif eyliyoruz. 300,000 lirası İstanbul'da yüzü mütecaviz iptidai Mektebi inşaasına sarfedilecek, mütebaki meblâğ ile vilâyetlerde mektepler vücude getirilecektir. Bu meblâğ ile Avrupa liselerine tevfikan son sistem yedi lise inşaatını da ümid etmekteyiz. Liselerden dördü İstanbul'da üçü içerilerde vücude getirilecektir.

— Mülâkata hitam vermezden evvel Mekâtibe alınacak edevat vesair levazımı fenniye hakkında mukavelenin akdedilmiş olup olmadığını söylermisiniz?

— Mekâtipte talebeye gösterilecek alât ve edevata dair mukavele akdedilmiştir. Şeraiti nezaret için pek müsaittir. Evveli emirde yekûn fiyatları 40.000 liraya baliğ olan kataloğ fiyatı üzerine % 8 bir iskontaya malik olacağız. Bundan maada bu cihazlar bize bir buçuk sene zarfında teslim edildiği halde bedeli beş senede ödenecektir. İşte bu şerait bu kabil siparişler için bize en muvafık görülmüştür.

Maarif Nazırı muhteremeninin yanından ayrıldığımız zaman Şükrü Bey gibi muktedir bir Nazırın himmetiyle Maarifimizde az zamanda büyük bir inkişaf müşahede edileceğine emin bulunuyorduk.»

* * *

Nezaret bu türlü tasavvurlarla meşgul bulunmakla beraber birden bire fiiliyat ve tatbikata geçilememiş, meselâ istikraz yapılmamış olduğu

için bu muvaffakiyetsizlikler yüzünden gazete sütunlarında, meb'uslar arasında tenkidler eksik olmuyordu.

Meselâ 1330 (1914) senesi maarif bütçesi müzakere olunurken meb'uslar kıyamet kopardılar. Bu mevzu etrafında üç buçuk saat söz söylendi. Daha söyleyeceklerden kat'i nazar söz alıp henüz söylememiş olan 25 meb'us vardı. Bir parlemento dalaveresiyle müzakerenin kifayeti re'ye konularak ekseriyetle kabul edilmesi meb'usları büsbütün kızdırdı.

Bunlardan Karahisar meb'usu Rıza Paşa:

— Memleketin, milletin en büyük mes'elei hayatiyesi olan ve altı senedenberi bir tariki tekâmüle giremeyen maarif hakkında söz söylemedikten sonra meb'usluk vazifesini ifaya imkân kalmamıştır, diyerek celseyi terkile meclisten çıkıp gitmiştir.

Bağdat meb'usu Cemil Ezzehavî Efendi söz sırası gelmeden müzakerenin kifayetine karar verilmesinden müteessir olarak:

— Fasıllarda söz söylemek isteyince sözünüz bütçenin heyeti umumiyesine ait diye reddediyorsunuz dedi. Hasılı maarif bütçesi müzakere edilirken Maarif Nazırı pek buhranlı zamanlar geçirdi, çok sıkıştırıldı, nihayet:

— Maarif Nezaretinden ancak verilen tahsisata göre 550,000 liralık bir iş beklenebilir. Memleketin vüs'atına ve nüfusuna nazaran bu tahsisat pek cüz'idir. Bundan dolayı nezaretten fazla iş beklemek malâyütak bir tekliftir, dedi ve bu söz de meb'usları büsbütün kızdırdı. Fakat aradan çok geçmeden 1330 senesi Ağustosunda Birinci Cihan Harbi çıkınca Osmanlı İmparatorluğu da bu harbe girmeğe hazırlandığı ve birkaç ay sonra da seferberlik ilân ettiği için durdu. Bütün kuvvet ve kudret orduya sarfedildi ve bu türlü münakaşalar kesildi. Daha doğrusu susturuldu.

* * *

Şükrü Bey'in harb içindeki dört senelik icraat ve müdekkikatını bir az sonra kendi ağzından dinlemek üzere 1324 (1908) Temmuz'undan Tedrisatı İptidaiye Kanununun tatbikine başlandığı 1329 (1913) senesi sonuna kadar geçen yedi sene içinde Maarifin umumî seyri hakkında o devrin en iyi bir Maarifçisi ve Darülmuallimin muhyisi sayılan Sati' Bey'in yapmış ve millî talim ve terbiye cemiyetinde konferans şeklinde söylemiş olduğu tarihî bir hülâsayı aynen alıyorum:

«Meşrutiyetten beri geçen zaman on seneye yaklaşıyor. Filvaki bu zaman daha tamamiyle tarihe karışmamıştır. Bu devirdeki tahavvülâtın şahitleri yalnız ihtiyarlar ve orta yaşlılar değil, gençler arasında bi-

le pek çoktur. Bu tahavvülâtın failleri bile büyük bir ekseriyetle berhayattır. Onun için bu devre ait bir tarihçe yapmak lüzumsuz görünebilir. Fakat maarifimizin bu devir zarfındaki tahavvülâtı o kadar karışık ve i'vicaçlı olmuştur ki şahitlerin pek azı bunların hepsini takip edebilmiştir zannederim. Onun için böyle bir tarihçe yapmayı faidesiz bulmuyorum.

Yalnız bu tarihçeyi bu güne kadar devam ettirmek istemiyor, seferberlikle kesmeği tercih ediyorum. Çünkü o zamandanberi olan tahavvüller bizim için büsbütün hal'dir. Bunlar hakkında tarihi tetkik yapılamaz. Sadece tenkit yapılabilir. Bense bugün sadece mazi olmuş şeylerden bahsetmek istiyorum.

1324 den 1330 a kadar Maarif hayatımız hakkında malûmat almak için Maarimizin bütçesini gözden geçirmek muvafık olur. Malûmdurki Meşrutiyetten evvel muntazam bütçe yapılmazdı. Her Nezaret lüzum gördüğü yere, lüzum gördüğü masrafı yapabilirdi. Bunun için bir irade almaktan başka bir şeye hacet yoktu. Maamafih divanı muhasebattan aldığım kayıtlara göre 1320'den 1324'e kadar olan senelerin bütçeleri 170,000 — 180,000 lira kadardı. Bu bütçe içinde Mektebi Mülkiye, Aşiret Mektebi gibi bazı mekteplerin masarifi dahil değildi. Bunları da ithal edersek devri istibdadın maarif bütçesini 200,000 lira olarak kabul edebiliriz.

İlânı Hürriyyeti müteakip 1325 senesinde bu bütçe 660,000, 1326 da 940,000 liraya çıkıyor. 1330 da ise 550,000 liraya iniyor. Bu tenezzül nazarı dikkati calibtir. Fakat bu hakiki bir tenezzül değildir. Çünkü bu sene zarfında İdarei Hususiyei Vilâyat Kanunu tatbik edildiğinden İdadiler, Darülmualliminler, Darülmuallimatlar, İptidaiyeler ve Vilâyat Hususî bütçelerine terkedilmişlerdir. Taşra hususî bütçelerinin bu sene zarfındaki masrafları 680,000 liradır ki buna 550,000 lirayı da ilâve edince 1330 maarif bütçesinin yekûnunun, 1,230,000 liraya baliğ olduğu tezahür eder. Demek oluyorki maarif bütçesi ilânı hüriyyeti müteakip altı sene zarfında altı misline baliğ oldu.

Maamafih bütçelerdeki bu farkların manasını daha iyi anlamak için şu ciheti de nazarı ehemmiyete almak lâzımdır. Meşrutiyetten evvel nezaret merkez devairi masarif ve maaşatı senevî 48 - 45 bin lira tutuyordu ki umum maarif bütçesinin % 25'i demektir. 1325'de nezaretin devairi merkeziye masrafı umum bütçesinin % 9'una nihayet 1330'da % 2,5'una kadar iniyor. Nezaret devairine ait olan muhassasattan sarfınazar edilerek mütebaki kısımlar arasında mukayese yapılırsa görülür ki maarif sarfiyatı altı sene içinde sekiz misline çıkmıştır.

Diğer bir cihet daha var: 1324 de Memaliki Osmaniye vasi'di. 1330

da bir çok büyük ve kalabalık vilâyetlerimiz elimizden gitmiş bulunuyordu 1324 bütçesinin muhassesatı şimdiki vilâyetlerimizden başka Rumeli vilâyetlerimize de inkisam ediyorlar. O vilâyetlerin de hissesi nazarı dikkate alınırsa denilebilir ki şimdiki Memaliki Osmaniye dahilinde maarif için yapılan sarfiyat 1330 da 1324 dekinin on, on iki misline baliğ olmuştur.

Mekteplerin miktarına gelince: Filvaki bu bapta pek te muntazam istatistiklerimiz yoktur. Maamafih Maarif Nezareti 1327 de 1323 - 1324 senelerine ait ihsaiyatı neşretti. 1328, 1329 ve 1330 senelerinin istatistikleri de çıktı. Bu istatistiklerde bir çok nevakıs ve hatiat olmakla beraber yine mukayeseye medar olabilecek bazı malûmat da vardır.

Mekâtibi Âliyenin miktarı pek değişmemiştir. Beyrut ve Bağdat Hukuk Mekteplerinden başka Âlî mektep açılmamıştır. Yalnız muallimlerin adedi 220'den 446'ya çıkmıştır. Talebenin miktarı da çok tezayüt etmiştir. Mekâtibi Taliye ise 1324'de 79 iken, 1330'da 95 olmuştur. Maamafih 1324'ün Mekâtibi Taliyesi ile 1330'un Mekâtibi Taliyesi arasında çok fark vardır. 1324 de 5 yahut 7 senelik İdadiler vardı. Bunlar yalnız Rüştî sınıflarını muhtevi idi. İptidaî sınıfları yoktu. 1330 da ise Beş senelik İdadiler ile on iki senelik Sultaniler vardı. Fakat bunlar, bütün Tahsili İptidaiyi muhtevi idi. 1324 ün İdadilerinden kaçının beş, kaçının yedi senelik olduğuna dair bir kayıt bulamadım. Fakat 1330 daki Mekâtibi Taliyenin 36'sı sultanî, 59'u İdadi idi. Darülmualliminler 1324 de 23, 1330'da ise 16'dır. Fakat 1324 deki Darülmualliminlerin talebesi 541 iken 1330 daki talebenin adedi 1550 dir. Bahusus Darülmualliminlerin muallimleri 1324'de 60 iken 1330 da 220 olmuştur. 1324 de her Darülmuallimine iki buçuk muallim düşerken 1330 da her Darülmuallimine 14 muallim düşüyordu.

İptidaî Mekteplerini bu mukayeseye ithal etmiyorum. Çünkü istatistiklerde Sübyan, Mahalle, Köy Mektepleri ile Resmi Mekâtip birbirine karışmış olduğu için mukayeseye imkân göremiyorum.

Zaten asıl ehemmiyetli nokta kemiyyette değil, keyfiyette, teşkilât ve hayatta vukua gelen tahavvüllerdir. Biz asıl bu tahavülleri nazarı mütaleaya alalım:

Meşrutiyetten sonraki Maarifin asıl hayat ve ruhunda vukua gelen tahavvülâtı üç devreye ayırıyorum.

1 — 1324 inkılâbından 31 Mart irticaına kadar.

2 — 31 Mart irticaından Balkan Harbine kadar.

3 — Balkan Harbinden Harbi Umuminin ilânına kadar.

Harbi Umuminin ilânından sonra başlayan son iki devri bahisten hariç bırakıyorum.

Birinci devir : Bu devirde ehemmiyetli teşkilât yoktur. Bu dağdagalı zamanda nezaret ancak devair teşkilâtı ile meşgul oldu. Evveli Nezarette İdadî, Rüştî, İptidaî Mekteplerine bakmak üzere birer daire ile teftiş ve muayene, Meclisi Kebiri Maarif namlariyle iki meclis vardı. Teftiş ve muayene encümeni tabolunacak asarı tetkik ederdi. Meclisi Kebiri Maarif de programlara, tedrisata bakar, muallimlerin azil ve nasbına karar verirdi. Azanın miktarı gayri mahduttu. Hattâ azanın hepsi gelse meclislerde oturacak yer bulmak mümkün olmayacaktı. İlânı Meşrutiyetten sonra evvelâ bunlar lâğvedildi ve eski Maarif Kanununa tevfikan bir Meclisi Maarif teşkil edilerek Dairei İlmiyye ve Dairei İdare namlariyle iki heyete ayrıldı.

Sonra Mekâtibi Âliye ile uğraşıldı. Bu mekteplere devam eden gençler kendi mekteplerinin an'anat ve hayatı sabıkasını biliyorlardı. Bir çok alî mektepler evvelce serbest bir hayat geçirmişlerdi. Muktedir ve hürriyetperver muallimlerin menakibi halâ ağızlarda dolaşıyordu. Talebe hürriyyetini anlıyor, nezarete müracaat ederek metalibatta bulunuyordu. Bunun için Nezaret bu mekteplerle meşgul olarak bazen tadilât yapmağa mecbur oldu. Tarih, Hukuk ve Siyasiyata müteallik bazı dersleri programlarına koydu. Müsabaka imtihanlarını kaldırdı. Onun için bu mekteplerde talebe miktarı az çok arttı. Mülkiyeye her sene müsabaka ile kırk kişi girebilirken Meşrutiyeti müteakip birdenbire 300 kişi girdi. Hukuk talebesi 260 dan ibaret iken birden 2000'i geçti.

Talebe miktarı artmış olmak, programlara bazı dersler ilâve edilmiş bulunmakla beraber bütün bu tahavvüller tahsil ve tedrisin pek de lehine olmadı. Talebe grevler yapıyor, siyasiyata karışıyor, kulüplere giriyor, vaktini beyhude nümayişlerle geçiriyordu.

İdadilere Tarihi Umumî, Malûmatı Medeniye, İptidaiyelere ise yalnız malûmatı medeniye dersleri konulmakla iktifa edildi. Programlarda başka ehemmiyetli tadilât yapılmadı. Bu müddet zarfında Darülmuallimînde de bazı teşkilât yapıldı. Darülmuallimini İptidaiye ayrılarak müstakil bir müessese haline getirildi. Darülmuallimini Âliye için de yeni bir program yapıldı. Bu programa göre Darülmuallimini Âliye talebesi derslerinin bazısının yalnız, bazısını ise Darülfunun müdavimleri ile müştereken alacaktır.

Darülmuallimini İptidaiyeye 900 kadar talebe alındı. Fakat bu müessesenin ehemmiyeti takdir edilmeyerek başına Rüştiye muallimi evvellerinden biri geçirildi. O zaman mektep binası Fatih'te, Çarşamba'da

idi. Talebenin % 99'u hiç bir imtihana tabi tutulmadan medereselerden gelmiş talebei ulûmdan ibaretti. Bunlara rahle yapmağa bile lûzum görülmemişti. Talebe, yerde hasır üstünde oturur, muallimler ayaklarında terliklerle derse girerdi. Bu devrin ilk terbiyevî endişesinin Mektebi Sultanide uyandığını zannediyorum.

Bu devirde iki hususî teşebbüs daha vaki oldu ki bunları zikretmekte muvafık olur. Bir Kız Sultanisinin küşadı düşünüldü. Paşalardan, nazırlardan, damatlardan mürekkep bir komisyon toplandı. Kandilli sarayı alındı. 5, 6 bin lira para da toplandı. Hattâ sarayda bazı tadilâtta yapıldı. Fakat bu teşebbüs o zaman mevkii fiile çıkamadı. İkinci teşebbüs de bir «Yeni Mektep» küşadı teşebbüsüdür. (Bu yeni mektebin bugünkü «Yeni Mektep» ile isimden başka bir münasebeti yoktur.) Bunda çok iyi bir maksat vardı. 30-40 bin liralık bir şirket yapılacaktı. Boğaziçinin yamaçlarında büyük bir arazi alınacak, üstünde de Yeni Mektep tesis olunacaktı. Bu teşebbüs de fiile inkılâp edemedi. Görülüyor ki bu devirde Maarif Nezareti hakikî ve ciddi bir mevcudiyet gösterememiş, mekteplerin hayatında bir tahavvül ve inkılâp vücude getirememiştir. Bütün tahavvüller, inkılâbın, tabiî ve fevrî neticelerine münhasır kalmıştır. Bu devirde inkılâp hazırlığı bile yapılmamıştır.

İkinci devir: İrticaı bastırdıktan sonra hükûmet mekteplerdeki anarşiye nihayet verdi. Maarifin ve mekteplerin memur ve muallimlerinde büyük mikyasta tenkisat yaptı ve artık faaliyetle iş görmeğe başladı. Darülmualliminler, Sultaniler, Nümune Mektepler açıldı. Programlar, talimatlar, nizamnameler yapıldı. Fakat maateessüf bütün teşkilât ve icraatta evvelden hazırlanmış bir programla hareket edilmediği gibi fikri takip de gösterilmedi. Darülmuallimini Âliye 1324'deki teşkilâttan sonra 1325'de büsbütün lâğvedildi. Talebesi Darülfünuna gönderildi. Fakat ertesi sene 1326 da yeniden açıldı. İptida dersleri kısmen ayrı, kısmen Darülfununda idi. 1327 de büsbütün ayrıldı. Maamafih iki sene geçmeden tekrar lâğvedildi. Talebesi yine Darülfununa gönderilmeğe başlandı. Yalnız Darülmuallimini İptidaiyedeki tahavvül ve inkılâp pek radikal ve devamlı oldu.

Darülmuallimini Âliye ayrılmış olduğu için ondan bahsetmiyorum: İşe talebeden, talebenin tasfiyesinden başlandı. Mevcut talebe bir kabul imtihanına tabi tutuldu. O zaman mevcut 750 talebeden ancak 150'si mektebe alınabildi. Üst tarafı imtihanda muvaffak olamadığı için çıkarıldı. Heyeti talimiye de hemen tamamiyle değiştirildi. Muallimlerin ekseriyeti ötede beride memur idiler. Mektepteki derslerini verip memuriyetleri başına gidiyorlardı. Mektebe hasrı mesai ve vakit edecek muallimler bulunarak bunların yerine konuldu. Şöhret kazanmış bir çok mu-

allimleri vardı. Şöhrete ehemmiyet verilmeyerek mesleğinde yeni yetişecek gençler tercih edildi. Şekillerini almış muallimlerle meşgul olmaktan ve onların itiyatlarını değiştirmeğe çalışmaktan ise şekillerini yeni mektebin yeni hayatiyle kazanacak genç ve yeni muallimlerin alınması daha muvafık görüldü. Nümune ve Tatbikat Mektebi açıldı.

Darülmuallimin kendi hayatında bu derin inkılâbı yapmakla beraber mesaisini etrafına da teşmil etti. Konferanslar verdi. Taşradan, vilâyetlerden ikişer muallim getirilerek onlara usulü tedris gösterildi. Tedrisatı İptidaiye mecmuası neşrolundu. Kongre yapıldı. Bütün bu mesai Darülmualliminin tesiratını epeyice takviye ve tevsi ediyordu. İstanbul Darülmualliminde bir tenkisat ve teşkilât yapılırken vilâyetlerde de 30 Darülmuallimin birden açıldı. Ondan evvelki eski Darülmualliminlerin ekseriyetle birer muallimi vardı. Bazı dersleri de hariçten seyyar muallimler gösteriyordu. Talebesi talebei ulûmdu. Bunların yerlerine açılan Darülmualliminlerde de evvelden düşünülmüş ve hazırlanmış bir programla hareket olunmadı. 30 Darülmuallimine birden muallim bulunamadığı için İptidaiye ve Rüştiye muallimi evvel ve sanileri getirildi. Mektep ve terbiye işleriyle alâkaları pek az müdürler de tayin olundu.

İyi bir Talimatname yapılsa idi, belki bu zararların kısmen telafisi mümkün olacaktı. Fakat ne sarih, geniş bir talimatname vardı, ne de program. Sadece muallimler ve müdürler tayin edilmiş, ellerine yalnız okunacak derslerin isimleri ile saatlerini havi birer cetvel verilmişti. Ben o zaman bir vilâyetin Darülmualliminini ziyaret etmiştim ve görmüştüm ki orada fennî terbiye diye bir Malûmatı Medeniye kitabı okutuluyordu. Müdür - muallim bilmem nerenin karantina memurluğundan gelmişti. Cetvelde yazılı olan fenni terbiyenin ne olduğunu bilmiyormuş, kitapçıları dolaşmış, bir Malûmatı Medeniye kitabının kabında unvanının altında Terbiyei Şahsiye, İctimaiye ve Medeniye cümlelerini görür görmez terbiye olacak demiş ve o kitabı alarak okutmağa başlamıştı.

Yine bir Darülmuallimin müdürü İdadî Mekteplerinde mütad olan zihniyetle mektebi idareye kalkmış bir çok yaşlı, sakallı hattâ müteehhil talebe olduğu halde izinsiz ve tevkifle inzibatı tamine çalışır. Bizar kalan talebe ittifak eder ve ittifaklarını zevcelerinin nikâhları üzerine yeminlerle hattâ küllema yeminleri ile te'yid ederler. Bundan tevellüt eden hem müzhik hem faci neticeleri tasavvur ediniz!

Darülmualliminlerin bu hercü merci uzun zaman sürmedi. Ertesi sene dört yerde Darülmuallimini Rüştiyeler açılarak onlara Mekâtibi Âliyeden mezun zeki gençler gönderildi. Bunların himmetleriyle taşra muallimleri hayatında bir değişiklik oldu. Ayni zamanda İstanbul Da-

rülmuallimininden çıkanlarda taşra Darülmuallimlerine müdür, muallim yapıldı. Bütün bunlar Darülmuallimin hayatında tedricî bir tahavvül yaptı. Fakat vahdet temin edemedi. Şüphe yok ki bu teşkilât baştan böyle plânsız ve hazırlıksız yapılmamış, işe ihatalı bir program ile girişilmiş olsaydı maarifimiz çok daha az bir zaman zarfında çok daha ziyade terakki ederdi.

Sultanî teşkilâtında da ayni hazırlıksızlığı göreceğiz. 1325 de İdadî programlarının tadili düşünüldü. Bir komisyon teşkil olundu. Bu komisyon lâalettayin tertip olunmuş bir tevzii duruş cetveline göre bir müfredat programı hazırlamakla iktifa etti. Hiç bir terbiyevi endişe ile hareket olunmuyordu. Ben o zaman meclise giderek bazı itirazlarda bulundum. O zaman gördüm ki ders saatleri gelişi güzel değiştiriliyor, yalnız haftanın yekûn ders saatlerini tecavüz etmemesini teminden başka bir şey düşünülmüyordu.

1326 Sultanî teşkilâtında bir maksadı mahsus vardı. Çocuklarımız ecnebî mekteplerine müracaat mecburiyetinde kalmasın, hattâ öyle muntazam Sultaniler açalım ki gayri müslim ve ecnebî çocuklar da bu sultanilerimize girsinler diye düşünüldü. Her yerde İdadî olacağına bunlardan bir kaçı birleştirilerek büyük vilâyet merkezlerinde Avrupa'dan muktedir ders nazırları getirtilerek mükemmel Sultaniler açılacaktı. Fakat fiiliyata girişilmeden maksat da tebeddül etti. Fiiliyata girişilince iş büsbütün değişti. Daha Sultanî teşkilâtı hakkında taşraya emir verilmesini müteakip mütenakıs emirler tevaliye başladı. Nümune teşkili de öyle oldu. 1325'de birdenbire vilâyetlerde 28 Nümune mektebi açıldı. Bunlara diğer mekteplerdekinden fazla maaşlı, fazla miktarda muallim tayin olundu ve Nümune demek böyle fazla maaşlı çok muallime malik mektepler demek oldu. İstanbul'da hiç olmazsa yüksekçe tahsil görmüş muallimler bulunduğu halde taşrada bunlar da bulunmuyordu. Eski muallimler, yalnız fazla maaş almakla mektep Nümune oluveriyordu-

Nümune kelimesi cidden gülünç oldu. Bir zaman nümune olacak kadar mükemmel mektepler yapalım, sonra öbür mektepleri tedricen onlara bakarak islâh edelim, dendi. Bir zaman bunlara gayri müslim etfal cezbe çalışalım dendi. Bir zaman çocuklarımızı ecnebî mekteplerine gitmek ihtiyacından koruyalım, onlara ecnebî lisan öğretebilecek mektepler yapalım diye düşünüldü. Bir zamanda, bu mekteplere meslekî bir gaye vermek istenildi. Onun için nümuneler karıştıkça karıştı. Ayni isim altında muhtelif maksatlarla, muhtelif şekillerde mektepler açıldı ve bu mekteplerin maksatları da şekilleri de sık sık değişti.

Nezaret İptidaileri çok ihmal ediliyordu. 1325'de bir İptidaî programı yapılmıştı. Maamafih muallimlerin gayretleriyle İptidailer terakki

ediyordu. Buna mukabil İdadiler tedrisatça tedenni ediyordu. İdadî muallimleri içinde tahsili âli görmüş olanlar başka yerde daha iyi bir iş, daha dolgun bir maaş bulmak dolayısiyle ayrıldılar. Diğer taraftan İdadilerin miktarı çoğaldığı için hep birden muallim bulmak mümkün değildi. Ekseri İdadî muallimleri ancak kendileri bir İdadî tahsili görebilmişlerdi. Bu sebeple İdadî tahsili çok düştü. Fakat Sultanî tahsili yükseldi. Çok maaş verildiği için bir çok Mekâtibi Âliye mezunları Sultanî muallimliklerini kabul ettiler.

Kız Mektepleri için nezaret az çalışabiliyordu, taassuptan korkuyordu. Bunun için Kız Mekteplerine muallim gireçek olan erkeklerin mutlaka fazla yaşlı, çirkin olması yolundaki an'anei idariyyeyi muhafaza ediyordu. Biraz genç, muktedir muallimlere Kız Mekteplerinde iş verilmiyordu. Filvaki Darülmuallimat programında da bazı islâhat yapıldı. Bahusus 1327 de vesaiti tedrisiyesi çoğaltılmak, programlarında daha esaslı tadilât yapılmak suretiyle Darülmuallimat hayatında bir tahavvül oldu. Fakat Nezaret yine korkarak hareket ediyordu. Hattâ o kadar ki bu defa bir emirle müdürün dahi Darülmuallimatın içerisine girmesi birdenbire men olunmuştu. Müdür asıl mektep binasından ayrı dairede yalnız mektebin mübayaatı ve haricî işlerile meşgul olacaktı. Muallimlerde o dairede bulunacaklar ve binaya yalnız ders için gireceklerdi. Muallim binanın kapısından girince kendisine bir mubassıra refaket ediyordu. Muallim dersten çıkar çıkmaz yine bu mubassiranın kapıya kadar refakatiyle binayı terkediyordu. Bir kaç vilâyette Kız Rüştiyelerine bir kaç sınıf ilâve olunmak suretiyle muallime yetiştirmeğe Darülmuallimatlara temel atmağa çalışıldı.

Mekâtibi İptidaiye maaşat ve masarifi nezaret bütçesinden verildiği için taşrada valiler, maarif müdürleri bir çok mektepler açmış olmak emeliyle bazı mekteplerin muallimlerini alıp bazı mektepleri kapayıp yenilerini açıyorlardı. Bunun içindir ki ben maarif istatistikinin Mekâtibi İptidaiye kısmına itimat edemiyorum. Filvaki orada açılan mektepler var, kapatılan mektepler gösterilmemiştir.

Avrupaya talebe gönderilmesi de bu devirde başlamış, fakat muayyen bir programla yapılamamış icraattandır.

Görülüyor ki nezaret bu devrede atıl durmıyor, çalışıyor, fakat bu mesaisinde bir intizam, bir fikiri takip yoktur. 1325'de bir Maarifi Umumiye Kanunu lâyihası hazırlanmıştı. 1326'da «bunda çok tadilât yapmak lâzım, bu çok dikkat ister. Daha evvel sadece bir Tedrisatı İptidaiye Kanunu yapalım» denildi ve öyle bir kanun lâyihası hazırlanmakla iktifa edildi. Ertesi sene ilk fikre dönüldü, «daha evvel Maarifi Umumiye Kanunu yapılmalı» denildi. Yeni bir kanun lâyihası daha hazırlandı ve

bunların hepsi lâyiha halinde kaldı. Nihayet Balkan muharebesinden sonra Tedrisatı İptidaiye için bir lâyiha daha hazırlanarak «kanun muvakkat» şeklinde mevkii tatbike konuldu. Maarifi Umumiye Kanunu ise halâ kararlaştırılamadı.

Bu devirde halk ve matbuat da henüz maarif işleriyle uğraşmıyordu.

Üçüncü devir : Balkan felâketleri herkesin gözünü açtı. Yalnız ordunun kuvvetli bulunması kâfi olmayıp memlekette maarifin münteşir bulunmasının da lâzım olduğu kanaatı herkeste hasıloldu. Binaenaleyh bu devirdeki maarif faaliyeti yalnız nezarete münhasır kalmadı. Halka da, matbuata da sirayet etti. Vilâyat kanunu bu derin tahavvülde çok müessir oldu. Eskiden İptidailere varıncaya kadar bütün mektepler merkezden idare olunuyordu. Şimdi her vilâyet kendi ihtiyacına göre mektep açabilecek, muallimlerini tayin edebilecekti. Rusumı munzama da tarh ve tahsil edebilecekti. Bu kanunda etraflı düşünülerek yapılmış olmadığı için ilk tatbikatında bir çok yanlışlıklara meydan verdi. Meselâ bazı yerlerde Meclisi Umumiler Darülmuallimin programlarına karışmak, onları değiştirmek istediler. Fakat bu yanlış hareketler merkezce tashih edildiği cihetle bir müddet sonra işler yoluna girebildi.

Mekâtibi İptidaiye için müfredat programları ve talimatlar yapıldı. Bunlar Darülmuallimin muallimleri tarafından neşredilmeğe çalışılan fikirlerin resmî bir şekil almasına sebeb oldu. Sultaniler için de programlar yapıldı. Liva İdadileri Ticaret, Ziraat, Sanayi gayelerine göre tensik edilmek istenildi. Fakat bu gayeler hemen hemen kağıt üzerinde kaldı.

Bu devrin en mühim maarif tahavvülâtı Kız Mekteplerinde görülür. Taassup azaldı. Hükûmet daha cesurane hareket ediyordu. Nazaret bu cesaretini iyi tanzim ederek idareye muvaffak olamadı. Ana Mektepleri buna en iyi bir şahittir. İlânı hüriyyetten evvel bazı vilâyetlerimizde hususî Ana Mektepleri açılmıştı. İlânı Meşrutiyeti müteakip İstanbul'da da bazı Hususî Ana Mektepleri açıldı. Fakat resmî Ana Mektepleri ancak Balkan Harbinden sonra açıldı ve taammün etti. Bunda da biz ayni hazırlıksızlığı görüyoruz. Ana Mekteplerine muallime hazırlanmamış olduğu için Ermeni, Yahudi muallimeler konuldu. Fazla olarak herşey onlara bırakıldı. Şarkıları ve manzumeleri bile onlar yapıyorlardı. Sonra muallimeler yetiştirilmeğe başlandı. Bu muallimelerin iki menşei vardır. Evvelâ, Alliyans İsrailitin Ana Mektebi, sonra Darülmuallimattaki Ana Muallime sınıfı. Birinciler Musevi, ikinciler ise bir Ermeni muallimeden örnek alıyorlardı. Her iki kısımda Avrupa'da çoktan beri terke-

dilmiş, faidesizliği ve hattâ zararı tahakkuk etmiş köhne bir usulü tevarüs ediyor ve bu usulü neşrediyorlardı.

Bu devirde Kemmiyete çok ehemmiyet verildiği için miktar itibariyle çok mekteplerimiz oldu. Fakat bu bir terakki midir? Ben bunda tereddüd ediyorum.

Birinci ve ikinci devirlerde Nezaretin bir fikri takibi yoktu. Üçüncü devirde hiç olmazsa bu fikri takip uyandı. Fakat hazırlıksızlık ve programsızlık devam etti. Fazla olarak bu devirde bence pek yanlış bir kaç prensip de hüküm sürdü.

Miktarda çokluğa ehemmiyet verilerek keyfiyet ihmal edildi. Filvaki evvelce de kemmiyyete ehemmiyet veriliyordu. Fakat hiç olmazsa bu kemmiyyet mes'elesi bir prensip şekline sokulmamıştı. Bu fena prensipten en ziyade Darülmuallimin mutazarrır oldu. Sultanilerin meccanî talebesinden tenbel ve açıkta kalanlar Darülmualliminlere zorla sokuldu. «Darülmualliminlere sevkedilmek» Sultanilerin meccanî talebesi için «tenbelliğe ve muvaffakiyetsizliğe karşı bir ceza» şekline ifraz edildi. Bu suretle muallimlerin kıymeti, muallimliğin ulviyyeti azaldı. Bu hal tabiatiyle bütün Maarifi İptidaiyede fena tesirler bıraktı. Seyyatını Maarif epey zaman çekecektir. Bundan başka asıl iş başlamakta, iyi kötü başlamalı, iş kendi kendine yolunu bulur, düzelir denildi. Bu suretle ondan evvelki devirlerin hazırlıksızlığı ve plânsızlığı da bir prensip haline getirildi.

En mühim Maarif mes'elesi para mes'elesidir zannedildi. «Asıl iş parada, siz para bulunuz, ben muallimi Çin'den getirtirim» denildi. Bu prensiplerin hakimiyeti maarifimize büyük zararlar verdi ve büyük fırsatlar kaçırttı.

Maarifimizin bu altı sene zarfında geçirdiği tahavvülâta umumî bir nazar atfedersek görürüz ki maarifimiz çok inişli ve çok çıkışlı bir yol takibetmiş fakat bütün bu iniş ve çıkışlara rağmen epeyce yükselmiştir.

Şu kadar var ki bu terakki aradan geçen zaman ve sarf edilen para ile mütenasip olmamıştır ve bu zaman zarfında çok fırsatlar kaçırılmıştır. Benim kanaatim budur. Bütün kalbimle temenni ediyorum ki dört beş sene sonra bu tarihçenin mabaadına devam edersem ayni sözleri tekrar etmeğe mecbur olmayayım.» [18]

* * *

HEM TEFRİK, HEM TEVHİDİ TEDRİSATA DOĞRU BİRER ADIM:

Memleketin geçirmekte olduğu fevkalâde haller, bilhassa harp do-

[18] Muallim Mecmuası. C: 2, Sayı: 19.

layısiyle 1330 ve 1331 de toplanamamış olan İttihad ve Terakki Fırkasının Umumî Heyeti 1332 (1916) da toplandığı sırada memleketin Maarifi hakkında da mühim kararlar verdi ve hükûmet idaresi de kendi elinde olduğu için o kararların tatbikine de geçildi.

Bu kararın en başında evkafın maarifle alâkasını kesmek gelir. Kongrede okunan umumî raporda: «Terbiyeyi İptidaiyede vahdet en tabii bir kaide olduğu cihetle Evkaf Nezareti tarafından Mekâtibi Umumiye küşat ve idaresi bu kaideye münafi» addolunmuş ve «Evkaf Nezaretine merbut bulunan Mekâtibi Umumiyenin masarifi devlet bütçesinden tesviye olunmak üzere Maarif Nezaretine nakline karar verilmiştir. Aynı zamanda «doğrudan doğruya mütevellileri tarafından idare olunan Mekâtibi Vakfiye Mekâtibi Hususiyeden madut olmakla bu hükümden müstesna tutulmuştur. İttihat ve Terakki Fırkasını bu yollara ve bu türlü mütalealara sevkeden o fırkanın mütefekkir dimağı Ziya Gökalp'tır. Bu zat fırkaca verilen kararları tavzih maksadiyle 24 Eylül 1332 tarihli Tanin gazetesiyle neşretmiş olduğu bir makalede şu mütaleaları yürütmüştü:

«Kongrenin iştigal ettiği meselelerden biri de Evkaf Nezareti tarafından idare edilen Mekâtibi Umumiyenin Maarif Nezaretine devri keyfiyeti idi. Haddi zatında pek de mühim görünmeyen bu mes'ele, esas itibariyle hallinde daha ziyade ihmale müsaade imkânı bulunmayan işlerden biriydi. Çünkü öteden beri terbiye ve idare meselelerinde prensibe karşı gösterilen riayetsizliğin neticei Tabiiyesi olan bu günkü vaziyet yarın daha ziyade kesbi cesamet ve ehemmiyet edecek ve bittabi o zaman hal daha müşkil olacaktır.

Mes'ele basittir: memlekette iki nezaret varki biribiriyle teşriki mesai etmeksizin Maarifi Umumiye işleriyle uğraşıyor. Evvelâ Maarif Nezareti, saniyen Evkaf Nezareti. Vakia Evkaf Nezaretinin bu hususiaki nisbeti iştiraki şimdilik pek dar bir sahaya münhasır kalıyorsa da bunun yarın daha ziyade vüs'at kesbetmeyeceğini temin ihtimali yoktur. Halbuki Maarifi Umumiye işleri, sırf Maarif Nezaretinin dairei selâhiyeti dahilinde bulunması lâzım gelen bir meşgaledir. Binaenaleyh gerek vahdeti idare prensibi, gerek vahdeti terbiye zarureti, Evkaf Nezaretinin kendisine mahsus bir mekâtibi umumiye teşkilâtına malik olmasına manidir. İstitaden şurasını söyleyelim ki mes'ele Mekâtibi Umumiye denilen mekteplere aiddir. Meslek Mektepleri bittabi bu bahis haricinde kalır.

Bu mes'elede zihni en ziyade işgal eden cihet şudur: Evkaf Nezareti bir şahsiyeti maneviyeyi haiz olmak ve maksadı tesisi de sırf bir müessesei hayriyeden ibaret bulunmak itibariyle Mekâtibi Hususiye şeraiti

altında mektep açmak hakkını niçin haiz olmasın? Filhakika dava bu şekilde vazedildiği takdirde ilk nazarda Evkaf Nezaretine hak vermemek kabil değildir. Zira haddi zatında bir Müessesei Hayriyei İslâmiye demek olan Evkaf Nezareti, Mekâtibi Hususiyenin tabi olduğu şerait dairesinde istediği kadar mektep açmak hakkına malik olmak icabeder. Halbuki kısa bir muhakeme bu nazariyenin yanlışlığını isbata kâfidir: Evkaf Nezaretinin bir Müessesei Hayriyei İslâmiye sıfatı ile istediği kadar Hususî Mektep açabilmesi için evveli emirde sıfatının hakkiyle taayyün etmesi, yani bir Müessesei Hayriyei İslâmiyeden başka bir şey olamaması lâzım gelir. Halbuki Evkaf, hali hazırda nezaret makamı olarak tanınmakta ve devlet teşkilâtı arasında ahzı mevki eylemiş bulunmaktadır. Bu itibarla artık kendisi için Mekâtibi Hususiye tarzında mektep açmağa imkân yoktur. Zira Mekâtibi Hususiye, bir takım teşebbüsatı hususiye ile tesis edilen mekteplerdir ki bunlar her suretle Maarif Nezaretinin teftiş ve mürakabesi altında bulunurlar. Evkaf Mekteplerini ise böyle bir teftiş ve mürakabe altına almaya imkân yoktur. Çünkü devlet teşkilâtı ne Maarif Nezaretine, Evkaf Nezaretini teftiş hakkını vermiş ne de Evkaf Nezaretine Maarifi murakabe selâhiyetini bahşeylemiştir.

Binaenaleyh hatta Evkaf Nezareti tarafından açılacak mekteplerin Maarif Nezareti programlarına tabi olacakları hakkında bir kanun bile yapılmış olsa Hukuku Esasiye noktai nazarından gayri tabiî olan böyle bir kanun ile dahi mahzurun önünü almaya imkân yoktur.

Görülüyor ki bahis buraya gelince orta yere Evkaf Nezaretinin mevkii mes'elesi çıkıyor. Filhakika her devlet teşkilâtında böyle bir Nezaret yoktur ve bundan dolayı da Nezaretin bütçesi devlet bütçesinden ayrıdır. Binaenaleyh mektep mes'elesinin en doğru sureti hallini Evkaf Nezaretinin mevkiini bir Müessesei Hayriyei İslâmiye addederek kendisine de bu sıfatla haiz olduğu mektep açmak hakkını ipka etmek ve buna mukabil onun devlet teşkilâtında fuzulî olarak aldığı hakkı istirdat eylemek icabederdi. Fakat, meseleyi bu suretle halle teşebbüs etmek şimdilik caiz görülemezdi. Çünkü Evkafın ehemmiyeti meydanda bulunduğu cihetle teşkilâtında böyle esaslı bir inkılâp yapmakla bu Müessesei İslâmiyenin ziyadesiyle mütezarrır olması ihtimali pek çoktu. Binaenaleyh Nezaretinin mevkii mes'elesini alâhalihi bırakmak ve bundan mütevellit Mekâtibi Umumiye gibi işleri de muvakkat bir şekilde halleylemek ciheti tercih edilmiştir.

Tetkikat ile anlaşıldı ki iki nevi Evkaf Mektebi vardır: Bir kısmı doğrudan doğruya mütevellileri tarafından idare olunanlar, diğer kısmı da da muayyen vakıfları olmayıp Evkaf Nezaretince muhtelif varidat ve

sırf bir maksadı hayır ile açılmış bulunanlar. İşte bu iki nevi Mekâtibi Umumiyeden birincileri tamamen Mekâtibi Hususiye evsafını haiz bulunmak itibariyle alâhalihi bırakılmış, diğerlerini ise Maarif Nezaretine devri esası programa ithal kılınmıştır. Zaten hali hazırda Evkaf Nezaretinin ifasiyle mükellef bulunduğu vezaif o kadar çoktur ve bunlar o kadar büyük himmet ve masrafa arzı iftikar ediyor ki bu vezaifi esasiye bir tarafta dururken öteden mektep idaresiyle uğraşmak nezaret noktai nazarından da doğru bir şey değildi. Binaenaleyh mektepler Evkaf Nezaretinden alınmakla Nezaretin vezaifi esasiyesiyle daha ciddi bir suretle iştigal etmesi de bir derece daha teshil edilmiş demektir. İleride Evkaf Nezareti arzu edildiği derecede tekemmül eder, elinde bulunan varidat fevkalâde artar ve vezaifi esasiyesini tamamen ifa ettikten sonra geriye sair bir çok teşebbüsatı hayriyeye tahsis edilecek derecelerde menabi kalırsa o zaman bu mesele tekrar meydana çıkarılır ve bittabi bu defa daha esaslı, daha mantıkî bir sureti tesviye bulunur. Şimdilik mektepler mes'elesini bu tarzda halletmekle iki taraflı bir faide temin edilmiş bulunmaktadır.»

İşte bu **Tevhidi Tedrisat**'a doğru atılmış ilk adımdır. Fakat İttihat ve Terakki Fırkası yine Ziya Gökalp'ın direktifleriyle medreseleri evkaftan alıp Meşihatı İslâmiyeye vermekle aynı zamanda **Tefriki Tedrisat**'a da gitmiş bulunuyordu.

Bu mes'ele hakkında kongrece verilen kararda: «Meşihatı İslâmiye teşkilâtının neşri diyanete ve ilâyı İslâmiyete bitamamiha hadim olacak surette tevsi ve istikmaline ve medarisin bu maksat dahilinde islâhına dair kanunname tanzimi teklif olunacaktır.

Meşihatı İslâmiyenin vezaifi diniyesine muktazi olup doğrudan doğruya idaresini deruhte edeceği medaris muhassesatının Evkaf Nezareti tarafından Meşihatı İslâmiyeye itası ve müessesatı diniyede müstahdem memurların meşihatı müşarünileyhaca nasb ve arzedilmesi zımnında kanunnameler tanzimi teklif olunacaktır.» deniliyor.

Ziya Gökalp kendi fırkasını bu kararlara ittihaza sevkederken devletle dinin de itilâfını ve azlık meselelerini de Tanin gazetesinin 29, 30 Eylül ve 1 Teşrini evvel 1332 (1916) tarihli nüshalarına yazdığı makalelerle şu tarzda izah ediyordu:

İtthadü Terakki Fırkası bu devirde Evkafın elinden mektepleri alıp Maarife ve medreseleri de Meşıhatı İslâmiyeye vermiş, Şer'î Mahkemeler kâh Adliye, kâh Meşihata bağlanmıştı. Cumhuriyet hükûmeti de yine bu müesseselere son şekillerini verdiği gibi Hilâfeti de, Şer'î Mahkemeleri de kaldırmış hatta Patrikhaneleri bile hiçe indirmiş olduğu

için bu devirde yaşamış olan değerli mütefekkirimizin bu yazılarının büyük bir kıymeti olmak lâzım gelir. Bu türlü mütalea ve muhakemeleriyle **Tevhidi Tedrisat'a** yol gösteren mütefekkirimizin aynı zamanda niçin **medreseleri** Meşihatı İslâmiye verdirmek suretiyle **Tefriki Tedrisat'a** doğru gittiğinide yine bu yazılardan öğreneceğiz. İşte bu düşünce iledirki yazılarını olduğu gibi Maarif Tarihine alıyorum :

«Bu seneki İttihadü Terakki kongresi, icra ettiği ilmî münakaşa neticesinde, fırkanın hususî rengini teşhis ettiren samimî bir kanaat izhar etti. Bu kanaatın ruhu, İslâmiyetle medeniyeti asriyenin tamamiyle kabili itilâf olduğuna itimaddır.

Memleketimizde ötedenberi bu kanaata malik zevat eksik değildi. Bunların başında Namık Kemal ile Cevdet Paşayı zikredebiliriz. Fakat bu fikrin aksine inanan bir zümre de mevcut idi. Bu zümrenin zu'muna göre, İslâmiyet hiç bir zaman medeniyeti asriye ile itilâf ve imtizaç edemiyecekti. Garibi şurasıdır ki bu zümre, biri birinin tamamiyle zıddı olan iki mübayin hızbı muhtevidir.

Nazariyatta ayni mukaddime ile başlayan bu iki hizip, ameliyatta büsbütün müttezat neticelere vasıl oluyorlardı. Bu hiziplerden birine **Avrupa müteassıpları**, diğerine **Medrese müteassıpları** diyebiliriz.

Müteassıp Avrupacılara göre, madem ki esasatı İslâmiye medeniyeti hazıra ile itilâf edemiyecek, o halde bu esasatı tamamiyle terkederek maddî ve manevî bütün varlığımızı Avrupa medeniyetine intibak ettirmemiz lâzım gelir.

Müteassıp medereseciler ise, bunun aksini düşünüyordu: Mademki medeniyeti asriyenin İslâmî esaslarla itilâfı mümkün değildir o halde bu medeniyetin bütün anasırından teberri ederek an'anatı mevcudemizle iktifa etmemiz iktiza eder. Görülüyor ki bu hiziplerin ikisi de ictimaî şe'niyetten uzak, pek uzak bulunuyorlar. Milletimiz ne mukaddes dininden vazgeçebilir, ne de hayatı asriyenin icabatı zaruriyesinden tecerrüt edebilir. Muktazayi hikmet, bu iki nimetten birini diğerine feda etmek değil, belki onları biribiriyle telife çalışmaktır. İşte İttihadü Teraki kongresi, bu hakimane mesleği kabul ederek bu seneki programı ile tatbikata başlamıştır. İttihadü Terakki Fırkası bu umdeyi şıar ittihaz edince devlet hakkındaki telâkkisi de vuzuh kesbetmiş oldu. Artık bu fırkanın gayesi **ayni zamanda hem İslâmî, hem de asrî bir devlet teşkiline çalışmaktan ibaret olabilir.** Çünkü medeniyeti asriyenin İslâmiyetle kabili te'lif olduğunu kabul eden bir heyet, İslâmî bir devletin ayni zamanda asrî bir devlet mahiyetini alabileceğini, yahut tabiri ahalarla, asrî bir devletin ayni zamanda İslâmî bir devlet

esasatına istinad edebileceğini kabul etmek mecburiyetinde kalır. Lâkin maateesüf teceddüt yolunda ilk adımlarını atan tanzimatçılar bu suretle düşünmemişler, bu yolda hareket etmemişlerdi. Onlar, Osmanlılığı asrî bir devlet haline koymağa çalışmışlar, fakat yanlış içtihatlariyle devleti daha çok gayri uzvî bir hale getirdikleri gibi İslâmî devlet şeklinden de büsbütün çıkarmışlardı. Binaenaleyh İttihadü Terakki, teceddüt yolunda selefi olan tanzimat cereyanının körü körüne bir muakkibi olmak değil, belki onun hatalarını arayıp bulmakla doğru yolun nerede olduğunu meydana çıkarmak vazifesiyle mükellefti. Tanzimatçıların birinci hatası, hilâfeti İslâmiye ile devleti İslâmiyenin ayrı ayrı şeyler olduğuna zahip olmalarıdır. Halbuki İslâmiyette, halife, devletin riyaseti siyasiyesini haiz olan zat olup hilâfet teşkilâtı devlet teşkilâtından ibarettir. Saltanat, imam Maverdi'nin ahkâmı sultaniyesinden anlaşıldığı veçhile hilâfetin sıfatı hükûmranisi **souveraineté** olup kat'iyyen ondan ayrı bir şey değildir. Sultan **Souverain** manasına olup halife bizzat Sultandır. Binaenaleyh Tanzimatçıların zannettiği gibi hilâfet ile saltanat ayni zatta ictima etmiş biribirinden ayrı sıfatlar değildir. Sadrıazam, hilâfet makamından müstakil bir mahiyeti haiz zannolunan saltanat makamının vekili mutlakı değil, bizzat halifenin vekili mutlakıdır ve hamil bulunduğu mühri hümayun hülefayı Abbasiye zamanında da vezirlere mevdu bulunan hatemi hilâfettir. Hilâfeti katoliklerin Papalık makamı gibi ruhanî bir riyasete teşbih ederek Şeyhülislâmı bu makamın vekili mutlakı zannetmek şer'i şerif noktai nazarından gayet açık bir hatadır.

Tanzimatçıların Osmanlılığı, İslâmî devlet esasatından ne suretle uzaklaştırdığını teşrih etmiştik. Acaba, bu hareketi ihtiyar etmeleri, devletimizi asrî bir devlet haline getirmeğe çalışmalarını mı icabetmiştir? Atideki izahattan anlaşılacağı veçhile tanzimatçılar bilâkis devletimizi asrî bir devlet olmaktan da mümkün olduğu kadar uzaklaştırmışlardır.

Asrî devletin esası: Memleketindeki bütün teşkilâtları ya hizmeti umumiye **Service pulbic** yahut Cemiyeti Hususiye **Association privée** haline getirerek cümlesini kanunî rabıtalarla kendi makanizmasına raptetmektir.

Hizmeti Umumiyeler devletin resmî daireleri hükmünde olup, Cemiyeti Hususiyeler ise devletin kanuna ta'ban ve onun müsaadei resmiyesiyle teşekkül etmiş heyetler olduğu için, vücutları devletin vilâyeti ammesini tahdit ve takyid edemez. Bir devlet bu gayeyi istihdaf etmediği takdirde memleketindeki her teşkilât yavaş yavaş ferdleri üzerinde bir nevi vilâyeti amme tesis ederek fiilen bir devlet mahiyetine

istihal eder. Bir teşkilâtta vilâyeti ammenin mevcut olup olmadığını gösteren ictimaî miyar **Hakkı Kaza**'dır. Hangi zümrenin **Hakkı Kazası** varsa, onun ayni zamanda bir vilâyeti ammesi ve binaenaleyh bir devlet mahiyeti var demektir. Tanzimattan mukaddem, Sefarethanelerde ve Patrikhanelerde **Hakkı Kaza** ve binaenaleyh bir nevi devlet mahiyeti mevcut idi. Bu kadim bidatlerin te'sisi mes'uliyetini tanzimat ricaline atfetmek doğru olamaz. Vakia tanzimatçılar bu marazî müesseseleri bizzat icat etmediler, fakat bunları meşru ve ma'kul görerek bir aynini de İslâmlar için icat ve tatbik ettiler ve bu suretle, tahfif yahut izalelerine çalışacakları yerde takviye ve idamesine ikdam etmiş oldular.

Tanzimatçıların nazariyatı idariyesine nüfuz edebilmek için, İslâhatı idariye idadına ithal ettikleri iki tabirin medlülünü tahlil ve tamiketmek kifayet eder. Bu tabirler **cemaat** kelimesiyle **Umûru Mezhebiye** terkibidir. **Cemaat** kelimesinin medlülünü anlamak için bizdeki cemaatların Avrupa devletlerindeki mütenazırlarına bakalım: Meselâ: Fransa'da Protestan ve Musevi Kiliseleri, Paris'te Rus ve Amerikan kolonileri var. Fakat, ne bu kiliseler, ne de bu koloniler bizdeki yerli yahut ecnebî cemaatlarına benzemez. Bizdeki yerli ve ecnebî cemaatların hakkı kazaları, imtiyazatı hukukiyeleri, vilâyeti ammeleri mevcut olduğu halde Fransa'da yahut Paris'te mevcudiyetini zikrettiğimiz kilise yahut kolonilerin bu kabilden hiç bir hakları, hiç bir imtiyazları yoktur. Fransa'da ki alelumum Protestanlar ve Museviler, Ruslar ve Amerikanlar bütün münasebatı hukukiyelerinde münhasıran Fransa devletinin vilâyeti kazaiyesine tabidirler. Maamafih bu hal Fransa, yahut Avrupaya münhasır olmayıp Japonya gibi asrî bir devlet mahiyetini alan bütün medenî milletlere şamildir.

Yukarki izahattan anlaşıldı ki asrî bir devlette cemaat mahiyetini haiz heyetler yoktur ve olamaz. Bunların ya hizmeti umumiyeler yahut cemiyeti hususiyeler haline ifrağı hukuku amme icabatındadır: Maamafih, Tanzimatçılar böyle düşünmediler. Onlara göre, Osmanlı Devleti ferdlerden mürekkep bir heyet değil, cemaatlerden mürekkep bir **müttehide** mahiyetindedir. Yerli ve ecnebî cemaatlar arasında bir de, Halifenin riyaseti diniyesi altında bir cemaatı İslâmiye tasavvur ettikleri için böyle bir cemaatler konfederasyonu kendilerine gayet makul görünüyordu. Sultan bu konfederasyonun **süzereni** olacak, halife ile beraber Patrikler ve sefirler onun **vasalleri** hükmünde bulunacaktı. Sultan ayni zamanda hilafet sıfatını da haiz olduğu için cemaati İslâmiyenin diğer cemaatler üzerindeki hakkı tefevvuku nevamma temin edilmiş bulunuyordu.

Tanzimatçıların böyle bir nevi muhtarıyeti haiz cemaatler kabul etmesi güya serbesti edyan umdesini gösterdikleri ihtiramdan ileri geliyordu. Bu heyetlere **cemaati diniye** namına verdikleri gibi muhtar bırakıldıkları ahkâmı hukukiyeyi de **Umuru Mezhebiye** tesmiye ediyorlardı. Güya aileye ait ahkâmı kazaiye umuru hukukiyeden değilmiş de umurı mezhebiyeden imiş! Halbuki bütün erbabı ilim nazarında mahkemevî bir kuvvei müeyyideye malik olan kaideler hukukî kaidelerdendir. Aile umurundan kadının huzuruna arzedilmeyen, mahkemenin kuvvei müeyyidesine ihtiyaç göstermeyen cihetler tabii umurı hukukiyeden değildir. Bunlar arasında efkârı ammenin kuvvei teyidiyesine istinad edenler **ahlâkî,** uhrevî kuvvei müeyyedeye müstenit olanları da **diyanî** bir mahiyeti haizdir.

Tanzimatçılar mezhep kelimesinin müphemiyetinden istifade ederek bütün bu işlere **umurı mezhebiye** namını veriyorlardı. Halbuki mezhep kelimesi tamamiyle Fransızca **doktrine** kelimesinin mukabildir. Her imamın mezhebi **fıkhî bir doktrin** mahiyetindedir. Bizim umurı mezhebiye dediğimiz şeyler hakkında Fransızlar **Affaires Cultuelles** tabirini kullanırlar ve Mezahib Nezareti mevkiinde **Minirstère des Cultes** tabirini istimal ederler. **Culte** kelimesinin mukabili **ibadet** olduğuna göre bu tabirlerin doğru tercümeleri **umurı taabbüdiye** veya **ibadet** nezareti olmak lâzımgelir. Umurı taabbüdiye tamamiyle **umurı diyaniye** manasınadır. O halde serbestii edyan, umurı taabbüdiyenin yani umurı diyaniyenin hüriyeti demektir. Bunun temini için, taabbüdî zümrelerden siyasî cematler teşkilederek onlara hukukî imtiyazlar vermek icabetmez. Halbuki Ali Paşa, Ermeni cemaatine mevcut imtiyazlar haricinde bir nevi meclisi millî ve meşrutiyeti milliye haklarını vermekte bile beis görmemişti.

Teşrih ettiğimiz nazariyatı idariyenin zarurî bir neticesi diğer cemaatlar gibi bir de İslâm cemaati teşkil etmek olacaktı. Mehakimi şer'iyenin meşihatı İslâmiyeye raptı bu gayenin birinci adımı olduğu gibi cemaati İslâmiyeler teşkili hakkındaki projeler de bunun ikinci adımı idi. Cenabı hakka çok şükür ki, yalnız Edirne'de teşkil olunan cemaati İslâmiye teskilâtı diğer vilâyetlere tatbik edilmedi. Çünkü cemaatin siyasî bir mahiyeti haiz bir nevi na temam devlet olduğu yukarki tahlillerden anlaşıldı. Devletimiz, esasen halifenin riyaseti altında bir İslâm devleti iken onun karşısında cemaat namiyle bir ikinci İslâm devleti ikâme etmenin ne kadar büyük mahzurları daî olduğu mühtacı beyan değildir. Bunun, iki teşkilâtı İslâmiye arasında husule getireceği tesadümlerden başka bir büyük tehlikesi de haricî ve dahilî kapitülâsyonların meşruiyetini kendi fiilimizle tasdik ve te'yid etmemiz ve binaenaleyh onların devamına razı olmamız olacaktı...

Meşihatı İslâmiyenin vazifesi umurı diyaniye ile iştigalden ibaret olduğunu izah etmiştik. Umurı diyaniye, **itikadat** ve **ibadat** namiyle iki kısımdır.

İbadetler, her mahalde eda edilmekle beraber, cemaatla icrası iktiza edenler, bilhassa camilerde eda edilir. İtikatların ruhlarda teessüsü ve şeraiti ibadatın taallümü ve **ilim** tarikiyle, yahut **hal** tarikiyledir. İlmin merkezi talimi medreseler, halin mektebi terbiyesi tekkelerdir. Binaenaleyh cami, medrese ve tekke meşihatı İslâmiyenin idare edeceği üç mühim müessesei İslâmiyedir. Şimdiye kadar bu müesseseleri idare eden Evkaf Nezareti idi. Evkaf Nezareti, bir nevi Maliye Nezareti olduğundan bunların yalnız ciheti maddiye ve maliyesini tanzim edebiliyordu. Ciheti ilmiye ve terbiyeviyesi mühmel kalıyordu. Bu müesseselerin idaresi, meşihatı İslâmiyeye intikal etmekle umurı diyaniyede yeniden bir inkişaf ve intizam husule gelecektir. Çünkü meşihatı İslâmiyede umurı ilmiye ve terbiyeviyede selâhiyeti kâmiliye malik iki meclisi alî vardır ki Evkaf Nezaretinde mevcut olmazdı. Bunlardan biri **Fıkıh Encümeni Danişi** mahiyetinde bulunan **Meclisi Meşayih**'tir.

Bunlara ilâveten, bir de **Kelâm Encümeni Danişi** mahiyetini haiz olmak üzere bir **Meclisi Mütekellimin** tesis olunursa üçünün birleşmesinden tam bir ulûmi diniye Darülmesaisi husule gelmiş olur.

İslâmiyet ilmüirfana müstenit bir din olduğu için, umurı diyaniyede kabul ettiği rehberler ancak **ulema** ve **urefa**'dır. Ruhbaniyet gibi, hükûmeti ruhaniye gibi bi'atlerden münezzeh olan İslâmiyetin diyanî teşkilâtına misal aradığımız zaman bunu münhasıran ilmî teşkilâtta bulabiliriz. İslâmiyetde din; aklın bir nevi ilminden, kalbin bir nevi irfanından ibarettir. Müslümanlarca müftü ilmi fıkıhta mütebahhır bir alimden; mütekellim, akaidi İslâmiyede muhakkik bir hakimden: Şeyh vicdaniyatta zaik bir âriften başka birşey değildir. İslâmiyetin bu hususiyeti faikasına binaendir ki mezkûr meclislere **Diyanî Encümen Danişler** nazariyle bakabiliriz. Meşihatı İslâmiyede bu meclislerden başka, cevami müdüriyeti, medaris müdüriyeti, tekâya müdüriyeti, namlariyle üç müdüriyete de ihtiyaç vardır.

Şimdiki ders vekâleti medaris müdüriyeti vazifesini ifa edebilirse de diğer ikisinin yeniden tesisi lâzımdır. Çünkü, şimdiye kadar cihetlerin yani müderrislik, imamlık, hatiplik, postnişinlik gibi vazifelerin tevcihi selâhiyet Evkaf Nezaretine ait idi.

Meşihatı İslâmiye, bu selâhiyetleri der'uhde etmediği için bunlar için iktiza eden idareleri muhtevi değildir.

Bu selâhiyetlerin vaktiyle meşihatı İslâmiyeye verilmemesinden husule gelen zararlı neticeleri tetkik edelim:

Evkaf Nezareti sırf malî bir nezaret olduğu için imamların, hatiplerin, vaızlerini evvelce medarisi mahsusada yetiştirilip badehu tayin edilmeleri lûzumunu düşünemez, yahut düşünse bile bu işi hakkiyle ifa edemezdi. Binaenaleyh bu vazifeleri taliplerin en liyakatlısına tevcih etmek istırarında idi. Bu halin ne gibi bir netice verdiğini, acemî neferleri isticvabeden zabitlere sorunuz. Bu zevatın beyanına göre: Köylü neferlerin ekserisi, Peygamberlerinin ismini bilmediği gibi, hangi mezhebe mensup bulunduğundan, imamının ismi ne olduğundan bihaber bulunuyor. Bu dinî cehalet, yalnız köylere de münhasır değildir. Şehirlerde fıkara mahallelerinde hizmetçi, hamal makulesi kimselerde aynı bilgisizliği görürsünüz. Esası ilim olan, hattâ mukalidin imanını sahih tanımayan bir dinin efradında bu kadar amîk bir cehaleti diniyenin hökümran bulunması nasıl tecviz edilebilir?.

Yetiştirilmesine itina edilmeyen uzuvlardan biri de ulûmı diniye muallimleridir. Bu muallimlerin, ulûmu riyaziye ve müsbeteden biraz nasip almış olan talebeleri karşısındaki vaziyetleri gayet acıklıdır. Bunlar, ekseriya, talebenin suallerine, makûl ve mantıkî bir cevap itasından aciz kalarak **Sus, kâfir oldun** demekten başka bir şey yapmamakla talebe nazarında, dinin kadrini küçültmektedirler.

Genç yaşında bulunanlar, cevaptan aciz kalanın bizzat dini İslâm mı, yoksa muallimin kendisi mi? olduğunu idrak edemez. Bu suretle din mualliminin cehaleti, talebenin tezelzüli itikadatına sebebiyet verir. Binaenaleyh mekteplerde, itikadatın tezelzül etmesi, akaidi İslâmiye ile ulûmı müsbetenin kabili telif bulunmamasından değil, ulûmı diniye muallimlerinin iki cihete de vakıf olmamasındandır. **İslâmiyet gibi mabaadetabiiyata akla ve ictimaiyatta örfe istinadeden bir din ulûmı müsbete ile hiç bir zaman taaruz etmez.**

Mekteplerde ulûmı diniye tedrisinin bozukluğuna sebep, yalnız muallimlerin ehliyetsizliği değil, ayni zamanda bu hususa dair yazılmış olan kitapların da kifayetsizliğidir. Bu kitaplar, ancak muhakkik ülema tarafından yazılabilir. Binaenaleyh gerek ehliyetli imam ve vaizlerle kifayetli ulûmı diniye muallimlerinin yetişmesi ve gerek muhakkikane akait, ilmihal kitaplarının yazılması Meşihatı İslâmiyenin himmetli bir teşebbüsüne vebestedir. Meşihatı İslâmiyenin umurı diyaniye ile ademi iştigalinden husule gelen zararlar, yalnız cehaleti diniyenin intişarı ve itikadatın bozulmasından ibaret olmamıştır. Bunun bir neticesi de icrayi ibadetin ve camilere müdavemetin gittikçe tenakusa yüz tutmasıdır.

Acaba tenakusi nüfus gibi bu tenakusun da bir takım kabili izale sebepleri yok mudur? Meselâ bir camide imamın halûk, hatibin beliğ, vaizin hakîm müezzinlerle hafızaların hüsni savta malik bulunmaları müdavimlerinin tezayüdini mucip olmaz mı? Hıfzıssıhha fikirlerinin hakim bulunduğu bu devirde, oturup da abdest alınabilecek suhuletli çeşmegâhlar, rutubetli çoraplarla temas edilmemiş nezafetli secdegâhlar tesis etmek imkânı yokmudur? Hasılı bugün vicdanların istilzam ettiği sıhhî, bedîî, mantıkî bir takım tedbirler vardır ki ittihazında hiç bir dinî mahzur olmamakla beraber bir çok maddî ve manevî faideler de vardır. Meselâ İstanbul'da elektrik kandillerinin tatbikiyle camilerin daha sıhhî, daha bedîî bir vaziyet aldığını görüyoruz.

Her halde eşkâl ve keyfiyeti ancak merciince ve mütehassıslarınca tayin edebilecek olan bu gibi tedbirlerin tatbikiyle camilere müdavemetin gittikçe artacağı şüphesizdir. Fakat, bunları yapabilmek diyanı selâhiyeti haiz bir mercii âlinin vucuduna mütevakkıftır. Bu mercii alî ancak meşihatı İslâmiye olabilir.

Görülüyor ki Meşihatı İslâmiye, umurı diyaniyeyi hüsni idare için imam, vaiz, hatip... gibi memurlarla müftüler müderrisler ve ulûmı diniye mütehassısları yetiştirmek zaruretindedir.

O halde bu memurları ve mütehassısları yetiştirmek için meslekî ve ihtisasî medereseler tesis etmek iktiza eder. Bugün mevcut olan Mederesetülvaizîin gibi bir de Maderesetül eimme velhuteba, Mederesetülmüezzininvelkurra, Mederesetülmeşayih teşkili lâzım olduğu gibi bunun fevkinde olarak birde mederesetülmüderrisinin tesisi de elzemdir. Mederesetülmüderrisin, Arabiyat, Tefsir, Hadis, Kelâm, Fıkıh gibi şubeleri muhtevi olmalıdır.

Meşihatı İslâmiyenin bir vazifesi de turukı âliyyeyi gayei asliyyeleri dahilinde birer amili ictimaî haline koymağa çalışmak ve tekkeleri hakikaten birer müessesei terbiyeviyye haline getirmektir.

Bu vazifelerden başka, Meşihatı İslâmiyenin icra edebileceği bir hizmette Memaliki İslâmiyenin her tarafına göndermek için bir takım ümerayi din yetiştirmek ve bunları ilâyi diyanat için icabeden yerlere göndermektir.

Bu vazifeler haricinde fetva emaneti tarafından bir **muhiti fetava,** meclisi mütekellimin tarafından bir **İlmi Kelâm,** meclisi meşayih tarafından bir **İlmi Tasavvuf** kitapları te'lif ettirmek, **Tarihi Fıkıh, Tarihi Kelâm, Tarihi Tasavvuf, Siyeri Nebeviye, Tefsir** ve **Muhiti Hadis** gibi ihtiyacatı ammeden olan kitapları te'lif yahut Arapçadan tercüme et-

tirmek için bir **Telif** ve **Tercüme Encümeni** tesis eylemek de cümlei vezaifdendir.

Hülâsa, Vezaifi Diyaniyenin ifası için ne gibi tesisat ve teşkilâta ihtiyaç varsa cümlesini yapmak, camiden mahrum olan köylerde ve mahallelerde camiler inşa ettirmek, medresesiz mevkilerde medreseler tesisetmek ve bütün bu vezaifin hakkiyle ifası için de alelûmum memurini diniye ve müntesibini ilmiyenin müreffehen yaşamasını temin edecek müstevfa maaşlarla ikdarlarına çalışmak cümlei vezaiftendir.»

Ziya Gökalp'ın şu izahları gösteriyorki gerek kendisi, gerek sevk ve idare ettiği İttihat ve Terakki Fırkası ile bunun hükûmeti dinle dünya işlerinin bir arada yürüyeceğine ve talebeyi yetiştirmekte dine ve İslâmî ahlâka istinat edilmek lâzım geldiğine kanidirler. Acaba o zaman bu bir siyaset manevrası mı idi? Veya Ziya Gökalp bunda samimî değil miydi? Ziya Gökalp'ın bu fikri gütmekte samimî olduğunu İttihat ve Terakki Fırkası devrildikten, Osmanlı Hükûmeti yıkılarak yerine Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonraki yazıları da gösterir.

Bu yazılara göre Ziya Gökalp din hakkındaki bu telâkkisini Cumhuriyet devrinde daha kuvvetlendirmiştir. Küçük Mecmua (3 Temmuz 1328 Sayı 5) de yazdığı **Dine Doğru** makalesi bunu gösterir:

«İctimaî hayat bir takım kıymetlerin teşkil ettiği ahenktir. Bu kıymetlerin ahengi bir müratebeye tabi olmalariyle husule gelir. Kıymetlerin müratebesi ise sırasiyle biribirinin fevkinde bulunmalarıdır.» Dedikten sonra ictimaî kıymetlerden: İktisadî (pahalı) bedii (güzel) ahlâkî (iyi) nin tariflerini veriyor ve diyor: Başka bir kıymet daha vardır ki bütün manevî kıymetleri cami olmak dolayısiyle ahlâkî kıymeti de camidir. Bu itibarla ahlâkî kıymetin de fevkindedir. Bu en büyük kıymet dinî kıymetten ibarettir. Dinî kıymeti de bize mukaddes kelimesi irae eder. Dinî kıymetin ahlâkî kıymete bu suretle tefevvuk etmesi ahlâkin şerefine bir nakise iras etmez. Zira dinin en çok kıymet verdiği şey ahlâktır. Peygamberimiz **ben ahlâkı itmam için gönderildim** buyuruyor. Bundan başka bir şey mukaddes ise o; behemahal iyidir de. Hattâ diyebiliriz ki mukaddes iyiden daha iyi şeydir. Ahlâk ile tasavvufu bir menkıbe ile tavzih edelim:

Bir din kahramanı bir ahlâk kahramanına ne yapıyorsunuz? diye sormuş: Ahlâk kahramanı: Bulursak şükrediyoruz, bulmazsak sabrediyoruz, demiş. Bu söze karşı din kahramanı şu cevabı vermiş: Bu sizin yaptığınızı Horasan'ın köpekleri de yapmaktadır. Biz bilâkis bulmazsak şükrederiz, bulursak sabrederiz.

Bu misal bize dinin ahlâktan daha yüksek bir ahlâk olduğunu gös-

teriyor. Ahlâk bir insanı ancak fazilete kadar yükseltebilir. Din ise evliyalık namına verdiğimiz kutsî makama kadar çıkartır. **Hasanatülebrar, Seyyiatülmukarrebin** düsturu da bu hakikatı ifade eder.

Manası : Ahlâklıların faziletleri Evliya nazarında bir takım nakisalerden ibarettir.

Din bazı insanları Evliyalık derecesine çıkartmakla onlara fevkalbeşer bir metanet, bir sabırlık, bir şefkat ve fedakârlık veriyor. Kur'anı Kerim: **Evliyalar için korku yoktur ve onlar asla mahzun olmazlar** buyuruyor. Büyük feragat ve sekinetin daha hafif bir derecesi ekseri mü'minlerde de mevcuttur. Bütün hayatlarında kuvvetli bir seciyye gösteren insanlar umumiyetle çocuklarında dinî terbiye alanlardır. **Çocuklukta din terbiyesi almayanlar ölünceye kadar şahsiyetsiz kalmağa, iradesiz ve seciyesiz yaşamağa mahkûmdurlar.**

Rivayete göre Ahmed Vefik Paşa'ya medenî cesaretinin istinadgâhını sormuşlar; **Allahıma tevekkülümdür** diye cevap vermiş. Filhakika Allaha tevekküleden bir lâhza ümidden mahrum kalmaz, bir dakika bedbin olmaz, hiç bir düşmandan korkmaz, hiç bir kedere mağlûb olmaz, daima meseret, huzur ve saadet içinde yaşar.

Bir feylesof diyorki: Ağacın kıymeti yemişinden anlaşılır. O halde bu kadar tatlı yemişleri veren böyle bir ağaça lâkayıd kalmak büyük bir gaflet değil midir?

TERBİYE ve TEDRİSATIN MİLLİLEŞTİRİLMESİ :

Ziya Gökalp'ın bu suretle müdafaa ettiği İslâmî müesseseler ve mektepler hakkında Osmanlı Hükûmetleri kanunlar ve nizamlar yapmış ve bunlara göre ortaya çıkan müesseseler ve mektepler hakkında bu kitabın 118 - 140 ve 276 ıncı sayfalarında izahat verilmiş olduğu için burada onları tekrara lûzum görmüyorum ve Cumhuriyet devrinde yapılan inkılâplarla mukayese edilmek için bu satırları yazıyorum.

Bu değerli mütefekkirin her sene toplanan İttihat ve Terakki kongresinde yeni yeni fikirler ortaya koymakta, yeni yeni inkılâplar teklif ve tavsiye etmekte olduğunu görüyoruz. Nitekim terbiye ve tedrisin millileştirilmesi için 1333 (1917) senesi içinde toplanan İttihad ve Terakki Kongresine vermiş olduğu lâyihada şu dikkate değer mütalealarda bulunmuştur:

«— Türkiye'yi diğer ülkelerden ayıran hususî bir hal vardır. **Başka milletlerde en seciyeli ve ahlâklı kimseler tahsilde en ziyade ileri gitmiş fertler arasından çıktığı halde bizde ekseriyetle bunun aksi vaki**

oluyor. Türkiye'de vatan için en muzir adamlar mederese yahut mektepten nasip alanlardır. İlânı Meşrutiyetten beri gördüğümüz bir çok vak'alar bu paradoksal hakikatı teyid etmektedir. Bu vakıalardan çıkan netice şudur : **Türkiye'de medrese ve mektep terbiye ettiği ferdlerin ahlâk ve seciyesini bozuyor.** Bizi diğer milletlerden ayıran bu hususun sebebi nedir? Bence bunun bir tek sebebi var: Bu sebep; Diğer milletlerin Maarifi millî bir mahiyette olduğu halde bizim Maarifimizin kozmopolit bir halde bulunmasıdır. Maarifimizin kozmopolit olduğunu anlamak için dinî tetkiklere lûzum yoktur. İstanbul'daki kitapçı dükkânlarına, Darüttedrislere tasnifkâr bir nazarla bakmak kâfidir. İstanbul'da üç türlü kitapçı vardır. Birincisi sahaflar, ikincisi Beyoğlu kitapçıları, üçüncüsü Babıâli caddesindeki kitapçılar. Sahaflardaki Arap ve Acem Maarifine, Beyoğlu kitapçılarındaki Avrupa Maarifine aittir. Babıâli caddesindeki Tanzimat Maarifi ise bu evvelkilerin perişan tercümelerinden, Acemcesine intikal ve taklitlerinden mürekkeptir. Milli Maarifimizin ne kitapları, ne de kitapçıları henüz vücude gelmemiştir.

Darüttedrisler de kitapçı dükkânlarına mütenazır olarak üçtür. Medereseler, Ecnebî Mektepleri, Tanzimat Mektepleri. Sahafların kitapları Medereselerde, Beyoğlunun kitapları Ecnebî Mekteplerinde, Babıâli caddesinin kitapları da Tanzimat Mekteplerinde tedris olunur.

Bu üç Darüttedrisin biribirinden farkları o kadar barizdir ki her hangi bir Türk ile on dakika görüşmeniz onun hangi Darüttedristen yetişmiş olduğunu anlamanıza kâfi gelir. Aralarındaki bu derin farklarla beraber bu üç Darüttedris bir müşterek hassaya malikdirler; oralarda yetişen softa, levanten ve tanzimatçı enmuzeçlerinin üçünde de seciye göremezsiniz.

Memleketimizin en büyük hastalığı biribiriyle anlaşamayan bu üç muhtelif zihniyetin hamilleriyle idare olunması ve maateessüf bu zümrelerden üçünün de seciyyeden mahrum olmasıdır. Fakat şayanı teşekkürdür ki her sahibi marifet mutlaka bu Darüttedrislerden birine mensup değildir. Bu sayede Namık Kemal gibi kendi kendine yetişen ve millete nafi olabilen seciye sahibi kimseler mevcut olabilir.

Maarifin ne suretle millî olabileceğini anlatmak için evvelâ onun ne gibi kısımları havi olduğunu aramak lâzımdır. Her millet iki muhite intibak mecburiyetindedir:

Birincisi: Kevnî muhittir ki buna intibaktan **tabiî ilimler** meydana gelir.

İkincisi : O milletin mensup olduğu beynelmilel medeniyet muhitleridir ki buna intibaktan da **hars** yani **millî marifetler** vücut bulur. O halde milletin bu iki muhite intibakından ferdlerinden de iki nevi intibak mecburiyeti çıkar ki bunlar da **talim** ve **terbiye**den ibarettir. **Talim;** ferdi, tabiî ilimlerle teçhiz ederek onu muhite intibak ettirir. Yani maddî kanunları istihdam edecek bir iktidara malik eder. **Terbiye** ise onu **hars** yani millî marifetlerle teslih ederek içtimaî muhite intibak ettirir. Yani içtimaî kuvvetleri sevk ve idare edecek bir iktidara malik eder.

Her milletin harsı yani millî marifetleri kendisine mahsustur. Beynelmilel an'aneler ancak millî örfe tevafuk ve temessül ettikten sonra millî müesseseler mahiyetini aldığını ve harsın bu millî müesseselerin mecmuu olduğunu görmüştük. Bu müesseselerin her nev'i bir millî marifetin mevzuunu teşkil eder. Meselâ bir milletteki ahlâkı müesseselerin mecmuu millî ahlâkın; dinî, hukukî, bedii, lisanî ve iktisadî müesseselerin mecmuları da millî hukuk, millî bediiyat,, millî lisaniyat ve millî iktisadiyatın mevzuunu teşkil eder.

Her milletin bu altı nev'i müesseseleri kendine uygun hususî bir şekilde bulunacağından her milletin bunlardan bahis olan içtimaî marifetleri de kendine mahsus, binaenaleyh tamamiyle millîdir. Millî marifetlerin mevcudiyetini ortaya koyan içtimaiyatçılardır.

Henüz içtimaiyat ilmi kuvvetli bir surette teessüs etmiş değil iken içtimaî sahaya feylesoflar hakim olduğu için millî marifetler bariz bir surette teşekkül edemiyordu. Eski feylesoflar medeniyetin ferdiyyen ruhî ihtiyaçlardan doğduğuna kail bulundukları ve ferdî ruhiyat bütün milletlerde ayni mahiyette bulunduğu için yalnız bu türlü medeniyetin mevcudiyetini kabul edebilirlerdi. Buna beşerî medeniyet namını veriyorlar beşerî iktisat, beşerî hukuk, beşerî ahlâk, beşerî bediiyat gibi felsefî ilimler müessislerinin haberi olmaksızın millî mahiyeti haiz bulunuyordu.

(Ziya Gökalp her milletten bu yolda yetişen filozoflarla onların ortaya koydukları nezariyeleri ve meslekleri uzun uzadıya anlattıktan ve bize de bu mevzuların nasıl millileştirilmesi lâzım geleceği hakkında içtimaiyat ilmi bakımından uzun uzadıya izahat verdikten sonra gidilecek yolları: encümeni danişe, muallimler kulübüne varıncaya kadar o zamana göre şu yolda göstermektedir:)

«Maarifin birinci kısmı olan marifetlerinin neden dolayı millî olması lâzım geldiğini izah ettik. Şimdi de ikinci kısım olan müsbet ilimlere gelelim:

Bu nevi bilgiler yaratıcı ilim, yaratılmış ilim adlariyle iki enmuzece ayrılır.

Yaratıcı ilim: İlmin hakikatlarını taharri ederken icra ettiği fa'al usullerdir. Alimlerin ruhunda bu usullerin fa'al surette yaşamasına ilmi hayat denilir. İşte yaratıcı ilim bu ilmî hayattan ibarettir.

Yaratılmış ilim ise bu tarik ile keşfedilmiş olan neticelerin mecmuu demektir.

Bir millette ilmî hayat varsa o milletin müsbet ilimleri de milli bir mahiyeti haizdir demek olur. Çünkü bir millet başka memleketlerde keşfedilen ilmî neticeleri iğtinam etmiyor. Belki kendisi de diğer milletler gibi ilmî teşebbüslerde hakikî bir faaliyet icra ediyor. Bir millete ilmî hayat bulunursa mektepteki tedris artık talebeye ilmî neticeleri ezberletmek suretinde kalmaz, belki talebeyi de ilmi usulleri tatbika ve ilmî keşifleri icraya alıştırmak şeklinde tecelli eder. Bizim mekteplerimizde tedris; hafızayı bir çok tafsilât ile doldurmaktan ibarettir. Yaratıcı ilim henüz mekteplerimize girmemiştir.

Maarifimizin iki kısmı bu suretle tahlil edildikten sonra bunların islâh yollarını aramalıyız. Millî marifetlerin teşekkül edebilmesi için yalnız bir yol vardır: Bu yol, içtimaî ilimleri tedris edenlerin içtimaiyat usulünü bilmesinden ibarettir. Bu gün hukuk, ahlâk, diniyat, iktisadiyat, lisaniyat, bediiyat gibi ilimler içtimaiyat usulüne kat'iyyen vakıf olmayan muallimler tarafından tedris edilmektedir. Bu ilimlerin hepsi içtimaiyat ilminin şubeleri hükmündedir. İçtimaiyatin esaslarına vakıf olmayan bir adam hakiki surette ne hukukçu, ne ahlâkçı, ne iktisatçı olamaz. Bunun gibi müsbet ilimlerde de bir müfekkireye malik olmak için felsefe tahsiletmiş olmak lâzımdır. Yalnız içtimaî ilimler için içtimaiyat nasıl bir mevkide ise alelumum müsbet ilimler için de felsefe o mevkidedir. İçtimaiyat: içtimaî ilimleri terkip ve tevhit ettiği gibi felsefe; içtimaiyat da dahil olduğu halde bütün ilimleri terkip ve tevhit eder.

İçtimaiyat kendi şubelerine takibi lâzım gelen usulleri gösterdiği gibi felsefe de müsbet ilimlere bu usulleri irae eder. İçtimaiyatçı bir hukukşinas gibi ise, feylesof bir hikmetçi de dümene ve pusulaya malik olan bir gemici gibidir. İlmin dalgaları arasında yolunu şaşırmaz.

Hülâsa: Mensup oldukları içtimaî yahut tabiî sahalara göre muallimlerin ya hem içtimaiyat ve hem felsefe yahut yalnız felsefe tahsil etmeleri şart kılınmalıdır. İçtimaî ilimlerin muallimleri hem felsefe hemde içtimaiyat bilmeli, tabiî ilimlerin muallimleri ise yalnız felsefe ile meşgul olmalıdır.

Sultanilerde Edebiyat ve Fünun adlariyle iki şube vardır ki birincisi hars şubesi, ikincisi ilim şubesi demektir. Edebiyat şubesinde bütün millî marifetler gösterilmeli, fününun şubesinde de ilimler canlı bir surette tedris olunmakla beraber felsefeye de büyük bir mevki verilmelidir. Maamafih sırf ahlâk, riyaziyat ve hikmeti tabiiye gibi dersler kısmen bu iki şube arasında müşterek olmalıdır.

Sultanilerin Edebiyat şubesinden çıkanlar Hukuk ve Edebiyat Fakültelerine, Darülmuallimini Aliyeye ve Fünun şubesinden çıkanlarda Tıb ve Fünun Fakülteleriyle Mühendis Mektebine nemzet olmalıdırlar.

Darülfunun'da Edebiyat ve Hukuk Fakülteleri içtimaî ilimlerle millî marifetlerin teessüs merkezi mahiyetini almalıdırlar. Bu iki fakültede içtimaiyat usulüne büyük bir ehemmiyet vermek iktiza eder. Bundan başka Hukuk Fakültesi millî hukukumuz ile millî iktisadiyatımızı tedvine çalışmalı, Edebiyat Fakültesi de millî diniyat, milli bediiyat, millî ahlâk, millî lisaniyat ile beraber millî tarih, millî coğrafiyat ve millî etnoğrafyamızı tesise ikdam etmelidir. Darülmuallimini Âliye'de millî terbiye usullerini aramalıdır.

Bu maksatların husulü için Maarif Nezaretince takib edilecek umdei tahsilde kemiyetten ziyade keyfiyete kıymet vermek esas olmalıdır. Bugün gerek İptidailerle Sultanilerde, gerek Darülfünunda talebeye kemmiyet itibariyle çok şey öğretmek isteniliyor. Halbuki yaratıcı ilim melekesine malik olmak bir çok yaratılmış bilgileri ezberlemekten bin kat faidelidir. Tarih, coğrafya gibi dersler çocuklara bir çok lûzumsuz isimlerle rakamları ezberletiyor. Bunlar zekâyı imtil'a ve tuhme hastalıklarına duçar eden zararlı kelimelerdir. Bilhassa lisan tedrisinde gayet fena usuller takip edilmektedir. Çocuklara lisanımızda yaşamağa hakkı olmayan bir çok Arapça ve Acemce lügatlar ve terkipler ezberletiliyor. Milli harsimizin en kolayca keşfolunacak sahası lisandır. Lisanda hangi kelimenin **müessese**, hangi kelimenin **mensuha** yahut **peszinde** olduğunu gayet kolay temyiz edebiliriz. Bugün lisanî marifetimiz gençler arasında vazih ve muayyen bir surette teessüs etmiş gibidir. Fakat maateessüf halen mekteplerde lisan ve edebiyat tedris edenlerden bir çoğu Osmanlıcanın üç lisandan mürekkep olduğu kanaatindedir. Artık Arapça yahut Acemce Türkçenin muavini değil, müstakil lisan olarak tedris edilmelidir. Fakat her talebe bu lisanlardan ikisini tahsile mecbur tutulmayıp yalnız kendi intihabiyle bunlardan birini tahsile mecbur olmalıdır. Nasıl ki Fransızca, İngilizce ve Almanca gibi lisanlarda böyle bir kaide kabul edilmiştir.

Edebiyat derslerinin de millî edebiyatın ne olduğunu anlamış genç edipler tarafından tedrisi faidelidir. Edebiyat tedrisinin Fransızları tak-

liden Tarihi Edebiyat tedrisi haline sokulması da muzurdur. Zaten Alfred Föyye gibi Fransız filozofları bu usulün şiddetli aleyhindedirler. Sultanilerde Edebiyat tedrisi talebeye edebî bir terbiye vermekten, onlarda millî selikayı, millî zevki uyandırmaktan ibaret olmalıdır. Bir çok lûzumsuz isimleri ezberlemekle Edebiyat tahsil edilmiş olmaz.

Lisan tedrisinde de kelimelerin iştikakları, ilâlları, kadim manaları, fasih imlâları öğretilmemelidir. Lisanın bu günkü canlı şeklinde kelimelerin haiz olduğu telaffuzlara ve manalara itibar olunmalıdır.

Hasılı İptidailerde dersler ve saatleri azaltılmak, Sultanilerde ehemler mühimlere tercih olunmak suretiyle keyfiyete kıymet vermek ve kemiyyetin kıymetini dûn görmek lâzımdır.

Darülfünuna gelince: Bilhassa burada gerek muallimlerin ve gerek talebenin tav'iyetini **spontanèïé** temin etmek iktiza eder. Buradakiler yeni ilmî hakikatler keşfine çalışan âlimler addolunmalı ve tedrislerinde serbest bırakılmalıdır. Talebe de hayatını hasbî olarak ilme vakfetmiş hakikat aşıkları addedilerek tederrüste hür bırakılmalıdır. Bu telâkkinin her muallim ve her talebe hakkında doğru çıkmaması zarar vermez. Bu tarzda bir kaç ve hattâ bir muallim ve talebesinin mevcudiyeti ihtimali kâfidir. Bu hareketi gerek muallimlerden, gerek talebeden bir kısmı suiistimal edebilir. Fakat bundan zarar edecek kendileridir. Millet bir kaç iyi muallimle, bir çok iyi müteallim kazandığı için onlara sarfettiği meblağlara acımaz. Esasen devletin ilimlerin tesisi hususundaki vazifesi vasıtaları ihzardan ibarettir. **Devlet karar yahut irade ile kanun yaptığı gibi ilim yapamaz. İlim ancak hakikat aşıkı olan hasbî âlimler tarafından yapılabilir.** Fakat bu hasbî âlimler ekseriya zengin olmadıkları için hayatlarını ilme vakfedemezler. Devlet bu gibilere hem medarı maişet, hemde vasıtai tedris olmak üzere kürsiler tesis ederek onlara ilme vakfı hayat etmek imkânını temin eder. Fakat bu kürsilere tayin edilenlerin hepsi ilim aşkına malik bulunmadığı için cümlesinden ayni semere beklenemez.

Muallimliği aşk ile iytiyat edenler olduğu gibi bir ticaret diye meslek edinenler de vardır. Fakat bu gibiler ne kadar kayıt altına alınırsa alınsın, müfit olamazlar. Çünkü talebe ancak ilim aşkına malik olan muallimlerden istifade edebilir. Hüriyyeti tedris ve tederrüs kaidesi kabul edilince talebe o gibi ilim tüccarlarının faidesiz takrirlerini dinlemek mecburiyetinde olmadığı için yalnız hasbî muallimlerin derslerine devam eder.

Bu muallimler hangi Fakültede bulunursa bulunsun talebe tarafından keşfedilerek külliyetli samilere malik olurlar. Bu suretle hem hakikî

âlimlerle yalancı âlimler biribirinden ayrılır. hem de her iki kısım da lâyık olduğu manevî mükâfat yahut mücazatı görür. Muallimler içinde ilmî cazibesine güvenemeyenler serbesti tedrise aleyhtardılar. Çünkü derslerine talebe cezbedemeyeceklerini biliyorlar. Bunların hatırı için ilmin serbest bir surette inkişafına mani olmamalıdır. Ticarette rekabet ne kadar faideli ise tedriste de müsabaka o kadar nafidir. Talebe istediği derse devamda o kadar serbest bulunmalıdır ki muallimlerin tedristeki derecei muvaffakiyeti anlaşılsın. Bu suretle ilmî ammesinin gittikçe arttığını gören muallimler daha ziyade zevklenerek faaliyetlerini teşdit edecekleri gibi muvaffak olamadığını gören muallimler de istifa ederek bütçeyi lûzumsuz bir yükten kurtaracaklardır.

Devlet bir zatı muallim tayin ederken onda ilmî bir vilâyet bulunduğunu kabul etmiş değildir. İktisadî hayatın inkişafı için şümendiferleri yapmak ne mahiyette ise ilmî hayatın inkişafı için Darülfunun kürsilerini tesis etmek de o mahiyettedir. Nasıl şümendiferler ticarî rekabette galebe çalan bir takım kimselere servet temin ederse Darülfunun kürsüleri de ilmî rekabette galebe çalana ilmî bir şöhret temin eder. O halde hiç bir ilmî kıymeti haiz olmayan muallimlerin, talebenin devlet tarafından cebren pişigâhı tedrislerine celbini istemeleri doğru değildir. Bu hareketten mutazarrır olacak yalnız hakikî muallimlerle hakikî talebeler değil, milletin hayatı ilmiyesidir. **Cahil ile âlim tefrik edilmeyen bir yerde ilim terakki edemez.** Devlet Darülfunun talebesine muayyen saatler tayin ederek cahil yahut âlim olduğunu bittecrübe anlamadığı muallimlerin huzuruna sevkederse ilim ile cehlin biri birinden ayrılmasına mani olmuş olur. Bundan başka her talebe de hayatı ilmiyenin tekâmülü başka bir istikamet alabileceğinden programın gösterdiği bazı dersler yerine diğer derslerin istimaına ihtiyaç hisseder. Onu ruhen dinleyemeyeceği dersleri bedenen dinlemeğe icbardan bir faide çıkmayacağı gibi ruhen dinleyeceği derslerden mahrumiyeti de büyük bir zarar husule getirir.

İslâm âleminde büyük âlimlerin tarzı neş'eti kadim mederesenin serbestii tedris ve tederrüs usulünü takip sayesinde olduğu gibi Avrupa Darülfünunlarının sebebi feyzi de bu usulün vücudundan naşidir. Bizde de az çok yetişmiş ilim adamları var ise hep kendi kendine çalışmak suretiyle meydana gelmişlerdir. Mekâtibi Âliyenin şimdiye kadar hakikî bir âlim yetiştirememesi de buna delildir.

Darülfununa celbolunan Alman muallimleri Avrupa'da Darülfununun üç esasa istinat ettiğini beyan ettiler:

1 — İlim, ilim içindir. 2 — Hürriyeti tedris. 3 — Hürriyeti teder-

rüz. Bizim de Darülfununun mücedden tesisinde bu umdeleri esas ittihaz etmemiz lâzım gelir.

Hayatı ilmiyemize ithal edeceğimiz diğer bir esas da idarî meclislerle umumî meclislerin tefriki umdesidir. Meselâ sıhhiye müdüriyeti umumiyesinde bir meclisi âlîi sıhhî vardır ki hem ilmî hem de idarî mes'eleleri halletmekle meşgûldür. Halbuki sıhhiye müdüriyyetinde yalnız idarî işlerle meşgul bir encümeni müdiran olmalı, ilmî mes'eleler için de mütehassıs ve meşhur tabiplerden mürekkep olmak üzere bir encümeni ilmî bulunmalıdır.

Ziraat Nezaretinin teşkil edeceği İktisadiyat Meclisi de sırf iktisat mütehassısı âlimlerden terkib olunarak yalnız ilmî mes'elelerle iştigal etmeli, idarî mes'eleler kemafissabık encümeni müdiranda halledilmelidir.

Maamafih diğer Nezaretlerden ziyade Maarif Nezaretinden ilmî ve idarî meclislerin birbirinden tefriki lâzımdır. Çünkü Maarif Nezaretinde idarî işler fer'i olup ilmî işler asıldır. Sırf ilmî olan mes'elelerin idarî memurlardan mürekkep meclislerde halledilmesi caiz olamaz. O halde Maarif Nezaretinde idarî işlerle meşgul olacak Encümeni Müdiran bulunmalı, Meclisi Kebiri Maarif ise Darülfunun muallimlerinden yahut o kıymette âlimlerden terkib olunarak iştigalatı yalnız terbiyevî ve ilmî mes'elelere hasredilmelidir.

Bundan başka Darülfununun idaresi meclisi muallimin ve divanı muallimin gibi ilmî hey'etlerle bunların reislerine tefviz edilerek muallimler heyeti müdüri umumî yahut Fakülte müdürleri gibi idarî memurların maiyyetinde bırakılmamalıdır.

Bir memlekette muallimler sınıfına içtimaî bir kıymet verilmezse ilim de haizi kıymet olmaz. Muallimlerin teşrifatta da mevkileri, memuriyetleri ve memurini mülkiyenin bazı derecelerine muadil mevkiiyle kaim rütbeleri olmalıdır.. Muallimler maaş ve mevki itibariyle ne kadar yükselirlerse memlekette ilmin kıymeti de o kadar tezayüd eder. Mevkie kıymet verirken ona lâyık kimselerin mevcut olup olmadığı anlaşılmalıdır.

Hayatiyatta vazifeyi uzuv yapar suretinde bir kanun vardır. Bu kanunu içtimaiyatta tatbik edersek; mevki kendine lâyık olan adamı yaratır, şeklini alır. Muallimleri yükseltmek isterseniz muallimliği yükseltiniz. Talebeleri yükseltmek isterseniz talebeliği yüksek görünüz.

Nazara alınacak diğer bir cihet de millî marifetler ve millî hars teşekkül etmeden, müsbet ilimlerin hakikî âlimleri yetişmeden Encümeni

Danişın teşkil olunmamasıdır. Darülfunun Millî Maarifi tesise çalışan bir fabrika mahiyetindedir. Encümeni Daniş ise millî harsi muhafazaya hadim bir müze hükmündedir. Her memlekette Darülfunun inkılâpçı ve ibda'cı, Encümeni Daniş muhafazakârdır. Darülfunun Millî Maarifi tesis, Sultanilerle İptidailere tamim; Encümeni Daniş ise muhafaza eder. Bunun içindirki Darülfunun tekemmül etmeden Sultaniler ve İptidailer bir eseri feyiz gösteremez. Emrullah Efendinin dediği gibi ilim tuba ağacına benzer. Millî Maarif Darülfunundan başlayarak Darülmualliminlere, Sultanilere ve onlardan da İptidailere inecektir. Fakat bu tuba ağacının tepesi Akademi değildir. Çünkü akademi tesis etmez, muhafaza eder. Millî Maarifin müteşekkil olmadığı bir memlekette Akademi tesis etmek; köhne marifetleri muhafaza ederek millî harsin ve millî hayatı ilmiyenin teşekkülüne mani olmak neticesini husule getirir.

Hayatı ilmiyenin inkişafına hizmet edecek mühim bir âmil de muallimler kulübünün te'sisidir. Maarif Nezareti böyle bir kulup te'sis etmediği surette bugünkü şeraite göre kendi kendine teşekkül edemez. İlim adamları biribiriyle temas etmelidir ki teatii efkârdan barikai hakikat çıkabilsin.

Bundan başka muallimler kongresi, terbiye kongresi, ahlâk kongresi, lisan kongresi gibi içtimaiyat ve felsefeye taallûk eden bir takım içtimalar akdetmek faideden hali değildir. İptida bunları millî olarak yapmak, bilâharrede bu gibi beynelmilel kongrelere iştirak etmek ilmî terbiyemiz için son derece faidelidir.» [19]

Ziya Gökalp'ın bu direktiflerinden o zamanki fırka ve hükûmetin çok istifadeler ettiğinde şüphe yoktur. Darülfununa muhtariyet verilmesi, sınıf usulü kaldırılarak sömestir usulünün konulması bilhassa bu tavsiyelere atfolunabilir.

Şurası da muhakkaktır ki İkinci meşrutiyet devrinin en büyük inkilâpçısı Ziya Gökalp'tır. Bu mütefekkir Cumhuriyet devrinde de tesirini göstermiştir. Cumhuriyet devrindeki bir çok inkılâpların ve kongrelerin onun şiirlerle, makalelerle, raporlarla, konferanslarla müdafaa ve tavsiye eylediği esaslar dairesinde yapılmış olduğunda şüphe yoktur. O zaman Encümeni Daniş denilen Akademinin bu güne kadar halâ açılmasına teşebbüs edilmemiş olması da mütefekkirimizin kudretli görüşüne bir delil sayılır.

Hele vatan adını taşıyan şu manzumesine bakılacak olursa daha onun tarafından tavsiye edilipte henüz yapılamayanları, meselâ mekteplerde Türkçe Kur'an okutmak gibi inkilâblar da vardır:

---

[19] Muallim Mecmuası. Sayı 11, 12

Bir ülke ki, camiinde Türkçe ezan okunur,
Köylü anlar manasını namazda ki duanın,
Bir ülke ki, mektebinde Türkçe Kur'an okunur,
Küçük büyük herkes bilir buyruğunu hüdanın,
Ey Türk oğlu, işte senin orasıdır vatanın.

Bir ülke ki, toprağında başka elin gözü yok,
Her ferdinde mefkûre bir, lisan, adet, din birdir.
Meb'usanı temiz, orda Boşoların yeri yok, [20]
Ey Türk oğlu, işte senin orasıdır vatanın.

Bir ülke ki, çarşısında dönen bütün sermaye,
Sanatına yol gösteren ilimle fen, Türkündür.
Hirfetleri biribirini daim eder himaye;
Ey Türk oğlu, işte senin orasıdır vatanın.

TERBİYE ve TEDRİSATIN DİNİLEŞTİRİLMESİ :

Bir yandan Umumî Harp devam ederken bir yandan da gerek meşihatı İslâmiye gerekse Maarif Nezareti ayrı ayrı her biri kendi sahasında

---

[20] Boşo, Serfiçe meb'usu idi. Müfrit Rum milliyetcisidir. Rumluğu, onun kilisesini, mekteplerini Osmanlı meb'usu oluşuna rağmen mecliste, hükûmet nezdinde ve matbuatta müdafaa eder, hiç bir şeyden çekinmezdi. İtumluğa dair ayni zamanda Türklüğe aleyhdar her hangi bir teşebbüs varsa, öteki meb'uslarile birlikte, fakat onların başında mutlâka Boşo bulunurdu. Bu azgın ve hırçın Rum kendisinin bir Osmanlı mebusu olduğunu asla hatırına getirmez hatta: **Benim Osmanlılığım Osmanlı Bankasının Osmanlığı gibidir** derdi.

Osmanlı Bankasının sermayesi, idare meclisi ve bütün memurları yabancı olup yalnız adının Osmanlı oluşu Boşo'yı bu yolda bir teşbihte bulunmaya sevketmiştir.

Tarihin ne garib cilvesidir ki Osmanlı İmparatorluğu çökdükten sonra onun adı her yerden, her şeyden sökülüb atıldığı halde İmparatorluk yaşarken ona en yabancı bir müessese sayılan bu banka o adı bugün bile yaşatmakta bulunmuş, hattâ bu adı muhafaza edebilmek için bir hayli fedakârlıkta etmiştir. Evet tarihin ne garib cilvesi değil mi? Acaba Boşo da Yunanistan'a giderek orada yine Serfiçe meb'usu olduktan sonra sayelerinde Rumların mes'ud ve müreffeh yaşadıkları Osmanlılığı yad ve müdafa etti mi?

Tarih yalnız iyilerin değil, Boşo gibi, büyük mütefekkirimiz Gökalp'in şiirinde adı geçecek derecede, muzur adamlarında adını sinesinde ibret olarak saklar.

Rum meb'uslarının mezheb imtiyazlarına, askerlik meselelerine ve nihayet mektepleriyle tedrisat işlerine dair bu devirde oynamış oldukları roller Osmanlı meşrutiyet tarihini yazanlar, yahut yazacak olanlar elbette belirtmişler, yahut belirteceklerdir. Bununla beraber bu meselelerden mekteb ve tedrisat işleri hakkındaki taşkınlıkları hakkında biraz ileride Rum Mektepleri bahsinde lüzumu kadar izahat verilmiştir. Lütfen bakınız.

Ziya Gökalp tarafından tavsiye ve teklif edilen yollardan giderek Maarifi ilerletmeğe çalışıyorlardı.

Biraz önce de işaret edildiği gibi memlekette tek fıkra hüküm sürmekte, idarei örfiye devam etmekte, gazetelere sansür konulmuş olduğu için artık ne meb'uslar arasında ne gazete sütunlarında Maarif ve Mektepçilik hakkında neşriyat ve münakaşalar yapılamamakta idi. Ancak aradan üç sene geçtikten sonra 1333 (1917) de dir ki Mebusan Meclisinde ders programlarına, din derslerine, İslâmî ahlâk mevzularına, kızlara yabancı bir dil öğretilip öğretilmemesine, Avrupaya giden talebenin dinsizliğine ve nihayet vahdeti fikriye husülü için mekteplerin medereseye doğru gitmesine dair ilk münakaşalara tesadüf ediyoruz.

Bu bapta söz söyleyen bir kaç meb'usun mütalealariyle bunlara Maarif Nazırı Şükrü Bey'in vermiş olduğu cevap Maarif Tarihini çok yakından ilgilendirdiği için aşağıya koyuyorum:

1333 (1917) senesi Maarif Bütçesi müzakere olunurken Basra meb'usu Hilmi Bey şu beyenatta bulunmuştu:

«Maarif Bütçesi 1330 senesinden 1333 senesine kadar yani üç sene içinde bir misli artarak 553.492 liradan 1,548,996 liraya çıkıyor. Bu yekûna muhasebei hususiyei vilâyat hissesi de eklenecek olursa - ki zannedersem 400,000 kûsur lira olacak - 1,600,000 liraya baliğ olur.

Milletin Maarifi Umumiye hakkında verdiği bu parayı bendeniz istiksar etmiyorum. Ve zannediyorum ki heyeti celilenizde mahaline sarfedilmek üzere istikrar etmeyecektir. Çünkü bu hususta rakamlardan daha beliğ bir ifade olamaz. Eğer Avrupa devletlerinin Maarif için vermiş olduğu para ile mukayese edecek olursak bizim bu hususta pek az bir para vermekte olduğumuz nazara çarpar. Bu bapta bir kaç hükûmeti hülâsatan arzedeceğim: Meselâ başta Almanya birinciliği ihraz etmiştir ki adam basına senevî Maarif için 12 frank veriyor. İkinci derecede İngiltere'dir ki 11,5 frank veriyor. Sonra Romanya 7,5 Bulgaristan 5 ve Yunanistan 1,5 frank veriyor. Rusyaya gelince 1,15 veriyor.

Devleti Osmaniyenin iki sene evvelki bütçelere nazaran Maarif için verdiği para 83 santim. Fakat bu miktarın 1331 senesindeki Maarif Bütçesinin 656,404 lira olduğuna nazaran vaz edilmiş zannederim.

Bu günkü hesaba göre Hükûmeti Osmaniye beher adam için Maarif hissesi olarak 1,30 santim veriyor ki bu suretle Ruslardan fazla vermiş oluyor. İnşallah bu bizim için bir mukaddemei terakkidir. Maarifimiz matlup derecede terakki ve inkişaf eder. Bu mukaddimeden sonra bir iki

nokta hakkında izahat vermelerini Nazır Beyefendi hazretlerinden temenni edeceğim:

Birinci nokta: Hükûmetin bütün hamulei iztırabını duşı hamiyyetinde taşıyan ve hayli zamandan beri maarif hissesini verdiği halde diyanet ve akaidi safiyei milliye ve diniyeyi neşir ve telkin edecek imamlardan ve nurı medeniyeti neşredecek muallimlerden mahrum olan köylüler hakkında Nazır Beyefendi hazretlerinin ne düşündüğünü anlamak isterim.

Efendiler; Malûmu âlinizdir ki Meşrutiyetten evvel Maarif Bütçesi için verilen meblağ 400 kûsur bin lira idi. Bugün vilâyat hissesiyle beraber 1,600,000 liraya baliğ oluyor ki dört misli nisbetinde tezayüd etmiş demektir. Dört misli tezayüd eden bu Maarif Bütçesinden acaba köylülerimizin istifade edebilmesi için ne gibi teşebbüsatta bulunulmuş veyahut bundan sonra da ne gibi teşebbüsatta bulunulacaktır? Bu hususatı Nazır Beyefendinin bu kürsüden beyan buyurmalarını rica ediyorum.

İkinci Nokta: Maarifi Umumiye Nezareti celilesi ayni zamanda ahlâk ve terbiyei umumiye nezareti olduğundan terbiyei umumiye noktai nazarından istihdaf olunacak gayenin neden ibaret olduğunu izah buyurmalarını rica edeceğim.

Efendiler; Bu ikinci nokta mühim olduğundan heyeti celilenin müsaadesiyle burada biraz tevakkuf ederek izahetmek istiyorum :

İnkılâbatı siyasiye bir takım içtimaî inkılâplar doğurmuştu. İşte bugün Hükûmeti Osmaniyede içtimaî inkılâplar arasında bulunuyor. Bu inkılâpların hükûmet ve millet hakkında faideli olması için iyice düşünülmesi lâzım gelir. Allah göstermesin, bu inkılâbı içtimaide ufak bir hata edilecek olursa netayici mızurrası elli ve yüz sene sonra ancak anlaşılır. Fakat onun mazarratı defedilemez, telâfi olunamaz.

Efendiler, heyeti celileniz pek iyi takdir buyurur ki Tanzimatçılar fevkalâde hüsniniyet ve himmet saikasiyle içtimaî büyük bir inkılâp yapmış bu devleti inhitattan kurtarmak için icra edilmiştir. Tabii bunda şüphe etmeyiz, edemeyiz. Tanzimatçıların yapmış olduğu inkılâba esas olarak garp medeniyetini takliden kabul etmiş ve bu medeniyetin yukarıdan aşağıya doğru tatbik edilmesi cihetini tercih etmiş oldukları için bugün bunun hatalarını görüyoruz. Hem öyle hatalar ki telâfisi pek müşkil, gayri kabil değil, fakat müşkil, bu Tanzimatçıların hataları neticesi olarak terbiyei icmaiye noktai nazarından memlekette üç gurup, üç cereyan hasıl olmuştur:

Bu cereyanların birincisi: Garp medeniyetinin anlayışına meftun

olan ve Fransız tarzı tefekkürüne mağlup bulunan gençlermiz, Avrupa'dan avdet ettikleri zaman evet, garp medeniyeti dilden ve an'anattan tecerrüt edilmedikçe terakki etmemiştir. Binaenaleyh bizde dinden ve an'anatı milliyeden tebaüd edersek terakki ederiz, fikrini memlekete yaymışlardır. Tabii bu fikrin ne kadar muzur, ne kadar fena olduğunu heyeti celile ve millet takdir eder.

İkinci gurubu teşkileden mederese müteassıplarıdır. Bendenizde Medereseli olduğum halde Mederese müteassıpları diyorum. Bunlar da fununı cediden, hakayikten gafil oldukları için garp medeniyetinin İslâmiyetle kabili te'lif olamayacağına zahib olarak garpten uzaklaşmak cihetini gaye ittihaz etmişlerdir.

Üçüncü gurubu: Hakiki Mektep ve Mederese görmüş, münevver tabaka teşkilediyor ki onlar diyaneti İslâmiyenin hiç bir vakitte manii terakki olmayıp belki amiri terâkki bulunduğuna ve medeniyetle ulûm ve funun ne kadar terakki ederse, hakayiki İslâmiyede o nisbette takdir ve tebcil olunacağına ve o nisbette hikmeti celilei İslâmiyenin anlaşılacağına kanaat eden zevattır.

Efendiler; Hakikati itiraf etmekten hiç bir vakit çekinmeyelim. Memlekette bu üç cereyan birbirine müttezat olarak devam edip gidiyor. Halbuki hükûmet ve milletin mühtaç olduğu Vahdeti Fikriyedir. Zaten diyaneti İslâmiyenin esası vahdettir, tevhittir. Hükûmetin arzusu, milletin iştiyakı da vahdeti fikriyenin te'yid edilmesidir. O halde memlekette vahdeti fikriyeyi temin edebilmek için Maarifi Umumiye Nezareti celilesine pek büyük bir vazife isabet ediyor. Bendeniz Nazır Beyefendiden rica edeceğim ki: Terbiyei umumiye noktai nazarından vahdeti fikriyeyi temin etmek için ne gibi tedabir düşünüyorlar ve ne gibi teklifler hazırlıyorlar? İslâmiyetin ulviyeti hakkında söz söylemeğe lüzum görmiyorum. Çünkü: Bunu dostlarımız değil, düşmanlarımız bile itiraf ediyorlar. Bunun için muhtasar bir iki söz arzedeceğim:

Fransa Darülfununu siyasiyat muallimi Viktor Berar: Cemiyeti beşeriyenin temini saadet ve te'yidi uhuvveti için, en büyük amil dini İslâmdır. Irk, cins ve kıt'a tefrik etmeyerek bütün İslâmları bir noktaya cemeden din İslâmdır diyor. Sonra İngiltere'de Ekanimi Selâse Mektebi Hukukı Mevzua muallimi Doktor Taylor eserinde: Garplılar hususiyle, İngilizler ülemayı İslâmiyeye medyunı şükrandırlar. Çünkü biz ilim ve fenni, hususiyle ilmi kimyanın sanayie tatbikini ülemayı İslâmiyeden öğrendik. Binaenaleyh biz onlara daimî surette meydunı şükranız diyor.

Moskova'da çıkan Otrov gazetesinden ufak bir misal daha arzedeceğim. O gazete sahibi, Kur'an; ruhu kadimine ma'kûs bir tefsir ile ceh-

lin hamisi ve taassup ve irticaın menbaı gibi telâkki olunuyor. Fakat böyle değildir. Müslümanlar Kur'an'ın ahkâmına tebeiyet ettikçe terakki etmişler, onun ahkâmından tebaüd ettikçe de inhitata duçar olmuşlardır, diyor.

Efendiler; işte düşmanlarımız bile bu hakayiki İslâmiyeyei itiraf ediyorlar. Bunun için memlekette verilecek terbiyei umumiyede gaye ne olmalı? Zannediyorum ki bunda ihtilâf edecek bir cihet yoktur. Çünkü kongrede (İttihat ve Terakki Kongresi kasdolunuyor) millî ve dinî bir terbiye esasının kabul edilmesi takarrur eylemiştir. Zaten kuvvei kazaiyenin Adliye Nezaretine tahvili irtibatiyle makamı celili meşihatın vezaifi esasiyeyi mühimmesine vakfı mevcudiyet ve münhasıran bu vazifei mukaddese ve mühimme ile iştigal eden meşihat teşkilâtının neşri diyanete ve iylâyı İslâmiyete hadim olacak surette esaslı bir teşkilât yapması hükûmeti seniyyece dahi kabul olunmuş ve tekarrür etmiş bir mes'eledir. Demek ki bugün kongrece ve hükûmetçe takarrür etmiş bir mes'ele vardır. O da terbiyei umumiyenin millî ve dinî esaslar üzerine verilmesi cihetidir.

Bendeniz ümid ediyorum ki heyeti celilenizde bu noktada asla tereddüt etmez ve bu noktayı bir gayei millî telâkki eder.

Draper; Nızaı ilmü Din nam eserinde Diyanetle ilim birleşmez diyorsa da bu; İslâmiyetle kabili kiyas olmadığından, yani bizim için varit olmadığından bahsetmeyeceğim. Yalnız şu iki noktayı Nazır Beyefendi nasıl telâkki buyurduklarını sual ediyorum ve bu bapta cevap vermelerini temenni eyliyorum.»

Hilmi Efendinin bu sözlerine bir çok itirazlar dermiyan ediliyor, Avrupa'ya gidip gelenlerin alelitlâk dinsiz olmadığı ileri sürülüyor, medreseden umumiyetle müteassıplar çıkmadığı söyleniyor, fakat kızlara yabancı dil öğretilmesi tenkid ediliyor ve nihayet:

Sadık Efendi (Denizli), şunu diyebilirim ki tahsili İptidaî iyice vücude getirilir, çocukların an'anatı milliye ve hissiyatı diniyesi ana, baba tarafından ve halkai tedrisi fazılânelerinde bulundukları muallimler canibinden iyice telkin edilirse onların dimağ ve simahlarına tohumu irfan iyice ekilir ve orada bitirilirse her nereye gitseler hissiyatı âliyeleri hiç bir vakit bozulmaz. Hissiyat ve itikatlarını bozanlar emin olalım ki tahsili İptidaisini, millî ve dinî terbiyesini iyi görmemiş, dimağ ve simahlarına tohumı irfan ve terbiye iyice ekilmemiş olan kesandır. Avrupa'da değil bu memlekette de olsa o, yine ısırgan dikeni gibi muzırdır. Demek oluyor ki bugünkü her hangi mahreçten, menbadan neş'et ederse etsin arzettiğim veçhile tahsili İptidaiye ehemmiyet verilir de onun di-

mağ ve sımahı tenvir ve terbiye olunmuş bulunursa o; bozulmaz, nitekim bozulmuyor. Bozulanlar varsa dediğim gibi esası iyi kurulmamış olanlardır.

Ecnebî lisanına gelince; bu hususta erkek çocuklarımıza ehemmiyet vermeli, okutmalı, fakat kız çocuklarımıza o kadar lüzumu yoktur, diyorum.

Bunun üzerine de yine Hilmi Efendi tarafından bir kaç söz söylendikten ve yabancı dil mes'elesinde «Zükûr ve inasın mütesaviyen tahsil görmesi, eğer böyle olmazsa terbiyei içtimaiyemiz tekâmül edemez» diyerek bu söz alkışlarla karşılandıktan sonra «madem ki Kongre ve Hükûmet Diyaneti İslâmiyenin medeniyetle kabili telif olduğuna kani oluyor ve hey'eti celile de bunu terviç ediyor. Öyle ise bu arzettiğim üç cereyan bugünden itibaren tevhid edilerek Maarif Nezareti celilesile makamı celili meşihatın terbiye ve talim noktai nazarından aynı gayeye vüsul için beraber gitmesi, memleketde **vahdeti fikriyeyi** temin ve tesis lüzumu tahakkuk eder. Neticesine varılmış ve işte bunun üzerine Maarif Nazırı Şükrü Bey kürsüye gelerek dört senelik Maarif işleri hakkında şu izahatı vermiştir:

— Maarif Nezaretine geçdiğim zamandan beri Maarifde vuku bulan icraata dair hey'eti âliyyeniz huzurunda tafsilât vermek için şimdiye kadar bir vesile bulamamıştım. Çünkü ekseri zamanımız gavail ile geçerek bütçelerimiz meclisden sür'atle çıkıyordu. Fakat Basra Meb'usu Hilmi Efendi bu babda serdi mütaleat için bir zemin ihzar ettiğinden biraz tafsilât itasile vaktinizi iza etmek isterim:

Bir memleketi bilhassa bugünkü hayatı milliye ve içtimaiye noktai nazarından kurtarmak için en büyük âmilin Maarif olduğunu hiç kimse inkâr etmiyor. Bu bedahet meyanında iken yapılacak şeyin ne olduğu düşünülerek evvelâ memleketde Maarif cihetile noksan olan şeyler düşünülerek tedkik edildi. O noksanlar üzerine yürünerek teşkilât itibarile hemen cümlesi ikmal edildi, diyebilirim. Bu teşkilât ve te'sisat: tedrisatı ibtidaiye, tâliye ve âliye olmak üzere üç kısma ayrılabilir. Tedrisatı ibtidaiye, 4 yaşındaki çocuklardan başlayarak 12 yaşını bitiren çocuklara kadar devam eden bir müddeti tahsil olmak üzere ayrılır. Bu 4 yaşındaki çocuklar 7 yaşına gelinceye kadar mektep terbiyesi almak, mektep inzibatına alışmak, fikirlerini tahsil ile istinas ettirmek üzere terbiye edilen mekteblerde cemediliyor ki bu mekteblere biz **Ana Mektebi** diyoruz. Bunlar memleketimizde hiç te'sis edilmemiş iken dört seneden beri vücuda getirilmeye başlandı ve binlerce çocuk bu mekteblerde gerek İstanbul'da, gerek taşrada, sokak terbiyesinden, aile içinde bulunduğu zaman

gerek sıhhî, gerek sair suretle maruz kalacağı mehazirden kurtarılarak mekteblere alındı. Ana mektebleri için talimatnameler yapıldı ve Ana Muallimesi yetiştirilmek üzere Darülmuallimatda bir şube küşad edildi. Bu şube bugüne kadar 100'e yakın Muallime yetiştirdi. Önümüzdeki sene de bu kısımdan 150 muallime yetişecektir.

Tedrisatı İptidaiyenin birinci kademesi hakkında lâzım gelen tedkikat yapıldıktan sonra asıl İptidaî tahsili dediğimiz 7 ile 13 yaş arasındaki çocukların tahsili için lâzım gelen programlar, talimatnameler ihzar edildi. İşte Hilmi Efendi hazretlerinin aradıkları nokta bu programlarda görülür. Eğer bu programlar tedkik edilirse, bunları tatbik edecek olan muallim ve terbiye mecmuaları nazarı dikkatden geçirilirse, Nezaretin hangi gayeyi istihdaf ettiği görülür. Memlekete adam yetiştirmek, her manasile adam yetiştirmek gayesi programlarımızda birinci düşündüğümüz nokta oldu. **Tam bir adamın nasıl olabileceği meselesi nazarı dikkate alınırsa bence onun dinine merbut, vatanını sever, milliyetini tanır, yâni muhtelif namlarla zikrolunan şu vezaifi hüsnü ifaya gayret eder bir adam olması lâzım gelir. İşte bir tam adamı bu suretle yetiştirmek, dinini sever, riayetkâr olur, vatanını sever ve kendisine bir vahdeti siyasiye veren milliyetini hisseder bir adam olmak üzere yetiştirmek gayesini programlarda takip ettik.** Yâni iyi bir vazifeşinas, münevver bir vatanperver olacak çocuklar yetiştirmek istiyoruz ki demin ki saydıklarımı bu iki kelime içinde dahil olmak üzere telâkki ediyorum.

Mekâtibi İptidaiye programları bu suretle tanzim edildikten sonra bu programları hüsnü tatbik edecek muallim ve muallimeler yetiştirilmesi için Darülmualliminler, Darülmuallimatlar islâh edildi. Onların 3 seneden ibaret olan müddeti dersiyeleri 4 seneye çıkartıldı. Çünkü o müddet lâzım gelen tahsili vermek için kifayet etmiyordu ve bu programlar tedricen ihya edildi. Darülmualliminlerin mevcudları teksir olundu. Muallimlerin yine bu Mekatibi İptidaiyede telkin edecekleri vezaifi programlara dercettik ve o suretle kendilerine nelerin tamim ve telkin edilmesine çalışacaklarını programlarla muallimlere gösterdik ve gösteriyoruz.

Köyler hakkında ne düşündüğümü soruyorlar. Tabii köyler hakkında düşündüğümüz her köyde bir mekteb açmak ve her köylünün çocuklarını okutabilmekdir. Bu tedricen vukua gelecek, ikmal edilecek bir meseledir. Bunu kendileri de takdir ederler. Çünkü memleketimizin vüs'atine nazaran mevcud muallimlerin ve her sene yetişenlerin adedi azdır. Az yetişen muallim ve muallimeleri çoğaltmak için ne gibi tedabir ittihaz edeceğimi söylemek iktiza ederse bunu arzedeceğim. Kendilerinin üçüncü bir fıkrası da **vahdeti fikriyeyi** temin ederek evladı vatanı ne-

rede tahsil ederse etsin bir noktada cemetmek idi. Bu noktaya vüsul için kendilerinin ibraz ettikleri mukaddime bendenizce biraz zaitdir. Çünkü her memleketde ananata, diyanete, ahlâka, hasılı bir ekseriyetin mukaddes ad ettiği hususata riayet etmeyen adamlar zuhur edebilir. Bunun şu veya bu tahsili almış olanlar arasından zuhur etmesi o tahsilin, o tarzı teallümün fena olduğunu göstermez. Bunlar kısmen terbiye nekayısından, kısmen de hüsni karine nail olamamak, veyahud sui karine uğramak gibi hususatdan tevellüd eder. Onun için şurada veya burada tahsil edenleri itham etmek bendenizce hiç doğru değildir. Avrupaya gidenler içinde şimdiye kadar bendenizin tanıdıklarımdan ve maarifde istihdam ettiklerimden böyle dinsizlikle veyahud dinde ademi mübalatla meydana çıkmış kimseyi bilmiyorum. Memaliki ecnebiyede tahsil etmiyenler ve memleketimizde kalanlar arasında böyleleri bulunamazmı? Bulunabilir, bu ihtimal dahilindedir. Onun için mutlâka Avrupa'da tahsiletmeyi buna saik olarak göstermek bendenizce doğru değildir. Çünkü bu, Avrupa ilim ve irfanına karşı oldukça bir infial, belki de bir nefret tevlid edebilir mütaleattandır. Halbuki bugünkü hal ve vaziyetimize göre biz Avrupa ulûm ve fünununu sureti seriada iktibas, hazım ve temsil etmek mecburiyetindeyiz.

Tedrisatı İptidaiye hakkında yapdığımız noktadan biri de programlara muvafık kitablar vücude getirilmesidir. Bu nokta sureti muhtelifede bazı yerlerde mevzuubahs oluyor. Mektebler kitabsız kalmış deniliyor. Halbuki bunlar ademi tedkikden mütevellid mütaleatdır. Mekatibi İptidaiye için ötedenberi neşredilmiş kitab olmakla beraber bizim yaptığımız programlara tevfikan kitab teliffetirmek için muallimleri de hariçten erbabı malûmatı teşvik ettik. Mekâtibi İptidaiyeye 35 kitap yazdırmak icab ederken şimdiye kadar 30'unu yazdırdık ve bunlardan 12'sini dışarıdaki matbaalar bastı, küsûr 15'ini de zarureti harbiyeden dolayı başka matbaalar basamadığından matbaai âmirede tabettirmek mecburiyetinde bulunduk. Şu itibarla Mekatibi İptidaiye kitablarından 30'u ikmal edilmiş ve beşi de zaten daha evvel yapılmış olan kitablardan takibedilmekde bulunmuştur.

Darülmualliminler için de yazdırmış olduğumuz kitabların adedi 9 dur. Zaten oraya da 9 kitab yazdırmak icabediyordu. Mekatibi İptidaiye ile Darülmualliminlerin kitabsız olması meselesi bu suretle nasıl mevkii mübaheseye konulduğunu anlayamıyorum. Görüyorum ki bu sorulmamakdan, tedkik edilmemekden ileri geliyor..

Mekatibi İptidaiye yani Tedrisatı İptidaiyeye dahil olan mekatib bu suretle ikmal edildikten sonra Mekatibi Sultaniyeyi meslek mekteblerinden addettiğimiz gibi yani oradan çıkacak olanlar gerek hükûmetin de-

vairi muhtelifesinde çalışacakları ve gerek serbest mesleklerde iktisabı ihtisasetmek üzere yetişecekleri için programlarını o yolda tanzim ettik ve bu mekteblerin adedini teksir etmek mecburiyetinde bulunduk ve inasa da teşmil ettik.

İnas Mekatibi İptidaiyesinde ikmali tahsil etmiş olan kızlarımızı daha yüksek bir tahsile mazhar etmek için İnas Sultanileri açtık.

Liva İdadilerinde yetişecek olanların memleketlerinde kalarak iktisabettikleri ilim ve marifeti orada tatbik etmek kabiliyetinde olurlarsa memlekete daha nafi birer uzuv olacaklarını zannettiğimiz için o İdadilerin programlarını ticaret, ziraat, sınaat gibi malûmat ile tevsi ettik ve bunları birer şube itibar ederek Liva İdadilerinden iki veya üçünü ihtiva etmek üzere vilâyetler nezdinde teşebbüsatda bulunduk. Çünkü o mekteblerin masrafını ihtiyar etmek hususî bütçelere aiddir. Bunun bir kısmında kolaylıkla muvaffak olduk. Henüz bir kısmında muvaffak olamadık. Çünkü mecalisi umumiye tahsisatını her yerde kolaylıkla kabul etmedi.

Liva İdadilerile Sultaniler için şimdiye kadar 50 kitab tabettirdik. Bu mekteblerin ihtiyacatı da hemen o mikdardan ibaretti.

Sultanilerde ikmali tahsil edenlerin daha büyük malûmatı tahsil edebilmesi için lâzım gelen Mekatibi Âliyeye (ki Darülfununun namı altında zikredilir) en son ıslâh sırası ona geldi. Geçen sene Hey'eti Âliyyelerindeki uzun müzakeratdan da malûm olduğu üzere Darülfununa bugünkü şekli mükemmeli verebildik. Sultanilerin programları Darülfunun tahsilini temamen takibe müsaid olabilecek derecededir. Nasılki memaliki sairedeki Sultani mezunları Darülfünun tahsilini takib edebilmek iktidarını ibraz ediyorlarsa bizde de o tahsili takibedecek derecede yetişiyorlar. Fakat programların ıslâhı 1329 senesinde başladı ve 1330, 1331 ve 1332 senelerinde bunu tatbik ettik. Gavaili Harbiye ve Sultanî Mekteblerinin müntehi sınıflarında bulunanların hizmeti maksureye alınması, henüz bu mekteblerden neş'et edenlerin miktarı ne derecede tahsil ettikleri için bir mikyas olacak derecede çok değildir.

Darülfünunlar şekli hazırı aldıkdan sonra muallimler, müderrisler orada tedris ve tâlim ettikleri ulum ve fününu tesbit edebilmek için kitab yazmakla vazifedar kılındılar. Onların yazmış oldukları kitabların bir kısmı tabedilerek intişar ediyor, bir kısmı da tabolunmak üzeredir ki bunların bugün tabolunan ve tabolunmak üzere bulunanların adedi 30'dur.

Vahdeti fikriye meselesi, işte asıl Darülfünunlarda te'min edilecekdir. Orada talim ile meşgul olan erbabı ihtisas kendi fikirlerini rahlei

tedrislerinde bulunanlara güzelce telkin etmek vazifesiyle mükellefdirler. Eğer onlar telkinatı memleketin arzusu dahilinde yaparlarsa işte **vahdeti fikriye** temin edilmiş olur. Çünkü Darülfünun mezunlarıdır ki bir memleketde fikir hasıl edebilirler, o fikirlerin etrafında bir mecmua teşkil edebilirler.

Sırf ilmî olan bu Mekatibin islahından sonra Sanayii Nefiseye aid olan Mekatibin dahi islâh ve tanzimi ahvaline itina edilmiş ve Sanayii Nefisenin inas arasında daha ziyade mazharı rağbet olacağı düşünülerek bir **İnas Sanayii Nefise Mektebi** de küşad edilmişdir.

Mekteblere koyduğumuz musiki derslerine muallim ve muallime yetiştirmek üzere ahiren **Darülelhan** namiyle bir de **Musiki Mektebi** teşkiline teşebbüs ettik. Hey'eti âliyyeniz bütceye konulan tahsisatı kabul ederse onu da yakında küşad edeceğiz.

Memleketde bir hayatı ilmiye hazırlamak için Darülfünun mecmualarını 1332 senesinden itibaren neşre başladık. Bu mecmualarda her nevi mebahisi ilmiye mevzuubahs olacak, Darülfünundan çıkanlar, yahud tahsili bu derecei tekemmüle gelmiş olanlar bu mecmualarla tevsii malûmat edebilirler, oradaki mebahise iştirak edebilirler, memleketde bir hayatı ilmiye uyanabilir. İşte bu noktai nazardan Darülfünun mecmualarını neşrettik.

Bununla da kalmayarak memleketimizin asarı ilmiyesini, asarı medeniyesini tedkik etmek üzere bir **Asarı İslamiye ve Milliye Encümeni** teşkil ettik. Bu da millî tetebbüler mecmuasını neşrile meşgul oluyor.

Memleketimizi, yani mazimizi, terakkiyatı mazimizi hakikaten bilmiyoruz. Çünkü şimdiye kadar onu ne evvelce yazılmış olan kitablardan tedkik etmek, ne de bizzat memleketimizde gezerek tedkik ve tetebbü etmek ihtiyacını hissettik. Bu ihtiyaç her halde tatmin edilecek derecede mühim bir noktadır. İşte Asarı İslâmiye ve Milliyye Encümeni bu tedkikatı ifa ile de mükellef olacakdır ki faslı mahsusu gelince taleb ettiğim tahsisat kabul ve ita olunacak olursa bu Encümenin mesaisini tevsi edeceğiz.

Memleketimizin tedkik olunmamış bir kısmı da ahvali coğrafiye ve iklimiyesidir. Ahvali havaiye nerelerde, hangi mahallerde ne suretle tebeddülata düçar olur, ne kadar yağmur yağar, hangi rüzgârlar ne kadar müddetle eser, rutubet muhtelif iklimlerde ne kadardır? Bunlar malûmolmadığı için ahvali ziraiye ve iklimiyeye aid usuli ziraiyemize ve ahvali coğrafiyemize dair olan malûmatı ecnebilerin ekseriya noksan olarak vaki tedkikat neticesinde yazdıkları kitablardan istihraç ediyo-

ruz. Buna çaresazolmak için bir **Tedkikatı İlmiye Encümeni** yaptık. Onun için de heyeti celilenizden tahsisat istiyorum.

Bilirsiniz ki bir devleti temsil eden vesaitten biri de **lisanı resmisi**dir. Bir devletin lisanı resmisinin kesbi intizam ve tekemmül etmesi onun tariki medeniyetde ilerilediğine misal olan hususattan biridir. Lisanımızın bilhassa son zamanlarda aldığı şekli müşevveşiyet nazarı dikkati celbettiği için bunun şamil olduğu şuabatı yani İmlâ, Sarf, Nahiv, Edebiyat ve Lügat gibi nokatı mühimmesini de tetkik ve bu bapta bazı kavait ve zevabıt neşretmek üzere bunlara mahsus Encümenler teşkil ettik ki bunlar iki seneden beri çalışmaktadırlar. Fakat bu Encümenlerin mesaisini daha müsmer bir hale koyabilmek için tahsisat istiyoruz ki tetkik Encümenleri meyanında bu tahsisat da dahildir.

Galip Efendi, Darüleytamlar hakkında evvelce teşebbüs edilmiş bir mes'elenin ne şekil aldığını sordular. Bu, henüz hali müzakerededir. Ümit ediyorum ki bu teşebbüsü semeredar edecek, ve neticei haseneye isal eyleyecek olan teklifi kanunumuz, bugün Heyeti Âliyyeye tevdi olunacaktır o kanun bu mes'ele hakkında ne düşündüğümüzü vazihan gösteriyor. Hayyizi fiile isali ancak böyle bir kanunun neşredilmesiyle kabil olacaktır.

İnas Mekteplerinde Fransızca tedrisi hakkında Sadık Efendi hazretlerinin beyan buyurdukları mütaleat, bir noktai nazardan varit olabilir. Fakat memleketimizde bilhassa İstanbul'da Ecnebi Mekteplerinin tesiratiyle kızlarımız için de bir ecnebî lisanı öğrenmek ihtiyacı hemen umumiyet kesbetmiş gibidir. Hangi aileye sorulsa kızlarına ecnebî lisanı öğretmek arzusunu söylemekten çekinmez. İşte biz bu arzuyı umumiye ittiba neticesidir ki kızlarımızın adetleri azalan Ecnebî Mekteplerinden ziyade kendi mekteplerimize devamlarını temin etmek için bu lisanları koyduk. Bir lisan ne kadar az öğrenilirse elbette bir faidei ameliyesi, bir faidei ilmiyesi vardır. Fakat kızlarımızın vakitlerini boş geçirmemek için islâh ettiğimiz usuli tahsil nisbetinde bu lisanları öğretmeğe itina etmekteyiz.

* * *

Maarif Nazırı Şükrü Bey'in kısaca izah ettiği gibi 1324 (1908) den kendisinin nezarete geçtiği ve 9 Kânunu evvel 1333 (1917) ke kadar bulunduğu zaman; en müsmer; en faideli bir zaman olmuştur.

Filhakika bu zamanda bahsettiği mektep programlarından ve onların islâhatından başka bir çok ilmî mecmualar, bir hayli eserler neşrine de delâlet olunmuştur. Dilimizin ana kitabı mahiyetini halâ muhafaza eden Divanı Lügatit Türk bu zamanda basılmış olduğu gibi Salih Zeki'-

nin ilmî eserleri, filesof Rıza Tevfiğin Kamusu Felsefesi, Hamer Tarihinin bir çok ciltleri, profesör Fuat Köprülü'nün Türk Edebiyatında ilk Mutasavvıflar adlı eseri yine bu zamanda neşrolunmuştur. Eğer harp yüzünden kâğıt ve malzeme buhranı ortaya çıkmamış olsaydı, bu yolda daha büyük adımlar atılacağında şüphe yoktu.

Yine bu zamanlarda en yüksek ilim müessesemiz olan Darülfünun esaslı surette islâh edilmiş, Almanya'dan bir çok profesörler getirilmiş, ve bunlar tarafından bir hayli Enstitüler kurulmuştur.

Basra meb'usu Hilmi Bey memlekette vahdeti fikriye husule getirmek için maarifin meşihatla elele vermesi yani mekteplerin medreseye doğru gitmesini istemiş olduğu halde Maarif Nazırı tedrisatta dine istinadı doğru bulmayarak vahdeti fikriyeyi Darülfununun yapacağını söylemişti ve mes'ele böyle kapanmış sanılmıştı. Bununla beraber bu mes'ele bir türlü kapanmamış, bir sene sonra yine Maarif Bütçesi müzakere olunurken dinî ahlâk, din dersleri ve Arapça tedrisatı mes'eleleri yine ortaya çıkmıştır. Bir devri, bir zihniyeti temsil ettiği için bu hususta bir meb'usun mütaleasını misal olarak alıyorum.

— Ertuğrul meb'usu Şemseddin Bey «Meşrutiyetin ilânından beri heyeti umumiyeyi en ziyade işgal eden mes'ele Maarif mes'elesi olmuştur. Maarif hakkında bu kürsii âliden muhtelif zevat pek çok fikirler serdetmiş, hükûmet tarafından da bunlara muhtelif cevaplar verilmiştir. Şayanı şükrandır ki bütün bu mücadelât ve münakaşat neticesinde son zamanlarda Maarifimiz için muayyen bir istikamet hazırlanmış oldu. Fakat bu istikametin daha muayyen, daha feyyaz bir şekilde olmasını hepimiz arzu ve temenni ederiz» mukaddemesini yapdıkdan ve Alî, Tâlî ve İptidaî Tedrisat, bilhassa Darülfünun hakkındaki görüşünü anlattıktan sonra tedrisatda ahlâk mevzuu üzerinde durmuş, din derslerine temas etmiş, Arabca ve Farsçanın tedris usullerini tenkid ve münakaşa eylemiştir.

Beyanatının bazı parçalarını alıyorum:

Bir cemiyet muhtelif bir çok münasebetlerin ictimaından teşekkül etmiş bir uzviyetdir. Bu münasebetleri tesis eden esaslar ise kavanini ahlâkiyedir. Kavanini ahlâkiye sayesindedir ki cemiyetler ahenkdar bir şekilde feyyaz bir istikamete doğru gidebilirler. Bu itibarla ahlâk ilmini vazife ilmi telâkki edebiliriz. Kanunı ahlâkiye riayetkârlık vazifeye riayetkârlık demekdir. Binaenaleyh biz mekteblerde ahlâkı tesis ettiğimiz zaman aynı suretle hissi vazifeyi de tesis etmiş olacağız. Bu noktadan ahlâkın ehemmiyetini hiç kimse inkâr edemez. Fakat ahlâk ne üzerine istinad edebilir? Ahlâk için bugün filozoflar üç kuvvei müeyyide göste-

riyorlar. Birincisi vicdan, ikincisi tabiat, üçüncüsü de cemiyet. İşte biz bu üç kuvvei müeeyideyi ayrı ayrı tedkik ettiğimiz zaman her üçünün de metîn bir esasa istinad etmediğini ve kanaatbahş bir kıymetleri olmadığını görüyoruz.

Şu halde mekteblerde ahlâkı metîn bir esasa istinad ettirmek için birinci derecede nazarı itibara alınacak şey kuvvei müeyyidenin kutsî bir esasa ibtina etmesidir. Binaenaleyh ahlâkın tesisi ve ma'şerî vicdanın inkişaf ettirilmesi için mekteblerde din tedrisatına fazla ehemmiyet vermek lüzumunu bu suretle ihtar etmek isterim (alkışlar).

Fakat din tedrisi ne demekdir ve nasıl olabilir? Bu cidden mühim bir meseledir. Bendeniz mekteblerde bulunmak suretile itiraf ederim ki gençlerde din hususunda görülen lâkaydiyi tevlideden en birinci sebeb fennin felsefesini bilmeyen kimselerin fen muallimliği etmesi ve dinin ulviyetini takdir etmeyen zavallıların da din tedrisine memur olmalarıdır. (Doğru sedaları, alkışlar.) Şu halde bir tarafın dinin maaliyatından, diğer taraftan fennin felsefesinden ve her iki tarafın diğerinin dairei irfanından bihaber olmasıdır ki bu meseleyi vahim bir şekle sokmuş ve bugünkü buhranı hasıl etmişdir.

Bizim Maarif Nezaretinden en ziyade rica ve istirham edeceğimiz ve belki ciddiyetle isteyeceğimiz şey, tâyin edecekleri muallimlerin intihabında daha ziyade isabetkârane hareket etmesidir. Muallim olan zevatda bir çok evsafın bulunması ve bunların fen ile dinen ne olduğunu bilmeleri icabeder. Aynı zamanda kendilerinde dinî ve millî hissiyatda bulunması zaruridir. Çünkü bu hislerden mahrum zevat istediğimiz nesli yetiştiremez ve talebede de hissi millî ve diniyi uyandıramaz. Dinin lüzumu hakkında burada uzun uzadıya izahata girişmeyi abes görüyorum. Bu lüzum en büyük mütefekkirlerin tahtı tesdikindedir.

Efendiler; son zamanlarda gördüğünüz ihtiraslar, ferdî temayüller, şahsî hırslar emin olunuz ki mücerred dinî ve millî hislerin boğulmasından ileri gelmişdir. Karşısındakini aç bırakarak cebindeki parayı alan ve sefahatlerine sarfeden bir insanda eğer bu mukaddes hisler olsaydı ictimaî bir cinayet olan bu halleri tecviz etmez, milletdaşlarının felâketlerine acırdı (alkışlar).

Maarif Nezareti takip ettiği usulde Ulûmı Diniye tedrisatını ehemmiyetsiz bir mes'ele addetmiştir. Halbuki en çok ehemmiyetli telâkki edilecek bir mes'ele varsa o da budur. Şimdiye kadar Ulûmu Diniye dersi ehemmiyetsiz görülmüştür. Ulûmı Diniye için tayin edilen muallimlerde evsafı lâzimenin bulunup bulunmadığına o kadar ehemmiyet verilmemiştir. Ulûmı Diniye değil mi? Nasıl olsa olabilir! Gibi bir usul takip

edilmiştir. Halbuki bu ders diğer derslerden daha mühimdir. Çünkü Ulûmu Diniye muallimi karşısındaki talebenin ahvali ruhiyesine, maneviyatına hakim olacaktır. O maneviyata hakim olabilmek için kendisinde lâzım gelen vasi, fazilet, geniş irfan, derin vukuf bulunmak icabeder. Her halde bu mes'ele ehemmiyetsiz telâkki edilecek bir mes'ele değildir.

Programlar münasebetiyle bir de nazarı dikkatinize arzedeceğim mes'ele lisan tedrisatı ve bilhassa Arapça tedrisatıdır. Arapçanın Mekteplerde lûzumu tedrisini, burada uzun uzadıya söylemeğe hacet görmüyorum. Çünkü vatanımızın bir kısmını, milletimizin yarısını Arap milleti necibiyesi teşkil ettiği için onların lisanlarını her halde bilmemiz icabeder. Lisanı dinî olmak itibariyle de bu lisana vukufumuz zarurîdir. Görüyoruz ki hükûmet de bu lûzumu takdir etmiş ve mekteplerin programında Arapça tedrisata vüs'atlı saatler ayırmıştır. Ötedenberi mekteplerdeki Arabî tedrisatında Sarf ve Nahiv alimi yetiştirmek gibi yanlış bir gaye takib ediliyordu. Tabiidir ki mekteplerde Arapça tahsilinden maksat bu değildir. Maarif Nezareti son zamanlarda bunu takdir etti ve tadil eyledi. Fakat malûmu âliniz lisan ehlinden öğrenilir. Ömründe iki kelime konuşmayan bir muallimden Arapça öğrenilemez. Bugün talebe haftada beş saat olmak üzere sekiz sene Arapça öğreneceğim, tahsil edeceğim diye uğraşıyor. Mektepten çıktıktan sonra bu talebeyi Beyrut'a gönderseniz aç kalmak tehlikesine maruzdur. Çünkü iki kelime söylemesini bilmez. Sekiz sene Arapça tahsiletmiş bir Efendînin iki kelime ile ifadei meram edememesi yazık değil mi?

Bunun birinci sebebi, Arapça muallimi olarak intihap ve istihdam edilen zevatın Arap lisanını bilmemesidir. Maarif Nezaretinden istirhamederiz, bu noktayı ehemmiyetle nazarı dikkate alsın.

Kütahya meb'usu Abdullah Azmi Efendi de beyanatı sırasında şunları söylemişti:

«Bendenizce üssülesas; çocukların diyanetini yükseltmek ve diyanetleri hususunda kendilerini tenvir etmektir.

Efendiler; görülüyor ki bu gün bir çok kanunlar tatbik edilemiyor. Çünkü kanunun nüfuz edemediği yerlere insanların mukaddesata karşı olan itikadatı nüfuz eyler. Bu da diyanete merbut olmak suretiyle olur.

Bir Müslüman helâlı, haramı tanırsa haramdan kendisine ne suretle fenalık gelebileceğini bilirse tabiî o muharrematı irtikabetmez. Kanunun nüfuz edemediği yere vicdanın âmir olması iktiza eder. İptidaî Mekteplerinde her halde lisan okutmaktan ziyade Kur'an talim etmek daha evlâdır. Çünkü o yaşta Kur'an taallüm etmeyen çocuklar büyüdükçe Kur'anı taallüm edemezler. Her halde gerek nümune olsun, gerek

olmasın İptidaî Mekteplerinde lisan okutturulmak iktiza eder. Çünkü bu yaşta bir çocuğun dimağı hem lisanı ve hem diğer fûnunu ve ayni zamanda Kur'an ve Ulûmu Diniyeye taallûk eden dersleri istiaba kâfi değildir. Eğer o yaşta Kur'an taallüm etmek kendisine ağır gelir. Binaenaleyh Mekâtibi İptidaiyenin son zamanlarda Kur'an talimi hususundaki itinasının az olduğunu görüyorum. Halbuki Kur'an okumak üzerlerimize vaciptir. İptidaî Mekteplerinde diyanete teallûk eden derslerle çocuk tenevvür edemez. Çünkü bu dersler henüz onun dimağıyle mütenasip değildir. Ona bu hususta amelî dersler vermek iktiza eder. Fakat bugün bir çok İptidaî Mekteplerinde cami yoktur. Kendisine yakın cami olmıyan mekteblerde namaz kılmağa mahsus bir yer ayırmak ve orada edayi selât ettirilmek lâzım gelir. Bendeniz bu sene gezdiğim bazı mekteblerde maattessüf cami ittihaz edilmesi lâzım gelen yerlerin tiyatro sahnesi ittihaz edildiğini gördüm. Fakat görülüyor ki muallimde esasen o his yoktur. Tabiî o hissi çocuklara vermek istemiyorlar. Binaenaleyh evvelce muallimlerde bu hissin uyandırılması icabediyor. **Bu memleketin terakkisinin üssülesasını diyanet teşkil ettiğinde şüphe yoktur.** Tanzimatdan beri bazı zihinlerin saplandığı bir fikir vardır ki her halde bu vârid değildir, yanlıştır. Diyanet hiç bir vakit terakkiye mâni değildir. Eğer diyanet manii terakki olsa idi Endülüs Hükûmetinin tarihde gösterdiği harikaların vücuda gelmemesi lâzım gelirdi.»

Programlar, bilhassa Darülfünun tedrisatı, yabancı dil meselesi hakkında meb'uslar tarafından daha bir çok mütalealar sarfedildikten sonra Maarif Nazırı vekili Ali Münif Bey kürsiye gelerek :

«Beyan olunan mütalealar Mekteblerin teşkilât ve tedrisatına taallûk ediyor. Bir çok mütalealar beyan olundu. Şüphesiz hepsi de gayet kıymetdardır. Binaenaleyh hükûmetce nazarı dikkate alınmağa şayandır. Şu kadar ki bu tedrisat ve teşkilât mesaili esasen Nezaretce de nazarı dikkate alınmış ve Tedrisatı İptidaiye, Taliye ve Âliyeyi mutazammın bir Maarifi Umumiye Lâyihai Kanuniyesi hazırlanmaktadır. Bu lâyihada mekteblerin bilûmum teşkilât ve tedrisatı gösterilmektedir. İnşallah gelecek sene ilk içtimaında Meclisi Âliye takdim edeceğiz. O zaman istediğiniz kadar mütaleat dermeyan eyleyebilirsiniz»

Demekle ve bir palemento manevrasiyle meseleyi kapatmıştır.

* * *

Fakat Meb'usan Meclisinde böyle müzakereler cereyan ettiği ve programların dinî esaslara göre tanzimi istenildiği bir sırada bir ses daha yükselerek garplılaşmayı ve aynı zamanda milliyet, dil ve harf inki-

lâblarını hattâ hakimiyeti milliye prensiplerini müdafaa etmiştir. Ehemmiyetine binaen onu da kayıd ediyorum :

Hacı Mehmed Emin Bey (Musul) «Efendiler; hepimiz biliyoruz ki şimdi millî bir intibah ve bir millî inkilâb zamanında yaşıyoruz. Bu sırada hükûmetimiz ve hükûmetimizin şubeleri arasında faaliyet ve muvaffakiyeti ile bir mevkii mümtaz tutan Maarif Nezaretimiz bize iki şey sunmuştur: Bu nur, semanın yıldız ve güneşlerinden daha ilâhi bir nur. Çünkü Maarif Nezaretimiz tasdik etmiştir ki şark ile garb arasında dört asırlık bir farkı tekâmül vardır. Garb bu dört asır içinde din müceddidlerile hürafeleri yıkmış, ilim mücahidlerile hakikatleri fethetmiş, harb fedailerile hukukunu elde etmiş, hakimiyeti maliye esasına mübteni adil hükûmetler kurmuş ve ondan sonra parlaklığı gözlerimizi kamaştıran bu yeni dünya, garb dünyası vücude gelmiştir. Bunlardan dolayı memleketin gençliğini garbe bu nurları alıp gelmek için yolluyorki bundan dolayı hükûmetimizi bütün hürmetle selâmlarım. Yine hükûmetimiz bize ilk yandığı gündenberi sönmeyen mukaddes bir ateş vermiştir. Zira hükûmetimiz yine inanmıştır ki zamanımız milliyet asrıdır. Her millet hissiyatı milliye ve ahlâkiyesiyle, revabıtı insaniye ve edebiyesile, ananat ve hatıratı ırkiyesile, muhabbeti milliye ve vataniyesile yaşayabilir. Homerler, kendi milletlerine ölmez ruhunu ancak altın sazlarında çaldıkları millî teranelerle vermişler, Mikiyeviçler kendi mazlum ve esir milletlerine, yine ölmez hürriyet ve istiklâl aşkını uzattıkları altın kadehlerle sunmuşlardır. İnsaniyet deniyor. Şüphe yok ki bu bir hülyadır, bir rü'yadır. Bugünkü medeniyet bütün örsleri bütün üzerinde yalnız ve yalnız kılınç ve zencir dövüyor. Binaenaleyh hükûmetimizin programlarına bu gayeyi istihdaf edecek bir yolda istikamet verilmesi, millî müesseseleri, millî mecmuaları ibdal eylemesi, yine selâmlanacak büyük bir eserdir.

Şüphesizdir ki bu nur ve ateşle hayat bulacak olan nesil elbetde bizden daha ziyade azimkâr olacak, elbetde bizden daha ziyade hak ve hakikate hürmet edecek, elbetde bizden daha ziyade cevir ve siteme karşı isyan eyleyecek ve alnında gayet ilâhî rüyanın lem'aları, göğsünde gayet büyük askın çırpıntıları olduğu halde bugün harabeleri üzerine ağladığımız şarkın ve vatanımızın mamurelerini kuracaklardır. Bizim hülyamızda yaşattığımız yeni dünya bunlar tarafından ibda edilecektir. Bu kadar büyük teşebbüslerde yorulmaz bir azim ve imanla çalışan muhterem arkadaşımız Şükrü Beyefendiyi bu kürsüden bütün hürmetimle takdis ederim. Maarif Nazırı vekili Beyfendiden de bir istirhamım var.

Darülfunun teşkilâtı hakkında mevkii tatbika konulmak üzere bu-

lunan teşebbüse bir de **Akademi** teşkilâtının terdif edilmesini teklif ve temenni ediyorum. Gelecek devrei içtimaiyemizde bu lâyiha ile teşriflerini ve bu lâyihayı tevdi etmelerini arzu ve temenni eyliyorum. Çünkü yapılacak bazı işlerimiz vardır ki milletimizin, memleketimizin hayatına taallûk ediyor.

Birincisi yazı ve imlâ meselesi, bana bir elifba veriniz size mükemmel bir lisan vereyim demişler.

İkinci lisan meselemiz, buna bendeniz şunu ilâve etmek istiyorum. Bana mükemmel bir lisan veriniz, bugün bende size mükemmel bir medeniyet vereyim.

Gerek yazımızın, gerek imlâmızın, muhtelif tarafdarları vardır. Bunların her birisi kendilerine göre birer silâhla müsellâhdırlar. Eğer Akademimiz olur ve bu muhtelif noktai nazarlardan yürüyerek bir gaye istihdaf eden bu iki mücahidleri karşılaştırılırsa hangisinin mantık silâhı kuvvetli olursa diğeri yendirilirse bu yazı ve lisan meselemiz halledilmiş olur. Sonra hangi yazıyı kabul edeceksek ve hangi lisanla yazımızı yazacaksak muhtaç olduğumuz kamusumuz, mühtaç olduğumuz muhitülmuarifimiz, mühtaç olduğumuz tarihi millimiz vücude getirilir ve bunlar köy kulubelerine kadar sokulursa ondan sonra bizim için daha emin ve daha itminanbahş bir ümit kapısı açılmış olur».

*
* *

Mütefekkirlerimiz, meb'uslarımız ve nazırlarımız bu türlü münakaşalar, teklifler ve temennilerle meşgul bulunur ve oldukça da işler yolunda giderken içinde bulunduğumuz umumî harb mağlubiyetle neticelenmiş, İmparatorluk parçalanmış, yurdun merkezi de dahil olduğu halde bir çok yerleri işgal edilmiş ve bu vaziyet böylece dört sene sürmüşdür. Böyle bir zamanda maarifin ilerletilmesine, programlarda islâhat yapılmasına ve tedrisata millî bir cereyan verilmesine imkân olamayacağı şüphesizdir.

İşte birer temenni ve tavsiyeden kalan bütün bu teklifler ve mütalealar ancak Cumhuriyet devrinde tatbik edilebilmiştir ki onu da ancak ileride izah edeceğim.

MEKTEP SEYİRLERİ :

Türkiye Maarifinin bu devre ait tarihî safhasına son vermeden önce eski terbiye sistemimizde bir yer tutmuş olan **mektep seyirleri** yani **talebe gezintileri** hakkında da bir kaç söz söylemek lâzım geliyor :

Sıbyan Mekteplerinin âmin alaylariyla gezintilerine bu kitabın 94 üncü sayfalarında biraz temas ettik ve üçüncü cildin Hususî Mektepler kısmındadır. Sıbyan Mekteplerinden maadasının İlkbahar gezintilerinin hükûmetin nezareti altında nasıl yapıldığını ve daha sonra niçin ve ne maksatla terkedildiğini de bir dereceye kadar belirtmiştim.

1908 de doğan Meşrutiyet güneşi her tarafı aydınlattığı, herkese, her müesseseye serbestisini verdiği sırada bu mektep gezintileri hürriyeti de elde edilmiş oldu ve büyük küçük her çeşit mektep talebesi korkusuz, ürküsüz gezmeler, tenezzühler; tetkik ve tetebbü' seyyahatleri yapmağa başladılar. Bu hürriyetten bilhassa orta, lise ve muallim mektepleriyle yüksek mektepler daha geniş mikyasta istifade ettiler. Yanlarında muallimleri olduğu halde müzeleri, abideleri, ilim ve san'at müesseselerini gezdikleri gibi şehirden şehire, kasabadan kasabaya hattâ uzak, yakın yabancı memleketlere bile seyahatler tertip ederek gidip geldiler. Bundan edilen istifade ise tarif edilemiyecek kadar büyüktür. Son zamanlarda vapur, şimendüfer ve tramvay gibi nakil vasıtalarının - bilhassa İstanbul'da ve şehir dahilinde de olsa - bu işi eski zamanlara nisbetle ne derece kolaylaştırdığı da aşikârdır.

İlk Mekteplere gelince: Bunların gezintileri de eskileriyle ölçülemiyecek bir genişlikte yapılmağa ve hemen her hafta tatbik edilmeğe başlanmıştır.

İnsan bu devredeki gezintilere, tetkik ve tetebbü' sehayatlerine bakacak olursa Mutlakiyet, hattâ Tanzimat devirlerinden önceki gezintilerin özlenecek ve methedilecek bir tarafını göremez. O devre yetişmiş ve o hayatı yaşamış, sonra senelerce mekteplerde tarih okutmuş, daha sonra devletin vak'anüvisi yani resmî tarihçisi olmuş ve en sonra da bu memlekette Maarif Nazırlığı yapmış olan Abdurrahman Şeref Bey bakınız bu Sıbyan Mektepleri gezintisini nasıl anlatıyor:

«Çocuklar ara sıra müctemian bir tenezzühgâha götürülüp teferrüç ettirilirdi. O tenezzühlere **mektep seyri** denilirdi. O devirde mektep namına mevcut olan müesseseler Sıbyan Mektepleri olduğundan seyirler de sıbyana münhasır idi.

Mektep seyirleri ya İlkbaharda veya Sonbaharda tertip olunurdu.

Çocuklar ve hocalarla Kalfalar ve mahallenin eşbeh ve delikanlıları ve bazı çocuk velileri bu cümbüşe iştirak ederlerdi. Çocuk velilerinden toplanan para ile yemek hazırlanırdı. Tayin edilen günde hemcivar olan bir kaç mahallenin mektepleri cemaat olarak ayrı ayrı yakında bulunan bir seyrangâha giderler ve orada çocuklar oynarlar, hazırlanan yemek-

leri yerler ve akşam üstü evlerine dönerlerdi. Meselâ Edirnekapı semtindeki mekteplerin seyri Bayrampaşa kırlarında olurdu.

Gelelim tertibata: Mektep çocukları yabanlık elbiseleriyle başlarına bir sivri külâh giyerler ve ellerine kamıştan uzunca bir bayrak alırlardı. Külâh ve bayrak bütün talebe için mecburî idi. Külâhlar mukavvadan mamüldür. Şekerci külâhı biçiminde ve yarım arşın uzunluğundadır. Yapanlar da aktarlar ve Eyüp oyuncakçılarıdır. Külâhın fiyatına göre adîsi ve alâsı olur. Adîsi mukavva üzerine yapıştırılmış bir elvan kâğıttan ibarettir. Eyicelerinin üzerine üç parmak uzunluğunda bir çöpe yapıştırılmış varakpareden müteşekkil bir küçük bayrak rekzolurdu. Bazılarının alt taraflarına gelecek cephesine bir de küçük ayna parçası yapıştırılırdı ki buna aynalı külâh derlerdi. Adîleri bir iki kuruşa verilirse aynalıları beş, altı kuruşa satılır ve filânın aynalı külâhı var diye ötekilerce tahassürü mucip olurdu.

Bayraklar dahi birer uzun kamış ucuna vaz olunmuş kâğıttan yapılırdı.

Mektep seyrine boy sırası ve tabur dizisiyle gidilmek adetti.

Sivri külâhlı ve eli bayraklı oldukça temiz giyinmiş çocuklardan mürekkep olan bu alayların temaşası hoş bir şey olsa gerek.

Çocukların şevk ve şataretlerini artırmak için her mektebin seyrinde **eşeğe ters bindirilmiş** bir **İstanbul efendisi** bulunmak şarttı. [21]

---

[21] **İstanbul Efendisi,** İstanbul kadısı demektir. Tanzimattan önce İstanbul. **Dersaadet ve bilâdı selâse** diye dörde ayrılmıştı. Ve her bölümde birer kadı bulunmakta idi. Dersaadet, surlarla çevrilmiş olan asıl şehre, bilâdi selâse ise Üsküdar, Galata ve Eyüb'e denilirdi. Şehrin dersaadet [der-i saadet = saadet kapısı] denilen kısmında padişah ile sadrazam ve diğer hükûmet adamları oturduğu için burasının idaresi ötekilerden biraz farklı idi. Buradaki kadıya **İstanbul Efendisi** denilmekte bu ayrılık ad da bile gösterilirdi. Eyüp, kadısına **haslar kadısı** da denilirdi. Bir de İstanbul Efendisinin hükmü şehrin yalnız surlar içindeki kısımda geçtiği halde ötekilerinki şehrin kilometrelerce uzaklarına, hattâ deniz aşırı yerlere de teşmil edilmişti. Meselâ Üsküdar kadısı ta Şile'ye ve Gebze'ye kadar uzanan boğazın ve Marmara'nın şark yakasını, Galata kadısı Terkos'a kadar Rumeli taraflarını hatta Marmara'yı aşarak Bandırma yanındaki Kapıdağı taraflarını; haslar kadısı da saraya ve hanedana ait bir çok hasların, çiftliklerin bulunduğu Çatalca ve Silivri'ye kadar olan yerleri idare ederlerdi. Kadılarda idarî, adlî ve beledî üç sıfat ve salâhiyet vardı. Kuvvetlerin ayrılmamış ve hepsi bir şahsın üzerinde toplanmış olduğu bu devirlerde kadıların hemen her işin başında birer memurları veya vekilleri bulunurdu. Bundan dolayıdır ki kazalar yani kadılık bir çok nahiyelere ayrılmıştı. Bunların başında bulunanlara **naib** denilirdi. **Kapan** denilen hallerde bile alış verişi, dağıtma işini hükûmet veya belediye adına ve hesabına idare ve murakabe ile mükellef kadının birer **naibi** yani vekili veya muavini bulunurdu. Naibler de kadılar gibi bulundukları sahalarda adlî işlerde bakarlardı. Yani kaza hakları vardı ve oranın hakimi idiler.

İstanbul Efendisini temsil edecek kimse mahallenin hoş sözlü, lâtifeci ve oldukça yaşlı adamlarından seçilirdi. Kendisine cübbe ve büyük kavuk giydirilir, boynuna soğan tanelerinden dizilmiş bir tesbih asılır,

---

Tanzimattan sonra kadılardan önce idarî, sonra beledî ve en sonra da adlî haklar ve selâhiyetler alınmış ve ancak evlenme, boşanma, miras, vesayet gibi aile hukukuna ve şahsî hükümlere ait ve bir kısım vazifeler Cumhuriyet devrine kadar kalmış ise de Türk Medenî Kanununun neşri üzerine bunlar da Cumhuriyet mahkemelerine verilerek asırlarca süren bu teşkilât ebediyen tarihe karışmıştır. Bu tabirden bugünkü teşkilâtımızda bir kaymakam tarafından idare olunan bölgeye verilen **kaza** adıyla, hukukî tabirlerimiz arasındaki **hakkı kaza**'dan ve umumiyetle kadılara ve kadılığa dair bazı fıkra ve hikâyelerden başka bir şey kalmamıştır.

Kadıların ve kadılığın hatırası, sekiz asır İslâm hakimiyeti altında bulunmuş olan İspanya'da da halâ yaşamakta olduğu orada Belediye reisine bugün bile **Alkaid** denilmesiyle sabittir ki bu tabir arapların **el-kadi** kelimesinin bozulmuş şeklinden başka bir şey değildir.

Commune maddesine bütün garp belediyelerinin tarihî tekâmülünden bahseden Larus'un 19 uncu asır diksiyonerinde görülen «çok azalı bir belediye meclisinin yardımiyle her sene yeniden seçilen **Alkaid** adlî ve beledi zabıtayı velhasıl komünün bütün işlerini görürdü» cümleside bunu te'yid eder.

Kadıların bellibaşlı fa'aliyet sahaları belediye işleri idi. **Narh** denilen azami fiyatı kadılar kor ve onlar teftiş ve murakabe ederdi. Esnafın her türlü işleriyle aralarında çıkan ihtilâfları kadılar halleder ve cezalandırılmak lâzım gelirse cezayı kadılar tayin ve tatbik eylerlerdi. Bu maksatladır ki kadılar vakit vakit yanlarında **ihtisab ağası** ile maiyyeti olduğu ve kendisi at üzerinde bulunduğu halde çarşıyı, pazarı, gezer, yenilecek, içilecek şeyleri ve saireyi muayene eder, bu sırada koyduğu azami fiyattan fazlaya satan olduğunu görürse hemen hükmünü ve kararını verir ve o gibileri sokak ortasında falakaya yatırtıp ihtisab ağasına döğdürtürdü.

Kadı teftişte bulunduğu zaman herkes dükkânı önüne çıkar, selâma dururdu. Bir fırının önünden geçerken fırıncıdan bir ekmek ister, fırıncı ekmeği takdim eder, kadı evvelâ ekmeği tarttırır, eksik olup olmadığına bakar, ya çok yanık veya hamur olduğunu görürse fırıncıyı tezgâh üstünde kulağından çivilemek suretiyle cezalandırdığı da olurdu.

Sokak ortasında yatırıp dövdürmek suretiyle kadının cezalandıramadığı yalnız iki esnaf vardı: Birisi, **yeniçeri** olduğu halde çarşıda esnaflık edenler, ötekisi de **emir** yani maruf bir sülâleye, dinî bir aileye mensup oldukları için başlarına yeşil sarık saranlardı. Bunlardan yeniçerileri, cezası verilmek üzere, yeniçeri ağasına göndertir, emirleri de şerafetlerine hörmeten halk karşısında ve sokak ortasında değil kapalı yerlerde gizlice dövdürtürdü.

İstanbul Efendisinin bu dayak faslını gösterir eski bir resmî **beledî bilgiler** adındaki eserimin 1934 de çıkmış olan ikinci tab'ının 97 inci sahifesine koymuştum. Bu resim kitabın birinci ve üçüncü tab'ında yoktur.

Müsahip zade Celâl Bey'in **İstanbul Efendisi** piyesi de bu sahneyi canlandıran vesikalardandır.

İstanbul Efendisinin bu teftişi her halde halk üzerinde çok derin bir iz bırakmış olacak ki asırlarca mektep seyirlerinde yaşamış ve bugün bile millî piyeslere mevzu teşkil etmiştir.

Kadıların hakları, salâhiyetleri, esnaf ve iaşe işleri ve benzerleri hakkında fazla tafsilât için lütfen bakınız: **Tarihi Teşkilâtı Belediye.** Sahife: 257 - 868

eline de bilek kalınlığında bir çubuk verilirdi. Çubuğun lülesi lülecilere sureti mahsusada sipariş edilerek içine 100 dirhemden ziyade tütün alırdı. Bizim mektebin seyrinde Hasan Baba adında yeniçerilerden kalma bir ihtiyar adam İstanbul Efendisi olurdu.

Bu İstanbul Efendisinin vazifesi; güzergâhta bulunan dükkâncılardan ve yolda tesadüf olunacak tablakâr ve küfecilerden sattıkları eşyanın cins ve nev'ini ve fiyatlarının narha muvafık olup olmadığını sual ve tahkik ile kusuru görülenleri cezalandırmaktı. Meselâ bir bakkalın önüne gelindikte bilfarz zeytinin bozuk ve çürük olup olmadığını muayene eder, fiyatını sorar ve türlü lâtifeler yaparak bakkalı affeder veyahut yarım okka peynir vermeğe mahkûm ederdi. Kullukçuluk vazifesini yapan delikanlılar emrini yerine getirirdi. Yine esnaftan şaka olarak falakaya yatırılıp dövdüğü olanlar da vardı. O esnada çocukların keyif ve neş'esine payan mı olur?

İstanbul Efendisinin en büyük kahrını çekenler tütüncülerdi. Çünkü bir iki avuç tütüne lüle dolmazdı. Doldurulduktan sonra da üzerine nargile gibi ateş dizerlerdi. Öteki tütüncüye varıncaya kadar lülede bir şey kalmazdı. Tütün vermemekte ca'lî taannüt edenler de bulunur ve o türlülere yine tezyidi şataret için tuhaf tuhaf muameleler yapılırdı [22]

Simitçi ve lokumcu gibi esnafın tablalarının yağma olunduğu da vaki idi. Fakat sonra parası Hoca tarafından te'diye olunurdu.

İstanbul Efendisinden maada mektep seyrinde bir de **tımarhane delisi** bulunurdu. Mahalle delikanlılarından biri deli kıyafetine girer, elbisesi ona göre uydurtulur, boynuna bir zincir takılır, güllâbicisi zincirle tutardı. Göğsüne topraktan bir lâzımlık asılır, bunun içinde leblebi unundan yoğurulmuş yumuşakça bir hamur bulunurdu. Yollarda saçmalar söyler, bazı geçici ihtiyar kadınlara ve avanak satıcılara bulaşırdı. İstanbul Efendisinin tevbihat ve tenbihatına dikçe cevap veren esnafa hiddet ederek yüzlerine o hamurdan birer parça atardı.

İşte çocuklar bu cemaatle seyir mahalline giderler ve hep bir ağızdan :

— Ala Yusuf Paşa, sen binler yaşa.

nağmesini tekrar ederlerdi. Bu Yusuf Paşa mektep seyrini ihtira eden zat olmalıdır. Herhalde sadrı esbak Yusuf Paşa'dan mukaddem olsa gerek seyir mahalline varılıp da karşı taraftan bir başka mektep talebesi daha görüldükte o vakit nağme değişir, her iki taraf:

[22] İstanbul Belediyesinin Beyazıt'taki inkılâp müzesinde bu lülelerden bir kaç tane vardır.

— Bizim tayfe hu, karşıki taraf tısss.
diye bağrışırlardı.

Bu seyirler yalnız mektep çocuklarına değil mahalle halkına da bir hoşça eğlence olurdu. Ve kiraz veya üzüm vakitlerine tesadüf ettirilirdi. Evaili asrı Abdülâziz haniye kadar devam etmiş ve 1280 tarihlerine doğru terkolunmuştur.» [23]

* * *

Talebe gezintisinin bir bugün almış olduğu ahlâkî ve terbiyeî ayni zamanda temiz ve güzel şekli, bir de Abdurrahman Şeref Bey'in haber verdiği eski yazı göz önüne getirilirse mazimizin bu safhasının hiç de ağza alınacak iyi bir tarafı olmadığını teslimde tereddüt edecek kimse bulunmaz sanırım.

Meselâ : Hükûmeti, adliyeyi ve belediyeyi temsil eden binaenaleyh hörmete lâyık olan, olması lâzımgelen en büyük bir memura, İstanbul Efendisine oynatılan çirkin rol ve bilhassa bunun esnafı haraca kesmesi, onlardan parasız öte beri alması, ayak satıcılarının mallarının çocuklara yağma ettirilmesi en iptidaî ve en ahlâksız milletlerin bile terbiye sisteminde yeri olmayacak kötü işlerden birisi olduğunda şüphe yoktur.

Timarhane delisi tipi de İstanbul Efendisi ile birlikte gezen ve onun cezaya dair emirlerini tatbik ve icra eden **ihtisab ağası** karşılığıdır. Bu da şehrin en büyük belediye zabıtası âmirini maskaraya almaktan başka bir şey değildir.

Yaradılışları itibariyle her gördüğü şeyi taklit kabiliyetinde olan körpe çocukların karşısına mahallenin en çapkın, en yüzsüz bir gencini maskara bir kıyafetle çıkartmak kâfi gelmiyormuş gibi buna üstelik bir de deli taklidi yaptırarak ağza alınmayacak saçmalar savurtulmasını ve hörmet edilmesi kendilerine öğretilmek icap eden ihtiyarlara, kadınlara karşı lâf attırılmasını; saf kimselerle alay ettirilmesini ve bunlar yetmiyormuş gibi boynuna takdırılan oturak içindeki ma'hut maddeye benzeyen bir hamurun suratlarına fırlatılmasındaki çirkinliği, kabalığı ve ahlâksızlığı hakkıyla anlatacak kelime bulmakta Türkiyenin bütün talim ve terbiyecileri bir araya gelseler aciz gösterirler sanırım.

Birisi çıksa da eski ahlâk ve adetlerimizden en çirkini, en zararlısı hangisidir? Diye bir anket yapsa, hiç şüphe etmiyorum ki, bu mektep seyirleri birinciliği kazanır!

Hele iki mektep talebesi yolda karşılaştıkları vakit sanki iki kaz sürüsü biribirine rastlamış gibi :

[23] Donanma Mecmuası 14 - 17 Mayıs 1331 (1915) Sayı : 47 - 99.

— Tıssss..

diye bağırışmaları gülünecek mi yoksa ağlanacak mı bir haldir? Bunu tayinde hayret ediyorum.

Abdurrahman Şeref Bey bu çirkin gezinti şeklinin 1280 (1864) de kaldırıldığını söylüyor.

Başlangıcı için adını haber verdiği sadrazama gelince :

Osmanlı Tarihinde birisi Ahmet III, ötekisi Hamit I ve Selim III, üçüncüsü de Selim III ve Mahmut II devirlerinde gelmiş üç Yusuf Paşa varsada hangisi zamanında bu kötü adetin içtimaî ve ahlâkî bünyemize girmiş olduğu anlaşılamadı.» [24]

---

[24] Bu yazıyı neşreden Donanma Mecmuası, okuyanların tenkit edeceklerini tahmin ve takdir ederek o da şu mütaleayı eklemiştir:

«Abdurrahman Şeref Beyefendinin hoş ayende makaleleri sureti mahsusada deredildi. Çünkü terakkiyatı asriyeye muvafık eşkâli tenezzüh meydan aldığı su sırada onun tarihçesini bilmemek adap ve adatı milliyenin maruzu nisyan olmasına razı olmak demektir.

Efradı vatanperveran erbabı tenkidi seyranı sıbyana ait zannettikleri bu izahat hakkında istediklerini söyleyebilirler. Yalnız şurasını unutmamalıdır ki bir milletin dirine dedikleri taammülât ve temayülâtı arasında herşey calibi istihsan olmak lâzım gelmez. Maksadı aslî ise bunları mahv abadı nisyana göndermiyerek sudurdan sutura nakletmektir. Bugün şu mektep seyrini ihya eden olsa gülerler, sıhhat ve ahlâka olan mazarratlarından bahsederler ki, doğrudur. Fakat adatı kadimei akvam, bugün bile mütemeddin, terakkıperver addolunan milletler nezdinde mergup tutulur. Bunun büyük misalleri İngiltere'de görülür.

Fikrimiz burada mektep seyirlerini müdafaa değildir. Yalnız metrukâtımızın tarihi bilinmek lüzumunu ihtardır. Türklere ait nice sanayi zaman veya ihmal ve nisyan ile unutulmuş, hattâ hafızalarda bile yadı tahadsuru kalmamış ise adat ve ahlâkımıza, tarzı telebbüsümüze ve milliyetimize müteallik nice mefahir de öylece hiçistani nisyana karışmıştır. Halbuki bunların içinde şayanı tahattur ve ihya nice fezail vardır ki onlar ile bir millet her zaman iftihar edebilir. Teceddüt peresti başka, fakat sahih manalara mahmuldur.

Burada istitraden söylemek lâzım geldi: Bugün bizde tetkikatı içtimaiyeye istinaden bir tarih yazılmak icap etse faraza zaman zaman tecdit ve tepdil edilen kisvelere ait pek az malûmat elde edilebilecektir. Burada iki eseri meşhurdan, Naima ile Evliya Çelebi'den bahsedeceğiz. Asarı sairede dahi tesadüf olunsa bile bu iki muharrir adet namına pek samimidir. Orada kavuklara, sarıklara, cübbelere vesaireye ait nice istilâhat ve tarifat vardır ki değil umumiyyeti kariince, bir çok kavassı erbabı kalemce aslı meşhulâttandır. Mütetebbiler içinde meşhur lehçesiyle, Ahmed Vefik Paşa merhum bazılarını tarif etmiş, Ahmed Rasim Bey'de tarihinde mümkün olduğu kadar bunlardan bahseylemiştir. Fakat ikisi de kâfi midir?

Bu satırları ilham eden Abdurrahman Beyefendinin makaleleridir. Gerek müşarünileyh, gerek diğer erbabı fazl ve tetkikten mahsulâtı tetkik ve tetebbülerinin ihsan ve irsalini bilvesile temenni ederiz».

A. İLK, ORTA ve LİSE TAHSİLİ VEREN MEKTEPLER :

Bu çeşit müesseselerin Tanzimat ve Mutlâkiyet devirlerindeki kuruluş ve ilerleyişleri hakkında kendilerine ayrılan yerlerde izahat verilmişti. Bu devre inkişaf ve değişiklikleri de burada bahis mevzuu edilmiştir:

1. ASKER MEKTEPLERİ

HARBİYE MEKTEBİ :

Askerî Mekteplerden Harbiye'nin bundan evvelki devirlerde takip etmiş olduğu tekâmül seyrini bu kitabın 315 - 394, 426 - 440 ve 885 - 895 inci sahifelerinde göstermiştim. Burada da bu devre ait tebeddül ve terakki safhalarına kısaca temas edeceğim:

1908 inkılâbını ordu yapmış olduğu için bu devirde ordunun ve ona zabit yetiştiren Asker Mekteplerinin yeni baştan tensik ve islâhı hususunda hiç bir fedakârlıktan geri durulmamıştır. Bu cümleden olarak silâh, elbise ve saire hususunda eskisiyle kıyas edilemeyecek derecede fedakârlıklar ve yenilikler yapıldığı gibi terbiye ve tedris bakımından da bir çok değişiklikler oldu. Eski devirde kaldırılmış olan tarih derslerinden başka askerliğe ait bir çok yeni dersler de programa konuldu.

Müşir Golç Paşa «Orduyu Hümayunun tekemmülât ve terakkıyatına nezaret vazifesiyle» tekrar Osmanlı Hükûmeti hizmetine alındı ve bu sefer yetiştirdiği talebeleriyle birlikte daha serbest çalışmağa başladı. Eski zadegân sınıfları kaldırıldı. Yalnız Paşa çocukları değil Şehzadeler, Sultanzadeler bile halk çocuklariyle birlikte tahsile devama başladılar. Hattâ Asker Mektepleri, Kanunu Esasinin müsavat prensiplerine ve askerliğin bütün te'baya aidiyeti ve teşmili esaslarına dayanılarak kapılarını İslâm olmıyanlara da açtılar.

En değerli zabitler mektep müdürlüğüne, ders nazırlığına ve idare âmirliklerine getirildiler. Sık sık talimler, manevralar ve geçit resimleri yapılmağa başlandı.

Ayni zamanda evvelce vilâyetlere dağıtılmış olan Harbiye Mektep-

leri kaldırılarak hepsi İstanbul'da birleştirildi. Artık Harbiye Mektebinin bundan sonra çok iyi randıman vereceğinde şüphe edilemezdi.

1908 inkılâbından sonra Asker Mekteplerine bakan Mekâtibi Askeriye Nezareti kaldırılarak bütün Asker Mektepleri için fırka kumandanlığı selâhiyetini haiz olarak **Terbiye ve Tedrisatı Askeriye Müfettişi Umumiliği** teşkil olundu.

İşte bu sırada Harbiye Mektebi müdürlüğüne Vehip Bey (Paşa) tayin olunduğu gibi seçilmiş bir zabit ve muallim kadrosiyle de dersler takviye edildi.

ERKANI HARBİYE MEKTEBİ :

Asker Mekteplerinin islâhı hususunda en büyük adımın, bunların başı olan Erkânı harbiye Mektebini islâh etmeğe başlamakla atıldığını söylemeğe hacet yoktur.

Bu mektep 21 Teşrini evvel 1325 (1909) da Yıldız'da bütün vükelâ ve âyan ve mebusan reisleriyle askerî ümera hazır olduğu halde açıldı.

Mekteb müdürü kaymakam Cevat Bey'in (Müşir Şakir Paşa zade Cevat Paşa) söylemiş olduğu nutuktan Mektebi tarif eden şu bir kaç fıkrayı alıyorum:

«Devri feyzi meşrutiyetin Alemî Askeriî Osmaniye iysar ettiği vesaili nafizei hayat cümlesinden olarak orduyu humayun zabitanının atiyen sahai teceddütatı Askeriyede hakikî bir mevkii mümtaz ihraz etmesini kâfil olacak olan şu müessesenin bugün resmi küşadını icra ile mübahiyyiz. (Hatip burada Abdülhamit II idaresiyle Meşrutiyet rejimini mukayese ediyor.)

Mektebimiz henüz bir aylık bir tıflı nevzattır. Fakat teşekkülâtı bedeniyesi kavi, binaenaleyh müstakbel için ümitbahştır. İşte bu ümitle tutunarak önümüzde me'mun ve mahrus bir sahai tekâmül füshati feyiz efzasiyle açılan şu fezayi mesaiye bugün ilk adımımızı atıyor ve rehgüzarı azmimizde henüz bir çok nevakısa tesadüf etmekle beraber himmeti hükümetle bunların az zamanda ikmal olunacağı, bahusus herhangi meslek ve maksat da olursa olsun yol yürümekle alınacağını bildiğimiz için noksan levazım gibi haillere bakmayarak yürümek istiyoruz.

Filhakika fununu aliyeyi askeriyeyi tahsile ve bu silki âlide hidematı mebrurei vatanperverane ifası amali saibiyle amelî ve nazarî ikmalî malûmata şitap eden genç ve değerli zabitanımızı uzun müddet intizar

ve tereddütde bırakmamak için ehemmi mühimme tercih olunmak suretiyle biran evvel küşadı elzemdi. Bunu yaptık.

(Hatip burada Osmanlı ordusunun eski haliyle yeni alacağı vaziyeti uzun uzadıya anlatıyor, zabitleri methediyor.)

Bana gelince : Hiç bir değerim olmadığı halde mücerret bir eseri teveccüh olarak müdiriyetine tayin buyrulduğum bu Darülfünunu Askerinin temini intizamına bütün mevcudiyetimi vakf ve hasretmeğe, bu darı kemali Avrupa'daki mümasillerine gıbta etmeyecek bir hali tekemmüle getirmek için ne yapmak lâzımsa yapmağa çalışarak bu hususta bir saniye kaybetmemeğe azimim.» [1]

Bu mektep Cumhuriyet devrinde **Harp Akademisi** adını aldı ve 1940 sonunda - İstanbul'un bir çok ilmî ve askerî müesseseleri gibi - Ankara'ya nakledildi.

ZABİTAN TALİMGÂHI :

Eski devirde noksan tahsille zabit olmuş olanlar bu devirde bilhassa göze çarpıyordu. Onları yetiştirmek hususunda da bazı teşebbüslere girişildi. Bu türlü zabitler için kurslar ve talimgâhlar açıldı.

4 Kânunu sani 1325 (1909) tarihinde Yıldız'da Şehzadegân dairesinde açılan bu talimgâh dolayısiyle söylenen nutuklar bu teşebbüsün mahiyetini tebellür ettirmekte olduğundan o nutuklardan bir kaç fıkrayı alıyorum:

Talimgâh kumandanı Cemal Bey'in nutkundan...

«Devletimiz askerlikle tevessü etti. İnkılâbı ehiri ordumuz yaptı.

Halimiz, istikbalimizin beka ve temini de şüphesiz askerliğimiz ve ordumuzun intizamı satvet ve tealisiyle kabil olacaktır. Bu husus bundan böyle zabitanımızın ve vatanımızda Osmanlılığın mürebbii hakikisi olacaktır.

İşte bu gibi fikri tekemmül teessüs edip bugün resmi küşadını icra ettiğimiz şu zabitan talimgâhının vücudpezir olmasına muvaffakiyyet hasıl olmuştur.

Vaktiyle vatan ve milletin mahvi, bir takım mezalim ve sefahat icrası için yine milletin parasiyle kurulup bugün selâmeti vatanı temin edecek heyeti zabitanın tekemmülü için elhamdüllâh bir dershane halini alan şu kaşanelere celp ve davet olunan zabitanımızın burada göste-

[1] Sabah gazetesi. Sayı : 7228, 26 Teşrini evvel 1325.

recekleri saiy ve gayretle parlak muvaffakiyyetlere nailiyetlerini cenabıhaktan tazarru ederim.

İhrazı kemalâtımız için işbu talimgâhın te'sisine lütf ve himmet eden Paşalar hazeratına (Zabitana hitaben) tarafınızdan padişahı meşrutiyetperverimiz, kumandanı azamımıza kemali itaatla her bir vazifemizde son derece saiy ve gayrette bulunacağımızı vaat ederek arzı şükran eylerim.»

Golç Paşanın nutkundan :

«Zabitandan mürekkep askerlerimizin şurada içtimaiyle ordumuzun terakkisi için çalışacaklarına eminim. Her zabitin fununu hazirai Harbiyeye ait bilcümle nevakisini burada ikmal ve kendi kıt'alarına avdetlerinde maiyyetlerindeki efrada da ayni muamelede bulunacaklarına emniyetim berkemaldir.

Rus - Japon ve cenubî Afrika muharebeleri esnasında alınan derslerde efradın kendi kendine harbedebilir bir surette bulunması icap ettiğini ve neticede muvaffakiyyat istihsalini zabitlerimizin hamiyyetlerinden beklediğimi beyan ederim.»

Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın nutkundan :

«Arkadaşlar...

Bu Mektebin tesisinden dolayı bazı bedhahan zabitan nefer elbisesi giyebilir mi? Ve zabit nefer talimi yaparmı imiş? Gibi biedebane sözlerini bizzat bana söylediler. Halbuki vatanımız bugün zamanı hazıra muvafık surette harbeden efraddan mürekkep bir orduya ve orduyu yetiştirebilecek malûmatı mükemmele sahibi zabitana malik olmadıkça vatan tehlikeden kurtulamayacağından bu maksadın temini zımnında şu mektep küşat edildi.

Zabitan arkadaşlarımı burada nefes elbisesiyle görmekle iftihar ediyorum. İcabında kendim de bu kıyafette arkadaşlarım arasında bulunmakla kesbi mefharat eylerim.

Hamiyyeti vataniyesi olan her zabit değil nefer elbisesini giymeği, hattâ Japonların yaptığı gibi vatanın selâmeti için garsonluk ve boyacılık gibi vazifeleri dahi ifa ederler. İşte zabitan arkadaşlarımın hamiyyetlerinden eminim ki böyle bedhahanın sözlerine kapılmayacaklardır.

Devri sabıkta askerliğin terakkisi en menfur olan şeydi. O zamanda askerliğe meydan yoktu. Lâkin şimdi meydan geniştir.

Arkadaşlar Sultan Süleymanı Kanunî zamanındaki şan ve şevketi

Osmaniyeyi ihraz edeceğiz ve muntazam, yekvücut bir kütle halinde olarak icabında arş ileri diyeceğiz. Muvaffakiyyet bizimdir.

Sizin hepinizi ayrı ayrı deraguş etmek isterdim. Lâkin huzzarı kiramı bekletmek istemediğimden içinizden bir arkadaşı tarafınızdan vekâleten deraguş edeceğim.»

Talimgâha ilk önce 120 piyade ile 40 süvari alınmıştır. Talim müddeti üç ay idi. Üç ay sonra başkaları gelirdi.

KÜÇÜK ZABİT NÜMUNE TABURU :

Asker Mekteplerinin bu devirdeki yeniliklerini gösterirken **küçük zabit nümune taburu** denilen teşkilâttan bahsetmeden geçmek doğru bir iş olmaz.

Bu sırada, yani zabitan talimgâhları açıldığı zamanda Maçka kışlasında da böyle bir müessese kurulmuş ve buradan çıkanlara 1 Haziran 1328 (1912) tarihinde şahadetnameler verilmiştir.

İşte bu şahadetname verilmesi töreni dolayısiyle Mektep müdürü Binbaşı Cemal Bey (Paşa) ile Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın talebeye verdikleri nasihatlar ve talebeden iki kişinin söylemiş oldukları nutuklar bu müessesenin tarihini aydınlatacak, ayni zamanda asker mektepleri bahsini tamamlayacak mahiyette görüldüğünden bunları da Maarif Tarihinde bulundurmak istedim.

Bu töreni gazetesine nakletmiş olan Sabah muharririnin yazısına göre :

Şahadetnameler dağıtılmadan önce tabur kumandanı talebeden birisini çağırmış Harbiye Nazırı haritayı talebeye göstererek..

— Şuradan nasıl mevzi tayin edersin?

demiş talebe de harita üzerinde mükemmel malûmat vermiştir. Sonra bir talebe daha çağırılarak bazı şeyler sorulmuş, ondan da mükemmel cevalar alınmıştır. Daha sonra Tabur kumandanı talebeye hitaben :

«Şimdi siz redif kıtaatına gideceksiniz. Size nasihatım, redif kıtaatında bulunanlar kendilerinin nizamiye sınıfında bulundukları zamanlarda şimdiki gibi terbiyei askeriye mükemmel değildi. Bunların kimisi pederiniz kimisi büyük biraderiniz yerindedir. Onların sizi hüsnü kabul etmesi için gider gitmez kendilerine şimdiki terbiyei askeriyeyi hemen ve birdenbire kabul ettirmeğe yeltenmemenizi tavsiye ederim. Onlar bir çok muharebelerde bulunmuş, vatana hizmet etmiş adamlardır.

Siz onlara ellerindeki silâhtan istifade etmesini öğreteceksiniz.» demiş bundan sonra Harbiye Nazırı da şu sözleri söylemiştir...

«Benim edeceğim nasihatı tamamen zemin ve zamana muvafık olmak üzere kumandanınız söyledi. Hakikaten mülâki olacağınız adamlar yaşlı başlı vatandaşlarımızdır. Onlar, bir çok muharebelerde bulundular, bir çok yararlıklar gösterdiler. Fakat bu zamanın terbiyei askeriyesiyle onların zamanındaki terbiyei askeriye beyninde tabiî fark vardır. Sizler şimdi birinci, ikinci ve üçüncü kolordulara taksim edileceksiniz. Onbaşı olarak gidiyorsunuz, çalışırsanız küçük zabit olacaksınız. Her tarafta bir fikir vardır ki o da İstanbul ahalisi iyi asker olamaz. Halbuki ben bu fikre tamamen muterizim ve bu itirazıma delil olarak da zabitanın ekserisinin İstanbul'lu olduğunu irae ederim. Buna göre çalışınız. Terakki ediniz.»

İlk defa şahadetname alanlar 130 onbaşıdır. Aralarında 3 Rum, 1 Ermeni, 3 Musevi bulunmaktadır.

Talebeden Fatihli Selâhaddin Ömer Efendinin nutku :

«Muazzez 1326 duhullü arkadaşlarım, kardeşlerim,

Her işte bir maksat, bir gaye vardır. Bir neferi olmakla mübahi olduğum taburumuzun da gaye ve maksadı sizin gibi manga başı yetiştirmektir. İnsanlar bir ümit ve maksatla çalışırlar. Nitekim biz de taburda san'atı harbi öğrenmek, iyi bir manga başı olmak için malûmatı lâzımayı iktisap maksadiyle bulunduk. İşe bu maksat ve emelinize nail olarak gidiyorsunuz. Vatanı Osmaninin emri müdafaasını hüsnü teemmül ve teshil etmek zımnında tesis olunan **küçük zabit nümune taburu**nun, bu şecaat ve itaat bahçesinin ilk semeresi olmak şerefi size ait kalıyor. Halis ve nezih kalpli bir çok vatandaşlara mülâkı olmağa, onlara kumanda edip silâhlarının sureti istimalini öğretmeğe, hasılı orduya, memlekete nafi hizmetler, fedakârlıklar ibraz etmeğe gidiyorsunuz. Ne büyük şeref, ne ulvî vazife.

Kadirşinas kıtaatın sizi aguşu himayesine alacağını ve size büyük bir hüsnü kabul göstereceğini kaviyyen ümit etmekle beraber en ufak bir kusurunuzun, en cüz'i bir ihmalinizin taburumuzun namına refiklerinizin ve sizden sonra neş'et edeceklerin o hüsnü kabul ve teveccühü zayi ve kaybetmelerine sebep olacağını arzdan kendimi alamayacağım.

Yeni müesseselere mahsus olan fukarî vesait içinde bile cidden çalışan ve bize muallimlik ederek istifademizi temin eden sizlerden böyle hallerin suduruna asla ümit etmeyiz. Burada bulunduğumuz müddetçe

bize karşı gösterdikleri uhuvvet ve muhabbete karşı hem duhullülerim namına takdimi teşekkiratı mahsusa eylerim.»
Rumelihisarlı Faruk Sami Efendinin nutku...

«Arkadaşlar;

Semerei sa'yini iktitaf etmek kadar insanı sevindirecek bir şey olmadığına bu gün şu şahadetnameleri alan, terfii rütbeye nail olan ben ve arkadaşlarım muttali oluyoruz.

Filhakika arkadaşımın söylediği gibi sevgili taburlarımızın ilk mahsul ve semeresi olan biz 1326 duhullüler bu şerefe nailiyetimizden dolayı pek bahtiyarız. Gördüğümüzü gösterecek bir meydanı mübarezeye yani kıtaata gideceğiz. Sufufı bahadirane kavuşacağız. İndelicap vatana uzanan düşmanın mülevves ellerini kırmak için meydanı muharebeye atılacağız. Ecdadımıza lâyık hafitler olduğumuzu isbata çalışacağız. Bir askerin gaye ve maksadı budur. Vatan askerden, bizim gibi gençlerden bunu bekler. Bildiklerimizi o arslan yürekli, saf ve temiz vicdanlı silâh arkadaşlarımıza öğretmek, icabında kanımızı şeref ve bakası uğurunda akıtmak için giden her birerlerimizin sevincimizden göğsümüz kabarmaktadır. Böyle bir taraftan memnun olduğumuz halde (mektepte kalan talebeye hitaben) sizin gibi kardeşlerimizden velev muvakkaten olsun ayrıldığımızdan dolayı mahzunuz.

Bu sevgili taburumuzla Osmanlılığın yüzünü ağartacağımızdan, kıtaatta size iyi bir istikbal, güzel bir hüsnü kabul temin edeceğimizden emin olun. Teali ve terakkimiz için daima şefkat ve nisbetle çalışan ve ebeveynimiz derecesinde ve belki daha ziyade bizi seven tabur kumandanımız ve zabitanımızın hüsnü teveccühlerini kazanmış olduğunuz halde nafi malûmatla mücehhez olarak sizin de neş'etinize sabırsızlıkla intizar ve cümlenize arkadaşlarım namına arzı veda ederim.

Taburdan neş'et edeceklere mahsus olarak kaleme alınıp kabul ettirilen nizamname ile istikbal ve haysiyetimizi gözeten makamatı samiyeye medyunu men ve şükran bulunduğumuzu da arzeylerim.» [2]

JANDARMA MEKTEBİ :

Bu kitabın 1176 ıncı sayfasında yazıldığı gibi bizde Jandarma Teşkilâtı Zabtiyye adı altında Polisten daha eski ve daha esaslı bir surette, fakat ordudan alınan zabitler marifetiyle kurulmuş ve idare edilmiş ise de Jandarma neferlerini okutup yetiştirmek üzere mektep açılması teşebbüsü ancak 1908 inkılâbından sonra vaki olmuştur. Buna

[2] Sabah gazetesi, 2 Haziran 1328 (1912)

sebep de tıpkı Polis Mektebinde olduğu gibi Makedonya denilen vilâyatı selâsede yapılan teşkilât ve elde edilen faidelerdir.

31 Mart hadisesi bastırıldıktan ve ordu ile İttihadü Terakki Cemiyeti idareyi tekrar ele aldıktan sonra askerlikte bir çok yenilikler yapıldığı, bir hayli mektepler açıldığı sırada bir de **Jandarma Mektebi** açılmak istenilmiş ve açılmıştır.

Jandarma Mektebi; zabitan ve karakol kumandanları, zabit namzedi, efradı cedide kısımlarını havi olmak üzere üçe ayrılmıştır.

Bunlardan zabitan ve karakol kumandanları kısmına celbolunacak ordu zabitleri üç ay kadar bu mektepte jandarma vezaifinin tahsiline devam ederler ve bunlar arasında jandarmaya elverişli olanları şeçilirlerdi.

Mektepte şu dersler okutulurdu :

Jandarma Nizamnamesi, Fenni Fürusiyet, Malûmatı Adliye, Endaht, Malûmatı Şahsiye ve Mahalliye, Adabı Muaşeret (süvariler için de) Piyade Terbiyei Münferide Talimi.

Tedriste en ziyade imtihandan sonra jandarmalıkta vücudu elzem olan hasaili zatiye ve müktesebe aranılacaktır.

Karakol Kumandanları Mektebinde okunulacak dersler şunlardır :

Jandarma Nizamnamesi, Talim, Terbiyei Askeriye, Malûmatı Şahsiyye ve Mahalliye, Endaht, Malûmatı Adliye, Usulü Kitabet, İmlâ, Coğrafya, Hesap, Malûmatı Nafia.

Mektebin Karakol Kumandanları kısmından başka bir de Zabit Namzedi kısmı vardır ki burada Başçavuşlar altı ay kadar tahsil ettikten sonra imtihanları yapılacak Zabit sınıfına naklolunurlar.

Efradı Cedide Kısmı : Tahsil müddeti ihtiyaca göre değişirse de çok kere dört ayda bitirilir. Tahsili bitiren efrat alaylara gönderilir. Bu kısımda şu dersler gösterilir :

Türkçe, Jandarma Nizamnamesi, Malûmatı Adliye, Terbiyei Askeriye, Seferiyeden ufak bir kısım, Talim, Endaht Nazariyat ve Ameliyatı, Jimnastik, (Süvariler için)

Bunlardan başka her kısımda Hıfzıssıhha dersleri gösterilirdi.

Yıldız'daki Yaverler ve Haremağaları daireleri mükemmel surette tanzim ve tefriş ile Jandarma Mektebi ittihaz olunmuş ve oradaki sergi dairesi de zabitler için tahsil salonu ve lokanta haline getirilmiştir.

Bu salon icabında 200 kişilik ziyafet verilebilecek şekilde her tûrlü eşya ve levazımiyle birlikte ihzar olunmuştur.

Bu hazırlıklar yapılıp bittikten sonra Mektep 6 Haziran 1325 (1909) da açılıp talebe kaydına başlanmıştır. Bu sırada 25 Mart 1325 (1909) tarihli Tanin gazetesiyle intişar eden bir yazıya göre : Rumelideki Jandarma islâhatını tekmil vilâyetlere teşmil etmeden önce 3'ü Selânikte, 1'i Üsküp'te, 1'i Manastır'da olmak üzere ancak beş Jandarma mektebi mevcut idi. Sonra bu mekteplerin sayısı; ikisi İzmir, ikisi Beyrut, ikisi Bağdat, üçü İstanbul, ikisi Trabzon, ikisi Adana ilâh... olmak üzere hemen yirmiye çıkartılmıştır.

Bunlardan üçü (Selânik, İstanbul, İzmir) Jandarma Zabiti Mektebidir. Ötekileri yalnız Jandarma yetiştirmeğe mahsustur.

ASKER LEVAZIM MEKTEBİ :

Bugünkü Asker Mekteplerinin en belli başlılarından ve harbin sevk ve idaresinin en mühim amillerinden birisi olan levazım işleri için ayrıca mektep açılması fikri de 1908 inkılâbından sonra ortaya çıkmıştır.

Bu mektep hakkında esaslı malûmat elde edemedim. Yalnız Tanin gazetesinin 17 Eylûl 1325 (1909) tarihli nüshasında şu fıkra bunu bir dereceye kadar anlatmaktadır :

«Mektep Galata'da Bankı Osmani karakolunda küşat edilmiştir. Mektepte birinci, ikinci ve üçüncü ordulara mensup ve miralaydan mülâzime kadar muhtelif rütbeleri haiz ve kırkı mütecaviz ümera ve zabitan mevcut bulunuyor. Tedrisat bir aydanberi devam etmektedir. Muallim Almanya levazım memurlarından kaymakam Mihail Bey'dir. Haftada üç defa üç saat ders veriliyor.

Tahsil olunacak mevat; ordularımızın şimdiye kadar maateessüf mahrum olduğu intizamın teminine hadim malûmatı muayyenededir.

Şimdiye kadar okunan derslerden ordu ve fırka levazım daireleriyle alay ve tabur heyeti idarelerinin, bilhassa Harbiye Nezaretindeki levazımatı umumiye dairesinin vezaifi hakkında istihsal olunan malûmat ve bütçe tafsilâtı pek nafidir.

Müdavimlerinin müstakbelde Osmanlı ordusunu lâyık olduku mevkii mükemeliyete isal ile kesbi mümtaziyet etmelerini temenni ederiz.»

DAİREİ HARBİYE MEKTEBİ :

1908 inkılâbından sonra askerliğin her şubesinde bir çok yenilikler

yapıldığı, bir hayli mektepler açıldığı halde askerî kâtiplerin olduğu gibi bırakılmasına ihtimal verilemezdi. Nitekim bu inkılâptan önce de **Menşei Küttabı Askeriye** adında bir mektep vardı. Bu mektep inkılâptan sonra alelacele kaldırılmış ise de aradan iki sene geçmeden lüzumu his ve takdir edilmiş ve 1326 (1910) da **Dairei Harbiye Mektebi** adıyla yeniden açılmıştır.

Bu mektep hakkında 13 Teşrini evvel 1326 tarihinde tanzim ve neşredilmiş olan 11 maddelik Talimatnamede esaslı malûmat verilmektedir. Talimatname ahkâmına göre bu mektep; Dairei Harbiye'de müstahdem ketebenin vazifelerinde ihtisaslarını temin ve malûmatı müktesebelerini tevsi maksadiyle açılmıştır.

Mektebin askerden bir müdürü bulunacak ve ders okutacak Hocalar da Asker Mekteplerinde hizmet etmiş ve tecrübeleri artmış zabitlerden ve Dairei Askeriye Memurini Askeriye ve Mülkiyesinden deruhde edeceği vazifei tedrisiyede ihtisası bulunanlardan arzu edenler dahi memur edileceklerdir.

Mektep Dairei Askeriyenin ayrılmış olduğu üç kısma karşı iki şubeyi ihtiva edecek, birinci şubede yazı ile meşgul olan kâtiplere şu dersler okutulur :

1 — Bütün kavaidi sarfiye ve nahivviyesiyle beraber mükemmel lisanî Osmanî.

2 — Kitabeti resmiye.

3 — Hüsnühat.

4 — Ahzı Asker, Redif ve İhtiyat Kanunları ve Yoklama muamelâtı.

5 — Hesaptan kesri adî ve aşarî, Tenasüp ve faiz.

6 — Mülkî ve Askerî Ceza Kanunları.

İkinci şubede bulunan hesap sınıfı kâtiplerine de şu dersler gösterilir :

1 — Bütün kavaidini şamil olacak surette mükemmel hesap.

2 — Mükemmel usulü muzaafa ve bunun devairi askeriye, muamelâtı hesabiyesine suveri tatbikiyesi.

3 — Bütçeye müteferri nizamat ve muamelât.

4 — İdarei askeriye nizamnamesinin tayinat, maaşat ve harcırah hakkında fusul ve mevaddı.

5 — Usulü inşa ve kitabet (dürüstçe ifadei merama kifayet edecek kadar).

6 — Mülkiye ve Askeriye Ceza Kanunları :

Bütün memurlar ve kâtipler bu mektebe devama mecbur tutulmuşlar, şu kadar ki yukarıda sayılan derslerini bildiklerini imtihanla isbat edenler devamdan istisna edilmişlerdir.

Mektebin müdürüne, talim heyetine Dairei Harbiyenin müteferrika masrafı tertibinden münasip ücret verilecekse de parasız olarak arzı hizmet edenler de takdir edileceklerdir.

Fakat bu mektebin çok devam etmediği ve bilhassa 1330 (1914) de Umumî Harbin çıkması üzerine tedrisatına nihayet verdiği zannolunmaktadır.

İHTİYAT ZABİTLERİ MEKTEBİ :

Osmanlı Hükûmeti Mutlakiyetle idare olunurken tebaası, hattâ şehirleri arasında müsavat gözetilmezdi. Bir defa din ayrılığı tebaa arasındaki birliği bozduğu gibi tebaanın bu türlüsü devlet ve vatan hizmetinden de uzaklaştırılıyordu.

İslâm olmayanlar bilhassa vatan borcu olan askerliği yapmaktan bile mahrum bırakılıyorlardı. Hükûmet merkezi olan İstanbul şehri ile bu şehirde doğanların da yurdun başka taraflarındaki şehir ve kasabalardan ve oralardaki halktan ayrı bir muameleye tabi tutuldukları görülüyordu. Meselâ: Türk ve Müslüman İstanbul'lular da askerlikten istisna ediliyorlardı. Bununla beraber İstanbul'dan başka yerlerde doğupta İstanbul'a gelerek burada yüksek mektepler de okuyanlar da tıpkı İstanbul'lular gibi askerlikten müstesna tutuluyorlardı.

1293 (1871) Kanunu Esasisi «İstanbul'un vilâyatı sairei şahaneden ayrı olmadığını» ilân ve tebaa arasında kayıtsız ve şartsız müsavatı kabul etmiş olduğundan İlk Osmanlı Meşrutiyetinin ilânından Kanunu Esasinin temin ettiği müsavata dayanılarak İslâm olmayan gençler de askere ve bilhassa Asker Mekteplerine alınmıştı. Fakat aradan bir sene geçmeden Osmanlı - Rus Harbinin çıkması, yurdun en kıymetli parçalarının Bulgar, Yunan, Sırp, Karadağ gibi eski Osmanlı unsurlarının eline geçerek idarelerinin müstakil birer devlet haline gelmiş olması, hele Bulgar ve Rum unsurlarına mensup zabit ve neferlerin vatana hiyanetleri görüldükten sonra - Kanunu Esaside yazılı olmasına rağmen - Türk ve İslâm olmayan unsurlara Askerî Mekteplerin kapısı yine kapatılmıştı.

Sadrazam Sait Paşa İstanbul'luların **Asakiri Milliye** adı altında askerî hizmete alınması hakkındaki tasavvur ve teşebbüs ile bunun neticesini hatıratında şu satırlarla anlatır :

Milletin hükmü muta' olmak için kuvvei istinadiyesi bulunmak lâzım gelir ki oda bir vakit Fransa'da istihdam ve **Garde nationale ou civique** itlâk olunan **Asakiri Milliye** dir ki Nizamnamesini kaleme aldığında **Asakiri Mülkiye** demiştim.

Muharebe esnasında Asakiri Mülkiye namıyla kuvvei umumiyeye bir sınıfı askerî daimî ilâvesine zatı şahaneyi ikna ettim ve ilân olunan Nizamnamesini de kaleme aldım. Bunun esnayı harpte fevaidi dahi görüldü. **Hususa İstanbul gençleri askerliğe alışmağa başladı ise de** Hayfaki teşrifatçı Kâmil Bey'in oğlu Feridun Bey - ki sonraları bir hayli zaman sefaretle Madrit'te ve badehu hazineden tahsisatı külliyesi olduğu halde Genç Türklerin ahvalini takik memuriyetle Paris'te ikamet ve orada darıbakaya rihlet etmiştir. - Anın zatı şahaneye verdiği varakada iddia eylediği mahazire binaen **Asakiri Mülkiye** istiskal olundu ve te'sis fıkrini beyaneden ve Nizamnamesini yapan bu aciz bundan dolayı da şedaidi infiale duçar oldum.

Şurası hem teessüfe hem dikkate şayandır ki Asakiri Mülkiyenin kâmilen ilgasına ne ricali devletten, ne de millet namına heyeti meb'usandan kimse itiraz etmemiştir. [3]

1908 de yapılan inkılâpla ikinci defa hükûmet şekli tekrar Meşrutiyete çevrildiği zaman yine Kanunu Esasideki müsavat hakkı ileri sürülerek İslâm olmayanlarla umumiyetle İstanbul'luların ve İstanbul'dan başka şehirler ahalisinden yüksek tahsil görmüş bulunanların da askerlikten istisnası keyfiyetine son verilmişti. İş bu raddeye gelince çoğu okumuş yazmış olan İstanbul çocuklariyle İstanbul'dan başka şehirlerin yüksek tahsil görmüş olan gençlerinin nefer olarak orduya girmeleri heyecanı ve hoşnutsuzluğu mucip olmuş ve gençler arasında askerlik hizmeti ağır bir yük vaziyetine girmişti. Bunu gören hükûmet 15 Nisan 1326 (1910) tarihinde bir kanun neşrederek bu türlü gençlerden ihtiyat zabiti yetiştirilmek usulü kabul edilmiştir.

Bu kanun çıktığı sırada Harbiye Nazırı bulunan Mahmut Şevket Paşa, Mülkiye Mektebinin de içinde bulunduğu Darülfünuna, Zeynep Hanım konağına giderek yüksek tahsil gençlerine bir hitabe irat etmiş ihtiyat zabitliğinin ehemmiyetinden, lûzumundan, her devletin bu yola gitmiş olduğundan ve ezcümle Japonya'nın 80, Almanya'nın 60 sene önce bu usulü kabul ve tatbik etmiş bulunduklarından bahisle gençleri şimdiden bu mesleğe girmeğe davet ve teşvik etmiştir. Hemen orada 200 kadar genç İhtiyat Zabit Mektebine yazılmış ve bunlar için

[3] Sait Paşa Hatıratı. Cilt : 2, Sahife : 277.

alelâcele Mektebi Harbiye süvari kısmında yerler hazırlanarak tedrisata başlanmıştır.

İhtiyat Zabitleri Mektebi ilk açılışında beheri 100 mevcutlu iki bölükten ibaret bulunmuş ve ilk müdürlüğüne de binbaşı Naci Bey (Naci Paşa) tayin edilmiştir.

Mektebi Harbiye'de tedrisata başlanmakla beraber bir yandan da bu yeni mektep için bir bina aranmış ve Beylerbeyinde eski hastahane binası uygun bulunarak tamirat ve tadilâtı yapılıp mektep 12 Temmuz 1326 (1910) da oraya taşınmıştır.

Bu hâdiseyi gazetelerin neşriyatiyle de tevsik edebiliriz :

21 Temmuz 1326 (1910) tarihli Sabah gazetesinde okunduğuna göre :

«Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa ile Maarif Nazırı Emrullah Efendi ve bazı ümera ve zabitan Darülfünun binasına teşrif etmişlerdir. Bilcümle mezun Efendilerin salonda içtima etmelerini müteakip müşarünileyh Mahmut Şevket Paşa bir talâkatı vakurane ile askerliğe meziyyatı fahiresinden ve müdafaai vatan emri mukaddesinin Osmanlılardan beklediği hidematın derecei ehemmiyetinden bahis bir nutuku müessir irat buyurmalarını müteakip yükselen alkış sadaları üzerine henüz muamelei kaydiyesi ifa olunmamış olan mezun Efendiler sınıfı mezkûre kabullerini istirham eylemişler ve zabıtanı askerî marifetiyle kaydolunmuşlardır.

Müşarünileyh Emrullah Efendi dahi bir nutku beliğ irat ile hidematı askeriyenin kutsiyetinden ve Harbiye Nazırı Paşa hazretlerinin daveti vatanperveranelerine lüzumu icabetten bahseylemişlerdir.»

Bu sırada Mektep için alelacele 11 maddelik bir de Talimatname yapılmıştır. Talimatnamenin birinci ve ikinci maddeleri mektebin ilk tesisindeki gaye ile derslerini göstermek itibariyle kayde değer :

Mekâtibi Âliye mezunlarından ve Mekâtibi İdadiye mezunları ile bu derece tahsil görenlerden piyade ihtiyat zabitliğiyle orduya intisap edecek olanların talim ve terbiyelerine mahsus olmak üzere nümune kıt'ası makamında Dersaadette bir **Piyade İhtiyat Zabitanı Mektebi** tesis olunmuştur. Mektebin müddeti Ramazan tatili dahil olarak bir senedir.

İhtiyat zabitanı nefer ve kıt'a yetiştirecek olmayıp hali seferberide ve harpte az çok yetişmiş nefer ve kıtayı idare ve kumanda edecekleri ve esasen meslekleri askerlik olmayıp istikballerini askerlikte

aramayacakları cihetle kudreti askeriyelerinin de küçük kıt'a kumandası için muktazi olan derecede bulunması kâfidir.

Mevaddı esasiyye alâ tarikılicmal tedris edilmek üzere berveçhi atî olacaktır :

1 — Dahiliye ve Ceza (Terbiyei Askeriye).
2 — Talimnameler, Seferiye ve Tabiye (Terbiyei Askeriye).
3 — Esliha ve İstihkâm (Gayet muhtasar).
4 — Topoğrafya (Bir topoğrafya haritasını anlayıp araziye tatbik edecek ve bir istikşaf krokisi yapacak raddede).

Mektep talimleri (kıtaatı nizamiye programları aynen ve tamamen tatbik edilmek üzere) berveçhi atî olacaktır :

Birinci devir : 10 - 12 hafta acemi talimi.

İkinci devir : 8 - 10 hafta bölük talimi.

Üçüncü devir : Muharebe endaht talimleri, her nevi tatbikat ve kıtaatı askeriye ile müştereken manevra. Birinci devrei talimiyeden sonra haftada iki talim saati olmak üzere binicilik dahi talim edilecektir. Kezalik ikinci, üçüncü devirlerde piyade siperi ve avcı meterisi inşaatı da gösterilecektir.»

Mektep Beylerbeyi'ndeki binada derse başlayıp aradan iki ay geçince Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa ile Golç Paşa tarafından teftiş edilmiş ve Golç Paşa talebeye hitaben söylediği nutukta İhtiyat Zabit Mektepleri hakkında şu sözleri söylemiştir :

«Bugün Avrupa ordularında tesis ve teşkil edilen ve muhtelif muharebelerde azîm hizmetleri görülen, şevket ve satveti askeriyesini devamlı bir surette muhafazaya çalışan her hükûmet için kat'iyyüllûzum olan ihtiyat zabitanının tahsil ve talimine mahsus olmak üzere böyle bir müessesei âliye tesis etmeğe muvaffak olmak şerefine nailiyetlerinden dolayı Harbiye Nazırının tebrike seza olduğunu ve esasen Prusya'da hissedilen lûzum üzerine bundan 100 sene evvel bu silkin tesis edildiğini ve 1870 seferinde bunların vücudundan dolayı orduda zabitan noksanlarının aleddevam ikmal edilmesi suretiyle harbin sonuna kadar kıtaatta zabit fikdanına duçar olunmadığını ve vakti sulhta ihtiyat zabitanının hidemati mülkiye ve sairede müstahdem olmaları yüzünden maliyece dahi büyük bir tasarruf ve istifade husule geldiğini ve bu mektepten yetişenlerin hayatı askeriyeye ülfetleri ve askerliğe olan merbutiyetleri hasebiyle hükûmetin memurini mülkiye itlâk olunan sınıfı mümtazei münevveresin'in evsaf ve efkârı askeriye ile mütehalli olmalarından naşi memleketin efradı mütefekkiresinin askerliğe

ve dolayısiyle vatana olan muhabbetlerinin daha ziyade inkişaf edeceğini beyan iki ay içinde bu kadar şayanı tahsin evzave malûmatı askeriyeyi iktisaba muvaffakiyyetlerinden dolayı zabitan ve şakirdanı tebrik etmiştir. [4]

Bu mektep hakkında çıkartılan 15 Nisan 1326 (1910) tarihli Kanuna göre : Rüştiye mezunları üç, İdadiye mezunları iki sene okuduktan sonra zabit olacaklardı. 16 Haziran 1326 (1910) da çıkarılan başka bir kanunlada Rüşdiye mezunu kaydi kaldırılarak yalnız orta ve tam devreli Lise olanlar bu mektebe devama mecbur tutuldular. 9 Temmuz 1327 (1911) ile muadilleri ve yüksek ve talî derecedeki Meslek Mektepleri, Tüccar, Kaptan ve Çarkçı Mektebi ve muadili mekteplerden ve Darülfünundan mezun 1327 tarihli üçüncü bir kanunla da bu hüküm biraz daha te'yid ve te'kid edildi.

Bu kanunlara göre bu mektepte altı ay nazarî askerlik dersleri görüldükten sonra bilfiil orduda çalışılacaktı.

1912 Balkan ve 1914 Umumî Harp senelerinde ordunun ihtiyat zabit ihtiyacı daha geniş mikyasta tatbik edilmiş, harpten sonra mütareke devresinde ise bu yol terkedilmiş, ancak 1931 de yeniden Mektebin açılmasına imkân bulunabilmiştir.

Mektep ikinci defa Halıcıoğlu'nda eski Topçu ve Mühendis Mektebinde açılmış ve Mektebi Harbiye Ankara'ya taşındıktan sonra Halıcıoğlu'ndan Pangaltı'ya getirilmiştir. Son adı **Yedek Subay Okulu**dur.

1940 senesi sonunda İstanbul'un bir çok Askerî Mektepleri Ankara'ya ve Anadolu'nun muhtelif yerlerine nakledildiği sırada Yedek Subay Okulu da İstanbul'dan Ankara'ya nakledilerek Çankaya'da Riyaseti Cumhur Muhafız Kıt'aları Kışlasında tedrisata başlamıştır.

BAHRİYE MEKTEBİ'ne gelince : Abdülhamit II donanmayı da, Bahriye Mektebini de kasten ihmal etmişti. 1908 inkılâbı olur olmaz burada da bir çok yenilik hareketleri görüldü.

Evvelâ donanmanın islâhı ve tensiki için İngiltere'den bir Amiral müşavir getirtildi. Kara askeriyle Harbiye Mektebi için Alman Golç Paşa ne yapacaksa ve yapıyorsa İngiliz Gambel Paşa da Bahriye'de ve donanmada onu yapacaktı ve yapıyordu.

Saniyen : Kuvvetli bir donanmanın lûzumunu hükûmet kadar halk da hissetmişti. Her tarafta donanma cemiyetleri kurularak iane-

[4] Tanin gazetesi. 3 Teşrini sani 1326 (1910)

ler toplanıyor, küçük büyük harp gemileri satın alınarak hükûmete hediye ediliyordu. Balkan mağlûbiyetinin bilhassa donanmasızlık yüzünden vukua gelişi hükûmeti de halkı da bir kat daha gayrete getirmişti.

Salisen : Bahriye Mektebinin yenileştirilmesi lûzumu his ve takdir edilmişti.

Bahriye Mektebinin bu devirde yenileşmesi 1909 da projöktörlere dair tetkikat yapmak üzere Londra'ya gönderilmiş olan muallim İbrahim Aşkî'nin orada bulunduğu sırada İngiliz Bahriye Mektebini de tetkik ederek dönüşte vermiş olduğu lâyiha üzerine kurulan yedi kişilik komisyonun hazırladığı 17 maddelik bir rapor üzerine başlar.

Bu rapordaki tavsiyelere göre Erkânı Harbiyei Bahriye reisliğine bağlı bir **Tedrisatı Bahriye Müdürlüğü** kuruldu. Buraya İbrahim Aşkî getirildi ve 18 Şubat 1910 da işe başladı.

1911 de İngiltere'den getirilen Holant Tedrisatı Bahriye Müdürü müşaviri ve Bahriye Mektebi ders nazırı vazifelerini görmeğe başladı.

Bahriye Mektebini en son ve en mükemmel şekline getiren Bahriye Nazırı Cemal Paşa'dır. Bu nazırın ilk islâhat sıralarında bu mektebe Türk gençlerinin rağbetini çekmek için gazetelere verdiği beyannameyi olduğu gibi alıyorum :

«Genç ve zeki evlâdı vatana :

Milleti Osmaniyenin asrı ahire ait sergüzeşti hayatı tetkik ve tarihin sahaifi ibret amizi tetebbü edilirse görülür ki devletimizin evvel ve ahir en büyük saiki nikbet ve idbarı donanmasızlık olmuştur.

Evet donanmasızlık yüzünden duçar olduğumuz müşkilât ve mesaibi azime hakkında tarih bize o kadar misaller gösteriyor ve buna dair o kadar çok vekayii elime naklediyor ki bugün münevver ve mütefekkir evlâdı vatan arasında kuvvei bahriyyeye olan ihtiyacı şedidi takdir etmeyecek bir fert kalmadığına kanaatım vardır.

Bizim gibi sevahili vesiaye malik bir devletin şu devri fa'aliyet ve rekabette icabatı muhit ve zamanla mütenasip bir donanmaya istinat etmeksizin yaşayabilmek zehap ve itikadında bulunması kadar büyük ve felâket aver bir hatâ olamaz. Millet bu hakayıkı pek acı tecrübelerle anlamış ve Hükûmeti Osmaniye dahi kuvvei bahriyemizin ihya ve ilâsına sarfı gayret etmekte bulunmuştur. Donanmanın vatanımız için mabihilhayat ve ruhı mevcudiyet olduğu tahakkuk etmiş olduğu için donanmamızda ifayı hizmet ve ibrazı fedakârî eden her ferdin en güzi-

de, en kıymettar ve şerefli evlâdı vatandan olduğu teslim edilmek lâzımgelir.

Binaenaleyh vatana her manasiyle merbut olan genç, zeki ve hamiyyetli evlâdı memleketi istikbalin güzide ve muhterem bir Bahriye Zabiti olmağa ve bunun için sinleri müsait ve atide gösterilen şeraiti haiz olanları şimdiden Mektebi Bahriyye kabul imtihanlarına iştirak etmeğe davet ederim. Heybeliada'da ki Mektebi Bahriye, bugün memleketimizin en mükemmel, en sıhhî ve en yeni tertibatı fen ve san'atla mücehhez bir Darülirfanıdır. Mektepte talebenin tahsili derecesinde muhafazai sıhhatlerine de itina edilmektedir. Mektebin her veçhile mükemmel ve Avrupadaki emsaline muvafık bir halde idaresini temin için İngiltere'den maruf ve mütehassıs bir ders nazırı celbedilmişti. Bu zat mektebin temini mükemmeliyeti için faaliyeti meşkûre ibraz etmekte bulunduğu gibi nezaret dahi bu hususta kâffei mesai ve takayyüdatı sarfetmektedir. Ders nazırından aldığım mufassal rapordan da müsteban olduğu veçhile bu sene mektepten neş'et eden Efendilerin derecei müktesebatı ve ahvali sıhhiyeleri pek ziyade calibi memnuniyet bir haldedir.

Mektebi Bahriyede talebe bir taraftan ulûm ve fününu tahsil ederler, diğer taraftan evkatı muayyenede sporlar, terbiyei bedeniye talimleri, sıhhî oyunlar icrasiyle bedenen dahi zinde bir halde bulunurlar. Çünkü talebenin yalnız fikren ve irfanen taali etmekle kalmaması, belki vücutça sağlam ve afiyette olması da matluptur. Hiç şüphe yoktur ki bu sene imtihanlarda matlub derecede muvaffakiyyet ibraz etmiş ve mektepten malûmatlı, sahihül vücut ve zeki bir halde neş'et eylemiş olan Efendiler donanmamızın pek kıymettar birer unsuru müstakbeli ve vatanımızın güzide ve zeki evlâtlarıdır.

Binaenaleyh genç mekteplilerimizin âtideki şeraiti haiz olanların dahi bu şerefi ihraz etmelerini, şimdiden Mektebi Bahriyeye dahil olmağa şitaban olmalarını, orada Bahriye Zabiti olmak için çalışarak bedenen ve irfanen zinde bir halde zabit olmalarını ve bu suretle memleketin bir mevkii şeref ve ihtiramını işgal eylemelerini tavsiye ederim.»

Ahmed Cemal **Sabah 20 Temmuz 1330 (1914)**

Bahriye Nazırı Cemal Paşa iyi bir teşkilâtçı olduğu için donanmaya da Bahriye Mektebine de Hakikaten bir yenilik, bir canlılık vermeğe muvaffak oldu. Gerek Bahriye Zabit ve neferlerinin, gerekse Bahriye Mektebi talebesinin kıyafetleri, hal ve tavırları bile bu devirde Bahriyede büyük bir değişiklik olduğunu gösteriyordu.

1914 Cihan Harbi çıkar çıkmaz Alman donanmasının Akdeniz'de

İngilizler tarafından sıkıştırılmış olan iki harp gemisinin, Goben ile Breslav'ın Çanakkale'den geçerek Osmanlı Hükûmetine sığınmış olması, Osmanlı donanması ile Bahriye Mektebinin tarihinde büyük bir dönüm noktası olmuştur.

Bu gemiler, Yavuz ve Midilli adlarını aldılar ve içindeki Alman zabit ve neferleri başlarına birer fes geçirmekle Osmanlı hizmetine girmiş bulundular ve Goben'in kumandanı Soşön Paşa - biraz sonra Osmanlı Hükûmetinin de Almanlarla birlikte İngilizlere harp ilân etmesi üzerine - İstanbul'u terkeden İngiliz müşaviri yerine geçmiş oldu.

Cemal Paşa Suriye'de bulunan dördüncü ordu kumandanlığıyla İstanbul'dan ayrılmakla beraber Bahriye Nazırlığını muhafaza ediyordu. Binaenaleyh Bahriye üzerindeki kudret ve nüfuzu devam etmekteydi.

Osmanlı donanmasının zabitleriyle neferleri 2000'e yakın olan Alman zabit ve neferlerinden nazarî ve amelî surette bir çok şeyler öğrendikleri gibi Bahriye Mektepleri de bunlardan istifadeden mahrum kalmıyorlardı.

Du devirde girişilen yenilikler bina hususunda da kendini gösteriyordu.

ÇARKÇI MEKTEBİ :

Meselâ ötedenberi mevcut iken Mutlakiyet devrinde bir aralık kaldırılmış olan **Haddehane Mektebi** 1906 da tersane çevresinde cami yakınında bulunan bir kışla tamir olunarak **Çarkçı Mektebi** adı altında yeniden açılmış ise de burası mektebe uygun olmadığından Heybeliada'da ki Rum Ticaret Mektebi (şimdiki Rum Yetimler Mektebi) satın alınarak tadil ve tamirden sonra 1917 senesi Nisan'ında yeni **Çarkçı Mektebi** olarak burada açıldı.

1918 mütarekesinde ve işgal zamanında bu binanın eski sahiplerine iadesine hükûmetçe karar verildiğinden mektep bilmecburiye güverte mektebine naklolunmuştur.

KÂTİP MEKTEBİ :

Bahriye Rüşdiyesine bağlı olan ve **Menşei Küttabı Bahriye** adıyla tanılan bu mektep de 1908 inkılâbından sonra Bahriye Rüşdiyesiyle birlikte kaldırılmış ise de Bahriye kâtip mesleğinin menşesiz kaldığı görülerek Heybelide yeni Çarkçı Mektebi açıldığı zaman bu bina içinde 1917 senesinde iki yıl tahsili olan yeni bir **Kâtip Mektebi** açılmıştı.

Çarkçı Mektebi Güverte Mektebine naklolunduğu zaman Kâtip Mektebi de birlikte götürüldü ve kaldırıldığı tarihe kadar burada kaldı.

Bahriye kâtipleri aynı zamanda levazım zabiti idiler. Bundan dolayıdır ki sıhhî durumları güverte ve makine hizmetlerine elverişli olmayanlardan bir kısmı ordu levazım zabitleriyle birlikte kâtip olarak yetiştirilmekte ve bunlar da ihtiyacı karşılayamadığı takdirde ordudan yetişen levazım zabitleriyle noksanı tamamlanmakta idi.

Bu sırada Efrat ve Gedikli Mektepleri de açıldı.

NAMZET MEKTEBİ :

1908 inkılâbından sonra Bahriye İdadisi de kaldırılmış ve Bahriye Mektebine Sivil İdadilerden müsabaka ile talebe alınması kararlaştırılmıştı.

Bu İdadilerden gelen talebenin maksadı temin edecek bilgiye sahip olmadıkları görüldüğünden 1913 de bir namzet sınıfı açıldı.

Daha sonra Çarkçı Mektebine de aynı suretle namzet sınıfı eklendi ve 1918 de Heybeli'deki Papaz Mektebi satın alınarak **Namzet Mektebi** ittihaz olundu, Güverte ve Çarkçı Mekteplerinin namzetleri de bu binaya nakledildi.

MUZİKA MEKTEBİ :

1917 senesine gelinceye kadar Muzika Mektebi türlü şekillere girmiş ve zaman zaman Avrupa'dan getirtilen muallimlerin yardımiyle ordu ve donanma için muzikacılar yetiştirilmeğe ayrıca çalışılmıştı.

1917 senesinde donanmadaki yeni ihtiyaçlara cevap verecek bir **Muzika Mektebi** kuruldu. Ve mektep Heybeliada'ya gönderilerek Bahriye Mektebi talebeleri için nekahethane olarak yapılmış olan binanın ilk kısmında tedrisata başladı. İdaresi de Çarkçı Mektebi müdürlüğüne verildi.

Fakat Cihan Harbinin mağlûbiyetle bitmesi ve İstanbul'un galipler tarafından işgal edilmesi donanmayı da, Bahriye Mekteplerini de berbat etti. Ve eski hallerini aratır bir hale getirdi. Yavuz silâhdan tecrit edildi. Heybeliada'da Rumlardan alınan Mektep binaları geri verildi. Hattâ Bahriye Mektebi bile galipler tarafından işgal olundu.

TIBBİYE MEKTEBİ :

Askerî ve Mülkî Tıp Mekteblerinin Mutlâkiyet devrindeki geri kal-

mış idare ve tedris vaziyetleri hakkında bu kitabın 1196 - 1208 inci sayfalarında hayli izahat vermiş ve bu maksatla Gülhane Askerî Tatbikat Mektebinin açılmış olduğunu da o sayfalarda göstermiştim.

Burada Tıbbiyyenin bu devrinin başlangıcındaki vaziyyetinide o zamanlarda bu işlerin içinde yaşamış ve yakından görmüş olan doktor Galib Ata'nın ağzından olduğu gibi naklediyorum :

«1324 de Meşrutiyet ilânı üzerine siyasî hüriyyeti istihsal için mücahade etmiş ve bu uğurda bir çok kurban vermiş olan Mektebi Tıbbiyei Askeriyede galeyan olmuştu. Tedrisat bozulmuş, bu Asker Mektebinde inzibat kalmamıştı.

Bu esnada Mektebi Tıbbiyei Mülkiye binnisbe daha az nümayişlerle iktifa ederek Maarif Nezaretinden **Tıp Fakültesi** unvanını almakla iktifa etmişti.

Halbuki Mektebi Tıbbiyei Askeriye, 1263 senesinden beri **Tıp Fakültesi** unvanını haiz olduğu gibi zaten Fakülte kudretine bilfiil malik bulunuyordu. Maarif Nezaretinin bu unvanı sadece Mektebi Tıbbiyei Mülkiyeye vererek Mektebi Tıbbiyei Askeriyeyi Fakülteden hariç bırakması Askerî Mektebin şiddetle itirazına sebep oldu.

Diğer taraftan idarei askeriye dahi Mektebi Tıbbiyei Askeriyedeki inzibatsızlıktan müteessir olmuş ve şurayı askerî kararıyle, Mektebi Tıbbiyei Askeriyeyi tensik etmek üzere bir komisyon teşkil etmişti. Bir erkânı harp mirlivasının riyasetinde bulunan bu komisyonun reisten başka âzası hep askerî tabip ve Mektebi Tıbbiyei Askeriyede muallim olmakla beraber, Mektebi Tıbbiyei Askeriyenin hocaları bu komisyona da itiraz eylediler.

Komisyona Mektebi Tıbbiyei Askeriye muallimlerinden üç zat daha ilhak olundu. **Mülkî** ve **Askerî** diye bir beldede ayrı ayrı iki Mektebi Tıbbiye olamayacağı tabiî bulunduğundan komisyon İstanbul'da yalnız bir Tıp Mektebi bulunması ve askerî tabip olacak şakirdanın askerî bir dairede ikamet ettirilerek sivil talebe ile birlikte tahsil etmeleri esasını kabul etti. Askerî Mektep için daima Liyondaki usul kabul ediliyordu.

İstanbul'da Tıp Tedrisatının birleştirilmesi kabul edilince Maarif Nezaretini de müzakerata iştirak ettirmek tabiî idi. Komisyona Maarif Nezaretinden de üç murahhas gönderildi. Maarif murahhasları da birleştirme kararına iştirak ettiler. Şu halde Mektebi Tıbbiyei Mülkiyenin ihraz ettiği **Fakülte** unvanı kaybolmuş oldu.

Bu defa; iki mektebin birleştirilmesiyle teşkil olunacak yeni fa-

kültenin İstanbul'da mı Haydarpaşa'da mı te'sisi mes'elesi çıktı. Haydarpaşa'da daha bir kaç sene evvel inşa edilmiş olan büyük taş bina, Kadırga meydanındaki tahta konağa galebe etti. Fakültenin Haydarpaşa'daki binanın yarısında te'sis olunarak öteki yarısının da askerî talebeye tahsisi takarrur etti. Muallimlerden birinin teşbihine göre, birleşmeğe karar veren iki biraderden küçük birader büyük biraderin nezdinde gidiyordu. Büyük biraderin taş konağı küçük biraderin gözlerini kamaştırmış ve kendisinin tahta konağını unutturmuştu.

Şurası söylenmelidir ki, Tıp Fakültesinin İstanbul'da olması lüzumunu takdir eden muallimler ve komisyon âzası da vardı. Bunlar Mektebi Tıbbiyei Askeriye muallimlerinden olmakla beraber yeni Fakültenin İstanbul'da, beldenin ictimaî merkezinde bulunması lâzım olduğunu söylemişlerdi. Fakat Haydarpaşa'daki binanın azemeti önünde onların sözleri küçük kaldı.

Üçüncü mes'ele yeni Fakültenin muallimlerini intihap etmekti. Bu iş de yine Harbiye Maarif Nezaretleriyle Mektebi Tıbbiyei Askeriyeden gönderilen murahhaslardan mürekkep büyük komisyona havale edildi. Fakat komisyona Maarif Nazırı riyaset edecekti. Bu aralık meclisi vükelâ komisyona üç âza daha tayin etti. Bunlardan biri iki mektebin hiç birinde de muallim değildi. Hiç tedris ile meşgul olmayan bir tabip de yeni fakülteye muallim intihap edecekti. Zaten o vakit ki zabtürapt noktasının bir neticesi olmak üzere, henüz tabip diplomasını haiz olmayan ve bir ecnebî Darülfünununda nereye kadar tahsil ettiği malûm bulunmayan bir tıp şakirdi bile yeni Fakültenin ders programlarını ihzara kendisinde selâhiyyet gören bir komisyona bir aralık dahil olmuştu :

Burada tekrarı faidesiz olan bir çok münakaşalardan, istifalardan, tekrar barışıklıklardan sonra nihayet 1325 senesi tatili nihayetinde yeni Fakültenin hey'eti tedrisiye kadrosu intihap edildi ve 1325 - 1326 senei dersiyesi bidayetinde yeni Tıp Fakültesi **Darülfünunı Osmanî** şüabatından biri olmak üzere Haydarpaşa binasında tedrisata başladı.

Tıp Fakültesi İstanbul Darülfünununun bir şubesi olarak teessüs edince artık eski Mektebi Tıbbiyye Askeriyede olduğu gibi velev tabib olan bir Nazır yahut Mektebi Tıbbiyyei Mülkiye'de olduğu gibi bir müdür tarafından idare edilmek bittabi bahis mevzuu olamazdı. Avrupa Tıp Fakültelerinde olduğu gibi İstanbul Tıp Fakültesi dahi kendi kendisini idareye selâhiyettar oldu. Bilûmum tedrisat ve idareye hakim olmak üzere meclisi muallimin teşkil edildi. Bundan sonra Avrupa Fakültelerinde olduğu gibi bir de reis intihab edilmek lâzım idi.

Yeni Fakültenin ilk reisi seriyatı hariciye muallimi Cemil Paşa oldu ve iki sene kadar Fakülte riyasetinde kaldı.

Eczacı ve Dişçi Mektepleri ise esasen Tıp Fakültesine merbut olmakla beraber tamamen İstanbul cihetinde Kadırga'daki binada kalmışlardı. Eczacı ve Dişçi Mektepleri için Beyazıt'ta Darülfünuna tahsis olunan eski «Dairei Umuru Askeriye» ye yakın eski misafirhanei askerî tadil ve ihzar edilmekte olduğundan bu mektepler yakında bu binaya geçeceklerdir. (Geçmişlerdir).

Uzun harp seneleri, heyeti tedrisiyeden mühim bir kısmının ve şakirdanın kâffesinin hizmeti askeriyeye davet edilmeleri Tıp Fakültesinin tedrisatına zarurî olarak te'sir icra etmiştir.

Bununla beraber 1332 senesi Mart'ından itibaren Tıp Fakültesi mecmuasının neşrine başlanılması harbi umuminin iras eylediği sekteye rağmen, Fakültede kuvvetli bir hayat olduğuna delâlet eder. Mecmua o vakittenberi neşredilmektedir.

Harbi umumî şeraiti iktisadiyeyi pek ziyade işğâl etmiş olduğundan Fakültenin muayenehanesine müracaat etmek istiyen halkın Haydarpaşa'ya kadar giderek masarife duçar olmamalarını temin için Tıp Fakültesi tarafından İstanbul'da bir muayenehane ihdas edilmiş ve poliklinik derslerinden bir kısmı orada icra edilmiştir.

Mütareke senelerinde Tıp Fakültesinin hayatında mühim bir hâdise Fransız müderrislerinin kabulü olmuştur. Mütareke iptidasında diğer düveli mü'telife ile birlikte İstanbul'u işgal eden Fransa hükûmeti - Türkiye'de Türkçeden sonra en ziyade münteşir lisanın Fransızca olduğunu galiba bilmediğinden ve eski Tıp Fakültesinde Alman Hoca olan Fon Doring'in bile derslerini Fransızca söylemiş ve Fransızca neşreylemiş olmasından haberdar olmadığından - İstanbul Tıp Fakültesine Fransanın fikrî nüfuzunu sokmak maksadıyla, Fransızcada **enfoncer la porte ouverte** denildiği gibi zaten açık olan bir kapıyı kırmak kabilinden olarak, dört Fransız Hocanın Fakülteye alınmasını kabul ettirmişti. Bu dört Hocadan biri hastalanarak ayrılmış, onun yerine yine bir Fransız Fakülte meclisi tarafından intihap edilmişti. Fransız hocalarının Türk Fakültesinde ders vermelerinin amali milliye ile gayri kabili te'lif olmadığı, dört hocadan ikisinin mülga Babıâli hükûmetiyle yaptıkları mukavelenamelerin millî hükûmet Maarif vekâleti tarafından aynen tasdik edilmiş olmasiyle anlaşılır. Hizmeti tedrisiyelerine nihayet verilmiş olan diğer iki hocanın ayrılışı da şüphesiz tedris kabiliyetine atfedilecek bir sebepten ileri gelmiştir.

Türkiye'de, Fransanın fikrî nüfuzunun girmesi için lâzım olan kapının zaten açık bulunduğu nihayet Fransa hükûmetince de anlaşılmış olsa gerekir ki, Fransız Darülfünunlarının Avrupa ve Amerika Darülfünunlariyle yaptıkları müderris mübadelesi usulüne muvafık olarak, İstanbul Tıp Fakültesine de 1338 senesinde Paris Tıp Fakültesinin Benam Hocalarından Marşel Lâbe gelerek 24 Eylûl'den 16 Teşrini evvele kadar kısmen Haydarpaşa'da, kısmen İstanbul'daki Darülfunun konferans salonunda on ders yapmıştır.

Yine son seneler zarfında Tıp Fakültesinin hayatında ehemmiyetli bir hâdise de Fakülteye hanımların şakirt olarak kabul edilmesi olmuştur. Türk kadınlarının fikrî hayat hususunda son beş on sene zarfında gösterdikleri seri terakki karşısında, Darülfununun Tıp Fakültesinden başka şubeleri hanımlara kapılarını daha evvel açmışlar, fakat birinci merhale olarak erkeklere sabahleyin, hanımlara öğleden sonra ayrı ayrı ders yapmağı kabul etmişlerdi. Birinci merhale sür'atle aşılarak ilmin fazileti ahlâkiyesine, imanın zaafına delâlet eden o garip tarzı tedris de çabuk zail olmuş ve hanımları kabul etmekte biraz geçiken Tıp Fakültesi dahi 1338 - 1339 senei dersiyesinden itibaren onlara sıralarında yer göstermiştir. [5]

* * *

1914 Cihan Harbinin sürdüğü dört sene içinde bütün Askerî Mektepler daha tahsillerini bitirmeden talebeyi cepheye göndermek suretiyle tedrisat sekteye uğratıldığı gibi yine dört sene süren mütareke içinde de galipler bütün askerî müesseseler gibi mektepleri de işgâl ederek tedrisatı büsbütün tatile uğratmışlar ve ancak millî hükûmet İstanbul'u onların işgalinden kurtardıktan sonradır ki bu mektepler eski halini almışlardır.

[5] Tıp Fakültesi. Salih Ata: İst. Yeni Matbaa 1341.

2. ANA MEKTEPLERİ

1331 (1915)

1331 (1915) senesine gelinceye kadar Türk olmayan unsurlarla yabancıların **Ana Mektebi** adında müesseseleri bulunduğu halde resmî ve hususî Türk mektepleri arasında bu adda bir müessese yoktu.

Sıbyan Mektepleri bu müessesenin işini görmekten çok uzaktı.

Tedrisatı İptidaiye Kanununun neşrinden ve maarifte esaslı ve hayatî bir hayli yeniliklere baş vurdurulmak imkânı elde edildikten sonra buna da başvurulmuş ve İptidaî Mekteplerinin ilk basamağı olmak üzere **Ana Mektepleri** de açılmıştır.

2 Mart 1331 (1915) de çıkartılan bir nizamname ile bu müesseselerin maksat ve gayeleri tayin ve tesbit olunmuştur.

Bu nizamnameden anlaşıldığına göre :

Bu mektepler «Dörtten altı yaşına kadar kız ve erkek çocuklar bir arada olarak kendilerine sıhhî ve ahlâkî oyunlar gösterilmek, mektep içinde yürüyüşler ve muntazam beden mümareseleri yaptırılmak; dini ve millî hikâyeler ve musahabeler söylenmek, resim levhaları tetkik ve mütalea ettirilmek ve el işleri öğretilmek üzere» 1331 (1915) de açılmıştır.

Ana Mektepleri İptidaî sınıfları bulunan bir Kız Mektebine ek olarak açıldığı gibi ayrıca da açılabilir.

Yine bu mektepleri hükûmet açtığı gibi halk da açabilir. Şu var ki:

A — Ana Mektebi açılabilmesi için :

Evvelâ: Binanın mektebe elverişli ve sıhhat kaidelerine uygun olması.

Saniyen: Çocukların sayısiyle mütenasip genişlikte bahçesi bulunması.

Salisen: Her türlü terbiye levazımının hazırlanması şarttır.

B — Bir ana mektebine muallim olmak için de :

I — Kız Muallim Mektebi Ana Şubesinden çıkmış olmak.

II — Yahut bir Ana Mektebini iyi idare etmiş olduğuna dair vesikaları bulunmak.

III — Veyahut Ana Mektebi muallimliğini yapabilecek iktidarda olduğunu imtihanla isbat etmek.

IV — Türkçeyi iyi konuşabilmek ve açıkça yazabilmek lâzımdır.

Maarif Nazırı Ahmed Şükrü Bey 4 sene Nezarette bulunduktan sonra Mebusan Meclisinde tenkitlere cevap olarak Maarif ve Mektepler hakkında vermiş olduğu uzun izahatı arasında Ana Mektepleri hakkında da şu sözleri söylemişti :

«Dört yaşındaki çocuklar yedi yaşına girinceye kadar mektep terbiyesi almak, mektep inzibatına alışmak, fikirlerini tahsil ile istinas ettirmek üzere terbiye edilen mekteplerde cem ediliyor ki bu mekteplere biz **Ana Mektepleri** diyoruz. Bunlar memleketimizde hiç tesis edilmemişken dört senedenberi vücude getirilmeğe başlandı. Ve binlerce çocuk bu mekteplerde gerek İstanbul'da, gerek taşrada sokak terbiyesinden, aile içinde bulunduğu zaman gerek sıhhî, gerek sair suretle maruz kalacağı mahzurlardan kurtarılarak mekteplere alındı.

Ana Mektepleri için Talimatnameler yapıldı. Ve Ana Muallimesi yetiştirilmek üzere Darülmuallimatta bir şube açtırıldı. Bu şube bu güne kadar 100'e yakın muallime yetiştirdi. Önümüzdeki sene de bu kısımdan 150 muallime yetişecektir.»

3. İPTİDAÎ MEKTEPLERİ

İptidaî Mektepleri 23 Eylûl 1329 (1913) tarihli Tedrisatı İptidaiye Muvakkat Kanunu çıkıncaya kadar hemen hemen eski halini yaşamış, yalnız o zamana kadar Sıbyan ve İptidaî Mekteplerinin tahsisatını Evkaf Nezareti bu Mektepleri de doğrudan doğruya kendi idaresine almış olduğu için Maarif Nezareti devlet bütçesinden ayrılan tahsisatla yeniden İptidailer açmağa mecbur kalmıştı.

Fakat devlet bütçesinden İptidaî Mekteplerine para verilmesi mebuslar arasında ve matbuatta bir çok itirazlara uğramış, hükûmetçe bu paradan Azlık Mekteplerine de hisse verilmek istenilmişse de Azlıklar bahsinde tafsilâtı görüleceği gibi onlar bunada yanaşmamışlardır. Binaenaleyh 1324 (1908) den 1329 (1913) e kadar geçen altı sene içinde iptidaî mektepleri hususunda belli başlı bir ilerleyiş kaydedilmez.

Osmanlı İmparatorluğu en güzel, en zengin ve en çok mektebi olan Rumeli vilâyetlerini kaybettikten sonra elde kalan ve yalnız sekenesi arasında Ermenilerle Araplar bulunan vilâyetler halkını, bilhassa oraların meb'uslarını memnun edebilmek için tıpkı Maarif Kanunu gibi senelerden beri bir türlü meclisten çıkamayan Vilâyetler İdaresi Kanununu muvakkat şekilde tatbik mevkiine koymuş ve her vilâyette o vilâyetin maarifiyle, yollariyle, sıhhat işleriyle meşgul olmak üzere âzası yerli ahali tarafından seçilen bir umumî meclis toplanmasını ve bir hususî idare teşkilini kabul etmesi üzerine 1325 (1909) danberi Meclis Encümenleriyle Maarif Nezareti arasında gidip gelmekle mekik dokuyan Tedrisatı İptidaiye Kanunu da muvakkat kanun halinde tatbika başlanmıştır. İşte bu kanunla o zamana kadar **İptidaî** ve **Rüştî** diye ikiye ayrılmış olan ilkmektepler **Mekâtibi İptidaiyei Umumiye** adı altında idareleriyle masraflarının temini de vilâyetlere bırakılmıştır.

Tedrisatı İptidaiyei Muvakkat Kanununa göre Mekâtibi İptidaiye Umumiye: Devrei İptidaiye, Devrei Vasatiye, Devrei Âliye olmak üzere üç dereceli idi.

Yine bu kanuna göre İptidaî tahsil parasızdır ve mecburidir.

Maarif Nazırı Emrullah Efendinin 1325 (1909) da tanzim edip

Meb'usan Meclisine takdim etmiş olduğu Tedrisatı İptidaiye Kanunu lâyihasında ilk tahsilin parasız ve mecburî olduğu hakkında izahat verilmiş ve bilhassa Fransızların bu bapta tevessül etmiş oldukları usullerden, gitmiş bulundukları yollardan uzun uzadıya bahsedilmiştir. Yine bu sırada bir de Tedrisatı İptidaiye Talimatnamesi tanzim ve neşrolunmuştur. Bu Talimatnamenin hedefi ve gayesi şu cümlelerle anlatılır:

«İptidaî Mekteplerin hedefi mecburiyeti tahsiliyeye tabi olan çocuklara hayat için en ziyade lâzım olan malûmatı kazandırmak ve onları mütedeyyin, vatanperver, mukdim ve gayyur birer insan olarak yetiştirmektir. İptidaî Mektepler tahsil ve terbiye hususundaki vazifesini iyi bir tarzda ifa ettikçe memleket fikir, ahlâk ve iktisat cihetleriyle yükselir. Bu teali ise dinî ve millî varlığımızın muhafazasında en büyük bir amildir. Mektep sıralarındaki yeni nesil hem an'anatı diniye ve milliyeyi muhafazaya ve hem de şerait ve ihtiyacatı hazıra ile te'lifi nefse alıştırmalıdır. İptidaî Mekteplerinin vazifesini bu yolda ifa edebilmesi için Tedrisatı İptidaiyeye vakfı vücut edenlerin mesleklerindeki ciddiyet ve azameti idrak etmeleri ve memleketin hayatı ve atisi için ne kadar mühim bir vazife der'uhde etmiş olduklarını hatırdan çıkarmamaları lâzım gelir. İptidaî Tedrisat muallimleri yalnız milletin istikbaline değil istikbali insaniyete de hakimdir. Vazife ne kadar büyük, ne derece şerefli ise vicdanî mes'uliyet de o kadar ağırdır. Binaenaleyh Tedrisatı İptidaiye hayatına ait bütün mesailde şu nokta düşünülmeli ve talimatname ahkâmı tekrar tekrar okunarak tatbikatına itina edilmelidir.»

Tedrisatı İptidaiye Kanunu İptidaî Mekteplerde şu derslerin okutulacağını gösterir :

Kur'anı Kerim (Etfali müslimeye mahsustur.)

Malûmatı Diniye (Sunufu gayri müslime etfaline kendi usulü diniyeleri gösterilecektir).

Kıraat ve Hat
Lîsanı Osmanî
Hesap, Hendese
Coğrafya (bilhassa Osmanlı Coğrafyası)
Tarih (bilhassa Osmanlı Tarihi)
Dürusu Eşya
Malûmatı Tabiiye ve Tatbikatı, Hıfsısşıhha
Malûmatı Bedeniye ve Ahlâkiye ve İktisadiye
El işleri ve Resim
Terbiyei Bedeniye ve mektep oyunları

Talimi Askerî (Erkek çocuklara)
İdarei Beytiye ve Dikiş (Kız çocuklara)

İstanbul'un İptidaî Mektepleriyle idareleri bu sırada vilâyete bırakılmış olan benzerleri mekteplerin Tedrisatı İptidaiye Kanununun neşri sırasında durumlarını bir de İstanbul valisinin ağzından işitmek her halde faydalı olacaktır sanırım.

Umumî Meclisin 1329 (1914) de Şehremini ve vali vekili Cemil Paşanın reisliği altında ilk toplantısında okunan açılış nutkunda İstanbul Mekteplerinin bu sıradaki durumu şu cümlelerle bildirilmektedir :

«Mektepler daha elim, daha açıklı bir haldedir. Bugün vilâyette idaresi kanunen bize mevdu zükûr ve İnas 63 mektebimiz vardır. Bunların 45'i hükûmete ait olan ve 19'u kira ile tutulan binalardadır. Hükûmet malı olan mahallerin ikisi ve nihayet üçü müstesna olmak üzere diyebilirim ki hepsi dar, havasız, ratip ve nihayet en küçük yağmur ve kar ile oturulamayacak bir hale gelen bir takım harap yerlerden, kira ile tutmak mecburiyetinde kaldığımız binalar ise diğerleri kadar mü'lim değilse de esasen ev olarak yapılmış ve harabe yüz tutmaları üzerine sahiplerince şayanı ikamet görülmeyen binalardan ibarettir. İstanbul'un zaten maruz olduğu yangınlar sebebiyle ikametgâh olacak ev bulunamadığı şu zamanda takdir buyurursunuz ki mektep ittihazı için emlâk bulmak ne kadar güçtür. Bina itibariyle şu elim halde bulunan Vilâyet Maarifinden ne beklenebilir?

Efendiler; pek iyi bildiğiniz veçhile sağlam fikir, sağlam vücutta bulunur derler. Biz çocuklarımıza salim bir terbiyei dimağiye verebilmek için pek narin olan ahvali sıhhiyelerine itina etmeğe mecburuz. Bundan başka alacakları ilk terbiye zamanında kendilerini âtii hayatlarında intizama alıştırmak için muntazam, sıhhî, fennî kavaide muvafık binalarda bulundurmak lâzım gelir. Halbuki binalarımız bunu te'min etmek şöyle dursun maatteessüf çocuklarımızın hassei tahassünü öldürecek, söndürecek bir haldedir. Öyle mektep binaları vardır ki ne kadar tasvir etsem, mahiyeti feciasını size lâyıkiyle anlatmış olamam. Bunu Maarif Encümeninize tefrik edeceğiniz âzayı kiramın bizzat görmelerini rica ederim.

Ahiren İnas Mekâtibine tayin ettiğimiz pek muktedir bir müfettişçinin raporundan şu fıkrayı enzarı iptisarmıza arzediyorum :

«Mekteplerimizin daha kapısından içeri girerken insanı istikbal eden zehirli bir hava sair hususatta kavaidi sıhhiyeye ne derecelerde ehemmiyet verildiğine şahadet eder. Eğer ümmidiatî mahiyet itibariyle

ma'dum ve belki muzzur olan bu mekâtipte temerküz ve tekâsüf ediyorsa intizarımız pek beyhude olmaz mı?

Bu mekteplerde yetişecek dimağları fersudeleşmiş, şahsiyet ve maneviyetleri ölmüş, maneviyetleri gibi cisimleri de zaaf ve inhitata uğramış biçare yavrucukları yarının genç ve hür fikirli, demir pazulu şahsiyet ve irade sahibi, azimkâr ve fa'al bir unsurun, bir nesli halâskârın müstakbel analığına namzet farzetmek boş bir hülyadır.»

Hele büyük ve payitahtın Kadıköy gibi zengin ve münevver kısmının sakin bulunduğu mahallerdeki resmî mekteplerimiz ile cemaata ait Mekâtibi Hususiye mukayese edilirse müteellim olmamak kabil değildir.

Heyeti talimiye hakkında izahat itasını zait görüyorum. Çünkü bina olmayan bir yerde iktidarı talimden, intizamı terbiyeden bahis abestir...

Bu sene müceddeden Aksaray'da zükûra ve Üsküdar'da açık türbe'de İnasa mahsus birer Rüştî ve Kanlıca'da İnasa ve Garipçe kariyesinde zükûra mahsus birer İptidaî ve Şile'de zükûr ve İnasa mahsus iki İptidaî Mektebi küşat edilmiş ve Kasımpaşa, Harmanlık, Büyükada Mektepleri nümune haline ifrağ kılınmıştır. Eyüpsultan'da tarafı şahaneden inşa buyurulan bina dahilindeki Reşadiye Mektebine Sunufu İptidaiye ilâve olunmuştur.

Ötedenberi mevcut ise de hakiki bir faide husule getirmeyen İstanbul ve Üsküdar Kız Sanayi Mektepleri ilga ile Horhorda merhum Münir Paşa konağı bilisticar bir **Nümune Sanayi Mektebi** tesis olunmuştur. Müdireliğine Kız San'at Mektepleri hususunda Avrupa'da en müterakki olan Belçika Hükûmetinin payitahtında on iki senedir Kız Sanayi Mektebi muallim ve müdireliğinde bulunan bir kadına, onun meziyet ve irfanlarına tevdi eyledik. Bu mektebin gayeyi tesisi memlekete bütün manayı şamiliyle faziletli ev hanımı yetiştirmek olup bidayeti teessüsünden beri geçen pek az zaman zarfında gördüğümüz asarı terakki ve intizam bize bahşi ümit etmektedir.» [1]

* * *

Tedrisatı İptidaiye Muvakkat Kanununun neşir ve tatbikinden dört sene sonra Mebusan Meclisinde, Milletvekilleri huzurunda yapılan tenkidlere cevap veren Maarif Nazırı Ahmed Şükrü Bey'in bu mektepler hakkındaki beyanatı ile yazdırılan kitaplar hakkındaki izahatını bundan evvel umumî mütaleat sırasında derç ve neşretmiş olduğum için

[1] Sabah gazetesi, 2 Kânunu evvel 1329 (1914)

burada tekrara lüzum görmüyorum. Yalnız bu devri yaşamış, mekteplerle hem idareten hem ilmen yakından ve candan alâka göstermiş olan İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun bir yazısını buraya alıyorum. **İptidaî Mektepleri Nasıl İslâh Edilir?** Başlığını taşıyan bu yazı Tedrisatı İptidaiye Kanununun neşir ve tatbikinden beş sene sonra neşredilmiş olduğu için bu mekteplerin hem eski hem de yeni hallerini hattâ gelecek zamanda alması lâzım gelen şekiller hakkındaki mütaleaları havi bulunduğundan bu yazının büyük bir kıymet ve ehemmiyeti vardır :

«Tabiat ve hakikata müstenit olmayan teşkilâtcılığın zararını en ziyade İptidaî Mekteplerinde görüyoruz. Evvelce kuvvetini an'aneden alan bir mahalle mektepçiliğimiz vardı. Bunu beğenmeyerek değiştirmek istedik. Bu hususta garbe çok baktık. Bu, gayet tabiîdir. Meşrutiyeti «Garplılaşmak ihtiyacı» doğurdu. Mektepçilik de Meşrutiyetle beraber hızını aldı. Mektep islâhatımızın hülâsası «En çok ve en kolay bir surette Mekteplerimizi Avrupalılaştırmak» oldu. Bu garip hareket garip bir tarzda yapıldı. İslâhatçılık çok defa program çizmek, usulü tedris propagandası yapmak gibi haricî kuvvetlere müracaattan ibaret kaldı. İptidaî Teşkilâtının dişine dokunabildi, Gövdesini değiştiremedi. Hayatî, batınî olmayan her tazyik gibi ancak şeklini değiştirebildi. Ruhunu hasta bıraktı. Bu İdare hususundaki muvaffakiyyetsizliğin sebebi, içtimaî mes'eleler hakkındaki cehlimiz olduğu gibi, Maarif mes'elesinde de içtimaî mektepler hakkındaki cehlimiz buna sebep oldu. Biz yeni Maarifciler «Köyleri yaşatan, Köy Mektepleridir» fikrinde bulunuyorduk ve her şeyden evvel «Köy yaratan mektepler» mefkûresine hizmet ettik. (Aynı kanaatla Bursa vilâyetinde yapılan bir tecrübe, bir iki sene zarfında otuz kırk mektebin açılıp kapanmasiyle neticelenmiştir.) Bu kanaatın ne kadar yanlış olduğunu anlayamamıştık. Dört süngülü ile koca bir istibdadı yıkan inkılâp, bir hamlede Maarifi ezip büzeceğini farzediyordu. İnkılâpçılar bilmiyorlardı ki köyü yaratan, mektep değildir. Mektebi yaratan köydür. Bir çok köylerimiz elân mektepsiz olarak, hem de normal bir hayatla yaşıyorlar. Bunlara ne Mektebin, ne de Maarifin lûzumu vardır. Madem ki Köy Mektebi köy cemiyetinin eseridir. Öyle ise Köy Mektebinin mefküresini halik bir kuvvetin sıfatlarına göre değil, mahlûk bir mektebin seciyelerine göre tayin etmelidir. Biz, «Nasıl bir Mektep yapalım?» diye değil köy yahut köylü bizden nasıl bir mektep istiyor? diye düşünmeliyiz. Ancak böyle hakikatçı **Rèaliste** ve istikrarî **İnductif** bir felsefe ile İptidaî Maarifini millete mal edebiliriz. Yoksa hükûmet zoruyla tutulan bir maarif, haricî ve mihanikî olan her kuvvet gibi, köyde noktai istinat bulamaz, mahvolur. Binaenaleyh İptidaî teşkilâtında ister istemez şu kaidelere riayete mecburuz:

İptidaî ihtiyacı : İptidaî Mektebi mes'elesi, coğrafî, medenî bir

mes'eledir. Köy Mekteplerinin mukadderatı, köylerin nüfusuna, servetine, ziraatının, ticaretinin, sanayinin kemiyet ve keyfiyetine, haricî ve dahilî ihtilâtına tabidir. Köy mektebinin talebesini, kitaplarını, derslerini renklerini veren, köyün ruhu, bu ruhun ihtiyaçları ve iştiyaklarıdır. Muallim, bu son iki mefkûrenin hadimidir. Her köy, ahalisinin iptidaî mektebi malûmat sahibi olmasını mecburî kılmaz. Bu zaruret, bazı köyler için hissedilir ve yalnız o zaman iptidaî tahsilin lûzumu takdir olunur. Çünkü her köy okumayı ve yazmayı faydalı görecek bir rüşte mazhar olamamıştır. Okumasız yazmasızca yaşayabiliyor demektir. Bu gibi köyleri medenileştirmek için açtığımız mektepler, kapanmaya, yahut ölmeye mahkûmdur. Ama denilecek ki «Köyler cahil mi kalsınlar» cahil kalmasınlar, okusunlar, yazsınlar... lâkin dikkat edilsin ki köylere bu ihtiyacı duyuracak vasıta, mektep değildir. Mektep bu ihtiyacı duyan köyler için bu ihtiyacı tatmine bir vasıtadır. «O halde bu ihtiyaç nereden geliyor?» Mes'ele bu şekilde mevzuubahs olunca «Maarif» den çıkar ictimaiyata yahut siyasete girer. Biz maarifciler hayatı olduğu gibi kabule mecburuz. Vazifemiz alelitlâk bir siyaset vazifesi değil, yalnızca Maarif vazifesidir.

İptidaî derecatı : Köylere hep yeknesak ve mütekâmil programlar sokamayız. Çünkü her köy aynı Maarif programına mühtaç olabilmek için aynı derecede tekemmül etmiş, böylelikle aynı zaruretleri, aynı ihtiyaçları duymuş olmak lâzım gelir. Bizim köylerimiz hep birden ne bu tekâmülü ne de bu tecanüsü haiz değildirler. Nahiye uzviyetini kazanmış köylerimiz olduğu gibi, hakkı hayattan mahrum, münkariz köylerimiz de vardır. Köylerimiz vardır ki imam tedarikinden bile aciz. Nasıl olur da buralarda «Bir Şahir Mektebi» teşkilâtını, tedrisatını tatbik edebiliriz?. Ne cesaretle ve hangi vasıtalarla? Dillerde destan olan komşumuz Bulgaristan bile bu mefkûreye vücut verememiştir. Şehirleri müstesna, Bulgaristan'ın bir çok köylerinde müddeti tahsiliye yalnız yirmi dört aya münhasır kalmaktadır. Bundan başka tahsil mes'elesi, servet mes'elesidir. Her köy bir dereceye kadar hissettiği ihtiyacı tamamiyle temine muvaffak olamaz. Köyler vardır ki «muallim ve mektep» diye kavrulurken, mektepten de muallimden de mahrûm kalmaya mahkûmdur. Çünkü fakirdir, adamsızdır... Mektep mes'elesi, bir vasıta ve imkân mes'elesidir. Şu takdirde iptidaî bünyesi, teşkilât ve tedrisatı, senelerinin, sınıflarının adedi, programları, müddeti tedrisiyesi... itibariyle köyden köye değişmelidir. Yoksa hayata intibak edemeyen bir teşkilât tatbik edilmemeye mahkûmdur. Maarifimiz bir «Aristokrasi Maarifi» şeklinden çıkmalı, bir «ihtiyaç ve tevazu Maarifi» şekline girmelidir.

İptidaî seciyesi : İptidaî Mektebi her ihtiyaca hizmet edemez. Yal-

nız bazı ihtiyaçlara hizmet edebilir. Bu mektepleri doğuran ihtiyaçlar, umumiyetle intifaî ve hayatî ihtiyaçlardır. Bu müesseseler ya bir dinin veyahut bir asrın hadimi olagelmişlerdir. Meselâ «okumak, yazmak, saymak, dünyayı öğrenmek, yaşamayı öğrenmek» gibi. Binaenaleyh İptidaî Mektebi tahsili her medeniyetin ve her tekemmülün meselâ fennî, sınaî, ahlâkî, medenî, bediî intibahların mebdei değildir ve olamaz. «Almanlara 1871 muzafferiyetini kazandıran İptidaî Mektepleridir.» Demek nasıl yanlışsa, «Türkiye'yi kurtaracak olan İptidaî Mektepleridir» demek te onun gibi yanlıştır. İptidaî Mektebi ne ise odur. Bizim sözümüzle değişmez. İptidaî Mektebi mütevazi ve muayyen ihtiyaçlara hizmet edebilir. İptidaî Mektebi müfit olabilmek için gayet basit ve mütevazi olmalıdır. Tabiî kalmalıdır. Bir milletin «medarı iftiharı», işte böyle, mevzuuna mutabık ve kurulduğu gibi işler mekteplerdir. Anarşist yetiştiren bir Köy Mektebi nasıl muzursa «ülema ve ukelâ» yetiştiren bir Köy Mektebi de öylece muzurdur. İptidaî Mektebinin gayesi dinli, imanlı, okur yazar, çalışkan, namuslu köylüler yahut ameleler, ferdler yetiştirmek olmalıdır. Bir amele mektebinin yahut bir köy dershanesinin dehası bu noktadadır.

İptidaî gayesi : İptidaî mektebini vücude getiren en birinci ihtiyaç yaşamak zarureti, hayat ve menfaat hissidir. Bunlar daha ziyade hakikatçı **Rèaliste** mekteplerdir. Hayat burunlarının dibindedir. Onun için bu mekteblerde «kasımı müştereki azam»dan evvel çabukça ve kolayca, saymak, para hesabı yapmak usullerini, hendese davalarından evvel, dinini, milletini öğretmelidir. Burada «İlim, ilim içindir» nazariyesi sökmez. Burada «Her şey, hayat içindir.» düsturu hakim olmalıdır. İptidaîler Sultanileri taklidden mümkün olduğu kadar sakınmalı, köylü ve hayat ruhiyle büyümelidir. Onun için pedagoglardan, feylesoflardan ziyade köylülere kolaylık verilmelidir. Bu mekteplerin kıymeti muhitlerinin hayat ve menfaatine hizmet etmekle kaimdir. Hülâsa İptidaî Mekteplerimizi öldüren «Fantaziyeciliktir» Anadoluda iken bir köy mektebi plânı gösterdiler, içinde mahkemeden başka her şey vardı. Dershane, konferans salonu, kütüphane, elişi dershanesi, bu plân pek masumdu ve en büyük kabahati «pek masum» olmasıydı.

İptidai program : Maarifi İptidaiyemizin noksanı muntazam ve mükemmel programların, kanun lâyihalarının, talimatnamelerin olmaması değildir. Fakat cidden basit, müfit ve kabili tatbik, elastikî bir programla yine bu esaslara uygun bir kanun lâyihasının bulunmamasıdır. Vaktiyle yaptığımız altı senelik mektep programı bir mevcuddan ziyade bir emele benziyor.. Emel kadar güzel, yine emel kadar semavî... Bu program altı senedir köylere değil, muallimlerin zihnine bile gire-

medi. Kanun, ele alınır. Tatbik edilir bir şey olmalıdır. Şu halde ihtiyaçtan, hakikattan kuvvet almayan bir mecburiyeti tahsil teklifi, yahut kanunu kadar mantıksız bir şey olamaz. Tahsil kanunla emredildiğinden dolayı mecburileşmez. Mecburileştiğinden dolayı kanunlaşır. Tahsil kanunu nedir? İtaatsizleri, ammenin fikrine itaat ettirmek için zecrî bir vasıtadır. Yoksa kanun tahsil fikrini yaratmaz. Bu fikir ammenin hayatiyle doğar ve ölür.

Netice : İptidaî tahsilinin neşir ve tamiminde nazarı dikkate alacağımız nokta şudur : Muhitin ne derece ve ne nevi tahsile ihtiyacı vardır?.. Köyler nevi nevi olduğu gibi, ihtiyaçlar da nevi nevidir. Ve her ihtiyacın tatmini için kullanılacak vasıtaların kemiyeti ve keyfiyeti biribirine uymaz. Gerçi bir köy beş altı senelik bir tahsile ihtiyaç hisseden bir cemaata aittir. Fakat derece derece İptidaî ve müteazzi köyler de vardır ki buralar da tahsil bir, iki, üç, dört senelik kalmaya, hattâ tahsil müddetleri beş altı aydan ibaret kalmaya mecburdur. Şimdi, hayatın tayin ve tehdit etmekte olduğu bir müddeti, devamı ve tahsili bozacak yerde, bunu faydalı bir cüz'i tam şekline sokmak elbet daha hayırlıdır. Binaenaleyh altı seneden ibaret olarak kabul ettiğimiz tam İptidaî Teşkilâtını, iki, üç, dört, beş senelik olarak ve bir, iki, üç dershaneli ve muallimli olarak düşünebiliriz. «Devrei İptidaiye, devrei mutavassıta, devrei âliye» tasnifleri birer sınıf tasnifi olmaktan ziyade mektep, derece tasnifi olmalıdır. Bu devrelerden her biri bir nevi köy hayatına ve medeniyetine mukabil olmak lâzım gelir. Her devre tam bir tahsil verebilmelidir. O suretle ki her devreyi ikmal eden çocuk muhazî bir ihtiyacı tatmin etmiş olsun, doğrudan doğruya hayata atılabilsin.»

4. ERKEK RÜŞDİYELERİ

Umumiyetle Rüşdiyeler hakkında tarihin bu devrinde kayde değer bir yenilik görülemiyor, bilâkis gerilemeler göze çarpıyor.

Rüşdiyelere mahsus bir çok Vakıf Mektebini Evkaf Nezaretinin Maariften almış olması, bütçe darlığı dolayısiyle yeni Mektep binalarının yapılmaması, yine bütçe darlığı, daha doğrusu ilk tahsile devlet bütçesinden para verilip verilmemesinin münakaşa edilegelmesi ve en mühim olarak da bu mektepler için hazırlanan Tedrisatı İptidaiye Kanununun senelerce kat'iyet kesbedemeyişi bu çeşit mektepleri bu vaziyette bırakmıştır.

Yalnız kayda değer bir yenilik varsa o da programlarda bazı değişiklikler yapılmış, Tarih gibi, Yurt Bilgisi gibi, Medenî Malûmat gibi derslerin ilâve edilmiş olmasıdır.

Rüştiyelerin bu elîm vaziyetlerinden bu devirde en çok istifade edenler Hususî Mektepler olmuştur. Bu yüzden Hususî Mektepler bu devirde oldukça revaçta idiler.

Bütün bu kusurlarla beraber Rüşdiyelere himmet edilmiş de değildir. Nümune Rüşdiyeleri bunun delilidir. Fakat onun kusurları da kendisine ayrılan yerde izah edilecektir. Askerî Rüşdiyelerin kaldırılarak oraya devam eden talebelerin bunlara nakli ve nihayet Tedrisatı İptidaiye Muvakkat Kanununun neşri üzerine İptidailerle Rüşdiyeler **Mekâtibi İptidaiyei Umumiye** adı altında birleştirilerek o tarihten sonra bu müessesenin tarihe karışmış olduğunu kayt ile bu bahsi kapatıyorum.

5. İNAS RÜŞTİYELERİ

Erkek Rüşdiyeleri hakkında ileri sürülen mütaleâlar bu çeşit mektepler hakkında da caridir. Bu devirde bunlarda da bir yenilik, bir ilerleme kaydedilemiyor.

* * *

İstanbul Umumî Meclisinin açılış nutkunda - şehirle birlikte - vilâyet içinde topu, topu 63 mekteb olduğunu biraz önce öğrenmiştik.

Maarif Nezaretinin 1334 (1918) de neşretmiş olduğu 1328 - 1329 ders yılına ait istatistik kitabında İstanbul vilâyetinde **Mekâtibi İptidaiyei Umumiye** adı altında ve Erkek, Kız ve Nümune Rüşdiyeleriyle birlikte ancak 62'si erkek, 23'ü kız ve 2'si muhtelif olmak üzere ceman 87 Mektep bulunduğu ve bu Mekteplerde 6799'u Erkek, 4416'sı Kız olmak üzere cem'an 10735 talebe okuduğu görülmektedir.

Yine bu istatistiğe göre; bu mekteplerde 285 muallim, 186 muallime bulunmaktadır.

Bu mekteplerin senelik bütçelerine gelince : 1,520,540'ı hükûmet ve 2,480'i sair menbalardan olmak üzere cem'an 1,523,020 kuruştan ibarettir. Bu para altın ile ifade edilirse 15,500 lira eder ki çok azdır. 1908 inkılâbından sonra ilk mekteplerin birden bire bu kadar azalışının başlıca sebebi: 1281 - 1286 ıncı sayfalarda da yazıldığı gibi İptidaî Mekteplerinden 260'ının Evkaf Nezareti tarafından alınıp idare edilmesidir. Yeniden mektep yapılamadığına hattâ kira ile de kolayca mektep açılamadığına göre bu devirde ilk tahsilin pek elemli bir halde olduğunu kabul etmek lâzım gelir.

6. ASKER RÜŞTİYELERİ

1292 (1876) da açılan ve Mutlakiyet devrinde tekâmül ederek Türk kültürüne büyük hizmetler etmiş olan Asker Rüştiyeleri hakkında bu kitabın 501 - 508 ve 915 - 916 ıncı sayfalarında lüzumu kadar izahat verilmişti.

Bu Rüştiyelerde 1908 Meşrutiyet inkılâbından sonra bir çok kımıldamalarda bulunmuş ise de umumî uyuşukluktan, bocalama ve duraklamadan müteessir olmamış değildir. Bununla beraber Mülkî ve Askerî Rüştiyelerin birleştirilmesi fikri bu devirde baş göstermiş ve günden güne taraftarlar bulmağa başlamıştır. Nihayet Tedrisatı İptidaiye muvakkat kanunu çıkınca ve Rüştiyelerle İptidaî Mektepleri birleştirilince bu çeşit mekteplerin vaziyetlerini tayin ve tesbit etmek lâzım gelmiş ve bunu da Harbiye Nezaretinin gazetelerde görülen şu ilânı bize göstermiştir :

«Harbiye Nezareti celilesinden :

Mekâtibi Rüştiyeyi Askeriyenin ciheti askeriyeden fekki irtibatiyle Maarif Nezareti celilesine rapt ve ilhakı karargir olmakta bulunmasına mebni işbu mekâtipde müdürlük ve muallimlik etmekte bulunan ümera ve zabitandan hizmeti haliyelerinde bulunmak arzu edenlerin ordudan kat'i alâka ettirilmeleri lâzım gelip bunlardan kat'i alâka edeceklerin tekaüdü bilicra tahsis olunacak tekaüt maaşından başka olarak kendilerine talim ve tedrisin nevi' ve ehemmiyetine göre 300 den 1000 kuruşa kadar ücreti tedrisiye ita edileceği ve halen ve âtiyen orduda hizmet etmek isteyenlerin bittabi müdürlük ve muallimlikten ihraç edilerek orduya alınacaklarından dolayı münhal kalacak yerlerine mütekaidini askeriyeden ve kezalik derslerin ehemmiyetine göre 300 den 1000 kuruşa kadar ücreti tedrisiye ile yeniden muallim tayin olunacağı cihetle evsafı matlûbeyi haiz olan mütekaidini askeriyenin olveçhile isbatı ehliyet etmek üzere Maarif Nezareti celilesine müracaat etmeleri ve mekâtibi mezkûrede muvazzafan müstahdem olanların da orduda kalıp kalmayacaklarını mercilerine bildirmeleri bittakurrur icabı icra kılındığı ilân olunur.» [1]

İşte bu ilân üzerine 1329 (1913) den itibaren bu müessese de tarihe karışmış oluyor.

---

[1] Sabah gazetesi 15 Kânunu sani 1329 (1914)

7. NÜMUNE RÜŞTİYELERİ

Türk gençlerinin hep hükûmet kapılarına koşarak maaşla geçinmeleri, Türkün gayri unsurlar çocuklarının da bilâkis ticaretle, komisyonculukla ve banka memurluğu gibi yine bu neviden daha doyurucu, daha müreffeh işlerde hayatlarını kazanmaları ötedenberi göze çarpıyordu. Bunun sebebi herşeyden evvel tahsil tarzında görülüyor ve ecnebilerle gayri müslim unsurların idare ettikleri mekteplerin hükûmet mekteplerine nisbetle daha amelî programlar takip ettikleri, lisan derslerine çok ehemmiyet verdikleri anlaşılıyordu. Bu mekteplerden çıkan çocuklar hayatta kendilerine lâzım olacak malûmatı kısaca, fakat daha faydalı bir surette öğrenmekle beraber öğrendiklerini hayat sahasında, ticaret aleminde tatbike yegâne vasıta olan bir veya bir kaç garp dilini de öğrendikleri hayretle görülüyor ve bu hale cidden gıpta ediliyordu.

Her ne kadar bir kısım Türk çocukları Papazların, ecnebilerin hattâ Musevilerin idare ettikleri mekteplere devam ederek bu ihtiyaç pek küçük mikyasta telâfi olunuyor idiyse de İstipdat devrinde hükûmetçe çocukların bu mekteplere gönderilmesinin menedilmesi bu kapıyı da uzun müddet Türklere kapamıştı.

Bir de tahsil için Avrupaya talebe gönderilmesine de esasen hükûmetçe iyi bir gözle bakılmamış olması Türk çocuklarına asker ve memur olmaktan ve maişetini temin için onlara hükûmet memurluğundan başka bir kapı bırakmamıştı.

10 Temmuz 1324 (1908) de Türkiye'de hükûmet şeklinin değişmesi o zamana kadar temenni, gıpta ve hayal sahasında kalmış olan bu amelî tedris mes'elesini canlandırmış ve o sırada hükûmetin idare makinesinin her parçasında yapılmak istenilen yeniliklerden birisi de Maarif sahasında bu tarzda mektep açılması olmuştur. Yegâne çare olmak üzere o zaman Rüştiye denilen ilk mekteplerde Fransızca derslerinin saatlerini çoğaltmak, hattâ bazı dersleri Fransızca okutmak fikriyle İstanbul'da üç yerde, Kadıköy'ünde, Kasımpaşa'da ve Nişantaşı'nda birer nümune mektebi açılmıştı. Diğerlerine nisbeten en güzel binalarda, en iyi Hocaların idaresinde bulunan ve en çok tedris alât ve

vasıtalarına malik olan bu mekteplerin bir imtihanlarında o zaman bulunarak tedrisatı eskilerinden çok farklı görmüştüm.

Bu mekteplerin müessesi olan Abdurrahman Şeref Bey İstanbul Umumî Meclisi âzalığında bulunduğu sırada demişti ki :

«Nümune adını ben koydum. Amma pişman oldum. İstanbul'da üç Nümune Mektebi açalım, öğleye kadar Fransızca, öğleden sonra da Türkçe - Aliyans mektepleri gibi - okutalım ve çocuklar Türkçeyi öğrendikleri gibi Fransızcayı da öğrensin, konuşsun. Böyle bir mektep yapalım o zaman pek nafi ve münasip olur. Lisan öğrenmek de lâzımdır. Tahsisatımız da vardı. Haydi bu mektepleri açalım dedik. Düşündük. Hoca aradık. Üç nümune mektebi açacak Hocayı ancak bulabildik. Bu mekteplerin adına ne diyelim? (Ekol pratik) koyalım dedik, (Nümune) koyalım dediler. Öyle yaptık. Nümune Mektepleri böyle hadis oldu. Sonra biz gittik başka Nazır geldi. Bu Nümune olsun da diğerleri neden olmasın dedi. Bu Nümuneleri de ötekilerine benzetmek istedi. Bu Mektebin yalnız, adını aldılar. Asıl işin fenalığı orada. Bir fidan diktik. Kurudu diyemeyiz. Diktiğimiz fidan duruyor. Fakat meyvası yok.» [1]

İşte bu suretle açılan Nümune Mekteplerine Türk çocuklarının amelî hayatta diğer milletlerin çocukları gibi muvaffak olması için yegâne çare olmak üzere ders programlarına Fransızca ilâve edilen Mekteplerin adedi seneden seneye artmak üzere 1339 (1923) senesinde elli beşe baliğ olmuştur.

1338 de Türkiye'de hükûmet şeklinin Cumhuriyete çevrilmesi zamanında 10 Temmuz 1324 de olduğu gibi bu seferde yine hükûmet makinesinde bir çok değişiklikler yapıldığı gibi Türk çocuklarına ilk tahsili veren Türk Mekteplerinde yabancı bir dilin ve ezcümle Fransızcanın okutulması muvafık görülmeyerek bu ders Maarif Vekâletince programdan çıkarılmış ve Encümenin bu baptaki mazbatası bu mes'eleyi oldukça aydınlattığı için aynen dercini münasip gördüm :

MAZBATA SURETİ

Nümune Mektebi tabir olunan altı senelik Mekâtibi İptidaiyenin Zûkur ve İnas kısımlarında Fransız lisanı tedris olunduğu halde unvanı Nümune olmayan ve fakat altı sınıfı müştemil bulunan bir kaç Mektepte bu lisan okutturulmadığı gibi bu senei dersiye evailinde dahi İstanbul Mekâtibi Sultaniyesinin Sünufu İptidaiyesi programında yabancı diller külliyen kaldırılmış olduğu beyaniyle programların ten-

[1] (İstanbul vilâyeti umumî meclis zaptı 1339 senesi sayfa 852)

sik ve tevhidi zımnında ya Fransızca tedrisatının Nümune Mekteplerinden dahi ref'i, yahut elyevm Fransızca tedrisattan istisna edilen salifüzzikir diğer İptidaî Mektepler programına müceddeden ve İstanbul Mekâtibi Sultaniyesi Sunufu İptidaiyesine de iadeten vaz'ı teklif ve temennisini mutazammın âzadan Abdurrahman Şeref Beyefendi ile Ali Bey taraflarından ita kılınıp Encümenimize havale buyurulan takrir mütalea ve icabı teemmül olundu :

Malûm olduğu üzere Mekâtibi Sultaniyenin Sunufu İptidaiyesi tamamiyle yeni program ve envai dürus itibariyle altı senelik İptidaî Mekteplerinin muadili olup gerçi Mekâtibi İptidaiyede lisanı ecnebî tedrisinden beklenilen maksat ve fevaidin ne dereceye kadar temin ve istihsal edilebildiği heyetimizce katiyen malûm değil ise de gerek altı senelik İptidaî Mekteplerini gerekse Sultanilerin kısmı İptidailerini badelikmal takibi tahsil emeliyle Sunufu Tâliye ve İdadiyeye geçecek ve aynı dershanede birleşecek olan şakirdandan bir kısmının az çok bu lisana aşina olması ve bir takımının buna yeniden başlamak mecburiyetinde bulunması yüzünden epeyce müşkilât ve teşevvüşat tahaddüs edeceği derkâr ve diğer taraftan vaziyeti ictimaiye ve medenileri itibariyle İstanbul sekenesinden çocuklarına bilhassa Fransızca talimi meyil ve ihtiyacında bulunan ailelerin de kesreti gayri kabili inkâr olmasına mebni Fransızcanın Mekâtibi İptidaiyenin müntehi sınıflarında devamı tedrisatı lüzumu hissedilmekte olduğundan mütaleatı acizanemiz heyeti umumiyenin tensibine iktiran eylediği takdirde evveli emirde İstanbul muhiti ve şehrin ırkan muayyen hududu dahilinde senei tedrisiyei âtiye iptidasından itibaren diğer Mektepler gibi Fransızca tedrisatına tabi tutulması hususunun Maarif Müdüriyetine tebliğ ve havalesi ve saniyen lisan noktai nazarından talebe arasında talî sınıflarda başlayacak ademi tesavi ve tecanüs mahzurunun izalesi için de vaziyeti hususiyeye malik olan İstanbul ve muhitindeki Mekâtibi Sultaniyenin Sunufu İptidaiyesi programına iadeten Fransızcanın ithali zımnında makamı âlîî vilâyetçe Maarif Vekâleti celilesi nezdinde teşebbüsatta bulunulması münasip olur gibi mütalea kılınmış ise de lieclittezekkür heyeti umumiyeye takdim olunur.

4 Haziran 1339

Aza	Aza	Aza	Mazbata Muharriri	Maarif Encümeni Reisi
Ali	Ali	Seydi İhsan	Emin Ali	Abdurrahman Şeref

Bu mazbata müderecatı gerek Umumî Meclis, gerek Maarif Vekâleti nezdinde muvafık görülmemiş, programa Fransızca konulmamış fakat buna mukabil **Ameliî Hayat Mektepleri** açılarak o mektepte Fransızca okutulmuştur.

1331 (1915) de yapılmış olan Mekâtibi İptidaiyeyi Umumiye Talimatnamesinde Nümune Mektepleri için ötekilerden fazla olarak şu kayıtlara rastlanmaktadır :

«Nümune İptidaileri altı dershaneli mekteplerdir. Bu İptidailerde altı daimî muallimden başka Resim, El işleri, Terbiyeyi Bedeniye, Musiki, Gına, Endaht, Askerlik Talimleri, Yabancı dil, Biçki, Dikiş ve Tebahat (yemek pişirmek) için azamî beş seyyar muallim istihdam olunabilir.

Nümune Mekteplerinin baş muallimine müdür denilir. Müdürün dersleri haftada 12 saati geçmez. Mektep müdürü kalan zamanlarında muallimlerin derslerine girerek terbiye ve tedris işlerinde gördüğü noksanlara dair muallimlerin dikkatlerini o işler üzerine çeker ve mektebin terbiye ve tedrisatının terakkisine çalışır.

Talebesi fazla olan mekteplerde müdüre bir de muavin verilir. Nümune mekteplerinde bir muallimler meclisi, bir de inzibat meclisi kurulur.»

Şu izahlardan anlaşılır ki Nümune Rüştiyeleri Cumhuriyet devrinde kaldırılmış ve bunların yerine **Amelî Hayat** Mektepleri açılmıştır.

8. ERKEK İDADİLERİ

1292 (1876) da açılan, fakat ancak 1300 (1884) den sonra gelişmeğe ve ilerlemeğe başlayan İdadiler hakkında bu kitabın 495 - 501 ve 540 - 933 üncü sayfalarında lûzumu kadar izahat verilmişti. 1908 inkılâbından sonra maarifin ve mekteplerin öteki kısımlarında görülen yenilikler, aynı zamanda bocalamalar ve duraklamalar İdadilerde de görülmüştür.

Bu devri, İdadilerin bu zamandaki durumunu ve almaları lâzımgelen yeni şeklini değerli Maarifçilerimizden profesör İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun **İdadiler Nasıl İslâh Olunur?** adındaki şu yazısından pek alâ öğrenebiliriz.

«İdadî siyaseti : İdadiler, muvaffakiyyetsizlikleri en göze çarpan mekteplerimizdendir. Bunlar ne hakkiyle teşekkül edebilmiş, ne talebe toplayabilmiş, ne de talebesini maksada hazırlayabilmişdir. Hasta şeylerdir. Bunun sebebi bütün teşkilâtımızda olduğu gibi, İdadî teşkilâtında nazım fikirlerden, prensiplerden mahrum bulunmamızdır. Şimdiye kadar İdadilerin hakiki maksadı bir türlü tayin edilememiştir. Bunlar ne mektepleridir, niçin açılır? Takdir edememişizdir. Diğer cihetten, bütün içtimaî müesseseler gibi İdadileri de muhitin ihtiyacına hizmet eden mektepler telâkki edecek yerde, muhiti bu mekteplerin gayesine esir farzetmişiz. İdadî açar, iktisat yaratırız, demişiz. Tarihî inkılâpları mektebî teşkilâttan ummuşuz. Şöyle ki Maarifcilikte halika mahlûk, mahlûka halik sıfatını isnat etmişiz. Zavallı Mektepler muhitlerinin birer yetim evlâdı gibi garip, kimsesiz hattâ yersiz yurtsuz kalmışlardır. Bir takımları da talebesizlik, rağbetsizlik yüzünden kapanmıştır. İdadileri islâh etmezden evvel menşeine kadar çıkmalıdır. Bu Mektepleri vücude getiren sebepler nedir? bilinmelidir.

İdadî ihtiyacı : İdadî teşkilâtı garbı körükörüne taklit etmemizin bir misalidir. Garpta görmüşüz ki bir büyük iktisat var, onun yanı başında bu iktisadın maksadına hizmet edecek mektepler var. Demişiz ki «bu mektepleri taklid ederek bu iktisadı temin ederiz. Bilhassa Fransa'da İdadilerin maksadı teşkilleri gayet sarihtir. Bu maksat, zannettiğimiz gibi, iktisat yaratmak değildir. Bu memleketlerde amelenin üs-

tünde ve asıl sanayi mütefekkirlerinin altında bir tabaka halk var. Bunlar yukarıdan aldığı fikirleri aşağı tabakalara indirmeğe memur olan müdürler sınıfı **Classedirigeante**'dır. Şefler, patronlar, direktörler... bu sınıftandır. Garpta bu sınıf vardır ve var olduğu için hususî bir tahsil almağa mecburdur. Bunun için mektepleri de vardır. Bizde böyle bir sınıf yoktur, teşekkül edememiştir. Ne ziraat için, ne de sınaat için mutavassıt, alî sınıflarımız yoktur. (Alî ziraat ve sınaat sınıfları olmak için ilim müterakki, iktisat mütemerkiz bulunmak, büyük iktisat devrine girmiş olmak lâzımdır) Ziraatımızın, sınaatımızın mazisi bunu, bu ihtiyacı doğurmamıştır. Çünkü, ziraatte rençber, sınaatta el işçisiyiz. Binaenaleyh müdür sınıfın mektebi olan idadilerin sınaat ve ziraat şubeleri lûzumsuzdur. Doğrudan doğruya ziraat ve sınaat tahsil etmek isteyenler ziraat ve sınaat mekteplerine girebilirler. Fakat esasen âlî ziraat ve sınaat mekteplerimizden yetişenler ilmü fenne müs, teni «büyük sermayeli» bir ziraat veyahut sınaat hayatı icad edemiyorlar ki, bunlar için İdadî bir tahsile lüzum olsun.. Yalnız tüccar sınıfı için bu mektepleri (yani Ticaret İdadîlerini) mevzuu bahsetmek doğru olabilir. Çünkü bir sınıf erbabı ticaretimiz vardır ki evlâdını İptidaî Mektepleri fevkinde bir tahsile sevk etmek ister. Bu tahsil Sultanilerde alınamaz. Çünkü onlar maksat için fazla gelirler. Hem de ticarete lüzumsuz bir takım dersleri kavidirler. Bundan başka, derslerini ilmi ve nazarî bir mahiyetle verirler. Usulü tedrisleri de bu maksada uymaz. Ticaret müdürleri için kısa, amelî, müfit bir tahsile ihtiyaç vardır ki bu, olsa olsa Ticaret İdadileriyle verilebilir. Halbuki biz bu mülâhazaların tamamiyle aksine hareket edip mantıkî bir zihniyetle her sancak merkezinde bir İdadî açmak istemişiz. Böyle bir teşkilât mümkün olsa bile faydasızdır. Ancak, İzmir gibi ticaretgâh olan merkezlerde ve Ticareti İptidaî fevkinde bir ticaret tahsiline lûzum gösteren yerlerde bu Ticaret İdadileri hakikaten müfit olurlar. Sınaat ve Ziraat İdadilerine gelince: Bunlara İdadî olarak (yani İptidaî fevkinde müteaddit sınıfları ve mufassal dersleriyle) lüzum yoktur. Bunlar ikmâl ve itmam sınıfları olarak İptidailere ilhak edilebilirler ve o zaman büsbütün meslekî **professionel** bir seciyye alırlar, bir nevi Çırak Mektepleri olurlar. Meselâ Anadolu'da bir takım halıcılık, çinicilik, ticaret merkezlerimiz var. Bunlarda bu sınıfları açmağı düşünebiliriz. Şu takdirce bu mektepler (meselâ Fransada olduğu gibi) mutlaka İptidaî fevkinde ve üç dört sene tahsilli olmazlar. Sınıflarını yerine göre İptidaîlerin üçüncü, dördüncü sınıflarına ilhak edebilirler. Binaenaleyh tahsili İptidaisi, içinde olmak üzere altı, yedi senelik İptidailer açabilirler ki bunlar tabiî ve hakikî müesseseler olabilir.

İdadî seciyyesi : Görülüyor ki İdadiler gerek ayrı mektep şeklinde

olsun, gerek itmam sınıfları şeklinde olsun, son derece muhitî ve intifaî müesseselerdir. Bunlar birer mektep olmaktan ziyade iktisadî talim ve terbiye muhitleridir. Binaenaleyh terbiyelerinde, tedrislerinde bu seciyyelerini muhafaza etmek zarureti vardır. Yalnız hükûmete memur yetiştiren bir İdadî millete nafi olamaz. Belki uf'ule **Fonetion** sini şaşıran her uzuv gibi, marazî olur Bunun için teşkilâtlarında teknik esaslara, teknik mevzulara çok riayet etmek mecburiyeti vardır. Şimdiye kadar mevcut idadiler birer malûmat mektebi halinden çıkmalı, gerek programları gerekse usulü tedrisleriyle İktisat Mektepleri haline girmelidir. İdadî Mektepleri Sultanî sınıflarına mahreç oldukça bu maksat temin edilemez. İdadilerle Sultanileri ayırmalı, aralarındaki bütün geçitleri bozmalıdır, taki İdadiye, İdadî talebesi gelsin ve idadî mahsulû olarak yetişsin... Bu da programlarda hayatî ve iktisadî mevzuları hakim kılmakla mümkün olur. Diğer cihetten iktisadî mevzular, iktisadî usuller verilmelidir. Yani tedrisat o suretle yapılmalı ki iktisadî malûmat, sınaat, ziraat, ticaret fikirleri temin edilsin ve bunların hayatta menfaatı olsun. İdadiden çıkanların eli boş, zihni boş, tahsili boş kalmasın. Onun için İdadiler büsbütün başka bir zihniyetle, asrî ve iktisadî bir zihniyetle idare edilmek lâzım gelir. Bunları mütehassıs bir **direktör teknik**'in ve hususî müfettişlerin kontrolu altına koymalı ve mahallerinin iktisadî müesseseleriyle temas ve ihtilâtları temin edilmelidir.

İdadilerin ademi merkeziyeti : İdadî teşkilâtı büyük bir elestikiyyeti haiz olmalıdır. Her yerde, her hususî ihtiyaca tetabuk edebilmelidir. Yoksa müfrit bir merkeziyetden, idarî esaretten en çok bu müesseseler zarar görebilir. İdadilerimizin kısmı azamı halen ademi merkeziyetle idare edilmektedir. Bunları idareten merkeze raptetmek ve programlarını sıkı sıkı tayin ve tahdit etmek hatadır. Hükûmet, idadî tedrisatından medenî ve harsî bir takım esaslı malûmat talep edebilir. Fakat bundan ilerisi fennî ve iktisadidir. Bunlar yerlerinin ihtiyaç ve tensibine muallâkdır. Yoksa Sivas'taki İdadinin ziraat, programını İstanbul'dan çizmek pek garip olur. İdadiler ilmen ve harsen merkeze tabi olmakla beraber, fennen ve iktisaden de muhitlerinin fen ve iktisat merkezlerine (meselâ Ticaret Odalarına, İmalât ve Sanayi Şirketlerine) tabi olmalıdır. Çünkü fennî ve iktisadî inkişaflarının en samimî hadimi bu gibi merkezler olabilir. Hattâ bu gibi müesseselerden tatbikat ve ameliyat dersleri için istifade etmek de pek mümkündür. Hülâsa : İdadilerde şimdiye kadar hakim olan **Mektepten San'ata Doğru** düsturu yerine **San'attan Mektebe Doğru** düsturu kullanılmalıdır.»

Maarif Nezaretinin 1334 (1918) de neşretmiş olduğu 1328 - 1329

ders yılına ait istatistik kitabında İstanbul ile Türkiye'nin bütün büyük şehir ve kasabalarında 69 İdadî bulunduğu ve bunlardan yedisinin İstanbul'da olduğu gösterilmektedir.

İstanbul'daki İdadiler, şunlardır : İstanbul İnas, Mercan, Vefa, Kabataş, Gelenbevî, Üsküdar, Davutpaşa.

9. İNAS İDADİLERİ

Türk kızlarının ilk tahsillerini önceleri **Sıbyan Mektebi** adı verilen ilk mekteplerde erkek çocuklarla birlikte yaptıklarını bu mekteplere ayrılan yerlerde göstermiş ve 1275 (1858) tarihinde kızlar için **Rüştiye** ve 1286 (1870) de **Sanayi** ve yine bu tarihte **Darülmuallimat**'ın açıldığını da bu mekteplere ayrılan yerlerde yazmıştım.

İşte Tanzimat devrinden İkinci Meşrutiyetin ilânına kadar geçen uzun seneler içinde kızlar için açılan mektepler bunlardan ibaretti. Tahsil dereceleri de ortayı geçmekte değil ona bile yaklaşamamakta idi.

1908 inkılâbı olduğu zamanlarda Kız Mekteplerinin halini ve bunların ne olmak lâzım geleceğini bir garplı gözüyle gören ve gösteren bir vesikaya malikiz. Bu vesika İngiliz hukukçularından mister Fray'ın kızı Mis Fray tarafından yazılmıştır. Mis Fray inkılâptan sonra İstanbul'a gelmiş ve kendisine yapılan rica ve müracaat üzerine mekteplerimizi gezerek Maarif Nezaretine bir rapor vermiştir. Halide Edip tarafından tercüme olunan bu uzunca raporu Tanin gazetesi 5 Kânunu sani 1326 (1909) sayılı nüshasiyle neşretmiştir. Raporu olduğu gibi bu kitaba koyamadığıma müteessirim. Yalnız baş tarafından şu bir kaç satırı alıyorum :

«İstanbul İnas Mekteplerini teftişim esnasında ehemmiyeti fevkalâdeye haiz olan bir cihet nazarı dikkatimi celbetti. O da intizamı talimin ademi mevcudiyeti. Mekteplerde bir intizamı ma'kûs görülmüyor değil, çocuklar sınıfta itaatlarını muhafaza ediyorlar. Fakat bu kendi başına hiç bir kıymeti haiz değildir. Ademi mevcudiyeti hissedilen müsbet bir intizamdır. Yani muallimlerin sınıfları ve dersleri; çocukların nazarı dikkatlerini uyandıracak ve meşgul edebilecek bir tarzda idaresidir.

Bu tarzda intizamı talim Amerika'da ve Avrupa'da son derecei mükemmeliyete vasıl olmuştur.

Türkiye'de kızların taliminde teceddüt ve muvaffakiyyet mekteblerin beş sene kadar Avrupalı muktedir muallimlerin elinde bulunması ile istihsal olunabilir.

Binaenaleyh bu intizamı talimi tatbike muktedir Türk muallimleri yetiştirmek için hiç bir fedakârlıktan çekinmemelidir.»

Müfettiş, alınacak tedbirler hakkında da bir çok mütalealarda bulunduktan sonra o zamanki mekteplerin fenalıkları ve gerilikleri hakkında şu sözleri söylüyor :

1 — Mektebin sahası gayri kâfi, dershaneler hınca hınç dolu ve teneffüs için bahçe yahut salondan arî.

2 — Sıralar fena ahvalde, ziyanın gelişine, muallimenin, haritaların ve siyah tahtaların mevkiine hiç dikkat edilmemiş. Sıralar odalarda yer olduğu vakit bile birbirine fazla yaklaştırılmış, çocuklar birbirlerine çok yakın oturtturulmuş.

3 — Mektep eşyaları eski, nezafetten arî, intizamsız, hüsnü tabiatle intihap edilmemiş, rahleler çok küçük ve fazla yüksek.

4 — Kitaplar, haritalar vesaire bugünkü tedrisat için gayri kâfi.

5 — Anladığıma göre okutulan dersler ve tarzı tedris hiç de iyi ve kâfi değil.»

İşte İkinci Meşrutiyet ilân edildiği zaman ancak ilk tahsil veren Kız Mektepleri bu vaziyette idi. Kızlar için Orta, Lise ve hattâ Yüksek Tahsil veren ilim müesseseleri ise mevcut değildi. Bunları açmak ve yaşatmak şerefi de hükûmetten, onun bu işe bakan Maarif Nezaretinden ziyade 1908 inkılâbını yapanlara nasip olmuştur. Bu teşebbüs önce hususî bir surette başlamış, hükûmet sonradan bu işe el koymuştur.

1908 İnkılâbından sonra garplılar tarzında, bilhassa onların memleketimizde bulunan Kız ve Erkek Mektepleri derecesinde, hattâ o Mekteplerden üstün Mektepler açmak azim ve gayretleri yer yer belirdiği sırada İstanbul'da bir Kız Mektebi açılması fikri de ortaya çıkmış olduğunu Tanin gazetesinin 3 Kânunu sani 1323 (1909) tarihli nüshasına **Büyük Bir Kız Mektebi** başlığı altında yazılmış olan şu yazıdan öğreniyoruz :

«Bir milletin nisvanı terakkisinin mizanı olacağı hakikatı bugün hiç inkâr etmez. En büyük mürebbiler validelerdir. Valide kucağında, aile içinde alınan saf ve ahlâkî terbiye ileride mektep hayatının vereceği ahlâk ve ilim için en büyük bir istinatgâhtır. Heyeti içtimaiyemizi cidden islâh etmek istersek mekteplerimizi düzeltmeliyiz ve Kız Mekteplerimize de büyük bir kıymet ve ehemmiyyet vermeliyiz. Oğullarımızı ikmali tahsil için Avrupaya gönderebiliriz. Fakat kızlarımızı bittabi kendi memleketimizde tedris ve terbiye etmeğe mecburuz. Binae-

naleyh İstanbul'da Avrupa Mektepleri derecesinde mükemml ve sırf Terbiyei Osmaniye an'anatı dairesinde idare olunur bir Kız Mektebine şiddetle ihtiyaç vardır.

Geçenlerde Ahmed Rıza Beyefendinin şehrimizde böyle bir müessesei mühimme vücude getirmek üzere sarfettiği himmetlerden bahsetmiş ve «Şimdiye kadar kimseye para için müracaat etmedim. Fakat icap ederse bu mektep için kapı kapı dolaşarak para isteyeceğim.» dediğini yazmıştık. Kandilli üzerindeki merhume Adile Sultan sarayı tarafı eşref hazreti padişahiden İnas Mektebi ittihaz edilmek üzere terk ve teberrü buyurulmuştur. Amerikan Kolejine karşı bulunan bu saray gayet havadar ve mektep ittihazına elverişli bir mevkide bulunup mükemmel bahçeleri ve koruları vardır. Bir mektep için bundan münasip yer bulunamaz. Zatı hazreti padişahî bu sarayı kerimei muhteremeleri sultan hazretlerinin ikametgâhları için münasip görmekteler iken İnas Mektebi ittihaz edilmek üzere bir binaya ihtiyaç bulunduğunu haber alınca, «evvelce bir kızıma mahsus idi, şimdi bütün kızlarıma mahsus olsun.» diyerek sarayın mektep ittihaz edilmesine muvafakat buyurmuşlardır.»

Kızları okutmak teşebbüsü bir çok teşekküllere de sebebiyet vermişti. Bu teşekküllere İstanbul'un en münevverleri giriyorlar, bu işlerde canla, başla çalışıyorlardı. Meselâ: Kız çocukların iyi bir aile hayatı teşkil ederek bir ev kadını olabilmelerini temin maksadiyle madam Kolp tarafından Mahmutpaşa'da Mengene sokağında 41 No. lu evde te'sis edilen **Osmanlı - Fransız Kız Sanayi Mektebi**nin 19 Teşrini evvel 1325 (1909) tarihinde açılış töreni yapılmıştır.

Bu mektep Şehzade Abdülmecit Efendinin himayeleri altında olarak şu zatlardan mürekkep bir heyet tarafından idare olunmuştur :

«Dahiliye Nazırı Tal'at, Adliye Nazırı Necmeddin, Maliye Nazırı Cavit, Doktor Besim Ömer ve Hüseyin Cahit Beyler.

Gazetenin yazdığına göre bu mektepte İslâm dinini okutmak üzere ulemadan birisi muallim tayin olunduğu gibi doktor Besim Ömer Bey de Hıfzıssıhhaya ait dersleri vermeği üzerine almıştır. Hattâ bu mektebin programını ve müessislerini bu suretle sütunlarına derceden Tanin gazetesi yazısının sonuna «akaidi diniye tedrisatı böyle sureti mükemmelede temin olunduktan sonra mektebin pek rağbet göreceği şüphesizdir.» Fıkrasını da ilâve ediyor.

Türk kızlarını okutmak hususundaki teşebbüslere Türk olmayan münevver hanımlar da iştirak ediyorlardı ve Kadıköy taraflarında böyle bir kaç teşekkül vücude getirilmişti. Tanin gazetesinin 10 Teşrini

sani 1325 (1909) tarihli sayısında böyle bir teşekkülden bahisle deniliyor ki :

«Vatanımızın bikes ve bivaye etfali inasına esaslı bir kadın terbiyesi vererek hayırlı ve işküzar valideler yetiştirmek ve anasırı, Osmaniye arasında bir uhuvveti müştereke tesis eylemek maksadiyle bundan bir sene akdem sultan Murat hanı hamis hazretlerinin kerimei mükerremeleri devletlu, ismetlu Fehime Sultan hazretlerinin tahtı riyaseti ismetpenahilerinde Mısırlı Leylâ, şehidi muhterem Mithat Paşa kerimesi Memduha, Rasim Paşa kerimesi Basire, Mithat Paşa hemşire zadesi Muhlise ve Sahibe, Mithat Paşa hafidesi Mükerreme Hanımefendilerle İkdam sahibi imtiyazı Cevdet Beyefendinini refikaları madam Groşini ve madam Ohannes Kuyumciyan ve Doktor Namık Bey zevcesi İffet ve Mustafa Fazıl Efendi haremi Fatma Hanımefendilerden mürekkeben teşekkül etmiş bulunan cemiyeti muhtereme tarafından derç ve cem edilen 336 lira bu defa aynı maksatla müteşekkil **Osmanlı İttihat Mektepleri** Cemiyetine devir ve teslim edilmiş ve Fehime sultan hazretleri cemiyetin muzaheret şubesi riyasetini, diğer âzayı kiram da âzalığını kabul etmişlerdir.»

«İstanbul'un oldukça münevver ve müreffeh halkının oturmakta bulunduğu Bakırköy'ünde de oradaki İttihat ve Terakki Kulübünün himayesi altında ki **İnas İttihadı Osmanî Mektebi** de bu suretle ortaya çıkanlardandır. Bu teşebbüse ön ayak olanların başında Selânikli tacirler ve zenginler bulunuyordu. Mektepte tedrisat Türkçe ve Fransızca cereyan edecekti.

Çocuk bahçesi, İptidaî, Rüştî ve İdadî sınıflarını ihtiva eden bu mektep parasız değildi. Talebeden ayda 30 - 40 kuruş ücret alınırdı. Gazetelerdeki bir ilânda okunduğuna göre : «Terbiyei milliyeye adabı muaşereti Osmaniye dairesinde talibatın kuvayi akliye ve melekâtı vücudiyelerine muvafık bir surette talimi maarif» bu cemiyetin gözettiği gayelerdendi.

Bu mektepte dersten başka El işleri, Makine, Dikiş, Jimnastik, Biçki,Dantelâ, Çamaşır gibi hünerler ve san'atlar en son usul dairesinde öğretilir ve mektepten beklenen menfaatlerin ve gayenin tamimi maksadiyle dışarıdan müracaat edecek hanımlara da Piyano, Teganni, Jimnastik, Fransızca tekellüm ve tahrir, Terzilik, Makine ile el işleri dersleri açılmıştı. Mektep leylî ve neharî idi. Esas tahsili Anglosakson usulünü takibedecek idi. İcab eden mubassıralar, muallimeler hariçten celbolunmuştu ve kızlarımızın bilhassa bir terbiyeyi Osmaniye ahz etmesine itina edilmişti.

Mektebe bilâ tefriki cins ve mezhep bütün Osmanlı kızları kabul ediliyordu.

İcabeden masarifin hazinei maarife bar olmaksızın tedariki arzu edildiğinden icabında ihtiyarî ianeye de teşebbüs olunacaktı.»

* * *

Diğer taraftan kızların okutulması ve yetiştirilmesi hususunda hükûmet cephesinden alınmış olan tedbirler hakkında Nafi Kansu Türkiye Maarif Tarihi adlı eserinde çok faydalı malûmat vermektedir. (Sayfa 68 - 69) bu yazıdan klâsik tahsil müesseselerini gösteren şu satırları alıyorum :

«Balkan Harbinden sonra Türk kadınlığı hakkındaki neşriyatın tesirleri olmamış değildir. Filvaki bu devrin en ehemmiyetli Maarif tahavvülleri Kız Mekteplerinde görülür. Taassup azaldı. Hükûmet daha cesaretle hareket ediyordu. Bir taraftan o zamana kadar vilâyet merkezlerine münhasır kalmış olan Kız Rüştiyeleri 23 Eylûl 1913 tarihli İlk Tedrisat Kanunnamesiyle altı senelik Kız İptidailerine tahvil edilerek kaza merkezlerine kadar teşmil olunuyor, bazı vilâyet merkezlerinde bu kararname hükümlerine göre beş senelik Kız Muallim mektepleri açılıyordu.

Kızlar için bir Lise açılması da 1913 senesine tesadüf eder.

1911 Aksaray yangınında Aksaray'da Lâleli türbesi civarında bulunan Kız Muallim Mektebi binası da yanmıştı. Kız Muallim Mektebi bu vakte kadar neharî idi. Fakat mektepten çıkanların çoğu vilâyetlerde açılan Kız Muallim Mektepleri muallimliklerine talip olmamalarından ve pek çok münhal yerlere de kadın muallim bulamamak yüzünden müşkilâta tesadüf edilmekte olduğundan İstanbul'da kadın muallim yetiştirmek, sonra kendi mekteplerinde kullanılmak üzere vilâyet Kız Rüştiyeleri mezunlarından kızlar getirilmiş ve bunların da Darülmuallimat şubesi olmak üzere İstanbulda Çarşamba'da bulunan Leylî Kız Sanayi Mektebinde tedrisleri ve ikametleri temin edilmiştir.

Yangından sonra asıl Darülmuallimat teşkilâtı İdadiye, Leylî Kız Sanayi Mektebi de Darülmuallimata kalbedilmiştir. Bu suretle husule gelen **Kız İdadisi**nin Rüştiye kısmı yeniden, İdadî sınıfları da mülga Darülmuallimat sınıfları talebesinden teşkil olunarak Kabasakal da bir konakta açılmış ve müdürlüğüne o zaman Ankara Maarif Müdürü bulunan Ahmed Edip Bey, muavinliğine de Nekiyye Hanım tayin edilmiştir.

İdadî sınıflarının dersleri: Türkçe, Riyaziye, Tabiiye, Tarih, Coğ-

rafya, Mevalit, Nebatat, Tabakat, Hayvanat, Resim ve Fransızcadır. Bu binada 1912 yangınında yandığından mektep Beyazıt'ta Tavşantaşında bir konakta 3 Rüştiye ve 3 İdadiye sınıflarını havi olmak üzere tekrar açılmıştır. Bu mektep neharî idi. Halbuki İstanbul'un uzak semtlerinden de orta tahsil için müracaat eden kızlar vardı. Diğer taraftan bu İdadinin tedrisatı Erkek Liselerinin pek dununda idi.»

1913 - 1914 ders yılında bu İdadî, Sultaniye çevrildi. Alt tarafını **İnas Sultanileri** bahsinden takib ediniz.

10. ERKEK SULTANİLERİ

Sultanî bugünkü Lise karşılığıdır. 1286 (1870) tarihli Maarifi Umumiye Nizamnamesinde İdadilerden üstün olarak açılacağından bahsolunan ve Tanzimat ile Mutlâkiyet devirlerinde açılıp yaşayan Galatasaray ile Darüşşafaka'ya muadil müesseselerdir. 1908 inkılâbından sonra İstanbul ile vilâyetlerin bazılarındaki bir kısım İdadiler Sultaniye çevrildiler. Sultanî bugünkü Lise karşılığı olduğuna göre Sultanî olamayan İdadiler de bugünkü Orta Mektep olmuş oldular. Bu yenilik hareketi ne dereceye kadar realiteye uygundu, eksik ve fazla olan yerleri nelerden ibarettir? Bunları bu sayfalarda gözden geçirmek lâzım gelir. Fakat bunu ben kendi başıma yapmayayım da hâdiseyi zamanında incelemiş olan Marifçilerin mütalealarına atfen bildireyim :

Mutlâkiyet devrinde İdadilerin başında bulunmuş, idarelerini yakından görmüş olan Hüseyin Cahit Yalçın 10 Teşrini sani 1326 (1910) tarihli Tanin'e yazdığı bir makalede bu devrin Maarif Nezaretini hayli hırpaladıktan sonra şu sözleri söylüyor :

«Bu yolda vukubulan muahezelere, faraza İstanbul'da küşadı tasavvur olunan Sultanî Mekteplerinin teşkili imkân haricinde bulunduğuna dair söylenen sözlere nezaret bütçede bulunsun da kabili icra olanı icra ve tatbik olunur. Tarzında mukabele eylemiş ve bu müdafaai garibe gürültü ve acele içinde nazarı dikkati celbedemeden geçip gitmişti.

Bütçe nazırları bağlayan kat'i bir kanun olmak icap ettiği halde Maarif Bütçesi Maarif Nazırının keyfine talik edilmiş ihtiyarî bir takım ahkâmdan ibaret kalmıştır. İşte böyle elastiki bir muhit içinde istediği gibi harekette muhtar kalan Maarif Nezareti yeni bütçeyi güya tatbike başlayalıdan beri denize düşüp de boğulmak üzere bulunan, fakat her çırpınışında daha ziyade batan bir zavallının hali felâketini tasvir ve irae etmektedir. Kör döğüşü tabiri mevcut olmasaydı Maarifin haline bakarak bunu icat etmek lâzım gelecekti.

Maarifte çalışma, yazıp çizme eksik değil. Fakat bir savtı musiki ile adî bir patırdı arasındaki fark ne ise muntazam ve bir maksadı muayyene hadim çalışma ile bu hay ve huyı aklam arasındaki fark da

odur. Nezarette hiç kimsenin biribirinden haberi olmadığını gösterecek ahvaldendirki Maarif Nezaretinin bu sene meclisi meb'usana gönderdiği bütçeyi devairi aidesi, Nezaretin erkânı memurini görmemişlerdir. İdarei dahiliyesi bu kadar müşevveş, taksimi amali bu derece mensi olan bir daireden intizam dairesinde bir fikri takip ile iş beklemek bittabi hatadır. Bundan dolayıdır ki Maarif Nezaretinde Emrullah Efendi gibi şahıs itibariyle hakikaten muhterem, fazıl ve memleketimizde emsali nadir bir nazır bulunduğu halde Maarif Umuru bu kadar müşevveştir. Eski zamanın elifbayı ezber okuyacak derecede eseri dirayet gösteren Nazırlarını arattıracak bir şekildedir. Maarif Nezareti her halde Mekatibi Sultaniyeyi açmağa azmetmiş, ihtimalki kendisine bu hususiaki muvaffakiyyetsizliğinden dolayı itiraz eden gazetelere «İşte muvaffak oldum» tarzında mütefahirane bir cevap vermek istiyor. Onun için Rüşdiye çocuklarına sınıflar atlatarak Mekâtibi Sultaniyenin birinci devresine girmek istiyor, Programı tadil ediyor ve bunu yolluyor. Bütün bu icraat ise eyyamı tatiliyede yapılmak lâzım gelirken sene ortasında yapılıyor. İkinci devre ise kemafissabık İdadî programları tedris olunacak, hitamı tedrisatta talebeye idadî şahadetnamesi verilecekmiş. Bu halde bu kadar gürültü ne oldu? İdadilerin adını değiştirip Sultanî yapmak için mi bu kadar masraf ihtiyar ettik, bu kadar zaman kaybettik? Her tarafta çocuklar kitapsız, programsız, muallimsiz beklediler, durdular ve el'an bekliyorlar ve bu ne vakte kadar?»

Bu kudretli muharririn şu yazısı bir fırka manevrası da olabileceği hatıra gelir. Fakat aynı mevzuu yine Tanin'ın 15 Teşrini sani 1321 (1910) tarihli nüshasında daha uzunca bir tetkikle inceleyen üç sütunluk bir yazıyı da gördükten sonra Hüseyin Cahid'e hak vermek lâzım geliyor. Bu makaleden burada bahse imkân göremiyorum. Şu kadarki bu muharrirlerden ve daha başka zamanlarda başka muharrirler tarafından yazılan yazılarıda gördükten sonra 1334 (1918) de tekrar bu mevzuu ele almış ve hepsinden ziyade incelemiş olan terbiyeci İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun **Sultaniler nasıl islâh edilir?** Adını taşıyan tetkikini olduğu gibi alıyorum :

«Sultanî Üf'ulesi : Sultanî üf'ulesi **Fonction** nedir? Sultanî ne gibi içtimaî rol yapmak kabiliyetindedir? Sultanî bir Nazırın, bir terbiyecinin arzusu ve keyfi ile açılmış bir mektep değilse, bunu yaratan tarihî sebepler, içtimaî zaruretler nedir? Bu noktanın tetkiki Sultanî siyasetinin mebdeidir. Herkes Sultaniyi hoşuna gider bir tarzda tarif edebilirse de bunlar Sultanî realitesini değiştiremez. Sultanî, ait olduğu cemiyet dahilinde hususî bir vazife gören hususî bir uzuvdur. Bu vazife iptidainin aynı değildir. Çünkü İptidailer - hasbî bir terbiye vermekle

beraber - esasen intifaî **utilitaire** müesseselerdir. Gayeleri, hayat için faideli, umumî malûmatlı adam yetiştirmektir. İptidailer milletin bir nevi işçi mektepleridir. Gayeleri intifaî malûmat vermek değildir. Bilâkis içtimaî fikirleri ve hisleri kuvvetlendirmektir. İptidaiden çıkanın iş adamı olması düşünülür. Halbuki Sultanide yetişenin millet ferdi olması istenilir. Binaenaleyh Sultaniyi İptidainin alelâde devamı gibi telâkki etmek, ne kadar yanlıştır. Sultanî, âlî değildir. Çünkü âlîler, ilim müesseseleridir. Gayeleri umumî bir terbiye vermek değil, belki ilim için mütehassıs yetiştirmektir. Halbuki Sultanide gaye ilmi; ne amelî, ne de ihtisasî olarak tedris etmektir. Sultaniler ilim tedris ederken bunun ne amelî ne de ihtisasî faidelerini düşünmezler. Yalnız ilmin gençlerde felsefî, millî ve insanî mefkûreleri uyandırmak için vasıta olmasını isterler. Sultanileri İdadilerin mükemmeli farzetmek de yanlıştır. Çünkü İdadiler İptidailer gibi intifaî müesseselerdir. İptidailerde amelî ve hayatî malûmat alan işçi çocuklarına, yine o neviden, fakat daha kuvvetli malûmat vermek içindir. Şu halde İdadî, Sultaninin küçüğü değil, belki İptidainin büyüğüdür. Hülâsa; fikrimce Sultaniler, âtiyen Darülfununda ihtisas kazanacak olanlara umumî, felsefî, millî ve insanî bir terbiye vermekle mükellef olan müesseselerdir. Sultanileri kısaca **Terbiye Mektepleri** diye tarif edebilirim.

Sultaniler ve güzideler: «Elit» Darülfünun halkı demektir. Bir memlekette elitin zuhuru sebepsiz değildir. Elit, içtimaî hayatın mütefekkir bir sınıf tarafından idareye ihtiyaç gösterecek derecede mu'dil **complexe** bir hale geldiği zaman zuhur ediyor. Asrî millette elit Darülfununda teşekkül eder. Her millet aynı derecede içtimaen müteazzi olamadığından, her milletin yetiştirebileceği ve yaşatabileceği elitin mikdarı da muayyen ve mahdud olmak lâzım gelir. Gerçi elitle cemiyetin nisbeti kemmî olarak tayin edilmiş değildir. Fakat muayyen olan bir şey varsa o da gelişi güzel güzide yetiştirmenin ne iyi, ne de mümkün olamayacağıdır. Bunda içtimaî hayatın mazhar olduğu, tekâmülün derecesini nazarı itibara almak mecburiyetindeyiz. Meselâ : İptidaî tahsili teammüm etmedikçe, Sultanilere celbedilmiş ferdleri istifaya tâbi tutmak, seçmek mümkün olamaz. Diğer cihetden Darülfununu bir sınıfa mensub hey'eti talimiye ile mücehhez olmıyan bir memleketde Sultanî uzviyeti takviye edilemez. Sultanî teşkilâtındaki azmimiz, ne olursa olsun bu mekteblerin artması, Darülfununumuzun tekemmülüne bağlı kalacakdır. Nakıs bir Darülfununun mahsulü nakıs bir Lisedir. Diğer cihetden Sultanilerimiz Maarifin taammümü nisbetinde feyiz bulacaktır. Çünkü bu Maarif ne kadar teammüm ederse sultaniye edilen hücum da o kadar çoğalacaktır. Bu çokluk karşısında imtihanlarla yapılacak istifade o kadar kuvvetli olacakdır. İşte Sultanî meselesi ay-

nı zamanda İptidaî ve Âlî meselesi şekline giriyor. Bundan dört sene evvel Darülfünuna ilk asrî şekil verilmek istenildiği bir sırada müderris arkadaşlarımızdan biri «Darülfünun islâh edilmedikçe Sultaniler tekemmül edemez» demiştir. Bununla beraber Sultanilerin Darülfünun mahreci olduğunu düşününce» Sultanisiz bir Darülfününun da tekemmül edemeyeceğini» bilmukabele söyleyeceğim. Şu halde Sultanî ıslahatı Darülfünun islahatı gibi aynı hizada ve aynı ehemmiyetle mevzuubahs oluyor. Bu ıslahattan halkın kasdettiği mana; program yapmak, kitab intihab etmek, muallim tayin eylemek gibi şeylerdir. Benim maksadım o değil... Bir memleketde İptidaî, Tâlî, Âlî denilen mektebler İptidaî, Tâlî, Âlî vazifelerin tahsil edildiği muhitlerdir. Her memleket de İptidailere mukabil bir amele sınıfı, Tâlilere mukabil bir hars sınıfı, Âlilere mukabil bir mütehassıs sınıfı vardır. Bu sınıflar arasındaki birlik ve ayrılık, cemiyetin bünyesine ve tekâmülünün derecesine göre değişiyor. Asrî ve normal bir cemiyetde her ferd ruhen ve içtimaen müstaid olduğu sınıfa koşar. Bunun için herkes ya amelî, ya harsî, yahud ilmî bir tahsil alır. Lâkin herkes hilkaten ilme namzed olmadığı gibi, herkes de mutlâka tahsilden tahrim edilemez. Herkes tahsili tâli ve âliye cebredilemeyeceği gibi, tâlî ve âlî tahsil de inhisar altına alınamaz. Alimler şüphesiz milletin güzideleridir. Çünkü ilim, sahibinden fikrî ve mânevî bir takım melekler ister ki bunlar herkes de yoktur. Şimdi makul bir Maarif siyasetinin vazifesi nedir? «İlim lâzımdır» diye herkesi hars ve ilim mekteblerine yâni Sultanilere ve Darülfünunlara sevk etmek midir? Hayır. Bu, müsavatın gayet kötü tatbikidir. Bu, tarihin vazettiği meslek tabakalarını alt üst etmekdir. Sultanilere ve Darülfünunlara sevkedebileceğimiz talebe, yalnız «güzide sınıf» olmak lâzım gelir. Zihinsiz, kabiliyetsiz, hattâ servetsiz - çünkü bu günkü medeniyetde, servetde ihtisasın, tetebbüün şartıdır - kimselerin Sultanilere ve bu vesile ile Darülfünunlara doldurulmasında ne Sultanî bir gaye, ne de Darülfününî bir menfaat vardır. Ben «Darülfünun şehri»nin yalnız «Darülfünun ahalisi» ile iskân edilmesine taraftarım. Halbuki şimdiye kadar tâkib edilen siyaset bunun büsbütün aksi oldu. Sultaniler bazen bir Darüleytam, bazen de - yersizlik yüzünden - kapılarını milletin güzide çocuklarına kapayan mektebler haline geldi. Mekteblerimize bir takım leylî meccanî talebe kabulündeki mücbir sebebleri tasrihe lüzum görmem. Mamafih Sultaniler için halihazırın idamesinde de mecburiyet yokdur itikadındayım. Çünkü Sultanilerin içtimaî vazifesini bozmaksızın da yetimleri, fıkara evlâdını terbiye etmek mümkündür. Bunun için İptidaî **primaire**, İtmamî **emplèmentaire** ve İdadî **primaire süperieure** nev'inden Leylî Mektebler açmayı düşünebiliriz. Şu halde bundan sonra Sultanilere alınacak talebe tabiî olarak yalnız iki menbeadan gelmelidir :

1 — Ücretliler, bunlar bir kısım erbabı servet evladıdır, tahsili âlî görmek arzusundadırlar. Bunun için gerek maddî ve gerek manevî vasıtalara malikdirler.

Okumak için paraları vardır. Bunlar ekseriya güzide bir nesil teşkil ederler. Gerçi her zengin evlâdının güzide olması icabetmez. Fakat güzideler ekseriyetle bu sınıf evladı arasından çıkar. Her halde servetle, mevkiî içtimaî ile bünye ve zekâ arasındaki münasebeti burada tasrihe lüzum görmem. Bu ayrı bir meseledir. Sultanî talebesinden ücret almak, Sultanileri ücretli bir hale getirmek bu gibileri Darülfünuna celbetmek için en mihaniki bir vasıtadır. Galatasaray Sultanisi bu tarz Sultanilerin en güzel en muzecidir. Bir çok kıymetli memurlarımız ve mütefekkirlerimiz burada teşekkül etmiştir. Eğer Galatasaray gibi, mümtaz sınıfın evladını terbiye edecek Sultanilere kâfi derecede malik olmazsak müstakbel sınıfı müdürü Amerikan kolejlerinde, Avrupa liselerinde millî zevki bozulmuş görmeğe mahkûm kalacağız. İstanbul, Kadıköy, Nişantaş Sultanilerinin mutelit bir hale getirilmesi neticesinde bu mekteblerin sakinleri mütemadiyen Galatasaray'a hicret etmekte bulunuyorlar. Galatasaray, esalet ve tabiatı henüz ihlâl edilmeyen yegâne Sultanimizdir.

2 — İstidat ve kabiliyet zengin evlatlarına inhisar edemez. En aşağı tabakalardan dahilerin bile zuhur ettiği görülüyor. Demokrat bir milletin vazifesi, bu cevherleri korumaktır. Bunun için de vasıta, âlî tahsil imkânını bu gibi müstaid, fakat servetsiz, kimsesiz, mevkisiz olanlara temin etmektir. Buna da çare, Sultanilerde meccanî tahsil imtiyazının hakikaten zeki, hakikaten kıymetli, hakikaten müstesna olan çocuklara hasretmekdir. Vaktiyle bu usulün en bariz mümessili Mektebi Mülkiye idi. Bu mükemmel müessesenin memlekete pek kıymetli adamlar yetiştirmek hususundaki muvaffakiyeti imtihan ve istifa usulünü büyük bir dikkat ve itina ile tatbik etmesidir. Şu halde bu iki sınıf haricinde mevcud olan ne zengin, ne de müstaid fakir, yetim talebe ne olacak? Bunları sokağa mı atalım? Hayır. Bunun için, mevcud Erkek ve Kız Sultanilerinin bir kısmını muallimlik, muallimelik, ticaret, elişi, İdarei Beytiye Mektebleri haline getirmek ve bu esasda ihtiyaca göre yeniden mektebler açmak mümkündür. Kimsesiz ve ilmi tahsile istidatsız olanları istidatlarına göre bu mekteblere yerleştirmek tarafdarıyım. Yok böyle yapmayıp da «fakirdir, kimsesizdir, mühtaçdır, şehid çocuğudur, babasının memlekete hizmeti vardır» diye hiç bir seviye, istidat ve kabiliyet tasnifi yapmaksızın herkesi Sultanilere yerleştirirsek, ne onlara hizmet etmiş oluruz, ne de asıl gayemiz olan Darülfünuna hizmet edebiliriz. Belki bu suretle felâkete sebeb oluruz. Çünkü gayrı müstaidler tahammülleri fevkinde verilen bir tahsil

sebebiyle sınıfsız ve talihsiz kalırlar. Bu suretle cemiyeti milliyemize **dèclaséler** yetiştirmiş oluruz. Bizim vazifemiz, her ferdi içtimaî hayatda müstaid olduğu vazifeye yetiştirmekdir. Yoksa cismanî, ruhanî hayatının inkâr ettiği bir vazifeye cebretmek değil. Sultanî muammasının halli işte bu noktadır.

Sultanilerin Mikdarı : Son on sene zarfında Maarif teşkilâtımızı en çok rahnedar eden bir iptila varsa o da «kemmiyetcilik» dir. Çok mekteb açmak, çok mekteb yaşatmak gayreti bu ibtilanın eseridir. Bir kısım erbabı tefekkürümüz vardır ki mektebleri muhitin her türlü kayıdlarından, şartlarından azade olarak farzediyorlar. Servetsiz, nüfuzsuz, vasıtasız, rağbetsiz maarif olur, zannediyorlar. İşte, gayrı kabili itiraz bir derecede herkesce malûmdur ki bugünkü mektebler dünkü mektebler gibi iyi talebe yetiştiremiyor. Bunun en yakın sebebi, hey'eti talimiyemizin eskisi kadar zengin olamamasıdır. Halbuki tedrisatın seviyesinde hâsıl olan bu inhitatın daha makablî bir sebebi vardır ki o da «mekteblerin mikdariyle hey'eti talimiyemizin ve buna mülhâk olarak vesaiti tedrisiyenin mikdarı arasındaki nisbetsizlikdir.» Muallim yokken, vasıta yokken, hattâ talebe yokken, mekteb binası yokken mekteb açmışız. Bu suretle vücude getirilen maddî ve manevî boşlukları doldurmak için muallim celbetmişiz. Muallim bulamayınca rastgele herkesi muallimliğe kabul etmişizdir. İşte teşkilâtımızdaki çürüklüğün mebdei böyle bir nisbetsizlikdir. «Sun'i müesseseleri, sun'i vasıtalarla teçhiz etmek» usulü neticesinde müesseselerimiz adeta dahmete **hypertrophie** uğramışdır. Uzviyatda taksimi amel **Division du Travail** ile alelâde farklanma **Differenciation** bir şey olmadığı gibi, içtimaiyatda da tabiî teşkilât ile cebrî tesisat aynı şey, tabiî şeyler değildir. Bugün binnazar mevcud olan elli bu kadar Sultanî, maarif uzviyetimiz ve dolayısiyle millî hayatımız için bir temenni değil, belki bir sui teşekkül, bir şişkinlikdir. Filhakika memleketin mukaddes hayatına hizmet, ölü mekteblerin adedini alabildiğine arttırmakda değil, canlı ve tabiî müesseseler vücude getirip yaşatmakla olur. Şu takdirde Sultanilerin hayat ve âtisi bu müesseselerin bütün muvaffakiyetine hâkim olan «nisbet ve kemiyet» noktasındadır. Sultanî Mekteblerinin adedi - müesseselerle vesait arasında müvazene hasıl oluncaya kadar - azaltılmadıkça bu mekteblerin fikrî ve ahlâkî seviyesi yükselemeyecek, bilâkis inhitattan inhitata sürüklenecekdir. Sultanilerin adedini mevzuu bahsederek bu müesseselerin teaddüt ve terakkisine alelitlâk aleyhdar olduğum anlaşılmasın. Mevzuubahsettiğim nokta «aded için Sultani» yerine «Sultani için adet» tâyin etmekdir. Ben teşkilâtı «çoğaltarak öldürmek» tarafdarı değilim, «diriltdikden sonra çoğaltmak» fikrindeyim. Maksadım sarihdir.

Sultanilerin Müddeti : Bizde Sultanî teşkilâtı 12 senedir ve 12 sene olarak tanınmıştır. Sultaniler esas itibariyle Leylî Mekteblerdir. Tabiî olarak neharî talebeleri azdır. Devam edenlerin çoğu asıl Sultaniden istifade için aynı zamanda İptidaî tahsilini beş senede ikmal etmek üzere devam ediyorlar. Nitekim sekizinci, dokuzuncu senelerde talebenin çoğu mektebi terk eder. Bir de yedi, sekiz yaşlarında çocukların Sultanî ailesi içinde hakkiyle himaye edilmesi pek güçtür. Bu gibi çocukların büyükler arasında ezildiğini tecrübeli müdürler daima söylüyorlar. Zaten bu mahzuru hisseden aileler çocuklarını ufak yaşda iken leylî hayata terk etmezler. Diğer cihetten bizde tahsili İptidaî katiyyen gayri mütecanistir. Hele mevcud olabildiği kadar bir tecanüsün de yaşla doğrudan doğruya alâkası yoktur. Sultanileri şu mahzurlardan mümkün olduğu kadar esirgemek, Sultaniyi mümkün olduğu kadar Sultanî talebesine hasretmek lâzım geliyor. Bunun için en amelî bir tedbir Sultanilerin ilk iki senelerini ilga etmek, Sultanilerde yalnız eski Rüşdiye sınıflarını bırakmakdır. Zaten Emrullah Efendi merhum zamanında Sultaniler bu halde imiş. İlk iki seneleri sonradan ilâve edilmiş. İlk iki sınıfın ilgası takdirinde Sultanilerin İptidaî sınıflarına okuma, yazma bilen 9 yaşında çocuklar kabul edilecek, bu suretle üç İptidaî sınıflarında mütecanis bir tahsil ve terbiye verilecektir. Fransa, İsviçre (bu memleketlerin de yalnız bazı mektebleri) istisna edilirse bütün diğer mütemeddin memleketlerde İptidaî sınıfların teşkilâtı bahsettiğim tarzdadır. Bizde de Galatasaray Sultanisinin teşkilâtı teklifimin hemen aynıdır. Bu müessesenin faikiyeti göz önüne getirilince teklifimin müsbet mahiyeti derhal takdir edilecekdir. Sultanilerin ilk iki seneleri aidiyet itibariyle lüzumsuz olduğu gibi üç seneden ibaret olan devrei tâliyelerin birer senesi de zaman itibariyle öylece lüzumsuzdur. Şöyleki Sultanilerin devrei saniyelerini devrei ulâdan tefrik eden sebeb, derece farkı olmayıp bir nevi üf'ule **Fonction** tefavütidir. Yâni devrei ulâ eski İdadiler gibi tahsili tâliye lâzım olan malûmatı umumiyeyi, içtimaî ve siyasî ahlâkı derç ve telkin etmeye hâdim bir devrei tahsildir. Devrei saniyeler ise teazzi etmiş, muhtar Darülfünunları hazım ve takib edilecek talebe yetiştirmekle mükellef, ihzarî sınıflardır. Şimdiye kadar bu vazifenin - taayyün ve tevazün edememesinin sebebini Sultanilerin kemiyete mağlub olmasında, aynı zamanda henüz pek genç ve tabiî mahsulünü ahvali harbiye dolayısiyle verememiş bulunmasında aramak lâzımdır. Mamafih Sultanilerin devrei saniyesi Darülfünunumuzun tekemmülü ile mütenasib olmazsa bu devreyi elyevm olduğu gibi üç senelik bir ömür ile yaşatmak mümkün olmıyacakdır. Nitekim bu sene gerek Tıbbiye ve gerek Mühendis Mektebi Sultani 9 cu sınıfına kadar talebe kayd etmekde bir nevi iztirara uğramakla beraber bilimtihan Sultanilerin onuncu ve onbirinci sınıf-

larındaki tahsili kâfi görmüşdür. Velhasıl Darülfünunumuzla Mekâtibi Âliyemiz Avrupa Darülfünunları seviyesine gelinceye kadar devrei saniyenin iki sene olması, tahsili âliye ihzar ihtiyacına belegan mabelâğ kâfi gelecekdir. Bu yüzden edilecek sene ve masraf tasarrufu da maarifimizin vakit ve nakit tasarrufuna olan ihtiyacına tetabuk edecekdir. Nitekim fiiliyat bunu isbat etmektedir. Sultanî devrei saniyelerinin üç sene olmasına rağmen tedrisat hakikatde bir buçuk seneyi tecavüz edememekde, çünkü bir çok bahisler evvelki senelerin tekerrüründen ibaret kalmaktadır.

Sultani Mıntıkaları : Sultanilerin **Elit Mektebi** olduğunu düşünerek her vilâyet ve liva merkezinin bir Sultanî besleyecek derecede elit yetiştirebileceğini zannetmiyorum. Maarif mıntakaları, ilim ve hars mıntakaları demektir. Sultanilerin tekilinde de bu mıntakaları tayine çalımak lâzım geliyor. Bu bapta taksimatı mülkiye bize hakiki bir rehber olamaz Sultanî mıntakalarını tesbit etmek lâzımdır. Böyle diyerek (Sultanilerin mutlâka adedini azaltmak) kastetmiyorum. Sultanilerin tabiî ve aslî muhitlerinde tesis edilmesi, dağınık olarak on tane cansız Liva Sultanisi açılarak yerde, toplu olarak üç dört tane mütekamil Şehir ve Merkez Sultanisi açılmasını doğru bulurum...

Sultani İdareleri : Sultaniler gibi memleketin her tarafına serpilmiş olan fakat merkezle irtibatları, münasebetleri pek de daimî olmayan müesseselerin sırf merkezî kuvvetler ve kırtasî vasıtalarla idaresi gayri mümkündür ve çok da tehlikelidir. Hali hazırda Sultanilerimiz ya merkezden gönderilecek emirlerin mutlak surette esiri kalmaya, yahut zaman zaman inzibat ve itidalini kaybetmeye mahkûmdur. Bunun sebebi, Sultanî ile Nezaret arasında idarî ve manevî bir tesanüdün henüz mevcut olmamasıdır. Maarif Nezareti her bir mektebi ayrı ayrı kavrayamayacak derecede umumî ve kanunî işlerle meşbudur. Mektepler ise Nezarete temas edemeyecek kadar uzaktır. Mutlâkiyetçi bir idarede hükümdar ile halkın arası nasıl açıksa, bu günkü Nezaret dimağı ile Sultanî uzuvları da öylece rabıtasız ve tesanüdsüzdür. Merkez ile muhit arasında bu irtibat ve tesanüd temin edilmedikçe Sultanilerin ayrı ayrı taazzisine imkân yokdur. Bu halde Mekteb idarelerine mühtaç oldukları ilmî ve idarî salâhiyeti de bahşetmek mümkün değildir. Çünkü hayırlı bir ademi merkeziyet ancak sıkı bir merkeziyetle birlikte olursa tabiî ve faidelidir bunun için Nezaretle mektebler arasında tâli derecede bir takım rabıtalar vazetmek mecburiyetindeyiz. Bu rabıtaların en mühimmi Maarif Müdürleridir. Maarif idareleri Sultanî muhitinin Nezaret Merkezine rapteden şebekelerdir. İkinci irtibat maarif müdürlerinin idarî vazifesine mukabil meslekî ve terbiyevî bir üf'ule **fonction**

rolü yapacak olan tâlî hey'etleri olacakdır. Bunların vazifesi Sultanî hayatına, Sultanî maneviyatına aid işlerle uğraşmak, taşralarda tâliye müdüriyeti umumiyesinin ilmî ve harsî bir uzvu gibi çalışmakdır. Üçüncü rabita müfettişlerdir. Müfettişler tâli teşkilâtımızın maatteessüf en zaif ve kötürüm kalmış kısmıdır. Hey'eti tâlimiye ve idaremizin temyiz ve iktidarında adaleti muhafaza etmek hususundaki müşkilâtımız bundandır.

Sultanî Müdürleri : Müdürler Sultanî meselesinin başlıca unsurudur. Müdürler halen daha ziyade idare adamlarıdır. Müdürlerin ilmî ve ahlâkî velâyetleri mahdutdur. Müdürlerle hey'eti talimiye arasındaki tesanüd ise büsbütün zaifdir. Çünkü halen ve fiilen muallimler müdürlere ve müdürler hey'eti talimiyeleriyle birlikte nezarete merbut değil, sultanî hayatına dahil olan her ferd infiraden nezarete merbut gibidir. İzin terfi, itiraz ve şikâyet gibi birinci derecede mektebî ve dahilî olan meselelerin halli için nezarete müracaat edenler müdürelerden ziyade bizzat muallimlerdir. Şu halde müdürlerin kıymet ve salâhiyeti bu muallimleri mekteb uzviyeti dahilinde tamıyor demekdir. Bu tesanüdsüzlüğün zararı çokdur. Bir yandan mekteb dahilinde nezaretin en büyük mümessili olan bu zatların âmiriyeti tenakus ediyor, bir yandan da makamı nezaret infiradî ve şahsî müracaatlarla tasdi ediliyor. Bu tesanüdsüzlüğün asıl zararını çeken mekteblerin dahilî ve ahlâkî hayatıdır. Hey'eti talimiyesiyle idaresi arasında sıkı bir tesanüd bulunmayan mektebler anarşi yuvasından başka bir şey değildir. Bu mekteblerin hayatında şikâyetler, münaferetler, isyanlar ve hoşnudsuzluklar eksik olamaz. Teşkilâtsızlık mahsulü olan bu gibi maraziyetlerin tedavisi merkezden bir müfettiş göndermek ve tahkik ettirmek gibi mevkuf ve haricî vazifelerle mümkün olamaz. Hastalığın menşei batınî olduğundan batınî bir tedaviye ihtiyaç vardır. Tesanüdün başlıca amili vazifelerin inkisamıdır. Müdürler tesanüde müessir olabilmek için bizatihi bir vazife **fonction** sahibi olmak lâzım gelir. Yani bu adamların bir salâhiyetleri ve bir mes'uliyetleri olmalıdır. Müfid olabilmek için de evvel emirde kendilerinden bir kuvvet ve cevher sarfetmek hürriyetini bulmalıdırlar. Yoksa, en ufak, hattâ en mahallî ve meslekî teferrüata kadar merkezin emirleriyle idare edilen bir idare adamında ne bu teşebbüs ne de bu kuvvet yokdur. O fiillerinin mes'uliyetlerini idrâk etmeyerek işleyen bir otomat gibidir. Maarif müdürleri, tâliye hey'etleri, müfettiş teşkilâtı mevcud olan yâni merkezden gelen a'sab ve eviyenin intişar ettiği ve merkezin muhitinde kâfi derecede hassas ve müteessir olduğu mıntakalarda ben bu salâhiyet ve şahsiyete tarafdar bulunuyorum. Salâhiyet ve mes'uliyet dediğimin kısaca hürriyet kelimesiyle ifadesi tehlikeli olduğunu görmüşdüm. Çünkü ne salâhiyeti ne de mes'-

uliyeti kavrayamayan mürebbiyi zabite, talebeyi nefere benzeten kimseler tarafından hürriyetin serbesti, yani her türlü kayıd ve inzibatdan azade olmak manasında telâkki edilmediğini görmüşdüm.

Sultanî Muallimleri : Sultaniler hars **Culture** mektebleridir. Millî terbiyeyi; dinî, ahlâkî, hukukî, bediî, lisanî, edebî bütün şekillerinde ve bütün insiyaklariyle gençlere veren bu mekteblerdir. Yarınki idare adamlarının millî kıymeti bugünkü Sultanilerin ilmî, harsî iktidarına bağlıdır. Bazı idare adamlarının ahlâksızlıklarından me'yus olanlara söylüyorum : Bunun sebebi harsî müesseselerimizin tekemmül etmemiş olmasıdır. Hars birdir, iki olamaz. Din ahlâk, zevk, san'at herkesin keyfine göre değişemez. Bunlar her milletin müşterek olan hisleridir. Bunlar maazallah zaifler, yahud teşettüte uğrarsa millet perişan olur. Onun için vahdet meselesi terbiyenin can damarıdır. Vahdetsizlik belki İptidailer için tehlike teşkil etmez. Fakat Sultaniler için böyle değildir. Sultanî tahsili gençliğin en buhranlı çağıdır. İlim ile harsin tearuzu ve dinin, ahlâkın inhilali hep bu çağlarda olur. Eğer muallimler bu inhilale mani olacak derecede mütecanis ve mütekâsif bir harse mâlik değilseler gençlerin ruhu inhilâl eder. Artık maneviyat kalmaz. Her ferd keyfinin, zevkinin, menfaatinin kulu olur. Bunun için Sultanî terbiyesinin tevhidi büyük mefkuredir. Bunun içinde en birinci çare olarak muallimlerin menşeini ve sureti teşkilini görüyorum. Muhtelif meslekde ve mefkure itibariyle muhtelif tabiiyetde bulunan muallimler hiç bir zaman terbiyede birliğe hizmet edemezler. Bu şeraitde herkes makul gördüğü yoldan gideceğinden gençlik rehbersiz kalır. Serseriliğe alışır. Bilhassa bütün Sultanî muallimlerinin Türk harsinin tabiyetini kabul etmeleri lâzımdır.

Mekteb hayatının islâhı : Harsî bir terbiyenin imkânı harsî bir hayat ile mukayyetdir. Sultanilerimiz talebesine harsî bir hayat verebilmek için evvelâ kendileri harsî bir hayata mazhar olmalıdır. Mekteblerin halihazırında bu hayat mevcud değildir. Çünkü Sultanî Mektebi bir cemiyetden ziyade bir dershaneye benziyor. Müdür, muallim, talebe hep münferid ve münzevi bir hayat yaşıyorlar. İçtimaî ve ma'şerî hayata mazhar olamıyorlar. Bunun en birinci sebebi muallimlerin aynı Sultanî dahilinde geçireceği saatlerin mecmuu mutavassıt olarak yalnız ondur. Hayatın diğer kısımları ya başka mekteblerde yahud başka meşgalelerde geçmekdedir. Fazla olarak bu on saatin onu da içtimaî değil infiraridir. Yalnız tâlim ve tedrise hasredilmemişdir. Sultanî Mektebini bu infiradî hayatdan kurtarmak için artık muallimlerinin saatlerini değil hayatını satın almak lâzımdır. Muallim aynı zamanda tâlim ve terbiye vazifesi görmelidir. Binaenaleyh vazifesi sırf talebeyi kontrolden ibaret olan muit teşkilâtına nihayet vermek ve bu vaziyeti doğru-

ca muallimlerin uhdesine terk etmek lâzımdır. Ta ki Sultaniler birer aile haline gelebilsin. Bu aile muhitinde talebeye verilecek terbiyenin ilmî bir zihniyetle millî bir şahsiyetden ibaret olması lâzımdır.

Tedrisatın islâhı : Sultanî tedrisatının islâhında tâkib edilecek hattı hareket şudur :

1 — Programlardan lüzumsuz tafsilâtı hazefetmek. Bu tafsilâtın bir kısmı yalnız Darülfünun tahsili takib edecekler için haizi ehemmiyetdir. Sırf ilmîdir. Hikmetde, kimyada, nebatatda, hayvanatda bu kısım malûmat ve tafsilâta tesadüf edilir. Bunların terbiyevî, harsî, yani sultanî bir kıymeti olamayacağından asıl terbiyevî malûmata mevkilerini terk etmelidir. Bunları Sultanî programlarından çıkarmak lâzım gelecektir. Sultanî programlarını bir yandan İptidaî programını şişirmek, bir yandan da Darülfünun tedrisatını sıkıştırmak suretiyle talim ve tedris ile bitmez ve tükenmez bir hale gelmemekdir.

2 — Programın sırf felsefî ve millî gayelere hizmet eden kısımlarını tenmiye etmek yani gençlerde müşahede, mukayese, muhakeme, teşebbüs, azim, fedakârlık, tesanüd gibi mefkurecilik kabiliyetlerini tenmiye edecek surette tâdilât yapmak.

3 — Bazısı riyazî ve istintacî **dèductif** bazısı hikemî ve istikraî **inductif** itiyadlar veren derslerin vücude getireceği fikir ayrılığını, his başkalığını felsefe yardımiyle bir noktada cemetmek ve felsefe tedrisatını Sultanî derslerinin ciheti camiası haline getirmek.

4 — Din, Ahlâk, Hukuk, Lisan, Edebiyat ve Muaşeret gibi maneviyat derslerine, Millî Coğrafya ve Millî Tarih gibi vatanî tâlimlere ehemmiyet vermek.

5 — Bu gayelere hizmet edecek Pedegoji usullerini neşir ve tamim etmek.

6 — Ecnebî lisanına lâyık olduğu tabiî mevkiini vermek, bu lisanların millî harsi bozacak bir suretde istimaline mani olmak.

7 — Bu maksatlara varmak için programları doğrudan doğruya mütehassıslara değil esas ve şeraitini terbiyeciler çizdikden sonra yalnız bu çerçevenin imlâsını mütehassıslara havale etmekdir.»

Maarif Nezaretinin 1334 (1918) de neşrolunan 1328 - 1329 ders yılı ve istatistik kitabına göre 1908 inkılâbından sonra İstanbul ile vilâyetlerde onbir Sultanî, açılmışdır. İstanbul'daki Sultanilerin birisi Galatasaray, ötekisi İstanbul'dur.

11. İNAS SULTANİLERİ

1908 inkılâbından sonra İstanbul'da ilk Kız İdadisinin ne suretle açılmış olduğunu da önce 1427 - 1433 üncü sayfalarda göstermiştim.

1913 - 1914 ders yılında bir hayli Erkek İdadisi Sultaniye çevrildiği sırada yalnız İstanbul'un değil koca imparatorluğun biricik Kız İdadisi de Sultaniye çevrilmiştir.

Türkiye Maarif Tarihi adlı eserinde Nafi Kansu ilk İnas İdadisinin Sultaniye çevrilme işini bize şu satırlarla anlatıyor :

«1913 - 1914 ders senesi İptidasında bütün ihtiyaçlar göz önüne alınarak Mektebin leyliye kalbi, 5 senelik ilk kısmı üzerine 5 sene de orta tahsil vermek üzere tahsil müddeti 10 seneden ibaret bir Kız Lisesinin açılması münasip görülmüş ve bu şekilde ilk Kız Lisesi **İstanbul İnas Sultanisi** adı altında Aksaray'da Redif Paşa konağında açılmıştır ki bu Mektep 1915 senesinde **Bezmi Âlem Sultanisi** adını almış ve Aksaray'dan Sultan Mahmut türbesi yanındaki binaya naklolunmuştur. Sonradan ders programlarında epi tadilât yapılmış olan bu Lisenin ilk tedrisatı şu maddeleri ihtiva ediyordu :

Lisanî Osmanî (Türkçe), Ecnebî Lisanı, Din Dersleri, Tarih, Coğrafya, Hesap, Hendese, Malûmatı Tabiiye, Cebir, Fizik, Medenî Malûmat, Hıfzıssıhha, Kimya, Kozmoğrafya, Terbiyeyi Etfal, Pedagoji, Resim, Beyaz işler, Dikiş. Biçki, İktisadî Beyti, Beden Terbiyesi, Piyano ve Gına'dır.

Sonradan yapılan tadilât arasında Lisanı Osmaniye Türkçe denilmiş, programa bu derslerden başka Arabî ve Farisî, Tabahat (yemek pişirmek) de ilâve olunmuştur.

Erkek Liselerinin 12 senelik programına göre bu tedrisat elbette zaif idi. Ancak kızlar için henüz yüksek tahsili müesseseleri ve Darülfünun kapıları açık olmadığı cihetle bu orta tahsil kızlar için kâfi görülüyordu. Fakat 1916 dan sonra kızlara mahsus bir Darülfünun açılmağa başlayarak yüksek tahsil imkânı da hasıl olunca bu tahsilin noksanı da duyulmaya başlanmıştır.

Vilâyetlerde Kızların orta tahsil müesseseleri yalnız Kız Muallim mekteplerinden ibaretti. Açılan 10 senelik Liseler yalnız İstanbul'a münhasır kaldı. Vilâyetlerde de kızlara mahsus liselerin açılmaya başlaması istiklâl mücadelesinin zaferle bitmesini müteakip 1922 Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti zamanındadır ve ilk açılan Lise İzmir Kız Lisesidir. Ondan sonra da aynı sene içinde Ankara Kız Lisesi açılmıştır.»

İşte bugün İstanbul Mektepleri arasında yer alan Kandilli ve İstanbul Kız Liseleri bu devrin ve bu teşebbüslerin neticesinde ortaya çıkan ilim müesseselerimizdendir.

12. HUSUSÎ MEKTEPLER

Hususî Mekteblerin Tanzimat ve Birinci Meşrutiyet yahut Mutlakiyyet devirlerindeki inkişaf ve terakkileri hakkında bu kitabın 769 - 798 ve 935 - 1044 üncü sayfalarında lüzumu kadar, hattâ lûzumundan fazla izahat verilmişti.

İkinci Meşrutiyet devrinde gerek Türkler, gerekse Türk olmayan unsurlar, cemaatlar ve yabancılar tarafından açılan mekteplerde 23 Eylûl 1329 (1913) tarihli Tedrisatı İptidaiye Muvakkat Kanunu ile 1331 (1915) tarihli Hususî Mektepler Talimatnamesi çıkartılıncaya kadar aynı yolda yürümüşlerdir. Hususî Mekteplerin bu devredeki hal ve vaziyetini, Osmanlı İmparatorluğunun en ileri gelen Maarifçilerinden Emrullah Efendinin Tedrisatı İptidaiye Kanununa yazmış olduğu esbabı mucibenin şu satırlarından öğrenebiliriz...

«Tedrisatı Hususiye efrad veya cem'iyat taraflarından tesis ve idare olunan mekteplerde icra olunan tedrisattır. Bu mekteplere **Mekâtibi Hususiye** tabir olunur. Bu mekteplerin programlarının tertibi, ders kitaplarının intihabı, muallimlerinin tayini müessis ve müdürlerine ait olmak tabiidir. Çünkü bu, Kanunu Esasi ile müeyyet olan serbestii tedrisin bir neticesidir. Fakat hükûmet terbiyei umumiyenin hadim ve nazırı olmak, menafii devlet ve memleket işinde alâkadar bulunmak itibariyle bu baptaki hürriyet bazı kuyudu meşrua ile takyid olunmak, hukukı hükûmetle te'lif edilmek de şarttır.

Bu kuyud şöyle hülâsa edilebilir :

Evvelâ : Tedrisatın edyana, ahlâka, adabı umumiyeye, Kanunu Esasiye, kavanin ve nizamatı devlete muariz ve mugayir bulunmaması :

Saniyen : Mektep müdür ve muallimlerinin bu kanun mucibince şeraiti ehliyet ve kifayeti haiz olması :

Salisen : Mektep ittihaz olunacak binanın bu hizmete elverişli ve muhilli afiyet ve ahlâk olan ahvalden ve civardan masun bulunması.

Binaenaleyh Mekâtibi Hususiye küşadına mezun bulunmak bu şeraitin vücuduna mevkuf olmak lâzım gelir. İşte yine bunun içindir

ki hükûmetin Mekâtibi Hususiye üzerinde hakkı teftişi derkâr olur. Aleddevam memurini mahsusası vasıtasiyle programlarını, ders kitaplarını, muallimlerin şeraiti ehliyetini mutazammın olan vesikaları teftiş ve muayene ettirebilir. Bu işi ihmal eden bir hükûmet vazifesinden sakıt demektir. Hususiyle bizde Hususî Mekteplerin emri talim ve tedriste haiz olduğu ehemmiyet malûmdur. Mekâtibi Hususiyenin gerek masarifi tesisiyesi, gerek masarifi idaresi müessisleri tarafından verilir. Şu kadar ki hükûmet bu mekteplere muavenet edebilir.»

Emrullah Efendi azlıklar tarafından idare olunan mektepleri de Hususî Mekteplerden saydığından Hususî Mektepler hakkındaki esaslı mütaleasının diğer fıkraları o kısma dercedilmiştir. Bu sırada onların da okunması lâzım gelir.

Bu cildin umumî izahat kısmında da anlatıldığı gibi Emrullah Efendinin Tedrisatı İptidaiye Kanunu lâyihası bilhassa azlıkların azgınlıkları yüzünden dört sene meclisten çıkartılamamış ve nihayet hükûmetçe Hususî Mekteplere ait kısımlar tehir edilmek ve ancak teftiş hakkı alınmak suretiyle 1328 (1912) de Meclisi Meb'usan Maarif Encümenince kabul edilmiş ise de bu lâyiha umumî heyetçe müzakere ve kabul edilmeden meclis dağıtılmış olduğu için ancak hükûmetçe meclise karşı her türlü mes'uliyet göze alınarak 23 Eylûl 1329 da Muvakkat Kanun halinde çıkartılabilmiştir.

Fakat Hususî Mekteplere hükûmetin müdahalesi asıl 1331 den sonra başlar.

1330 (1914) de Umumî Harp çıkarak Osmanlı Hükûmeti Almanlar tarafında yer alınca diğer muharip milletlere ait mekteplerin vaziyeti tabiatiyle değişmiş, hattâ onlara ait binalar işgal edilmiş, Türk azlıkları sindirilmiş ve susturulmuş olduğundan dolayıdır ki ancak 1331 (1915) de Hususî Mektepler için bir Talimname tanzim ve neşrolunarak bu mekteblerde de hükûmet otoritesi tesis edilebilmiştir. Bu Talimatname adı geçen tarihte Osmanlı Hükûmetince tanzim ve neşrolunmakla beraber 1339 (1923) de Cumhuriyet Hükûmetince de bazı tabirler ve terkipler Türkçeleştirilmek suretiyle kabul edilerek yeniden tab ve neşrolunmuştur; bu Talimatname hakkında biraz sonra Azlıkların Mektepleri bahsinde ayrıca izahat verileceğinden burada yalnız bu devirde Türklere ait Hususî Mekteplere temas olunacaktır.

Mutlâkiyet devrinde Resmî Mekteplerden ziyade rağbet gören ve revaç bulan Hususî Mektep açılması ve idare edilmesi işleri 1908 İnkılâbından sonra tedrisata, matbuata ve neşriyata serbesti verilmesi yüzünden eski devirlere nisbetle daha ziyade ilerlemiştir. Fazla olarak

şirketler ve cemiyetler teşkili yasağı da kaldırılmış bulunduğundan bu vaziyetin de Hususî Mekteplerin çoğalmasında büyük bir amil olduğunu hatırlatabilirim. Bu cemiyetleri ve şirketleri kurmakta ve korumakta devrin en münevverlerinin, en yüksek şahsiyetlerinin ön ayak olduğu görülmektedir. Şurasını haber vereyim ki: Bu devirdeki teşebbüsler bundan evvelkilerde olduğu gibi yalnız tahta ve harap bir konak kiralayıp onu mektep yapmaktan ibaret olan münferit ve şahsî teşebbüslere benzemiyor. Bu sefer daha esaslı surette işe girişilmiş ve şirket teşkili, hisse senedi çıkartılması gibi ticarî ve iktisadî esaslar üzerinden yürünmekte olduğu görülmüştür. Örneklere gelince: Şehrimizdeki yabancı müesseseleri, bilhassa Fransızlara ait olanlarla Anglosakson ırkına mensup mekteplerdir. İlk Kız Lisesi açılması fikrinin de böyle bir teşebbüsten doğmuş olduğunu o mekteplere ayrılan kısımda okumuşsunuzdur. Bu umumî mütaleayı bir kaç misalle de te'yid mümkündür:

Tanin gazetesinin 29 Kânunu sani 1324 (1909) tarihli nüshasında **Yeni Mektep** başlığı altında şu satırları okuyoruz :

«Muhakkaktır ki inkılâbı siyasimizin payidar ve müsmer olması için fa'aliyeti münevvere ve fedakâranesine arzı ihtiyaç ettiği zeki, metinül irade, müstakim ve vatanperver gençleri ancak ihtiyacatı hazıramıza muvafık mektepler yetiştirebilir. Biz şimdi sinei terbiyelerine tevdi edilecek şübbani mümkün mertebe az vakitte, az yorgunlukla mücadelei hayatiye ve vezaifi içtimaiyei müstakbelelerine tamamen hazırlayacak olan bu gençleri kuvayi cismaniye ve melekâtı ruhiyesini haddi âzamide tavsie çalışarak onlara mes'ut ve müfit surette yaşamak san'atını öğretecek mekteplere her şeyden ziyade mühtacız. Neticeten bu maksada hadim müessesatı irfan ihdasına matuf kâffei mesai ve teşebbüsatı milliyenin en ciddisini teşkil eder.

Ferdayı inkılâbı mes'udımızda esası tahsili Osmanlıca ve İngilizce üzerine mürettep böyle bir mektep tesisini tasavvur eden Tevfik Fikret Bey'in ehibbasından ve Osmanlı dostlarından bir İngiliz, Mister Allan Ramzey bu tasavvurdan haberdar olup ahiren İngiltere'de bulunurken tanıdıklarına bundan bahsetmiş ve zevatı mezkûre icap eden sermayeden bir kısmı mühimminin hemen tedarikini der'uhde etmek suretiyle Osmanlılar hakkında yeni bir eseri meveddet göstermişlerdir.

Tesis edilecek mektep ki timsali teceddüt ve terakki olacağı cihetle **Yeni Mektep** tesmiye edilecektir, fenni terbiyenin kâffei icabatına teb'an en mükemmel şeraiti terbiye ve tahsiliyeyi bir tarzı ahenktarda cemedeceğinden 50 - 60 bin lira raddesinde masarif ihtiyariyle vücude gelecektir. Yüzde dört faiz ile ikraz edilmek üzere sarfı muktezi meb-

lâğın 10.000 lirası şimdiden İngiltere'de temin edilmiş ve bankı Osmaninin Londra şubesi bu bapta ibrazı suhulet etmeği vaat eylemiştir.

Bir şirket teşkili ve senedat ihraciyle vücude gelecek olan bu teşebbüse iştirak eden Osmanlılar hamiyyet, ecaniyyet, insaniyet ve meveddet göstermiş olurlar.

Mister Ramzey'in bu hususta ibraz ettiği muaveneti meveddetkaraneye hassatan teşekkür ederiz.»

Yine bu suretle kurulmuş olan **Osmanlı İttihat Mektepleri** hakkında da Sabah gazetesinin 22 Teşrini evvel 1325 (1909) tarihli nüshasında şu ilân görülmektedir.

«Kadıköy İttihat ve Terakki Kulübünde bilcümle anasırı Osmaniyeye mensup erbabı hamiyyetten mürekkep olarak **Osmanlı İttihat Mektepleri Cemiyeti** namiyle bir cemiyet teşekkül etmiştir.

Cemiyetin maksadı: Kadıköy'ünde ecnebiler tarafından tesis edilmiş olan mekteplerden daha mükemmel ve muntazam Zükûr ve İnas mektepleri tesis eylemek, mükemmel tahsil görmeğe heveskâr olan Osmanlı evlâdını Mekâtibi Ecnebiyeye arzı iftikar eylemekten kurtararak ittihadı anasıra hadim ciddî bir tahsil ve terbiye verebilmektir. Madamel hayat şehrî lâakal 10 kuruş iane itasını teahhüt eden erbabı iffet ve hamiyyet cemiyetin âzayı müessisesinden addolunup şimdiye kadar 150 zat bu unvan ile âza kaydolunmuş ve 300 lira kadar da iane toplanmıştır.

Azayı müessiseden olup müteahhit olduğu duhuliyeden ve avaidi şehriyeden maada def'aten lâakal 20 Osmanlı lirası ita eyleyen zata âzayı mün'ime unvanı verilir ve ismi mektebin defteri müzehhebine kaydolunur. 100 liradan ziyade verenlere yine âzayı mün'ime ünvanı verilir ve ismi mektebin haricinden görünür bir mevkide taş üzerine hak ve gazetelerle ilân olunur, yedine de hey'eti tesisiye namına olarak bir teşekkürname ita edilir. Namı her sene tevzii mükâfat resimlerinde makamı takdirde yadolunur. Ecanipten olan zevat fahrî âza sıfatiyle kabul edilir. Bunlar bir defaya mahsus olmak üzere lâakal beş Osmanlı lirası verecekler ise de şehrî ianeye iştirak mecburiyetinde değildirler. Def'aten elli Osmanlı lirası ita edecek olan ecanibe âzayı fahriyei mün'ime unvanı verilerek isimleri defteri müzehhebe kaydolunur. Def'aten lâakal 200 lira teberrü edecek ecnebî zevata da aynı unvan verilmekle beraber isimleri mekteplerin haricinde görünen bir mevkii mahsusa hak ve haklarında anifüzzikir muamelâtı tekrimiye ifa edilir.

Bu cemiyeti irfan evvelâ mükemmel bir leylî ve neharî zukûr İptidaî ve İdadî Mektebi tesisine çalışmaktadır.

Cemiyet müessislerinden Maarif Nazırı Nail Beyefendinin tahtı riyasetlerinde içtima eden heyeti umumiyede cemiyetin nizamnamei esasisi tetkik ve kabul edilmiş ve icra olunan intihabatta en muhterem zevattan müteşekkil bir heyeti idare intihap olunmuştur. Cemiyete 200 lira iane itasiyle ibrazı hamiyyet eden Mösyö Hügnen'e Nizamname mucibince âzayı müna'ime unvanı ve şahadetnamesi verilmiştir.

Cemiyet müessislerinden İzmir valisi Mahmut Muhtar, Maarif Nazırı Nail Beylerle damadı Şehriyarî Galip Paşa hazaratı riyasete intihap olunmuşlardır.

Cemiyetin sıfatı resmiyesi tarafı hükûmetten mazharı tasdik olmuştur.»

Aradan üç sene geçtikten sonra yine bu mektep hakkında gazetelerde meselâ : Sabah'ın 17 Ağustos 1328 (1912) tarihli nüshasında şu satırları okuyoruz...

«Osmanlı İttihad Mektepleri, maarif perverandan mürekkep Kadıköy Osmanlı İttihat Mektepleri heyeti tesisiyesi tarafından küşat olunmuş ve senevî açığı kapatmak için 600 lira fedakârlık ihtiyariyle idare edilmekte bulunmuştur.

Memleketimizde ecnebî müessatı ilmiyesine rekabet edebilecek en birinci Hususî Mekteptir.

Küçük yavrulara mahsus kindergarten, Zükûr ve İnas, İptidaî ve Rüşdî kısımlarını şamil olduğu gibi bu sene birinci İdadî sınıfları da açıldı. Her şeyden evvel çocukların sıhhatine ahlâkı nezihe iktisap eylemelerine pek ziyade itina olunur. Terbiye dersleri gayet mükemmeldir. Tedrisat ve lisan ve musiki dersleri en muktedir muallimlere tevdi olunmuştur. Çocukları getirip götürmek için mahsus arabalar vardır. Arzu eden talebeye gayet sıhhî ve mükemmel kuşluk taamı da verilir. Mektebin müteaddit mubassırları ve şümendiferle gelecek talebeyi istasyonlardan almak ve akşam istasyonlara teslim etmek üzere trende mahsus memurları bulunur. Ucuratı tedrisiye ayda yarım liradır. İzahat almak isteyenlere mektebin matbu ve musavver tarifnamesi, nizamname ve program derhal takdim olunur.

Bu cemiyet Haydarpaşa'da şimdi Bulaşıcı Hastalıklar Hastanesi olan binayı da yeniden yaptırmıştı. Mektebin adı siyah boya ile binanın bütün cephesini kaplayacak şekilde büyükçe yazılmış olduğundan ta Kadıköy'ünden okunmakta idi.

* * *

Yine bu devirde, bu türlü teşebbüslerden olarak **Şirketi Tedrisiyeyi Osmaniye** adı altında bir teşekkül görüyoruz. Sabah gazetesinin 14 Mart 1326 (1910) tarihli nüshasında bu şirkete ait tafsilâtlı yazıyı alıyorum :

«Kız ve erkek çocukları için İptidaî, Rüştî ve İdadî derecesinde yatılı ve yatısız mektepler tesis ve idare etmek üzere Mart 1326 (1910) tarihinde 4000 lira sermayeli bir şirket kurulmuştur.

Şirketin sermayesi : Beheri 5 Osmanlı lirası kıymetinde nama muharrer 800 hisseye münkasemdir. Hissedarların Osmanlı tebaasından olmaları şarttır. 800 hisseden 258'i bir kaç gün içinde satılarak bedeli tahsil olunmuştur.

Şirketin idaresi : Beheri 8 âzadan mürekkep idarî ve ilmî meclise ihale edilmiş olup ilk dört senesi için bu meclisler şu suretle teşkil olunmuştur.

Meclisi İdare

Hazinei hümayun kâhyası Mehmed Refik Bey, tüccardan İsmail Efendi, bidayet Hukuk Mahkemesi âzasından Nuri Bey, Dahiliye Nezareti muhasebe müdürü Tevfik Bey, Adliye Muhasebecisi sabık Hasan Efendi, Divanı Muhasebat âzasından Fuat Bey, tüccardan Şerif Ali zade Murat Bey, Mülga Meclisi Maliye âzasından Salâhaddin Bey.

Meclisi ilmî

Baş müddei umumî Memduh Bey, Mahkemei Temyiz âzasından Hamdi Efendi, Mahkemei Temyiz âzasından Galip Bey, doktor Mustafa Münif Paşa, Adliye Evrak Müdürü Kemal Bey, Mektebi Mülkiye muallimlerinden Nail Reşit Bey, Posta ve Telgraf müdüriyeti umumiyesi muhasebe müdürü muavini Halim Bey, doktor Ziya Nuri Bey.

Şirket nümune olmak üzere ilkin kızlara mahsus bir mektep açmak sonra gerek kızlara, gerekse oğlanlara mahsus mekteplerin sayısını arttırmak arzu ve azmindedir.

Şirket bu sırada şöyle bir beyanname neşriyle maksadını ve gayesini anlatmıştır :

«Terbiye ve tedris için ittihaz ettiğimiz ahval, evlâdı vatanın afif, namuskâr, ciddî ve amelî bir tahsil ile kuvayi maddiye ve maneviyesinin tenmiye ve tezkiyesi esasına matuftur. İlk nümuna olarak İnas Mektebi tesisindeki maksadımız dahi ekseriyeti itibariyle dun olan tahsili nisvanı, evlâdı memleketin ağuşu nühüstini terbiye ve tefekkürü bulunan kızlarımızın hasaisi idrakini i'lâ ve tevsi etmekdir. Bir kızın

sahibi fazilet bir zevce, terbiyetamuz bir valide, zarif ve muktasit bir müdebbireibeyt, nazarî ve amelî bir irfanşinas, hayatı muaşereti mes'udaneye muvafık ve lâzım bir unsur olabilmesi neye mütevakkıf ise cümlesi istihzar ve tatbik edilecektir. İki sene İptidaî, üç sene Rüştî ve üç sene İdadî tedrisatına mahsustur.

Altı, yedi yaşında dahil olacak masum ve saf bir kız iffet ve ismetini metin ve fazıl bir terbiye ile takviye ve tahkim ve cümcümei idrakini vasi ve muhit bir tahsil ile tezyin etmiş olduğu halde 14 - 15 yaşlarında pâk ve feyzefşan bir nasiye ile diplomasını alacak, ebeveyninin aguşu şefkatinde, bir zevci müstakbelin cenabı nevazişinde cayi kabul ve ihtiram bulacaktır.»

Bu hâvadisi veren gazete diyor ki: Bu şirket her ne kadar bir teşebbüsi hususî ise de takip edilen emel itibariyle bir teşebbüsi millî addine şayandır. Eshabı iktidarın iştiraki her halde elzemdir. Çünkü böyle işler başka suretle başa çıkarılamaz. Hususiyle bakınız nizamnamede temettü almak istemeyen hissedarların ne gibi bir emrihahyere hizmet etmiş olacakları şu cümlelerle gösteriliyor :

«Saikai hamiyet ve mürüvvet ile hissei temettünü terk ve teberrü etmek isteyenlerin teberrüatı veya hissedar olmadığı halde yine hissi maarif perverî sevkiyle hariçten ianede bulunacak erbabı fütüvvetin ianatı maatteşekkür kabul olunacak ve işbu teberruat ve ianat ihtiyat akçesiyle mezcedilerek ve nemasından hissedarlara akçe ifraz olunmayarak ayrıca hıfız ve tenmiye edilecektir. Teberruat ve ianat mikdarı derecei kifayeye baliğ olunca evlâdı fukaranın bilâ ücret talim ve terbiyesine mahsus mektep te'sis ve idaresi şirketin yine bu kısım varidatiyle temin olunacaktır.

Bu nevi mekâtibin sermaei mefahinde müteberrinin namı muhteremleri nükuşi zerrin ile kaydolunacağı gibi müteberrinden müteveffa akrabası bulunanların veya vefat edenlerin ruhlarını şad etmek üzere eyyamı mübarekede daima hatmi şerif tilâvet ve mevlidi nebevî kıraat edilecektir. Bundan maada bakiyyei ianat ve teberrüat müsait olduğu halde ikmali tahsil edecek benat ve ebnayı vatanın tezvici ve suveri mümkine ile temini maişeti gibi vesaili hayriye dahi istikmal olunabilecektir.»

Yine bir gazete diyor ki :

«Şirketin açacağı İnas Mektebi için İsviçre'den afif ve mütefennin bir mürebbiye celbine karar verilmiş olması usuli cedidei tedrisin İnas Mekteplerimize tevsii tatbikatını temin edecek teşebbüsatı hayriyedendir.

Eğer terakki arzusunda bulunuyorsak o terakkiye her birimiz elimizden geldiği kadar kendimiz uğraşmalıyız. Fikri teşebbüs adeta kuvvei icraiyenin teşebbüsatına karşı rekabet etmeli onu - mevkiini muhafaza edebilmek için - uğraşmağa mecbur eylemelidir.

Şayanı teşekkürdür ki her himmeti hükûmetten beklememek teâmülüne nail olduğumuz mülkümüzün cihatı muhtelefesinden istihbar kılınan bu gibi yeni himmetlerle mertebei subuta varıyor. Bu baptaki mesaii masrufenin mazharı kemali muvaffakiyyet olmasını halisane temenni ve müteşebbislerini tebrike müsareat eyleriz.»

* * *

Bu misalleri daha ziyade almağa ve çoğaltmağa lûzum yok. O devirde bu türlü teşebbüslere ve hareketlere sık sık rastlıyoruz. Hattâ bu mekteplerin bir araya gelerek **Osmanlı Mektepleri Tevhidi Mesai Cemiyeti** adında bir de cemiyet kurup kendi mekteplerinden çıkan talebenin İdadî tahsilini de yine hususî surette açılmış olan bir İdadide yapmayı temin ettikleri de Hikmet gazetesinin 10 Eylûl 1327 (1911) tarihli nüshasında görülen şu ilândan anlıyoruz...

«Mekâtibi Hususiyenin Rüştî kısımlarında tahsil eden talebenin İdadî tahsilini de sureti mükemmele ve muntazamada takip edebilmeleri için **Mekâtibi Hususiye İdadisi** namiyle bir İdadî Mektebi tesis edilmiştir. Maarif Nezaretince musaddak resmî programın en son usulü tedris ve terbiyeye tevfikan tatbiki; cemiyetçe intihap edilen bir heyeti muktedirei tedrisiyenin mesaii ciddiyesi mektebi erbabı maarifin tasavvur ve tasmim ve teşnegânı tahsilin arzu eylediği derecei balâterini terakkiye isal edecektir. Mektep binasının tertibatı ve levazımı tedrisiye ve sairenin istihzaratı ikmal edilinciye kadar talebe kaydı muamelesine Fazlı Paşa'da Menbaulirfan, Saraçhanebaşı'nda Mektebi Saadet, Molla Gürani'de Rehberi Saadet, Vefa'da Darüttedris Mekteplerinde mübaşeret olunmuştur.»

Bu devirde eskileriyle birlikte yeni açılan mekteplerin tesbit edilebilen adları şunlardır.

Tefeyyüz, Saadet, Gülşeni Maarif, Hadikai Meşveret, Burhanı Terakki, Darül'edep, Darüttedris, Rehberi Saadet, Menbaülirfan (içinde Mekâtibi Hususiye İdadisi de var), Mederesei Uhuvvet (İptidaî, Talî, âlî Türkçeden başka İngilizce mecburî ötekiler ihtiyarî) Nümunei Terakki, Rehberi İttihadı Osmanî, Mürebbiyeyi Sanayii Nefise, Füyuzatı Osmaniye, İttihadı Osmanî (İnas) Vesilei Terakkii Maarif.

Bu devrin hususî mektepleri hiç şüphesiz, yalnız bunlar değildir.

Bunlar bazı gazetelerde adları geçen, ilânları görülenlerdir. Kendisini reklâm ettirmeyen, ilân vermeyenler de bulunacaktır. Bütün Hususî Mekteplerin adlarını bir arada gösterir resmî bir vesika elde edilemediği için bu yola gidildi.

13. AZLIK MEKTEPLERİ

Azlıkların Mektepleri ve müesseseleri hakkında bu kitabın 725 - 766 ve 1028 - 1044 üncü sayfalarında o devirlere ait izahat verilmiş ve vesikalar neşrolunmuştu. Meşrutiyet devri azlıkların hem işi en çok azıttıkları, hem de iddia ettikleri imtiyazları ve hususiyetleri elden çıkartmış oldukları bir devir bulunduğu için burada üzerinde biraz fazlaca duracağım :

Azlıkların başında bulunan Patriklerle onların mebusları ve gazetecileri 1908 inkılâbından sonra dört sene hükûmetle ve Türk matbuatiyle mücadele ve münakaşa ederek bu yüzden Tedrisatı İptidaiye Kanununun neşrine bile mani olmuş olduklarından bu bakımdan da bu mevzu etrafında ne kadar dolaşılsa fazla sayılmamak lâzım gelir.

Meşrutiyet devrinde bu mes'ele ilkin Kanunu Esasinin tadili müzakeresi sırasında ortaya çıkmış ve bilhassa Rum mebuslarının «anasırı muhtelife mekteplerinde minelkadim mer'i olan usuli talimiyeye halel getirilmeyeceğinin Kanunu Esasiye ilâvesi» ni talep ve teklif etmeleri üzerine alevlenmiştir. Bunu Tanin baş muharriri Hüseyin Cahid'in 28 Mayıs 1328 (1909) tarihini taşıyan şu makalesinden de öğreniyoruz :

O makalede deniliyor ki :

«İdarei meşrutenin maruz kalacağı müşkilâttan biri de mektepler mes'elesini hüsnü surette halletmekten ibaret olacağı zannedilmekte idi. Bir çocuk her türlü tesirat ve telkinata gayet müsait bir yaşta iken mektebe girer, orada okuduğu dersler, işittiği sözlerle melekâtı fikriyesi bir şekli mahsus alır. Nihayet bir delikanlı olarak şahadetname aldığı zaman öyle bir takım efkâr ve hissiyata sahib olur ki sonra bunun değişmesi hemen hemen gayri kabildir. Şimdiye kadar Hükûmeti Osmaniye için bir mektep mes'elesi mevcut değildi denilebilir. Vakıa memleketimizde ecnebilere mektep açtırıp açtırmamak, Makedonya'da bazı mekteplere tayin olunan muallimlerin menşeini aramak hükûmeti hamidiyeyi epeyce meşgul eden hususattan idi. Fakat hükûmeti sabıkanın bu mes'elede noktai nazarı bütün bütün başka idi. Hükûmetin bu mekteplerle meşgul oluşu, oralarda vahdeti Osmaniyeyi muhil tedrisat

ve telkinata mani olmak maksadından değil, tenviri efkâra hizmet edilmesine meydan vermemekten münbais idi.

Diğer taraftan Fransızlar ecanibin mektep küşat etmelerine karşı mevcut olan mevanii kırmağa, mezuniyet istenildiği ve aradan bir müddeti muayyene murur eylediği halde ruhsatname verilmezse hod behod mektebi açmak selâhiyetini almağa muvaffak olmuşlardı.

Yerli mekâtibi gayri müslimenin bazılarında dahi Maarif müfettişlerini mektebe sokmamak derecesinde bir eseri mukavemet görülüyordu. İşte bundan dolayıdır ki hükûmeti sabıka mektep mes'elei hayatiyesinin haricinde dönüp dolaşmağa mecbur olarak asıl mes'ele ile iştigal edemiyordu. Meşrutiyeti idare ilân edilince iş değişti. Kanunun nüfuz edemiyeceği hiç bir müessese kalmadı. Binaenaleyh Mekteplerini istekleri gibi te'sis ve idare eden, istedikleri efkâr ve hissiyatı neşir ve telkine muvaffak olan bazı cemaatler bundan sonra mekteplerimizin hali, şekli ne olacak? Diye düşünmeğe başladılar...

Kanunu Esasi müzakere edilirken bazı meb'uslarımız anasırı muhtelife mekteplerinde minelkadim mer'i olan usuli talimiyeye halel getirilmeyeceğinin Kanunu Esasiye ilâvesini talep ettiler.

Boşo Efendi.. Siz muntazam mekteplerinizi terkediniz de bizim mekteplerimize geliniz. Derseniz ne yaparız? Diye sordu....

Kozmidi Efendi.. Faraza Homeri okuyacak mıyız? dedi...

Bütün bu talepler, bu itirazlar birleştirilerek düşünülecek olursa mektep mes'elesi etrafında çıkan ihtilâfın sırf Mekâtibi Hususiyenin ders programlarını tayin ve bunlar üzerinde hakkı nezaret ve teftişi icra keyfiyetinden çıktığı görülür. İşte bu noktada parmağımızı asıl can alan yere koymuş oluyoruz.

Anasırı gayri müslimenin mektepleri idarei sabıka zamanında anasırı mezkûreyi Osmanlılıktan tenfir ve tefrika hadim birer menbai tahrikât idi. Şu sözleri vatandaşlarımıza karşı hiç bir fikri tarize kapılmaksızın söylüyoruz ve vaktiyle böyle yapmakta haklı olduklarını da teslim ediyoruz. Bir memleket dahilinde koca bir unsur diğer bir unsura esir olarak artık yaşayamaz. Anasırı saire bizden ümitlerini kesmişlerdi. Tabiî mevcudiyetlerini muhafazaya, bir istiklâl veya muhtariyet istihsal etmeğe çalışacaklardı. Mekteplerinin programlarını buna göre tanzim eylemişlerdi. Bugün Mekâtibi Hususiyede o programların tatbikinde devam edilmesine Hükûmeti Meşrute sureti kat'iyede müsaade gösteremez. Bugün hangi hususî mektepte olursa olsun okunan dersler bütün anasırı biribirine takrip etmeğe matuf olmalıdır.

Muhtelif mekteplerden biz müttehit bir hizmet bekleyeceğiz. O da Osmanlılık, müsavat ve uhuvveti anasır hissini telkin etmekten, bu fikirle çalışmağı gençlerin zehinlerine koymaktan ibarettir. Yapılacak Mekâtibi Hususiye nizamnamesi mucibince şeraiti kanuniyeyi haiz her Osmanlı bir Mektebi Huhusî küşat edebilecektir. Bu mektepte umum efradı Osmaniye hakkında müsavi ahkâmı şamil olan kanunun tayin ettiği dairede istediği dersi okutabilir. Binaenaleyh Kozmidi Efendi Homer'ini bol bol ezber etmeğe imkân ve müsaade bulacaktır. Endişeler bu cihete matuf ise pek bilûzumdur.

Mekâtibi Resmiyenin gayrimektepleri Hükûmet Osmaniye bir Mektebi Hususî bilecektir. Ahmed, Mehmed nasıl bir Mektebi Hususî açabilirse Yorgi, Bedros da bir Mektebi Hususî açabilecektir ve her iki mektep de aynı teftiş ve nezarete tabi olacaktır. Fakat sırf akaidi diniye tedrisine mahsus olan müessesattan gayri bir mektep için bu, filân Patrikhanenin, falan cemaatin mektebidir, Mekâtibi Hususiye gibi muamele görmemelidir denilirse o zaman, lütfen bu sözlerden maksat nedir? İzah buyurunuz der ve dikkatle dinleriz...»

Hüseyin Cahid'in bu makalesi üzerine Rum gazeteleri çala kalem yazılar yazdılar. Patrikhaneler, hattâ Eksarhaneler işe karıştılar. Malik oldukları imtiyazlarından bir zerresini bile feda etmeyeceklerini, bunda hiç bir tadile yanaşmıyacaklarını söylediler.

Türklere, Türklüğe ve hükûmete tecavüz bahis mevzuu olunca Rum Patrikinin en başta geleceğinde şüphe mi edilir?

İşte bu mes'ele hakkında Rumların meşhur Patriki üçüncü Yuvakim Latürki muharririne şu beyanatta bulunmuştu :

— Hükûmetin, Patrikhane imtiyazatını ilga niyetinde olduğu söyleniyor. Bu bapta fikriniz nedir?

— İlgayı imtiyazat hükûmeti hazırai Osmaniyenin maneviyyatı hafiyyesinden olduğu her türlü şüpheden varestedir. Genç Türklerden bazıları ihtimal ki Fransa'da mevkii tatbika konulan fikirlere ferifte olarak burada da **Tefriki Hükûmet ve Mezhep** programını mevkiî tatbike koymak istiyorlar. Onlar anasırı Hıristiyaniyeye diyorlar ki : Artık siz merakizi muhtelefei mezhebiyeye müracaat etmeyeceksiniz. Patrikleriniz artık sizin için âlî makama mürtefî ve sırf ruhanî rühbandan başka bir şey değildir. Onların rolü de bir adî papazın vazife ve selâhiyeti gibi kilise de icrayi nüfuza inhisar etmelidir. Diğer metalibi zatiye ve siyasiyeniz varsa parlâmentoda ki meb'uslarınıza müracaat edebilirsiniz.

Genç Türkler ekalliyette kalan Hıristiyan meb'usların kendi ekseriyetleri karşısında hiç bir şey yapamıyacağını anlayarak Hıristiyanları tabiî ve meşru olan Patrikhanelerden ayırmak istiyorlar. Maksatları da anasırı Hıristiyaniyenin kuvvet ve mukavemetini daha iyi mahvetmektir.

Mes'elenin Meşrutiyeti bertaraf, bunun hürriyet, adalet asıllariyle kabili tevfik olup olmadığını tetkik etmelidir. Gerçi Fransa'da tefriki hükûmet ve mezhep vaki oldu. Fakat şerait dairesinde vaki oldu. **Eğer Hükûmeti Osmaniye mezahibi mevcudenin kâffesinden mahiyeti siyasiyeyi nez'ederse biz de imtiyazattan ve sıfatı siyasiyeden vaz geçeriz. Meselâ Şeyhülislâm Efendi hazretleri meclisi vükelâda bulunmamalı ve her türlü evsafı siyasiyeden tecerrüt ederek sırf vezaifi mezhebiye ile meşgul olmalıdır.** İşte daha sair bir takım şerait ifa edilir edilmez esasen bizim imtiyazatımızın devamına da lüzum kalmıyacak ve kendiliğinden zail oldukları görülecektir. Öyle olmazsa hiç bir şey yapılmayacaktır. Zira o vakit Türk unsuriyle diğer unsurlar arasında dehşetli bir müsavatsızlık hüküm sürecektir.

Ben bu memlekette ihtiyarladım. Bana inanınız. **Bu memleket daha tefriki hükûmet ve mezhep fikirlerinin ceveegâhı olamaz.** Binaenaleyh şimdi mileli Hıristiyaniyenin ilgayi imtiyazatından bahsetmek fikri siyasiyata mugayir ve hattâ mucibi tehlike olur.

Patrikhane imtiyazatı zanolunduğu kadar çabuk ilga edilemiyecektir. **Biz imtiyazatı reisi bulunduğumuz cemaatla beraber ölünceye kadar müdafaa edeceğiz.**

— Mekteplerin hükûmet tarafından teftişine müsaade edecek misiniz?

— Hiç de müsaade etmeyeceğiz. Patrikhane hükûmete karşı mes'uldur. Bu babtaki hukukı tarihiyemizi herşeye ve herkese rağmen müdafaa edeceğiz. [1]

Bulgar eksarihi bile şu sözleri söylemişti :

«Hükûmetin tasavvuru gayri kabili tatbiktir. Çünkü gayri müslimlerin Edebiyatça fakir ve tahsili güç olan Türkçeyi öğrenmeleri mümkün değildir. Bizim tahsilimizin bildiğimiz ve konuştuğumuz lisanı millimiz ile usulü hazır mucibince devamı lâzımdır. **Lisanı resmî olan Türkçeyi mekteplerimizde ecnebî lisanları gibi talim edeceğiz.»**

Ermeni Patrikhanesinin, Ermeni meb'usların ve Ermeni gazeteci-

[1] Sabah gazetesi. 2 Teşrini evvel. 1325, Sayı : 7205

lerin önceleri bu mes'elede Rumlar ve Bulgarlar kadar ileri gitmedikleri onlara ait neşriyata çok rastlanmamasından anlaşılıyor.

Tanin muharriri ile konuşan Ermeni Patriki Toryan Efendinin şu sözleri de bunu gösterir :

«Biz mekteplerin hükûmet tarafından teftiş edilmesi esasına asla mu'teriz değiliz. Bilâkis bu teftişin mekteplerimizin ikmali nevakısı için faide bahşolacağı zannındayız. Biz Osmanlıyız ve Osmanlı yaşamak arzusundayız. Şu kadar var ki kavmiyyetimizi, lisanımızı, edebiyatımızı bittabi muhafaza etmek isteriz. Madem ki tedrisatta bunlara riayet olunacağı temin ediliyor o halde mekteplerin teftişe tabi tutulmasına itirazımız kalamaz.» [2]

Bir kerre Ermeni Mekteplerinde Osmanlı Tarihi okutulması hakkında Mutlâkiyet devrinde Maarif Nezaretinden Patrikhaneye yapılan tebliğe karşı alınan vaziyeti (sayfa 1039) bir de bu ifadeyi karşılaştıracak olursak Ermenilerin epeyice yola gelmiş oldukları anlaşılır. Bununla beraber bu itidalin Patrik Toryan'ın şahsiyle kaim ve muvakkat olduğu, onun yerine gelen Patrik zamanında tutulan muhalefet yolundan anlaşılıyor.

Tanin'in 11 Şubat 1325 (1909) tarihli bir baş makalesine göre: Günün birinde Maarif Müfettişlerinden birisi mahallî merkez komiseriyle birlikte - yani zabitanın muavenet ve müzaheretiyle - Eseyan Mektebine giderek ders programına, tedris heyetine, mektebin varidatına, masraflarına ve talebenin sayısına dair bazı şeyler sorar ve işte kıyamette bundan kopar.

Uzun tafsilât vermeğe, makaleyi olduğu gibi buraya almağa imkân da yok, faide de. Yalnız bu hâdise üzerine Ermeni Patrikhanesinin Ermeni Mekteplerine yapmış olduğu tamimin suretini buraya koyuyorum :

«Son günlerde Maarif Nezareti ve Emniyeti Umumiye Müdüriyeti memurlarından iki zat şehrimiz millî (yani Ermeni) Mekteplerinden birisine gidip mektep müdüründen ders programlariyle bütçesine vesaireye dair bazı malûmat talep etmişler ise de müdürü mektep hususatı saire hakkında kendilerine malûmolan itasından aciz bulunduğunu söylemiştir. Patrikhanemiz Maarif Komisyonu bu vukuatı bittahkik müdürü mumaileyhin şu harekâtını kanunî bulmuştur. Mektebi mezkûr heyeti idaresi bu vukuatı tahriren Patrikhane meclisi cismanisine bildirmiş olmakla meclisi mezkûr dahi bu mes'eleyi resmen, Patrikha-

[2] Tanin gazetesi, 23 Haziran (1909)

ne Maarif Komisyonuna tebliğ etmekle beraber şunu dahi ilâve etmiştir ki, mekâtibi milliyemize dair bu gibi malûmat Dersaadet'te Patrikhanemizden ve taşralarda murahhasa kendilerine malûmat itasından aciz bulunduğunu söylemiştir. Patrikhane madde olduğundan memurini mumaileyhimin metalibatı bu karara külliyen mugayirdir ve kiliselerle mekâtibi milliyemiz heyeti idareleri bu gibi memurinin metalibatına karşı bu yolda cevap vermeleri lâzımgelir. Binaenaleyh Patrikhanemiz Maarif Komisyonunun bu kararı mucibince Patrikhanemiz imtiyazatına taalluku olan bu gibi ahvalin tekerrürü halinde son derece müdebbirane (?) davranmakla beraber zırı idarenizde bulunan bilcümle mekâtibi milliyemiz müdürleriyle heyeti talimiyelerine ol vech ile hareket etmelerine dair tenbihat icra eylemeniz tavsiye olunur.»

Hasılı Türk, Rum, Ermeni vesaire gazeteleri bu mevzu etrafında günlerce, haftalarca yazılar yazdılar. Bu sırada hükûmetçe Tedrisatı İptidaiye Kanunu da meclise verilmişti. Bunun üzerine mes'ele bir kat daha alevlendi. Gayri müslim meb'uslar paçaları sıvadılar, patrikhanelerle elele verdiler, mecliste beyanatta bulundular, gazetelerle neşriyat yaptılar. Bunları burada olduğu gibi nakle imkânı da, lüzum görmüyorum. Yalnız bir mebusunun şu sözlerini almakla iktifa ediyorum :

— Biz zaten kabil olduğu kadar, muktedir bulunduğumuz derece hükûmetin kararı mezkûruna karşı ref'i sadayı itiraz eyledik. Fakat bununla da iktifa etmeyeceğiz. Hükûmet Tedrisatı Tâliyeye müteallik olup bizim imtiyazat ve serbestii tedrisimizi tahdit eden lâyihaı kanuniyei meclisi meb'usana tevdi eder etmez daha şiddetle itiraz edeceğiz ve nihayetde devri sabıkta bile imtiyazatımızın duçar olmadığı bu tecavüzata şahit olmaktan ise içtima salonunu terk etmeği daha muvafık bulacağız....

Velhasıl bir daha söylüyorum, bütün kuvvetimizle bu haksızlığa karşı itiraz edeceğiz. Tedrisatı Tâliyeye dair olan kanun lâyihasını tanzim edenlere göstermeğe gayret eyleyeceğiz ki terbiye ve mezhep gibi en mukaddes iki hukukumuz aleyhine vukubulan teşebbüsü meş'ume karşı kendi kendimizin hukukunu muhafaza ve müdafaaya muktediriz.» [3]

Bu tenkitlerin, bu tehditlerin hükûmeti idare edenler üzerinde müessir olmadığını iddia etmek doğru olamaz. İşte misali :

Tedrisatı İptidaiye Kanunu Mebusan Meclisine tevdi olunurken yazılan 31 sayfalık esbabı mucibide Hususî Mektepler hakkındaki telâkki

[3] Tanin gazetesi. 4 Haziran 1325 (1909)

ile onlara verilen hususiyetler ve imtiyazlar bunu gösterir. Bahsolunan kanun lâyihasının esbabı mucibe mazbatasının Tedrisatı İptidaiyeyi Hususiye kısmında umumiyetle Hususî Mektepler tarif ve izah edildikten (bu izahat daha önce geçen Hususî Mektepler kısmına alınmıştır.) sonra söz azlıkların mekteplerine ve teşekküllerine getirilerek şu mütalealar ileri sürülüyor :

«Memleketimizde Mekâtibi Umumiyeden, efrat ve cemiyat taraflarından tesis ve küşat olunan mekâtipten maada bir sınıf mektepler de vardır ki **Cemaat Mektepleri** tâbir olunur.

Maksadım cemaatı gayri müslime etfaline mahsus olup Patrikhane veya Metrepolithanelerce tesis edilen ve idare olunan mekteplerdir. Bu nevi mekteplerin mahiyeti hakikiyesini ve vaz'ı kanunisini tayin ve takdir edebilmek için evvel be evvel lisanı kanunda ve istılâhatı idariyede mevcut ve mütedavil olan bazı tabiratı tarif ve izah eylemeğe lüzum görüyorum :

Gerek bizim; gerek Avrupa devletlerinin evvelâ müstelehatı kanuniye ve idariyelerinde tedavül eden **cemiyet, cemaat** ve **müessesat** tabirlerini tevzih ve mana ve delâletlerini tayin eylemek lâzımdır. Bunların müclesinde bir sıfatı müştereke mevcuttur ki onların bir şahsiyeti maneviye ve kanuniyeleri olmak, emval ve emlâklerine tasarrufatı kanuniyeleri bulunmak, hibe ve teberrü kabul edebilmek, maksadı içtimaı temin etmek üzere teşekkül ve idarelerine ait olan nizamları yapmak, hükûmetçe tanınmış olmak gibi hususlardan ibarettir. Fakat bunlardan cemiyet o sıfatı haiz olmakla beraber müddeti devamı muvakkattir, daimî değildir. Münfesih veya münhal olabilir ve bu halde mevducu malisi âzayı mevcudesi beyninde ya mütesaviyen, ya âzadan her birinin vazeylediği hisse nisbetinde taksim edilir. Meğerki cemiyetin statüsünde bir kaydi ahar buluna.

Avrupada **korporasyon** dedikleri bir nevi cemiyet de vardır ki bunlar da efradı adidenin tecemmüünden teşekkül eder. Nizamatı, bir maksadı müştereki, bir gayeyi te'sisi vardır. Fakat cemiyetten fazla olarak bunlar muvakkat değil, daimî heyetlerdir. Şahsiyeti maneviye ve kanuniyeleri bakidir. Hukuk ve imtiyazatı ve taahhüdatı müstemirren devam ve intikal eder. İngilterede **korporasyon** şahsi vahidden bile teşekkül edebilir ki bunun hukuku ya istihlâf ile, ya intihap ile müstemirren ahara intikal eder. Bu noktai nazardan İngiliz milleti bir korporasyondur denilebilir.

Nitekim Piskoposluk da böyledir. Fakat Avrupanın sair taraflarında korporasyon tabir olunan cemiyetler eşhası müteaddideden teşekkül

eder. Gerek bir şahıstan gerek müteaddit kimselerden müteşekkil olsun korporasyonun emvali ne münferiden, ne müctemian azanın değildir. Ne için tahsis olunmuş ise onundur. Hattâ âzanın üzerinde olsa bile. Bizdeki vakıflar gibi.

Müessesata gelince : Bu cemiyetlerde eşhasın adedine itibar yoktur. Bu heyetlerin maksadı teşekkülü bilhassa şahsiyeti maneviyeleridir. Bütün gaye, bütün maksat hep ona yani şahsı maneviye racidir. Hattâ bu maksat ve gayeyi istihsale saî bulunanlar şahsen tamamen veya kısmen mali müşterekten nasibedar olsalar bile bunlar yalnız maksada vasıl olmak için vesaitten addolunur. Asıl korporasyonda ise nevamma maksat ile bu maksadı takip eden azayı heyet tevemdir, aynı şeydir. Demek isterim ki bunlar aynı zamanda hem gaye, hem vasıtadırlar.

Avrupa'da korporasyonlar ile vasıtaların adedi pek kesirdir. Hususiyle hissiyatı diniye bütün muamelâtı hayatiyeye nafiz olduğundan bu cemiyetlerin ekserisi bir şekli dinî almıştır.

İşte Avrupa'da paruvaslar, viyosalar, şapitiyerler, seminerler, manastırlar, kolejler, konfriler, hastahaneler ve hayratlar hep bundan neş'et etmiştir.

Şimdi bizdeki cemaatı gayri müslimenin yukarıda ki tariflere göre vaz'ı hakikisi nedir? Şu tafsilâttan anlaşılır ki bizdeki cemaati gayri müslime, adî bir cemiyet değil, nevamma korporasyon ve müesseseler sınıflarını haiz bulunuyorlar. Hususiyle ahalisi kâmilen cemaatı gayri müslimeye münhasır bir kariyye veya mahallenin Patrikhane ve Metrepolithanelerece tesis ve idare olunan mekteplerinin efrat ve cemiyetlerin küşat ve idare eyledikleri Mekâtib ile Mekâtibi Umumiye beyninde bir mevkiî mahsulu bulunduğu takdir edilebilir. Babıâli'nin bu Mekâtip hakkında vaktiyle ittihaz eylemiş olduğu son mukarrerat dahi bu hususiyeti mevkiî irae ediyor. Mukarreratı mezkûreye nazaran o sınıf mekteplerin müessisleri Patrikhane ve Metropilithaneler addedilerek ruhsatnameler anlar namına ısdar edilir. Saniyen bu mekteplerin müdür ve muallimleri yedinde bulunmak iktiza eden şahadetname veya ehliyetnameler Patrikhane veya Metrepolithanelerce tasdik olunur. Programları müessis olmak itibariyle yine anlar tarafından tanzim olunur. Ancak mukarreratı mezkûrede hükûmetin hakkı teftişi de tasrih edilerek maarif müfettişleri tarafından teftiş edilip şahadetnamelerin ve programların muayene olacağını ve şahadetnamesiz muallim bulunduğu ve muzur ders okutturulduğu görülürse mezkûr muallim ile dersin Patrikhane veya Metrepolithanelerce tebdil ettirileceği zikrolunmuştur. Za-

ten hakkı nezareti hükûmete nazaran bu programların ve şahadetnamelerin hükûmetçe görülmesi lüzumu inkâr kabul etmeyecek hakayiktendir.

Bu mukarrerata nazaran asıl Mekâtibi Hususiye ile Cemaat Mektepleri beynindeki farkı istisnaî; muallimlerin elhiyetname ve şahadetnameleri hususundadır. **Yoksa bütün Mekâtibi Hususiyenin programlarını tanzim eylemek, muallimlerini tayin ve azletmek, ders kitaplarını seçmek o mektepleri tesis ve idare edenlere ait olduğu gibi ruhsatnameleri de müessisleri namına ita edilir.**

Devletçe yapılacak iş; bütün bu mektepleri teftiş ile kanun mucibince kendi hukukunu, halkın ve memleketin hukukunu muhafaza eylemek ve bu hukuka tecavüz edenleri mes'ul ve cezadide etmektir.

Mekâtibi Hususiye ve Cemaat Mekteplerinin ders programlarını ve kütübi dersiye intihap eylemelerini kendilerine bırakmak serbestiî tedris muktezasıdır dedik ve hükûmet bu bapta yukarıda tasrih eylediğimiz kayıt ile **vezaifi salibe** icra eder. Fakat hakkı hükûmet ve hakkı memleket bu bapta bir takım **vezaifi mucibe**de iktiza eder ki bu da evlâdı memlekete Tarihi Osmanî, Coğrafyayi Osmanî, Lisanı Osmanîyi memleketin kavanin ve nizamatına müteallik bazı malûmatı okutturmağa icbaridir. Buna kimse bir şey diyemez. Binaenaleyh lâyihai kanuniyede bütün Mekâtibi Hususiyede ve Cemaat Mekteplerinde mezkûr derslerin tahsili mecburiyet tahtına alınmıştır.

Asıl Mekâtibi Hususiye ile Cemaat Mektepleri beyninde muallimlik şahadetnamelerinin tasdikine müteallik mukarreratı sabıkaya müstenit olan farkı istisnaiye gelince : Bunun idamesinde bir mahzur göremem. Çünkü cemaatı gayri müslime evlâdının kifayeti talimini tekeffül edecek esbaptan biri olan ehliyeti talimiyeyi cemaat heyetlerinin selâhiyetine terk eylemek bu heyetlerin teşkilâtı hazıralarına nazaran herhalde şayanı müsamahadır. Şu kadar ki mukarreratı sabıka mucibince yedlerinde Patrikhane veya Metropolithanelerce musaddak şahadetname bulunmayan muallimlerin tebdili anlar marifetiyle icra edilmek muvafık olmakla beraber o gibi şahadetnameyi haiz olmayan muallimlerin de tebdil edilinceye kadar tedristen men'i hükûmetin hakkı olduğunu da teslim etmeliyiz.

Umumî olsun, hususî olsun, Cemaat Mektebi olsun Mekâtibi Osmaniyede muallimlik edebilmek için lâzım olan şart yalnız şahadetnameli olmaktan ibaret değildir. Sinne, ahlâka, tabiiyete müteallik olarak bu kanunda diğer şartlarda mevcuttur. Bu şartları haiz olmayan muallimlerin tayinine, devamı istihdamına hükûmet elbette mümanaat

eder. Yine cemaat mekteplerine ait olan mukarrerat mucibince bu mekteplerde bir ders (yani bu kanun mucibince ahlâka, adabı umumiyeye, kanunu esasiye, kavanin ve nizamatı devlete mugayir bir ders) görüldüğü halde Patrikhaneler veya Metropolithanelerce tebdil edileceği münderiç olup programın tanzimi gibi tebdili de müessislerine ait olduğu için bu surete bir şey denilmemek lâzım ise de muzur bir program tanzim ve bahusus tedris eden bir kimse hakkında da ahkâmı cezaiye icrasına itiraz edilemez. Hükûmet böyle okutturulduğunu tahkik ettiği takdirde okutan muallimi derhal mahkemeye sevkeylemekte haklıdır. Bundan başka Cemaat Mekteplerinin hükûmete karşı mes'ul olacak her mektep için ayrıca azası bulunmak lüzumu da itiraf edilecek müsellemattandır.

Cemaat Mektepleri kendi nevilerinde bir mahiyeti hususiyeyi haiz olduğu için Mekâtibi Umumiyeye yakın bir mevkide bulunuyorlar. Bu cihetle Mekâtibi Umumiyeye kalbedilebilirler. Şu şartla ki mektebin bulunduğu kariyye veya mahallenin ekseriyeti ahalisi bu sureti talep ede. Binaenaleyh bir kariye veya mahalle halkının kısmı ekseri evlâdını mekâtibi umumiyede okutturmak, kendi malları olan mektepleri bu nev'e ithal eylemek arzu ettikleri halde bu arzuya hükûmetçe muvafakat edilmek zarurî olur ve o vakit mektebin muallimleri maaşlarını hükûmet sandığından alırlar ve nizamen mazuliyet ve hakkı tekaüde nail olurlar. Bu bapta rüesayı ruhaniyeye bir hak kalır ki o da din ve akait muallimlerini anların tayin eylemesidir.»

Emrullah Efendi gibi bir Maarif Nazırının imzası altında çıkan şu mütalea azlıkların kopardıkları yaygaraların hükûmete ne derece tesir etmiş olduğunu göstermez mi?

Azlık Mektepleri işini bir de o mekteplerin hükûmetleştirilmesi bakımından incelemek lâzım gelir. Nitekim bahsi geçen esbabı mucibenin sonunda buna da temas ediliyordu. İşte bu mes'elede yine Patrikhanelerde, mebuslar arasında ve gazetelerde münakaşa mevzuu olmuş ve sonunda hükûmet muvaffak olamayarak bunu tatbik etmek isteyen bir Maarif Nazırı istifa ile çekilmiştir.

Sabah gazetesinin 23 Kânunu evvel 1325 (1910) tarihli nüshasında maarif nazırı Nail Bey'in bir mülâkatı bu mevzuu etraflıca anlatmaktadır. Mülâkatta deniliyor ki :

«Devri cedide kadar devletin bütçesinde tahsili İptidaî için masraf mukayyet değildi. Ahalîi İslâmiye Tahsili İptidaî işini Vakıf Mektepleri, cemaati gayri müslime de müessesatı diniyelerine merbut mektepler (yani kiliseleri) vasıtasiyle görürlerdi. Yalnız on kadar Mekâtibi Rüş-

diye de bir de İptidaî kısmı tesis olunmuştu. İşte devri sabıkın Tahsili İptidaî tertibatı bundan ibaretti. Devri cedit tahsili mezkûru bu halde bırakmak caiz olamayacağını düşündü. Binaenaleyh maarif bütçesinden tahsili İptidaî için bir hisse ayırdı ki 1325 (1909) senesi 100,000 ve 1326 (1910) senesi için 160,000 lira raddesindedir. Bu paranın Müslim ve gayri müslim bilcümle Osmanlıların Tahsili İptidaiîsine sarfı lâzım gelir. Öyle yapılmazsa kaidei müsavata riayet edilmiş olmaz. Tahsili İptidainin terbiyei diniye ile irtibatı cihetiyle gayri müslim Osmanlılara izafetle cemaatı mezhebiyenin yani kilise heyetinin elindedir. Biz bu teşkilâta halet getirmiyoruz. Fakat memleketimizin umumiyetle maarife olan ihtiyacını nazarı dikkate alarak gerek cemaatı İslâmiyenin gerekse cemaatı gayri müslimenin bu yeni varidatla mülkümüzde tamimi Maarif emri mühimmine daha germi vermelerini arzu ediyoruz. Cemaatı gayri müslimeye işte para, mümkün olduğu kadar mektepler küşat ediniz. Dikkat buyurunuz ki biz açalım diyoruz. Siz açın diyoruz. Her cemaatın bu paradaki hissesi vilâyet dahilindeki nüfusunun miktarına göre tefrik olunacak ve eğer kifayet ederse yeni mektepler küşadı, etmediği takdirde Mekâtibi İptidaiyelerine dersler ilâvesi veyahut mevcut derslerin islâhı suretiyle istimali yine her cemaatın tensibine vabeste olacaktır dedik. Her cemaat namına açılacak olan mekteplerin mahallı küşadını tensip, muallimlerini tayin ve bunların maaşlarını tahsis etmek hususlarını tamamiyle cemaatlarına bırakıyoruz. Programları da kilise mekâtibinde müstamel programların aynı olacaktır.

Yalnız bir şey istiyoruz. Diyoruz ki, bu mekteplerin muallimleri maaşlarını her ay başında mal sandığından alacaklardır. Devlet bütçesinden çıkmakta olan bir parayı aldıkları cihetle devlet memuru addolunurlar, olsuretle hakkı tekaüdü de haizdirler. Dikkat olunsun ki Memaliki Osmaniyede devletin Umuru Maarife nezaret eylemek hususundaki hakkı derkâr bulunmakla beraber bu kararda Tahsili İptidaiye müdahele yok. Devletin kararı para muamelesinin maarif müdürün nezareti altında ve mal sandıkları vasıtasiyle ifasına inhisar ediyor. Bunu cemaatların memnuniyetle kabul etmesi lâzım gelirdi. Hususiyle ekseri cemaatı gayri müslimede muallimin için tekaüt teşkilâtı mevcut değil iken bu suretle muallimin mumaileyhimin bir kısmı olsun o nimetten istifade etmiş oluyor. Buna karşı izhar edilen arzu her cemaatın hissesinin kendisine yani Metrepolithane ve Murahhasahanelere - teslim edilmesi ve hesap görülmesi maddeleridir. Zannederim ki bu arzuda ısrar gösterilmesi maziye ait bir teamülü tevsi etmek demek oluyor.

Devlet cemaatı gayri müslime mekâtibi mevcudesinin umuri ida-

resine müdahale etmiyor. Mahza idarei cedidemizin husule getirdiği bir nimetin paraya taallûk eden kısmını - devlete ait bir muamele haysiyetiyle - mal sandığı vasıtasiyle icra ettirmek istiyor. Buna niçin itiraz etmeli? Hükûmet şimdiye kadar cemaatı gayri müslimeye Maarif işinde göstermiş olduğu emniyetten ayrılmadığı halde memleketin sayeyi Meşrutiyette mazhar olduğu bu terakkinin idarî muamelâtını teceddümüzün rüknü olan efkâr ve amal dairesinde icre etmesinde mahzur görmek caiz olabilir mi? Bir çok mahallerde devletin bu kararı ahali tarafından alkışlanmakta, hatta bu müzakerenin neticesini beklemeksizin tatbikine şuru' edilmesi için müracaat bile vuku bulmaktadır. Biz bu işleri makamatı ruhaniye ile müzakeresiyle itilâfı tam husulünden evvel tatbikata başlamak istemiyoruz ve istemeyiz. Hükûmeti meşrute uhuvveti iltizam eder bir hükûmettir. Kendi tedabirinin muvaffakiyyetini, ihtilâfı, münazaayı müstelzim bir hattı harekette aramaz. Öyle bir politika istipdat devrine lâyık idi. Kaviyyen ümit ediyoruz ki kararı devletin isabeti elyevm itiraz serdeden makamatı ruhaniyece de itiraf olunacaktır.»

Sabah gazetesinde nazırın bu beyanatını bahis mevzuu eden ve inceleyen gayri müslimlerden bir başmuharrir. Diran Kelekyan da diyor ki :

«Maarif mes'elesi hakkında ahiren Nezareti aidesinin ittihaz ettiği bazı tedabir alemi matbuatta hayli neşriyatı mucip oldu. Hükûmeti Osmaniyenin Maarif Umurunca tatbik etmek istediği tedabirin - ki Kanunu esasinin 16 ıncı maddesidir. - Mezkûr maddede deniliyor ki :

«Bilcümle mektepler devletin tahtı nezaretindedir. Tebaı Osmaniyenin terbiyesi bir siyaki ittihat ve intizam üzere olmak için iktiza eden esbaba teşebbüs olunacak ve mileli muhtelifenin umuru itikadiyelerine müteallik olan usulü talimiyeye halel getirilmeyecektir.»

Maarif Nezareti ahiren Patrikhanelerde tebliğ ettiği bir tezkerede şu tedabiri ittihaz edeceğini bildirdi :

Evvelâ, Mekâtibi İptidaiye olmayan kariyelerde Maarif Nezareti tarafından Mekâtibi İptidaiye te'sisiyle hissei maarifin idarelerine tahsisi.

Saniyen, Anasırı muhtelefeye mahsus Mekâtibi İptidaiye mevcut olan mahallerde mekâtibi mezkûreye Maarif Nezareti tarafından Türkçe ders muallimleri tayin olunarak tahsis edilecek maaşatın hissei maariften te'diyesi.

Salisen, Anasırı muhtelifeye ait bilûmum mekâtipte icra kılınan imtihanların Maarifin nezareti altında icrası.

Diran Kelekyan bu satırları yazdıktan sonra sözüne devamla diyor ki : «Anasıra ait umurun cümlesinde kanunı tekâmülün gayet itina ile tatbikine saî olan hükûmet her tedbirin vücubuna cümlece kanaat hasıl olmasını sureti mahsusada iltizam etmektedir. Maarif işinde bidayettenberi - hakiki bir hürriyetperverliğin iktizasından olmak üzere - fevkalâde bir itidal ile hareket edildi. Ezcümle Maarif Nezaretinin son tezkeresi hakkında denilecek bir söz varsa o da teşkilâtı içtimaiyemizde husule gelen tebeddülün tatbiki icabatında tedricî bir surette ileri gitmek lüzumunun takdirine delâlet etmesidir. Her tedbirin tatbikinden evvel efkârı umumiyeye vaz'ı ve alâkadar cihetlere bildirilerek onların mütaleatının alınması, mütaleatı mezkûreden makul ve faideli olanlarının devletçe kabul edilmesi hükûmetin hüsnüniyyetini isbat eder ahvaldendir. Bu hüsnüniyyete karşı teamülün harfiyen bakasını iltizam etmek yeni idarenin Osmanlılık alemine temin edeceği nimetleri güçleştirmek demek olur. Eski ahvalin bazı cihatı tedricen tebeddül edecektir. Bu tebeddül zaruridir. Yalnız tekâmül kanuniyle gayri kabili tevfik bir istical gösterilmemesi lâzımgelir ki bunu hükûmet de muteriftir.

Maarif işinde gerek kuvvei teşriiye, gerek kuvvei icraiye vicdana taallûk eden ciheti nazarı dikkate aldı. Olbapta gösterilen hürriyetperverlik zannederiz ki memaliki ecnebiyeden pek çoğunda misline tesadüf edilmeyen bir derecededir. Buna mukabil nimeti maariften mahrum yerlerde mektep küşadının ve lisanı resmiî devl
sadiyle ittihaz kılınan tedabirin teshili menafii umumiye namına cemaat reüsasının hamiyyetinden muntazardır. Bütün bu mesailde hak ile beraber vezaifde de müsavat maddesinin nazarı dikkatten dur tutulmaması ve Osmanlılığın birliği aslının Patrikhanelerde dahil olarak umum devairi Osmaniyenin faaliyetinde düsturı amâl hükmünde nazarı dikkate alınması lâzım gelir. Her iş bu esasa göre muhakeme edilmezse hayatı içtimaiyemizin safhai hazırasına bigâne kalınmış olur. Tabiri aharda alemi Meşrutiyette eski hayatiyle mutlâkiyyet zamanının istisnaları haiz hissiyatiyle yaşamak istenmiş olur.»

Hükûmetin şefkatini ve müsavata riayetini, gayri müslimlerin ise inat ve nankörlüğünü gösteren şu hâdiseyi de burada bahis mevzuu etmeden geçemedim. Bu mes'ele Avrupaya tahsil için gönderilecek gayri müslim talebeye dairdir. Bakınız hükûmetin bu kararını Rum gazeteleri nasıl karşılamış :

Prodos gazetesi diyor ki :

«Maarif Nezareti tarafından fenni terbiyei etfali tahsil için Avrupaya gayrimüslim 4 kız gönderiliyor. Fakat Nezaret sanki bu karar

ehemmiyetsizmiş gibi bundan kimseyi haberdar etmemiştir. Hükûmet bu kararıyle anasırı gayri müslimenin güya naili hukuk olduklarını göstermek ve kendi tarafından yetiştirilecek ve alet makamında istihdam edilecek olan gayri müslim muallimler vasıtasiyle gayri müslim etfalin emri terbiyesini eline almak istiyor. Biz öyle zannederiz. Maamafih bu zan bir tarafa dursun, madem ki hükûmet Avrupaya gayri müslim talebe göndermeğe karar vermiştir, ne için her unsurun Patrikhanesine haber verip de evsafı lâzımeyi haiz olanları istememiştir?

Madem ki fedakârlık ihtiyar olunacak, niçin mahalline sarfolmasın? Nezaret bu noktaları hiç nazarı dikkate almadı ve kimsenin haberdar olmadığı güya bir müsabaka neticesinde bazı kızları intihap etti. Fakat intihap olunanlar kimlerdi? Milletlerinden bunları tanıyan var mıdır? Bunların tahsilleri ne derecededir? Ahvali hususiyeleri ne yoldadır? Ne gibi şerait tahtında Avrupaya gönderiliyorlar ve avdetlerinde bunlara ne gibi vezaif tevdi edilecektir? İşte bir sürü sualler ki cevapları malûm değildir.

Deniliyor ki hükûmet dört gayri müslim kızını tahsil için Avrupaya gönderiyor, bu da maksada kâfidir. Fakat bu gibi şerait dahilinde Avrupaya tahsile gönderilecek olan bir Rum kızı kendi milleti nazarında hiç bir ehemmiyeti haiz olamayacağından hükûmet gafil midir veyahut hükûmet bu gibi tedbirler ile Rum çocuklarını hükûmet mekteplerine çekeceğini mi ümit ediyor? Bizce malûmdur ki hükûmetin bu gibi şartlar ile yetiştireceği muallime evlâdını teslim edecek bir Rum bile mevcut değildir. Hükûmet bilmez mi ki Patrikhanenin rey ve inhası tekaddüm etmedikçe hükûmetin intihap edeceği kızlar vicdanı millide hiç bir yer tutamazlar. İşte hükûmetin anasırı gayri müslimeye karşı hatalarından biri daha.»

Prodos'un bu yazısını tercüme ve nakleden Hikmet gazetesi diyor ki :

«Görülüyor ki Patrikhane hükûmeti adeta vesayet altına almış yahut bazı Rum vatandaşlarımız hükûmeti Patrikhanenin vesayeti altına sokmak istiyorlar. Güya hükûmet Patrikhaneden izin almadan gayri müslimler hakkındaki hareketinde muhtar değilmiş, ne mantık! Yarın hükûmet gayri müslimlerin vergilerini tahsil ederken evvelâ Patrikhaneden ruhsat istihsal etmelidir diyecekler. Garip görünen (Maarif Nezaretinin müfettişleri Mekâtibi Rumiyeyi teftiş edecekleri vakit evvelâ Patrikhaneye veyahut Metrepolithaneye ihbarı keyfiyet edilmelidir) yolundaki matlûp işte bu kabildendir. Fakat Maarif Nezaretince Avrupaya gönderilecek gayri müslim kızlar mes'elesinde Patrikhanenin

Rum gazetelerini bu yolda neşriyatta bulundurmasından başka maksatları da var :

Meselâ Patrikhane isterdi ki: hükûmetçe Avrupaya gönderilecek olan kız onun intihapkerdesi olsun. Patrikhane mukarribinden birinin kızı olsun.

Meselâ Patrikhane ister ki : Bir Rum kızı Avrupaya gitmeğe, yahut başka türlü Hukuku Medeniyeden istifade için hükûmete müracaat etmeğe kalkışacağı zaman evvelâ Patrikhanenin delâletine müracaat etsin ve Patrikhanenin delâlet ve vesateti olmadan hiç bir şey becerilemeyeceği fikri Rumlardan terkedilemesin. Bu da Patrik mevkiinin te'yid ve muhafazası noktai nazarındandır.

Meselâ Patrikhane arzu eder ki: Hükûmet memuriyetlerinden birine bir Rum tayin edileceği zaman o Rum mutlâka Patrikhanenin adamlarından, taraftarlarından olsun. Nitekim geçenlerde Maarif Nezareti tarafından dört Rum'un müfettiş olarak tayin edileceği şayi olmuş ve hattâ isimleri bile bazı Rum gazetelerinde tasrih edilmişti. Bu şayia üzerine Patrik Efendi hazretlerinin bir vasıta ile nazereti müşarünileyhaya müracaat ederek yeni müfettiş diye isimleri gazetelerde görülen zatların haizi itimat ve Rumcaya vakıf olmadıklarını beyan ve şayet gayri müslim müfettişler tayin olunacaksa Patrikhanenin göstereceği eşhasın tayin olunmasını rica eylediği ta o zamandan beri mesmuumuz olmuştu. Bunu misal olarak gösteriyoruz. Biz zannederiz kı Patrikhanenin bu şekli tefekkürüne kapılan Rumlar artık azalmış ve hükûmet de böyle nabeca müsted'iyata kulaklarını tıkamıştır.» [4]

Mektep mes'elesi hakkında doğrudan doğruya Rum Patrikhanesinin en mufassal ve kendilerince en kandırıcı mütealeası Tanin gazetesinin 16 Şubat 1326 (1911) tarihli nüshasında dört büyük sütun tutan ve mercileri bulunan Adliye ve Mezahip Nezaretine hitaben yazılmış olan bir takrirde görülmektedir. Bu takriri aynen dercetmeğe imkân göremiyorum. Yalnız şu bir kaç fıkrasını mütalealarına örnek olmak üzere alıyorum. Her halde Maarif Nezareti kendisini hükûmet içinde telâkki eden Patrikhaneye bir tebligatta bulunmuş, aynı zamanda Rumların Osmanlı olduğunu hatırlatmış olacak ki şu sözler onlara bir cevap teşkil ediyor :

«Mezhep hakkında olduğu misüllü Maarif hususunda dahi hükûmet içinde hükûmet nazariyesinin gayri varit idüğü edna mülâhaza ile anlaşılır. Çünkü bunların her ikisi hükûmetin erkânı esasiyesinden biri

[4] Hikmet gazetesi. 26 Ağustos 1327 (1911)

olan kuvvei umumiyeden (ordudan) mahrumdurlar. Osmanlı milletinin mevcudiyeti noktai nazarından ise bir fikir dermeyan edilemeyeceğini beyana hacet yoktur. Zira **Osmanlı** milliyeti bir tabiri lisanî ise de hakikatta gayri mevcuttur. Bunun ademi mevcudiyeti ise böyle bir milletin mezhep ve lisanı hangisidir? Diye iradı sual edilince derhal tezahür eder. Ezcümle Maarif Nezaretinin tezkeresinin mealine nazaran Memaliki Osmaniyede mütemekkin milletlerin kâffesine teşmil ettirilen **Osmanlı Milleti** tabiri dini resmisi **Dini Muhammedî** ve lisanı resmisi **Türk Lisanı** olan **Osmanlı Devleti** tabiriyle mezcedilmek hususundaki israrı Patrikhanece hasbelvazife arz ve beyan edildiği veçhile Rum milletinin mevcudiyeti fikriye ve hayatı milliyesinin tehlikeye maruz oldukları hakkında ariz olan şüpheleri izaleye hadim olamıyacağı tabiidir. Bununla beraber Maarif Nezaretinin mütaleasınca Patrikhanenin takririnde ki metalibatın merdudiyetini müstelzim olan esbap vazedildiği salifüzzikir esasa müstenit olduğu gibi tezkerei mezkûresinde zikri sebkeden Maarif Lâyihai Kanuniyesi dahi aynı esasa müptenidir... Maarif mes'elesinde ne efradı nas ile onların hukuku ne de hükûmet içinde hükûmet nazariyesi mevzuubahis olamaz. Böyle bir iddia Maarif hakkında varit olamayacağı gibi zaten Ortodoks Kilisesinin mevcudiyeti ve an'anatı tarihiyesi hükûmeti ruhaniye esaslarına bigânedir. Cümlenin malûmu olduğu veçhile asıl mevzuubahsımız olan mes'ele şudur: Hükûmeti meşrutai Osmaniyenin müteşekkil olduğu Hıristiyan milletleri ile mileli sairenin elsine ve edebiyatı mevcudeden birine malik olan yalnız bir millet teşkil etmeleri yani bunların bir millet tarafından bel edilmeleri emri muhaldir. Esasen esbabı mühimmeden dolayı böyle bir teşebbüsün husuli fikri milliyet bugünkü derecede inkişaf etmediği zamanlarda bile imkân haricindeydi. Ancak mileli mevcudeden her biri kendi mezhep ve lisanını muhafaza ve hukuk ve vezaifince sureti mütesaviyede umuri hükûmete iştirak eylemeleri ve tabirin en mahdut manasına masruf olmak üzere muamelâtı resmiyenin tesviyesi emrinde **Hükûmeti Osmaniyenin dini resmisi dini Muhammedî ve lisanı resmisi lisanı Türkî olmak hakkının İslâmiyete ait ve münhasır olması şartiyle bir ittihadı siyasî mümkünülhusuldür.**

Patrikhanenin fikrince gerek Maarif meselesinin, gerekse mesaili sairenin esası hakikatı budur. Maamafih bir milletin tarzı tefekkürünün izharına vasıta olan lisanının taarruzdan masun kalması tedrisatının ancak hem ırkî olan bir merkezin tahtı idaresinde bulunmasına mütevakkıf olup böyle bir merkez ise Rum milleti için yalnız Patrikhane olabilir. Kezalik bir milletin Maarifi kendi etfaline tedris olunan yalnız kavaidi lisaniye ve malûmatı fenniyeye münhasır değildir. Maarifi milliye, bir terbiyei ahlâkiyeye medar olan lisanî, mezhebî, içtimaî ve ah-

lâkî yekdiğerine kaviyyen merbut olan anasırı mütenevviadan mürekkeptir. Hükûmeti Osmaniyedeki ittihadın henüz yeni olmasına binaen Rum milletinin usulü tedrisatında hükûmetin mevcudiyeti siyasiyesine muhil bazı ahvalin vukuu zu'miyle endişesi halinde, Patrikhanece hükûmetin Rum Cemaat Mekteplerinde icrayı teftişi inkâr olunmaz.»

Patrikhanenin bu takriri o kadar küstahçasınadır ki Maarif Nezaretinden vaki olan tebliğe doğrudan doğruya cevap bile vermiyerek araya kanunî merci olan Adliye ve Mezahip Nezaretini tavsibetmiş ve Osmanlılığı reddettiği halde bakınız Osmanlı tebaasının haiz olduğu haklardan istifade için Rum Mekteplerinden çıkanlar hakkında neler istemiş ve ne iddialarda bulunmuştur. Hattâ Patrikhanenin hükûmet içinde hükûmet olabilmesi için kuvvei umumiyeden yani ordu ve zabitadan mahrum olduğunu ileri sürmek suretiyle güya bu hakikatı çürütmüştür. Rum Mekteplerinden çıkanların öteki Osmanlı Mekteplerinden çıkanlarla müsavî hukuka malikiyetleri hakkında yine mezkûr takrirde şu fıkraları hayretle okuyoruz :

«Cemaat Mekâtibinden neş'et eden talebe ile aynı derecede bulunan Mekâtibi Umumiyeden çıkan talebe beyninde hukukça müsavat takarrüretmeyince hükûmet umuruna siyyanen iştirakin vücudu gayri mutasavver olup zaten bu hususun - ademi takarrürini müstelzim esbab mefkuttur. Patrikhanenin mutalebesindeki Hukukî Medeniye tabirinden maksat, Mekâtibi Umumiyeden mezun olanlar bilâ imtihan ve bilimtihan ne gibi şeraitle Mekâtibi Âliyeye kabul ediliyorsa Rum Mekâtibi İdadiyesinden neş'et edenlerin de aynı şeraitle mekâtibi mezkûreye kabul edilmeleridir. Zira Rum cemaati mekâtibinin şahadetnameleri en medenî devletlerin Mekâtibi Âdiyesine duhul için iktiza eden malûmatı iktisap ile imtihan vermiş olanlara ita edilmiş olmasına nazaran bunların dahi Mekâtibi Umumiye mezunlariyle aynı hukuka malik olmaları lâzım geleceği gayri kabili itirazdır. Aksi takdirde hükûmeti Osmaniye efradından bulunan bir Rum'un mahza haiz olduğu sıfatı milliyesi kendisini dun bir menzileye tenzil ediyor.» demektir.

Bu tenakuza ve bu mantıka karşı artık söyleyecek söz yoktur sanırım.

Mektep mes'elesinde Patrikhaneyi, hiç şüphesiz, Rum meb'usları da teşçi ediyorlardı. Nitekim meb'uslar askerlik ve mektep mes'eleleri hakkında müşterek bir takrir yazarak hükûmete vermişlerdir. Hattâ bunun suretini 15 Ağustos 1326 (1910) tarihli nüshasına koymuş olan ve imtiyaz sahibiyle ser muharriri birer Hıristiyan bulunan Sabah gazetesi bile «münderecatının büyük bir kısmını şayanı teessüf gördüğü-

müz bu lâyiha hakkında ileride ayrıca beyanı mütalea edeceğiz. Mes'elenin esası hakkındaki fikrimiz ise zaten malûmdur. Osmanlı meb'uslarının en büyük vazifesi itilâf ve muhadenete hizmet iken bu lâyihada öyle bir mahiyet görmek mümkün değildir.» demekten kendisini alamamıştır. Lâyihanın askerliğe ait kısımları mevzuumuzla alâkadar değildir.

Mektepler hakkındaki mütalealara gelince : Bunlar için deniliyor ki :

«Mevcudiyeti mezhebiye, tedrisiye ve içtimaiyemizin tamamii mahfuziyyeti hakkında canibi hükûmetten hemişe vaki olan teminat hilâfına olarak vazolunan kavanin ve ısdar edilen evamirle münhasıran devletçe idare olunan mekatip mezunlarına fevaidi mahsusa temin edilmesi yüzünden hukukı mütesaviyei esasiyelerinden istifade edememeleri suretiyle Mekâtibi Rumiye talebesinin mekâtibi mezkûreye müdavemet için futuryafte olmaları çaresi aranılmış olduğu kabili inkâr değildir.

Memurini hükûmet, Mekâtibi Rumiyenin ezkadim tekarrur eden şekli idaresini mahza peyderpey izale ve ihlâl maksadı sarihine binaen bubapta mercii yegânesi olan rüesayı ruhaniyenin vesatetine müracaat etmeksizin herbar umuru tedrisiyemize müdahale ile muallimlerinden doğrudan doğruya şahadetnamelerini ve mektebin muamelâtına dair cedavili istatistikiyeyi ve ders programlarını talep etmek gibi muamelâta teşebbüs edilmektedir.

Patrikhane veya Metropolithaneler tavsit edilmeksizin memurini hükûmetin, milletimizin umuru mezhebiye ve tedrisiye ve bunlara müteferri umurı içtimaiyei sairesine müdahale etmelerini nahi ve memurini mahalliye ile memurini ruhaniye beyninde hususatı mebhuseye mütedair ihtilâf vukuunda memurini mumaileyhimin bir gûna icraata tevessül etmezden evvel aledderecat hükûmeti merkeziyeye müracaatla telâkki edecekleri talimata tevfiki hareket eylemelerini amir kat'iyeülmefad bir tahriratı umumiye tastiri, Mekâtibi Resmiye şahadetnamelerinin mutazammın bulunduğu Hukuku Kanuniyenin Cemaatı Muhtelife Mekâtibinden mu'ta şahadetnamelere dahi lûzumu teşmiline dair kanun vaz'ı ve bu suretle Cemaatı Mezkûre Mekâtibinde lisanı resmî dahi tedris edilmekte bulunduğu cihetle Mekâtibi Mezkûreden mezun olanların Mekâtibi Resmiye mezunları müsillü umurı devlette istihdamlarının temini.»

İş bununla da kalmamış ve daha sonra Rum, Ermeni ve Ermeni kalik Patrikhaneleriyle Bulgar eksarhı ve saire birleşerek müşterek bir

takrirle askerlik ve tedrisat mes'elelerinin kendi arzu ve istekleri dairesinde hallini istemişler, hükûmet bu müracaatı kabul etmiş, bir komisyon teşkil ederek işi inceletmiş ve şayanı hayret ve teessüftür ki bunların isteklerinin onda dokuzunu kabul etmiştir.

Bir sureti 11 Teşrini sani 1327 (1911) tarihli Sabah gazetesinde görülen bu müşterek takrire komisyonca verilen kararlardan mekteplere ait kısımlarını kısaca aşağıya koyuyorum.

Vilâyetler idaresiyle Tedrisatı İptidaiye, hattâ Maarifi Umumiye Kanunlarını senelerce geri bırakmış olan bu müesseselerin maarif bakımından belli başlı isteklerinin nelerden ibaret olduğunu bilinmek itibariyle buna lûzum da vardır.

A) Ötedenberi Cemaat Mektepleri ders programlarının Patrikhane ve Metrepolithanelerce tanzim ve tasdikine devam olunması istenilmiş, komisyonca bu cihet kabul edilmiştir.

B) Derecatı anlaşılmak ve tasdik olunmak üzere Cemaat Mekteplerinin umum ders programları Maarif Nezaretine takdim olunacağından mezkûr program değişmedikçe her sene her mektep için ayrıca program itasının talep edilmemesi istenilmiş, bu cihet de komisyonca kabul edilmiştir.

C) Muallim ve muallimeleri diploma ve şahadetnameleri Patrikhane ve Metropolithaneler tarafından tetkik ve tasdik edilmiş ve bu suretle icrayı tedrisattaki iktidar ve ehliyetleri tahakkuk etmiş olduğundan bubapta yedlerine verilmiş olan ruhsatnamenin Maarif Nezaretince muteber sayılması istenilmiş, bu da münasip görülmüştür.

Ç) Esnanı mükellefei askeriyeye dahil olan muallimlerin Mekâtibi Resmiye muallimleri misillu hizmeti askeriyeden muaf olabilmeleri için mezkûr ehliyetnamelerin Maarif Nezaretince tasdik edilmesine lüzum gösterilmiş, komisyonca bu cihet Meb'usan Meclisince derdesti müzakere olan ahzı asker kanununa talik edilmiştir.

D) Cemaat Mekteplerinin idare ve tedrisat mesailinde teftişatı hususiyei dahiliyelerini icra etmek üzere Patrikhane ve Metropolithanelerce tayin olunan muallimler misillu muktazi ehliyetnameyi haiz olan mektep müfettişlerinin de memuriyetine hükûmetçe mümanaat edilmemesi istenilmiş, komisyonca bu da muvafık görülmüştür.

E) Tebai Osmaniyeden derecei kifayede muallim yetiştirilinceye kadar ecnebi muallimlerin dahi istihdamına müsaade edilmesi istenilmiş, komisyonca, elyevm müstahdem bulunan ecnebî muallimler ke-

makân hizmetlerine devam edip ancak iptidaî derecesinde ki cemaat mekteplerine yeniden ecnebî muallim getirilmemesi ve İptidainin fevkinde bulunan Mekâtipde hükümatı mahalliyenin inzimamı malûmatiyle ecnebî muallimlerin dahi istihdamına cevaz verilmiştir.

F) Maarif müfettişlerinin hükûmete karşı mes'ul olan rüesayi ruhaniyeye badelihbar bir mektepte icrayı teftişat edebilmesi istenilmiş, buna karşı komisyonca Mekâtibin teftişinden mukaddem memurini ruhaniyeye ihbar vukuu maksadı teftiş ile kabili te'lif görülemeyeceğinden Patrikhanelere o yolda cevap itası ve Maarif Müfettişi tarafından neticei teftişatı havi hükûmeti mahalliyeye verilecek raporun münderecatı nazarı dikkate alınmak ve icabı icra olunmak üzere bir suretinin hükûmeti mahalliyece Rüesayı Ruhaniyeye irsali münasip görülmüştür.

G) Maarif Müfettiş veyahut Müdürleri tarafından Mekâtibin tedrisatı teftiş ile muzur ders okutturduğu ve ehliyetnamesi olmayan muallim ve muallimeler görüldüğü halde Dersaadette ise Maarif Nezareti, taşrada ise hükûmeti mahalliye canibinden Patrikhane ve Metropolithanelerle bilmuhabere o makule derslerin okutturulmaması ve ehliyetnamesiz muallim ve muallimelerin anlar vasıtasiyle tebdil ettirilmesi istenilmiş, buda kabul edilmiştir.

H) Bir mektep hakkında Maarif Müdürü ve Müfettişi ile mahallî Rüesayı Ruhaniyesi arasında zuhur eden ihtilâf merkezde Maarif Nezareti ile Patrikhaneler arasında kat'iyyen hallolunmadıkça hedefa ihtilâf olan mektep hakkında mahallince icraatta bulunulmaması istenilmiş, komisyonca bu cihet tasvip edilerek bu mes'ele hakkında Maarif Nezaretinden bilistizan emir alınmadıkça hodbehod icraatta bulunulmaması kararlaştırılmıştır.

I) Cemaat Mekteplerinin istatistikine ait malûmatın Rüesayı Ruhaniyeden talep edilmesi istenilmiş, bu suret komisyonca da muvafık görülmüştür.

İ) Cemaat Mekteplerinin mezunlarına verilecek diploma ve şahadetnameler kendi lisanlarında tanzim ve Patrikhanelerle Metropolithanelerce tasdik edilerek ledelhace hükûmete ibraz olunacak tercümelerinin Patrikhane veya Metropolithanelerce musaddak olduğu halde muteber tutulması istenilmiş, komisyonca, Cemaat Mekteplerine verilecek diploma ve şahadetnamelerin bir tarafı Türkçe, diğer tarafı kendi lisanlariyle muharrer bulunmak üzere tanzimi ve bu suretle tanzim ve tasdik olunacak diploma ve şahadetnamelerin muteber tutulması kabul edilmiştir.

J) Cemaat mekteplerinin mezunlarına verilen ve Rüesayı Rühaniyece tasdik edilmiş bulunan şahadetname ve ehliyetnamelere aynı derecede bulunan Mekâtibi Resmiye şahadetnamelerinin eshabına bahşolunan kâffei hukuka müsavi hukukun temin kılınması istenilmiş, komisyonca mezkûr şahadetname ve ehliyetnameler eshabının Türkçe tekellüm ve kitabete iktidarları sabit olmak şartiyle bu teklifin kabulü münasip görülmüştür.

K) Cemaatlere ait Mekâtibi Âliye mezunları bir memuriyete talip oldukları takdirde Türkçeye derecei vukuflarının memuriyetin nev'ine göre ve lûzumu nisbetinde aranılması istenilmiş, komisyonca, kanunen ve nizamen bir Mektebi mahsustan şahadetname ahzine mütevakkıf bulunmayan memuriyetlerin tevcihinde cemaatı muhtelife Mekâtibi Âliyesi mezunlarının Türkçeye vukuflarının o memuriyetin müstelzim olduğu derecede aranılması kabul edilmiştir.

L) Mileli Hıristiyaniye efradının tedrisatı için teessüs etmiş ve edecek olan bilûmum mekteplere hükûmet bütçesinden verilecek tahsisatın mekteplerin mezhep itibariyle mensup oldukları Rüesayı Ruhaniyeye verilmesi istenilmiş, komisyonca bu cihet de kabul edilmiştir.

Şu izahat gösterir ki 1324 (1908) denberi hükûmetle gayri müslimler arasında devam edegelen mektep mes'elesi, hükûmetin ric'atı ve mağlûbiyeti, onların da muzafferiyet ve galibiyetiyle neticelenmiştir. Bubapta artık söyleyecek söz kalmadığı için hükmün verilmesini okuyuculara bırakıyorum.

Mes'ele bu vaziyeti alınca Mebusan Meclisi Maarif Encümeni dört senedenberi sürüklenip gelen Tedrisatı İptidaiye Kanunu evvelce bahsi geçtiği gibi Hususî Mektepler kısmını çıkartarak kabul edip 1328 (1912) de Meclisin heyeti umumiyesine göndermiş ise de o sıralarda Balkan Harbinin çıkması, meclisin dağılması vesaire gibi sebeplerle kanun halini almamıştır.

Fakat Balkan Harbi mağlûbiyetle neticelendikten ve Edirne geri alınarak sulh yapıldıktan sonra hükûmetin bir çok şubelerinde ve işlerinde hayli yeniliklere baş vurulduğu sırada bu işle de meşgul olunarak adı geçen Encümenin kabul ettiği lâyiha 23 Eylûl 1329 (1913) de Muvakkat Kanun halinde neşredilmiş ve bu kanuna ancak 92, 93, 95 inci maddeleriyle Mekteplerin teftişine, muallim ve muallimelerin intihap ve tayinlerine yabancı muallimlerle muallimelerin şahadetname ve ehliyetnamelerine dair bazı hafif kayıtlar koymaktan başka bir şey yapılamamıştır.

1330 (1914) de Umumî Harbin çıkması ve Osmanlı Hükûmetinin de bu harbe girmeğe mecbur kalarak Almanlar tarafına iltihak etmesi üzerine memlekette örfî ve askerî bir idare kurularak Rumelinin kaybından sonra Rumların ve Bulgarların çoğu Türkiye hududu dışında kalmış, şarktaki ve Anadoludaki Ermenilerde tehcir edilmiş ve İstanbul ile ötede beride bulunan azlıklar ise bu vaziyet karşısında seslerini çıkartmaz olmuşlar ve yine bu sırada Almanlarla anlaşılarak bazı kayıt ve şartlar altında kapitilâsyonlarda kaldırılmış olduğundan artık Hususî Mekteplere kat'î şeklini vermemek için sebep kalmamıştı ve işte 1331 (1915) tarihli Mekâtibi Hususiye Talimatnamesi bu zamanda neşredilmiştir. Talimatnamenin bazı hükümlerini aşağıya koyuyorum.

Talimatname hükümlerini ve Azlık Mekteplerinin idaresinde yapılmağa başlanan esaslı değişiklikleri anlatmağa girişmeden önce şunu haber vereyim ki :

Bu sırada Maarif Nezareti ilk tesirini mekteplerin kapıları üstünde yazılı olan adlarını değiştirmekte gösterdi. O zaman gazetelere de geçen bir tamimde şu satırlar okunuyordu :

«**Elen** ismi Yunanlılara has iken ve Osmanlı Rumlarının **Elenizm** ile bir rabıtaları olmamak lâzım geldiği halde bazı Rum Mekteplerinin kapıları üzerine **Eleniki Sholi** ibaresini hâk ettirmekte oldukları görülmüştür. Bu sebeple kapılarının üzerinde böyle yazı bulunan mekteplerde bu yazıların ref ve hahhiyle Türkçe **Rum Mektebi** ibaresinin veya Rumca **rameili sholi** cümlesinin yazılması hususu Maarif Nezaretince lâzım gelen mahallere iş'ar olunmuştur.» [5]

---

[5] **Rum** tabirini esasen Rumlarda kabul etmezlerdi. Halk ile hükûmet ise onları hâlâ bu sıfat ile vasıflandırmakta ısrar eder durur. Rumlar bu tabiri kullanmamakta haklıdırlar. Çünkü **Rum** kelimesi **Roma**'dan kısaltılmıştır. **Roma tab'ası** demektir. Bu tabiri şarkta ve İslâm eserlerinde yaşatan Araplardır. Araplar bugün hemen Türkiye hükûmetinin işgal etmekte olduğu topraklara **Diyarı Rum** yani **Roma devleti memleketi** derlerdi. Sonra Osmanlı Türkleri buraları alınca **Rum** tabirini Balkan yarım adasına da teşmil ederek oraya **Anadolu**'ya karşılık olarak **Rumeli** dediler. Hattâ İstanbul boğazının şark tarafına Anadolu denildiği gibi garp cihetine verilmiş olan **Rumeli** tabirini bugün bile kullanıyoruz. Ne hacet, yine Romalıların istilâ etmiş olduğu yerlerden meselâ **Romanya** hâlâ bu adı taşımıyor mu? Evet **Rumluk** yani Romalık şarkta ve garpta bu kadar şöhret salmış, adını bugüne kadar söyliyenler tarafından bilinerek, bilinmiyerek yaşatmıştır. Yine bunun gibi şark vilâyetimizin en büyük şehirlerinden birisi olan **Erzurum** şehri bu adı hâlâ yaşatmaktadır. Bu tabir de **Rum** yani **Roma toprağı** yahut **Roma arazisi** demektir.

Bunun sebebine gelince: Biliyoruz ki Milâdın üçüncü asrından sonra Roma İmparatorluğu **garbî** ve **şarkî** diye ikiye ayrılmış, garbî Roma İtalya'daki **Ravenna** şehrini, şarkî Roma da **İstanbul**'u merkez ittihaz etmişti.

Roma İmparatorluğu bu suretle ikiye ayrılmakla ve iki İmparator iş başında bulun-

Bu talimatname Hususî Mektepleri «masarifi efrat tarafından ve hükûmetçe tanınmış Türkiyeli cemaat, cemiyet ve şirketler canibinden temin olunarak açılan mektepler» diye tarif eder.

Hükûmetçe tanınmış Türkiyeli cemaatlar tarafından açılan mektepler o cemaata mensup nüfusun sakin bulundukları mahalle veya kariye dahilinde olmak şarttır.

Lisanı resminin gayri lisanla icrayı tedrisat olunan Hususî Mekteplerde, Türkçenin ve Türkiye Tarih ve Coğrafiyesinin Türkçe olarak Türk muallimler tarafından talim ve tedrisi mecburidir. Türkçe İptidaî sınıflarda haftada dört saatten ve Talî ile Âlî sınıflar da iki saatten az olmayacaktır. Hususî Darülmuallimin ve Darülmuallimat açılmasına

---

makla beraber ikisi de Roma İmparatoru adını taşımakta idiler. Dördüncü asırda **Garbi Roma** İmparatorluğu, çoğu Türk olan Asyalılar tarafından parçalanıp ortadan kalktıktan sonra **Şarkî Roma** İmparatorluğu 100 sene kadar daha yaşamış ise de bunun yıkılması da yine Türklerin eliyle, yani Osmanlı Türklerinin evvelâ Anadolu'da ve Balkanlarda olan yerlerini, sonra da İstanbul'u almalariyle mümkün olmuştur.

İşte bu imparatorluk sonraları yani İslâm dini ve Hükûmetleri ortaya çıktığı sırada **Bizans İmparatorluğu** adını almış, yerli halkın yani Bizanslıların dilini Lâtinceye karşı kabul etmiş bulunmakla beraber Araplar ve İslâm hükûmetleri onu yine Roma İmparatorluğu olarak anmışlar ve bunların topraklarına **Roma toprağı** demişlerdi.

Hattâ bundan dolayıdır ki Hazreti Muhammed'in eshabından olup Yozgat taraflarında harbederken şehit düşmüş olan Suheyb'e **Suheybi Rumî** denildiği gibi andan altı asır sonra Konya'da yetişen ve orada ölen Mevlâna Celâlettin adındaki büyük Türk mutasavvıfına da bugüne kadar haksız ve manasız olarak **Celâlettini Rumî** denilmekte bulunmuştur. Hele müzekkinnufus sahibi ve Hacı Bayram Velî'nin damadı Türk oğlu Türk İznikli Abdullah'a **Eşrefi Rumî** denilmesi büsbütün yersizdir.

Roma İmparatorluğu yıkıldıktan, yerlerini, Selçuk ve Osmanlı Türkleri aldıktan sonra bile Araplar bu Müslüman diyarına **Diyarı Rum, İklimi Rum** demekte ısrar etmişlerdir. Meselâ Osmanlı hükümdarlarından Yıldırım Beyazıt'ın Hıristiyanlar üzerine bir muzafferiyetini tebrik için Mısır'da bulunan Abbasi halifesinin gönderdiği mektupta o hükümdar için kullandığı tabir **Sultanı İklimi Rum**'dur.

Tarihe ve hakikate uygun olmayışı şöyle bir tarafa bırakılsa da zamanımızda **Rum** ve **Roma'lı** tabirini istismar eden siyasîler türemiş olduğundan bu tabirleri yurdumuzdan da, yurttaşlarımızın adlarından da söküp atmamız lâzım gelir.

Rum ve Roma kelimelerinin nereden ve nasıl ortaya çıkmış oldukları tarih bakımından bu derece açık iken Belletenin 17 - 18 inci sayısına General Cemal Mersinli tarafından yazılan bir yazıda bakınız ne deniliyor:

«. .Bu kelimeler daha ziyade su kenarında ve su geçitlerinde kurulan köylere verilen adlardır. İtalya'daki Roma şehri Tiber ırmağının geçit yerinde kurulduğu gibi Anadolu'daki Erzurum şehride Karasuyun öyle bir geçit yerinde ve Rumkale köyü de Fırat ırmağının öyle bir geçit yerinde bulunuyor.

Görülüyor ki Avrupa'daki **Roma** kelimesi Anadolu da **Rum** olmuştur...» **Roma** kelimesinin, o şehri kuran **Romülüs** ile **Remüs** adlarında iki kardeşin adlarından alınmış olduğu bütün dünyaca malûm iken şu buluş ve benzetiş zoraki, hattâ uydurma sayılmaz mı?

izin verilmesi tedris mesleğine ait tatbikattan başka fenni terbiye ve edebiyatını ve Tarih ve Coğrafya ve Riyaziyat ve fünun tedris edebilecek bir talim heyeti bulunduğuna Maarifçe kanaat edilecek surette isbat edilmesine mütevakkıftır.

Hususî Mektepler kâin bulundukları mahallelerin en büyük Mülkiye memurları ve Maarif Müdür ve Müfettişleri ile Sıhhiye Müfettişlerinin nezaret ve teftişine tabidirler. İptidai derecesinde bulunanlar bunlardan başka Tedrisatı İptidaiye Kanununda gösterilen sair memurlar ile meclislerin âzası tarafından da teftiş olunurlar. Teftişe memur olanlar teftiş için her zaman mekteplere girebilirler ve gördükleri noksanlar hakkında mektep müdürüne ihtarda bulunabilecekleri gibi raporunu da mercilerine verirler. Müfettişler, mektebin ruhsatı olup olmadığını, muallimlerin ehliyetname veya şahadetnamelerini, tedrisatın hükûmetçe tasdikli programa göre yapılıp yapılmadığını, künye ve sicil defteri tutulup tutulmadığını, mektebin bütün yerlerinde Hıfzıssıhhaya riayet edilip edilmediğini ve muhtelif unsurlar arasında tefrikayı, nifakı müddei olacak ve dinlere, ahlâka aykırı tedrisat ve telkinat yapılıp yapılamadığını araştırırlar.

Her mektep için mes'ul bir müdür gösterilmesi şarttır. Mektep ruhsatnamesi müdür namına verilir. Bir kimse birden ziyade mektep de müdür olamaz. Rüesa ve memurini Mülkiyece ve Maarif İdarelerince Hususî Mekteplere ait olmak üzere talep edilecek her nevi malûmat ve izahatı ihzar ve itaya ve tevdi edilecek ihsaiyat cetvellerini de ders senesinin hitamından itibaren nihayet üç ay içinde doldurup vermeğe mektep müdürleri mecburdurlar.

Hususî Mekteplerde tevzii mükâfat vesair ihtifalât yapmak istenildiği takdirde üç gün önce mahallî hükûmete tahriren ve resmen malûmat verilmekle beraber bunların nasıl yapılacağını gösterir resmî lisanla yazılı programın da birlikte verilmesi lâzımdır.»

Şu izahat bundan evvel çekilen müşkillerle ve zorbalıklarla karşılaştırılırsa hükûmet bu mektepleri hayliden hayliye yoluna koymuş ve otoritesini buralara da kabul ettirmiş demek olur. Bu mekteplerden bu kadar uzunca bahse sebep, Türk kültür hayatını dört beş sene felce uğratan Patrikhanelerle azlıklara mensup mebusların ve azlıkların gazetelerinin yaptıkları fenalıkları, zorbalıkları anlatmaktır.

Bu mektepler hakkında Cumhuriyet devrinde daha ileri gidilmiştir. Onları da o devre mahsus yerde göreceksiniz.

14. YABANCI MEKTEPLERİ

Yabancı Mektepleri hakkında bu kitabın 769 - 789 ve 1044 - 1049 uncu sayfalarında icap ettiği kadar izahat vermiştim. Yine bu mekteplerin gerek tedris, gerek terbiye ve gerekse din bakımından Türk kültürüne ve Türk çocuklarına ne derece muzir telkinlerde bulunmakta olduklarını bizzat bu mekteplerin birisinde müdür bulunan Rişar Proyzer'in yazısını 1045 inci sayfada olduğu gibi neşretmek suretiyle bu mekteplerin mahiyetlerini oldukça belirtmiştim.

Hattâ Yabancı Mekteplerin Rum çocuklarına bile muzur olduğu görülerek Rum Patrikhanesinde Rum çocukları için ayrıca bir Lisan Mektebi açmış olduğunu yine bu kitabın Rum Mektepleri bahsinde yazmıştım. Tedrisatı İptidaiye Mecmuasının muktebesat kısmında okunduğu gibi Rum Patrikhanesi bu devirde de ruhanî mıntakalarına bir tahriratı umumiye göndererek «diyanet ve milliyet perverlikde olduğu gibi kendi kilise ve milletinin şanlı tarihini de daima hatırında bulunduran Rum milletinin çocuklarını Yabancı Mekteplerine göndermemeleri için lâzım gelen telkinatta bulunmalarını» ruhanî reislerine tavsiye etmiş olduğunu Türk gazeteleri bile yazmışlardır.

Devrin izahı kısmında bilhassa bahsi geçtiği üzere Yabancılar Mektep açmak için Osmanlı Hükûmetine müracaat edip az bir müddet geçtikten sonra izin beklemeden mektebi açtıklarından ve Osmanlı Hükûmeti kendi tebaası olan Ermeni, Rum ve Bulgarlara bile mektep hususunda emirlerini tatbikte aciz kaldığından kapitülâsyonlara dayanarak arzularını yaptıramazlarsa memleketin meselâ Midilli gibi bir parçasını işgal ederek istediklerini daha fazla koparmakta mahir olan yabancıları ürkütmemek ve bir hâdiseye sebebiyet vermemek için bunların mektepleriyle de uzaktan ve yakından hiç bir surette alâkadar olamıyordu.

Bu hal ve bu vaziyet 1330 (1914) de Umumî Harbin çıktığı tarihe kadar böylece devam etti. Fakat o tarihte Türklere karşı harp açan İngiliz, Fransız, İtalyan ve Rusların İstanbul'daki mektepleri ve müesseseleri hükûmetçe işgal edilmiş, Alman ve Avusturyalılarla da müttefik sıfatiyle mutabık kalınarak 2 Teşrini evvel 1330 (1914) tarihinde

kapitülâsyonları kaldırdıktan sonra onların mekteplerine de karışmak hakkını almış ise de harbin mağlûbiyetle neticelenmesinden sonra yine eski hal ve vaziyet daha fazlasiyle avdet etmiştir.

Bu sırada İstanbul'da işgal edilmiyerek eski şağilleri üzerinde bırakılmış olan mektepler hakkında bir ilim ve terbiye mecmuasında şu satırlar görülmüştür :

Kendi ülkemizde kapitülâsyonların muhasım ecnebilere kendi yurttaşlarımızdan fazla memleket hukuku bahşetmiş gibi garip hale en çok azimle mücehhez olduğumuz şu zamanda nihayet verdiğimiz, kapitülâsyonları ilga eylediğimiz sırada Ecnebi Mekteplerinden bir çoğu da kapatıldı. Bu sebeple elyevm İstanbul'da kalan Ecnebî Mekteplerinin adet ve esamisi merakı mucip olacak bir keyfiyettir. Kalan mektepler müttefik hükûmetlerle İtalya'ya ve İran'a aittir.

İran Mektebi :

1 — Beyazıt'ta Dibekli Camii civarında Debistanı İraniyan.

Alman Mektepleri :

1 — Beyoğlu'nda Yeni Yolda Tekke sokağında.
2 — Boğaziçi'nde Bebek'te.
3 — Yedikule ile Samatya arasında.
4 — Haydarpaşa'da Osmanağa mahallesinde.

Avusturya Mektepleri :

1 — Beyoğlu'nda Tomtom sokağında.
2 — Galata'da eski Banka sokağında Sen Jorj Mektebi.
3 — Beyoğlu'nda Posta sokağında Santamarya Kilisesi içinde.

Amerikan Mektepleri :

1 — Rumelihisar'ında Tepede Robert Kolej.
2 — Üsküdar'da Selâmi Ali Efendi mahallesinde İnas İdadisi.
3 — Arnavutköyü'nde Amerikan Kız Koleji.
4 — Kumkapı'da Musalla sokağında Şeyh Ferhat Mahallesinde Misyoner Mektebi.
5 — Gedikpaşa'da Esirci Kemalettin mahallesinde Amerikan Mektebi.

İtalyan Mektepleri

1 — Beyoğlu'nda Yeni çarşıda Prens Ami Duo.
2 — Ağahamamı'nda İtalyan Mektebi.
3 — Yenimahalle'de 14 No.lu evde.
4 — Büyüdere'de Frenk Kilisesi karşısında.

Mütarekenin devam ettiği müddetçe bu son hal ve vaziyet de İstanbul da işgalin ref'ine ve bilhassa Lozan muahedesinin akdine kadar devam etmiş ve ancak o günden sonra tarihe karışmıştır.

Osmanlı Hükûmeti umumî harb içinde ve 1331 (1915) tarihinde yabancı mektepleri de çevresine alan bir Hususî Mektepler Talimatnamesi neşretmiştir. Bu Talimatnamenin müdürlere, muallimlere, programa, teftişe ve Türkçenin okutulmasına dair olan hükümleri Türk azlıklarına mahsus mektepler kısmında hülâsa edilmişti.

Yabancı Hususî Mektepleri ötekilerden bilhassa mektep açılışı itibariyle farklıdırlar.

Talimatnameye göre : Ecnebî cemaat, cemiyet ve şirketlerin kendi namlarına veya muvazaa tarikiyle mektep açmaları memnudur.

Ecnebî tebaasından olanlar Türkiye'de mektep açabilmek için mektep açacakları yerler de devleti metbuaları tebaasından mektebe ihtiyaç gösterecek reddede nüfus mevcut olmak ve o devletin ülkelerinde Türk tebaasının mektep açmasına müsaade usulü cari bulunmak meşruttur.

Hattâ Amerika yakın şark heyeti misyoner şirketleri mütareke sıralarında ve millî hükûmetin teşekkülü zamanlarında ötede beride yetim mektepleri açmak için müracaat etmişler, fakat ortada talimatnamenin bu hükmü mevcut olduğu için mahallî hükûmetlerce bir şey denilemeyerek keyfiyet Ankara'dan sorulmuştur.

İcra Vekilleri Heyeti bu işi müzakere ederek «Yabancı Mektepler hakkında Talimatname hükümlerinin muhafazasına, Amerikan muavenet heyetleri tarafından açılan yetim mekteplerindeki tedrisatın Hususî Mektepler Talimatnamesine tevfikan Türk tebaası namına ruhsatnameye raptına ve Fransızlarla olan itilâf mucibince harpten evvel mevcut mektepleri hakkında kanunlarımıza riayet edildikçe müsaade de bulunulması, fakat yeniden mektep açmalarına ruhsat verilmemesine» 30 Temmuz 1338 tarihinde karar verilmiştir.

Bir din ve mezhebe müteallik tedrisata yahut merasim ve kavaide istirake o din ve mezhebe mensup olmayan talebeyi teşvik ve icbar

veyahut ademi iştirakten dolayı mektebe devamdan menetmek ve yahut talebe tarafından kendi rızasiyle o yolda vukubulacak iştirake meydan vermek bahsi geçen Talimatnamenin bir maddesiyle menedilmiştir.

Hasılı Ecnebî Mektepleri hakkında bu devirde evvelâ kayıtsız, şartsız serbesti, sonra harp içinde büsbütün ilga ve binaları işgal, daha sonra mütarekede yine eski hale fazlasiyle avdet vaki olmuş ise de bu mektepler bugünkü son durumlarını Cumhuriyet devrinde almış olduklarından tafsilâtını orada göreceksiniz.

B. Yüksek Tahsil, Meslek ve İhtisas Mektepleri

B. YÜKSEK TAHSİL, MESLEK ve İHTİSAS MEKTEPLERİ

1. GECE DERSLERİ MEKTEPLERİ

1324 (1908)

Bu kitabın 839 - 883 üncü sayfalarında anlatılan karanlık ve uyuşturucu devir 11 Temmuz 1324 (1908) günü çıkan günlük gazetelerde ancak beş satır tutan şu :

«Te'sisi celili cenabı hilâfetpenahi olan Kanunu Esaside sureti teşkili beyan olunan Meclisi Meb'usanın içtimaa davet olunması şeref müteallik buyrulan iradei seniyei hazreti padişahî icabı âlisinden bulunmuş ve hükmü celili bilcümle vilâyatı şahane valilikleriyle elviyei gayrı mülhaka mutasarrıflıklarına tebliğ kılınmış olmakla...»

Resmî tebliğ ile aydınlanmış olduğu halde halk o gün öğleye kadar bunu anlayamamış, ancak öğleden sonra Eminönü'nde Selânikli tuhafiyecilerin dükkânlarını bayraklarla donatmalarından ve halka şekerler ve şerbetler dağıtmalarından sonradır ki bu beş satırlık resmî tebliğin delâlet ettiği geniş manayı, büyük inkılâbı bir az anlar gibi olmuşlardı.

Fakat ertesi günü gazetelerin biraz açılmaları, hususiyle ikdam'ın Ahmet Rasim tarafından yazıldığı sonradan anlaşılan heyecanlı bir yazısı İstanbul halkını seneler süren derin bir uykudan uyandırmıştı.

Bu yazının bir kaç fıkrasını, o zaman verdiği heyecanı hatırlayarak şuraya koyuyorum :

«Oh!... Bunca zamandan beri beklenilen mukaddes günün ruhlu, feyizli, ulvî ve unutulmaz sabahı...

Oh!.. Memleketimize hürriyet, adalet, uhuvvet, hayat, saadet bahşeden yevmi mubarekin ilk mukaddemei bi naziri...

Oh!... Hepimizi secdelere kapattıran, sevincimizden ağlatan ihtiyarımızı, gençimizi, kadınımızı, çocuğumuzu duyulmamış bir meserrete,

görülmemiş bir şükür ve minnete mecbur eden makamı kudsii hilâfetin ilk müjdei inayeti...

Oh!.. dün sabah müvezziin, bu gayretli, merhametli adamların ilk sesi; gazeteler, hâvadis, gazetelerin ilk sayfası... Bunlara atfedilen nazarlar, bu nazarların manayı şükranı, bu manaların simalarda hasıl eylediği gayei teessüratı bahtiyarî...

Oh!... Bütün yüzlerde herkesin, evet bilâistisna herkesin... Büyük, küçük, asker, memur, esnaf, gani, fakir, Müslüman, Hıristiyan ve Musevi bütün Osmanlıların yüzlerinde görülen revneki mubareki hürriyet!...

Bu tasvirlere sığar mıydı? O ne tebrikler, o ne dualar, o ne teşekkürler, o ne neş'e yarab, o ne feyz ve neş'e idi!..

Gazeteler satılıyor, satılıyor, satılıyor, müvezziler haykırıyordu. Herkes hattâ okumak bilmiyenler de alıyor, bir kere okumuş olanlar tekrar tekrar okuyor, yine okuyordu!...»

İşte hâdisenin asıl can alacak noktası da burası idi. Bu, okumak ve yazmak, öğrenmek ve öğretmek hevesi, iştiyakı ve heyecanı idi ve gece derslerinin başlaması, halk konferanslarının verilmesi sebepleri da burada idi.

Artık kutunun kapağı açılmıştı. Ertesi günlerde gazeteler İstibdat aleyhinde, hürriyet lehinde sütunlar dolduruyor, halkı uyandırıyor ve ayaklandırıyorlardı. Hergün mantar gibi yeni yeni gazeteler ve mecmualar çıkıyor ve evvelce basılmaları yasak edilmiş olan kitaplar harıl harıl basılıyordu. Halk okumağa, yazmağa ve öğrenmeye bir türlü kanamıyordu. Bir yandan da cemiyetler kuruluyor, kulüpler açılıyordu. Bunlar da hem halkı tenvir etmek, hem de fırka ve cemiyetlerine taraftar kazanmak için toplantı yerlerinde konferanslar veriyorlar ve gece dersleri gösteriyorlardı. Bu dersler alelâde okuyup yazma öğrenmek isteyenlerden tutunuz da muayyen bir meslekte ihtisas sahibi olmak isteyenlere kadar teşmil ediliyordu. Bilhassa yabancı dil ve banka memurluğu, tüccar kâtipliği yapabilmek için hesap ve banka muameleleri öğrenilmek isteniliyordu. İttihat ve Terakki, Cemiyeti İlmiyei İslâmiye ve Türk Ocağı gibi büyük teşekküller daha geniş mikyasda bu hizmetlere devam ediyorlardı. Fakat siyasî fırkaların sık sık iktidar mevkiinden düşmesi bu çalışmayı az çok sekteye uğratıyordu. Millî kütüphanemizde bu devirlerde basılmış bir hayli eserlere rast gelinir. Üzerlerinde (..... kulübünde veya cemiyetinde verilen derslerden veya konferanslardan vücuda gelmiştir) gibi ibareler bu devri hatırlatır.

Bu işte tabiatiyle en başta inkılâbı yapmış olan İttihat ve Terakki Fırkası gelir ve bu fırkanın, şehrin ötesinde berisinde açılmış olan şubeleri ve kulüpleri birbiriyle adeta rekabet edercesine çalışmış olduğu görülür.

Gece dersleri için muayyen ve umumî bir program olmadığından her kulüp ayrı ayrı yoldan gidiyor ve her birisi kendince ve muhitince faydalı gördüğü dersleri ve mevzuları okutuyor, öğretiyor ve söylüyordu. Bunların hepsinden bahse imkân olmadığı için bir kaç nümune vermekle iktifa edeceğim :

Bunlardan Süleymaniye Kulübünün gazetelerde iki sütün tutan ilânı maksadı anlatmağa kâfidir. Bu ilânlardan bir kaç fıkra alıyorum:

«Süleymaniye İttihat ve Terakki Kulübü memleketin en ziyade muhtaç olduğu maarif mes'elei mühimmesini nazarı dikkate alarak biri avama diğeri ise istikbalde şuunu devleti yedi iktidarlarına alacak dimağların füyuzatı garbiyeden müstefit olmaları için havassa mahsus iki nevi gece dersi küşat etmiştir.

Milletin saiî terakkisi bulunan İttihadü Terakki Cemiyetinin Süleymaniye Kulübü düşmanı insaniyet ve istirahat olan cehli mahv ile fevaidi esasiyei meşrutiyeti idrak edebilecek dimağları teksir ederek mebnayı hürriyeti temin etmek maksadıyla bilâ tefriki cins ve mezhep bilûmum Osmanlılara küşade bulundurmak üzere meccanen gece dersleri tesis etmiştir.

(Beyannamede bundan sonra derslerin nasıl başlıyacağı, nasıl okutulacağı uzun uzadıya anlatılmaktadır. Bir de yatsı namazı kulüp mescidinde cemaatla kılınacağı, derslere devam edenlerin kendileriyle ailesinin hastalıkları halinde kulüb tarafından tedavileri yapılacağı ve ilâçları verileceği, davası olanların davaları kulüpçe takip ve intaç edileceği, tedrisatta kullanılacak tebeşir, mürekkep, kâğıt ve kitabın parasız verileceği bildirilmektedir.)

Avama mahsus kısımda şu dersler okutulurdu :

Elifba, Eczayı Şerife, Kur'anı Azimüşşan, İlmihâl, Kıraat, İmlâ, Âmali Erbaa, Muhtasar Malûmatı Medeniye ve Zıraiyye, Coğrafya, Tarihi Osmanî (gayet muhtasar)

Okuyup yazmayı öğrenenlere mükâfat da vaad edilmiştir.

Meselâ: Altı ay müddetle fasılasız devam edenlere bir konsol saati ve aynı müddet içinde fevkalâde çalıştığı bütün muallimler tarafından tasdik edilenlere bir cep saati ve evvelce hiç okumak ve yazmak bil-

mediği halde altı ay nihayetinde doğru gazete okuyacak ve mümkün olduğu kadar anlayabilecek derecede olanlara yüz kuruş veya münasip bir hediye verileceği de ilân olunmuştur.

Yine bu ilânda denliyor ki :

Havassa mahsus gece dersleri küşadından maksat, şubbanı vatanın terakkiyatı garbiyeden müstefit olmaları için muhtaç bulundukları lisanı Fransevinin müddeti kalile zarfında tahsilini teshil eylemek ve merahili medeniyette şimdiye kadar kaybettiğimiz mesafeyi bundan sonra takat berendazame bir ikdamü gayret ibraziyle telâfi etmek ve devri sabıkta mekteplerin ademi intizamı, kitapların mefkudiyeti yüzünden gençlerimizde ekseriyyetle bir türlü tamamen hasır olamayan meziyyeti içtimaiyenin tehassülüne - memleketin menfaati namına - çalışmaktır.

(İlânda bundan sonra Fransızcanın nasıl okutulacağı, talebenin devam tarzları anlatılmış ve üç kısma ayrılan tedrisatın üçüncü kısmını okutacak Hocaların Avrupa'dan getirtildiği bildirilmiştir.)

Gece derslerinde Fransızca okutulması hemen hemen umumî idi. Yani bütün kulüpler ve teşekküller bu yola gittiği gibi bazı gazeteler ve ezcümle Tanin bile Hukuk Mektebi binasında geceleri Fransızca dersleri açtırmıştı.

Aynı cemiyetin Aksaray Kulübü şu programı takip ediyordu :

Akaidi Diniye ve Kur'anı Kerim, Elifba, Hesap, Usulü Defteri, İktisat, Tarih, Coğrafya, Malûmatı Medeniye.

Şehzadebaşı Kulübü de şu programı takip ediyordu :

1 — Kur'anı Kerim, Ulûmu Diniye, İlmihali Dinî, İlmihali Dünyevî, İlmihali Siyasî, 2 — Hesap, 3 — Usulü Defteri. 4 — Memaliki Osmaniye ve İslâmiye vesaire Coğrafiyası. 5 — Osmanlı, İslâm ve Mileli saire Tarihi. 6 — Dürusi Eşya, Malûmatı Fenniye ve Medeniyye.

Hattâ bazı kulüpler ve teşekküller daha geniş mikyasta hizmet edebilmek için bulundukları şehirde ki mektep binalarından da gece dersleri hususunda istifadeyi ihmal etmezlerdi. Meselâ Tanin gazetesinin 11Teşrini evvel 1325 (1909) tarihli nüshasında Davutpaşa İttihat ve Terakki Kulübünün neşredilmiş olan bir tebliğine göre bu kulüp «hizmeti vatanperveranesine daha vasi mikyasta devam için gece derslerini Davutpaşa Mektebine nakletmiştir. Bu mektebin binası büyük ve tedrisata müsait olduğundan badema daha çok talip kabulü mümkün

olacaktır. Ders programı üç kısma ayrılıp Tedrisatı İptidaiye, Ticariye ve Lisaniyeyi muhtevidir.»

Fatih Kulübü de Fatih Mülkiye Rüştiyesinde gece dersleri açmıştır.

Buraya talebenin devam ettiği yine gazetelerde ki neşriyattan anlaşılmaktadır.

Yine İttihadü Terakki Cemiyetinin Pangaltı Kulübünün de gece derslerini ne maksatla açmış ve hizmet sahasını nerelere kadar teşmil arzusunda bulunmuş olduğu Tanin'in 2 Teşrini sani 1325 (1909) tarihli nüshasında görülen şu ilândan öğreniyoruz :

«Bu gün artık mektebe gidemeyecek bir yaşta bulunan yahut temini maişet için sabahtan akşama kadar çalışmağa mecbur olan bir çok Osmanlılar vardır ki her türlü tahsil ve terbiyeden mahrum kalmış, yahut Mekâtibi İptidaiyede öğrendiğini Abdülhamid'in İstipdadı mecnunanesi neticesi olarak okuyacak bir şey bulamadığı cihetle artık tamamen unutmuş bulunanlara tedrisat icrası için gece dersleri tertibinden başka çare yoktur.

Pangaltı Kulübü; İttihadü Terakki Cemiyetinin diğer kulüpleri gibi bu ciheti nazarı dikkate alarak hiç bir şey bilmeyen yahut pek az tahsil görmüş olan Osmanlılara mahsus gece dersleri küşat etmiştir.

Bu gece derslerinde Lisanı Türkî, Hesap Tarih ve Coğrafiyayi Osmanî, İlmi Eşya, Malûmatı Medeniye okutulacaktır.

Bir memleketi ecnebilere sevdirmek için o memlekette müstamel olan başlıca lisanı mümkün olduğu kadar tamim etmek lâzım geldiğine kâni olan Pangaltı Kulübü ecanibe mahsus Türkçe dersleri de tertip etmiştir. Lisanı maderzatlarında evlerinde tahsil görüpte Türkçeyi iyi bilmeyen Hıristiyan ve Musevî vatandaşlarımızın bu dersleri takip edebileceği bedihidir.»

Gece derslerinin en çok yabancı dil, bilhassa Fransızca öğrenmek hususlarında ileri gittiği görülmektedir. Bununla beraber memleketimizde menfaatları ve gayeleri çarpışan başka yabancı dillerde bu fırsattan istifadeyi kaçırmıyorlardı.

Yabancı Mektepler bu maksatla kapılarını ya pek az bir ücretle veyahut büsbütün parasız olarak müracaat eden taliplere açtılar. Bu türlü Mekteplerden birisinin ve meselâ Haydarpaşa'daki Alman Mektebinin Tanin'in 23 Teşrini evvel 1325 (1909) tarihli nüshasında bu cihet şu satırlarla ilân edilmektedir :

«Haydarpaşa da kâin Alman Mektebi tarafından Zabitan ve Memurin Efendilere mahsus olarak Almanca tedrisatda bulunmak üzere meccanen gece dersleri açılacağı haber alınmıştır.»

Gece derslerinin bir kısmı da konferans tarzında veriliyordu. Bu da yerine ve cemiyetine, bilhassa o yerde, o cemiyet muhitindeki müteşebbislere göre değişiyordu. Örnek olmak üzere kendisine pek yerinde bir sıfat olarak verilmiş olan **Hacei evvel** Ahmed Mithat Efendinin bulunduğu Beykoz'da kurulan İttihat ve Teavün Cemiyetinin 5 Teşrini evvel 1325 (1909) tarihli Tanin'de görülen şu ilânını alıyorum :

«Vatandaşlarımızın tenviri fikir ve tevsii malûmatına hadim olmak üzere Ramazanı şerif gecelerinde tertip edilen tarihî, ilmî, ahlâkî, içtimaî, edebî ve fennî konferansların mazhar oldukları rağbeti umumiye ve istihsal olunan netayici müfidenin bahşettiği neşvei muvaffakiyetle mütekarribühulûl olan mevsimi şitade dahi eyyamı muayyenede ihtiyacatı umumiyeye muvafık mebahise dair mevaizi mahsusa ve müsameratı nafia tertibine karar verilmiştir.

Tehzibi ahlâk ve terbiyei fikriye ile neşri maarife teallûk eden makasidi hayriyei cemiyetin imkânı husulü için konferans vermek suretiyle muavenetleri sebkeden ve bu hususta vukubulan temenniyatı memnunen kabul ile izharı hamiyyet ve ibrazı hizmeti marifperveri buyurmuş olan Eazımı hamiyyetkâranı milletten muallimi muhterem Ahmed Mithat, Efdalüttin, Ahmed Şuayib, Satı, Fahri, Fatih, Ahmed Muhtar ve ümerayı askeriyeden Refet ve Şairi Nezih ve vatanperver Mehmed Emin Beyefendiler hazeratma, memleketimiz için hayır ve nef'i badi olacak işbu mesai ve measiri vatanperverinin aleddevam neşir ve ilânı hususunda ceridei güzideleri canibinden gösterilen muaveneti fiiliyei teşvikkâraneye cemiyet ve hakikaten kadirşinas olan Beykozlular alenen takdimi teşekküratı bir vecibei zimmet bilirler.»

Yine Tanin gazetesinde görülen bir ilânda Beykoz'daki cemiyetin bu sahadaki hizmetlerini nerelere kadar uzatmış ve neler yapmış olduğunu şu cümlelerle anlatmaktadır :

«Tarihi İnkılâptan beri mevcudiyetini ve vatana hizmetini her vesile ile isbat ve izhar eden ve bubapta emsaline numunei ibret ve imtisal olan Beykoz İttihat ve Teavün Cemiyeti kendi namına tesis ettiği **Osmanlı Mektebi** 18 aydanberi takib etmekte olduğu usulü tedrisin bahşettiği fevaitle iktifa etmeyerek yeniden bazı tedabiri mühimmeye tevessül etmiştir.

Mektebi mezkûr müdüriyetine ahirenTedrisatı İptidaiye ve Rüşdiyede vukufu tam ve iktidari ile maruf bulunan tecrübedide bir zatı

müstevfa maaşla tayin ve Umuru Tedrisiye ve idariyeyi metin esaslar üzerine tanzim eylemiştir.

Ders Nezaretinde bulunan üstadı muhterem Ahmed Mithat Efendinin tatbik ettiği usul dairesinde sebkeden tedrisatın gösterdiği netayici muvaffakiyyeti anlamak için arzu eden zatın mektebe bilmüracaa Türkçe, Fransızca ve Arapçadan istediği talebeyi imtihan ve muayene etmesini cemiyet teklif ve temenni ediyor.

Memaliki Ecnebiyede kabul edilen ve etfalin açıkta tenezzüh ve eğlence ile birlikte tederrüsünü temin eden usulü mergup ve müstahsen nazarı dikkat ve ehemmiyete alınarak Beykoz çayırında Hünkâr iskelesinde vakı mahalli ferahfeza isticar edilmekle mevsimi sayıfta tedrisatın bir kısmı orada icra olunacaktır.

Ücreti tedrisiye ancak hademenin maaşını temin edecek mertebede mutedil olup fukarayı etfal alelûmum meccanen kayıt ve kabul edilmektedir.

Yaşamak ve çalışmak için muktazi olan sıhhat ve kuvvetin devam ve izdiyadı ve kuvayi akliye ve fikriyenin vüs'at ve selâmeti idmanı bedene mütevakkıf olduğundan vatandaşlarına hizmeti farizei zimmet addeden cemiyeti mezkûre bu hususa da hasrı dikkat etmeğe karar vermiş ve mümaresatı bedeniye şubesi namiyle bir kısmı mahsus küşat ederek müdiriyetine erbabı ihtisastan ve memleketin en gayyur ve iyi kalpli evlâtlarından Ali Seyfi Bey'i müdür intihap etmiş olmakla gerek cemiyetin merkezinde tahsis edilen dairei mahsusada, gerek Hünkâr iskelesindeki mahalde idmanı bedene müteallik kâffei mümaresat ile endaht ve sporun her kısmı talim ve tedris edilecek ve bu talimlere ihvanı vatan bilâ istisna ve ücretsiz olarak iştirak edebileceklerdir.»

Bu misalleri böylece sıralayıp gitmek mümkünse de bu kadarı da müdafaa edilen tezi isbata yeteceğinden yalnız bu işin ne raddelere kadar indirildiğini, hizmet olduğu kadar şahsî bir ticaret vasıtası haline de getirildiğini gösteren şu fıkrayı da yazmakla iktifa ediyorum :

«Merkez Maarif Müdüriyetinden istihdal olunan ruhsatı resmiye üzerine Fatih'te Cestebalî Mektebinde arzu edenlere her gece İptidaî dersleri okutturulacağı gibi şimdilik haftada iki gece mahalle sakinlerinden ve kürsi şeyhlerinden Hoca Mehmed Behçet Efendi tarafından müstakanı maarifin talep ve arzusu üzerine Arabî, Farisî, Kavaidi Osmaniye ve Fariside kesbi mümarese edilirse mesnevii şerif tedrisine iptidar olunacaktır. Ayrıca Resim, Lisan ve Ticaret dersleri de ileride ilân olunacağından.... Bubapta istifadei zatî dahi aranılmadığından

mücerret gaz ve soba gibi zarurî masraflar karşılığı olarak İptidaî için ayda (5) vesair dersler için ayda (10) kuruş ita olunmak üzere arzu edenlerin mezkûr Mektebe müracaatla kaydedilmeleri,.»

1324 (1908) İnkılâbından sonra teşekkül eden fırkalarla cemiyetler propoganda veya halkı tenvir ve irşat maksadıyla kendi toplantı yerlerinde konferanslar ve gece dersleri vermeğe başlamışlardı. Darüşşafaka'dan çıkanlar da bu sırada bir cemiyet kurdukları zaman kendilerine daimî bir toplantı yeri olmak üzere Çiçek pazarında kömür deposu ittihaz edilmiş olan Taş Mektebi Evkaftan ve Maariften isteyip tamir ettirerek içine girmişlerdi. Mektep binası 1182 (1768) de saray mutbakları emini Haseki İbrahim Ağa tarafından yaptırılmıştır. Büyük bir salonu, iki dershanesi bir küçük odası, genişçe bir sofası ve bir de üstü açık genişçe bir terası vardır.

1908 İnkılâbına kadar her sene Darüşşafaka'dan çıkanların yarısı gümrük, yarısı da posta, telgraf idaresine tayin edilen kimselerden oldukları ve bu iki idare ise bu binaya çok yakın ve çok merkezî bir yerde bulunduğu için burası onları kolaylıkla ve sık sık toplayacak gayeye uygun bir yerdi.

Binanın Maarif Tarihinde de ihmal edilemeyecek bir ehemmiyeti vardı. Bir Sıbyan Mektebi olarak yapılan bu bina Rüştiyeler açıldığı zaman o civar için bir Rüştiye Mektebi, bir aralık Darülmaarif şubesi ve en sonra Dilsiz Mektebi olmuştur. 1277 (1860) da kurulan Cemiyeti İlmiyei Osmaniyeye merkez olmak şerefini de almıştır.

Ebuzziya Tevfik Bey 1281 - 1293 seneleri arasında bu mektebin geniş salonunda geceleri halka konferanslar verildiğini yazar.

Darüşşafakalılar bu binayı elde edince hem fıkraların gittiği yoldan gitmek hem cemiyyeti İlmiyei Osmaniyenin yaptığını yapmak ve hem de kendi ana yuvaları olan Darüşşafaka'nın böyle fakir çocuklarını ve esnaf çıraklarını okutmak yüzünden ortaya çıktığını hatırlayarak ona bir şükrane teşkil etmek üzere bu binada konferanslar ve gece dersleri vermeği kararlaştırmışlardı, Mektep 14 Şubat 1325 (1909) da Darüşşafakalıların büyüklerinden Salih Zeki'nin bir hitabesiyle açıldığı gibi yine Salih Zeki ve arkadaşları orada vakit, vakit konferanslarda verirlerdi. Salih Zeki'nin çok meşhur olan İskolastik konferansı işte ilk önce bu mektepte ve bu cemiyetin âzaları huzurunda verilmiş ve Darüşşafaka mecmuasiyle de neşrolunmuştur.

Mektep binasının bulunduğu semtinde okutacak talebe bulmak hususunda bir hususiyeti ve ehemmiyeti vardı. Mektebin çevresi kâmi-

len büyük mağazalar ve ticaret hanlariyle dolu olduğundan buralarda çalışanların çoğu geceleri yine oralarda ki kahve köşelerinde, han odalarında vakit geçirmekte ve yine o semtlerde yatmakta olduklarından bu türlü kimseleri bilhassa kış günlerinde güzel ısıtılmış temiz ve geniş bir binada derse çağırmak gayet kolay olmuş ve hakikaten 15 yaşından 60 yaşına kadar bir çok okumamış ve yazmamış kimseler seve seve bu davete icabet ederek mektebe talebe yazılmışlardır.

Tedrisatı Darüşşafaka'dan çıkanlar parasız yapıyorlardı. Hattâ okutacakları kitapları da yazıyorlardı. Meselâ Darüşşafakalılardan birisi **Kolay Hesap** ve şu satırları yazan da **Kolay Elifba** diye birer kitap yazıp bastırarak menfaatını mektebe terketmişlerdi. Yaşı ilerlemiş olan kimselere Arap harfiyle en kolay şekilde ve en az zamanda Türkçe nasıl öğretilir? diye açılan bir müsabaka neticesinde bu Elifbada takip olunan usul kabul edilmişti. Bu usul diğer kimseler tarafından da benimsenmiş olacak ki benim Kolay Elifbayı takliden **Hakiki Kolay Elifba, Tecrübeli Kolay Elifba** gibi adlarla sonradan bir kaç Elifba daha çıktı, hattâ bu yüzden kitabı basanlar mahkemeye bile düştüler.

Mektebin ders programı çok basitti. Okumak, Yazmak, İptidaî bir Hesap, biraz Tarih ve Coğrafiya ile kısaca Malûmatı Medeniye ve Vataniye.

Bir aralık Fransızca gece dersleri de açılarak hayli rağbet gördü. 1327 (1911) de Darüşşafaka Mezunları Cemiyetinin dağılmasına binaen onların içinden 39'u ayrılarak ve **Çırak Mektepleri Cemiyeti Tedrisiyesi** adı altında yeni bir cemiyet kurarak verdikleri aidatla yine mektebi yaşatmışlardır. Bununla beraber mektebin mütevellisi de altındaki dükkânlardan ettiği istifadeye karşılık olmak üzere ayda on lira vermekte idi.

Çırak Mektebinde 1909 dan 1926 ya kadar 1358 talebe okumuş ve şahadetname almıştır. Şu hale göre senede vasatî olarak 90 kişi okutulmuştur.

Darüşşafakalıların bu gayret ve himmetlerini görüp takdir eden İstanbul Vilâyeti Maarif Encümeni ile Şehremaneti bir kaç defa para yardımlarında bulunduğu gibi en sonra Halk Fırkası da 1926'dan itibaren bu mektebe senede 1200 lira vermeği taahhüt ederek o sene için yarısı olan 600 lirayı tediye etmişti. Halk Fırkasının bu mektebi şu suretle himayesi altına alışının sebebi koca İstanbul'da o güne kadar bu mektepten başka hiç bir yerde böyle sürekli tedrisata devam ve sebat edilememiş olmasıdır.

1928 senesi sonunda Arap harfleri bırakılarak Lâtin harflerinin Türk Alfabesi olarak kabülü üzerine bütün muallimler ve münevverler seferberlik ilân ederek ve bütün mektepler kapılarını halka açarak Fırkaca olanca gayret ve para yeni harflerin öğrenilmesine sarf ve tahsis edilmiş olduğundan bu mektep 1929 senesi başından itibaren faaliyetini terk ederek ötekiler gibi tarihe karışmıştır. [1]

[1] Bu mektep ile hizmetleri hakkında fazla tafsilât için bakınız. Darüşşafaka Tarihçesi. Evkaf matbaası 1927.

2. RÜSÛMAT MEMURLARI MEKTEBİ

1325 (1909)

1908 İnkılâbından sonra hükûmetin her dairesinde, her şubesinde olduğu gibi bilhassa en büyük irat kaynaklarından biri olan Maliyeye Fransa'dan Mösyö Loran ve gümrüğe de İngiltere'den mister Kravfort adında birer mütehassıs getirilmiş ve bu malî müesseselerin Avrupaî bir tarzda tensik ve islâhı işi bunlara verilmişti.

Kravfort işe başladığı zaman gümrük varidatının mubassır defterleri üzerinden tahakkuk ettirilmek gibi basit bir usul takip edildiğini görmüş ve ilk önce bu usulün terkiyle beyanname usulünün tatbikini teklif eylemiştir. Fakat o sırada gümrüklerde bu usulü bilen memur yoktu. Her ne kadar gümrük memurları arasında Darüşşafaka'dan mezun ve o mektepte gümrükçülük dersi görmüş olan yüzlerce memur bulunuyorsa da beyanname usulü memlekette tatbik olunmadığı ve bittabi mekteplerinde okutulmadığı için bunlar da bu usulü bilmiyorlardı. Kravfort tahsil görmüş ve yabancı dil öğrenmiş olan memurlar arasından 17 kişi seçerek ve Arsen Efendi adında birisini de yanına mütercim veya muavin alarak rusumat eminlerine mahsus odada bir ders açmış, 8 - 10 derste bu ilk parti memurlara beyanname usulünü öğretmişti. Umumî Harbe kadar Kravfort hem bu kursta hem de diğer islâhatta hizmete devam etti. Fakat Harp çıkınca diğer İngilizler gibi o da memleketi terke mecbur oldu. Bununla beraber o zaman Rusumat Umum Müdürlüğünde bulunan Sırrı Bey bu kursu devam ettirdi ve 1330 (1914) senesinde **Tarife Dershanesi** adı altında ve Dahili Ticaret Müdürlüğünün bulunduğu büyük salonda bir mektep açtırdı. Burada yalnız Tarife değil, İlmi Eşya, Gümrük Kanunları, Tarife Tatbikatı, İktisadî Coğrafiya dersleri de gösteriliyordu. Eşya dersini muharrir Mahmud Sadık, Tarife Tatbikatını Hakkı, İktisadî Coğrafiyayı ve Gümrük Kanunlarını Behçet Beyler okutmakta idiler. Mektebin tahsil devresi 3 ayı tatil olmak üzere bir sene sürerdi.

Umumî Harp devam ettiği müddetçe Türkiye'ye dışarıdan mal gelmez olmuş, gümrük muamelesi tabiatiyle durmuş ve bundan dolayı 1917 de bu dershanenin kapatılmasına mecburiyet hasıl olmuştu. Millî

hükûmetin teşekküliyle Adil Bey Rusumat Umum Müdürlüğünde bulunduğu ve hükûmet her şeyde olduğu gibi gümrük tarifesinde de istiklâlini kazandığı sırada yeniden bir takım islâhata lûzum görülmüş ve **Gümrük Tatbikat Mektebi** adı altında dokuz ay süren bir kurs açılmış; programa İlmi Eşya yerine Kimya dersi konulmuş ve Gümrük Mevzuatı, Tarife, Kanun Bilgisi vesair vergi ve resimler gibi dersler gösterilmekte bulunmuştu. İhsan Rıfat Bey'in Umum Müdürlüğü sırasında Mustafa Nuri bu mektebe müdür tayin edildiği zaman memuriyet müzekkeresinde mektebin adı **Kurs** diye gösterilmiş olduğundan o tarihten sonra bu adı muhafaza etmiştir. 1932 de Tarife 1934 de Tetkik Müdürlükleri Ankara'ya nakledildiği sırada bu iki müdürlükle yakından alâkası bulunan kurs da oraya kaldırılarak bu güne kadar fasılasız bir surette Ankara'da tedrisata devam etmekte bulunmuştur.

Bu mektebe yahut kursa gümrük memurları devam ettiği gibi dışarıdan da orta tahsilini bitirmiş olan kimseler alınırdı. Mektep halinde iken çıkanlara şahadetname de verilirdi. Memurlardan mezun olanlar terfide, dışardan devam edenlerin de yeniden tayin edilirken diğerlerine karşı tercih hakları vardı. Buradan çıkanlar en ziyade tarife, muayene, manifesto gibi gümrüğün teknik işlerinde çalıştırılırlardı.

3. POLİS MEMURLARI MEKTEBİ

1325 (1909)

Osmanlı ülkesinde ilk Polis Teşkilâtiyle bunun ilk bağlandığı Tophane ve Zaptiyye Müşirlikleri ve ilk **Polis Dershanesi** hakkında bu kitabın 1176 - 1180 inci sayfalarında lûzumu kadar izahat verilmişti. Çok sürmediği sanılan Polis Dersahanesinden sonra ikinci defa polisleri okutup yetiştirmek fikri ve teşebbüsü Rumeli'de garplılarca Makedonya ve Osmanlı idaresince Vilâyatı selâse denilen umumî müfettişlik bölgesinde tecrübe ve tatbik edilmiştir. Polis Okulu broşürü adını taşıyan mecmuada bu cihet şu satırlarla anlatılmaktadır :

«Osmanlı Hükûmeti devrinde ilk Polis Mektebi Selânik'te yalılarda Askerî Hastahane civarındaki bir binada 1323 (1907) senesinde açılmıştır. O esnada eşkıya çetelerinin Rumeli'de mütemadiyen hâdiseler çıkartarak tahrifât yapmaları yüzünden büyük devletler siyasî müracaatlar yoliyle müdahale etmiş, ekalliyetlerin huzur ve hukukunu muhafaza etmek bahanesiyle ecnebî zabıta memurlarının asayişi temin etmelerini istemişlerdi. Bu hal Osmanlı Devletlerinin hukuku hükümranisine bir tecavüz addedildiğinden uzun süren muhabere ve müzakere sonunda zabıta teşkilât ve islâhatının hükûmet tarafından yapılmak ve ancak büyük devletler zabitanının iştirakiyle Polis ve Jandarma umurunun islâhına çalışılmak üzere zabitandan mürekkep muhtelit bir ecnebî heyetinin teşkilâta dahil olmasına müsaade edildiği Babıâli'ce Sefaretlere bildirilmiştir. Bunun üzerine Rumeli'ye ayak basan ecnebî zabitler arasında iki zabit vardı. Bunlardan biri Leon Bozo, ötekisi Kaprini idi. Selânik'te Polis Mektebinin ilk açılışında Belçikalı Binbaşı Leon Bozo ve bir müddet sonra da İtalyalı Kaprini Mektep Müdürü olmuştu.

Mütareke esnasında Bakırköy'de merkez memurluğu vazîfesiyle meşgûl olan Selânikli İhsan Bey bu mektepte Binbaşı Leon Bozo'ya tercüman tayin edilmişti. Üsküp vilâyeti komiserlerinden Ragıp Bey de muvakkaten Dahiliye Müdürlüğü vazifesini görüyordu. Selânik Mektebinin muallimleri arasında Manyasîzade Refik Beyle Nesim Mazelyah gibi şöhretli kimseler de vardı Mıntakai tedrisiyesi olan Selânik,

Manastır, Üsküp, Kosova vilâyetlerinden gönderilen komiser ve polisler bu mektebin talebesini teşkil ediyordu. Diğer taraftan da Fransız, İtalyan ve Rus zabitleri yeni teşkil olunan Jandarma kıt'alarının tensik, talim ve terbiyeleriyle meşgûl oluyorlar ve rütbelerine göre maaşlarını, verilen tahsisattan maada, iki misli olarak Osmanlı Hükûmetinden alıyorlardı.

1908 İnkılâbı müfettişi umumîlik teşkilâtını kaldırınca Polis Mektebi de tabiatiyle lâğvedilmiş oldu.

Meşrutiyetin ilânını müteakip İstanbul'a gelen zabitler arasında Selânik'ten Feridun Bey de gelmişti. Bu zat gazetelere İstanbul polisinin teşkilâtı hakkında müteaddit makaleler yazdığından o sırada Zaptiye Nezaretinde bulunan Erkânıharbiye Feriki Farukî zade Sami Paşa'nın bu makaleler gözüne ilişerek Ferudun Beyle görüşmüş ve bu görüşme neticesinde İstanbul'da bir Polis Mektebinin açılmasına karar verilmişti. Bu mektebin projeleri yapılıp tahsisatı alınarak açılma hazırlığı yapılıncaya kadar zaman kaybolmasın diye İstanbul polis ve komiserlerine Şehzadebaşı'ndaki Ferah tiyatrosunda grup, grup ahlâk ve meslek bilgilerine dair konferans şeklinde ders verilmeğe başlanmıştı. Zabtiye Nazırı Farukî zade Sami Paşanın yaptığı talimata göre Polis Mektebinin açılması pek yaklaşmıştı. Fakat Osmanlı Hükûmetince tahsisat hususunda bin türlü müşkilât gösterildiğinden Polis Mektebi ancak Abdülhamid'in tahttan indirilmesi üzerine Yıldız'daki Şehzadegân daireleriyle başkitabet dairelerinde açıldı. Bu esnada Zabtiye Nezareti lâğvedilmiş, Emniyeti Umumiye adiyle yeni bir teşkilât vücude getirilerek polis ve jandarma müfettişi umumisi olan Miralay Galip Bey'de Emniyeti Umumiye Müdürlüğüne tayin edilmişti. İstanbul Polis Mektebinin müdürlüğüne ilk defa Yüzbaşı Ahmed Bey ve muallimliklerinin birine de Selânik Polis Mektebi Dahiliye Zabiti Feridun Bey tayin edilmişti. Bu mektepte İstanbul'dan ve vilâyetlerden gönderilen komiser ve polisler tedrisata başlattırıldı. Bir kaç sene sonra Bağdat, Beyrut, Erzurum ve Trabzon'da da Polis Mektebleri açıldı. Zamanla polis teşkilât kadrosu genişletildikçe Sivas ve Konya'da birer mektep daha tesis edildi.

Cihan Harbi sıralarında saraydan vukubulan müdahale ve Sultan Reşat tarafından sadır olan irade üzerine İstanbul Polis Mektebinin Yıldızda bulunması mahzurlu görüldüğünden mektep Beyoğlu'nda Ağa hamamında bulunan Senmişel Mektebine nakledilmiş ise de mütareke-den sonra burası Fransızlar tarafından işgal edildiğinden mektebi İstanbul cihetinde Nuri Osmaniye de bir binaya nakletmek zarureti hasıl olmuş ve bu binanın müsaadesizliğine mebni talebe neharî olarak deva-

ma mecbur kalmıştır. Bir müddet burada bu suretle tedrisata devam edildikten sonra binanın darlığı ve kira bedelinin fazlalığı yüzünden buradan da çıkılıp Ayasofya'daki Adliye binasının üst katındaki dairelere taşınılmıştır. Bir sene kadar da burada tedrisata devam eden mektep İstanbul'un millî kuvvetlerimiz tarafından işgali ve millî hükûmetin İstanbul'da teessüs etmesi üzerine Ankara'dan verilen emir üzerine tekrar Yıldız'daki yerlerini işgal etmiş ve bu güne kadar orada bulunmuştur.»

Bu mektebin açılış tarihini ve ilk devresini İstanbul gazetelerinden de takip edebiliriz.

30 Teşrini evvel 1325 (1909) tarihli Tanin gazetesi bu hâdiseyi.. «Memaliki Osmaniye dahilinde yeni, pek yeni bir hâdise vukua geldi. Memleketin ruhı terakkisi olan asayiş ve emniyeti umumiyeyi yedi hamiyyet ve iktidarına teslim etmek üzere te'sis edilen Polis Mektebinde ikmali tahsil eden 199 Efendiye merasimi fevkalâde ile şahadetnameler tevzi edildi. Saat altıya çeyrek kala Şeyhülislâm ile Dahiliye, Adliye, Harbiye, Bahriye Nazırlığı ve Âyan Meclisi reisi, hareket ordusu kumandanı ve seryaver Hurşit Paşa hazretleriyle zevatı sairei muhtereme mektebin bahçesindeki mahalli mahsusa geldiler. Mektepten ikinci derece ile çıkan İbrahim Cemil Efendinin okumuş olduğu nutuktan alınan şu parçalar bu müessesenin ilk açılışındaki telâkkiyi belirtmektedir. «Tarihi millîmizin en kara sayfalarını teşkil eden devri medfunı mazide şu mesleki muhteremin isminin lâyıkıyle anlaşılamamasından, daha doğrusu milleti her türlü mihan ve meşak içinde ezmek için sevkedilmiş olan polislik işine sayei meşrutiyette memleketimizde asarını göstermekte olan terakkiyattan bir feyiz ve faide olarak bize de hak ve vazifenin neden ibaret olduğunu öğretti. Hiç birimiz inkâr edemeyiz ki şu mektebi maali meksepteki müddeti tahsiliyemizde şu uzvun memleket ve millet hakkında bırakacağı tesir ancak zabıta memurlarının vazifelerinde mustakim ve hamiyyetperver olmalarını bilfiil isbat etmeleriyle münceli olacaktır. Milleti necibei muhteremenin sarfettiği fedakârlıklara ve alelhusus emniyeti umumiyye müdürü Galip Beyefendi ile müdürü mektep Ahmed Bey'e ve hey'eti muallimin ve idarei muhteremeye lütuf ve ibzal buyurdukları sa'y ve himmetten dolayı teşekkür etmeği vazifei mahsusa edinir ve teşrifleriyle cümlemizi vayedarı şeref ve iftihar buyuran huzzarı kirama bütün arkadaşlarımla arzetmek istediğimiz tazimat ve teşekküratın kabulünü istirham eyleriz. Bu vesile ile de mukaddes vatanın gayyur ve namuslu evlâdı olmak hasebiyle hayatımızın sonuna kadar ifayı vazifede fedayı cana hazır ve amade olduğumuzu bütün Osmanlılık âlemine arz ve ilân eyleriz.»

Bundan sonra törende hazır bulunan Âyan Reisi Sait Paşa şu sözleri söylemiştir :

«Efendiler; Mektep müdavimlerinin bir takım polis memuriyetine lâzım olan nazariyatı tahsil ettiklerine şimdi nail olacakları şahadetnameleri delildir. Bu şahadetnamelere mazhar olanları evvelbeevvel med'uvvini kiram tebrik eder. Polis her memlekette emniyeti umumiyeye teallûk eden ahvalde kanunun timsalidir. Onun için san'atları muhterem olduğu gibi kendileri vazifei kanuniyelerini maalistikame, kemali bitarafî ile eda ettiklerinde mensup oldukları cemiyetin mevsuk ve namuslu âzasından ma'dutturlar. Sizler de memuriyetinizde, memuriyetlerinizin şeref ve ehemmiyetiyle mütenasip ve bu Darüttedris'te gördüğünüz tahsil ve terbiyeye muvafık asar ibraz ettikçe emniyeti idaresinin takdiratına ve ebnayı vatanın teşekküratına müstahak olacaksınız.

Memleketimiz kuvayı inzibatiye noktai nazarından da islâhata muhtaç idi. Hareket ordusu kumandanı Mahmut Şevket Paşa hazretlerinin ve Orduyı Osmanînin güzide ümerasından olan Galip Beyefendinin de bu bapta sa'yi vatanperveraneleri vuku bulmuştur. Onlara da bu vesile ile teşekkür etmekte meduvvini kiram bana iştirak ederler zannederim (şüphesiz sesleri) bu islâhat çoktanberi lâzım iken husulü devri Meşrutiyete muallâk imiş. Şimdi Meşrutiyeti tebcil edelim :

Yaşasın Hükümdarımız, Yaşasın Meşrutiyet.»

Törene Padişah adına iştirak eden Hurşit Paşa Padişahın şu :

«Polis memleketimizin ahvali umumiyesinde en müstesna bir vazifeyi ifa edeceğinden bu vazifeyi ifa edecek efendilerin hakkiyle hizmet ettiklerini görmeği arzu eder ve dilerim.» İradesini tebliğ ve sekiz Efendiye hediye ettikleri altın saatleri tevdi etmiş ve saatlerden bir tanesini evvelâ Sait Paşa alarak sınıfın birincisine «mükafâta müstahak olduğunuzdan Padişahımız bunu ihsan ediyor» diyerek vermiş ve kalan yedi Efendiye de saatlerini diğer Nazırlar tevzi etmişlerdir. Bu tören bitip ziyaretçiler dağılmağa başladığı sırada birdenbire, «Bir can kurtaran yok mu?» Sadası işitilerek o sadaya doğru polisin nasıl koştuğu ve neler yaptığı görülmüş ve bu da takdir edilmiştir. Daha sonra mezun polisler önde müzika olduğu halde İstanbul sokaklarında dolaşmışlar ve gösteriler yapmışlardır.

İstanbul Polis Mektebinin açıldığı tarihten 1937 senesine kadar programlara konulan ve kaldırılan dersler şöyle tesbit olunmuştur : Ceza Kanunu, Ceza Tatbikatı, Nizamat, Sıhhat Bilgisi ve Acil Müda-

vat, Meslek Terbiyesi ve Karakol Vezaifi, Yazı İşleri, Kitabet, Parmak İzi ve Fotoğraf, Telgraf ve Telefon, Kroki, Topoğrafya, Tarih ve Coğrafya, Tabanca atışı nazariyat ve tatbikatı, Eskirim, Motörlü nakliye vasıtalarının sevk ve idaresi, Talim, Jimnastik.

Bu dersleri okutanlar da şunlardır :

Mazhar Bey	Adliye Nezareti Umurı Cezaiye Müdürü
Arifî Bey	Adliye Nezareti Müsteşarı
Fazıl Bey	Avukat
Asım Bey	Avukat
Zeki Bey	Avukat
İbrahim Bey	Avukat
Mustafa Adil Bey	Avukat
Nihat Bey	İstanbul Valisi
Ali Murtaza Bey	Noter
Selâhaddin Neş'et Bey	Kocaeli Meb'usu
Şakir Bey	Emniyeti Umumîye Müdürü, Meb'us
Mehmed Ali Bey (Giritli)	İstanbul Nukudu Mevkufe Müdürü
Esat Bey	İstanbul Müddei Umumîsi
Sait Bey	Polis Müdürlüğü Şube Müdürlerinden

Reşat Bey (Reşat Mimaroğlu) Meb'us ve İstanbul Parti Mümessili

Emniyet Teşkilâtı Kanunu çıktıktan sonra kararlaştırılan dersler ve bu dersleri okutanlar :

Ceza kanunu : Tevfik Tarık Danışman. Mütekait Ağır Ceza Reislerinden :

Ceza Tatbikatı; Cemaleddin Fazıl Ertem, Avukat ve İstanbul Umumî Meclisi âzasından .

Nizamat : Suat Ziya Kant, Avukat.

Meslek Terbiyesi ve Karakol Vezaifi: Mehmet Ali Aydıncı, Mektebin Müdürü,

Talim, Tabanca Atış Nazariyat ve Tatbikatı : Nureddin. Mektep Müdür Muavini

Belediye Zabıtası : Osman Ergin. İstanbul Vilâyeti Mektupçusu

Sıhhat Bilgisi ve acil müdavat : Niyazi Ali. Mektep Doktoru

Yazı İşleri : Necati Alpan. Mektep Birinci Komiseri

Parmak İzi : Nazım Çetin. İstanbul Emniyet Müdürlüğü 4 Şübe Şefi

Fotoğraf : Ahmed Berker. Mütekait Binbaşı

Hesap : İbrahim Göllü. Mektebin Muhasebecisi

Fransızca : Esat Hami Özkan. Muallim

Zehirli gazlar : Hüsnü Dural. Doktor Mütekait Binbaşı

Makyaj ve Tebdili Kıyafet : İ. Galip Arcan. Şehir Tiyatrosu artistlerinden

Motosiklet Tatbikatı : Hamdi Gürsoy. Mektebin Üçüncü Komiseri

1937 den sonra yeniden bazı dersler konuldu ve bazıları da çıkartıldı. Meselâ yeniden Yurt Bilgisi, Tarih, Coğrafya, Malî Bilgiler, Kaçakçılık, Seyrüsefer konuldu. Hattâ bunlardan Seyrüsefer ancak bir sene devam etmiş ve kaldırılmıştır. Mektepte okutulacak derslerin esası 4 Haziran 1937 tarihli Emniyet Teşkilâtı Kanununda gösterilmiştir.

Program da görülen Meslek Terbiyesi ve Karakol Vezaifi dersinin mektebin müdürü kim olursa onun tarafından okutulması ötedenberi adet olmuştur. Onun için bu dersin muallimlerinin adlarını da şurada göstermiş olmak üzere mektebin açıldığı tarihten bu güne kadar gelip geçen müdürlerin adlarını da sırasiyle kaydediyorum :

Yüzbaşı Ahmed, Topçu Yüzbaşısı Muhiddin, Agâh Mazlum, Mahmud Celâleddin, Fahri, Giritli Hasan Zeki, Selânikli Zeki, Galip, Mecdi, Kerim, Bahri, Mehmed Ali, Demir.

Belediyeye ait olan ders 1930 da Belediye Zabıtasının Polise verilmesinden sonra bütün polislere Belediyenin Tarihini, Kanun ve Nizamlarını ve bilhassa Belediye Cezalariyle Belediye Zabıtası ahkâmını öğretmek üzere konulmuş ve o tarihtenberi bu ders tarafımdan okutulmakta bulunmuştur. **Beledi Bilgiler** adında ki eserim bu mektep talebesi için yazılmış ve dört defa basılmıştır.

Yine bahsi geçen broşürde bildirildiğine göre: İstanbul Polis Mektebi kurulduğu günden Osmanlı Hükûmetinin dağılmasına kadar muhtelif derecelere mensup 203 komiser 3284 polis yetiştirmiştir. Cumhuriyet Hükûmetinin kuruluşundan sonra da yine muhtelif derecelere mensup 199 komiser, 2869 polis okutmuştur. Bunlardan Osmanlı Hükûmeti zamanında üç aylık kurslarda muhtelif derecelere mensup 219 komiser vetiştirmiş iken Cumhuriyet devrinde 47 inci rütbeliler kursu

adı verilen bir tek devrede 85 komiser okutmuştur. Bu suretle her iki devrede cem'an 706 komiser, 6135 polis diploma alarak mektepten ve kurstan çıkmıştır. Bu itibarla İstanbul Polis Mektebi şimdiye kadar merkez memurluklarına, emniyet âmirliklerine, emniyet müdürlüklerine, vilâyet polis müdürlüklerine, emniyet umumiye şube müdürlüklerine, emniyeti umumiye müdürlüğüne ve hattâ valiliklere kadar yükselen çok kıymetli kimseler yetiştirmiştir. Cumhuriyet devrinde Konya'da ve Trabzon'daki Polis Mektepleri kaldırılmış ise de bunlara mukabil Ankara'da Enstitü ve Kolej kısımlarını ihtiva etmek üzere meslek tahsili veren mektebi yapmak ve açmakla polis mesleğine en feyizli inkişafı verilmiştir.

4. DİŞÇİ MEKTEBİ

1325 (1909)

Dişçi Mektebinin; tıbbiye ve eczacı mektepleri kadar eski bir tarihi yoktur. Bunun kuruluşu 1325 (1909) senesine düşer.

Mektep açılıncaya kadar da diş hastalığı ve onun hekimleri ile tedavi şekli elbette vardı. Evet bu işi sırasiyle berberler, cerrahlar, permili dişçiler ve diş tabipleri yapıyorlardı.

Berberlerin diş çıkarmasının diş hekimliğiyle hiçbir alâkası yoktur. Olsa olsa berberlerin de insan kafasını ve yüzünü traş etmek veya saçını kesmekle uğraşmaktan, yani faaliyet sahaları baş olmasından ve nihayet dişin de başta bulunmasından başka bir şeye atfolunamaz. Bu türlü adamlar bir kerpeten elde etmekle dişçi de olurlardı. Bu devirlerde berber dükkânlarında çıkarılan dişler tesbih tanesi gibi iplere bağlanarak dükkânın görünecek bir yerine asılır ve bununla hem orada diş çekildiği ilân edilmiş hem de san'atta meharet gösterilmiş olurdu. Cerrahlar nisbeten berberlerden ziyade dişle ve insan kafasiyle alâkadardırlar. Bunlar bilhassa Askerî Hastahanelerde hastabakıcılıktan ve eski tâbirle **Timarcılıktan** yetişmiş kimselerdi. Timarcılardan bilhassa ameliyathanelerde hizmet edip de ehliyet ve kabiliyet gösterenlere hastahane sertabipleri tarafından birer **Cerrahlık Vesikası** verilir ve bunlar orduda sivil olarak fakat Yüzbaşı tahsisatiyle kendilerine gösterilen sıhhî vazifeleri görmekle beraber vakit ve imkân bulurlarsa dışarda dişçilik de yaparlardı. [1]

---

[1] Bu kelimenin doğrusu **bimarcı** dır. Bimar, Farsçada **hasta** demektir. Bimar, sıhhat ve tabip kelimelerini bir arada toplamış olan şu:

Sıhhat gibi bimarı gama geç geliyorlar,
Öldürdü bizi nazı etıbba ne belâdır!

beyti aramızda atalar sözü gibi söylenip durmaktadır. Bu kelimenin fars dilinde yılan demek olan **mar** ile de münasebeti olsa gerek.

Esasen **bimar,** yılansız demek olduğuna göre yılanlı yahut yılansız olmanın ve umumiyetle yılanın hastalıklarla ilgisi olduğu hatıra gelir.

Nitekim yüzün şişmesile ortaya çıkan **Humre** hastalığına halk arasında yılancık denilmesi ve yılan şeklinde yapılmış maden parçalarile bu hastalığın geçeceğine inanılarak onların şişlerin üzerine konulması da bu zannı kuvvetlendirir.

Bu türlülerden ordu ile alâkasını kesip büsbütün dişçilik yapanlar ise gittikçe çoğalmakta bulunuyordu. Ve bu türlü dişçiler tamamen Türk ve Müslüman idiler.

Türkiye'de yahut yabancı ellerde herhangi bir diş tabibinin hattâ bir dişçinin yanında bir müddet çalışarak ondan amelî bir surette diş çekmeği öğrenmiş olan diğer bir takım kimseler de Tıbbiye Mektebine müracaat ederek hafif ve bittabi amelî bir yoklamadan sonra dişçilik yapmağa mezun olduklarına dair bir vesika alırlar ve **Permili** adı altında dişçilik ederlerdi. Bu türlüleri de hemen kâmilen Türk ve Müslüman olmıyan unsurlar teşkil ediyordu. hattâ bunların çoğu Türkçe okumak ve yazmak da bilmezlerdi.

Üçüncü sınıf dişçileri Tıp tahsili görmüş, bilhassa cerrahiye intisap etmiş olup ta bu mesleği terkederek dişçilik yapanlardır. Fakat bu türlüler pek azdı. Dişçi Mektebini kuran doktor Halit Şazi işte bunlardandı.

Bir de eskiden zehirden şifa umulmazken şimdi yılan şehirinden hastalıkların en kötüsü olan kanserin tedavisinde istifade olunması da yılanla tababet arasndaki ilgiyi gösterir.

Ne hacet! Garpta ve onlardan naklen bizde doktorların yakalarında taşıdıkları yılan amblemi de yılanın hastalıkla, tababetle münasebetine delâlet etmez mi?

Bu mevzu ve bu amblem hakkında Üniversite Tıp Tarihi Enstitüsü tarafından neşredilmekte olan **Tıp Tarihi Arkivi**'nin ikinci sayısına bir yazı yazmış ve amblemin menşeini Mısır'daki Tep şehrine ve o şehrin totemine kadar çıkartmıştım. O yazının bu vesile ile okunmasını tavsiye ederim.

Eski İranlılar hastaların tedavi olunduğu yere **bimarsitan** demişler. Araplar bunu **marsitan** diye dillerine almışlar, biz Türkler ise **bimarhane** diye adlandırmışız. Sonra bu tabir halk dilinde **tımarhane** olmuştur.

İşte Bimarhanelerdeki hastalara bakanlara yani hastabakıcılık edenlere de önceleri **bimarcı** denilmiş, fakat zamanla bu tabir de halk tarafından **tımarcıya** çevrilmiştir.

Bimarhanelerden sonra ortaya çıkan Askerî Hastahanelerde bu tabir yakın zamanlara kadar yaşamıştır. Yeni ve sivil hastahanelerde ise tutunamamıştır.

İşte Dişçi Mektebine ilk talebe olarak kabul edilen **tımarcılar** da bu, tımarcılar yani hastabakıcıları veya hastahane hademeleridir.

Bir de **tımar** tabiri kullanış sahasını zamanla genişleterek saray ve baytarlık istilâhları arasına da girmiştir. Meselâ saraydaki kızlardan birisi rahatsızlanarak, zayıflıyarak bir az hava değiştirmek üzere saray dışarısında, yine saray mensuplarından birisinin evine gönderilse **tımara çıktı** denilirdi. **Hayvanı tımar etmekte** onun rahatına ve sıhhatine yardım edecek bir iş yapmaktan başka bir şey midir?

Şu satırları yazmaktan maksadım: Dilimize ait bir tabirin menşeini haber vermekle beraber yılan ile tababet arasındaki münasebetler üzerine genç tabiplerin dikkatlerini çekmektir.

Evet, birisi çıksa da bu mevzuda şarkta ve garpta yazılmış eserleri, vesikaları ve resimleri gözden geçirse ve benim şöyle böyle sezdiğim mânaları açığa vuracak bir tetkik neşretse dilimiz ve millî kütüphanemiz kıymetli bir eser kazanmış olur sanırım.

İşte genç tabiblere bir tez mevzuu daha.

Dördüncü sınıf dişçiler; yabancı memleketlerde ki mekteplerde dişçilik tahsil edip te Türkiye'ye gelmiş olanlardır. Bunlar tam mânasiyle diş hekimi idiler. Bittabi bunların da sayıları azdı, fakat san'atlarını satışları ve şöhretleri yüksekti.

İşte 1908 İnkılâbı olduğu sıralarda Türkiye'de dişçilik bu halde ve bu ellerde idi.

1908 İnkılâbından sonra bu vaziyetler göz önünde tutularak bir Dişçilik Mektebi açılmak isteniliyor, fakat yersizlikten ve vasıtasızlıktan dolayı bir şey yapılamıyordu. Nihayet 1325 (1909) da Kadırga'daki Mülkiye Tıbbiyesi Askerî Tıbbiye ile birleşerek Haydarpaşa'ya nakledilince yer meselesi kendiliğinden halledilmiş oldu. Bunu fırsat sayan Tıp Fakültesi Reisi Operatör Cemil Paşa ve Doktor Halit Şazi Bey elbirliği ederek Dişçi Mektebini bu binada kurdular.

Eczacı Mektebi de Haydarpaşa'ya nakledilmiyerek aynı binada bırakılmıştı. Bu vaziyet Dişçilerin bazı dersleri eczacılarla birlikte okumalarını ve bir müdür idaresinde bulunmalarını, binaenaleyh tasarrufu mucip ve Hıfzıssıhha, Umumî Emraz ve Marazî Teşrih, Cerrahî seririyatında.

Mektebin ilk müdürü Doktor Mustafa Münif Paşa'dır. Doktor Halit Şazi ve Hüseyin Talât Beylerle, Terziyan, Leon Manok ve Yovanidis Efendiler de bu mektebin ilk hocalarındandır. Bunlar İstanbul'un şahadetnameli maruf dişçileri idi. Mektebe talebe olarak ilk önce Permili Dişçiler alındı ve ikinci sınıfı bunlar teşkil ettiler. Birinci sınıfa da permisi olmıyan fakat dişçi yanında çalışanlarla yeniden bu mesleğe girmek istiyenler alındı. Müracaat edenleri ve talebeliğe kaydolunanları hemen kâmilen Türk olmıyan unsurlar teşkil ediyordu. Talebeden o zamanlar orta değil ilk tahsil bile aranmıyordu. Tabiidir ki bu suretle ve bu tarzda gelenlere bir şey öğretmek imkânsızdır. Sene sonunda yapılan imtihanda ikinci sınıfta ancak on beş kişi muvaffak oldu. Birinci sınıfta bulunan 62 kişiden de ancak üçü sınıfı geçebilmişti.

Mektebin tedris müddeti üç sene idi. Birkaç sene sonra mektebe gireceklerden ilk ve daha sonra orta tahsili şahadetnamesi aranmağa başlandı. Şimdi ise Lise mezunu alınıyor. İmtihan usulleri ıslah edildikçe o zamanki Türkçe olan Arapça ve Farsça karışık Osmanlıcayı iyi bilmiyen unsurlar mektebe giremez ve girenler de imtihanlarda muvaffak olamaz oldular. Bunların yerlerini Orta Mektepten çıkmış Türk gençleri alıyor ve Türk dişçisi çoğalmağa başlıyordu.

Mektebin bulunduğu Kadırga semti biraz sapa bir yerdi. Talebenin ve muallimlerin gidip gelmeleri güç oluyordu.

1914 ten sonra Darülfünun'un ıslahı sıralarında bu mektep te Eczacı Mektebi ile birlikte Beyazıt'ta eski Jandarma Kumandanlığı binasına getirildi. Binada birçok tadilât yapıldı. Laboratuvarlar kuruldu ve müşterek tedrisata devam edildi. O sırada Darülfünun'a birçok Alman profesşörler ve mütehassıslar getirildiği gibi Eczacı ve Dişçi Mektebi de bu fırsattan mahrum bırakılmadı.

Mektepten iyi derece ile çıkan talebe mekteplerinde asistan, muavin ve nihayet hocalık aldılar. Cerrahlıktan yetişmiş diş tabibi Mustafa Mehmet, ilk defa bu suretle bu mektepte ders okutan mezunlardandır. Ve Ameliyatı Siniyye hocalığı etmiştir.

Dişçi Mektebi şimdi İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesine bağlanmıştır. Bugünkü programı şudur :

1 — İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesine bağlı Diş Tababeti Mektebinde tedrisat sekiz sömestirdir ve bir derecelidir.

2 — Tıp Fakültesine bağlı Diş Tababeti Mektebine Üniversiteye yazılma şartiyle girilir. Talebenin yazılması, Diş Tababeti Mektebinde yapılır.

3 — Diş Tababeti Mektebi derslerinde Fizik ve Kimya, Fen Fakültesi F. K. T. sınıfında.

Teşrih, Histoloji, Ambriyoloji, Fizyoloji, Hayatî Kimya, Bakteriyoloji, Hıfzıssıhha, Umumî Emraz ve Marazî Teşrih, Cerrahî Seririyatında.

Kulak, Boğaz, Burun Seririyatı Tıp Fakültesinde, diğer meslekî dersler Diş Tababeti Mektebinde okutulur.

Fizik	İki Sömestr.
Kimya	İki Sömestr.
Tavsifî ve Topoğrafî Teşrih	İki Sömestr.
Histoloji, Ambriyoloji	İki Sömestr.
Fizyoloji ve Fizyolojik Kimya	
Mikrobiyoloji	İki Sömestr.
Hıfzıssıhha	İki Sömestr.
Röntgenoloji, Fizyoterapi	Beş Sömestr.
Diş Hastalıkları ve Tedavisi	Beş Sömestr.
Çene ve Ağız Hastalıkları ve Tedavisi	Dört Sömestr.
Umumî Emraz ve Teşrihi Marazî ...	Üç Sömestr.
Diş Tabipleri için Dahilî Hastalıklar	İki Sömestr.

Diş Farmakolojisi	İki	Sömestr.
Materiyel Bilgisi	İki	Sömestr.
Ortodonti	Dört	Sömestr.
İçtimaî Diş Tababeti ve Deontoloji	Bir	Sömestr.
(Diş Tababetine müteallik Kanunî Mevzular da buraya dahildir.) ...	İki	Sömestr.
Cerrahî Seririyatı	İki	Sömestr.
Kulak, Burun, Seririyatı	Bir	Sömestr.

5. MUZİKA MEKTEBİ

1326 (1910)

1324 (1908) İnkılâbından sonra İstanbul Belediyesi Müessesatı Hayriyeyi Sıhhiye İdaresi adında bir idare kurmuş ve Darülâceze ile birlikte Belediyeye ve Hükûmete ait bir çok sıhhat ve içtimaî muavenet müesseselerinin idaresini buraya vermişti.

Yirmi kişilik mütehassıs ve seçme bir hey'et tarafından idare olunan bu müessese devam edebildiği üç sene içinde İstanbul sıhhî ve içtimaî müesseselerini hayliden hayliye islâh ettiği gibi Darülâceze ile de yakından alâkadar olarak o meyanda buradaki İlk mektebi bitiren kimsesiz çocuklar için bir meslek, bir geçinme vasıtası aramış ve neticede buradan çıkan çocuklardan bir bando hey'eti teşkilini muvafık bularak hemen işe başlamıştır.

Mektebin kurulması idaresi ve talebenin işleri Muzikai Humayun muallimlerinden Zati Bey'e verilmiş ve o da yanına Muzikai Hümayun muallimlerinden İzzet ve Veli Beyleri almıştır. Zati Bey bu mektepte Nazır, ötekiler Muallim mevkiinde idiler.

Mektebin kadrosu ve talebesi yalnız Darülâceze Mektebindeki çocuklara hasredilmeyerek dışardan öksüz ve kimsesiz çocuklar da alınıp 1326 (1910) da 60 kişilik bir kadro ile tedrisata başlanmıştır.

Talebeye, forması çok güzel bir elbise giydirilmiş, kullandıkları aletler Viyana'dan getirtilmişti. Bu mektepte askerî disiplin altında çok iyi çalışıyordu. O zamanlarda bahsettiğim Müessesatı Hayriyei Sıhhiye İdaresinin kâtibi umumisi bulunduğum için bu mekteple yakından alâkadar oluyor ve bazı geceler Darülâceze'de kalarak talebenin meşk ve talimlerini takib ediyordum. 1326 ve 1327 senelerinde talebe oldukça hazırlanmış ve 1328 (1912) senesi Nisan'ının 14 üncü günü Eminönü ile Karaköy arasındaki köprünün açılış töreni yapılırken Şehir Bandosu sıfatiyle bu mektep talebesi ilk defa burada halkın karşısına çıkarılmıştı. Daha sonra Gülhane parkında halka umumî konserler vermeğe başlamış ve Cihan Harbi çıkıncaya kadar günden güne terakki etmekte bulunmuştu.

Cihan Harbinde Belediyenin malî vaziyetinin darlaşması ve bu mektepteki gençlerin çoğunun askere alınması dolayısiyle 1331 (1915) de mektebin kapatılmasına mecburiyet hasıl olmuştur.

Fakat bu mektepte garp musikisini öğrenmiş, her hangi bir musiki âleti kullanmakta meleke ve mümarese kazanmış olan kimsesiz gençler bu tahsilden son derece istifade ederek askerde iken hemen muzika takımında, askerliğini bitirdikten sonrada dışarda musiki gruplarına girmek ve solist hayat ve mesleğine atılmak suretiyle rahatça maişetlerini kazanabilmişlerdi. Yetim ve öksüz çocuklara garp musikisi öğretilerek hem onlara hem şehre hizmet fikri sonra yine başgöstermiş ve ileride bahsi gelecek olan Şehir Bandosu teşkilâtı bu maksatla ortaya çıkmış olduğu için onu da bu mektebin bir temadisi sayabiliriz.

6. MALİYE MEMURLARI MEKTEBİ

1326 (1910)

1324 (1908) İnkılâbından sonra hükûmet işlerinde bir çok yeniliklere ve kalkınmalara baş vurulduğu sırada bilgili maliye memurları yetiştirmek için de bir mektep açılmasına karar verilmiş ve 1326 (1910) senesi Mayıs'ının onbeşinde önce Beyazıt'taki Nezaret binasının içinde açılan bu mektep sonra binanın bahçesi köşesinde bulunan eski Muhassesatı Zatiye Dairesine nakledilmiştir.

Sabah gazetesinin 18 Şubat 1325 (1919) tarihli nüshasında görülen bir yazı bu mektebin açılmasında hizmeti dokunanları gösterdiği için bazı fıkralarını şuraya koyuyorum :

«Memurini maliyenin kâffei fununu maliyede behredarı malûmat olmalarını teminen Maliye Nezaretinde bir mektep küşadı memurini hazineden ve Mektebi Mülkiye mezunlarından Salim Bey tarafından nazırı bilkabul geçen seneki bütçeye işbu mektep masrafı olarak mebaliği mukteziye ithal olunmuş idi. Bubapta evvelce yapılan program muvafık görülmeyerek erkânı hazineden ve Mektebi Mülkiye ezkiyayı mezunininden Osman Kemâl Bey tarafından ayrıca bir program tertip edilmiş ve bu program müşaviri Nezaret Mösyö Loran tarafından bittetkik tasvip edilerek nazır Cavit Beyefendi tarafından da tasdik kılınmıştır.»

Diğer taraftan bu işe müteallik olarak Tanin gazetesinin 5 Kânunu sani 1321 tarihli nüshasında görülen Meclisi Vükelâ mazbatasından alınan şu satırlar ilk teşebbüsün nasıl ve ne maksatla vaki olduğunu göstermektedir. «Memurini maliyeye fununu lâzimenin tedrisi için hazinei maliyede bir mektep küşadına dair bilvurut meclisi mahsusı vükelâda mütalea olunan tezkerede, aklâmı hazine ile Divanı Muhasebatta müstahdem olanların devamı ihtiyarî olmak ve her sınıf 120 müdavimden ibaret olup bu miktarı nizaminin müsaadesi halinde Mekâtibi Sultaniye ve İdadiye mezunlarından dahi alınmak ve üç sene zarfında lüzumu kadar Hesap, Cebir, Usulü Defteri, İlmi İktisat, Usulü Maliye, Nizamatı Maliye, İhsaiyat, İngilizce, Fransızca tedris olunmak üzere 1325 senesi

iptidasında maliye nezaretinde bir **Maliye Mektebi** teşkili karargir olmuştur.»

Bu mektep hakkında en iyi malûmatı hiç şüphesiz bu sırada tanzim ve neşredilmiş olan Talimatnamesinden öğrenebiliriz.

Bu Talimatnamede deniliyor ki :

Maliye Nezaretinde bir taraftan Nezarete ait memuriyetlere muktazi gençleri yetiştirmek ve diğer cihetten elyevm kadro dahilinde bulunan dairei merkeziye memurlarının fennî bilgilerini artırmak maksadiyle bir **Maliye Mektebi** açılmıştır. Mektep üç şubeye ayrılmıştır.

Birinci şube : Tahriri emlâk ile mükellef memurların yetiştirilmesine mahsustur. Tahsil müddeti dört aydır. Talipler imtihansız fakat dairenin vüs'atı nisbetinde ve müracaat sırasiyle kabul edilirler. Dersleri şunlardır :

Evvelâ : İlmi Hesap ile Amâli Erbaa, Kesri Adî ve Aşarî, Tenasüp, Taksimi Gurema, Mikyasatı Cedide ve Atika.

Saniyen, Hendese, Mesahai Sathiye, Mücesseme ve Usulü Mesaha hakkında mücmel malûmat,

Salisen, Kitabet.

İkinci şube : Bir taraftan Mal Müdürleriyle tahsil memurları ve diğer cihetten muhasebeci, tahsil müdürü veya bunlara muadil memurları yetiştirmeğe mahsustur. Tahsil müddeti birinci kısım için bir, ikinci kısım için iki senedir. Bu şubeye girmek için de bir şart aranmaz. Yalnız derslere başlandıktan üç ay sonra talebe evvelâ umumî, sonra bu müddet içinde edindikleri meslekî bilgileri üzerinden hususî bir imtihan geçirmeğe mecburdur. İmtihanda ehliyet gösteremiyenler bir daha kabul edilmemek üzere mektepten çıkartılırlar. İmtihanda muvaffak olanlar ise tahsillerine devam ederler. Bunlara şu dersler okutulur:

İlmi Hesap, Muamelâtı Hesabiye, Teşkilâtı Maliyenin Esasları, Tekâlifin Tarh ve Tahsil ve Takibi Hakkında Mücmel Malûmat, Kitabet, Fransızca (ihtiyarî) bu ders ikinci kısma hazırlananlar için mecburidir.

Birinci senenin sonunda talebenin imtihanları yapılarak elde edilecek neticeye göre ya büsbütün mektepten çıkartılırlar. Yahut birinci kısım dahilindeki memuriyetler için sıraya konurlar, yahut da bir sene daha tahsile devam ettirilerek ikinci kısma ait memuriyetlere hazırlanırlar.

İkinci senede şu dersler okutulur :

Muhasebei Umumiyei Maliyenin Esasları, Amiri İta ile Muhasipler hakkında cari Kavait, Divanı Muhasebat, Bütçe, Hukuku İdare ve Teşkilâtı İdare, İlmi İktisat, İhsaiyat, Memaliki Osmaniyede Maliyece ve Düyunu Umumiye İdaresi marifetiyle tahsil edilen tekâlifin sureti tarh ve cibayeti Coğrafyayi Osmanî ve komşu hükûmetlerin Coğrafyası, Sultan Mahmut devri saltanatından zamanımıza kadar olan Tarihi Osmanî, Kitabet, Fransızca.

İkinci senenin sonunda yapılacak imtihanda ikinci kısım dahilindeki memuriyetlere elyak görülmeyenler birinci kısım dahilindeki memuriyetlere girebilmek için birinci sene talebesiyle tekrar imtihanlara girmek hakkını haizdirler.

Üçüncü şube : Maliye Nezareti memurlarına veya bu nezarete doğrudan doğruya veya dolayısiyle bağlı bulunan dairelerin memurlarına mahsustur. Bunlar memuriyetlerine devam ile beraber malûmatı amikai idariye istihsal edebilmelerini temin maksadiyle teşkil edilmiştir. Bu şubenin birinci senesinde şu dersler okutulur:

Riyaziyat, Muamelâtı Mütenevviai Hesabiye hakkında mücmel malûmat, İlmi İktisat ve İhsaiyat, Hukuku İdare ve Teşkilâtı İdare, Sultan Mahmudun devri saltanatından zamanımıza kadar olan Tarihi Devletî Osmaniye, Coğrafyayı Osmanî ve Bahri Sefit ve Siyah Havzaları Coğrafyası, Fransızca.

Bu şubenin ikinci senesinde de şu dersler okutulur :

Faiz Usulleri ve Amortisman Hesapları, Âmiri İtâlarla Muhasiplere Müteallik Kavait, Divanı Muhasebat, Memaliki Osmaniyede Maliyece ve Düyunü Umumiye Marifetiyle Tahsil olunan Tekâlifin Sureti Tarh ve Cibayeti. Memaliki Osmaniye ve Ecnebiyede Bütçe Kanunları ve Bütçeye Müteallik Hukuku Esasiyenin Kavaidi Umumiyesi, Tefriki Kuva, Kapitülâsyonların Maliyeye Müteallik Aksamı, Kitabet, Fransızca.

Sene sonunda yapılan imtihanda ehliyet gösterenlerin terfi ve terakkisi nazarı dikkate alınacak bir kıdem hakkına malik olurlar.

Maliye Memurları Mektebinin ilk muallimleri şunlardır :

İdare hey'eti

Müdür : Zühtü Bey

Kâtip : Cemal Bey

Tahrirciler sınıfı :

Talim hey'eti

Faruk Bey	Hesap
Kirkor Kömürcüyan Efendi	Mesahai Hendese
Nail Reşit Bey	Kitabet
Defterdar Emin Bey	Tahrir Muamelâtı

Mal ve tahsil memurları sınıfında :

Birinci sene.

Faruk Bey	Hesap
İstepan Efendi	Usulü Defteri
Abdurrahman Efendi	Tekâlif Kavaidi
Kemâl Bey	Kitabet
Mösyö Klavo	Fransızca

Hazine memurları sınıfı :

Birinci sene.

Mehmed İzzet Bey	Riyaziyat
Berberyan Efendi	Muamelâtı Hesabiyei Maliye
Zühtü ve Cemal Beyler	İktısat ve İhsaiyat
Ali Reşat Bey	Tarihi Osmanî
Saffet Bey	Coğrafya
Mösyö Klavo	Fransızca

İkinci sınıfların teşkilinde muallimler kadrosunda ufak tefek değişiklikler olduğu gibi bahsi geçen talimatnamede sonraları değiştirilmiş isede o kadar teferruatın burada izahına lüzum görülmemiştir.

Bu mektep 1330 (1914) senesine hattâ ondan biraz sonraya kadar tedrisatta bulundu. Fakat harp çıkıp memurların ve gençlerin askere gitmeleri üzerine talebesizlikten tedrisatı tatile mecbur kaldı. Bir aralık mektebe âlî sıfatı da eklenerek **Maliye Mektebi Âlisi** denildiyse de buraya çokluk itibariyle Lise tahsili görmeyenlerin girdikleri ve Lise mezunu olanların da bir, nihayet iki senelik bir meslek tahsilinden sonra âlî şahadetnamesi almaları doğru görülemediğinden Maarif Nezareti ve diğer devlet teşekkülleri bu Mektebin âliliğini kabul etmediler.

Bu mektebin mütehassıs maliye memuru yetiştirdiği kadar Türk kültürüne hizmet etmiş olduğunu da burada bilhassa kayda lûzum gördüm. Bu hizmet mektepte okutulan dersler için kitaplar yazdırılması ve bu kitapların bastırılmasıdır. Bu kitaplar arasında Riyaziye, Usulü Defteriye,Bütçeye ve benzerlerine dair kitaplar başka muharrirler tarafından da yazılmış ve bastırılmış ise de münhasıran Maliye Tarihine ait olanlar bulunmamakta idi. Bu türlü kıymetli eserlerden birisi Maliye Nazırlarından Abdurrahman Vefik Bey'in yazmış olduğu iki cilt **Tekâlif Kavaidi** adındaki eserdir.

Umumî Harbi uzun bir mütareke devresi takip etmesine, daha sonra millî mücadele başlayarak sonunda İstanbul'un hükûmet merkezi olmaktan çıkmasına binaen kapanmış olan bu lûzumlu müessese 1342 (1925) de Ankara'da yeniden açılmıştır.

7. KONDÜKTÖR MEKTEBİ

1327 (1911)

Mühendislere yardımcı unsurlar yetiştirilmek üzere Nafia Nezareti tarafından 9 Mayıs 1327 (22 Ağustos 1911) tarihinde Divanyolu'nda şimdi ki Hıfzıssıhha Müzesi binasında açılmıştır. [1]

Paris'teki **Ecole de conducteur**'ün programı ufak bir değişiklikle alınıp tatbik edilmiştir. İlk program bu günkü programla karşılaştırılırsa arada hayli fark olduğu görülür. İlk zamanlarda talebeye Nafia İşleri hakkında umumî malûmat verilir ve asıl tatbikî malûmat mektepten çıktıktan sonraya bırakılırdı. Mektebin ilk müdürü aynı zamanda Hesap, Cebir muallimliğini de yapan Hazım'dır. Tedris Heyeti o zamanki Nafia Nezareti Fen Heyeti arasından seçilmiştir. Mektebin kuruluşunda okutulan dersler şunlardı:

İnşaatı Meyahiye, Usulî Umumii İnşaat, Turuki Adiye ve Demiryolları, Topoğrafya, Hendesei Tersimiye ve Malzemei İnşaiye, Mimarî ve Resim, Resmi Hattî, Usulü Mesaha, Kitabet, Köprücülük, Mihanik, Hesap, Cebir, Müsellesat.

Mektebe en az beş senelik İdadî mezunları alınırdı. 1329 (1913) senesi tatilinde ve Balkan Harbi esnasında Mektebin bulunduğu bina hastahane yapılmak üzere boşaltıldığından mektep Sultanahmed'de bir aralık İran Hastahanesi olan binaya nakledilmiştir. 1330 (1914) senesi Ağustosuna kadar bu binada kalındıktan sonra Umumî Harbin çıkması üzerine bu binayı da bırakarak Çenberlitaş'a Karababa sokağında tahta yapılı bir konağa ve Umumî Harbin sonunda Donanma Cemiyetinin dağılması üzerine Divanyolu'ndaki binaya taşınmış ve mütareke içinde bu binada itilâf devletleri askeri için kulüp yapılmakla oradan Kadırga'da Dişçi Mektebi binasına nakledilmiştir. Fakat bu bina müsait olmadığı için eşyasının ve ders levazımının bir kısmı Kadırga meydanında açıkta kalmış ve bir kısmı da Nafia Nezareti binasına Nezaretin iki odasında tedrisata devam olunmuştur.

---

[1] Bu binaya gedikler kâtibi Salih Efendi konağı denilir. 1282 (1864) de Hocapaşa yangınından sonra Divanyolu açıldığı zaman ilk defa tam kârgir olarak yapılan binalardandır. Bir aralık Sanayii Nefise Mektebi de olmuştur.

1923 senesi Eylülünde Nafia Vekâletinin emriyle Gümüşsuyu kışlasının bir kısmına naklolunarak orada esaslı surette ve Mühendis Mektebiyle birlikte yerleşmiştir.

1924 Eylülünden itibaren yatılı bir mektep haline getirildi ve adı **Nafıa Fen Mektebine** çevrildi. 1926 da mektebin okutma müddeti iki buçuk seneye çıkarıldı ve bir ders senesi ikiye bölünerek biri Mart'ta, ötekisi Temmuz'da olmak üzere iki senede iki defa talebe çıkartılmak usulü kabul edildi. 1930 da Fen Memuru ihtiyacı bir dereceye kadar temin edilmiş olduğundan o tarihten sonra tabiî çalışma yoluna girilmek üzere Yüksek Mühendis Mektebiyle bu mektebin tedris heyetlerinden mürekkep bir komisyon teşkil olunarak programı tetkik olundu ve Yüksek Mühendis Mektebinin Topografya ve Ressam şubesinin bu mektebe verilmesine, okutma müddetinin üç seneye çıkarılmasına ve senede iki defa diploma verilmesi usulünün terkine karar verilerek hemen tatbikine geçildi.

Bu komisyonun kararıyle okutulan derslerin müfredatı tensik olunduğu gibi yeniden Betonarme, Şehircilik, İktisat ve Kanunlar gibi bazı dersler de programa eklendi. Fakat bu tedbirler ve ihtiyaçları karşılıyamıyordu. Fen Mektebi mezunlariyle mühendisler arasında bir sınıfa daha ihtiyaç olduğu görülmeğe başlamıştı. Çünkü Fen Memurları selâhiyetlerini yüksek işlerde kullandıkları yahut mühendisler daha teknik işlere sarfı icap eden kıymetli zamanlarını ehemmiyetsiz işlere hasrettikleri görülmesi üzerine mektep binası Yıldız'a nakledilerek ve 308 sayılı kanunla adı Teknik Okul'a çevrilerek Mühendis ve Fen Memuru yetiştirmek üzere ikiye ayrıldı. Her iki kısımda :

A) İnşaat (Yol, Demiryol, Yapı ve Su İşleri) B) Makine

Şubeleri açıldı. İleride ve lûzumu halinde başka şubelerde açılacaktı. Her şubenin Fen Memurları kısmı dört sömesterlik iki ve Mühendislik kısımları da sekiz sömesterlik dört sınıftır. Ayrıca her iki kısımda sınıf imtihanlarını muvaffakiyetle verenler askerlik kampını müteakip bir buçuk ay müddetle ameliyata gönderilir. Bu suretle mektepten çıkan bir fen memuru üç ay ve bir mühendis altı ay ameliyat görmek mecburiyetindedir. [2]

Bu kısımlardan başka Teknik Okul'un bir de kursları vardır. Nafia Fen Mektebinden çıkıp da 3078 sayılı Kanunun neşrinden sonra yaşları kırkı geçmemiş olan Fen Memurları arasında Mühendis olmak isteyen-

[2] Mektebin her iki kısmının sömestir itibariyle mufassal ders programları Bayındırlık İşleri Dergisinin Cumhuriyetin onuncu yıldönümü sayısının dördüncü kısmında 291 inci sahifededir.

lerden kabiliyetleri ve vazifeleri müsait görülenler okulda bir senelik kursa devam ile muvaffak olurlarsa Teknik okul mezunlarına verilen haklardan istifade edebilirler. Muvaffak olamıyanlar bir daha kursa iştirâk edemezler.

Tenik Okul ilk defa Fen mezunlarını 1938 ve ilk Mühendis mezunlarını da 1939 Ağustos'unda vermiştir.

Artık kat'i surette Yıldız'da yerleşen Mektep için Nafia Vekâleti tarafından orada yeni ve muntazam binalar yaptırılmış, eski binalar tamir ve tecdid edilmiş ve bu binalar içinde lâboratuvarlar ve kütüphaneler de kurulmuştur.

8. BELEDİYE MEMURLARI MEKTEBİ

1327 (1911)

«Vezaifi umumiyeyi belediyenin idarî ve sıhhî vasıtai icraiyesi olan belediye müfettiş, başçavuş ve çavuşlariyle tebhirhane memurlarının umumî surette vazifelerini talime mahsus olarak» 1327 (1911) senesinde Türbe'deki Belediye binası içinde ve şimdi arşiv olan yerde açılmıştır. Mektep açıldığı zaman Belediye kadrosunda memur olanlar buraya devama mecbur tutulduğu gibi yeniden hizmete alınacaklar da bu mektepte okumak, yahut bu mektebin talim heyetince «tahriren ve şifahen ve fiilen bilimtihan vezaifi belediyenin gerek idarî ve gerek sıhhî cihetlerine ayni derecede vukufları olduğu anlaşılmak» şarttı. Mektebin tedris müddeti iki aydı. Her tedris devresinde otuz talebe alınırdı. Bir devrede liyakatını göstermemiş olanlar ikinci devreye yine devam ettirilirler ve bu devrede de ehliyetini isbat edemiyenler memuriyetten çıkarılırlardı. Mektep pek amelî tedrisatta bulunurdu. O sırada Belediye Zabıtasında ve tedbir memurluklarında bulunanların çoğunun değil ilk tahsilleri, alelâde okuyup yazmaları bile olmadığından ve bir de meselâ Belediye Zabıtası memurlarına okutulacak ve belletilecek talimatnameler olmadığı gibi o zamanlarda Belediyelerin hakkı kazası da bulunmadığından tedrisatın ezber ve sathî olacağı tabiidir. Bu gibi sebeplerden ve bir de talebenin terbiye, tahsil yaş ve meslek itibariyle mütecanis olmayışından dolayı bu mektepten sarfedilen emek ve masraf nisbetinde istifade olunamamıştır.

Belediye Mektebini Şehremini Tevfik Bey açtırmış ve ondan sonra gelen Operatör Cemil Paşa Belediye Zabıtasını Polis'e verdiği için onun Eminliği zamanında ve (1328) de kapanmıştır.

9. KADASTRO MEMURLARI MEKTEBİ

1327 (1911)

Memleket içindeki gayri menkul malların tasarruf haklarını temin etmek birinci derecede o malların fen kaidelerine göre yapılmış ve hukukî mevzulara göre de sahipleri tayin ve tesbit edilmiş haritalarla; ikinci derecede ise meslek tahsili görmüş memurlar bulundurmakla mümkün olacağı göz önünde tutularak 1327 (1911) de Defteri Hakanî Nezaretine bağlı bir meslek mektebi açılmıştır. Bu mektebe lise mezunları alınarak iki sene okutulurdu.

Mektep **Riyaziye** ve **Hukuk** şubelerine ayrılmıştı. Riyaziye şubesinde şu dersler okutulurdu:

Mükemmel Coğrafyayı Osmanî, Hesabı Tefazulî ve Tamamî, Malûmatı Hendesiye ve Usuli Mesahai Arazî ve Topoğrafya, Mükemmel Defteri, Fenni Mimarî, Fenni Tersimatı Riyaziye, Kitabeti Resmiye ve Hususiye (12 saat) :

Hukuk şubesinde de şunlar gösterilirdi :

Mecellei Ahkâmı Adliye, Usuli Muhakeme, İcra Kanunu, Emvali Gayrimenkuleye Müteallik Bilcümle Kavanin ve Nizamat, İlmi Feraiz, Ahkâmı Evkaf, Kitabeti Resmiye ve Hususiye Mükemmel Coğrafyayı Osmanî, Mükemmel Usuli Defterî, ilmi İktisat (12 saat)

Hukuk şubesinin tahsil müddeti iki, Riyaziye şubesininki bir senedir. Her sene şubelere yüz talebe alınırdı. Mektebe Defteri Hakanî Memurlariyle dışardan istek edenler müsabaka ile girebilirlerdi. Mektebin Riyaziye şubesinden çıkanlar kazandıkları derecelere göre 800 kuruş maaşla defteri Hakanî Müdürlüklerine, Hukuk şubesinden çıkanlar da 800 ile 1200 kuruş arasında maaşlarla Tahriri Umumî Muharrir ve Mühendisliklerine tayin olunurlardı.

Mektep 12 Kânunisani 1327 tarihli şurayı devlet kararıyle **âli** sıfatını alarak **Kadastro Mektebi Âlîsi** olmuştur. Bu tarihlerde âlî mektep talebesi askerlikten müstesna tutulduğu için taliplerinin rağbetini arttırmak üzere bu kararın alınmasına lüzum görülmüştü.

1330 (1914) de Umumî Harbin çıkması üzerine talebesi askere gittiği gibi liselerden çıkanlar da ihtiyat zabit mekteplerine gitmek mecburiyetinde kaldıklarından mektep bilmecburiye kapatılmıştır.

Fakat 1341 (1925) de Ankara'da **Kadastro Meslek Mektebi** adıyla tekrar açılmış ise de yersizlikten dolayı biraz sonra İstanbul'a nakledilmiştir. Öğleye kadar kurs mahiyetinde ders okutan bu mektebin 1933 de iki subesi birleştirilerek **Tapu ve Kadastro Tatbikat Mektebi** adını almış ve tedrisat müddeti akşama kadar uzatılmıştır. 25 Şubat 1936 da tekrar Ankara'ya nakledilerek mektep binasına 65 yataklı bir yurt eklenip kısmen yatılı bir hale getirilmiştir. Mektep şimdi A,B. şubelerinden mürekkeptir. A. şubesinin tahsil müddeti iki, B. şubesininki bir senedir. A. şubesine alınacak talebe, Tapu Umum Müdürlüğü teşkilâtına dahil memurlardan tahsile kabiliyeti görülenlerle dışardan müracaat edenlerden orta tahsilini bitirmiş olanlar arasından ve B. şubesine alınacak talebe ise Lise mezunlariyle lisenin onuncu sınıfından tasdikname almış olanlardan müsabakada kazananlar içinden seçilir.

Memurlar mektebe devam ettikleri müddetçe aylıklarını tam olarak alırlar, dışardan mektebe girenlere ayda otuz lira verilir. Ankara'ya başka şehir ve kasabalardan gelen memur talebe yurtta yatırılır. Yurtta memur talebeden boş yer kalırsa dışardan gelen talebe yerlerini alabilir.

A. şubesinde şu dersler okutturulur :

Kanunu Medenî, Hukuku İdare, Hukuk Usulü Muhakemeleri ve İcra, İflâs Kanunları, İntikal Kanunları ve Miras Hükümleri, Aynî Haklar ve Tapu Sicil Nizamnamesi ile Tatbikatı, Tasarruf Kanunları ile Nizamnameleri, Malî Kanunlar, Hesap ve Cebir, Hendese ve Müsellesat, Topoğrafya ve Kadastro Tatbikatı, Resmi Hattî ve Kaligrafi.

B. şubesinde de şu dersler okutturulur :

Topoğrafya (Neyrengi ve Poligan ve şehir arazi haritaları) ve Fotoğrametri hakkında umumî malûmat, Mesaha Ameliyatı, Müsellesat ve Logaritme Tatbikatı ile Harita Tersimi, Resmi Hattî ve Kaligrafi, Kadastro ve Tapu Tahrir Kanunu ile Tapu Sicil Nizamnamesi.

Türkiye'de Kadastro haritası alınmasına yeni başlanmış ve yurdumuzda yüzlerce sene çalışacak saha mevcut bulunmuş olduğundan bu mektep uzun müddet tedrisata devam mecburiyetindedir.

10. EVKAF MEMURLARI MEKTEBİ

1327 (1911)

1908 Meşrutiyet inkılâbından sonra İmparatorluğun idare makinesinin her parçasında bir çok kımıldanmalar olduğu ve bir hayli yeniliklere baş vurulduğu görülmektedir.

Bu yeniliklerle değişikliklere hepsinden ziyade İmparatorluğun en geri ve en bozuk bir müessesesi olan Evkaf Nezaretinde rastgeliyoruz ve dikkate şayandır ki en çok muvaffakiyetler ve en büyük eserler de bu Nezaretçe ortaya koyuluyor. Bunun sebebi ise basittir:

Evvelâ : Evkafın zengin gelir kaynakları vardı.

Saniyen: Bu kaynaklar islâh edilirse büyük faydalar temin edileceği anlaşılmıştı.

Salisen : İslâmî kültürün ocağı olan Medreselerle Sıbyan mekteplerini yenileştirmek lâzım geliyordu.

Rabian : Bunların hepsinden üstün olarak birer ibadet yeri olan camilerle zamanına göre birer içtimaî teşekkül ve yardım yurdu sayılan tekkelerin İslâm dinine yakışacak şekilde imar ve ihyası hilâfeti de haiz olan Osmanlı Hükûmetince şiddetle iltizam ediliyordu.

İşte bu dört esaslı sebepten dolayıdır ki 1908 inkılâbı sırasında en önce Evkaf faaliyete geçti.

Osmanlı İmparatorluğu yenilik ve terakki hususunda bir çok sahalarda ötedenberi garbi örnek almakla beraber Vakıf işlerindeki yenilik garpten ziyade bir İslâm diyarı olan Mısır'da göze çarpmakta olduğundan Mısır Evkafını o hale getirmiş olan Beyrutlu Halil Hammade Paşa'dan bu işte istifade olunmak üzere evvelâ Âyan azalığına tayin olundu ve oradan Evkaf Nezaretine getirildi. Fakat bu zat Evkaf Nezaretinde ancak 9 ay kalabildi. Bununla beraber vakıf müesseselerini nasıl islâh edeceğine dair oldukça mufassal bir lâyıha bıraktı. Bu lâyıha basılmıştır ve eldedir ve zannederim kendisinden sonra gelenler hayli istifade etmişlerdir.

Halil Hammade Paşa'dan sonra Evkaf Nazırlığına bir kaç kimse daha getirildi ise de onlar da bir şey yapamadan çekilip gittiler. Ancak Hayri Efendidir ki bu nezarette adını her zaman hayırla andıracak işler yaptı ve eserler bıraktı.

Şurası muhakkaktır ki : Bir adam dâhi de olsa başlı başına bir iş yapamaz. Muvaffakiyetin sırrı birlikte çalışacağı arkadaşlarını iyi seçmektir. İşte Hayri Efendi bunu yaptı ve bir çok değerli kimseleri yanına aldı. Meselâ kıymetli bir hukukçu olduğu kadar yüksek bir idareci de olan Münir Bey'i [1] Müsteşarlığa, Türkiye'nin o zaman en yüksek mimarı olan Kemalettin Bey'i Fen Heyetinin başına getirdi. Ve Nail Reşit Bey'i yeni kurduğu Müessesatı İlmiyei Vakfiye Müdürlüğüne tayin etti. Onlar da kendi arkadaşlarını bu suretle seçtiler.

Denilebilir ki bu sayede Evkaf Nezareti bu devirde en vukuflu, en cevherli memurları çatısı altında toplamış bulunuyordu.

Daha sonra hükûmetçe Şeyhülislâmlığın da Evkaf Nazırlığına ilâve suretile Hayri Efendiye verilmiş olması onun kuvvet ve salâhiyetini büsbütün arttırdı, icraat ve muvaffakiyet sahasını genişletti.

Bu kitabın birinci cildinde uzun uzadıya anlatılan yeni Medreselerle Vakıf Kütüphanelerinin ıslahı ve yine bu kitabın 1281 - 1287 inci sayfalarında yazılan Sıbyan Mekteplerine ve Vakıf Rüşdiyelerine ait icraat hep bu devrin mahsulü, hep işe ehil adam arayıp bulmanın eserleri olduğu için bu mevzua şurada tekrar temas mecburiyetini duyuyorum :

Köhne medreseleri yenileştiren, oralarda hocalık edecekleri yetiştirmek için Medresetülmütehassisin adında binasile birlikte yüksek bir müessese kuran, ayni zamanda imamları, hatipleri, vaizleri, müezzinleri yetiştirmek için ayrıca medreseler ve mektepler açan Hayri Efendinin, bilhassa onun müsteşarı binaenaleyh icraat ve muvaffakiyatta sağ eli olan Münir Bey'in ve arkadaşlarının bu mektepleri, bu medreseleri yaşatacak, idare edecek ve onlara para yetiştirecek olan Evkaf Memurlarını olduğu gibi bırakmıyacakları, ihmal etmiyecekleri şüphesizdi. Nitekim etmediler ve onlar için de bir mektep açtılar.

Bu mektebin açılışı sebeplerini gösteren resmî kayıtları ve malûmatı kısaltmıyarak olduğu gibi alıyorum :

---

[1] Bu zat şimdi Çorum mebusu olan Münir Çağıl'dır. Darüşşafakayı, bu yetim ve öksüz yuvasının idare eden Türk Okutma Kurumu'nun da reisidir. Vaktile Hayri Efendi de Cemiyeti Tedrisiyei İslâmiye reisliğini kabul etmişler ve Darüşşafakayı himayeleri altına almışlardı. Şimdi ayni yoldan daha muvaffakiyetle, daha candan Münir Çağıl gitmektedir ve Darüşşafakayı yaşatmak ve yükseltmek neye mütevakkıf ise onu yaparak, bu hususta Cumhuriyet hükûmeti nezdinde çok kıymetli, çok semereli teşebbüslerde bulunmakta ve çok ta muvaffak olmaktadır.

«Evkaf işlerinin ehemmiyeti ve hususiyeti ve kâtiplerle memurlarının maaşlariyle terakki ve terfi usullerinin Mülkiye ve Adliye memurlarınınki ile kıyas olunamıyacak derecede farklı bulunması dolayısiyle yüksek mektep mezunları Evkaf memurluklarına rağbet göstermiyorlardı. Evkaf memurluklarına rağbeti arttırmak ve ayni zamanda değerli elemanlar elde etmek» maksadiyle 1908 inkılâbından sonra bilhassa Hammade Paşanın Nazırlığı zamanında bir çok yeniliklere baş vurulduğu sırada bir de mektep açılması düşünülmüştü.

«Evkaf işlerinin tanzim ve ıslahı için mevcut ve müstahdem kâtip ve memurlarla dışardan istek edeceklerden bir kısım talebe alınarak ahkâmı şer'iyei vakfiye ile kavanin ve muamelâtı vakfiyeye aşina ilmî ve amelî bir surette iş yapmıya ve vakfın hukukunu korumaya muktedir memurlar yetiştirmek gibi maksat ve gayelerle 27 Nisan 1327 (10 Mayıs 1911) tarihli kanuna göre bir **Evkaf Mektebi** açılmıştır.

Bu mektebin açılış sebebiyle okutulacak dersleri Evkaf Nezaretinin bu kanun için yazmış olduğu esbabı mucibe mazbatasından öğrenebiliyoruz. Mazbatada deniliyor ki :

«İlim ve marifetin her meslek ve sanatta medarı yegânei muvaffakiyet olduğu bugün isbata muhtaç görülmeyen hakayıkı bedihiyeden olup hususile mesleki memuriyete salik bulunanların vazifelerini iyi bir surette ifa edebilmeleri için erbabı vukuf ve malûmattan intihap edilmeleri maslahat namına vecaibi kat'iyedendir. Herhangi şubei idarede olursa olsun husule getirilmek istenilen terakkiyatın sureti matlûba ve muvaffakiyeti kâmile ile mevkii fiile isali bu şurutı esasiyenin istikmaline mütevakıf olup bu yoldaki teşebbüsattan şimdiye kadar tesadüf olunan mevaniin biri ve belki en mühimmi ilmen ve ahlâken evsafı matlubeyi haiz memur bulmakta tesadüf olunan müşkilât olduğu varestei irtiyabdır.

Alelhusus muamelâtı umumiyesinin temşiyeti bir vukufu ihtisaskâraneye tevakkuf eden şuabatta bunun ehemmiyeti bir kat daha mütezayit olup müşkilâtı meşrudeye şiddetle maruz bulunan devair meyanında Evkaf Nezaretini ise birinci derecede zikretmek icabeder. Müstagnii arz ve izah olduğu üzere vakıf bir tesisi şer'i olup ana teferru eden kâffei muamelâtın ahkâmı celilei istinat ettirilmesi muktazi olmakla beraber icabatı hal ve zamana göre tanzim ve tensiki muamelât maksadile evkafa müteallik vücuda getirilen kavanin ve nizamatı mahsusa ahkâmının da tatbiki tabii bulunduğundan muamelâtı evkafın icabatı celilei şeriye ve ahkâmı mevzuai kanuniye dairesinde hüsni temşiyeti müstahdeminin bu hususlarda malûmatı kâfiyeyi haiz bulunmaları elzem iken her nasılsa bu noktai mühimme lâyık olduğu derecede ehemmi-

yetle takdir edilmeyerek gerek merkez gerek taşrada tayin olunan memurini ve müstahdeminin iktidarı ilimlerine itina olunmadığı cihetle muamelâtı evkafın bu derece tezebzübe duçar olmasına meydan verilmiştir. Eslâfı kiramın pek ulvî amali diyanetküsterane ve makasidi insaniyet pervaraneye binaen mühim fedakârlıklarla vücuda getirdikleri hayrat ve mebarratın idamei mevcudiyet ve iadei mamuriyetleri esbabının istikmali her sahibi hamiyyet nazarında vecaibi mühimmeden bulunmakta ve evkafın tanzim ve islâhı yolundaki teşebbüsatın netice peziri muvaffakiyet olması ise her şeyden evvel muktedir memurinin vücuduna arzı iftikar etmekte olup halbuki gerek merkez gerek taşra için ehliyeti kâfiyeyi haiz memur bulmakta nezaret fevkalâde duçarı müşkilât olmaktadır. Gerçi hidematı Adliye ve Mülkiyeye memur yetiştirmek maksadile müesses bulunan Darülfünun Hukuk şubesiyle Mektebi Mülkiye'de her şubei idare için malûmatı umumiyeyi haiz ve bu meyanda umuru evkaf hakkında da bir fikri icmaliye malik mezunin yetiştirilmekte olarak evkaf memuriyetleri için bunlardan istifade edilmesi varidi hatır olursa da mezunini mumaileyhim mekâtibi mezkûrenin te'sisiyle tedrisatında maksadı aslî olarak takip olunan mesalike bile kifayet edememekte olduktan başka zikrolunan mesalikin ehemmiyet ve vüs'atı mahsusayı haiz bulunması ve evkaf memuriyetleri için salifülbeyan mesalikin en aşağı derecelerine muadil olacak nisbette maaş tahsisi mümkün olmaması hasebiyle mezunini mumaileyhimin celbi rağbetiyle kendilerinden matlup veçhile istifade mümkün olamamaktadır.

Bunlardan kat'ı nazar evkaf muamelâtı devairi sair muamelâtına nisbetle bir hususiyeti mümtazeye malik olduğu cihetle o meslekte kendilerinden bihakkın istifade edilmek istenilen memurinin muamelâtı mezkûrenin istilzam ettiği aksamı malûmat ile mücehhez olarak yetiştirilmeleri selâmeti maslahatı temine daha ziyade hizmet edeceği bedidar bulunduğundan **Mektebi Evkaf** namiyle dairei nezarette bir mektep te'sisi tasavvur olunmuştur. Mektepte tedrisat yalnız umuru evkafın hüsnü temşiyeti için icabeden ahkâm ve malûmatın telkini noktasından takip olunacağı cihetle yevmî iki saat tedris edilmek üzere bir sene müddeti tahsiliye şimdilik kâfi görülmekte olup ilk sene zarfında hasıl edilecek tecrübe ile neticei imtihanda tebeyyün edecek hale göre ademi kifayeti anlaşıldığı takdirde müddeti tahsilin iki seneye iblâğı mümkün bulunmuştur.

Mektebin te'sisinden maksad: Asıl muamelâtı evkafın hüsnü cereyanı esbabının istikmaline medar olmak üzere memurinin seviyei irfanlarının terfiinde ibaret olmasına binaen evvel beevvel memurini mevcudenin müktesebatı ilmiyelerinin tevsiiyle hizmetlerinden daha ziyade temini istifade olunabilmek için mektebe kabul olunacak talebenin üç

rub'unun merkezdeki müstahdemini hazıraya hasrolunarak yalnız bir rub'u mıktarında Mekâtibi İdadiye mezunlarından talip kabuliyle ikmali tahsili müteakip taşra memuriyetlerine gönderilmelerinin usul ittihazı muvafık görülmüştür. Bu suretle taşra memuriyetine hazırlanmak üzere Mekâtibi İdadiye mezunlarından mektebe kabul olunacak talebenin senei tedrisiye zarfında saâtı tahsili müteakip nezaretinin şuabatı muhtelifesine devam ve müktesebatı ilmiyelerini tatbikatı ameliye ile mezcederek nazariyatça olduğu gibi ameliyatça da iktisabı meleke ve mümarese eyliyebilmeleri esbabı teemmül olunmaktadır. Her dershanede bir muallimden takibi tahsil edecek talebenin lâyıkiyle istifade edebilmeleri için miktarın mahdut olması dahi mertebei vucubda bulunduğu cihetle bir sene kabul edilecek talebenin miktarı kırkı kat'iyyen tecavüz ettirilmiyerek müstahdemini hazıranın berveçhi maruz her sene talebenin üç rub'u nisbetinde otuzar kişi peyderpey tedrisatı takip ile tevsii malûmat etmeleri zarurî bulunmuştur. Müstahdemini mevcudeden mektebe devama mecbur tutulacakların derecatiyle her sene tarzı terfileri ve hariçten alınacakların sureti kabul ve müteferriyatiyle mektebin idarei dahiliyesi bir talimatname ile tayin olunacaktır.

Tedrisata gelince: Balâda arz ve izah olunduğu veçhile muamelâtı vakfiyenin ahkâmı celilei şer'iyeye istinadı hasebiyle evkafa taalluk eden mesaili fıkhiyyenin biletraf talimi lâzımeden bulunmasiyle mesaili mezkûrenin **Ahkâmı Evkaf** namı altında tedrisine itina olunacağı gibi muamelâtı evkafa müteallik tevarihi muhtelifede vaz'olunup elyevm mer'iyülicra bulunan kavanin ve nizamat ve mukarrerat ahkâmının cem ve telfikiyle **Nizamatı Evkaf** namiyle bir dersi mahsus şeklinde tedris elzem görülmüştür.

Her memur için kavanını umumiyenin ahkâmı mevzuasiyle teşkilât idare ve müteferriatı ve hukukun aksamı mahsusatı hakkında bir fikri icmalî husuli vecaibden bulunmasiyle **Malûmatı Hukukiye ve Kanuniye** unvanı umumîsi tahtında bunların tedrisi muktezi bulunmuştur.

Usuli vakıf emvali gayri menkule hukuku tasarrufiyesi noktai nazarından iktisat ile pek ziyade alâkadar olmakla beraber evkaf idareleri bazı hususat itibariyle bir müessesei maliye ve iktisadiye şekil ve mahiyetinde telâkki olunabileceğinden ve bugün hakayiki bedihiye mertebesine varan kavanini tabiiyei iktisadiyenin her şubei muamelâttaki tesiratı bedidar ve herhangi bir ferdi cem'iyetin bile bunlardan bihaber kalması kabili tecviz olmadığı âşikâr bulunduğundan memurini vakfiyece ilmi iktisat hakkında bir fikri icmalî husulüne medar olmak üzere tedris olunacak ulum meyanına **ilmi iktisadın** dahi ilâvesi münasibi mütalea olunmuştur.

Varidat ve sarfiyat muamelâtiyle iştigal eden her daire ve müessese müstahdemininin hesap ve usuli defteriye bilhakkın vakıf olmaları muamelâtın te'mini selâmeti cereyanı noktai nazarından mertebei vucupta bulunup muamelâtı vakfiyenin islâhı için umuru hesabiyenin tanzimi cereyanına bilhassa itina olunması lüzumu kat'isine binaen ders cetveline **Hesap ve Usuli Defterî** ilâve olunmuş ve tedrisatta bunların ehemmiyeti mahsusa ile takibine ihtimam olunması tabiî bulunmuştur.

Her memurun usuli tahriri resmiye vukufu lâzımeden bulunmasiyle programa **Kitabeti Resmiye**'nin ilâvesi de muktazi görülmüştür.

Mektepten fevaidi matlubenin tamamiyle temini için tedrisatın her noktadan kemali ciddiyetle takibi icabı halden olarak bu maksadın istihsali emrinde bir taraftan talebenin muntazaman devamının temini lâzımeden olduğu gibi diğer taraftan tedrisatın ciddiyet ve intizamını muhafaza zımnında tedrisat ile mükellef edilecek mualliminin vazifei asliyeleri haricinde kendilerine tevdi olunacak olan ve daimî bir say ve tetebbüe ihtiyaç göstereceği bedidar bulunan vazifei talimiyelerine ikdam ve ihtimamları temin olunmak ve hasbelicap tazyiklerine medar olmak üzere Maliye Mektebinde ittihaz olunan usul mucibince muallimine her ders için **elli kuruş** ücret itası lâzımeden görülmüş ve nezaret bütçesinde bu suretle muallimine ita olunacak mebaliğ için başkaca bir tertibi mahsus bulunmadığı cihetle muallimin ücreti ile mektebin masarifi te'sisiye ve idare vesairesi için senevî sarfı tahmin olunan dört yüz liranın bütçede mevcut olan fazlai varidattan tesviyesi münasip mütalea kılınmış olmakla maddei kanuniye o vehçile tertip olunmuştur.»

Bu kanuna ve bu esbabı mucibeye göre açılan Evkaf Mektebinin kadrosu 40 kişilik idi. Kadronun dörtte üçü evkaf memurlarına, dörtte biri dışardan istek edenlere mahsustu.

Kanun lâyihası tanzim edilirken Evkaf Nezareti İdadî mezunlarının mektebe kabullerini teklif etmişse de Âyan Maliye Encümeni buna «bilimtihan isbatı ehliyet edenler» kaydını koymuştur.

«Tedris müddeti» şimdilik keydiyle bir sene itibar olunmuş ise de talebe arasında İdadî mezunu olmayanların okutulan dersleri kavramalarına imkân görülemeyerek bu türlüler için bir ihzarî sınıf açılmış ve bundan dolayı tedris müddeti iki seneye çıkarılmıştı.

Mektepte günde iki saat ders okutulurdu. Okutulan dersler şunlardır:

Ahkamı Evkaf, Nizamatı Evkaf, Malûmatı Hukukiye ve Kanuniye, Arazi Kanunu, Malûmatı İktisadiye, Usuli Defteri ve Muhasebei Umumiye, Hesap, Kitabet.

1327 (1911) senesi sonunda İdadî derecesinde tahsili olanlar devreyi bitirerek mezuniyet almışlardır. Talebeye şahadetname verilirken mektep müdürü Cemil Bey tarafından şu nutuk okunmuştur :

Nazır Beyefendi hazretleri :

Hulûsi niyyet, azim ve himmetle deruhte buyurduğunuz şu nezarette 17 ay içindeki measiri icraatınız senelerin istiap edemiyeceği kadar çoktur.

Bendeniz bugün müdavimlerine şahadetname merasimini icra ettiğimiz Mektebi Evkaf'ı atiyen hasıl edeceği feavait itibariyle icraatı devletlerinin en ziyade haizi ehemmiyet olanlarından biri telâkki ediyorum ve bu nafi tesisinizden dolayı kalplerimizde cayigir olan hissi şükran ve minnetkâriyi burada alenen hakipayi samilerine arz ve beyan etmek istiyorum.

Malumu devletleridir ki herşeyden iktifat olunacak semere intihap olunacak vesaite göredir. Vesaitin hüsni intihap olunamaması en nafi teşebbüsatın fevaidini ifnadeder. Na ehil ellerle tatbik olunan en güzel, en mükemmel kanunlar akim kalırlar. Binaenaleyh vesaitin intibahına itina zarurî ve devletin vesaiti icraiyesini teşkil eden memurin vazifelerini ifada ne derece mütemekkin iseler kendilerinden edilecek istifadenin o nisbette balâtirin olması da tabiidir.

Memuriyeti devletlerinden sonra icra olunan bir kaç tecrübe: Nezaretin müteveccih olduğu tariki islâh ve terakkide lüzumu kadar anasıra malik olmadığını maalesef bize göstermiştir. Bu vesaitle tayyi merahil mümkün değildi. Ya müstahdemini hazıranın feyzi ihmal edilerek aleddevam hariçten memur tedarik olunacak, yahut müstahdemini mevcude ile idarei maslahat mecburiyetine katlanılacaktı.

Birinci suret müstahdemini vakfiyenin terakkiden mahrumiyetini, ikinci şık da Nezaretin mişvarı kadimine mahkûmiyetini müntiç olacağı cihetle her ikisi de tecviz buyurulamazdı ve buyurulmadı.

Memurini hazırayı vazifelerinin ifasına ikdar edecek ve taşra idarelerine malûmatlı memur yetiştirebilecek olan Mektebi Evkaf işte şu mazhura çaresiz olmak maksadiyle tesis buyuruldu. Ve imtihanların tebeyyün eden neticesine göre bugün kemali mübahat ile arzederim ki ihtiyar buyurulan fedakârlık semeresiz kalmış değildir. Mektep müdavimlerinden 9 kişi aliyyülâlâ derecede şahadetname ahzına kesbi istihkak ediyorlar. Bunların gösterdikleri mesai ve ikdamata karşı kendilerine huzurı nezaretpenahilerinde teşekkürü lâzimeden addederim. 9 kişi de karibi alâ derecesinde şahadetname ahzediyorlar. Mektepte ikmali

tahsil eden bu Efendilerin cümlesinin vazifelerini bihakkın ifaya muvaffak olacakları ümit ve temennisindeyim.

Müstahdeminden 3 kişi ikmale kaldı. 3 kişi de terfi hakkına muvaffak olamadı. 2 kişi esbabı sıhhiyeden dolayı terki tahsil etti. 2 kişi imtihanlara dahil olmadı. Ümit ederim ki bunlar taz'ifi mesai ederek senei atiyede telafii mafat ederler. Hariçten kabul olunanlardan da 3 kişi tahsili takip edememiş ve hastalığına mebni imhali tahsile mecbur kalmıştır.

Müddeti tahsiliye zarfında müdaviminden 6 kişi terfi edildi. Bugün de birincileri 1000 kuruş maaşlı bir memuriyetle mahzarı tevkiri nezaretpenahileri oluyor.

Hüsni ifayı vazifeye ikdam ettikçe cümlenin atiyen daha ziyade naili takdirat ve fuyuzat olacaklarına itimadım berkemaldir.

Müdaviminin tefeyyüz ve terakkisi hususunda ibzal buyurulan ihtimamı tammi irfanpenahilerinden dolayı zatı samii nezaretpenahilerine ayrıca arzı teşekkürat eder ve müdavimini mektebin usuli istifadesine delâlet ve gayret eden mektebin heyeti tedrisiyesinin mesaii masrufesini de nazargâhı takdir devletlerine takdim ile iktifa eylerim...»

Buna karşı Şeyhül İslâm ve Evkaf Nazırı Hayri Efendi de şu sözleri söylemiştir :

«Mektebi Evkafın ilk senei tedrisiyesinde ikmali tahsil ile şahadetname ahzına kesbi istihkak eden Efendilere bugün şu vesikai tahsillerini tevdi ederken uhdeme müterettip bir vazifenin biinayetillahitaalâ neticelendiğini görmekten mütevellit bir hissi şükran ve mefharetle mütehassis olduğumu saklamağa lûzum görmem.

Mektebi Evkafa hissedilen lûzum ve ihtiyaç ile maksadı tesisi müdürü mektep Beyefendi pek güzel izah ettikleri cihetle tekrar edecek değilim. Evkafın temini hüsni idaresi emrinde sarfolunagelen mesai meyanında iktitaf olunacak netayiç ve semerat itibariyle en devamlı ve en müfidinin Mektebi Evkafın tesisi olduğu itikadındayım. Mektebin bu senei tedrisiyle nihayetinde icra edilen imtihanlarında her biri mesleğinin mütehassısı tanınan heyeti mümeyyize erkânı kiramınca nazarı takdir ile görülen muvaffakiyeti mektepten neş'et edenlerin bulunacakları memuriyetlerde de Evkafa ifa edecekleri hidematın derecei ehemmiyetine beraati istihlâldir.

Evkafı İslâmiyenin hâlen ve âtiyen memleketimizin her cihetinde her hangi noktai nazardan temin edeceği hidematı mühimmenin derecei ulviyeti izaha ihtiyaç görülmiyecek kadar bedidardır.

Memur buyuruldukları ve atiyen tayin olunacakları hidematta bu noktayı âsla hatırdan çıkarmamalarını mezunine bilhassa tavsiye etmekle beraber bu vesileden bilistifade bilûmum memurini evkafın vaziifi mevdualarının hüsni ifasınca bu cihetle nazarı dikkatlerini celbeylerim.

Mezuninin fuyuzatı hakkında mektebin talimatnamesine dercolunan ahkâmı her zaman muhafazaya makamı Nezaretçe itina olunması umuru tabiiyeden bulunduğu cihetle müdaviminin ana göre tezyidi mesai ve ikramat eylemelerini tavsiyeye lûzum görmüyorum.

Bu senei tahsiliye esnasında tedrisatın mutalliminin bihakkın istifadelerini mucip olacak surette hüsni icrası emrindeki mesaii masrufelerine binaen heyeti tedrisiyeye ve Müdür Beyefendiye bilhassa teşekkür ve mezunini de muvaffakiyeti vakıalarından dolayı tebrik ederim.»

1328 (1912) ortasında Balkan Harbi çıkması üzerine talebenin çoğu askere giderek mektep kapatılmıştır. [2]

1329 (1913) de tekrar açılarak önce ihzarî sınıfa kayıt ile tedrisata devam etmiş olanlar da ikinci sınıfta bir sene okuyarak 1330 (1914) de şahadetname almışlardır. O sene içinde Umumî Harbin çıkması üzerine mektep bir daha açılmamak üzere kapatılmıştır.

Mektepten çıkan evkaf memurlarına münhallere terfide ve dışarıdan mektebe alınmış olan namzetlere ilk açılacak yerlere tayinde ruçhan hakkı verilmiş ve sınıfın birincisi olarak çıkanlara doğrudan doğruya Vilâyet Evkaf Müdürlüğü tevcih olunmuştu.

[2] Sabah Gazetesi. 14 Nisan 1328 (1912)

11. DÂRÜLBEDAYİ «Tiyatro Mektebi»

1330 (1914)

Tanzimattan sonra yazı yazan ediplerimizden **«Tiyatro bir edep mektebidir»** sözünü işittiğimiz, onların yazdıkları piyesleri edebî bir eserdir diye seve seve okuduğumuz halde İkinci Meşrutiyet devrine gelinceye kadar **Edep Mektebi** sayılacak millî bir tiyatroya sahip olamamıştık. Bunun sebeplerini: Tiyatroya karşı müteassıplar muhitinde, cahil halk tabakası arasında hüküm süren geri fikirler yüzünden Türk gençlerinin onu hasis ve süflî bir meslek sayarak yerlerini Ermenilere bırakmalarında, Türk kızlarının örtünme ve çarşaf mecburiyetiyle sahneye çıkamamalarında ve nihayet Türk musikisinin de bir oda musikisi vaziyetinden kurtulamamış olmasında aramak lâzım gelir. Her ne kadar zamanla bu telâkki biraz değişmiş ve Birinci Meşrutiyet devrinde Türklerden sahneye çıkanlar görülmüş ise de **Tulûatçı** denilen bu sınıf tiyatrocuların rolleri edebî olmaktan ziyade güldürücü ve eğlendirici mahiyetten ileri geçememiştir. Binaenaleyh tiyatromuzu millîleştirmek teşebbüsü ancak İkinci Meşrutiyet devrinde mümkün ve müyesser olmuştur.

1328 (1912) de İstanbul Şehremini yani Belediye Reisi tayin edilmiş olan Operatör Cemil Paşa yapmak istediği bir çok beledî işler ve yenilikler arasında bunu da ele almış ve Paris'ten Antuvan adında bir mütehassısı üç ay müddetle bu maksadı temin için İstanbul'a getirtmişti.

Antuvan, Paris'in Odeon Tiyatrosunda müdürlük yapmış, tiyatroculuk hakkında şöhret almış bir zattır.

Tiyatro Mektebi için ilk adım olarak Şehzadebaşı'nda Letafet Apartmanı kiralanmış, orada işe başlanmıştı.

Bu mektebin gayesi: Muntazam surette piyesler oynayacak san'atkârlar yetiştirmek, bir millî tiyatro kurmak ve tiyatro işine feyiz ve küşayiş vermekti. Tiyatro Mektebinde iki güzel san'attan temsil ile musiki birlikte öğretileceği için bu iki bediayı sahnesinde yaşatacak olan bu müesseseye vatan şairi Kemal'in oğlu Ali Ekrem'in teklifiyle **Darülbedayi** adı verilmiştir. Bu tâbir, Frenklerin **Konservatuvar** karşılığıdır. Bundan dolayıdır ki Darülbedayi, birisi tiyatro ötekisi musiki olmak

üzere iki kısımdan mürekkepti. Bu kısmı kurmak ve faaliyete getirmek için de başlangıçta dört komisyon kurulmuştu :

1 — Edebî komisyon ki oynayacak piyesleri yazmağa ve yazdırmağa memurdu.

2 — Musiki komisyonu.

3 — Tiyatro Mektebi komisyonu -ki Antuvan'ın reisliği altında idi- sınıfların teşkili ve muallimlerin intihap ve tayini ile meşguldu.

4 — Fennî komisyon ki bu da tiyatroya lâzım olan tertibat, tezyinat, tenvirat, makine ve saire ile birlikte mükemmel bir tiyatro inşasiyle uğraşacaktı.

Bu tiyatro Mektebinde okuyacak Türk erkekler bulunabildiği halde Türk kızları hâlâ buna yanaşamıyorlardı. Biraz evvel söylediğim gibi tesettür yâni örtünme mecburiyeti ve sahneye çıkacak Türk kızlarının halk nezdinde kazanacakları fena şöhret onları bu mektebe girmekten alıkoyuyordu. Darülbedayi açıldığı sırada bunu bahis mevzuu eden muharrir Mahmud Sadık diyor ki:

«Tiyatro Mektebine girecek olanlar üç dört senede burada gavamızı san'at öğrenecekler (bu hususta en mühim nokta, millî Osmanlı sahnesi için Türkçeyi bir Türk gibi telâffuz ve tekellüm eden kadın san'atkârlar bulmaktır) deniliyor. Evvelce Rumelinin bazı cihetlerinde Türkçeyi pek güzel telâffuz ve tekellüm eden taifeden (Çingenelerden) küçük kızlar alıp terbiye etmek ciheti düşünülmüştü. Bu fikir yeni değildi. 30, 40 sene önce memleketimizde san'atı temsil ve temaşaya bir şekil ve revnak vermek teşebbüs ve gayretinde bulunanların da aklına gelmişti. Fakat yarım asırdanberi Avrupada san'atı temsil ve temaşa hakkında fikirler ve nazarlar hayli tadilâta uğramış olduğu gibi tedricen kesbi irfan ve temeddün etmemize ve hele son senelerde tamamiyle akvamı mütemeddine sırasına geçmek azminde bulunmamıza göre bizde de kanaatlerin, telâkkilerin değişmiş olması lâzım gelir. Bugün Avrupanın meşhur aktrisleri milletlerinin en büyük bir mürebbiyei irfanı, medarı iftiharı görülmektedirler. İmparatoriçeler, imparatorlar, kraliçeler ve krallar onları takdir ve izaz ile yanlarına kabul edip haklarında asarı kadirşinasî izhar ediyorlar. Bir dâhiî musikinin dediği gibi, «Krallar; kontlar, markiler, doklar ihdas, generaller ve meraşaller icat edebildikleri halde bir tek san'atkâr vücude getirmekten âciz bulundukları için san'atkârlara hürmet göstermek mecburiyetini hissediyorlar. Başta Fransa Maarif Nazırı olduğu halde bütün Fransız eazımı üdebbasının iştirâkiyle Madam Sara Bernar hakkında kendisine Lejyon donör nişanı verilmek münasebetiyle gönderilmiş olan âsarı şükran ve tazim dünyada pek az kimsele-

re nasip olmuştur. Konservatuvardan bahsedilince bizde kadınlık mes'elesinin bütün ehemmiyetiyle gözönüne gelmemesi kabil değil... San'atı temsil ile san'atı musikiyi kadınsız tasavvur etmek zenne taklidine çıkan erkekleriyle, peşkâr ve kavuklulariyle, orta oyunlariyle davul zurnaya merbut kalmak olur. Mahir aktrisler mensup oldukları milletin seviyyei irfanını tevsi ve terbiyei medeniye ve ahlâkiyyesini ikmal etmek, maaliyatı fikriye ve ruhiyesini inkişaf ettirmek cihetiyle o millet arasında en mümtaz ve muhterem kadınlardır. Millî Osmanlı sahnesinde kadınların mevkiini ve san'atını bütün bu ahvali nazarı dikkate alarak mütalea ve muhakeme etmek icap eder.» [1]

* * *

Bu sırada Darülbedayi'de musiki tedrisatınada bazı itirazlar oldu. O münakaşanın da burada hatırlatılmasını faydalı gördüm: Münakaşaya cevap veren Ali Rıfat Bey'dir.

«Konservatuvar vücude getirmek vazifesiyle mükellef olan Heyeti Musikiyenin de tasavvurat ve teşebbüsatının Musikiî Osmanîyi idame cihetine maksur ve münhasır bulunduğu taaccüple istihbar kılınmıştır. Çünkü tiyatronun ıslah ve terakkisi maksadiyle teşkil olunan heyeti erbaadan birisi olan Musiki Heyetinin vazifei asliyesi Dede merhumun bestelerini veya sair musikişinasanı salifenin asarını unutturmamak için talim ve tekrar etmek olmayıp **Musikii Osmanîden Müzik Teatral** vücude getirmek hususudur. Yâni Musikiî Osmanîdeki makamatı lâtife muhafaza edilmek şartiyle tiyatronun kaidei mahsusasına tatbikan operalar ve operetler yapabilmektir. Yoksa Musikiî Osmanî şimdiye kadar muhafaza edilebildiği cihetle sayeyi Meşrutiyette teşekkül etmiş bulunan Musiki Cemiyetleri daima bu ciheti nazarı dikkate alarak heveskârlara talim etmektedirler. Elhasıl bu heyet vazifeden tebaütle hiç bir netice istihsal edilemiyeceğinden Musikiî Osmanîdeki makamatı muhafaza ile opera ve operetler vücude getirmelidir. Bu ise yalnız Musikiî Osmanîye âşina olmak ve hanende bulunmak ile kat'iyyen müyesser olamaz. Zira Musikiî Osmanîyi opera ve operet haline koymak için hem Musikiî Osmanîye âşina, hem de Avrupa musikisinin opera ve operetlerde sureti taksim ve idaresine vâkıf olmak elzemdir., denilmiş. Şu mütaleanın heyeti umumiyesi, her aklı seliminin derhal kabul ve idrâk edeceği bir hakikat şekil ve mahiyetini haiz bulunmasına göre esas itibariyle itiraz edilecek hiç bir ciheti yoktur. Yalnız muhtacı tefsir bazı cihetleri hakkında izahat itasını faideli görüyorum :

Bir konservatuvar vücude getirmek vazifesiyle mükellef olan heyeti musikiyenin tasavvurat ve teşebbüsatının yalnız Musikiî Osmanîyi ida-

[1] Sabah gazetesi. 29 Haziran 1330 (1914) .

me cihetine münhasır bulunduğu yanlış istihbar buyurulmuş, maksat bundan ibaret olsaydı musikimize değil lisanımıza bile âşina olmıyan bir zatın Avrupa'dan buraya kadar zahmet ihtiyar edip gelmesine lûzum yoktu. Mevcutların ıslahiyle ve bir iki meşkhane daha küşadiyle Musikiî Osmanînin terakkisine çalışmak kâfi idi. Halbuki maksadı aslî bu olmadığı gibi istihsaline teşebbüs edilen gaye de büsbütün başkadır. Musikiî Osmanî bildiğimiz veçhile müntehap bazı eş'arın bestelenip hanende ve sazendeler tarafından müttehiden terennüm edilmesinden ibaret melodik bir oda musikisidir. Bu musikinin taksim denilen bir solosu ve peşrevle semaiden, aranağme ve alelitlâk hava denilen bazı parçalardan ibaret bir de alâtî **Enstrumental** kısmı varsa da bunların hiç birinin tiyatro ile alâkası olmadığı cihetle talim ve tamimi için ne konservatuvara ne de azîm tekellüfata ihtiyaç yoktur. Muallem hanende ve sazendelerin himmetleriyle maşallah intişar edip gider. Tiyatro musikisi denilince derhal tenoru, baritonu, sopranosu velhasıl armoni için lâzım olan eşkâli muhtevi bir heyeti musikiye gelir. Ve böyle bir heyeti ortaya çıkarmak için de konservatuvara lûzum görülür. Şehremanetinin teşebbüsü bu ümniyenin husulüne matuf olduğu cihetle şehrimizin en maruf ve en iktidarlı esatizesi olan Zatî, Zeki, Cemil Beyefendilerle mösyö Radagilo, Selülli, Forlâti, Adolyo gibi zevattan güzide bir heyeti müessese teşkil edilmiş ve ankarip başlanılacak olan müzakerata zemin olacak raporların ihzarına başlanmıştır. İstihbar buyurduğunuz alaturka musiki büsbütün başkadır. Musikiî Osmanî hakkındaki fikir; klâsik musikimizin indirstan vikayesi ile beraber bunun ileride tiyatroya da yarayabilecek bir şekle ifrağı esbabını istihsal etmekten ibarettir. Bu cihet için de Rauf Yekta Beyefendi, Zekai zade Ahmed Efendi, Cemil, Sadettin, Suphi ve Baha Beyefendiler ve Leon Hancıyan Efendi gibi muharrir ve muallimlerden mürekkep bir heyeti fenniye teşkil edilmiş ve içtimaata mübaşeret edilmek üzere cümlesi davet olunmuşlardır. Acizlerinin bu meyanda bulunduruluşum, alaturka ve alafranga musikisinin nazariyyat ve ameliyyatiyle rub'u asrı geçen teveggulüm ve Avrupa konservatuvarlarındaki muhtelif ekoller hakkındaki tetkikat ve müşahedatım neticesinde istihsal edebildiğim malûmat ve tecrübeye göre bu işlerin ehil ve erbabını intihap ve mesaiye sevk ile herbirinden ahsen suretle istifade çarelerinin istikmaline delâlet maksadından ibaret olsa gerektir.

Tafsilâtı mesrudeden alaturka ve alafranga kısımlarının büsbütün ayrı olduğu ve tarzı mesainin de başka bulunduğu anlaşılmıştır sanırım.»

* * *

Darülbedayi nasıl ve ne maksatla açılmış, bu millî ve bedîî işte edip-

lerimiz, şairlerimiz ve san'atkârlarımızdan kimler çalışmışlardır? Bütün bunları değerli edibimiz Refik Ahmed Sevengil **Yakın Çağlarda Türk Tiyatrosu** adındaki kıymetli eserinde, belediye arşivindeki dosyalardan o zamanki gazetelerden ve başka kaynaklardan araştırmalar yaparak mükemmel surette yazmış olduklarından Maarif Tarihinden esirgemiyeceklerini kuvvetle ümit ettiğim müsadelerine güvenerek buraya alıyorum:

«Darülbedayiin kuruluşu, tiyatro tarihimizin en mühim hâdiselerinden biridir. Memleketimizde Gedikpaşa sahnesinde doğup büyümek istidadını gösteren ve İstipdat idaresinin darbeleriyle daha ilk zamanlarda sindirilip durdurulan ve yıllarca gerileyen temaşa hareketi, Darülbedayiin kuruluşu ile yeniden canlanmak, derlenip toplanmak imkânını bulmuş, yeni bir faaliyet ve terakki yoluna girmiştir. 1913 - 1914 senelerinde İstanbul'da Şehreminliği eden Operatör Cemil Paşa, Belediye işleri arasında İstanbul'a bilhassa iki yeni teşebbüs getirdi. Gülhane Parkını tanzim ettirip halka açmak, konservatuvar kurmak.

O zamanki «Cemiyeti Umumiyeyi Belediye» de aza olarak bulunan Avrupa görmüş, san'at ve tiyatroyu sever kimseler Cemil Paşa'nın konservatuvar kurmak fikir ve teşebbüsünü kuvvetlendirip bu fikrin fiil sahasına çıkmasına yardım ettiler.

O zaman İstanbul Belediye Meclisinde aza olarak bulunan, on dokuz sene sonra şimdi de gene İstanbul şehir meclisi âzası olan Tevfik Amir Bey, o zamanki konservatuvarın kurulması işinde yardımı geçenlerin başında sayılmalıdır. [2]

Şehremini Cemil Paşa İstanbul'da ilk konservatuvar tesisini Cemiyeti Umumiyeyi Belediyeye teklif etti, Belediye Meclisi bu iş için 3000 lira tahsisat verdi. Cemil Paşa, İstanbul konservatuvarının ancak bir ecnebi mütehassıs tarafından teşkil edilebileceği fikrinde idi. O sırada Paris'te Odeon Tiyatrosu müdürü A. Antuvan, sahne san'atında yenilikler yapan yaratıcı ve teşkilâtçı bir san'atkâr olarak şöhret kazanmıştır. Odeon Tiyatrosu müdürlüğünden de ayrılmış bulunuyordu.

Operatör Cemil Paşa, Mösyö Antuvan'la hususî surette müzakereye girişti, anlaştı, resmî mukaveleyi aktedebilmek için «Encümeni Emanet» ten karar aldı, bu kararı istemek üzere Encümeni Emanete 21 Mayıs 1330 tarihile Şehremini Cemil imzasile şu tezkere yazılmıştır:

Memaliki mütemeddinenin kâffesinde refte refte mazharı terakkiyat olarak elyevm Sanayiî Nefiseden madut olacak derecede behreyabı kemal olan ve maatteessüf bizde bu ana kadar heyeti umumiyesiyle eş-

[2] Cemiyeti Umumiyeyi Belediye Zabıtnamesi. Yedinci cilt. 1914 Haziran müzekkereleri.

kâli acibe ve gayri münasibe izharından hâli kalmıyan tiyatroculuk san'atı mergubesinin vücudundan istifade edilecek bir şekil ve surete ifrağiyle memleketimizin bu cihetten olan noksanî ve vesaiti temdiniyesinin telâfisi dahi tasavvur ve tasmim edilerek bu ümmiyenin hüsulü için cemiyeti umumiyei belediyeden 3000 lira tahsisat istihsal kılınmış ve evveli emirde bu işe bu gibi müessesetta malûmat ve şeraiti lâzimeyi haiz erbabı ihtisas yetiştirilmek suretiyle mübaşeret edilmesi lâzimeden bulunmuş olduğundan bu mesleğe sülûk edecek heveskârane malûmat ve izahatı mukteziyeyi ifa etmek üzere (bütün cihanda bu bapta yegâne mütehassıs olan Paris Odeon Tiyatrosu direktörü Mösyö Antuvan ile sureti hususiyede vukubulan müzakerat neticesinde) İstanbul'da bulunduğu müddetçe ikameti masrafiyle (azimet ve avdet masrafı) emanetçe tediye edilmek şartiyle 25 Haziran 1914 tarihinden 25 Eylül'e kadar müddetle ve 12000 frank yâni 600 Fransız lirası ücretle hizmeti mezkûreyi kabul ve taahhüt eylediği gibi İstanbul vilâyeti ile de bilmuhabere Şehzadebaşındaki Letafet apartımanının masarifi tamiriyesi Emanete ait olmak üzere Tiyatro Mektebi ittihaz olunmak üzere şehri 25 lira icare mukabilinde isticarı tekarrür etmiş olmakla mumaileyh Mösyö Antuvan ile icap eden mukavelenamenin akt ve teatisi ve mezkûr apartımanın isticarı hususunda bilmüzakere bir karara raptı zımnında işbu müzekkere encümeni emanete tevdi kılındı.

21 Mayıs 1330

Şehremini Cemil Paşa'nın reisliği altında toplanan (Encümeni Emanet) istenilen kararı verdikten sonra mukavelenin Antuvan'a da imza ettirilmesi ve işin bitirilmesi için İstanbul Şehreminliğinden Paris elçiliğine şu tezkere yazıldı :

Paris Sefareti Seniyyesi Cânibi Âlisine

Devletlû Efendim Hazretleri,

İstanbul'da konservatuvar tesisi vazifesiyle iştigal etmek üzere Paris'te Odeon Tiyatrosu müdürü sabıkı Mösyö Antuvan'la sureti hususiyede icra ettirilen müzakerat üzerine nushateyin olarak tanzim ve bilimza leffen takdimi suyı âlîî asafaneleri kılınan mukavelenamelerin mumaileyh Mösyö Antuvan'a dahi imza ettirilerek bir nüshasının kendisine teslimi, nüshai saniyesinin dahi savbı âcizaneme iadesi hususunda inayet buyurulması müstarhamdır. Olbapta emrü ferman hazreti menlehülemrindir.

25 Mayıs 1330 Şehremini : **Cemil**

Paris'te Osmanlı Hükûmeti sefiri, Mösyö Antuvan'a mukavelena-

meyi imza ettirdi. 4 Haziran 1330 (17 Haziran 1914) tarihinde İstanbul Şehremaneti Mösyö Antuvan'a verilmek üzere Osmanlı Bankası vasıtasiyle Paris Sefaretine ilk taksit olan 4000 franklık poliçeyi telgrafla gönderdi. Bir kaç gün sonra da Antuvan İstanbul'a geldi. İstanbul Belediyesince misafir olarak karşılandı. Maliye Nezareti Islahatı Maliye komisyonu mütercimi Ahmed Bey (aktör Muhiddinin kardeşi), Antuvan'ın refakatine tercüman tayin edildi. Bakırköy Belediye Dairesi kavaslarından Fransızca bilen Leon Efendi, Antuvan'a kavas olarak verildi.

Evvelce İstanbul'da aktörlük ve rejisörlük etmiş olan Reşat Rıdvan Bey de Antuvan'a refakat ediyordu. Fransız Tiyatrosu mütehassısı İstanbul'daki tiyatroları gördü, oyunları seyretti.

İstanbul'da bir Belediye Tiyatrosu tesisi meselesi gazetelerde de alâka ile karşılanmış, şöyle olmalı, böyle olmalı diye neşriyat başlamıştı. Antuvan bir taraftan bu neşriyatı da takip ediyordu. 30 Haziran 1330 (14 Temmuz 1914) tarihli Sabah gazetesine «Sahibi vukuf ve ihtisas bir zat tarafından» kaydiyle konulmuş imzasız bir makale çıkmıştı. Antuvan'ın bu yazıya verdiği cevap gene Sabah gazetesinde intişar etti. Fransız tiyatrocusunun sahne işlerimiz hakkındaki düşüncelerini gösterdiği için bu cevabı aynen alıyorum :

Osmanlı Millî Tiyatrosu ve konservatuvarı hakkında muharririnizin bugünkü nüshanızda serdettiği efkâr ve mülâhazatı müfideden dolayı size teşekküratı halisanemi arzeylerim. Bu zat gibi münevver fikirlilerin müessesenin teessüsü ve istikbaliyle alâkadar olmalarını müşahede etmekle pek mesudum. Serdedilen bütün mülâhazat bana pek vâkıfane ve pek hüsnü niyetle göründü. Yalnız muharririnizin tereddüt ettiği bir nokta hakkında kendisine bazı malûmat vermek istiyorum. Muharririniz komedi, dram, haile sınıflarını idare etmeye davet olunacak Osmanlı artislerinin kıymeti sanatkâraneleri ne derece olursa olsun eşhası vak'ası şark muhitinden büsbütün farkı muhitlerde gezen garp asarını temsil eyliyecek şark artislerinin evza ve etvar ve tasvir hususunda aldıkları terbiyenin binnisbe ademi kifayede olmasından endişe eyliyor. Artislere bir parça hususî bir terbiye vermek lûzumu mutlakını ben de hissettim. Bunun içindir ki Osmanlı konservatuvarında dans, eskrim, terbiyei bedeniyei umumiye için bir dersi mahsus küşadını tavsiye ve teklif eyledim. Bu hususa da belâgat, inşat ve hitabet sınıfları derecesinde ehemmiyet vereceğiz. Bu bapta tayin edilecek muallimler bittabi üdeba, şuara, muharrir, Osmanlı erkânı matbuatından terekküp edecek şubei edebiyenin tahtı teftişinde bulunacaktır. Gazetelerin teftiş vazifei aliyesi tiyatro reportuvarının teşkiline de şamil olacaktır. Muharririniz musiki şubesi hakkında dahi pek muhik mütaleat dermeyan

eyliyor. Şark musikisinde bir opera tesisi bir çok anasıra muhtaçtır ki gerek bu yolda eser vücude getirecek muharrirlerin gerek mümessillerin tamamiyle ademi mevcudiyeti hasebiyle şimdilik bunun kuvveden fiile çıkarılması gayri kabildir. Bunun için bizim seri neticelere intizar edebileceğimiz dram şubesinde çok sabretmek lâzım gelecektir. Velhasıl bu müşkilât nazarı dikkatinden kaçmıyan idarei umumiye, bir musiki şubesi tesisi için program hazırlamıştır. Bu şube maruf ve salâhiyettar bir zatın tahtı riyasetinde olarak elyevm İstanbul'da mevcut millî ve ecnebî anasıra müfideyi bir araya cemeyleyecektir. Bu zevat mükemmel bir teşkilât programı vücuda getireceklerdir. Tedricen hareket etmek şartiyle sarfedilen mesai ve hüsnüniyyeti umumiyeden burada dahi neticelere intizar olunabilir. Burada mazhar olduğum hüsnü kabule ve her taraftan arzedilen muavenete karşı pek minnettarım. Bu teşebbüsün ne derece mühim olduğu ve Osmanlı sanayiinin inkişaf ve tevsii hususunda ne derece iyi semereler vereceği anlaşılmışa benziyor. Bidayette gayri kabili ihtiraz olan küçük manialara rağmen bilhassa gazeteniz kadar mühim cerait mesaimize muavenette bulunursa neticei muvaffakiyyete sureti kat'iyede kaniim. Hissiyatı halisanemin kabulünü rica eylerim, efendim.» [3] **A. Antuan**

Konservatuvara musiki ve tiyatro gibi güzellikleri göğsünde toplayacağı için «Darülbedayii Osmanî» ismi verilmişti. Bilgiler evi mânasına gelen Darülfünun, şefkat evi mânasına gelen Darüşşafaka Mektebi gibi isimler örnek sayılmıştı.

Darülbedayii Osmanî, Şehzadebaşı'nda Letafet apartımanında kuruldu. Mösyö Antuvan, Darülbedayii Osmanî'nin umum müdürü idi.

Darülbedayiin iki kısmı olacaktı. Tiyatro ve Musiki.

Tiyatro kısmı müdürlüğüne önce, Darülbedaii Osmanî müdürü umumî muavini, sonra «heyeti temsiliye müdürü» isimleriyle ve 2000 kuruş aylıkla Reşat Rıdvan Bey tayin edildi. Musiki kısmını da o zaman Cemiyeti Umumiyei Belediye âzasından olan Ali Rıfat Bey'in idare etmesi kararlaştırıldı. Musiki kısmı Ali Rıfat Bey'in idaresi altında olmak üzere alaturka ve alafranga kısımları heyeti fenniyeleri isimleriyle iki heyetten teşekkül etti. Alaturka musiki kısmı heyeti fenniyesine Zekâi Dede zade Ahmed, Leon Hacıyan, Hafız Yusuf Efendilerle Rauf Yekta, tanburî Cemil, Suphi, Sadettin, Baha, Sadık, Abdülkadir Beyler, garp musikisi hakkında tetkikatta bulunacak heyete de Zati, Zeki, Asaf, Şamil, Cemil Beylerle Mösyö Radagliyo, Silvelli, Forlâni, Adelyo ve Hege tayin edildiler. Bu isimleri Darülbedayii Osmanî kısmı musikisi reisliği-

[3] Sabah gazetesi. Temmuz 330 (1914)

ni fahrî olarak yapmakta olan Cemiyeti Umumiyei Belediye âzasından Ali Rıfat Bey tesbit ve teklif etmişti.

Tiyatro şubesi 7 kısma ayrılmıştı :

1 — Kıraat, Telâffuz, Tecvit.
2 — İnşad, Takrir, Aruz.
3 — Tarih, Edebiyat ve Edebiyat Tarihi
4 — Haile
5 — Dram
6 — Muzhike
7 — Raks, Adabı Muaşeret, Eskirim, İşmizaz. (Mimik)

İstanbul Şehremaneti 24 Haziran 1330 tarihinde (7 Temmuz 1914) İstanbul'da çıkan gazetelere şu ilânı gönderdi:

«Darülbedayii Osmanîden;

Şehremaneti tarafından tesisi mukarrer Darülbedayii Osmanîye hasrolunan Şehzadebaşındaki Letafet apartımanının tanzimatı dahiliyesi ikmal edilmekte olduğundan ve kariben küşadı icra olunacağından şimdilik mektepte Telâffuz, Tasavvut, İnşad, Türk Edebiyat ve Tarihi ve İptidaî bir iki dersler muallimliklerine ve yine mektebi mezkûrda talebeliğe namzet olmak isteyen zevatın şeraiti lâzimeyi anlamak üzere mahı hali rumînin 28 inci Cumartesi ve 29 uncu Pazar ve 30 uncu Pazartesi günü sabah zevali saat 9 dan 12 ye kadar Darülbedayii Osmanî müdürü umumîsi Mösyö Antuvan tarafından kabul olunacakları ilân olunur.»

Kadın, erkek 199 namzet müracaat etti. Şehremini, (Maliye Nazırı Cavit, âyan âzasından Abdülhakhâmit ve şair Tevfik Fikret Beylere) bir tezkere yazarak kendilerini artislerin intihap ve tercihi işiyle meşgul olmak üzere Darülbedayi'e davet etti.

Tevfik Fikret Beyle Cavit Bey gelmediler. Abdülhakhâmit Bey bu daveti kabul edip gelmişti. Kendisinden başka diğer bazı edipler de mümeyyiz heyeti arasında bulundular. Antuvan imtihanları bizzat takip ediyordu. İlk seçmede 197 talipten 63 kişi ayrılmıştı.

1 Temmuz 1330 (14 Temmuz 1914) de İkdam, Sabah, Tanin, Peyam, Tafsiriefkâr, Jamanak, Pozantion, İstanbul ve Latürki gazetelerine şu ilân gönderildi:

«Darülbedaii Osmanîden;

Haile, dram, komedi sınıflarının kabul imtihanlarına Temmuzu Rumînin ikisine tesadüf eden bu Çarşamba günü badezzuhur saat dörtte Darülbedayii Osmanîde devam edilecektir. Mösyö Antuvan'ın tahtı riya-

setinde teşekkül eden heyeti imtihaniye tarafından zirde esamisi muharrer namzetlerin imtihanları icra edileceğinden vakti muayyeninde Darülbedayii Osmanî'de bulunmaları lâzım gelir. Mehmed, Bahattin, Emin Beliğ, Halit, Mahmut Hilmi, Ekrem, Müfit, Süleyman Nahit, Suat, Kâmil, Galip, Salâhaddin Ali, Hakkı Necip, Edip, Sarım, Maksut Beyler.

Heyeti mümeyyize ve namzetler tam vaktinde Darülbedayi'de isbatı vücut etmelidirler.

Namzetler imtihana girerken inşad edecekleri eserler ile ve sadece kitaplar okumak suretile mukabelede bulunacak refikleriyle birlikte gelmelidirler.»

Darülbedayi Tiyatro kısmına ilk alınan muallimler şunlardır :

Dram nazarî: Manakyan Efendi, Dram Amelî: Aktör Burhaneddin Bey (pek az devam etmiştir.) Komedi Amelî: Fehmi Efendi, Komedi Nazarî ve Amelî Muavini: Celâl Tahsin Bey, Temaşa Tarihi Muavini: Halit Fahri Bey. Edebiyat Tarihi: Rıza Tevfik Bey, Edebiyat Tarihi Muavini: Hakkı Tahsin Bey, Edebiyat: Şahap Rıza Bey, Edebiyat Muavini: Celâl Tahsin Bey, Trajedi: Salih Fuat Bey, Trajedi Muavini: Ertuğrul Muhsin Bey, Makyaj ve Mimik Fiziyonomi: Mösyö Riyoti, Makyaj ve Mimik Muavini: Ertuğrul Muhsin Bey, Âdabı Muaşeret ve Teşrifat: Teşrifatî Sadık Bey, Âdabı Muaşeret Muavini: Celâl Tahsin Bey, Türkçe: Arif Hikmet Bey.

Aynı zamanda bir de Heyeti Edebiye teşkil edilmişti. Abdülhakhâmit, Yakup Kadri, Yahya Kemal, Rıza Tevfik, İzzet Melih, Abdullah Cevdet, Müfit Ratip, Emin Bülent, Ahmed Hâşim, Mehmed Rauf, Hüseyin Rahmi, Tahsin Nahit, Asım Beyler bu heyeti teşkil ediyorlardı. Hüseyin Rahmi Bey ilk içtimadan itibaren heyete iştirâk etmedi. Abdülhakhâmit Bey fahrî reis, Yahya Kemal Bey fiilî reis, Ahmed Hâşim Bey kâtip seçildi.

Darülbedayi'in tesisi hazırlıkları bitmişti. Derslere başlamak üzere idi. Umumî Harp ilân edildi. Fransa bize karşı harp açanlar arasında idi. Siyasî vaziyetler, Fransız tebaası Antuvan'ın İstanbul'da kalmasını imkânsız bir hale getirmişti. Tiyatro mütehassısı, alelâcele memleketimizden çıkıp gitmek mecburiyetini duydu, 22 Temmuz 1330. (Ağustos 1914), (Ahvali hazırai fevkalâde ilcasiyle Darülbedayi derslerinin tasnifi ve mektebin küşadı ilânı ahare kadar talik edilmiştir.) yolunda bir ilân gazetelere gönderildi.

Bu sırada «Osmanlı Donanma Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi» temsil-

lere devam etmekte idi. Darülbedayi'deki muallim ve talebeden bir kısmı da tatbikat sahnesi olarak hazırlanan Ferah Tiyatrosunda bu isimde temsiller veriyorlardı. Tatbikat sahnesi: Reşat Rıdvan, Sadık, Şahap Rıza, Fehim Beylerin karariyle teşkil edilmişti. Sanatkârları şunlardır: Nâzım, Rıfkı, Faik, Celâl, Şahap Rıza, Şadi, İsmail Zahit, Ahmed Fehim, Tevfik, Vahan Beyler ve Araksi, Mina, Roza, Mari Mineyan, Arabiyan, Efraz Hanımlar.

12. ÇIRAK MEKTEPLERİ

1330 (1914)

İstanbul Vilâyeti Umumî Meclisi karariyle hususî idarece açılmıştır. 1330 senesi bütçesinin esbabı mucibe mazbatasında bu mektebin açılması sebebi ile kadrosu şu cümlelerle izah edilmiştir :

«Çırak Mekteplerinden maksat erbabı sanat ve ticaret nezdinde hayatını kazanmağa mecbur olan ve henüz tahsil sinninde bulunan çocukların nimeti maariften mahrum kalmamaları için merkezi ticaret ve sanayi olan mahallâta civar yerlerde iptidaî tahsili temin eden giceye mahsus bir nevi mektepler olup bunlardan Avrupa'da vaktiyle pek çok istifade edildiği görülmüştür. Bizde de tatbik edilirse esnaf yanında ve ticarethanelerde çalışan gençlerin istifadeleri temin edilmiş bulunacağından bu nevi mekteplerden şimdilik biri Üsküdar'da diğer ikisi de İstanbul'da olmak üzere üç mektep açılması temin edilmiş ve bunun için 1330 senesi bütçesine beher mektep için şehri üç bin kuruş vazedilmiştir.

Çırak mektepleri kadrosu :

Kuruş	
800	Muallimi evvel
600	Muallimi sani
600	Muallimi salis
500	Muid
250	Hademe
150	Hademe
2900	YEKÛN

Bu mektebin tesisi ve ilk faaliyet devresi hakkında başkaca malûmat elde edilmemiştir.

Şu var ki, 25 Kânunusani 1334 tarihli Atî gazetesinde görülen aşağıdaki yazı bu mektebin geçmişi ile geleceğini hayli aydınlatmış olduğundan bu yazıyı olduğu gibi şu sahifelere geçiriyorum:

«Bugün dördüncü senei devriyei teessüsünü idrâk edecek olan Çırak Mekteplerinin bu müddet içinde gösterdikleri faaliyet gazete sütunlarında pek az bahis mevzuu oldu. Biz bu bapta yeni malûmat vereceğiz:

Bugün İstanbul'un muhtelif semtlerinde sekiz Çırak Mektebi vardır. Bu mekteplerde zamanın vesaitsizliğine ve bir çok gençlerin vazifei askeriyeleri başında bulunmalarına rağmen beş yüze yakın talebe bulunmaktadır. Ancak mekteplerin hini tesisinde bu baptaki ihtiyacı müteayyin ve mütevazzih bir halde bulunmadığı cihetle dört senelik mesaiden tahassül eden tecrübelerin, müessesatı mezkûrede yeni teşkilât ve tesisat vücude getirmek ihtiyacını tevlit edeceği tabiî idi. İşte bu lüzumu idrâk eden Çırak Mektepleri Müdüriyeti umumiyesi bu hususta bir proje tertip eylemiştir.

Önümüzdeki senei maliye zarfında İstanbul Vilâyeti Umumî Meclîsine arzedileceğini istihbar ettiğimiz bu proje hakkında elde ettiğimiz malûmatı aşağıya koyuyoruz :

Çırak Mektepleri esas itibariyle üç şubeye ayrılacaktır. Ticaret, Sınaat, Meslek şubeleri. Bu üç şubenin tedris müddeti birer sene yani tam dokuzar aydır. Her şubede tedrisat iki kısımdır. Biri umumî, biri nazarîdir.

Umumî kısım mektebin bulunduğu muhite ve talebenin istidat ve arzuyu mahsuslarına göre değişecektir. Doğramacılık, demircilik, nakkaşlık ve saire gibi.

Nazarî kısma gelince: Burada gaye yüksek nazariyatı ilmiyeye girişilmek şartiyle talebeye mütehassıs olacağı sanat hakkında bilmesi elzem kavaidi umumiyeyi öğretmekten ibaret olacaktır. İki iptidai şubeyi bitiren talebe meslek şubesine girmeğe hak kazanacak ve burada da bir senelik tahsilden sonra şahadetname alacaktır.

Projede Mektep tedrisatının hududı fevaidinin tevsii maksadiyle bir de serbest dersler vücude getirmek ciheti unutulmamıştır. Bu sayede hiç bir devam ve imtihan kaydine tâbi olmamak üzere mekteplere bilâistisna her yaşta dinleyici kabul olunacak ve bunlardan sonra imtihan vermek arzu edenlere iktidarlarını gösterir bir vesika verilecektir. Proje bu teşkilâtı esasiye dahilinde İnas (kadın) Çırak Mektepleri tesisini de istihdaf ediyor. Bu projenin kabulünü müteakip bütçede karşılık aranmaksızın mevcut mekteplerden ikisi, üçü yeni teşkilâta göre tensik edilecektir.

Bu gibi Mekâtip memleketimizin ticaret ve sınaat âlemi için pek kıymetli sınıflar olduğunu ve okuyup yazmak bilmeyenlere mahsus Türkçe dersleri sınıfları da bulunduğunu ilâve etmeliyiz.

Az bir zamanda pek mühim bir ihtiyacımızı tesviye edecek bir mahiyet iktisap ettirilen Çırak Mekteplerinin heyeti idare ve irşadiyesini takdir eder ve vilâyet umumî meclisinin bu nafi müessesatın temini beka ve terakkisi için icap edecek fedakârlıktan çekinmiyeceğini ümit ederiz.

Bu gibi Mekâtip memleketimizin ticaret ve san'at âlemi için pek kıymettardır. Ve şimdiki alelâde mekteplerin vücude getiremediği bir terbiyei ameliye hâsıl edebilirler. Avrupa'da emsali Mekâtipten fevkalâde istifade olunmakta bulunması başka delile hacet bırakmaz.»

İlâveye hacet yoktur ki harpten mağlûbiyetle çıkış ve mütarekenin dört sene sürüşü yüzünden bir çok faideli mektepler ve müesseseler gibi bu mektep de tahsisatsızlıktan dolayı kapatılmıştır.

13. TERBİYEİ BEDENİYE MUALLİM MEKTEBİ

1330 (1914)

«Bütün medenî memleketlerde olduğu gibi Maarif Nezaretince İstanbul'da da bir **Terbiyei Bedeniye Mektebi** açılmasına teşebbüs edilmiş ve lâzım gelen hazırlıklara dahi başlanmıştır. Mektep, Maarifin Süleymaniye'deki arsası üzerine bina edilecektir. Mektebin tekmil teferruatı fabrikada ihzar edilmiş, temeli kurulmuş, yan duvarları yükseltilmiştir. Programlar Belçika'nın bu hususa ait programları memleketimizin ihtiyaç ve icabına göre tadil edilerek meydana getiriliyor. Mektepte lâzım gelen mahallerden maada terbiyei bedeniye, endaht, elişleri salonlariyle yüzmeğe mahsus bir havuz, tenis, futbol ve ok atmak için dört büyük meydan bulunacak, muhtelif oyunlar meyanına millî ve islâh edilmiş rakıslar dahi ithal olunacaktır. Talim ve terbiye sekiz ay devam edecek ve nazarî olarak ayrıca Anatomi, Fizyoloji, Hıfzıssıhha, Nazariyatı Hareket dersleri gösterilecektir. Terbiye muallimliği mühim ve hususî bir meslek olduğundan burası bir sınıf muallimini yetiştirmeğe mahsus olmakla beraber ayrıca hariçten mümaresatı bedeniyede bulunmak isteyenler için dahi açık bulundurulacak ve muallim olacaklar bir taraftan taallüm edip diğer cihetten muhtelif mekâtip şakirdanını orada talim etmek ve nihayet bunlara ait dersleri görmek suretiyle nazarî ve amelî olarak yetişeceklerdir.

Mektebin ayrıca bir de kızlar şubesi olacak ve Darülmuallimin'den mezun olanlar muallim olmazdan önce burada üç aylık bir staj yapacakları gibi Darülmuallimat mezunları da ayni şartlarla burada üç aylık terbiyei bedeniye tatbikatı göreceklerdir. Hazırlanılan meydanların iki tarafından ebeveyine ve zairine mahsus mahaller bulunacaktır.

Terbiyei Bedeniye Mektebinde senede bir defa terbiyei bedeniye şenlikleri icra edilecek ve muhtelif müsabakalar yapılacaktır. İnşaatın bir aya kadar nihayet bulacağı ümit ediliyor.»

1330 (1911) de çıkan Tedrisatı İptidaiye Mecmuasının şuunu Maarif kısmında görülen ve resmî bir vesikadan aynen alındığında şüphe edilmiyen bu yazı bu adda bir mektebin hemen hemen inşaatı bitmiş ve açılmak üzere olduğunu bu suretle haber vermiştir. Süleymaniye'de böy-

le bir mektebin mevcudiyetini görememekle beraber Çapa'da beden terbiyesi muallimleri için bir mektep açıldığı ve kızlarla erkeklere tedrisatta bulunduğu bilindiğinden bu türlü ilmî hareketlerle Selim Sırrı Tarcan'ın ötedenberi meşgul ve ilgili olduğunu hatırladığımdan bu mevzuu aydınlatmasını kendilerinden rica etmiştim. Yazılarını teşekkürle olduğu gibi neşrediyorum :

"Meşrutiyetin ilânını müteakip 1908 Eylülünde İstanbul'da Mercan yokuşunda hususî bir Beden Terbiyesi Mektebi açtım. Programında cimnastik, Kılıç, Meç, Boks, Atıcılık dersleri vardı. Bu mektep 1909 Nisan ayına kadar muntazam işledi. 1909 Mayıs'ında İsveç Yüksek Beden Terbiyesi Mektebine tahsile gidince o müessese kapandı.

İdman ve Riyazeti Bedeniye namı altında ders olarak Cimnastik ilk 1768 de Galatasaray Lisesi programlarına konmuş ve bu dersin Hocalığına Muaro adında bir Fransız getirilmiştir. İki yıl sonra Kurel adında bir Fransız onun yerini almış, ondan sonra Beyoğlu'nda Bonmarşe satıcılarından Martinetti adında birisine bu ders tevdi edilmiş, onu müteakip bu dersin muallimliğine Stangali denilen Yunanlı Cambaz getirilmiştir. 1879 da Stangali çekilince yerini, en mahir talebesi olan Faik Bey'e terketmiştir. Faik Hoca, 1923 tarihine kadar 44 yıl bu vazifede kalmıştır.

Galatasaray'da İdman ders programlarına girdikten sonra, Bahriye Mektebi, Maçka Askerî Mektebi ve daha sonra Darüşşafaka Beden İdmanlarını programlarına koymuşlardır. Tabiî o devirde bu dersin ilmî ve terbiyevî bir kıymeti yoktu. Jimnastik bir hüner, bir marifet telâkki ediliyordu.

İsveç'ten avdette Maarif Mekteplerine umumî müfettiş tayin edilince, İlk, Orta ve Liselerimizde bu dersin terbiyevî bir şekilde tesis edebilmesi için bir taraftan Muallim Mektebinde öğretmen namzetlerine Nazarî, Amelî, Tatbikî dersler verirken, bir yandan da Kız İlk Mektep muallimlerinden 100 kişilik bir guruba bir yıl Cağaloğlu'nda (şimdi Üniversiteye ait bir arsada bir Terbiyei Bedeniye Muallim binası inşaatına başlattım. Bina bitince harp geldi çattı; askerler bu binayı işgal ettiler. Onlar çıkınca Maliye Nezareti el attı. İçine bir Bez Fabrikasının çıkırıklarını koydular, bina elimizden çıktı. [1]

Gene benim teşebbüsümle Cumhuriyet idaremizin kıymetli Maarif Vekili merhum Necati Bey 1926 da Çapa'da Kız Muallim Mektebi yakınında 30000 lira sarfiyle bir Beden Terbiyesi Mektebi yaptırdı. Ted-

[1] Bu bina şimdi Karamürsel Mensucat Fabrikasıdır. Vefa Lisesinin karşısına düşmektedir.

risatı bir sene devam etmek üzere buraya İlk Mektep Muallimlerinden en kabiliyetlilerini aldım. Kızlar şubesi için bir, erkekler için üç muallim İsveç'ten celbettim. Kendim de bazı dersleri üzerime aldım.

Programda Beden Terbiyesi Nazariyatı, Fiziyoloji, Anatomi, Mihanikiyeti Harekât, Hıfzıssıhha dersleri ve Spor Nazariyatı ile tatbikat dersleri vardı. Bir taraftan da biri kız olmak üzere İsveç'e 3 gencimizi Beden Terbiyesi tahsiline gönderttim.

1930 da Ankara'da Yüksek Beden Terbiyesi Mektebi inşa edildi. Tabiî Çapa Mektebi yerini yeni müesseseye bıraktı. Bu mektep ilmin ve Pedagojinin gösterdiği yoldan gidiyor. Oradan yetişen gençlerin himmeti ile Cimnastik ve sporun bir marifet değil uzun ömre sağlamlığa yardım eden ve ırkı yükselten bir vasıta olduğu anlaşılacaktır.,,

14. DÂRÜLEYTAMLAR

1331 (1915)

1914 de Cihan Harbi patlak vererek Türkiye'nin de ister istemez bu harbe girmesi üzerine harbin doğurduğu sefalet ve açlığın tesiri ve istilâya uğrayan yerlerde yetim ve öksüz kalan çocukların himayesi zarureti bu müesseseleri doğurmuştur. Bilhassa şark vilâyetlerinden getirilen binlerce erkek ve kız çocukları barındırmak, dolayısiyle okutup yazdırmak ve kendilerine bir san'at ve meslek öğretmek düşüncesi bu yolda âcil tedbirler ittihazını icap ettirmiş ve harp yüzünden memleketi terkeden İngiliz, Fransız, Rus ve İtalyanların bıraktıkları mektep ve müesseselere el konup ilk iş olarak bunlar Darüleytam yapılmıştır.

Fakat gerek bu müesseselerin işgali, gerek Darüleytam ittihazı ve idaresi başlangıçta bir Hükûmet, bir Maarif Nezareti işi telâkki edilmiyerek Fırkaçılık çerçevesi içine sokulmuş ve bunları hükûmet değil, halk yapıyormuş diye İttihat ve Terakki Fırkası İstanbul merkezini idare eden Kemal Bey ile Kastamonu mebusu İsmail Mahir Efendi bu işi Darüleytamlar Umum Müdürü Sıfatiyle idareye memur edilmişlerdi.

İşgal edilen binalar esasen de mektep ve manastır gibi ilim ve san'at müesseseleri olduğu ve bunların depolarında bir çok malzeme bulunduğu için ilk senelerde gerek tedris malzemesi, gerek eşya, levazım, hattâ yiyecek hususlarında o kadar güçlük çekilmiyor ve çekilse de o zaman ticaretle de uğraşan ve istediği eşyaya el koymak salâhiyetini almış bulunan Kemal Bey her şeyi kolaylıkla temin ediyordu. Bundan dolayıdır ki yalnız Mekteplere ve Manastırlara değil meselâ muharip devletler tebaasından birisine ait her hangi bir sınaî müesseseye de el atılarak orası Darüleytam talebesi için bir san'at atelyesi haline getiriliyordu. Yine bu salâhiyetlerden ve bu kolaylıklardan dolayıdır ki işgal olunan binalarda bir çok tadilât yapılıp onlara katlar, pavyonlar ekleniyordu. Meselâ: Notrıdam dö Siyon'un üzerine bu sırada bir kat eklenmiş, Yedikule'deki İtalyan Mektebi de bir misli genişletilmişti.

Kemal Bey - İsmail Mahir Efendinin işgal ettikleri müesseselerden Galata'da Ruslara ait manastırları o sırada ve oranın anbar memurunun delâletiyle gezmiş, yapılan tahribat, tadilât ve israfatı gözümle gö-

rüp hayret etmiştim. Binalarla eşya düşman malı ve onlara el atanlar gayri mes'ul şahıslar olduğu için, israfın, suiistimalin haddi hesabı yoktu. Ve bunu da kimse sormağa ve araştırmağa cesarte edemiyordu.

İsmail Mahir Efendi, Fırka mensuplarının iddialarına göre cesur bir adamdı. Fakat başı sarıklı ve kültürü kıt olan bu zat burnundan ilerisini görmez ve düşünmezdi. Arkadaşları da öyle olacak ki sanki bu harp sona ermiyecek, galibiyetle de, mağlûbiyetle de neticelense hiç bir devlet, hiç bir hak sahibi hakkını arayıp sormayacak ve nihayete kadar bunlar yanımıza kâr kalacakmış gibi hareket edildiği için İsmail Mahir Efendi öldüğü zaman onun ölüsünü Bebek'teki Sen Jozef Mektebinin çarçabuk camie çevrilen kilisesi önüne yani mektebin ta göbeğine gömmüşlerdi.

Mütarekenin ilâniyle beraber İstanbul'a gelen ve müesseselerine sahip olan Fransızların elinden bu zatın ölüsünü bir hakarete maruz kalmadan kurtarmak üzere bir gece içinde sarfedilen emeği ve çekilen zahmeti o zamanki Maarif Nazırı filozof Doktor Rıza Tevfiğin beyanatından öğrenmiştik.

Umumî Harp tahminin fevkinde uzayınca, anbarlardaki malzeme bitince, halkta da el konulmak suretiyle alınabilecek eşya, yiyecek ve levazım kalmayınca ve hepsinden üstün olarak Darüleytamların idaresinde usulsüzlük ve israf alabildiğine yürüyünce bu müesseselerin idaresi cidden güçleşmiş ve nihayet hükûmetçe idaresine el atılarak islâhı ve belli başı varidat kaynakları tahsisi cihetine gidilmiş ve bu maksatla 16 Mayıs 1331 de bir Muvakkat Kanun neşir ve bu kanun 2 Nisan 1333 (1916) da aynen kabul edilerek her sene devlet, hususî idare ve belediye bütçelerinden yapılacak yardımdan başka bir defaya mahsus olmak üzere Maliyece 150000 lira nakit ve 500000 dönüm arazi verilmiş, daha sonra bu da kâfi görülmiyerek 3 Nisan 1333 (1916) tarihli başka bir kanunla posta ve telgraf, tütün ve içki vergilerine ek olarak muhtelif miktarlarda daimî varidat kaynakları gösterilmiştir. Fakat bu kanunların neşrinden bir sene geçmeden harp sona ererek mütareke devresine girilmesine binaen harp kadar uzayan mütarekenin hemen başlangıcında düşman devletlerin orduları, donanmaları ve tebaaları İstanbul'a gelerek eski müesseselerini derhal işgale başlamışlardı. Onların işgali bizimkilerden daha elîm ve bizim için daha zararlı oldu. Bir kaç gün içinde hemen boşaltılması lâzım gelen bu müesseseler için yer de bulunamıyordu. Nihayet talebeyi boş duran saraylara yerleştirmeğe mecburiyet hâsıl oldu. Şehir içinde ve dışında hattâ Kâğıthane'deki Çağlayan kasrına varıncaya kadar bütün saraylar Darüleytam ittihaz olundu ve bu suretle o saraylar da tahrip edildi. Bahçeleri birer bozkır haline getirildi.

Darüleytamların masraflarına o zamanki Hükûmet bütçesi tahammül edemediğinden yavaş yavaş tasfiyelerine karar verildi. Tasfiyeye evvelâ; şehir dışındakilerden başlandı. Ayni zamanda bazı vilâyetlerde de bahsolunan yabancı müesseseler Darüleytam ittihaz edilmiş olduğundan onlar da birer birer tasfiye edilerek kalan talebesi İstanbul'da toplanıp ve idareleri **Şehir Yatı Mektebi** adıyla hususî idareye verildi. Nihayet bu idarece de Yatı Mektepleri büsbütün kapatıldı. Ve bugün o muhteşem! Darüleytamlardan bir eser kalmadı.

Tarihçesini şu suretle kısaltmış olduğum Darüleytamları bir de resmî bir ağızdan dinlemek faideli olur. Bunu da Maarif Nazırı Ahmed Şükrü Bey'in Mebusan Meclisinde bu müesseselerin bütçelerinin müzakeresi dolayısiyle vermiş olduğu izahattan öğreniyoruz. Nazır demiştir ki :

«Darüleytamlar 12 Teşrinisani 1330 tarihinde tesis olunmuştur. Darüleytamları tesise saik olan sebebi de arzedeyim: Seferberliği yaptıktan ve harbi ilân ettikten sonra bazı düveli muhasıma kendi müessesatını kapatmak mecburiyetinde bulundu. Bu düveli muhasıma müessesatı meyanında bir çok Darüleytamlar vardı. Bu Darüleytamlar kapanınca oralarda bulunan çocuklar ki —Osmanlı çocukları idiler— açıkta kalacaklar, sefil olacaklardı. Bunların sefaletlerine set çekmek için onları ibata edecek Darüleytamlar tesis etmek lâzım geldi.

İşte 12 Teşrinisani 1330 tarihinde bu yolda bir esbabı mucibe ile meclisi vükelâya müracaat etmiştim. Oradan bir kararname ile Mart'a kadar lâzım gelen tahsisat verildi. Bu tahsisat ile Darüleytamları açtım. Fakat Darüleytamları açar açmaz karşımızda gayet büyük bir ihtiyaç göründü. O ihtiyaç da Balkan Harbinden sonra bu tarafa hicret eden bir çok ahali meyanında kimsesiz bir çok çocukların da mevcut bulunması idi. Bu çocuklar şunun bunun himayesine sığınarak gelmişler, fakat bir tarafta melce bulamadıkları için bir çoğu açlıktan, sefaletten ölmeğe mahkûm bulunmuşlardı. İşte biz düveli muhasıma müessesatını kapadıktan sonra oradaki çocukları himaye etmek için müessesat açtığımız sırada bu çocuklara da rastgeldiğimiz bunları da almağa mecbur olduk. Binaenaleyh 1331 senesi bidayetinde tahsisatımızın tezyidini istedik, meclisiâliniz de bunu Darüleytamlar namına kabul etti.

Darüleytamların tesisinden yedi ay sonra hükûmet evlâdı şühedaya daha mutena bir terbiye vermek için yeni müessesat açmak lûzumunu hissetti. Bunun için evlâdı şüheda vergisi namiyle bir vergi ihdas eyledi.

(Burada nazır Şükrü Bey Darüleytamlar bütçesine dair uzun uzadıya izahat verildikten sonra masrafı çok görenlere karşı şu cevabı vermiştir.)

«Bendenize kalırsa Maarif Nezaretinin dört, beş yüz bin lira alması meselesini meclisi âlinizde meydana koymak bu memleketin haysiyeti için bir leke teşkil eder (pek doğru sadaları). Maarif Nezareti bugünkü tahsisatiyle kendini diriltemez. Bulgaristan hükûmeti iki sene evvel 34000000 leva yani 1500000 liralık maarif bütçesine malikti. İki sene içinde ise bu miktarı 57000000 levaya çıkardılar. Yani masraf bütçesini takriben 3500000 Osmanlı lirasına iblâğ etti. Hattâ geçenlerde bir Tıp Fakültesi tesis etmek için bütçelerine yeni tahsisat koydular. Mülk ve nüfus itibariyle bizim rub'umuz olmıyan Bulgaristan'ın bugünkü bütçesi bizim bütçemizden üç defa fazladır. Bu böyle olunca bizde niçin olmadı? diye teessüf edelim. Bu, meclisi âlinizde zikrolunacak bir mes'ele değildir.

Sonra eytamın muhtelif devairce idare edildiğini söylediler. Muhacirin idaresi büyük, küçük bilûmum muhacirine bakmak mecburiyetindedir. Biz de Darüleytamları tevsi etmek istedik ve meclisi âlinizde mükerreren arzettiğim gibi Darüleytamların mevcudu 15 veya 16.000 dir, dedim. Fakat bugün mevcudu 11600 dür diyorum. Çünkü bunun sebebi vardır. Müdiriyeti umumiye teşkilâtını yaptıktan sonra erzakın bu galâsı karşısında on altı bin Eytamı idare edemedik. Ve bu Eytamhanelerin bir kısmını kapatmağa mecbur olduk ki ekserisi Sıvas'tadır. Bunu yüreklerimizin kanı akarak, maatteessüf kapattık. Eğer kabil olsaydı o muhacirin idaresinin elindeki Eytamı da alırdık. Çünkü muhacirin idaresi bu Eytamı yalnız yedirip içiriyor, ölümden kurtarıyordu. Halbuki biz hem ölümden kurtarıyoruz, hem de kendilerine atî için bir hayat veriyoruz; yani onları ilimle, san'atla teçhiz ediyoruz. Binaenaleyh kabil olsa da onları da Darüleytamlara yerleştirebilseydik.

Sonra evlâdı şüheda için yapılan müessesatın adedini çok gördüler. Efendiler size arzederim ki biz düveli muhasımenin bu gibi müessesatını kapattığımız zaman onların açmış oldukları Darüleytam müessesatı 100 den eksik değildi. Ecnebiler memleketimizde fedakârlık ederek 100'ü mütecaviz Darüleytam açmışlardı. Halbuki bu memleket henüz bir Darüleytam açmamıştı. Fakat kabul ettiğiniz bütçe sayesinde bunları 65'e çıkarttık. Kapattıklarımızla beraber sekseni mütecaviz idi. Bu 65 Darüleytam ise kâfi gelmiyor. Binaenaleyh bunları bu kadar tezyid edersek memlekete o nisbette hizmet etmiş oluruz.

Sonra program haricinde müessesat yapmışız. Biz programımızın haricinde bir tane müessese açmadık. Nerede bir müessese, nerede bir bina ve nerede bir yetim, teselli edecek bir yavru bulduk isek orada bir Darüleytam açtık.» [1]

---

[1] Muallim Mecmuası, 15 Kânunusani 1334 (1918) Sayı. 18

Gitgide bu Darüleytamların hemen hepsi kapatıldı.

Bugün koca İstanbul'da parasız olarak yetimleri barındıracak, onlara bir sanat, bir meslek öğretecek bir tek müessese bulunmadığını da şurada esefle haber veriyorum.

15. İNAS DÂRÜLFÜNÛNU

1331 (1915)

Tanzimattan sonra kızlara hiç olmazsa ilk tahsil verilmek üzere 1278 (1861) tarihinde Kız Rüştiyelerinin 1286 (1869) da Kız Sanat Mektebinin ve yine o tarihte Darülmuallimat denilen Kız Muallim Mektebinin açılmış olduğunu bundan evvel bu mekteplere ayrılmış olan yerlerde göstermiş ve 1288 inci sayfada yine kızların ve kadınların orta, lise ve yüksek tahsil ve dolayısiyle hayata atılışlarını anlatmıştım. Daha sonra 1427 inci sayfada Kız İdadisi ve 144 üncü sayfada Kız Sultanisi hakkında izahat vermiştim. Burada da en yüksek tahsile, kızların Darülfünun ailesi arasına kabul edilişlerinin safhalarını belirtmeğe çalışacağım.

Kızların yüksek tahsile kabulleri 1331 (1915) senesi başında onlara Darülfünun'da serbest konferans verilmekle başlanmış ve Salih Zeki'nin Darülfünun Eminliği zamanına rastlıyan bu teşebbüs hayli muvaffak olmuştu.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu **Hayatım** adını taşıyan hâtıralarında bu mevzua şu satırlarla temas etmekte ve bu işe Süleyman Paşa zade Sami Beyle kendisinin ön ayak olduklarını şöyle anlatmaktadır :

«Balkan Harbinden sonra 1330 a doğru —katî tarihini hatırlıyamıyorum: notlarım arasında kayda da tesadüf edemedim— memleketin kültür tarihinde ehemmiyetle kaydedilecek bir vaka oldu. Daha önce anlattığım gibi Süleyman Paşa zade Sami Beyle birlikte bir çok iyi şeyler düşünüyor ve bunları hükûmete kabul ettirmek için çalışıyorduk. O tarihe kadar Türkiye'de kadınlara yüksek tahsil verecek hiç bir müessese yoktu. Kadınlarımızın en ileri tahsilleri Sultanî ve Kolej derecesinde kalıyordu. Hareket ve yenilik yolunda emekliyen Meşrutiyet Türkiyesinin kadınlara vereceği tahsil bununla kalamazdı.

Kadınlar isteseler de Darülfünun'a gidemezlerdi. Sami Beyle düşündük, ne yapalım ki ortalığı velveleye vermeden Türk kadınını yüksek tahsil, hele Darülfünun'un kapısına kadar götürelim, dedik. Aklımıza gelen çare pek çok basitti. İşte «Hanımlara mahsus serbest dersler» diye

kurslar açtırırız: bu kursları Darülfünun konferans salonunda verdiririz. Bu kurslar için en muktedir hocaları, seçeriz, dedik. Sami Bey altmışına yaklaşan bir insan olduğu halde çocukluk ruhunun bütün saflığını muhafaza ediyordu. Gözleri parladı, dudaklarını şapırdatıp sevincinden ellerini birbirine çırptı:

— Oldu, oldu, bu işde oldu, mükemmel! dedi.

Hemen bir ders cetveli yaptık. Bu cetveli —tamamlığını iddia etmemekle beraber— hafızama güvenip yazıyorum:

Öğretilenler : Riyaziyat, Kozmografya, Fizik, Hukuku Nisvan, Terbiyei Bedeniye, Tarih, Hıfzıssıhha, Terbiye.

Öğretenler : Salih Zeki, Gelenbevî zade Sait, Mahmut Esat, Selim Sırrı, İhsan Şerif, Besim Ömer Paşa, İsmail Hakkı.

Öyle içtimaî yenilikler vardır ki, onların ehemmiyeti, müteşebbisleri tarafından bile önceden tahmin edilemez. Her türlü ilmî doneler malûm iken bile muayyen tohumun muayyen toprak üzerinde tekâmülünü yapıp alacağı katî bünyeyi öncesinden kestiremeyiz. Hayatın tekâmülünde sürprizlere her zaman açık bir yer bırakmak lâzımdır. Hayat gerçekten yaratıcı bir şeydir. Bu işte de böyle oldu. Sami Bey ders cetvelini alıp doğru Maarif Nazırı Şükrü Bey'e gitti. Sonra anlattı :

— Nazır teklifi çok iyi karşıladı. Hemen hocalara tezkereleri yazdırdı, dedi.

Şurasını da söyliyeyim ki, bu işler büsbütün fahri yapılacaktı. Serbest dersler açıldı. Darülfünun konferans salonu hıncahınç doldu. Ve bu hâl bütün yıl böylece devam etti.

Türkiye Maarif Tarihini yazanlar 1330 yılında Zeynep Hanım konağının sağ kolunda bir İnas Darülfünunu'nun günün birinde birden bire açılıverdiğini bildirirlerse doğru söylemiş olmıyacaklardır. Çünkü İnas Darülfünununa varlık veren rüşeymin, bahsettiğim serbest dersler olduğunu unutmamalıdır. Yıl sonunda imtihan geçirip muvaffak olan hanımlar, İnas Sultanîlerinden ve Darülmuallimattan gelen gençlerle birlikte, yeni açılan Kız Üniversitesinin ilk talebelerini teşkil ettiler. Serbest dersler kanalından İnas Darülfünun'una girdikten sonra hayata atılanların çoğu muvaffak olmuşlardır.

Serbest derslere çok hücum ediliyordu. Bu dersler yalnız nazarî kalmayıp tatbikat ile birleşiyordu. Sayısı bazan altı yedi yüze varan bu serbest dinleyicileri görmek insana çok ümit veriyordu. Besbelli idi ki, yüksek bilgi ihtirası taşıyan bu kadınlar demokratik bir cemiyetin müsavat

ve hürriyeti için susayıp gelmişlerdi. Mahmut Esat Efendinin, İhsan Şerif Bey'in derslerinde oturacak yer bile bulunmuyordu. Ben de derslerime karşı gösterilen rağbet ve alâkadan çok memnun idim.»

Nafi Atuf Kansu da bu Darülfününun kuruluşunu o zamanlardaki gazete ve mecmuaların yazılarına göre şöyle anlatır:

«Bu konferanslar haftada dört gün olmak üzere Darülfünun konferans salonunda veriliyordu ve başlıca mevzular şunlardı :

Kadın Hukuku, Heyet İlmi (Kozmoğrafya), Fennî Malûmat, Umumî ve Kadın Hıfzıssıhhası, Elişleri, Tarih, Ev İdaresi, Pedagoji.

Kadınlarımız için tali bir tahsil üstünde sayılan bu derslerin açılmış olmasından dolayı matbuat memnuniyet gösteriyor ve bu derslerin kadınlarımızın fikrî terakkisinde yapacağı tesiri şu satırlarla anlatıyorlardı :

«Hakikaten yükselmeğe azmetmiş olan bu milletin evlâdına ilk terbiyeyi verecek olan kadınlığın fikren imdadına yetişmek, onu yükseltmek, ona Darülfünun salonları içinde talim hakkını vermek fikrî inkılâp için tam mânasiyle bir başlangıçtır. İçtimaî heyetimizin yarısından fazlasını teşkil eden kadınlarımızın mevcudiyeti ihmal olunamazdı, ihmal olunursa sonu felâket olurdu ve oldu.

Hakikaten doğrudan doğruya, korkmıyarak ikrar edelim ki, bizim fert ve şahıs hususundaki hiçliğimizin başlıca sebebi aileyi idare ve terbiyesi altına alacak kadınlarımızın yükselmesine çalışmamaklığımızdır.

Zaten erkek de tenevvür edememiş olduğu için aile ve vatan öksüz kalıyorlar; bu mahrumiyet içinde yetişen gençler ne ile mevcudiyet kazansınlar?» (İkdam gazetesi)

İşte matbuatın ehemmiyetini bu kadar tebarüz ettirdiği bu dersler kızlarımız için yüksek tahsilin hakikaten başlangıcı olmuştur.

Ancak yurtta Kız İdadileri ve Kız Muallim mektepleri arttıkça bunlara kadın muallim bulmak zarureti hâsıl olduğundan bu dersler bir müddet devam ettikten sonra lâğvedilmiş ve Kız İdadilerini bitirerek yüksek tahsil görmek isteyen kızların Maarif Nezaretine müracaatları üzerine İstanbul Darülfünun'u içinde **İnas Darülfünunu** adiyle bir kısım açılmıştır.

Bu Darülfünunun ilk talebesi Kız İdadileri mezunları ile İstanbul Kız Muallim Mektebi mezunları ve çoğu da Kız Muallim Mektebinde parasız yatılı talebe idi. Bu Darülfünunun üç şubesi vardı: Her şubenin

tahsil müddeti de üçer sene idi. Bu şubeler: Edebiyat, Riyaziyat ve Tabiiyat şubeleridir.

Edebiyat şubesinde: Türk Edebiyatı, Resmî ve Hususî Kitabet, Osmanlı Tarihi, Umumî Tarih, Coğrafya, Etnoğrafya, Felsefe, Terbiye, Edebiyat Tarihi, Sanayi Tarihi, İçtimaî İlimler, İktisat, Cari Kanunlar.

Riyaziyat şubesinde: Felsefe, Terbiye, Müsellesat, Hesabı Âli, Cebri Adî, Fizik, Hendese, Cebri Âlâ, Heyeti Riyaziye, Tahlilî Hendese, Mihanik, Cari Kanunlar.

Tabiiyat şubesinde: Kimya Tatbikatı, Nebatat, Madenî Kimya, Fizik, Hıfzıssıhha, Tabakat, Felsefe, Hayvanat, Terbiye, Müsellesat, Tahlili Kimya, Uzvî Kimya, Sınaî Kimya, Teşrih, Heyeti Tabiiye, Carî Kanunlar.» [1]

İnas Darülfünun'u açılışının Türk matbuatı kadar yabancı gazete ve mecmuaları da ilgilendirdiği görülüyor. Meselâ Sabah gazetesinde muharrir Mahmut Sadık şunu yazıyordu:

«Dün Darülfünun'da Osmanlı hanımlara mahsus olarak tesis ve küşad olunan derslere iptidar edilmiştir. Osmanlı tarihi medenî ve içtimaisinde bu suretle mühim bir hatve atılmıştır. Bu hatvenin ne kadar mühim olduğunu ve fakat bunun ehemmiyeti ne gibi şeraite tâbi bulunduğunu evvelce bir makalede teşrihe çalışmıştık. Bu hatve ilk bir tecrübe demektir. Bu tecrübeyi doğrudan doğruya tahsili âliyi hanım kızlarımıza bilâ kaydü şart küşade bulundurmak ile itmam edebiliriz. Onları memlekete ve millete müfit kılabiliriz. Bu şart ile inkılâbı medenî ve içtimaiye muvaffak olarak biz de akvamı mütemeddinenin işgal etmekte oldukları mevkileri işgale kudret bulabiliriz.

Dünkü Servetifünun'un başka makalesinde meselenin pek iyi izah olunduğunu gördük. Servetifünun'a bu makaleyi yazmış olan refiki muhteremimiz de bizim gibi Darülfünun'da hanımlara mahsus derslerin tesis ve küşadının hayatı içtimaiyemizde fevkalâde bir vak'a olduğunu tasdikde tereddüt etmiyor ama bu vak'aya bir garplı nazariyle bakmamamız, fazla hayalâta düşmememiz lâzım geldiğini de ilâve ediyor. Yani hanımlara ve hanım kızlara Darülfünun'da bir dershane açılmasının mânası, tahsili âliye kadınların kabulünü mutazammın değildir. İhtimal Avrupalılar bunu böyle anlarlar. Biz de onların anlayışına göre anlarda derecesinden ziyade sevince kapılırız. Kapılmıyalım. Hakikati görelim. Servetifünun muharriri muhteremenin ifadesinden maksadı bu olduğunu istişmam ediyoruz.

---

[1] Türkiye Maarif Tarihi. Sahife 84.

Bizdeki an'anatın henüz tahsili âliyi hanımlara ve hanım kızlara bilâ kaydü şart küşade bulundurmağa mâni olduğu ve belki bir müddet daha mâni olması muhtemel bulunduğu da bahsettiğimiz makalede gösterilmiştir. Fakat Niçin? Niçin an'anat namına mevanii tahsiliye ve tekâmüliyeyi idame etmek istiyoruz? Niçin azmi terakkiyanemizi daha ziyade ileri götürmüyoruz?

Yine Servetifünun diyor ki, «Bu teceddüt muhterizane ve müteredddidane olsa da şayanı dikkattir.» Niçin hâlâ ihtiraz ve tereddüt, havf ve heras?» [2]

«Darülfünun dershaneleri hanımlara ve hanım kızlara küşat edilmekle beraber bu hususa dair tebliği resmi de gösterilmiş olduğu gibi derslere devam edecek olan hanımlar imtihanlardan azadedirler.

Vakia henüz İdadî tahsilini ikmal ederek Darülfünun tahsiline usulünde devam edebilecek ve bütün dersleri takip eyliyecek surette yetişmiş olan hanım kızlar çok olmıyabilir. Fakat bu bir sebep değildir. Esası vazı' ve kabul edilerek, yani tahsili âliyi tamamiyle kızlara açarak ondan sonra tahsili âliyi takip ve ikmâl edebilecek kızlarımız var mı? Yok mu? anlarız, yoksa yetiştirilmesine çalışırız.

Sırası düştükçe söylendi ve söyleniyor ki âlemi İslâmda ve ezcümle Rusya'da İslâm kızları derecatı âliyei tahsilden müstefit olmaktadırlar. Orada tabibeler yetişmiş, Darülfünun tahsilini ikmal etmiş olan benatı muhtereme milletlerinin medarı iftiharı olmuşlardır. Meselâ bugün Rusya'da din kardeşlerimizden doktor payesini ihraz etmiş olan bir hanım hemşiremiz, bir hanım kızımız İstanbul'a gelir de burada icrayı tababet etmek isterse Tıp Fakültesi onun icazet imtihanını kabulde ve müsaadeyi itada aslâ tereddüt etmemelidir. İşte bugün bizim istediğimiz budur. Dört, beş sene evvel bu hususta verilmiş olan ters ve irticaî bir kararı ortadan kaldırtmak lâzımdır.

Maamafih ilk hatve olmak, birinci kademeyi teşkil etmek üzere Darülfünunda hanımlarımıza dersler küşadını memnuniyet ve şükran ile karşılarız. Şu son zamanlarda an'aneperestanın telâşlarına rağmen Osmanlı kadınlığı âleminde her türlü tereddütlerden, havflerden kâh kâh irticaî hareketlerden kat'ı nazar terakki ve taaliye doğru pek ehemmiyetli tezahürat ve inkişafat var. Burası gayri münkerdir. İstikbal hakkındaki ümitleri takviye eden de bu tezahürat ve inkişafatdır. Bunu harekâtı ciddiye ve teşebbüsatı müfidenin takip etmesi ve vatan ve milletin itilâsını temin edecek semereler vermesi doğrudan doğruya Osmanlı hanımlarının azim ve gayretinden beklenir. Bunu da unutmıyalım.

---

[2] Sabah gazetesi; 26 Kanunu sanî 1329 (1914)

Maamafih ilk hatve olmak, birinci kademeyi teşkil etmek üzere Darülfünunda hanımlarımıza dersler küşadını memnuniyet ve şükran ile karşıladık.» [3]

Yine bu gazete bu mevzu etrafında şu yazıyı da neşretmiştir:

«Deyli Telgraf gazetesi **Türkiye'de kadınlar** serlevhası ile yazmış olduğu makalei mahsusada şu yolda mütaleatta bulunmuştur:

Hükûmeti Osmaniye bu kere gayet mühim bir karar ittihaz etti. Artık İstanbul'da kadınlar Darülfünun'a kabul olunabileceklerdir. Hanımlar için Darülfünun'da İlmi Hıfzıssıhha, Hukuku Nisvan ve Usulü İdarei Beytiyeye dair dersler açılmıştır.

Hükûmeti Osmaniye tarafından kadınlar hakkında ittihaz olunan bu ilk teşebbüsün Osmanlı âlemi İslâmı üzerine ciddî bir tesir icra edeceği şüphesizdir. Elyevm Türkiye'de kadınlar hakkında uyanan efkârı terakkiperverane terakkiperver bir fırka mevcuttur. Bu fırkanın nüfuz ve tesiri gittikçe tezayüt etmektedir.

Türk matbuatı dahi kadınların harekâtı terakkiperveranesini tasvip etmektedirler. Bilhassa haftalık bir risale kadınlara pişivalık vazifesiyle mükellef bulunuyor. Bundan başka Türk kadınları tarafından izhar olunan bu hareketi terakkiperveranenin bir meziyeti mahsusası vardır. O da harekati terakkiperveranenin memleketin mukadderatını ellerinde tutan zevatın müzahereti fiiliyesine mazhar olmasıdır. Türk müceddidleri, kadınların bir milletin hayatı umumiyesine iştirâkinin pek büyük kıymeti haiz bir âmili mânevi olduğunun takdir ve bunu mahzı hakikat olmak üzere telâkki etmişlerdir. Hükûmeti Osmaniyenin kadınlar hakkındaki teşebbüsü ahiri de bunu isbat eder.

Yeni Türkiye'nin vücut bulduğu tarihtenberi mürur eden beş sene içinde Türk kadınları hakikî kadınlığın meziyetlerini fiilen göstermişler, en hürriyetperver garp kadınları kadar hissiyatı vatanperverane ile meşbu bulunduklarını delâili katıa ile isbat eylemişlerdir. Türk hanımları bilhassa son muharebede hiç de fedakârlığı diriğ etmediler. Hilâliahmer Cemiyetine iştirâk ederek meydanı muharebede mecruh veya hasta düşenleri tedaviye şitap eylediler. Bundan başka garp zinetlerinden feragat ile ancak yerli malların istihlâki hususunun teshil ve tervici için de ayrıca bir cemiyet teşkil ettiler.

Her halde Türkiyede kadınlar hakkında ittihaz edilmiş olan teşebbüsü ahir memnuniyeti mahsusa ile telâkkiye şayandır.

---

[3] Sabah gazetesi, Kânunuevvel 1339 (1914).

Bu husus; Türkiye'de yeni bir kadınlık hayatı başlamış olduğuna delâlet eder.» [4]

İnas Darülfünunu'nun ilk senesi ve ilk talebesi ile bunların muvaffakiyetleri derecesini o sırada Tanin gazetesine yazılmış olan bir makalenin şu bir kaç satırı da göstermektedir:

«Memleketimizde bu sene bir İnas Darülfünunu şubesi küşat edildi. Bu hâdise sulh zamanında ve adî şartlar altında vukua gelseydi hiç şüphesiz, matbuat tarafından lâyık olduğu derecede ehemmiyetle telâkki edilecek, umumun nazarı dikkatini uzun müddet bu mühim hatvei inkılâba matuf kılacaktı. Halbuki maatteessüf öyle olmadı. Gazetelerimiz İnas Darülfünunu'nun küşadını ancak haber verebildiler. Bu bapta Avrupa ve Amerika gazeteleri belki daha ziyade malûmat neşrettiler.

Darülfünunun İnas şubesi açılalı bir kaç ay oldu. Bu müddet talibatın derecei istidat ve istifadesi ve tedrisatın mahiyeti hakkında katî fikirler peyda etmeğe ve umumî neticeler çıkarmağa bittabi kâfi değildir. Bununla beraber tedrisatta bulunan muallimlerin talibat hakkında şimdiye kadar her halde bir çok müşahedat ve tetkikat elde ettiklerini düşündüğümüzden dün muharrirlerimizden biri Darülfünun'a giderek muallimini kiramdan bazılarının bu bapta reylerine müracaat etmiş ve malûmat cemine çalışmıştır. Elde ettiğimiz malûmata nazaran Darülfünun İnas kısmı elyevm dört şubeden müteşekkildir ki, bunlar Riyaziyat, Edebiyat, Tabiîyat ve Senayii Nefise şubeleridir. En çok talebesi olan kısım Senayii Nefise şubesidir. Riyaziyat şubesinde 6, Edebiyatta 7 ve Tabiîyatta 12 talibat vardır.

Talibat Darülmuallimat ve İnas Sultanisinden yetişmiştir. Bu sene mektebin yalnız ilk sınıfı küşat edilmiş olup teşkilât itmam edilinceye kadar her sene daha ileri derecede bir sınıf ihdas edilecektir. Bütün muallimler şu noktada müttefektir ki talibatın hepsi büyük bir hevesle çalışmakta, son derecede gayret ve hüsnüniyet göstermektedirler. Not defterlerinin intizamı gayret ve intizamlarına haricî bir emare teşkil etmektedir. Kısmı âzamı notlarını kemali dikkatle tebyiz ederek muntazam bir halde bulundurmaktadırlar. Bu cihetler mucibi memnuniyet olmakla beraber ehemmiyeti mahsusayı haiz bir şey değildirler. Dünyanın her tarafında tedrisatı âliye ile iştigal edenler itiraf etmektedirler ki; kızlar gayret, dikkat, faaliyet ve intizam cihetlerile erkek talebeye tekaddüm etmektedirler.

Erkekler arasında dersleri merak ile takip edenler, notlarını ve mü-

[4] Sabah gazetesi: 31 Kânunu sanî 1329 (1914).

taleası icabeden kitapları vakit ve zamanile okuyup hazırlayanlar ekseriyet bile teşkil etmediği halde kızların hemen hepsi bu bapta ikdamı tam göstermektedirler. Tedrisatın neticeleri ve semereleri hakkında hakikî bir miyar olabilecek şey; gayret ve intizam ve hüsnü niyyetten ziyade derecei istidat ve idrâktir. Şurası calibi memnuniyettir ki: Darülfünun talibatı istidat ve kabiliyeti idrâk cihetile muallimleri üzerinde pek iyi bir tesir bırakmışlardır. Meselâ Riyaziyat derslerine iştirâk eden talibattan üçü hemen hiç cebir görmemiş oldukları halde yalnız üç ay içinde Sultanide iki senede gösterilen malûmatı iktisap etmeğe muvaffak olmuşlar ve dersleri suhuletle takibe başlamışlardır. Felsefe derslerinde talibat en müşkül mebahise akıl erdirebilmektedirler. Ara sıra tertip edilen müzakere saatlerinde verdikleri cevaplar umumiyet itibariyle ezbercilik etmediklerini ve dersi lâyıkiyle anlıyabildiklerini göstermektedir.

Hanımlarımıza ait hayatı irfanın devamlı bir mazisi ve müddehar ananatı olmadığını nazarı dikkate alacak olursak memleketimizde bir kaç sene içinde Darülfünun derslerini takip edebilecek bir derecei istidatta talibat yetişebilmesine ne kadar iftihar etsek azdır.»

* * *

Burada üzerinde ehemmiyetle durulacak bir nokta var:

Ortada bir Darülfünun bulunurken onun binası içinde kızlar için neden ayrıca dersler açılmış olmasının sebebini anlamakta yeni nesil her halde güçlük çekecektir.

Bunun sebebi; o zamanlara kadar kızlarımızın, kadınlarımızın örtülü bulunmaları, erkeklerle bir arada yaşamaları ve en kestirme bir anlatışla tamamiyle hayata atılmamış, atılamamış olmalarıdır. Bu kitabın bir çok yerlerinde birer vesile ile anlatıldığı gibi kadının örtünmesi dinin koymuş olduğu yasaktan, hayata atılamamış olması da yaşayışın pek o kadar güç ve ihtiyaçların da o nisbette çok olmayışından ileri geliyordu.

Fakat umumî harp içinde erkeklerin çoğunun harbe gitmiş olması memur ve amele sınıfları arasında boşluklar husule getirmiş ve yaşayışı da oldukça güçleştirmiş olduğu için bunların yerlerini ister istemez kadınlar doldurmağa başlamıştı.

İşte bu sıralarda resmî dairelerde tek tük, postahanede ise kütle halinde kadın memurlar görünmeğe başlamış, hattâ bu sonrakilere yüzleri açık olmakla beraber hususî bir çarşaf da giydirilerek bu da başkaca dedikoduya sebebiyet vermişti. Resmî dairelerde kadın memurlar çarşafla iş görürlerdi. Yalnız yüzlerinde peçe bulunmazdı. Hayli zamanlardan-

beri muallimlikte ve ebelikte çalışan kadınlar da vazifelerini yine çarşaflı oldukları halde yaparlardı.

Bununla beraber bu sırada memlekette bir yandan Kız İdadisi açılıyor, orada kızlarımız erkek muallimlerden ders görüyorlardı.

Tiyatro ve sinema gibi umumî binalarda ise önceleri ayrı yerlerde sonraları yavaş yavaş karışık olarak bir arada bulunuyorlardı.

İlk önce Türk Ocağında kadınla erkeğin ayni konferans salonunda birleştiği, fakat bu salonun sağında kadınlar, solunda erkekler oturduğu görüldü.

Bu tarihlere kadar parklara, umumî bahçelere, lokanta ve pastahanelere de Türk kadını giremezdi.

1329 (1913) de Gülhane parkı açıldığı sırada bu yasak da kaldırıldı. Ve Türk kadını ve kızı da parklara girmeğe başladı.

Darülfunun'da kızların dershaneleri ayni bina içinde olmakla beraber erkeklerle ihtilât ve irtibatları yoktu. Fakat hepsi ayni kapıdan girip çıkıyorlar, ayni koridorlardan geçiyorlar ve ayni merdivenlerden inip çıkıyorlardı. Hattâ bir aralık bunlar hoş görülmiyerek ve hazmedilmiyerek İnas Darülfununu talebesi Zeynep Hanım konağından çıkartılıp Cağaloğlunda bulunan eski Lisan ve Hukuk Mektebi binasına götürüldü.

Bütün bunlar kızlarla oğlanların bir arada tedrisine o sıralarda an'anenin, örf ve âdetin, hattâ göreneğin müsait olmamasından ileri geliyordu. Önceleri muhtelit, şimdi katıklı denilen tedrisat usulü o zamanlarda yalnız Sıbyan Mekteplerinde vardı. Fakat Rüştiyelerden itibaren kızlar ayrı, erkekleri ayrı okutmak hükûmetin şiddetle ve taassupla takip ettiği düsturlardandı.

Fakat yavaş yavaş efkârı umumiye bu düsturu da münakaşaya başladı.

Meselâ şimdi Ankara radyosunun başında ve o tarihlerde Berlin'de tahsilde bulunan Vedat Nedim'in **Mekteplerimizde cinslerin birleştirilmesi** başlığı altındaki yazısı Maarif Tarihinde yer alacak bir ehemmiyette görüldüğünden olduğu gibi aşağıya koyuyorum :

«Avrupa pedagogları arasında bir takım münakaşalara yol açan bu meselenin bizim muhitimiz için ve içtimaî hayatımızda doğmasını sabırsızlıkla, temennilerle beklediğimiz büyük inkılâp için pek yüksek, pek hususî bir ehemmiyeti haiz olduğu şüphesizdir.

Biz eğer cemiyetimizin kadınlık ve erkeklik hayatında eski kof an'a-

neleri kökünden çürüterek yeni bir âlem yaratmak istiyorsak —ki bunu mutlak istemeliyiz— kız ve oğullarımızı şimdiden birbirleri arasında yaşamaya, birbirlerine karşı mevkilerini tanıttırmaya alıştırmalıyız. Esasından yapılmıyan, yani aile ve mektepten başlamıyan terbiye inkılâpları daima eksik ve çürüktür. Küçük bir sarsıntı, ufak bir rücu borası onları yıkabilir. Biz, bütün medeniyetimiz, bütün âtimizle alâkadar olan bu inkılâbın öyle geçici, üstünkörü değil, asırlarca yaşamış meşe kütükleri kadar derin, kuvvetli ve şumüllü olmasını istiyoruz. Kenarı halkalı, hasta ve rüyalı gözler, uçuk, sarı benizler, sonra çarşafların hemen her gün aldığı yeni şekiller, daha sonra Avrupaya gönderilen gençliğimizin o büyük serbestiyet içinde boğulmak tehlikesine düşmüş ve en nihayet edebiyatımızın o kesik öksürükleri bile hep kızlarımızla oğullarımızın biribirine karşı bir sır, bir muamma gibi yabancı büyütülmüş olmalarındandır. Halbuki bu iki cinsin biribirlerine karşı —bütün menetmek isteyici şeklî tedbirlere rağmen— duydukları mıknatisî hisler insanlığın, tabiatın malıdır. Muvaffakiyeti temin eden ise tabiata zıt gitmek değil, onu idare ve terbiye edebilmektir. İnsan yıldırıma karşı ancak ve ancak paratöner koyabildi, o kadar.

İşte asıl mesele tabiatın azgınlığını tadil edecek vasıtaları bulmaktadır. Bu vazifeyi çarşaf ve baş örtüsü gibi sırf haricî ve şeklî şeylerin temin edemediğini bilmem bugünkü İstanbul'u tanıyanlara anlatmak pek fazla değil mi? Hava sıkıştırılırsa patlamak kabiliyetini kazanır. Bu da herkesçe malûm. Çarşafın ince ipekleri bu kabiliyeti içinde zaptedebilecek kadar kavi midir?

Şekil; bu bizim her zaman düştüğümüz uçurum, burada da kendisini gösterdi. Edebiyatımızda şekil, âlemimizde şekil, terbiyemizde şekil. Hiç kelebek kanatlarını üzerindeki renkli tozlar döküldükten sonra gördünüz mü? Ne çirkin olur?

Fakat biz temenni ediyoruz ki, bizim millî ve içtimaî terbiyemiz öyle kelebek kanatları gibi üstüne ilişik tozlardan güzellik almasın.

İşte mekteplerde cinslerin birleştirilmesi keyfiyeti beni, gençliğimizi çocukluktan başlıyarak birbirlerini tanımaya, birbirlerinin tamamlayıcı uzuvlar olduğunu anlamaya ve sonra namusu yalnız saç ucuyla Hazreti Âdemin elmasında görmekten kurtarmaya götüren biricik esaslı yol.

Birlikte okumanın bilhassa bizim muhitimiz için pek mühim olan bu ilk içtimaî faidesinden başka bir çok da terbiyevî faideleri vardır. Bunların en dikkate değeri olanı birlikte ders okutan sınıfların canlı, hararetli olmasıdır. Kızların ancak dikkati aksamıyan çalışması, sağlam hâfızası, taklit kabiliyeti ve lisanı idaredeki mahareti, erkeğin kuvvetli

iradesi, daha iyi inkişaf etmiş zekâsı, doğurucu zihin ve faaliyeti daima biribiriyle rekabet ve temasta bulunur.

Bu birlikte ders ne kadar sürebilir? Dersler harse ait olduğu müddetçe cinslerin aynı bıkmaz çalışma, aynı ciddî düşünüş, aynı sıcak duygu, aynı kuvvetli irade ile techiz edilmesi maksat olduğu için **bir;** ve amelî meslek çalışmak vasıtaları cinslere göre ayrılınca dersleri de **ayrı** olması tabiîdir.

Darülfünunlarda ilmin birlikte dinlenebileceği fazla bir ilâvedir sanırım. Bu birlikte okumanın cinsler arasındaki tabiî ayrılıkları ortadan kaldıracağı endişesi pek uzaktır. Bilâkis o cinslere birbirini tanıtmayı, kâabiliyetlerinin hududunu çizmeyi öğretecektir.

Biliyorum, itirazların en mühimmi asıl bu meselenin esasına çevrilmiş olacak. Kızla erkek çocukların bir arada ders okumaları mı? Ateş ile barut hiç bir kaba konur mu? Çocuklarımızın ahlâkı ne olur sonra? Muhafazakâr uzuvların daha buna benzer bir çok bağırışları... En büyük, en af olunmaz yanlış, kadınla erkeği ateşle baruta benzetmektir. Kadınla erkek bugünkü medenî cemiyetler için ateşle barut gibi birbirine zıt iki madde olmaktan ziyade cemiyet motoruna buhar yapan ateşle sudur. Onlar biribirinin tamamlayıcısı, biribirinin eşidir. Yoksa biribirinin düşmanı, biribirinin zıddı değil.

Çocuklarımızın ahlâkını ise onlar, ayrı ayrı odalarda okutarak, yaşlıca kızlarımızı çarşaflara dolayarak temin edebileceğimizi sanıyorsak aldanan her halde ben değilim.» [5]

Fakat bu türlü neşriyata rağmen muhtelit tedrisata doğru tek bir adım atılamamış, kız talebe çarşaf ve örtüyü atamamış, yalnız gerek talebe, gerekse memur kadınlar yalnız yüz örtüsünü, peçeyi kaldırmışlardı.

Yine bu sıralarda kadın muallimliğe, ebeliğe memurluğa atılmakla beraber, san'ata, ameleliğe ve ticarete de sülük etmeğe, bankalarda, ticarethanelerde daktilo ve memur olan kızlar da görülmeğe başlamıştı.

Bu mecburiyetlerle karşılaşan o zamanki Maarif Nezareti İnas Darülfünununda ticarete atılacak kadınlar için de dersler açtırdı. Bu dershanelere devam edecek kızlar bir sene içinde Umumî Ticaret malûmatiyle birlikte Daktiloğrafi, Usulü Defterî, Türkçe, rakamları ve harflerini anlıyabilecek kadar Fransızca ile Hesap dersleri göreceklerdi.

Bununla beraber kızlar ve kadınlar hâlâ tabiplik yapamıyorlardı.

---

[5] Muallim Mecmuası 15 Ağustos 1334 (1918). Sayı: 24.

Çünkü buna kanun müsait değildi. Yalnız Türk kızları ve kadınları değil, yabancı kadın doktorlara da Türkiye'de tabiplik yapmıya müsaade edilmiyordu.

1333 (1917) senesi İlkteşrininde Sıhhiye Meclisi Umumîsinin Osmanlı ülkesinde kadınların budan sonra tababet yapmakta serbest olduklarına karar vermesi üzerine Türk kızlarının Tıp Fakültesine devam etmemesi için mâni de kalmamıştı.

6 Eylül 1334 (1918) tarihli Vakit gazetesinden Ahmed Emin tarafından yazılan makalede memleketin kadınlardan istifadeye mecbur ve muhtaç olduğu cihetler izah edildikten sonra artık kadınların Darülfünun'a erkeklerle birlikte kabul edilmesi zamanının gelmiş olduğu şu cümlelerle isbat olunuyordu:

«Kadınlara ait telâkkiler bir iki nesil içinde ümit edilemiyecek bir derecede değişmiştir. Kadının okuyup yazmasını, sokağa çıkmasını ahlâka mugayir görenler şimdi daire ve ticarethanelere memur olarak kabul edilmesini pek tabiî bir şey olarak telâkki ediyorlar.

Kadınların hayatı umumiyeye karışması hususundaki tekâmül serî bir surette cereyan etmekle beraber tedricî kademelerden geçmiştir. O surette ki Türk Ocağında ve millî talim ve terbiye merkezinde erkek ve kadınlara konferanslar verildiği zaman bunu çirkin bulmak kimsenin hatırına gelmemiştir.

Bundan sonra Darülfünun'da evvelâ muhtelit konferanslar verilmeğe, sonra da kadınlar ve erkekler için müselsel serbest dersler tertip olunmağa hiç bir taraftan teşebbüs vâki olmaksızın ahval ve hâdisatın tabiî cereyaniyle başlanmıştır.

Memleketin efkârı umumiyesi kadınların tahsil görmek hakkını bu derecelere kadar teslim ettiği, bilhassa harbin mucip olduğu adamsızlık karşısında kadınların mesaisinden memleketin hayrı namına istifade etmek lûzumunu iyice anladığı halde Darülfünun'un Tıp Fakültesiyle diğer Fakültelerinden ve Ticaret ve Sanayi Nefise gibi Meslek Mekteplerinden kadınların istifade etmesine mâni olmak kimsenin tecviz edemiyeceği bir şeydir.»

Bu satırları sütunlarına nakleden Terbiye Mecmuası da (sayı 2, sayfa 78) ona şu mütaleayı ekliyor :

«Biz bu doğru ve haklı mülâhazalara başka bir şey eklemeğe lüzum görmüyoruz. Darülfunun kapılarını kadınlara açarken orada faal bir hayatı fikriye tesis etmeli, en emin ahlâk muhafızının faaliyet olduğunu unutmamalıyız.»

Yine Ahmed Emin'in bu yazısından bahseden 15 Eylül 1334 (1918) tarihli Muallim Mecmuası da (sayı: 20, sahife: 858) de şunu söylüyor:

«Esasen bugün mevcut olan Kız Darülfünunu'na Darülfünun ünvanını vermek doğru olamaz. Kavanini Cariye, Kitabeti Resmiye gibi derslerin yer bulduğu bir müessese bir Mektebi Âlî olsa bile Darülfünun değildir.

Sonra bir tek Darülfünun'u idare edecek müderris ve muallim bulmakta müşkülât çekilirken iki Darülfünun'u yaşatacak müderrisleri nereden bulacağız?. Huzuru ilmide kadınlık ve erkeklik yoktur. İlim ve fen karşısında kadını erkekten ayıran zihniyetin hâkim olduğu yerde esasen Darülfünun yaşamaz.

İki sene önce Tıbbiyeye talebe kabulü fikri ortaya atılmış ve bir çok lehdarları da çıkmıştı. Bu sene meselenin yalnız kavliyatta kalmıyarak hanımlarımızın Darülfünun sıralarında erkek arkadaşlariyle birlikte ders dinlediklerini görmeyi temenni ederiz.»

İşte bu türlü neşriyat üzerine olacak ki bu sırada Türk kızları yüksek bilgilerden Tıp ve Ticaret tahsili veren Meslek ve İhtisas Mekteplerine de girmişlerdir.»

Muallim Mecmuasının 15 Teşrinievvel 1333 (1917) de çıkan 15 sayılı nüshasında **Kadın Doktorlar** başlığı altında yazılan fıkrada şu malûmat veriliyor:

«Sıhhiye Meclisi Umumîsi bu ay içinde pek mühim bir karar verdi. Bu mühim karar; kadınların fimabait icrayı tababette serbestileridir. Sıhhiye Meclisinin işbu kararı üzerine Maarif Nezareti de kadınların Fakülteye devamlarına müsaade edecektir. Son zamanlarda meslek ve san'at hayatına duhülleri müteaddit hâdiselerle maaşşükran görülen kadınlar için bu yeni hâdisenin pek yeni ufuk hayatları açacağında şüphe yoktur. Muallim bu mesut kararı sahifelerine memnuniyetle kaydeder.»

Yine ayni Mecmua 15 Teşrinisani 1337 (1917) tarihli ve 16 sayılı nüshasiyle de şu haberi vermiştir:

«Kadınların tababete dühulleri kararını Maarif Nezaretinin kadınlara Amelî Ticaret Dersleri itası hakkında kararı takip eyledi. İnas Darülfünununda açılan kısmı mahsus ticarethanelerde lâzım olan malûmatı ticariyeyi hanımlara bir senede öğretmek üzere talebe kayıt ve kabulüne başlamıştır. Buraya devam edecek hanımlar bir sene içinde Umumî Ticaret Malûmatı ile beraber Daktiloğrafi, Usulü Defterî, Türk-

çe rakam ve hurufatı anlıyacak kadar Fransızca ve Hesap gibi dersleri de göreceklerdir.»

Bu teşebbüslerden ticaret tahsili kızlara mahsus İnas Darülfünununda başlamış ise de İnas Tıbbiye Mektebi olmadığı ve henüz muhtelit tedrisata da zemin ve zaman hazırlanmamış bulunduğu için kızların Tıp tahsili kuvvede kalmış fiile geçmemiş ve 1406 ıncı sayfada bahsi geçtiği üzere bu da ancak Cumhuriyet devrinde kadınlara mutlak serbestî verildikten sonra mümkün olmuştur.

Cumhuriyet devrinde kadınlar mutlak serbestîye eriştikten ve muhtelif tedrisata da müsaade olunduktan sonra ayrıca İnas Darülfünununa da lûzum kalmıyarak dağıtılmıştır. Bu hesapça İnas Darülfünununun ömrü ancak, 7 - 8 sene sürmüştür.

16. TABİP MUAVİNLİĞİ MEKTEBİ

1331 (1915)

Tahsili uzun süren ve randımanı nisbeten az olan Tıbbiye Mektebinden çıkanların çoğu askerî tababette, üniversitede talim ve tedris hayatında ve hastahanelerde çalışarak Türkiye'nin kaza merkezi olan bir çok şehir ve kasabalarının tabipten mahrum kaldığı gözönüne getirilerek daha kısa yoldan gidilmek suretile bir çok tabip muavinleri yetiştirilmek istenilmiş ve 10 Eylül 1331 (1915) de çıkarılan bir nizamname ile bu mektep açılmıştır.

Mektep yatılı ve parasız ve okutma müddeti de iki seneden ibaretti. Mektebin yanında tatbikat için 150 yataklık bir de hastahane bulunacaktı. Liseleri bitiren veyahut imtihanla bu derece tahsili olduğunu gösterenler mektebe alınırlardı. Mektebi bitirip çıkanlar İstanbul'dan başka yerlerde vazife görecekleri için buraya her vilâyet çocuğundan on tane alınacaktı.

Mektebi bitirenler hükûmetin göstereceği yerde beş sene tababet yapmağa mecburdu. Bu suretle tayin olunanlar altı ay kadar vilâyet tabiplerinin nezaretleri altında iş görecekler sonra tabibi olmıyan kazalara ve nahiyelere gönderileceklerdi. Bunlar bulundukları yerlerde resmî ve gayri resmî tabiplik te yapabileceklerdi.

Bu tabiplere 800 den 1200 kuruşa kadar maaş verilecekti. Beş sene tababet yapanlar isterlerse Tıb Fakültesinin üçüncü sınıfına imtihansız ve dördüncü sınıfına imtihanla girebilirlerdi. Bu türlü tabipler Fakültenin son staj sınıfından muaf tutulurlardı. Çünkü bu stajı daha önce bilfiil beş sene yapmışlardı.

Mühendislerin yükünü hafifletmek için kondüktör veya fen memuru, küçük mühendis yetiştirildiği gibi tabiplerin yükünü hafiletmek için de bu suretle tabip muavini yetiştirilmek istenilmişse de açılması umumî harbin en dağdağalı bir zamanına tesadüf etmesine ve mektebe alınacak lise mezunları o sırada kâmilen ordunun ihtiyacı dolayısile ihtiyat zabit mektebine girmiş bulunmasına göre bu mektep hem cihan harbi yüzünden hem de talebe bulamamaktan dolayı açılamamış ve ancak maarif ve sıhhiye tarihlerinde yarım sahifelik bir yer işgalinden başka bir iş yapamamıştır sanırım.

17. ŞİMENDİFER MEMURLARI MEKTEBİ

1331 (1915)

Garpte 1245 (1829) tarihinde icat edilen şimendifer Osmanlı ülkesine 31 sene sonra gelmiş, burada ilk şimendifer 1272 (1856) tarihinde garbî Anadoluda İngilizler tarafından İzmirle Aydın arasında yapılmağa başlamış ve o tarihten Umumî Harbin çıktığı 1330 (1914) senesine kadar ağır bir surette yurdun ötesinde berisinde inşaatı ilerlemiş ise de sermayesi gibi yapılması ve idaresi de yabancıların elinde bulunmuştur. [1]

---

[1] Bugünün en seri taşıtlarından olan, şimendiferin icadı tarihi 1245 (1829) da İngiliz mühendisi Corç Stefanson'un yapmış olduğu Roşet adındaki buhar makinesiyle başlar. Her ne kadar 1181 (1767) yılındanberi maden cevherleri demir yolları üzerinde atlarla çekilen vagonlar içinde taşınmakta idiyse de bu nakliyat hayvan kuvvetiyle yapıldığı için bu şekildeki demir yollarından büyük şeyler beklenemezdi. Şu hesaba göre dünya demiryolları tarihinin bugün ancak 118 senelik bir mazisi vardır.

Buharın lokomotiflerde muvaffakiyetle kullanılmasından tam 31 sene sonra Türkiye'de demiryolu yapılmağa başlandığına göre buradaki demir yollarının yaşı da 81 seneyi aşmaz.

Türkiye'de demiryolu yapılması şu sebeplerle ve şu suretle başlar: Süveyş kanalı açılmadan önce İngilizler Ümitburnundan geçen Hint yolunu kısaltmak için ilk önce Akdenizi demiryollariyle Basra körfezine bağlama teşebbüslerine giriştiler. 1850 ve 1856 yılında ve bilhassa Kırım muharebesinden sonra bu teşebbüsler tekrarlandı. 11 Eylül 1273 (23 Eylül 1856) da İngilizler İzmir - Aydın demiryolu imtiyazını aldılar. 1860 da inşaata başlandı. Altı sene sonra bu hat Aydın'a vardı. 1863 de yine İngilizler İzmir - Kasaba hattı imtiyazını aldılar. 1864 de işe başlanarak iki sene sonra tren Kasabaya girdi. 1871 de Haydarpaşa - İzmit hattının yapılması için irade çıktı. 1877 de hat İzmit'e ulaştı. Bu hat devlet sermayesiyle, yani istikraz olunan paralarla yapılıyordu. Abdülaziz İzmit'teki sarayında oturarak bizzat hattın ilerleyişini kontrol ediyordu. 1871 le 1874 arasında Rumeli şimendiferleri yapıldı. 1875 de İzmit hattı Alâşehir'e kadar uzatıldı. Yine bu sırada Bursa - Mudanya dar hattı yapıldı.

1886 da Adana - Mersin demiryolu yapılıp işlemeğe başladı. 1888 de Osmanlı Anadolu Demiryolu Şirketi kuruldu. Almanlara ait olan bu şirket 1892'de Ankara'yı Haydarpaşa'ya bağladı ve sonra Konya'ya kadar da hattı uzattı.

Bugün Türkiye hududu dışarısında kalmış olan yerlerdeki hatların tarihlerinden bahse lûzum görmüyorum. Yalnız şu kadarını söyliyeyim ki, Köstence'den Tuna'ya, Varna'dan Rusçuğa, Selânik'ten Manastır'a, daha sonra Edirne'den Filibe'ye ve Kuleliburgaz'dan Selâniğe kadar yapılan hatlarla Suriyede Beyrut'tan Şam'a, Halep'ten Şam'a kadar uzatılan Şimendiferlere sarfedilen paralar ve emekler heder olmuş gitmiştir. Hele

Bu tarihlerde bu memlekette şimendifer yapacak mühendis ve mütehassıslar bulunamıyacağı hattâ bugün bile vagon gibi, lokomotif gibi nakil vasıtalarının tamamen yabancı memleketlerden getirileceği tabiî ve yine bunlar gibi şimendiferi idare edenlerle bu idarelerin baş âmirlerinin yabancı olmaları da ister istemez hoş görülebilirse de telgrafçılar da dahil olduğu halde işletme ve hareket memurlarının Türk olmaması aslâ kabul edilemez. Türklerin bu türlü işlere yaklaşamamasının sebebi ise şunlardır:

Birincisi: O sıralarda Osmanlı ülkesinde bu türlü yabancı şirketlerin muhabere ve muamelelerinin şarkta umumî dil sayılan Fransızca yapılması. İkincisi: Bütün şirket memurlarının —O zaman başa giyilmesi dinden ve milliyetten çıkma alâmeti sayılan,— şapka giymeğe mecbur tutuluşları idi.

Bu cihetler böyle olmakla beraber zevâhiri kurtarmak için ateşçi, biletçi, makasçı, gibi küçük ve hasis memuriyetlerin Türk tebaasına aidiyeti hakkında imtiyazhanelere kayıtlar ve şartlar konulmuş olduğunda da şüphe yoktur. Fakat âmirlerin ve müfettişlerin Türkçe bilmiyen yabancılardan olmaları ve küçük memurların ise onlarla temas ve mükâleme için yabancı dil bilmelerini icap ettirmiş, ayni zamanda şapka giy-

---

Şam'dan Medine'ye kadar 2500 kilometre uzunluğunda kum deryası üzerinde yapılan Hicaz Demiryoluna sarfedilen para ve emek büsbütün boşa gitmiştir. Anadolu'nun şark hudutlarına ve Basra körfezine kadar şümendifer yapılmayıp da çöllerde yapılışının sebeplerinden birisi de devletlerin Osmanlı İmparatorluğu işine müdahaleleri ve onu bu işlerde serbest bırakmamalarıdır.

Şark vilâyetlerine şimendifer yapılması için Rus hükûmeti ne Osmanlı hükûmetine ne de başka bir yabancı şirkete aslâ müsaade etmiyordu. Ve bunu kendine bir tecavüz sayıyordu. Suriye'yi de Fransızlar benimsemişlerdi. Anadolu ortasından geçerek Basra körfezine kadar uzatılmak istenilen demiryolunun Almanlara verilmiş olması ise İngilizleri Hint yolu dolayısiyle kuşkulandırdı. Ve 1914 de umumi harbin çıkmasının sebeplerinden birisi de bu oldu.

Binaenaleyh Osmanlı ülkesinde şimendifer yapılması âdeta bir dünya, bir milletlerarası meselesi halini almıştı.

Türkiye bu işteki serbestîsini ancak Cumhuriyet devrine ve Cumhuriyet rejimine borçludur. Metinde verilen izahat bunu gösterecektir.

Osmanlı ülkesinde ilk şümendifer yapılışının tarih bakımından bazı hatıraları ve vesikaları da müzelerimizde yer almaktadır. İlk önce Türkiye'de şümendifer imtiyazı almış olan İngilizler tarafından Sultan Abdülâziz'e hediye edilmiş ve evvelâ İzmir'den Bornova'ya götürülmüş olan süslü vagon ileride açılacak olan Şümendifer müzesine konulmak üzere şimdi Eskişehir'de muhafaza altında bulundurulduğu gibi Atatürk'ün Katafalkını İstanbul'dan Ankara'ya götürmüş olan vagon da muhafaza edilmektedir. Bir de Etem Paşa'nın Nafia Nazırlığı zamanında yapılmasına başlanan Rumeli demiryolunun ilk çivisini çakan çekiç de bu Paşanın oğlu Halil Etem Bey tarafından Bayezit'teki İnkılâp Müzesine hediye edilerek orada muhafaza edilmekte bulunmuştur.

me mecburiyeti de Türk ve Müslümanları bu işlerden tabiatiyle uzaklaştırmış olduğundan Türk - Müslümanların olması icap eden hakları ve vazifeleri de ister istemez yabancı dil bilen, şapka giymekte dinî bir mahzur görmiyen Türk - Ermeni, Rum ve Yahudiler işgal etmişlerdir. Yalnız rakipsiz bir vazife varsa o da ateşçiliktir. Hem zahmetli, hem de oldukça tecrübeye ve alışkanlığa lûzum gösteren bu hizmeti de bahriyede askerlik yapmış, donanmada veya devlete ait vapurlarda çalışmış olan Türkler yapıyorlardı. İşte bu vaziyet dolayısiyle ve kitabın 1028 - 1029 uncu sayfalarında bahsi geçen Rum Lisan Mektebi Osmanlı Hükûmetinden ziyade uzağı gören Patrikhanenin delâletiyle açılmıştır. Bu mektebin açılış sebeplerini anlatan Meclisi Vükelâ mazbatasındaki şu «Memaliki mahrusede işleyen şimendüferlerde şirketlerle sair bazı müessesatta elsinei müteaddideye aşina memur ve hademe istihdamına ihtiyaç olarak bu gibi işlerde alelekser ecanipden veyahut ecnebî memleketlerde talim ve tedris görmüş olanlardan alındıkları cihetle zikrolunan mektebin küşadiyle o hizmetlerde istihdama salih ve evsaf ve malûmatı lâzimeyi cami etfal yetiştirilmek istenildiği...» fıkraları Patrikhanece gözetilen maksat ve gayeyi hükûmet ağzından da ilân ve tasdik ettirmiştir.

İşte Türk gençleri az maaşla, hattâ mülâzimetle yani parasız, pulsuz hükûmet kapılarına ve askerî hizmetlere koşarken ve şimendifercilik gibi işleri ve hizmetleri hasis ve aşağı bir meslek görürken Rumlar mektepler açarak, memurlar ve mütehassıslar yetiştirerek şimendifercilik hizmetlerini ellerine almışlar, tabiî Ermeniler ve Yahudiler de bu haktan istifadede gecikmemişlerdir.

Anadolu demiryolları denilen Haydarpaşa - Konya ve Eskişehir - Ankara hatlariyle sonradan bunlara eklenen Bağdat hattı imtiyazı Almanlara verildiği zaman şimendifer memurlarının büyük küçük hepsinin mutlaka fes giymeleri mecburiyeti mukaveleye dercedilmiş, hattâ şirketin direktörü Hügnen bile Haydarpaşa'ya kadar hususî motörle başında şapka olarak gittiği halde orada rıhtıma çıkarken fesini başına geçirdiği görülmekte ve bu hale gülünmekte idi. Bununla beraber şirketin muhabere ve muamele dilinin yine Fransızca oluşu Türklerin bu idareye sokulmasına engel olmuş, yalnız biletçi ve makasçı, gardöfren gibi bir kısım küçük memuriyetler bu şapka mecburiyetinin kaldırılması yüzünden Türklerin eline geçmişti.

Osmanlı ülkesinde gerek inşaat, gerek idare bakımından asıl Türk şimendiferciliği Hicaz demiryoluyla başlar.

Abdülhamid II nin saltanatının son senelerinde ister halifelik icabı

olsun, isterse ikinci kâtibi Şamlı İzzet Hülü Paşa'nın Suriye'yi imar ve ihya etmek hususundaki tesiriyle olsun Hayfa'dan Medine'ye kadar yapılan demiryolunu —Hicaz kıtasına İslâm olmıyanların girmemesi İslâm dini an'anesinden olduğu için— başlarında Mayster adında bir Alman mühendis olduğu halde tamamen genç Türk mühendisleri yapmış ve yapıldıktan sonra da Türk - İslâm memurları işletmiştir. Osmanlı Hükûmeti Türk mühendislerine şimendiferciliği öğretti ve onları yetiştirdi diye Mayster'e mirimiranlık yani Paşalık rütbesi verdiği gibi kaydı hayat şartiyle yani yaşadığı müddetçe almak üzere ayda 100 lira gibi bir de yüksek aylık bağlamıştı.

Mayister Paşa Maan'da geniş topraklar elde ederek muhteşem bir malikhane ve çiftlik kurmuş, sa'yinin, zekâsının maddî ve mânevî meyvalarını toplamaya, müreffeh ve mes'ut bir hayat geçirmeğe başlamıştı. Fakat Umumî Harp sonunda Suriye'nin Osmanlı idaresinden çıkışı ve bulunduğu yerin İngiliz işgali altına geçişi malikânesinden uzaklaşmasını icap ettirerek memleketine dönmüş ve mütareke devresi böyle geçmişse de Cumhuriyet Hükûmeti onu tekrar çağırarak Mühendis Mektebine Şimendifercilik Dersini okutmağa memur etmiştir. Yakın zamanlara kadar yaşıyor ve ders okutuyordu. Türk mühendisleri de hocalarını çok seviyorlar ve hürmet ediyorlardı.

Mayister Paşanın yetiştirmiş olduğu Türk şimendifercileri 1908 İnkılâbından sonra yurtta geniş mikyasta başlıyan şimendifer inşaatına evvelâ mühendis ve mütehassıs sıfatiyle sonra da müteahhit olarak iştirâk etmişler, para kazanmışlar ve memleketlerine hizmet eylemişlerdir.

Mayister Paşa'nın yanında çalışan mühendislerden bir kısmı da yine 1908 İnkılâbından sonra İstanbul Belediyesine girerek orada Mühendislik, Şube Müdürlükleri hattâ Fen Heyeti Müdürlüğünü yapmışlardı. Bunlarla birlikte Fen Heyetinin yazı işlerinde ben de üç sene kadar çalıştım.

Hicaz demiryolundan bahsederken şunu da söylemek lâzım gelir ki: 1319 (1903) de İstanbul'da Darülhayir adı altında yetimler ve öksüzler için bir Sanat Mektebi açıldığı sırada tanzim olunan programına Telgrafçılık Dersi de konulmuş ve buradan çıkanların bu demiryolunda çalışmaları şart koşulmuştu. Bu mektep henüz bir devreyi tamamlayıp talebe çıkarmadan meşrutiyet ilân edilmiş ve dağıtılmış olduğu için bu tasavvur ve teşebbüsden istifade olunamamıştı.

* * *

Osmanlı ülkesinde şimendiferlerin ve şimendiferciliğin Türkleşti-

rilmesi ancak 1330 (1914) de Umumî Harp çıkarak İzmir taraflarındaki bir kısım demiryollarının hükûmetçe ve tabiî askerî idarece işletilmesiyle başlar. Bu sırada Osmanlı ülkesindeki şimendifer başlıca üç devletin tebeası elinde bulunuyordu. Bunların Anadolu ve Bağdat hatları Almanların, Ege mıntıkasında İzmir - Aydın İngilizlerin, İzmir - Kasaba ve Temdidihattı da Fransızların elinde bulunmakta idi. İstanbul ile Edirne arasındaki demiryolu şebekesinin ise esası hükûmete ait olup yalnız işletmesi Avusturya tabiiyetinde olan bir şirketin idaresine verilmişti.

Osmanlı Hükûmeti İngiliz ve Fransızlarla harbe girince bu iki devlet tebaasına ait olan İzmir ve havalisindeki şimendiferlere el koydu. İşletmesini ordu emrine verdi. Bu devletler tebeasından olan büyük küçük şimendifer memurlarına da yavaş yavaş yol verdi ve işte tam bu zamandadır ki Türk şimendifer memuru yetiştirmek zarureti anlaşıldı ve buna da başvuruldu.

Foto Mağazin Mecmuasının 1 Şubat 1940 tarihli ve 22 sayılı nüshasında muharrir İbrahim Hakkı Konyalı bu sırada İzmir'de ve İstanbul'da açılan Şimendifer Mektebi hakkında hayli malûmat veriyor.

Muharrir bu mektepte okumuş, harp müddetince Anadolu'da ve Kafkasya'da şimendifercilik yapmış ve millî mücadele sırasında da yine bu işte çalışmış olduğu için bu mevzu hakkında söz söylemeğe en salâhiyetli bir şahsiyettir. Muharririn adı geçen mecmuadaki yazısını kısmen haşiye olarak bu bahse ekledim. Bu mektep işine dair başkaca verdiği izahatı da kendilerine teşekkürle beraber aşağıya koyuyorum:

İbrahim Hakkı Konyalı diyor ki:

«Milletin hazinesi demiryollarını alan ve işleten şirketlere teminat adı altında mühim paralar verirken bu hatlarda yalnız Ermeni, Rum ve Yahudi gibi gayri Türk unsurlar istihdam edilirdi. Türkler yalnız ateşcilik, gardöfrenlik gibi mesleğin en adî ve yıpratıcı işlerinde kullanılırlardı. Türklerin bir medeniyet eseri olan şimendifercilik yapamıyacakları hakkında umumî bir kanaat uyandırılmıştı. Şimendifercilik gayri Türkler ve gayri müslimler için gökten zenbille inmiş bir meslek gibi telâkki ediliyordu. Hükümdar ve hükûmeti idare eden adamların zaafı, dünya medeniyetinin kuruluşunda temel taşı olan ana yurttan omuzladığı medeniyet meşalesini kürrenin dört bir tarafına taşıyan Türkün kabiliyetini ve istidadını inkâr ettiriyordu. Meşrutiyet İnkılâbından sonra, Balkan Harbi senelerinde Türklerin pekâlâ şimendifercilik yapabilecekleri hakkında ordumuzun göğsünü iftiharla kabartan rehberliği görülmüştür.

Bizde Türk şimendiferciliğinin kurucusu sayılan ve hızını ordudan ve Mehmetçiğin derin kabiliyet ve istidadından alan Haydarpaşa Şimendifer Mektebi Müdürü İskender Sayıner şeflerinden aldığı direktifle hatları Türkleştirmek için 1331 (1915) senesinden 1332 (1916) senesine kadar dört devre halinde İzmir'de ve bir devre halinde İstanbul'da Yeşilköy'de açtığı Şimendifer Mekteplerinden 1000 kadar Türk şimendifercisi yetiştirmeğe muvaffak olmuştur. Ayrıca şimendifer alayları da bu cereyanı kuvvetlendiren elemanlar vermiştir.

Elde edilen bir istatistiğe göre Cumhuriyet devrinde 1938 senesi sonuna kadar 25 devrede hareket ve katar sınıflarından okuyup çıkanlar şunlardır:

Devre	Sene	Hareket	Katar	Yekûn
1	1339	26	13	39
2	1339	26	10	36
3	1340	28	8	36
4	1340	28	10	38
5	1341	28	10	38
6	1341	25	10	40
7	1926	33	10	43
8	1926	43	4	47
9	1926	25	11	36
10	1927	40	0	40
11	1927	38	4	42
12	1928	47	0	47
13	1928	47	20	67
14	1929	33	20	53
15	1930	66	0	66
16	1931	48	18	66
17	1931	45	0	45
18	1932	47	20	67
19	1933	19	17	36
20	1934	41	20	61
21	1935	37	23	60
22	1936	55	43	98
23	1937	59	26	85
24	1938	76	33	109
25	1938	71	42	113
		1031	372	1408

İşte bugün uzunluğu 7155 kilometreyi bulan demiryollarımızı idare eden şimendiferciler bu mekteplerden ve ordudan yetişen Türkoğlu Türklerdir.

1931 yılından evvel bugünkü Türkiye sınırları içindeki şimendiferlerde hiç bir Türk memur yokken bugün Devlet Demiryollarının cer, hareket, işletme, muhasebe, mütemadî tamirat ve inşaat işleri tamamen Türk elemanlarının ellerindedir. Türk mükemmel bir şimendiferci olduğunu medeniyet dünyasına tasdik ettirmiştir. Bugün devlet demiryollarında Mösyö Kaldis adında bir tek Rum Başmüfettiş vardır. Bu zatın kalışı da Türklerin kendisine hizmet edeni tutma civanmertliğine güzel bir örnek olarak gösterilebilir. Bugün Devlet Demiryollarında tescilli yalnız 5282 hareket memuru vardır. Diğer memurlarla beraber şimendifercilerimizin sayısı 720.000 i aşmaktadır.

İnkılâptan sonra 1923'de Konya'da açılan ve sonra Haydarpaşa'ya nakledilen Şimendifer Mektebi 28 devre halinde şimdiye kadar 1268 hareket ve 478 katar memuru yetiştirmiştir. Yirmi sekizinci devre 116 hareket ve 78 katar memuru yetiştirmiştir. Bu 28 devrelik Şimendifer Mektebinde sırasiyle Kemaleddin, Necati, Eşref, Cemil ve İskender Beyler müdürlük yapmışlardır.»

Yine bu muharririn anlattığına göre: İzmir ve İstanbul'daki Şimendifer Mekteplerini ilkin Evkaf İdaresi açmıştır.

Bunun sebebi anlaşılamıyor. O sırada Evkaf geniş mikyasta mektepçilik yapıyordu. Hicaz demiryolu da âdeta Vakıf bir müessese gibi idi. Acaba bu hat ileri sürülerek mi bu iş Evkaf İdaresine yükletilmiştir, yoksa Evkaf Nazırı ve Şeyhülislâm Hayri Efendinin teşkilâtçılığından, İdareciliğinden istifade mi olunmak istenilmiştir? Buralar kestirilemiyor.

Mektep Evkaf Nezaretince açılmakla beraber idaresi askerî demiryollar ve limanlar idaresine verilmiştir. İlk iki devre kısa olmuştur. Ve kurs mahiyetindedir. İlkin şöyle bir takım kimselerle mevcut memurlar toplanıp altı ay kadar okutulmuştur. Üçüncü devre daha esaslı tutulmuş keyfiyet ilân edilerek müsabaka ile talebe alınmıştır. Müsabakaya 1000 kadar istekli girmiş, bunlardan iyi not alan 100'ü mektebe alınmıştır. Bu mektepten çıkanlar beş sene kadar askerlikten de istisna edildiği için askerliğini bu suretle yapmak isteyen bir çok yüksek tahsilli gençler bile bu mektebe müracaat etmişlerdir.

İstanbul'daki mektep Yeşilköy'de Cemalpaşa Köşkünde açılmıştı. Sonra kaldırılarak bütün kuvvet İzmirdekine verilmiştir.

Mektebin ilk müdürü İskender Bey adında bir zabit olduğu gibi Ders Nazırlığını ve Hareket Dersi Hocalığını da İngiliz tebaasından Tomson yapmıştır. Okunan dersler şunlardır: Hareket, Muhasebe, Telgraf ve Şimendifer Zabıta Nizamnamesi.

Bu Mektebi 15 Haziran 1333 (1911) de bitirip çıkanlardan birinci derecede olanlar Anadolu - Bağdat, ikinciler İzmir - Aydın ve üçüncüler de Hicaz demiryollarında çalışırlardı. Fakat az bir stajdan sonra birinciler o sırada işgal edilmiş olan Kafkasya'ya gönderilmiş ve mütarekeye kadar oradaki Rus şimendiferlerini işletmeğe memur edilmişler ve muvaffakiyetle bu işi başarmışlardır.

Harp mağlûbiyetle neticelenince Kafkasyadakilerden maada Türkiyedeki şimendiferlerde çalışan Türk memurlar da şirketlerce hizmetlerinden çıkarılmışlar, yerlerini yine Ermenî, Rum ve Yahudilere bırakmışlardır. Bununla beraber millî mücadele sırasında bunlar da hükûmetçe işlerinden uzaklaştırılarak şimendiferlerin idaresi yine Türklerin eline geçmiş ve o tarihtenberi gittikçe artan bir hızla bu yolda devam edilmekte bulunmuştur.

İsmet İnönü'nün daha Başvekil iken başlamış, esas prensip olarak kabul ettirmiş olduğu **vatanın her tarafını demir ağlarla birbirine bağlamak** siyesetine Cumhuriyet Hükûmetince sebatla ve azimle devam olunarak bugün Türk şimendiferleri Rus, İran ve Irak sınırlarına kadar götürülmüş olduğu gibi yabancı şirketlere ait bütün hatlar satın alınarak şimdi şimendiferler gibi onları işletenler de kâmilen Türkleştirilmiş olduğundan Şimendifer Mektebi bu bakımdan tam yerinde ve lüzumlu bir müessese halini almıştır. Bu mektep şimdi Haydarpaşada istasyon binasında bulunmakta ve hizmetine geniş mikyasta devam etmektedir.

* * *

Cumhuriyet Hükûmeti bu işe ehemmiyet vererek daha yüksek derecede bir Şimendifer Mektebi açılmasına karar vermiştir. Bu mektep 1942 Cumhuriyet bayramında Ankara'da açılmıştır. Bu mektep hakkında Ulus'ta çıkan bir yazıyı olduğu gibi alıyorum:

Bu senenin ders yılı başında, Devlet Demiryolları İdaresinin Ankara'da kuracağı Demiryol Meslek Mektebinin, Münakalât vekâletince sessiz sadasız yapılan büyük işler sırasında önemli bir derece alacağını sanıyoruz.

Bu mektep hakkında umumî mahiyette mütalea yürütmeden önce mektebin hususiyetlerini belirtmek faydalı görülmüştür.

İlk başlayışı sebebini ve suretini buraya kadar tafsilâtiyle anlatmış

olduğum Şimendifer Mektebi bir dereceye kadar orta mektep mahiyetini gösterir.

Demiryol Meslek Mektebi Lise derecesinde üç senelik yatılı, parasız bir mekteptir.

Bu mektep mezunları, istidat ve ihtisaslarına göre, Devlet demiryollarının bir çok şubelerinde derhal iş ve yer alacakları gibi mektepte ve iş hayatında görecekleri ehliyet üzerine memleketimizde veya Avrupada kendilerine yüksek bir tahsil de verilmesi düşünülmüştür.

Önümüzdeki aylar içinde, Ankara'da ve Devlet Demiryollarının diğer işletme merkezlerinde açılacak olan müsabakalarda kazanacak namzetler Ankara'ya gelip mektebe kaydedilir edilmez Devlet demiryolları ailesi içine girmiş sayılacak ve idarenin resmî üniformasını taşıyacaktır.

Mektep, talebenin her türlü ihtiyaçlarını, ders malzemesini, çamaşır ve elbiselerini parasız vereceği gibi tatil zamanlarında aileleri nezdinde ve staj yerlerine yapacakları seyahatleri de bedava temin edecektir.

Bu suretle talebe, üç senelik tedris zamanında demiryol camiasına mahsus disiplin ve terbiye havası içinde yaşıyacak ve yetişecektir.

Şu noktanın da belirtilmesi lâzımdır ki bu mektebe alınacak talebe yalnız bilgi yoklama ve muayenesine tâbi tutulmakla kalmıyacak ayrıca bir ruh ve sinir muayenesinden de geçirilecektir.

İrade kuvvetinin, dikkatin ve ruh selâmetinin önemli bir rol aldığı bu meslek mensupları için psikoteknik bir muayene zarureti kendini ön safta gösterir.

Demek ki, umumî ve meslekî kültür ile maddî ve mânevî sağlık biribirini bütünliyen, biribirini destekliyen birer unsur olarak ele alınmış oluyor.

Demiryol Meslek Mektebinin ders programlarının incelenmesinde şu esaslar göze çarpmaktadır :

Mektebin üç senelik ders müddetinin ilk iki senesi umumî kültür ile umumî meslek kültürüne, üçüncü senesi de ihtisasa ayrılmıştır. Ancak talebeye meslek ve ihtisas kültürü verilirken umumî kültürün zayıf ve kısır kalmamasına da büyük bir itina gösterildiği anlaşılmaktadır.

Zaman ve imkân bakımından biribirinin zıddına çalışan bu iki unsurun telif edilmesi şu suretle mümkün olmuştur :

Umumî kültüre ait Matematik, Fizik, Kimya, Coğrafya derslerinden kısmen kesilen saatler demiryol kültürüne ait İnşaat, İşletme, Makine ve Demiryol İktisadî Coğrafyasına tahsis edilmiştir ki, umumî kültür derslerinin tatbikatı meslek kültürüne ait derslerle temin edilmiş ve bu suretle umumî kültürle meslekî kültürün biribirini ikmal etmesine yol açılmıştır.

Bu derslerin müfredat programları da gözden geçirilince, demiryol inşaat derslerinin hemen hemen Geometri, Hesap ve Cebrin Tatbikatı, Makine dersinin de Mekanik, Fizik ve Kimyanın, İşletme Derslerinin ise bu iki grupun daha yüksek tatbikatı halinde tertip edilmiş olduğu anlaşılır.

Demiryol Meslek Mektebinin amacına gelince :

Malûm olduğu üzere demiryol işletmesi pek değişik şube ve ihtisasları nefsinde topladığı için yüksek bir kültüre ihtiyaç gösterdiği kadar kuvvetli bir meslek kültürünü de icap ettirmektedir.

Her memurun, yaptığı işte aynı zamanda diğerinin yardımcısı vaziyetinde bulunması fen memurluğu, makinistlik, katar memurluğu, hareket memurluğu... gibi meslekî ihtisasatın ayrı umumî bir meslek kültürüne ihtiyaç hasıl etmektedir.

Memuriyet hayatında verilmesi çok güç ve zamana muhtaç olan bu meslek kültürünün lise tahsil devresinde temini her yönden en uygun bulunmaktadır.

Meslek kültürünün temin ettiği diğer önemli bir unsur da meslek sevgisi ve rabıtasıdır.

Demiryol işletmesi gibi nazik, yorucu bir işte çalışacak olanların başarılarında meslek sevgisi rabıtası en başta gelen bir âmildir.

Bilindiği gibi, küçük işlerin büyük neticeler doğurduğu böyle nazik işlerde dikkat ve itinanın meslek sevgi ve rabıtasiyle sıkı bir ilgisi vardır.

Meselâ bir muhasibin yaptığı hatanın neticesi, o hatanın derecesiyle mütenasip iken bir şimendifercinin küçük bir hatası çok büyük ve felâketli zararlar doğurabilir.

En küçüğünden en büyüğüne kadar bütün işlerini, bir annenin çocuğuna ait işlerinde olduğu gibi, en hassas, en üstün bir dikkat ve itina ile başarmak zorunda olan demiryolcu için çok sağlam bir kültür ocağı kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır.

18. DÂRÜLELHAN «KONSERVATUVAR»

1332 (1916)

Mektep talebelerinin millî hisleri inciten ve millî musikiye aykırı olan bestelerle kırık dökük manzumeler okuduklarını gören ve işiden musiki üstatlarından Seyit Yakup Hanoğlu Abdülkadir Bey Maarif Nezaretine bir lâyiha takdim ederek nezaretin dikkat gözünü bu iş üzerine çekmiş. Fakat nedense verdiği lâyiha ve teklif ettiği islâh ve hal çareleri bir türlü ortaya çıkarılmamıştır.

1914 Cihan Harbine rastlıyan bu teşebbüsün yapıldığı sıralarda Almanya'dan yüksek bir musiki trupu İstanbul'a gelerek burada Hilâliahmer menfaatine bir kaç konser vermişti.

Bir müddet sonra buna karşılık olmak üzere Osmanlı İmparatorluğunun biricik alafranga musiki takımı olan Muzikayı Hümayûndan seçilen bir trup da Almanya'ya gönderilip orada muhtelif şehirlerde bazı konserler verdirilmiştir.

Garp musikisinin vatanı demek olan bu diyardaki adamlara yabancı bir trup tarafından çalınan kendi parçalarını beğendirmek pek büyük bir safdillik olmakla beraber bir defa bu işe girişilmiş ve yola çıkılmış olduğu için Zeki Bey'in reisliği altında bulunan bu turup Almanyanın muhtelif şehirlerinde bir kaç konser vermiştir. Halk dilinde güzel bir atalar sözü vardır: **Tereciye tere satılmaz** derler. Muzikai Hümayûn sanatkârları bu atalar sözünden gafil olacaklar ki, bu musiki diyarında da uluorta alafranga parçalar çalmakta tereddüt etmemişlerdir. Almanlar, tabiîdir ki, bunların çaldıkları parçaları beğenmemişler, beğenenler olsa bile her zaman daha yüksek san'atkârlardan dinledikleri bu parçaların yerine daha başkalarını ve meselâ Türk Musiki eserlerini dinlemek arzusunu göstermişlerdir.

Bu arzuya muttali ve öte taraftan garp musikisi parçalarında rağbetsizliğe duçar olan Türk san'atkârları kendilerini Almanlara beğendirmek maksadiyle şark musikisinin en seçme parçalarından bildikleri birkaçını çalmışlar ve işte bunlar, anlasınlar, anlamasınlar, kulaklarına yeni gelen bir nağme, yeni gördükleri bir san'at eseri olduğu için dinliyen-

lerin hoşuna gitmiş, hattâ daha fazla eserler çalınmasını istemişlerse de Almanyaya gidenler daha ziyade garp musikisinde ihtisasları olanlardan müteşekkil olduğu için onların bu arzularını yerine getirememişlerdir.

Muzikai Hümayûnun bu fena karşılanışı İstanbul'da da işitilince şark musikisinin ihya ve terakkisi fikirleri kuvvetlenmiş ve işte o zaman Abdülkadir Bey'in bir kaç ay önce Nezarete vermiş olduğu lâyiha hatırlanarak buldurulup okunmuş ve işe başlanmıştır.

İşte devletin umumî harp gibi bir ölüm - dirim işiyle uğraştığı, tahsil çağında bulunan bütün gençlerin askere alınarak mekteplerin boşaltıldığı bir sırada bir zevk, bir lüks bir eğlence işi sayılan musiki ile uğraşılmasının ve binbir ihtiyaç arasında bir musiki mektebi açılmasının sebebi bu mahcubiyet ve bu bapta hissedilen ihtiyaç ve zarurettir.

Bu teşebbüsün başlangıcını Maarif Nezaretinden Abdülkadir Bey'e yazılan şu tezkereden öğrenebiliriz :

Maarifi Umumiye Nezareti **2. Haziran 1332 (1916)**
Kalemi mahsus

403
212 358

Mekâtipte musikinin hüsni talimi ve âsarı eslâfın ihya ve muhafazası ve Anadolu millî terennümatına göre millî bir musiki tanzimi ve musikide mütehassıs muallim yetiştirilmesi gayretlerine çalışmak üzere musiki meşahiri mütehassısından Vaşington sefiri esbakı Ziya Paşa hazretlerinin riyaseti altında teşkil olunan heyeti fenniyeye zatı âlileri de âza tayin olunduğundan Haziranın 23 üncü Perşembe günü zevali saat ikide daire dahilinde Meclisi Maarif odasında ilk içtimaını akdedecek olan Encümeni teşrife bezli himmet buyurulması temenni olunur efendim.

Maarif Nazırı
Ahmed Şükrü

Teşkil olunan Heyeti Fenniye yahut Musiki Encümeni aylarca çalışarak uzunca bir de Talimatname hazırlamış ve bu Talimatnameye göre erkeklere ve kadınlara ayrı ayrı tedrisatta bulunmak üzere **Darülelhan** adı altında bir **Musiki Mektebi** açılmıştır.

Mektebin ilk binası Cağaloğlunda Parti merkezinin yanından giden Himayei Etfal sokağında kâgir bir konakta idi.

Böyle bir mektebin açılışını matbuat da iyi karşılamış ve sütunlarla yazılar yazmışlardı. Bu yazılardan pek canlı ve millî duygulu olmak iti-

bariyle millî talim ve terbiye cemiyetinin çıkarmakta olduğu mecmuanın şu satırlarını alıyorum :

Bu cemiyetin başında terbiyeci profesör İsmail Hakkı Baltacıoğlu bulunduğu ve adı geçen mecmuayı da kendileri çıkardığı ve bir de terbiye ve içtimaiyet bakımından mesele tetkik edilmiş olduğu için yazının da onun tarafından yazılmış olduğunu kuvvetle tahmin ediyorum:

«Milletlerin talim ve terbiye islâhatında öyle tarihler ve safhalar vardır ki her türlü hüsniniyyet ve gayretlere rağmen bir teşevvüş ve tezebbüpten kurtulamazlar. Ezcümle tarihinin pek buhranlı ve inkılâplı bir devrini yaşamakta olan mukaddes milletimiz için hal bu merkezdedir. Maarif Nezareti celilesi Meşrutiyetin iptidasından beri bilhassa şu son üç sene içinde bir çok teşebbüslerde bulunmuş, her millî ve içtimaî teşebbüs gibi bazıları tamamiyle muvaffak olmuş, bazıları hakkı hayat bulamamış ve yürüyememiştir. Bununla beraber Nezareti Celilenin en çok tebcile değer bir usul ve siyaseti varsa o da bütün terbiye meselelerinde milliyet ve mahaliyet düsturunu ecnebilik, mükallitlik sakim düsturu yerine ikameye azmetmiş olmasıdır.

İşte bu cümleden olarak Millî Maarifimizin âdetâ bir rüknü olan musikiyi de unutmamış ve mekteplerde millî musiki cihetinin mahkûmiyetten halâsına teşebbüs etmiştir.

Ne sefalettir ki milletimizin ilâhî ve millî, ahlâkî ve bedii bir lisanı, hissî bir feryadı olan bu musiki bazan mukallit san'atkârlarımızın, bazan da müteassıp musiki muallimlerimizin teşebbüssüzlüğü, ilimsizliği yüzünden bozula bozula bazan bir Hazreti Meryem duası, bir kilise âyini haline gelir, bazan da dilenci lisanı gibi arsız ve bozuk bir nağmeye düşerdi.

Musikisiz millet, milletsiz musiki gibi yurtsuzdur. Onun için bize musikimizin vatanını, yahut vatanımızın musikisini iade etmek azminde bulunan Nezareti Celileye teşekkür edelim.

Musikimizin ihya ve islâhı hususundaki noktai nazarımıza gelince:

Bunu da hakikate yardımı olur zanniyle ve serbestçe söyliyelim :

Musikî, din, ahlâk ve iktisat gibi içtimaî bir hakikattir. Her cemiyetin bir dini ve bir ahlâkî olduğu gibi bir de musikisi vardır.

Bu musiki ister iyi, ister kötü olsun kendinin, kendi varlığınındır. Çünkü her cemiyetin musikisi kendi varlığından münteşir ve yine kendi varlığına uygun bir musikidir. Her musikî müessesesi iyi, yahut kötü olduğu gibi iyileşebilir, kötüleşebilir de. Millî musikinin bütün bu kıymet

ve tekâmülü hususunda rey vermeğe salâhiyettar olan bir ilim müessesesi varsa o da İçtimaiyattır. İçtimaiyat ilmidir ki bize musikinin bir cemiyet dahilinde nasıl bir hakikat ve bir müessese olduğunu, bu müessesenin tekâmül ihtimalleri ve kanunları ne olduğunu musiki müessesesinin din, ahlâk, ilim, lisan gibi diğer müesseselerle münasebetini hep tenvir ve izah eder.

İşte mesele bir kere İçtimaiyat noktasından tetkik edildikten sonra bir de talim ve taallüm usulü noktasından tetkik edilmek lâzım gelir ki bu da İçtimaiyat ilminin ve İçtimaiyatçıların değil terbiye ilminin ve terbiyecilerin salâhiyeti dahilindedir.

Musikinin içtimaî ve terbiyevî mahiyetleri bir kere malûm olduktan sonra bizim memlekette musikinin islâhı mevzuubahis olabilir ki bu da tamamiyle bir siyaset ve tatbikat işidir ve idare adamlarının vazifesine alttir.

Şu mülâhazalarımızdan bir netice çıkarmak lâzım gelirse deriz ki musikimizin ihtiyacını ve islâhını temin için meseleyi hem İçtimaiyatçıların hem de terbiyecilerin tetkikine havale etmek zarureti vardır. Kuvvetle tahmin ediyoruz ki Maarif Nezareti celilesi de bu noktaları daha evvel nazarı itibare almamış değildir. Şu tahminimize göre terbiyemizde musikinin Frenk ve garp esirliğinden kurtularak millîleşeceğini ve milletimizin hayat kuvvetlerinden birisini teşkil edeceğini ümit ediyoruz.

Musikinin ilmî ve beynelmilel kısmına gelince: Bu bapta Darülelhan'ın ayrıca tetkikatta bulunacağından ümitvar olalım.» [1]

* * *

Darülelhan'ı kurmak için toplanmış olan mütehassıslar heyeti uzunca bir Talimatname yapmış, bu Talimatnamenin bilhassa 1, 2, 3, 7 ve 8 inci maddelerinde tedris ve talim hususlarında takip olunacak yolu etraflıca göstermiştir.

İleride musikimizin terakkî ve tekâmülü safhalarını yazacak olanlar bu maddeleri daha doğrusu bu Talimatnameyi görüp onlardan bahsetmeleri lâzım gelir.

Bu Talimatnameye göre **Darülelhan** da münhasıran Şark ve Türk Musikisi gösterilecek, burada okuyup çıkanlar mekteplerde Musiki Muallimi olacaklardı.

Darülelhan'da hem erkekler, hem de kadınlar ders okuyacaklar, fakat ayrı ayrı bulunacaklardı.

---

[1] Milli Talim ve Terbiye Mecmuası. Sayı 2 Nisan 1333 (1917).

Bu teşebbüsten iki sene evvel İstanbul Belediyesinin açmış olduğu **Darülbedayi** ile **Darülelhan** arasında şu fark vardı: Darülbedayi'de de Şark Musikisi gösterilecekti. Fakat burası Şark Musikisini ilerletmek ve muallim yetiştirmekten ziyade bu musikiden Opera ve Operet gibi tiyatro san'atlarında nasıl istifade etmek ve bir dereceye kadar Şark Musikisini Garp Musikisine yaklaştırmak ne suretle mümkün olacağını araştıracaktı. Darülelhan ise doğrudan doğruya bir Şark Musikisi Mektebi idi. Bununla beraber Garp Musikisine de yabancı kalacak değildi.

Şu var ki, Darülelhan kurulup işe başlandıktan bir sene sonra harp mağlûbiyetle neticelenmiş, İstanbul işgal edilmiş ve bu işgal dört sene sürerek sonunda Osmanlı Hükûmeti de yıkılmış olduğu için bu müessese istenildiği ve beklendiği gibi yaşamamış ve yaşatılmamıştır.

Nihayet Anadolu'da Millî Hükûmet kurulup da İstanbul bir vilâyet haline getirilince Darülelhan'ın idaresi Hükûmetçe İstanbul Hususî İdaresine bırakılmış ve oradan da Belediyeye ciro edilmiştir.

* * *

Bu Konservatuvar Belediyece açılacağı sırada oraya müdür tayin edilmiş olan ve Avrupada musiki tahsil etmiş bulunan Musa Süreyya Bey Konservatuvarın tesisiyle gayesi hakkında şu beyanatta bulunmuştu:

«Musikinin beşeriyetteki mevkii ve maddeten, mânen olan tesiri hakkında uzun söz söylemeyi lüzumsuz addediyorum. Terakki medlûlünde musikinin de mühim bir mevkii vardır. Tarihen de pek malûm olan hakikatlerdendir ki, akvamı kadîme meyanında mazharı terakkî olan milletler musikiye daima bir mevkii şeref vermişlerdir. Bugün de dünyanın medenî vasfını almış olan şehirlerinden her hangi birisine gitseniz orada bir faaliyeti musikiyenin mevcudiyetini görürsünüz. Orkestralar, Teganni Cemiyetleri, musiki temaşalarının envaı, musiki gazeteleri, yevmî gazetelerdeki musiki tenkidatı müterakki memleketlerin bu sahadaki faaliyetini teşkil eder bu faaliyeti doğuran müesseseler de bilhassa Konservatuvarlardır. Konservatuvarın yetiştirdiği sanatkârlar, şef dorkestralar musikide hayat ve hareketi vücude getirirler.

Konservatuvarların zuhuriyle harekâtı musikiyye daha ziyade artıp musiki pek çok terakki etmiştir.

Memleketimizde bir konservatuvarın lüzumu çok zamandanberi hasıl olmuştu. Şimdiye kadar mevcut olan Darülelhan ihtiyacı tatmine kâfi değildi. Musikiye karşı derin iştiyakı olan heyecanlı gençlerimizin ciddî tedrisat elde etmeleri için hiç bir vasıtaları yoktu. Bunlar birtakım fedakârlıklarla âlâtı musikiyeden birisini öğrenmek için muallim bulu-

yorlarsa da musikinin fenniyatına ve diğer teferruatına ait malûmattan mahrum kalıyorlardı. Bunlar için ayrı ayrı muallimler tedarik etmek mecburiyetinde idiler. Buna ise bittabi maddeten pek imkân yoktu. Bu suretle pek çok istidatlar inkişaf edemiyordu. Hem fevkalâde güzel seslerin talim ve terbiye görmemeleri mucibi teessürdü. Memleketimizin halkının fıtraten musikiye kabiliyeti mahsusaları vardır. Tedris mesleğinde bulunanlar bunu teslimde müttefiktirler.

İşte yeni Darülelhan (Konservatuvar) bu kabiliyeti neticeye ve kemale eriştirmeye çalışacaktır. Bu suretle memleketimizin en büyük bir ihtiyacını tatmin edecek, hattâ musiki tahsili için Avrupaya kadar gitmeğe mecbur olan gençlerimizi bu külfetten vareste kılacak mahiyette yeni senei dersiye bidayetinde tedrisata başlıyacaktır.

Darülelhan iki şubeyi ihtiva edecektir: Garp Musikisi Şubesi, Şark Musikisi Şubesi.

Garp Musikisi Şubesini de piyano ve teganni ile orkestrada mevcut bilcümle âlâtı musikiye tedris edilecektir. Musikinin Umumî Tarihi, Nazariyatı Musikiye, Armoni, Kontr puvan, Mütenevvi Orkestrasyon, Kompozisiyon programa dahil olan dersler meyanındadır.

Talebenin daha esaslı bir surette temini istifadeleri için koro, birlikte çalma dersleri de konulmuştur.

Şark Musikisi şubesinde de alâtı musikiyemizin her nevi gösterilecektir. Musikimizde bilhassa şimdiye karar mühmel kalan fenniyatiyle tarihin tedrisatına ehemmiyet verilecektir.

Darülelhan Tedris Heyetini memleketimizin en güzide şahsiyeti musikiyeleri teşkil etmektedir. Meselâ Zeki Bey keman dersiyle müessesenin şef dorkestralık vazifesini deruhde etmiştir. Zeki Bey'in kudreti sanatkâranesi Avrupalılarca da müsellem olduğundan bu hususta fazla söze lüzum görmüyorum.

Sadrettin ve Rauf Yekta Beyler de Kompozisyon ve Musikimizin Nazariyat tarihini tedris edecekler ve pek derin olan vukuf ve ihtisaslarından gençlerimizi müstefit eyliyeceklerdir.

Üstat Hege Efendi piyano muallimidir. Zekâi Dede zade Hafız Efendi ve İsmail Hakkı Bey gibi esatize ve Ekrem Muhiddin Sadık, Veli Beylerle diğer güzide sanatkârlar Darülelhan'ın ailei tedrisiyesi meyanındadırlar.

Darülelhan'da ilmî içtimalarda yapılacak, tetebbü ve münakaşalarla millî musikimizin esasatı ve âtisi mevzuu bahsolacaktır. Bu içtimala-

ra hariçten erbabı ihtisas da dahil olabilecek ve musikinin tertibi hususunda dermeyan edilecek her türlü mütaleat tetkik edilecektir.

Kıymeti âliyeyi haiz olduğuna karar verilen besteler ve eserler Darülelhan'da tatbik sahası bulacaktır.

Âsârı kadîmei musikiyyemize ait ihtilâfatın halli ile zapt ve tesbiti, aynı zamanda beynelmileliyet iktisap eden Opera ve Operetler ve diğer taganniye ait garp âsârı musikiyyesinin lisanımıza nakil ve tatbiki Darülelhan'ın mesaisi dahilindedir. Bu hususta güzide üdebamızın muavenetlerini rica edeceğiz.» [2]

* * *

«Cumhuriyet ve İstanbul Mahalli İdaresi» başlığı altında neşretmiş olduğum eserde bu müessesenin 1933 senesine kadar olan 10 senelik terakki ve tekâmül safhalarını hülâsa etmiştim. Onları olduğu gibi şuraya alıyorum :

«1923 te İstanbul Vilâyeti Umumî Meclisi Hususî idare bütçesinden tahsisatı verilmek suretile Darülehan'ı ihya etti. Fakat 1926 da aynı meclis bu müessesenin tahsisatını bütçeden çıkararak şehre ait bir müessesedir diye Belediyeye devretti. Adı Konservatuvar'a çevrilerek ilk senesinde bütçeye 25.000 lira konulmak suretile Belediyeye mal edilmiş olan bu müessesenin tahsisatı seneden seneye arttırılarak 1932 bütçesinde 56,000 liraya çıkmış olduğunu görüyoruz. Konservatuvar şimdi kira ile tutulan bir binada çalışmaktadır. Ancak gördüğü hizmetin büyüklüğü ve ehemmiyeti nisbetinde asrî ve fennî bir binaya malikiyeti düşünülerek Vilâyetçe hususî idare bütçesinden 100,000 lira tahsis ettirilmiş ve Belediyece de üst tarafı eklenerek Şehzadebaşında istimlâk olunan yerde bir bina inşası kararlaştırılmıştır. Bu yer Türk İstiklâl ve İnkılâp tarihinde 16 Mart 1336 şehitlerinin masum ve mazlum kanının aktığı yerdir. Bina ile beraber bu şehitler içinde Belediyece orada bir âbide yapılması da mukarrerdir. Yeni Konservatuvar binasının şehrin bu semtinde yapılması ötedenberi İstanbul'un saz, söz ve eğlence vasıtalarının burada yerleşmiş ve halkın da buraya rağbet göstermiş olmasından ileri gelmiştir. Son zamanlarda Tıp Fakültesinin de İstanbul'a nakli Beyazıt ve civarının bir hars kaynağı haline getirilmiş olması Konservatuvarın yerini intihapta bihakkın isabet edilmiş olduğunu gösterir.

Konservatuvar Cumhuriyet Hükûmetinin İstanbul'da ilk eserlerinden biridir. İnkılâp ordusunun İstanbul'u düşman elinden kurtardığının senesinde bu müessese yeni hızla ortaya atılmış ve beynelmilel musikiyi içine almıştır.

---

[2] Vatan gazetesi, 31 Temmuz 1339.

İlk başlayışta Darülelhan adı verilen müessesenin Konservatuvar'a tahvil edilmesi garp musikisine daha ziyade kuvvet vermek gayesine matuf olduğu için bu gayeye ermek üzere muhtelif Avrupa Konservatuvarlarının talimatname ve ders proğramlarını örnek ittihaz ederek tatbikata başlamış ve bugün memlekette ve halk bilgisi ve kültürü itibarile hattâ Türkiye hudutları haricinde varlığını tanıtmaya muvaffak olmuştur. Bu cümleden olarak 1925 senesinde yalnız talebeden mürekkep olmak üzere 60 kişilik bir (orkestra) vücude getirmiş ve ilk defa Galatasaray Lisesinde gençliğin ve halkın münevver tabakası huzurunda birinci konserini vermiştir. Bu konser iki senelik bir çalışmanın Türk kabiliyetinin ne kadar inkişaf etmeğe ve garp bilgisini ne kadar çabuk benimsemeğe müsait olduğunu gösteren bir hamle idi. Bunu müteakip bir (Koro Heyeti) teşkil edildi. Ve ertesi sene orkestra konserine devam edilmekle beraber garp tekniğile terennüm eden ve talebeden mürekkep küçük bir (Talebe Korusu) umuma arzedildi. Piyano, Keman, Viyolonsel ve Şan ile nefes sazlarının bütün nevileri için açılan şubelere binden fazla müracaat eden olmuşken kadronun darlığı dolayısiyle konservatuvar müsabaka ile ancak iki yüz talebe alabilmiştir.

1927 senesi sonunda Konservatuvar büyük tekâmül gösterebilmiştir. Çünkü tedrisatın yalnız garp musikisine tahsis edilmiş olması sayesinde bilhassa piyano ve şan kısmında gençlerin muvaffakiyetlerini talebe konserile gösterebilmiştir. Bu sene sonundaki konserin heyeti umumiyesi 60 kişilik bir talebe orkestrasından ve 80 kişilik bir talebe korosundan, Şan, Keman, Viyolonsel ve Piyanodan muhtelif solislerden mürekkepti. Yine bu senelerde Şehir Bandosu da vücude getirilerek muhtelif konserlerile memleket halkının musikî terbiyesine hizmet edildi ve buna devam edilmektedir. Diğer taraftan öz Türk dil nağmesile terennüm edilen halk şarkıları aramak ve toplamak için Anadoluya seyahatler tertip edildi.»

Konservatuvar'da olduğu kadar Şark Musiki Tarihinde de bir Fetret Devri vardır. Bunun sebebini bu kitabın beşinci cildinde musiki inkılâbı bahsinde anlatmak üzere burada yalnız o devri açan resmî vesikaları neşir ile iktifa edeceğim:

«Memleketimizin dahilindeki bilcümle tedris ve terbiye müesseselerinin derecelerinin tayini ve ilmî veçhelerinin tesbiti hakkı kanunen vekâletimize ait olmakla İstanbul Şehremaneti tarafından idare edilen Darülelhan müessesesinin şekil ve tedrisatı hakkında millî talim ve terbiye ve sanayi nefise dairelerimizce âtideki mukarrerat ittihaz edilmiştir :

1 — Darülelhan müessesesi Konservatuvar evsafını haiz oluncaya kadar İstanbul Musiki Mektebi namı altında ve emaneti âliyyenize merbut olarak tedrisatta bulunacaktır. Mezkûr mektepte ancak Maarif Vekâletince tetkik ve tasdik edilen teşkilât ve programları tatbik ve tedris edilecektir.

2 — İstanbul Şehremaneti mezkûr müesseseyi Konservatuvar haline ifrağ eylemek arzusunda ise Vekâletimiz tavassutu ile bu meselede salâhiyet ve kifayeti tammesi müsellem ecnebi bir mütehassısın şehir tarafından celp edilmesi ve müessese teşkilât ve talimatnamesinin bu zatın kuracağı esaslar dahilinde tanzimi icap etmektedir.

3 — İstanbul Musiki Mektebinde alaturka şubesi mülgadır. Ve müessesenin bu sene takip edeceği tedrisat programı merbutan irsal kılınmıştır.

4 — Alaturka Musiki Şubesinin lâğviyle tasarruf olunacak meblâğın bir kısmının merbut talimatname mucibince alaturka musiki tasnif ve tesbit heyetinin teşkil ve idamesine ve kısmı diğerinin mektebin inkişaf ve takviyesine sarfedilmesi muvafık görülmüştür.

İstanbul Musiki Mektebinin tedrisatına devam edebilmesi için Vekâletimizce müttehaz mukarreratın tatbiki şart olmakla marrülarz mevaddın derhal mevkii fiile vaz'iyle neticenin iş'arını rica ederim.»

Tahrirata merbut gayri resmî şekilde mütehassıs raporu

Türkiye'deki Musiki Teşkilâtı Hakkında Esaslar

Musiki Mektepleri

Madde 6 — Musiki Mektepleri amelî ve lüzumlu derecede nazarî musiki tedrisatı yapan orta derecede meslek mektepleridir.

Madde 7 — Bu Mekteplerde tedrisat üç senedir.

Madde 8 — Musiki Mekteplerinin ders programları Maarif Vekâleti tarafından tesbit edilir.

Madde 9 — Musiki Mekteplerine müdür olabilmek için konservatuvar mezunu olmak veya musikideki ihtisasını asar ve fiiliyati ile isbat etmiş bulunmak şarttır.

Madde 10 — Musiki Mektebine muallim olabilmek için Konservatuvar mezunu olmak veya musikideki ihtisasını asar ve fiiliyatile isbat etmiş bulunmak şarttır.

Madde 11 — Musiki Mekteplerine dahil olmak için ilk tahsilini ik-

mal etmiş olmak, teganni veya âlet kullanmak hususundaki istidadını bilimtihan isbat etmiş bulunmak lâzımdır.

Madde 12 — Açılacak Musiki Mekteplerine talebe ihzar etmek üzere terbiyei musikiyesi olmıyan namzetlere Musiki Mekteplerine mülhak bir senelik ihzarî sınıf açmak caizdir.

Madde 13 — İhzarî sınıfı ikmâl edenler Musiki Mekteplerine imtihansız kabul olunurlar.

Musiki mekteplerinde berveçhiâti dersler tedris edilir :

1) Teganni, 2) Piyano, 3) Keman, 4) Violonsel, 5) Orkestrada mevcut bilcümle musiki âletleri, 6) Birlikte çalma orkestra, 7) Koro, 8) Musiki Tarihi Umumîsi, 9) Musiki Nazariyatı, Solfej, Armoni, Kontrpuvan, Kompozisyon ve Edebiyat.

Alaturka Musiki Tasnif ve Tesbit Heyeti Talimatnamesi :

1 — Heyet üç zattan müteşekkildir.

2 — Heyetin maiyetinde musiki eserlerini tebyiz ve kopya etmek için bir memuru vardır.

3 — Heyetin ilk vazifesi mahfuzatı tesbit etmektir. Bu tesbit faaliyetinde dinî eserleri takdim edecektir.

4 — Eski musiki eserlerine vukufile tanınmış olan ve tesbit heyetini teşkil eden zevat kendilerinde mevcut olan eserlerin mehaz ve menbalarını tasrih ederek notalarını esas defterlere kaydedeceklerdir.

5 — Heyet eski eserlere ait kolleksiyon sahiplerini davet ederek bunları kopya ettirecektir. Kolleksiyondaki musiki eserlerinin mehaz ve menşeleri hakkında da tetkikat ve tahkikatta bulunarak bunlara ait izahatı ilâve edecektir.

6 — Bir eserin muhtelif menbalardan gelmesi itibariyle muhtelif tarz ve şekilleri olabilir. Nağmeler de farklı olur. Bunlar hiç bir surette tahrif, tağyir ve tadile uğratılmaksızın yalnız menba tasrihile aynen istinsah ettirilecektir.

7 — Heyet mahfuzatında eski musiki eserleri olduğunu söyliyen ve müracaat eden kimseleri istima ile tarihî ve ciddî kıymeti haiz olanları tefrik edip notalarını tesbit edecektir.

8 — Koleksiyon sahiplerile şifahî olarak notaya alınmak üzere müracaat edenlere ücret verilecektir. Bu hususta takdiri kıymet kolleksiyonların ehemmiyeti ve eserlerin kıymeti itibarile heyete aittir.

9 — Heyet azasının kendilerinde mevcut olan eserler için ücret talep etmeğe hakları yoktur.

10 — Heyet azasına şehri 100 lira ücret verilir.

11 — Heyet esas defterlerde tesbit ettiği eserlerin kopyalarını Maarif Vekâletine gönderecektir.

12 — Heyet azasına Maarif Vekâletine gönderilecek her kopya koleksiyonu için vekâletin münasip göreceği miktarda mükâfatı nakdiye verilir.

13 — Heyet mesaisi hakkında her ay Maarif Vekâletine bir rapor gönderecektir.

* * *

İstanbul Şehremanetine

Konservatuvar muallimler meclisinin Maarif Vekâletinin 9.12.926 tarih ve yüz yetmiş altı numaralı tebliğatı üzerine akdettikleri içtimada tezekkür ve tesbit edilen mütaleat tetkik edilmiş ve Mektebin kemakân (İstanbul Musiki Konservatuvarı) namı tahtında icrayı tedrisat etmesi ve alaturka şubesinin lâğvı üzerine tesis edilecek olan tasnif ve tesbit heyetine mülhak icraî kısmın Mektep anasırından mürekkep olarak ve katiyyen tedris ve talim mahiyeti olmamak şartile tedrisat olmadığı günlerde Konservatuvar müessesesinde çalışabilmeleri muvafık görülmüştür efendim.

22. 1. 1927 — Maarif vekili
Namık İsmail — Mustafa Necati

* * *

Alaturka Musiki Tasnif ve Tesbit Heyeti Bütçesi :

		Lira
1 — Reis Rauf Yekta Bey		100
2 — Aza		100
3 — Aza		100
1 — Kopya memuru	60	ücreti maktuai şehriye
1 — Hademe	25	ücreti maktuai şehriye
İki odalık bir daire	30	

Masraflar	**Lira**
Tenvir ve teshin	150
Mefruşat	500
Nota defterleri ve kırtasiye	100
Eser sahiplerine ücret	100

	Lira
Senelik aza ücreti maktua yekûnu	3600
Senelik kopya memuru, hademe ve kira	1000
Aylık ücurat yekûnu	1380
Senelik masarif yekûnu	1850
Azaya verilecek mükâfat	1000
Bütçe yekûnu umumîsi	8830

8 Kânunuevvel 925

Maarif Vekâleti Türk Harsi Müdürlüğü

Namık İsmail

Konservatuvar'a hem Vali, hem Belediye Reisi sıfatiyle bu devirlerde yardım edenlerin başında Haydar ve Muhiddin Beyler gelir. Haydar Bey Şehzadebaşında bir konak kiralıyarak orada yeniden tedrisata başlatmış ve Muhiddin Bey'in zamanında da bu mektep Beyoğlundaki binaya taşınmıştır.

Bununla beraber Konservatuvar için yeni bir bina yapılması keyfiyeti de ihmal edilmemiş ve Şehzadebaşında Direklerarası arkasındaki saha kemerlere kadar istimlâk olunmuş, buraya yapılacak binanın plânı müsabaka ile hazırlanmış, parası da temin olunup bankaya konulmuş ise de bir türlü yapılamamış. Şimdi de yeri Talebe Yurdu yapılmak üzere Cumhuriyet Halk Partisine verilmiştir.

Bu bahsa son verirken şunu da söylemek isterim ki: İleride Türk Musikisinin Tarihini yazacak olanlar Vali ve Belediye Reisi Muhiddin Üstündağ'a her halde büyük sütunlar tahsis edeceklerdir. Sebebi: Şimdiye kadar etrafiyle anlatılmış olan bir emirle günün birinde Şark Musikisine boykot yapılınca bu zat Konservatuvar'da talebeye tedrisatı tatil etmekle beraber Tarihî Eserleri Tasnif Heyeti adı altında muallim ve mütehassısları çalıştırmağa devam ettirmek cesaretini göstermiştir.

Bugün o emir resmen değilse de fiilen geri alınmış, Şark Musikisi radyoya resmen girmiş, Ankara'daki Konservatuvar'da Tarihi okutulmak suretiyle olsun güler yüz görmüş ve halk ise ötedenberi candan buna bağlı bulunmuş olduğu için Muhiddin Üstündağ'ın himmet ve cesaretiyle inkıtaa uğramıyan çalışmalardan, toplanan ve plâğa notaya alınan eserlerden istifade imkânı bulunmuştur.

Şu satırları yazdığım sırada Taksim Gazinosunda seçme ve münevver bir kütle huzurunda dinlediğim Dede'nin Konseri işte bu himmetin mahsulüdür. Bu daha da devam edecek ve yaşıyacaktır.

(1942 yılında basılan 4. cildin sonu)

FİHRİST

FİHRİST

III

BİRİNCİ MEŞRUTİYET

yahut

YAYILMA VE İLERLEME SENELERİ

Devrin izahı 839

A — İLK, ORTA ve LİSE TAHSİLİ VEREN MEKTEPLER ... 883

Asker Mektepleri 885
Zadegân Sınıfları 892
İptidaî Mektepleri 895
Mülkiye - Erkek Rüşdiyeleri 907
İnas - Kız Rüştiyeleri 912
Askerî Rüştiyeler 915
Liseler 917
Galatasaray (Mekteb-i Sultani) 917
Dârüşşafaka 918

İdadiler 923
Mülkiye - Mercan İdadisi 932
Dersaadet - Vefa Lisesi 932
Numunei Terakki İdadisi 933
Üsküdar İdadisi 933
Makriköy İdadisi 933

Hususi Mektepler 935
Dârüşşafaka 946
Medresei Hayriye - Medresei Edebiye 948
Şemsül Maarif 951
Mektebi Hamidî 954

Dârüttalim - Dârüttedris 956
Numunei Terakki 997
Mektebi Osmanî 1013
Rehberi Marifet 1016
Ravzai Terakki 1018
Burhanı Terakki 1020
Mektebi Edeb 1021
Meşriki Füyuzat 1024
Şemsülmekâtip 1025
Fenni Mimarî Mektebi 1026

Azlık Mektepleri 1028

Rum Mektepleri 1028
Ermeni Mektepleri 1039
Yahudi Mektepleri 1040

Yabancı Mektepleri 1044

B — YÜKSEK TAHSİL, MESLEK ve İHTİSAS MEKTEPLERİ ... 1047

Şehzadegân Mektebi 1049
Fenni Resim ve Mimari Mektebi 1080
Mektebi Fünûnî Maliye 1082
Hukuk Mektebi 1085
Sanayiî Nefise Mektebi 1117
Ticaret Mektebi 1131
Dârülameliyât 1148
Hendeseî Mülkiye Mektebi 1151
Numunebağı ve Aşı Ameliyât Mektebi 1162
Dilsizler ve Körler Mektebi 1165
Mülkiye Baytar Mektebi 1173
Polis Dershanesi 1176
Aşiret Mektebi Hümayûnu 1180
Gümrük Dârüttâlimi 1189
Aşı Memurları Mektebi 1194
Gülhane Askerî Tababet Tatbikatı Mektebi ve Serirriyatı ... 1196
Dârülfünûnî Şahane 1209
Dârülhayri Âlî 1259
Lisan Mektebine Ek 1264

IV

İKİNCİ MEŞRUTİYET

yahut

BOCALAMA ve DURAKLAMA SENELERİ

Devrin izahı 1273
Tuba ağacı nazariyesi 1276
Tefriki Tedrisat ve İttihat ve Terakki Cemiyeti 1280
Tefriki Tedrisat ve Evkaf Nezareti 1281
Maarif Encümenleri Teşkili 1287
Kızların Orta, Lise ve Yüksek Tahsile İştirak Ettirilmesi ... 1288
Harflerin Değiştirilmesi Teşebbüsleri 1291
İlmî Encümenler Teşkili 1291
Azlık ve Yabancı Mekteplerinin Türkleştirilmesi Teşebbüsleri 1292
Mahallî Lisanla Tedrisat Meselesi 1292
Vilâyetlerde Hususi İdarelerin Kurulması 1296
Tedrisatı İptidaiye Kanununun Çıkartılması 1302
Tedrisatı İptidaiye Vergisi 1317
Mektep Binaları 1321
Hem Tefrik Hem Tevhidi Tedrisata Doğru Birer Adım ... 1351
Terbiye ve Tedrisatın Millîleştirilmesi 1351
Terbiye ve Tedrisatın Dinîleştirilmesi 1360
Mektep Seyirleri 1376

A — İLK, ORTA ve LİSE TAHSİLİ VEREN MEKTEPLER 1383

Asker Mektepleri ... 1383

Harbiye Mektebi 1384
Erkânıharbiye Mektebi 1384
Zabitan Talimgâhı 1385
Küçük Zabit Numune Taburu 1387
Jandarma Mektebi 1389
Askerî Levazım Mektebi 1391
Daireî Harbiye Mektebi 1391
İhtiyat Zabitleri Mektebi 1393
Bahriye Mektebi 1397
Çarkçı Mektebi 1400
Kâtip Mektebi 1400
Namzet Mektebi 1401
Muzika Mektebi 1401

Tıbbiye Mektebi 1401
Ana Mektepleri 1406
İptidaî Mektepleri 1408
Erkek Rüşdiyeleri 1416
İnas Rüşdiyeleri 1417
Asker Rüşdiyeleri 1418
Nümune Rüşdiyeleri 1419
Erkek İdadîleri 1423
İnas İdadîleri 1427
Erkek Sultanîleri 1433
İnas Sultanîleri 1444
Hususi Mektepler 1446
Azlık Mektepleri 1465
Yabancı Mektepleri 1479

B — YÜKSEK TAHSİL, MESLEK ve İHTİSAS MEKTEPLERİ ... 1483

Gece Dersleri Mektepleri 1485
Rüsûmat Memurları Mektebi 1495
Polis Memurları Mektebi 1497
Dişçi Mektebi 1504
Muzika Mektebi 1509
Maliye Memurları Mektebi 1511
Kondüktör Mektebi 1516
Belediye Memurları Mektebi 1519
Kadastro Memurları Mektebi 1520
Evkaf Memurları Mektebi 1522
Dârülbedayi «Tiyatro Mektebi» 1531
Çırak Mektepleri 1542
Terbiyei Bedeniye Muallim Mektebi 1545
Dârüleytamlar 1548
İnas Dârülfünûnu 1553
Tabip Muavinleri Mektebi 1567
Şimendifer Memurları Mektebi 1568
Dârülelhan «Konservatuvar» 1578

HAŞİYELERİN FİHRİSTİ

Türkiye'de Nüfus sayımı ve Beynelmilel İstatistik Kongresi ... 859
Mektebi Hassa ve Eslihai Hafife Fabrikası İstanbul'un neresinde? 886
İmparator Wilhelm'in Cevad Paşa hakkında bir lâtifesi 894
Avarız vakfı ve avarız akçasının Maarifle alâkası 896
Sadrazam Said Paşa'nın Maarife hizmetleri 926
Kültürün muhtelif manaları 935
Dârüttalim müessisi Hacı İbrahim Efendi'nin hal tercümesi ve Maarife hizmetleri 956
Gramer Komisyonu ve Hacı İbrahim Efendi'nin hatırası 960
Dârüttalim mezunu Mehmet Kâmil Bey'in hal tercümesi ve eserleri 972
Şeyh Mahmut Şinkitî ve garip halleri 984
Ali Nazima Bey'in hal tercümesi ve Maarife hizmetleri 1021
Karakuş kimdir ve Hükmî Karakuşî ne demektir? 1029
Selâmlık resmi âlisi nedir ve nasıl yapılırdı? 1052
İslâm Dini resim ve heykeli niçin yasak etmiştir? 1117
Mühendis ve Mühendis Mektebi tabirlerinin manası ve Türkçe'den başka dillerde karşılıkları 1151
Çağatayca Karavol kelimesi ve Osmanlıca'da nasıl Karakulu olmuştur? 1177
Tarife ve Gümrük tabirlerinin asılları 1189
Hoşnud kelimesi üzerine Dârülfünûnda bir münakaşa 1221
Filozof Rıza Tevfik'in İtirafları: Felsefe mi, Tasavvuf mu? ... 1245
Komün tabirinin bizdeki karşılığı ve geçirdiği değişiklikler ... 1250
Zeynep Hanım Konağı 1261
Türk Teşrîî Hayatında iki garibe 1314
Osmanlılık hakkında bir fıkra 1360
İstanbul Efendisi 1378
Eski âdet ve ananelerimizin tesbiti hakkında bir mütalea 1382
Rum ve Romalı tabirleri hakkında bir mütalea 1476
Timarcı ne demektir ve neden bozmadır? 1504
Şimendiferin Garpte ve Türkiye'de yapılış tarihleri 1568